ІСТОРІЯ МІСТ І СІЛ УРСР

КИЇВСЬКА ОБЛАСТЬ

ІСТОРІЯ МІСТ І СІЛ
УКРАЇНСЬКОЇ
РСР

ІСТОРІЯ МІСТ І СІЛ УКРАЇНСЬКОЇ РСР

В ДВАДЦЯТИ ШЕСТИ ТОМАХ

ІНСТИТУТ ІСТОРІЇ АКАДЕМІЇ НАУК УРСР

КИЇВ — 1971

ІСТОРІЯ МІСТ І СІЛ УКРАЇНСЬКОЇ РСР

КИЇВСЬКА ОБЛАСТЬ

ГОЛОВНА РЕДАКЦІЯ УКРАЇНСЬКОЇ РАДЯНСЬКОЇ ЕНЦИКЛОПЕДІЇ

АКАДЕМІЇ НАУК УРСР

1—6—4
358—М

ХАРКІВСЬКА КНИЖКОВА ФАБРИКА
ім. М. В. ФРУНЗЕ

ПРЕЗИДИУМ ВЕРХОВНОГО СОВЕТА СССР
ПРЕЗИДІЯ ВЕРХОВНОЇ РАДИ СРСР
ПРЭЗІДЫУМ ВЯРХОЎНАГА СОВЕТА СССР
СССР ОЛИЙ СОВЕТИНИНГ ПРЕЗИДИУМИ
ССРО ЖОҒАРҒЫ СОВЕТІНІҢ ПРЕЗИДИУМЫ
სსრ კავშირის უმაღლესი საბჭოს პრეზიდიუმი
ССРИ АЛИ СОВЕТИНИН РӘЯСӘТ ҺЕЙ'ӘТИ
TSRS AUKŠČIAUSIOSIOS TARYBOS PREZIDIUMAS
ПРЕЗИДИУМУЛ СОВЕТУЛУЙ СУПРЕМ АЛ УНИУНИЙ РСС
PSRS AUGSTĀKĀS PADOMES PREZIDIJS
СССР ЖОГОРКУ СОВЕТИНИН ПРЕЗИДИУМУ
ПРЕЗИДИУМИ СОВЕТИ ОЛИИ СССР
ՍՍՌՄ ԳԵՐԱԳՈՒՅՆ ՍՈՎԵՏԻ ՆԱԽԱԳԱՀՈՒԹՅՈՒՆ
СССР ЁКАРЫ СОВЕТИНИҢ ПРЕЗИДИУМЫ
NSV LIIDU ÜLEMNÕUKOGU PRESIIDIUM

ГРАМОТА

ПРЕЗИДИУМ ВЕРХОВНОГО СОВЕТА
СОЮЗА СОВЕТСКИХ СОЦИАЛИСТИЧЕСКИХ РЕСПУБЛИК
за успехи, достигнутые в деле увеличения производства и заготовок зерна, мяса, молока, яиц, сахарной свеклы, льна-долгунца и других сельскохозяйственных продуктов, Указом от 26 февраля 1958 года наградил
Киевскую область Украинской ССР

ОРДЕНОМ ЛЕНИНА

Председатель Президиума Верховного Совета СССР

Секретарь Президиума Верховного Совета СССР

МОСКВА—КРЕМЛЬ 4 марта 1958 г.

Товариші М. В. Підгорний та П. Ю. Шелест на трибуні.

Мітинг трудящих, присвячений нагородженню Київської області орденом Леніна, м. Київ. 1958 р.

Вклейка надрукована на Харківській друкоофсетній фабриці

ВІД РЕДАКЦІЙНОЇ КОЛЕГІЇ ТОМУ

По обох берегах Дніпра-Славутича розкинулася неозора Київська земля. Багато героїчних подій залишила її славна історія наступним поколінням. У поступі Київщини сплелися воєдино творча працелюбність і чарівна ніжність характеру, людяність і сувора мужність її трударів. Героїчна слава давнього минулого перегукується з неповторною величчю звершень сьогодення.

Київська земля входила до території, де сформувалася могутня східнослов'янська держава — Київська Русь. Разом з красенем Києвом — «матір'ю городів руських», стольним градом Давньої Русі, що була колискою братніх російського, українського і білоруського народів, міста і села Київщини внесли великий вклад у розвиток матеріальної та духовної культури. Наші предки вистояли в історичних випробуваннях — вони відбивали напади печенігів, половців, громили монголо-татарських, турецьких, польсько-шляхетських, шведських та інших загарбників і поневолювачів.

Розвиток продуктивних сил та посилення економічних зв'язків зумовили інтенсивний процес формування насамперед в цій місцевості давньоруської народності, яка стала спільною основою утворення українського, російського й білоруського народів. Саме з цього часу, з глибини віків, веде свій початок свідомість єдності і нерозривного зв'язку окремих частин Русі, яку три братні народи зберегли, пронесли крізь віки й зміцнили.

Київщина здавна відома як визначний центр світової культури. Київ був одним з основних осередків формування давньоруської писемності. Народні маси Київщини взяли активну участь у творенні української національної мови й літератури. Києво-Могилянська академія прославилася як відомий осередок освіти, науки й культури.

На Київщині відбувалися визначні історичні події визвольної війни українського народу під проводом Богдана Хмельницького. Славнозвісна Переяславська рада, скликана у м. Переяславі 8(18) січня 1654 року, схвалила історичний акт возз'єднання двох братніх народів — російського і українського. Возз'єднання сприяло

зростанню продуктивних сил України і Росії, культурному взаємозбагаченню українського й російського народів, «таких близьких і мовою, і місцем проживання, і характером, і історією» (В. І. Ленін, Твори, т. 25, стор. 71).

Протягом століть Київщина була ареною гострої антифеодальної боротьби. Могутній гайдамацький рух, Коліївщина, Київська козаччина стали важливими віхами на шляху соціального та національного визволення трудящих.

Незабутні героїчні сторінки вписала Київщина в історію революційного визвольного руху: тут активно діяли декабристи, які разом зі своїми однодумцями в Петербурзі вперше в історії Росії збройно стали на двобій з царизмом. На Київській землі пролунав полум'яний заклик великого українського поета революціонера-демократа Т. Г. Шевченка до поневолених людей рідної йому України — здобувати волю в нещадній боротьбі з гнобителями. Цій великій меті присвятили своє героїчне життя представники революційних народників, в тому числі діячі «Київської комуни», «Південноросійського робітничого союзу».

Славні сторінки в історію визвольної боротьби вписав робітничий клас. Київський «Союз боротьби за визволення робітничого класу» став одним з перших на Україні центрів революційного робітничого руху. У створенні на Київщині більшовицьких організацій безпосередню участь брали учні та соратники В. І. Леніна А. С. Бубнов, С. В. Косіор, Г. М. Кржижановський, Ф. В. Ленгнік, П. А. Красіков, О. Г. Шліхтер, брат і сестри В. І. Леніна — Д. І. Ульянов, А. І. Ульянова, М. І. Ульянова.

Під знаменами більшовицької партії, великого Леніна народи нашої країни здійснили Велику Жовтневу соціалістичну революцію. В полум'ї громадянської війни та іноземної інтервенції гартувалися сили пролетарів Київщини для творення нового суспільства. Нове життя вони стійко захищали на фронтах Великої Вітчизняної війни від озвірілого німецького фашизму.

Розквіт Київщини — яскраве свідчення торжества розкованих творчих сил, братерської дружби народів, здійснення ленінської національної політики.

Київщина — столична область Радянської України. Місто-герой Київ — її політичний, економічний і культурний центр і одночасно — столиця Української РСР, суверенної держави, невід'ємної частини великого, багатонаціонального Радянського Союзу. Звідси здійснюється партійне і державне керівництво життям республіки.

Славиться Київщина своєю високорозвиненою промисловістю. За роки Радянської влади тут виросли сотні нових підприємств, продукція яких відома всій країні і за рубежем.

Чудові здобутки має сільське господарство області. Її славні трудівниці стали зачинателями всесоюзного руху п'ятисотенниць, який дав могутній поштовх боротьбі трудящих за піднесення урожайності колгоспних і радгоспних ланів усієї країни. За успіхи в розвитку сільського господарства Київська область нагороджена орденом Леніна.

Нестримно йде вперед наука і культура. І все це — тріумф всеперемагаючих ленінських ідей.

Том «Київська область» — справжній народний літопис героїчного минулого і великих діянь сучасності в містах і селах орденоносної Київщини. Кожний нарис

про місто чи село — це розповідь про історичний поступ нашого народу, глибокі зміни, що сталися за роки Радянської влади.

У нарисах висвітлюються найважливіші історичні події з давніх часів, бойові й трудові традиції, величні звершення за роки Радянської влади — героїзм трудящих у громадянській війні, відбудова зруйнованого господарства, здійснення ленінських планів індустріалізації і колективізації, культурної революції, ратні й трудові подвиги у Великій Вітчизняній війні, самовіддана праця робітників, колгоспників та інтелігенції в післявоєнному соціалістичному й комуністичному будівництві.

Методологічною основою тому «Київська область» є праці класиків марксизму-ленінізму, матеріали з'їздів, конференцій і пленумів ЦК КПРС та ЦК КП України. Нариси написані на широкій джерельній базі — документах партійних і державних архівів, матеріалах музеїв, літописах, періодичній пресі, статистико-економічних виданнях, спогадах, історичних та інших дослідженнях. В них широко використані художня література, усна народна творчість, твори мистецтва тощо.

У створенні нарисів і довідок брали участь не лише безпосередні автори — науковці, викладачі вищих навчальних закладів, учителі, журналісти, краєзнавці, а й тисячі їх помічників — ветерани Жовтневої революції, громадянської і Великої Вітчизняної воєн, робітники, колгоспники, працівники партійних і радянських установ міста й села, яких об'єднували районні комісії. Том «Київська область» є частиною створюваної за постановою ЦК КП України на громадських засадах 26-томної «Історії міст і сіл Української РСР».

Керівництво підготовкою книги до видання здійснювала Головна редакційна колегія. Науково-методичну допомогу в роботі над томом надавав Інститут історії АН УРСР. Наукове редагування і видання книги «Київська область» здійснено Головною редакцією Української Радянської Енциклопедії АН УРСР.

Основна робота над книгою проведена в 1970 ювілейному Ленінському році і завершена напередодні XXIV з'їзду КПРС і XXIV з'їзду КП України.

У томі «Київська область» вміщено історико-економічний нарис про область, 56 нарисів про міста, районні центри та найбагатші своєю історією села, 570 довідок про населені пункти — центри селищних і сільських Рад депутатів трудящих. Історія Київщини висвітлюється стосовно адміністративного поділу, що існував у той чи інший період. У томі «Київська область» немає нарису історії обласного центру. Місту-герою Києву як столиці Української РСР присвячено окремий том, виданий у 1968 році.

Том «Київська область» добре ілюстрований. У ньому вміщено фотографії з фондів державних архівів, музеїв, редакцій газет і журналів та одержані від окремих громадян. Багато фотографій зроблено в процесі підготовки тому до видання.

В кінці тому вміщено іменний та географічний покажчики.

Редакційна колегія і авторський колектив складають подяку усім установам області, які сприяли створенню літопису орденоносної Київської області.

Редколегія сподівається, що книга «Київська область» приверне увагу читачів багатством різноманітних корисних відомостей, зміцнить у них почуття гордості за славний шлях, пройдений трудящими Київщини — будівниками комунізму.

КИЇВСЬКА ОБЛАСТЬ

МАСШТАБ

10 0 10 20 30 км

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ за АДМІНІСТРАТИВНИМ ЗНАЧЕННЯМ

- Столиця УРСР
- Центр області
- Центри районів
- Інші населені пункти

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ за КІЛЬКІСТЮ ЖИТЕЛІВ

КИЇВ	Місто з населенням понад 1 000 000 чол
БІЛА ЦЕРКВА	Міста з населенням 100 000–300 000 чол
ФАСТІВ	Міста з населенням 30 000–100 000 чол
Васильків	Міста з населенням 10 000–30 000 чол
Кагарлик	Селища міського типу з населенням понад 10 000 чол
Обухів	Селища міського типу з населенням до 10 000 чол
Ясногородка	Села

КИЇВСЬКА ОБЛАСТЬ

иївська область розташована в середній течії річки Дніпра, в зоні Полісся й Лісостепу. Площа її — 29 тис. кв. км (4,8 проц. території республіки). На заході вона межує з Житомирською, на південному заході — з Вінницькою, на сході — з Чернігівською і Полтавською, на півдні — з Черкаською областями Української РСР, а на півночі — з Гомельською областю Білоруської РСР.

Населення (без м. Києва) — 1836 тис. чоловік, що становить 3,9 проц. жителів республіки; густота — 63,3 чоловіка на 1 кв. км. Сільського населення — 64 проц.[1]. Основну частину населення становлять українці; тут проживають також росіяни, поляки, білоруси та представники інших національностей.

Київська область, утворена 27 лютого 1932 року, поділяється тепер на 24 адміністративні райони. В її межах — 16 міст, в т. ч. 3 — обласного підпорядкування, 31 селище міського типу, 1250 сільських населених пунктів. Вони підпорядковані 16 міським, 31 селищній та 581 сільській Радам депутатів трудящих. Центр області — місто-герой Київ — столиця Української РСР, історичний, культурний та науковий центр республіки, важливий осередок машинобудування, хімічної, легкої, харчової промисловості.

Поверхня більшої частини Київщини — хвилясто-рівнинна, розчленована річковими долинами, ярами й балками. На сході області простягається Придніпровська низовина, де переважають піщані та піщано-глинисті відклади (абсолютні висоти над рівнем моря 140—183 метри). На півдні й південному заході Київщини — Придніпровська височина (абсолютна висота — близько 283 метрів); в її основі залягають тверді кристалічні породи[2].

---

[1] О предварительных итогах Всесоюзной переписи населения 1970 года. Сообщение ЦСУ при Совете Министров СССР. М., 1970, стор. 8.

[2] І. П. Старовойтенко. Київська область. К., 1967, стор. 9—12.

З корисних копалин промислове значення мають граніти і гнейси поблизу Сквири, Богуслава, Білої Церкви та Сухолісів. Поклади каоліну, на який багатий Кагарлицький район, здавна використовуються у фарфоро-фаянсовій промисловості. Значну цінність як сировина для виготовлення цегли, гончарної черепиці, посуду тощо мають глини у районі Василькова, Ржищева, Ірпеня, Борисполя, Фастова. Кварцові піски йдуть на склозаводи Гостомеля, Бучі, Бабинців, Мирчі, Пісківки, Києва.Поклади торфу розробляються в Києво-Святошинському, Макарівському, Бориспільському, Яготинському і Переяслав-Хмельницькому районах. Цілющі радонові води Миронівки й Білої Церкви знайшли застосування в медицині.

Клімат Київщини — помірно-континентальний, м'який, з достатнім зволоженням. Середня річна температура, за даними багаторічних спостережень, становить +7,2°. Пересічна температура найтеплішого місяця (липня) +19,5°, а найхолоднішого (січня) —6°. Опадів випадає в середньому 500—600 мм за рік; найбільша їх кількість припадає на червень—липень. Осінь часто буває тепла й суха. Для літа характерна велика кількість сонячних днів і тривалий вегетаційний період. У цілому кліматичні умови сприятливі для вирощування сільськогосподарських культур помірної зони, розвитку садівництва, городництва й виноградарства.

Найважливіша водна артерія — Дніпро. В межах області в нього впадають притоки: Прип'ять, Ірпінь, Тетерів, Стугна, Десна й Трубіж. Судноплавними є Дніпро, Прип'ять і Десна, частково Тетерів. Річки багаті на гідроенергію. На Росі побудовано Богуславську, Дибинецьку, Матюшівську і Щербанівську гідроелектростанції. На Дніпрі споруджено Київську ГЕС ім. Ленінського комсомолу загальною потужністю 551 тис. квт. Під час будівництва її утворено Київське водоймище площею 922 кв. км[1], що простягнулося від Києва до Чорнобиля. Воно значно поліпшило режим Дніпра та його численних приток і умови для судноплавства. В області є 1800 озер та ставків загальною площею близько 14,3 тис. га. Частина з них має промислове значення.

Грунти області різноманітні: на півночі найбільш поширені дерново-підзолисті, на півдні — родючі чорноземні й сірі лісові.

На Київщині багато лісів (570 тис. га) та чагарників (40 тис. га)[2]. На північ від Києва ростуть мішані й частково хвойні ліси. У південній частині області поширені дуб, граб, ясен та сосна. В лісах росте багато різних трав, у т. ч. лікарських (конвалія, герань лісова, деревій та ін.). По берегах рік великі площі займають заплавні луки.

Фауна порівняно небагата: водяться білки, зайці, лисиці, кози, дикі кабани й лосі, їжаки, кроти, ховрахи, тхори, трапляються вовки; багато різних видів птахів — зяблики, дрозди, синиці, сови, зозулі, жайворонки та ін. У післявоєнні роки здійснюється акліматизація окремих видів цінних тварин — уссурійського єнотовидного собаки, ондатри, нутрії та ін. Річки й озера багаті на коропа, карася, ляща, окуня, плітку, судака, сома, щуку. В Таращанському, Яготинському, Білоцерківському районах є великі господарства, де розводять цінні породи риб.

На території області людина з'явилася ще за часів пізнього палеоліту (близько 20—15 тис. років тому). Стоянки, що були родовими поселеннями мисливців, виявлені на території Києва, Фастова й села Добраничівки Яготинського району[3]. Тут досліджено залишки округлих наземних жител типу куренів, на спорудження яких були використані великі кістки мамонтів та інших тварин. Крім крем'яних та кістяних знарядь праці, знайдено також вироби з гірського кришталю. Унікальна схематизована фігурка жінки з янтарю (Добраничівка) та складний рисунок, виконаний врізними лініями на бивні мамонта (Кирилівська стоянка), говорять про мистецько-духовні запити людей ще в ті давні часи.

[1] Народне господарство Української РСР в 1969 році. Статистичний щорічник. К., 1970, стор. 11.

[2] І. П. Старовойтенко. Київська область, стор. 28, 29.

[3] І. Г. Шовкопляс. Стародавній кам'яний вік на Україні. К., 1955; стор. 35, 57, 58.

Глек IV—V ст. з Ромашківського могильника із зображенням слов'янського землеробського календаря.

Територія Київщини була значно заселена в добу неоліту (VI—IV тисячоліття до н. е.). На піщаних дюнах і низьких берегових терасах річок у Києво-Святошинському, Чорнобильському та Іванківському районах знайдено близько 60 неолітичних поселень. З них найкраще досліджені поселення в Микільській Слобідці і Чапаєвці (околиці Києва), Гринях Чорнобильського району і Завалівці Києво-Святошинського району. На одному з них — в Чапаєвці — знайдено уламки посуду з відбитками культурного ячменю[1].

Землеробсько-скотарські племена доби міді (IV—III тисячоліття до н. е.) залишили по собі археологічні пам'ятки трипільської культури, вперше виявлені біля с. Трипілля Обухівського району. З відомих на Київщині 50 поселень повністю досліджене поселення родової общини в урочищі Коломийщині біля с. Халеп'я Обухівського району[2]. Тут знайдено унікальну глиняну модель житла з покрівлею. Тесла з рожевого шиферу й мідні сокирки з поселень поблизу сіл Верем'я і Трипілля вказують на зв'язки тогочасного населення з Волинню, Балканами й Кавказом.

У добу бронзи (III — початок I тисячоліття до н. е.) територія області стала ще більш заселеною. Відомо понад 120 поселень та курганних могильників того часу, залишених різними групами племен. Найбільше таких пам'яток лишили по собі у південно-західній частині області землеробсько-скотарські племена, що їх деякі вчені вважають найдавнішою протослов'янською групою. Про розвиток місцевого бронзоливарного виробництва за доби пізньої бронзи (XI—IX ст. до н. е.), появу майнової нерівності в тогочасному суспільстві свідчать скарби кам'яних ливарних форм, а також бронзових знарядь праці і прикрас, знайдені в Мазепинцях, Дерев'яній, Підгірцях та Скибинцях[3].

Населенню середнього Подніпров'я у VIII—VII ст. до н. е. стало відомим залізо. Багато дослідників дотримуються думки, що територія Київщини була частиною земель, заселених скіфами-орачами — місцевими землеробськими племенами[4], які, за свідченням Геродота, вже знали плуг. Відомо близько 90 городищ, поселень та курганних могильників скіфського часу (VII—III ст. до н. е.). Найбільш значні з них — Трахтемирівське, Хотівське і Ходосівське городища та кургани Переп'ятиха

---

[1] Д. Я. Телегін. Дніпро-Донецька культура. К., 1968, стор. 91, 207.
[2] Материалы и исследования по археологии СССР, № 10. М., 1949, стор. 131—156.
[3] С. С. Березанська. Бронзовий вік на Україні. К., 1964, стор. 12, 25, 26, 65—67.
[4] Краткие сообщения Института археологии АН УССР, вып. 4. К., 1955, стор. 77.

ОСНОВНІ АРХЕОЛОГІЧНІ ПАМ'ЯТКИ ТА ЗМІЙОВІ ВАЛИ на ТЕРИТОРІЇ КИЇВСЬКОЇ ОБЛАСТІ
Стоянка палеолітична
Поселення неолітичне
Поселення трипільської культури
Поселення доби бронзи
Кургани доби бронзи
Могильники доби бронзи
Поселення скіфських часів
Городища скіфських часів
Могильники скіфських часів
Кургани зі скіфськими похованнями
Кургани з сарматськими похованнями
Поселення зарубинецької культури
Поселення металургів зарубинецької культури
Могильники зарубинецької культури
Поселення черняхівської культури
Могильники черняхівської культури
Поселення часів Київської Русі
Поселення металургів часів Київської Русі
Городища часів Київської Русі
Могильники часів Київської Русі
Кургани часів Київської Русі
Літописні міста (міста Київської Русі, згадувані в літописі)
Кургани з похованнями кочовиків 10-13 ст.
Змійові вали
Скорочення
Мар. — Мархалівка
Ів. — Іванковичі
Вел. Дм. — Великі Дмитровичі
Ст. Безр. — Старі Безрадичі
Дер. — Дерев'яна
Щ. — Щербанівка
Ж. — Жуківці
Т. — Трипілля
Х. — Халеп'я
Вер. — Верем'я
Лук. — Луковиця
Гр — Григорівка
Лип. — Липовець
Прип'ять
Городчан
Ладижичі
Чорнобиль
Плютовище
Поліське
Ілля
Уж
Вересня
Лапутьки
Тетерів
Іванків
Київське море
Десна
Козаровичі
Воропаїв
Демидів
Лебедівка
Лютіж
Бородянка
Здвиженка
Хотянівка
Вишгород
Пухівка
Здвиж
КИЇВ
Бровари
Гоголів
Софіївка
Лукаші
Ніжиловичі
Макарів
Сеньківка
Селище
Жуляни
Бориспіль
Баришівка
Білогородка
Бортничі
Мотижин
Гатне
Іванків
Віта-Поштова
Хотів
Ірпінь
Дніпро
Лісники
Трубіж
Недра
оз Супій
Яготин
Глеваха
Мар.
Проців
Бобриця
Ів.
Підгірці
Вороньків
Пристроми
Крушинка
Плесецьке
Васильків
Вел. Дм.
Х.
Кийлів
Старе
Мала Солтанівка
Погреби
Ст. Безр.
Витачів
Єрківці
Дідівщина
Обухів
Дер.
Щ.
Ж.
Т.
Стайки
Переяслав-Хмельницький
Мала Офірна
Фастів
Оленівка
Велика Вільшанка
Вер.
Гребені
Добраничівка
Мар'янівка
Черняхів
Трахтемирів
Ташань
Фастівець
Красне Друге
Антонівка
Монастирок
Вінинці
Ржищів
Зарубинці
Кам'янка
Трилиси
Йосипівка
Горохове
Балико-Щучинка
Ходорів
Лук.
Городище
Ромашки
Гр.
Мирівка
Зорівка
Соколівка
Лосятин
Гороховатка
Кагарлик
Бурти
Дрозди
Тулинці
Коритище
Буки
Біла Церква
Блощинці
Шубівка
Лип.
Потік
Шандра
Чепиліївка
Телешівка
Зеленьки
Сквира
Пилипча
Ромашки
Шарки
Росава
Козин
Пустовіти
Миронівка
Рокитне
Ємчиха
Мала Сквирка
Яблунівка
Самгородок
Саварка
Іванівка
Тараща
Тадіївка
Березна
Богуслав
Половецьке
Володарка
Рось
Нівшувата
Лука
Іванівка
Медвин
Бурківці
Гнилий Тікич
Ставище
Тетіїв

і Переп'ят поблизу сіл Мар'янівки і Фастівця, згадані в літопису під 1151 роком. На поселенні біля Бортничів виявлено залишки бронзоливарної майстерні.

У Кагарлицькому, Миронівському й Тетіївському районах трапляються окремі речі та курганні поховання сарматів (II ст. до н. е.— III ст. н. е.).

Територія області — частина тих земель, де в першому тисячолітті н. е. сформувалося ядро великого східнослов'янського етнічного масиву, в складі якого було і плем'я полян, що заселяло середню течію Дніпра, головним чином в районі його правого берега, між Россю та Ірпенем. В лісостеповій частині області виявлено понад 90 ранньослов'янських пам'яток. Біля сіл Зарубинців та Черняхова археолог В. В. Хвойко вперше дослідив могильники, що дали назву ранньослов'янським археологічним культурам — зарубинецькій (II ст. до н. е.— II ст. н. е.) та черняхівській (II—VI ст. н. е.)[1]. Саме на Київщині вивчені основні пам'ятки зарубинецької культури: Корчуватський і Пирогівський могильники, поселення поблизу сіл Пирогового та Великих Дмитровичів. Поблизу с. Лютежа повністю розкопане поселення, де виявлено 15 залізоплавильних горнів. Серед пам'яток черняхівської культури досліджено могильники в Ромашках, Дідівщині та Переяславі-Хмельницькому. На поселенні, розкопаному поблизу Жуківців, уперше знайдено характерні для черняхівської культури наземні житла.

Оранка в давньоруські часи. Мініатюра з Кенігсберзького літопису.

З'їзд князів у Витечеві 1100 р. Мініатюра з Кенігсберзького літопису.

Слов'яни-землероби зарубинецької та черняхівської культур вирощували кілька сортів проса, пшениці і ячменю. Академік Б. О. Рибаков розшифрував символічні знаки на гончарному глеку з Ромашківського могильника і встановив, що вони є сільськогосподарським календарем. Це вказує на існування у слов'ян певної системи агротехнічних заходів і в т. ч., очевидно, правильної сівозміни[2]. Зерно було й основним предметом вивозу. Про розвиток торгівлі в ті часи свідчать численні знахідки на Київщині римських монет, в т. ч. 8 монетних скарбів.

Монетні скарби перших століть нашої ери та ювелірні прикраси VI—VIII ст., виявлені біля Вишгорода, Жукина, Росави та Дударів,— яскраве свідчення процесу поглиблення майнової нерівності та класового розшарування місцевих слов'янських племен. Виділення ремесла в окрему галузь виробництва, удосконалення техніки землеробства прискорили розклад родового ладу і зумовили зародження феодальних відносин у східних слов'ян. З появою класів виникають племінні об'єднання-князівства. Наймогутніше з них склалося у середньому Придніпров'ї у полян. Воно стало основним осередком, навколо якого об'єднувалися інші східнослов'янські племена. Цей процес завершився у IX ст. утворенням ранньофеодальної держави — Русі з центром у Києві, образно названим літописцем «матір'ю городів руських». В X—XII ст. Київська Русь була наймогутнішою державою Європи.

Територія нинішньої Київщини була найбільш розвинутою в економічному і культурному відношеннях. Тут існували сотні сіл і міст, багато з них не один раз згадується в літописах, інших письмових джерелах та усній народній творчості. До числа визначних міст, крім Києва, належали Переяслав, Білгород, Вишгород, Василів, Витечів, Заруб, Халеп, Треполь, Богуслав. Ці та інші міста виросли в значні ремісничо-торговельні центри.

---

[1] В. В. Хвойко. Древние обитатели Среднего Приднепровья. К., 1913, стор. 43—47.
[2] Журн. «Советская археология», 1962, № 4, стор. 66.

Високого професіонального рівня досягла обробка заліза. У численних майстернях виготовляли різноманітні сільськогосподарські знаряддя (лемеші та чересла для плугів, серпи, коси та інше), зброю (кольчуги, шоломи, мечі), ремісничі інструменти, господарчі та побутові речі тощо. Великого поширення набрали ювелірне, косторізне, токарне, керамічне, склоробне та інші ремесла. Виготовлялися будівельна цегла, полив'яні облицювальні плитки, віконне скло, смальта, гончарний та скляний посуд, прикраси (шийні гривні, браслети, перстні, колти) тощо. Вироби ремісників відзначалися високою майстерністю і тонким художнім смаком. Вони знаходили збут далеко за межами Придніпров'я.

Десятки монументальних кам'яних і дерев'яних споруд та оборонних укріплень, міст через Дніпро (1015 рік) переконливо свідчать про розквіт будівельної техніки.

Розвивалася також торгівля, зокрема зовнішня. Через київські землі проходили важливі торговельні шляхи — водний «з варяг у греки» по Дніпру і сухопутні із Західної Європи на Схід. Кияни торгували з країнами Європи і Сходу. В Києві постійно знаходилися чужоземні купці. Важливими торговельними портами були також Вишгород і Витечів.

Деякі міста стали значними адміністративно-культурними центрами. У Вишгороді в 1072 році складено збірник давньоруських законів «Руська Правда», який юридично оформив феодальне право. У Переяславі деякий час знаходилася резиденція митрополита, у Білгороді та Юр'єві (тепер Біла Церква) в кінці X століття були створені єпіскопські кафедри.

Економічну основу Київської Русі становило орне землеробство, що грунтувалося на праці залежних від феодалів смердів. В. І. Ленін писав, що «... землевласники кабалили смердів ще за часів „Руської Правди"»[1]. Внаслідок експлуатації трудового люду в руках феодалів нагромаджувалися великі багатства. Свідченням цього є численні скарби, знайдені в багатьох місцях області (Київ, Обухів, Чорнобиль, Миронівка, Стайки, Жуляни, Васильків, Гвоздів тощо). Феодальна верхівка — князі, бояри та духовенство жили в кам'яних палацах, залишки яких виявлені в Києві, Переяславі, Білгороді. Трудовий люд тулився в убогих житлах. Народ — творець всіх цінностей — зазнавав найтяжчої експлуатації і найжорстокіших утисків з боку землевласників-феодалів, що викликало активний опір. Підтвердженням цього є численні народні повстання, в т. ч. 1068 і 1113 років. В них брали участь не лише жителі Києва, а й навколишніх сіл.

Населення Київщини внесло великий вклад у боротьбу давньоруської держави проти кочових племен печенігів, а потім половців. Для захисту від нападів кочовиків за князів

Змійові вали — оборонні споруди в системі укріплень Київської Русі.

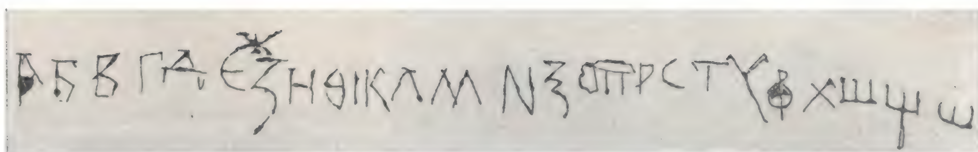

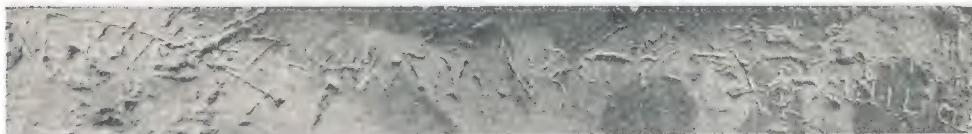
Ювелірні срібні прикраси XI—XII ст.

[1] В. І. Ленін. Твори, т. 3, стор. 167.

Давньоруська азбука IX—X ст., викарбувана на стіні Софійського собору в Києві.

Володимира Святославича та Ярослава Мудрого укріплювалися південні кордони, будувалися й заселялися «городи» понад Трубежем, Россю і Стугною. В систему оборони входили і т. зв. змійові вали — величезні земляні укріплення споруджені у попередні часи. Залишки їх збереглися до наших днів.

На Придніпров'ї високого рівня досягла самобутня та багатогранна культура. Найвизначнішими її центрами були Києво-Печерська лавра та Софійський собор. В 1037 році при Софійському соборі Ярослав Мудрий заснував першу на Русі бібліотеку. Тут переписували й перекладали книжки. У Києві, Вишгороді та Переяславі велося літописання. На початку XII століття чернець Києво-Печерської лаври Нестор написав перший твір з історії ранніх слов'ян та Давньої Русі «Повість временних літ». Широкого розвитку набула освіта. Для навчання князівських та боярських дітей князь Володимир Святославич в кінці X ст. заснував першу школу[1]. Онука Ярослава Мудрого Янка Всеволодівна організувала в Києві перше в Європі жіноче училище. Про поширення грамоти серед населення, і зокрема жінок, говорять написи на шиферних пряслах, що часто трапляються під час розкопок, а також графіті на стінах храмів. Велику цінність, зокрема, має рання давньоруська азбука IX—X ст., викарбувана на стіні Софійського собору.

В Київській землі склалася багата усна народна творчість. В билинах, легендах та оповіданнях яскраво відображена героїчна боротьба проти печенігів, половців, побут і становище трудового люду.

В Переяславі, Білгороді, Вишгороді, Зарубі та інших містах було збудовано численні пишно оздоблені храми, що своєю величчю і красою вражали сучасників. Стіни їх прикрашалися мозаїчними та фресковими монументальними розписами.

Київська Русь була історичною основою державності і культури трьох братніх народів: російського, українського і білоруського.

До південно-східної території Київщини у літопису 1187 року вперше вживається назва «Україна». Тоді в Переяславі помер князь Володимир Глібович «и плакашася по нем, вси Переяславци... о нем же Украйна много постона», — писав літописець. Хоч ця назва вживалась і для визначення інших частин сучасної України, але саме тут, на Київщині, через кілька століть закріпилась вона в розумінні рідного краю, рідної землі — України.

Тяжкого лиха завдала руським землям у XIII ст. монголо-татарська навала. Населення Київщини мужньо захищалося від орд хана Батия. 1239 року завойовники зруйнували Переяслав, а наступного — Київ, Білгород, Вишгород, Юр'єв та багато інших міст і сіл. Від деяких з них лишилися тільки назви в літописах. Значна частина жителів була винищена або захоплена в полон. Нашестя привело до економічного і політичного занепаду Києва і всього Подніпров'я. На плечі народних масліг подвійний гніт: татарських загарбників і місцевих феодалів.

Феодальною роздробленістю руських земель та їх послабленням через монголо-татарську навалу скористалися литовські князі. В 1362 році великий князь литовський Ольгерд захопив Київщину і Переяславщину. В 1471 році удільне Київське князівство було ліквідовано і замість нього створено воєводство.

Іноземні загарбники і місцеві феодали, спираючись на апарат державної влади, посилювали експлуатацію феодально залежного селянства. Феодальне господарство

---

[1] Нариси стародавньої історії Української РСР. К., 1957, стор. 503.

Керамічні плитки та ллячок для оздоблення їх полив'яними візерунками. X—XII ст.

Зразки написів на посуді і фресках з собору Дванадцяти апостолів (1197 р.) у с. Білогородці та знаряддя для письма (писала).

базувалося на експлуатації общинного селянства. Сільська община виконувала ряд повинностей, які накладалися на неї, відповідала за сплату податків селянами.

Литовські князі надавали привілеї в українських містах переважно польським і німецьким купцям та ремісникам, гальмували розвиток торгівлі з Московським князівством. Все це затримувало економічне зростання Київщини.

Значну частину міського населення в XV—XVI ст. становили ремісники, більшість яких була об'єднана в цехи кравців, кушнірів, шевців, ковалів, пекарів, ювелірів, лучників та інші.

Відокремлення ремесла від землеробства сприяло дальшому розширенню внутрішнього ринку й розвитку торгівлі. Зростали торги і ярмарки, посилювались економічні зв'язки, пожвавилась зовнішня торгівля. Частина міщан перебувала у феодальній залежності, відбуваючи, як і селяни, різні повинності: натуральні, грошові й панщину. Міста з магдебурзьким правом звільнялися від феодальних повинностей. Вони сплачували на користь казни грошові податки з торгівлі та промислів, але не користувалися повнотою самоврядування, як жителі міст у Західній Європі. Кияни на початку 90-х років XV ст. косили сіно, возили дрова, ловили звірів і рибу для великокнязівського намісника, а також відбували сторожову і військову повинності, ремонтували укріплення тощо[1].

Прагнучи збільшити свої грошові доходи, феодали Київщини з XV ст. переводили селян з натуральних повинностей на грошові. Селянські маси чинили рішучий опір цьому новому натиску і все частіше відмовлялися відбувати феодальні повинності, вдавалися до втеч. У виступах проти литовських феодалів-загарбників активну участь брало все місцеве населення. Так, у 30-х роках XV ст. Київ і Київщина протягом кількох років не корилися владі литовського князя[2].

На Середній Наддніпрянщині в XIV—XV ст. найбільш інтенсивно відбувався процес формування української народності. Саме тут склалося етнічне ядро, до якого тяжіло населення інших українських земель. Київщина набула провідного значення в суспільно-політичному й культурному житті українського народу, в його боротьбі проти іноземних загарбників.

Наприкінці XV ст. для України виникла нова небезпека з боку Туреччини і Кримського ханства. У 1482 році кримський хан Менглі-Гірей напав на Київ, «град взя... и огнем сожже... Полону бесчисленно взя, а землю Киевскую учиниша пусту»,— повідомляється в Никонівському літопису. Татари майже кожного року чинили свої розбійницькі напади.

Після об'єднання Польщі та Литви в одну державу, що відбулося за Люблінською унією 1569 року, посилився наступ на Україну польських феодалів. Вони поширили своє панування на правобережну і лівобережну частини України, в т. ч. й на Київщину. Слідом за магнатами сюди посунула середня й дрібна польська шлях-

[1] Історія Української РСР, т. 1. К., 1967, стор. 124.
[2] Там же, стор. 120—126.

та, єзуїти. Селянські повинності значно збільшились: на Київщині панщина для волочного господарства становила 2—3 дні на тиждень; на користь феодалів треба було сплачувати грошові й натуральні чинші. Селяни втрачали рештки своїх прав. Сейм 1573 року дозволив панству карати селян на горло. Законодавчий збірник, відомий під назвою Литовського статуту (1588 рр.), юридично оформив закріпачення білоруських і українських селян. Польські магнати і шляхта захопили на Придніпров'ї величезні земельні володіння, а уряд узаконив це загарбання. У 1590 році сейм дав дозвіл королеві роздавати на «вічність» особам з шляхетського стану «пустині» за Білою Церквою, тобто землі, заселені українськими селянами й козаками.

Польські феодали в гонитві за наживою посилювали експлуатацію залежного міського населення, обмежуючи його право в ремеслах, промислах і торгівлі та примушуючи працювати у фільварках. Для зміцнення своєї влади у місті й на селі польська шляхта використовувала католицьку церкву.

Київщина поступово стає центром об'єднання прогресивних національних політичних сил для боротьби проти наступу католицизму. Тут створюються братства — національно-релігійні і культурно-освітні організації, до складу яких входили міські ремісники, купці, дрібна шляхта, духовенство і козаки. Київське братство, створене в 1615 році, вело активну боротьбу проти ополячування і окатоличування українського народу. Йому належить велика роль у розвиткові української культури.

Однією з найбільш поширених форм антифеодального протесту були втечі селян і міської бідноти на південну Київщину, в менш заселені степові райони. У другій половині XV ст. тут виникло козацтво. Козаки внесли великий вклад у боротьбу народних мас проти феодального поневолення, а також проти іноземних загарбників, зокрема проти турецько-татарської агресії. Всі найбільші селянсько-козацькі повстання, що відбувалися наприкінці XVI і в першій половині XVII ст., охоплювали Київщину. Це повстання під керівництвом К. Косинського (1591—1593 рр.), С. Наливайка і Г. Лободи (1594—1596 рр.), Т. Федоровича (Трясила) в 1630 році, П. Павлюка та Я. Острянина (1637—1638 рр.).

Важливе місце належить Київщині у визвольній війні 1648—1654 рр. та возз'єднанні України з Росією, що стали переломним етапом у житті українського народу. Селянсько-козацькі маси активно включилися в боротьбу проти поневолювачів. На кінець 1648 року більша частина Правобережної України була визволена. За адміністративно-територіальним поділом, введеним Б. Хмельницьким у 1649 році, на території сучасної Київщини створюються Київський, Білоцерківський і Переяславський полки. Відповідно до цього складаються військово-адміністративні органи влади, що являли собою елементи української державності. Б. Хмельницький не раз говорив про Київ, як «місто наше столичне».

8(18) січня 1654 року на Київщині відбулася історична Переяславська рада. Незважаючи на реакційну політику царизму, російських і українських експлуататорських класів, возз'єднання України з Росією мало величезне прогресивне значення для дальшого політичного, економічного і культурного розвитку двох братніх народів. У союзі й дружбі з російським народом закладено велике майбутнє українського народу. Рішення Переяславської ради було завершенням усієї попередньої боротьби за возз'єднання України з Росією, виявом споконвічних прагнень і сподівань українського народу і знаменувало поворотний етап у його житті[1].

Зразки дерев'яних землеробських знарядь праці (плуг, рало, борона), якими користувалися на Київщині у XIV—XVII ст.

[1] Тези про 300-річчя возз'єднання України з Росією (1654—1954 рр.). Схвалені Центральним Комітетом Комуністичної партії Радянського Союзу. К., 1954, стор. 10, 37—39.

Богдан Хмельницький.

Польсько-шляхетські загарбники не примирилися з втратою України і намагалися будь-що відновити своє панування над українським народом. Під час російсько-польської війни 1654—1667 рр. територія Київщини знову стала ареною запеклих боїв. Народний рух на початку 1665 року на півночі Київщини (Поліссі) очолив овруцький полковник Василь Децик, якому вдалося визволити Мотовилівку, Димер, Бишів, Фастів, Чорнобиль. Але під тиском значних ворожих сил він змушений був наприкінці 1665 року відступити на Лівобережжя[1].

В цей період відбуваються виступи трудящих проти утисків козацької старшини та царських воєвод на Лівобережжі. 18 липня 1666 року в Переяславському полку спалахнуло народне повстання, яке очолили сотник Максим Хоменко, полковий обозний Іван Пригара, козаки Іван Момотів, Панас Косик, Захар Лободин та ін. Проти повсталих було кинуто значні сили гетьманських і царських військ, які в серпні того ж року придушили повстання.

Після тривалої війни польський уряд змушений був піти на мир з Росією і за Андрусівським перемир'ям 1667 року визнав входження Лівобережної України до складу Росії. Правобережжя, в т. ч. більша частина Київщини, залишилося під владою Речі Посполитої. Місто Київ і вузька прикордонна смуга на правому березі Дніпра на 2 роки передавалися Росії, а потім мали бути повернені Польщі. За «Трактатом про вічний мир» 1686 року Київ і територія між річками Дніпром, Ірпенем і Стугною з містами Васильковом, Трипіллям і Стайками остаточно відійшли до Росії[2] і були включені до складу Київського полку.

На час перепису 1729—1731 рр. лівобережна територія Київського полку складалася з 7 сотень, а правобережна — лише з Київської полкової сотні. В лівобережних сотнях козацькій старшині і православним монастирям належали значні володіння. У власності старшини було 110 сіл. 12 київських монастирів, маєтності яких розкинулися по обидва береги Дніпра, володіли 91 містами і селами, в т. ч. Києво-Печерський — 22, Софійський — 18, Михайлівський Золотоверхий — 9[3]. Київська полкова сотня включала в 1766 році 105 містечок і сіл. Тут налічувалося 3908 дворів (27 089 жителів). Населення займалося переважно хліборобством, скотарством, городництвом. Майже всі монастирські селяни, які становили 84,4 проц. дворів, відбували панщину. Більшість з них працювала по 4 дні на тиждень (по одній особі від хати). Найприбутковіші галузі (гуральництво, млинарство) зосереджувалися переважно в руках монастирів, заможних козаків і старшини. З 69 гуралень монастирям належало 23, козакам та старшині — 32, посполитим — 7. З 79 млинів 56 були власністю монастирів і 17 — заможних посполитих[4]. Це свідчило про значний розвиток феодально-кріпосницьких відносин на Київщині.

Після відновлення своєї влади на території, що входила до Київського воєводства, польські магнати й шляхта захоплювали великі маєтки, перетворювали селян на кріпаків, примушували їх відбувати тяжку панщину й повинності, платити грошові й натуральні податки, силоміць запроваджували унію, закривали православні церкви, переслідували українську мову й культуру. Красномовні дані містить люстрація подимної податі, проведена в 1683 році. В 606 населених пунктах Овруцького й Житомирського повітів люстратори виявили лише 455 козацьких дворів. Решта жителів була закріпаченою[5]. Значна частина міст і сіл належала магнатам і шляхті.

---

[1] К. І. Стецюк. Народні рухи на Лівобережній і Слобідській Україні в 50—70-х роках XVII ст. К., 1960, стор. 253—256.

[2] Полное собрание законов Российской империи, т. 2. СПб., 1830, стор. 290—292.

[3] Чтения в историческом обществе Нестора-Летописца, кн. 7. К., 1893, стор. 33—43.

[4] С. Шамрай. Київська сотня на Гетьманщині (XVII—XVIII вв.). Історико-географічна та економічна характеристика. К., 1930, стор. 276—282.

[5] Архив Юго-Западной России, ч. 7, т. 1. К., 1886, стор. 487—507.

Євангеліє, подароване Семеном Палієм церкві с. Музичів. ЦНБ АН УРСР. Відділ рукописів.

У 80—90-х роках XVII — на початку XVIII ст. на Правобережній Україні з новою силою розгорнувся визвольний рух проти панування шляхетської Польщі, за возз'єднання з Росією. Головним центром його стала та частина території Київщини, що прилягала до Дніпра. У 1684—1685 рр. польський уряд дозволив селитися тут козакам і створювати свої полки. На них покладався захист кордонів від татар і турків. Козакам підтверджувалися «всі вольності, свободи і привілеї». Полки підпорядковувалися наказному гетьманові, якого призначав польський уряд. На Правобережній Україні утворилися 4 полки, 2 з них — на території Київщини — Фастівський полк С. Палія та Богуславський С. Самуся. Та незабаром польські пани почали вимагати від козаків і селян-втікачів виконання повинностей, а в 1699 році зробили спробу розпустити козацькі полки. Це призвело до численних антифеодальних повстань населення Правобережжя, яке вважало себе вільним від влади польських панів.

Навесні 1702 року склалися сприятливі умови для остаточного визволення Правобережжя. На нараді у Фастові С. Палій, З. Іскра, С. Самусь, А. Абазин, Д. Братковський та інші керівники визвольного руху вирішили розпочати загальне повстання козаків і селян проти польського панування. Народне повстання, спрямоване проти соціального і національного гноблення, спалахнуло на Київщині в липні 1702 року. 17 жовтня повстанці здобули перемогу над польськими військами під Бердичевом. 10 листопада повстанське військо штурмом оволоділо фортецею в Білій Церкві[1]. Ватажки козацтва звернулися до російського уряду з проханням возз'єднати правобережні українські землі з Росією.

Польський уряд зробив нову спробу придушити повстання і кинув у 1703 році на Поділля й Брацлавщину великі сили регулярних військ, яким вдалося розбити полк А. Абазина і придушити повстання. Зрадницького удару повстанцям завдав Мазепа, який у 1704 році з великим військом вступив на Правобережжя і заарештував С. Палія, звинуватившн його у зраді, а потім допомагав шляхті придушити виступи селян.

Розправившись з повстанцями, шляхта й магнати посилили гноблення селян і міського населення. Про наростання феодального гніту свідчать порівняльні дані люстрацій королівських маєтностей 1765 і 1789 років. У семи староствах Київського воєводства в 1765 році налічувалося 9715 дворів, у т. ч. підданих (кріпаків) — 8549, слобожан — 434, козаків — 472, вільних — 254, пусток — 6. Найбільш населеними були Богуславське (2642 двори) та Білоцерківське (6228 дворів) староства. Внаслідок наступу феодалів у п'яти староствах (без Білоцерківського і Ставищенського) до 1789 року зовсім не стало незакріпачених селянських дворів, а козацьких залишилося тільки 98. Закріпачене населення збільшилось з 88 до 98 проц., селянські податі в королівських маєтках зросли на 30 проц. Кількість осіб, що сплачували грошовий чинш, зменшилася з 85 до 49 проц., але водночас різко зросли відробіткові повинності і натуральна рента[2].

Польський письменник XVIII ст. В. Скшеутський та інші сучасники свідчили, що селяни на Правобережжі були позбавлені будь-яких громадянських прав. Пани могли їх продавати, міняти, дарувати, переводити з одного села в інше, карати навіть на смерть, свавільно накладати різні побори й повинності, збільшувати панщину; примушували приймати унію[3].

---

[1] Центральний державний архів давніх актів СРСР (далі — ЦДАДА СРСР), ф. 229, кн. 86, 95.

[2] Архив Юго-Западной России, ч. 7, т. 3. К., 1905, стор. 7, 8, 13, 14, 18.

[3] О. П. Лола. Гайдамацький рух на Україні 20—60 рр. XVIII ст. К., 1965, стор. 23—24.

Посилення феодальної експлуатації, а також національно-релігійного гноблення викликало нове загострення класової боротьби. Київське воєводство стало головним центром гайдамацького руху, який виник тут ще на початку XVIII ст., але розгорнувся з особливою силою в 50—60-х роках. Навесні 1750 року почалося повстання, яке невдовзі охопило всю Київщину. Разом з селянами Правобережної України на боротьбу піднялися трудящі Лівобережжя і Слобожанщини, які вступали до повстанських загонів О. Письменного, що діяв біля Фастова, М. Теслі, який громив польських гнобителів у районі Сквири, Володарки і Білої Церкви, та інших[1].

Щоб запобігти поширенню цього руху на Лівобережну й Слобідську Україну, царський уряд вирішив подати допомогу шляхті в боротьбі з гайдамаками. Проти повстанських загонів виступили добре озброєні царські регулярні і гетьманські війська з Лівобережжя. Гетьман Розумовський послав 1500 козаків під командуванням полковника Л. Горленка. Того ж року повстання було жорстоко придушено.

Однак боротьба населення Київщини проти соціального і національного гніту тривала. Найбільш яскравим проявом її було велике народне повстання 1768 року, що дістало назву Коліївщини. Наступаючи на Умань у червні 1768 року, загін М. Залізняка вигнав шляхту з Богуславщини. Відокремившись від головних сил повстанців, 200 гайдамаків під проводом М. Швачки й А. Журби визволили Фастів і велику територію навколо нього. Майже все Полісся в межах Київщини контролювалося загоном І. Бондаренка[2]. Царський уряд знову допоміг шляхті придушити повстання і розправитися з його учасниками: багатьох гайдамаків, і серед них М. Залізняка та М. Швачку, було засуджено до заслання в Сибір, а І. Гонту і тисячі гайдамаків закатовано польською шляхтою.

У другій половині XVIII ст. феодально-кріпосницький гніт посилився і на Лівобережній Україні. Пригноблене й розорене селянство фактично було вже закріпачено поміщиками, переходи селян обмежувалися рядом умов. Але місцеві феодали прагнули повністю закріпачити селян. Царський уряд указом від 3 травня 1783 року юридично оформив кріпосне право на Лівобережжі. Українські феодали здобули всі права і привілеї російського дворянства.

Водночас царський уряд проводив політику ліквідації автономії України. В 1764 році остаточно скасовано гетьманство, а в 1781 році — полковий устрій, на територію України поширено загальноімперську адміністративно-територіальну й судову системи. Було створено Київське намісництво.

1793 року Правобережна Україна після другого поділу Польщі була возз'єднана з Росією. Це мало велике прогресивне значення, сприяло економічному й культурному розвитку краю в наступний період. 1796 року в Росії замість намісництв створено губернії. До складу Київської губернії ввійшли правобережні повіти колишнього Київського намісництва, а також частина повітів ліквідованих Брацлавського, Волинського й Вознесенського намісництв. Наприкінці XVIII ст. в губернії налічувалося тільки податного населення 532 793 особи чоловічої статі[3].

Ватажок гайдамацького загону Іван Бондаренко. Народна картина. Державний музей українського образотворчого мистецтва.

[1] Архив Юго-Западной России, ч. 3, т. 3. К., 1876, стор. 421, 540, 542—547.

[2] Я. Шульгин. Начерк Коліївщини на підставі виданих і невиданих документів 1768 і близших років. Львів, 1898, стор. 66—74.

[3] Статистическое описание Киевской губернии, ч. 1. СПб., 1852, стор. 5, 6; К. А. Арсеньев. Статистические очерки России. СПб., 1848, стор. 136—139.

На початку XIX ст. прискорився процес розкладу феодально-кріпосницької системи й розвиток капіталізму на Україні. На Київщині посилювалась експлуатація селян. Вони платили чинш, виконували численні повинності, визначені інвентарями. Кожен селянин від 15 років до глибокої старості відбував панщину, не три дні на тиждень, передбачені царським указом від 5 квітня 1797 року, а працював протягом усього тижня. Внаслідок надмірної панщини й поборів у всій губернії селяни-кріпаки терпіли злидні і голод. Багато з них тікали до Новоросійського краю, на Дон і Кавказ. Лише в 1816 році понад 32 тис. селян перебували «у втечах і невідомій відсутності».

С. І. Муравйов-Апостол (1796—1826).

Під час Вітчизняної війни 1812 року, незважаючи на тяжке феодальне гноблення, патріотичний рух охопив усіх трудящих. В губернії був швидко сформований полк з 3558 козаків, створено народне ополчення з поміщицьких селян[1].

Київщина стала осередком руху декабристів на Україні. На другому з'їзді членів Південного товариства у Києві (1823 р.) було створено Васильківську управу, якою керували С. І. Муравйов-Апостол і М. П. Бестужев-Рюмін. Більшість членів Васильківської управи проходили службу у військах, розквартированих поблизу. 29 грудня 1825 року повстав Чернігівський полк, підрозділи якого дислокувались у Васильківському й Київському повітах, і на чолі з С. І. Муравйовим-Апостолом вирушив у похід, щоб підняти на боротьбу й інші війська. Населення сіл, де проходили повстанці, радісно зустрічало їх і подавало допомогу[2]. 3 січня 1826 року біля с. Ковалівки повстанці були атаковані царськими каральними військами. Підрозділи Чернігівського полку (1020 чоловік) були оточені й роззброєні.

Під впливом декабристів значно посилився селянський рух проти поміщиків. Селяни Білоцерківщини говорили: «Коли б солдати Чернігівського полку прийшли в Білу Церкву, то ми б почали свою справу»[3]. У багатьох селах в 1826—1827 рр. відбулися заворушення.

В умовах розкладу й кризи феодально-кріпосницької системи господарства й розвитку товарного виробництва поміщики продовжували експропріювати селянську надільну землю і збільшувати панщину.

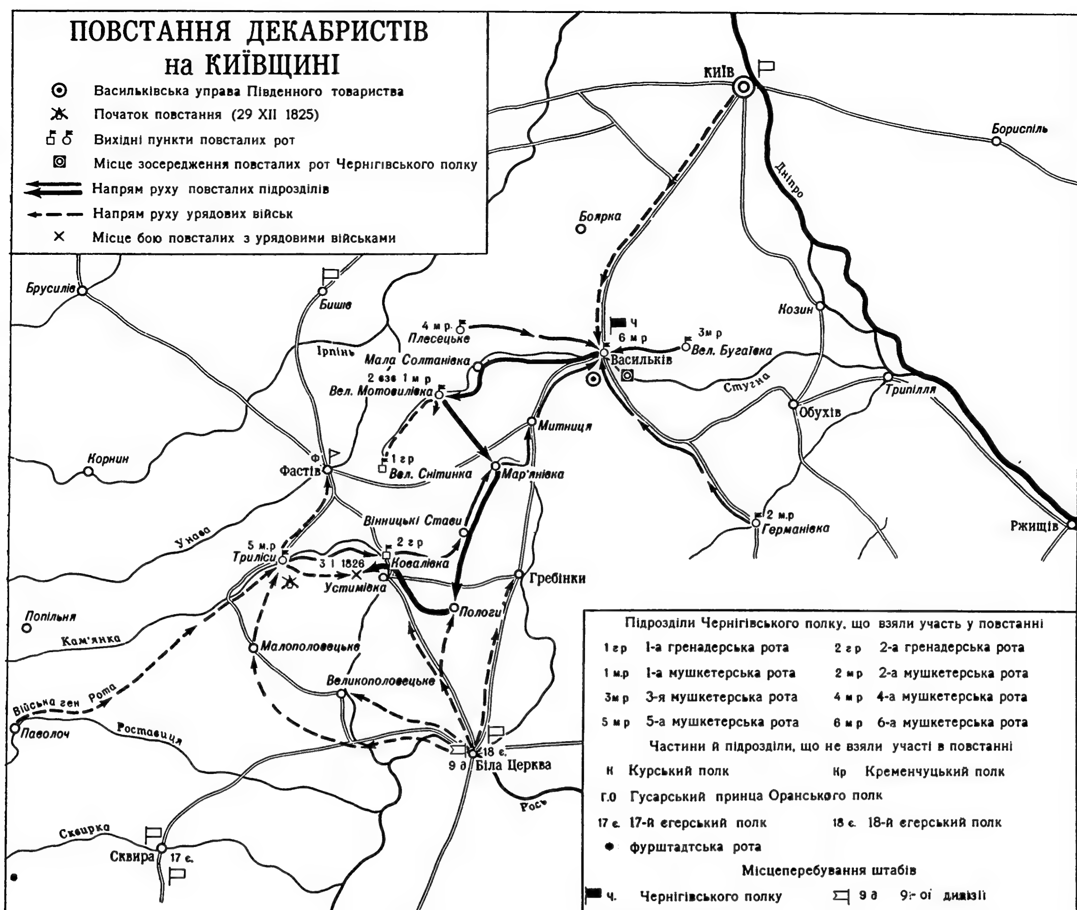
Не поліпшила становища селян і т. зв. інвентарна реформа 1847—1848 рр. Запроваджуючи її, царський уряд мав намір дещо обмежити сваволю поміщиків, щоб стримати наростання антикріпосницьких виступів і запобігти можливій підтримці селянством польського визвольного руху. У травні 1847 року уряд опублікував «Правила для управління маєтками за затвердженими для них інвентарями у Київському генерал-губернаторстві». На підставі правил за селянами закріплювалася земля, що була в їх користуванні, регулювалися повинності і скасовувався натуральний оброк на поміщика. Тяглі господарства мусили виконувати панщину з власною худобою і реманентом — три чоловічі й один жіночий день, а піші — два чоловічі й один жіночий день на тиждень. Запроваджувалися непосильні щоденні норми виробітку на панщині. Селяни мали відробляти також щороку по 12 літніх (згінних) і 8 будівельних днів за плату, визначену генерал-губернатором, раз на місяць нести нічну варту. Городники, які не мали польового наділу, платили поміщикові грошовий оброк, відбували 24 дні панщини, будівельні й вартові дні[4].

[1] Український народ у Вітчизняній війні 1812 року. Збірник документів. К., 1948, стор. 12—18, 20, 22, 44.

[2] М. Лисенко. Повстання Чернігівського полку. К., 1956, стор. 17, 28, 29, 60—91.

[3] В. С. Иконников. Крестьянское движение в Киевской губернии в 1826—1827 гг. в связи с событиями того времени. СПб., 1905, стор. 71.

[4] І. Гуржій. Розклад феодально-кріпосницької системи в сільському господарстві України першої половини XIX ст. К., 1954, стор. 82, 83.

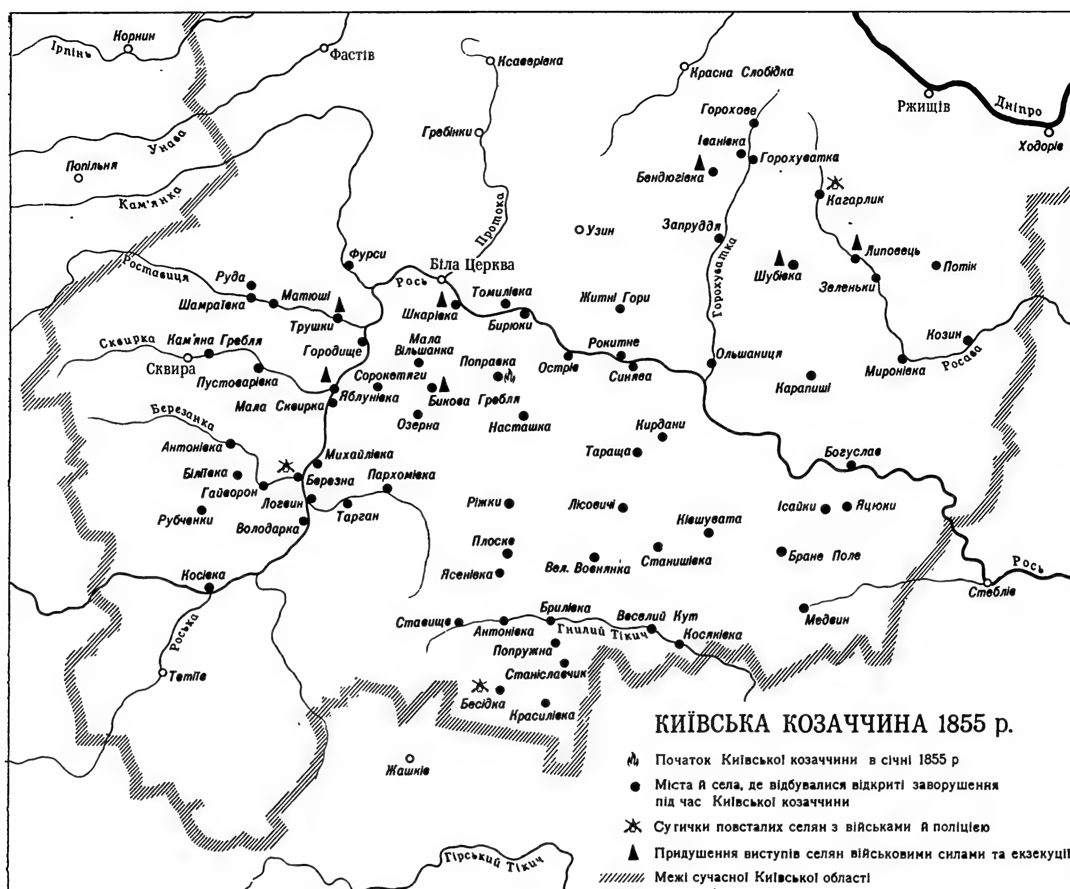

Інвентарні правила залишили непорушною поміщицьку власність на землю й узаконювали існуюче малоземелля та обезземелення селян. 1847 року в 2210 поміщицьких маєтках було 2212,6 тис. десятин землі (63,4 проц.), а 164 818 селянських дворів користувалися всього 1275,5 тис. десятинами надільної землі (36,6 проц.), яка також становила поміщицьку власність. В середньому на ревізьку душу припадало лише 2,31 десятини. Незважаючи на інвентарі, поміщики продовжували зменшувати селянське землекористування. Напередодні реформи воно становило 1072,3 тис. десятин, тобто скоротилося порівняно з інвентарями на 203,2 тис. десятин.

Становище селян стало вкрай нестерпним. Т. Г. Шевченко саме в цей час писав:

Село неначе погоріло,
Неначе люди подуріли,
Німі на панщину ідуть
І діточок своїх ведуть...

Та незабаром і «німі» заговорили. В Київській губернії у 1848 році заворушення селян відбулися не менш як у 100 селах. Одним з найгостріших виявів класової боротьби перед реформою 1861 року був антикріпосницький рух у роки Кримської війни, відомий під назвою Київської козаччини. Царські маніфести про створення ополчення породили в селян надію на те, що вони звільняться від кріпосного гніту і стануть власниками поміщицької землі. Селяни вимагали записати їх у «вільні» козаки, відмовлялися виконувати панщину й розпорядження урядовців. Рух розпочався у Васильківському повіті в лютому 1855 року і охопив 9 із 12 повітів губернії. На боротьбу піднялися жителі 160 сіл з населенням понад 150 тис. чоловік. Ватаж-

ками руху були селяни, але як агітатори виступали й окремі різночинці. Проти повстанців царський уряд кинув 16 ескадронів кавалерії, дивізіон піхоти, резервний батальйон, дві роти саперів. В ряді сіл між військами і селянами сталися криваві сутички, в яких, за офіційними даними, поранено 63 і вбито 39 селян. Із 205 заарештованих активних учасників руху 13 заслано до Сибіру, 31 — відправлено в арештантські роти, решту покарано ув'язненням, різками та «внушением»[1]. Київська козаччина мала значний вплив на посилення селянського руху в Росії, який охопив у 1855 році 16 губерній.

В передреформений час посилюється розвиток капіталізму. В 1847 році на території губернії було вже 277 фабрик і заводів. Розвивалися сукновальна, салотопна, борошномельна та інші галузі промисловості. Провідне місце посідала винокурна промисловість. Причому весь час відбувався процес концентрації виробництва: 1801 року діяло 787 гуралень, а в 1860 році лише 388; проте виробництво горілки потроїлося. Губернія посіла важливе місце в розвитку цукрової промисловості. Саме тут 1824 року збудовано перший у Росії цукровий завод. Із 218 цукрових заводів, що діяли на Україні в 1856—1857 рр., на Київщину припадало 67; вони давали 63 проц. всього цукру, який вироблявся на Україні. З 12 найбільших цукрових заводів Росії, річна продукція яких становила понад 10 тис. пудів, 8 було в Київській губернії[2].

[1] С. Шамрай. Київська козаччина 1855 року. К., 1928, стор. 57, 60, 63, 69—70, 90—104, 109—116, 126.

[2] І. Гуржій. Розклад феодально-кріпосницької системи в сільському господарстві України першої половини XIX ст., стор. 176—177, 189—190.

І. С. Нечуй-Левицький (1838—1918).

Основна частина промислової продукції у дореформений період вироблялася на підприємствах, що належали поміщикам. Однак мануфактури, фабрики й заводи, що базувалися на найманій праці і передовій на той час техніці, успішно витісняли відсталі вотчинно-кріпосницькі підприємства, число яких зменшувалося.

Одночасно із зростанням промисловості зароджувався робітничий клас. Головним джерелом його формування були розорені, позбавлені засобів виробництва селяни, міські і сільські ремісники та кустарі. За 35 років (1825—1860) кількість робітників у Київській губернії зросла з 3164 до 32 135 чоловік. Широке застосування на промислових підприємствах кріпосної праці привело до створення таких груп робітників, як панщинні, кабальні, приписні й посесійні. Найбільше було їх на цукроварнях: з 10 тис. робітників (1845 р.) близько 8 тис. становили кріпаки[1]. Позбавлені будь-яких прав, вони нещадно експлуатувалися власниками підприємств. Надзвичайно тяжке становище кріпосних робітників на цукрових заводах губернії напередодні реформи змалював відомий український письменник І. С. Нечуй-Левицький у повісті «Микола Джеря».

Товарна продукція, що вироблялася,— хліб, цукор, вовна, сукно, шкіра тощо — реалізувалася переважно на ярмарках та базарах. У 1847 році в губернії відбулося 223 ярмарки, на які доставлено товарів на суму 2861 тис. крб.[2]. Загальноросійське значення мав Київський контрактовий ярмарок, який обслуговував 32 губернії і краї. Значними були ярмарки в Ставищі, Сквирі, Богуславі. Зростала й економічно міцніла не тільки промислова, а й торговельна буржуазія. За 50 років (1797—1845) число купців у губернії збільшилося з 622 до 3917 осіб, а торговельних закладів (крамниць, лавок тощо) — з 512 у 1825 році до 2871 в 1861 році[3].

Зростання суспільного поділу праці вело до збільшення міського населення. У 1845 році в губернії налічувалося 101 місто й містечко, в т. ч. приватних — 87, відомств казенного і військових поселень — 12, у спільному володінні поміщиків і казни — 2. Міське населення становило 10,5 процента.

Шляхи сполучення в 40-х роках XIX ст. були занедбані й не відповідали зростаючим потребам економіки. З сусідніми губерніями Київщину сполучали 15 великих торговельних шляхів. Головною водною артерією була ріка Дніпро. Невеликі судна, в т. ч. й парові, курсували також по річках Прип'яті, Тетереву, Ужу та Ірші.

Глибокі зміни в соціально-економічному й політичному житті, які відбувалися в країні, обумовили дальший розвиток суспільно-політичного руху. Одним з найвизначніших борців за соціальне і національне визволення українського та інших народів Росії був полум'яний революціонер-демократ Т. Г. Шевченко, який весною 1845 року після закінчення Академії мистецтв прибув до Києва. Тут у січні 1846 року виникла таємна організація Кирило-Мефодієвське товариство, членом якого став і Т. Г. Шевченко. Серед членів товариства не було єдності в поглядах щодо шляхів здійснення визволення селян від гніту поміщиків і досягнення національної свободи українського народу. Шевченко рішуче виступав проти реформістської тактики М. І. Костомарова та його прибічників. Він відстоював революційний шлях боротьби. В цілому ж діяльність товариства відіграла значну роль в активізації передової суспільно-політичної думки того часу.

---

[1] І. О. Гуржій. Зародження робітничого класу України (кінець XVIII — перша половина XIX ст.). К., 1958, стор. 97, 103, 120—159.

[2] Статистическое описание Киевской губернии, ч. 3. К., 1852, стор. 524.

[3] І. О. Гуржій. Розвиток товарного виробництва і торгівлі на Україні. К., 1962, стор. 106—108, 150.

Продовжувала розвиватися культура українського народу, особливо на Лівобережжі і в Києві. Відвідавши в 1654—1656 рр. Київ та інші міста Київщини, Павло Алеппський писав: «Серед монастирських настоятелів є люди вчені, правознавці, промовці, що знають логіку й філософію та працюють над глибокими питаннями»[1]. В XVII ст. у багатьох селах при церквах існували початкові школи, де навчалися діти козаків, селян і духовенства. В першій половині XVIII ст. в селах Київської сотні було понад 50 парафіяльних шкіл, а в Переяславському полку — 119[2].

Особливе місце в розвитку освіти належить створеній на початку 30-х років XVII ст. Києво-Могилянській колегії (з 1701 року — академія). Завдяки її діяльності Київ став визначним центром освіти, науки й літератури не лише України, а й Російської держави, Білорусії, балканських народів та Молдавії[3]. Він був також осередком ідеологічної боротьби проти войовничого католицизму і спроб полонізувати й духовно поневолити український народ. У стінах колегії створено історичний твір «Синопсис», де висловлювалася думка про спільність походження українського й російського народів і необхідність їх об'єднання.

За реформою 1802—1804 рр. створювалися 4 типи шкіл: парафіяльні й повітові училища, гімназії, університети. Перша гімназія відкрита в 1812 році, вона призначалася для дітей дворян. 1834 року в Києві засновано університет, який відіграв важливу роль у розвитку освіти й науки на Україні. Першим його ректором став видатний український вчений — природознавець, філософ, історик, фольклорист і письменник М. О. Максимович.

В 1856 році в губернії налічувалося 142 навчальні заклади, де здобували освіту 9114 учнів — один учень припадав приблизно на 200 чоловік населення[4]. Більшість дітей селян і міської бідноти не мала змоги вчитись і залишалася неписьменною. Наприкінці 50-х років відкрито кілька недільних шкіл для підлітків і дорослих, де викладали професори й студенти університету.

Розвивалося книгодрукування. У XVII—XVIII ст. найбільшою була друкарня Києво-Печерської лаври, в якій поряд з церковною видавалася і світська література. У першій половині XVII ст. в Києві існували дві приватні друкарні. Значну роль у публікації історичних джерел та наукової літератури відіграла друкарня Київського університету, заснована 1835 року. Друкарня Київського губернського правління з 1838 року випускала газету «Киевские губернские ведомости» та інші офіційні матеріали.

Великий крок уперед зробила українська література. У XVIII ст. помітно зросло значення світської літератури, виникли нові жанри, в т. ч. віршова сатира на соціальні теми, посилилися елементи реалізму. На кінець першої половини XIX ст. розвинулась і удосконалилась українська літературна мова, основою якої була народна розмовна мова, що склалася на Київщині й Полтавщині. Цією мовою створювалася нова українська література, найвидатнішим представником якої був Т. Г. Шевченко (1814—1861 рр.). Він народився в сім'ї селянина-кріпака с. Моринець Київської губернії. В Києві та в багатьох містах і селах Київщини він написав свої кращі революційні твори: «Сон», «Кавказ», «І мертвим, і живим...», «Заповіт», «Тризна» та ін. З появою Шевченка українська література посіла одне з перших місць серед літератур інших слов'янських народів і вийшла на світову арену.

На Київщині в цей час з'являється ряд видатних творів усної народної поезії, в яких відображено яскраві сторінки життя й героїчної боротьби трудящих проти соціального і національного гніту. Славна ріка Дніпро-Славутич, герої визвольної війни 1648—1654 рр. і боротьби проти турецько-татарських поневолювачів оспівані

[1] Путешествие антиохийского патриарха Макария в Россию в пол. XVII века, описанное его сыном, архидиаконом Павлом Алеппским, вып. 2. М., 1897, стор. 65.

[2] Журн. «Киевская старина», 1904, № 1, стор. 5—12.

[3] Історія Української РСР, т. 1, стор. 274.

[4] «Журнал Министерства народного просвещения», 1858, № 11, стор. 116—117.

Пам'ятка архітектури XVII ст.— церква в с. Пархомівці Володарського району. 1965 р.

в епічних думах «Хмельницький та Барабаш», «Іван Богун», «Самійло Кішка», «Маруся Богуславка» та ін. Саме на Київщині записано такі народні історичні пісні, як «За річкою вогні горять», «В Цареграді на риночку» («Пісня про Байду»), а також чимало народних пісень про Семена Палія, гайдамацьких ватажків Максима Залізняка, Микиту Швачку, Івана Бондаренка, про лиху панщину тощо.

Театральні вистави, що їх показували студенти академії у XVII—XVIII ст., сприяли зародженню українського професіонального театру. Перший з них заснований 1803 року в Києві, але постійної трупи в ньому ще не було. Тут виступали різні мандрівні трупи, а також відомі російські актори М. С. Щепкін, П. С. Мочалов, О. Є. Мартинов.

По містах і селах мандрувало багато співаків — лірників, бандуристів, кобзарів. У їх виконанні лунали пісні, присвячені героїчному минулому українського народу і його улюбленим героям. У розвитку музичного мистецтва в XVII ст. значна роль належала М. П. Ділецькому, визначному композиторові й музичному теоретикові, а у XVIII ст.— Д. С. Бортнянському й М. С. Березовському. Наприкінці XVIII — на початку XIX ст. з'являються перші симфонічні твори, в яких широко використані українські народні мелодії. Українські пісні й музика були дуже популярні в Росії. Україні присвячували свої твори російські композитори М. І. Глінка, О. О. Аляб'єв та інші.

Київщина багата на архітектурні споруди XVIII — першої половини XIX ст.: палаци, торгові ряди, склади в Білій Церкві, палаци і садово-паркові ансамблі в Яготині, Згурівці, Кагарлику, собори й церкви в Переяславі, Межигір'ї, Білій Церкві тощо[1]. На розвитку архітектури позначився великий вплив народного зодчества. Побудовані з цегли церкви й монастирі і досі вражають чудовою гармонією і виразністю композиції. Самобутність і багатство української архітектури XVIII ст. знайшли свій найбільш повний і яскравий вияв у творчості двох визначних зодчих цієї епохи — С. Д. Ковніра й І. Г. Григоровича-Барського.

Місцеві живописці, скульптори, архітектори внесли свій вклад у скарбницю мистецтва всієї Росії. В образотворчому мистецтві поступово утверджувалися демократичні риси і витіснялися церковні канони. Важливе місце в розвитку українського живопису належить Д. Г. Левицькому і В. Л. Боровиковському. Одним з найвизначніших художників був Т. Г. Шевченко — основоположник критичного реалізму в українському мистецтві, видатний живописець і великий майстер гравюри. Багато чудових творів він створив під час перебування в Переяславі, Яготині, Андрушах. У Києві і на Київщині працювали також відомі художники, вихованці Петербурзької академії мистецтв М. М. Сажин, І. М. Сошенко, В. І. Штернберг. В художніх полотнах вони змалювали життя селян, міської бідноти, відбили красу українського пейзажу.

Водночас розвивався народний живопис. За епохи феодалізму на Київщині широко було розвинуте малювання картин на популярну тематику, настінний розпис, художня кераміка. Визначними осередками виробництва художніх кахлів, посуду, іграшок, різних прикрас з глини були Дибинці з прилеглими селами, Межигір'я, Обухів, Васильків, Трипілля, Ржищів.

Наприкінці 50-х років XIX ст. уряд змушений був приступити до підготовки скасування кріпосного права, що гальмувало дальший розвиток країни. Вказуючи

[1] Г. Н. Логвин. По Україні. Стародавні мистецькі пам'ятники. К., 1968, стор. 11—81.

на історичну необхідність, яка привела кріпосників до реформи, В. І. Ленін писав: «Яка ж сила примусила їх взятися за реформу? Сила економічного розвитку, який втягував Росію на шлях капіталізму»[1].

Реформа 1861 року не виправдала сподівань селян. В результаті викупної операції, проведеної в інтересах поміщиків, селяни були пограбовані. За одержані наділи, розмір яких був недостатній, колишні кріпаки мусили протягом 49 років сплачувати кабальний викуп. Царський уряд, побоюючись дальшого наростання селянського руху, а також підтримки селянами польського національно-визвольного руху, дещо полегшив умови викупу землі на Правобережній Україні, але і після цього вони залишалися грабіжницькими. 30 липня 1863 року був виданий сенатський указ, за яким з 1 вересня того ж року всі тимчасовозобов'язані селяни зараховувалися в розряд селян-власників. Їм надавалося право викупити всю землю, належну їм за інвентарями 1847—1848 рр. Розмір викупних платежів зменшувався на 20 проц. порівняно з оброком, передбаченим основними законодавчими актами від 19 лютого 1861 року.

Площа землі, викупленої селянами Київської губернії, на 151 264 десятини, або на 11,9 проц., перевищувала наділи, визначені інвентарями 1847—1848 рр. Відведення додаткової землі поміщики здійснили за рахунок непридатних і малопридатних земель. Всього 215,3 тис. селянських дворів, в яких налічувалося 546 тис. ревізьких душ, викупили у поміщиків 1426 тис. десятин придатної землі, що становило пересічно 6,6 десятин на двір, або 2,6 десятини на ревізьку душу. За середнім розміром наділу Київська губернія посідала лише 6 місце серед 9 губерній України. Переважна більшість селянських дворів — 207,3 тис. (96,2 проц.) одержала землі менше 5 десятин, тобто була малоземельною, в т. ч. понад 70 проц. мали землі від 1 до 3 десятин. Такий наділ не забезпечував прожиткового мінімуму селянської родини.

Не набагато в кращому становищі опинилися державні селяни. 52,8 тис. дворів з 131,5 тис. ревізьких душ одержали 516 тис. десятин придатної землі, тобто 9,2 десятини на двір, або 3,9 на ревізьку душу.

Грабіжницький характер реформи, малоземелля і викупні платежі, що лягли непосильним тягарем на плечі знедоленого селянства, викликали глибоке обурення селян і зумовили різке загострення класової боротьби у пореформений період. З 2871 селянського заворушення, що мало місце в 60-х роках XIX ст. у дев'яти губерніях України, на Київщину припадало 957 (34 проц.)[2]. У 70—90-х роках селянські виступи тут сталися в 431 селі (47 проц. охоплених заворушеннями сіл на Правобережжі).

Після реформи швидко розвивалася промисловість, в основному галузі по переробці продуктів сільського господарства, а також сільськогосподарське машинобудування. Особливо інтенсивно зростала цукрова промисловість. Уже в 1865 році тут було 72 цукрові заводи[3]. На них працювало близько 50 проц. робітників, зайнятих у цукровій промисловості України. За висловом В. І. Леніна, цукрові заводи стали своєрідними сільськими фабричними центрами[4]. На 1885 рік на Київщині налічувалось 663 фабрики та заводи, де працювало 40 205 робітників і вироблялось продукції на 78,3 млн. крб.[5]. Характерна риса промисловості того часу — висока концентрація виробництва.

Важливе значення для економічного розвитку губернії мало інтенсивне будівництво залізниць. У 1870 році прокладено лінію між Одесою й Києвом, що з'єдналася з магістраллю Київ—Курськ, будівництво якої завершили того ж року. Споруджу-

---

[1] В. І. Ленін. Твори, т. 17, стор. 90.

[2] Н. Н. Лещенко. Крестьянское движение на Украине в связи с проведением реформы 1861 года (60-е годы XIX ст.). К., 1959, стор. 520.

[3] О. О. Нестеренко. Розвиток промисловості на Україні, ч. 2. К., 1962, стор. 90, 91, 115.

[4] В. І. Ленін. Твори, т. 3, стор. 448.

[5] В. Г. Мозговой. Сборник сведений по Киевской губернии. К., 1887, стор. 248.

валася Києво-Брестська залізниця. Було відкрито лінію, що сполучала Київ з Полтавою (1901 р.). В економічних зв'язках Київщини значну роль відігравали водні шляхи — Дніпро та його притоки Десна й Прип'ять.

Розвиток фабрично-заводської промисловості зумовив швидкий ріст рядів пролетаріату. В 1900 році на підприємствах Київщини працювало 56 тис. робітників. Крім того, в кустарно-ремісничій промисловості було зайнято 69·256 робітників[1].

Зростали міста і міське населення. Якщо в 1797 році у Києві було 19 тис. жителів, у 1864 році — 68 тис., то в 1911 році — 506 тис. Збільшувалося населення і в невеликих містах та містечках. В середині 90-х років у Білій Церкві налічувалося 29, у Сквирі — 19, Василькові — 18, Таращі — 15, Фастові — 9,5 тис. чоловік. Особливо швидко цей процес відбувався на початку XX ст. У Білій Церкві в 1911 році було вже 44, у Ржищеві — 15, у Фастові — 13, в Обухові, Чорнобилі, Паволочі, Ставищі — по 10 тис. жителів. Загалом кількість населення в губернії зросла з 3559 тис. у 1897 до 4669 тис. у 1911 році.

Становище робітників на промислових підприємствах, як і всюди в царській Росії, було надзвичайно тяжким. Тривалість робочого дня у 1896 році становила від 12 до 16 годин[2]. З мізерної заробітної плати вираховували численні штрафи. Приміщення багатьох заводів і фабрик не відповідали найелементарнішим санітарним вимогам: були тісні, брудні, темні, вогкі, без вентиляції. Ніхто не дбав про техніку безпеки, тому часто траплялися нещасні випадки. Жорстоко експлуатувалися й діти. В 1897 році серед робітників Київщини їх було 13,6 процента[3].

Капіталізм поступово втягував у свою орбіту і дрібне селянське господарство. Звільнені від особистої залежності селяни, як указував В. І. Ленін, ставали під владу грошей, попадали в умови товарного виробництва, опинялися в залежності від капіталу, що народжувався[4]. В період капіталізму відбувався швидкий процес розшарування селянства, зростали крайні його полюси — біднота й куркульство.

Столипінське аграрне законодавство прискорило розорення селян і їх класове розшарування. Куркулі прибирали до своїх рук кращі землі, зводили їх в одну ділянку — хутір чи відруб, а основна маса селян ледве животіла. Із 539,1 тис. селянських господарств губернії у 1912 році 27,2 тис. були безземельними, 261,8 тис.— мали до 3 десятин, 169 тис.— від 3 до 6 десятин, 59,7 тис.— від 6 до 10 десятин і 21,6 тис.— 10 і більше десятин. 19,3 проц. господарств не мали ніякої худоби. Ще гірше були забезпечені селяни сільськогосподарським реманентом. У 1910 році в губернії одна сівалка припадала на 332 господарства, жниварка — на 736, молотарка — на 74, сінокосарка — на 14 960 господарств[5].

Низький агротехнічний рівень обробітку грунту зумовлював низькі врожаї в селянських господарствах. У 1900 році врожаї зернових культур у селянських господарствах губернії були на 11 пудів і картоплі на 62 пуди нижчими, ніж на землях поміщика[6].

Безземельні й малоземельні селяни — ці паупери й злидарі, як їх називав В. І. Ленін,— були основним джерелом поповнення робітничого класу і населення міст. Значна частина зубожілого селянства йшла на заробітки на південь, у великі поміщицькі економії, на промислові підприємства. Лише в 1911 році заробітчанам було видано 222 тис. паспортів. У Білій Церкві, Таращі, Умані, Смілі, Шполі та інших містах виникли робітничі ринки, де збиралися тисячі сезонних робітників.

---

[1] Материалы высочайше учрежденной 16 ноября 1901 г. комиссии по исследованию вопроса о движении с 1861 по 1900 г. благосостояния сельского населения среднеземледельческих губерний сравнительно с другими местностями Европейской России, ч. 1. СПб., 1903, стор. 218.

[2] Центральний державний історичний архів УРСР у Києві (далі — ЦДІА УРСР у Києві), ф. 574, оп. 1, спр. 8, арк. 96.

[3] Нариси історії Київської обласної партійної організації. К., 1967, стор. 9.

[4] В. І. Ленін. Твори, т. 17, стор. 90.

[5] Сельскохозяйственные машины и орудия в Европейской и Азиатской России в 1910 г. СПб., 1913, стор. 30—31.

[6] Материалы высочайше учрежденной 16 ноября 1901 года комиссии, ч. 1, стор. 162.

Шукаючи землі, тисячі селян переселялися у східні райони Росії. Тільки з 1896 по 1909 рік губернію залишили 24,9 тис. сімей, в яких налічувалося 148 тис. душ[1], а в наступні 5 років — 6,8 тис. сімей (39,4 тис. чоловік)[2].

Царська Росія, за висловом В. І. Леніна, була тюрмою народів. Жорстока експлуатація робітників і селян доповнювалася на Україні політичним безправ'ям та національним гнобленням. Самодержавство жорстоко придушувало прагнення трудящих окраїн до створення національної державності, переслідувало демократичну культуру. На Київщині не було жодної української школи. 1897 року в губернії налічувалося тільки 18,1 проц. письменного населення. У 1902 році в 29 міських двокласних, 69 церковнопарафіяльних однокласних і двокласних та 168 сільських однокласних і двокласних училищах навчалося 27 938 дітей. Тільки половина учителів мала середню освіту, решта — початкову[3]. Переважна більшість училищ ледве животіла: не було коштів, не вистачало палива, підручників, класних приміщень і т. п. Книжки й газети аж до 1905 року видавалися тільки російською мовою.

Марко Вовчок (1834—1907).

Леся Українка (1871—1913).

Незважаючи на реакційну політику царизму, Київщина відіграла велику роль у розвитку української культури. Київ належав до найвизначніших центрів культурного життя не тільки України, але й всієї Російської держави. У 7 вищих учбових закладах — університеті, політехнічному, комерційному та інших — навчалося 12 тис. студентів. Тут діяли 7 музично-драматичних та 6 художніх училищ, різні наукові товариства, театри, видавництва тощо. У другій половині XIX — на початку XX ст. в Києві і містах губернії жили і працювали відомі діячі української культури Марко Вовчок, І. С. Нечуй-Левицький, Леся Українка, М. В. Лисенко, М. І. Мурашко, Олена Пчілка та інші.

Наприкінці 1882 року в Києві гастролювала українська мандрівна трупа, заснована М. Л. Кропивницьким. До її складу входили М. К. Заньковецька, М. К. Садовський, а згодом — М. П. Старицький, П. К. Саксаганський, І. К. Карпенко-Карий, Г. П. Затиркевич-Карпинська, М. К. Садовська-Барілотті. В наступному році М. Л. Кропивницький організував українську професійну трупу, яку очолив М. П. Старицький. Першою її виставою була драма Т. Г. Шевченка «Назар Стодоля». Побоюючись поширення «українофільських ідей», місцеві власті заборонили акторам виступати на території Південно-Західного краю. Пізніше, в 1907 році М. К. Садовський створив у Києві перший на Україні стаціонарний український театр.

Київщина була одним з визначних центрів політичного життя. Ідеологією селянської демократії у революційній боротьбі проти царизму й пережитків кріпосництва у пореформений період було революційне народництво. У 70-х роках XIX ст. в Києві виник ряд народницьких гуртків. Своє відділення мав у місті і петербурзький гурток чайковців. Восени 1873 року створений народницький гурток «Київська комуна». В місті та губернії діяли відомі народники П. Б. Аксельрод, Я. В. Стефанович, В. К. Дебогорій-Мокрієвич, М. К. Судзіловський, В. І. Засулич та ін. 1877 року Я. В. Стефанович з допомогою Л. Г. Дейча та І. В. Бохановського створив у Чигиринському повіті нелегальну селянську організацію, до якої входило близько тисячі

---

[1] Итоги переселенческого движения за время с 1896 по 1909 г. СПб., 1910, стор. 8.

[2] Итоги переселенческого движения за время с 1910 по 1914 гг. Пг., 1916, стор. 8—9.

[3] Общие статистические ведомости к отчету о состоянии народных училищ Юго-Западного края за 1902 г. К., 1903, ведомости № 1—2.

П. К. Запорожець (1873—1905).

чоловік. Але «ходіння в народ» зазнало невдачі. Селянство не підтримало народників. Після цього частина їх вдалася до терору. На початок 80-х років XIX ст. київські народники, не відмовляючись від тактики терору, намагаються зв'язатися з робітниками. З цією метою вони організували в Києві «Південноросійський робітничий союз» (1880 р.), який очолили Є. М. Ковальська та М. П. Щедрін. Народники Київщини відіграли значну роль у загальноросійському революційному русі.

Соціальний і національний гніт, політичне безправ'я робітників і селян України зумовлювали посилення їх боротьби проти капіталу. У 1876—1878 рр. страйкували робітники Саливонківського і Бабинського цукрозаводів. Проте виступи того часу були стихійними і мали ще суто економічний характер. Політичну організованість і соціалістичну свідомість у робітниче середовище внесли соціал-демократичні організації, озброєні революційною марксистською теорією.

На Україні одним з центрів розповсюдження марксистської літератури і діяльності соціал-демократичних гуртків та груп став Київ. Київські соціал-демократи мали зв'язки з Петербургом, Москвою, Одесою, Катеринославом та іншими містами. Гектографований відбиток праці В. І. Леніна «Що таке «друзі народу» і як вони воюють проти соціал-демократів?» привіз до рідних місць, зокрема до Білої Церкви і с. Тептіївки, один з перших російських революційних марксистів, соратник В. І. Леніна по петербурзькому «Союзу боротьби за визволення робітничого класу» П. К. Запорожець. Особливо велику роль у розгортанні революційної роботи відіграв київський «Союз боротьби за визволення робітничого класу», створений у березні 1897 року. Союз випускав газету «Вперед». З серпня 1897 року в Києві почала виходити «Рабочая газета», яку І з'їзд РСДРП затвердив центральним органом партії. Після І з'їзду партії київський «Союз боротьби» був реорганізований у комітет РСДРП.

Соціал-демократичні організації дедалі більше посилювали керівництво боротьбою робітничого класу. В другій половині 90-х років у Київській губернії відбулося 27 страйків[1]. Під впливом соціал-демократичної пропаганди на початку XX ст. від економічних виступів робітники перейшли до політичних страйків і демонстрацій. Пролетаріат Київщини активно підтримав загальний політичний страйк 1903 року, що охопив весь південь Росії. Наприкінці року застрайкували робітники Білоцерківського заводу сільськогосподарських машин та інших підприємств. Усього з липня 1903 року до лютого 1904 в губернії відбулося 10 виступів[2].

За прикладом робітників на боротьбу піднімалося й селянство, яке почало застосовувати властиву до того тільки робітничому рухові форму боротьби — страйк. У 1903 році загальний страйк провели батраки села Кривого Сквирського повіту[3]. Наприкінці того ж року піднялися на боротьбу селяни Ставища. Для втихомирення їх були викликані війська. В листопаді виступили селяни Скибинців Таращанського повіту, Сокольчі, Лучина, Дідівщини, Почуйок Сквирського повіту, Людвинівки і Грузької Київського повіту та інших населених пунктів[4].

Велику увагу революційним подіям на Київщині приділяла ленінська «Искра». В 42 її номерах було надруковано 93 матеріали про Київ і губернію. Трудящі з великим інтересом читали «Искру», яку розповсюджували соціал-демократи. За допо-

---

[1] Історія робітничого класу Української РСР, т. 1. К., 1967, стор. 210.

[2] Революция 1905—1907 гг. на Украине. Сборник документов и материалов, т. 1. К., 1955, стор. 419—420, 436, 444, 449.

[3] Газ. «Искра», 22 жовтня 1903 р.

[4] Революция 1905—1907 гг. на Украине, т. 1, стор. 500—503, 508—510, 518—521, 527, 534.

могою Київського комітету РСДРП в Умані була обладнана підпільна друкарня, де вдалося передрукувати №№ 41 і 43 ленінської «Искры» тиражем три тисячі примірників кожний.

Під впливом ленінської «Искры», при безпосередній допомозі Київського комітету РСДРП виникли соціал-демократичні гуртки і групи в Бердичеві, Білій Церкві, Черкасах і деяких інших містах Київської губернії. Бердичівська група РСДРП обладнала навіть друкарню і видала декілька листівок. Черкаська група розповсюджувала листівки, написані від руки. Соціал-демократи Білої Церкви розповсюджували нелегальну літературу, яку одержували з інших міст, провели у 1903 році велику маївку. На Ходорківській цукроварні протягом 1901—1904 рр. працював відомий революціонер, учасник петербурзького «Союзу боротьби за визволення робітничого класу» М. Г. Полєтаєв, сіючи зерна ленінських ідей серед місцевих робітників[1].

Після II з'їзду РСДРП розгорнулася гостра боротьба більшовиків проти розкольницьких дій меншовиків, які всіляко намагалися прибрати до своїх рук керівні органи партії, звернути з правильного шляху партійні організації. Значний вплив на розвиток революційного руху на Київщині мали члени російської частини ЦК партії, що перебували у Києві,— Г. М. Кржижановський, Ф. В. Ленгнік і В. А. Носков, делегати II з'їзду Р. С. Землячка, Л. М. Кніпович, С. І. Гусєв. Велику революційну роботу проводили рідні Леніна, які в 1903—1904 рр. жили у Києві: брат Дмитро Ілліч Ульянов та його дружина, сестри — Марія Іллінічна та Анна Іллінічна.

Високу політичну активність пролетаріат Київщини виявив у роки першої буржуазно-демократичної революції в Росії. Одразу ж після «Кривавої неділі» 12 січня 1905 року застрайкували робітники кількох київських підприємств. Вони як і петербурзькі пролетарі, пред'явили підприємцям вимоги не тільки економічного, але й загальнополітичного характеру[2]. У січні страйкували робітники Бердичева, в лютому — робітники шкіряного заводу Горінштейна у Радомишльському повіті, телеграфісти на залізничній станції Козятин, робітники друкарні Лепського у Смілі. Страйкова боротьба тривала і в наступні місяці. Протягом травня в губернії відбулося 10 страйків, у яких взяли участь 500 робітників, у червні — 19 страйків з 1568 учасниками[3].

Особливо зросла революційна активність трудящих під час всеросійського політичного страйку у жовтні 1905 року. Приклад організованої боротьби показали робітники Південноросійського заводу, заводу Гретера й Криванека, залізничних майстерень та інших підприємств Києва. У рух включилися студенти Київського університету і політехнічного інституту. В місті не працювали фабрики і заводи, міський трамвай, навчальні заклади. Більшовицькі агітатори закликали трудящих боротися за повалення царизму і проголошення демократичної республіки. Слідом за робітниками Києва застрайкували трудящі багатьох підприємств губернії[4].

Загальний політичний страйк почав переростати в збройне повстання. 18 листопада 1905 року в Києві виступили сапери на чолі з підпоручиком Б. П. Жаданівським. До них приєдналися робітники Південноросійського заводу. Місцевим властям вдалося придушити цей робітничо-солдатський виступ, але революційний рух не припинився. В грудні страйкували робітники найбільших київських підприємств, а також Корнинського цукрового заводу Сквирського повіту, Миронівського цукрозаводу, залізничники[5].

---

[1] История Коммунистической партии Советского Союза, т. 1. М., 1964, стор. 603, 607; Нариси історії Київської обласної партійної організації, стор. 31, 40.

[2] Революция 1905—1907 гг. на Украине, т. 2, ч. 2,, стор. 101—119.

[3] Ф. Є. Лось. Революція 1905—1907 рр. на Україні. К., 1955, стор. 171, 178.

[4] Революция 1905—1907 гг. на Украине, т. 2, ч. 1. К., 1955, стор. 449—450, 451—456, 462—473.

[5] Там же, стор. 638, 641—645.

Важливе значення для розвитку й поглиблення революції мали Ради робітничих депутатів, що в ці бурхливі дні виникали в багатьох районах країни. 30 жовтня відбувся перший пленум Київської Ради, створеної з участю більшовиків. Значну роль у розгортанні робітничого руху відіграли професійні спілки, організовані в Києві, Білій Церкві, Бердичеві, Василькові, Умані, Фастові, Черкасах.

Під впливом могутніх виступів робітничого класу розгорнувся масовий селянський рух. Більшовики вели серед селян широку революційну агітацію. Тільки протягом 1905 року власті зареєстрували 140 випадків розповсюдження серед селян губернії нелегальної літератури й листівок. Особливий успіх мали листівки «Як відібрати землю у поміщиків», «Брати-селяни!», «Кривавий цар», видруковані масовими тиражами соціал-демократичними організаціями Київщини[1].

У травні 1905 року селянський рух охопив усі повіти губернії. У багатьох селах Васильківського повіту селяни відмовилися працювати на полях у поміщиків, вимагаючи підвищення плати. Вони знищували посіви в маєтках поміщиків, палили їхні садиби. Налякані землевласники тікали із своїх маєтків. Протягом 1905 року на Київщині відбувся 551 селянський виступ[2].

З революційним піднесенням зростав і національно-визвольний рух, який був складовою частиною першої російської революції. Більшовицькі організації, прогресивна громадськість вимагали скасування указу 1876 року про заборону української мови. У лютому 1905 року під цією вимогою в Києві підписалися десятки тисяч чоловік. У деяких навчальних закладах відбулися страйки. Царські власті закрили Київський університет, проте на вимогу громадськості змушені були знову його відкрити. З 1907 року в університеті стали читати лекції з історії української літератури, хоч і російською мовою. Почали виходити українські газети й журнали.

Національно-визвольний рух намагалися очолити українські буржуазні й дрібнобуржуазні партії: «Спілка», Українська соціал-демократична робітнича партія, Українська радикально-демократична партія. Вони прагнули отруїти свідомість трудящих націоналізмом, відвернути їх від класової боротьби. Київські більшовики вели рішучу боротьбу проти націоналістів, виховували трудящих у дусі пролетарського інтернаціоналізму, згуртовували їх для боротьби за перемогу революції.

Після поразки першої російської революції царизм перейшов у наступ на трудящих. 4 червня 1907 року, відразу ж після розгону II Думи, тільки в Києві заарештовано 96 чоловік. У результаті масових репресій Київська організація РСДРП була значно ослаблена, а партійні організації Черкас, Умані, Білої Церкви та інших міст губернії майже повністю розгромлені. Погіршились умови життя робітників: капіталісти, скориставшись спадом виробництва, звільняли з роботи всіх, хто брав участь у революції. В країні зростало безробіття. Наприкінці 1909 року на Київщині налічувалось близько 15 тис. безробітних.

Незважаючи на репресії царизму, більшовики наполегливо готували трудящі маси до нової революції. 1910 року в Росії знову почало наростати революційне піднесення. За неповними даними в 1911 році в 12 страйках на Київщині взяли участь 4746 робітників. Поштовхом до переходу робітничого класу в наступ був розстріл робітників на Ленських золотих копальнях 4 квітня 1912 року. По всій Росії на заклик більшовиків прокотилася хвиля масових політичних виступів трудящих, які вимагали покласти край злодіянням царизму. 11—12 квітня страйкували робітники 28 найбільших підприємств Києва. В цілому в губернії 1912 року відбулося 113 страйків, в яких брало участь 14 479 чоловік[3]. За робітниками піднімалися на боротьбу й селяни. Виступи селян проти поміщиків та місцевих властей сталися в усіх повітах.

---

[1] Нариси історії Київської обласної партійної організації, стор. 62—63.

[2] М. Н. Лещенко. Селянський рух на Правобережній Україні в період революції 1905—1907 рр. К., 1955, стор. 87.

[3] П. Лавров. Рабочее движение на Украине в период нового революционного подъема (1910—1914 гг.) К., 1966, стор. 80, 120.

У роки першої світової війни класова боротьба трудящих не припинялася. Якщо в 1915 році в губернії було 11 страйків, то в 1916 році — вже 16. Кількість страйкарів зросла за рік з 800 до 3000 чоловік. Під впливом більшовицької агітації і страйкового руху робітників, а також через невдоволення війною почастішали й виступи селян. За час з серпня 1914 по 1916 рік включно відбулося 32 селянські виступи[1]. В семи випадках для втихомирення селян власті вдавалися до військової сили. За кількістю селянських заворушень Київська губернія посідала друге місце на Україні.

27 лютого 1917 року робітники й солдати Петрограда повалили ненависний царизм. У країні виникло двовладдя — поряд з буржуазним Тимчасовим урядом утворилися Ради робітничих, солдатських і селянських депутатів. 2 березня з ініціативи більшовиків на зборах представників заводів і майстерень Києва було ухвалено рішення створити Раду робітничих депутатів. Того ж дня розпочалися вибори до неї. З допомогою Київської Ради були утворені Ради робітничих депутатів у Білій Церкві, Василькові та інших населених пунктах. У березні й квітні Ради виникли в усіх більш-менш значних містечках[2]. Проте більшість у Радах на цей час мали представники угодовських партій — меншовиків і есерів.

Більшовики розгорнули велику роботу, щоб залучити на свій бік широкі маси. 15—17 квітня 1917 року в Києві була проведена нарада більшовиків Південно-Західного краю, в якій взяли участь більшовики Києва, Білої Церкви, Брусилова, Василькова, Козятина, Сміли та інших міст. Учасники наради обговорили становище, яке склалося на місцях, тактику партійних організацій, поточний момент та інші питання. Правильну, чітку орієнтацію на соціалістичну революцію дали ленінські Квітневі тези, схвалені VII (Квітневою) Всеросійською конференцією РСДРП(б).

Весь хід подій свідчив про наближення соціалістичної революції. У відповідь на наступ власників підприємств та поміщиків робітники й селяни по всій країні посилювали боротьбу. У вересні—жовтні прокотилася нова хвиля страйків на Київщині. 24 вересня в Києві страйкувало понад 50 тис. чоловік; у жовтні оголосили страйк робітники чавуноливарного заводу у Фастові. Пролетарі вимагали від власників підприємств підвищення заробітної плати, додержання 8-годинного робочого дня, поліпшення умов праці.

Рішучіше відстоювали свої права селяни. Якщо у вересні на Київщині сталися 52 селянські виступи, то в жовтні кількість їх зросла до 98[3]. Боротьба селян за землю переросла в могутній рух, який охопив майже всю країну. Цей факт В. І. Ленін вважав найвизначнішим у житті Росії тих днів.

Зростання впливу ленінської партії у масах, більшовизація Рад, рішучі виступи робітників, селян і солдатів — все це свідчило про те, що обстановка для повстання назріла. 7 листопада (25 жовтня) 1917 року в результаті збройного повстання робітників, солдатів і матросів на чолі з більшовицькою партією, під керівництвом В. І. Леніна в Росії перемогла Велика Жовтнева соціалістична революція. Влада в країні перейшла до Рад робітничих, солдатських і селянських депутатів. Почалася нова ера в історії людства.

Робітники й селяни Київщини палко вітали перемогу соціалістичної революції. У багатьох селах Васильківського повіту, в Чорнобилі, Обухові та в інших місцях селяни почали захоплювати і ділити поміщицькі землі, хліб, реманент, худобу.

Київський комітет РСДРП(б) 27 жовтня звернувся до робітників і солдатів Києва, до всіх пригноблених і знедолених із закликом «згуртувати свої ряди для підтримки повсталих робітників і солдатів Петрограда, для боротьби проти контрреволюційної буржуазії». У відозві, зокрема, говорилося: «Тільки робітники й солдати,

[1] Крестьянское движение в России в 1914—1917 гг. Сборник документов. М.—Л., 1965, стор. 513.
[2] В. Терлецький. Ради на Київщині в 1917 р. К., 1957, стор. 6—7.
[3] Нариси історії Київської обласної партійної організації, стор. 170.

згуртувавшись навколо своїх революційних Рад, взявши владу у свої руки, зможуть дати змученим масам мир, хліб і свободу»[1].

Заклик більшовиків знайшов відгук серед широких революційних мас. В цей же день об'єднане засідання Рад робітничих і солдатських депутатів Києва більшістю голосів прийняло резолюцію більшовиків про підтримку петроградських робітників і створення ревкому для керівництва збройним повстанням.

Героїчне повстання київського пролетаріату почалося 29 жовтня. Його базою були завод «Арсенал», 3-й авіаційний парк, понтонний батальйон, 147-а та 148-а воронезькі дружини. 30 жовтня повстання робітників і солдатів підтримали загальним страйком усі трудящі міста. Пліч-о-пліч з арсенальцями билися червоногвардійці Подолу, Шулявки, Деміївки. У триденних боях київські робітники й революційні солдати, керовані більшовиками, розгромили основні сили військ Тимчасового уряду. Проте у жовтневі дні на Київщині, як і на більшості території України, Радянська влада не була встановлена. В багатьох Радах робітничих і солдатських депутатів керівництво лишалося в руках меншовиків та есерів. Обстановка ускладнювалася тим, що робітникам й селянам протистояли не тільки місцеві органи й сили поваленого буржуазного Тимчасового уряду, а й українська буржуазно-націоналістична контрреволюція, очолювана Центральною радою, яка виникла у Києві ще в березні 1917 року. Центральна рада створила значні військові формування з націоналістично настроєних елементів, здебільшого куркульських, і розгорнула шалену націоналістичну пропаганду. Узурпувавши владу, вона стала одним з головних вогнищ всеросійської контрреволюції.

Дії націоналістичної контрреволюції викликали глибоке обурення трудящих. Вони вимагали вжити найрішучіших заходів до Центральної ради та її прислужників. 3 грудня 1917 року Рада Народних Комісарів передала по радіо написаний В. І. Леніним «Маніфест до українського народу з ультимативними вимогами до Української Ради». В цьому історичному документі ще раз підтверджувалося право на самовизначення всіх націй, які раніше пригноблювалися царизмом і великоруською буржуазією. Водночас перед Центральною радою були поставлені ультимативні вимоги — припинити контрреволюційні дії. Пройнята ненавистю до робітників і селян, до Радянської влади, Центральна рада відхилила вимоги Радянської Росії, продовжуючи вперто проводити політику розпалювання громадянської війни.

Ленінський маніфест до українського народу, звернення Радянського уряду із закликом зміцнювати союз російських і українських робітників та селян у боротьбі з контрреволюцією, ленінські декрети про землю і мир, які пропагувалися більшовиками, відіграли велику роль у згуртуванні трудящих України на боротьбу за встановлення влади Рад. Робітники, солдати й селяни на численних мітингах і зборах осуджували Центральну раду, явочним порядком ділили поміщицьку землю, реманент, худобу. З початку листопада 1917 до кінця січня 1918 року в Київській губернії було розгромлено повністю 52 і частково 396, або п'яту частину всіх поміщицьких маєтків[2].

Враховуючи становище, що склалося в той час на Україні, київські більшовики висунули ідею скликання Всеукраїнського з'їзду Рад. На початку грудня 1917 року у Києві відкрився обласний з'їзд РСДРП(б) Південно-Західного краю. 23 делегати від Київщини представляли шість тисяч членів партії Києва, Білої Церкви, Фастова, Козятина, Радомишля, Ходоркова, Черкас. Прийняті з'їздом важливі постанови стали програмою боротьби за Радянську владу. 11—12 грудня у Харкові відбувся І Всеукраїнський з'їзд Рад. Від Київщини в його роботі брали участь понад 20 представників. З'їзд проголосив Україну Радянською республікою — федеративною частиною Російської республіки Рад, доручив ЦВК Рад України

---

[1] Победа Великой Октябрьской социалистической революции и установление Советской власти на Украине. Сборник документов и материалов. К., 1951, стор. 75.

[2] Українська РСР в період громадянської війни 1917—1920 рр., т.1. К., 1967, стор. 147.

негайно поширити на територію України всі декрети й розпорядження Радянського уряду. Рішення з'їзду, які відповідали заповітним мріям українського народу, відіграли величезну роль у згуртуванні трудящих для боротьби проти націоналістичної контрреволюції.

Все ширші маси трудящих піднімалися на боротьбу за встановлення Радянської влади. Спираючись на зростаючий революційний рух робітників і селян, загони харківських червоногвардійців, підтримані червоногвардійцями Петрограда і Москви, під командуванням Ю. М. Коцюбинського на початку січня 1918 року розпочали наступ на Київ, де зосереджувалися головні сили націоналістичної контрреволюції.

Тим часом терор і безчинства націоналістів переповнили чашу терпіння трудящих. Прапор повстання підняли робітники «Арсеналу». В ніч на 16 січня вони захопили завод. Їх підтримали робітники Головних залізничних майстерень, революційні солдати полку ім. Сагайдачного, червоногвардійці Деміївського снарядного заводу та інших підприємств. Полум'я повстання охопило майже все місто. Проти повсталих Центральна рада кинула свої добірні частини. Почалися запеклі бої, в яких пролетарі виявляли небачений героїзм. Проте сили були нерівні. Центральній раді вдалося придушити повстання. Вороги вчинили дику розправу над робітниками. Та це була тимчасова перемога. Червоногвардійські загони, розгромивши петлюрівські війська під станцією Крути, швидко просувалися на Київ. 22 січня вони зайняли Дарницю, а 26 повністю оволоділи містом. Над Києвом замайоріло червоне знамено перемоги.

У розвитку революційних подій в губернії відкрився новий етап. Відразу ж розпочали роботу Київська Рада робітничих і солдатських депутатів та Київський військово-революційний комітет, які діяли як губернські органи. Велику допомогу місцевим партійним і радянським органам у налагодженні нормального життя подавали члени уряду Радянської України — Народного Секретаріату, що 30 січня переїхав до Києва. В лютому 1918 року Радянська влада була встановлена у більшості міст і сіл губернії; більшовики повели трудящих на здійснення перших соціалістичних перетворень.

Розгромлена буржуазно-націоналістична Центральна рада, яка втекла на Волинь, щоб утримати в своїх руках владу, пішла на відкриту зраду національних інтересів українського народу. Вона закликала на Україну австро-німецьких інтервентів, які на початку березня 1918 року окупували Київщину. Невдовзі окупанти розігнали Центральну раду, яка виявилася нездатною придушити революційний рух, і реставрували буржуазно-поміщицьку монархію. 29 квітня у Києві вони проголосили гетьманом всієї України запеклого ворога українського народу, одного з найбагатших поміщиків, царського генерала П. Скоропадського.

З перших днів перебування на Україні окупанти відновили поміщицьке землеволодіння, запровадили жорстокий режим терору і грабежу. Вони ретельно спустошували склади цукрозаводів, вивозячи з них усі запаси цукру. Величезну кількість цінних матеріалів було забрано з військових складів Дарниці, Білої Церкви. В селах інтервенти захоплювали буквально все, що їм потрапляло на очі: худобу, хліб, цукор тощо. За найменший опір розстрілювали на місці, палили майно селян. У селі Михайлівці Київського повіту окупанти, погрожуючи розстрілом, вивезли всі продукти[1]. Подібні факти мали місце також у Макарівській, Хотівській та інших волостях. Населення Києва та інших міст було приречено на голодну смерть. 26 серпня в місті залишилося борошна тільки на один день[2]. Голод лютував і в селах. «Населення,— повідомляла Чорнобильська продуправа 19 серпня 1918 року

[1] Гражданская война на Украине. 1918—1920. Сборник документов и материалов, т. 1, кн. 1. К., 1967, стор. 34—35, 39.

[2] Освободительная война украинского народа против немецких оккупантов. Документы и материалы. К., 1938, стор. 254.

в міністерство продовольства,— страшенно голодує, і було вже багато випадків непритомності у зв'язку з голодом»[1].

Більшовики Київщини підняли трудящих на боротьбу проти окупантів. Змучене непомірними поборами, реквізиціями, голодом і розправами, селянство взялося до зброї. Першими виступили 11 березня трудящі у Таращанському повіті. У квітні—травні в багатьох селах повіту виникли підпільні ревкоми, які очолили маси. 10 червня збройне повстання охопило 14 сіл. Окупанти та їх прислужники були вигнані з Таращі, на деякий час вся влада перейшла до рук повстанського ревкому[2]. В ніч на 27 червня повстанці знову зайняли Таращу, звільнивши політичних в'язнів. Повстання швидко перекинулося на Звенигородський та інші повіти. У ньому взяло участь близько 40 тис. чоловік, що мали на озброєнні 12 гармат і 200 кулеметів. Лише тоді, як окупанти кинули проти повсталих дивізії регулярних військ з важкою артилерією, бронемашинами та авіацією, повстанці відступили. Деякі з них переправились на Лівобережну Україну і відійшли в північну частину Чернігівської губернії, де проходила нейтральна зона. Там вони сформували Таращанський полк. Звенигородсько-Таращанське повстання ввійшло славною сторінкою в історію героїчної боротьби українського народу проти німецьких загарбників.

В умовах наростаючого опору окупантам відновлювалися більшовицькі організації і розгорталася підпільна робота. У травні 1918 року Київський комітет провів нараду підпільних більшовицьких організацій України, на яку прибуло близько 70 чоловік, у т. ч. з різних повітів Київщини. Нарада визнала за потрібне посилити роботу серед трудящих. Було обрано підпільний партійний центр — Тимчасовий всеукраїнський комітет робітничої Комуністичної партії. Від київських більшовиків до нього ввійшли Л. Й. Картвелішвілі і М. М. Майоров. Для керівництва партійною роботою в повітах у червні було створено губернське організаційне бюро. Воно налагодило тісні зв'язки з партійними комітетами, осередками й окремими комуністами Сквирського, Таращанського, Васильківського та інших повітів губернії.

Велику роль у розгортанні боротьби проти окупантів відіграли рішення I з'їзду КП(б)У (5—12 липня 1918 р.), на якому створено Комуністичну партію України. Серед делегатів з'їзду були й посланці від парторганізацій Київщини: Л. Й. Картвелішвілі, М. М. Майоров, П. Ф. Слинько та ін. Під час роботи з'їзду обрано Київське обласне бюро КП(б)У (обласком) у складі О. К. Ластовського, М. М. Майорова (голова), М. В. Реута, П. Ф. Слинька і С. І. Соколовської. Бюро розгорнуло роботу щодо створення військово-революційних комітетів і партизанських загонів.

У листопаді 1918 року в Німеччині вибухнула революція. Це створило сприятливі умови для визволення України від окупантів і повалення гетьманщини. В. І. Ленін організував всебічну допомогу українським трудящим. Разом з українськими повстанськими військами на Україну вступили частини Червоної Армії. Намагаючись перешкодити відновленню Радянської влади, українські буржуазні націоналісти створили в Києві т. зв. Директорію, яка захопила владу на Правобережжі і на більшій частині Лівобережжя.

Трудящі Київщини, весь український народ піднялися на боротьбу проти Директорії. Для організації партизанських загонів до повітів губернії виїздили провідні партійні працівники — А. С. Бубнов, М. В. Голубенко, П. М. Дегтяренко, П. Ф. Слинько. В січні 1919 року навколо Києва партизани створили справжній «другий фронт». Повстанські загони під керівництвом більшовиків захопили Таращу, контролювали більшу частину Київського повіту. Керував їх боротьбою підпільний Київський обласний комітет КП(б)У (секретар С. В. Косіор) та обласний військово-революційний комітет (голова А.С. Бубнов). З вересня 1918 року почала виходити газета «Киевский коммунист».

[1] Центральний державний архів Жовтневої революції і соціалістичного будівництва УРСР (далі — ЦДАЖР УРСР), ф. 2119, оп. 1, спр. 345, арк. 18.
[2] ЦДАЖР УРСР, ф. 1216, оп. 1, спр. 72, арк. 10, 16.

В. Н. Боженко серед бійців Таращанського полку. 1919 р.

5 лютого 1919 року Богунський і Таращанський полки на чолі з М. О. Щорсом і В. Н. Боженком визволили Київ. 19 лютого був очищений від петлюрівців Васильків, 21 лютого — Біла Церква, 4 березня — Сквира[1]. Влада Директорії була ліквідована. Партизани, що діяли у південних повітах губернії, поповнили лави радянських військ.

Трудящі Київщини з натхненням приступили до мирної праці. Було проведено націоналізацію промислових підприємств, зруйновано старий державний апарат, закрито буржуазні газети, відновлено органи Радянської влади. Губпродкомісія розгорнула роботу щодо заготівлі продовольства для Червоної Армії та населення міст. Відбудову і розвиток народного господарства очолив створений в лютому 1919 року Київський губраднаргосп. Проведений наприкінці лютого губернський з'їзд Рад проаналізував стан роботи в центрі і на місцях та обрав губвиконком на чолі з А. С. Бубновим.

Організаційно оформлялися й розгортали роботу партійні осередки. У повітах проходили партійні збори і конференції, ряди партії поповнювалися молодими комуністами. 2—5 квітня 1919 року відбулася Київська міська партійна конференція. Вона розглянула чергові завдання партійного, державного й господарського будівництва, обрала міський комітет партії, який протягом місяця виконував обов'язки губкому партії. Губернський комітет КП(б)У обраний на початку травня. До нього ввійшли А. В. Іванов, І. Ю. Кулик, О. К. Ластовський, М. О. Скрипник, В. І. Чернявський, М. І. Чорний та інші.

Бойовим помічником партійних організацій були комуністичні спілки робітничої молоді. В 1919 році комсомольські осередки були створені майже в усіх повітах. Вони залучали молодь до лав Червоної Армії, вели героїчну боротьбу проти бандитизму. Однією з найнебезпечніших в цей час була банда Зеленого. Зібравши близько двох тисяч бандитів, він часом загрожував навіть Києву. В липні 1919 року 2-й Київський караульний полк, до складу якого входило близько ста київських комсомольців, а також загін робітників-металістів Києва взяли участь у боротьбі проти банди Зеленого в районі Обухова і Трипілля. Багато учасників Трипільського походу героїчно загинуло в нерівному бою. В 1919 році комуністи й комсомольці Київщини розгромили десятки банд, що тероризували населення, намагалися зірвати радянське будівництво.

Одним з першочергових завдань сільських комуністів був розподіл між безземельними й малоземельними селянами поміщицьких та церковних земель. Іншою невідкладною справою було створення на селах комітетів бідноти. За неповними даними, на Київщині на кінець 1919 року діяли 234 комбіди. Вони розгорнули рішучий наступ на куркуля, допомагали органам влади заготовляти продовольство для Червоної Армії. Трудящі селяни подали велику допомогу робітникам Петрограда. Ешелони з продовольством для робітників братньої Росії йшли з усіх повітів: тільки в червні було відправлено 75 вагонів різних продуктів[2].

Біднота переходила до колективних форм господарювання. На початок липня в губернії існувало вже 37 сільськогосподарських комун, ще більше виникло сіль-

---

[1] Киевщина в годы гражданской войны и иностранной военной интервенции (1918—1920 гг.). Сборник документов и материалов. К., 1962, стор. 142—143.

[2] Там же, стор. 245—246, 262.

ськогосподарських артілей. Крім того, налічувалось 11 радгоспів з земельною площею 11 964 десятини[1].

Незважаючи на величезну розруху, швидко відроджувалась мережа шкіл і вищих навчальних закладів. Почали працювати театри. Налагоджувалось видання книжок українською мовою. В першій половині 1919 року в губернії видавалося понад 15 газет, серед них: «Вісті», «Коммунист», «Красний моряк», «Більшовик», «Коммунар», «Сільська комуна», «Красная звезда» та ін. 12 лютого розпочала діяльність Українська Академія наук. Велику роботу в ній проводили такі відомі вчені, як В. І. Вернадський, А. Ю. Кримський, П. А. Тутковський, Д. О. Граве, М. Ф. Кащенко, М. В. Птуха, В. М. Перетц, В. І. Липський, Д. І. Багалій, К. І. Воблий та інші.

Соціалістичні перетворення перервав наступ білогвардійських армій Денікіна. На заклик В. І. Леніна і ЦК РКП(б) пролетарі і трудящі селяни відповіли вступом до лав Червоної Армії: у Білоцерківському повіті пішло добровольцями в армію 520 чоловік, в інших повітах запис у червоноармійці проходив також активно[2].

Проте влітку 1919 року денікінці мали значну перевагу в живій силі й техніці над радянськими військами, що протистояли їм на Україні. До того ж їх підтримували петлюрівські банди, які діяли в нашому тилу. Лише в першій половині року на Київщині відбулося близько 500 куркульських заколотів[3]. Внаслідок несприятливих обставин, що склалися на фронтах і в тилу, Червона Армія змушена була тимчасово залишити територію України. До 25 серпня петлюрівці увійшли у Фастів та Білу Церкву, а 30 серпня у Київ, який наступного ж дня здали денікінцям.

Білогвардійці реставрували буржуазно-поміщицький лад, ліквідували всі завоювання революції,відновили національний гніт, запровадили жорстокий терор. Менш ніж за два тижні вони кинули у в'язниці Києва близько 1700 чоловік[4].

У відповідь трудящі розгорнули підпільну й повстанську боротьбу, яку очолили комуністи. Підпільні партійні організації налагодили видання нелегальної газети «Коммунист», створили сітку військово-революційних комітетів.

Партизанські загони в повітах стали фактичними господарями становища. Особливо активно діяли партизани у Сквирському й Таращанському повітах. У районі Київ—Миронівка—Таганча—Богуслав—Бобринська білогвардійців громили загони під керівництвом Федоренка. В них налічувалося до 500 бійців, які мали на озброєнні 18 кулеметів і гармату. В самому Києві діяв летючий партизанський загін[5]. У районі Білої Церкви повсталі селяни організували загін чисельністю до 3 тис. чоловік, що мав гармати й кулемети[6]. Повстанцям вдалося визволити Васильків.

З переходом радянських військ у рішучий наступ в активні дії в районі Києва включились і заздалегідь сформовані робітничі дружини та повстанські загони.

16 грудня 1919 року бійці героїчної 44-ї дивізії на чолі з І. Н. Дубовим очистили від денікінців Київ. 22 грудня був визволений Фастів, а 27 грудня — Біла Церква й Сквира.

Вже через три дні почав діяти Київський губревком у складі Д. З. Мануїльського (голова), І. Є. Клименка (заступник), А. В. Іванова, Б. Козловського (губвійськком) і Ромащенка (губпродкомісар)[6]. У нормалізації життя на Київщині важливу роль відіграли С. В. Косіор, В. П. Затонський, Я. Б. Гамарник, Л. Й. Картвелішвілі, М. М. Майоров, В. І. Порайко, Ф. Я. Кон та інші відомі партійні керівники.

---

[1] Киевщина в годы гражданской войны и иностранной военной интервенции, стор. 256, 260.
[2] Нариси історії Київської обласної партійної організації, стор. 237.
[3] Архів Інституту історії партії ЦК КП України (далі — АІІП ЦК КП України), ф. 1, оп. 13, спр. 30, арк. 13.
[4] АІІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 3, спр. 24, арк. 10.
[5] Журн. «Летопись революции», 1926, № 2, стор. 29—30.
[6] Газ. «Известия Киевского губревкома», 25 грудня 1919 р.
[7] Газ. «Известия Киевского губревкома», 19 грудня 1919 р.

Створені на місцях ревкоми головну увагу спрямували на боротьбу з бандитизмом і куркульством, на організацію всебічної допомоги Червоній Армії. Із Сквирського повіту повідомляли, що «ставлення селян до виконання наряду на розверстку найспівчутливіше. Наряди виконуються повністю. Багато селян привозять хліб понад наряди — як подарунок Червоній Армії»[1]. Добровільно постачали продовольство селяни Гребінківської, Острівської, Озернянської, Трушківської, Будаївської та інших волостей. В Димерській волості Київського повіту було передано Червоній Армії 320 пудів печеного хліба, 101 пуд жита, 11 пудів вівса, 14 пудів гречки, 15 пудів капусти, 100 пудів картоплі й 11 пудів м'яса[2].

Відбудові народного господарства сприяли комуністичні суботники. Перший з них відбувся 8 лютого 1920 року у Києві. Незважаючи на великий мороз, того дня працювало на суботнику понад тисячу комуністів і безпартійних, переважно залізничників. Комуністичні суботники набрали в губернії широкого розмаху.

Та мирна праця радянського народу була знову перервана нападом буржуазно-поміщицької Польщі, озброєної і підбуреної міжнародним імперіалізмом. Польські війська, які 25 квітня перейшли в наступ, головний удар спрямували на Київ. На заклик Київської губпартконференції, яка проходила в ці дні, робітники й трудящі селяни піднялися на захист завоювань Жовтня. Їх боротьбу проти інтервентів очолили більшовики. Близько 400 членів Київської партійної організації були направлені в розпорядження Реввійськради 14-ї армії. Оголосив себе мобілізованим увесь склад Київської Ради. Губпрофрада мобілізувала 25 проц. членів профспілок. 82 відповідальні партійні й радянські працівники проводили мітинги і збори на підприємствах та у військових частинах[3]. З травня був створений Київський губернський військово-революційний комітет, до якого ввійшли А. В. Іванов, П. П. Любченко та ін. Для керівництва підпіллям на Правобережжі було призначено трійку в складі К. Прокопенка, П. Хоменка й Є. Григорука.

З наближенням польських військ губернські установи переїхали з Києва до Кременчука та Черкас. Київщина стала ареною жорстоких боїв. Чисельна перевага дала змогу польським військам 7 травня вдертися до Києва. Пілсудчики грабували народне добро, забирали в селах худобу й хліб.

На захопленій білополяками території розгорнулася партизанська боротьба. У районі Білої Церкви створений більшовиками партизанський загін здійснив успішний напад на залізничну станцію Сухолиси. Партизани, що діяли в районі Фастова і в Сквирському повіті, вивели з ладу залізничну лінію Київ—Фастів. У Таращанському й Чорнобильському повітах виникли підпільні групи. В перших числах червня в селах навколо Василькова спалахнуло велике селянське повстання. Ворожий загін, що збирав продовольство у цьому районі, був знищений[4].

Польська вояччина панувала недовго. Радянські війська, посилені новими з'єднаннями, перейшли в контрнаступ. На світанку 12 червня було визволено Київ. Тікаючи з міста, окупанти зруйнували багато промислових підприємств, у т. ч. завод Гретера й Криванека (частину верстатів з нього вивезли до Варшави), висадили в повітря ряд складів, водопровід, електростанцію, мости через Дніпро[5].

В тяжких умовах розрухи відновлені органи Радянської влади очолили відбудову господарства, розгорнули заготівлю продовольства для Червоної Армії. З метою мобілізації мас на відбудову народного господарства в містах і селах були проведені десятки робітничих і селянських безпартійних конференцій. Перед трудящими виступали послані з центру агітатори, керівні працівники, в т. ч. голова губревкому А. В. Іванов. Скрізь у селах створювались комітети незаможних селян. На 1 серпня

---

[1] Киевщина в годы гражданской войны и иностранной военной интервенции, стор. 349.
[2] Газ. «Більшовик», 23 січня 1920 р.
[3] Нариси історії Київської обласної партійної організації, стор. 252.
[4] АІІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 5, спр. 78, арк. 8.
[5] Киевщина в годы гражданской войны и иностранной военной интервенции, стор. 403.

1920 року в губернії діяли 687 комнезамів, 77 сільських партійних осередків, в яких налічувалося близько 600 чоловік[1]. Активно включився в роботу комсомол.

З метою забезпечення потреб наступаючих радянських військ майже всі підприємства Київщини перейшли на виконання військових замовлень і задоволення потреб транспорту. Робітники 1-го і 14-го відділків тяги Київського залізничного вузла та Головних залізничних майстерень відремонтували за два з половиною місяці 1658 паровозів і 1682 вагони, арсенальці у червні — вересні відремонтували 175 гармат і виготовили 166 запасних частин до них. Кравці Києва в другій половині 1920 року пошили близько 183 тис. шинелей, тілогрійок, гімнастерок та багато іншого обмундирування. Трудящі Києва зібрали для фронтовиків 5 тис. пар чобіт, 20 тис. подарунків тощо. Селянство у вересні—грудні здало 1851,5 тис. пудів хліба[2]. До лав Червоної Армії у вересні 1920 року пішло 600 членів профспілок і 38 комуністів на чолі з секретарем губкому партії П. П. Любченком.

Перехід до мирного соціалістичного будівництва здійснювався у надзвичайно тяжких умовах. Народне господарство було вщент зруйноване. Випуск промислової продукції в губернії 1921 року становив близько 13 проц. від рівня 1913 року, а випуск продукції підприємствами металообробної промисловості — лише 2 проц. Значно скоротилася чисельність робітників. Площа посівів цукрових буряків зменшилась у 5 разів, поголів'я коней — на 40, великої рогатої худоби на 30, свиней — на 60 процентів[3]. Нестача сировини й палива призводила до перебоїв у роботі підприємств, і нерідко до їх зупинки. Не краще було й на транспорті.

Трудящі зазнавали великих нестатків. На цьому грунті виникало невдоволення серед населення і насамперед — серед селянства. Економічні труднощі намагалися використати контрреволюційні елементи. В повітах лютував куркульський бандитизм, діяли різні контрреволюційні організації. Бандити вбивали радянських працівників, палили хліб, пускали під укіс ешелони з продовольством, призначеним для голодуючих.

Розгром бандитизму й буржуазно-націоналістичної контрреволюції став першочерговим бойовим завданням партійних і комсомольських організацій. Київський губком направив у повіти 200 комуністів-політпрацівників. З комуністів і комсомольців формувалися частини особливого призначення (ЧОП). У містах і селах створювалися групи самозахисту та загони самооборони. Загін самооборони Київського повіту за активні бойові дії проти бандитів був представлений до урядової нагороди.

Важливу роль у боротьбі з бандитизмом відіграли комітети незаможних селян, яких на початку 1921 року налічувалося вже 1636[4]. Широку підтримку серед незаможників знайшов заклик партії і Радянського уряду — «Комнезами на куркульського коня, проти бандита». У Києві був сформований перший Київський добровольчий полк комнезамів, в якому нараховувалося 1773 бійці. У травні він був переформований у батальйон комнезамів Київщини, що входив до Київської окремої бригади[5].

Спільними зусиллями робітників і селянської бідноти, очолюваних партійними організаціями, в 1921—1922 рр. в губернії було знищено 93 куркульсько-націоналістичні банди, ліквідовано керівну націоналістичну організацію «Козачу раду», а в Києві — «Київську військову організацію», де верховодили колишні петлюрівські офіцери, та підпільну білогвардійсько-есерівську савінковську організацію.

---

[1] Киевщина в годы гражданской войны и иностранной военной интервенции, стор. 404—406, 409, 410, 419.

[2] Нариси історії Київської обласної партійної організації, стор. 255, 256.

[3] Там же, стор. 260.

[4] Л. Г. Кузнецова. Колхозное строительство на Киевщине (1919—1925 гг.). К., 1952, стор. 9.

[5] В. Усков. Комнезами України в період воєнного комунізму і переходу до НЕПу. К., 1950, стор. 72—73.

Ставши господарями свого життя, трудящі самовіддано боролися з розрухою. Їх зусилля спрямовувала губернська партійна організація, яка на цей час налічувала 6870 комуністів, а також комсомольська організація, що об'єднувала близько 5 тис. юнаків і дівчат. Яскравим виявом трудового героїзму на відбудові промисловості й комунального господарства стали суботники й недількики. 9 січня 1921 року відбувся загальноміський недільник у Києві. Учасники його відбудовували залізничний вузол, Ланцюговий та Наводницький мости,піднімали затоплений пароплав «Передовой».

Трудящі палко відгукнулися на заклик Комуністичної партії і Радянського уряду допомогти голодуючому населенню Поволжя та інших районів країни, що потерпіли від неврожаю 1921 року. Другий губернський з'їзд КНС в січні 1922 року зобов'язав кожні 10 хат взяти на забезпечення одного голодуючого. Для дітей, що прибували з голодуючих губерній, відкрили дитячі будинки в Сквирі, Броварах, Києві. У Києві було розміщено 2 тис. дітей, надано роботу 2675 чоловікам, що прибули з Поволжя. У фонд допомоги голодуючим в жовтні 1921 року надійшло у Сквирському повіті 11 700 пудів продуктів, у Чорнобильському — 1787 пудів. На кінець листопада 1921 року молодь Київщини зібрала понад 60 млн. крб. грошима, 80 золотих і срібних речей та багато продуктів. Одночасно з Києва у райони Поволжя було відправлено 20 вагонів продовольства, обладнання для їдальні на 300 місць та для притулку на 150 дітей. Селяни надіслали господарствам губерній, які потерпіли від неврожаю, 896 тис. пудів посівного матеріалу. За велику організаторську роботу серед трудящих щодо збору коштів для голодуючих Київська губернська рада профспілок була нагороджена орденом Трудового Червоного Прапора УРСР.

Трудящі одностайно підтримали рішення X з'їзду РКП(б) (1921 р.) про перехід до нової економічної політики. Запровадження непу створило сприятливі умови для розвитку всіх галузей народного господарства. Один за одним ставали до ладу заводи й фабрики. На початку 1922 року дав першу продукцію Київський кабельний завод. В цьому ж році відновили роботу 10 цукрових заводів губернії, у наступному році дали продукцію київські заводи «Більшовик», «Червоний плугатар» та інші.

Чимало було зроблено для відбудови сільського господарства. Вже 1921 року посівні площі в Київській губернії наблизилися до рівня 1916 року. Для допомоги селянству створювалися прокатні пункти, майстерні ремонту машин та сільськогосподарського реманенту. Селянам було виділено 31 888 пудів вівса, 18 607 пудів насінного ячменю. Завдяки допомозі держави 1921 року успішно проведено посівну кампанію[1], збирання врожаю, вчасно виконано продподаток. Вже на 16 листопада було здано 11 млн. пудів зерна при плані 12 млн. пудів. Одними з перших у губернії до 30 серпня виконали продподаток селяни с. Новосілок Київського повіту[2].

Селяни ставали на шлях колективного господарювання. 1921 року на Київщині налічувалося 69 комун і артілей, а на кінець 1924 року — 1483[3]. З 1925 року почали створюватися товариства спільного обробітку землі. Молоді колективні господарства з перших років свого існування досягли чималих успіхів: у 1925 році врожайність у них була вищою, ніж в індивідуальних господарствах на 25—50 процентів[4].

1921 року у всіх повітах відбулися перші за мирних умов вибори до Рад робітничих, селянських і червоноармійських депутатів. Губернський з'їзд Рад, що проходив у липні, завершив перебудову радянського апарату. Перевибори Рад в листопаді 1924 року пройшли з великим піднесенням. У складі новообраних сільрад незаможні селяни становили 70,8 проц. Серед членів Рад було 5,2 проц. комуністів, 5 проц. комсомольців[5].

---

[1] Київський облдержархів, ф. Р-349, оп. 1, спр. 86, арк. 140.
[2] Там же, ф. Р-111, оп. 1, спр. 27, арк. 11.
[3] Нариси історії Київської обласної партійної організації, стор. 299.
[4] О. П. Донцов. Розвиток сільського господарства Київщини за роки Радянської влади. К., 1957, стор. 17.
[5] Нариси історії Київської обласної партійної організації, стор. 295.

Резолюція траурних зборів села Демидова Києво-Святошинського району від 24 січня 1924 року з приводу смерті В. І. Леніна.

Яскравим виявом зростання політичної свідомості трудящих був рух за утворення СРСР. Ще в роки громадянської війни загальні збори комуністів, членів профспілок, широких кіл населення Київської губернії у своїх резолюціях висловлювалися за єдність дій трудящих усіх республік, виступали за утворення Союзу радянських республік. Такі рішення, зокрема, були прийняті на Київській губернській конференції КП(б)У 3 травня 1919 року, на загальних зборах селян с. Григорівки Київського повіту 19 травня 1919 року, на мітингу робітників і червоноармійців Києва 29 лютого 1920 року. На VII Всеукраїнському з'їзді Рад 13 грудня 1922 року виступив делегат від незаможного селянства П. Клименко. Висловлюючи одностайну волю трудящих, він заявив: «Незаможники Київщини вітають Союз Радянських Республік»[1].

Всі свої успіхи в будівництві нового життя трудящі Київщини пов'язували з ім'ям великого Леніна — творця першої в світі держави робітників і селян. Народна любов до Ілліча особливо яскраво проявилася у дні, повні тривоги й смутку, коли стало відомо про його тяжку хворобу. На з'їзді Рад Дзюньківського району Бердичівського округу 19 листопада 1923 року Ілліча обрали почесним головою сільради села Мармуліївки (тепер — Володарського району) і вирішили послати до нього ходока для вручення мандата[2]. Невимовне горе народу і одночасно політична зрілість, революційна мужність трудящих знайшла свій вияв у листах, резолюціях, постановах, які надходили звідусіль після смерті В. І. Леніна. Робітники й селяни Броварського району в телеграмі писали: «Зібравшись усі разом, одностайно заявляємо, що всі його заповіти для нас усіх будуть непорушні, і шлях, накреслений великим світовим вождем трудящих Володимиром Іллічем, є нашим шляхом, яким підемо з гордістю, не звертаючи ні на крок»[3].

Політична зрілість трудящих яскраво виявилась також під час ленінського призову в 1924 році. Близько шести тисяч робітників і селян подали заяви з просьбою прийняти їх до лав партії. У складі партійної організації Київщини на кінець 1924 року вже налічувалося 12 213 комуністів. Значно зросли лави комсомольських організацій, які в березні 1925 року об'єднували близько 20 тис. юнаків та дівчат. Комсомольці виступали застрільниками багатьох цікавих справ, згуртовували навколо себе неспілкову молодь.

Завдання, що стояли перед нашою країною в період відбудови народного господарства, вимагали нового адміністративно-територіального поділу. В березні 1923 року на Україні були ліквідовані повіти й волості, замість них утворені округи і райони, а в 1925 році — ліквідовані губернії. У 1923—1930 рр. на території сучасної Київщини існували Київський та Білоцерківський округи, до складу яких входили 44 райони[4]. Одночасно із змінами в адміністративно-територіальному поділі дістали юридичне підтвердження міські поселення, що не мали статусу міст. До категорії міст у 1925 році була віднесена Біла Церква, де в той час значного розвитку вже

---

[1] Коммунистическая партия — вдохновитель и организатор объединительного движения украинского народа за образование СССР. Сборник документов и материалов. К., 1962, стор. 128, 130, 169, 310, 350.

[2] ЦДАЖР УРСР, ф. 257, оп. 1, спр. 189, арк. 50.

[3] В. І. Ленін і український народ. Збірник документів. К., 1970, стор. 667.

[4] Государственный архив Киевской области. Путеводитель. К., 1965, стор. 390—391.

набула промисловість; одночасно такі міста, як Сквира, Тараща, де більшість населення займалися сільським господарством, були переведені до розряду селищ міського типу.

Через великі руйнування і людські втрати в роки першої світової, а потім і громадянської воєн, значний відплив людей в Донбас та інші промислові центри, в містах і селищах міського типу спостерігалось певне зменшення чисельності населення. В 1926 році воно скоротилося порівняно з 1910 роком у Таращі на 4,5 тис. чоловік, Сквирі на 8,6 тис., Чорнобилі на 7,4 тис., Богуславі на 7,7 тис., Білій Церкві на 23,9 тис. чоловік[1].

У перші роки Радянської влади велика увага приділялася охороні здоров'я. Було відкрито десятки нових лікарень, амбулаторій, пологових будинків. На жовтень 1928 року в Білоцерківському і Київському округах діяло 168 лікарень та амбулаторій, в яких працювало 1311 лікарів[2].

Соціалістична держава оточила піклуванням дітей. Вже на 1 грудня 1920 року в губернії працювали 134 дитячі будинки, в яких виховувалися 7247 дітей-сиріт, і 105 дитячих садків для 7350 дітей жінок-робітниць.

Київщині, як і іншим районам країни, лишилася тяжка спадщина від старого ладу — майже суцільна неписьменність населення. В 1920 році в губернії сотні тисяч дорослих не вміли читати й писати. Серед 16—19-річних юнаків неписьменних було 34,8 проц., а серед дівчат — 68,7 проц. Радянський уряд та місцеві Ради багато робили, щоб налагодити навчання дітей шкільного віку в єдиній трудовій політехнічній школі. В середині 1921 року в школах налічувалося 188,5 тис. учнів, яких навчали 8630 учителів, а на кінець 1923 року працювала 2121 школа з числом учнів 243,2 тис. чоловік[3]. З 1924 року розгорнулася підготовка до введення загального обов'язкового початкового навчання. Велика робота провадилася щодо ліквідації неписьменності серед дорослого населення. В 1925 році діяло понад 2 тис. лікнепів та шкіл для малописьменних. Лише 1923 року в лікнепах оволодівали грамотою понад 47 тис. чоловік[4].

Одночасно відкривалися професійно-технічні школи, училища, технікуми й вищі навчальні заклади. У червні 1921 року на Київщині налічувалося 15 педшкіл, 16 технікумів і 51 професійно-технічна школа. Відповідно до рішень партії і уряду створювалися курси та робітничі факультети для підготовки робітників і селян до вступу у вузи. У Києві в 1925 році працювало 9 інститутів, 11 технікумів, а також 10 робітфаків та педагогічних курсів, де навчалися понад 7 тис. чоловік[5]. Все ширше розгортала роботу Академія наук, яка відігравала важливу роль у розвитку науки, культури і техніки та в підготовці кадрів.

Великі успіхи були досягнуті в галузі культурно-освітньої роботи. 1928 року на Київщині діяло 89 клубів, 809 бібліотек, 417 хат-читалень, 308 селянських будинків[6]. Керуючись ленінськими настановами про значення історико-культурної спадщини, місцеві Ради вже в перші роки Радянської влади націоналізували музеї, приватні колекції історичних і художніх пам'яток та інші культурні й наукові цінності. Всі музейні установи було взято під охорону держави, перетворено на загальнонародні скарбниці.

Підсумки п'ятирічної праці у відбудові й дальшому розвитку народного господарства і в культурному будівництві підбила окружна партійна конференція 23 листопада 1925 року. На цей час валова продукція промисловості порівняно з 1921 роком зросла в кілька разів, посівна площа збільшилася порівняно з 1917 роком на 6,5 проц., поголів'я худоби — на 20 проц. Продуктивність праці й заробітна плата робітни-

[1] И. К. Вологодцев. Особенности развития городов Украины. Х., 1930, стор. 188—192; Города России в 1910 г. СПб., 1914, стор. 19—21.
[2] Україна. Статистичний щорічник. 1929. Х., 1929, стор. 170.
[3] Народна освіта на Україні. Х., 1924, стор. 97.
[4] Нариси історії Київської обласної партійної організації, стор. 300.
[5] Там же, стор. 301.
[6] Україна. Статистичний щорічник. 1929, стор. 100.

Учасники V окружного з'їзду комітетів незаможних селян Київщини. 1928 р.

ків наближалися до довоєнного рівня[1]. Проте це були тільки перші досягнення. Основою всієї промисловості губернії на кінець відбудовного періоду, як і в дореволюційний час, залишалася харчова промисловість. У сільському господарстві переважали дрібні селянські господарства.

Вже у перші роки індустріалізації розгорнулося будівництво нових і реконструкція діючих промислових підприємств. Крім Києва, значне промислове будівництво здійснювалося в Броварах, Борисполі, Білій Церкві, Василькові, Фастові. Тут розвивалася легка, харчова, машинобудівна, деревообробна, силікатно-керамічна промисловість. Виросли нові промислові підприємства, зокрема завод «Транспортер» у Василькові, взуттєва фабрика і консервний завод у Білій Церкві та інші. Проводилася докорінна реконструкція багатьох існуючих підприємств. Успіхи соціалістичного будівництва дали змогу на 1930 рік повністю ліквідувати безробіття, що мало велике значення для піднесення добробуту робітничого класу.

За роки першої п'ятирічки промисловість губернії збільшила випуск продукції майже в 2 рази, в т. ч. металообробна — в 4 рази, швейна, текстильна, торф'яна — в 5 разів, кондитерська й трикотажна — в 14 разів[2]. Значним промисловим центром України став Київ, де за цей час обсяг промислового виробництва зріс у 4,2 раза.

На розвиток промисловості й сільського господарства позитивно вплинуло поліпшення управління народним господарством після утворення в лютому 1932 року Київської області. У другій п'ятирічці була завершена технічна реконструкція основних промислових підприємств Білої Церкви, Фастова, Василькова. Особливо швидкими темпами зростали основні фонди в галузях, які виробляли засоби виробництва. В 1928—1934 рр. в металообробці і машинобудуванні вони зросли більше як у 6 разів, а в усіх галузях промисловості групи «А» (виробництво засобів виробництва) — майже в 5 разів[3]. Друга п'ятирічка була виконана достроково — за 4 роки і 3 місяці. Успішно почалося виконання планів третьої п'ятирічки. Цьому сприяло широке розгортання стахановського руху.

У результаті здійснення довоєнних п'ятирічок Київщина перетворилася на високорозвинену індустріально-аграрну область. Були реконструйовані старі та введені в дію нові, оснащені передовою технікою промислові підприємства. В області (з Києвом) в 1940 році налічувалося 797 великих підприємств, на яких працювали 210 тис. чоловік. Провідне місце належало машинобудівній і металообробній, а також харчовій, легкій, деревообробній промисловості і виробництву будівельних матеріалів. Валова продукція всієї промисловості перевершила рівень 1913 року майже в 10 разів[4] і становила 12 проц. виробництва республіки.

Багато зусиль доклали трудящі для розв'язання найскладнішого і найважчого завдання після завоювання Радянської влади — перебудови сільського господарства на соціалістичних засадах. У ході індустріалізації для цього були створені відповідні матеріально-технічні передумови. Як і в усій країні, масова колективізація сільського господарства в області розпочалася після XV з'їзду ВКП(б), наприкінці

---

[1] Нариси історії Київської обласної партійної організації, стор. 303.

[2] І. С. Бем. Розвиток промисловості Київщини за 40 років Радянської влади. К., 1957, стор. 10.

[3] Там же, стор. 10.

[4] Соціалістичні перетворення на Київщині за 40 років Радянської влади. К., 1957, стор. 27—28.

1929 — на початку 1930 року. Важливу роль у переході селянства на рейки соціалістичного господарювання відіграли комуни, артілі, ТСОЗи, засновані ще в попередні роки. За станом на 1 жовтня 1928 року в Київському округу було 278 колективних об'єднань селян, які налічували 3477 селянських господарств. На прикладі їх діяльності селяни переконувалися в незаперечних перевагах великого соціалістичного господарства над дрібним, одноосібним.

Активну роботу на селі щодо організації колективних господарств вели комітети незаможних селян. Вони стійко захищали інтереси бідноти, боролися за згуртування бідняків і середняків на базі кооперації. Члени КНС першими вступали до колгоспів. Незаможники спільно з середняками, підтримані робітничим класом і державою, давали рішучу відсіч куркулям.

У здійсненні колективізації велику допомогу подавала держава. На розвиток сільського господарства Київщини в 1928—1929 рр. було асигновано понад 2 млн. крб. Колективні господарства відчутну підтримку мали від створених навесні 1928 року 37 радгоспів. У розгортанні колективізації брали участь колективи промислових підприємств Києва, Білої Церкви та інших міст, які допомагали селянам налагоджувати виробництво у новостворених колгоспах, проводили велику масово-політичну й культурно-освітню роботу на селі. У 1928—1929 рр. понад 15,5 тис. робітників Києва шефствували над селом. Протягом першої половини 1929 року у села виїжджали 48 робітничих бригад для ремонту сільськогосподарського реманенту та проведення різних господарсько-політичних кампаній. Робітники відрядили для постійної роботи у селах Київщини 121 «двадцятип'ятитисячника», 56 з яких були обрані головами колгоспів. Крім того, 99 чоловік виїхали на роботу в села Молдавської АРСР.

Суцільна колективізація і ліквідація на цій основі куркульства як класу зустріли шалений опір класових ворогів. Куркулі всіляко перешкоджали колгоспам, чинили терористичні акти, підпалювали господарства активістів. Чимало славних синів і дочок ленінської партії і комсомолу, сільських активістів, зокрема комуністи Г. Сніцер у Трилісах, О. Шульга у Буряківці, Л. Л. Васильєв у Демидові, загинули від рук підлих убивць. Проте могутня політична активність селянства, повсякденне керівництво партійних організацій колгоспним будівництвом забезпечили бурхливе зростання колгоспного руху. До 20 лютого 1930 року на Київщині вступило до колективних господарств вже до 58 проц. дворів.

Важливу роль у колективізації, розвитку продуктивних сил артілей, переходу сільського господарства на рейки механізації відіграли МТС. Перші МТС були створені у Сквирі (1930 р.) і Київському сільському районі (1931 р.). В 1932 році в області налічувалось 94 МТС, які мали 3450 тракторів і обслуговували 2577 колгоспів. Ремонт техніки забезпечували 15 машинно-тракторних майстерень[1].

Організаційному й економічному зміцненню колгоспів сприяло створення у 1933 році політвідділів МТС і радгоспів. Обком КП(б)У направив у 1933—1934 рр. на постійну роботу до політвідділів МТС і радгоспів та на партійну і радянську роботу в села 3664 комуністи[2].

В передвоєнні роки колгоспи області досягли значних успіхів. Якщо

М. І. Калінін серед делегатів V Всесоюзного з'їзду Рад від Київського округу. 1929 р.

[1] Довідник з основних статистично-економічних показників господарства районів Київської області УСРР. Х., 1933, стор. 62—69.

[2] Нариси історії Київської обласної партійної організації, стор. 375, 376, 422.

М. О. Скрипник та І. Н. Дубовий у президії XI окружного з'їзду Рад. Київ, 1929 р.

Зачинателі масового руху за одержання високих врожаїв цукрових буряків М. В. Гнатенко, М. С. Демченко, Г. Д. Кошова. 1937 р.

в 1938 році 100-пудовий урожай зернових з гектара зібрали в одному колгоспі, то в 1939 році таких колгоспів було вже 17, а в 1940 році — понад 200. Середній урожай провідної зернової культури — озимої пшениці — в 1940 році (в сучасних межах області) становив 12,1 цнт, а провідної технічної культури — цукрових буряків — 130 цнт з гектара[1]. На початку 1941 року всі колгоспи області вже мали по 3 тваринницькі і по одній птахівничій фермі. На кожні 100 га землі припадало 55 голів худоби[2].

Далеко за межами України славилася Київщина стахановцями колгоспних ланів і ферм. У 1935 році в усій країні стали відомими імена славних заспівувачів руху п'ятисотенниць М. С. Демченко і М. В. Гнатенко із с. Старосілля (тепер Черкаська область), ланки яких зібрали відповідно 523 і 511 цнт цукрових буряків з гектара. Їх почин знайшов багатьох послідовників у різних галузях сільського господарства області. Визначних успіхів досягли Г. Д. Кошова, якій встановлено бронзовий бюст на ВСГВ у Москві, П. Василенко, О. С. Хобта, М. Бабишина, Є. Безсмертна, Г. Ф. Бідненко. Праця трудівників високо оцінена Комуністичною партією та Радянським урядом. Тільки в 1939—1940 рр. орденами й медалями нагороджено 244 передовиків та кращих організаторів сільського господарства, 5 колгоспів, Кагарлицьку МТС. 290 колгоспів та понад 6 тис. колгоспників стали учасниками Всесоюзної сільськогосподарської виставки 1940 року[3].

На чолі трудящих йшли комуністи. Київська обласна партійна організація на початку 1941 року об'єднувала понад 61 тис. комуністів. Під її керівництвом працював численний загін комсомольців — 177 тис. юнаків і дівчат[4].

Запорукою успішного розв'язання складних завдань побудови соціалізму було зміцнення суспільно-політичної та ідейної єдності всього радянського суспільства. Яскравим виявом її стала висока активність під час виборів до органів влади на основі нової Конституції. Кращих своїх представників трудящі області обрали до Верховної Ради СРСР. Велика честь представляти інтереси народу випала на долю секретаря ЦК КП(б)У С. В. Косіора, письменника О. Є. Корнійчука, президента АН УРСР О. О. Богомольця, агронома Д. Ю. Комищенка, начальника цеху заводу «Укркабель» П. В. Гусятникової та інших.

Після перемоги соціалізму докорінно змінилося соціально-економічне обличчя Київщини. В 1939 році на її території (в сучасних межах) проживало 1715,9 тис. чоловік, а з Києвом — 2562,6 тис. чоловік; за числом жителів в 1939 році вона поступалася місцем лише перед Донецькою та Дніпропетровською областями. Із загальної

[1] Народне господарство Київської області в 1960 році. Статистичний збірник. К., 1961, стор. 62.
[2] Нариси історії Київської обласної партійної організації, стор. 424.
[3] Київський облпартархів, ф. 5, оп. 1, спр. 379, арк. 5.
[4] Нариси історії Київської обласної партійної організації, стор. 427.

кількості населення в містах проживало 12,4, а з Києвом — 41,3 проц. населення[1], у селах відповідно — 87,6 і 58,7 процента.

Старі дореволюційні містечка, які в минулому були переважно осередками торгівлі, оновлювалися, ставали впорядкованими населеними пунктами. В 1938 році до категорії міст віднесені Фастів, Богуслав та Сквира, а у 1938—1941 рр. колишні робітничі залізничні та інші селища — Бабинці, Борова, Буча, Ворзель, Гостомель, Кодра, Клавдієво-Тарасове, Коцюбинське, Іванків, Миронівка, Пісківка, Поліське та Ржищів — до селищ міського типу.

Невпинно поліпшувалися умови життя трудящих. У 1940 році фонд заробітної плати в промисловості області порівняно з 1937 роком зріс на 60 проц. Високою стала і оплата колгоспного трудодня. Збільшилося виробництво товарів народного споживання. Роздрібний товарооборот державної і кооперативної торгівлі разом з громадським харчуванням становив у 1940 році 369,5 млн. карбованців[2].

Докорінно поліпшилась охорона здоров'я. Якщо до Великої Жовтневої соціалістичної революції у Київській губернії (разом з Києвом) налічувалося всього 556 лікарів і 600 фельдшерів, то в 1940 році в Київській області, яка за розміром була дещо меншою ніж губернія, населення обслуговували 5260 лікарів і 9 тисяч чоловік середнього медичного персоналу, які працювали в 144 лікарняних установах (без госпіталів); діяло 40 санаторіїв та 33 будинки відпочинку.

Рясні плоди принесло трудящим здійснення в країні культурної революції. За роки першої п'ятирічки було здійснено загальну початкову, а в наступні роки й загальну семирічну освіту. Напередодні війни запроваджувалося обов'язкове десятирічне навчання в містах. В 1940/41 навчальному році в області і м. Києві діяли 1383 загальноосвітні школи, в яких здобували освіту 380,9 тис. учнів[3]. До кінця другої п'ятирічки неписьменність серед дорослого населення в основному була ліквідована. Зросла мережа вищих навчальних закладів. У 1940/41 навчальному році в 21 вищому навчальному закладі здобували освіту 22,9 тис. студентів[4], в 51 технікумі — 13,6 тис. учнів. Кожен десятий житель мав вищу або середню освіту. В області було 68 науково-дослідних закладів, в яких налічувався 1821 науковий співробітник[5].

Багато було зроблено і в галузі культурно-освітнього будівництва. 1940 року на Київщині працювало 360 кіноустановок, 12 театрів, 1258 клубів, 1325 бібліотек з книжковим фондом 3,1 млн. примірників[6].

Справжнього розквіту набула художня самодіяльність. В 1938 році в 6876 гуртках художньої самодіяльності брало участь 137,4 тис. чоловік. Багато аматорських колективів своєю виконавською майстерністю не поступалися перед професіональними. Особливо славився хор дівчат-колгоспниць с. Рогозова Бориспільського району, який був учасником республіканської олімпіади та Всесоюзного радіофестивалю в Москві. В області діяв також 1131 музичний гурток з 11 310 учасниками[7].

В довоєнні роки значного розвитку набуло народне мистецтво. У Василькові, Переяславі, Богуславі працювали художньо-промислові артілі вишивальниць. У Василькові виготовлялися чудові майолікові вироби. Славилися своїми роботами з декоративного малювання народні митці К. В. Білокур та М. О. Примаченко.

Комсомольці-добровольці Київщини — перед від'їздом на роботу в шахти Донбасу. 1930 р.

[1] Итоги Всесоюзной переписи населения 1959 года. Украинская ССР. М., 1963, стор. 16.

[2] Народне господарство Української РСР в 1960 році. К., 1961, стор. 374.

[3] Там же, стор. 474, 509—519.

[4] Народне господарство Української РСР. Статистичний щорічник. К., 1957, стор. 450, 452.

[5] Культурне будівництво Української РСР. Статистичний довідник. К., 1940, стор. 58.

[6] Народне господарство Української РСР в 1961 році. К., 1962, стор. 682, 686, 688, 691.

[7] Соціалістична Київщина напередодні виборів у місцеві Ради депутатів трудящих. К., 1939, стор. 61.

Товариші П. П. Постишев, П. П. Любченко, С. В. Косіор і Г. І. Петровський серед артистів театру ім. І. Франка. 1936 р.

Широко відзначилися ювілеї видатних діячів культури й літератури, зокрема 100-річчя з дня смерті О. С. Пушкіна в 1937 році та 125-річчя з дня народження Т. Г. Шевченка в 1939 році. У 1939 році в області видавалися 118 газет, 66 журналів. Працювало 12 книжково-журнальних видавництв[1].

Мирна праця радянських людей була перервана віроломним нападом фашистської Німеччини на нашу Батьківщину. На світанку 22 червня 1941 року ворожі літаки піддали варварському бомбардуванню Київ та багато інших міст. Німецький імперіалізм поставив собі за мету — знищити першу в світі соціалістичну державу, винищити мільйони людей, поневолити народи Радянського Союзу та багатьох інших країн[2]. Уже 22—23 червня в усіх містах і селах області відбулися масові збори й мітинги, на яких трудящі гнівно таврували фашистських агресорів і одностайно заявляли, що не пошкодують сил і життя для захисту соціалістичної Вітчизни.

Свої патріотичні почуття, безмежну любов до Комуністичної партії, до Батьківщини трудящі висловлювали в індивідуальних та колективних заявах з проханням негайно відправити на фронт. Комсомолка Шаленко в заяві на ім'я Фастівського райвійськкомату писала: «Прошу зарахувати мене в Червону Армію. Хочу разом з моїми п'ятьма рідними братами стати на захист дорогої Батьківщини»[3]. У військкомати й інші організації на кінець другого тижня війни надійшло 52 тис. заяв. Область дала армії близько 450 тис. воїнів.

300 тис. чоловіків і жінок вступили у винищувальні батальйони і загони народного ополчення[4]. В Києві у 13 винищувальних батальйонах і 19 загонах народного ополчення налічувалося 32 800 бійців, в т. ч. 10 тис. комуністів і 12 тис. комсомольців[5]. Ополченці та бійці винищувальних батальйонів стали активними помічниками Червоної Армії у героїчній боротьбі проти німецько-фашистських загарбників. У боях на підступах до Києва та під час оборони міст і сіл області вони виявляли виняткову мужність і героїзм. Особливо хоробро билися народні ополченці на рубежі Жуляни — Гатне — Хотів — Пирогове.

Київський обком комсомолу сформував два партизанські загони з робітничої і студентської молоді, які в боях за Київ показали зразки мужності й відваги. Загін «Перемога або смерть!» під командуванням учасника громадянської війни комуніста С. П. Осєчкіна мав у своєму складі 200 бійців, з яких 85 проц. були комсомольцями. Загін імені Київського обкому комсомолу налічував 180 комсомольців. Київський міськком ЛКСМУ в липні направив 560 комсомольців у два партизанські полки, що діяли у ворожому тилу[6].

---

[1] Культурне будівництво Української РСР, стор. 76, 111.

[2] 50 років Великої Жовтневої соціалістичної революції. Постанова Пленуму ЦК КПРС. Тези ЦК КПРС. К., 1967, стор. 18.

[3] Киевский Краснознаменный. Краткий очерк истории Краснознаменного Киевского военного округа 1919—1969. К., 1969, стор. 215.

[4] П. М. Балковий. Народне ополчення Радянської України. К., 1961, стор. 16.

[5] Київський облпартархів, ф. 5, оп. 2—6, спр. 176, арк. 25, 26.

[6] П. Тронько. Подвиг твоїх батьків. З історії боротьби комсомольців і молоді Радянської України проти німецько-фашистських загарбників у період Великої Вітчизняної війни 1941—1945 рр. К., 1968, стор. 60—61.

У Київському палаці піонерів та школярів (В. З. Бородай. В. І. Ленін, барельєф, кована мідь, 1965).

Делегати Київської обласної партійної організації в залі засідань XXIV з'їзду КПРС.

Трудящі області, яка з перших днів війни стала прифронтовою, напружено працювали, щоб перебудувати всю роботу на воєнний лад. Багато промислових підприємств стали випускати бойову техніку, боєприпаси, військове спорядження й обмундирування. Для подання допомоги Діючій армії у ремонті танків, тягачів і автомашин обком партії та облвиконком організували 30 ремонтних бригад з пересувними майстернями. Колгоспники, працівники МТС і радгоспів, долаючи величезні труднощі, часто під вогнем ворога збирали хліб і здавали його державі.

Комуністи Київщини, керуючись розробленою ЦК ВКП(б) конкретною програмою дій, розгорнули велетенську роботу щодо мобілізації всіх сил на боротьбу проти ворога. На заклик партії десятки тисяч киян і жителів приміських сіл вийшли на будівництво оборонних споруд. За короткий час навколо Києва було побудовано три лінії оборони. Багато оборонних споруд трудящі звели на всій території області, особливо — на правому березі Дніпра, на південь і на північ від Києва. До 8 липня зусиллями трудящих столиці і військових підрозділів Київський укріплений район був приведений у бойову готовність[1]. 6 липня створено штаб оборони Києва, до складу якого ввійшли секретар Київського обкому партії М. П. Мішин, голова облвиконкому Т. Я. Костюк, секретарі міськкому партії Т. В. Шамрило і К. Ф. Москалець, полковник О. П. Чернишов, майор Н. Д. Чукарєв, голова міськвиконкому І. С. Шевцов.

З наближенням фронту обласна партійна організація розгорнула роботу по евакуації у східні райони країни устаткування заводів, фабрик, навчальних закладів. Починаючи з 7 липня, протягом двох місяців демонтували і вивезли на схід 197 великих підприємств Києва, техніку МТС і худобу з радгоспів і колгоспів. Організовано пройшла евакуація в глиб країни наукових, навчальних та культурно-освітніх закладів, а також основного складу кваліфікованих робітників, наукових працівників і радянської інтелігенції, колгоспників та їхніх сімей[2]. Лише з Києва виїхало понад 350 тис. чоловік.

З 11 липня 1941 року, коли передові частини німецьких танкових військ прорвалися до р. Ірпеня і опинились за 20 кілометрів від Києва, розпочалася героїчна оборона столиці Радянської України, яка стала яскравою сторінкою славного літопису Великої Вітчизняної війни.

Переконавшись у неможливості з ходу прорвати оборону радянських військ у центральному секторі Київського укріпленого району, гітлерівське командування вирішило обійти місто з півночі й півдня, щоб вийти до Дніпра, форсувати його і, оточивши Київ, взяти місто або ударом зі сходу, або тривалою облогою.

15 липня радянські війська розгорнули контрнаступ проти ворожих військ, зосереджених на північному заході від Київського укріпленого району. Активна оборона Києва затримала просування гітлерівців на коростенському напрямку до 22—25 серпня. Так само активно діяли радянські війська, що тримали оборону південніше міста. Їх контрудар почався 19 липня. Запеклі бої розгорілися в районі Фастова, Білої Церкви й Таращі. Плани фашистів обійти місто з півдня також провалилися. Воїни 5-ї, 6-ї, 2-ї, 26-ї, 37-ї та 38-ї армій Південно-Західного фронту мужньо відстоювали кожну п'ядь землі.

В обороні столиці брали активну участь і партизанські загони ім. Леніна, «Перемога», «Перемога або смерть!», Черкаський, Смілянський, два київські партизанські полки. За час оборони міста вони провели 451 бойову операцію, знищивши 5603 гітлерівців та велику кількість бойової техніки, систематично порушували комунікації у ворожому тилу[3].

---

[1] Архів Міністерства оборони СРСР (далі — Архів МО СРСР), ф. 229, оп. 9776, спр. 60, арк. 63—65.

[2] Київський облпартархів, ф. 5, оп. 2—6, спр. 176, арк. 49; Киевщина в годы Великой Отечественной войны 1941—1945. Сборник документов. К., 1963, стор. 75—76.

[3] Українська РСР у Великій Вітчизняній війні Радянського Союзу 1941—1945 рр., т. 1. К., 1967, стор. 195—196.

І. В. Сергієнко — секретар Київського підпільного обкому КП України. 1937 р.

На початку серпня запеклі бої розгорнулися на коростенському, канівському та черкаському напрямках. Спроби ворога просунутися вперед були безуспішними. В середині серпня гітлерівське командування перекинуло частину своїх сил з групи армій «Центр» для наступу на Київ, тепер уже для глибокого обходу його з північного сходу. Наші війська не змогли відвернути навислу загрозу, бо вичерпали свої резерви, відбиваючи удари в районі Києва і на стику Південно-Західного та Південного фронтів. Тому ворогові вдалося прорвати фронт і 14 вересня замкнути кільце оточення. Дальша оборона міста ставала неможливою і недоцільною. Вона втратила своє оперативне й стратегічне значення. Пізно вночі з 17 на 18 вересня командуючий Південно-Західним фронтом М. П. Кирпонос віддав наказ арміям фронту з боями виходити з оточення. 19 вересня німецько-фашистські війська вдерлися до Києва. 21 вересня наші війська залишили і лівобережний район Києва—Дарницю.

Героїчна оборона столиці України мала велике значення. Час, витрачений ворогом на операції під Києвом, великою мірою сприяв тому, що плани німецького командування захопити Москву до початку зими зазнали краху. За час боїв під Києвом ворожі війська втратили понад 100 тис. солдатів і офіцерів, понад 100 літаків і сотню танків. Політичне значення Київської битви полягає насамперед у тому, що вона показала світові незламний бойовий дух радянського народу, сприяла зриву німецько-фашистських планів «блискавичної війни». Захисники Києва наочно довели, як треба здійснювати заклик партії — відстоювати кожну п'ядь радянської землі, битися до останньої краплі крові за рідні міста й села. Стійкість захисників Києва викликала захоплення всіх прогресивних сил світу[1].

Ратний подвиг захисників столиці України був гідно оцінений партією і урядом. У 1961 році Київ удостоєно другого ордена Леніна, а в дні, коли країна відзначала 20-річчя перемоги радянського народу над фашистською Німеччиною, йому надано звання міста-героя і відзначено медаллю «Золота Зірка». Близько 100 тис. учасників оборони столиці нагороджені медаллю «За оборону Києва».

Окупувавши область, гітлерівці прагнули перетворити її в німецьку колонію, а сировинні і продовольчі багатства використати для зміцнення своєї воєнної могутності. Насамперед вони намагалися викоренити усе радянське, соціалістичне, а вільних радянських людей зробити рабами. Колгоспи й радгоспи вони перетворили на т. зв. «громадські двори». 19 поміщицьким маєткам було відведено найкращі землі і сільськогосподарський реманент[2].

Поліцаї і старости виганяли людей в поле копати землю лопатами. На Київщині в багатьох селах селяни восени 1941 року скопали під посів по 200—250 га землі, а в одному тільки Ржищівському районі — 11 тис. га[3]. Окупанти ввели 12 різних податків: «за визволення», на особу, корову, собаку тощо. Кожен селянський двір повинен був здати 200 шт. яєць, 4 кг курячого м'яса, велику кількість вовни, меду, воску, різноманітних овочів і фруктів, сіна, соломи, все волокно і насіння льону й конопель, а також 1100 літрів молока з корови, 20 літрів з вівці, 25 літрів з кози[4].

---

[1] Українська РСР у Великій Вітчизняній війні Радянського Союзу 1941—1945 рр., т. 1, стор. 208—209.

[2] Київський облпартархів, ф. 5, оп. 6, спр. 176, арк. 61.

[3] Н. И. Супруненко. Украина в Великой Отечественной войне Советского Союза (1941—1945 гг.). К., 1965, стор. 137.

[4] Київський облдержархів, ф. Р-2069, оп. 1, спр. 2, арк. 48—53; Полтавський облдержархів, ф. Р-2577, оп. 1, спр. 28, арк. 1, 7, 9, 15, 21, 22.

Хліб окупанти забирали повністю, навіть не залишаючи селянам зерна на посів. Несплата податків та інших данин розцінювалася як саботаж і каралася смертю[1]. Фашисти свідомо прирекли населення на голодну смерть. Жителі Києва та інших міст не одержували ніякого продовольства[2].

В Тезах ЦК КПРС до 50-річчя Великого Жовтня підкреслюється, що «історія не знала такого масового варварства і жорстокості, які творили на нашій землі фашистські окупанти»[3]. Гітлерівці вчинили нечувані злочини і на території Київської області. Вони вивозили радянських громадян на каторжні роботи до Німеччини, грабували державну, кооперативну й особисту власність, чинили масовий терор щодо радянських людей, фашисти знищили 17 сіл області разом з жителями.

Але гітлерівці виявилися безсилими у своїх спробах нав'язати населенню окупованої території ненависний «новий порядок». Населення Київщини не скорилося німецьким загарбникам, розгорнуло масовий саботаж усіх заходів окупаційних властей. На селі не припинялися випадки псування й знищення хліба, підпалювання елеваторів, знищення сільськогосподарського реманенту. Сам генеральний комісар округу Києва публічно в пресі визнав, що його накази про обов'язкові поставки продуктів для німецької армії не виконуються.

Боротьбу народних мас очолили підпільні більшовицькі організації, створенню яких ЦК КП(б)У і Київський обком партії приділяли особливу увагу. В області було організовано розгалужене підпілля: обком, 48 міських і районних підпільних організацій, які об'єднували 137 первинних партійних осередків і 66 диверсійно-підривних груп. У столиці були сформовані підпільні основний і запасний міськкоми і 9 райкомів партії, а також 37 організацій, що об'єднували 646 чоловік. Під керівництвом партійних органів створювалось і комсомольське підпілля. У Києві створені підпільний обком ЛКСМУ, міськком, 9 райкомів, 31 комсомольська організація, в яких налічувалось 547 чоловік[4]. Для підпільної і партизанської боротьби в області залишено 3615 чоловік, закладено спеціальні бази зброї, спорядження продовольства тощо[5].

Підпільний обком партії за обставин, що склалися, не зміг розгорнути роботу. Восени 1942 року на тимчасово окупованій ворогом території області почав діяти новостворений обласний комітет КП(б)У на чолі з І. В. Сергієнком, секретарем Розважівського підпільного райкому КП(б)У. Обком партії накреслив програму боротьби проти гітлерівців. До активної роботи він залучив комуністів, комсомольців та безпартійних активістів. У друкарні в Кагарлику потай друкувалися зведення Радінформбюро, відозви до населення окупованих районів Київщини, до німецьких солдатів, документи, потрібні для конспірації. Були налагоджені зв'язки з багатьма підпільними організаціями, що діяли на території області, зокрема у Василькові, Розважівському і Миронівському районах. Під керівництвом обкому підпільники збирали зброю, провадили масово-політичну роботу, здійснювали диверсії. Однак усіх намічених завдань підпільний обком КП(б)У виконати не зміг. Гестапо вистежило і в ніч на 18 січня 1943 року заарештувало більшість членів обкому, в т. ч. І. В. Сергієнка. Мужні радянські патріоти, зазнавши нелюдських катувань, загинули[6].

Важливу роль в організації підпілля у Фастівському районі відіграв член ВКП(б) з 1923 року професор Київського медичного інституту П. М. Буйко. З допомогою київських підпільників він створив чотири організації, що охоплювали своїм

---

[1] Полтавський облдержархів, фонд листівок, № 3.
[2] Нюрнбергский процесс, т. 3. М., 1958, стор. 416.
[3] 50 років Великої Жовтневої соціалістичної революції. Постанова Пленуму ЦК КПРС. Тези ЦК КПРС, стор. 20.
[4] Українська РСР у Великій Вітчизняній війні Радянського Союзу 1941—1945 рр., т. 1, стор. 305.
[5] Київська обласна партійна організація до 50-річчя Великого Жовтня. К., 1967, стор. 121.
[6] М. Л. Гулько. Безсмертя подвигу. К., 1965, стор. 36—126.

впливом села Фастівського, Васильківського та Бишівського районів. Ризикуючи життям, він врятував від німецької каторги понад тисячу чоловік. У жовтні 1943 року гестапівці схопили й закатували відважного патріота. Радянський уряд посмертно присвоїв І. В. Сергієнку та П. М. Буйку звання Героя Радянського Союзу.

Підпільники столиці й області діяли в тісному контакті. Їх робота скеровувалась Центральним Комітетом КП(б)У, який систематично направляв до Києва своїх зв'язкових і націлював підпільників на розв'язання головних завдань боротьби в тилу ворога. Підпільні організації та групи Києва й області, які охоплювали своїм впливом 14 міст і 630 сіл, проводили серед трудящих велику роз'яснювальну роботу. Маючи в своєму розпорядженні понад 150 радіоприймачів, 6 підпільних друкарень, 40 друкарських машинок, 19 склографів та інших розмножувальних апаратів, вони за роки окупації випустили понад мільйон антифашистських листівок, розповсюдили понад 173 тис. примірників газет, доставлених літаками з радянського тилу. Підпільники інформували населення про становище на фронтах, про героїчну боротьбу Червоної Армії і партизанів, викривали брехливість фашистської пропаганди й грабіжницьку суть політики окупантів, закликали саботувати їхні заходи, підривати ворожий тил, винищувати загарбників, зміцнювали віру в перемогу[1].

Влітку 1942 року Центральний Комітет ВКП(б) та ЦК КП(б)У вжили заходів до активізації діяльності підпільних груп, посилення партизанського руху. З цією метою спеціальні групи організаторів переправлялись літаками в глибокий тил ворога. Відчутною була допомога підпільникам і партизанам столичної області. З червня 1942 до серпня 1943 року сюди було перекинуто 11 організаторських груп у складі 85 чоловік.

На території області діяли 54 партизанські загони, які мали в своєму складі до 13 тис. бійців[2]. Партизанський загін під командуванням лектора Черкаського міськкому партії Ф. Р. Савченка (загинув у бою з фашистами в травні 1942 року) пройшов з боями понад 2 тис. км по території 5 районів області, знищивши до 300 фашистів та їх прислужників. Район бойової діяльності партизанського з'єднання ім. Чапаєва, де командиром був І. К.Приймак, а комісаром Є. Д. Ломако, охоплював обидва береги Дніпра — Миронівський, Богуславський, Ржищівський, Канівський, Переяслав-Хмельницький і Гельм'язівський райони. Активно діяли й інші партизанські з'єднання, зокрема Київське обласне з'єднання (командир І. О. Хитриченко, комісар І. Ф. Чепурний), до якого входив 21 партизанський загін загальною чисельністю понад 2800 бійців[3]. Героїчні рейди по області влітку 1943 року здійснили партизанські з'єднання С. А. Ковпака і М. І. Наумова.

[1] Нариси історії Київської обласної партійної організації, стор. 458.
[2] АІІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 1—9, спр. 25, арк. 203.
[3] Там же, спр. 27, арк. 174.

Радянські патріоти, розстріляні німецько-фашистськими окупантами в смт Володарці. 1944 р.

Своєю боротьбою партизани й підпільники Київщини внесли вагомий вклад у розгром німецько-фашистських окупантів. За неповними даними, з кінця 1941 до березня 1944 року вони знищили 30 716 гітлерівців та їх прислужників, пустили під укіс 259 ешелонів і 3 бронепоїзди ворога, вивели з ладу 301 паровоз і 2812 вагонів, зруйнували 228 мостів, знищили 133 ворожі склади з боєприпасами й продовольством, 66 танків, 1200 автомашин, потопили 24 пароплави й катери, розгромили 103 німецькі гарнізони, 249 поліцейських комендатур, 292 районні та сільські управи. Партизани області систематично передавали в Український штаб партизанського руху відомості про дислокацію військових частин ворога, їх чисельність, озброєння, оборонні рубежі, про місця зосередження техніки й пального. Радянська авіація, використовуючи одержані дані, неодноразово влучно бомбардувала ворожі об'єкти[1].

Герой Радянського Союзу П. М. Буйко (1895—1943).

Розгром німецько-фашистських військ під Сталінградом і блискуча перемога Червоної Армії у Курській битві поклали початок масовому вигнанню гітлерівських загарбників з радянської землі. Після розгрому ворога на Курській дузі війська Центрального, Воронезького і Степового фронтів приступили до визволення Лівобережної України. Відкочуючись на захід, окупанти намагалися здійснити свій злочинний план перетворення України у «випалену пустелю». На заклик Центрального комітету КП(б)У та уряду УРСР населення окупованої території всіляко перешкоджало фашистам грабувати й руйнувати господарство. Трудящі зробили все можливе для збереження соціалістичної власності. Комуністичному підпіллю Києва вдалося зберегти від зруйнування фашистами ряд підприємств та врятувати від вивезення велику кількість промислового устаткування й інших матеріальних цінностей[2]. Селяни області зберегли і після визволення передали в колгоспи 15 тис. голів великої рогатої худоби, значну кількість зерна, сільськогосподарського реманенту[3].

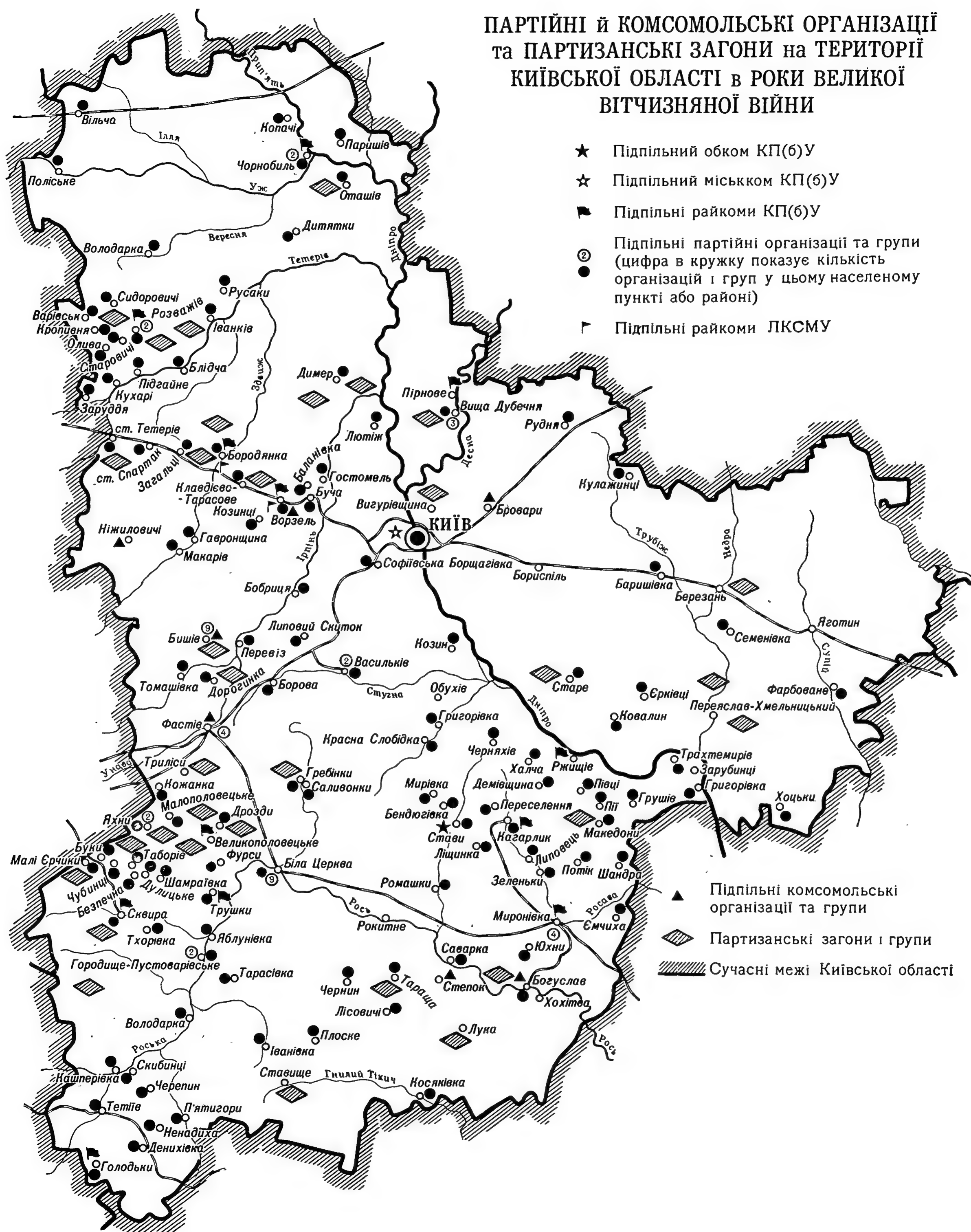
Переслідуючи відступаючого ворога, наші війська 18 вересня 1943 року вступили на територію Київщини. Першим був визволений районний центр Вища Дубечня. На кінець вересня від окупантів була очищена вся лівобережна частина області.

В планах ворога виняткове значення надавалося утриманню рубежа Дніпра. Гітлерівці намагалися перетворити його в неприступний оборонний район, який вони назвали «Східним валом». Але фашисти були неспроможні стримати могутній наступ радянських військ. Завдяки стрімкому наступу передові підрозділи 13-ї армії під командуванням генерал-лейтенанта Н. П. Пухова у взаємодії з партизанами та 60-а армія під командуванням генерал-лейтенанта І. Л. Черняховського 22—24 вересня форсували Дніпро на північ від Києва і захопили перші невеликі плацдарми на правому березі в районі с. Горностайполя і м. Чорнобиля. Ведучи успішні бої за розширення захоплених плацдармів,наші війська 1 жовтня визволили Чорнобиль[4].

Ставка Верховного Головнокомандування поставила перед військами Воронезького (з 20 жовтня — 1-го Українського) фронту під командуванням генерала армії М. Ф. Ватутіна завдання розгромити угруповання противника в районі Києва і визволити столицю України. Переправившись з ходу на правий берег, вони оволоділи двома плацдармами. Перший з них (південніше Києва) захопили частини 40-ї армії (командуючий генерал-лейтенант Ф. Ф. Жмаченко) і 3-ї гвардійської танкової армії

---

[1] Київський облпартархів, ф. 5, оп. 2/6, спр. 178, арк. 286.
[2] К. К. Дубина. В годы тяжелых испытаний. К., 1962, стор. 226—228.
[3] АІІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 9, спр. 25, арк. 57—59.
[4] Г. М. Уткин. Штурм «Восточного вала». М., 1967, стор. 60—65.

ПАРТІЙНІ й КОМСОМОЛЬСЬКІ ОРГАНІЗАЦІЇ та ПАРТИЗАНСЬКІ ЗАГОНИ на ТЕРИТОРІЇ КИЇВСЬКОЇ ОБЛАСТІ в РОКИ ВЕЛИКОЇ ВІТЧИЗНЯНОЇ ВІЙНИ
Підпільний обком КП(б)У
Підпільний міськком КП(б)У
Підпільні райкоми КП(б)У
Підпільні партійні організації та групи (цифра в кружку показує кількість організацій і груп у цьому населеному пункті або районі)
Підпільні райкоми ЛКСМУ
Підпільні комсомольські організації та групи
Партизанські загони і групи
Сучасні межі Київської області
Прип'ять
Вільча
Іллл
Копачі
Паришів
Чорнобиль
Поліське
Уж
Оташів
Дитятки
Вересня
Дніпро
Володарка
Тетерів
Русаки
Сидоровичі
Варівськ
Розважів
Кропивня
Іванків
Олива
Старовичі
Блідча
Здвиж
Підгайне
Кухарі
Заруддя
Димер
Пірнове
Вища Дубечня
Рудня
Лютіж
ст. Тетерів
Бородянка
Балаклівка
Гостомель
ст. Спартак
Загальці
Клавдієво-Тарасове
Козинці
Буча
Ворзель
Вигурівщина
Бровари
Десна
Кулажинці
Ніжиловичі
Гавронщина
Макарів
КИЇВ
Софіївська Борщагівка
Бориспіль
Трубіж
Недра
Баришівка
Березань
Ірпінь
Бобриця
Яготин
Бишів
Липовий Скиток
Перевіз
Козин
Семенівка
Васильків
Супій
Томашівка
Дорогинка
Борова
Стугна
Обухів
Старе
Єрківці
Фарбоване
Фастів
Григорівка
Ковалин
Переяслав-Хмельницький
Унава
Триліси
Красна Слобідка
Черняхів
Ржищів
Трахтемирів
Зарубинці
Кожанка
Гребінки
Саливонки
Халча
Півці
Малополовецьке
Мирівка
Демівщина
Пії
Грушів
Хоцьки
Яхни
Дрозди
Бендюгівка
Переселення
Буки
Ставки
Кагарлик
Македони
Малі Єрчики
Таборів
Великополовецьке
Фурси
Біла Церква
Ліщинка
Липовець
Потік
Шандра
Чубинці
Дулицьке
Шамраївка
Ромашки
Зеленьки
Безпечна
Сквира
Трушки
Рось
Рокитне
Миронівка
Росава
Ємчиха
Тхорівка
Яблунівка
Саварка
Юхни
Городище-Пустоварівське
Тарасівка
Чернин
Тараща
Степок
Богуслав
Хохітва
Лісовичі
Володарка
Плоске
Лука
Роська
Іванівка
Скибинці
Кашперівка
Черепин
Ставище
Гнилий Тікич
Косяківка
Тетіїв
П'ятигори
Ненадиха
Денихівка
Голодьки

(командуючий генерал-лейтенант П. С. Рибалко). 22 вересня вони форсували Дніпро в районі Переяслава-Хмельницького і зайняли с. Григорівку, поклавши початок створенню Букринського плацдарму. Велику допомогу військам подало партизанське з'єднання ім. Чапаєва під командуванням І. К. Приймака. Під час форсування Дніпра тисячі воїнів виявили масовий героїзм і безприкладну мужність. Хоробра четвірка комсомольців, мужніх синів братнього російського народу, які першими подолали цей важливий рубіж — В. І. Іванов, М. Є. Петухов, І. Д. Семенов і В. А. Сисолятін — була удостоєна високого звання Героя Радянського Союзу[1].

На Букринському плацдармі. 1943 р.

Другий плацдарм був створений на північ від Києва у районі с. Сваром'я. Тут 27 вересня форсували Дніпро війська 38-ї армії під командуванням генерал-полковника К. Г. Москаленка, які оволоділи на правому березі с. Лютежем, поклавши початок Лютізькому плацдарму. В боях за цей плацдарм особливо відзначилися танкісти 5-го гвардійського танкового корпусу, яким командував уродженець Київщини генерал-лейтенант А. Г. Кравченко. За вміле керівництво військами, особистий героїзм та мужність, виявлені в цих боях, йому було присвоєно звання Героя Радянського Союзу.

Червона Армія повернулася. Зустріч радянських воїнів з жителями одного із сіл Київської області. 1943 р.

В безперервних боях, що тривали протягом усього жовтня, наші війська розширили плацдарм. Тут були зосереджені великі сили 1-го Українського фронту, зокрема 60-а і 38-а армії, 1-й гвардійський артилерійський корпус та 1-а чехословацька бригада. 3 листопада радянські війська перейшли в рішучий наступ. Після запеклих боїв наші війська зламали глибокоешелоновану оборону ворога і на 4-ту годину ранку 6 листопада, у переддень свята Великого Жовтня, визволили столицю Радянської України. Одним з перших прорвався у центр міста — на Хрещатик танк комсомольця Н. М. Шолуденка. Скінчилися неймовірно довгі, трагічні 778 днів окупації Києва фашистами. На сорокатисячному мітингу, що відбувся 27 листопада біля пам'ятника Т. Г. Шевченку, кияни схвалили лист до російського народу, в якому славилася непорушна дружба радянських народів[2].

Розвиваючи наступ, наші війська в листопаді визволили Васильків, Фастів, Макарів, Обухів, Іванків, у грудні — Черкаси та Сквиру. На початку 1944 року були визволені Біла Церква, Сміла, Богуслав, Кагарлик, Миронівка, Ржищів, Ставище, Тараща, Тетіїв, Узин, Умань. На території Київщини відбувалася одна з найбільших операцій Великої Вітчизняної війни — Корсунь-Шевченківська битва, здійснена 1-м і 2-м Українським фронтами з 23 січня до 17 лютого 1944 року, під час якої було оточено й розгромлено велике угруповання ворога в складі 10 дивізій і 1 бригади, знищено 50 тис. і взято в полон 18 тис. гітлерівців. Німецькі загарбники були пов-

[1] П. Тронько. Подвиг твоїх батьків, стор. 355, 357.
[2] Історія Києва, т. II. К., 1960, стор. 603—604.

М. З. Бондаренко — двічі Герой Радянського Союзу.

А. Г. Кравченко — двічі Герой Радянського Союзу.

ністю відкинуті від Дніпра в його середній течії. У березні 1944 року завершилося визволення всієї території Київської області.

За визволення Радянської України в лавах Червоної Армії пліч-о-пліч билися сини всіх народів СРСР. Серед 2500 офіцерів і солдатів, удостоєних звання Героя Радянського Союзу за героїзм, проявлений у битві за Дніпро, були представники 32 народів нашої країни.

Умілі бойові дії радянських воїнів під час визволення Київщини високо оцінені Батьківщиною. 58 військових з'єднань стали називатися «Київськими». Десятки з'єднань та частин, які найбільше відзначились у боях за міста, дістали почесні найменування «Білоцерківських», «Звенигородських», «Фастівських», «Черкаських».

Свій вклад у спільну справу розгрому ворога внесли сини й дочки Київщини. Багато з них прославили Батьківщину героїчними подвигами. 157 уродженцям області — воїнам Червоної Армії, підпільникам і партизанам присвоєно звання Героя Радянського Союзу, а М. З. Бондаренко і А. Г. Кравченко удостоєні цього звання двічі.

Німецько-фашистські загарбники завдали величезної шкоди містам і селам Київської області. Повністю або частково було зруйновано і спалено 9 міст і 388 сіл; без житла залишилися майже 1 млн. чоловік, в т. ч. у Києві — 200 тис. чоловік. Фашисти перетворили на руїни і згарища понад 6 тис. промислових підприємств[1], 12 508 виробничих будівель колгоспів і радгоспів, 147 МТС. Були зруйновані або пограбовані майже всі лікарні, школи, технікуми, вищі навчальні заклади. Фашисти знищили або вивезли до Німеччини понад 60 проц. поголів'я коней і великої рогатої худоби, 92 проц. овець[2].

Окупанти по-варварському знищували вікові культурні цінності українського народу. У державному історико-культурному заповіднику Києво-Печерській лаврі вони пограбували й зруйнували музеї, висадили в повітря унікальний пам'ятник давньоруського зодчества — Успенський собор. Фашисти викрали багатющі фонди музеїв: історичного, українського, російського, західного та східного мистецтва; пограбували й розорили центри української науки — Академію наук, Київський державний університет ім. Т. Г. Шевченка, вивезли з київських бібліотек 4 млн. книг[3]. Всього в області пограбовано й знищено матеріальних цінностей на суму 26,6 млрд. крб. (в цінах 1946 року).

Гітлерівці жорстоко розправлялися з радянськими людьми. Не було кутка на українській землі, де б вони не залишили свого кривавого сліду. В Києві й області фашисти вбили й замучили понад 269 тис. чоловік мирного населення та 69 тис. військовополонених. Німецько-фашистські окупанти намагалися винищити молодь запровадженням примусової каторжної праці. Вдаючись до нещадного терору, вони загнали до фашистської Німеччини близько 170 тис. чоловік, переважно молоді[4]. Населення області порівняно з довоєнним часом скоротилося на 40 процентів.

Історичне значення для відродження області мала постанова ЦК ВКП(б) і РНК СРСР від 21 серпня 1943 року «Про невідкладні заходи по відбудові господарства в районах, визволених від німецької окупації». У визволеній столиці Радянської

[1] Нариси історії Київської обласної партійної організації, стор. 482.

[2] О. П. Донцов. Розвиток сільського господарства Київщини за роки Радянської влади, стор. 22.

[3] М. В. Коваль. У битві з фашизмом. Соціалістична культура — могутнє знаряддя в народній боротьбі на Україні проти фашистських окупантів. К., 1964, стор. 20—27.

[4] Українська РСР у Великій Вітчизняній війні Радянського Союзу 1941—1945, т. III, К., 1969, стор. 150.

Уродженці Київської області і м. Києва, яким присвоєно звання Героя Радянського Союзу за участь у визволенні Київщини:

І. І. Братусь,

П. Л. Вернигора,

М. М. Внуков,

Ю. М. Головатий,

М. І. Грабський,

А. В. Дяченко,

І. Д. Дяченко,

І. В. Козяренко,

В. П. Конош,

Г. Д. Кошмяк,

М. П. Лопач,

О. О. Міщенко,

Г. Н. Петренко,

П. С. Понежда,

В. Д. Радченко,

О. Д. Романенко,

С. Х. Сікорський,

М. І. Стасюк,

П. І. Товаровський, П. П. Цвілій, М. М. Целак, Г. М. Шевченко, Н. М. Шолуденко.

України негайно розгорнули свою діяльність ЦК КП(б)У, Раднарком УРСР, Київський обком партії (секретар З. Т. Сердюк) та облвиконком (голова З. Ф. Олійник), Київський міський і районний комітети партії, міський і районні виконкоми Рад депутатів трудящих, керівні комсомольські органи. Вони провели велику роботу щодо відродження партійних, радянських і комсомольських організацій, добору й розстановки кадрів у всіх 53 районах.

Першочергові зусилля трудящих були зосереджені на відбудові транспорту, від роботи якого у великій мірі залежали дальші успішні дії Червоної Армії і відродження господарства. В листопаді 1943 року в рекордно короткий строк, за 13 днів, завершено будівництво Дарницького залізничного мосту через Дніпро; до березня 1944 року піднято й відремонтовано 160 затоплених суден Дніпровського пароплавства[1]. Водночас налагоджувалася робота промислових підприємств, зокрема легкої та харчової промисловості, продукція яких була конче потрібна Діючій армії і населенню. Вже у грудні 1943 року першу продукцію дав Васильківський 4-й шкірзавод; почали працювати Старинський і Кожанський цукрозаводи; через три місяці після визволення відновилася робота основних заводів і фабрик Білої Церкви. На кінець 1944 року в області діяло 769 підприємств, які виробляли майже третину довоєнної продукції[2].

У всенародну справу перетворилась відбудова м. Києва — столиці Радянської України. Відроджували рідне місто дорослі жителі, учні. Їм допомагали колгоспники. На заклик Київського обкому ЛКСМУ — «Всі на відбудову Києва!» — з міст і сіл області прибуло 10 тис. юнаків і дівчат, з яких сформували молодіжні бригади.

Багато трудових подвигів і прикладів масового героїзму вписано в літопис боротьби за відродження сільського господарства. Основний тягар усіх робіт ліг на плечі сімей фронтовиків — жінок і підлітків. Нерідко їх праця була пов'язана з небезпекою — на ланах залишилися міни й снаряди. Не вистачало техніки. Колгоспники Київщини, в час весняної сівби 1944 року використали 40 000 корів, якими зорали 70 тис. га і заборонували 150 тис. га. В багатьох колгоспах копали землю вручну, насіння переносили на собі, урожай збирали косами й серпами[3]. Вони одними з перших на Україні завершили сівбу озимих, достроково виконали державні поставки сільськогосподарської продукції і здали понад план у фонд Червоної Армії 4,5 млн. пудів хліба[4]. В 1944 році за успіхи, досягнуті у всесоюзному соціалістичному змаганні за високий урожай, області двічі присуджувався перехідний Червоний прапор Державного Комітету Оборони. На початок 1945 року відновили роботу 2347 колгоспів із 2352, що були до війни, і 90 МТС[5]. На цей же час були створені 1667 свиноферм та 1932 вівцеферми. Переважна більшість колгоспів мала по 2 тваринницькі і по одній птахофермі.

---

[1] Нариси історії Київської обласної партійної організації, стор. 473.
[2] Визволена Київщина. Збірник матеріалів, К., 1944, стор. 109.
[3] Там же, стор. 71.
[4] Київський облпартархів, ф. 5, оп. 1, спр. 381, арк. 13.
[5] Киевщина в годы Великой Отечественной войны 1941—1945, стор. 664.

Воїни — сини братнього російського народу, які першими форсували Дніпро і удостоєні звання Героя Радянського Союзу:

В. М. Іванов, М. Є. Пєтухов, І. Д. Семенов, В. А. Сисолятін.

Братню допомогу трудящим Київщини у відбудові господарства подавали народи усіх радянських республік. Колгоспники одержали з різних областей РРФСР, Узбецької і Казахської РСР 21 тис. голів великої рогатої худоби, 5 тис. свиней, 29 тис. овець, значну кількість тракторів і запасних частин. За ініціативою трудящих Раменського району Московської області колгоспники Підмосков'я допомагали відроджувати промисловість і сільське господарство Київської області[1].

В короткий строк відбудовувалися й розгортали роботу заклади народної освіти і культури, дитясла і дитсадки. Всенародною турботою були оточені діти-сироти, батьки яких загинули на фронті. Відразу після вигнання окупантів відновлювалися заняття в школах. Влітку 1944 року на Київщині пройшов фронтовий декадник підготовки шкіл до нового навчального року. Силами громадськості було відремонтовано 43 шкільні будинки, виготовлено понад 15,5 тис. парт і столів та багато іншого шкільного обладнання. Неоціненну допомогу підручниками і наочним приладдям школам подали вчителі й школи РРФСР та інших братніх республік.

У перших лавах борців за відродження сільського господарства, як і інших галузей народного господарства, йшли комуністи і комсомольці. Так, з трьох тисяч юнаків і дівчат, що перебували в 1944 році на обліку в сільських комсомольських організаціях Київщини, дві тисячі працювали безпосередньо на польових роботах. Всі вони показували зразки трудового героїзму, були ініціаторами багатьох патріотичних починань. Комсомолка Олена Гопкало з Бориспільського району, яка першою на Україні після війни виростила понад 500 цнт буряків з гектара, звернулася до всієї молоді України із закликом відродити славу українських буряківниць-п'ятисотенниць. ЦК ЛКСМ України схвалив цей почин, а комсомольці визволених районів підхопили й поширили його. За активну участь у відбудові народного господарства ЦК ВЛКСМ в 1944 році нагородив Київську обласну комсомольську організацію Червоним прапором, який вручений їй на вічне зберігання[2].

Кожна радянська людина прагнула внести свій вклад у остаточну перемогу над ворогом. В 1944 році населення внесло у фонд оборони 100 тис. пудів різних продуктів, 39 млн. крб. грішми та 5 млн. крб. облігаціями державних позик[3]. Трудящі Таращанського району зібрали гроші на побудову танкової колони «Таращанський колгоспник», Васильківського району — на авіаескадриллю[4], на кошти молоді збудовано танкову колону «Київський комсомолець». Улітку 1944 року трудящі Києва, Білої Церкви і Березанського району передали Діючій армії 52 бойові літаки[5]. Жінки й дівчата Київщини допомагали обладнувати госпіталі, виявляли материнське піклування про поранених бійців і командирів Червоної Армії.

---

[1] Н. А. Буцко. Коммунистическая партия — организатор всенародной помощи Советской Украине в восстановлении народного хозяйства в годы Великой Отечественной войны. К., 1962, стор. 121, 122.

[2] Історія Ленінської Комуністичної спілки молоді України, стор. 410—411.

[3] Визволена Київщина, стор. 109.

[4] Київський облпартархів, ф. 5, оп. 1, спр. 379, арк. 20.

[5] Київський облпартархів, ф. 5, оп. 5/3, спр. 20, арк. 69—71.

Нові сторінки в літопис боротьби за відбудову і дальший розвиток народного господарства та культури вписали трудівники Київщини в роки четвертої п'ятирічки. Вони підтримали ініціативу ленінградців — завершити п'ятирічку за чотири роки. Почалося широке змагання за професіями, змагання ділянок, бригад, цехів. Робітники брали конкретні зобов'язання — виконувати по 2—3 норми, впроваджувати передові методи праці. Токар київського заводу «Червоний екскаватор» В. К. Семинський, запровадивши швидкісні методи праці, протягом 1946—1949 рр. виконав 20 річних норм. Його колега з київського заводу «Арсенал» Г. Я. Царик завершив за п'ятирічку 18, а муляр І. М. Рахманін — 26,5 річних норм, за що був удостоєний Державної премії.

Завдяки героїчній праці трудящих і братній допомозі всіх народів СРСР відбудову промисловості області було завершено до 1948 року, а в 1950 році по випуску валової продукції вона вже перевищила довоєнний рівень на 22,8 проц. Крім відбудованих, протягом четвертої п'ятирічки виросли нові підприємства: в Києві — Дарницький шовковий комбінат, заводи — мотоциклетний, «Буддеталь», асфальтобетонний, шлакоблоків, медичних препаратів, фабрики — книжково-журнальна, кінокопіювальна; в Білій Церкві — книжкова друкарня.

На кінець четвертої п'ятирічки були в основному загоєні рани, заподіяні війною сільському господарству області. Посівні площі досягли 1383 тис. га, тобто зросли порівняно з довоєнним часом на 16 тис. га. Поліпшилась їх структура: збільшилися площі під озимими зерновими й технічними культурами, дещо зменшилися площі ярих зернових. Урожайність основних культур перевищила рівень 1940 року: озимої пшениці в 1950 році було зібрано в середньому по 14,9 цнт, картоплі — по 122 цнт з гектара. Поголів'я великої рогатої худоби зросло до 645,1 тис. голів. Довоєнний рівень був перевершений на 132,5 тис. голів[1].

Героїчні сторінки в історію боротьби за відбудову сільського господарства вписали колгоспники і колгоспниці. Визначних успіхів досягли ланкові Герої Соціалістичної Праці Г. Д. Кошова (1871—1948 рр.), О. С. Хобта (1882—1960 рр.), М. Г. Лисенко та інші.

Значну допомогу колгоспам, радгоспам і МТС подавали колективи промислових підприємств. Вони ремонтували сільськогосподарські машини, виготовляли запасні частини до них, постачали будівельні матеріали, забезпечували під час збирання врожаю автотранспортом. Тільки в 1946—1947 рр. для участі в ремонті сільськогосподарських машин виїжджали до МТС 4275 кваліфікованих робітників-киян[2]. У наступні два роки з допомогою київських підприємств в області побудовано 52 сільські електростанції, радіофіковано 38 сіл, підготовлено близько 1000 електромонтерів[3]. За участю комсомольців та молоді Києва була споруджена зрошувальна система в Ірпінській заплаві.

У роки четвертої п'ятирічки значні роботи здійснені по відбудові житла, комунального господарства та поліпшенню благоустрою міст і сіл. У Києві та області

[1] Народне господарство Київської області. К., 1967, стор. 28, 130.
[2] Київський облпартархів, ф. 1, оп. 3, спр. 940, арк. 9.
[3] Історія міст і сіл Української РСР. Київ. К., 1968, стор. 459.

Збирання врожаю в колгоспі ім. 40-річчя Жовтня, с. Щербашинці Богуславського району. 1969 р.

відбудовано і збудовано 14 млн. кв. метрів житлової площі; в сільській місцевості споруджено 39,6 тис. індивідуальних будинків[1]. На вересень 1952 року житловий фонд в області досяг довоєнного рівня. У 1948 році після побудови газопроводу Дашава—Київ почалася газифікація столиці, а через два роки — Білої Церкви й Фастова.

Учасники ювілейної сесії Верховної Ради УРСР, присвяченої 40-річчю Радянської України. 1957 р.

Багато було зроблено для поліпшення охорони здоров'я трудящих. В лікарнях області й Києва на 1 січня 1951 року налічувалося 15 584 лікарняних ліжок, працювали 7008 лікарів (без зубних), або на 1728 більше, ніж до війни[2].

Повністю відновлено й мережу освітніх закладів. В області (разом з м. Києвом) у 1950/51 навчальному році працювало 1365 загальноосвітніх шкіл, у т. ч. 245 середніх. Число учнів зросло порівняно з 1940 роком на 75 тис. чоловік. Навчали й виховували підростаюче покоління 19 048 учителів проти 16 006 у 1940 році. В 26 вузах налічувалося 30 630 студентів; у 40 технікумах — 16,6 тис. учнів. Діяли також 1480 масових бібліотек, 1334 клуби, 367 кіноустановок[3].

Велике політичне й трудове піднесення викликала на Київщині підготовка та святкування 300-річчя возз'єднання України з Росією. Це свято перетворилося на яскраву, хвилюючу демонстрацію нерушимої братерської дружби українського і російського народів, всіх народів нашої соціалістичної Батьківщини. У зв'язку з славним ювілеєм Українська РСР та місто Київ були нагороджені орденами Леніна.

В роки п'ятої та шостої п'ятирічок трудящі Київщини вели боротьбу за дальший розвиток соціалістичного суспільства. Робітники та інженерно-технічні працівники, достроково виконавши п'яту п'ятирічку, збільшили випуск промислової продукції у 1,7 раза[4]. В наступні роки вони провели велику роботу щодо впровадження у промисловість нової техніки, механізації трудомістких процесів, автоматизації виробництва.

Після вересневого (1953 р.) Пленуму ЦК КПРС та XX з'їзду партії значна робота проведена по піднесенню сільського господарства області. Сільські райкоми партії, райвиконкоми, колгоспи, радгоспи були зміцнені кваліфікованими кадрами спеціалістів сільського господарства. Якщо на початку 1954 року безпосередньо в колгоспах області працювало 273 агрономи і зоотехніки, то в 1958 році — понад 2000[5]. На роботу в села з Києва та інших міст виїхало майже 3 тис. комуністів[6]. Для впровадження досягнень науки та рекомендацій майстрів сільськогосподарського виробництва було створено понад 250 шкіл передового досвіду.

Здійснені заходи дали відчутні результати. В 1958 році валовий збір зерна збільшився порівняно з 1953 роком в 1,5, виробництво молока — в 3,5, м'яса — в 1,8 раза[7]. За успіхи, досягнуті у виробництві й заготівлі зерна, молока, яєць, цукрових буряків, льону-довгунця та інших сільськогосподарських продуктів, 26 лютого 1958 року Київська область нагороджена орденом Леніна.

---

[1] Народне господарство Української РСР. Статистичний щорічник, стор. 476.
[2] Там же, стор. 429—437, 450—476.
[3] Народне господарство Української РСР в 1961 році, стор. 505—507.
[4] Тут і далі дані наводяться без районів, що в 1954 році відійшли до новоутвореної Черкаської області.
[5] Нариси історії Київської обласної партійної організації, стор. 522.
[6] На новому етапі. Збірник статей. К., 1960, стор. 42.
[7] «Український історичний журнал», 1970, № 2, стор. 149.

Яскраві сторінки в боротьбу за завершення будівництва соціалізму вписали комсомольці. На заклик партії комсомол України розпочав будівництво в Донбасі 35 нових вугільних шахт, дві з них споруджували комсомольці Київської області. Робота розгорнулася восени 1956 року, а вже 24 серпня 1957 року «Київська-комсомольська» шахта № 1 стала до ладу. Невдовзі почала видавати вугілля і «Київська-комсомольська» шахта № 2. Понад 12 тис. молодих патріотів Київщини поїхали за комсомольськими путівками освоювати цілинні й перелогові землі, на роботу у вугільну промисловість Донбасу, на будівництво металургійних підприємств, каналу Північний Донець—Донбас. Комсомол активно допомагав партійним організаціям у будівництві Дарницького шовкового комбінату та піднесенні громадського тваринництва. В 1954—1955 рр. для роботи на фермах направлено понад 4 тис. комсомольців.

На кінець 50-х років творча праця радянського народу, керованого Комуністичною партією, увінчалася визначним успіхом. Соціалізм у нашій країні здобув повну й остаточну перемогу. У всій своїй величі постало завдання розгортання комуністичного будівництва. Контрольні цифри розвитку народного господарства СРСР на 1959—1965 рр., затверджені позачерговим XXI з'їздом КПРС, нова Програма КПРС, прийнята в 1961 році XXII з'їздом партії, та Директиви XXIII з'їзду КПРС по восьмому п'ятирічному плану стали бойовою програмою трудящих у боротьбі за комунізм[1].

Напередодні XXI з'їзду КПРС в країні розгорнувся рух бригад та ударників комуністичної праці, який органічно поєднував у собі боротьбу трудящих за створення матеріально-технічної бази комунізму з формуванням нових суспільних відносин і вихованням людини комуністичного суспільства. Зачинателями цієї вищої форми соціалістичного змагання на Київщині виступили слюсарі комсомольсько-молодіжної бригади Ю. Куцого із заводу «Червоний екскаватор», бригада С. Фурса Київського судно-будівного і судноремонтного заводу, складальники бригади Н. Мар'янченко із заводу «Арсенал» ім. В. І. Леніна, молодіжна бригада М. Бузенюк з колгоспу ім. Шевченка Тетіївського району та ін. За 10 років (1960—1970) число учасників змагання за звання бригад та ударників комуністичної праці зросло з 80 тис. до 650 тис. чоловік. На 1970 рік високе звання бригад і ударників комуністичної праці завоювали 336 тис. чоловік, 21 тис.бригад, 4700 дільниць, цехів, ферм і відділків, 97 підприємств, будов та організацій[2].

Хата селянина-бідняка, с. Халеп'я Київського повіту. Кінець XIX ст.

Житловий будинок колгоспника, с. Ксаверівка Васильківського району. 1959 р.

Дедалі зростаюча активність трудящих — запорука успіхів дальшого розвитку області. В 1959—1970 рр. стали до ладу підприємства: Київська ГЕС, заводи — «Кристал» у Києві, порошкової металургії, пластмасових виробів у Броварах, експериментальний цукровий у Яготині, консервний — у Богуславі та ін. Дали перший струм три енергоблоки однієї з найпотужніших у країні Трипільської ДРЕС, будівництво якої було передбачено Директивами XXIII з'їзду КПРС, почалося спорудження Чорнобильської атомної електростанції. Була збільшена потужність багатьох діючих підприємств. В області

---

[1] П. Ю. Шелест. Україно наша Радянська. К., 1970, стор. 79.

[2] Резолюція X Київської обласної міжспілкової конференції профспілок. К., 1970, стор. 2.

виникли такі галузі промисловості, як порошкова металургія, виробництво обчислювальних і керуючих машин, нових хімічних матеріалів, синтетичних алмазів. Промислові підприємства протягом восьмої п'ятирічки освоїли серійне виробництво понад 200 нових машин, приладів і механізмів. Понад 120 кращих виробів одержали державний знак якості[1].

Широкого розмаху набула технічна творчість раціоналізаторів і винахідників. Протягом 1959—1970 рр. вони внесли близько 350 тис. раціоналізаторських пропозицій, що дало в розрахунку на рік 146 млн. крб. економії. Важливу роль в удосконаленні виробництва відігравали створені на громадських засадах конструкторські, технологічні бюро та бюро економічного аналізу.

Значні резерви дальшого вдосконалення і зростання ефективності виробництва поставила на службу промисловості економічна реформа, що здійснюється на основі рішень вересневого (1965 р.) Пленуму ЦК КПРС. На 1 січня 1971 року за новою системою планування та економічного стимулювання працювали 582 промислові підприємства області, які виробляли 90 проц. усієї промислової продукції.

Поліпшення управління промисловістю, удосконалення планування та посилення економічного стимулювання промислового виробництва внаслідок здійснення реформи сприяли достроковому завершенню восьмого п'ятирічного плану. За п'ять років випуск промислової продукції збільшився на 65 проц., продуктивність праці зросла на 35,7 процента[2].

Товариші В. Ульбріхт і П. Ю. Шелест серед трудівників колгоспу «Червоний хлібороб» с. Красної Слобідки Обухівського району. 1965 р.

Урочисті збори з нагоди вручення Київській області пам'ятного Червоного прапора ЦК КПРС, Президії Верховної Ради СРСР, Ради Міністрів СРСР і ВЦРПС. 1967 р.

Вагомий внесок у будівництво комунізму внесли трудівники колгоспних та радгоспних ланів області. За 1966—1970 рр. валове виробництво сільськогосподарської продукції зросло майже на 117,2 млн. крб.[3]. Київщина достроково виконала п'ятирічний план продажу державі зерна, цукрових буряків та продукції тваринництва. За почином працівників тваринництва Переяслав-Хмельницького, Таращанського і Києво-Святошинського районів розгорнулося соцзмагання за досягнення в найближчі роки надоїв молока по 3 тис. кг від кожної корови. Провадиться робота щодо створення міцної кормової бази, поліпшення племінної справи, поглиблення спеціа-

[1] І. Т. Лісевич. Трудові звершення киян у восьмій п'ятирічці (1966—1970 рр.). К., 1971, стор. 7.

[2] Газ. «Радянська Україна», 18 березня 1971 р.

[3] Газ. «Радянська Україна», 20 лютого 1971 р.

Бориспільська середня школа № 3. 1970 р.

лізації тваринництва і переведення виробництва м'яса, молока, яєць на промислову основу.

Трудящі столиці, посилюючи шефську допомогу селу, вносять значний вклад у здійснення широкої програми дальшого розвитку сільського господарства області. Лише протягом 1966—1970 рр. шефи спорудили в колгоспах і радгоспах 310 тваринницьких ферм, 123 кормоцехи, 335 силосних траншей, 386 гноєсховищ, побудували близько 125 га теплиць, зрошувальні системи на площі 6,3 тис. гектарів[1].

Кожна людина відчуває турботу Комуністичної партії і Радянської держави про дальше підвищення добробуту і культури трудящих. За роки восьмої п'ятирічки продаж промислових та продовольчих товарів зріс на 50 процентів. Збудовано загальноосвітніх шкіл на 64 тис. учнівських місць і дитячих дошкільних закладів на 30 400 місць. Багато зроблено для поліпшення житлових умов трудящих. У 1961—1970 рр. у Києві споруджено 11 372 тис. кв. метрів житла. Будівельні організації столиці скоротили у 2—3 рази проти норми строки спорудження житлових будинків і цим відкрили нові можливості для дальшого прискорення будівництва[2]. Змінився зовнішній вигляд Білої Церкви, Фастова, Борисполя, Броварів, Богуслава та інших міст і селищ міського типу. Сотні тисяч нових будинків зведено в селах. З 1963 року в області розгорнулося будівництво експериментально-показових сіл. Уже створено своєрідні архітектурні ансамблі у Ксаверівці й Кодаках Васильківського району, Жовтневому Переяслав-Хмельницького району, триває будівництво села Циблів у цьому ж районі. Розпочато перебудову сіл Трушок Білоцерківського й Устимівки Васильківського районів. Рік у рік поліпшується комунальне та побутове обслуговування населення. Майже всі будинки в сільській місцевості електрифіковано, ведеться газифікація сіл.

Здобутки трудівників області — гідний дарунок XXIV з'їзду КПРС та XXIV з'їзду КП України. У звітній доповіді ЦК КПРС XXIV з'їзду партії, яку зробив Генеральний секретар ЦК КПРС Л. І. Брежнєв, глибоко проаналізовані підсумки виконання восьмої п'ятирічки. «Це були роки напруженої праці нашого народу — казав Л. І. Брежнєв.— Втілюючи в життя плани, намічені партією, радянські люди добилися великих успіхів на всіх основних напрямах комуністичного будівництва.

Це були роки, коли наша соціалістична економіка зробила новий великий крок вперед. Значно збільшився обсяг промислового виробництва. Впевнено зростало сільське господарство. Досягнуто нових рубежів у розвитку науки і техніки, в дедалі ширших масштабах освоювались їх найновіші досягнення. На цій основі нам вдалося істотно просунутись у тому напрямі, який кінець кінцем виражає головний зміст

---

[1] І. Т. Лісевич. Трудові звершення киян у восьмій п'ятирічці (1966—1970 рр.), стор. 12.
[2] Матеріали XXIV з'їзду Комуністичної партії України. К., 1971, стор. 22—23.

Керівники Комуністичної партії і Уряду України серед делегатів XXIV з'їзду КП України від Київської обласної партійної організації. 1971 р.

діяльності нашої партії,— в напрямі дальшого піднесення добробуту і культури всього радянського народу»[1].

Всі ці успіхи — яскраве й переконливе свідчення величезних переваг радянського соціалістичного ладу, який відкрив широкий простір для розвитку продуктивних сил, створив небачені можливості для зростання добробуту та задоволення культурних потреб трудящих.

У справжнє всенародне свято вилилось відзначення в нашій країні 50-річчя Великої Жовтневої соціалістичної революції, 50-річчя встановлення Радянської влади на Україні, 100-річчя з дня народження В. І. Леніна.

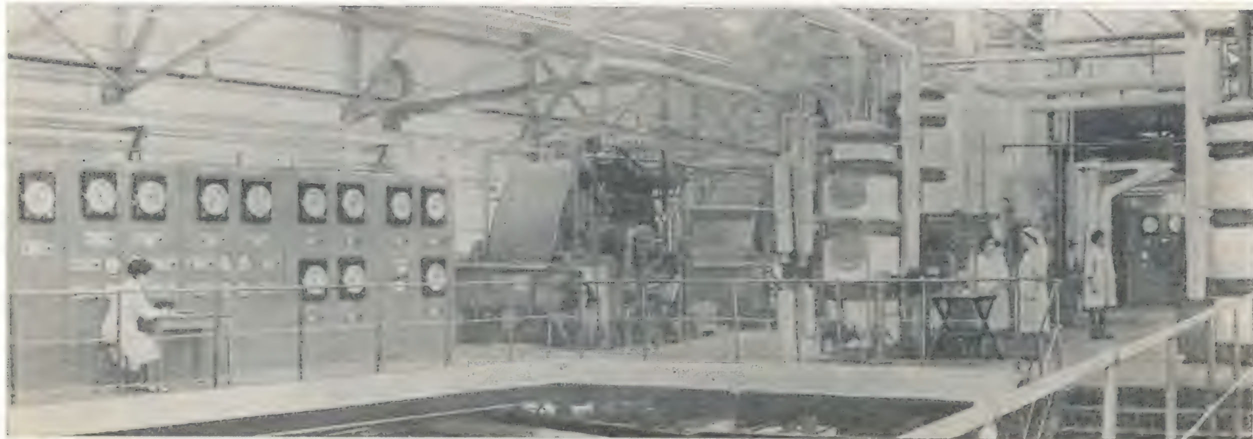
Трудящі Київщини з гордістю дивляться на пройдений шлях. За роки Радянської влади чисельність робітників, зайнятих у промисловості, зросла майже у 5 разів. Валова продукція промисловості Києва й області збільшилася порівняно з дореволюційним часом більш як у 100 разів. Істотні зміни сталися у співвідношенні між промисловістю і сільським господарством. Якщо в 1913 році частка продукції промисловості становила 32,4 проц., то в 1966 році вона досягла 84,2 проц. Докорінно змінилася галузева структура промисловості, де стало переважати виробництво засобів виробництва. Сільське господарство стало високомеханізованим і високопродуктивним. Урожайність зернових збільшилась у 2,3 раза і становить тепер понад 20 цнт з гектара.

Партія і уряд високо оцінили натхненну працю трудящих області, нагородивши Київщину в ювілейному 1967 році пам'ятним Червоним прапором ЦК КПРС, Президії Верховної Ради СРСР, Ради Міністрів СРСР і ВЦРПС. За успіхи в розвитку сільського господарства 3,5 тис. чоловік удостоєно урядових нагород, 26 передовикам присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці. А всього у 1946—1967 рр. за самовіддану працю відзначено орденами й медалями понад 45 тис. робітників, колгоспників, працівників науки і культури Київщини. Понад 100 кращих з кращих удостоєно високого звання Героя Соціалістичної Праці[2]. На всю країну відомі імена двічі Героїв Соціалістичної Праці ланкових з Васильківського району О. К. Диптан, С. Д. Вишток та багатьох інших славних трудівників. За визначні досягнення в соціалістичному змаганні на честь 100-річчя з дня народження В. І. Леніна 116 колективів усіх галузей народного господарства відзначені Ленінськими ювілейними Почесними грамотами ЦК КПРС, Президії Верховної Ради СРСР, Ради Міністрів Радянського Союзу і ВЦРПС та Ленінськими ювілейними Почесними грамотами ЦК КП України, Президії Верховної Ради УРСР, Ради Міністрів Української РСР та Укрпрофради. Майже 194 тис. працівників народного господарства, культури, науки нагороджено Ленінськими ювілейними медалями[3].

---

[1] Л. І. Брежнєв. Звітна доповідь Центрального Комітету КПРС XXIV з'їздові Комуністичної партії Радянського Союзу. К., 1971, стор. 3.
[2] Київська обласна партійна організація до 50-річчя Великого Жовтня, стор. 10.
[3] Газ. «Київська правда», 20 лютого 1971 р.

Загальний вигляд сокоочисного цеху Яготинського експериментального цукрового заводу. 1964 р.

За видатні успіхи у виконанні завдань восьмого п'ятирічного плану 17 працівникам промисловості, транспорту і сільського господарства в 1971 році присвоєно високе звання Героя Соціалістичної Праці, багато колективів і сотні трудівників нагороджено орденами й медалями.

Нині Київська область — один з найбільш розвинених в економічному відношенні районів країни. На промислових підприємствах тут виробляються повітряні лайнери, мотоцикли, екскаватори, морські риболовні траулери і річкові кораблі, тролейбуси і найновіші електроприлади, телевізори й холодильники, синтетичні алмази і товари побутової хімії. Київ першим став постачати країні електроннолічильні машини.

Київщина славиться інтенсивним сільським господарством, високою культурою землеробства. Тут вирощують переважно озиму пшеницю, а з технічних культур — цукрові буряки, льон, хміль; розвинуте садівництво. Дедалі більше господарств спеціалізується на виробництві овочів, молока, м'яса. В області працює 419 великих колективних господарств і 120 радгоспів, а також кілька птахофабрик та інших державних сільськогосподарських підприємств[1]. На всю країну і за її межами відомі Яготинська птахофабрика, яка на суходолі вирощує і переробляє майже 1,6 млн. качок на рік, Старинська фабрика, де щороку вирощується близько 850 тис. білих і бронзових індиків. Під час проведення в Києві міжнародного конгресу птахівництва на цих фабриках побувало багато іноземних делегацій, які захоплювалися чіткою організацією роботи, розмахом виробництва[2]. Колгоспи й радгоспи Київщини — це великі, технічно оснащені господарства, де основні виробничі процеси, такі як оранка, сівба, збирання зернових культур, механізовано майже повністю, вирощування цукрових буряків — на 80—85 проц., картоплі та овочів — на 62—65 проц.[3]. Усі господарства одержують електроенергію від державних енергосистем.

Київщина підтримує широкі економічні й культурні зв'язки з усіма областями України та союзними республіками. З Донбасу та нижнього Придніпров'я надходять вугілля, сталь, прокат, метал, різні машини та устаткування, цемент. З РРФСР, Білорусії — ліс, машини, нафта, тканини, із Львова — автобуси, з південних областей — сіль, виноград, бавовняні тканини, суперфосфат. Одночасно в різні кінці країни з Київщини йдуть машини, прилади, продукти харчування. Зміцненню дружби народів, розвиткові співробітництва сприяє традиційне соціалістичне змагання між Київською та Московською областями.

Рік у рік розширюються і зміцнюються міжнародні зв'язки. У 80 держав світу експортуються вироби підприємств області. Це —металорізальні верстати, екскаватори, електроприлади, медикаменти, різноманітна продукція легкої та харчової промисловості, фарфор, фаянс, скло, майоліка, вироби майстрів — народних уміль-

---

[1] Народне господарство Української РСР в 1969 році. К., 1970, стор. 292, 303.
[2] П. Ю. Ш е л е с т. Україно наша Радянська, стор. 108—109.
[3] «Український історичний журнал», 1970, № 2, стор. 149.

Старинська птахофабрика у Бориспільському районі. 1970 р.

ців. Близько 200 промислових підприємств, колгоспів, радгоспів, наукових установ, навчальних закладів підтримують постійні ділові відносини із братніми соціалістичними країнами, обмінюються досвідом соціалістичного та комуністичного будівництва. Особливо дружні стосунки встановилися з Краковом і Краківським воєводством (ПНР), м. Лейпцігом і Лейпцігською округою (НДР), м. Братіславою (ЧССР). Трудящі області систематично обмінюються з ними делегаціями, лекторськими групами, спортивними командами, мистецькими колективами, спеціалізованими туристськими групами, поїздами дружби. Міста-побратими обмінюються фотовиставками, кінофільмами, бібліотечками, виставками робіт художників. Досягнення зарубіжних друзів пропагується через газети «Київська правда», «Вечірній Київ», радіо і телебачення.

Зустріч делегації Національного фронту Південного В'єтнаму в с. Ксаверівці Васильківського району. 1966 р.

Область має густу мережу транспортних шляхів. 800 км — така загальна протяжність залізниць. На 10,5 тис. км простягнулись автомобільні шляхи. Поряд з реконструйованими шосейними шляхами Київ—Житомир, Київ — Чернігів прокладено з столиці України нові автомагістралі до Харкова, Дніпропетровська, Одеси, Мінська. Київ має пряме автобусне сполучення з усіма районними центрами області, майже з усіма обласними центрами УРСР, з багатьма містами інших республік. В останні роки автобуси почали курсувати на міжнародних трасах Київ—Варшава, Київ — Будапешт тощо.

На водних артеріях області — Дніпрі, його притоках — Десні, Прип'яті, Тетереві розвивається судноплавство. На 120 км завдовжки і 24 км завширшки розкинулося Київське море — витвір працьовитих рук. Дедалі розширюється повітряний транспорт. У Борисполі побудовано сучасний аеропорт, один з найбільших в Європі. Кожні 4—5 хвилин тут приймають і відправляють літаки. Сучасні лайнери, частина яких збудована в Києві, вилітають з столиці Радянської України до багатьох міст країни, світу[1].

Значно розширилася на Київщині мережа лікувальних і профілактичних закладів. За 1966—1969 рр. кількість лікарняних ліжок зросла на 5,2 тис. У м. Києві і області працюють 16,8 тис. лікарів і 34,4 тис. спеціалістів з середньою медичною освітою. У багатьох колгоспах створені спеціальні фонди для оплати путівок до будинків відпочинку і санаторіїв, яких тепер в області 26. Широко відомі в республіці здравниці Ворзеля, Бучі, Ірпеня, Боярки, Пущі-Водиці. Дедалі ширше використовуються для лікування радонові води Білої Церкви й Миронівки.

Багато уваги приділяється в області дальшому розвитку фізичної культури й спорту. 1970 року працювало 1752 фізкультурні колективи, які об'єднували понад 338 тис. чоловік, або 18,5 проц. до загальної кількості населення області.

Київ — один з найбільших наукових центрів Радянського Союзу. За останній час він збагатився багатьма науковими установами. В 60-і роки відкрито нові академічні інститути: кібернетики, напівпровідників, геофізики, теоретичної фізики. Став до ладу один з найкращих у світі експериментальних ядерних реакторів. В області працюють понад 40 тис. наукових працівників, з них близько 1140 мають вчений ступінь доктора і 9335 — кандидата наук. В Академії наук УРСР, у вищих учбових закладах працює багато визначних учених — Героїв Соціалістичної Праці, лауреатів Ленінської і Державної премій, заслужених діячів науки, які вносять великий вклад у будівництво комунізму.

[1] П. Ю. Шелест. Україно наша Радянська, стор. 109, 114.

Світове визнання дістали роботи інститутів електрозварювання ім. Є. О. Патона, яким керує Герой Соціалістичної Праці академік Б. Є. Патон, кібернетики, надтвердих матеріалів, де вперше в Радянському Союзі розроблено технологію промислового виробництва штучних алмазів. Науковці Всесоюзного науково-дослідного інституту селекції та насінництва пшениці (смт Миронівка), який очолює Герой Соціалістичної Праці академік ВАСГНІЛу В. М. Ремесло, працюють над виведенням нових сортів зернових культур. Вагомі здобутки мають Білоцерківська селекційно-дослідна станція, Сквирське дослідне поле. Широко відомі праці київських науковців у галузі математики, ядерної фізики, електрозварювання, фізико-технічних проблем матеріалознавства. Вчені столиці України вперше у світі розробили і допомогли здійснити видатний науковий експеримент — зварювання в космосі.

Результатом плідної і напруженої роботи вчених, спеціалістів різних галузей науки, культури і мистецтва є видання Української Радянської Енциклопедії — першої енциклопедії в історії українського народу.

Творча праця наукових колективів Київщини високо оцінена Комуністичною партією і радянським народом. Академія наук УРСР і провідні інститути АН УРСР — електрозварювання ім. Є. О. Патона, кібернетики, математики, фізіології ім. О. О. Богомольця, фізичної хімії ім. Л. В. Писаржевського — відзначені високими урядовими нагородами.

Київщина має розгалужену мережу вищих та середніх навчальних закладів. Лише протягом останніх кількох років у Києві відкрито торговельно-економічний інститут та інститут культури, нові факультети в університеті, педагогічному інституті. У 1969/70 навчальному році різними видами навчання було охоплено близько мільйона чоловік, з них 484,5 тис. чоловік навчалися в 1369 загальноосвітніх школах, 70,5 тис. — у технікумах та інших середніх спеціальних навчальних закладах, майже 145 тис. юнаків і дівчат здобували освіту у вищих навчальних закладах.

В області діють 1249 клубів та будинків культури, 1392 бібліотеки з книжковим фондом майже 18 млн. примірників. Трудівників обслуговують 92 кінотеатри і 1398 стаціонарних кіноустановок. Дуже популярні серед трудящих 62 народні самодіяльні колективи, в т. ч. два народні театри. Художня самодіяльність Київщини, в якій беруть участь понад 200 тис. чоловік, славиться далеко за межами України. Це яскраве свідчення великого зростання культури міста й села, потяг широких трудящих мас до мистецтва.

В м. Києві та області трудиться восьмитисячний загін творчих працівників — письменників, журналістів, художників, композиторів, працівників кіно, театрів музичних закладів. Активно діють київська письменницька організація, організація Спілки журналістів України, відділення Спілки художників України. Широко поставлена видавнича справа. Тут працюють численні видавництва й редакції центральних українських газет та журналів. Величезний обсяг робіт виконує ордена Леніна комбінат друку видавництва «Радянська Україна». На Київщині видаються обласні газети «Київська правда» та «Молода гвардія», міська газета «Вечірній Київ», 24 районні газети та численні багатотиражки. В усіх райцентрах обладнані друкарні.

Важливу роль в ідейно-політичному вихованні народу, озброєнні широких мас досягненнями науки відіграє обласна організація товариства «Знання», яка об'єднує понад 20 тис. лекторів.

Уродженець Обухова, видатний український радянський поет А. С. Малишко (другий справа у першому ряду) серед учасників художньої самодіяльності Обухівського районного будинку культури. 1960 р.

Значну роботу щодо виявлення, обліку та збереження пам'ятників історії, культури проводить обласна організація Українського Товариства охорони пам'ятників історії та культури. В області налічується понад 1000 пам'ятників, які охороняються державою. Міста Київ, Переяслав-Хмельницький, Біла Церква, Богуслав, Васильків, Фастів, села Ковалівка, Трипілля та інші пов'язані з важливими історичними та культурними подіями на Україні. Тут і в багатьох інших місцях відкрито музеї, пам'ятники, встановлено меморіальні дошки. В області працює 16 державних і 256 народних музеїв. Трудящі свято шанують імена видатних діячів революційного руху, уславлених героїв, визначних діячів науки і культури, відомих партійних і радянських працівників, які народилися або працювали в області. Їх імена знає вся країна. Це соратник В. І. Леніна — П. К. Запорожець, архітектор В. Г. Заболотний, льотчик-космонавт П. Р. Попович, двічі Герої Соціалістичної Праці С. Д. Виштак, О. К. Диптан.

Керівники партії і уряду товариші Л. І. Брежнєв, М. В. Підгорний, О. М. Косигін, П. Ю. Шелест, В. В. Щербицький серед делегатів III з'їзду колгоспників від Київської області. 1969 р.

Нове життя породило нові радянські звичаї, свята й обряди: свято першої борозни, свято «Серпа і молота», день заснування колгоспу, урочисті церемоніали, пов'язані з уславленням людей праці, відзначенням трудових династій, посвяченням молоді у робітники, хлібороби, урочисті проводи в Радянську Армію тощо. Доброю традицією стало влаштування напередодні історико-революційних свят зустрічей молоді з учасниками Великої Жовтневої соціалістичної революції, громадянської і Великої Вітчизняної воєн, старими комуністами й першими комсомольцями, ветеранами праці, вшанування пам'яті людей, які віддали своє життя за щастя народу, за комунізм.

Розквіт Київщини — наслідок самовідданої праці робітників, колгоспників та інтелігенції, яких очолюють партійні, профспілкові та комсомольські організації Ради депутатів трудящих.

Керманичем трудящих області є обласна партійна організація — один з найстаріших, випробуваних загонів КПРС. Київську губернську і обласну партійну організацію в різний час очолювали такі видатні діячі нашої партії, як Я. Б. Гамарник, М. Н. Демченко, Л. Й. Картвелішвілі, С. В. Косіор, П. П. Постишев.

З лютого 1957 року до серпня 1962 року першим секретарем Київського обкому партії працював Петро Юхимович Шелест, нині член Політбюро ЦК КПРС, Перший секретар ЦК КП України.

На 1 січня 1971 року обласна партійна організація налічувала у своїх рядах 229 тис. комуністів, які об'єднані у 4796 первинних парторганізаціях. 129 тис. з них працюють у галузях матеріального виробництва. Постійно удосконалюючи форми та методи роботи в масах, розвиваючи їх творчу активність, партійні організації спрямовують зусилля трудящих на виконання величної програми комуністичного будівництва, накресленої XXIV з'їздом КПРС.

Велику роботу веде обласна партійна організація щодо виховання всіх трудящих у дусі комуністичної свідомості, дружби народів та пролетарського інтернаціоналізму. З цією метою вона використовує чимало нових ефективних форм марксистсько-ленінської освіти, лекційної пропаганди, політичної інформації, культурно-масової роботи. Створена струнка система партійного і комсомольського навчання, яка

Виступ члена Політбюро ЦК КПРС, Першого секретаря ЦК КП України П. Ю. Шелеста на XX Київській обласній партійній конференції. 1971 р.

охоплює 425 тис. комуністів, комсомольців та безпартійних. У дні підготовки до XXIV з'їзду КПРС у кожному райцентрі, на багатьох підприємствах, установах, колгоспах і радгоспах працювали лекторії «Від з'їзду до з'їзду». Широкою популярністю користується обласний лекторій «Партія — наш рульовий», створений при Жовтневому палаці культури.

Важливою подією в житті комуністів Київщини та в усьому громадсько-політичному житті області була XX обласна партійна конференція, що відбулась у лютому 1971 року. Вона проходила в знаменний час, коли весь радянський народ готувався гідно зустріти XXIV з'їзд КПРС та XXIV з'їзд КП України, обговорював проект Директив XXIV з'їзду партії по п'ятирічному плану розвитку народного господарства СРСР на 1971—1975 рр. Конференція, на якій із звітною доповіддю про роботу обласної парторганізації виступив перший секретар Київського обкому КП України В. М. Цибулько, підсумувала роботу комуністів, усіх трудящих у розвитку народного господарства, науки, культури, схвалила накреслення щодо дальшого розвитку області.

На конференції виступив тепло зустрінутий делегатами і присутніми член Політбюро ЦК КПРС, Перший секретар ЦК КП України тов. П. Ю. Шелест, який всебічно проаналізував діяльність обласної партійної організації. Делегати конференції запевнили ЦК КПРС, що комуністи, всі трудящі області й надалі будуть натхненно трудитися над втіленням у життя програми комуністичного будівництва в нашій країні.

З кожним роком підвищується роль місцевих Рад на всіх ділянках комуністичного будівництва. Діяльність Рад — яскравий вияв соціалістичної демократії. В області 1969 року до 653 місцевих Рад депутатів трудящих обрано 23 475 депутатів. Крім того, на Київщині працюють 392 сільські комітети, які стали повноважними органами влади населених пунктів, що не є центрами сільських Рад. Всю багатогранну діяльність місцевих Рад спрямовує обласна Рада депутатів трудящих (голова І. П. Лисенко).

У роботі Рад депутатів трудящих, крім депутатів, беруть участь десятки тисяч активістів. Вони допомагають налагодити роботу товариських судів, жіночих рад, добровільних дружин, працюють на громадських засадах у позаштатних відділах, депутатських групах, комісіях, квартальних, вуличних і будинкових комітетах. У сучасних умовах Ради дедалі більше виступають як масова громадська організація, як вузлова ланка державних органів. Основна увага Рад депутатів трудящих зосереджується на здійсненні рішень партії, організації успішного виконання народногосподарських завдань, поліпшенні добробуту трудящих, на дальшому розгортанні соціалістичної демократії, зміцненні зв'язків з масами.

Активним помічником партійних та радянських органів виступає обласна комсомольська організація, в лавах якої налічується близько 400 тис. юнаків та дівчат. Головні зусилля молоді спрямовані на здійснення величних планів створення матеріально-технічної бази комунізму. Молоді виробничики лише протягом восьмої п'ятирічки внесли у комсомольський фонд економії 16 млн. крб., впровадили у виробництво 22 тис. раціоналізаторських пропозицій, що дало умовний економічний ефект понад 20 млн. крб. Комсомолія області здійснювала шефство над будівництвом Київської ГЕС, а нині шефствує над спорудженням Трипільської ДРЕС, розвитком громадського тваринництва. Широкого розмаху набув серед сільської молоді рух за оволодіння механізаторськими професіями. Лише в 1970 році механізаторами стали 6 тис. юнаків та дівчат.

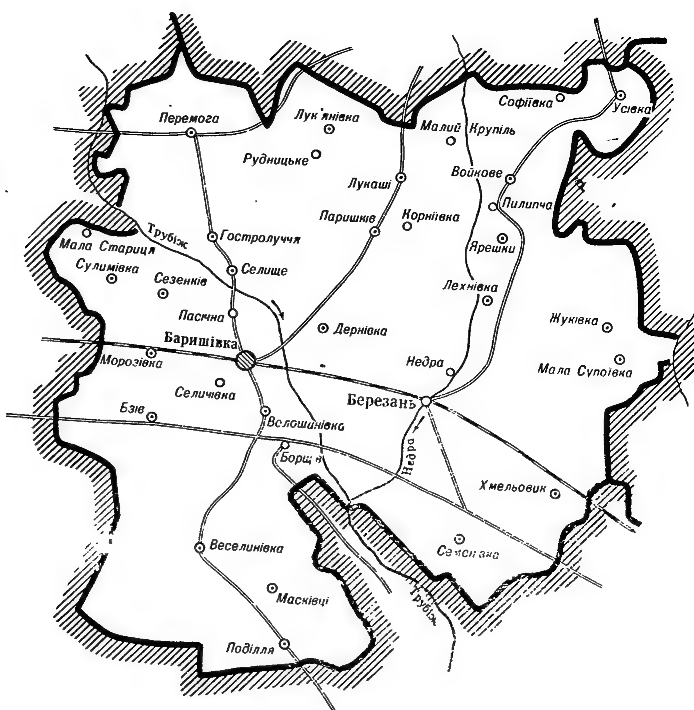
Комсомольські організації проводять велику ідейно-виховну роботу. У час підготовки до 50-річчя Великої Жовтневої соціалістичної революції, 50-річного ювілею комсомолу та 100-річчя з дня народження В. І. Леніна особливо багато було зроблено для удосконалення форм і методів роботи серед молоді, пропаганди ленінської теоретичної спадщини, виховання ідейної переконаності й уміння застосовувати революційний досвід старших поколінь у практичній діяльності. Комсомол, як надійний резерв партії, постійно поповнює лави КПРС. Протягом 1967—1970 рр. партійні організації області прийняли у свої лави понад 8 тис. кращих вихованців ВЛКСМ. Високою оцінкою діяльності комсомолу є нагородження напередодні півстолітнього ювілею ВЛКСМ Кагарлицької районної комсомольської організації орденом Трудового Червоного Прапора за великий внесок комсомольців і молоді у збільшення виробництва сільськогосподарської продукції, вирощування високих стійких урожаїв та активну роботу у вихованні молоді.

Залученню широких мас до активної участі в громадському житті сприяє робота й інших масових добровільних організацій, товариств і спілок. Найбільш масовою з них є профспілкова організація, яка об'єднує понад 1,8 млн. робітників і службовців Київщини. В колі її діяльності актуальні питання виробничої, культурно-масової і житлово-побутової роботи.

Трудящі Київщини по праву пишаються героїчним історичним минулим своєї області, велетенськими успіхами, досягнутими під зорею Радянської влади завдяки правильній ленінській національній політиці Комуністичної партії. Вони впевнено крокують у світле майбутнє, нові величні перспективи якого відкрив радянському народу XXIV з'їзд Комуністичної партії Радянського Союзу.

П. П. БАЧИНСЬКИЙ, Г. К. МАКАРЕНКО, Г. Я. СЕРГІЄНКО,
Я. М. СЕРІЩЕВ, Ф. П. ШЕВЧЕНКО

БАРИШІВСЬКИЙ РАЙОН

БА́РИШІВКА

Баришівка — селище міського типу, залізнична станція, розташоване за 65 км від Києва. Населення — 6,9 тис. чоловік. Селищній Раді підпорядковані села Пасічна і Швачиха.

Баришівка — центр однойменного району, площа якого становить 1213 кв. км, населення — 60,8 тис. чоловік. На території району 2 селищні і 23 сільські Ради депутатів трудящих, яким підпорядковано 61 населений пункт. З корисних копалин є великі поклади торфу. Тут розміщено 17 радгоспів, 2 птахофабрики. Земельні угіддя становлять 93 988 га, в т. ч. орна земля — 76 518 га, ліси — 9274 га, пасовища — 7958 га, сіножаті — 7133 га. Вирощують переважно зернові культури, картоплю, овочі. Важливе місце в господарстві посідає м'ясо-молочне тваринництво. Промисловість району представлена підприємствами легкої і харчової промисловості. У районі 5 лікарень, 4 пологові будинки, 3 амбулаторії, 34 медпункти, протитуберкульозний диспансер. Працює 46 шкіл, у т. ч. 11 середніх, 19 восьмирічних, 12 початкових, 3 вечірні школи робітничої і сільської молоді, заочна середня школа, а також музична школа. Функціонує 36 клубів, 6 будинків культури, 41 бібліотека.

Баришівка — одне з давніх поселень Лівобережної України. На її околиці є кілька курганів та городище часів Київської Русі. Поблизу с. Пасічної виявлено поселення ранньослов'янської зарубинецької культури (II ст. до н. е.— I ст. н. е.).

Походження назви селища остаточно не з'ясоване. Дореволюційний історик Переяславщини А. В. Стороженко пов'язував її з літописним Баручем, що вперше згаданий під 1125—1126 рр. Історик В. Г. Ляскоронський заперечував тотожність Баришівки з древнім Баручем і місце його знаходження відносив до верхів'я річок Удаю і Ромну[1]. Полтавські краєзнавці М. І. Арандаренко і А. В. Богданович

[1] А. В. Стороженко. Очерки Переяславской старины. К., 1900, стор. 42; В. Г. Ляскоронский. К вопросу о Переяславских торках. СПб., 1905, стор. 9—10, 16—17, 27.

подають відомості про існування на території сучасної Баришівки володіння київського князя Бориса (XI ст.) — Борисівки, або в народній вимові — Баришівки. За аналогією, пише А. В. Богданович, сусідній Бориспіль місцеве населення називає Баришполем[1]. Таке пояснення найбільш вірогідне. У документі 1603 року Баришівка згадується як «городище Баришовське», при якому здавна живуть слуги, бояри і піддані, а під 1630 роком — як «місто Баришове», тобто Борисове[2].

У XIII ст. Баришівка зазнала спустошливого нападу монголо-татар. Відбудували її у другій половині XVI ст. козаки, втікачі-селяни і ремісники з Ходоркова, Ржищева, Дивина та інших міст і сіл Правобережжя.

На початку XVII ст. Баришівка належала князеві К. Острозькому, а потім — коронному гетьману Речі Посполитої С. Жолкевському[3]. Боячись народного гніву, він збудував дерев'яний замок, оточений ровом і земляним валом. Після смерті С. Жолкевського, у 1620 році, Баришівка перейшла у власність його дочки — С. Даниловичової. На карті України, складеній французьким інженером Бопланом у 1631 році, Баришівка позначена як невеличке містечко. За даними цього року, у ньому налічувалося 90 димів і близько 500 чоловік жителів. Навколо ярмаркового майдану селилися найзаможніші ремісники: швець, кравець, слюсар, торговці та шинкарі. Їм належало 20 димів. Другу категорію міщан становили 40 власників «димів вуличних» — будинків, розташованих на вулицях містечка, і третю — 30 власників «халуп». Усі жителі сплачували грошові податки шляхтичу П. Лоховському, якому тоді належала Баришівка[4]. У 1643 році шевці добилися від старости і власника містечка права заснувати цех і заборони займатися шевством позацеховим ремісникам та жителям навколишніх сіл[5].

Розташована на головному шляху, що зв'язував тоді Україну з Росією, Баришівка здавна була значним торговельним пунктом. Тут постійно або тимчасово перебували російські «торгові люди». Місцеві купці з дозволу царського уряду їздили в Росію по хліб і сіль[6].

Бідне населення повставало проти соціального і національного гноблення. Навесні 1630 року чимало баришівців приєдналося до козацько-селянського війська, очолюваного Тарасом Федоровичем (Трясилом). Поміщиця скаржилася, що Тарас Федорович її «підданих немало в те товариство своє козацьке привернув»[7]. Місцеве населення брало участь у визвольній війні 1648—1654 рр. Баришівці створили свою сотню, яка увійшла до Переяславського полку.

29 грудня 1653 року баришівці урочисто зустріли царське посольство на чолі з В. Бутурліним, яке їхало на Переяславську раду. У першій половині січня 1654 року жителі Баришівки прийняли присягу на вірність Росії[8].

Вигнаних польських феодалів замінила українська козацька старшина. Деякий час Баришівка була маєтністю Д. Виговського. Навесні 1661 і восени 1663 року її захоплювали польсько-шляхетські війська, які намагалися загарбати Лівобережжя[9], але, зазнавши поразки, змушені були відступити.

---

[1] Н. Арандаренко. Записки о Полтавской губернии, составленные в 1846 году в 3-х ч., ч. 3. Полтава, 1852, стор. 430; А. В. Богданович. Сборник сведений о Полтавской губернии. Полтава, 1877, стор. 150.

[2] А. В. Стороженко. Очерки Переяславской старины, стор. 197, 202; журн. «Киевская старина», 1896, № 3, стор. 99.

[3] Żródła dziejowe, t. 21. Warszawa, 1894, стор. 82.

[4] Л. В. Падалка. Прошлое Полтавской территории и ее заселение. Полтава, 1914, стор. 75, 78, 200—201; Архив Юго-Западной России, ч. 7, т. 1, стор. 365.

[5] Чтения в историческом обществе Нестора Летописца, кн. 15. К., 1901, стор. 202—203.

[6] Воссоединение Украины с Россией. Документы и материалы в 3-х т., т. 1. М., 1953, стор. 160, 221; т. 2, стор. 367.

[7] А. В. Стороженко. Очерки Переяславской старины, стор. 200—202.

[8] Воссоединение Украины с Россией, т. 3, стор. 517.

[9] К. І. Стецюк. Народні рухи на Лівобережній і Слобідській Україні в 50—70-х роках XVII ст. К., 1960, стор. 191, 248.

І в наступні роки населення Баришівки продовжувало чинити опір ворожим спробам відірвати Україну від Росії. У 1666 році лівобережні козаки на чолі з сотником Щербиною розгромили загін війська гетьмана Правобережної України П. Дорошенка, прихильника Туреччини, і разом з жителями Березані перехопили і віддали до рук влади його посланця[1]. У 1671 році вони закрили міську браму перед переяславським полковником Р. Думитрашком-Райчем, який постійно жив у Баришівці і намагався спровокувати козаків на виступ проти гетьмана Д. Многогрішного, що був вірний союзу з Росією.

Після возз'єднання України з Росією значення Баришівки як торговельно-ремісничого центру на Лівобережжі ще більш зростає. За переписом 1666 року, тут налічувалося 142 міщанини, які займалися землеробством, ремеслами і торгівлею[2]. Серед них — 13 шевців, 5 мірошників, 4 ковалі, 7 дрібних торговців, один шинкар. Міщанам надавалося самоврядування, органом якого була міська ратуша на чолі з війтом.

Баришівка і навколишні села у 1731 році вважалися як «військові і вільні», що «к диспозиции гетманской надлежат и в ведомстве сотничом обретаются»[3].

Оскільки козацька старшина домагалася від гетьманського уряду нових земельних володінь і підданих, а політика царизму була спрямована на підтримку поміщиків, то 1753 року гетьман К. Розумовський пожалував бунчуковому товаришу І. Журману вільних селян, а також і тих, що раніше належали ратуші (сама ратуша була ліквідована). Погіршало становище міщан, які втратили право самоврядування. Найбідніші з них згодом потрапили у кріпосну залежність. Найбільший баришівський землевласник полковник С. Сулима, який відкупив у 1755 році маєтки І. Журмана, одержував від селян і міщан щорічний прибуток на суму 250 крб. та 800 крб. від продажу горілки в шинках[4]. Орною землею володіла лише чверть селян. Дві третини господарств не мали робочої худоби, жили з ремісництва і дрібної торгівлі[5].

У Баришівці на початку другої половини XVIII ст. було 4 вулиці і кілька провулків. Обнесене валом, містечко мало три брами: Київську, Переяславську і Березанську. У центрі розміщувалися сотенна канцелярія, двір шевського цеху. Кількість жителів становила 2305 чоловік. Найбільш експлуатованою категорією населення були селяни. Вони сплачували чинш, відбували гужову повинність, утримували на свої кошти гетьманські кінні наймані загони, давали гроші для потреб сотенної і полкової канцелярій[6]. У цей час у містечку налічувалося 48 козачих дворів. Вони поділялися на виборних, тобто таких, що служили у війську, і підпомічників. Виборних було 4 двори. За своїм економічним становищем вони наближалися до козацької старшини; підпомічники мало чим відрізнялися від посполитих. Козаки, крім рільництва, займалися ремеслом і торгівлею. Експлуатованою категорією населення були підсусідки, які не мали власного господарства, а жили в чужих дворах[7]. Козацька старшина привласнювала громадські гроші, накладала на козаків, селян і міщан різні побори, забирала у них двори, городи, худобу, примушувала працювати на себе. Непокірних саджали у в'язницю, тримали у колодках, били батогами[8]. З усіх ремесел найбільш поширеним було шевство та кушнірство. Ремісники, більшість яких об'єднувалась у цехи, працювала не

---

[1] К. І. Стецюк. Народні рухи на Лівобережній і Слобідській Україні в 50—70-х роках XVII ст., стор. 280.

[2] Переписні книги 1666 року. К., 1933, стор. 218—221.

[3] В. Мякотин. Генеральное следствие о маетностях Переяславского полка (1729—1731). Х., 1895, стор. 15.

[4] Мотыженский архив. Акты Переяславского полка XVII—XVIII в. К., 1890, стор. 89, 107.

[5] ЦНБ АН УРСР, відділ рукописів, X, 11 508, арк. 19, 30, 32.

[6] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 83, оп. 1, спр. 8, арк. 6; спр. 13, арк. 23; спр. 23, арк. 1; Мотыженский архив. Акты Переяславского полка XVII—XVIII в., стор. 151—178.

[7] ЦНБ АН УРСР, відділ рукописів, X, 11 508, арк. 43, 64—66.

[8] Мотыженский архив. Акты Переяславского полка XVII—XVIII в., стор. 151—178, 187, 188.

лише на місцевих замовників, але й на ринок. Кожен майстер мав учнів, які працювали за харчі. Строк учнівства тривав до 6 років. Були поширені також гуральництво, млинарство, бджільництво і рибальство.

Ремісники свої вироби возили на продаж у сусідні села та містечка. Натомість торговці та купці привозили сіль, дьоготь, рибу, залізо, сукно. Торгівлею займалося 62 двори. Десять найзаможніших, що належали козацькій старшині, багатим козакам і міщанам, зосереджували у своїх руках більшість млинів, винокурень з шинками та інших промислових і торговельних підприємств.

З виходом Росії до Чорного моря старі торговельні шляхи втратили своє значення: ремесла і торгівля в Баришівці занепали. Після ліквідації на Лівобережжі царським урядом полкового устрою рядове козацтво позбавили прав й привілеїв.

На Лівобережній і Слобідській Україні перша половина XVIII ст. була періодом культурного піднесення. Ще у 60-х роках у Баришівці діяли 4 парафіяльні школи[1]. Окремі особи з заможних родин діставали високу на той час освіту, ставали відомими діячами культури. У 1761 році в Баришівці народився А. С. Братановський-Романенко (помер 1805 року) — відомий церковний проповідник, перекладач. Його перу, зокрема, належить переклад фундаментальної праці історика Гіббона «Падіння третьої Римської імперії». Деякі канти, написані Братановським, покладені на музику композитором Д. Бортнянським. У 1794 році А. С. Братановського затверджено членом Російської Академії наук.

Набуло великого поширення народне мистецтво. Естетичні вподобання та художні смаки майстрів втілювалися у виробах з дерева, оздобленні одягу, будівництві хат і культових споруд. Наприкінці XVII ст. на замовлення Р. Думитрашка-Райча народні умільці збудували в Баришівці Троїцьку церкву; у 1722 році на гроші купця І. Лієнка — Благовіщенську. В одній з церков тривалий час зберігалася дерев'яна ікона святого Лаврентія (XVI ст.), яка вражала майстерністю виконання[2]. В містечку були чудові співаки, знавці хорового мистецтва. У документі 1729 року згадується хор хлопчиків-школярів. Житель Баришівки Кудлаєнко у 1767 році був співаком придворної хорової капели в Петербурзі.

У 1843 році Баришівку відвідав Т. Г. Шевченко. Він оглянув околиці містечка, розкопаний стародавній курган. Враження від цих відвідин стали додатковим матеріалом для написання твору «Розрита могила». Вдруге великий Кобзар побував тут у січні 1844 року, коли їхав з Яготина до Києва. Він відвідав Т. Н. Бориспольця — місцевого поміщика, батька свого товариша по Петербурзькій Академії мистецтв. Про це Т. Г. Шевченко згадував у повісті «Прогулка с удовольствием и не без морали»[3].

У першій половині XIX ст. Баришівка стала волосним центром Переяславського повіту Полтавської губернії. У 50-х роках вона належала поміщикам Войцеховичам, які мали 5,5 тис. десятин землі[4].

В результаті реформи 1861 року 222 ревізькі душі одержали лише 717 десятин землі, за яку вони щорічно сплачували 1204 крб. викупних платежів. Усього у володінні селянської громади було 1253 десятини. Внаслідок пограбування поміщиками селян вони були приречені на земельний голод. Багатьом доводилося навіть хату будувати на орендованій ділянці. За кожну десятину землевласник стягував по 4—8 крб. і вимагав відробітків. Селянські господарства також були обтяжені державним поземельним, земським та іншими податками, сума яких у 1900 році становила 2567 карбованців[5].

---

[1] ЦНБ АН УРСР, відділ рукописів, X, 11508, арк. 15.

[2] А. В. Богданович. Сборник сведений о Полтавской губернии, стор. 151.

[3] Т. Шевченко. Повне зібрання творів у 6-ти т., т. 4. К., 1963, стор. 388.

[4] Россия. Полное географическое описание нашего отечества, т. 7. Малороссия. СПб., 1903, стор 378.

[5] Сборник по хозяйственной статистике Полтавской губернии, т. 10, Переяславский уезд. Полтава, 1890, стор. 786, 787.

У цей час у Баришівці працювали 10 млинів і кілька невеликих підприємств, що вичинювали шкіру. На початку XX ст. тут побудували станцію Києво-Воронезької залізниці. Почалося швидке зростання населення. Якщо в 1865 році в містечку було 196 дворів і жило 1679 чоловік, то в 1900 — разом з передмістям, селом Липняками, вже налічувалося 383 господарства і 2229 чоловік. Більшість населення становили козаки і селяни (1507 чоловік), яким належало 1580 десятин угідь. 8 господарств були безземельними, 94 — не мали орної землі, з них 83 володіли лише присадибними ділянками. 11 господарствам належали наділи, менші за 1 десятину, 19 — по 1—2 десятини. Отже, 132 господарства були безземельними або малоземельними. В той же час 8 куркульських господарств зосереджували у своїх руках по 25—50 і більше десятин[1]. Найбідніше населення змушене було наймитувати, ходити на заробітки в інші місцевості.

Значного розвитку набули кустарні промисли: чинбарство, шевство, обробка смушків і пошиття з них кожухів та шапок. Баришівка була одним із центрів шкіряних промислів Полтавської губернії. Тільки чинбарів налічувалося 20 господарств. Серед них виділялися заможні кустарі, які мали більш досконале знаряддя. Появилися і власники невеликих промислових підприємств обробки шкіри. Дрібні ремісники взимку змушені були працювати у власному житлі. Чан з розчином займав майже всю хату. На ніч його накривали дошками, на яких спала вся родина. Під столом, на якому їли, знаходився виритий в землі зольник.

Крім названих промислів, населення Баришівки займалося виготовленням возів та коліс до них, гребінців з рогу, сит тощо. Проте через звуження ринку прибутки рік у рік зменшувалися, і ремісники мусили позичати гроші у місцевих куркулів під великі проценти.

Рівень освіти жителів пореформеної Баришівки був низьким. За даними 1887 року, писати й читати тут уміли всього 176 чоловік, серед них лише 21 жінка. З 155 дітей віком від 7 до 14 років до школи ходили 68 хлопчиків і 13 дівчаток[2]. 1892 року засновано сільське початкове народне училище. На 1910 рік сталися деякі зрушення, почали діяти церковнопарафіяльна школа, в якій навчалося 40 хлопчиків і 40 дівчаток, та земське змішане двокласне училище, яке відвідувало 165 дітей. Однак з початком першої світової війни кількість учнів знову зменшилась. Так, у 1915/16 навчальному році в училищі було лише 147 учнів, з них переведені у наступний клас 117[3]. Отже, для значної частини дітей трудящих навчання лишалося недоступним. Небагатьом місцевим жителям вдавалося після закінчення школи вчитися далі. Одним з таких був Г. О. Коваленко, який народився у Баришівці в 1868 році[4]. Медик, художник, етнограф, Г. О. Коваленко був популяризатором знань серед народу. Йому належить праця «О малорусской народной медицине», ряд популярних медичних брошур. Широко відомі написані ним портрети прогресивних політичних діячів і письменників України.

Тяжке економічне становище, утиски, безправ'я — все це викликало незадоволення у трудящого населення. Місцеві жителі А. І. Фещенко, Г. С. Іваницький, О. М. Артюх розповсюджували серед баришівців революційні листівки, які закликали маси до боротьби з самодержавним ладом[5]. У 1905—1907 рр. трудяще населення брало активну участь у революційних виступах. Навесні 1906 року застрайкували сільськогосподарські робітники містечка. Проти них разом з поміщиками— власниками економій виступили й місцеві глитаї. Вони схопили 15 страйкарів,

---

[1] Материалы подворной переписи Полтавской губернии в 1900 году. Переяславский уезд. Полтава, 1905, стор. 2, 3.

[2] Сборник по хозяйственной статистике Полтавской губернии, т. 10, Переяславский уезд, стор. 98, 99.

[3] Київський облдержархів, ф. 912, оп. 3, спр. 50, арк. 28.

[4] И. Ф. Павловский. Краткий биографический словарь ученых и писателей Полтавской губернии. Полтава, 1912, стор. 89.

[5] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 320, оп. 1, спр. 317, арк. 187.

виключили їх з громади і віддали до рук поліції[1]. Незважаючи на посилення терору, боротьба не припинялася і в 1907 році. Зв'язок місцевої бідноти з революційно настроєним студентством Києва, розповсюдження забороненої літератури, зокрема творів Т. Г. Шевченка, сприяли зростанню свідомості селян. Один з жителів Баришівки написав вірш «Знедолений мужик», в якому висловив протест проти існуючого ладу і церкви[2].

У роки столипінської реакції життя селян Баришівки погіршало. Зростало малоземелля та безземелля. На кожні 100 господарств 20 — були безземельними, 35 господарств не мали орної землі, 21 — належало лише до 3 десятин. У половини селян не було худоби, у 68 проц.— робочої. Разом з тим міцніли заможні господарства. 9 з них мали по 50 і більше десятин угідь, 4 проц., скориставшись столипінською реформою, відійшли на хутори. В своїх господарствах вони використовували працю батраків, досконаліший сільськогосподарський реманент і машини — парові молотарки, кінні сівалки. Селяни обробляли ниву дідівським знаряддям — дерев'яними, зрідка залізними однолемішними плугами. Мало хто вносив місцеві добрива[3].

Війна 1914 року призвела до дальшого розорення бідняцьких господарств. На фронт були забрані робочі руки, натомість в село повернулися каліки. Зменшилися посівні площі, знизилася врожайність. Лютнева буржуазно-демократична революція 1917 року мало що змінила становище трудящих.

Лише Велика Жовтнева соціалістична революція принесла трудящим землю і волю. В січні 1918 року полк Червоного козацтва під командуванням В. М. Примакова, що входив до складу радянських військ, які наступали з Харкова на Київ, розгромив баришівський гарнізон Центральної ради[4]. В містечку було встановлено Радянську владу, створено волосний революційний комітет, який очолив робітник київського заводу «Арсенал» Д. М. Карпенко. До складу першого волревкому входили М. Л. Ковтун, К. С. Крайовий, О. О. Фещенко, С. Я. Тур.

Але діяльність ревкому була недовгою. На початку березня 1918 року Баришівку зайняли війська німецьких окупантів та Центральної ради. У грудні того ж року після відступу німців з України містечко захопили загони Директорії, які безуспішно намагалися стримати переможний наступ на Київ 1-ї Української радянської дивізії[5]. 9 лютого 1919 року в Баришівку увійшли частини Червоної Армії. Вони відбудували зруйнований ворогом міст через річку Трубіж, відновили рух по залізниці[6].

У серпні 1919 року містечко захопили денікінці. Та хазяйнування їх було нетривалим. На початку грудня цього ж року Баришівку визволили війська 1-ї Богунської бригади 44-ї стрілецької дивізії 12-ї армії. 6 грудня тут відбувся з'їзд ревкомів Баришівської і Сулимівської волостей, що обрав Баришівський волревком, який очолив О. О. Фещенко. До його складу входили місцеві селяни Е. Д. Нипорка, П. П. Стешенко, А. Р. Ярмоленко. У лютому 1920 року відбувся з'їзд сільських Рад Баришівської волості, на якому було обрано волосний виконком у складі П. П. Стешенка (голова), Д. Т. Рубана, І. О. Бородавки. Виконком розгорнув діяльність, спрямовану на поліпшення умов життя трудящих, обліку продовольства і виконання продрозверстки. В містечку організували дитячий будинок і дитячий садок, будинок для старих, приділялася увага медичному обслуговуванню, забезпеченню школи паливом тощо. Проводилися тижні червоноармійця, селянина, дитини.

---

[1] А. В. Шестаков. Борьба сельских рабочих в революции 1905—1907 гг. М.—Л., 1930, стор. 38.

[2] Журн. «Україна», 1925, кн. 4, стор. 148—150.

[3] Третья подворно-хозяйственная земская перепись в Полтавской губернии 1910 года. Переяславский уезд. Полтава, 1913, стор. 6—9.

[4] І. Дубинський, Г. Шевчук. Червоне козацтво. К., 1965, стор. 22.

[5] Гражданская война на Украине, т. 1, кн. 1, стор. 603—604.

[6] Центральний державний архів Радянської Армії (далі — ЦДАРА), ф. 999, оп. 1, спр. 26, арк. 129.

У травні 1920 року, в зв'язку з наближенням військ білополяків і активізацією антирадянських елементів, у Баришівці знову діяв ревком у складі С. Рудича (голова), А. Ф. Поповича, К. І. Чуба, М. Ковтуна[1]. В цей час тут перебував штаб 58-ї стрілецької дивізії 12-ї армії, яка наступала на Київ, окупований білополяками. Армійські комуністи проводили велику політичну роботу серед населення, допомогли організовувати комуністичний осередок[2].

У червні 1920 року в Баришівці зібрався з'їзд 14 сільських Рад волості, який постановив усіма засобами підтримувати Червону Армію, поповнювати її ряди. Зважаючи на те, що Червоній Армії необхідне було продовольство і фураж, з'їзд ухвалив негайно виконати продрозверстку[3].

5 вересня 1920 року на спільному засіданні членів ревкому і волосного земвідділу було створено Баришівський волосний комітет незаможних селян. Складне й відповідальне завдання випало на долю перших радянських активістів-комнезамівців. В умовах жорстокої класової боротьби вони проводили в життя декрети і постанови Радянського уряду. 1921 року під час виконання службових обов'язків від рук бандитів загинув голова Баришівського волкомнезаму І. І. Хоменко.

3 липня 1921 року Баришівська волость увійшла до складу Київської губернії, а у 1923 році містечко стало районним центром Київського округу.

Уже в перші роки відбудовного періоду в усіх галузях господарського та культурного життя Баришівки сталися помітні зміни. З 1920 року на заболоченому березі річки Трубежа почалася розробка покладів торфу, на якій працювало близько 160 робітників. Було прокладено ширококолійну залізницю, що з'єднала торфорозробку зі станцією Баришівка. Звідси паливо відправляли на Згурівський Носівський, Старинський, Яготинський цукрові та Березанський пивоварний заводи. Наприкінці 1924 року видобуток торфу було механізовано. Рік у рік поліпшувалися культурно-побутові умови життя робітників. Для них було збудовано їдальню, амбулаторію, клуб.

Шкірообробні підприємства, націоналізовані в 1919—1920 рр., через дорожнечу хімікатів і затоварювання, викликане низькою купівельною спроможністю селянства, не могли працювати на повну потужність. Тому райвиконком, в умовах нової економічної політики, тимчасово здав 6 шкірзаводів та інші дрібні підприємства в оренду[4]. Розвивалося і дрібне кустарне виробництво: чинбарство, шевство тощо.

Райвиконком, партійна та громадські організації приділяли також багато уваги відбудові сільського господарства, його інтенсифікації та кооперуванню. Селянам було додатково передано з державного фонду 972 десятини землі, організовано комітет взаємодопомоги, кредитне товариство, а в 1922 році — прокатний пункт. У 1923 році 17 сімей незаможників Баришівки, що мали 75 га землі, об'єдналися у виробниче сільськогосподарське товариство «Нове життя», головою якого був С. Г. Безкровний.

У 1925 році в селі вже існували сільськогосподарське товариство, яке об'єднувало 130 чоловік, і споживче товариство з 248 членами. Останнє надавало позички селянам, завозило і продавало товари широкого споживання.

Успішна відбудова економіки сприяла збільшенню населення, піднесенню його добробуту і культури. В 1925 році в Баришівці проживало 2165 чоловік. Було збудовано медичну амбулаторію. Багато зусиль доклали органи Радянської влади, щоб піднести рівень освіти. У 1925/26 навчальному році в селі працювали три початкові і одна семирічна школи, в яких навчалося 86 проц. дітей шкільного

[1] Київський облдержархів, ф. Р-1054, оп. 1, спр. 6, арк. 14, 15. 16, 22, 23, 27, 32, 33, 36, 37, 39, 41, 79.
[2] АІІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 4, спр. 151, арк. 24, 25, 27, 28.
[3] В. Руднєв. Крах білопольської окупації на Україні в 1920 р. К., 1941, стор. 92.
[4] Київський облдержархів, ф. Р-112, оп. 1, спр. 426, арк. 169.
[5] Там же, арк. 169—170.

віку. Створено також лікнеп. Лише за один навчальний рік грамотою оволоділи 910 неписьменних[1].

Центром культурно-масової роботи був місцевий клуб, над яким взяли шефство комсомольці[2]. При клубі діяли різні гуртки художньої самодіяльності, зокрема бандуристів. Місцевий майстер бандур і співець Ілля Кузьменко ще в 1924 році склав пісню на смерть В. І. Леніна — «Не берези — верби й лози похилилися». Стали відомі в республіці твори вишивальниці Л. К. Цибульової. У 1926 році вишитий нею комплект жіночого вбрання та виткана плахта експонувалися в Київському державному музеї українського мистецтва. Працювала бібліотека з книжковим фондом 2384 примірники. У 20-і роки почав діяти кінотеатр.

Демонстрація учасників 1-го районного зльоту батраків у Баришівці. 1925 р.

Керуючись рішеннями XV з'їзду ВКП(б) та X з'їзду КП(б)У, партійна організація з допомогою комнезаму організувала машинно-тракторні товариства[3], майстерні для ремонту сільськогосподарських машин, агрокурси. У 1928 році 122 господарства та виробниче сільськогосподарське товариство «Нове життя» об'єдналися в ТСОЗ «Перше травня», головою якого обрали І. М. Купрієнка. Товариство мало 1200 га угідь. Через рік на базі його організовано сільгоспартіль.

З створенням колгоспу відбулися помітні зміни в структурі сільського господарства. Виробничим напрямом його стало вирощування цукрових буряків і зернових культур. Інтенсивно розвивалося тваринництво, птахівництво. Крім того, колгосп займався бджільництвом і садівництвом. Була створена також райбурякоспілка, яка контрактувала буряки для цукрових заводів.

Для допомоги колгоспним господарствам технікою у вересні 1932 року в селі створена МТС, яка в 1934 році мала 40, а у 1936 — 76 тракторів і обслуговувала 32 колгоспи[4]. Рік у рік розширював та зміцнював своє господарство баришівський колгосп. Так, у 1936 році проведено будівництво стаєнь, корівників, свинарників та інших господарських приміщень. Укомплектовано ферми великої рогатої худоби, досягнуто успіхів у розвитку птахівництва.

Водночас розвивалася промисловість. За роки першої і другої п'ятирічок у Баришівці збудували електростанцію, маслозавод, шкірзавод та підприємство переробки м'яти.

Значно поліпшилась охорона здоров'я трудящих. На базі амбулаторії в передвоєнні роки створено лікарню на 50 ліжок.

Партійна організація і районна Рада дбали про дальше піднесення культурно-освітнього рівня населення, розвиток народного мистецтва. Так, на початку 30-х років семирічну школу укомплектовано висококваліфікованими педагогічними кадрами, створено необхідну матеріально-навчальну базу. У 1930/31 навчальному році Баришівська семирічна школа була кращою в районі[5]. З 1934 року її перетворено в середню. У 1937 році тут навчалося близько тисячі учнів, відбувся перший

---

[1] Київський облдержархів, ф. Р-112, оп. 1, спр. 3214, арк. 394.
[2] Газ. «Экономический вестник», 7 січня 1928 р.
[3] Газ. «Пролетарська правда», 26 березня 1929 р.
[4] Київський облдержархів, ф. Р-354, оп. 1, спр. 922, арк. 1; спр. 6176, арк. 1.
[5] Газ. «За пролетарську культуру», 27 квітня 1932 р.

випуск десятикласників; понад 60 юнаків і дівчат, дітей трудящих, здобули середню освіту. 1940/41 навчальний рік школа розпочала в новому, добре обладнаному приміщенні.

Продовжувала розвиватися народна творчість. Так, у 1935 році в Баришівці записано пісню про героя громадянської війни С. М. Будьонного — «Реве буря, реве сильна»[1]. Центром культурно-масової роботи був будинок культури, побудований в 1940 році. У ньому демонструвалися кінофільми, працювали гуртки художньої самодіяльності: драматичний, музичний, хоровий, художнього читання, спортивний та ін. Значну популярність здобув ансамбль бандуристів, який в 1936 році брав участь у всесоюзних радіофестивалі та хоровій олімпіаді. Міцно увійшли в життя книга, радіо. У районній бібліотеці налічувалося понад 20 тис. томів політичної та художньої літератури. З 1930 року почала виходити районна газета «Прапор колективіста».

Коли почалася Велика Вітчизняна війна, сотні жителів села пішли на фронт. У господарстві їх замінили жінки, старі, підлітки, на яких було покладено відповідальне завдання: зібрати врожай, вивезти народне добро вглиб країни. Завдяки самовідданій праці в середині серпня було евакуйовано машинно-тракторний парк та основне обладнання МТС і колгоспу. На 10 вересня артіль вже перевиконала план продажу хліба державі[2].

Німецько-фашистські полчища, що наступали з Чернігова на Київ, 17 вересня захопили Баришівку, але 18 вересня їх вибили радянські війська. Протягом трьох днів в районі вокзалу точилися запеклі бої[3]. Воїнам Червоної Армії допомагали місцеві жителі. Вони ходили в розвідку, перев'язували поранених. 21 вересня під натиском переважаючих сил ворога частини Червоної Армії залишили Баришівку. Окупувавши її, гітлерівці по-звірячому розправлялися з радянськими людьми, насамперед з комуністами й активістами. Вони розстріляли 16 комуністів, в т. ч. голову колгоспу І. М. Купрієнка, суддю А. М. Макодзьобу, інструкторів райвиконкому С. Г. Безкровного, А. Ф. Дудку. Протягом 1941—1943 рр. фашисти закатували 130 чоловік, 121 (переважно молодь) — вивезли на каторжні роботи до Німеччини[4].

Проте терор окупантів не зламав волі баришівців до боротьби. Радянські патріоти — місцеві жителі А. І. Ковтун, Р. П. Волошин, Т. А. Литовка, М. М. Рябиць, П. Н. Солонецька, І. Ф. Федорченко переховували і лікували поранених радянських воїнів. Д. П. Кочарська допомагала народним месникам продовольством, надавала їм притулок. М. П. Барабаш і Н. М. Яценко пішли в партизанський загін ім. Щорса, який діяв на території Чернігівської області.

В лютому 1943 року при Баришівській лікарні виникла підпільна антифашистська група. Організатором її був колишній військовий лікар Г. Ф. Чапалов, членами групи — Д. О. Гордієнко, М. І. Демиденко, Л. Ф. Житник, А. А. Борисов, В. Х. Куташвілі. Через місцевих жителів А. М. Забродина і М. І. Дем'яненка підпільники встановили зв'язок з партизанським загоном ім. Щорса. Від партизанів вони одержували листівки, які розповсюджували серед населення. Підпільники лікували і переправляли до загону радянських військовополонених. Лікарі Г. Ф. Чапалов і М. І. Демиденко врятували також багато молоді від вивезення до Німеччини, видавши їм фіктивні довідки про хворобу. Але в групу проник провокатор, і в травні 1943 року патріотів арештували і розстріляли[5]. Особливо лютували гітлерівці влітку 1943 року, коли до Київщини наближалася Червона Армія. Вони спалили 169 будинків, зокрема приміщення школи, клубу, лікарні, зруйнували залізничну станцію, водонапірну башту, міст через річку Трубіж.

---

[1] Українські народні думи та історичні пісні. К., 1955, стор. 370, 613.
[2] Киевщина в годы Великой Отечественной войны, стор. 187—188.
[3] Київський облдержархів, ф. Р-4758, оп. 2, спр. 2, арк. 3, 4, 6.
[4] Київський облпартархів, ф. 6, оп. 6/1, спр. 10, арк. 36.
[5] Там же, ф. 5, оп. 2/6, спр. 313, арк. 5; спр. 317, арк. 2, 6, 7.

21 вересня 1943 року війська 136-ї стрілецької дивізії Воронезького фронту визволили Баришівку[1]. Завдяки швидкому наступу Червоної Армії баришівцям удалося загасити підпалені окупантами масло- і шкірзаводи, врятувати обладнання. З допомогою місцевого населення сапери за одну ніч навели переправу через річку Трубіж, по якій радянські війська рушили далі на Київ[2].

У Великій Вітчизняній війні брало участь 1380 жителів Баришівки, з них 1280 — удостоєні урядових нагород, в т. ч. С. С. Сімак нагороджений орденом Леніна.

Відразу ж після визволення Баришівки трудящі під керівництвом партійних і радянських органів приступили до відбудови господарства. Вже через місяць дала перший струм електростанція, стали до ладу шкірзавод і маслозавод.

Високу трудову активність проявили колгоспники. Прагнучи дати для потреб Червоної Армії якнайбільше продовольства, в лютому 1944 року вони внесли у фонд оборони 125 цнт хліба, 400 цнт картоплі[3].

У період післявоєнної відбудови народного господарства хліборобам Баришівки довелося подолати багато труднощів. У колгоспі не вистачало машин, насіння, фуражу. Різко зменшилося поголів'я худоби. Орати землю доводилося коровами, копати лопатами[4]. Велику допомогу баришівцям подала держава, виділивши колгоспу кредити і насіннєву позичку.

Партійна організація, сільська Рада мобілізували трудящих на якнайшвидшу відбудову господарства. Баришівська МТС першою в області відновила роботу. З кожним роком збільшувалася допомога механізаторів колгоспам. У 1950 році тракторний парк МТС порівняно з 1946 роком зріс удвічі. Велика увага приділялася підвищенню культури землеробства, заготівлі і використанню місцевих добрив.

На кінець 1949 року було перевершено довоєнний рівень поголів'я худоби. Тільки за один рік кількість великої рогатої худоби зросла на 37 проц., у т. ч. корів — на 29 проц.[5] План вирощення поголів'я свиней виконано на 105 проц., овець — на 125. У 1950 році перевершено планову врожайність зернових і бобових культур, картоплі. Зросла оплата праці колгоспників. На трудодень видано по 3 і більше кг хліба[6].

З допомогою держави в Баришівці розгорнулося індивідуальне будівництво. Забудовники одержували будівельні матеріали, кредити тощо. Розширювалося комунальне господарство. Було відбудовано лазню, обладнано три колодязі громадського користування.

Значно поліпшилося медичне обслуговування населення. У 1951 році в лікарні відкрито фізіотерапевтичний, зубопротезний, рентгенологічний кабінети і санітарно-бактеріологічну лабораторію[7].

---

[1] Київський облдержархів, ф. Р-4758, оп. 2, спр. 2, арк. 3.
[2] Там же.
[3] Киевщина в годы Великой Отечественной войны, стор. 603.
[4] Газ. «Прапор колективіста» (Баришівка), 22 лютого 1951 р.
[5] Газ. «Прапор колективіста», 13 квітня 1950 р.
[6] Газ. «Прапор колективіста», 22 лютого 1951 г.
[7] Газ. «Прапор колективіста», 7 листопада 1951 р.

На польовому стані механізаторів радгоспу «Баришівський». 1970 р.

Центральна площа в Баришівці. 1970 р.

Зразу ж після визволення Баришівки від фашистських окупантів було відремонтовано приміщення, придатні для шкіл, і 13 листопада 1943 року в них розпочалося навчання. 1950 року перед учнями відкрилися двері відбудованої середньої школи.

У післявоєнні роки міцно ввійшла в побут книга. 6,5 тис. томів налічувалось у баришівській бібліотеці, яку 1950 року відвідувало понад тисячу читачів. Уже в 1944 році відновлено виготовлення відомих баришівських килимів. Високу оцінку на республіканській олімпіаді художньої самодіяльності дістала сільська капела бандуристів. У 1945 році ансамбль бандуристів села представляв Українську РСР на всесоюзному огляді хорового мистецтва та солістів-співаків робітничих колективів.

На дальшому розвитку сільськогосподарського виробництва позитивно позначилося укрупнення колгоспів, проведене у 1950 році. На базі сільгоспартілей Баришівки, Липняків та Пасічної створено колгосп «Червона зірка». У 1959 році він був реорганізований в овочево-молочний радгосп «Баришівський», який має 5031 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 3930 га орної землі. У машинно-тракторному парку господарства на 1 січня 1970 року налічувалося 48 тракторів, 17 комбайнів різного призначення, 50 автомашин, 14 електромоторів та ін. У результаті зростання технічної озброєності в радгоспі майже всі виробничі процеси механізовані як у рільництві, так і на фермах. Господарство має також 3 млини, ремонтну майстерню та дизельну електростанцію. Досягнуто успіхів у розвитку тваринництва. У 1969 році кількість великої рогатої худоби тут становила 2725 голів, у т. ч. 1315 корів. На 100 га землі вироблено по 48 цнт м'яса і по 635 цнт молока. Міцніє економіка радгоспу. У 1969 році прибутки його перевищили 288 тис. крб. Славляться своїми трудовими ділами механізовані ланки вирощування кукурудзи і картоплі, очолювані П. Ф. Артюхом і Г. В. Лазебним. У 1967 році Артюх за вирощення з кожного гектара по 49,6 цнт зерна кукурудзи на площі 50 га нагороджений орденом Трудового Червоного Прапора, Лазебний — за вирощення з кожного гектара по 126 цнт картоплі на площі 70 га удостоєний ордена «Знак Пошани».

Нині в економіці селища провідне місце належить харчовій промисловості. Баришівський молокозавод після реконструкції, проведеної у роки семирічки, переробляє за зміну 35 тонн молока. В 1965 році тут випущено продукції на суму 2482 тис. крб., у 1969 році — 2 млн. 940 тис. крб. Далеко за межами району славиться продукція плодоконсервного заводу. Він щорічно випускає 2,5 млн. банок овочевих і фруктових консервів, значна частина яких йде на експорт. Середньорічний випуск валової продукції становить 750 тис. карбованців.

Успішно розвивається і традиційна в Баришівці галузь промисловості — шкірообробна. Реконструйований за семирічку шкірзавод щорічно випускає продукції на суму понад 1100 тис. крб. Оснащено новітньою технікою торфопідприємство.

У післявоєнні роки були засновані нові підприємства: «Міжколгоспбуд» (1954 рік), на базі якого в 1968 році створено пересувну механізовану колону № 12 тресту «Київсільбуд», побутовий комбінат (1963 рік), автопідприємство (1967 рік), машинно-лічильна станція (1968 рік).

Баришівка значно розрослася, злилася з с. Липняками. У січні 1958 року її віднесено до категорії селищ міського типу[1]. Баришівка прикрасилася новими

[1] Газ. «Київська правда», 16 січня 1958 р.

будівлями. Це, зокрема, чотириповерховий адміністративний будинок, універмаг, двоповерховий ресторан «Трубіж», широкоекранний кінотеатр «Мир» на 350 глядачів, дитячий комбінат та ін. Лише за 1968—1970 рр. здано в експлуатацію 22 будинки, в т. ч. 16 — багатоповерхових. 45 будинків спорудили робітники і колгоспники на власні кошти. Населення селища обслуговують спеціалізовані магазини: хлібний, молочний, овочевий, меблевий, взуттєвий та культтоварів. Добре налагоджено громадське харчування. Працює кафе, 3 чайні і 3 їдальні. За восьму п'ятирічку обсяг побутових послуг на душу населення зріс удвічі — з 2,5 до 5,4 карбованця. Проведено значні роботи по благоустрою. Закладено великий парк, збудовано стадіон. Центральні вулиці й площа заасфальтовані, освітлюються люмінесцентними лампами. Прокладено водопровід. Вулицями курсують автобуси.

Досягнуто успіхів в охороні здоров'я трудящих. У Баришівці є лікарня на 150 ліжок, протитуберкульозний диспансер, санітарно-епідеміологічна станція, аптека. За багаторічну творчу працю на ниві охорони здоров'я лікар Д. Я. Безбородько нагороджений орденом Леніна, а лікареві О. І. Петровій присвоєно звання заслуженого лікаря УРСР.

Приділяється багато уваги розвиткові народної освіти. В селищі є середня та восьмирічна школи, середня заочна та вечірня школи робітничої молоді. Тут працюють 69 учителів, у т. ч. 11 відмінників народної освіти УРСР. Учитель математики А. П. Цись, який 45 років життя присвятив вихованню підростаючого покоління, нагороджений орденом Леніна. Багато випускників баришівських шкіл здобули вищу і середню спеціальну освіту. Серед них 172 стали вчителями, 68 — лікарями, понад 60 — інженерами, 28 — агрономами, 62 — офіцерами Радянської Армії. У Баришівці в сім'ї колишнього безземельного селянина народився письменник, доктор філологічних наук П. Й. Колесник. Він автор книг «Син народу (Життя і творчість Івана Франка)» (1957), «Безсмертний Кобзар» (1961), «Коцюбинський — художник слова» (1964), романів «Боротьба» (1932), «Терен на шляху» (1959) та ін. Уродженцем селища є також поет О. М. Сорока (1901—1941).

Значних успіхів досягнуто в роботі культурно-освітніх закладів. Одним з кращих в області є самодіяльний народний ансамбль танцю районного будинку культури «Пролісок». У грудні 1964 року цей колектив відзначений Почесною грамотою Президії Верховної Ради УРСР. Він не раз виступав у Києві, Ленінграді, Кишиневі, у 1969 році під час декади українського мистецтва та літератури демонстрував свою майстерність у Москві. На республіканському огляді художньої самодіяльності, присвяченому 50-річчю Радянської влади, ансамбль завоював друге місце і нагороджений срібною медаллю, на всесоюзному — бронзовою. Його керівникові Г. О. Бортному присвоєно звання заслуженого працівника культури УРСР. 1970 року на республіканському огляді художньої самодіяльності на честь 100-річчя з дня народження В. І. Леніна ансамбль удостоєний золотої медалі. Над «Пролісском» вже понад 15 років здійснює шефство колектив Державного заслуженого ансамблю танцю Української РСР під керуванням П. П. Вірського.

В селищі набуло великого розвитку прикладне мистецтво. Баришівські вишивальниці А. І. Вінник, Г. Г. Савченко та ін. на замовлення Переяслав-Хмельницької фабрики художніх виробів ім. Т. Г. Шев-

На Баришівському районному зльоті піонерів. 1969 р.

Народний артист СРСР П. П. Вірський серед учасників художньої самодіяльності Баришівського районного будинку культури. 1969 р.

ченка виробляють килими, рушники, доріжки, скатерті, вишивають чоловічі сорочки, жіночі плаття, блузи. Продукція місцевих народних майстрів користується значним попитом у республіках Радянського Союзу і за кордоном. Вона експонується на Виставці передового досвіду в народному господарстві Української РСР. Її високо оцінено на міжнародних виставках у Брюсселі і Марселі[1].

Велику роботу проводить Баришівська селищна Рада. У її складі 74 депутати. Вона постійно займається господарськими питаннями, піклується про підвищення добробуту і культури трудящих, багато уваги приділяє благоустрою. При Раді створена спеціальна комісія, яка займається вивченням і впровадженням у побут нових обрядів і свят. У селищі урочисто, по-новому, відзначають весілля, народження дитини, повноліття, проводи в армію, посвячення в робітники і хлібороби та ін. Завжди цікаво проводяться свята врожаю, «Серпа і молота», трудової слави. Життя селища всебічно висвітлює на своїх сторінках районна газета «Баришівські вісті».

Успіхи в економічному і культурному житті селища — результат великої роботи, що її проводять в масах 586 комуністів і 713 комсомольців, які особистим прикладом запалюють трудящих на виконання завдань п'ятирічного плану, накреслень XXIV з'їзду партії.

Г. І. СУРГАЙ

БЕРЕЗА́НЬ

Березань — селище міського типу (з 1965 р.), розташоване на річці Недрі, за 3 км від автостради Київ—Харків. Залізнична станція. Населення 12 тис. чоловік. Березанській селищній Раді підпорядковане село Жовтневе.

Березань заснована на початку XVII ст. переселенцями з Правобережної України, зокрема із м. Ходоркова[2], які тікали сюди від гніту польських і українських феодалів. Назва походить, мабуть, від того, що тоді в цій місцевості були великі березові гаї.

Вперше Березань згадується в люстрації 1616 року. Вона була містечком Переяславського староства Київського воєводства і у 1620 році належала магнату Я. Острозькому[3].

Місцевість була багата на сировину для добування селітри, яка у суміші з порошком березового вугілля та сірки використовувалася для виробництва пороху. Через це польський уряд у 1620 році Березань з околицями, а також іншими багатими на селітру місцевостями Переяславщини, виділив в особливу державну маєтність під управлінням королівського адміністратора[4]. Крім існуючих повинностей на користь держави, селяни мусили охороняти селітряні промисли і транспортувати селітру. Допікали їм також постої та грабежі, що їх чинили жовніри коронного війська. Яків Острянин — ватажок селянсько-козацького повстання

---

[1] Журн. «Народна творчість та етнографія», 1965, № 2, стор. 4.
[2] Журн. «Киевская старина», 1896, № 3, стор. 99.
[3] Воссоединение Украины с Россией, т. 1, стор. 11—13; Żródła dziejowe, t. 21, стор. 277.
[4] Л. В. Падалка. Прошлое Полтавской территории и ее заселение, стор. 70—71; Воссоединение Украины с Россией, т. 1, стор. 13, 20.

1638 року — в одному з своїх універсалів писав, що березанці зазнавали від панів «обид, утисків і розорень нестерпних»[1].

У травні 1648 року повстанці під проводом Богдана Хмельницького здобули перші перемоги над польсько-шляхетським військом. Під Березанню посли Б. Хмельницького 24 травня 1648 року вручили князеві Я. Вишневецькому листа, в якому гетьман пропонував йому перейти на бік повсталого народу. Вишневецький розлютувався і звелів відрубати послам голови, що й було зроблено 5 червня[2].

Після визволення Березані від польської шляхти вона стала сотенним містечком Переяславського полку. У другій половині січня 1654 року жителі містечка присягли на вірність Російській державі. У вирі дальших подій, коли підтримана частиною козацької старшини шляхетська Польща зробила спробу відновити своє панування на Україні, березанці піднялися на захист свого краю. Навесні 1661 року вони вчинили героїчний опір польській шляхті, що вдерлася на Лівобережжя[3]. Але сили були нерівними. Польські жовніри й татари, які входили до складу ворожого війська, захопили Березань[4]. Та незабаром головні сили нападників зазнали поразки від російських воїнів та українських козаків. Містечко було визволено. У травні 1662 року під Березанню козацькі полки на чолі з Я. Сомком і російське військо під командуванням Г. Ромодановського з'єдналися і вирушили у переможний похід проти гетьмана Правобережної України Ю. Хмельницького, який перейшов на бік Речі Посполитої.

Трудяще населення Березані у відповідь на посилення гніту козацької старшини та царських воєвод у 1666 році під проводом козака М. Хоменка брало участь у антифеодальному повстанні, що спалахнуло на Лівобережній Україні.

Затяжна війна призвела до зменшення населення і занепаду селітряних промислів. У 1666 році Березань була малолюдним містечком. У 83 дворах проживало 112 сімей, які займалися в основному землеробством і тільки 5 — ремеслами. Сільське господарство мало натуральний характер. За своїм майновим станом місцеві жителі поділялися на чотири податні категорії. До першої належали найбагатші, які мали орні землі і робочу худобу, до четвертої — найбіднішої — належало 17 підсусідків, які не мали ні коней, ні волів і жили у чужих дворах, та власники безкінних господарств[5].

У другій половині XVII ст. поряд з старшинським землеволодінням розширювалися землі української шляхти. Все більш посилювалася феодальна залежність. За гетьманським універсалом 1674 року і царською жалуваною грамотою 1688 року Березань, як і інші містечка та села Лівобережжя, потрапили у власність переяславського полковника Р. Думитрашка-Райча[6]. Йому належали велика кількість будівель, найкращі поля, ліси, сіножаті та прилеглі села. Частиною земель користувалися посполиті, за що сплачували грошовий чинш. Великі прибутки одержував полковник також від пасік і водяного млина, збудованого на річці Недрі[7].

На початку XVIII ст. Березань перейшла у власність нащадків Р. Думитрашка-Райча — поміщиків Дмитрашків, а також Лукашевичів, Марковичів та інших, яким належала аж до 1917 року.

Протягом першої половини XVIII ст. місцеві поміщики продовжували відбирати землі у вільного населення, перетворювали міщан, а також козаків і селян

[1] С. Величко. Летопись событий в Юго-Западной России в XVII веке, т. 4. К., 1864, стор. 136.

[2] Там же, т. 1. К., 1851, стор. 79.

[3] О. С. Компан. Міста України в другій половині XVII ст. К., 1963, стор. 157.

[4] К. І. Стецюк. Народні рухи на Лівобережній і Слобідській Україні в 50—70-х роках XVII ст., стор. 191.

[5] Переписні книги 1666 року, стор. 331—333.

[6] А. В. Стороженко. Очерки Переяславской старины, стор. 153—154; ЦДІА УРСР у Києві, ф. 220, оп. 2, спр. 64, арк. 1—2.

[7] А. В. Стороженко. Очерки Переяславской старины, стор. 155, 156, 168.

навколишніх сіл на своїх підданих. У 1753 році жителі Березані Д. Касьян, С. Голотенко, Й. Логвин, П. Шведенко скаржилися урядові, що у 1742 році їх силою закріпачили, тоді як їхні діди були вільними і мали за службу «козачі грунти». Ці події знайшли своє відображення в пісні «На панщину гонять», записаній у 40-х роках XIX ст. в Березані.

Добре ж було, добре
Нашим батькам жити,
Що не знали наші батьки
Панщини робити.
А тепер в неділеньку
У всі дзвони дзвонять,—
Осаула з козаками
На панщину гонять...[1].

У зв'язку з ліквідацією царським урядом полкового устрою на Лівобережжі Березань втратила значення сотенного містечка і з 1802 року стала волосним містечком Переяславського повіту Полтавської губернії.

Відомостей про культурне життя Березані в період феодалізму збереглося мало. У липні 1695 року в сім'ї березанського сотника Михайла Турчиновського народився син Ілля, який, здобувши освіту в Київській академії, став одним із мандрівних просвітителів («мандрівних дяків»), які у ті часи на Україні відіграли значну роль у народній освіті. І. М. Турчиновський залишив цікаву автобіографію, насичену описами характерних побутових звичаїв, що їх дотримували українці. Високоосвіченою людиною був і В. О. Дмитрашко. Він учився в Чехії і Німеччині. Як знавця мов у 1735 році його запросили до Петербурга, де він перекладав на російську мову латинські, сербські і німецькі книги[2].

В 1753 році Березань відвідав видатний український філософ і поет Г. С. Сковорода. Він часто бував у місцевого поміщика Я. Лукашевича, син якого П. Я. Лукашевич (близько 1806—1887 рр.) був відомим збирачем і видавцем українських народних пісень та укладачем збірника «Малороссийские и червонорусские народные думы и песни», виданого у 1836 році. У жовтні 1843 року в Березань до П. Я. Лукашевича приїздив Т. Г. Шевченко. Тут він написав вірш «Розрита могила», в якому змалював тяжку долю поневоленого українського народу. В Березані поет вперше ознайомився з галицьким літературним альманахом «Русалка Дністровая» і збирав відомості про перебування в містечку Г. С. Сковороди.

Напередодні скасування кріпосного права, у 1859 році, в містечку було 399 дворів і 3466 чоловік населення[3]. В той час тут продовжував діяти селітряний завод, продукцію якого відправляли до Шостки[4]. Під час реформи поміщик нещадно пограбував селян. 791 ревізька душа одержала 1172 десятини землі, за яку щорічно сплачувала 2274 крб. викупних платежів.

Проблема малоземелля і надалі лишалася надзвичайно гострою. За даними подвірного перепису Полтавської губернії, у 1900 році 6110 жителів містечка були власниками 1036 господарств. Більшість населення становили хлібороби — козаки й селяни (5730 чоловік). Їм належало 981 господарство і 5597 десятин землі. З господарства були безземельними, 161 — не мало орної землі, 385 — володіли наділами до 3 десятин, у т. ч. 105 — менше десятини. В той же час 21 найзаможніше господарство зосереджувало в своїх руках 25 і більше десятин землі кожне. Привілейованим жителям (161 чоловік) належало 1259 десятин[5], а 3 поміщицькі господарства

---

[1] Українські народні думи та історичні пісні, стор. 172—173, 593.
[2] А. В. Стороженко. Очерки Переяславской старины. стор. 180.
[3] Списки населенных мест Российской империи, т. 23. Полтавская губерния. СПб., 1862, стор. 159.
[4] О. О. Нестеренко. Розвиток промисловості на Україні, ч. 1. К., 1959, стор. 465.
[5] Материалы подворной переписи Полтавской губернии в 1900 году. Переяславский уезд, стор. 14—15.

мали у своєму розпорядженні 609 десятин землі. 83 найбідніші жителі шукали роботи далеко за межами містечка. Через малоземелля селяни вирубували свої ділянки лісу, орендували поміщицьку землю за половину врожаю або за високу грошову плату (по 4—8 крб. за десятину)[1]. Культура сільського господарства залишалася низькою. В основному переважала трипільна сівозміна.

Крім землеробства, селяни восени та взимку займалися ткацтвом, виробництвом повсті, шевством, бондарством як для своїх потреб, так і на замовлення. Вироби ткацького промислу збувалися на ярмарках. Наприкінці XIX ст. у Березані було кілька дрібних підприємств — паровий млин, просорушка та пивоварний завод, які належали місцевим міщанам, а також гуральня, збудована у 1892 році поміщиком І. Маркевичем[2].

Хоч Березань була волосним центром Переяславського повіту, але з освітніх закладів у 1902 році тут працювало лише сільське початкове народне училище, де навчалося 143 учні. Переважна більшість жителів лишалася неписьменною. Так, за даними перепису 1887 року, писати й читати вміли лише 176 чоловіків і дві жінки[3]. В однокласному земському змішаному училищі у 1915/16 навчальному році вчилися 51 хлопчик і 6 дівчаток[4].

Тяжке і безпросвітне життя викликало обурення у трудящих Березані. Вони виступали на боротьбу проти існуючого ладу. В 1902 році незаможні селяни брали участь в аграрному русі, який охопив Полтавщину. Вони заорювали поміщицьку землю, рубали ліс. Для придушення його генерал-губернатор направив у Березанську волость батальйон солдатів[5]. У 1905 році в містечку поширювалися листівки РСДРП «До бідноти!»[6].

Столипінська реформа не поліпшила економічного становища селян. Процес обезземелювання та класового розшарування тривав. За переписом 1910 року в містечку з 1243 господарств на кожні 100 припадало 6 безземельних, 20 таких, що не мали орної землі, 39 — обробляли наділи до 3 десятин. 21 проц. господарств не мав ніякої худоби, а 59 — робочої. Водночас зросла кількість землі у заможних. 13 з них володіли 50 і більше десятинами кожний[7].

Після перемоги Жовтневого збройного повстання в Петрограді встановленню влади Рад у містечку перешкоджали збройні сили контрреволюційної Центральної ради. Наприкінці січня 1918 року червоні козаки під командуванням В. М. Примакова, які наступали на Київ, розгромили в Березані гарнізон її військ. В містечку було встановлено Радянську владу. Діяв ревком. Та вже на початку березня того ж року під натиском переважаючих сил німецьких інтервентів і гайдамаків українські радянські війська з боями залишили містечко.

Березань була важливим стратегічним пунктом на підступах до Києва і в роки громадянської війни не раз переходила з рук у руки. 4 лютого 1919 року частини Червоної Армії визволили містечко від військ Директорії. В серпні його захопили денікінці. Білогвардійці, однак, не почували себе в безпеці. В районі Березані і Борисполя діяв партизанський загін. 120 його бійців, що мали на озброєнні три станкові кулемети, встановлені на тачанках, контролювали територію району[8].

У грудні 1919 року в містечко вступили червоні частини 44-ї стрілецької дивізії 12-ї армії, які визволили Березань. В червні 1920 року в містечку дислокувалися

---

[1] Сборник по хозяйственной статистике Полтавской губернии, т. 10, стор. 111.

[2] Россия, т. 7, стор. 379.

[3] Сборник по хозяйственной статистике Полтавской губернии, т. 10, стор. 90, 91.

[4] Київський облдержархів. ф. 912, оп. 3, спр. 50, арк. 30.

[5] Крестьянское движение в Полтавской и Харьковской губерниях в 1902 г. Сборник документов. Х., 1961, стор. 238.

[6] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 320, оп. 1, спр. 317, арк. 225.

[7] Третья подворно-хозяйственная земская перепись в Полтавской губернии 1910 года. Переяславский уезд, стор. 6, 7, 8, 9.

[8] П. М. Балковий. Війна без флангів. К., 1966, стор. 182; журн. «Летопись революции», 1926, № 2, стор. 29.

частини 58-ї дивізії цієї ж армії. Відразу було створено ревком на чолі з Г. П. Волошиним. У серпні обрано місцеву Раду і її виконавчий комітет, головою якого був П. С. Бородиня[1]. Комісар 58-ї стрілецької дивізії Дегтярьов в одному з своїх звітів зазначав, що ставлення місцевих селян до Радянської влади в цілому позитивне, але їх політична свідомість була ще не досить високою[2]. Армійським комуністам довелося чимало попрацювати над політичним вихованням березанської бідноти. З допомогою їх у 1920 році в Березані було організовано перший комуністичний осередок. 1921 року до його складу входили: М. Гриньов, Г. Долина, Г. Кирпа, К. Лавриненко, Т. Глушко, Р. Набок. Тоді ж виник і комсомольський осередок.

Серйозною перешкодою на шляху радянського будівництва були куркульські банди. Вони не раз переривали телеграфний зв'язок з селами волості, тероризували населення. Під час одного з нальотів бандити пограбували касу комітету незаможних селян[3], створеного в червні 1920 року. У листопаді, увірвавшись до лікарні, вони зарубали шаблями хворих активістів С. Я. Барабаша, К. Г. Кольгу і 62-річного члена ревкому с. Семенівки Н. П. Кольгу[4]. Однак бандитський терор не залякав трудящих Березані. Керовані комуністами, вони послідовно здійснювали соціалістичні перетворення. В липні 1920 року незаможні селяни почали ділити поміщицьку землю і лишки куркульської. 750 незаможних селянських господарств додатково одержали 1343 десятини землі[5]. У травні 1921 року між бідняками було розподілено реманент і худобу, відібрані у куркулів. Господарства незаможних селян обслуговував прокатний пункт, який у 1922 році мав 12 плугів, 7 сівалок і 14 культиваторів.

З 1920 року працював Березанський електричний кооператив «Світ і сила» («Бексіс»), завданням якого була електрифікація містечка. Влітку 1922 року 19 найбідніших селян об'єдналися в трудову промислову артіль. В умовах нової економічної політики успішно розвивалися промисли: ковальський, теслярський, бондарський, покрівельний, мотузяний та ін. Трудящі Березані, хоча й перебували у скрутному матеріальному становищі, все ж допомагали голодуючим Поволжя. У вересні 1922 року вони передали у фонд допомоги 422,3 тис. крб., крім того, конфіскували для цього церковні цінності[6].

У роки відбудови народного господарства партійна організація і сільська Рада велику увагу приділяли питанням освіти й культури. Замість колишнього земського училища було організовано трудову школу, де в 1924 році працювали 12 вчителів і навчалися 400 дітей. За два наступні роки з ініціативи Ради збудували ще три школи і інтернат. Проводилася робота по ліквідації неписьменності серед дорослого населення. На початку 1922 року було створено надзвичайну комісію для боротьби з неписьменністю («Грамчека»), а 1924 року до шкіл лікнепу залучено жінок-селянок. З 1920 року в Березані працював клуб. Активну участь в організації його заходів брали комсомольці.

У липні 1921 року Березанську волость передано до Київської губернії. З 1923 до 1963 року Березань була районним центром. Кількість жителів зростала. У 1926 році тут налічувалося 1743 господарства і 7604 чоловіка населення.

Під керівництвом партійної і комсомольської організацій, районної Ради, при активній участі КНС на кінець 1925 року сільське господарство району досягло довоєнного рівня. Успішно велися осушувальні роботи. Діяло Березанське районне меліоративне товариство. У 1926 році в Березані організовано ТСОЗ під назвою «Шукання кращого». До нього ввійшло 35 селянських господарств, що мали 3 плуги,

---

[1] Київський облдержархів, ф. Р-1232, оп. 1, спр. 2, арк. 215.
[2] АІІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 4, спр. 151, арк. 27.
[3] Київський облдержархів, ф. Р-1232, оп. 1, спр. 2, арк. 4, 226, 231, 232, 320.
[4] Там же, спр. 3, арк. 12—13.
[5] Там же, спр. 2, арк. 67.
[6] Там же, спр. 3, арк. 267.

6 борін, сівалку, віялку, культиватор, трієр, а також кузню та ремонтну майстерню. Вже в перший рік свого господарювання тсозівці зібрали більший врожай, ніж одноосібні господарства. Як повідомляв сількор «Сільської газети», за прикладом товариства селяни завели чорний пар і почали сіяти просапні культури. Все більше ставало таких, що хотіли бути членами ТСОЗу, бо переконалися, що спільними зусиллями можна швидше добитися поліпшення свого добробуту[1].

У 1926—1929 рр. у Березані було 4 ТСОЗи: «Шукання кращого», «Перше травня», «Промінь», «Основа», а також машинно-тракторне товариство[2]. Згодом ТСОЗи реорганізовано у три колгоспи. У жовтні 1929 року в Березані відбулося урочисте Свято врожаю та колективізації, яке почалося загальними зборами селян. Було оглянуто виставку досягнень кращих колективних господарств. Агрономи та лікарі читали лекції, надавали консультації, бухгалтери інструктували з питань складання інвентарного балансу та налагодження обліку в колгоспах. 1 лютого 1930 року газета «Пролетарська правда» повідомила про завершення суцільної колективізації в Березанському районі. Активістами у проведенні цієї відповідальної роботи були О. Й. Бакуменко, О. С. Загайний, А. Р. Кир'ян, брати О. Ф. і С. Ф. Козацькі, М. А. Охріменко, М. П. Полоцький та інші. У цьому ж році організовано машинно-тракторну станцію, яка з кожним роком поліпшувала обслуговування колгоспів, поповнювалася новою технікою. У 1934 році у ній налічувалося 40 тракторів[3].

Велику допомогу в організації колгоспів, ремонті сільськогосподарської техніки і проведенні посівних кампаній подавали колгоспникам робітники Київського заводу «Арсенал»[4]. 1931 року в селі почали працювати міжрайонні підготовчі курси робітників-двадцятип'ятитисячників, направлених на роботу в колгоспи[5]. Посланці партії гаряче взялися за налагодження артільного господарства. У травні 1931 року березанці звернулися до всіх колгоспників країни з закликом своєчасно підготуватися до збирання врожаю[6] і провели цю роботу у стислі строки, при найменших втратах. 1932—1935 рр. були роками дальшого організаційно-господарського зміцнення колгоспів. На базі трьох невеликих артілей створено колгоспи ім. ДПУ та ім. Дубового.

Колгоспні первинні партійні організації почали глибше вникати у виробничі питання, виявляти недоліки в роботі окремих господарств та допомагати ліквідовувати їх. Напередодні Великої Вітчизняної війни березанські сільгоспартілі були вже міцними господарствами, в яких рік у рік зростали прибутки, своєчасно виконувалися державні плани сільськогосподарських заготівель, добре оплачувалася праця трудівників.

Уже в перші роки Радянської влади належна увага приділялася впорядкуванню села, його благоустрою, поліпшенню побутових умов трудящих. Особливо активну роботу щодо цього проводила комісія соціалістичної перебудови побуту, що виникла в 1930 році. За її участю організовано дитячі садки, майданчики, ясла, створено фонд матері-селянки[7]. Населення обслуговувала добре обладнана лікарня. Діяв побутовий комбінат.

Розгорнулося будівництво громадських приміщень: школи, аптеки, лазні тощо. Зроблено дальший крок у розвитку народної освіти. У 1928 році в Березані було три семирічні і дві початкові школи, а 1940 року — середня, дві семирічні та початкова школи, в яких навчалося понад 940 дітей. У 1928—1930 рр.у селі працював вечірній робітфак Київського гідромеліоративного інституту.

---

[1] «Сільська газета», 25 травня 1927 р.
[2] Київський облдержархів, ф. Р-510, оп. 1, спр. 67, арк. 272, 274.
[3] Там же, ф. Р-354, оп. 1, спр. 6176, арк. 2.
[4] Газ. «Червонопрапорник», 27 липня 1930 р.
[5] ЦДАЖР УРСР, ф. 559, оп. 2, спр 39, арк. 141.
[6] Газ. «Прапор колективіста», 20 травня 1931 р.
[7] Київський облдержархів, ф. Р-112, оп. 1, спр. 7639, арк. 12.

Напередодні Великої Вітчизняної війни у Березані центром культурно-масової роботи був районний будинок культури, у якому демонструвалися кінофільми, працювали драматичний, хоровий, музичний та інші гуртки художньої самодіяльності. Понад 20 тис. примірників книг налічувалося в бібліотеці. Життя березанців висвітлювалося на сторінках газети «За більшовицькі колгоспи», яка почала виходити з 1935 року.

Теплого, сонячного ранку 22 червня 1941 року колгоспники Березані працювали на недільнику — будували шосейну дорогу Київ—Харків. Опівдні до них прибув секретар райкому В. Д. Шутенко, який повідомив, що на Радянський Союз напала фашистська Німеччина. Відбувся мітинг, на якому березанці заявили, що не пошкодують свого життя для захисту рідної Вітчизни. Сотні жителів пішли на фронт. Чоловіків замінили жінки, старики, підлітки. Одним з найголовніших завдань, що постали перед ними, було зібрати якнайбільше хліба і вивезти його в глиб країни. Для цього Березанський райком КП(б)У мобілізував партійну організацію району та колгоспників.

Для боротьби з ворожими диверсантами у серпні організовано винищувальний батальйон у складі 150 чоловік, а у вересні на його базі — Березанський партизанський загін ім. В. Боженка[1]. Командиром загону був голова Березанського райвиконкому О. Ф. Козацький, комісаром — В. Д. Шутенко. В організації загону та навчанні командного складу безпосередню участь брав секретар Київського обкому партії М. П. Мішин. У вересні 1941 року у Березані знаходився Київський обком КП(б)У. Під його керівництвом у лісі для партизанів і підпільників створювався резерв зброї, боєприпасів, продуктів харчування[2].

16 вересня, коли з боку Басані — Згурівки на Березань почали наступати німецько-фашистські війська, партизани замаскувалися в заростях біля МТС, підпустили близько ворога і відкрили вогонь. Фашисти, втративши 8 автомашин, 10 мотоциклів і 40 чоловік солдатів та офіцерів, відступили і тільки пізно ввечері відновили наступ і захопили Березань[3]. Підрозділи 6-ї та 38-ї армій Південно-Західного фронту з допомогою партизанів двічі вибивали німців з Березані, але сили були нерівні, і фашистські війська окупували її.

Партизанський загін ім. Боженка передислокувався у Семенівський ліс. Народні месники переправляли через лінію фронту бійців і командирів, які потрапили в оточення, здійснювали диверсії та вели бої з окремими підрозділами німецько-фашистських військ. У жорстоких боях загинули партизани І. Д. Зінченко, М. П. Костенко, М. С. Малясов, М. Д. Шевчик[4]. Наприкінці листопада в районі Березані сконцентрувалися великі сили ворожих військ. Загону загрожувало знищення, тому було вирішено розпустити його, а партизанам перейти до інших форм опору. Боротьба березанців з окупантами продовжувалася. Колгоспник Ю. Я. Квітко, слухаючи радіопередачі з Москви, записував повідомлення Радянського інформбюро, потім у вигляді листівок розповсюджував їх серед населення. Коваль І. Й. Охріменко проводив антифашистську агітацію, за що був розстріляний окупантами. І. К. Максюта переховував радянських воїнів, які втекли з німецького полону. Жителі Березані Ю. Р. Барабаш, Н. Р. Журавель, І. П. Івасенко, Л. Г. Івасенко, О. Г. Івасенко, Н. Р. Косьмина, О. Т. Лубська виходжували поранених воїнів Червоної Армії, збирали і передавали зброю, боєприпаси і продовольство бійцям загону ім. Щорса, який діяв на території Чернігівської області. У ньому билися з ворогом і березанці: дружина розстріляного німцями комуніста — Ф. П. Сапожник з двома синами, С. Ф. Зезенько, В. Ю. Квітко, М. А. Івасенко, І. Ф. Козацький та інші[5]. В районі Березані діяв також партизан-

[1] Київський облпартархів, ф. 5, оп. 2/6, спр. 311, арк. 1.
[2] Там же, арк. 28.
[3] Там же, арк. 32—34.
[4] Там же, арк. 4—5.
[5] Там же, арк. 3—5.

ський загін ім. Чапаєва. Месники кілька разів нападали на місцевий фашистський гарнізон, а у вересні 1943 року вони знищили на станції Березань 3 вагони, в яких знаходились окупанти[1].

Намагаючись придушити антифашистський рух, німецькі війська та поліцаї розстрілювали тих, кого запідозрювали у зв'язку з партизанами, влаштовували масові облави, грабували населення. За час окупації було закатовано і страчено 205 чоловік[2]. На каторжні роботи до Німеччини вивезено 365 юнаків і дівчат. «Загнали нас у табір,— писала своїм рідним одна з дівчат,— огорожа з дроту 4 метри заввишки, до дроту підходити не можна, і держать уже три дні... Бараки темні, невеликі, в темряві стоять, а нас невільників-українців усіх баландою тут морять... зате звикли ми від начальства по спині киями получать»[3]. Особливо лютували німецькі фашисти, коли їм довелося тікати з Березані під ударами військ Червоної Армії. Вони спалили 96 будинків, урожай з площі 808 га, висадили в повітря 3 мости, зруйнували залізничну станцію, вивезли 14 105 цнт хліба, 348 голів худоби[4].

21 вересня 1943 року війська Воронезького фронту визволили Березань[5]. На фронтах Великої Вітчизняної війни воювало близько тисячі березанців. За мужність і героїзм, виявлені у боротьбі з німецько-фашистськими загарбниками, понад 850 з них нагороджено орденами й медалями СРСР.

З перших днів після вигнання фашистських загарбників у селі почали діяти партійні і радянські організації, які мобілізували населення на боротьбу за ліквідацію наслідків окупації і відродження зруйнованого господарства. Вже в листопаді 1943 року стали до ладу МТС, цегельня, маслозавод, відбудовано 163 хати колгоспників, відкрито шевську та кравецьку майстерні[6].

Не шкодуючи сил, працювали березанці, щоб дати для армії якнайбільше продовольства. На початку 1944 року колгоспники району вирішили на свої трудові збереження побудувати літак-винищувач. Протягом двох днів вони зібрали 200 тис. крб., 2000 пудів хліба, 400 пудів картоплі. На кошти жителів села було збудовано також танк, якому командування присвоїло назву «Березанський». Його передали екіпажу на чолі з уродженцем села І. С. Колоском[7]. Бойова машина з боями пройшла аж до Берліна.

Прагнучи якнайшвидше відбудувати сільське господарство, березанці змагалися з трудівниками Баришівки, працювали не покладаючи рук. До початку весняних польових робіт 1944 року вони повністю відремонтували сільськогосподарський реманент і провели сівбу в стислі строки. Почали діяти курси та семінари для підготовки бригадирів, ланкових, завідуючих фермами.

Великі труднощі довелося долати березанцям, щоб відбудувати підірване війною господарство. У колгоспах не вистачало машин, насіння, фуражу. Проте завдяки самовідданій праці робітників МТС і колгоспників, допомозі держави поступово заліковувалися рани. Вже в 1949 році березанські колгоспники зібрали вищий, ніж до війни, врожай усіх сільськогосподарських культур. Було достроково виконано план хлібоздачі державі.

Значних успіхів домоглася ланка, очолювана Є. О. Стеценко. Вона виростила на кожному гектарі по 513 цнт цукрових буряків. Порівняно з 1940 роком зросло громадське тваринництво: поголів'я великої рогатої худоби — в 2, свиней — у 5, овець і птиці — в 9 разів.

---

[1] Киевщина в годы Великой Отечественной войны, стор. 328.

[2] Газ. «Київська правда», 19 листопада 1943 р.

[3] Листи з фашистської каторги. Збірник листів радянських громадян, які були вигнані на каторжні роботи до фашистської Німеччини. К., 1947, стор. 22—23.

[4] Київський облдержархів, ф. Р-4758, оп. 2, спр. 4, арк. 3, 5.

[5] Німецько-фашистський окупаційний режим на Україні. Збірник документів і матеріалів. К., 1963, стор. 397.

[6] Газ. «Київська правда», 19 листопада 1943 р.

[7] Газ. «Київська правда», 19 лютого 1944 р.

У перші післявоєнні роки багато зроблено для піднесення добробуту і культури березанців, почалося спорудження громадських приміщень. У 1949 році стала до ладу нова контора зв'язку та завершено телефонізацію. Відбудовано будинок культури, середню школу. З допомогою держави, яка надавала кредити, відпускала лісоматеріали тощо, розгорнулося індивідуальне будівництво.

У дальшому піднесенні сільськогосподарського виробництва позитивну роль відіграло укрупнення артілей. У 1950 році на базі двох господарств організовано колгосп ім. В. І. Леніна. Головою його було обрано С. Ф. Козацького. Високі врожаї цукрових буряків та кукурудзи збирала К. І. Меделян, за що була нагороджена орденом Трудового Червоного Прапора.

У 1959 році в селищі створено радгосп молочно-овочевого напряму «Березанський», який має 7440 га землі, в т. ч. 4854 га орної. У господарстві — 85 тракторів, 45 комбайнів різного призначення, 79 автомашин, багато іншої техніки. У 1969 році з кожного гектара посівів тут зібрано по 27,7 цнт зернових, в т. ч. пшениці — по 31 цнт. Надоєно на корову по 2283 кг молока. Господарство одержало 367 тис. крб. прибутків. Колектив радгоспу успішно справився з завданнями восьмої п'ятирічки по виробництву і продажу зерна, овочів. Державні плани продажу зерна виконав на 474 проц., овочів — на 108, молока — на 104, м'яса — на 121 проц. Значна заслуга в цьому партійної організації радгоспу. Вона постійно вникає у виробниче життя, спрямовує комуністів, усіх робітників на підвищення продуктивності праці, дальший розвиток сільськогосподарського виробництва.

Активізувала свою діяльність комсомольська організація. Багато її членів домоглися високих успіхів у праці, зокрема, дояр В. М. Герасименко, доярка Л. І. Бородиня, механізатори П. М. Бугаєнко, О. М. Качан, А. М. Колесник. У радгоспі працює 4 бригади і 83 ударники комуністичної праці.

У післявоєнний період поряд з сільським господарством розвивалася промисловість. Було засновано кілька підприємств. Зокрема, в 1945 році — харчокомбінат, у 1955 — маслозавод, суконну фабрику, у 1957 — завод залізобетонних виробів, у 1959 — цегельний завод, «Міжколгоспбуд», реорганізований у будівельно-монтажне управління.

У Березанському відділенні «Сільгосптехніки» ввійшли в практику змагання молодих верстатників за швидке і високоякісне виготовлення деталей. Комсомольці токарного цеху перейшли на багатоверстатне обслуговування.

На заводі залізобетонних виробів за останні роки семирічки побудовано новий арматурний цех, розширено котельню, механізовано вантажні роботи. Завдяки цьому потужність заводу вже в 1968 році проти початкової зросла втричі. У восьмій п'ятирічці підприємство виготовило продукції на суму 3 млн. 800 тис. крб. при плані 3 млн. 285 тис. карбованців.

Докорінно реконструйовано суконну фабрику. Колектив працює за новою системою планування і економічного стимулювання. В результаті цього значно зріс випуск валової продукції і вже у 1967 році досяг 7200 тис. крб. На фабриці працюють 364 робітники, переважно молодь. Загальну пошану заслужили кращі виробничники — прядильниця П. Я. Почар, ткаля А. Ф. Почепна.

Березанський харчокомбінат виготовляє крупи, борошно, хлібо-булочні і кондитерські вироби, розливає у пляшки мінеральну воду «Березанську». За 1959—1965 рр. підприємство значно розширене, стала до ладу автоматична лінія. Його потужність зросла вдвічі.

Зрошувальна система на полях радгоспу «Березанський». 1969 р.

Центральна вулиця Березані. 1970 р.

За післявоєнний період у Березані проведено значне будівництво. Тут спорудили 500 будинків, забрукували проїжджу частину вулиць, заасфальтували тротуари. Прокладено водопровід з водорозбірними колонками. Село радіофіковане. У 1963 році на одній з центральних вулиць встановили пам'ятник Т. Г. Шевченку. Є пошта, телеграф, ощадна каса. До послуг населення — 22 магазини, 3 їдальні, 8 буфетів.

З кожним роком поліпшується добробут. 30 березанців мають власні автомашини, багато хто — мотоцикли, моторолери. Жителі селища придбали у 1968—1969 рр. 827 телевізорів, 1500 газобалонних установок тощо.

Добре налагоджено медичне обслуговування. Працює лікарня на 195 ліжок, аптека. На варті охорони здоров'я — 15 лікарів і 32 спеціалісти з середньою медичною освітою.

Партійна організація, селищна Рада дбають і про піднесення освітнього та культурного рівня трудящих. У Березані є середня та дві восьмирічні школи, де працюють 86 учителів. У 1970 році у школах здобувало освіту 2003 учні. Для дошкільнят організовано 4 дитячі садки і ясла. Працюють будинок культури, кінотеатр «Ювілейний» на 300 місць, 6 бібліотек, книжковий фонд яких становить понад 130 тис. примірників, стадіон.

При будинку культури є кілька самодіяльних колективів. Особливо славиться чоловічий ансамбль. В його репертуарі сучасні і старовинні українські народні пісні та пісні інших народів СРСР. У 1970 році тут створено ансамбль бандуристок у складі 30 чоловік. Зміцнюється зв'язок самодіяльних митців з артистами Київського державного ордена Леніна академічного театру опери і балету УРСР ім. Т. Г. Шевченка, які допомагають художнім колективам у їх діяльності. У березні 1971 року у селищі демонструвався художній кінофільм «Джальма», який у 1928 році знімався у Березані з участю 200 жителів. Молоді березанці, переглядаючи кінострічку, мали змогу наочно ознайомитися з побутом і селом 20-х років, глибше відчути ті великі перетворення, що сталися в житті за цей час.

У селищі народився літературознавець і письменник, доктор філологічних наук І. І. Басс.

Успіхи, досягнуті у благоустрої, культурному і житловому будівництві, значною мірою є заслугою народних обранців — депутатів селищної Ради, при якій діють 9 комісій. На своїх засіданнях комісії обговорюють злободенні питання, найважливіші з них передають на розгляд сесій, засідань виконкому. У 1969 році з ініціативи комісії благоустрою Рада прийняла рішення про спорудження у Березані каналізаційної системи.

Березанці люблять своє селище, його славне минуле. Вони дбайливо доглядають могили радянських воїнів і партизанів, пишаються героїзмом своїх земляків, виявленим у боротьбі з німецько-фашистськими загарбниками. На трьох братських могилах встановлено обеліск і два пам'ятники героям, які віддали своє життя при визволенні села від німецьких окупантів.

За роки Радянської влади глухе містечко Березань розрослося і перетворилося на селище міського типу з високорозвиненим багатогалузевим сільським господарством, промисловими підприємствами. Трудящі селища розгорнули соціалістичне змагання за те, щоб у новій п'ятирічці значно збільшити випуск сільськогосподарської і промислової продукції, поліпшити її якість, піднести добробут кожної радянської сім'ї, успішно виконати накреслення XXIV з'їзду КПРС.

Г. І. СУРГАЙ

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ, ЦЕНТРИ СІЛЬСЬКИХ РАД БАРИШІВСЬКОГО РАЙОНУ

БЗІ́В — село, центр сільської Ради, розташоване за 7 км від районного центру і за 4 км від залізничної станції Сулимівка. Населення— 846 чоловік.

На території села знаходиться перший відділок Морозівської птахофабрики. За успіхи, досягнуті в розвитку сільського господарства у післявоєнні роки, 19 трудівників села одержали урядові нагороди.

У Бзові є клуб, бібліотека, початкова школа, директором якої до 1963 року працювала заслужена вчителька школи УРСР Н. С. Бурко. За багаторічну сумлінну працю вона нагороджена орденами Леніна і Трудового Червоного Прапора.

Вперше в історичних документах село згадується наприкінці XVIII століття.

У Бзові народився О. І. Сердюк — народний артист СРСР, лауреат Державних премій 1947 і 1948 років.

Г. Ф. Собачко. Декоративний розпис. 1970 р.

ВЕСЕЛИ́НІВКА (до 1946 року — Скопці) — село, центр сільської Ради, розташоване за 18 км від районного центру, за 16 км від залізничної станції Баришівка і за 9 км від автотраси Київ—Харків. Населення — 2225 чоловік.

У селі міститься центральна садиба радгоспу «Заповіт Леніна», який має 7606 га землі, в т. ч. 4463 га орної, і спеціалізується на виробництві овочів та молока. За успіхи в розвитку сільського господарства 96 передовиків нагороджено орденами і медалями.

У Веселинівці є середня школа, бібліотека, будинок культури. Діє лікарня.

Село засноване наприкінці XVI — на початку XVII століть. Воно славиться своїми вишивальницями і килимарницями. Наприкінці XIX — початку XX ст. тут існувала земська художньо-промислова майстерня, керівництво якою в галузі килимарства здійснювала художниця Є. В. Прибильська. У 20-х роках працювала майстерня народних тканин, а перед Великою Вітчизняною війною — художньопромислова школа Укрхудожпромспілки. Вишивки, килими-гобелени, декоративні панно з різнобарвними квітами веселинівських умільців здобули світову славу. У Веселинівці створено перші тематичні радянські килими. Ткалі-килимарниці майстри народного мистецтва УРСР П. І. Власенко, Н. Ю. Вовк, Ф. Ф. Іванець, М. Х. Щур ще до війни виткали килими «В. І. Ленін», «К. Є. Ворошилов і С. М. Будьонний приймають парад Червоного козацтва», «Збір врожаю» та ін., які експонувалися на республіканських, всесоюзних і міжнародних виставках і були відзначені дипломами 1-го ступеня й золотими медалями.

Г. Ф. Собачко — український радянський майстер народного декоративного мистецтва, с. Веселинівка. 1940 р.

У Веселинівці народилася майстер народного мистецтва УРСР Г. Ф. Собачко-Шостак, генерал-майор Радянської Армії С. К. Буряк, письменник В. І. Дарда.

ВО́ЙКОВЕ — село, центр сільської Ради, розташоване за 25 км від районного центру і за 18 км від залізничної станції Березань. Населення — 1940 чоловік. Сільській Раді підпорядковані села Великий Крупіль, Малий Крупіль, Софіївка.

Тут знаходиться центральна садиба радгоспу «Войківський» і його перший відділок. Радгосп — багатогалузеве господарство, в якому поряд з зерновими значне місце посідає вирощування картоплі та овочів, виробництво молока. Діє також цегельний завод.

Працюють середня школа, клуб, бібліотека. Є лікарня.

До 1927 року село мало назву Войтове. Нову назву було дано на честь П. Л. Войкова, радянського дипломата, повпреда СРСР у Польщі, який загинув у 1927 році.

Перші відомості про село належать до початку XVII ст.

У Софіївському відділку радгоспу «Войківський» працює доярка Герой Соціалістичної Праці С. М. Колендо. У селі живе відома вишивальниця Г. Ф. Шкарупила, виготовлені нею вироби експонувалися на республіканській і всесоюзній виставках декоративно-прикладного мистецтва.

Поблизу с. Софіївки виявлено поселення і розкопано великий могильник періоду бронзи (II тисячоліття до н. е.), від якого дістала назву археологічна культура софіївська.

ВОЛОШИ́НІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 5 км від районного центру, за 5 км від залізничної станції Баришівка і за 2 км від автотраси Київ—Харків. Населення — 1295 чоловік. Сільській Раді підпорядковані села Борщів, Селичівка, Устинкова Гребля.

У Волошинівці — центральна садиба радгоспу «Червона Зірка», який має 5961 га землі, в т. ч. 3961 га орної. Господарство спеціалізується на вирощуванні овочів та виробництві молока.

У селі є восьмирічна школа, клуб, бібліотека.

За бойові заслуги на фронтах Великої Вітчизняної війни 326 жителів села нагороджено орденами і медалями, а М. І. Юрченко за мужність і героїзм, виявлені під час форсування річки Одеру, удостоєний звання Героя Радянського Союзу.

ГОСТРОЛУ́ЧЧЯ — село, центр сільської Ради, розташоване за 8 км від районного центру і за 10 км від залізничної станції Баришівка. Населення — 1892 чоловіка.

В селі — центральна садиба радгоспу «Більшовик», який має 7621 га землі, в т. ч. 5538 га орної. Вирощують переважно зернові культури, картоплю та овочі. Розвинуте молочне тваринництво.

У Гостролуччі є середня школа, клуб, дві бібліотеки. Діє амбулаторія.

Вперше в історичних документах село згадується в 1590 році.

ДЕРНІ́ВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 2 км від районного центру і за 4 км від залізничної станції Баришівка. Населення — 902 чоловіка. Сільській Раді підпорядковані села Коржі та Хлопків.

У Дернівці — 3-й відділок радгоспу «Баришівський».

У селі є початкова школа, бібліотека, клуб.

Перша писемна згадка про с. Дернівку належить до 1726 року. В 1905—1906 рр. в селі відбувся виступ селян, організатори його Г. П. Дзюба та К. С. Костенко були засуджені до тюремного ув'язнення.

У Дернівці народився В. С. Костенко — кандидат історичних наук, який у 1943—1947 рр. працював першим секретарем ЦК ЛКСМУ, обирався депутатом Верховної Ради СРСР та УРСР. У с. Коржі народилися Герой Радянського Союзу І. С. Бійма, мовознавець, доктор філологічних наук, професор М. П. Івченко.

Поблизу с. Коржів виявлено поселення зарубинецької та черняхівської (II-VI ст. н. е.) культур.

На птахофабриці «Березанська», с-ще Садове. 1969 р.

ЖУ́КІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 24 км від районного центру і за 12 км від залізничної станції Березань. Населення — 1240 чоловік.

В селі — радгосп ім. Жданова, який має 2878 га землі, в т. ч. 2494 га орної. Виробничий напрям господарства — вирощування зернових, картоплі, овочів та м'ясо-молочне тваринництво. За успіхи в розвитку сільського господарства 58 передовиків нагороджено орденами і медалями.

У селі є восьмирічна школа, клуб, бібліотека.

123 жителі села відзначились у боях з німецько-фашистськими загарбниками і удостоєні урядових нагород. Льотчику А. М. Лук'янцю присвоєно звання Героя Радянського Союзу.

ЛЕХНІ́ВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 15 км від районного центру і за 4 км від залізничної станції Березань. Населення — 1026 чоловік. Сільській Раді підпорядковані с. Недра і с-ще Садове.

У Лехнівці знаходиться птахорадгосп «Лехнівський» (до 1968 року — відділок Березанської птахофабрики). Радгосп спеціалізується на виробництві м'яса і молока. Крім курей, він має 2700 голів великої рогатої худоби. За господарством закріплено 6400 га землі, в т. ч. 5184 га орної.

У селі — восьмирічна школа, клуб, бібліотека. Є лікарня.

У дореволюційний час у Лехнівці розвивався борошномельний промисел. На початку XX ст. навколо села було 64 вітряки і великий паровий млин.

За бойові заслуги на фронтах Великої Вітчизняної війни понад 100 жителів села нагороджено орденами і медалями. У с. Недрі народився народний артист УРСР М. К. Висоцький. (1885—1950).

ЛУКАШІ́ — село, центр сільської Ради, розташоване за 18 км від районного центру і за 20 км від залізничної станції Баришівка. Населення — 949 чоловік.

У селі — центральна садиба радгоспу ім. Леніна, який має 8905 га землі, в т. ч. 5439 га орної. Провідні сільськогосподарські культури — картопля та овочі. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво.

У селі є середня школа, будинок культури, бібліотека.

В роки німецько-фашистської окупації багато місцевих жителів влилося до партизанського загону ім. Щорса, яким командував Герой Радянського Союзу О. Є. Кривець. За мужність і героїзм, виявлені на фронтах Великої Вітчизняної війни, 152 місцеві жителі нагороджені орденами і медалями Радянського Союзу.

Поблизу с. Лукашів збереглися численні кургани та поселення пізньотрипільської культури (III тисячоліття до н. е.).

ЛУК'Я́НІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 20 км від районного центру і за 20 км від залізничної станції Баришівка. Населення — 888 чоловік. Сільській Раді підпорядковане с. Рудницьке.

У Лук'янівці знаходиться відділок радгоспу ім. Леніна овочево-молочного напряму.

У селі є восьмирічна школа, клуб, дві бібліотеки.

1922 року тут створено партійну організацію.

В роки німецько-фашистської окупації багато жителів села влилися до партизанського загону ім. Щорса. За бойові заслуги на фронтах Великої Вітчизняної війни 62 чоловіка нагороджено орденами і медалями.

МАЛА́ СУПО́ЇВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 26 км від районного центру і за 7 км від залізничної станції Переяславська. Населення — 1092 чоловіка.

Тут міститься третій відділок радгоспу «Хмельовик». Виробничий напрям господарства — вирощування зернових і виробництво молока.

У селі є восьмирічна школа, клуб, дві бібліотеки.

Перші поселення на території сучасної Малої Супоївки виникли в період Київської Русі. Вперше село згадується у списках населених місць Російської імперії за 1860 рік.

За бойові заслуги на фронтах Великої Вітчизняної війни 76 місцевих жителів нагороджено орденами й медалями. Житель Малої Супоївки В. Л. Яковець брав участь у повстанні на броненосці «Потьомкін».

МА́СКІВЦІ — село, центр сільської Ради, розташоване за 19 км від районного центру і за 17 км від залізничної станції Баришівка. Населення — 663 чоловіка.

У селі — відділок радгоспу ім. Комінтерну овочево-молочного напряму.

У Масківцях є восьмирічна школа, клуб, бібліотека.

За мужність і відвагу, виявлені на фронтах Великої Вітчизняної війни, 58 місцевих жителів нагороджено орденами і медалями Радянського Союзу. Уродженець села Ф. П. Шостак — кавалер трьох орденів Слави.

МОРО́ЗІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 9 км від районного центру і за 1,5 км від залізничної станції Сулимівка. Населення — 1510 чоловік.

Тут міститься птахофабрика, яка спеціалізується на вирощуванні бройлерів. Крім того, фабрика має близько 2000 голів великої рогатої худоби. За господарством закріплено 5331 га земельних угідь, у т. ч. 2424 га орної землі.

Працюють восьмирічна школа і вечірня школа робітничої молоді, клуб, бібліотека.

Перша згадка про Морозівку належить до середини XVIII ст. В 1783—1785 рр. тут відбулося антифеодальне повстання селян, яке очолив С. Довгоп'ят. Селяни відмовлялися визнати себе кріпаками, розгромили поміщицьку садибу. Тільки за допомогою гусарського полку властям вдалося придушити повстання. Але, побоюючись дальшого розгортання селянського руху, Київська казенна палата змушена була перевести морозівців у розряд державних селян.

За бойові заслуги в боротьбі з німецько-фашистськими загарбниками в роки Великої Вітчизняної війни 78 місцевих жителів нагороджено орденами і медалями Радянського Союзу.

ПА́РИШКІВ — село, центр сільської Ради, розташоване за 12 км від районного центру і за 14 км від залізничної станції Баришівка. Населення — 924 чоловіка. Сільській Раді підпорядковані села Корніївка та Червоноармійське.

У Паришкові — центральна садиба радгоспу «Україна», земельні угіддя якого становлять 5718 га, в т. ч. 3853 га орної землі. Вирощують переважно зернові культури, картоплю та овочі. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво.

В селі є восьмирічна школа, клуб, бібліотека.

За мужність і відвагу, виявлені в боях з німецько-фашистськими загарбниками в роки Великої Вітчизняної війни, 90 місцевих жителів нагороджено орденами і медалями.

ПЕРЕМО́ГА (до 1945 року — Ядлівка) — село, центр сільської Ради, розташоване за 20 км від районного центру і за 22 км від залізничної станції Баришівка. Населення — 3041 чоловік.

У селі — радгосп «Перемога», який має 6778 га землі, в т. ч. 4290 га орної. Вирощують переважно зернові, картоплю та овочі. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво.

Село має середню школу, клуб, бібліотеку. Діє лікарня.

Вперше в історичних документах Ядлівка згадується в середині XVII ст. В період революції 1905—1907 рр. у селі відбулося заворушення селян, які вимагали розподілу поміщицької землі. Викликані місцевими властями війська придушили виступ. Один з організаторів його П. І. Сергієнко був заарештований.

Під час Великої Вітчизняної війни багато місцевих жителів вступило до партизанського загону ім. Щорса.

За високі показники в розвитку сільськогосподарського виробництва 18 чоловік нагороджено орденами СРСР, у т. ч. Є. У. Гречкосій — орденом Леніна.

ПОДІ́ЛЛЯ (до 1946 року — Війтівці) — село, центр сільської Ради, розташоване за 25 км від районного центру і за 23 км від залізничної станції Баришівка. Населення — 1654 чоловіка. Сільській Раді підпорядковане с. Мала Тарасівка.

На території Поділля — центральна садиба овочево-молочного радгоспу ім. Комінтерну, який має 7109 га землі, в т. ч. 4526 га орної.

За високі показники в розвитку сільського господарства в післявоєнні роки 47 робітників удостоєні урядових нагород.

В селі — середня школа, клуб, бібліотека. Є пологовий будинок.

Засноване село наприкінці XVI — на початку XVII століття.

За бойові заслуги на фронтах Великої Вітчизняної війни 218 місцевих жителів нагороджено орденами та медалями.

У селі певний час працювали вчителями поетеса Дніпрова Чайка (1861—1927) і мовознавець А. О. Загродський (1886—1948). Тут народився український радянський етнограф доктор історичних наук Г. Ю. Стельмах.

СЕЗЕНКІ́В — село, центр сільської Ради, розташоване за 9 км від районного центру і за 4 км від залізничної станції Сулимівка. Населення — 552 чоловіка. Сільській Раді підпорядковане с. Власівка.

У Сезенкові знаходиться відділок радгоспу «Баришівський».

Є початкова школа, клуб, бібліотека.

Село засноване козаками на початку XVII століття.

За бойові подвиги на фронтах Великої Вітчизняної війни та за сумлінну працю в мирні часи понад 100 жителів села нагороджено орденами і медалями СРСР, П. П. Цвілію присвоєно звання Героя Радянського Союзу.

СЕ́ЛИЩЕ — село, центр сільської Ради, розташоване за 6,5 км від районного центру і за 8 км від залізничної станції Баришівка. Населення — 1198 чоловік.

На території села — другий відділок овочево-молочного радгоспу «Більшовик».

Є восьмирічна школа, клуб, бібліотека.

Селище засноване в середині XVI століття.

За бойові заслуги на фронтах Великої Вітчизняної війни 107 місцевих жителів нагороджено орденами і медалями.

Поблизу села виявлено залишки поселень доби раннього заліза (V—IV ст. до н. е.), зарубинецької культури, давньоруського городища (IX—XI ст.), на якому досліджено майстерню ювеліра.

СЕМЕ́НІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 30 км від районного центру, за 15 км від залізничної станції Березань. Через село проходить автострада Київ—Харків. Населення — 1468 чоловік. Сільській Раді підпорядковано с. Леляки.

Пам'ятник архітектури XVII ст.— церква у с. Сулимівці. 1969 р.

На території села розміщена центральна садиба овочево-молочного радгоспу «Семенівський», земельні угіддя якого становлять 4686 га землі, в т. ч. 3151 орної.

Є середня школа, будинок культури, дві бібліотеки.

Семенівка заснована наприкінці XVI ст.

У вересні 1941 року поблизу Семенівки точилися запеклі бої з фашистськими окупантами. Через ліси, які оточують Семенівку і Леляки, пробивався з боями загін київських добровольців-залізничників. Героїчною смертю загинув під Семенівкою їх командир С. П. Голованьов. Місцеві жителі переховували поранених, проводили бійців та партизанів болотними стежками у ворожі тили. Багато семенівців були в складі партизанського загону ім. Чапаєва.

За бойові подвиги в роки Великої Вітчизняної війни та зразкову працю на полях і фермах у післявоєнний період понад 300 місцевих жителів нагороджено орденами і медалями.

СУЛИ́МІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 12 км від районного центру і за 4 км від залізничної станції Сулимівка. Населення — 1122 чоловіка.

Тут міститься птахорадгосп «Сулимівський», земельні угіддя якого становлять 3246 га, в т. ч. 1907 га орної землі.

В Сулимівці є середня школа, бібліотека, клуб, діє амбулаторія.

Село заснував на початку 20-х років XVII ст. гетьман запорізьких козаків І. М. Сулима. Під час революції 1905—1907 рр. у Сулимівці відбулися селянські заворушення.

В боях з німецько-фашистськими загарбниками в роки Великої Вітчизняної війни особливо відзначився уродженець Сулимівки Я. С. Приходько, командир роти автоматників.

В 11-годинному нерівному бою з окупантами в с. Грабівці на Донеччині він знищив 30 фашистів. Я. С. Приходько посмертно нагороджений орденом Леніна. Йому споруджено пам'ятник біля Київського державного художнього інституту, студентом якого він був напередодні війни.

У селі зберігається видатна пам'ятка історії й архітектури — кам'яна тридільна церква, побудована І. М. Сулимою в 1622—1629 роках.

УСІ́ВКА — село, центр сільської Ради, розташоване на березі річки Уса, притоки Супою, за 42 км від районного центру і за 30 км від залізничної станції Березань. Населення — 1279 чоловік.

У селі — радгосп «Усівський» овочево-молочного напряму, земельні угіддя якого становлять 3926 га, в т. ч. орної землі — 2905 га. Вирощують головним чином зернові культури, картоплю та овочі. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво.

В Усівці є восьмирічна школа, клуб, бібліотека.

Вперше в історичних джерелах село згадується у другій чверті XVII ст. Заснували його козаки. В дореволюційні часи в Усівці були розвинуті різноманітні промисли.

ХМЕЛЬОВИ́К — село, центр сільської Ради, розташоване за 23 км від районного центру і за 4 км від залізничної станції Переяславська. Населення — 897 чоловік. Сільській Раді підпорядковане с. Більшовик.

У Хмельовику знаходиться другий відділок радгоспу «Хмельовик». Господарство спеціалізується на вирощуванні зернових, картоплі та фруктів.

В селі є восьмирічна школа, бібліотека, клуб.

За сумлінну працю і високі показники в роботі напередодні війни доярку С. С. Мелецьку нагороджено орденом Леніна, доярку П. С. Писаренко — орденом «Знак Пошани». Директор радгоспу Г. П. Ткаченко, головний агроном В. Г. Ткаченко і ланкова О. С. Столяр удостоєні ордена Леніна.

Понад 100 жителів Хмельовика відзначилися на фронтах Великої Вітчизняної війни і нагороджені орденами та медалями.

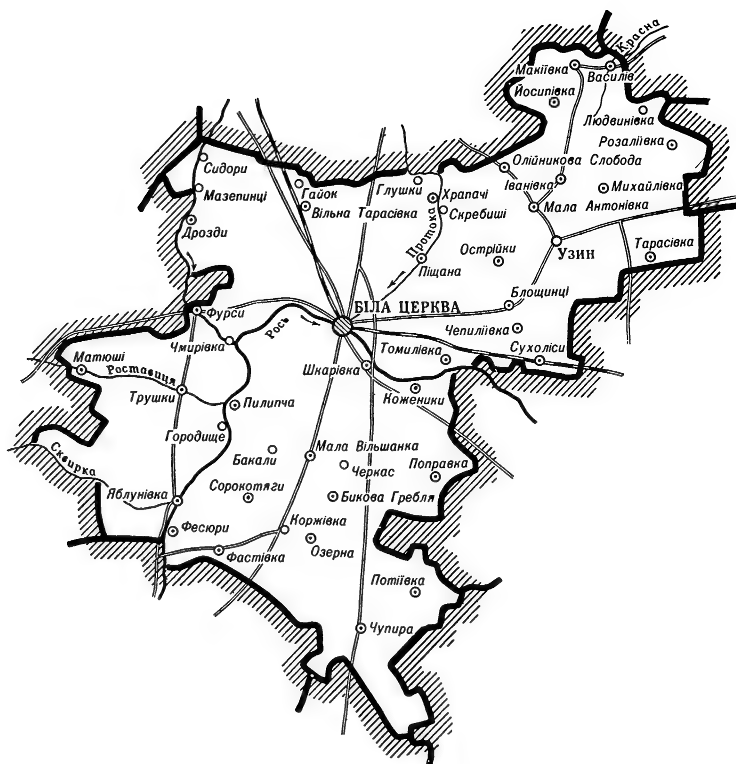
ЯРЕ́ШКИ — село, центр сільської Ради, розташоване за 15 км від районного центру і за 12 км від залізничної станції Березань. Населення — 529 чоловік. Сільській Раді підпорядковане с. Пилипча.

У Ярешках розміщений відділок радгоспу «Пилипчанський» овочево-молочного напряму.

У селі є початкова школа, клуб, бібліотека.

За мужність і героїзм, виявлені в боях з німецько-фашистськими загарбниками, 74 жителі Ярешок нагороджені орденами і медалями Радянського Союзу.

БІЛОЦЕРКІВСЬКИЙ РАЙОН

БІ́ЛА ЦЕ́РКВА

Біла Церква — місто обласного підпорядкування, залізнична станція. Розташована на річці Росі (басейн Дніпра), за 87 км на південь від Києва. На околиці міста проходить автомагістраль Київ—Одеса. Населення — 109 тис. чоловік.

Біла Церква — центр однойменного району, площа якого 1276 кв. км, населення 85,4 тис. чоловік (без міста). На території району — 1 селищна та 34 сільські Ради депутатів трудящих, яким підпорядковано 59 населених пунктів. В економіці району провідне місце належить сільському господарству. Тут — 39 колгоспів, 2 радгоспи, 1 птахофабрика, 5 науково-дослідних станцій і спеціалізованих господарств. Основний напрям господарства — виробництво цукрових буряків, зерна, головним чином озимої пшениці. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. У районі 10 промислових підприємств (без Білої Церкви). Провідне місце належить харчовій промисловості, яка дає 76 проц. всієї промислової продукції. Населення обслуговують 8 лікарень, протитуберкульозний диспансер, 3 медамбулаторії, епідеміологічно-санітарна станція, 15 пологових будинків, 52 медпункти; 64 загальноосвітні школи, в т. ч. 16 середніх, 2 школи робітничої молоді, 2 заочні середні школи; 33 клуби, 21 будинок культури, 53 бібліотеки, 57 стаціонарних кіноустановок, з них 11 широкоекранних.

На території сучасного міста досліджено курган доби бронзи (II тисячоліття до н. е.) та велике давньоруське городище з посадом[1].

Історичним попередником Білої Церкви було давньоруське місто Юр'єв, засноване 1032 року київським князем Ярославом Мудрим на Росі, як фортеця для захисту Київської Русі від нападів кочовиків[2]. Назва його походить від християн-

---

[1] Журн. «Советская археология», 1961, № 4, стор. 218—226.

[2] Н. М. Карамзин. История государства Российского, кн. 1 (тт. 1—4). СПб., 1842, Приложения ко 2 т., стор. 14—15.

ського імені Ярослава Мудрого — Юрій або Георгій, звідси в окремих джерелах — Георгев, Гюргев, Югрев, Юрев. У 1050 році Ярослав Мудрий побудував у Юр'єві єпіскопську церкву, яку в народі ще з часу її заснування називали «білою церквою». Місто стало центром Юр'євської (Поросської) єпархії.

Юр'єв, тодішній південний форпост Київської Русі, зазнавав численних нападів половців та інших кочівників. Половці не раз руйнували його, зокрема в 1095 та 1103 роках. У 1103 році київський князь Святополк Ізяславович після вдалого походу на половців відбудував Юр'єв. Під час монголо-татарської навали в XIII ст. його знову зруйнували.

У 1311 році західноруські війська, очолювані князем Юрієм Слуцьким, розгромили в урочищі Ротку (околиця Юр'єва) великі сили татар, які втратили тут 8000 убитими[1]. Ця подія поклала початок відродженню міста. Руїни білокам'яної юр'євської церкви дали нову назву місту—Біла Церква, яка вперше зустрічається 1331 року[2].

В 60-х роках XIV ст. Київщину, в т. ч. й Білу Церкву, захопило Литовське князівство, а після Люблінської унії — Польща. Щоб утвердитися на загарбаних землях і захиститися від нападів кримських татар, польсько-литовські магнати та місцеві феодали будували замки й різні укріплення. Один з таких замків спорудив у Білій Церкві на початку 50-х років XVI ст. київський воєвода С.-Ф. Г. Пронський[3]. Місто стає центром Білоцерківського староства, де перебував намісник київського воєводи.

Щоб прискорити заселення Білої Церкви, як важливого опорного пункту в боротьбі з татарами, король Польщі та великий князь Литовського князівства Сигізмунд II Август у 1555 році надав міщанам на 10 років ряд пільг: звільнив їх від податків, мит, замкових робіт тощо. В 1562 році пільги було продовжено ще на 5 років. З 1570 року Біла Церква стає власністю українського магната — київського воєводи В.-К. Острозького. В 1580 році польський король С. Баторій звільнив бояр і міщан Білої Церкви від всіляких податків «на вічні часи», за що городяни повинні були будувати й утримувати замок, нести польову варту[4]. 1589 року міщани Білої Церкви одержали магдебурзьке право. Однак В.-К. Острозький того ж року домігся від короля його скасування і став вимагати виконання феодальних повинностей. У відповідь білоцерківці повстали, захопили князівське майно, порох і зброю. За це вони були притягнуті до суду. Призвідців засуджено до страти[5]. У придушенні цього повстання брала участь шляхта всього Київського воєводства.

В кінці 1591 року запорізькі козаки разом з реєстровцями під проводом гетьмана К. Косинського знищили польський гарнізон у Білій Церкві і захопили у підстарости Курцевича-Булиги документи на право володіння містом та іншими маєтками[6]. Звідси повстання поширилось на всю Київщину, Брацлавщину, Поділля й Волинь.

Населення Білої Церкви підтримало антифеодальне селянсько-козацьке повстання під керівництвом С. Наливайка. Розгромивши загін польських військ на чолі з князем К. Ружинським, С. Наливайко 2 квітня 1596 року, підтриманий білоцерківськими міщанами, вступив у місто, але змушений був залишити його: з Волині наближалося велике польське військо, очолюване польним гетьманом С. Жолкевським.

На початку XVII ст. Біла Церква була досить значним поселенням. За люстрацією 1616 року тут налічувалося понад 600 дворів — 300 міщанських, «послушних»

[1] Л. Похилевич. Сказания о населенных местностях Киевской губернии. К., 1864, стор. 490.

[2] M. Stryjkowski. Kronika Polska, Litewska, Zmódzka i wszystkiej Rusi, t. 2. Warszawa, 1846, стор. 4, 6—7.

[3] Архив Юго-Западной России, ч. 8, т. 5. К., 1907, стор. 74—75; журн. «Киевская старина», 1882, № 2, стор. 242.

[4] Архив Юго-Западной России, ч. 8, т. 5, стор. 106, 124, 131, 138—139, 190—193.

[5] К. Гуслистий. Нариси з історії України, вип. 3. К., 1941, стор. 39—41.

[6] Там же, стор. 54—55.

і понад 300 козацьких, які не бажали лишатися «під послушенством» феодалів[1]. У місті діяли млини, пивоварні та медоварні, розвивалася торгівля. Біла Церква славилася також досвідченими ремісниками (1641 року їх налічувалося 277[2]). Серед них були й зброярі, які вміли виготовляти рушниці та гармати. Хоч населення формально звільнили від усяких податків, однак білоцерківський староста Я. Острозький та його прислужники всіляко обмежували права козаків і міщан, стягували з них мито (щорічна сума цих поборів становила 1762 злотих 15 грошей[3]), обтяжували населення жовнірськими постоями, грабували їхнє майно. Все це викликало велике незадоволення жителів міста. Значна частина населення не визнавала влади польських урядовців. 1637 року білоцерківські козаки й міщани підтримали селянсько-козацьке повстання, очолене гетьманом нереєстрового козацтва П. М. Павлюком (Бутом).

Історія Білої Церкви тісно пов'язана з визвольною війною українського народу 1648—1654 рр. У цей період місто, що мало добре укріплену фортецю і було вигідно розташоване на шляхах між Києвом і Запорізькою Січчю, стало одним з важливих опорних пунктів у боротьбі за визволення від польсько-шляхетського гніту, центром адміністративно-територіальної і військової одиниці — Білоцерківського полку.

22 травня 1648 року білоцерківці влаштували урочисту зустріч війську Б. Хмельницького, яке здобуло перемогу під Жовтими Водами і Корсунем. Звідси Б. Хмельницький надсилав у всі кінці України універсали із закликом повставати на боротьбу проти польського гніту. Тут, в укріпленому таборі, він сформував 70-тисячне селянсько-козацьке військо[4]. Пізніше, в березні 1651 року, Б. Хмельницький писав з Білої Церкви листи російському цареві Олексію Михайловичу з проханням прискорити вирішення питання про возз'єднання України з Росією.

Восени 1651 року селянсько-козацьке військо, знекровлене поразкою під Берестечком, все ж зупинило під Білою Церквою об'єднані польсько-литовські війська[5]. 18 вересня того ж року Б. Хмельницький уклав з польським урядом тяжкий для України Білоцерківський договір, щоб дати можливість українському народові виграти час для згуртування сил на боротьбу з ворогами.

15 січня 1654 року на Соборній площі (нині площа Волі) жителі Білої Церкви в присутності уповноважених російського посольства — стольника Л. Лопухіна та піддячого Я. Портомоїна прийняли урочисту присягу на вірність Росії. Присягнуло 38 шляхтичів, 991 козак і 120 міщан[6].

Недовго, однак, білоцерківці почували себе вільними. Після укладення Андрусівського перемир'я в 1667 році Біла Церква, як і все Правобережжя, залишилася під владою Польщі. Згодом, у 1686 році, це було підтверджено і «вічним миром» між Росією та Польщею.

Боротьба за визволення Правобережної України і возз'єднання її з Росією тривала. Сподвижники С. П. Палія — наказний гетьман Правобережної України С. І. Самусь, корсунський полковник З. Іскра, брацлавський полковник А. Абазин на початку 1702 року скликали козацьку нараду у Фастові, яка ухвалила готувати народні маси до повстання проти польської шляхти. Воно почалося навесні на Поділлі й Волині. Влітку повстанський рух охопив Київщину[7]. 10 листопада 1702 року після двохмісячної облоги військами фастівського полковника С. П. Палія було роз-

---

[1] Архив Юго-Западной России, ч. 7, т. 1, стор. 289—290.
[2] І. П. Крип'якевич. Богдан Хмельницький. К., 1954, стор. 35—36.
[3] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 241, оп. 1, спр. 6, арк. 3—4.
[4] І. П. Крип'якевич. Богдан Хмельницький, стор. 5.
[5] А. И. Козаченко. Борьба украинского народа за воссоединение с Россией. М., 1954, стор. 183—184; Архив Юго-Западной России, ч. 3, т. 4. К., 1914, стор. 624, 689—696.
[6] Воссоединение Украины с Россией, т. 3, стор. 482—483; Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России, т. 10. СПб., 1878, стор. 239—240, 251, 259—260, 782—790.
[7] Архив Юго-Западной России, ч.3, т. 2, стор. 162, 449, 450.

громлено польський гарнізон у Білій Церкві[1]. Козаки захопили тут 28 гармат, великі запаси пороху, гранат і свинцю. С. П. Палій переніс сюди свою резиденцію. Біла Церква, як і за Б. Хмельницького, знову стала оплотом боротьби українського народу за визволення Правобережної України від польського гніту. Інформуючи царський уряд про воєнні успіхи, С. П. Палій повідомляв про одностайну волю селян і козаків возз'єднатися з братнім російським народом. Здійсненню цих прагнень заважала зрадницька діяльність гетьмана Мазепи, який неодноразово пропонував віддати місто шляхетській Польщі. На ці пропозиції С. П. Палій відповідав: «Ні ляхам, нікому іншому Білої Церкви не віддам, хіба що мене з неї за ноги витягнуть»[2].

Невдала війна з Туреччиною примусила російський уряд у 1711 році відмовитися від прав на Правобережну Україну і в т. ч. на Білу Церкву. Привілеї, які місто мало як форпост проти татар, всіляко ігнорувались польськими воєводами й старостами. Вони почували себе повновладними господарями і втручалися в особисте життя міщан, забороняли їм, під загрозою конфіскації майна, жити за межами міста, примушували у визначені строки споруджувати панські будинки, ремонтувати мости й греблі, а також сплачувати грошовий чинш та інші податки.

Під час гайдамацького руху XVIII ст., в якому активну участь брало населення Білої Церкви, польська шляхта прагнула зробити білоцерківську фортецю місцем притулку для панів, які тікали від народного гніву. Народні месники часто оточували місто, громили панські маєтки навколо нього. Під час Коліївщини гайдамаки неодноразово загрожували польському гарнізону. Спробу оволодіти Білою Церквою робив, зокрема, один з визначних селянських ватажків М. Швачка, але безуспішно[3].

1774 року польський сейм передав Білу Церкву у «довічне володіння» душителю українського народу часів Коліївщини, коронному гетьману Польщі графу Ф. К. Браницькому[4]. Жителі міста зазнавали утисків і від католицької церкви. Ще у 30-х роках XVIII ст. в місті утвердилась єзуїтська місія. «Отці-єзуїти» займалися не лише насадженням католицизму. На 5 ксьондзів місії працювало 47 кріпаків, кожен з них мав відробляти щороку 116 днів панщини, сплачувати подорожчизну та інші податки[5].

Після другого поділу Польщі (1793 рік) Біла Церква разом з усією Правобережною Україною возз'єдналася з Росією. Ця історична подія позитивно позначилась на економічному й культурному розвитку міста. Розташована на вигідних торгових шляхах, Біла Церква поступово втягувалась у загальноросійський ринок. Ширше стали розвиватися ремесло й торгівля; розгорталося містобудівництво. В 1793—1799 рр. руками кріпаків закладено великий ландшафтний парк «Олександрія» площею 200 десятин і вартістю 4 млн. крб. Назва парку походить від імені його власниці — Олександри Браницької. Автором проекту і першим забудовником парку був архітектор Мюффо[6]. Міським архітектором у той час працював італієць Домінік Ботані, садівником — Август Станге із Львова. На алеях парку красувалися чудові бронзові статуї, придбані 1816 року в Італії. Їх замовив Наполеон I, щоб прикрашати галереї Лувра, але з невідомих причин статуї залишились невикупленими[7]. Одночасно Браницькі будують Зимовий, Літній та інші палаци, будинок дворянського зібрання з колонадою у доричному стилі. Гроші на це надходили

---

[1] Г. Я. Сергієнко. Визвольний рух на Правобережній Україні в кінці XVII і на початку XVIII ст. К., 1963, стор. 147.

[2] Архив Юго-Западной России, ч. 3, т. 2, стор. 165, 171, 590.

[3] К. Гуслистий. Коліївщина (історичний нарис). К., 1947, стор. 25, 26.

[4] Журн. «Киевская старина», 1893, № 4, стор. 161—165.

[5] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 241, оп. 1, спр. 21, арк. 14—15.

[6] М. М. Грисюк. Олександрія — зелена скарбниця. К., 1965, стор. 7: журн. «Киевская старина», 1882, № 2, стор. 256.

[7] Статистическое описание Киевской губернии, ч. 1, стор. 492.

з 217 маєтків, де працювало 97 тис. кріпаків[1]. Багатства графині Браницької в 1838 році досягали суми в 28 млн. крб.

В 1809—1814 рр. у Білій Церкві споруджено торгові ряди на 85 крамниць — одна з рідкісних на Україні будов у стилі ампір. Щодо пропорцій своїх частин, загального розміщення архітектурних мас, розподілу їх на фронтони, пілястри, арки, колони вона вважається найкращою спорудою того часу. В стилі класицизму збудовано римсько-католицький костьол з портиками корінфського ордера (1812 рік), поряд з Миколаївською церквою, яка існує з 1706 року, Преображенський собор на зразок Одеського кафедрального та Магдалинську церкву на Заріччі (1839 рік).

Під час Вітчизняної війни 1812 року в місті широко розгорнувся рух за створення ополчення проти військ Наполеона І. З городян та селян навколишніх повітів (Васильківського, Київського, Таращанського й Богуславського) у Білій Церкві був сформований козацький полк з 1248 чоловік. У складі українського козачого війська білоцерківський полк під командуванням полковника Є. П. Оболенського у жовтні захищав Брест-Литовськ[2], а потім брав участь у переслідуванні ворога до західного кордону, за що був нагороджений срібними трубами.

У Білій Церкві відбувалися події, пов'язані з рухом декабристів. Тут 1824—1825 рр. С. І. Муравйов-Апостол, М. П. Бестужев-Рюмін та інші члени Васильківської управи Південного товариства, очолюваного П. І. Пестелем, обговорювали майбутню конституцію Росії — «Руську правду» — та плани вбивства царя. В матеріалах слідства у справі декабристів вони звуться «Білоцерківськими планами» (1-м і 2-м)[3]. Передбачалося вбити Олександра І під час огляду ним частин 3-го корпусу. Ця акція мала стати початком головних дій, але через смерть царя її не вдалося здійснити.

Під час виступу Чернігівського полку (29 грудня 1825 року — 3 січня 1826 року) у повсталих був намір з'єднатися з 17-м єгерським полком, розміщеним у Білій Церкві. Дві роти його на чолі з поручиком О. Ф. Вадковським готувалися підтримати повстанців. Але командуванню 3-го корпусу, до складу якого входив і 17-й єгерський полк, стали відомі наміри чернігівців. О. Ф. Вадковський був заарештований, а ненадійний полк командування терміново перекинуло в Сквиру[4]. Довідавшись від посланого в розвідку загону на чолі з І. І. Сухиновим про те, що 17-й єгерський полк виведений у невідомому напрямі, С. І. Муравйов-Апостол повернув на с. Пологи. Повсталий полк зазнав поразки за 15 км від Білої Церкви. 6 січня до міста були доставлені полонені, в т. ч. С. І. Муравйов-Апостол і М. П. Бестужев-Рюмін. 12 січня керівників повстання вивезли до Петербурга, а для розправи з «нижніми чинами» утворили спеціальну слідчу комісію й суд[5]. Солдати Чернігівського полку після екзекуції під суворим наглядом були відправлені на службу в окремий Кавказький корпус.

Повстання Чернігівського полку лишило глибокий слід у свідомості селян. Окремі групи кріпаків Білоцерківщини примкнули до повсталих, чимало селян були також готові приєднатися до них, очікуючи їх наближення. Зокрема, ще тоді, як С. І. Муравйов-Апостол підходив до Білої Церкви, там його чекали 4000 кріпаків — колишніх козаків, покріпачених Браницькими[6]. В 1826—1827 рр. багато кріпаків втекли в Задунайську Січ та інші віддалені місця.

---

[1] Журн. «Исторический вестник», 1909, № 1, стор. 202.

[2] Український народ у Вітчизняній війні 1812 року. Збірник документів. К., 1948, стор. 16, 17, 110—115.

[3] Рух декабристів на Україні. Х., 1926, стор. 68.

[4] Там же, стор. 106.

[5] М. Лисенко. Декабристський рух на Україні. К., 1954, стор. 67.

[6] В. С. Иконников. Крестьянское движение в Киевской губернии в 1826—1827 гг. в связи с событиями того времени, стор. 29.

Економічний і культурний розвиток Білої Церкви в першій половині XIX ст. стримувався тим, що місто було власницьким. Вся земля і підприємства належали Браницьким. Промисловість спеціалізувалася на переробці сільськогосподарської продукції, яка надходила з графських володінь. У 40—50-і роки в місті споруджено два цегельних, свічковий, сільськогосподарських машин, два шкіряних заводи, гуральню; будувалися млини, крупорушки, підприємства переробки м'яса, жирів, цукру, меду, шкіри, смоли тощо.

Щороку в Білій Церкві відбувалося 11 ярмарків. На 3 десятиденних ярмарках у 1842—1846 рр. продавалося щороку продукції в середньому на 91,5 тис. карбованців[1].

Населення передмість Заріччя, Олександрії та Ротка було покріпаченим. Тільки у Заріччі з 444 дворів 20 були тяглими, 315 — пішими, 109 — не мали польового наділу (т. зв. городники). За інвентарними правилами 1847—1848 рр. земельний наділ складав 7 десятин на піше господарство.

Після реформи 1861 року 1178 ревізьких душ чоловічої статі мали щороку відробляти 146 тис. днів панщини. Лише в 1870 році вони підписали викупного акта. Вартість землі, яка підлягала викупу, оцінювалася в 150,5 тис. карбованців[2].

У пореформений період прискорився розвиток промисловості. Якщо в 70-х роках у місті працювало 13 промислових підприємств, то наприкінці XIX ст. їх було 27. Значний вплив на розвиток економіки, особливо розширення ринкових зв'язків, мали прокладена в 1876 році Фастівсько-Знам'янська залізниця та спорудження станції Біла Церква.

На початку XX ст. Біла Церква стала одним з найбільших промислових і торгових центрів Київської губернії. В 1900 році тут працювали: завод сільськогосподарських машин, 5 цегельних, 6 шкіряних, пивоварний, 2 медоварних і 4 миловарних заводи, тютюнова, гільзова та 2 цукеркових фабрики, 4 слюсарних майстерні, 42 кузні, 2 вальцьових водяних млини, 13 крупорушок, 2 олійниці. За обсягом торгівлі хлібом місто посідало перше місце на Київщині (4,2 млн. пудів щорічно), вважалося другим після Києва щодо вивозу пивомедоварних продуктів, а по відправці цукру — четверте місце[3].

Невпинно зростала кількість населення міста. В 1860 році його налічувалося 12 075, у 1900 році — 47 771 чоловік (включаючи жителів околиць)[4]. Місто стало значним робітничим ринком. Масове пересування робітників створило особливі форми найму, властиві високорозвиненому капіталізму. Про це В. І. Ленін у праці «Розвиток капіталізму в Росії» писав: «На півдні і південному сході утворилось багато робітничих ринків, де збираються тисячі робітників і куди з'їжджаються наймачі... Наприклад, у Київській губернії робітничими ринками є містечка Шпола і Сміла (великі центри цукрової промисловості) і м. Біла Церква»[5]. Починаючи з ранньої весни, на робітничій біржі збиралися сотні розорених селян. Вони сподівалися найнятися в Київ та інші великі міста ковалями, слюсарями, токарями[6], сезонниками на цукрові заводи.

В найбільш жахливих умовах жила міська біднота, яка мешкала в основному в т. зв. «Грузії». Цей район міста дістав таку назву тому, що земляні халупи нагадували кавказькі саклі. Дахи були нарівні з землею, світло пробивалося крізь невеликі отвори, закриті шматочками скла. В багатьох будинках кількість повітря на

---

[1] Статистическое описание Киевской губернии, ч. 1, стор. 491—492.
[2] Київський облдержархів, ф. 4, оп. 99, спр. 1821, арк. 8, 11, 12, 405, 406.
[3] Свод некоторых данных по статистико-экономическому описанию Киевской губернии. К., 1912, стор. 26.
[4] Список населенных мест Киевской губернии. К., 1900, стор. 467.
[5] В. І. Ленін. Твори, т. 3, стор. 202.
[6] Список населенных мест Киевской губернии, стор. 468.

одного мешканця складала 0,33 куб. сажня (це в той час, коли в тюрмі його норма була 1,5 куб. сажнів). У Білій Церкві лютували епідемічні хвороби, які забирали сотні людей.

Жорстокої експлуатації зазнавало трудове населення міста від Браницьких та їх компаньйонів-орендарів Менцеля, Габовича, Кернеса, Бялика, Айзенштейна, Ніренштейна. Робочий день на їх підприємствах тривав 13—16 годин на добу. Ринок безробітних дозволяв хазяям тримати заробітну плату на мізерному рівні. Особливо погіршилося становище робітників і ремісників під час економічної кризи 1900—1903 років.

У квітні 1902 року Київський комітет РСДРП створив у Білій Церкві соціал-демократичну групу. Їй вдалося встановити тісні зв'язки з соціал-демократичними організаціями ряду міст Росії, одержувати від них нелегальну літературу, прокламації[1]. З соціал-демократичними ідеями окремі робітники Білої Церкви були ознайомлені й раніше. Так, ще на початку 1895 року один з керівників петербурзького «Союзу боротьби за визволення робітничого класу», створеного В. І. Леніним, П. К. Запорожець розповсюджував у місті працю В. І. Леніна «Що таке «друзі народу» і як вони воюють проти соціал-демократів?».

Під впливом діяльності Білоцерківської групи РСДРП 1 травня 1903 року в урочищі Голендерні, що за річкою Рось, відбулася робітнича маївка, яка мала велике значення для політичного виховання робітників в умовах царизму. У вересні того ж року вперше в історії міста на заводі сільськогосподарських машин Менцеля застрайкували робітники, які вимагали підвищення заробітної плати на 20 проц. і скорочення робочого дня. Страйк тривав протягом двох тижнів. Досвіду організованої боротьби робітникам ще бракувало і тому підприємцю вдалося зломити страйкарів. У присутності поліцейських він звільнив 80 чоловік, решта — змушена була приступити до роботи[2].

Російсько-японська війна викликала невдоволення серед трудового населення. 19 листопада 1904 року на Смоляній вулиці з'явилися прокламації із закликом до трудящих чинити опір під час мобілізації до армії і влаштувати демонстрацію. Поліція не змогла натрапити на слід тих, хто розповсюджував прокламації[3].

1905 рік позначився піднесенням революційного руху. На знак протесту проти «Кривавої неділі» застрайкували робітники заводу Менцеля, будівельники, друкарі, кравці, шевці, прикажчики, гімназисти. Діями страйкарів керували соціал-демократи. «В містечку є багато осіб, які належать до соціал-демократичної партії»,— повідомляв 8 лютого своє начальство білоцерківський пристав. Від імені РСДРП трудящі закликалися до бойових сходок, демонстрацій і страйків. 14 березня застрайкували майстрові й робітники на махорковій фабриці Грановського і Колодного[4]. 17—18 квітня Білоцерківська група РСДРП розповсюдила прокламації з закликом до святкування 1 Травня, організації загального страйку й виходу на вулиці зі зброєю в руках. Трудящі зібралися на Чортовому острові за містом, співали революційних пісень.

З обуренням зустріли трудящі царський маніфест 17 жовтня. 18 жовтня відбулася велика демонстрація, в якій взяло участь близько 2 тис. чоловік. Майоріли червоні прапори, лунали вигуки: «Геть самодержавство!», «Геть Миколашку-кровопивцю!»[5].

У грудні велике занепокоєння поліції викликали дії писаря 14-го флотського екіпажу, селянина з білоцерківського передмістя Олександрії Г. Ф. Кандиби. 23-річний моряк спершу писав листи до селян Олександрії, закликаючи повставати

---

[1] Нариси історії Київської обласної партійної організації, стор. 40.
[2] Революция 1905—1907 гг. на Украине, т. 1, стор. 420.
[3] Київський облдержархів, ф. 320, оп. 1, спр. 11, арк. 11—12.
[4] Там же, арк. 23, 36, 37—40.
[5] Там же, арк. 42, 52—53, 139.

П. П. Сломчинський—один з організаторів боротьби за Радянську владу на Білоцерківщині. Фото до 1941 р.

на боротьбу, а приїхавши у відпустку, став розповсюджувати в місті і навколишніх селах нелегальну літературу. 31 січня 1906 року Г. Ф. Кандибу заарештували і під посиленою охороною відправили до васильківської тюрми.

В лютому 1907 року поліція виявила рукописний наказ групи селян Білої Церкви до члена Державної думи. «Мета і прагнення наказу,— доповідав повітовий справник київському губернаторові,— спрямовані на скинення існуючого ладу й порядку». Автори наказу були заарештовані[1]. Навесні 1907 року в навколишніх селах поширився селянський рух. Палали панські економії і фільварки. 1 травня згоріла економія графині Браницької у Білій Церкві. 9 травня газета «Киевская мысль» писала, що це був наслідок селянської політики «викурювання панів із гнізд».

Після третьочервневого державного перевороту Білоцерківська організація РСДРП була майже повністю розгромлена[2]. Але передові робітники не припинили боротьби. В травні 1912 року в Білій Церкві з'явилися перші примірники «Правды». Розповсюджував їх гурток «правдистів», який очолював робітник заводу Менцеля П. П. Сломчинський[3]. Підпільники несли в маси полум'яні слова революційної правди. Особливо активізувалася діяльність підпільників у першотравневі дні. 20 і 30 квітня 1912 року в різних частинах міста були розкидані листівки, видруковані в Білій Церкві. В них робітники закликалися на святкування 1 Травня, до повалення монархічного ладу. В 1914 році провокатор видав поліції відважних підпільників[4].

Стан культури в місті яскраво відбивав політику самодержавства щодо трудящих. Навчальні та культурно-освітні заклади створювались, насамперед, в інтересах привілейованої частини населення. В 1847 році відкрили гімназію. 1872 року її перетворено в реальне училище, а в 1890-му знову в гімназію. Висока плата за навчання й різні соціальні обмеження закривали до неї двері дітям трудящих. Для них на кінець XIX ст. існували двокласна народна міністерська школа, єврейське казенне двокласне міністерське училище, однокласна і 3 церковнопарафіяльні школи[5]. Всі ці заклади не давали права вступу до гімназії і могли охопити лише 10—11 проц. дітей міста. Зате тут діяли аж 22 релігійні заклади: православні церкви, римсько-католицький костьол, єврейські молитовні будинки, лютеранська кірха тощо.

В 1886 році у місті почав виходити журнал ліберально-демократичного напряму «Белоцерковец» (видавець І. Петриковський), але світ побачив лише один випуск[6]. Книги були доступними для незначної частини населення. 1895 року відкрито 5 книжкових крамничок і при них платні читальні. Існувало 2 безплатні бібліотеки — при поштово-телеграфній конторі (300 книжок) та при попечительстві народної тверезості (200 книжок). Масових культурно-освітніх закладів у місті не було. Привілейовані групи населення мали свої клуби — офіцерське зібрання, комерційний клуб, дворянське зібрання.

---

[1] Київський облдержархів, ф. 320, оп. 1, спр. 11, арк. 171—173, 180, 189, 193, 198.
[2] Нариси історії Київської обласної партійної організації, стор. 79.
[3] 1917—1920 роки на Білоцерківщині. (Факти і документи). Біла Церква, 1927, стор. 7.
[4] Київський облдержархів, ф. 1534, оп. 1, спр. 4, арк. 3, 4, 5; спр. 6, арк. 1; 1917—1920 роки на Білоцерківщині, стор. 7.
[5] Список населенных мест Киевской губернии, стор. 467.
[6] Н. М. Лисовский. Библиография русской периодической печати 1703—1900 гг. Пг., 1915, стор. 474.

Протягом довгого часу медичне обслуговування населення здійснювалося єдиним закладом — лікарнею на 54 ліжка, відкритою 1795 року Браницькою[1]. В 1886 році побудовано єврейську лікарню на 24 ліжка. Браницька берегла свої землі для більш прибуткових справ, а під забудову лікарні виділила найбрудніший район у Білій Церкві — біля болота. Як писалося в одному з лікарських звітів, важко було знайти в містечку місце, таке брудне й занедбане. Харчувалися хворі коштом приватних пожертвувань. У 1900 році медичне обслуговування здійснювали 16 лікарів, 11 фельдшерів і 4 повитухи[2].

Перша світова імперіалістична війна різко погіршила економічне становище трудящих міста. Прагнучи нажитися на воєнних поставках, підприємці посилили наступ на права робітників. З допомогою поліції були розігнані профспілки. Невеликій більшовицькій групі (10—12 чоловік)[3] довелося працювати в глибокому підпіллі.

Лише під час першої мобілізації на фронт направлено з міста 1600 робітників і ремісників. У 1915 році пішли на війну майже всі дорослі чоловіки. У Білій Церкві побільшало біженців. Зростали ціни на продовольчі товари, посилювалася спекуляція. Життя міської бідноти ставало нестерпно тяжким. Багато жінок і дітей жебракувало.

Як тільки в місті стало відомо про перемогу Лютневої буржуазно-демократичної революції, місцева буржуазія та чиновники при підтримці угодовців-меншовиків і есерів сформували свою владу — раду громадських організацій[4]. Очолив її монархіст, директор гімназії Лихачов; його змінив ліберал — учитель Низков, який став комісаром Тимчасового уряду в Білій Церкві. Цей орган місцевої буржуазії, заграючи з трудящими, ввів до складу свого виконкому двох робітників. Рада громадських організацій найбільше дбала про те, як краще підготувати місцевий гарнізон до церемонії присяги Тимчасовому уряду, славослів'я йому на маніфестаціях та мітингах. Лихачов виступав проти роззброєння поліції, захищав старий чиновницький апарат.

В ці ж дні створено Раду робітничих депутатів, до якої увійшло по одному делегату від кожного підприємства. У складі її було лише два більшовики. Меншовикам, есерам та бундівцям вдалося захопити більшість місць. Оскільки під час виборів був порушений принцип пропорціональності (не враховувалася кількість працюючих на підприємствах), більшовики наполягали призначити нові вибори. Їм вдалося це здійснити в середині березня. До нового складу Ради кожні 25 робітників делегували одного депутата[5]. Із 120 депутатів Ради більшовиків було 8[6].

Водночас солдати місцевого гарнізону створили Раду солдатських депутатів, у якій переважали більшовики. В кінці квітня відбулося об'єднання Рад робітничих і солдатських депутатів. В новій Раді, яку очолив солдат-більшовик Поляков, перевага залишилась за угодовцями і тими, хто їм співчував. Але у виконкомі Ради з 10 членів 5 належало до партії більшовиків[7].

Незважаючи на протидію меншовиків, есерів та бундівців, більшовики добилися прийняття Радою багатьох рішень, які захищали інтереси трудящих. Явочним

---

[1] Журн. «Исторический вестник», 1900, № 1, стор. 182.

[2] Н. А. Соколовский. Белая Церковь Васильковского уезда Киевской губернии в медико-топографическом, статистическом и санитарном отношениях. Белая Церковь, 1890, стор. 10—11, 18, 25; Список населенных мест Киевской губернии, стор. 468.

[3] Перемога Великої Жовтневої соціалістичної революції на Україні у 2-х т., т. 2. К., 1967, стор. 11—12.

[4] 1917—1920 роки на Білоцерківщині, стор. 8—9.

[5] Большевистские организации Украины в период подготовки и проведения Великой Октябрьской социалистической революции (март — ноябрь 1917 г.) Сборник документов и материалов. К., 1957, стор. 203.

[6] Перемога Великої Жовтневої соціалістичної революції на Україні, т. 2, стор. 14; Нариси історії Київської обласної партійної організації, стор. 160.

[7] Білоцерківський краєзнавчий музей, фонди, інв. №№ 4434, 4822.

порядком запроваджувався 8-годинний робочий день, поліпшувалося постачання продовольством. Ці заходи здійснювалися через комісії Ради (продовольчу, військову, економічно-побутову, земельну, культурно-освітню), де переважав вплив більшовиків. Найбільшою активністю відзначалася продовольча комісія, яку очолював більшовик К. П. Славінський. Вона ухвалила вилучити на користь робітників лишки продовольства у буржуазії. Есери й меншовики, не погодившись з цим, залишили комісію. Трудящі міста все більше переконувалися, що більшовики — єдині захисники їх прав та інтересів.

На початку квітня 1917 року в Білій Церкві створюється ініціативна група більшовиків у складі 20 осіб[1]. Під її керівництвом відбувалися численні мітинги, де трудящі засуджували політику буржуазного Тимчасового уряду. Залізничники, робітники заводу Менцеля у своїх резолюціях вимагали припинення війни, укладення справедливого демократичного миру без анексій і контрибуцій[2].

Наприкінці травня до міста переїхали авторемонтні майстерні 7-ї армії, де працювало чимало революційно настроєних робітників. Тут діяла невелика, але дуже впливова більшовицька організація, яка об'єднала свої зусилля з білоцерківською ініціативною групою РСДРП. До Ради робітничих і солдатських депутатів були кооптовані солдати-більшовики, зокрема Ф. Т. Корельцев, якого обрали заступником голови виконкому Ради і одночасно заступником голови партійної організації[3].

Ініціативна група спільно з більшовиками автомайстерень на початку червня 1917 року оформилася як міська організація РСДРП(б). В кінці липня до її складу входило вже 45 чоловік[4].

Розстріл липневої демонстрації у Петрограді викликав хвилю мітингів і страйків. Загострилася боротьба в Раді. Есеро-меншовицькі депутати відверто підтримували лінію Тимчасового уряду[5]. Проте авторитет їх швидко падав. Остаточно втратила свій вплив на населення рада громадських організацій, діяльність якої припинилася. Розгорнулася гостра боротьба під час виборів до міської думи. Більшовики прагнули використати і цей орган для впливу на маси, склавши свій окремий список, який на робітничих околицях зібрав значну кількість голосів.

Крок за кроком більшовики завойовували на свій бік трудящих. Великих успіхів у цьому вони добилися і серед солдатів. Бувати в казармах солдати дозволяли тільки більшовицьким агітаторам, які розгорнули роботу, щоб мобілізувати трудящих на вирішальний бій. Київський губернський комісар 18 жовтня просив начальника штабу Київського військового округу надіслати у Білу Церкву війська для придушення можливого збройного повстання[6].

Коли стало відомо про перемогу Жовтневого збройного повстання в Петрограді, більшовики Білої Церкви негайно скликали засідання Ради робітничих і солдатських депутатів і порушили питання про перехід влади до її рук. Готувалася до виступу і контрреволюція. До міста прибували петлюрівські частини. З буржуазно-націоналістичної інтелігенції та інших контрреволюційних елементів створювалися загони «вільного козацтва» і «січових стрільців». Революційно настроєні військові частини гарнізону були роззброєні військами Центральної ради[7] і виведені з міста. Наприкінці грудня загін «вільних козаків» вчинив напад на Раду робітничих і солдатських депутатів. Рада перейшла в підпілля і продовжувала свою роботу. Вона в грудні

---

[1] Большевистские организации Украины в период подготовки и проведения Великой Октябрьской социалистической революции, стор. 203.

[2] 1917 год на Киевщине. Хроника событий, стор. 45—48.

[3] Білоцерківський краєзнавчий музей, фонди, інв. № 4851.

[4] Большевистские организации Украины в период подготовки и проведения Великой Октябрьской социалистической революции, стор. 305, 672.

[5] Там же, стор. 327.

[6] Борьба за власть Советов на Киевщине (март 1917 г.— февраль 1918 г.) Сборник документов и материалов. К., 1957, стор. 343.

[7] Перемога Великої Жовтневої соціалістичної революції на Україні, т. 2, стор. 48.

нелегально відрядила свого представника — більшовика П. П. Сломчинського на І Всеукраїнський з'їзд Рад.

Наприкінці січня 1918 року створюється підпільний ревком, який почав готувати сили для революційного виступу[1]. На допомогу з Києва поспішали революційні загони. 18 лютого 1918 року 1-й Український кінний полк, підтриманий бронепоїздом під командуванням А. В. Полупанова, визволив Білу Церкву від петлюрівців. На людному мітингу була ухвалена резолюція про перехід всієї влади до Рад. Відбулися довибори делегатів до Ради від селян приміської смуги — Заріччя, Олександрії, Ротка. Ревком призначив комісарів на пошту й телеграф, у міліцію, казначейство та в інші установи. Охороняв місто загін Червоної гвардії, яким командував міськвійськком А. Й. Гординський.

А. Й. Гординський — один з організаторів боротьби за Радянську владу в Білій Церкві. Фото до 1917 р.

10 березня 1918 року Білу Церкву захопили німецькі окупанти. Почалася розправа над прихильниками Радянської влади. Більшовицька організація пішла в підпілля і звідти керувала роботою, допомагаючи створювати партизанські загони в місті й навколишніх селах[2]. У жовтні губком заснував у Білій Церкві Київський окружний партійний комітет, який очолив революційні сили Васильківського, Канівського, Київського й Сквирського повітів. Налякані піднесенням повстанського руху, окупанти та гетьманська «державна варта» докладали всіх зусиль, щоб розгромити підпільні більшовицькі організації. 6 листопада їм вдалося натрапити на слід більшовицького окружкому і заарештувати його членів[3]. Але міська парторганізація та створений нею ревком продовжували діяти[4].

15 листопада до Білої Церкви вступили загони петлюрівців. Тут Директорія збирала сили для походу на Київ. Було сформоване військове ядро з буржуазно-націоналістичних загонів «січових стрільців» чисельністю до 3500 чоловік[5]. Більшовицька організація в умовах петлюрівського терору викривала контрреволюційну політику Директорії, гуртувала сили для боротьби проти неї.

21 лютого 1919 року 3-й Новгород-Сіверський полк 1-ї Української радянської дивізії після короткочасного бою визволив місто від петлюрівців[6]. 23 лютого в Білій Церкві відбулися військовий парад частин 1-ї Української дивізії та демонстрація трудящих. Це було справжнє єднання населення з Червоною Армією. Трудящі святкували відновлення Радянської влади[7].

Розгорнули свою діяльність партійна організація, ревком. 10 квітня 1919 року організаційно оформилися повітовий комітет партії, перший комсомольський осередок[8], а 12 квітня — повітревком. 16 квітня відкрилися курси інструкторів-організаторів Радянської влади на місцях[9].

Була обрана Рада робітничих депутатів, у якій більшість складали більшовики[10]. 27—30 квітня 1919 року відбувся І з'їзд Рад Білоцерківського (Васильківського) повіту, який обговорив питання про організацію Радянської влади на

---

[1] 1917—1920 роки на Білоцерківщині, стор. 20.
[2] Там же, стор. 21, 26, 30, 37, 44.
[3] Гражданская война на Украине, т. 1, кн. 1, стор. 404.
[4] 1917—1920 роки на Білоцерківщині, стор. 26.
[5] І. К. Рибалка. Відновлення Радянської влади на Україні (1918—1919). Х., 1957, стор. 19.
[6] Гражданская война на Украине, т. 1, кн. 1, стор. 649; І. К. Рибалка. Відновлення Радянської влади на Україні, стор. 58.
[7] М. И. Демченко. Шестой повстанческий. М., 1964, стор. 77, 157, 162—163.
[8] Газ. «Радянська нива» (Біла Церква), 6 липня 1929 р.
[9] ЦДАЖР УРСР, ф. 1738, оп. 1, спр. 49, арк. 66.
[10] Там же, арк. 17.

місцях, допомогу Червоній Армії, національне й продовольче питання і схвалив більшовицькі резолюції. З'їзд прийняв рішення про перенесення повітового центру з Василькова до Білої Церкви. 31 липня націоналізовано найбільші підприємства міста — завод Менцеля, млини Ніренштейна та Айзенштейна[1].

Всі політичні, економічні й культурні починання доводилося здійснювати в складних умовах розрухи й боротьби з куркульськими бандами, які чинили шалений опір, неодноразово робили напади на місто. Важлива роль у цій жорстокій боротьбі з класовими ворогами належала 1-му Білоцерківському батальйону, створеному при повітовому військкоматі.

Лише півроку тривала мирна передишка. 25 серпня 1919 року до міста знову вдерлися петлюрівці[2], а 1 вересня їхній фронт зімкнувся з денікінським. Почалися грабежі, погроми, розстріли. Перебуваючи в підпіллі, повітова партійна організація керувала створенням партизанських загонів. Діяв повітовий штаб партизанського руху. Партизани мали на озброєнні кулемети і навіть артилерію. З наближенням Червоної Армії партизани активізували бойові дії. 25 грудня повстанські загони чисельністю до 3 тис. чоловік оточили місто. З Києва підійшли частини 12-ї армії, які у взаємодії з партизанами визволили Білу Церкву. Денікінці, які в паніці тікали з міста, залишили великі трофеї: 11 паровозів, близько тисячі навантажених вагонів тощо.[3]

У розореному денікінцями місті лютував голод, людей косив тиф. Повітовий комітет партії і повітревком спрямували зусилля на зміцнення Радянської влади в місті й на селі, відбудову господарства, подолання голоду, поновлення роботи профспілкових, комсомольських та інших громадських організацій, шкіл, клубів, закладів охорони здоров'я. В кінці року діяло 10 споживчих товариств, які об'єднували понад 3500 трудящих[4]. На початку 1920 року стали давати продукцію завод сільськогосподарських машин, млини, крупорушки, запрацювали майстерні.

20 квітня відбувся II повітовий з'їзд Рад. 190 його делегатів обговорили закон про землю, розглянули питання відбудови народного господарства, розвитку освіти й охорони здоров'я, обрали повітовий виконавчий комітет.

Втілити в життя рішення з'їзду завадив новий ворог: в ніч з 2 на 3 травня польські війська захопили місто[5]. Прокотилася нова хвиля грабежів, насильств, репресій проти партійного і радянського активу. Боротьбою проти окупантів керувала група комуністів, залишених повітпарткомом у підпіллі. Окупація тривала місяць. 8 червня фастівська група військ під командуванням Й. Е. Якіра і кавалерійська бригада Г. І. Котовського визволили Білу Церкву від білополяків[6].

Сумну картину являло місто після вигнання польських інтервентів. Майже всі підприємства через нестачу обладнання й сировини не працювали. Більшість робітників не мала роботи. Місто заповнили біженці. Не вистачало житла, продуктів,

Пам'ятник героям громадянської війни. Біла Церква (Роток). 1969 р.

[1] Киевщина в годы гражданской войны и иностранной военной интервенции, стор. 270.

[2] Н. И. Супруненко. Очерки истории гражданской войны и иностранной военной интервенции на Украине (1918—1920). М., 1966, стор. 277.

[3] Киевщина в годы гражданской войны и иностранной военной интервенции, стор. 318—319, 340.

[4] Білоцерківський союз споживчих товариств. Справоздання за 1919 р. Біла Церква, 1920, стор. 60.

[5] И. Паука. Разгром белополяков под Киевом в 1920 году. М., 1938, стор. 24.

[6] Гражданская война на Украине, т. 3, стор. 181.

палива, медикаментів. Лютувала епідемія тифу та інших інфекційних хвороб. Тривали напади різних банд. Бандитизм був однією з головних перешкод мирного будівництва. Щоб очистити навколишні райони від банд, сюди прибули частини 1-го корпусу червоного козацтва під командуванням В. М. Примакова. Восени в Київській губернії було створено штаби для боротьби з бандитизмом. Один з них містився у Білій Церкві[1].

Делегати І повітового з'їзду профспілки «Робземліс». Біла Церква. 1922 р.

У вересні до міста прибув агітпоїзд ім. В. І. Леніна на чолі з Г. І. Петровським[2], який подав значну допомогу партійній організації і трудящим Білоцерківського повіту. Г. І. Петровський виступив на міському мітингу, закликав поповнювати лави Червоної Армії. Добровольці крокували вулицями міста з червоними прапорами під спів «Інтернаціоналу» — вони йшли добивати Врангеля і білополяків.

У відбудовний період повітовий комітет партії, партосередки підприємств і установ, профспілки доклали багато зусиль, щоб розв'язати першочергові господарсько-політичні завдання нової економічної політики. В умовах, коли країна переживала голод, насамперед подбали про відродження борошномельної промисловості. Білоцерківські млини, оголосивши себе ударними, виробляли щодоби 10 тис. пудів борошна і 5 тис. пудів різних круп. Про свої трудові успіхи білоцерківці доповідали В. І. Леніну і обіцяли йому невтомно працювати над подоланням господарської розрухи[3].

Став постачати села різними знаряддями завод сільськогосподарських машин. У 1921 році він виготовив 120 плугів, 135 борін, 50 культиваторів і 25 сівалок[4]. Трудящі міста допомагали відбудовувати найважливіші промислові підприємства республіки. В лютому того ж року на загальних зборах службовців радянських установ Білої Церкви одноголосно ухвалено відрахувати 25 проц. місячного заробітку для відбудови Донбасу[5].

Велику й різноманітну роботу вели профспілки. В квітні 1920 року районна рада профспілок, до складу якої входило 15 галузевих профорганізацій, об'єднувала близько 3000 працівників. Керівною силою в профспілках були комуністи. З 35 чоловік, які входили до ради профспілок, 12 були членами партії[6]. Профспілки організовували допомогу голодуючим. У 1922 році зібрали коштом відрахувань 1992 пуди борошна і один вагон продовольства для допомоги населенню Самари. Профспілки піклувалися також про безпритульних дітей, шефствували над військовими частинами. Так для організації культроботи серед червоноармійців навчального батальйону був відрахований одноденний заробіток[7].

---

[1] Гражданская война на Украине, т. 3, стор. 534.
[2] Газ. «Вісті Білоцерківщини», 4 вересня 1920 р.
[3] Трудящі України В. І. Леніну. Збірник документів. К., 1960, стор. 125.
[4] Газ. «Вісті Білоцерківщини», 26 січня 1922 р.
[5] Київський облдержархів, ф. Р-1, оп. 1, спр. 132, арк. 306.
[6] Там же, ф. Р-708, оп. 1, спр. 33, арк. 3—4.
[7] Там же, спр. 318, арк. 87, 121; спр. 326, арк. 70—71, 74, 80.

15 лютого 1922 року Білу Церкву відвідали видатні діячі Комуністичної партії М. І. Калінін та Г. І. Петровський, які прибули з агітпоїздом «Октябрьская революция». Вони мали численні зустрічі з трудящими міста і навколишніх сіл, з працівниками повітпарткому та повітвиконкому. Агітпоїзд випускав газети й листівки із закликом подати допомогу голодуючим, організовано провести весняну сівбу[1].

20 травня 1923 року Біла Церква стала окружним центром. На той час у місті проживало 38 121 чоловік.

На кінець 1925 року в Білій Церкві діяло вже 9 підприємств цензової промисловості (металообробних, борошномельних, поліграфічних), де працювало 507 робітників. Валова продукція їх становила близько 2,5 млн. крб. Крім того, працювало 17 нецензових підприємств (харчових, текстильних та інших) з обсягом продукції в 95 тис. крб. і 904 кустарних, які виробляли товарів на 530 тис. крб. Значна частина кустарів була об'єднана в 12 кооперативів[2]. Вантажообіг залізничної станції досяг майже довоєнного рівня. Торговий оборот у 1924/1925 господарському році становив 7 млн. крб. На державну торгівлю припадало 27,7 проц. обороту, на кооперативну — 15,1 проц. У приватній роздрібній торгівлі було близько 700 торгових точок.

Бурхливо розвивалася соціалістична культура. Влітку 1920 року проведено реформу шкіл, розпочату ще до білопольської інтервенції. Замість багатьох видів і типів шкіл було створено 24 трудових школи 1-го (молодшого — 1—4 класи) та 2-го (старшого — 5—7 класи) концентрів (13 українських, 1 російську, 7 єврейських та 3 польських). В них навчалося 3407 учнів. На базі двох гімназій (чоловічої і жіночої) восени того ж року відкрили вищі 3-річні педагогічні курси (пізніше педтехнікум), сільськогосподарський технікум з агрономічним та механічним відділеннями (він готував агрономів та інженерів вузького профілю), промислову та кооперативно-торговельну профшколи[3].

Першочерговим завданням була ліквідація неписьменності. В цій справі велика увага приділялася системі лікнепів. 1925 року засновано районне відділення товариства «Геть неписьменність!», яке створило 63 групи лікнепу. В них оволодівали грамотою 2450 осіб дорослого населення міста[4]. До числа викладачів залучалися працівники народної освіти, комсомольці, широкі кола інтелігенції. Для ліквідації безпритульності дітей у Білій Церкві відкрили шість дитячих будинків[5].

З кожним роком зростало число шкіл і учнів. У 1925 році в школах працювало 109 вчителів. У тому ж році запроваджено загальне початкове навчання.

У відбудовний період у місті було створено розгалужену мережу культурно-освітніх закладів. 1921 року в приміщенні театру ім. В. І. Леніна (колишній «Експрес») відкрилася міська бібліотека з безплатною читальнею[6]. В липні розчинили двері робітничий клуб ім. Комінтерну, пролетарський театр ім. О. М. Горького[7].

Розвивалося театральне життя. Ще 1919 року в місті почав працювати драматичний гурток школи молодших командирів 45-ї стрілецької дивізії ім. В. І. Чапаєва. Цей, значний на той час, культурно-виховний осередок здійснив постановку п'єси про Спартака, яка була показана того ж року, в день річниці дивізії. На виставі був присутній Г. І. Котовський, прославлений полководець, герой громадянської

---

[1] Газ. «Вісті Білоцерківщини», 19 лютого 1922 р.

[2] Статистичний бюлетень Білоцерківського окружного статистичного бюро, № 7—9. Біла Церква, 1926, стор. 16, 17, 46, 116—117.

[3] ЦДАЖР УРСР, ф. 166, оп. 2, спр. 1045, арк. 10, 18, 55; оп. 3, спр. 1198, арк. 1, 2; газ. «Вісті Білоцерківщини», 30 листопада 1920 р.; 3, 6 квітня, 8 липня 1921 р.

[4] Про розвиток міста Білої церкви за роки Радянської влади. Біла Церква, 1960, стор. 29.

[5] Білоцерківщина. Статистичний збірник. 1917—1927. Біла Церква, 1927, стор. 9.

[6] Газ. «Вісті Білоцерківщини», 3 квітня 1921 р.

[7] Там же, 8 і 14 липня 1921 р.

У дендропарку «Олександрія»,
м. Біла Церква. 1968 р.

Озеро в Боярці. 1970 р.

Дибинецька ГЕС на р. Росі. 1969 р.

Вклейка надрукована на Хар
друкоофсетній фабриц

війни[1]. 2 грудня 1920 року Київський російський театр вперше на білоцерківській сцені поставив п'єсу «Злочин і кара» (за романом Ф. М. Достоєвського). Влітку 1921 року створюється постійна українська театральна трупа. Видатною подією в театральному житті міста були виступи тут Київського драматичного театру, при якому існували студія театрального мистецтва, режисерські курси для аматорів. Організатором цієї справи був видатний український радянський режисер і актор, народний артист УРСР О. С. Курбас з групою київських акторів[2]. 1923 року засновано філіал театру «Березіль», відомий як Третя театральна майстерня мистецького об'єднання «Березіль». У 1924 році вона перетворилася на перший у республіці Мандрівний зразковий театр для села, яким керував відомий режисер Я. Д. Бортник. Театр виїздив на гастролі за межі Білоцерківщини. В 1925 році переважно з робітничої та селянської молоді — студентів педагогічного та сільськогосподарського технікумів, а також частини учасників колишньої Третьої майстерні «Березіля», створено напівпрофесіональний театр, який мав назву «Білоцерківська округова театральна майстерня»[3]. В 1923 році організовано краєзнавчий музей.

Нові перспективи розвитку міста відкрилися в роки соціалістичної індустріалізації країни. Партійна організація міста на початку 1926 року налічувала в своїх рядах 152 комуністи, об'єднаних у 25 осередках[4]. У березні 1927 року IX окружний з'їзд Рад затвердив основні завдання щодо дальшого розвитку промисловості, торгівлі, культури й освіти, поліпшення медичного обслуговування, розширення житлового будівництва в Білій Церкві.

В місті розгорнулися роботи по реконструкції заводу сільськогосподарських машин ім. 1 Травня, цегельних підприємств, електростанції, тютюновогільзових фабрик, друкарні, підприємств переробки сільськогосподарської продукції. У 1927—1929 рр. збудовано механізовані цегельний та черепично-бетонний заводи, міський водогін, першу чергу каналізаційної мережі, елеватор, хлібопекарню[5]. На базі великих покладів високоякісного граніту, каоліну та інших копалин району розгорнулося виробництво будівельних матеріалів. 31 жовтня 1927 року, напередодні X річниці Великої Жовтневої соціалістичної революції, на Рибачій скелі над річкою Рось в урочистій обстановці закладено фундамент нової електростанції.

Велику допомогу партійним і радянським організаціям міста надав Центральний Комітет КП(б)У та уряд Радянської України. В 1927/1928 господарському році збільшено асигнування на відбудову окружного центру, розвиток міської промисловості, будівництво комунальних підприємств, культурно-освітніх закладів.

У зв'язку з подальшими змінами адміністративно-територіального поділу республіки 1930 року було ліквідовано Білоцерківський округ, Біла Церква стала центром однойменного району, який 1932 року увійшов до складу Київської області.

Партійна організація міста, що налічувала 1930 року 452 комуністи, об'єднаних у 29 осередках[6], очолила боротьбу за дострокове виконання першої п'ятирічки. На заводі ім. 1 Травня ширився рух за зниження собівартості продукції та підвищення продуктивності праці й рентабельності підприємства, економію коштів. Здійсненню цих завдань сприяла механізація виробництва. Завод було оснащено новими машинами й механізмами, які набагато полегшили працю робітників. Колектив підприємства оголосив себе ударним. На той час 72 проц. робітників постійно перевиконували виробничі завдання[7].

---

[1] Український драматичний театр, т. 2. К., 1959, стор. 37.
[2] Газ. «Вісті Білоцерківщини», 2 грудня 1920 р.; 31 липня 1921 р.
[3] Український драматичний театр, т. 2, стор. 281.
[4] Журн. «Известия Центрального Комитета Всесоюзной Коммунистической партии (б)», 1926, № 3, стор. 54.
[5] Про розвиток міста Білої Церкви за роки Радянської влади, стор. 7.
[6] АІІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 1—10, спр. 671, арк. 37.
[7] Газ. «Радянська нива», 1 травня 1931 р.

Колектив першотравневців успішно справився з виконанням урядового завдання щодо освоєння й випуску складних машин і механізмів, зокрема, пневматичних бавовняно-збиральних машин[1]. Виконуючи почесне замовлення, приклад трудового героїзму показали ветерани заводу — ковалі І. Горчинський і П. Мельниченко, ливарники М. Бойко і М. Ляшенко та інші. Від них не відставала й молодь. Комсомольці І. Рибченко, М. Брицький, Ф. Шевчук систематично виконували по 2—2,5 норми.

Білоцерківці достроково завершили перший п'ятирічний план. У місті стали до ладу друга електростанція, взуттєва фабрика, завод комбінованих кормів, консервний завод, ковбасна фабрика та інші підприємства.

Корінні зміни сталися в торгівлі. Якщо в 1926—1927 рр. на соціалістичний сектор припадало 58,4 проц. товарообороту, то в наступних роках він здобув провідне місце[2].

З початком масового колгоспного руху в країні для роботи в селах було відряджено 256 комуністів або 57 проц. складу міської парторганізації і 60 проц. комсомольців міста, які допомогли створити й зміцнити колгоспи[3]. Окружна рада профспілок також організувала в місті 30 робітничих бригад, які були надіслані в села. Зросло шефство промислових підприємств над колгоспами. 22 лютого 1931 року партійний комітет заводу ім. 1 Травня організував масовий весняний похід у с. Шкарівку. 250 робітників і членів їх сімей допомогли селянам полагодити реманент, підготувати насіння до сівби[4].

В роки другої п'ятирічки на заклик партії розгорнувся рух за оволодіння технікою й підвищення кваліфікації кадрів. На сторінках місцевої газети, що виходила в 1925—1935 рр. під назвою «Радянська нива», а з 1935 по 1941 рік — «Соціалістична правда», широко пропагувався цей заклик партії, соціалістичне змагання, всебічно поширювався досвід передовиків виробництва. На підприємствах Білої Церкви створювалася широка мережа технічних шкіл, курсів і гуртків, де робітники без відриву від виробництва оволодівали технікою. На заводі ім. 1 Травня лише в 1937 році пройшли підготовку і склали техмінімум понад 300 робітників. Це допомогло підвищити продуктивність праці, знизити собівартість та поліпшити якість продукції. Середньорічне виробництво валової продукції на заводі в розрахунку на одного робітника збільшилося за 1932—1937 рр. на 130 процентів[5].

У ті роки завершилась і технічна реконструкція підприємств Білої Церкви. План другої п'ятирічки було виконано достроково.

Важливе значення для поліпшення діяльності партійних організацій міста й зростання їх впливу на піднесення виробництва мало створення міськкому партії, який обрали на першій конференції комуністів міста в червні 1939 року. Міська партійна організація налічувала тоді майже 500 комуністів. Під її керівництвом на підприємствах широко розгорнувся рух новаторів і раціоналізаторів виробництва. В 1939—1940 рр. великого поширення набув рух багатоверстатників. Токарі заводу ім. 1 Травня Кравченко, Перепелиця, Півненко, Самозван, Степура, Чешук, Щасливий та інші, перейшовши на обслуговування двох верстатів, виконували денну норму на 300—350 проц. Раціоналізатор комуніст Я. А. Фурсов удосконалив метод заливки підшипників бабітом, що сприяло зростанню виробництва. Учасником Всесоюзної сільськогосподарської виставки був Г. В. Камінський, який вніс раціоналізаторську пропозицію, що дала економію 12 тис. карбованців.

За роки довоєнних п'ятирічок Біла Церква змінила своє обличчя. В 1940 році тут налічувалося 38 великих і середніх промислових підприємств, на яких було зайнято майже 4 тис. робітників і вироблялося продукції у 7 разів більше порівняно

[1] АІІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 1—10, спр. 1786, арк. 33, 43, 46.
[2] Газ. «Радянська нива», 1 і 23 січня 1928 р.; 2 і 5 січня 1931 р.
[3] АІІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 1—10, спр. 671, арк. 37.
[4] Газ. «Радянська нива», 1 березня 1931 р.
[5] Газ. «Соціалістична правда», 3 червня 1937 р.

з 1913 роком. В 1938 році здано в експлуатацію третій, а в 1940 — четвертий агрегати другої електростанції, потужність якої досягла 1016 кіловат[1].

Досягнення в розвитку народного господарства стали основою дальшого поліпшення матеріально-побутових умов трудящих. Систематичне зростання бюджетних асигнувань забезпечило здійснення значних робіт щодо запровадження певної системи забудови і впорядкування міста. У 1928 році на площі Волі споруджено перший триповерховий, як його тоді називали, «Будинок соціалізму». В 30-і роки замість старих, убогих халуп, що лишилися в спадщину від дореволюційного часу, зводилися 2—3-поверхові будинки в різних районах міста та на території Олександрії. Розвивалось також індивідуальне будівництво. В 1940 році житловий фонд Білої Церкви становив 288 тис. кв. метрів. З'явилися нові вулиці, побудовані новий навчальний корпус, ветеринарна клініка та гуртожитки нинішнього сільськогосподарського інституту.

Велику увагу міська Рада приділяла комунальному господарству. В 1929 році став до ладу новий водопровід, довжина якого в 1937 році становила 28 км, завершено будівництво централізованої системи каналізаційної служби. В 1935 році налагоджено роботу міського та міжміського пасажирського автотранспорту. Чимало зроблено для озеленення міста. На площі 10 тис. кв. метрів розплановано 4 сади.

Трудящі міста користувалися висококваліфікованою медичною допомогою. Багато сил цій справі віддав завідуючий міським відділом охорони здоров'я лікар П. М. Буйко, згодом професор Київського медичного інституту, Герой Радянського Союзу. В 1940 році в місті діяло 5 лікарень на 255 ліжок, дві поліклініки, пологовий будинок, електроводолікарня, два диспансери та інші медичні заклади, в яких працювало 92 лікарі та 444 працівники середнього медичного персоналу[2].

Значних успіхів досягнуто і в галузі народної освіти. Вже у 1931 році було здійснене загальне початкове навчання. 94 проц. дітей шкільного віку сіли за парти[3]. В 1940 році працювали 7 середніх, 7 семирічних і дві початкові школи, вечірня школа для дорослих, музична школа і спеціальна школа для глухонімих дітей, у яких навчалося понад 7 тис. учнів[4]. Піонери міста мали добре обладнаний Палац піонерів. Діяли також 10 дитсадків та 3 дитячих будинки. На початку другої п'ятирічки в місті повністю ліквідували неписьменність серед дорослого населення.

1931 року сільськогосподарський політехнікум, який працював на правах вищого навчального закладу, реорганізовано в зооветеринарний інститут[5]. Продовжували готувати спеціалістів педагогічний технікум, медичне училище, робітфак, колгоспна й кооперативна школи. Було створено комбінат робітничої освіти для підготовки фахівців середньої кваліфікації, потрібних заводам, радгоспам і колгоспам[6].

У 1934 році переведений з Києва агро-інженерний інститут об'єднано з Білоцерківським зооветеринарним. На його базі створено сільськогосподарський вуз з 5-ма факультетами — агрономічним, зоотехнічним, ветеринарним, економічним та механізації. Інститут став значним навчальним закладом на Україні по підготовці спеціалістів сільськогосподарського виробництва й дослідницької роботи. Незабаром він знову реорганізується. Планово-економічний факультет і факультет механізації сільськогосподарського виробництва переводяться до Києва, а до зоотехнічного факультету в 1936 році було приєднано Росошанський інститут птахівництва. В інституті працювали 14 професорів і докторів наук, 23 доценти і кандидати наук. Серед них — відомі вчені — професори О. Л. Скоморохов, Н. Г. Толстова-Парійська, А. А. Іванов, І. М. Подольський, Д. Л. Похилевич, О. О. Табенцький, І. М. Толмачов

---

[1] Про розвиток міста Білої Церкви за роки Радянської влади, стор. 9, 17.
[2] Там же, стор. 36.
[3] АІІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 1—10, спр. 953, арк. 284.
[4] Білоцерківський міськдержархів, ф. 1, оп. 1, спр. 34, арк. 8.
[5] Газ. «Ленінський шлях», 15 квітня 1967 р.
[6] АІІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 1—10, спр. 953, арк. 240; газ. «Пролетарська правда», 12 листопада 1937 р.

та інші. У 1936—1941 рр. інститут випустив 1173 спеціалісти вищої кваліфікації. У 1938/39 навчальному році в інституті й технікумах навчалося 2226 студентів[1]. При інституті, технікумах і училищах працювало багато курсів і семінарів для вчителів, завідуючих хатами-читальнями, вихователів дитячих садків тощо.

Певних успіхів добилися науковці сільськогосподарських дослідницьких закладів. Ще в кінці 20-х років у місті створено філіал Українського науково-дослідного інституту цукрової промисловості, який успішно займався виведенням нових сортів цукрових буряків і підвищенням їх урожайності. На Білоцерківській селекційній станції виведено нові сорти озимої пшениці Лісостепка-74 та цукрових буряків. Колектив станції здобув право бути учасником Всесоюзної сільськогосподарської виставки в 1939 і 1940 роках. За успіхи у виведенні нових сортів озимої пшениці та цукрових буряків і одержання високих урожаїв цих культур станція нагороджена дипломом першого ступеня. Відзначені були також її кращі науковці, кандидати сільськогосподарських наук А. А. Горлач і В. М. Шевченко[2].

Значна увага приділялася культурно-освітнім закладам. Ще в 1926—1927 рр. відкрились клуби заводу ім. 1 Травня, будівельників, радторгслужбовців, на залізничній станції та інших підприємствах і установах. При клубах працювали гуртки художньої самодіяльності. Особливо популярним був гурток «Синя блуза» клубу радторгслужбовців[3].

У 1926 році краєзнавчий музей переведено у нове приміщення на Замковій горі. Навколо музею групувалися дослідники побуту і культури місцевого краю, об'єднані в Білоцерківське краєзнавче товариство. В кінці 1931 року прийняв глядачів перший звуковий кінотеатр[4].

1 травня 1936 року в місті відкрито пам'ятник В. І. Леніну[5]. Краса і гордість Білої Церкви — дендрологічний парк «Олександрія», зруйнований у роки громадянської війни, було відбудовано і як пам'ятник садово-паркового мистецтва в 1934 році оголошено державним заповідником.

У передвоєнні роки в місті діяли Обласний український драматичний театр ім. П. К. Саксаганського, створений у 1933 році, будинок культури, 8 клубів, 27 червоних кутків на підприємствах, 2 кінотеатри, 6 стаціонарних кіноустановок, 40 бібліотек, парк культури й відпочинку з літнім театром та інші культурно-освітні заклади[6].

З гнівом і обуренням трудящі Білої Церкви зустріли звістку про розбійницький напад фашистської Німеччини на нашу Вітчизну. По всіх підприємствах і установах міста пройшли мітинги. Робітники, службовці, студенти подавали заяви з проханням направити їх на фронт. У перші ж дні війни понад 6 тис. білоцерківців добровільно і як мобілізовані пішли в Діючу армію. Ті, хто залишався в місті, самовіддано працювали під лозунгом «Все для фронту, все для перемоги!».

З перших днів війни міський комітет партії став бойовим організатором всенародної боротьби з ворогом. Були створені винищувальні загони, народне ополчення, провадилося будівництво оборонних споруд на околицях і в самому місті. За короткий час промислові підприємства були переведені на випуск воєнної продукції[7]. З наближенням фронту розпочалася евакуація населення, підприємств і матеріально-культурних цінностей.

Внаслідок варварських бомбардувань Білої Церкви ворожою авіацією, що почалися вночі 6 липня 1941 року, населення зазнало великих утрат, а місто — руйнувань. 16 липня фашистські полчища вдерлися у місто.

---

1 Газ. «Пролетарська правда», 24 лютого 1939 р.
2 Там же, 17 березня 1940 р.
3 Газ. «Радянська нива», 8 січня 1928 р.
4 АІІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 1—10, спр. 953, арк. 356.
5 Там же, спр. 1786, арк. 18.
6 Про розвиток міста Білої Церкви за роки Радянської влади, стор. 32.
7 Нариси історії Київської обласної партійної організації, стор. 441.

Майже три роки німецько-фашистські варвари плюндрували й руйнували Білу Церкву, катували і знищували радянських людей. У серпні 1941 року гестапівці заарештували 19 комуністів і розстріляли їх у центрі міста на площі В. І. Леніна. В 1943 році за відмову працювати на німецьких окупантів фашисти повісили жителя Ротка М. Т. Гапоненка, який перед смертю заявив: «А все ж таки на фашистів не робив і не буду робити!»[1]. Після звірячих катувань нескореними загинули члени партії О. Н. Колесникова, Н. Г. Базарницька та багато інших радянських патріотів[2]. Фашисти розстріляли і замучили 1000 чоловік партійних і радянських працівників[3]. А всього за неповними даними фашистські загарбники замордували в період окупації понад 5500 жителів міста та понад 20 тис. радянських військовополонених, вивезли на каторгу до Німеччини 3026 радянських громадян.

Радянські люди не скорилися ворогові. Вони відповіли на звірства гітлерівців всенародним опором. В окупованому місті комуністи створили спочатку підпільну групу. На партійних зборах, які відбулися 6 березня 1942 року, було обрано бюро райкому партії, до складу якого увійшли В. К. Супинський, В. Д. Шутенко, В. Ф. Аханов, І. В. Возбранний, А. А. Дементьєв, Г. Тимошенко[4]. Підпільний райком партії, постійним місцем перебування якого було с. Трушки, відразу ж розгорнув активну діяльність, створюючи в місті та районі підпільні організації, які невдовзі об'єднали 230 чоловік.

Почали діяти 10 диверсійних груп[5], зокрема активно діяла така група на заводі ім. 1 Травня. Вона налічувала 68 чоловік, мала гвинтівки, кулемети, пістолети та іншу зброю. Патріоти вели масово-роз'яснювальну роботу, здійснювали диверсії на заводі під час ремонту танків, артилерійських установок, автомашин та іншої бойової техніки. Але німцям вдалося натрапити на слід групи. Вони ув'язнили і стратили понад 20 чоловік. У числі патріотів загинув тоді організатор і керівник групи І. М. Бушуєв. Незважаючи на тяжкий удар, група продовжувала свою роботу[6]. Самовіддано діяли і інші групи. Вони рятували радянських людей від німецької каторги, викрадали зброю, бланки перепусток і довідок, передаючи все це партизанам. Однак гітлерівцям вдалося вистежити і заарештувати підпільників. Після страхітливих знущань славні патріоти-комсомольці З. Поволоцький, К. Макаров, А. Шутенко були страчені.

У квітні 1943 року на 71 км від Білої Церкви у напрямку Києва Г. Гончаренко, який входив до диверсійної групи Ільїна, підірвав військовий ешелон гітлерівців — було знищено 40 вагонів з військовою технікою, вбито 300 солдатів і офіцерів ворога.

Активно працювали серед населення підпільники Л. Д. Дем'янов, Г. С. Волошина, В. І. Палагін, В. В. Михалець, Л. П. Крижанівська, М. О. Москалець та інші. Вони діставали зброю, одяг, документи, надавали притулок радянським військовополоненим, розповсюджували антифашистські листівки, повідомлення Радінформбюро, викривали брехливу пропаганду ворога, закликали населення саботувати заходи окупантів.

На території міста діяла підпільна патріотична група, до якої входили лікарі, медсестри, санітарки. Лікарі І. Є. Трегубов, Л. І. Саєнко та інші лікували поранених радянських воїнів, постачали підпільників і партизанів медикаментами й перев'язочними матеріалами, видавали довідки, щоб допомогти населенню уникнути вигнання до фашистської Німеччини[7].

За рішенням підпільного райкому партії у травні 1943 року було створено партизанський загін «Сокіл», у складі якого налічувалося понад 100 чоловік. Організа-

---

[1] Київський облдержархів, ф. Р-4758, оп. 2, спр. 3, арк. 30.
[2] Київський облпартархів, ф. 5, оп. 2/6, спр. 178, арк. 2.
[3] Київський облдержархів, ф. Р-4758, оп. 2, спр. 3, арк. 5—7.
[4] Киевщина в годы Великой Отечественной войны, стор. 270—272.
[5] Нариси історії Київської обласної партійної організації, стор. 462.
[6] Київський облпартархів, ф. 5, оп. 2/6, спр. 242, арк. 11, 12.
[7] Там же, спр. 243, арк. 7, 10—11, 13, 14.

І. П. Крижанівський — перший командир партизанського загону «Сокіл» на Білоцерківщині, уродженець Білої Церкви. Фото до 1941 р.

тором і першим командиром був комуніст, офіцер Червоної Армії І. П. Крижанівський, комісаром — І. Ю. Москаленко. Після загибелі І. П. Крижанівського загін очолив комуніст З. Г. Шелест. З травня 1943 по січень 1944 року партизани розгромили 6 поліцейських комендатур і 12 сільських управ, розстріляли 12 поліцаїв, знищили 11 автомашин, 46 підвід з награбованим майном, вивели з ладу 10 молотарок, 4 трактори, 36 сепараторних пунктів, 6 км телефонної лінії, звільнили понад 1000 чоловік від вивезення до німецької каторги і провели ряд інших бойових операцій[1].

Коли Червона Армія у вересні 1943 року розпочала форсування Дніпра, гітлерівське командування, надаючи великого значення Білій Церкві як важливому опорному пункту, стягнуло сюди великі відбірні мото-механізовані частини[2]. В листопаді — грудні 1943 року в районі міста відбулися запеклі бої, в яких війська 1-го Українського фронту розгромили німецько-фашистські війська і створили умови для оточення та знищення ворожого угруповання в Корсунь-Шевченківській операції 1944 року.

Ранком 4 січня 1944 року Біла Церква була повністю визволена від німецько-фашистських окупантів. У боях за місто відзначилися 8-а гвардійська танкова бригада, 33-я артилерійська бригада, 3-й гвардійський гаубичний артилерійський полк, 317-й гвардійський винищувальний протитанковий полк, 1667-й винищувальний протитанковий артилерійський полк, 499-й мінометний полк, 328-й гвардійський мінометний полк, яким було присвоєно назву «Білоцерківських»[3]. Перша Чехословацька окрема бригада в СРСР під командуванням Людвіка Свободи, яка відзначилася в боях за визволення Білої Церкви, була нагороджена орденом Богдана Хмельницького 1-го ступеня[4]. На знак глибокої пошани до світлої пам'яті радянських і чехословацьких воїнів, що полягли в боях за визволення Білої Церкви, на братських могилах встановлено пам'ятники.

Тисячі воїнів-білоцерківців відзначились у боях за Батьківщину. Серед них — прославлений снайпер 25-ї Чапаєвської дивізії — Герой Радянського Союзу Л. М. Павличенко, яка знищила понад 300 фашистів і навчила багатьох бійців снайперської справи[5]. Безсмертний подвиг здійснив колишній робітник заводу ім. 1 Травня комсомолець І. Т. Зінченко під час боїв на Орловсько-Курській дузі. 7 липня 1943 року вранці на позицію, яку обороняв кулеметний взвод гвардії старшого сержанта І. Т. Зінченка, ворог кинув понад 60 танків. Гвардійці мужньо билися, підпаливши чимало ворожих машин. Кілька танків усе ж прорвалися до окопів кулеметників. П'ять гранат було у І. Т. Зінченка. Комсомолець віддав життя, заступивши своїм тілом шлях ворогові. І. Т. Зінченку посмертно присвоєно звання Героя Радянського Союзу[6]. Високого звання Героя Радянського Союзу удостоїлися також білоцерківці М. О. Кириленко, І. К. Пасинок, В. І. Логінов, О. П. Дорофєєв, О. Є. Кривець, П. А. Цегельний.

Гітлерівські варвари завдали великих збитків місту. На руїни і попіл було перетворено 25 промислових підприємств, у т. ч. завод ім. 1 Травня, 5-й державний млин, хлібозавод, взуттєву фабрику, цегельний завод, електростанцію, міськпромкомбінат, а також вокзал і всі споруди залізничної станції. Окупанти зруйнували

---

[1] Нариси історії Київської обласної партійної організації, стор. 462.
[2] Архів Міністерства оборони СРСР (далі — Архів МО СРСР), ф. 50, оп. 9771, спр. 2, арк. 172.
[3] Там же, ф. 395, оп. 9153, спр. 46, арк. 9—10.
[4] Людвік Свобода. Від Бузулука до Праги. К., 1968, стор. 244.
[5] Боевые звезды киевлян, стор. 288.
[6] Там же, стор. 124—125.

міське господарство, зруйнували й пограбували навчальні, культурно-освітні, медичні заклади та торговельні підприємства, значної шкоди завдали житловому фонду. Ворог заподіяв збитків місту на суму понад 130 млн. карбованців[1].

Л. М. Павличенко — Герой Радянського Союзу, уродженка Білої Церкви. 1943 р.

М. О. Кириленко — Герой Радянського Союзу, уродженець Білої Церкви. Фото до 1941 р.

Проявляючи винятковий героїзм, переборюючи величезні труднощі, зумовлені нестачею робочої сили, матеріалів, транспортних засобів, електроенергії і палива, білоцерківці приступили до відбудовних робіт. Ентузіазм трудящих спрямовував міський комітет партії, першим секретарем якого в квітні 1944 року було обрано досвідченого партійного працівника Є. Д. Яригіна. Головою виконкому міської Ради депутатів трудящих в той час був старий комуніст І. А. Малашкевич.

Відроджувати Білу Церкву допомагали всі народи нашої країни. Трудящі Москви надіслали верстати для заводу ім. 1 Травня та взуттєвої фабрики, устаткування для промартілей, електроводолікарні, автобуси для міста. Меблева фабрика одержала устаткування з Костроми та Куйбишева. Трудящі Ленінграда подбали про запасні частини для міської електростанції. Сільськогосподарський інститут одержав книги, навчальні посібники, наочне приладдя з Омська, Новосибірська та інших міст.

Завдяки самовідданій праці трудящих, братній допомозі всіх радянських народів рани, заподіяні окупантами місту, були швидко заліковані. У відбудову промисловості та житлового фонду вже у 1944 році було вкладено близько 20 млн. крб. На кінець року стали до ладу 23 промислові підприємства, відремонтовано 1125 будинків з житловою площею 122,3 тис. кв. метрів[2]. Тоді ж було відбудовано 11 шкіл, сільськогосподарський інститут, педагогічне, медичне, ремісниче училища, музичну школу. Відкрито новий навчальний заклад — сільськогосподарський технікум. Розпочали роботу драматичний театр ім. П. К. Саксаганського, кінотеатр, клуб промкооперації, краєзнавчий музей, дві міські бібліотеки (для дорослих і дитяча). Протягом 1944—1945 рр. було відновлено 37 лікувально-профілактичних закладів, 70 торговельних підприємств[3]. У 1945 році промислові підприємства міста дали продукції у два з лишком рази більше, ніж у 1944 році[4].

За активну участь у відбудові народного господарства 681 трудівника нагороджено медаллю «За доблесну працю у Великій Вітчизняній війні 1941—1945 рр.» Білоцерківці давали фронту не лише промислову продукцію і продовольство, а й свої трудові заощадження. В 1944 році вони внесли до фонду перемоги над німецько-фашистськими загарбниками 1,2 млн. крб. грішми і облігаціями державних позик. На кошти трудящих було збудовано Білоцерківську ескадрилью бойових літаків.

У післявоєнний період розгорнулося масове соціалістичне змагання, яке відіграло величезну роль в успішному виконанні народногосподарських завдань. На заводі ім. 1 Травня в 1946 році ним було охоплено 156 робітників. Всі вони вико-

[1] Білоцерківський міськдержархів, ф. 1, оп. 1, спр. 34, арк. 7.
[2] Київський облпартархів, ф. 5, оп. 2/1, спр. 83, арк. 147.
[3] Про розвиток міста Білої Церкви за роки Радянської влади, стор. 9, 21, 24, 25; газ. «Ленінський шлях», 25 грудня 1944 р.
[4] Газ. «Ленінський шлях», 4 січня 1947 р.

В одному з цехів Білоцерківського заводу сільськогосподарських машин ім. 1 Травня. 1970 р.

нували по дві—три і більше норм[1]. Змагання підносило творчу ініціативу робітників, допомагало виявляти резерви виробництва, застосовувати нові методи організації праці, широко впроваджувати раціоналізаторські пропозиції. У 1947 році впровадження раціоналізаторських пропозицій дало заводу ім. 1 Травня 433 тис. крб., артілі «Металіст» — 395 тис. крб. економії[2]. У 1948 році колективи підприємств міста одержали понад 10 млн. крб. надпланових нагромаджень.

Першу післявоєнну п'ятирічку трудящі міста виконали за три з половиною роки. Всі підприємства були повністю відбудовані, випуск валової продукції в 1950 році становив 177 млн. крб., що в чотири рази перевищувало довоєнний рівень. Достроково, за 4 роки і 10 місяців колективи промислових підприємств завершили п'ятий п'ятирічний план. Випуск промислової продукції за 1950—1955 рр. збільшився на 79,6 проц.[3] За цей період збудовано і введено в дію понад 40 тис. кв. метрів виробничих площ.

За роки післявоєнних п'ятирічок зміцніла матеріально-технічна база підприємств міста. Так, розширено цехи заводу ім. 1 Травня; їх оснащено новим устаткуванням. У кілька разів зросла чисельність робітників. 1955 року тут працювало близько 1419 чоловік, проти 288 у 1945 році. Лише за роки п'ятої п'ятирічки на капітальне будівництво було витрачено 11,8 млн. крб. Випуск валової продукції на заводі за цей період збільшився у два рази, а продуктивність праці зросла на 62 проц. Великих успіхів досягнуто на швейній фабриці ім. 8 березня. З невеличкої майстерні для ремонту військового обмундирування з штатом 7 робітників у 1944 році виросло підприємство республіканського значення, оснащене сучасною технікою.

Трудящі міста гаряче відгукнулися на заклик партії допомогти в освоєнні цілинних земель: 400 юнаків та дівчат виїхали на цілину. Білоцерківці направляли загони молоді збирати цілинний урожай — 200 юнаків і дівчат у 1956 році їздили в Казахстан. За успішну роботу на цілинних землях міська комсомольська організація нагороджена Почесною грамотою Кустанайського обкому комсомолу[4].

1958 року в місті створюються перші бригади комуністичної праці. На заводі ім. 1 Травня таку бригаду очолив В. П. Залевський, на швейній фабриці — Т. Д. Акімова. В авангарді цього руху були комуністи. Серед них — формувальник ливарного цеху заводу ім. 1 Травня П. Д. Лобань, швачки-мотористки швейної фабрики А. П. Пересунько і З. М. Максименкова[5].

В 1960 році за звання колективів комуністичної праці боролось 230 бригад і дільниць, а в наступному році 340 вже здобули право називатися комуністичними. В 1963 році учасниками цього руху стали підприємства — завод ім. 1 Травня, швейна фабрика, домобудівний комбінат, цегельний завод, міськхарчокомбінат, будівельне управління № 3, рембудуправління, залізнична станція[6]. В кінці семирічки за звання ударників комуністичної праці боролися 16 тис. чоловік, 272 передовикам виробництва було присвоєно це почесне звання.

---

[1] Газ. «Ленінський шлях», 9 травня 1946 р.
[2] Там же, 15 лютого 1948 р.
[3] Про розвиток міста Білої Церкви за роки Радянської влади, стор. 10, 12.
[4] Газ. «Ленінський шлях», 30 листопада 1956 р.
[5] Київський облпартархів, ф. 30, оп. 10, спр. 39, арк. 20.
[6] Там же, спр. 58, арк. 19; спр. 70, арк. 96; спр. 91, арк. 20.

Широкого розмаху набрало змагання за «українську годину». Виконуючи денні норми виробітку на годину раніше, працівники промисловості випустили продукції понад семирічне завдання більш як на 17 млн. карбованців.

Протягом 1959—1965 рр. у Білій Церкві побудовано і введено в дію 14 нових підприємств, у т. ч. заводи — «Електроконденсатор» (1965 р.), енергоремонтний (1964 р.), металовиробів (1964 р.), залізобетонних виробів (1963 р.), пивоварний (1963 р.), молочний (1961 р.), круп'яний (1959 р.), цегельний (1959 р.); комплекси — по виробництву мінеральної вати (1962 р.), крупнопанельного домобудівництва (1959 р.); комбінати — м'ясний (1960 р.), домобудівний (1959 р.); вовнянопрядильну фабрику (1962 р.) та інші. Багато зроблено й щодо впровадження нової техніки та передової технології, модернізації устаткування. Завдяки цьому валова продукція в роки семирічки зросла у 2,5 раза. Семирічка була завершена протягом 6 років і 9 місяців. За цей час побудовано і введено в дію 279 тис. кв. метрів виробничих площ, освоєно виробництво багатьох нових видів продукції. На капітальне будівництво витрачено понад 80 млн. карбованців.

За сім років зведено 326,5 тис. кв. метрів житла, в т. ч. 231 відомчий, комунальний і кооперативний багатоквартирний будинки загальною площею 165 тис. кв. метрів. 2548 індивідуальних будинків споруджено населенням. 7183 сім'ї оселилося в упорядкованих квартирах.

З небувалим трудовим піднесенням зустріли трудящі ювілейний 1967 рік. Річний план промисловість міста виконала до 14 грудня, давши понад план продукції на 7 млн. карбованців.

За останні роки кількість промислових підприємств у місті зменшилась до 35 за рахунок ліквідації артілей системи промкооперації, а також укрупнення й реорганізації споріднених підприємств у порядку спеціалізації і зміцнення виробничої бази. Але чисельність працюючих на підприємствах, у будівельних, транспортних організаціях і установах невпинно зростає. Якщо в 1958 році їх було 21,5 тис., то на 1 січня 1970 року — 53,2 тис. чоловік.

З великою радістю зустріли білоцерківці рішення XXIII з'їзду КПРС про спорудження в місті шинного комбінату. Початок п'ятирічки ознаменувався також появою нової будівельної організації — тресту «Білоцерківхімбуд», який здійснює будівництво комбінату.

Натхнені рішеннями історичного XXIV з'їзду КПРС і XXIV з'їзду КП України, трудівники Білої Церкви примножують здобуте. Колектив найбільшої будови міста — комбінату шин і гумо-азбестових виробів — взяв соціалістичні зобов'язання достроково виконати план будівельно-монтажних робіт першого року дев'ятої п'ятирічки.

Площа ім. Т. Г. Шевченка. Біла Церква. 1969 р.

Вид на Білу Церкву з Замкової гори. 1969 р.

Швидко зростає населення Білої Церкви. У вересні 1958 року в межі міста включені села Заріччя й Роток, які вже давно складали з ним одне ціле в економічному й культурному відношеннях. Отже, кількість жителів збільшилася на 20,3 тис. чоловік. Здійснено ряд заходів щодо розширення енергетичного господарства. В 1960 році стала до ладу високовольтна лінія електропередачі Київ—Біла Церква. Якщо в 1958 році місто спожило 18,3 млн. квт.-год., то в 1970 році вже 180 млн. квт.-годин.

Останнього часу міська Рада багато зробила для поліпшення умов праці й відпочинку трудящих, їх побуту. Вулиці і площі одяглися в асфальт. Біла Церква перетворюється в місто-сад. Створюється зелене кільце, в яке увійдуть парк «Олександрія», урочища «Товста», «Голендерня», «Кошик», «Томилівка» та інші. Бюджетні асигнування на благоустрій за період з 1957 по 1969 рік зросли з 207 тис. крб. до 591 тис. карбованців.

Про поліпшення побутового обслуговування населення Білої Церкви свідчать такі дані: якщо в 1958 році послуги на душу населення складали 3 крб. 34 коп., то в 1969 році вони зросли до 21 крб. 50 коп. Незрівнянно поліпшив побут населення природний дашавський газ. У червні 1957 року газифіковано перших 200 квартир. Зараз блакитний вогник палає в 21,1 тис. квартирах.

Зростає і поліпшується транспортне господарство міста. Реконструйовано залізничну станцію, над колією спорудили пішохідний міст. З 1967 року між Білою Церквою і Києвом курсують приміські електропоїзди. Нині білоцерківців обслуговує 122 автобуси й 49 легкових таксомоторів. У 1960 році береги Росі з'єднав одноарковий залізобетонний міст-красень.

Розширюється сітка підприємств зв'язку. Протягом 1958—1969 рр. у 2,5 раза зросла кількість абонентів міської телефонної станції; їх зараз 3567. Подвоїлася кількість радіотрансляційних точок місцевого радіомовлення; у 7 разів побільшало телевізорів (на 1 січня 1970 року їх було 22 500); у чотири рази — передплатників на газети та журнали. У 1963 році введено в дію радіорелейну лінію і новий ретранслятор. Тепер телеглядачі міста мають можливість дивитися дві програми. У 1967 році стала до ладу нова автоматична телефонна станція.

Бюджет міста за 1958—1969 рр. зріс з 3,2 до 7,8 млн. карбованців.

За Радянської влади значно розширилася мережа лікувально-профілактичних закладів. В системі охорони здоров'я працює 430 лікарів і 1044 чоловіка середнього медперсоналу. В місті є 9 аптек, аптекарський магазин, санепідемстанція, відділ профдезинфекції, аналітична лабораторія, будинок санітарної освіти, 10 лікувальних закладів, у т. ч. міська лікарня з поліклінікою та станцією швидкої допомоги, пологовий будинок з жіночою консультацією, інфекційна лікарня, дитяча лікарня з поліклінікою, психоневрологічний, онкологічний, протитуберкульозний та шкірновенерологічний диспансери, обласна стоматологічна поліклініка, бальнеологічна лікарня. В цих закладах 1400 ліжок. Працює також 7 лікарських і 20 фельдшерських пунктів. Далеко за межами міста славляться білоцерківські радонові води. Тут щороку успішно лікуються тисячі хворих, які приїжджають з багатьох міст і сіл Радянського Союзу.

Студенти Білоцерківського сільськогосподарського інституту на практичних заняттях. 1969 р.

Дальшого розвитку набула й освіта. В Білій Церкві працює 18 загальноосвітніх шкіл, у т. ч. 10 середніх, 2 школи-інтернати, 6 шкіл робітничої молоді. 904 учителі навчають і виховують 15,8 тис. учнів. Педагоги В. Ф. Фоміна, А. І. Грегуль удостоєні почесного звання заслуженого вчителя УРСР, 68 учителів нагороджено

значком «Відмінник народної освіти». В місті працюють музична школа-семирічка, дитяча спортивна школа, станція юних техніків, палац піонерів. У 22 дошкільних закладах виховується 4646 малюків.

Гордістю Білої Церкви є сільськогосподарський інститут. На трьох його факультетах — агрономічному, зоотехнічному і ветеринарному — навчається 3876 студентів, з них 1639 на стаціонарі. Серед 188 викладачів вузу — 19 професорів і 93 доценти та кандидати наук. Викладачем кафедри економіки і організації сільськогосподарського виробництва працює знатний зоотехнік — Герой Соціалістичної Праці Л. І. Мямліна.

В одному із залів Білоцерківського краєзнавчого музею. 1966 р.

Сотні спеціалістів рік у рік готують технікум м'ясної і молочної промисловості (до 1967 року сільськогосподарський), медичне, 6 професійно-технічних, торговокулінарне училища, бухгалтерська і автомобільна школи.

Значних успіхів у роботі досягли науковці Білоцерківської дослідно-селекційної станції. Лауреат Державної премії А. А. Горлач вивів кілька високоврожайних сортів озимої пшениці (Лісостепка-75, Білоцерківська-198, Білоцерківська-23, Білоцерківська-37). За виведення однороcткового насіння цукрових буряків удостоєна Ленінської премії О. К. Коломієць.

Культурні запити білоцерківців задовольняє широка мережа культурно-освітніх закладів. Серед них — обласний драматичний театр ім. П. К. Саксаганського, 4 будинки культури, 4 кінотеатри на 2236 місць, 59 інших кіноустановок, краєзнавчий музей, 7 музичних студій, парк культури і відпочинку ім. Г. І. Петровського з літнім театром, 87 бібліотек з фондом понад мільйон книг.

Яскравим підтвердженням того, що у нас мистецтво належить народові, став фестиваль самодіяльного мистецтва, присвячений 50-річчю Великої Жовтневої соціалістичної революції. У першому турі його брали участь близько 4 тис. чоловік з усіх основних жанрів самодіяльного мистецтва. В міському конкурсі, на який було відібрано кращих виконавців, взяло участь 2500 чоловік, у т. ч. учасники 22 хорових колективів, 54 вокальних та інструментальних ансамблів, 105 солістів-співаків та інструменталістів, 11 оркестрів, 7 драматичних колективів, 8 поетів-початківців і 6 композиторів.

Творчі зусилля трудящих Білої Церкви спрямовує міська партійна організація, в якій налічується 6035 комуністів, об'єднаних у 151 первинній організації. Вірними помічниками комуністів виступають 12 690 членів ВЛКСМ. З 1944 року поновлено видання міської газети, яка дістала назву «Ленінський шлях». У сільськогосподарському інституті виходить багатотиражка «За ленінські кадри».

Біла Церква — батьківщина багатьох визначних політичних діячів, працівників науки, культури, мистецтва. Тут народилися Я. М. Яциневич — український радянський композитор і хоровий диригент; Л. Долинський — український художник-портретист; Б. М. Вул — радянський фізик, академік АН СРСР, Герой Соціалістичної Праці; Ю. В. Лінник — радянський математик, академік АН СРСР, лауреат Державної премії. У Білій Церкві жили й працювали Л. Варинський (1856—1899) — діяч польського революційного соціалістичного руху; К. Г. Стеценко (1882—1922) — видатний український композитор; М. С. Урицький (1873—1918) — активний учасник боротьби за владу Рад, визначний діяч більшовицької партії.

Тут вчилися й працювали український радянський письменник В. С. Кучер; український радянський педагог, професор М. М. Грищенко; український радянський мовознавець, педагог, професор В. І. Масальський; доктор історичних наук Д. О. Коваленко; працює український радянський письменник В. О. Міняйло. В 1947—1948 рр. навчався у ремісничому училищі і працював на заводі ім. 1 Травня льотчик-космонавт Герой Радянського Союзу П. Р. Попович. Зараз тут проживають і працюють Герої Радянського Союзу Ф. Т. Дібров, О. Д. Харитонов, Народний Герой Югославії І. А. Булкін.

Свого часу в місті бували О. В. Суворов, Г. Р. Державін, О. С. Пушкін, Т. Г. Шевченко, І. С. Нечуй-Левицький.

Біла Церква у риштуванні новобудов. Зводяться корпуси великих заводів і фабрик, виростають нові житлові масиви. Ширшають, світлішають вулиці. Зусиллями працьовитих рук білоцерківців, натхненних величними перспективами комуністичного будівництва, молодіє стародавнє українське місто, яке невдовзі відзначатиме своє 1000-річчя.

В. Д. ПЕРЕКРЕСТОВ, В. Т. ТРЕМБОВЕЛЬСЬКИЙ

УЗИ́Н

Узин (старі назви Узеніца, Темберщина) — з 1956 року селище міського типу, розташоване на річці Узині (басейн Росі), за 25 км на схід від Білої Церкви і за 15 км від залізничної станції Сухоліси, до якої від Узинського цукрового комбінату прокладено ширококолійну вітку. Селище зв'язане шосейною дорогою з автомагістралями Київ—Одеса та Київ—Дніпропетровськ. Населення 15,6 тис. чоловік.

Час заснування селища невідомий. Вперше поселення під назвою Узеніца згадується 1651 року, коли тут перебував Б. Хмельницький[1].

В 1773 році управитель Білоцерківського ключа польських коронних земель Глембовський надав ротмістру Темберському повноваження заселити на річці Узині слободу й прийняти її під своє правління. З того часу Узеніцу стали називати Темберщиною. Згодом вона увійшла до Блощинецької волості Васильківського повіту. В кінці XVIII ст., коли земля на Білоцерківщині належала графу Браницькому, останній мав в Узині 1300 десятин, а в 1818 році заснував тут кінний завод і економію[2]. 1850 року в Узині вже було 228 дворів, 9710 десятин землі і проживало 1292 чоловіка[3].

Більшість земель і після скасування кріпосного права залишилася в руках графів Браницьких. За даними 1883 року, з 10 599 десятин 8653 належали поміщикам, 63 — церкві, а 584 селянські двори володіли всього 1856 десятинами землі, за яку згідно з уставною грамотою мали сплатити 40 946 крб. 16 коп. викупних платежів. Щоб розрахуватися з поміщиком, селяни змушені були йти на заробітки в економію, де за трудовий день виснажливої праці чоловіки одержували 30—35, жінки — 20, а підлітки — 10—13 копійок[4].

Пригноблені й безправні, трудящі піднімалися на боротьбу проти експлуататорів за поліпшення свого економічного становища. Яскраво це проявилося в період першої російської революції 1905—1907 рр. У другій половині квітня 1905 року розгорнувся масовий рух селян, які вимагали підвищити поденну оплату в економії

---

[1] Документы об освободительной войне украинского народа 1648—1654 гг. К., 1965, стор. 613.

[2] Л. Похилевич. Сказания о населенных местностях Киевской губернии, стор. 528; газ. «Киевские губернские ведомости», 31 липня 1854 р.

[3] Киевская губерния. Личный состав правительственных и общественных учреждений и алфавитный список населенных мест Киевской губернии. К., 1885, стор. 74.

[4] Список населенных мест Киевской губернии, стор. 464; Київський облдержархів, ф. 1, оп. 295, спр. 74 023, арк. 78, 106; ф. 4, оп. 99, спр. 350, арк. 1.

до 50—70 коп. і скорочення робочого дня. На місце події було послано каральний загін. Коли в Узині хотіли заарештувати призвідників, селяни вчинили опір[1]. Рух швидко наростав, набираючи активних форм. 24 травня 1905 року київський губернатор доповідав, що в багатьох селах Васильківського повіту, в т. ч. й Узині, селяни зовсім відмовилися виконувати роботи на полях економії, вимагали встановленої ними самими оплати. Бажаючих працювати до роботи не допускали, а приїжджих робітників прогнали. Особливо гострого характеру набрали події в Узині та Мало-Половецькому. 25 вересня 1906 року в економії Браницького виникла пожежа. Поміщик звинуватив у цьому узинського жителя Л. Марченка[2].

Після поразки революції 1905—1907 рр. селяни Узина продовжували боротьбу за землю. Вони перестали ходити на роботу до економії й перешкоджали найму селян з інших сіл, вдавалися до потрави посівів. Проведення столипінської аграрної реформи прискорило процес обезземелення та зубожіння трудящого селянства, загострило класову боротьбу на селі.

В 1912 році з 721 селянського господарства 70 зовсім не мали землі, 127 — володіли клаптиками менше одної десятини, а 288 — мали землі до 3 десятин. Отже, більша частина узинських селян була безземельною та малоземельною. Тяжке становище основної маси селянства значно погіршувалося через брак тягла та сільськогосподарського реманенту. З числа безземельних і малоземельних 102 господарства зовсім не мали худоби[3].

Більшість бідняків наймитувала. Частина розорених селян йшла працювати на цукровий завод, збудований у 1898—1899 рр. На заводі працювало 300—350 робітників, які жили в бараках по 25—30 чоловік (часом з сім'ями) в одному приміщенні. Робочий день тривав 12 годин, заробіток не перевищував 15 крб. на місяць. Робітники не мирилися з таким становищем, боролися за краще життя.

Боротьба трудящих змушувала власті здійснювати деякі соціально-освітні заходи. За вимогою робітників адміністрація цукрового заводу в 1900 році побудувала поліклініку й лікарню на 25 місць. За два роки перед цим відкрили невелику церковнопарафіяльну школу[4]. 15 листопада 1901 року на місцеві кошти було засновано однокласне училище на 125 чоловік[5], а з 1912 року в Узині почало працювати двокласне сільське училище.

В роки першої світової війни скоротилася посівна площа, зменшилася кількість худоби, а коней майже зовсім не залишилося. Багато селянських господарств повністю розорилися. Внаслідок цього посилилась економічна нерівність між бідняками й куркулями.

Після перемоги Лютневої буржуазно-демократичної революції активізувалася боротьба узинців за землю. В липні 1917 року вони захопили 3000 кіп скошеного панського хліба, відмовилися працювати на бурякових плантаціях за низькими розцінками і вимагали підвищення плати[6]. Селяни прагнули відібрати землю в поміщиків. У другій половині липня за постановою Узинського виконкому Ради й під керівництвом його голови Є. К. Кругляка та членів В. Лісниченка й П. Коваленка селяни захопили хліб на полі і 703 десятини землі, орендованої цукровим заводом. Захоплену землю розподілили на ділянки, її одержали безземельні й малоземельні селяни. Було прийнято також рішення збирати хліб не жатками, а вручну за плату по 3—4 снопи від копи. Органи Тимчасового уряду намагалися через суд притягти до відповідальності селянських ватажків. Вони ув'язнили Є. К. Кругляка, але змушені були звільнити його, наклавши штраф —

[1] Революция 1905—1907 гг. на Украине, т. 2, ч. 1, стор. 336.
[2] Київський облдержархів, ф. 183, оп. 1, спр. 2981, арк. 7.
[3] Итоги переписи скота у сельского крестьянского населения Киевской губернии в 1912 году. К., 1914, стор. 80.
[4] Список населенных мест Киевской губернии, стор. 464.
[5] «Журнал министерства народного просвещения», 1902, № 2, стор. 201.
[6] Київський облдержархів, ф. 1716, оп. 1, спр. 26, арк. 38, 52.

1000 крб. Робітники цукрового заводу підтримували вимоги селян, які ставилися перед волосним комітетом[1].

Трудящі Узина з великою радістю дізналися про перемогу Жовтневої революції. Невдовзі з Петрограда повернувся житель с. Михайлівки І. М. Колесник, учасник штурму Зимового палацу. Він розповів узинцям про В. І. Леніна, про перші декрети Радянської влади. В Узині заснували волосний революційний комітет. Активними організаторами влади Рад були місцеві жителі — селяни І. Бублик, Л. Сніжний, В. Чередниченко. Волревком активно підтримувала профспілкова організація цукрового заводу, яку очолював робітник М. П. Геранін[2]. Земля, що належала графу Браницькому, перейшла до селян.

На початку березня 1918 року Узин окупували німецькі війська. Ревком перейшов у підпілля. Селяни й робітники саботували вивіз хліба, цукру, худоби до Німеччини. Після краху кайзерівського окупаційного режиму на Україні, село тимчасово захопили війська петлюрівської Директорії. Від петлюрівців Узин визволений Червоною Армією у лютому 1919 року.

Під час наступу Денікіна літом 1919 року узинці відгукнулися на заклик ЦК РКП(б) і В. І. Леніна, організували запис добровольців на боротьбу з білогвардійцями. А коли ворогам вдалося захопити Узин, трудящі не припинили опору. Начальник штабу денікінських військ 7 грудня 1919 року видав наказ командиру 2-го корпусу про посилку каральних загонів проти повстанців, у якому вказується, що «особливо неспокійно в Узинській волості»[3].

В грудні 1919 року частини Червоної Армії вигнали білогвардійців з Узина. Але на початку травня 1920 року село захопили білополяки[4]. В червні того року їх вибили бійці окремої кавалерійської бригади під командуванням Г. І. Котовського і остаточно визволили Узин[5].

Мирне будівництво почалося у важких умовах; не вистачало для населення найпотрібнішого. Всюду безчинствували банди. Котовці, які перебували тоді в селі, громили бандитів, вели роз'яснювальну роботу серед населення, організовували мітинги, здійснювали культурно-освітні заходи[6].

В липні 1920 року був створений комнезам, який боровся за зміцнення влади трудящих на селі, залучав селянську бідноту й середняків до соціалістичного будівництва, відбирав у куркулів лишки хліба, землі, інвентар, худобу та наділяв безземельних і малоземельних.

У березні 1921 року відбулися повітові з'їзди сільревкомів і сількомнезамів, на яких розглядалися питання про землеустрій. Сім'ям червоноармійців і бідняків, що не мали посівного матеріалу, надавалася допомога насінням[7]. Це дало можливість успішно провести весняну посівну кампанію.

Важлива роль у відбудові господарства належала партійному осередку, створеному в серпні 1922 року на цукровому заводі[8]. Комуністи були ініціаторами здійснення усіх заходів, які спрямовувалися на найшвидшу відбудову господарства. В грудні того ж року створена комсомольська організація.

В 1923 році Узин став районним центром, що позитивно позначилося на його розвитку. Райком партії і райвиконком докладали всіх зусиль, щоб якнайшвидше відбудувати господарство села, зміцнити його економіку. Надійною опорою Радянської влади на селі були комнезами. Протягом 1923 року відбулися три з'їзди комне-

---

[1] Борьба за власть Советов на Киевщине, стор. 249—250; Перемога Великої Жовтневої соціалістичної революції на Україні, т. 2, стор. 31, 36.
[2] Газ. «Пролетарская правда», 4 червня 1922 р.
[3] Киевщина в годы гражданской войны и иностранной военной интервенции, стор. 312.
[4] Гражданская война на Украине, т. 3, стор. 145, 150.
[5] Г. И. Котовский. Документы и материалы. Кишинев, 1956, стор. 300—303.
[6] Там же, стор. 300—303.
[7] Київський облдержархів, ф. Р-1, оп. 2, спр. 112, арк. 50, 64.
[8] Газ. «Пролетарская правда», 10 січня 1922 р.

замів, які розглядали головним чином питання про піднесення продуктивності сільського господарства[1].

Одним з перших промислових підприємств став до ладу цукровий завод, потужність якого вже у 1923 році майже досягла довоєнної. У робітників змінювалося ставлення до праці. 23 травня 1923 року на заводі вшановували 13 передовиків праці. Партосередок заводу випустив спеціальну газету з їх біографіями, організував вручення їм подарунків[2]. У зв'язку з ускладненням міжнародного становища робітники вирішили віддати одноденний заробіток на побудову літака «Білоцерківщина».

Відразу ж після громадянської війни здійснювалися перші кроки перебудови сільського господарства на соціалістичних засадах. 1922 року на базі колишньої економії був створений бурякорадгосп ім. В. І. Леніна. Перше колективне господарство — артіль «Узинська» — засноване ще в липні 1920 року. З 1923 року її перейменували на «Перемогу»[3]. В 1922 році створено ще одну артіль — «Надія», а через два роки — ТСОЗ «Червоний плугатар». Все це були невеликі господарства. Так, в артілі «Надія» налічувалося 97 чоловік, вона мала 101 десятину землі і 31 коня. Колективне ведення господарства, запровадження багатопільної системи стало гарантією дальших успіхів. Артіль «Перемога» виростила 70 пудів жита і 190 цнт цукрових буряків з десятини[4]. Свої досягнення колективні господарства й радгосп демонстрували на організованій у 1925 році районній сільськогосподарській виставці[5].

На кінець відбудовного періоду в Узині, крім цукрового заводу та сільськогосподарських артілей, були ще сільськогосподарське кредитне товариство, конярське товариство, цегельня, млин. Населення зросло до 5,2 тис. чоловік[6].

Партійна і комсомольська організації, сільська Рада велику увагу приділяли питанням культурного будівництва. 1925 року в Узині працювали семирічна й початкова школи, школа малописьменних, сім лікнепів, бібліотека, селянський будинок. Активно діяли комсомольці. Вони були застрільниками організації гуртків ліквідації неписьменності та художньої самодіяльності. З їх допомогою заводський клуб став центром культурно-освітньої роботи на селі. Трудівники села з великим задоволенням дивилися вистави «Назар Стодоля», «Наталка Полтавка», слухали концерти. На початку 20-х років тут створюються літературні гуртки. У робітничому клубі Узина тоді виступали керівник Київської філії Всеукраїнської спілки пролетарсько-селянських письменників «Плуг» С. Б. Щупак та український радянський письменник В. М. Ярошенко[7].

1929 року в Узині, як і в усій країні, розпочалася масова колективізація. Кращою агітацією за колективні методи ведення господарства були досягнення бурякорадгоспу ім. В. І. Леніна та перших колективних господарств. Важливу роль у справі здійснення суцільної колективізації відіграла МТС, створена 1932 року спочатку в Янківці, а потім переведена до Узина. Політвідділ МТС разом з політвідділом бурякорадгоспу та робітниками цукрового заводу організовували селян на боротьбу з куркульством, на здійснення суцільної колективізації. На кінець 1933 року колективізацію в основному завершили. Було створено вісім колгоспів: «Комсомолець», «Новий шлях» (колишня артіль «Надія»), ім. Політвідділу, ім. 17 Партз'їзду, «Більшовик», «Комунар», «Перемога», «Промінь» (колишній ТСОЗ «Червоний плугатар»). Пізніше останні чотири господарства об'єдналися, створивши колгосп ім. Й. В. Сталіна. На початку травня 1936 року в Узині побував секретар

---

[1] Газ. «Плуг і молот», 5 і 16 червня 1923 р.
[2] Газ. «Пролетарская правда», 14 липня 1923 р.
[3] Журн. «Сільський господар», 1924, № 16, стор. 27—29; журн. «Нова громада», 1925, № 16, стор. 15—18.
[4] Київський облдержархів, ф. Р-112, оп. 1, спр. 775, арк. 10, 87—88.
[5] Газ. «Радянська нива», 14 січня 1926 р.
[6] Матеріали до опису округ УРСР. Білоцерківська округа. Х., 1926, стор. 30.
[7] Газ. «Більшовик», 18 листопада 1924 р.

ЦК КП(б)У П. П. Постишев, який оглянув посіви цукрових буряків, зустрівся з робітниками МТС та колгоспниками, дав багато порад щодо кращої організації праці[1].

З року в рік міцніли колгоспи, росла продуктивність праці, врожайність полів і продуктивність тваринництва. Так, колгосп ім. Політвідділу в 1936 році зібрав по 15,5 цнт зернових культур і 268 цнт цукрових буряків з гектара. Для поширення досвіду й показу кращих зразків сільськогосподарської продукції восени 1936 року відбулася міжрайонна виставка. На ній були відзначені колгоспи — ім. Й. В. Сталіна, «Новий шлях», ім. Політвідділу та бурякорадгосп. Тоді ж проходив зліт п'ятисотенниць району, на якому В. С. Харченко з колгоспу ім. 17 Партз'їзду поділилася досвідом про те, як вона виростила 340 цнт цукрових буряків з га[2]. Трактористи Ю. В. Ярмоленко, Л. К. Дідик, А. Я. Андрущенко та машиніст МТС С. К. Гуменний в 1938 році стали учасниками Всесоюзної сільськогосподарської виставки[3].

Завдяки неухильному зростанню економіки колгоспів і підприємств у передвоєнні роки поліпшувалося матеріальне становище трудящих, підвищувалися заробітки робітників і колгоспників. Так, сім'я колгоспника І. Т. Лісниченка з артілі ім. Політвідділу виробила в 1936 році 879 трудоднів і одержала 3166 кг хліба, 132 кг цукру, 1248 крб. грішми[4]. Змінювався на краще загальний вигляд села, у якому 1939 року проживало 7252 чоловіка. Тут упорядковувалися вулиці, споруджувалися нові будівлі.

Значні зрушення сталися в галузі медичного обслуговування трудящих, освіти й культури. Напередодні Великої Вітчизняної війни в Узині діяли районна лікарня, відкрита в 1934 році, та поліклініка, де працювали 6 лікарів і 20 чоловік середнього медперсоналу. Діти навчалися в середній, двох семирічних та двох початкових школах[5]. У селі було 4 клуби — 2 колгоспних, один при МТС і один при цукровому заводі. В клубах і бібліотеках проводилася різноманітна й цікава робота.

Подальший господарський і культурний розвиток села був перерваний віроломним нападом фашистської Німеччини на нашу Батьківщину. Близько 1500 жителів Узина пішли на фронт. 24 липня 1941 року в село вдерлися гітлерівські загарбники. Настали тяжкі дні окупації. Було введено трудову повинність, виконувати яку зобов'язували навіть дітей, починаючи з 9 років. За вказівкою старости села вони змушені були працювати на фашистів[6]. Окупанти грабували і вбивали радянських людей; 234 юнаків та дівчат силоміць вивезли на каторгу до Німеччини; 44 чоловіка кинули в концтабори.

Проте радянські люди не схилили голови перед поневолювачами. З перших днів окупації розгорнуло діяльність партійне підпілля. На цукровому заводі активну пропаганду проти фашистів вели комуністи Я. М. Гарнага, П. П. Забрейко, К. К. Коберник, Ф. О. Тищенко та інші. Робітниця О. А. Глуха з осені 1942 року переховувала у своїй хаті двох червоноармійців, які втекли з полону, а згодом влаштувалися працювати на цукровому заводі, де згуртували навколо себе вірних людей і створили підпільну патріотичну групу. На заводі виходили з ладу паси трансмісій. Нових не було, тому в роботі наставали перебої. Особливо відзначився в цих диверсіях робітник заводу М. В. Радіонов. Патріотична група заводу, очолювана комуністами, саботувала розпорядження німецького командування. Влаштувавшись начальником охорони заводу, В. М. Шубін допомагав робітникам-патріотам виносити із заводу цукор, призначений для відправки в Німеччину. Він також врятував багато молоді від насильного вивезення до Німеччини. Змінний інженер І. О. Івашко та його дружина Олена (хімік за фахом) навмисне випускали

---

[1] Газ. «Ударник соціалістичних ланів», 9 травня 1936 р.
[2] Там же, 3 вересня, 14 і 30 жовтня 1936 р.
[3] Київський облдержархів, ф. Р-354, оп. 1, спр. 8570, арк. 4, 6, 12.
[4] Газ. «Ударник соціалістичних ланів», 15 листопада 1936 р.
[5] Київський облдержархів, ф. Р-144, оп. 1, спр. 92, арк. 143—144.
[6] Німецько-фашистський окупаційний режим на Україні, стор. 200.

цукор низької якості. Гестапівцям вдалося вистежити підпільників. В. М. Шубіна повісили на території заводу[1].

Разом з патріотичною групою, що діяла на цукровому заводі, боролися проти гітлерівців й інші жителі села. І. Г. Воронов проник на квартиру узинського коменданта, де захопив кулемет і патрони. Все це він сховав у хаті О. А. Глухої. Згодом, забравши зброю, І. Г. Воронов з двома товаришами вступив до партизанського загону «Сокіл», яким командував З. Г. Шелест. Чимало добрих справ на рахунку узинських патріотів. Довгий час на горищі ховав саморобний радіоприймач учитель П. С. Павленко. Цей патріот записував повідомлення Радінформбюро і через довірених друзів передавав населенню. Командир гітлерівської дивізії, що знаходилася 1943 року в Узині, ніяк не міг налагодити зв'язок зі своїми частинами: патріоти раз у раз перерізали провід у районі с. Шпендівки. Колгоспники переховували радянських офіцерів, які втекли з фашистського полону, С. В. Лісниченко визволив 12 чоловік молоді, яка мала потрапити до Німеччини. А. Ф. Ус вів агітацію проти окупантів, мав зв'язок з партизанами, за що в 1943 році був спалений ворогом. Колгоспниця Є. Г. Рябушко протягом всього періоду тимчасової окупації зберігала прапор 75-го артилерійського полку і після вигнання гітлерівців здала його в райвиконком[2].

Після запеклих боїв 6 січня 1944 року настав радісний день визволення Узина[3]. Не всім пощастило дожити до дня перемоги. Гітлерівці розстріляли комуністів П. П. Забрейка, Я. М. Гарнагу, Ф. О. Тищенка, Я. П. Брукву, К. К. Коберника, І. О. Івашко, О. Івашко, вчительку С. М. Махиню з дітьми і матір'ю, колишнього голову сільради І. П. Дарменка та інших[4]. 1660 жителів села полягли смертю хоробрих у боротьбі з ворогом. Гітлерівські варвари зруйнували окремі цехи цукрового заводу, приміщення райкому партії і райвиконкому, лікарню, школи, клуб, колгоспні будівлі, залізничну колію до станції Сухоліси. Матеріальні збитки, заподіяні окупантами, перевищували 2 млн. карбованців.

Відразу ж після визволення села відновили роботу райком партії і райвиконком, громадські організації. З глибокого радянського тилу поверталися евакуйовані люди і майно, день у день відчутнішою ставала братня допомога з Росії, Казахстану та інших республік. Трудящі під керівництвом партійної організації не шкодували ні часу, ні сил, щоб скоріше відбудувати рідний Узин.

Швидких темпів розвитку набирав бурякорадгосп, його виробничим напрямом стало тваринництво, а також вирощування одноросткового насіння цукрових буряків, виведеного Білоцерківською науково-дослідною станцією, та сортової пшениці Миронівська-264 і Миронівська-898. За високі виробничі показники бурякорадгоспу в 1947 році присуджено перехідний Червоний прапор Ради Міністрів СРСР. За одержання високих урожаїв цукрових буряків — 700—720 цнт з площі 16 га — у тому ж році працівникам радгоспу І. С. Більдію, К. А. Дідик, М. Я. Зінькевич, М. І. Мудрій, Г. П. Прокопець, Я. К. Слободяник і Г. І. Шинкаренко присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці[5]. В 1948 році ланка Героя Соціалістичної Праці Я. К. Слободяник виростила урожай цукрових буряків по 723 цнт з га, за що ланкова була нагороджена орденом Леніна.

Міцнішали колгоспи. Успішно відроджувався цукровий завод.

На основі досягнутого відбувалося дальше зростання економіки села. Протягом 1951—1953 рр. п'five невеликих колгоспів об'єдналися в два — «Шляхом Леніна» та ім. Й. В. Сталіна (згодом ім. XXII з'їзду КПРС). З року в рік зростала їх технічна

---

[1] Київський облпартархів, ф. 5, оп. 2/6, стор. 240, арк. 41; газ. «Ленінським шляхом», 8 січня 1964 р.

[2] Київський облпартархів, ф. 5, оп. 2/6, спр. 240, арк. 35, 36, 40, 50.

[3] Киевщина в годы Великой Отечественной войны, стор. 545.

[4] Київський облпартархів, ф. 5, оп. 2/6, спр. 240, арк. 36, 40, 41; газ. «Ленінським шляхом», 5 лютого 1969 р.

[5] Газ. «Ударник соціалістичних ланів», 20 листопада 1947 р.; 6 і 9 травня 1948 р.

оснащеність. 1969 року в колгоспі «Шляхом Леніна» було 23 трактори, 16 комбайнів і 14 вантажних автомашин, а в господарстві ім. XXII з'їзду КПРС — 20 тракторів, 16 комбайнів і 15 вантажних автомашин. Значно зміцніли і виросли кадри колгоспів. Все це забезпечило швидкий розвиток господарств.

Колгосп «Шляхом Леніна» — бурякозернового напряму з розвинутим свинарством. Йому належить 2790 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2239 га орної землі. В 1969 році колгоспники виростили врожай цукрових буряків по 296 цнт, зернових культур — 28,4 цнт, зокрема пшениці — 29,1 цнт з га. В господарстві з допоміжних підприємств є млин, який за рік переробляє понад 1000 тонн зерна, та пилорама. Неподільний фонд колгоспу зріс з 82,3 тис. крб. у 1949 році до 1 млн. крб. у 1969 році. В 1966 році артіль була учасницею Виставки досягнень народного господарства в Москві, її відзначено дипломом 1-го ступеня та премією (вантажною автомашиною), а колгоспниця М. Т. Коцюба удостоєна Великої золотої медалі. Секретар партійної організації, економіст колгоспу Г. М. Миколюк була учасницею III Всесоюзного з'їзду колгоспників.

За господарством ім. XXII з'їзду КПРС закріплено 2322,6 га землі, з них 1901 га — орної. Воно спеціалізується на виробництві зерна та цукрових буряків. Тут розвинуте і м'ясо-молочне тваринництво. Трудівники колгоспу в 1969 році виростили по 28,3 цнт зернових культур, у т. ч. 28 цнт пшениці та 302 цнт цукрових буряків з кожного га, а також виробили на 100 га сільськогосподарських угідь по 60 цнт м'яса і 399,8 цнт молока. Неподільний фонд за останні 20 років зріс майже в 15 разів.

Великих успіхів досягли працівники бурякорадгоспу «Узинський». В 1969 році середня урожайність цукрових буряків становила 392 цнт, пшениці — 38 цнт, а насіння цукрових буряків — 25,3 цнт з га; вироблено на 100 га сільськогосподарських угідь 96 цнт м'яса. Це стало можливим завдяки високій технічній оснащеності радгоспу, який має 28 тракторів, 12 комбайнів, 28 вантажних автомашин. За одержання 35 цнт насіння цукрового буряка з га велика група трудівників радгоспу, в т. ч. Н. П. Козел, Л. І. Палій, М. І. Рогоза, Ф. П. Тищенко, в 1954 році були нагороджені орденом Леніна.

У повоєнні роки швидко розвивалися й промислові підприємства Узина, серед яких провідне місце посідав цукровий комбінат. Протягом 50-х років його грунтовно реконструювали. Трудомісткі процеси роботи механізували, оснастили новою технікою сепараторний цех, випарну станцію, збудували естакаду для транспортування жому тощо. Якщо в 1946 році завод щоденно переробляв 7,2 тис. цнт буряків, то в 1967-му — 15 тис. цнт[1]. Продуктивність праці з 1950 року зросла утричі. Виросли кваліфіковані кадри. В дореволюційний час на підприємстві не було жодної людини з вищою освітою. В 1969 році на заводі працювало 750 чоловік, у т. ч. з вищою освітою — 53 і 203 — з середньою спеціальною. 10 бригад і 59 робітників заводу вибороли почесне звання ударників комуністичної праці. Серед них Н. І. Івашина, І. П. Книш, Є. І. Сніжний, М. Г. Утенко, Н. І. Шаповал та інші.

Провідне місце в «Міжколгоспбуді», створеному 1957 року, посідає цегельний завод, потужність якого зросла з 2 млн. у 1960 році до 7 млн. штук цегли в 1970-му. Відділення «Сільгосптехніки» перейшло в нові приміщення, об'єдналося з машиннотракторною ремонтною майстернею. Реконструювали також хлібопекарню, спорудили молочний і пло-

Центральний корпус Узинського цукрового комбінату. 1969 р.

[1] Газ. «Київська правда», 23 січня 1968 р.

доконсервний заводи, інкубаторну станцію й промпобуткомбінат. Серед промислових підприємств важливе місце належить плодоконсервному заводу, який у 1965—1969 рр. щорічно виготовляв понад 3 млн. умовних банок овочевих і фруктових консервів. Його продукція не тільки успішно реалізується на внутрішньому ринку, а й експортується до Чехословаччини та Німецької Демократичної Республіки.

Узинська селищна Рада, що складається з 120 депутатів, вникає в усі ділянки виробничого й культурного життя. До 100-річчя від дня народження В. І. Леніна завершено будівництво дитячого садка на 140 місць, дитячого відділення лікарні, АТС, проведено реконструкцію центральної площі та вулиць. Велику громадську роботу проводять депутати — колгоспник-пенсіонер, комуніст з 1931 року П. В. Маринич, батько льотчика-космонавта Р. П. Попович, апаратниця цукрового заводу А. П. Горова, свинарка колгоспу «Шляхом Леніна» О. І. Тарнова та багато інших.

Сьогоднішній Узин — чудове, красиве, впорядковане селище. Змінився його зовнішній вигляд. У післявоєнний час зведено понад 500 добротних цегляних індивідуальних будинків, з'явилося 18 нових вулиць: Ю. О. Гагаріна, Г. І. Котовського, О. С. Пушкіна, М. О. Щорса, 8 березня, Миру та інші[1]. Центром селища є площа В. І. Леніна, на якій встановлено пам'ятник засновникові Комуністичної партії і Радянської держави. Тут виросло кілька багатоповерхових будинків, універмаг «Космос», кінотеатр «Зоря». Багато зроблено і для благоустрою селища. Збудовано 5,5 км водогону, газифіковано 1653 квартири, заасфальтовано та освітлено центральну вулицю. Селище потопає в зелені вишнево-яблуневих садів і квітах. Його прикрашає парк.

Незрівнянно підвищилися життєвий рівень трудящих. Якщо в 1953 році вкладників ощадкаси було 5356 чоловік, а сума вкладів дорівнювала 176 тис. крб., то на 1 липня 1970 року кількість вкладників зросла до 9295 чоловік, а вклади перевищили 4,8 млн. крб. Понад 250 жителів є власниками автомашин. Майже кожна сім'я має телевізор, радіоприймач, веломашину. 1970 року в селищі працювало 27 магазинів і ларків.

У повоєнні роки докорінні зміни сталися в охороні здоров'я трудящих, у розвитку освіти та культури селища. В Узині функціонують лікарня на 100 ліжок, оснащена найновішим обладнанням, протитуберкульозний диспансер і поліклініка. В цих закладах трудиться 40 лікарів і 113 чоловік середнього медичного персоналу. Постійною турботою оточені малюки. Для них споруджено 2 дитячі комбінати та 3 ясел, в яких виховується понад 300 дітей.

У 1969/70 навчальному році в селищі діяли 2 середні, 3 восьмирічні, робітничої та сільської молоді, а також заочна середня школи, в яких навчалося 3173 учні і працювало 227 вчителів. 39 педагогів нагороджено значком «Відмінник народної освіти». Учительський колектив бере активну участь у громадсько-політичному житті селища. 1968 року тут відкрито будинок піонерів.

Центром культурно-освітньої роботи став будинок культури. Багато жителів, зокрема молоді, беруть участь у численних гуртках художньої самодіяльності. Заслуженим успіхом користується хор учителів, створений 1955 року, який неодноразово брав участь в обласних і республіканських оглядах художньої самодіяльності. Цей здібний колектив нагороджений кубком облпрофради та багатьма дипломами й грамотами. При будинку культури є музична школа, в якій навчається 150 дітей. Трудящих селища обслуговують 4 кінотеатри, 9 бібліотек з книжковим фондом понад 100 тис. примірників. Молодь Узина захоплюється спортом. Для неї збудовано стадіон.

Успіхів у господарському й культурному житті селища досягнуто під керівництвом партійних організацій. Якщо в перші роки Радянської влади у селі була одна партійна організація, то тепер їх 13. Вони об'єднують 374 комуністи. Багатогранною є діяльність партійної організації цукрокомбінату, яка налічує 109 кому-

---

[1] Газ. «Ленінським шляхом», 4 січня 1969 р.

Льотчик-космонавт Герой Радянського Союзу П. Р. Попович серед рідних. Узин. 1969 р.

ністів. Вона очолила боротьбу робітників за комуністичну працю. Цукрокомбінат не раз перемагав у соціалістичному змаганні республіканського й союзного значення. Активну участь у виробничому й громадсько-політичному житті беруть 727 членів ВЛКСМ 15 комсомольських організацій.

В Узині 1930 року народився, провів дитячі роки, вийшов на широкий шлях життя льотчик-космонавт СРСР Герой Радянського Союзу полковник П. Р. Попович. І це — велика гордість узинців.

12—15 серпня 1962 року П. Р. Попович слідом за Ю. О. Гагаріним та Г. С. Титовим на кораблі-супутнику «Восток-4» разом з А. Г. Ніколаєвим, який літав на кораблі-супутнику «Восток-3», здійснив перший у світі груповий тривалий політ у космосі. У навколоземному просторі П. Р. Попович перебував 70 годин 49 хвилин, облетівши за цей час навколо Землі понад 48 раз і подолавши шлях близько 2 млн. км. За великий подвиг, що знаменував новий етап в освоєнні космосу, П. Р. Поповичу присвоєно звання Героя Радянського Союзу з врученням ордена Леніна і медалі «Золота Зірка».

На мітингу, що відбувся 12 серпня 1962 року в селищі, було оголошено рішення райкому партії та виконкому Узинської районної Ради депутатів трудящих про перейменування вул. Першотравневої, де народився і проживав космонавт, на вулицю ім. космонавта П. Р. Поповича. Узинській середній школі № 1 присвоєно ім'я космонавта П. Р. Поповича.

Учасники мітингу надіслали своєму землякові-космонавту радіотелеграму: «З величезною радістю взнали ми, ваші земляки, про героїчний ваш політ у космос на кораблі «Восток-4». При зустрічі з Космонавтом-Три майором Андріаном Григоровичем Ніколаєвим передайте йому сердечний привіт від узинців. Гордимося вами, бажаємо вдачі, благополучного повернення на рідну Землю. Жителі селища Узин Київської області»[1].

Трудящі Білоцерківщини виявили високе довір'я П. Р. Поповичу — обрали його депутатом Верховної Ради УРСР 6 і 7-го скликань.

Складною була історія Узина, жителі якого протягом багатьох століть вели боротьбу за свою соціальну й національну свободу. Та тільки з перемогою Великої Жовтневої соціалістичної революції і встановленням Радянської влади здійснилися їхні мрії. Невпізнанним стало селище, добре живуть його люди. Вони впевненою ходою прямують до комунізму.

М. Р. КАЧАЛЕНКО

МАТЮШІ

Матюші — село, центр сільської Ради. Розташовані на берегах річки Роставиці, що впадає в Рось, за 18 км від районного центру та залізничної станції Біла Церква і за 26 км від автомагістралі Київ—Одеса. Населення — 1840 чоловік.

Про заселення в глибоку давнину території сучасного села свідчать 8 стародавніх курганів на матюшівських полях. Тут знайдено скарб римських монет (II ст. н. ери)[2].

---

[1] Газ. «Правда», 13 серпня 1962 р.

[2] В. Б. Антонович. Археологическая карта Киевской губернии. М., 1895, стор. 52; Нумизматика и сфрагистика, вып. 2. К., 1965, стор. 202—205.

Село засноване на початку XVIII ст. В джерелах зустрічаються різні його назви — Матюше, Матюша[1]. 1740 року в селі налічувалось 20 хат і 200 жителів[2].

Надзвичайно тяжке становище матюшівських селян у значній мірі зумовлювалося їх цілковитою безправністю. За люстрацією старостів Київського воєводства 1765 року, з 82 селянських дворів брали чиншу 682 злотих 12 грошей, подорожного — 80 злотих, поколісного — 40 злотих, ставкового — 50 злотих (за 10 злотих у середині XVIII ст. можна було купити пару волів). Від повинностей звільнялися лише війт, осавул, десятник і побережник[3].

Польські магнати з метою посилення визиску селян намагалися покатоличити їх через уніатську церкву. В 1775 році, через рік після того як Матюші стали власністю графа К. Браницького, в них утвердилася унія[4]. Прибравши до своїх рук село, Браницькі ще більше посилили кріпосний гніт.

Після другого поділу Польщі Матюші були визволені від польсько-шляхетського панування.

За інвентарною реформою 1847—1848 рр. у користуванні матюшівських селян було 1447 десятин 907 сажнів землі, за яку вони щорічно мали відробляти 25 010 днів панщини (205 дворів по 122 дні) або сплачувати 4012 крб. 50 коп. оброку[5].

Від зорі й до зорі відробляли селяни панщину, та не по три «узаконених» дні, а здебільшого — цілий тиждень. Зате Браницькі будували розкішні палаци, розважалися на лазуровому березі Середземного моря Франції, в Єгипті, приїжджаючи час від часу до села за грошима і щоб проконтролювати своїх управителів. А їхні прислужники дедалі більше посилювали гноблення селян. Матюшівські кріпаки 2 квітня 1855 року написали київському губернаторові скаргу на місцевого поміщика. Проте скарга так і залишилася без відповіді[6].

Зневірившись у можливості шляхом скарг поліпшити своє становище, матюшівці повставали на боротьбу проти феодально-кріпосницького гніту за свої права та волю. В 1855 році, в часи Київської козаччини, вони підтримали антикріпосницький рух повсталих селян Березної Сквирського повіту. Проти повстанців, у лавах яких налічувалося майже 3 тис. озброєних дрюками та косами селян, київський губернатор кинув дві роти запасного саперного батальйону. Всіляко допомагали катам кріпосники в рясах — духовенство, яке намагалося хрестом і молитвами відвернути повстанців від боротьби. Але, як доповідав київському митрополиту білоцерківський благочинний, «умовляннями заворушення не припинялось». В нерівному бою повстанці втратили 38 вбитих і понад 100 поранених[7].

Реформа 1861 року викликала обурення селян. Повний наділ у Матюшах становив 7 десятин 1638 сажнів на господарство. За користування землею з кожної десятини треба було платити 2 крб. 70 коп. сріблом або відробляти 16 чоловічих днів панщини (123 дні на повний наділ). Коли 11 серпня 1862 року уповноважений графа Браницького та мировий посередник зачитали на сільському сході складену ними уставну грамоту, селяни відмовилися її підписати. В жовтні 1865 року приїхали інші представники влади умовляти селян. І на цей раз матюшівці, а також шамраївські селяни — І. А. Денисенко і Я. М. Ярошенко та Х. А. Гирявець і П. Л. Кузіомка з с. Пищиків знову відмовилися підписати викупного акта, вважаючи його несправедливим. Тоді панські ставленики самі підписали документ, у якому вказувалося, що уставна грамота й подвірний опис визнаються і приймаються. 20 січня 1867 року Київське губернське в селянських справах присутствіє визначило остаточну суму викупних платежів за землю: 39 272 крб. і 33 коп. Селяни не мали змоги викупити

[1] Słownik geograficzny Królestwa Polskiego, t. 6. Warszawa, 1885, стор. 137.
[2] Л. Похилевич. Сказания о населенных местностях Киевской губернии, стор. 515.
[3] Архив Юго-Западной России, ч. 7, т. 3, стор. 90—91.
[4] Журн. «Киевская старина», 1893, № 11, стор. 161—162.
[5] Київський облдержархів, ф. 4, оп. 99, спр. 1017, арк. 10, 60.
[6] Там же, ф. 11, оп. 1, спр. 727, арк. 5, 6, 11.
[7] Отмена крепостного права на Украине. Сборник документов и материалов. К., 1961, стор. 69—71, 385; ЦДІА УРСР у Києві, ф. 127, оп. 699, спр. 145, арк. 476—477.

наділи. Про тяжке становище жителів села свідчать статистичні дані. З 205 матюшівських господарств тільки 21 мало тягло, а в решти не було ні коня, ні вола (119 піших і 65 городників)[1].

В пореформене сорокаріччя розвиток капіталізму на селі призводив, з одного боку, до зменшення середнього і дрібного землеволодіння, а з другого — до зростання куркульських господарств. У 1900 році з 3078 десятин землі, що номінально вважалася власністю села, 1145 належало графині Браницькій. Крім того, поміщиця мала 900 десятин лісу, який межував з селом. А на 2765 селян припадало лише 1739 десятин землі, тобто по 0,6 десятини на душу.

Революційні події 1905 року захопили і Матюші. Тут навесні спалахнув страйк сільськогосподарських робітників. Вони категорично відмовилися працювати на полях панської економії, вимагаючи встановленої ними заробітної плати. Наймитів, підкуплених панським управителем, не допускали до роботи і проганяли силою. Як доповідав київський губернатор київському, подільському й волинському генерал-губернатору 24 травня 1905 року, селяни діяли організовано, призвідців і підбурювачів ховали, не допускали до арешту[2].

В роки столипінської реформи посилився глибокий процес класової диференціації населення: швидко розорювалося бідніше селянство і збагачувалося куркульство. В 1907 році кількість землі на душу населення знизилася до 0,5 десятини, в середньому по 3,1 десятини на двір. Тим часом сім'я дворянина Матусевича мала понад 100 десятин землі; у кожному з п'яти куркульських господарств її було від 11 до 15 десятин. До того ж, куркулі за безцінь брали в оренду землю бідних селян, які не мали тягла для її обробітку.

В 1912 році з 598 господарств 205 були бідняцькими: 108 — зовсім не мали землі, 97 — мали менш ніж по десятині. Їм належало разом лише 27 коней, 78 корів, 18 свиней. 15 куркульських господарств були власниками 204 десятин землі.

Селяни обробляли свої наділи примітивними знаряддями, ніякі агротехнічні заходи не запроваджувались. Малоземельні змушені були задовольнятися на своїх клаптях трипіллям, тоді як на великих ланах поміщиці господарювали десятипільною системою.

Населення було, по суті, позбавлене медичної допомоги. На 9 тис. жителів Трушківської волості, до якої входили Матюші, був лише один фельдшер.

В 1861 році відкрили церковнопарафіяльну школу на 15 учнів. Заняття проводилося в напівrозваленій селянській хаті, де піп навчав учнів «закону божому», а грамоти — відставний фельдфебель, який примушував дітей цілими годинами стояти «во фронт». В 1885 році на кошти громади (350 крб.) селяни побудували приміщення школи. Проте більшість дітей не могла вчитися. В 1893/94 навчальному році з 424 хлопчиків та дівчаток шкільного віку ходили до школи всього 65. Підручників і посібників не вистачало. Жодної книги на кошти церкви не придбали, хоча школа була церковнопарафіяльною. Лише в 1891 році на ремонт Київська єпархіальна училищна рада виділила 100 крб., з яких використали тільки 3 крб. 60 копійок[3].

Перша імперіалістична війна заподіяла багато лиха матюшівцям, призвела до занепаду бідняцьких і середняцьких господарств. З 1914 по 1917 рік розорилося близько 30 середняків. Через скрутне матеріальне становище солдатки і вдови змушені були за безцінь продавати землю куркулям, а самі йшли у найми.

Про перемогу Великої Жовтневої соціалістичної революції в селі довідалися від солдатів-більшовиків. У січні 1918 року в Матюшах встановили Радянську владу. Було створено ревком на чолі з Ю. М. Солопенком. Ревком вигнав з села панського управителя і приступив до розподілу поміщицької землі.

Коли в березні 1918 року німецькі війська окупували Матюші, ревком пішов

[1] Київський облдержархів, ф. 4, оп. 99, спр. 1017, арк. 1—2, 3, 9, 13—23.
[2] Революція 1905—1907 років на Україні. К., 1949, стор. 168—169.
[3] Київський облдержархів, ф. 276, оп. 2, спр. 81, арк. 127—128.

у підпілля. Керуючи боротьбою селян проти інтервентів та їх націоналістичних прислужників, він організував саботаж вивозу хліба й худоби до Німеччини, протидіяв іншим заходам загарбників. За завданням Білоцерківського більшовицького комітету Ю. М. Солопенко провів на Шамраївському цукрозаводі, куди окупанти звозили з Матюшів хліб, мітинг робітників. «Жодного фунта хліба, жодного фунта цукру не дати ворогові!» — таке рішення прийняли трудящі. Місцевий запроданець привів на завод німецьких карателів. Вони схопили Ю. М. Солопенка й забили його на смерть.

Після визволення села від кайзерівського окупаційного режиму, його на деякий час захопили війська петлюрівської Директорії. Але незабаром Радянська влада була відновлена. Коли влітку 1919 року над Матюшами знову нависла небезпека — з півдня почали наступати білогвардійські полчища Денікіна,— жителі села підтримали заклик ЦК РКП(б) і В. І. Леніна щодо запису добровольців на боротьбу проти денікінців. На зборах селян, що відбулися 25 червня, ухвалили резолюцію: «Цілком і повністю підтримувати Радянську владу, яка стоїть за інтереси трудового народу і бажає дати йому щастя, волю і свободу»[1].

В грудні 1919 року частини Червоної Армії вигнали денікінців з Матюшів. Вийшов з підпілля ревком. Він проводив мобілізацію до армії, постачав червоноармійцям хліб і фураж, організовував боротьбу з бандитами.

У травні 1920 року в Матюші вдерлися польські інтервенти, але вже на початку червня загін Окремої кавалерійської бригади під командуванням Г. І. Котовського очистив село від загарбників[2]. Котовці допомогли біднякам у перерозподілі землі, захопленої куркулями під час білопольської окупації, взяли участь у створенні комнезаму. На першому його засіданні був присутній один з найближчих помічників Г. І. Котовського — М. М. Криворучко. В комнезамі активно працювали П. П. Грушецький, Р. Г. Романенко, Ї. П. Ямкова, Д. П. Верещака, С. К. Хмара.

В тяжких умовах післявоєнної розрухи велику допомогу селянам у будівництві, придбанні сільськогосподарського реманенту надавала сільська Рада. Разом з комнезамом вона зміцнювала в селі Радянську владу.

Мирному будівництву заважали недобитки різних банд — Гончара, Зеленого, Махна. І знову на допомогу матюшівцям прийшли котовці: 16 січня 1921 року 3-я бригада 17-ї кавалерійської дивізії вибила з села махновців[3].

Активним провідником політики Комуністичної партії в селі стала створена в 1923 році комсомольська ініціативна група. До невеликого, але енергійного колективу комсомольців входили Г. М. Ткаченко, Р. П. Аджамко. Очолив групу І. З. Павлов[4]. Комсомольці разом з комнезамом проводили значну роботу по ліквідації неписьменності, згуртовували бідняцько-середняцьку молодь на боротьбу з класовими ворогами, за подолання господарських труднощів, за створення селянських кооперативів.

В 1925 році 35 незаможників об'єднались у товариство спільного обробітку землі. Головою обрали активного комнезамівця Р. Г. Романенка.

Того ж року було засновано чотири сільські товариства: споживче, яке відкрило 2 крамниці, молочарське з молокопереробним пунктом, кінне і селянське товариство взаємодопомоги, що сприяло зміцненню спілки незаможників із середняками, кооперуванню бідняків, забезпечувало їх насінням, влаштовувало громадські прокатні та зерноочисні пункти, подавало селянам допомогу в разі стихійного лиха. Провідну роль у цій справі відігравав комнезам[5].

Створення і діяльність кооперативних об'єднань проходили в гострій класовій боротьбі. Куркулі всіляко намагалися перешкодити соціалістичним перетворенням

[1] ЦДАЖР УРСР, ф. 1738, оп. 19, спр. 49, арк. 165.
[2] Г. И. Котовский. Документы и материалы, стор. 196—197.
[3] Там же, стор. 292.
[4] Білоцерківський краєзнавчий музей, фонди, інв. № 9431.
[5] Газ. «Радянська нива», 7 листопада 1927 р.

на селі. На певний час їм вдалося захопити навіть керівництво деякими товариствами. Вони шахраювали, не допускали перевиборів, звітів, ревізій, саботували хлібозаготівлі, приховували хліб, спекулювали ним, залякували тих, хто вступав до кооперативу. Сільські комсомольці при підтримці окружної партійної організації викрили й знешкодили куркулів та їх прихвоснів[1].

Рух за перехід до колективних форм господарювання рік у рік посилювався. Уже в лютому 1929 року на загальних зборах селян було прийняте рішення про створення колгоспу ім. К. Є. Ворошилова. Правління очолив П. І. Солопенко. В числі фундаторів артілі були Р. Г. Романенко, В. Т. Альоха, П. П. Грушецький і Г. М. Литвин.

Активну участь у проведенні колективізації, як і в усіх господарсько-політичних кампаніях, брала комсомольська організація, яка в 1930 році налічувала 20 чоловік. Осередок оголосив себе ударною бригадою у здійсненні суцільної колективізації й ліквідації куркульства як класу[2]. Значною подією в житті Матюшів було створення 12 березня 1931 року партійної організації, яку очолив П. І. Ковтуненко[3].

На початку 1931 року артіль об'єднувала 435 господарств, а на кінець року колективізацію в селі було завершено. В 1932 році колгосп розділився на три: ім. К. Є. Ворошилова, ім. М. В. Фрунзе та ім. С. М. Будьонного. У жовтні 1935 року відбулось урочисте вручення актів на вічне користування землею. За колгоспом ім. К. Є. Ворошилова було закріплено 1085, ім. С. М. Будьонного — 1240, ім. М. В. Фрунзе — 429 гектарів[4].

На всю округу в 30-і роки славились матюшівські трудівники. У 1936 році серед них поширився рух п'ятисотенниць. Першою п'ятисотенницею в селі стала ланкова Ф. О. Студзинська. Вона закликала молодь до творчої праці на вільній колгоспній землі. «Колись тут працювали ми на панських ланах, обідрані, голодні, гнули спину від зорі до зорі, щоб створити проклятим панам сите життя. А за це платили нам по 15 копійок на день»,— розповідала колишня наймичка своїм молодшим товаришам. Ф. О. Студзинська брала активну участь і в громадсько-політичному житті — з її ініціативи було створено дитячі ясла, осередок Червоного Хреста; її обирали делегатом III обласного з'їзду Рад. Почин першої п'ятисотенниці підхопили ланкові Ф. Т. Литвин, Т. С. Глеваська та інші[5].

В передвоєнні роки колгоспники добились значних успіхів. У 1938 році артілі зібрали по 19 цнт озимої та по 16 цнт ярої пшениці, 201 цнт цукрових буряків з га. На трудодень видали по 3 кг хліба. За досягнення в галузі рільництва й тваринництва колгоспи були учасниками Всесоюзної сільськогосподарської виставки[6].

Навесні 1941 року колгоспи розпочали будівництво добротних господарських і громадських приміщень. Втілювалися в життя плани створення великого механізованого господарства. В артілях було 6 молотарок, 22 жниварки, 5 двигунів, 2 автомашини. Колгоспи обслуговували 2 тракторні бригади Білоцерківської МТС, що мали 15 тракторів і 5 комбайнів[7].

В селі працювали 3 клуби, бібліотека, 2 хати-читальні, неповна середня школа, радіовузол. Ще в 1936 році було повністю ліквідовано неписьменність.

Жителі Матюшів завжди гаряче відгукувалися на всі події в країні та за її межами, були вірні ідеям інтернаціоналізму та пролетарської солідарності. Виступаючи за підтримку іспанського народу в його боротьбі проти фашизму, колгоспники на загальних зборах вирішили виділити у фонд допомоги трудящим Іспанії по 150 грамів хліба з кожного заробленого трудодня. 100 цнт хліба було відправлено

[1] Газ. «Радянська нива», 1 травня і 29 вересня 1928 р.
[2] Там же, 10 липня 1931 р.
[3] АІІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 1—10, спр. 953, арк. 43, 46.
[4] Газ. «Радянська нива», 3 липня 1931 р.; Київський облдержархів, ф. Р-354, оп. 1, спр. 5935, арк. 22, 25, 28.
[5] Газ. «Радянська нива», 2 лютого, 23 березня, 7 листопада, 22 грудня 1936 р.
[6] Пам'ятні місця Київської області. Короткий путівник. К., 1958, стор. 120.
[7] Білоцерківський краєзнавчий музей, фонди, інв. № 9431.

героїчним бійцям республіканської Іспанії. Все це було результатом роботи партійної організації, яка виховувала трудящих в дусі інтернаціоналізму[1].

У перші ж дні Великої Вітчизняної війни понад 500 колгоспників влилися до лав Червоної Армії. Коли фронт наблизився до села, комуністи організували вивезення в глибокий тил країни матеріальних цінностей.

15 липня 1941 року гітлерівці захопили село[2]. Настали жахливі дні окупації, сповнені тяжких поневірянь і страждань. Колгоспне майно було пограбовано, почався терор. 53 чоловіка фашисти відправили на каторжні роботи до Німеччини[3].

Керовані підпільним райкомом партії, що перебував у с. Трушках, жителі села вели боротьбу проти фашистів. 23 березня 1943 року патріоти вбили двох місцевих фашистських прислужників, які особливо жорстоко знущалися з населення. Кілька разів патріоти знищували молочний пункт. Під час жнив підпільники проводили на полях бесіди, вселяючи віру в близьку перемогу над ворогом. Гітлерівці розстріляли велику групу жителів, які подавали активну допомогу підпільникам, у т. ч. В. Т. Альоху, І. П. Копиленка, С. О. Розпутного, Г. Г. Розпутну, І. С. Хіврича, В. С. Яременка[4].

30 грудня 1943 року Матюші були визволені частинами 74-ї Київської стрілецької дивізії та 1-ї Чехословацької бригади. Опір гітлерівців у районі Матюшів був впертим. Тут фашисти втратили понад 350 солдатів і офіцерів та 6 танків.

За подвиги в боях з ворогами 183 матюшівців нагороджено орденами й медалями, а Д. І. Левицькому присвоєно звання Героя Радянського Союзу. Під час бою за с. Семенівку на Південному Бузі, відбиваючи контратаку фашистських танків, полягла майже вся гарматна обслуга, в складі якої був Д. І. Левицький. Його поранили. Гармата замовкла. Коли гітлерівські танкісти спрямували вогонь на інші об'єкти, Д. І. Левицький вдарив з гармати. Запалали танки. Та бойову позицію почала обходити група ворожих автоматників. Під зливою осколочних снарядів фашисти відступили. Коли підійшло підкріплення, на місці бою лежав непритомний, тяжкопоранений воїн, а поряд з ним — 15 трупів гітлерівських автоматників і 7 знищених танків[5].

У важких умовах довелося матюшівцям піднімати з руїн рідне село і відроджувати колгоспи. Великої шкоди зазнали й особисті господарства селян. Збитки, завдані німецько-фашистськими окупантами колгоспові ім. К. Є. Ворошилова, становили 15 140 тис. крб., колгоспові ім. С. М. Будьонного — 5 464 тис. крб., а громадянам села — 957 тис. крб.[6]. Не вистачало робочої сили, реманенту, тягла. Чоловіки були на фронті, основний тягар усіх робіт ліг на плечі жінок і підлітків. Так, у колгоспі ім. М. В. Фрунзе в 1944 році на 338 чоловік було всього 178 працездатних, у т. ч. 46 чоловіків, 100 жінок, 32 підлітки[7].

В січні 1944 року відновили роботу сільська Рада та правління колгоспів; в лютому почалися заняття в семирічній школі, відкрилися двері клубу та бібліотеки.

Ліквідуючи руйнівні наслідки війни, селяни водночас робили все для остаточної перемоги над ворогом. Зразу ж після визволення вони почали виділяти хліб у фонд оборони. Школярі зібрали на танкову колону 2296 крб., відправили військовому госпіталю подарунки для поранених.

Тяжко було вирощувати перший післявоєнний урожай. Обробляли землю в основному вручну. Як тяглову силу використовували корів. І все ж у 1944 році селяни зібрали по 15 цнт озимої пшениці, 82 цнт цукрових буряків з га. В 1945 році справи значно поліпшились. Повернулись до села демобілізовані. На полях з'яви-

---

[1] Газ. «Радянська нива», 28 жовтня 1936 р.; газ. «Соціалістична правда», 23 липня 1940 р.
[2] Київський облдержархів, ф. Р-4758, оп. 2, спр. 3, арк. 19.
[3] Білоцерківський райдержархів, ф. 1, оп. 1, спр. 10, арк. 103—104.
[4] Київський облпартархів, ф. 5, оп. 2/6, спр. 240, арк. 6—7.
[5] Боевые звезды киевлян, стор. 199—201.
[6] Білоцерківський райдержархів, ф. 1, оп. 1, спр. 10, арк. 166, 178; спр. 11, арк. 16, 45—50.
[7] Там же, ф. 93, оп. 1, спр. 1, арк. 1.

лися трактори. З 1946 року розгорнула діяльність первинна партійна організація. Комуністи пішли працювати на найважливіші й найскладніші ділянки колгоспного виробництва.

В 1950 році матюшівські артілі об'єдналися в одне господарство — колгосп ім. К. Є. Ворошилова, який у 1957 році було перейменовано на «Радянська Україна». Перших відчутних успіхів колгосп досяг уже в 1952 році. Найбільш продуктивною галуззю господарства стало тваринництво. Якщо в 1950 році прибутки від нього становили 94,6 тис. крб., то через два роки — вже 600 тис. крб. (у тогочасному грошовому обчисленні). На кошти, виручені від продажу молока, колгосп придбав три вантажні автомашини, реманент та обладнання для механізації робіт на фермі. 1953 року артіль вийшла в число передових у районі.

В 1957 році від однієї фуражної корови було надоєно по 4091 кг молока. В розрахунку на 100 га сільськогосподарських угідь одержано 409 цнт молока, 73 цнт м'яса. Загальний доход колгоспу тоді перевищив 4 млн. крб.[1]. Дальшому піднесенню економіки сприяло розгортання руху за завоювання звання бригад комуністичної праці. Першою це почесне звання здобула в 1960 році тваринницька ферма[2].

З 1959 року колгосп перейшов на грошову оплату праці, запровадив господарський розрахунок. Це сприяло зміцненню його економіки. В 1964 році з кожного гектара колгосп одержав 402 крб. прибутку — найбільше серед господарств району. За п'ять років — з 1960 по 1965 — колгоспні грошові доходи зросли з 507 до 1016 тис. крб. Фонд заробітної плати колгоспників у 1964 році становив 483 тис. крб.[3] Збільшення прибутків дало можливість широко розгорнути будівництво, придбати нову техніку.

Нові перспективи перед трудівниками сільського господарства села відкрили рішення березневого (1965 р.) Пленуму ЦК КПРС та квітневого (1965 р.) Пленуму ЦК КП України.

Яскравим свідченням зміцнення економіки колгоспу є зростання неподільних фондів. У 1965 році вони становили 871 тис. крб., а в 1969 році — 1734 тис. крб., тобто майже подвоїлись.

У 1966 році на колгоспних ланах було вирощено високий урожай зернових культур — по 38,4 цнт з га на площі 929 га, в т. ч. озимої пшениці по 49 цнт на площі 472 га. Це був найвищий в області урожай найціннішої продовольчої культури на

[1] Пам'ятні місця Київської області, стор. 121.

[2] Движение коллективов и ударников коммунистического труда на Украине 1958—1961 гг. Сборник документов и материалов. К., 1963, стор. 406.

[3] Газ. «Київська правда», 18 квітня 1965 р.; газ. «Ленінський шлях», 14 квітня 1965 р.

Збирання зернових у колгоспі «Радянська Україна». Матюші. 1969 р.

великому масиві[1]. Державі продали понад план 530,3 тонни хліба. Артіль була визнана переможцем соціалістичного змагання і занесена на обласну Дошку пошани[2].

Ставши на трудову вахту на честь 50-річчя Радянської держави, колгоспники зібрали в 1967 році з кожного гектара по 39,2 цнт пшениці, по 340 цнт цукрових буряків, одержали в розрахунку на 100 га сільськогосподарських угідь по 560 цнт молока і по 92 цнт м'яса; у півтора раза перевиконали план продажу державі хліба, молока, м'яса. За досягнуті успіхи колгосп «Радянська Україна» нагородили пам'ятним Червоним прапором ЦК КПРС, Президії Верховної Ради СРСР, Ради Міністрів СРСР і ВЦРПС. 24 жовтня 1967 року відбувся мітинг трудівників артілі. «Пам'ятний прапор ми дбайливо збережемо для майбутніх поколінь, як ознаку трудової доблесті нинішнього покоління»,— заявив під оплески присутніх голова правління колгоспу К. Т. Чарник. З великим піднесенням було прийнято вітального листа ЦК КПРС, Президії Верховної Ради, Раді Міністрів СРСР і ВЦРПС[3].

Голова колгоспу «Радянська Україна», Герой Соціалістичної Праці К. Т. Чарник розмовляє з механізаторами. Матюші. 1969 р.

Урок фізкультури в Матюшівській восьмирічній школі. 1965 р.

Ще в 1956 році стала до ладу колгоспна ГЕС на річці Роставиці потужністю 145 квт. Протягом кількох років ГЕС, на будівництво якої пішло 1244 тис. крб., окупила затрати. Завдяки введенню її в дію, посилився розвиток господарства, поліпшився побут матюшівців. У 1960 році село і колгосп підключили до державної електромережі.

Тепер колгосп «Радянська Україна» — високорозвинуте, багатогалузеве господарство. Його машинний парк збільшився до 55 тракторів, 18 комбайнів, 24 вантажних автомашин.

Великі заслуги в розвитку колгоспу голови К. Т. Чарника, який у 1955 році на заклик партії прийшов сюди на роботу. До цього він працював на Київській науково-дослідній станції тваринництва «Терезине», де за досягнуті успіхи був нагороджений орденом Леніна. За самовіддану працю на посту голови артілі його нагородили другим орденом Леніна. За значні досягнення колгоспу в розвитку тваринництва і заготівлі м'яса, молока та інших сільськогосподарських продуктів К. Т. Чарнику присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці з врученням третього ордена Леніна і Золотої медалі «Серп і Молот». Орденом Леніна нагороджені також завідуючий фермою В. К. Тарасенко, доярки М. О. Яременко-Кобилинська та

[1] Газ. «Київська правда», 21 січня 1967 р.
[2] Газ. «Ленінський шлях», 5 листопада 1966 р.
[3] Там же, 25 жовтня 1967 р.

К. М. Бровченко. Двічі відзначено цією найвищою урядовою нагородою доярку Г. Ю. Самусенко.

Душею всіх починань і перетворень на селі є первинна партійна організація, в складі якої 48 комуністів. На найбільш відповідальних ділянках колгоспного виробництва — на тваринницьких фермах, у бригаді механізаторів, у рільничих бригадах, в автопарку — створені партійні групи. Надійним помічником комуністів є комсомольська організація. Вона об'єднує 62 чоловіка. За успіхи у вирощуванні високих урожаїв зернових культур секретаря комсомольської організації А. А. Бровченка в 1965 році нагороджено грамотою ЦК ВЛКСМ[1]. Він був делегатом XX з'їзду ЛКСМ України.

Важлива організуюча роль у багатогранному житті села належить сільській Раді, до складу якої входить 23 депутати. При виконкомі Ради працюють постійно діючі комісії — сільськогосподарська, фінансова, культурно-освітня й побутова.

Невпізнанним стало село за Радянської влади. Змінився його зовнішній вигляд. Протягом 1957—1969 рр. споруджено й перебудовано 450 житлових будинків колгоспників. Замість старих хат виросли світлі, просторі будівлі з цегли, вкриті бляхою та шифером. У багатьох будинках колгоспників — парове опалення, газові плити.

Одним з показників зростання добробуту матюшівців є значні заощадження, які вони зберігають в ощадкасі. На 675 дворів тут — 464 вкладники; загальна сума їхніх вкладів становила в 1969 році 293,5 тис. карбованців.

Неослабна увага приділяється охороні здоров'я трудящих. В селі є фельдшерсько-акушерський пункт і пологовий будинок. Добре піклуються тут про малят, які виховуються в дитячих яслах.

Помітно зросла культура села. Тут є восьмирічна школа, де 23 учителі навчає 259 дітей. У 1964 році колгосп побудував для неї нове двоповерхове приміщення. Поряд з школою споруджено будинок культури на 500 місць. У фондах сільської бібліотеки понад 9 тис. книг, її послугами користуються сотні читачів. Трудящі Матюшів передплачують 1260 примірників газет і журналів. Село радіофіковано, працює колгоспний радіовузол. Лекції для колгоспників читають шефи-науковці Білоцерківського сільськогосподарського інституту, вчені Києва, а також лектори місцевої групи товариства «Знання», у складі якої 21 чоловік — ударники комуністичної праці, вчителі, агрономи, зоотехніки, медичні працівники.

Матюші — чепурне, зелене, добре впорядковане село. Ще в 1962 році матюшівці з ініціативи сільської Ради звернулися до всіх жителів Білоцерківщини із закликом прикрасити, впорядкувати свої села. «Перетворимо наші села, колгоспи і радгоспи в зразкові господарства в усіх відношеннях,— писали трудівники артілі «Радянська Україна».— Хай скрізь засяють чистота і краса». Протягом останніх трьох років за кошти колгоспу побудовано майже 15 км шосейної дороги, яка з'єднала Матюші з автомагістраллю. Налагоджено регулярне автобусне сполучення з райцентром. Вулиці села забруковані. Споруджено великий торгово-побутовий комплекс з побутовими майстернями, їдальнею, готелем; адміністративне приміщення — сільської Ради, правління колгоспу, філії зв'язку; розгалужену зрошувальну систему, яка дасть води більш ніж для 100 га садів і городів.

До Матюшів часто приїжджають численні трудівники сільського господарства багатьох областей нашої країни, щоб оглянути зразковий, передовий колгосп «Радянська Україна», запозичити багатий його досвід. Тут побували делегації з усіх країн соціалістичної співдружності, туристи із Франції, Фінляндії, Індії, Ірану, Японії, Канади, Аргентіни, Сірії, Судану, Малі.

Заможно й радісно живуть трудівники села, зайняті комуністичним будівництвом. Теперішні Матюші — яскраве свідчення торжества справи Великого Жовтня.

В. Т. ТРЕМБОВЕЛЬСЬКИЙ

---

[1] Газ. «Ленінський шлях», 29 травня 1965 р.

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ, ЦЕНТРИ СІЛЬСЬКИХ РАД БІЛОЦЕРКІВСЬКОГО РАЙОНУ

БИ́КОВА ГРЕ́БЛЯ — село, центр сільської Ради. Розташована за 20 км на південь від районного центру і залізничної станції Біла Церква та за 2 км від автомагістралі Київ—Одеса. Населення — 1100 чоловік. Сільраді підпорядковано населений пункт Черкас.

У селі знаходиться центральна садиба колгоспу ім. XXIV з'їзду КПРС, якому належить 2705 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2528 га орної землі. За трудові успіхи, досягнуті у виробництві сільськогосподарської продукції, 10 колгоспників нагороджено орденами й медалями, в т. ч. доярку П. К. Скрипку — орденом Леніна. У квітні 1971 року за видатні успіхи у виконанні завдань п'ятирічного плану їй присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці.

На території села — восьмирічна школа, будинок культури, бібліотека, фельшерсько-акушерський пункт.

Село засноване у XVII ст. 1855 року в період Київської козаччини тут відбулося велике селянське заворушення проти поміщиків. Під час кривавої сутички з військами 6 селян було вбито. Уродженець села З. Г. Шелест в роки Великої Вітчизняної війни командував партизанським загоном на Білоцерківщині.

За мужність і відвагу в боротьбі проти німецького фашизму 150 жителів нагороджено орденами та медалями.

В селі народився соратник М. О. Щорса та В. Н. Боженка — командир Таращанського полку П. І. Кабула, який за мужність і героїзм у 1920 році посмертно нагороджений орденом Червоного Прапора. У с. Черкас народився В. Г. Радченко (1916—1968) — літературознавець, кандидат філологічних наук.

БЛО́ЩИНЦІ — село, центр сільської Ради. Розташовані на правому березі річки Красної, за 16 км від районного центру та за 5 км від залізничної станції Сухоліси. Населення — 1011 чоловік.

Тут знаходиться колгосп «Шлях до комунізму», який має 1391,1 га землі, в т. ч. 1348,3 га орної.

Автомагістраль Київ — Одеса в Білоцерківському районі. 1970 р.

У Блощинцях є восьмирічна школа, клуб, бібліотека, медамбулаторія, аптека.

Село засноване в XVII ст. Селяни брали участь у гайдамацькому русі. В 1768 році тут діяв гайдамацький загін під проводом А. Журби. 15 липня того ж року в Блощинцях відбулася сутичка гайдамаків з карателями, які вбили 30 і взяли в полон 64 повстанців. У лютому наступного року карателі знову напали на село, схопили 9 селян і стратили їх у Рокитному.

В 1919 році створено партійний осередок. В лютому 1922 року село відвідав голова ВЦВК М. І. Калінін. На честь його перебування на приміщенні клубу встановлено меморіальну дошку.

За мужність і відвагу в боротьбі проти німецько-фашистських загарбників 188 жителів нагороджені орденами й медалями. С. І. Мельниченку (посмертно) та П. Є. Махині присвоєно звання Героя Радянського Союзу.

Біля села на березі річки збереглися залишки двох городищ. Тут розкопано також кургани кочівників XI—XII століть.

ВАСИЛІ́В — село, центр сільської Ради. Розташований на річці Красній, за 43 км від Білої Церкви й за 30 км від залізничної станції Сухоліси. Населення — 763 чоловіка. Сільраді підпорядковані села Затиша (виникло в 1840 році), Красне (засновано в 1803 році).

В селі розміщена центральна садиба колгоспу «Жовтень», земельний фонд якого становить 2261,6 га, в т. ч. орної землі — 2038,6 га. За трудові досягнення орденами й медалями нагороджено 5 чоловік.

У Василеві є восьмирічна школа, клуб, бібліотека, фельдшерсько-акушерський пункт, аптека.

Село засновано в часи Київської Русі. В період першої російської революції 1905—1907 рр. селяни виступили проти поміщиків.

У передвоєнні роки колгосп славився високими врожаями цукрових буряків і вирощуванням високопродуктивної породи свиней. Свинарку О. К. Лазаренко в той час нагороджено орденом Трудового Червоного Прапора.

За мужність і відвагу, проявлені в боротьбі проти німецько-фашистських загарбників, 193 уродженці села нагороджені орденами й медалями СРСР.

ВІ́ЛЬНА ТАРА́СІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 9 км на північний захід від Білої Церкви і за 4 км від залізничного полустанку Гайок. Населення — 672 чоловіка. Сільській Раді депутатів трудящих підпорядковані населені пункти Володимирівка, Гайок, Терезине, Тетянівка та ім. Т. Г. Шевченка.

В селі знаходиться центральна садиба колгоспу ім. Ілліча, який має 1396,1 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1344,8 га орної

землі. За трудові успіхи в сільськогосподарському виробництві орденами й медалями нагороджено 7 чоловік.

У Вільній Тарасівці є восьмирічна школа, будинок культури, бібліотека, фельдшерсько-акушерський пункт.

Територія сучасного села стала забудовуватися з 1923 року.

За мужність і відвагу, проявлені в боротьбі проти німецько-фашистських загарбників у роки Великої Вітчизняної війни, орденами й медалями нагороджено 118 жителів села.

Терезине — селище, розташоване за 5 км від районного центру та залізничної станції Біла Церква, за 1 км від автомагістралі Київ — Одеса. Населення — 1503 чоловіка.

Тут розміщена Київська науково-дослідна станція тваринництва, створена 1929 року на базі відділу зоотехнії Київської крайової сільськогосподарської дослідної станції, заснованої 1917 року. 1930 року вона була підпорядкована Науково-дослідному інституту тваринництва Лісостепу й Полісся УРСР. Станція має 5 відділів, 3 лабораторії та дослідне господарство «Терезине» (площа землі 2430 га). Займається питаннями збільшення виробництва та поліпшення якості кормів, технології утримання і експлуатації тварин, відтворення поголів'я та вирощування молодняка, удосконалення прийомів годівлі та відгодівлі тварин, підвищення продуктивності тваринництва.

На основі досягнень науки виводяться лінії та родини високопродуктивних корів симентальської й чорнорябої породи, а також широко застосовується промислове схрещування.

«Терезине» — своєрідний університет, на досвіді якого вчаться і досягнення якого впроваджують у сільськогосподарське виробництво колгоспи і радгоспи всієї зони. Господарство станції часто відвідують делегації та екскурсії з різних районів області, республіки, а також із соціалістичних країн.

В селищі є середня школа, клуб, бібліотека, дільнична лікарня, аптека.

За видатні заслуги в піднесенні сільського господарства та перевиконання планів станцію 1940 року нагороджено орденом Трудового Червоного Прапора. За досягнення високих показників у підвищенні продуктивності тваринництва орденами й медалями СРСР нагороджено 57 чоловік, у т. ч. орденом Леніна — колишнього директора станції І. О. Давидова, головного зоотехніка А. К. Булаха, колишнього головного ветлікаря К. Т. Чарника, доярок А. Л. Потіху, А. С. Сінкевич, Д. С. Якименко. За значні успіхи в розвитку тваринництва, бригадиру племферми Ф. С. Висіцькому, дояркам К. Д. Тазаєвій, Є. М. Гарбузюк і скотареві Ф. В. Вакулянчику присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці.

За мужність і відвагу, виявлені в боротьбі проти гітлерівських загарбників у роки Великої Вітчизняної війни, 71 жителя селища нагороджено орденами й медалями.

ДРОЗДИ́ (давні назви — Кам'янка, Мазепинці) — село, центр сільської Ради, розташоване на лівому березі річки Кам'янки, за 18 км від Білої Церкви та за 8 км від залізничної станції Устимівка. Населення 1703 чоловіка. Сільській Раді депутатів трудящих підпорядковані населені пункти Мазепинці і Сидори.

В селі знаходиться центральна садиба колгоспу ім. В. І. Леніна, який має 3643,8 га сільськогосподарських угідь, у т. ч.— 3376 га орної землі. За трудові досягнення орденами й медалями нагороджено 11 чоловік.

У Дроздах є середня школа, будинок культури, бібліотека, медамбулаторія, пологовий будинок.

Село засноване в XV—XVI ст. на березі річки Кам'янки, від чого походить і перша його назва. 1572 року село було подароване польським королем магнату М. Мазепі. З того часу поселення стало називатися Мазепинцями. В XVII ст. село розрослось і нижня його частина дістала найменування Дрозди. В 1905—1907 рр. селяни виступали «проти поміщиків і поліцейських чинів», за що 150 з них було випорото різками, 84 чоловік засуджено до ув'язнення, а керівників виступу І. П. Бондаря, І. В. Маменка, О. О. Руденка, П. С. Коваля і Т. К. Конона заслано до Сибіру.

За мужність і відвагу, виявлені в боротьбі проти німецько-фашистських загарбників у роки Великої Вітчизняної війни, орденами й медалями нагороджено 259 чоловік. Повним кавалером ордена Слави став О. О. Куриленко.

В урочищі Заріччі, що біля Мазепинців, знайдено скарб кам'яних ливарних форм для відливання сокир-кельтів і кинджалів доби пізньої бронзи (XI—IX ст. до н. е.), а на території села — два скарби римських монет 98—193 рр. н. ери, 30 курганів часів Київської Русі.

ІВА́НІВКА — (давні назви — Лопатинщина, Янківка) — село, центр сільської Ради. Розташована за 30 км на північний схід від Білої Церкви і за 18 км від залізничної станції Сухоліси. Населення — 2025 чоловік. Сільській Раді депутатів трудящих підпорядковане с. Благовіщення.

В селі знаходиться центральна садиба колгоспу ім. 40-річчя Жовтня, за яким закріплено 3048,1 га сільськогосподарських угідь, у т. ч.— 2888,1 га орної землі.

На території села є восьмирічна школа, будинок культури, бібліотека, дільнична лікарня, аптека.

Село засноване в кінці XVII — на початку XVIII ст. Воно було назване за ім'ям його власника поміщика Я. Лопатинського, а пізніше Янківкою.

За мужність і відвагу, проявлені в боротьбі проти німецько-фашистських загарбників у роки Великої Вітчизняної війни, орденами й медалями нагороджено 135 жителів села.

ЙОСИПІ́ВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 35 км на північний схід від райцентру і залізничної станції Біла Церква. Населення 590 чоловік. Сільраді підпорядковане с. Павлівка.

У Йосипівці — центральна садиба колгоспу

ім. Т. Г. Шевченка, який має 1697,7 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1662,7 га орної землі. За трудові досягнення в сільськогосподарському виробництві орденами й медалями нагороджено 8 чоловік.

Село має восьмирічну школу, клуб, бібліотеку, фельдшерсько-акушерський пункт.

Села Йосипівка і Павлівка засновані на початку XIX ст. жителями с. Макіївки.

За мужність і відвагу, проявлені в боротьбі проти німецько-фашистських загарбників у роки Великої Вітчизняної війни, орденами й медалями нагороджено 230 жителів села.

Біля села розкопано кургани доби бронзи (II тис. до н. ери).

КО́ЖЕНИКИ — село, центр сільської Ради. Розташовані за 15 км на південний схід від райцентру і залізничної станції Біла Церква та за 2 км від автомагістралі Київ—Одеса. Населення — 926 чоловік. Сільраді підпорядковане с. Клочки.

Колгосп ім. 40-річчя КП України, центральна садиба якого розміщена в селі, має сільськогосподарських угідь 1504,4 га, в т. ч. 1315,7 га орної землі. За трудові досягнення в сільськогосподарському виробництві орденами й медалями нагороджено 10 чоловік, у т. ч. орденом Леніна — колишнього голову колгоспу Ю. Л. Костюченка, доярку Ф. І. Щур, свинарку А. Т. Веред, ланкову Н. М. Назаренко та бригадира тракторної бригади О. К. Надточія.

В селі є восьмирічна школа, клуб, бібліотека, медамбулаторія та аптека.

Засноване село в кінці XV — на початку XVI ст. У роки громадянської війни й іноземної воєнної інтервенції кавалерійська бригада, якою командував Г. І. Котовський, вела в районі села жорстокі бої проти білополяків.

За мужність і відвагу, проявлені в боротьбі проти гітлерівських загарбників у роки Великої Вітчизняної війни, 229 жителів села нагороджені орденами й медалями.

Біля села збереглося 6 стародавніх курганів.

МАКІ́ЇВКА — село, центр сільської Ради, розташоване на річці Красній, за 42 км на північний схід від Білої Церкви та за 30 км від залізничної станції Сухоліси. Населення — 1528 чоловік.

На території села розміщена центральна садиба колгоспу «Ленінський шлях», який має 2189,1 га землі, в т. ч. орної — 2057,4 гектара.

У селі є середня школа, клуб, бібліотека, дільнична лікарня, аптека.

Заснована Макіївка в кінці XV — на початку XVI ст. Назва села пішла від того, що на його території у той час сіявся і добре родив мак.

За мужність і відвагу, проявлені в боротьбі проти німецько-фашистських загарбників у роки Великої Вітчизняної війни, орденами і медалями нагороджено 265 жителів Макіївки.

Біля села виявлено поховання доби пізньої бронзи (XI—IX ст. до н. ери).

МАЛА́ АНТО́НІВКА (давні назви — Райментарщина, Антонівка) — село, центр сільської Ради. Розташована в долині річки Узки, за 22 км на північний схід від Білої Церкви та за 19 км від найближчої залізничної станції Сухоліси. Населення — 1055 чоловік.

Колгосп ім. В. І. Леніна, центральна садиба якого розташована в селі, має землі 1826,4 га, в т. ч. 1776,7 га орної. За трудові досягнення в сільськогосподарському виробництві орденами й медалями нагороджено 5 чоловік, у т. ч. комбайнера Е. С. Криволапа орденом Леніна.

В селі є середня школа, будинок культури, бібліотека, фельдшерсько-акушерський пункт.

За мужність і відвагу, проявлені в боротьбі проти німецько-фашистських загарбників, орденами й медалями нагороджено близько 150 жителів села.

МАЛА́ ВІ́ЛЬШАНКА — село, центр сільської Ради. Розташована за 12 км на південь від райцентру і залізничної станції Біла Церква. Населення — 1642 чоловіка. Сільраді підпорядковане с. Бакали.

На території села знаходиться центральна садиба колгоспу ім. XXII з'їзду КПРС, який має 2723,4 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2555,5 га орної землі.

В селі є середня школа з заочним відділенням, будинок культури, бібліотека, фельдшерсько-акушерський пункт.

1920 року в Малій Вільшанці відбулася відома «гола атака» червоноармійців легендарної бригади Г. І. Котовського проти білополяків, які несподівано напали на котовців під час їх купання. 1923 року селяни організували сільськогосподарську комуну.

За мужність і відвагу, проявлені в боротьбі проти німецько-фашистських загарбників у роки Великої Вітчизняної війни, орденами й медалями нагороджено близько 150 жителів села.

МИХА́ЙЛІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 32 км на північний схід від Білої Церкви і за 22 км від найближчої залізничної станції Сухоліси. Населення — 882 чоловіка. Сільраді підпорядковане с. Вербова.

Учителька Вербовецької середньої школи О. П. Лотопченко проводить бесіду з колгоспниками. 1944 р.

Колгосп «Прогрес», центральна садиба якого знаходиться в селі, має 2132,2 га землі, в т. ч. 2054,4 га орної.

У селі є восьмирічна школа, клуб, бібліотека, фельдшерсько-акушерський пункт, пологовий будинок.

Михайлівка виникла в 1914 році внаслідок виселення селян сусідніх сіл на відруби.

За мужність і відвагу, виявлені в боротьбі проти німецько-фашистських загарбників у роки Великої Вітчизняної війни, орденами й медалями нагороджено 219 жителів села. Михайлівка — батьківщина Героїв Соціалістичної Праці А. К. Слободяник і К. А. Дідик.

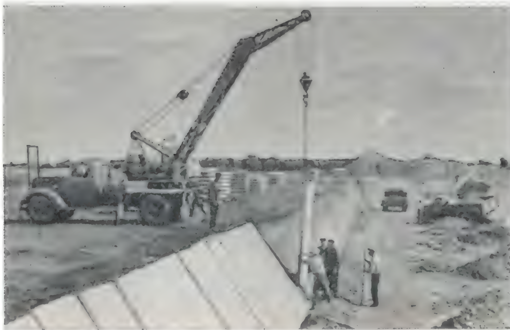
Біля Михайлівки на березі річки Росі виявлено залишки стародавнього городища.

ОЗЕ́РНА — село, центр сільської Ради, розташоване за 25 км на південь від районного центру й залізничної станції Біла Церква та за 4 км від автомагістралі Київ—Одеса. Населення — 4043 чоловіка. Сільраді підпорядковані населені пункти Коржівка та Межове.

В селі розміщені центральні садиби колгоспу «Комуніст», елітнонасінницького радгоспу ім. 9 січня 1905 року, цукрозавод і відділення «Сільгосптехніки».

Колгосп має 3178,2 га землі, в т. ч. 3073,6 га орної. За трудові досягнення в сільськогосподарському виробництві орденами й медалями нагороджено 5 чоловік.

Радгосп ім. 9 січня 1905 року, створений у 1922 році, має 3234,9 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 3163,5 га орної землі. Тут вирощується елітне насіння цукрових буряків і зернових культур. За успіхи, досягнуті в розвитку сільського господарства, у 1967 році його удостоєно ордена Трудового Червоного Прапора. В повоєнні роки 97 чоловік за трудові досягнення нагороджено орденами й медалями, зокрема орденом Леніна — колишнього керуючого відділком П. Т. Богача, бригадирів рільничих бригад — В. С. Буглака та Л. П. Кравця. За видатні заслуги в розвитку сільського господарства в 1950 році директорові радгоспу І. Л. Перковському, колишньому головному агрономові Є. В. Козловському і головному механіку К. П. Завадському присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці.

Будівництво силосної траншеї в Озернянському колгоспі «Комуніст». 1965 р.

1847 року в селі збудовано цукровий завод. За роки Радянської влади він повністю реконструйований, його виробнича потужність — 9600 цнт переробки буряків на добу.

На території села є середня і восьмирічна школи, будинок культури, 2 клуби, 3 бібліотеки, дільнична лікарня, 5 медпунктів, аптека.

Вперше Озерна згадується в 1656 році, коли поблизу села відбулася зустріч Б. Хмельницького з кримським ханом, який ішов на допомогу розбитим польським військам. Під час революції 1905—1907 рр. робітники цукрозаводу виступили з вимогою збільшення заробітної плати і встановлення 8-годинного робочого дня.

За мужність і відвагу, проявлені в боротьбі проти німецько-фашистських загарбників у роки Великої Вітчизняної війни, орденами й медалями нагороджено 624 жителі села.

ОЛІ́ЙНИКОВА СЛОБОДА́ — село, центр сільської Ради, розташоване за 25 км на північний схід від районного центру і залізничної станції Біла Церква. Населення — 1111 чоловік.

У селі знаходиться центральна садиба колгоспу «Україна», який має сільськогосподарських угідь 1161,4 га, в т. ч. 1120,1 га орної землі. За трудові досягнення в сільськогосподарському виробництві орденами й медалями нагороджено 4 чоловіка, в т. ч. орденом Леніна — доярку М. І. Музику.

В Олійниковій Слободі є восьмирічна школа, будинок культури, бібліотека. Діють фельдшерсько-акушерський пункт і пологовий будинок.

У 1922 році створено ТСОЗ «Спільна праця», реорганізований 1929 року в колгосп.

За мужність і відвагу, проявлені в боротьбі проти німецько-фашистських загарбників на фронтах Великої Вітчизняної війни, орденами й медалями нагороджено 182 жителі села.

ОСТРІ́ЙКИ — село, центр сільської Ради. Розташовані на річці Красній, за 15 км на північний схід від Білої Церкви і за 10 км від залізничної станції Сухоліси. Населення — 1662 чоловіка.

Колгосп «Червоний Жовтень» має 2939,4 га землі, в т. ч. 2882,3 га орної.

У селі є середня школа, клуб, бібліотека, фельдшерсько-акушерський пункт і пологовий будинок.

Село засноване козаками в XVII столітті.

Під час окупації німецькими загарбниками в 1918 році селяни відмовилися здати інтервентам зброю і поставляти хліб, за що на село було накладено контрибуцію в розмірі 15 тис. крб. і 800 пудів хліба.

1921 року в селі створено партійний осередок.

За мужність і відвагу, проявлені в боротьбі проти німецько-фашистських загарбників, 141 жителя села нагороджено орденами і медалями.

ПИЛИ́ПЧА — село, центр сільської Ради, розташоване на правому березі Росі, за 15 км на південний захід від районного центру та залізничної станції Біла Церква. Населення —

897 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Глибочка, Городище.

В селі знаходиться центральна садиба колгоспу «Ленінський шлях», який має 2000,1 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1938,2 га орної землі. Поблизу села — промислові поклади високоякісного граніту й механізовані кар'єри. За трудові досягнення в сільськогосподарському виробництві орденами й медалями нагороджено 6 чоловік.

Село має восьмирічну школу, клуб, бібліотеку. Діють фельдшерсько-акушерський пункт і пологовий будинок

Перша згадка в письмових джерелах про Пилипчу належить до 1740 року.

За мужність і відвагу, проявлені в боротьбі проти гітлерівських загарбників у роки Великої Вітчизняної війни, орденами й медалями нагороджено 165 жителів села.

Біля села в XIX ст. досліджено кургани доби бронзи (II тис. до н. е.), періоду Київської Русі, кочівницькі кургани (XI—XII століття).

ПІЩА́НА — село, центр сільської Ради. Розташована за 15 км на північний схід від районного центру і залізничної станції Біла Церква. Населення— 1591 чоловік.

У селі — колгосп ім. Г. Димитрова, який має 2442,2 га землі, в т. ч. орної — 2373,4 га. За трудові досягнення в сільськогосподарському виробництві орденами й медалями нагороджено 10 чоловік.

На території Піщаної є восьмирічна школа, будинок культури, бібліотека, фельдшерсько-акушерський пункт.

Виникло село в XVII ст., одержавши назву від місця свого розташування — піщаної балки.

За мужність і відвагу, проявлені в боротьбі проти німецько-фашистських загарбників у роки Великої Вітчизняної війни, 60 жителів села нагороджені орденами й медалями.

В Піщаній народився К. Т. Чарник — Герой Соціалістичної Праці, голова колгоспу «Радянська Україна» в с. Матюшах.

Поблизу села зберігаються залишки городища скіфських часів (VII—VI ст. до н. е.) та 10 курганів.

ПО́ПРАВКА (до середини XVII ст.— Прозорівка) — село, центр сільської Ради. Розташована за 20 км на південний схід від районного центру та залізничної станції Біла Церква. Населення — 1169 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Одноріг і Черкас.

Розміщений на території села колгосп ім. А. О. Жданова має 1792,6 га землі, в т. ч. 1654,8 га орної. За трудові досягнення в сільськогосподарському виробництві орденами й медалями нагороджені 5 чоловік.

У Поправці є середня школа, будинок культури, бібліотека, фельдшерсько-акушерський пункт.

Село засноване в кінці XVI — на початку XVII століття.

За мужність і відвагу, проявлені в боротьбі проти німецько-фашистських загарбників, орденами й медалями відзначено 116 жителів села.

ПОТІЇ́ВКА — село, центр сільської Ради, розташоване на берегах невеличких річок Насташки й Поті, за 27 км на південний схід від районного центру і залізничної станції Біла Церква, за 4 км від автомагістралі Київ—Одеса. Населення — 1938 чоловік.

Розміщений на території села колгосп «Комунар» має 3169,3 га землі, в т. ч. орної — 2901,4 га. За трудові досягнення в сільськогосподарському виробництві орденами й медалями нагороджено 3 чоловіка.

В селі є середня школа, будинок культури на 500 місць, бібліотека, фельдшерсько-акушерський пункт, пологовий будинок.

Село засноване в кінці XVII — на початку XVIII століття.

За мужність і відвагу, проявлені в боротьбі проти фашистських загарбників у роки Великої Вітчизняної війни, 757 жителів Потіївки нагороджено орденами й медалями.

РОЗАЛІ́ЇВКА — село, центр сільської Ради. Розташована за 37 км від Білої Церкви і за 22 км від залізничної станції Сухоліси. Населення — 1528 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Людвинівка, Степок.

На території села розміщений колгосп ім. С. М. Кірова, який має 3148,4 га землі, в т. ч. орної 3066,6 га. За трудові досягнення в сільському господарстві орденом Леніна нагороджено колишнього голову колгоспу М. Г. Кононенка, орденом Трудового Червоного Прапора — доярку Н. П. Дзятківську.

В Розаліївці — середня школа, будинок культури, бібліотека, фельдшерсько-акушерський пункт і пологовий будинок.

Село засноване в XVIII столітті.

За мужність і відвагу, проявлені в боротьбі проти німецько-фашистських загарбників у роки Великої Вітчизняної війни, орденами й медалями нагороджено 140 жителів Розаліївки.

Біля хутора Степка виявлено залишки двох городищ, а також знаходяться два кургани.

СОРОКОТЯ́ГИ — село, центр сільської Ради розташоване за 21 км на південний захід від районного центру та залізничної станції Біла Церква. Населення 1455 чоловік.

На території села знаходиться колгосп «Правда», який має 1462,4 га землі, в т. ч. 1436,5 га орної. За трудові досягнення в сільськогосподарському виробництві орденами й медалями нагороджено 5 чоловік.

У селі — восьмирічна школа, будинок культури, бібліотека, фельдшерсько-акушерський пункт.

Село засноване у XVIII столітті.

За мужність і відвагу, проявлені в боротьбі проти німецько-фашистських загарбників у роки Великої Вітчизняної війни, орденами й медалями нагороджено 148 уродженців села.

СУХОЛІ́СИ — село, центр сільської Ради. Розташовані за 25 км на схід від районного центру. Поряд — однойменна залізнична станція. Населення 1487 чоловік.

На території села знаходиться колгосп ім. Ілліча, який має 1188,4 га землі, в т. ч. 1069,4 га орної. За трудові досягнення в сільськогосподарському виробництві орденами й медалями нагороджено 6 чоловік.

В Сухолісах — восьмирічна школа, клуб, бібліотека. Діють фельдшерсько-акушерський пункт і пологовий будинок.

За мужність і відвагу, проявлені в боротьбі проти німецько-фашистських загарбників у роки Великої Вітчизняної війни, орденами й медалями нагороджено 189 жителів села.

Поблизу села збереглися залишки городища часів Київської Русі.

ТАРА́СІВКА — село, центр сільської Ради. Розташована за 28 км на північний схід від Білої Церкви і за 15 км від залізничної станції Рокитне. Сільській Раді підпорядковано відділок ім. В. В. Воровського Узинського цукрокомбінату. Населення — 1244 чоловіка.

В селі — колгосп ім. Т. Г. Шевченка, який має 1476,9 га землі, в т. ч. 1426,8 га орної. За трудові досягнення в сільськогосподарському виробництві орденами й медалями нагороджено 7 чоловік, у т. ч. орденом Леніна — голову колгоспу М. У. Кушнарьова.

В Тарасівці — середня школа із заочним відділенням, будинок культури, бібліотека, пологовий будинок.

Село утворилося з невеликих хуторів, що виникли в період столипінської аграрної реформи за рахунок виселення селян із сіл Савинців, Розаліївки та Узина. У лютому 1918 року селяни обрали Раду селянських депутатів. На цих же зборах прийнято постанову про присвоєння селу ім'я великого кобзаря українського народу Т. Г. Шевченка. До того село не мало назви.

У селі проживають Герої Соціалістичної Праці Г. І. Шинкаренко, М. І. Мудра, К. А. Дідик, Я. К. Слободяник, М. Я. Зінькевич, Г. П. Прокопець та І. С. Більдій. Всі вони працювали у відділку радгоспу Узинського цукрокомбінату.

За мужність і відвагу, проявлені в боротьбі проти німецько-фашистських загарбників, орденами й медалями нагороджено 198 уродженців Тарасівки.

ТОМИ́ЛІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване на лівому березі річки Росі, за 14 км від районного центру і залізничної станції Біла Церква. Населення — 1455 чоловік.

У Томилівці — відділок радгоспу «Білоцерківський», центральна садиба якого знаходиться в селі Шкарівці.

На території села є середня школа, будинок культури, бібліотека, фельдшерсько-акушерський пункт.

Радянська влада в Томилівці встановлена в лютому 1918 року. В 1923 році створено комсомольську, а в 1929-му — партійну організації.

За мужність і відвагу, проявлені в боротьбі проти німецько-фашистських загарбників у роки Великої Вітчизняної війни, 149 жителів села нагороджені орденами й медалями.

ТРУШКИ́ — село, центр сільської Ради. Розташовані на річці Роставиці, за 17 км на південний захід від районного центру і залізничної станції Біла Церква. Населення — 2567 чоловік.

У селі — колгосп ім. В. П. Чкалова, який має 2957 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2842,4 га орної землі.

За трудові досягнення в сільськогосподарському виробництві орденами й медалями нагороджено 8 чоловік, у т. ч. орденом Леніна — голову колгоспу О. К. Лук'яненка.

На території села є середня школа, клуб, бібліотека, дільнична лікарня, амбулаторія, аптека.

Село засноване в XVII столітті.

В часи Київської козаччини селяни відмовились виконувати панщину й вимагали землі та волі. Для придушення антифеодальних виступів селян власті вдалися до військової сили. Багато селян було вбито і заарештовано. У 1905—1907 рр. селяни також виступали проти поміщика, спалили фільварок.

В 1918 році створено ревком. Того ж року обрана сільрада та організовано партійний осередок. У довоєнні роки колгосп був учасником Всесоюзної сільськогосподарської виставки.

В період Великої Вітчизняної війни Трушки були центром підпільного і партизанського руху на Білоцерківщині. Тут довгий час перебував Білоцерківський підпільний райком партії, яким керували В. К. Супинський і В. Д. Шутенко, та партизанський загін під командуванням І. П. Крижанівського та З. Г. Шелеста. За мужність і відвагу, проявлені в боротьбі проти німецько-фашистських загарбників у роки війни, нагороджено орденами й медалями понад 400 жителів села.

Наприкінці XIX — на початку XX ст. в Трушках жив і працював видатний письменник, класик української літератури І. С. Нечуй-Левицький. В повісті «Микола Джеря» письменник під назвою Вербівки яскраво змалював тогочасні Трушки. Тут народились М. М. Грищенко — нині професор, український радянський педагог-вчений та Г. Я. Козаченко — народний артист УРСР.

ФА́СТІВКА — село, центр сільської Ради. Розташована за 25 км на південний захід від районного центру та залізничної станції Біла Церква. Населення 1128 чоловік.

У Фастівці — колгосп «Шляхом Леніна», який має 2425 га землі, в т. ч. орної — 2340 га. За трудові досягнення в сільськогосподарському виробництві орденами й медалями нагороджено 8 чоловік.

На території села є восьмирічна школа, будинок культури, бібліотека. Діють фельдшерсько-акушерський пункт і пологовий будинок.

За мужність і відвагу, проявлені в боротьбі проти німецько-фашистських загарбників на фронтах Великої Вітчизняної війни і в тилу ворога, 120 жителів Фастівки нагороджено орденами й медалями.

ФЕСЮРИ́ — село, центр сільської Ради. Розташовані на правому березі річки Росі, за 27 км на південний захід від районного центру і залізничної станції Біла Церква. Населення 752 чоловіка. Сільраді підпорядкований населений пункт Щербаки.

В селі — бригада колгоспу «Шляхом Леніна», який має 1099,3 га землі, в т. ч. орної — 1060,3 га. За трудові досягнення в сільськогосподарському виробництві орденами й медалями нагороджено 4 чоловіка.

На території села є восьмирічна школа, клуб, бібліотека, фельдшерсько-акушерський пункт.

Село засноване у XVIII столітті.

За мужність і відвагу, проявлені в боях проти німецько-фашистських загарбників у роки Великої Вітчизняної війни, 32 жителі села нагороджені орденами й медалями.

ФУРСИ́ (колишня Кам'янка) — село, центр сільської Ради. Розташовані на берегах річки Кам'янки, за 4 км на захід від районного центру і залізничної станції Біла Церква. Населення — 2483 чоловіка. Сільраді підпорядковано населений пункт Чмирівка.

В селі — центральна садиба колгоспу «Прапор комунізму», який має 1472,4 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1408,8 га орної землі. За трудові досягнення в сільськогосподарському виробництві орденами й медалями нагороджено 3 чоловіка.

У Фурсах є середня школа з заочним відділенням, будинок культури, бібліотека. Діють фельдшерсько-акушерський пункт та фельдшерський пункт геологорозвідки. В селі базується правобережна геологічна експедиція тресту «Київгеологія».

Село засноване наприкінці XVI — початку XVII ст. В другій половині XVII ст. його стали заселяти козаки й селяни — жителі Фурсів Чернігово-Сіверської землі. Звідси й пішла вищезгадувана сучасна назва.

В період німецько-фашистської окупації в селі діяла підпільна група опору, в яку входили М. І. Радчук, М. М. Труш, Ф. С. Шеремет та інші. За мужність і відвагу, виявлені в боротьбі проти гітлерівських загарбників, орденами й медалями нагороджено 358 жителів села. Уродженцю с. Чмирівки Г. Д. Луценку посмертно присвоєно звання Героя Радянського Союзу. В селі похований Герой Радянського Союзу А. І. Сєрков, який загинув у бою за визволення Білої Церкви.

ХРАПАЧІ́ — село, центр сільської Ради. Розташовані за 15 км на північний схід від районного центру і залізничної станції Біла Церква та за 6 км від автомагістралі Київ—Одеса. Населення — 974 чоловіка. Сільраді підпорядковані населені пункти Глушки, Скребиші.

В селі — центральна садиба колгоспу ім. С. М. Кірова. Колгосп має 1004,1 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 971,7 га орної землі. За трудові досягнення орденами й медалями нагороджено 4 чоловіка.

На території Храпачів — восьмирічна школа, клуб, бібліотека, фельдшерсько-акушерський пункт.

Село засноване наприкінці XVII — початку XVIII століття.

За мужність і відвагу, проявлені в боротьбі проти німецько-фашистських загарбників у роки Великої Вітчизняної війни, 80 жителів села нагороджені орденами й медалями, а уродженець села Глушків В. С. Ковтун удостоєний звання Героя Радянського Союзу. Там же проживає Герой Соціалістичної Праці О. Т. Скибицький.

ЧЕПИЛІЇ́ВКА — село, центр сільської Ради. Розташована на річці Красній, за 18 км на схід від Білої Церкви і за 4 км від залізничної станції Сухоліси. Населення — 1088 чоловік.

Колгосп «Зоря комунізму» має 1626,2 га землі, в т. ч. 1439,5 га орної.

У селі — восьмирічна школа, клуб, бібліотека. Діють фельдшерсько-акушерський пункт і пологовий будинок.

Вперше село згадується за 1864 рік.

За мужність і відвагу, проявлені в боротьбі проти німецько-фашистських загарбників у роки Великої Вітчизняної війни, орденами й медалями нагороджено 127 жителів Чепиліївки.

На території села збереглися залишки городища часів Київської Русі. Тут розкопано курган, у якому знайдено скелет, залізний шолом, наконечник списа та золотий перстень XI століття.

ЧУПИ́РА — село, центр сільської Ради. Розташована за 29 км на південь від районного центру і залізничної станції Біла Церква та за 2 км від автомагістралі Київ—Одеса. Населення — 2404 чоловіка.

Колгосп ім. 1 Травня має 2203,3 га землі, в т. ч. орної — 2099,7 га. За трудові досягнення в сільськогосподарському виробництві орденами й медалями нагороджено 4 чоловіка.

В селі — восьмирічна школа, будинок культури, бібліотека, дільнична лікарня, аптека.

Село засноване в XVI ст. як хутір, що належав міщанину Чупирі.

За мужність і відвагу, проявлені в боротьбі проти німецько-фашистських загарбників у роки Великої Вітчизняної війни, близько 300 жителів села нагороджено орденами й медалями.

ШКА́РІВКА — село, центр сільської Ради. Розташована на правому березі Росі за 8 км на південний схід від районного центру та залізничної станції Біла Церква. Населення — 2354 чоловіка.

У селі — центральна садиба радгоспу «Білоцерківський», який має 5077 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 4389,3 га орної землі. Провідною галуззю господарства є овочево-молочне виробництво.

На території села — восьмирічна школа, будинок культури на 400 місць, бібліотека, фельдшерсько-акушерський пункт.

За мужність і відвагу, проявлені в боротьбі проти гітлерівських загарбників у роки Великої

Вітчизняної війни, орденами й медалями нагороджено 145 жителів села, а Т. І. Никоненку присвоєно звання Героя Радянського Союзу. В боях за визволення Шкарівки від фашистських окупантів мужність і героїзм проявив старший лейтенант Д. М. Бердов, якому посмертно присвоєно звання Героя Радянського Союзу.

Шкарівка — батьківщина українського радянського художника, графіка і педагога А. Х. Середи (1890—1961).

На околицях села виявлено 2 поселення черняхівської культури.

ЯБЛУНІ́ВКА — село, центр сільської Ради. Розташована на річці Росі, за 20 км на південний захід від районного центру та залізничної станції Біла Церква. Населення — 2029 чоловік. Сільраді підпорядковано населений пункт Мала Скви́рка.

Колгосп ім. М. О. Щорса, центральна садиба якого знаходиться в селі, має 2700 га землі, в т. ч. 2568 га орної. У господарстві з допоміжних підприємств є млин, олійниця, майстерня для ремонту сільськогосподарської техніки, пилорама.

За трудові досягнення в сільськогосподарському виробництві орденами й медалями нагороджено 3 чоловіка, в т. ч. орденом Леніна — комбайнера А. А. Ємця.

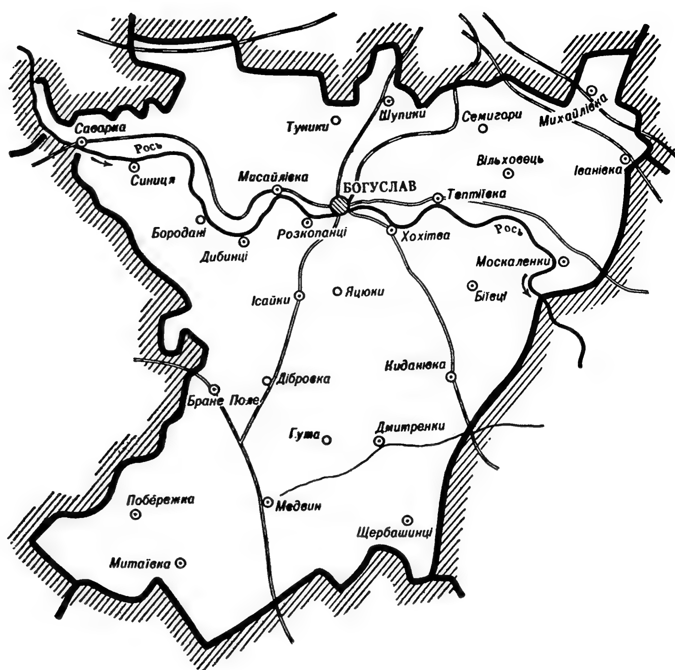
В селі — середня школа, клуб, бібліотека, дільнична лікарня, аптека.

Яблунівка заснована наприкінці XVII — на початку XVIII ст. У 1855 році в часи Київської козаччини селяни виступили проти феодально-кріпосницького гніту, вимагали землі й волі.

В роки німецько-фашистської окупації Яблунівка була одним з опорних пунктів Білоцерківського підпільного райкому партії й партизанського загону. За мужність і відвагу, проявлені в боротьбі проти гітлерівських загарбників у роки Великої Вітчизняної війни, орденами й медалями нагороджено 272 жителі села.

Біля села Мала Сквирка є залишки городища та розкопано 2 кургани часів Київської Русі.

БОГУСЛАВСЬКИЙ РАЙОН

БОГУСЛА́В

Богуслав — місто районного підпорядкування, розташоване по берегах річки Росі, за 2 км від однойменної залізничної станції. Відстань до Києва: по автостраді Київ — Дніпропетровськ — 123 км, залізницею — 183 км. Місто зв'язане автобусним сполученням з Києвом, Миронівкою, Таращею та з селами району. Населення — 12 300 чоловік.

Богуслав — центр однойменного району, площа якого становить 800 кв. км, населення — 53 тис. чоловік. На території району — міська і 21 сільська Ради депутатів трудящих, яким підпорядковано 39 населених пунктів. З корисних копалин тут є граніти, керамічні і цегельно-черепичні глини. Провідне місце в економіці району належить сільському господарству; розвинута також промисловість. Тут розташовано 18 колгоспів. Земельні угіддя становлять 44 880 га, в т. ч. орна земля — 39 294 га. Вирощуються переважно зернові культури і цукрові буряки; важливе місце належить м'ясо-молочному тваринництву. Допоміжне значення мають плодівництво, птахівництво і ставкове рибництво. Промисловість району представлена 16 підприємствами легкої, харчової, деревообробної промисловості і промисловості будівельних матеріалів. Діють також Богуславська і Дибинецька гідроелектростанції, які щорічно виробляють 9 млн. квт.-год. електроенергії. У районі — 6 лікарень, медамбулаторія, 32 фельдшерсько-акушерські пункти, 13 пологових будинків, лікарський здоровпункт. Тут налічується 41 загальноосвітня школа, у т. ч. 9 середніх, 18 восьмирічних, 12 початкових, вечірня і заочна середні школи, а також музична школа, педагогічне і професійно-технічне училища та міжобласний учбово-виробничий комбінат. Є 37 будинків культури і клубів та 34 бібліотеки.

Територія Богуслава заселена здавна. В урочищі Городку знайдено 3 римські монети II ст. н. е.[1], а біля міста збереглися залишки давньоруського городища

---

[1] М. Ю. Брайчевський. Римська монета на території України. К., 1959, стор. 139.

XI—XIII ст., яке, очевидно, можна ототожнювати з містом Богуславлем, згадуваним у літопису під 1195 роком[1]. Воно було разом з Корсунем і Каневом одним з найбільших укріплених пунктів на південному кордоні Русі.

1240 року Богуслав був зруйнований монголо-татарськими ордами. У 1362 році він підпав під владу Литви, а після Люблінської унії 1569 року його захопила шляхетська Польща.

З метою колонізації українських земель і зміцнення південних кордонів Речі Посполитої польський уряд вжив ряд заходів для перетворення Богуслава на добре укріплену фортецю. У 1591 році король Сигізмунд III віддав місто у володіння волинському воєводі князю Янушу Острозькому і дозволив його заселяти. Місту були надані привілеї: населення звільнялося на 29 років від усяких податків і поборів, а також дозволялося проводити торги один раз на тиждень і ярмарки 2 рази на рік[2]. З цього часу Богуслав став центром староства. В 1620 році він дістав магдебурзьке право і герб.

Як видно з люстрації 1622 року, після закінчення строку привілеїв Богуславське староство сплачувало на користь богуславського старости 5500 флоринів. Обмежувалось і магдебурзьке право. Привілеями користувались лише заможні міщани. У цей час в Богуславі було 115 дворів, 15 шинків, 4 водяні млини та 2 поташні буди[3].

Український народ чинив рішучий опір колонізаторській політиці польського уряду. Це вилилося у ряд селянсько-козацьких повстань. У 1592 році повстанці під проводом К. Косинського захопили Богуслав. Великий відгук знайшло тут селянсько-козацьке повстання на чолі з С. Наливайком, яке почалося у 1594 році. Населення Богуслава покозачувалось. У 1622 році в місті налічувалося лише 100 «послушних» міщан, а основну масу жителів становили козаки. Активну участь брало населення Богуслава у селянсько-козацьких повстаннях під проводом П. Павлюка і К. Скидана — у 1637 році, Д. Гуні і Я. Острянина — у 1638 році[4].

Під час визвольної війни українського народу 1648—1654 рр. Поросся стало ареною воєнних дій. У травні 1648 року Богдан Хмельницький розгромив польське військо під Корсунем[5]. Богуслав був визволений з-під влади шляхетської Польщі і став сотенним містом Білоцерківського полку.

Богдан Хмельницький надавав великого значення Богуславу і неодноразово робив його місцем збору своїх військ. Гетьман стояв тут з полками у 1651, 1654 і 1655 рр. У 1654 році він приймав у Богуславському замку антіохійського патріарха Макарія, який їхав до Москви із спеціальною місією. Павло Алеппський називає Богуслав «большим городом» з трьома церквами, укріпленнями і цитаделлю. Богдан Хмельницький надсилав звідси листи російському цареві Олексію Михайловичу про хід боїв з польсько-шляхетськими військами та свої воєнні плани, патріарху Никону — з проханням сприяти прискоренню походу російських військ на допомогу Україні, видав тут кілька своїх універсалів[6]. З Богуслава Б. Хмельницький виряджав послів до російського царя.

Під час визвольної війни переважна більшість міщан Богуслава покозачилась. За переписом 1654 року, в місті, що входило тоді до Корсунського полку, налічувалось 610 козаків і 59 міщан. Шляхти тут не було зовсім. У 1654 році все населення Богуслава присягнуло на вірність Російській державі[7].

У 60—70-х роках XVII ст. посилилися напади на Богуслав кримських татар. У 1665 році на місто вчинила наскок татарська орда і пограбувала його. Після Андрусівського перемир'я 1667 року Богуслав знову захопила шляхетська Польща.

---

[1] Летопись по Ипатскому списку, стор. 459, 460.

[2] Архив Юго-Западной России, ч. 7, т. 3, стор. 295—297.

[3] Воссоединение Украины с Россией, т. 1, стор. 38, 39; Л. Похилевич. Сказания о населенных местностях Киевской губернии, стор. 551—552.

[4] К. Г. Гуслистий. Нариси з історії України, вип. 3, стор. 54—69, 144—155.

[5] Документы об освободительной войне украинского народа 1648—1654 гг., стор. 78.

[6] Документы Богдана Хмельницкого, стор. 410—415, 431—432, 489—490.

[7] Воссоединение Украины с Россией, т. 3, стор. 517, 536.

У 1678 році кримські татари і турки разом з Юрієм Хмельницьким розорили місто, а його жителів забрали у ясир (полон)[1].

Наприкінці XVII ст. населення Богуслава включилося у визвольну боротьбу під керівництвом С. Палія. У 1685 році козацьке військо на чолі з полковником С. Самусем, сподвижником Палія, на деякий час визволило місто з-під гніту польської шляхти. Богуслав став полковим містом Богуславського полку. Панщина на користь старости була скасована.

Після укладення Карловицького миру між Польщею і Туреччиною (1699 рік) польський сейм прийняв рішення про «знищення козаків у Київському і Брацлавському воєводствах». С. Самусь, який з 1692 року займав посаду наказного гетьмана правобережних козаків, був позбавлений гетьманства і оселився в Богуславі. Він побудував Богуславський монастир, заснував і заселив чимало слобід. Побоюючись Самуся, польський уряд наказав відібрати у нього військові клейноди: булаву, бунчук, печатку, 5 гармат. Жителів міста обклали різними «митами» і примусили відбувати повинності. Це викликало різкий протест всього населення. У 1702 році в Богуславі спалахнуло народне повстання проти шляхетської Польщі, за возз'єднання Правобережної України з Російською державою, яке очолив С. Самусь. Повстання перекинулось у Корсунь і Лисянку, а потім поширилось на все Правобережжя[2].

Козаки Богуславського полку брали активну участь у численних боях проти польської шляхти під Білою Церквою, Бердичевом, Баром, Меджибожем, Немировом. Богуславський полк у 1704 році приєднався до лівобережних козаків для боротьби проти шведів та їх польських прихильників. Після Прутського миру 1711 року значна частина населення міста, рятуючись від польсько-шляхетського гніту, переселилась на Лівобережну Україну.

З часом населення Богуслава знову збільшилося. Щоб тримати його у покорі, польський уряд у 1736 році поставив у Богуславі, Лисянці та Умані загони найманих німецьких військ. Богуславські старости дедалі посилювали феодальну залежність жителів міста. За люстрацією 1763 року, з 517 дворів 505 були підданими. Вони відробляли повинності та сплачували чинш, косове, житній осип, ставкове та поколісне від млинів на суму 6175 злотих[3].

Населення Богуслава продовжувало боротьбу проти соціального і національного гноблення. У 40-х роках XVIII ст. в районі Лисянки — Богуслава діяли гайдамацькі загони під проводом Деркача, Лоба і Щученка. У наступні роки гайдамацький рух не вщухав. У 1759 році гайдамаки напали на місто і відібрали багато майна у місцевої шляхти[4]. З особливою силою гайдамацький рух розгорнувся під час Коліївщини 1768 року. У червні загін Максима Залізняка зайняв місто. Повстанці, до яких приєдналися місцеві жителі, розправились з своїми гнобителями — шляхтою. Одночасно тут діяли гайдамацькі загони на чолі з народними героями М. Швачкою, Сачком та іншими.

У 1777 році польський король Станіслав Август подарував Богуславське староство князю С. Понятовському. Ще більше зросли повинності і посилилась експлуатація населення. У 1789 році всі 557 дворів були підданими і відбували 116 тяглих і 3084 піші дні панщини та сплачували різних поборів на суму 9103 злотих на рік. У цілому в Богуславському старостві за період з 1765 по 1789 рік платежі і повинності зросли з 39 856 до 85 656 злотих[5]. Внаслідок цього із староства втекло багато селян.

---

[1] Słownik geograficzny Królestwa Polskiego, t. 1. Warszawa, 1880, стор. 291.

[2] Г. Я. Сергієнко. Визвольний рух на Правобережній Україні в кінці XVII і на початку XVIII ст., стор. 59, 116, 131, 132.

[3] Архив Юго-Западной России, ч. 7, т. 3, стор. 67.

[4] Архив Юго-Западной России, ч. 3, т. 3, стор. 376, 377; Гайдамацький рух на Україні в XVIII ст. Збірник документів. К., 1970, стор. 297.

[5] Архив Юго-Западной России, ч. 7, т. 3, стор. 13—15, 334.

Після другого поділу Польщі (1793 рік) Богуслав увійшов до складу Росії і з 1796 року став центром Богуславського повіту. Більша частина населення міста займалась землеробством, решта — ремеслом і торгівлею. Богуслав був важливим торговим пунктом, в якому налічувалося 112 купців[1] та 56 кам'яних і дерев'яних крамниць. На ярмарках продавали товари, привезені з Києва, Жмеринки, Бердичева, Фастова та інших міст. Серед ремісників особливо славились кушніри, які виробляли широковідомі богуславські кожухи. З підприємств тут було 11 млинів, 12 кузень і пивоварний завод, побудований у 1791 році.

У 1799 році князь С. Понятовський продав Богуславський ключ графу К. Браницькому за 4 млн. злотих. Царський уряд ліквідував привілеї, якими користувалося місто згідно з магдебурзьким правом, і підтвердив права приватної власності на нього за графом Браницьким. У 1837 році центр повіту було переведено до Канева, а Богуслав став заштатним містом Канівського повіту Київської губернії. Незважаючи на це, Богуслав продовжував зростати як промислово-ремісничий і торговий центр. У 1835 році в місті побудували свічковий завод, в 1858 році — меблеву фабрику. Розвивалося і ремесло. В місті налічувалось 72 ремісники різних фахів: кравці, шевці, ковалі, столяри та ін. У 30-х роках Богуслав став одним із значних центрів хлібної торгівлі. Щорічно з повіту вивозилось близько 180 тис. четвертей хліба[2].

Становище найбідніших верств населення було дуже тяжким. На користь власника місто сплачувало оброк за присадибну землю, мито за користування паромом через Рось та багато інших платежів на загальну суму 10 тис. крб. на рік[3].

Під час Вітчизняної війни 1812 року населення Богуслава взяло активну участь у боротьбі проти ворога. Місто поставило 50 чоловік «с одеянием и оружием» у полки народного ополчення. Крім того, понад 350 місцевих козаків поповнили лави українських козацьких полків, які пліч-о-пліч з російськими солдатами захищали свою батьківщину.

У Богуславі в 1823 році дислокувався 18-й єгерський полк 9-ї піхотної дивізії, серед офіцерів якого були активні учасники руху декабристів (капітан В. Норов — член Васильківської управи «Південного товариства» та інші)[4].

За феодалізму трудящим було закрито шлях до освіти і культури. У 1818 році в місті діяли повітове, духовне і парафіяльне училища. У 1828 році повітове і духовне училища об'єдналися в одне[5]. Воно існувало до 1900 року. В цьому училищі в 1847—1852 рр. навчався, а в 1859—1861 рр. працював учителем словесності, географії та арифметики класик української літератури письменник-реаліст І. С. Нечуй-Левицький. На початку XIX ст. у місті спорудили Троїцьку церкву, що є цінною архітектурною пам'яткою і охороняється державою.

З Богуславом, життям і боротьбою його населення пов'язані видатні твори української народної поезії — дума «Маруся Богуславка» та пісня-балада «У містечку Богуславку» («Про Бондарівну»). Маруся Богуславка — один з найяскравіших народнопоетичних образів жінки-патріотки. Перебуваючи в неволі у турецького паші, вона відкрила «темницю кам'яную» і випустила на волю «сімсот козаків, бідних невольників». Сюжет цієї думи використали для однойменних творів І. С. Нечуй-Левицький, М. П. Старицький та ін. На сюжет думи і творів письменників українським радянським композитором, лауреатом Державної премії СРСР А. Г. Свєчниковим створено балет «Маруся Богуславка».

Непримиренною ненавистю до феодала-шляхтича пройнята пісня про Бондарівну, героїня якої — чесна дівчина-красуня простого роду, дочка бондаря мужньо протистоїть зухвалому і всесильному феодалові-самодурові Каньовському. Класик-

[1] Статистическое описание Киевской губернии, ч. 1, стор. 509.
[2] Київський облдержархів, ф. 804, оп. 3, спр. 1, арк. 16.
[3] Статистическое описание Киевской губернии, ч. 1, стор. 509.
[4] М. Лисенко. Повстання Чернігівського полку, стор. 28.
[5] Журн. «Киевская старина», 1894, № 9, стор. 417.

Могила Марусі Богуславки над річкою Россю, м. Богуслав.

драматург І. К. Карпенко-Карий за сюжетом цієї пісні написав драму «Бондарівна», а український радянський композитор М. І. Вериківський створив балет «Пан Каньовський».

Дуже поширеними у XVIII — першій половині XIX ст. серед богуславців були народні пісні про одного з визначних ватажків Коліївщини Микиту Швачку, про Максима Залізняка і Семена Палія.

Богуслав — батьківщина українського живописця та гравера Алімпія Галика (1703—1763 рр.), який брав участь у настінних розписах Успенського собору та Троїцької надбрамної церкви Києво-Печерської лаври. Очолюючи в 30—60-х роках XVIII ст. іконописну майстерню лаври, Галик виховав плеяду українських митців, що творчо розвивали українське мистецтво[1]. У Богуславі народився український художник І. М. Сошенко, який «відкрив» Т. Г. Шевченка-художника в Петербурзі. Художник мав у місті садибу і хату, в якій у 1845 році зупинявся великий поет-революціонер Т. Г. Шевченко. Бував тут Шевченко багато разів і в дитинстві, а про перебування в Богуславі у 1845 році та свою приязнь до І. М. Сошенка він писав у повістях «Художник» і «Прогулка с удовольствием и не без морали». На честь великого поета центральна вулиця міста названа його ім'ям.

В результаті реформи 1861 року селяни Богуслава були пограбовані. Напередодні реформи в місті налічувалося 126 селянських дворів, які користувалися 115 десятинами присадибної і 54 десятинами польової землі. За уставною грамотою богуславські селяни повинні були викупити 249 десятин землі, за яку вони мали сплачувати велику суму викупних платежів — по 631 крб. 23 коп. щорічно протягом 49 років[2].

Селяни Богуслава відхилили уставну грамоту і вимагали наділення землею без викупу. Щоб придушити їх опір, київський генерал-губернатор у червні 1862 року наказав надіслати туди резервний батальйон Житомирського піхотного полку, що розташовувався в Києві. Дізнавшись про це, український революціонер-демократ підполковник А. О. Красовський 17 червня проник у табір батальйону і розкидав там написану ним прокламацію, в якій закликав солдатів не брати участі у придушенні селянських заворушень. А. О. Красовського було заарештовано і засуджено до розстрілу, заміненого 12 роками каторги. Солдати-житомирці у листі, потай переданому йому, висловили свою солідарність і співчуття[3].

У 1863 році місто стало одним з центрів підготовки польського повстання в Київській губернії. В Богуславському маєтку у квітні 1863 року зібрались близько 600 учасників повстання. Вони вирушили в навколишні села, де збирали селян і зачитували їм «золоту грамоту». В Богуславі знаходився таємний склад зброї, в якому налічувалося до 2 тис. списів і 600 кинджалів.

Щоб запобігти піднесенню селянського руху під час польського повстання 1863 року, царський уряд дещо пом'якшив викупну операцію на Правобережній Україні. Селяни Богуслава повинні були сплачувати по 473 крб. 42 коп. викупних платежів щорічно протягом 49 років, тобто земля мала обійтись їм у 23 197 крб. 58 коп., хоча ринкова її ціна дорівнювала 7890 крб.[4] У 1869 році К. Браницький продав земельні володіння, а також промислові підприємства, що йому належали в місті, відомству уділів. Всі платежі, які стягувалися з міщан і селян на користь Браниць-

[1] Журн. «Мистецтво», 1961, № 1, стор. 42.
[2] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 442, оп. 299, спр. 130, арк. 2.
[3] Отмена крепостного права на Украине, стор. 354—355.
[4] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 442, оп. 299, спр. 130, арк. 3.

кого, стали надходити до цього відомства. Крім того, жителі сплачували податки на користь держави, які на початок XX ст. досягли 400 тис. крб. на рік. В 1909 році частину земель удільне відомство продало богуславському міщанському товариству.

У пореформений період в Богуславі інтенсивно розвивалися капіталістичні відносини. Виникли нові промислові підприємства — суконна та воскобійна фабрики (1866 р.); реконструювали пивоварний завод. Найбільшим підприємством була суконна фабрика, що виробляла шерстяні серветки для цукрових заводів. У 1869 році підприємства Богуслава виробили 11 тис. серветок, 6250 відер пива, 800 пудів свічок та інших виробів на суму 22,2 тис. крб. У 1874 році став до ладу машинобудівний завод, який виготовляв і ремонтував устаткування для цукрових заводів[1]. Продовжувало розвиватися і ремесло. В 1872 році тут налічувалося 1096 дворів з населенням 6694 чоловіка, серед яких було 615 ремісників. У другій половині XIX ст. Богуслав залишався одним із значних торгових центрів Канівського повіту. У місті щорічно відбувалось 8 ярмарків, на які прибувало до 10 тис. чоловік, у т. ч. купці з Полтавської, Катеринославської та інших губерній. Тут продавались хліб, шкіра, риба, сіль, сало, худоба, коні. Товарооборот ярмарків досягав 100 тис. крб. Крім того, двічі на тиждень відбувались торги[2].

На початку XX ст. в Богуславі продовжувала зростати промисловість і торгівля. У 1910 році в місті налічувалось 6 підприємств фабрично-заводського типу, які виробили продукції на суму 47 тис. крб.[3] У 1913 році тут діяли 3 суконні фабрики, машинобудівний, пивоварно-медоварний і цегельний заводи, цукеркова фабрика, 3 млини. Почалося будівництво електростанції. У 9 ремісничих майстернях працювало 110 робітників, які виробляли продукції на 26 тис. крб. щорічно. Крім того, 600 ремісників було зайнято в шевському і 300 — у ткацькому ремеслах.

Умови життя і праці робітників Богуслава були тяжкими. Вони зазнавали жорстокої експлуатації, робочий день на підприємствах тривав 10—12 годин. Робітники активно боролися проти своїх гнобителів. У 1897 році застрайкували робітники машинобудівного заводу, вимагаючи підвищення заробітної плати. Адміністрація заводу викликала пристава і поліцію, які заарештували керівників страйку. Проте робітники не припинили страйк і виступили з протестом проти дій властей і підприємця. В лютому 1903 року застрайкували підмайстри шевських і кравецьких майстерень, через деякий час — ткачі, які вимагали зменшення робочого дня і підвищення заробітної плати. Дальшому розгортанню революційного руху сприяло створення в місті в 1905 році організації РСДРП, члени якої розповсюджували тут прокламації та іншу нелегальну революційну літературу[4].

Особливо активізувалась боротьба робітників Богуслава під час революції 1905—1907 рр. У травні 1905 року страйкували ткачі, шевці та робітники машинобудівного заводу. Пролетарі організовували маївки, на яких гнівно виступали проти царя і поміщиків, співали «Варшав'янку» і «Марсельєзу». У жовтні робітники Богуслава приєдналися до загальноросійського політичного страйку. В ці роки до міста «для підтримання порядку» неодноразово надсилались військові частини, систематично проводились обшуки і арешти. У Богуславі народився революціонер Г. Ф. Ткаченко-Петренко, який за активну участь в організації грудневого збройного повстання 1905 року в Донбасі був страчений.

Соціал-демократична організація Богуслава вела роботу і в роки реакції. Під її керівництвом у 1908 році відбувся страйк робітників ткацьких майстерень, в якому взяли участь 60 чоловік. Вони вимагали підвищення заробітної плати. Навесні

---

[1] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 442, оп. 623, спр. 308, арк. 2.
[2] Там же, оп. 55, спр. 266, арк. 2, 3.
[3] Города России в 1910 году. СПб., 1914, стор. 642, 648.
[4] М. Н. Лещенко. Селянський рух на Правобережній Україні в період революції 1905—1907 рр., стор. 176—177; О. Г. Михайлюк. Більшовики України в боротьбі за селянство (1905 — лютий 1917 р.). Львів, 1967, стор. 68.

1912 року в місті було розповсюджено близько 100 примірників прокламацій Київського комітету РСДРП[1].

У 1910 році в Богуславі проживало близько 20 тис. чоловік. Майже всі будинки у місті були дерев'яні. Вулиці незабруковані і лише в центрі освітлювались гасовими ліхтарями.

Медична допомога населенню була вкрай незадовільною. На все місто і 4 волості існувала одна земська лікарня на 20 ліжок, де працювали 3 лікарі і 6 фельдшерів[2].

Освіта була доступна лише заможним верствам населення. Навчальні заклади не охоплювали і половини дітей шкільного віку. У Богуславі в 1862 і 1882 рр. відкрилися 2 сільські однокласні школи, в яких у 1898 році навчалося 155 учнів і працювало 2 вчителі[3]. З 1911 року почало діяти міське училище, де навчалося 98 учнів і працювало 3 вчителі. Крім того, тут існували сільська двокласна школа та приватне жіноче училище, а з 1916 року — жіноча і чоловіча гімназії.

У 70-х роках XIX ст. в Богуславі не раз бував письменник І. С. Нечуй-Левицький, який записав тут різні варіанти думи і пісень про Богуславку. Твори письменника «Микола Джеря», «Старосвітські батюшки та матушки» і «Гориславська ніч, або Рибалка Панас Круть» розповідають про події, що відбувалися у місті та с. Хохітві. У 1886—1893 рр. тут жила видатна українська письменниця Марко Вовчок. Приїздив сюди також Панас Мирний.

Велику і різноманітну культурно-освітню роботу на початку XX ст. проводив у Богуславі видатний український прогресивний письменник і педагог Степан Васильченко (С. В. Панасенко), який працював тут учителем двокласної школи. Він був організатором місцевого драматичного аматорського гуртка, через який вів революційну роботу. Відомим був Богуслав і як центр декоративного художнього ткацтва, де виготовлялася славнозвісна кольорова тканина «богуславка». Наприкінці XIX — на початку XX ст. тут існувала майстерня художніх хусток, продукція якої користувалася великим попитом.

Після перемоги Лютневої революції 1917 року в Богуславі виникли місцеві органи Тимчасового уряду. Поряд з ними у березні було створено Раду робітничих, солдатських і селянських депутатів. Вона взяла під контроль маєток удільного відомства[4] і звернулася до робітників, селян та солдатів з листівкою, що закликала згуртуватись навколо Ради. Богуславські ткачі виступили з вимогою підвищення заробітної плати. У відповідь на це підприємці загрожували закрити майстерні, але на захист робітників стала Рада[5].

Трудящі Богуслава із захопленням зустріли звістку про перемогу Великої Жовтневої соціалістичної революції. Незабаром тут було створено військово-революційний комітет. Він явочним порядком запровадив на підприємствах 8-годинний робочий день, поставив перед їх власниками питання про підвищення заробітної плати.

В березні 1918 року Богуслав окупували німецькі загарбники. Партійна організація пішла у підпілля. Її представники були учасниками Всеукраїнської партійної наради, що

Вулиця Поштова в м. Богуславі. Фото 1916 р.

[1] Рабочее движение на Украине в годы нового революционного подъема 1910—1914 гг. Сборник документов и материалов. К., 1959, стор. 145.

[2] Города России в 1910 году, стор. 564—565.

[3] Памятная книжка Киевского учебного округа, ч. 1. К., 1898, стор. 125.

[4] Київський облдержархів, ф.1716, оп. 1, спр. 33, арк. 2.

[5] 1917 год на Киевщине, стор. 135.

відбулась 26 травня 1918 року в Києві. Делегат від Богуслава заявив на нараді, що робітники настроєні по-більшовицькому, настрій селян піднесений[1]. Трудящі Богуслава взяли участь у Таращанському повстанні проти німецьких окупантів і гетьманщини. В червні 1918 року партизанський загін на чолі з Кисиленком на деякий час визволив Богуслав. Влада перейшла до ревкому. У місті формувалися повстанські загони, які боролися проти окупантів. Багато жителів міста та навколишніх сіл поповнили лави цих загонів.

Після краху німецької окупації на Україні у грудні 1918 року Богуслав захопили частини Директорії. В лютому 1919 року в місті було відновлено Радянську владу. Почав діяти волревком, до складу якого увійшли А. Голик (голова), М. Гуриненко, І. І. Запорожець, Т. А. Мартиненко, О. Тинина[2]. Радянське будівництво проходило в дуже складній обстановці. У Медвині та Ісайках діяли куркульсько-петлюрівські банди, які у квітні 1919 року вчинили напад на Богуслав. Нормалізації життя перешкоджала також банда Зеленого, що активізувалася в цьому районі у квітні — травні 1919 року. Для її ліквідації у Богуслав був посланий Інтернаціональний полк під командуванням Р. Фекете. Коли ж наприкінці травня тут зосередились головні сили Зеленого після розгрому його в Обухові, сюди прибув 6-й Корочанський український повстанський полк, який оточив бандитів і розгромив їх. Незважаючи на бандитський терор, на початку липня 1919 року по всій Богуславській волості вже існували комбіди. Партійна організація міста налічувала 60 комуністів[3]. У серпні було створено комсомольський осередок на чолі з Р. В. Красницькою.

У вересні 1919 року Богуслав захопили денікінці, які жорстоко розправлялися з радянськими активістами і грабували населення. Від рук білогвардійців загинув уповноважений Київського губкому КП(б)У Бебеш. Фабрично-заводські підприємства були зруйновані. В цей час у Богуславській волості діяв партизанський загін чисельністю у 500 чоловік на чолі з головою Канівського ревкому Федоренком.

29 грудня 1919 року частини 2-ї бригади 44-ї дивізії 12-ї армії визволили Богуслав. Населення з великою радістю зустріло червоноармійців. Відразу ж почав роботу ревком. У травні 1920 року місто на короткий час захопили білополяки, але незабаром воно було визволене радянськими військами групи Й. Е. Якіра[4]. У червні 1920 року у Богуславі відбулась комсомольська конференція, на якій обрали комітет комсомолу. У відібраних у місцевої буржуазії приміщеннях комсомольці відкрили клуб і читальню.

Наприкінці 1920 року в Богуславській волості діяло 12 комнезамів, які розгорнули широку діяльність по наділенню безземельних і малоземельних селян землею. У листопаді в місті відбувся з'їзд представників волосних і сільських комнезамів, на якому було обговорено питання про виконання продрозверстки. Здійснення її проходило в жорстокій боротьбі з куркульсько-петлюрівськими бандами. Від рук бандитів Махна у січні 1921 року загинула група продармійців Богуслава на чолі з політпрацівником продзагону Г. С. Уколовим, які поховані в братській могилі у центрі міста. Велику допомогу в боротьбі з бандитизмом подала місцевому населенню 17-а кавалерійська дивізія під командуванням Г. І. Котовського, що перебувала тут у лютому 1921 року[5].

У липні 1921 року Богуслав став повітовим центром. Тут було обрано повітову Раду. Головою повітвиконкому став М. Мациненко[6]. Партійні і радянські органи повіту багато зробили для мобілізації сил на виконання продподатку, для боротьби з розрухою і допомоги голодуючим Поволжя. Цього року вже до 8 жовтня продподаток

[1] Гражданская война на Украине, т. 1, кн. 1, стор. 164.
[2] Київський облдержархів, ф. Р-4823, оп. 1, спр. 44, арк. 10.
[3] АІІП ЦК КП України, ф. 5, оп. 5—1, спр. 263, арк. 16, 17, 32, 33.
[4] Гражданская война на Украине, т. 3, стор. 132, 145.
[5] Г. И. Котовский. Документы и материалы, стор. 282, 313.
[6] АІІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 1—7, спр. 117, арк. 21.

було виконано на 90 проц. Всі працівники установ відрахували до фонду допомоги голодуючим 50 проц. місячної заробітної плати і 25 проц. пайка. У Богуславі знайшли притулок 50 дітей, що прибули з Поволжя[1]. У лютому 1922 року, здійснюючи поїздку по Україні в агітпоїзді «Октябрьская революция», до Богуслава прибули М. І. Калінін і Г. І. Петровський. Посилилася робота для подання допомоги голодуючим. Тільки в серпні у Донбас було відправлено 12 тис. пудів хліба. Проведено також збір речей і відкрито їдальню для голодуючих, що прибували до міста[2].

Розгортанню радянського будівництва намагалися перешкодити куркульсько-петлюрівські банди, які діяли в повіті. На допомогу трудящим прийшла 9-а Кримська кавалерійська дивізія на чолі з Г. І. Котовським, яка перебувала тут у вересні — жовтні 1921 року. Навесні 1922 року, коли знову активізувались ці банди, було створено загони з місцевого населення чисельністю до 3 тис. чоловік і протягом короткого часу з бандитизмом покінчено. Активну участь у ліквідації банд взяв загін самооборони міста, який складався з 150 чоловік.

Продовжувалась відбудова народного господарства. Стали до ладу суконна фабрика, шкіряний і миловарний заводи, електростанція, олійниця, млини тощо. Велику активність виявило селянство у виконанні продподатку. На кінець жовтня 1922 року він був виконаний повністю, за що президія Київського губвиконкому оголосила подяку селянам повіту. У 1922 році в Богуславі виникли 3 сільськогосподарські кооперативи, а в 1923 році — ще один. Ідея кооперування знайшла відгук і серед ремісників. У 1922 році було організовано промартіль «Ткач». Зростала партійна організація Богуслава. В цей час тут діяло 5 партійних осередків, які об'єднували 85 членів і 9 кандидатів у члени партії[3]. З 1923 року Богуслав став центром району.

Радянська влада подбала про розвиток охорони здоров'я, освіти і культури. Медичну допомогу трудящим міста подавали лікарня, 2 медпункти і аптека. В 1920 році в Богуславі відкрилася бібліотека і трирічні педагогічні курси ім. Т. Г. Шевченка, на яких на початку 1923 року навчалося 211 курсантів і працювало 10 викладачів. У 1926 році тут були 3 семирічні і початкова школи, 3 дитячі будинки та лікнеп. У цей час в Богуславі діяли 3 клуби, кінотеатр, 2 бібліотеки[4]. Значного розвитку набуло народне декоративне ткацтво і різьба по дереву.

Важливим завданням, яке постало перед трудящими Богуслава, була соціалістична перебудова сільського господарства. В 1930 році богуславські селяни об'єдналися в колгосп. (Це невелике господарство у 1954 році було приєднано до колгоспу «Україна» с. Хохітви). Робітники міста подавали велику допомогу селянам Богуславського району у проведенні колективізації та зміцненні артілей. В 1932 році створено Богуславську МТС. На кінець того ж року в Богуславському районі колгоспний сектор об'єднував понад 64 проц. господарств і 74 проц. землі[5], в 1934 році тут було завершено суцільну колективізацію[6]. Розвивалося кооперування і серед ремісників. Протягом 1928—1931 рр. в місті утворилися промартілі «Жаккардпрядсукно», «Гірник», «Виробник», «Більшовик», «Харчотруд», «Червоний кооператор» та інші.

Промисловість міста набула дальшого розвитку у роки п'ятирічок. Одним із значних підприємств була суконна фабрика ім. 1 Травня. Підприємство спеціалізувалось на випуску грубошерстяних ковдр, виробництво яких у 1933 році досягло 750 метрів на добу. Відомою за межами республіки стала промартіль «Гірник», що працювала на базі богуславського граніту. Вона успішно виконала урядове замовлення на виготовлення гранітних плит для облицювання набережної Москви-

[1] Київський облдержархів, ф. Р-111, оп. 1, спр. 154, арк. 42.
[2] АІПП ЦК КП України, ф. 1, оп. 1—7, спр. 117, арк. 29, 35, 37.
[3] Там же, арк. 3, 9, 16, 36.
[4] Список поселень Білоцерківщини на 1926 рік. Біла Церква, 1926, стор. 8—9.
[5] Київський облдержархів, ф. Р-354, оп. 1, спр. 141, арк. 51.
[6] Газ. «Шлях колгоспника» (Богуслав), 28 грудня 1934 р.

ріки і будинку Державної бібліотеки СРСР ім. В. І. Леніна в Москві. Промартіль «Жаккардпрядсукно» виробляла художні жаккардні ковдри, доріжки, трикотажні вироби, рушники тощо. Деревообробна артіль «Більшовик» спеціалізувалась на виробництві канцелярського приладдя, спорттоварів та дерев'яного сільськогосподарського реманенту. Кілька артілей виробляли продовольчі товари, взуття та інші товари широкого вжитку. Крім того, тут працювали машинно-тракторні майстерні, цегельно-черепичний завод, 4 млини. В 1936 році місто підключили до Корсунської ГЕС.

Рік у рік наростала хвиля трудового піднесення серед виробничників міста. Знаменною сторінкою було масове розгортання стахановського руху, який особливого розмаху набрав на суконній фабриці. В 1935 році, наслідуючи приклад сестер Виноградових, 24 ткалі почали обслуговувати по 3 верстати. Рік у рік лави стахановців зростали. У 1937 році це високе звання завоювали 160, а в 1938 році — 215 чоловік. 21 робітниця фабрики працювала на 4 верстатах одночасно.

За роки соціалістичного будівництва промисловість Богуслава поповнилась новими підприємствами і цехами. В 1939 році став до ладу райхарчокомбінат, в 1940 році — райпромкомбінат і шкіро-валяльний комбінат. Реконструйовано і розширено суконну фабрику ім. 1 Травня, яка в 1940 році випускала 1500 ковдр на добу[1]. В 1939 році в артілі «Жаккардпрядсукно» вступив у дію апаратно-прядильний цех, обладнаний новітнім устаткуванням. У 1940 році промисловість міста випустила продукції на 20 млн. карбованців[2]. За високі виробничі показники шестиверстатницю суконної фабрики ім. 1 Травня Д. П. Нестерову у цьому році було нагороджено орденом «Знак Пошани». Зріс машинний парк Богуславської МТС. У 1939 році в ній налічувалося 76 тракторів, 15 комбайнів, 39 автомашин та багато іншої сільськогосподарської техніки[3]. МТС стала центром підготовки механізаторів сільського господарства. З 1934 року тут діяла міжрайонна колгоспна школа механізаторів, де навчалось понад 100 чоловік.

Дедалі поліпшувалась охорона здоров'я трудящих. У 1937 році в Богуславі відкрилася районна поліклініка, кількість ліжок в районній лікарні досягла 85. Працювали також дитяча і жіноча консультації, рентгенологічний і зуболікарський кабінети, протитуберкульозний диспансер і шкірдиспансер, дитячі ясла, санепідлабораторія. В місті і районі було 19 лікарів і 69 чоловік середнього медперсоналу. Велику допомогу в поліпшенні медичного обслуговування населення подавали шефи — лікарі очної клініки 1-го Київського медичного інституту, яку очолював заслужений діяч науки, професор М. А. Левитський. Він часто приїздив до Богуслава, де консультував хворих, проводив операції і читав лекції. Добре була поставлена пропаганда медичних знань. З 1934 року тут працював університет охорони здоров'я.

Значно розширилась мережа навчальних закладів. У 1940 році тут були 3 середні і початкова школи, в яких навчалося 1624 учні і працювало 74 вчителі[4]. У 1933 році відкрився робітфак Київського інституту агрохімії і грунтознавства, у 1936 році — медична школа, де навчалося 250 учнів.

Зріс культурний рівень населення міста. У 1934 році тільки районна бібліотека мала 3600 примірників книг. До послуг жителів були районний будинок колгоспника, будинок культури, клуб промкооперації, кінотеатр.

Творча праця трудящих була перервана віроломним нападом гітлерівської Німеччини на Радянський Союз. 26 липня 1941 року після жорстоких боїв німецько-фашистські окупанти захопили Богуслав. Але 26-а армія Південно-Західного фронту

---

[1] Київський облпартархів, ф. 5, оп. 5, спр. 92, арк. 189.
[2] Газ. «Шлях колгоспника», 6 березня 1941 р.
[3] Київський облдержархів, ф. Р-354, оп. 1, спр. 8789, арк. 19; спр. 9079, арк. 36, 39, 44, 47; спр. 9080, арк. 1.
[4] Київський облдержархів, ф. Р-144, оп. 1, спр. 1644, арк. 2, 3, 5, 8; спр. 2551, арк. 5, 6, 8, 28.

під командуванням генерал-лейтенанта Ф. Я. Костенка завдала ворогові контрудару і 8 серпня визволила місто. Німецько-фашистське командування, занепокоєне цим наступом радянських військ, припинило просування головних сил 1-ї танкової групи на Кременчук і перекинуло в район Богуслава та Білої Церкви 3 піхотні і танкову дивізії[1]. Богуслав знову опинився в руках гітлерівських загарбників.

Марина Гризун — активна учасниця партизанського руху в Богуславському районі, закатована німецько-фашистськими загарбниками. Фото 1940 р.

Тяжких випробувань зазнали трудящі Богуслава під час тимчасової німецько-фашистської окупації. Фашисти закатували 600 радянських громадян, 135 юнаків і дівчат силою вивезли на каторжні роботи до Німеччини.

Але трудящі не скорились ворогові і піднялись на боротьбу проти нього. У 1941 році в Богуславі було створено підпільну групу на чолі з комуністом В. Р. Кухарюком у складі А. М. Мурашка, Ф. Ф. Чуксина, В. К. Руденка, К. А. Бакала. Поступово група зросла з 13 до 43 чоловік. Ядро її становили 14 комуністів і 7 комсомольців. Група підтримувала зв'язок з київським підпіллям та патріотами Хохітви, Івок, Медвина та інших сіл району. Підпільники здійснювали диверсійні акти на підприємствах, саботували відбудову електростанції, суконної фабрики, виводили з ладу телефонні лінії і лінії електропередач. Вони слухали по радіо повідомлення Радянського інформбюро, друкували листівки і розповсюджували їх серед населення. В дні 1 Травня і 25-ї річниці Великого Жовтня в місті і селах району були розклеєні листівки[2]. У травні 1943 року підпільна група влилась до складу 6-го батальйону з'єднання партизанських загонів Київської області[3]. Командиром батальйону був І. М. Нужний[4]. З весни 1942 року в Богуславі діяла підпільна комсомольська група на чолі з Г. В. Кухарюк. Комсомольці розповсюджували листівки, добували зброю, підтримували зв'язок з комсомольською п'ятіркою с. Хохітви на чолі з С. К. Добровольським.

Жителі Богуслава допомагали підпільникам і партизанам продуктами харчування, одягом, зброєю. Фашистські кати схопили кількох комуністів, радянських активістів і після катувань розстріляли їх. У застінках гестапо в Богуславі була замучена комсомолка М. К. Гризун з с. Мисайлівки. Юна патріотка з перших днів окупації стала на шлях рішучої боротьби з ворогом. Вона постійно підтримувала зв'язок з партизанами, доставляла їм продукти, розповсюджувала листівки, переховувала поранених радянських бійців і переправляла їх до партизанів. Гітлерівці жорстоко катували Марину Гризун, вимагаючи від неї відомостей про партизанів. Вівчарки рвали її тіло, кати палили ноги розпеченим залізом. Комсомолка загинула, але не видала своїх товаришів. Перед смертю на стіні камери вона написала своєю кров'ю: «Мене, комсомолку Маринку Гризун, замучили німці 28 липня 1943 року. Товариші, помстіться. Ви переможете!». Радянською Марусею Богуславкою називають Марину Гризун. Народ склав про неї пісню:

У четвер, уранці Марину забрали,
Німецькі поганці її катували.
Тіло її біле собаками рвали.
— Продай Україну,— німці їй казали.

Живую Марину у яму поклали,
Кулями пробили серце молоде.
— Буде вам розплата! — ліс старий гуде,—
Армія Червона на Берлін іде! [5].

---

[1] Історія Києва, т. 2. К., 1960, стор. 499.
[2] Київський облпартархів, ф. 5, оп. 2/6, спр. 254, арк. 2—5; спр. 326, арк. 200—201.
[3] Киевщина в годы Великой Отечественной войны, стор. 306.
[4] Київський облпартархів, ф. 5, оп. 2/6, спр. 6, арк. 1.
[5] П. Тронько. Безсмертя юних. К., 1957, стор. 148—149.

У центрі Богуслава встановлено пам'ятник героїчній дочці українського народу. На пам'ятнику викарбувані слова, написані нею перед смертю. До 50-річчя Ленінського комсомолу Київський театр опери та балету ім. Т. Г. Шевченка поставив балет під назвою «Поема про Марину» (композитор Б. Яровинський, балетмейстер В. Вронський).

26 січня 1944 року частини 27-ї армії 1-го Українського фронту визволили від окупантів передмістя Богуслава — Заросся. Місто і навколишні висоти ворог перетворив на сильно укріплений вузол оборони. 2 лютого окремий кулеметно-артилерійський батальйон під командуванням майора Арсенідзе почав наступ. Першими у місто увірвалися взводи лейтенантів П. С. Світка, Пузаня, Махотіна і Григор'єва. Наступного дня радянські війська визволили Богуслав[1]. У боях за місто віддали своє життя 98 радянських воїнів. Серед них командир дивізії З. С. Ревенко, командир полку Ф. І. Тихонський, командир батальйону К. П. Косог, командир батареї Шурман та інші.

У важких умовах почалась відбудова Богуслава та його господарства. Майже всі підприємства були знищені німецько-фашистськими загарбниками. Збитки, заподіяні промисловості міста, становили 20 млн. крб.[2] Гітлерівці зруйнували 309 житлових будинків та 100 інших будівель, у т. ч. будинок культури, приміщення шкіл та медичних закладів.

Трудящі активно включились у відбудову народного господарства. Вже на 1 грудня 1944 року вони виконали річний план, виробивши продукції на суму 2 млн. 750 тис. крб. Працівники Богуславської МТС власними силами зібрали 55 тракторів і відремонтували 30. Трудящі включились у рух допомоги фронту і внесли на побудову танкової колони «Колгоспник Богуславщини» 39 тис. крб.[3] Протягом 1944—1950 рр. стали до ладу підприємства, які існували до війни. Крім того, у 1945 році було побудовано маслозавод і створено артіль художніх виробів «Перемога». Відновили свою діяльність заклади охорони здоров'я, освіти і культури.

У наступні роки ряд підприємств було розширено і реконструйовано. В 1956 році артілі «Взутшкірпром», ім. XX-річчя РСЧА та інші об'єдналися в артіль ім. Жовтневої революції, яку в 1960 році було реорганізовано на побуткомбінат. У цьому ж році на базі артілі «Більшовик» створили меблеву фабрику, на базі артілі «Перемога» — фабрику художніх виробів. У наступному році артіль «Жаккардпрядсукно» об'єдналась з суконною фабрикою. Гранітний кар'єр обладнали сучасною технікою.

Розширилась енергетична база міста і району: в 1954—1955 рр. були введені в дію Богуславська і Дибинецька ГЕС загальною потужністю 1500 квт. У 1958 році електромережу району підключили до «Київенерго», а в 1960 році виділили у самостійне господарство, яке охоплює Богуславський і Миронівський райони.

Значних успіхів досягли підприємства міста у роки семирічки. Суконна фабрика ім. 1 Травня, яка з 1947 року перейшла на випуск нового виду продукції, випустила 11 млн. 579 тис. метрів тканин, з них 831 тис. метрів понад план. Продуктивність праці зросла більш ніж удвічі. Випуск продукції першого сорту досяг 99,8 проц., і фабрика завоювала звання підприємства відмінної якості. За успішне виконання семирічного плану 9 працівників нагороджено орденами і медалями Радянського Союзу, в т. ч. ткалю С. І. Пустовойт — орденом Леніна. Дві бригади і 40 робітників фабрики художніх виробів «Перемога» завоювали в роки семирічки звання колективів і ударників комуністичної праці. За цей час випуск виробів народного декоративного ткацтва зріс у 2,6 раза. Достроково, в 1962 році, виконав семирічний план колектив виробничників кар'єроуправління. Кращих показників у соціалістичному змаганні добився каменотес М. Ф. Терещенко, якого було нагороджено орденом Леніна.

---

[1] Німецько-фашистський окупаційний режим на Україні, стор. 397.
[2] Київський облпартархів, ф. 5, оп. 5, спр. 92, арк. 189.
[3] Газ. «Шлях колгоспника», 3, 7, 12 липня 1944 р.

Прядильний цех суконної фабрики ім. 1 Травня, м. Богуслав. 1969 р.

Нині Богуслав перетворився на значний промисловий центр. У його промисловості зайнято понад 2,7 тис. робітників. Підприємства міста у 1970 році виробили валової продукції на 44,1 млн. крб. Провідною галуззю є легка промисловість (81,5 проц. продукції), яка представлена головним чином суконною фабрикою ім. 1 Травня та фабрикою художніх виробів «Перемога». Суконна фабрика, що виробила продукції на 34 млн. крб., значно урізноманітнила свій асортимент. Поряд з тканинами вона випускає взуттєвий драп, жіночі хустки, палантини, шарфи, пледи, які мають великий попит.

Фабрика «Перемога», валова продукція якої становить 0,5 млн. крб., спеціалізується на виробництві традиційної богуславської декоративної тканини. Богуславські скатерті, рушники, штори, килимки та інші вироби з оригінальними візерунками в червоних, чорних і синіх кольорах здобули світову славу. Продукція фабрики експонувалася на міжнародних виставках і ярмарках в Марселі, Дамаску, Токіо, Ріо-де-Жанейро, Лейпцигу, Копенгагені, Пловдиві, Пхеньяні, Хельсінкі, Загребі та в багатьох інших містах світу. На Всесвітню виставку 1967 року в Монреаль було відправлено до 6600 сувенірних виробів підприємства. За розробку і створення високохудожніх сувенірних виробів і тканин, виконаних у народних традиціях, та масовий випуск їх у широкому асортименті фабрику в 1966 і 1968 рр. було нагороджено дипломами другого і третього ступенів Головного виставочного комітету ВДНГ СРСР, а на всесоюзному конкурсі, присвяченому 50-річчю Великого Жовтня, її художні вироби дістали першу і третю премії. Видатними майстрами своєї справи є ткалі Я. С. Коваль і М. Я. Лінська, художник І. Г. Нечипоренко. З підприємств легкої промисловості тут діє також побуткомбінат, який виготовляє одяг і взуття масового та індивідуального пошиття, здійснює побутове обслуговування населення.

Основними підприємствами харчової промисловості є маслозавод, що переробляє понад 70 тонн молока на добу; харчокомбінат з хлібозаводом, цехами кондитерським, безалкогольних напоїв і виноробним та консервний завод. На базі місцевої сировини працює меблева фабрика, а Богуславський лісгоспзаг постачає будівельний матеріал і сировину не тільки для колгоспів і промисловості району, але й республіки.

Кар'єроуправління (валова продукція 0,7 млн. крб.) поставляє продукцію для багатьох монументальних споруд. Будинки панорами «Оборона Севастополя», Московського державного університету, стадіони в Лужниках і Києві, набережна Дніпра та інші споруди облицьовані богуславським гранітом[1]. Річне виробництво кар'єроуправління досягає 40 тис. куб. метрів каменю-буту, 87 тис. куб. метрів щебеню, 4 тис. кв. метрів тесу. Нещодавно став до ладу цегельний завод потужністю

[1] Газ. «Київська правда», 6 червня 1967 р.

8 млн. штук цегли на рік. В місті діють також районне відділення «Сільгосптехніки» та пересувна механізована колона Міністерства сільського господарства УРСР, які обслуговують колгоспи району.

Трудящі Богуслава доклали всіх зусиль, щоб достроково виконати восьмий п'ятирічний план. З небувалою силою їх творче піднесення виявилось у зв'язку з підготовкою до 50-річчя Великого Жовтня і 100-річчя з дня народження В. І. Леніна. У 1967 році переможцем у всесоюзному соціалістичному змаганні серед робітників масових професій стала ткаля суконної фабрики ім. 1 Травня В. А. Герасименко. Передові виробничники фабрики підхопили почин ткалі Костромського льонокомбінату В. Н. Плетньової.

Трудівники гідно зустріли XXIV з'їзд КПРС і XXIV з'їзд КП України, достроково виконавши завдання восьмої п'ятирічки. За роки п'ятирічки випуск валової продукції промисловості міста зріс на 51,8 проц., продуктивність праці — на 55,5 проц., а прибутки підприємств — на 55,8 проц. Перед у соціалістичному змаганні ведуть працівники суконної фабрики, які виконали п'ятирічне завдання до 20 травня 1970 року і виробили понад план продукції на 16 млн. крб. 15 кращих виробничих колективів і 307 виробничників підприємства завоювали звання бригад і ударників комуністичної праці. Колектив фабрики систематично посідає перші місця серед підприємств легкої промисловості республіки і міцно утримує перехідний Червоний прапор Ради Міністрів УРСР і Укрпрофради. У перших лавах борців за дострокове виконання народногосподарських планів виступають комуністи. Партійна організація суконної фабрики ім. 1. Травня, яка об'єднує 93 комуністи, очолює похід за підвищення продуктивності праці і режим економії. В ногу з комуністами крокують комсомольці фабрики, яких налічується 116 чоловік.

Рік у рік Богуслав зростає. У ньому проводиться значне житлове, виробниче та інше будівництво. Тільки за рахунок державного бюджету в післявоєнний період тут споруджено 29 житлових будинків площею 7918 кв. метрів. У 1968—1970 рр. в місті здано в експлуатацію чотириповерховий адміністративний будинок, триповерховий будинок ДТСААФ, два 40- і 70-квартирні житлові будинки, корпус середньої школи № 2 на 400 місць, приміщення друкарні та поліклініки, вступив у дію міст через Рось. Побудовано також цегельний завод, споруджуються нові корпуси маслозаводу, фабрики художніх виробів «Перемога», навчально-виробничого комбінату та інші об'єкти. Багато уваги приділяється благоустрою Богуслава. На початок 1970 року в місті забруковано понад 17 км вулиць, з них 7 км заасфальтовано. Тут є водопровід, довжина якого становить 12,8 км, газове опалення. Місто потопає в зелені. Його прикрашають нові парки і сквери. Загальна площа зелених насаджень досягла 418,2 гектара.

Яскравим свідченням поліпшення добробуту трудящих Богуслава є зростання товарообороту. В 1969 році вони придбали у роздрібній торговій мережі міста промислових і продовольчих товарів на суму 9,3 млн. крб. проти 6 млн. крб. у 1965 році. До послуг населення 44 магазини і 31 ларьок.

Значно поліпшилась охорона здоров'я. Тепер у місті функціонують районна лікарня на 150 ліжок, дитяча лікарня на 35 ліжок, жіноча та дитяча консультації, лікарський пункт при суконній фабриці та фельдшерський здоровпункт при кар'єро-

Кам'яний кар'єр Богуславського кар'єроуправління, м. Богуслав. 1969 р.

управлінні, райсанепідстанція. На варті охорони здоров'я трудящих Богуслава — 49 медпрацівників з вищою та 151 — з середньою спеціальною освітою.

У 1969/70 навчальному році в Богуславі працювали 2 середні, восьмирічна та заочна середня школи, в яких навчалися 2050 учнів. З 1964 року діє музична школа-семирічка. У школах міста працює 137 вчителів, серед них С. О. Цвітков, Б. Я. Сквирська і заслужена вчителька УРСР Л. Н. Деньга нагороджені орденом Леніна. Активну роботу проводить Богуславський будинок піонерів. З 1966 року тут діють педагогічне училище, в якому навчається 510 учнів, міжобласний навчально-виробничий комбінат (330 учнів), який готує спеціалістів сфери побутового обслуговування, з 1968 року — профтехучилище для підготовки майстрів будівельної справи (240 учнів). У середніх спеціальних навчальних закладах Богуслава працює 108 педагогів. У 5 дитячих садках виховується 720 дітей.

Міст через річку Рось, м. Богуслав. 1970 р.

Своє дозвілля трудящі Богуслава проводять у районному будинку культури та клубі текстильників, при яких діють гуртки художньої самодіяльності. До їх послуг також широкоекранний кінотеатр, спортивний комплекс із стадіоном на 8 тис. глядачів. Міська бібліотека для дорослих налічує 35,8 тис. примірників книг і обслуговує 1700 читачів, бібліотека для дітей має 27 тис. книг і обслуговує 2150 читачів. Жителі міста в 1970 році одержували 16,6 тис. примірників газет і журналів. Гордістю Богуслава є перша на Україні районна картинна галерея, в якій зібрано понад 200 художніх полотен. На честь 50-річчя Комуністичної партії України відкрито історико-краєзнавчий музей, який працює на громадських засадах. У місті діє районна організація товариства «Знання», яка об'єднує 665 лекторів. З 1968 року тут працює районне відділення Українського товариства охорони пам'ятників історії та культури.

Велику організаторську і виховну роботу проводять партійні організації міста, які об'єднують 886 комуністів. Перший секретар Богуславського РК КП України Ю. А. Вошкін був делегатом XXIV з'їзду КПРС. За успіхи у розвитку промисловості і сільського господарства району його нагороджено орденом Жовтневої Революції. Партійна організація мобілізує трудящих на вирішення чергових народногосподарських завдань. Їй допомагає комсомольська організація, в лавах якої налічується 1778 юнаків і дівчат. Значну роль у житті міста відіграє міська Рада депутатів трудящих, що складається з 50 депутатів. При ній працюють 8 постійно діючих комісій: мандатна, планово-бюджетна, місцевої промисловості, народної освіти та культури, охорони здоров'я і соціального забезпечення та ін. Міськрада багато зробила для благоустрою міста та поліпшення комунального обслуговування населення.

Трудящі Богуслава славними трудовими успіхами вносять свою частку в побудову комунізму в нашій країні.

Л. Г. КОЗЛОВСЬКА, Я. А. КУРИЛЕНКО

ІСАЙКИ

Ісайки — село, центр сільської Ради, розташоване в долині річки Реп'яшки (притока Росі), за 8 км від районного центру і за 10 км від залізничної станції Богуслав. Зв'язане з Києвом, Богуславом та іншими населеними пунктами автобусним сполученням. Населення — 2103 чоловіка. Сільраді підпорядковане с. Яцюки.

Місцевість, де розташовані Ісайки, заселена здавна. Біля с. Яцюків виявлено городище часів Київської Русі[1]. Перші згадки про Ісайки в історичних джерелах належать до 1579 року. В цей час село перебувало під владою шляхетської Польщі. Як видно з люстрації 1622 року, воно було володінням польського короля і входило до складу Богуславського староства. В 1631 році тут налічувалося 12 дворів і 2 млини. Населення сплачувало на користь старости подимну подать та інші побори в розмірі 34 злотих 23 грошів[2].

Під час визвольної війни українського народу 1648—1654 рр. Ісайки були визволені з-під влади шляхетської Польщі і ввійшли до Корсунського полку. Після Андрусівського перемир'я 1667 року село знову загарбала Польща. Місцеве населення брало активну участь у визвольній боротьбі на Правобережній Україні під проводом С. Палія. Тут було скасовано польське судочинство і відновлено козацький суд. Після Прутського миру 1711 року село залишилося за Польщею. Посилився соціальний і національний гніт. За люстрацією 1763 року, з 151 двору 147 були підданими богуславського старости і сплачували на його користь чинш, косове, житній осип, ставкове та інші платежі на суму 6974 злотих[3].

В 1777 році польський король Станіслав Понятовський подарував Ісайки племінникові С. Понятовському. Феодальний тягар збільшився. За люстрацією 1789 року, 155 дворів виконували панщини 1332 піші дні і 88 тяглих, а також сплачували чинш та інші платежі на суму 9025 злотих. У селі тоді діяли млин і винокурня. Населення Ісайок продовжувало виступати проти польської шляхти. Ця боротьба особливо активізувалася під час Коліївщини. У 1768 році тут із своїми загонами пройшов М. Залізняк[4].

В 1793 році Ісайки у складі Правобережної України возз'єдналися з Росією. Князь С. Понятовський у 1799 році продав село разом з усім Богуславським ключем графу К. Браницькому[5]. Згідно з купчим актом, останньому переходили у вотчинне володіння всі залежні жителі Ісайок — тяглові і піші селяни, городники та втікачі з правом відшукувати їх. Власнику передавалося право збирати чинш і примушувати селян відробляти на його користь панщину та інші повинності. В 40-х роках панщина тут становила 3 дні на тиждень.

Селяни Ісайок боролися проти своїх гнобителів. У 30-х роках XIX ст. вони подали скаргу до Богуславського повітового суду і Київської палати цивільного суду з проханням звільнити їх від кріпацтва. Під час Київської козаччини 1855 року ісайківці примусили священика записати їх у козаки, сподіваючись визволитися від ненависної кріпосної залежності.

Реформа 1861 року не виправдала сподівань селян про землю. Викупні платежі селянам Ісайок були визначені в сумі 2859 крб. 40 коп. на рік. Враховуючи високі проценти, які вони повинні були сплачувати протягом 49 років, земля фактично мала їм коштувати 140 125 крб. 30 коп., тобто втричі дорожче її ринкової вартості[6]. У 1864 році ісайківці подали скаргу міністру внутрішніх справ, в якій писали, що поміщик виділив їм неродючі землі, і просили дозволу переселитися в інші місця.

---

[1] М. М. Бондар. Пам'ятки стародавнього минулого Канівського Придніпров'я. К., 1959, стор. 59.

[2] Архив Юго-Западной России, ч. 7, т. 1, стор. 393.

[3] Там же, т. 3, стор. 71.

[4] Український архів, т. 2. Кодненська книга судових справ. К., 1931, стор. 118, 122.

[5] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 484, оп. 6, спр. 145, арк. 50.

[6] Київський облдержархів, ф. 4, оп. 99, спр. 1504, арк. 13, 104—106.

В 1869 році граф Браницький продав частину Ісайківського маєтку департаменту уділів. Суперечка між селянами Ісайок і Браницьким не припинилася. У 1875 році селяни знову поскаржилися на поміщика, який заборонив їм косити сіно в лісі, хоча таке право було надано їм Канівським повітовим мировим з'їздом на 15 років. Не випадково пристав Канівського повіту у 1908 році назвав село революційним гніздом[1]. Скарги на Браницького подавалися селянами Ісайок і в наступні роки, та всі лишалися без наслідків.

У пореформений період відбувався процес класового розшарування селянства. В 1912 році в Ісайках налічувалося 903 селянські двори, яким належало 2373 десятини землі. З них 581 двір (64,3 проц.) був малоземельним, в т. ч. 154 двори мали менше десятини землі. На фоні селянського малоземелля виділялися 10 господарств, яким належало по 8—10 десятин, і 3 господарства, що мали понад 10 десятин кожне[2]. Через малоземелля більшість селян змушена була йти на заробітки в сусідні економії, до місцевих куркулів, а також в Херсонську і Катеринославську губернії. Праця на шахтах і рудниках та спілкування з революційними робітниками підвищували політичну свідомість селян, залучали їх до революційної боротьби.

Населення Ісайок брало активну участь у революційних подіях 1905—1907 рр. В селі пройшла хвиля страйків сезонних робітників, які працювали в економіях департаменту уділів. Це були великі капіталістичні господарства, де вирощували головним чином цукрові буряки. 19 травня 1905 року застрайкували селяни на фермі № 6 удільного відомства, вимагаючи підвищення денної заробітної плати для жінок з 25 до 50 коп., а для чоловіків — з 50 коп. до 1 крб. Наступного дня їх вимоги були задоволені. Через кілька днів почали страйк селяни, що працювали на фермі № 1. Вони вимагали підвищення заробітної плати для жінок до 70 коп. і чоловіків — до 1 крб., а також наполягали усунути орендаря. Наляканий цими виступами, управитель маєтку просив власті надіслати військовий загін[3]. Проте заворушення серед селян тривали. Вони рубали ліси удільного відомства й Браницьких, підпалювали економії.

Велику роботу в Ісайках проводили представники Канівської організації РСДРП, які неодноразово приїжджали до села. Під їх керівництвом революційно настроєні селяни Ісайок разом з жителями сусідніх сіл почали підготовку до виступу, який намічали провести у травні 1907 року. Тут відбувалися таємні збори селян, де обговорювалися план виступу, питання про конфіскацію майна удільного відомства і поміщиків[4]. Активними агітаторами були жителі села С. М. Кисиленко і Є. К. Кудрицька. Але царська охранка дізналася про ці збори селян. Почалися арешти й репресії. Навесні 1907 року заарештували С. М. Кисиленка і заслали на два роки до Вологодської губернії. У серпні 1907 року тут прокотилася нова хвиля арештів. Було кинуто за грати 22 учасників революційного руху. Селянина Д. П. Максименка засудили до 4 років каторжних робіт, а решту відправили до Олонецької губернії під нагляд поліції[5]. Незважаючи на репресії властей, Канівська організація РСДРП не припиняла тут роботи: скликала нелегальні збори селян, розповсюджувала революційну літературу. Житель Ісайок І. І. Деркаченко, що служив у 1905 році в Києві в 3-й роті 5-го понтонного батальйону, брав участь у повстанні солдатів на чолі з Б. П. Жаданівським.

В Ісайках, що з 1866 року стали волосним центром, охорона здоров'я була незадовільною. У 1900 році населення всієї волості обслуговував один фельдшер. Діяли церковнопарафіяльна школа і школа грамоти.

---

[1] Київський облдержархів, ф. 2, оп. 223, спр. 307, арк. 45.

[2] Итоги переписи скота у сельского крестьянского населения Киевской губернии в 1912 году, стор. 129.

[3] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 497, оп. 1, спр. 391, арк. 7, 8, 13, 14.

[4] Там же, ф. 274, оп. 1, спр. 1895, арк. 9—11, 73, 87; спр. 1898, арк. 2, 3.

[5] Там же, спр. 1893, арк. 1—4, 36, 37; Київський облдержархів, ф. 2, оп. 223, спр. 307, арк. 2, 20.

Не поліпшила становища трудящих Ісайок і Лютнева революція 1917 року. Після перемоги Жовтневого збройного повстання у Петрограді вони піднялися на боротьбу за встановлення у селі влади Рад. Наприкінці 1917 року тут було створено волосний ревком, який очолив Т. К. Гав'яда. Ревком конфіскував майно економій удільного відомства та Браницьких, розподілив його між бідняками і розгорнув підготовку до розподілу землі.

Радянське будівництво перервав наступ німецьких загарбників, які в березні 1918 року вдерлися до Ісайок. Окупанти встановили жорстокий режим, примушували селян працювати в економіях, куди повернулися орендарі. Після краху німецької окупації село захопили війська Директорії.

У березні 1919 року Ісайки були визволені від ворога. Активну діяльність розгорнули комуністи, особливо Т. А. Мартиненко і І. І. Запорожець, яких обрали членами Богуславського волревкому[1]. Чимало ісайківців поповнили лави Червоної Армії, серед них А. Орленко, брати Цюрупи, К. Пирхавка та ін. Відновленню органів Радянської влади намагалися перешкодити банди Зеленого й Сокири, що діяли в цьому районі. Від рук бандитів загинули А. Орленко та І. І. Запорожець.

З вересня 1919 року Ісайки перебували під владою денікінців. На початку січня 1920 року радянські війська визволили село. Важливим завданням, яке постало перед радянськими і партійними органами, було знешкодження банди Сокири, що тероризувала населення Богуслава та навколишніх сіл. Весною цього року, коли Сокира вів агітацію проти Радянської влади в с. Дибинцях, І. Цюрупа застрелив його. За це бандити вбили І. Цюрупу, трьох його братів та батька М. Т. Цюрупу[2].

В травні 1920 року Ісайки опинилися під владою білополяків. Та вже на початку червня у селі було відновлено Радянську владу. Розгорнули діяльність волревком на чолі з Т. І. Куделею, волкомнезам під керівництвом М. П. Іщенка, сільревком, головою якого став Г. К. Кривошия, і сількомнезам, очолюваний Н. П. Клименком. Військкомом Ісайківської волості призначили І. Горовенка[3]. Сільревком і сількомнезам провели велику роботу, спрямовану на виконання продрозверстки. В 1921 році були обрані волосна та сільська Ради та їх виконкоми. Відбулися також волосні збори представників сільських Рад і сількомнезамів, на яких було розв'язано ряд господарських питань[4]. У 1921 році в селі заснували комсомольський осередок, секретарем якого обрали Л. Г. Кривошию. Волосний комітет комсомолу очолив М. К. Козиренко[5]. Комсомольці Ісайок відіграли важливу роль у боротьбі із залишками бандитизму, виконанні продподатку, проведенні ремонту школи, створенні бібліотеки та ліквідації неписьменності серед дорослих.

З ініціативи комсомольців і з допомогою уповноваженого Київського губкому КП(б)У по Канівському повіту С. Т. Лукашенка в Ісайках у 1922 році було створено перший колгосп. З цієї нагоди Г. І. Петровський надіслав колгоспникам привітання, в якому побажав їм дружно працювати, множити колективне добро. Господарство назвали ім'ям І. І. Запорожця — «Комунар Запорожець», а головою обрали М. Кисиленка. Колгосп став взірцем колективного ведення господарства для всіх селян району. Вони приходили на його поля, щоб побачити чудові наслідки спільної праці. Вже у перший рік було зібрано небачений тоді урожай: по 22 цнт пшениці і по 350 цнт цукрових буряків з га. Протягом 1922—1923 рр. тут організували ще 5 сільськогосподарських кооперативів[6]. У 1923 році Ісайківську волость було ліквідовано. Село увійшло до Медвинського, а з 1930 року — до Богуславського району.

Радянська влада багато уваги приділяла розвитку освіти і культури. У 1926 році в Ісайках працювали початкова школа, 2 лікнепи, а також хата-читальня і бібліотека.

---

[1] Київський облдержархів, ф. Р-4823, оп. 1, спр. 44, арк. 9, 10.
[2] Там же, арк. 18, 19.
[3] Черкаський облдержархів, ф. Р-190, оп. 1, спр. 95, арк. 1, 2, 5.
[4] Київський облдержархів, ф. Р-111, оп. 1, спр. 191, арк. 48.
[5] «Український історичний журнал», 1963, № 2, стор. 105—106.
[6] Київський облдержархів, ф. Р-349, оп. 1, спр. 1714, арк. 298.

В 1929 році селянство Ісайок стало на шлях масової колективізації. До колгоспу «Комунар Запорожець» приєдналися 5 сільськогосподарських кооперативів. У 1931 році в селі виник партійний осередок. Навесні 1934 року колективізацію було завершено. Від колгоспу «Комунар Запорожець» відокремилося колективне господарство ім. Постишева (з 1938 року — колгосп ім. Горького). З того часу «Комунар Запорожець» дістав назву «Комунар». За ним було закріплено 1600 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1033 га орної землі. В 1940 році у господарстві налічувалося 20 будівель виробничого призначення. З допоміжних підприємств діяли цегельний завод і 3 млини. Колгоспні поля обробляла тракторна бригада Медвинської МТС .

Колгоспи Ісайок досягли великих успіхів у розвитку тваринництва, зокрема конярства. В колгоспі ім. Горького виростили в 1938 році від 16 конематок 14 лошат, і наступного року господарство стало учасником Всесоюзної сільськогосподарської виставки. Конюх С. Ф. Оноприєнко колгоспу «Комунар», який одержав від 10 конематок 10 лошат, також брав участь у ВСГВ. Колгосп ім. Горького представляли на виставці бригадир рільничої бригади М. Шуліка і завідуюча свинофермою комсомолка М. Н. Хоменко, яка одержала по 16 поросят від кожної з 10 свиноматок.

Значно поліпшилася охорона здоров'я трудящих, підвищився їх культурно-освітній рівень. Медичну допомогу населенню Ісайок подавали фельдшерсько-акушерський пункт і пологовий будинок, на базі яких в 1940 році створили лікарську дільницю. У селі працювала середня школа. Центром культурно-виховної роботи був клуб.

З початком Великої Вітчизняної війни трудящі Ісайок піднялися на захист своєї Батьківщини. Чимало чоловіків пішло на фронт, решта жителів допомагала будувати оборонні споруди.

27 липня 1941 року після запеклих боїв Ісайки захопили німецько-фашистські загарбники. Гітлерівські кати жорстоко розправилися з комуністами і радянськими активістами. Від їх рук загинули комуністи — голова сільради Г. Ф. Вакуленко, Л. Д. Коломієць, С. М. Кисиленко, Л. Г. Кривошия, депутати сільради І. А. Павлик, і Ф. К. Кулик, який перед вступом окупантів у село спалив молотарку, щоб не потрапила ворогові[1]. Гітлерівці силою вивезли на каторгу до Німеччини 172 юнаків і дівчат.

Жителі Ісайок не скорилися німецько-фашистським окупантам. Наприкінці 1941 року тут було створено підпільну групу в складі 10 чоловік. Керівником її став М. Р. Панасенко. Підпільники проводили роз'яснювальну роботу серед населення, розповсюджували листівки, допомагали рятувати молодь від відправки на каторжні роботи до Німеччини, здобували зброю. В серпні 1943 року групу реорганізували в партизанський загін, який увійшов до складу 6-го батальйону з'єднання партизанських загонів Київської області[2]. Партизани знищили до 20 фашистів, коменданта поліції і 2 поліцаїв, захопили зерносховище і роздали хліб населенню, відбили ворожий обоз із зброєю.

Населення допомагало народним месникам зброєю, одягом, продовольством, медикаментами, лікувало поранених партизанів. Зв'язковою партизанського загону була комсомолка Ганна Ревука, яка мала в селі явочну квартиру, збирала відомості про розташування фашистських військових частин, лікувала поранених. Гітлерівські недолюдки вистежили юну патріотку. На початку січня 1944 року Г. Ревука була заарештована й по-звірячому закатована. Вона мужньо витримала всі тортури і не виказала місце розташування партизанів[3]. Хоробро боролася проти ненависного ворога і партизанка комсомолка Н. Т. Кисляченко. У 1943 році їй вдалося ви-

---

[1] Київський облпартархів, ф. 5, оп. 2/6, спр. 326, арк. 49—51, 171.

[2] Київський облдержархів, ф. Р-4758, оп. 2, спр. 5, арк. 41—45.

[3] Київський облпартархів, ф. 5, оп. 2/6, спр. 326, арк. 170; газ. «Нові рубежі», 18 березня 1967 р.

красти у фашистів 2 карабіни, гвинтівку і ручний кулемет та переправити все це до партизанського загону. Незважаючи на великий рух гітлерівських військ на шляху Лука—Богуслав, підпільниця перевезла пораненого партизана з с. Працихи до Ісайок і там лікувала його[1].

На фронтах Великої Вітчизняної війни билися з німецько-фашистськими загарбниками 360 жителів села, з них 68 нагороджено орденами й медалями СРСР. Трьом жителям села — комуністам льотчику-штурмовику старшому лейтенанту П. Є. Кисиленку, начальнику штаба дивізіону мінометного полку 3-ї армії 3-го Білоруського фронту капітану І. Р. Кисиленку (посмертно) і командиру відділення стрілецької роти сержанту І. П. Мартиненку (посмертно) — присвоєно звання Героя Радянського Союзу.

26 січня 1944 року Ісайки були визволені від ворога. Відновили роботу сільська Рада, партійна та комсомольська організації. Німецько-фашистські загарбники пограбували колгоспи, зруйнували багато виробничих і житлових приміщень, школу, сільмаг. Збитки, завдані окупантами лише колгоспу «Комунар», становили 3,9 млн. крб. Долаючи великі труднощі, колгоспи вже навесні 1944 року повністю освоїли довоєнну посівну площу. Завдяки великій допомозі держави, яка надала техніку й будівельні матеріали, та самовідданій праці колгоспників у найкоротші строки було завершено відбудову господарства.

Відновили роботу заклади охорони здоров'я, освіти і культури. Медичну допомогу населенню Ісайок подавала лікарська дільниця. В 1944 році відчинила двері школа. Почав роботу клуб, при якому працювали гуртки художньої самодіяльності.

Важливою передумовою піднесення сільськогосподарського виробництва було укрупнення колгоспів. Протягом 1951—1952 рр. колгоспи «Комунар» та ім. Горького с. Ісайок і «Перемога» с. Яцюків об'єдналися в одне господарство «Комунар». Втілення у життя рішень вересневого (1953 року) Пленуму ЦК КПРС сприяло зростанню виробництва продукції. У 1958 році в колгоспі «Комунар» виростили по 20,8 цнт зернових і по 228 цнт цукрових буряків з гектара, на 100 га сільськогосподарських угідь виробили 63,2 цнт м'яса і 304 цнт молока. Дальших успіхів досягли колгоспники в роки семирічки. У 1965 році тут було вирощено по 27,3 цнт зернових і по 319 цнт цукрових буряків з гектара, на 100 га сільськогосподарських угідь вироблено 357 цнт молока. За успіхи в розвитку сільськогосподарського виробництва 12 трудівників у 1966 році нагороджено орденами й медалями, серед них — орденом Трудового Червоного Прапора колишнього голову колгоспу П. Ф. Кириченка. Підвищені зобов'язання на честь XXIII з'їзду КПРС і в зв'язку з підготовкою до XV з'їзду ВЛКСМ взяли на себе комсомолки, доярки ферми № 3 і перевиконали їх. Трудові перемоги ісайківських комсомольців високо оцінив XV з'їзд ВЛКСМ, секретаріат якого надіслав їм листа з подякою[2].

Колгосп «Комунар» — велике високорентабельне господарство. За ним закріплено 4776 га угідь, в т. ч. 2751,5 га орної землі. Основний його напрям — зернове господарство й буряківництво; розвинуто також молочно-м'ясне тваринництво. Велика організаторська й масово-політична робота партійної організації, самовіддана праця колгоспників забезпечили високі і сталі врожаї. У 1970 році врожайність зернових становила 30,2 цнт (у т. ч. пшениці — 34,1 цнт), цукрових буряків — 346 цнт з гектара. Великих успіхів досягнуто в галузі тваринництва. В колгоспі налічується 1800 голів великої рогатої худоби (в т. ч. 620 корів), 1590 свиней, 1152 вівці, 209 коней, понад 1 тис. штук птиці. У 1970 році на 100 га сільськогосподарських угідь вироблено по 105,2 цнт м'яса і 441,2 цнт молока. З підсобних підприємств тут працюють 4 млини, 3 кузні, пилорама, столярно-теслярська, деревообробна та механічна майстерні. Колгосп має також 156,5 га садів і ягідників, пасіку, ставкове господар-

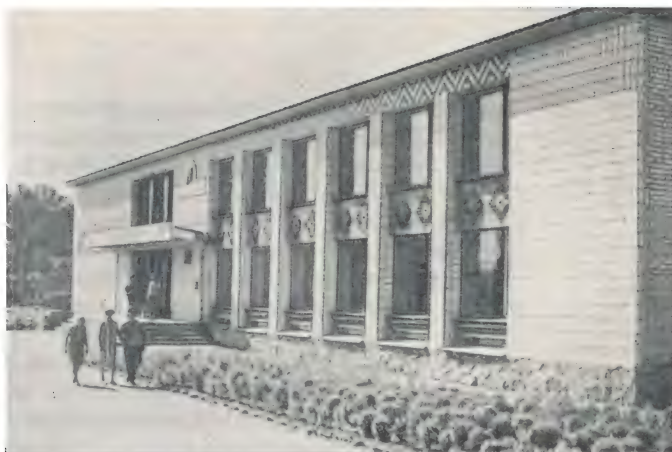
---

[1] Київський облдержархів, ф. Р-4758, оп. 2, спр. 5, арк. 44; газ. «Нові рубежі», 1 лютого 1969 р.

[2] Газ. «Молода гвардія» (Київ), 24 грудня 1966 р.

ство. Він оснащений сучасною технікою. Тут є 35 тракторів, 21 комбайн, 17 автомашин та багато інших сільськогосподарських знарядь. Зріс грошовий доход колгоспу, який у 1969 році становив 1 млн. 294 тис. крб. На один людино-день колгоспники одержують близько 4 карбованців.

Розгорнувши соціалістичне змагання на честь 100-річчя з дня народження В. І. Леніна та за гідну зустріч XXIV з'їзду КПРС і XXIV з'їзду КП України, трудівники колгоспу достроково завершили восьмий п'ятирічний план випуску валової і товарної продукції. П'ятирічні завдання господарство виконало: по продажу державі зерна — на 117,7 проц., цукрових буряків — на 117,8, молока — на 135, м'яса — на 196, яєць — на 196, вовни — на 128 процентів.

Будинок культури в с. Ісайках. 1970 р.

За роки Радянської влади змінилося обличчя Ісайок. Понад 400 нових цегляних будинків прикрасили вулиці села. Лише протягом 1966—1969 рр. близько 100 сімей справили новосілля. Тут розбиті газони і сквери, висаджені фруктові і декоративні дерева. Село електрифіковане і радіофіковане. До послуг трудящих — 5 магазинів, товарооборот яких невпинно зростає.

Рік у рік поліпшується медичне обслуговування трудящих, зростає їх культурно-освітній рівень. В Ісайках діє фельдшерсько-акушерський пункт з 3 медпрацівниками. У середній школі навчається 359 учнів і працює 25 учителів. За післявоєнні роки близько 100 жителів села здобули вищу і понад 400— загальну та спеціальну середню освіту. Діти виховуються в 3 дитячих яслах і дитячому садку. Своє дозвілля жителі села проводять у будинку культури. Сільська бібліотека, книжковий фонд якої становить 9500 примірників, обслуговує 1306 читачів.

На трудові звершення трудівників Ісайок запалює місцева партійна організація, в лавах якої — 66 комуністів. Велику роботу проводить сільська Рада, що складається з 33 депутатів. При ній створено постійно діючі комісії: сільськогосподарську, благоустрою, народної освіти, охорони здоров'я і соціального забезпечення та ін. Тут працює також сільське відділення товариства «Знання».

Ісайківці пишаються своїми земляками: генерал-лейтенантом П. К. Супруненком і кандидатом технічних наук П. Я. Пиркавкою.

Трудящі Ісайок самовіддано трудяться на благо Вітчизни.

Л. Г. КОЗЛОВСЬКА, П. М. СОЛОМКО

МЕ́ДВИН

Медвин — село, центр сільської Ради, розташоване за 27 км від районного центру і за 29 км від залізничної станції Богуслав. З Богуславом, Таращею і Києвом зв'язане шосейним шляхом. Населення — 6740 чоловік. Сільраді підпорядковане с. Дібровка.

Територія Медвина та його околиць була заселена здавна. Тут розкопано кургани доби бронзи (II тисячоліття до н. е.), виявлено поселення та досліджено курган ранньоскіфського часу (кінець VII — початок VI ст. до н. е.). В центрі села збереглися залишки валу та рову, якими було обнесене слов'янське городище X—XIII ст.[1]

---

[1] Краткие сообщения Института истории материальной культуры, вып. 16. М.—Л., 1947, стор. 41; Известия археологической комиссии, вып. 65. Пг., 1918, стор. 104.

Існує легенда, що в давнину тут існувало місто, де київський князь Володимир тримав запаси вина і меду в так званих медушах. У XIII ст. під час монголо-татарської навали воно було вщент зруйноване[1].

У 1362 році Медвин захопило Литовське князівство, а з 1569 року він разом з Богуславом потрапив під владу шляхетської Польщі. Як видно з люстрації 1615 року, його населення не виконувало повинностей на користь старости, а відбувало військову службу в Богуславському полку. За королівськими привілеями 1620 і 1655 рр., Медвин дістав магдебурзьке право. Місто мало власні землі і управлялося старостами і суддями, обраними населенням[2].

Поблизу Медвина, в урочищі Черкес-долині, відбувалися бої між селянсько-козацькими загонами під проводом С. Наливайка (1596 р.), П. Павлюка і К. Скидана (1637 р.) та польсько-шляхетськими військами.

Під час визвольної війни 1648—1654 рр. Медвин був визволений з-під влади шляхетської Польщі і став сотенним містом Корсунського полку. У 1654 році все населення міста присягнуло на вірність Російській державі[3]. Однак боротьба проти шляхетської Польщі не припинилася і після визвольної війни. В 1664 році в Медвині протягом чотирьох тижнів витримували облогу російські війська на чолі з воєводою Г. Косаговим та козаки під командуванням лубенського полковника Гамалії. Втративши в боях під Медвином велику кількість вбитими і полоненими, польсько-шляхетські загони відступили.

Після Андрусівського перемир'я 1667 року Медвин залишився за шляхетською Польщею. Почастішали напади на Правобережну Україну, в т. ч. і на місто, кримських татар. У 1674 році російські війська і козацькі полки на чолі з гетьманом Лівобережної України І. Самойловичем вщент розбили під Медвином війська гетьмана Правобережної України П. Дорошенка, який дотримувався протурецької орієнтації, і татар. Жителі міста відкрили ворота з'єднаному російсько-козацькому війську на чолі з І. Самойловичем і оголосили себе підданими Росії.

Населення Медвина брало активну участь у визвольній боротьбі на Правобережній Україні під проводом С. Палія. В 1685 році місто було визволене з-під гніту польської шляхти козацьким військом на чолі з полковником С. Самусем.

Однак після Прутського миру 1711 року Медвин загарбала Польща. В 1741 році в місті налічувалося 120 дворів. Польський уряд скасував його права на самоврядування. Богуславські старости примушували жителів відбувати численні роботи на користь замку і сплачувати великі податки, привласнювали міські землі та силою відбирали продукти[4]. Населення Медвина поступово закріпачувалося. За люстрацією 1763 року, 157 дворів сплачували богуславському старості чинш, житній осип, ставкове, поколісне та інші платежі на суму 8739 злотих. Лише 4 незакріпачені і 5 слободянських дворів були звільнені від повинностей[5].

Жителі Медвина всіляко боролися проти кріпосницького гніту. Вони брали активну участь у гайдамацькому русі, що розгорнувся на Україні у XVIII ст. Під час Коліївщини 1768 року через місто пройшов загін гайдамаків на чолі із М. Залізняком[6].

У 1777 році Медвин у складі Богуславського староства був подарований польським королем Станіславом Понятовським племіннику С. Понятовському. Феодальна залежність жителів міста ще більше посилилась. За люстрацією 1789 року, тут уже не було незакріпачених дворів. Усі 366 дворів мали відробляти 304 тяглі і 2886 піших днів, сплачувати косове, ставкове, поколісне, медове, воскове, житній осип,

---

[1] Л. Похилевич. Сказания о населенных местностях Киевской губернии, стор. 565.
[2] Słownik geograficzny Królestwa Polskiego, t. 6, стор. 263.
[3] Воссоединение Украины с Россией, т. 3, стор. 517.
[4] Л. Похилевич. Сказания о населенных местностях Киевской губернии, стор. 565, 566.
[5] Архив Юго-Западной России, ч. 7, т. 3, стор. 68.
[6] Український архів, т. 2, стор. 118.

чинш та інші побори на суму 17 064 злотих[1]. У 1792 році медвинці подали кілька скарг до королівського трибуналу, в яких писали про утиски з боку старост і вимагали відновити міське самоврядування та повернути місту його землі. Проте ці скарги лишились без розгляду.

Після другого поділу Польщі (1793 рік) Медвин увійшов до складу Росії. У 1799 році він разом з Богуславським ключем був проданий князем Понятовським графу Браницькому. Населення Медвина, як і всього Богуславського ключа, відробляло по 3 дні панщини на тиждень. Крім того, селяни мали виконувати ряд робіт на користь власника та сплачувати йому натуральну данину (давати певну кількість каплунів, курей та яєць залежно від розряду господарства). За найменшу провину селян тяжко карали: били різками, садовили в холодну, заковували в колодки, а часто й забивали до смерті[2]. У 1845 році в Медвині було понад 800 дворів та 2675 ревізьких душ, у т. ч. 2455 кріпаків та 220 вільних. Населення займалося землеробством, садівництвом, бджільництвом.

Прагнучи здобути волю, селяни Медвина не раз піднімалися на боротьбу проти своїх гнобителів. Особливої гостроти вона набула у 1855 році під час Київської козаччини. Саме з Медвина почались у Канівському повіті селянські заворушення. 13 березня селяни, зібравшись до церкви, примусили священика Левицького записати їх у козаки. Одним з активних учасників цього виступу був селянин О. Рак, якого разом з сім'єю заслали до Сибіру.

У Медвині відбулися заворушення і в зв'язку з реформою 1861 року. Проведена поміщиками-кріпосниками на грабіжницьких умовах, вона не виправдала сподівань селян. На знак протесту проти царського маніфесту вони у травні цього року відмовились відробляти панщину, за що всіх організаторів виступу було покарано 20 ударами різок[3].

За уставною грамотою 872 селянські двори Медвина мали викупити 3651 десятину землі, куди включалися також вигони, пустки та інші непридатні землі. Викупну суму за землю було визначено в розмірі 251 753 крб. Селяни Медвина відмовилися підписати уставну грамоту. Намагаючись запобігти піднесенню селянського руху під час польського повстання 1863 року, царський уряд дещо пом'якшив викупну операцію на Правобережній Україні. За викупним актом 1866 року селяни Медвина мали викупити 3611 десятин землі, яка оцінювалася в 181 244 крб. Але селянам земля обійшлася в 532 857 крб., оскільки за надану царським урядом «викупну позику» вони щорічно змушені були сплачувати викупних платежів, виходячи з 6 проц. річних, по 10 874 крб. 64 коп. протягом 49 років[4].

У 1871 році Медвин став волосним центром. На той час у місті були винокурний і цегельний заводи та 5 водяних млинів. У 1900 році тут вже діяли 2 цегельні заводи, 9 кузень, 2 кінноприводні млини і 45 вітряків. Значного розвитку набуло борошномельне виробництво.

На 1900 рік в Медвині налічувалося 8887 десятин землі, з яких 3905 належало графу Браницькому, 101 — церквам, 4876 — селянам. В 1912 році у селі був 1541 селянський двір, якому належало 4056 десятин. 62 проц. селянських господарств (954 двори) були малоземельними, з них 290 мали до однієї десятини землі. На фоні селянського малоземелля виділялись 16 господарств, яким належало 209 десятин землі[5]. Малоземелля гнало селян у найми до поміщицької економії та на заробітки у південні губернії.

Ідеї революційної боротьби за землю, проти царя і поміщиків знайшли гарячу

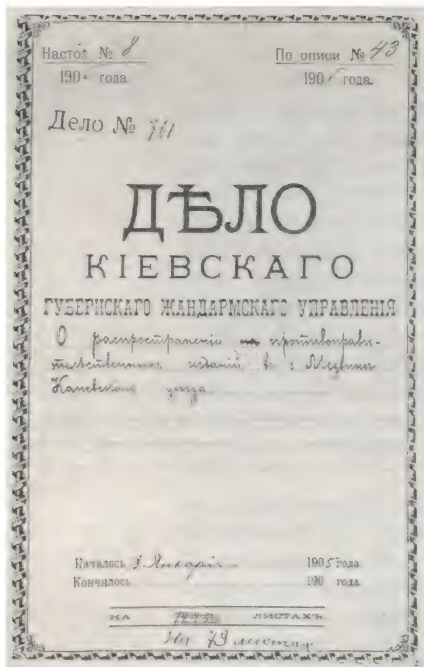
[1] Архив Юго-Западной России, ч. 7, т. 3, стор. 337—338.

[2] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 442, оп. 1, спр. 4388, арк. 3, 13; Київський облдержархів, ф. 862, оп. 1, спр. 164, арк. 16.

[3] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 442, оп. 300, спр. 13, арк. 69.

[4] Київський облдержархів, ф. 4, оп. 99, спр. 1939, арк. 1, 8, 9, 27.

[5] Итоги переписи скота у сельского крестьянского населения Киевской губернии в 1912 году, стор. 143.

Настол. № 8 По описи № 43
190 года 190 года

Дело № 761

ДѢЛО
КІЕВСКАГО
ГУБЕРНСКАГО ЖАНДАРМСКАГО УПРАВЛЕНІЯ

Началось 1905 года
Кончилось 190 года
на листахъ

Обкладинка справи Київського жандармського управління про розповсюдження революційної літератури у с. Медвині в 1905 р.

підтримку серед селян Медвина в роки першої російської революції. На початку 1905 року тут з'явилися соціал-демократичні прокламації[1].

19 травня в Медвинській економії на знак протесту проти мізерної оплати праці почався страйк. Близько 200 селян, які працювали тут за наймом, пред'явили управителю вимоги про збільшення заробітної плати. Вони вирушили у сусідні Мухоїдську, Дібровську і Софіївську економії, де також припинилися роботи. Страйк тривав 2 дні. Активними його учасниками були К. Я. Осауленко, Й. і Л. Капиці, І. Голосний та інші селяни. Страйк придушили силою. Частину селян заарештували і 13 з них віддали до суду.

Під впливом більшовицьких агітаторів селянські виступи набували дедалі більш організованого характеру. 12 квітня 1907 року відбувся багатолюдний мітинг, в якому взяло участь понад 1 тис. селян Медвина і Хижинців. Селянські сходки не припинилися і в наступні дні. 21 травня селяни Медвина, Сидорівки і Щербашинців зібралися на мітинг біля с. Щербашинців. У вересні поблизу Медвина знову мав відбутися мітинг, на який прибув представник від Київського комітету РСДРП. Але власті послали сюди каральний загін. Найактивніших учасників революційної боротьби І. М. Салату, О. С. Шимченка, Р. К. Ковтуна, В. А. Шевченка та інших було заарештовано. У листопаді 1907 року кинули за грати ще 83 учасників революційних подій і заслали їх до Олонецької губернії під нагляд поліції.

Незважаючи на чорносотенний терор і поліцейські репресії, у Медвин, як видно з листування Н. К. Крупської з М. В. Кобецьким, що відав транспортуванням більшовицьких газет з Данії в Росію, у 1908—1909 рр. з-за кордону доставлялись газети «Пролетарий» і «Социал-демократ»[2].

Населення Медвина, яке у 1900 році становило 9967 чоловік[3], було позбавлене необхідної медичної допомоги. Тут діяли лише приймальна палата і аптека. З освітніх закладів було однокласне сільське училище, в якому навчалось близько 100 учнів, та 2 церковнопарафіяльні однокласні школи. У 1910 році відкрили чотирикласне міське училище, в якому у 1912 році працювало 5 вчителів і навчалося 129 хлопчиків. Значна кількість дітей бідняків лишалася поза школою.

Після Лютневої революції влітку 1917 року в Медвині було створено земельний комітет, до складу якого увійшли Н. М. Буря, О. С. Шимченко, М. Ф. Марушевський[4]. Під його керівництвом селяни зібрали частину врожаю з панського поля і розподілили між собою, провели страйк у Медвинській економії і почали розподіл поміщицької землі[5].

З перемогою Жовтневого збройного повстання в Петрограді у Медвині розгорнулася боротьба за встановлення Радянської влади. Та в березні 1918 року його захопили німецькі загарбники, які встановили тут жорстокий окупаційний режим. Незважаючи на це, трудящі села виступили проти окупантів і гетьмана. За активну участь у цій боротьбі в Каневі за наказом німецького коменданта було страчено групу жителів Корсуня і ряду сіл, у т. ч. жителя Медвина Г. Дубину. В липні 1918 року в селі

---

[1] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 274, оп. 1, спр. 1234, арк. 11; спр. 1235, арк. 17-б.
[2] Нариси історії Комуністичної партії України. К., 1971, стор. 100.
[3] Весь Юго-Западный край. Справочная и адресная книга по Киевской, Подольской и Волынской губерниях. К., 1914, стор. 541.
[4] Київський облдержархів, ф. 2796, оп. 1, спр. 5, арк. 16.
[5] Борьба за власть Советов на Киевщине, стор. 335; Перемога Великої Жовтневої соціалістичної революції на Україні, т. 2, стор. 36.

деякий час перебували повстанці із Звенигородського повіту, а коли у серпні тут проходив Таращанський повстанський загін, селяни вітали повстанців, передавали їм зброю і самі вступали до його лав[1]. Після краху німецької окупації на Україні Медвин у грудні опинився під владою січовиків Директорії.

У лютому 1919 року Медвин визволили від ворога. Відразу ж тут було створено ревком, який очолив Н. М. Буря. Однак ревком не зміг розгорнути своєї діяльності. В селі звили гніздо націоналістичні банди, які в квітні 1919 року захопили Богуслав. У травні в районі Медвина діяли куркульсько-петлюрівські банди Зеленого. З допомогою Інтернаціонального полку під командуванням Р. Фекете та бригади Дніпровської річкової військової флотилії[2] куркульсько-націоналістичні банди в цьому районі були розгромлені. В червні 1919 року в Медвині створили комітет бідноти. Проте з початку вересня 1919 року до січня 1920 року село перебувало в руках денікінців.

Після визволення від білогвардійців у Медвині було створено волревком, який очолив О. С. Шимченко. Однак у травні мирне будівництво перервав наступ білополяків, які захопили село. У серпні 1920 року в Медвині спалахнув куркульсько-петлюрівський заколот. Бандити грабували населення, знищували зсипні пункти, розправлялися з представниками ревкомів і комнезамів. Вони вбили голову Медвинського волревкому О. С. Шимченка та закатували члена Канівського повітревкому, уповноваженого для мобілізації населення до Червоної Армії Н. М. Бурю. На ліквідацію заколоту виступив Таращанський продполк у кількості 500 чоловік та регулярні частини Червоної Армії, які 19 вересня розгромили буржуазно-націоналістичну банду і визволили Медвин[3].

Відразу ж відновив роботу волревком та було створено волкомнезам. До кінця року в Медвинській волості закінчили організацію комнезамів[4]. Розгорнулося соціалістичне будівництво.

З червня 1921 року у Медвині почала діяльність волосна Рада, виконком якої очолив В. М. Салата. Головою волкомнезаму був в цей час В. Н. Василенко. В 1921 році у селі створили партійний осередок, до складу якого увійшли О. П. Кашпур, Ю. Ю. Миколенко, Ф. Швидун та ін. Незабаром виникла комсомольська організація; секретарем її обрали Б. Марушевського. Внаслідок активної роботи комуністів і комсомольців у Медвині і волості до 25 листопада 1921 року було повністю виконано продподаток[5]. В 1923 році село стало центром району.

Значно поліпшилося медичне обслуговування населення. У 1926 році в Медвині діяли районна лікарня, аптека і дитячі ясла. Розгорнулося культурне будівництво. В цей час тут працювали початкова школа, 3 лікнепи, сільбуд, бібліотека і театр.

Уже в перші роки соціалістичного будівництва у Медвині виникли сільськогосподарські кооперативи: в 1922 році — «Червоний сівач» і «Світанок», а в 1923 році — ще 6 товариств для спільного обробітку землі[6]. Навесні 1924 року у село прибули перші трактори. Значну допомогу медвинцям у господарському і культурному будівництві подали шефи — робітники залізничної станції Київ II. У 1926 році тут було організовано сільськогосподарський кооператив «Комунар». На цей час в Медвині, крім 9 сільськогосподарських, існували кредитний, садово-городній, промисловий та споживчий кооперативи.

Селяни Медвина стали на шлях колгоспного будівництва. У 1929 році кооперативи «Червоний сівач» і «Комунар» об'єдналися в колгосп «Комунар». Куркулі те-

---

[1] Киевщина в годы гражданской войны и иностранной военной интервенции (1918—1920 гг.), стор. 53, 73, 74.

[2] Гражданская война на Украине, т. 2, стор. 30.

[3] АІПП ЦК КП України, ф. 1, оп. 5, спр. 171, арк. 50, 52, 55.

[4] Київський облдержархів, ф. Р-111, оп. 1, спр. 226, арк. 2.

[5] Там же, спр. 293, арк. 9.

[6] ЦДАЖР УРСР, ф. 599, оп. 3, спр. 25, арк. 2; спр. 26, арк. 3; Київський облдержархів, ф. Р-349, оп. 1, спр. 1714, арк. 184.

рором намагалися залякати селян, що вступали в колгоспи. Вони вчинили замах на комуніста М. Калашника та депутата сільської Ради М. Свидина, спалили хату колгоспника С. Дубини, по-звірячому вбили колгоспницю К. С. Салату[1].Незважаючи на ворожі дії куркульства, у 1931 році в Медвині були створені ще колгоспи «Червона зірка» та ім. Сталіна. Всі три колгоспи у 1932 році вже об'єднали 67 проц. селянських дворів[2].

Перші успіхи колгоспів виявились у своєчасному завершенні всіх сільськогосподарських робіт і виконанні плану хлібозаготівель, за що колгосп «Червона зірка» був занесений у 1931 році до почесного списку передових господарств району. 1 жовтня — день пуску Харківського тракторного заводу — трудящі Медвина відзначили хлібною валкою у 1700 пудів. Колгосп «Комунар» наполегливою боротьбою за високі врожаї у 1933 році завоював право участі у 2-му обласному з'їзді передовиків сільського господарства. Делегатом на з'їзд було обрано ударника праці Д. Салату. Велику допомогу колгоспам надала Медвинська МТС, створена в 1933 році. Вона мала 36 тракторів та іншу сільськогосподарську техніку.

Навесні 1934 року колективізація у Медвині була завершена. З колгоспу «Комунар» виділилось колективне господарство, назване іменем XVII з'їзду ВКП(б). Успіхи колективного господарювання надихали колгоспників села на нові трудові звершення. В 1936 році 22 колгоспні ланки включились у рух п'ятисотенниць[3]. Найвищого врожаю добились ланкові колгоспу ім. XVII партз'їзду О. Мацюця та Л. Заваденко, які зібрали по 535 і 505 цнт цукрових буряків з гектара. На стахановські методи роботи першою серед тракторних бригад МТС району перейшла тракторна бригада Медвинської МТС на чолі з комсомольцем П. Ф. Кириченком.

Хороших результатів у розвитку сільськогосподарського виробництва досяг колгосп ім. XVII партз'їзду. У 1938 році він став насінницьким господарством, яке мало вирощувати і постачати сортове насіння колгоспам Богуславського і Таращанського районів. За високі виробничі показники і перевиконання плану здачі державі сортового насіння колгосп у цьому році був відзначений Наркомземом УРСР грошовою премією[4]. У 1940 році колгосп мав 1669 га землі і об'єднував 457 дворів. На 5 його тваринницьких фермах налічувалося 196 коней, 153 голови великої рогатої худоби, 246 свиней, 214 овець, на птахофермах — 620 штук птиці. Розвивалося також бджільництво (125 бджолосімей). Розширилось допоміжне господарство. Тут було збудовано млин, цегельний завод, кузню.

Включившись на заклик сталінградців у рух за стопудові врожаї, трудівники колгоспу ім. XVII партз'їзду у 1940 році виростили зернових по 20 цнт, а передові бригади і ланки — по 25—30 і 40 цнт з гектара. Значних успіхів досягли тваринники колгоспу, зокрема у вирощуванні поголів'я коней та розвитку вівчарства. За високі виробничі показники колгосп ім. XVII партз'їзду, головою якого був І. Н. Поліщук, і 20 передовиків праці в 1939 і 1940 рр. стали учасниками Всесоюзної сільськогосподарської виставки[5]. Бригадира рільничої бригади А. О. Мацюцю Головний виставочний комітет нагородив Малою срібною медаллю.

Значних успіхів досягли інші колгоспи Медвина. За високий приплід поросят (16—18 на свиноматку) свиноферма колгоспу ім. Сталіна у 1939 і 1940 рр. була учасником ВСГВ. Знатна свинарка колгоспу, учасниця виставки М. М. Литвиненко одержувала по 19—23 поросяти від свиноматки[6]. Депутат районної та сільської Рад депутатів трудящих О. С. Білявська з колгоспу «Червона зірка», працюючи спочатку свинаркою, а після дояркою, двічі представляла колгосп на ВСГВ. Колгосп «Червона зірка» вирощував високі врожаї зернобобових — по

[1] Газ. «Шлях колгоспника», 18 січня і 25 листопада 1932 р., 1 червня 1935 р.
[2] Київський облдержархів, ф. Р-354, оп. 1, спр. 141, арк. 51.
[3] Там же, спр. 5351, арк. 3.
[4] Газ. «Шлях колгоспника», 1 травня 1939 р.
[5] Газ. «Шлях колгоспника», 6 жовтня 1940 р.
[6] Газ. «Шлях колгоспника», 6 червня 1939 р., 19 жовтня 1940 р., 11 січня 1941 р.

27—32 цнт з гектара. За досягнення у розвитку тваринництва на ВСГВ був представлений і колгосп «Комунар».

Трудовими успіхами відзначилися працівники Медвинської МТС. У 1939 році вона мала 64 трактори, 13 комбайнів та багато іншої сільськогосподарської техніки. Головний виставочний комітет ВСГВ високо оцінив роботу станції, присудивши їй у 1939 році диплом другого ступеня, грошову премію і мотоцикл, а бригадир тракторної бригади М. П. Руденко, тракторист К. М. Завірюха та старший механік А. К. Копиленко були нагороджені Малою срібною медаллю[1].

Багато було зроблено в галузі охорони здоров'я трудящих і розвитку культури. З медичних закладів у Медвині в 1940 році працювали лікарня, пологовий будинок, аптека. Успішно здійснювалась культурна революція. В 1939/40 навчальному році в селі діяли середня, 2 неповні середні та початкова школи, в яких налічувалося 1010 учнів і працювало 44 вчителі[2]. В кожному з колгоспів були клуби. Крім того, тут працював колгоспний будинок на 200 місць з стаціонарною кіноустановкою, радіовузол. В 1938 році відкрили колгоспний парк з літнім кінотеатром. В бібліотеці налічувалось 3817 примірників книг.

27 липня 1941 року Медвин був окупований німецько-фашистськими загарбниками. Смерть і розорення принесли з собою гітлерівці. Вони зруйнували приміщення тваринницьких ферм, кінотеатр, клуб, бібліотеку, спалили багато житлових будинків. Фашистські недолюдки закатували 228 жителів села, силою вивезли на каторжні роботи до Німеччини 470 юнаків і дівчат.

Населення Медвина піднялося на боротьбу проти окупантів. Наприкінці 1941 року у селі виникла підпільна група у складі 13 чоловік, ініціатором створення якої був комуніст А. А. Кокоша. Підпільники друкували і розповсюджували серед населення листівки із зведеннями Радянського інформбюро, зривали відправку молоді до Німеччини. У новорічну ніч 1942 року у Медвині були розклеєні листівки і замайоріло 5 червоних прапорів. Навесні 1942 року, коли окупанти відправили з села у Миколаївську область на польові роботи 400 місцевих жителів, члени підпільної організації В. І. Стеценко, Д. Н. Литвиненко та інші провели серед них роз'яснювальну роботу, в результаті чого ніхто до роботи не приступив і протягом місяця майже всі повернулися додому[3]. У серпні 1943 року підпільна група, що діяла в селі, влилась до складу 6-го батальйону з'єднання партизанських загонів Київської області[4]. Під час бойових операцій партизани знищили 2 бронетранспортери, 30 автомашин, в районі с. Хижинців визволили з полону 80 радянських воїнів, захопили начальника польової жандармерії, перекладача і ординарця і разом з документами передали їх командуванню 27-ї армії 1-го Українського фронту. Народні месники розгромили медвинську кущову поліцію, знищили старосту і кількох поліцаїв, зруйнували у Медвині, Побережці і Дмитренках сепараторні пункти, захопили хлібні склади та роздали населенню до 3500 цнт зерна[5].

Пам'ятник воїнам-односельчанам, що загинули на фронтах Великої Вітчизняної війни, с. Медвин. 1970 р.

[1] Газ. «Шлях колгоспника», 15 лютого і 23 березня 1940 р.

[2] Київський облдержархів, ф. Р-144, оп. 1, спр. 1644, арк. 30, 36, 37, 52; спр. 2551, арк. 1, 21, 23, 24.

[3] Київський облпартархів, ф. 5, оп. 2/6, спр. 326, арк. 193, 196.

[4] Киевщина в годы Великой Отечественной войны, стор. 306.

[5] Київський облпартархів, ф. 5, оп. 2/6, спр. 326, арк. 195.

14 жителів села були зв'язковими та доставляли партизанам продукти харчування, одяг, медикаменти. У лісі переховувалися запасні частини до машин і тракторів, куди переправили їх колгоспники. У партизанському загоні на Черкащині боролася жителька села П. В. Дубина, яка загинула в 1943 році.

На фронтах Великої Вітчизняної війни билися 1007 жителів Медвина. За мужність і відвагу, виявлені в боях проти німецько-фашистських загарбників, 453 медвинці відзначені урядовими нагородами. Серед них двома орденами Леніна нагороджено одного з перших комсомольців, нині полковника у відставці Б. П. Марушевського. Є. К. Тищику посмертно присвоєно звання Героя Радянського Союзу. Будучи командиром танкової роти, він першим із своїми танками увірвався на околицю Умані. Опинившись на підбитому танку в оточенні, він протягом 2 годин вів нерівний бій з переважаючими силами противника, підбив і спалив 4 фашистські танки і знищив до 100 гітлерівців. 562 медвинці загинули смертю хоробрих, захищаючи Батьківщину від німецько-фашистських загарбників. На вшанування пам'яті загиблих в центрі села споруджено меморіальний комплекс.

27 січня 1944 року Медвин був визволений. Чимало жителів села безпосередньо допомагали радянським воїнам, підносячи боєприпаси на передову лінію. Колгоспник Ф. С. Митяй виступив ініціатором збору коштів на танкову колону «Колгоспник Богуславщини», внісши до фонду оборони 20 тис. крб. із своїх заощаджень[1].

Долаючи великі труднощі, трудящі Медвина доклали всіх зусиль, щоб якнайшвидше залічити рани, завдані окупантами, і відбудувати господарство села. Колгосп ім. XVII партз'їзду йшов у лавах передових. У 1945 році йому вдруге було присуджено перехідний Червоний прапор Богуславського райкому партії та райвиконкому. Вже у 1944 році відновила роботу лікарня, почали працювати середня і 3 початкові школи, в яких навчалося 688 учнів. Відкрили двері клуб і бібліотека.

У 1950 році колгоспи ім. XVII партз'їзду, «Комунар», «Червона зірка», ім. Сталіна та ім. Леніна (с. Дібровки) об'єдналися в колгосп «Росія». Організаційне зміцнення колгоспу, впровадження у життя рішень вересневого (1953 р.) Пленуму ЦК КПРС і реорганізація МТС забезпечили зростання виробництва продукції. У 1958 році колгоспники зібрали по 21 цнт пшениці і по 273 цнт цукрових буряків з гектара. Від кожної корови було надоєно понад 3 тис. кг молока. Грошовий доход колгоспу у 1958 році зріс до 755,5 тис. крб. За сумлінну працю 6 трудівників були відзначені урядовими нагородами, зокрема ордена Леніна удостоєні голова колгоспу Ф. П. Василенко і директор Медвинської МТС Д. С. Онищенко, ордена Трудового Червоного Прапора — доярки О. С. Ніщименко та Г. К. Доброштан.

У наступні роки дедалі більше міцніла економіка колгоспу «Росія». Господарство перетворилося на одне з найбільших у республіці. За ним закріплено 7590 га землі, в т. ч. 5064 га орної. Колгосп має 201 га саду і ягідників та 70 га ставків. Основний напрям господарства — зерново-буряковий; розвинуто також м'ясо-молочне тваринництво, садівництво та городництво. На базі однієї з бригад колгоспу створено насінницьке господарство, яке вирощує сортове насіння зернових та олійних культур, багаторічних трав і картоплі[2].

Рік у рік зростає врожайність основних культур. У 1970 році в колгоспі було зібрано по 35,7 цнт озимої пшениці і по 346 цнт цукрових буряків з гектара. Високих показників досягли і в тваринництві. На початок 1970 року на фермах налічувалося 3100 голів великої рогатої худоби (в т. ч. 1064 корови), 7 тис. свиней, 2 тис.

Цегельний завод колгоспу «Росія», с. Медвин. 1964 р.

[1] Газ. «Шлях колгоспника», 3 липня 1944 р.
[2] Журн. «Селекция и семеноводство», 1963, № 2, стор. 24—27.

Загальний вигляд с. Медвина. 1969 р.

овець і 475 коней. З лютого 1970 року працює ферма для відгодівлі свиней на промисловій основі. В 1970 році на 100 га сільськогосподарських угідь було одержано 124,2 цнт м'яса і 492,5 цнт молока.

Значного розвитку набуло садівництво. Врожайність садів (кісточкових) досягає 70—75 цнт з гектара. Колгосп щорічно одержує від саду до 60 тис. крб. доходу. Важливою галуззю є городництво. Тут вирощуються найвищі в області врожаї овочів — по 250—275 цнт і картоплі — по 200—230 цнт з гектара, а окремі ланки і бригади одержують по 310 цнт картоплі та понад 430 цнт овочів з гектара. Розвинуто в колгоспі також бджільництво (300 вуликів) та ставкове рибництво. З промислових підприємств тут працюють цегельний завод, 6 млинів, у т. ч. один вальцьовий, олійня, 2 пилорами. Колгосп має міцну машинну базу. На його полях у 1970 році працювало 63 трактори, 42 комбайни та багато іншої сільськогосподарської техніки. Всі основні виробничі процеси в господарстві механізовані.

Колгосп «Росія» — високорентабельне господарство, де госпрозрахунок став твердою основою піднесення колгоспного виробництва. На кожен затрачений карбованець тут одержують 46—50 коп. прибутку. Грошовий доход колгоспу досягає 3 млн. крб. Оплата людино-дня в середньому становить 4 карбованці.

За успіхи у розвитку сільськогосподарського виробництва орденами і медалями у 1965—1966 рр. було нагороджено ще 14 колгоспників. Серед них бригадир тракторної бригади В. Х. Гриб, ланкова комплексної бригади для вирощування зернових В. Р. Салата та свинарка В. С. Прилипко удостоєні ордена Леніна, бригадири рільничих бригад М. К. Доброштан, А. А. Берестовий, бригадир тракторної бригади І. Д. Марушевський і голова колгоспу Ф. П. Василенко — ордена Трудового Червоного Прапора. Як передове господарство колгосп рік у рік заноситься на обласну Дошку пошани, є постійним учасником Виставки досягнень народного господарства СРСР та Виставки передового досвіду в народному господарстві УРСР. В ювілейному 1967 році колгосп було відзначено дипломом другого ступеня ВДНГ СРСР. Йому вручено також пам'ятний Червоний прапор Київського обкому КП України і облвиконкому[1].

Трудівники колгоспу «Росія» з великим піднесенням включилися у всенародне соціалістичне змагання на честь 100-річчя з дня народження В. І. Леніна та за гідну зустріч XXIV з'їзду КПРС і XXIV з'їзду КП України. Завдяки самовідданій праці вони достроково завершили виконання восьмого п'ятирічного плану випуску валової і товарної продукції: по виробництву м'яса і яєць — у 1968 році, цукрових буряків, картоплі, овочів, молока і шерсті — в 1969 році. План продажу державі за 1966—1970 рр. зерна виконано на 125,2 проц., цукрових буряків — на 126,9, картоплі — на 164,3, овочів — на 134,3, молока — на 193, м'яса — на 203, тобто два п'ятирічні завдання, яєць — на 152, вовни — на 126 проц. За досягнуті успіхи колгосп у 1971 році нагороджено орденом Трудового Червоного Прапора, а голові

[1] Газ. «Київська правда», 30 січня 1968 р.

колгоспу комуністу Ф. П. Василенку присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці. Він був делегатом XXIV з'їзду КП України.

З промислових підприємств у Медвині є плодоконсервний завод, збудований в 1948 році. Його продукція — соки, компоти, джем, сухофрукти тощо — відома в багатьох районах нашої країни і експортується в ЧССР, ПНР, НДР, Японію. В 1969 році завод виробив 2,5 млн. умовних банок консервів. З 1965 року в селі працює хлібозавод.

Змінилося обличчя Медвина. На місці глиняних, критих соломою хат виросли нові цегляні будинки під шифером або залізом. З 2732 будинків дві третини становлять новобудови. В селі побудовані будинок культури, клуб, середня школа, універмаг, корпуси лікарні, побуткомбінат, готель. Споруджується будинок відпочинку для колгоспників на 75 місць. Всього протягом післявоєнних років у Медвині збудовано 112 приміщень господарського та культурно-побутового призначення. Село електрифіковане і радіофіковане, тут працює АТС.

Невпинно підвищується добробут трудящих. Тільки у роздрібній сітці Медвина вони придбали у 1968 році товарів на 2 млн. карбованців.

На високому рівні — медичне обслуговування населення. В Медвині працює дільнична лікарня, що розміщується у 4 корпусах і має 7 кабінетів. Тут є корпус для стаціонарного лікування з терапевтичним, хірургічним і гінекологічним відділеннями на 85 місць, пологове відділення, поліклініка з рентгенологічним, стоматологічним і педіатричним кабінетами, лабораторія, дитяча кухня.

У Медвині діють середня, 2 восьмирічні та 2 початкові школи, а також середня вечірня школа. У 1969/70 навчальному році налічувалося 1152 учні і працювало 86 вчителів. У селі є також музична школа. Понад 350 випускників медвинських шкіл навчаються у вищих і середніх спеціальних навчальних закладах. Близько 600 дітей виховуються у 7 дитячих садках і яслах.

Центром культурного відпочинку трудящих є будинок культури на 750 місць. Тут діє широкоекранна кіноустановка. При будинку культури працюють гуртки художньої самодіяльності, народний університет культури. Великою популярністю користується драматичний гурток, один з кращих в області. При будинку культури створено студію образотворчого мистецтва. 12 творів студійців — робітників і колгоспників було прийнято на обласний огляд народної творчості, присвячений 150-річчю з дня народження Т. Г. Шевченка. За досягнення у розвитку самодіяльного мистецтва будинок культури нагороджено ювілейною Шевченківською медаллю і Почесною грамотою Міністерства культури СРСР, а також йому присвоєно звання культосвітнього закладу відмінної роботи. До послуг трудящих заводська, 5 шкільних та 3 сільські бібліотеки з книжковим фондом 27 837 примірників. Жителі Медвина передплачують 6400 примірників газет і журналів. Випускається радіогазета «За високий урожай». У селі діє сільське відділення товариства «Знання».

Жителі Медвина пишаються своїми земляками. Тут народилися доктор юридичних наук Я. П. Миколенко, кінорежисер В. Т. Денисенко, брати інженер-будівельник Петро Юрченко і архітектор Павло Юрченко.

Партійна організація Медвина, яка налічує 142 комуністи, спрямовує свою роботу на дальше підвищення політичної і трудової активності трудящих. Велику роль відіграє сільська Рада, яка складається з 78 депутатів. При ній працюють 7 постійно діючих комісій: сільськогосподарська, народної освіти і культури, торгівлі і громадського харчування та інші.

Трудящі Медвина вносять гідний вклад у побудову комунізму в нашій країні.

Л. Г. КОЗЛОВСЬКА, В. Б. ЛЕВЧЕНКО

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ, ЦЕНТРИ СІЛЬСЬКИХ РАД БОГУСЛАВСЬКОГО РАЙОНУ

БІЇВЦІ́ — село, центр сільської Ради, розташоване за 16 км від районного центру і за 18 км від залізничної станції Богуслав. Населення — 1675 чоловік.

У Біївцях міститься колгосп «Правда», за яким закріплено 2461 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2017 га орної землі. Виробничий напрям господарства — зерново-тваринницький; розвинуто також буряківництво. За трудові досягнення 57 передовиків виробництва нагороджено орденами і медалями, серед них С. Т. Бузника — орденом Леніна.

У селі є восьмирічна і початкова школи, 2 клуби, 2 бібліотеки, а також пологовий будинок.

Перші згадки про Біївці в історичних джерелах належать до 1736 року. Назва села походить від річки Біївки, що протікала тут раніше.

У 1921 році в Біївцях виникла комсомольська організація. За мужність і героїзм, виявлені у Великій Вітчизняній війні, 148 жителів села нагороджено орденами й медалями СРСР.

В урочищі Момотах виявлено залишки давньоруського поселення та городища IX—X століть.

БРА́НЕ ПО́ЛЕ — село, центр сільської Ради, розташоване за 23 км від районного центру та за 25 км від залізничної станції Богуслав. Населення — 1269 чоловік.

У Браному Полі міститься колгосп «Дружба», за яким закріплено 1514 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1408 га орної землі. Виробничий напрям господарства — зерново-буряковий; розвинуто також м'ясо-молочне тваринництво. За трудові досягнення 6 передовиків виробництва нагороджено орденами і медалями.

У селі працюють восьмирічна школа, будинок культури, бібліотека, а також пологовий будинок.

Бране Поле — село давнього походження. Його назва пов'язана з історичними подіями XVI—XVII ст. У 1594—1596 рр. у цій місцевості сталися бої між селянсько-козацькими загонами під проводом С. Наливайка і польсько-шляхетським військом, а в 1637 році — між селянсько-козацьким військом на чолі з П. Бутом та К. Скиданом і польсько-шляхетським військом. Біля села є курган, який має назву Могила козацького сина.

За мужність, виявлену у Великій Вітчизняній війні, 91 жителя Браного Поля нагороджено орденами й медалями СРСР.

ВІЛЬХО́ВЕЦЬ — село, центр сільської Ради, розташоване за 13 км від районного центру і за 10 км від залізничної станції Таганча. Населення — 1156 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Калинівка, Половецьке й Семигори.

У Вільховці міститься центральна садиба колгоспу ім. Горького, за яким закріплено 3591 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 3071 га орної землі. Виробничий напрям господарства — зерново-буряковий; розвинуто також м'ясо-молочне тваринництво, овочівництво, садівництво, бджільництво і рибництво.

У селі є середня школа, будинок культури, 2 бібліотеки, а також лікарня і пологовий будинок.

У липні 1668 року біля Вільховця сталася битва між запорізькими козаками на чолі з І. Сірком і татарами, які були вщент розбиті.

За героїзм, виявлений у Великій Вітчизняній війні, 200 місцевих жителів нагороджено орденами й медалями СРСР. Житель села О. А. Кудін був одним із захисників легендарної Брестської фортеці.

Картину дореволюційного життя жителів с. Семигір яскраво змалював І. С. Нечуй-Левицький у творі «Кайдашева сім'я». Про розквіт цього села за Радянської влади розповідається у книжці О. О. Палажченка «Там, де жили Кайдаші».

Поблизу Вільховця виявлено залишки двох городищ; тут знайдено монетну гривну часів Київської Русі. Біля Половецького досліджено давньоруський могильник, поселення та городище IX—XII ст., яке було сторожовим пунктом на березі Росі.

ДИ́БИНЦІ — село, центр сільської Ради, розташоване на річці Росі, за 10 км від районного центру і за 12 км від залізничної станції Богуслав. Населення — 1670 чоловік. Сільраді підпорядковане с. Бородані.

У Дибинцях міститься центральна садиба колгоспу ім. Жданова, за яким закріплено 3328 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2885 га орної землі. Виробничий напрям господарства — зерново-буряковий; розвинуто також м'ясо-молочне тваринництво та овочівництво. За трудові досягнення 9 передовиків виробництва нагороджено орденами й медалями.

У селі є середня школа, будинок культури, 3 бібліотеки.

За мужність і відвагу, виявлені у Великій Вітчизняній війні, 160 жителів села нагороджено орденами й медалями СРСР.

З кінця XVII ст. Дибинці славляться як видатний осередок виробництва народної художньої кераміки, відомий далеко за межами області. Тут працювали цілі династії майстрів-гончарів, зокрема Масюків. Особливо відзначився К. Масюк (1878—1933 рр.) — один з організаторів керамічної артілі. І нині тут працюють прославлені майстри В. К. Масюк, Г. Д. Гарнага, А. Д. Старцевий, художні вироби яких експонувалися на численних республіканських і всесоюзних виставках.

Біля Дибинців виявлено 10 курганів та поселення доби бронзи.

ДМИТРЕ́НКИ — село, центр сільської Ради, розташоване за 18 км від районного центру і за

20 км від залізничної станції Богуслав. Населення — 1052 чоловіка. Сільраді підпорядковані населені пункти Гута й Коряківка.

У Дмитренках міститься центральна садиба колгоспу ім. Леніна, за яким закріплено 1433 га сільськогосподарських угідь, з них 1199 га орної землі. Виробничий напрям господарства — зерново-буряковий; розвинуто також м'ясо-молочне тваринництво і рибництво. За трудові досягнення 8 передовиків виробництва нагороджено орденами й медалями.

У селі є 2 восьмирічні і початкова школи, 3 клуби, 3 бібліотеки.

Перші згадки про Дмитренки в історичних джерелах належать до 1727 року.

У 1922 році в селі виникла комсомольська організація. В період тимчасової німецько-фашистської окупації у навколишніх лісах діяв партизанський загін ім. Кутузова, в лавах якого боролося 15 місцевих жителів. За мужність, виявлену у Великій Вітчизняній війні, 88 жителів села нагороджено орденами й медалями СРСР.

ІВА́НІВКА (до 1945 року — Янівка) — село, центр сільської Ради, розташоване на річці Нехворощі (притока Росі), за 37 км від районного центру і за 3 км від залізничної станції Таганча. Населення — 1651 чоловік.

В Іванівці міститься колгосп ім. Кірова, за яким закріплено 2404 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2228 га орної землі. Виробничий напрям господарства — зерново-буряковий; розвинуто також м'ясо-молочне тваринництво. За трудові досягнення 8 передовиків виробництва нагороджено орденами й медалями.

У селі є середня школа, будинок культури, бібліотека, а також лікарня.

В 1855 році жителі Іванівки брали участь у Київській козаччині.

За мужність і відвагу, виявлені у Великій Вітчизняній війні, 300 жителів села нагороджено орденами й медалями СРСР.

Поблизу Іванівки досліджено кургани доби бронзи (II тисячоліття до н. е.).

КИДАНІ́ВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 14 км від районного центру і за 16 км від залізничної станції Богуслав. Населення — 1691 чоловік.

У Киданівці міститься колгосп «Зірка», за яким закріплено 1648 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1455 га орної землі. Виробничий напрям господарства — зерново-буряково-тваринницький. За трудові досягнення 15 передовиків виробництва нагороджено медалями.

У селі є восьмирічна школа, будинок культури, бібліотека.

Перші згадки про Киданівку в історичних джерелах належать до 1722 року. В 1905 році в селі відбувся виступ селян, організатором якого був наймит А. Крикун.

Під час тимчасової німецько-фашистської окупації в районі Киданівки діяв партизанський загін ім. Кутузова. За мужність і відвагу, виявлені у Великій Вітчизняній війні, 137 жителів села нагороджено орденами й медалями СРСР.

МИСА́ЙЛІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 6 км від районного центру і за 8 км від залізничної станції Богуслав. Населення — 2513 чоловік. Сільраді підпорядковане с. Чайки.

У Мисайлівці міститься центральна садиба колгоспу ім. Леніна, за яким закріплено 3911 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 3618 га орної землі. Виробничий напрям господарства — зерново-буряковий; розвинуто також м'ясо-молочне тваринництво. За трудові досягнення 7 передовиків виробництва нагороджено орденами й медалями.

У селі працюють восьмирічна та початкова школи, клуб, 2 бібліотеки.

Перші згадки про Мисайлівку в історичних джерелах належать до 1705 року.

В період тимчасової німецько-фашистської окупації активно боролась проти ненависного ворога жителька Мисайлівки комсомолка М. К. Гризун, яку назвали радянською Марусею Богуславкою. За мужність і відвагу, виявлені у Великій Вітчизняній війні, 382 місцевих жителів нагороджено орденами й медалями СРСР.

На території села виявлено 2 городища і 2 кургани часів Київської Русі.

МИТАЇ́ВКА — село, центр сільської Ради, розташоване на річці Боярці (притока Південного Бугу), за 30 км від районного центру і за 32 км від залізничної станції Богуслав. Населення — 635 чоловік.

У Митаївці міститься комплексна бригада колгоспу ім. Тельмана (центральна садиба — в с. Побережці). За трудові досягнення 5 передовиків виробництва нагороджено орденами й медалями.

У селі є початкова школа, клуб, бібліотека.

За мужність і відвагу, виявлені у Великій Вітчизняній війні, 36 жителів Митаївки нагороджено орденами й медалями СРСР. Уродженцю села І. В. Козяренку за успішне форсування Дніпра присвоєно звання Героя Радянського Союзу.

МИХА́ЙЛІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 31 км від районного центру і за 2 км від залізничної станції Таганча. Населення — 520 чоловік. Сільраді підпорядковане с. Олексіївка.

У Михайлівці міститься колгосп ім. Ілліча, за яким закріплено 992 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 943 га орної землі. Виробничий напрям господарства — зерновий; розвинуто також буряківництво.

У селі є восьмирічна школа, клуб, бібліотека.

137 жителів Михайлівки боролись з німецько-фашистськими загарбниками на фронтах Великої Вітчизняної війни. Уродженцю села полковникові Ф. О. Космачу присвоєно звання Героя Радянського Союзу.

МОСКАЛЕ́НКИ — село, центр сільської Ради, розташоване на річці Росі, за 15 км від районного центру, за 10 км від залізничної стан-

ції Тагапча та за 8 км від автомагістралі Київ—Дніпропетровськ. Населення — 824 чоловіка.

У Москаленках міститься колгосп ім. Шевченка, за яким закріплено 999 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 867 га орної землі. Виробничий напрям господарства — зерново-буряково-тваринницький.

У селі працюють восьмирічна школа, клуб, бібліотека.

На початку XX ст. житель Москаленків Я. Ф. Цюцюрук, який працював у Києві, розповсюджував у селі революційні листівки. За це його схопили і кинули до в'язниці.

У 1922 році в Москаленках було створено партійну організацію. За мужність, виявлену у Великій Вітчизняній війні, 56 жителів села нагороджено орденами й медалями СРСР.

Біля Москаленків виявлене городище і поселення часів Київської Русі.

ПОБЕРЕ́ЖКА — село, центр сільської Ради, розташоване на правому березі річки Боярки (притока Південного Бугу), за 34 км від районного центру і за 36 км від залізничної станції Богуслав. Населення — 2166 чоловік. Сільраді підпорядковане с. Софійка.

У Побережці міститься центральна садиба колгоспу ім. Тельмана, за яким закріплено 4866 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 4524 га орної землі. Виробничий напрям господарства — зерново-буряковий; розвинуто також тваринництво. За трудові досягнення 17 передовиків виробництва нагороджено орденами й медалями, серед них доярки М. Ю. Панченко і Н. К. Рябокожушна удостоєні ордена Леніна.

У селі є середня школа, будинок культури, бібліотека, а також лікарня.

Під час революції 1905—1907 рр. в Побережці відбувся страйк селян.

За мужність і відвагу, виявлені у Великій Вітчизняній війні, 119 жителів села нагороджено орденами й медалями СРСР.

Поблизу Побережки виявлено давньоруське городище.

РОЗКО́ПАНЦІ — село, центр сільської Ради, розташоване на річці Росі, за 3 км від районного центру і за 5 км від залізничної станції Богуслав. Населення — 1136 чоловік.

У Розкопанцях міститься бригада колгоспу «Україна» (центральна садиба — в с. Хохітві).

У селі є восьмирічна школа, клуб, бібліотека.

За мужність і відвагу, виявлені у Великій Вітчизняній війні, 80 жителів Розкопанців нагороджено орденами й медалями СРСР.

СА́ВАРКА — село, центр сільської Ради, розташоване на річці Росі, за 22 км від районного центру і за 8 км від залізничної станції Вільшаниця. Населення — 1127 чоловік. Сільраді підпорядковане с. Лютарі.

У Саварці міститься центральна садиба колгоспу ім. 1 Травня, за яким закріплено 1929 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1801 га орної землі. Виробничий напрям господарства — зерново-буряковий; розвинуто також м'ясо-молочне тваринництво.

У селі є середня школа, будинок культури, бібліотека, а також пологовий будинок.

Перші згадки про Саварку в історичних джерелах належать до 1750 року.

За мужність і відвагу, виявлені у Великій Вітчизняній війні, 160 жителів села нагороджені орденами й медалями СРСР.

Уродженцем Саварки є конструктор авіаційних двигунів, двічі лауреат Державної премії СРСР, Герой Соціалістичної Праці, академік А. М. Люлька.

Поблизу с. Лютарів збереглися 2 кургани доби бронзи (II тисячоліття до н. е.), а біля Саварки досліджено 2 кургани (Велика Могила і Гайворон) скіфських часів (VII—VI ст. до н. е.). Поблизу обох сіл виявлено 2 городища та поселення часів Київської Русі. За переказами, тут колись було місто Саварка.

СИНИ́ЦЯ — село, центр сільської Ради, розташоване на річці Росі, за 20 км від районного центру і за 15 км від залізничної станції Вільшаниця. Населення — 762 чоловіка.

У Синиці містяться рільнича, овочева й тракторна бригади колгоспу ім. Жданова (центральна садиба — в с. Дибинцях). За трудові досягнення 4 передовиків виробництва нагороджено медалями.

У селі працюють восьмирічна школа, клуб, бібліотека, а також пологовий будинок.

Перші згадки про Синицю в історичних джерелах належать до 1706 року.

Пам'ятник воїнам-односельчанам, що загинули на фронтах громадянської і Великої Вітчизняної воєн, с. Щербашинці. 1970 р.

За мужність і відвагу, виявлені у Великій Вітчизняній війні, 175 жителів села нагороджено орденами й медалями СРСР.

Біля Синиці знаходиться ранньослов'янський могильник зарубинецько-корчуватського типу. На березі Росі виявлено залишки двох давньоруських городищ.

ТЕПТІЇВКА — село, центр сільської Ради, розташоване на річці Росі, за 8 км від районного центру і за 10 км від залізничної станції Богуслав. Населення — 661 чоловік. Сільраді підпорядковане с. Дешки.

У Тептіївці міститься центральна садиба колгоспу «Батьківщина», за яким закріплено 1220 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1101 га орної землі. Виробничий напрям господарства — зерново-буряковий; розвинуто також м'ясо-молочне тваринництво.

У селі є восьмирічна школа, 2 клуби, бібліотека.

У Тептіївці бував соратник В. І. Леніна по петербурзькому «Союзу боротьби за визволення робітничого класу» П. К. Запорожець. У 1894 році він приїздив сюди до батька і привозив відому книгу Володимира Ілліча «Що таке „друзі народу" і як вони воюють проти соціал-демократів?». Пізніше, будучи хворим, П. К. Запорожець знову приїхав у село.

За мужність і відвагу, виявлені у Великій Вітчизняній війні, 92 жителів Тептіївки нагороджено орденами й медалями СРСР.

Поблизу села знайдено скарб з 320 срібних римських монет (II ст. н. е.). Збереглися також залишки городища та поселення часів Київської Русі.

ХОХІТВА — село, центр сільської Ради, розташоване на річці Росі, за 4 км від районного центру і за 6 км від залізничної станції Богуслав. Населення — 1054 чоловіка. Сільраді підпорядковані населені пункти Івки та Поташня.

У Хохітві міститься центральна садиба колгоспу «Україна», за яким закріплено 2100 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1798 га орної землі. Виробничий напрям господарства — зерново-буряковий; розвинуто також м'ясо-молочне тваринництво. На 100 га сільськогосподарських угідь було вироблено 138 цнт м'яса.

У селі є восьмирічна школа, клуб, бібліотека.

У 1870 році на Хохітвянському цукровому заводі відбувся страйк робітників. Село згадується в творі І. С. Нечуя-Левицького «Старосвітські батюшки та матушки». В 1886—1893 рр. в ньому жила письменниця Марко Вовчок.

У 1922 році в Хохітві виникла комсомольська організація. В період тимчасової німецько-фашистської окупації у навколишніх лісах діяв партизанський загін, в лавах якого боролися 7 місцевих жителів. За подвиги на фронтах Великої Вітчизняної війни 146 жителів села нагороджено орденами й медалями СРСР.

Уродженцями Хохітви є активний організатор боротьби за встановлення Радянської влади на Камчатці в 1917—1918 рр. і партизанського руху на Далекому Сході проти білогвардійців та іноземних інтервентів А. С. Топорков (Олійник), якого нагороджено орденом Леніна, і генерал-майор О. І. Аркуша. У с. Івках народилася українська радянська письменниця Г. С. Матійко.

Біля Хохітви виявлено залишки поселення передскіфського періоду IX—VIII ст. до н. е., а також городище часів Київської Русі.

ШУПИКИ — село, центр сільської Ради, розташоване за 6 км від районного центру і за 5 км від залізничної станції Богуслав, на автошляху Богуслав—Миронівка. Населення — 624 чоловіка. Сільраді підпорядковані населені пункти Карандинці й Туники.

У Шупиках міститься центральна садиба колгоспу ім. Калініна, за яким закріплено 1560 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1328 га орної землі. Виробничий напрям господарства — зерново-буряковий; розвинуто також м'ясо-молочне тваринництво. Допоміжними галузями є бджільництво, овочівництво, садівництво і рибництво.

У селі працюють восьмирічна школа, будинок культури, бібліотека.

Перші згадки про Шупики в історичних джерелах належать до 1739 року.

Уродженцем села є генерал-лейтенант Д. П. Онупрієнко, якому за форсування чотирьох річок, особливо Дніпра і Прип'яті, було присвоєно звання Героя Радянського Союзу.

ЩЕРБАШИНЦІ — село, центр сільської Ради, розташоване на річці Хоробрій (притока Росі), за 35 км від районного центру і за 37 км від залізничної станції Богуслав. Населення — 1425 чоловік.

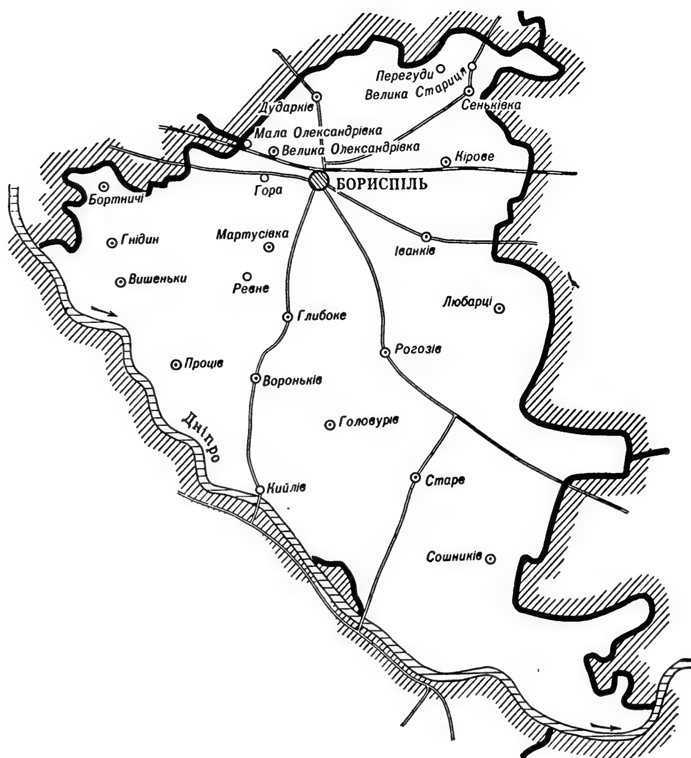
У Щербашинцях міститься колгосп ім. 40-річчя Жовтня, за яким закріплено 1514 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1288 га орної землі. Виробничий напрям господарства — зерново-буряковий; розвинуто також м'ясо-молочне тваринництво і птахівництво. За трудові досягнення 39 передовиків виробництва нагороджено орденами й медалями.

У селі є восьмирічна школа, будинок культури, бібліотека, а також пологовий будинок.

Перші згадки про Щербашинці в історичних джерелах належать до 1722 року. У 1885 році тут відбувся виступ селян.

Під час тимчасової німецько-фашистської окупації в районі села діяли два партизанські загони. За мужність і відвагу, виявлені на фронтах Великої Вітчизняної війни, 230 жителів Щербашинців нагороджено орденами й медалями СРСР.

БОРИСПІЛЬСЬКИЙ РАЙОН

БОРИ́СПІЛЬ

Бориспіль — місто районного підпорядкування (з 1956 року), розташоване за 35 км на південний схід від Києва. Залізнична станція на лінії Київ—Харків і автостанція на магістралі того ж напряму. Тут міститься Київський аеропорт, один з найбільших у Європі. Населення — 32,4 тис. чоловік.

Бориспіль — центр однойменного району, площа якого 14,8 тис. кв. км. Населення — 94,4 тис. чоловік. На території району 1 міська і 19 сільських Рад депутатів трудящих. Їм підпорядковано 43 населені пункти. В економіці провідне місце посідає сільське господарство овочево-тваринницького напряму. В районі є 11 радгоспів і 4 птахофабрики. Земельних угідь — 81,2 тис. га, в т. ч. лісів — 1,9 тис. га, пасовищ — 6,3 тис. га, сіножатей 9,48 тис. га. Промисловість представлена 18 підприємствами.Основні галузі її — легка і харчова. У населених пунктах району 8 лікарень, 3 амбулаторії, 28 медпунктів. У районі 38 шкіл, у т. ч. 15 середніх, 12 восьмирічних, 10 початкових, 1 вечірня середня школа; 9 будинків культури, 29 клубів, 57 бібліотек. Діють також 7 народних університетів та історико-краєзнавчий музей.

Поблизу Борисполя в урочищі Язвиній могилі розкопано 12 курганів і знайдено поховання доби бронзи та 7 поховань скіфських воїнів, біля яких виявлено зброю, золоту шийну гривну, бронзовий котел та інші речі. З Борисполя походить одна з перших знахідок серебреника Володимира Святославовича з написом: «Владимир на столе, а се его серебро». В 1925 та 1950 рр. у Борисполі досліджувалося городище часів Київської Русі. Місцевість, де воно розташовувалося, зустрічається у літописах під 1015—1154 рр. з назвами Лто, Льто, Алто, Альто, Олто. Тут збереглися рештки оборонного рову та стародавньої церкви — «Летської божниці», збудованої Володимиром Мономахом у 1117 році. На цьому місці в 1015 році, повертаючись з походу проти печенігів, загинув від рук найманих убивць син Володимира Святославовича Борис. Відтоді ця місцевість дістала назву Борисового поля, а звідси — й сучасна назва міста.

Протягом XIII—XV ст. внаслідок монголо-татарської навали і нападів татарської орди ця територія залишалася слабо заселеною[1]. Лише в XVI ст. тут на землях, що належали Київському Пустинно-Микільському монастирю, почали інтенсивно селитися втікачі з Правобережжя, рятуючись від панського гніту. Після 1569 року, коли Бориспіль увійшов до складу Польщі, він був уже значним поселенням[2]. У 1596 році Сигізмунд III зробив його королівською маєтністю. Того ж року сейм ухвалив рішення про створення Бориспільського староства. Місцеве населення чинило опір шляхті. За наказом короля гетьман Жолкевський придушив виступ, за що й одержав Бориспільське староство спочатку у ленне володіння[3], а з 1623 року воно перейшло у власність Жолкевських. Тоді у ньому налічувалося 77 господарств з населенням приблизно 370 чоловік. Після смерті гетьмана Жолкевського його дочка Софія Данилович, діставши у спадщину староство, у 1629 році одержала від Сигізмунда III грамоту на дозвіл відкрити в Борисполі щотижневі торги та два річні ярмарки.

Місцеве населення зазнавало як соціального, так і національного гноблення. Воно виявляло свій протест, брало участь у селянсько-козацьких виступах XVII ст. Навесні 1630 року Бориспіль та навколишні села стали одним з центрів повстання нереєстрових козаків під керівництвом Тараса Федоровича (Трясила)[4]. Улітку 1648 року під час визвольної війни українського народу у Борисполі було повалено польсько-шляхетську владу. З 1649 року він стає сотенним містечком Переяславського полку[5]. У другій половині січня 1654 року бориспільці присягли на вірність Російській державі.

Однак польські феодали не відмовилися від зазіхань на українські землі. У серпні 1663 року вони розпочали новий похід на Україну. 24 листопада королівські війська оволоділи Борисполем[6]. Але через кілька місяців російські воїни та козаки визволили містечко.

Козацька старшина, користуючись підтримкою царської адміністрації, продовжувала нещадно експлуатувати бідноту. На Україні не вщухали антифеодальні народні рухи. В липні 1666 року в Переяславському полку спалахнуло повстання козаків та міщан, що поширилося й на Бориспіль[7].

Возз'єднання України з Росією сприятливо позначилося на розвитку Борисполя. Наприкінці XVII ст. він став досить великим містечком з двома брамами — Київською і Переяславською та кількома вулицями. Тут жили переважно міщани, які займалися ремеслами та промислами. В XVIII ст. Бориспіль перетворився на значний економічний центр. Цьому сприяло те, що тут проходив шлях Київ—Полтава та великий торговий тракт з Києва до Росії. Населення в цей період поділялося на такі верстви: виборні козаки, козаки-підпомічники, підсусідки й посполиті, піддані старшини, старшина та духовенство. В 60-х роках XVIII ст. ремеслами займалася третина населення. В містечку існували ремісничі цехи — шевський, кравецький, ковальський, різницький, кушнірський та інші. Виготовляли горілку, яку продавали в 23 шинках. Працювало 9 солодовень. Солод і пиво вивозили на продаж до інших міст, головним чином до Києва. Майже половина населення Борисполя займалася хліборобством. За Рум'янцевським описом 1765—1769 рр.

---

[1] І. Д. Бойко. Селянство України у другій половині XVI — першій половині XVII ст. К., 1963, стор. 239—240.

[2] Местечко Борисполе в XVII-м веке. Акти мейского уряда 1612—1699 гг. К., 1892, стор. IV—V.

[3] Історично-географічний збірник, т. 1. К., 1927, стор. 94; Местечко Борисполе в XVII-м веке. Акти мейского уряда 1612—1699 гг., стор. VI.

[4] Освободительная война 1648—1654 гг. и воссоединение Украины с Россией. К., 1954, стор. 52—53.

[5] М. Н. Петровський. Нариси з історії України, вип. 4. К., 1939, стор. 99.

[6] М. Костомаров. Монографии, т. 15, кн. 6. СПб., 1882, стор. 20.

[7] О. М. Апанович. Запорізька Січ у боротьбі проти турецько-татарської агресії. К., 1961, стор. 202.

близько 70 проц. ремісників, які наймалися до багатіїв, працювали за річну плату, 6 проц. — за одяг і харчі, 21 проц. — за «науку ремеслу», 3 проц. поденно або відрядно, заробляючи за день по 3—4 коп. Тих, що працювали за «науку», господарі лише харчували[1].

Рік у рік все більше зростала майнова нерівність. Рядове козацтво і селянство обезземелювалися і потрапляли у феодальну залежність від старшини, яка володіла майже половиною всіх дворів.

Гетьман К. Розумовський своїм універсалом від 14 січня 1752 року передав Бориспіль з навколишніми землями у вічне володіння своїй сестрі та її чоловікові бунчуковому товаришу Ю. Дарагану[2]. У 1802 році Бориспіль став волосним центром Переяславського повіту Полтавської губернії.

В першій половині XIX ст. містечко опинилося в сфері діяльності таємної організації — Малоросійського товариства, очолюваного уродженцем Борисполя В. Л. Лукашевичем (1783—1866 рр.). Після кількох років служби в колегії іноземних справ та міністерстві внутрішніх справ він вийшов у відставку і з 1807 року оселився в Борисполі[3]. Ще 1818 року В. Л. Лукашевич був прийнятий до «Союзу благоденства» і одночасно увійшов до київської масонської ложі «З'єднаних слов'ян». Одне з нелегальних засідань ложі на початку 1824 року проходило в Борисполі в його маєтку[4]. В 1826 році В. Л. Лукашевича заарештували і ув'язнили до Петропавлівської фортеці, а потім відправили до Борисполя під нагляд малоросійського генерал-губернатора.

В XVII—XVIII ст. у Борисполі існували 3 парафіяльні школи, 1842 року відкрито початкове народне училище для державних селян, де один учитель для всіх учнів викладав читання, письмо, арифметику. Обов'язковим предметом був закон божий.

Економічне становище трудящих Борисполя після реформи 1861 року майже не змінилося. Поміщицькі селяни, яких на той час налічувалося 828 ревізьких душ, одержали лише 867,9 десятини землі, тобто трохи більше десятини на душу. Вони повинні були щорічно протягом 49 років платити 1392 крб. Наділена селянам земля коштувала їм набагато більше її ринкової ціни. Майже у такому становищі опинилися колишні державні селяни, яких налічувалося 60 ревізьких душ. Вони одержали 117,6 десятини землі від казни і 3,6 десятини від поміщиків, за яку виплачували щороку 97 крб. Дещо краще були забезпечені землею козаки, яких на час реформи була 1531 ревізька душа. В їх володінні знаходилося 5980,3 десятини землі[5].

Після реформи почався швидкий процес класового розшарування селянства. Основна його маса, втрачаючи землю, ще більше зубожіла. У той же час невелика купка багатіїв невпинно зміцнювала свої економічні позиції, купуючи за безцінок наділи у розорених селян.

Селянсько-козацькі господарства були обтяжені численними податками. Козаки сплачували на рік 249 крб. державного поземельного податку, 3420 крб. губернських і повітових земських зборів, 2375 крб. волосних і сільських мирських зборів та 709 крб. страхових платежів. Селяни ж усіх категорій сплачували на рік 2582 крб. різних податей. Крім того, вони платили щороку 1489 крб. викупних платежів[6].

Всезростаюча експлуатація трудового люду викликала у нього протест, примушувала задумуватися над тим, як позбутися поміщицького гніту. Наприкінці XIX — початку XX ст. в Борисполі розгортається революційна боротьба, сюди

---

[1] І. О. Гуржій. Зародження робітничого класу України. К., 1958, стор. 80, 130.
[2] Історично-географічний збірник, т. 1, стор. 109—110.
[3] И. Ф. Павловский. Из прошлого Полтавщины. К истории декабристов. Полтава, 1918, стор. 13—15.
[4] «Український історичний журнал», 1967, № 4, стор. 66—71, 75.
[5] Список населенных мест Полтавской губернии за 1900 год. Полтава, 1904, стор. 802.
[6] Там же, стор. 802—803.

починають проникати марксистські ідеї. Так, земський лікар С. А. Бахницький та його дружина О. Л. Бахницька розповсюджували заборонені видання, а у 1899 році були заарештовані за участь у роботі Кременчуцької підпільної друкарні Київського комітету РСДРП[1]. 1902 року в Борисполі мали місце масові селянські виступи, для придушення яких викликалися війська[2]. У квітні цього ж року за революційну агітацію поліція заарештувала бориспільців В. Г. Баталіна, Б. Ф. Гудиму та А. Ф. Калиту. Під час обшуку серед інших матеріалів у них було знайдено брошуру В. І. Леніна «Новий фабричний закон», іскрівську листівку «Десятилетие морозовской стачки»[3].

Нова хвиля селянських виступів піднялася в 1905 році. На справжній мітинг протесту проти гніту самодержавства перетворився зібраний 27 листопада 1905 року сільський сход. Він мав обговорити господарські справи і обрати уповноважених на економічний з'їзд Переяславської повітової земської управи. На сході виступили з промовами представники місцевого соціал-демократичного гуртка селяни Б. Гудима, Б. Шевченко, О. Верна[4]. Селянські виступи продовжувалися і у 1906 році. 12 січня міністр внутрішніх справ звертався до полтавського губернатора з телеграмою, в якій вимагав «негайно вжити найрішучіших заходів, щоб приборкати селян містечка Борисполя», і наказав зосередити там загони поліції або козаків та провести арешти керівників руху[5]. У 1909 році в Борисполі була заарештована група селян за спробу створити таємну революційну організацію. Одного з її керівників — Гаврила Одинця було вислано за межі Полтавської губернії[6]. Після проведення столипінської реформи ще більше поглибилося класове розшарування селян. За переписом 1910 року в Борисполі 584 найбідніші господарства мали менше 1 десятини землі, 649 — від 1 до 5 десятин, 229 — по 5—9 десятин. В той же час 48 найзаможніших господарств мали по 25—50 десятин. 62 власники наймали батраків улітку, а 31— взимку. 684 бідняцькі господарства орендували землю[7], у 827 — не було ніякої худоби.

На початку XX ст. близько 30 проц. жителів Борисполя були землероби: вирощували озиму пшеницю, жито, картоплю, овочі. Окремі заможні селяни сіяли цукрові буряки та коноплі, що йшли на продаж. Але із зростанням малоземелля все більша частина населення відходила від сільськогосподарських занять і починала займатися ремеслами. У 1910 році з 2003 господарств вже тільки 372 займалися хліборобством. Якщо за даними 1898 і 1900 рр. тут було 358 ремісників, то в 1910 році 1053 господарства повністю відійшли від землеробства. З них 105 займалися теслярством, 140 — кравецтвом, 131 — шевством, 38 — ковальством і т. д.[8] Найзаможніші з них володіли майстернями, більшість з яких діяла протягом усього року і лише частина — у час, вільний від польових робіт. Бідніші — працювали за наймом. В основному продукцію виготовляли на замовлення і лише 21 ремісник — для продажу на ярмарках, які збиралися тут чотири рази на рік[9]. Найманих робітників і учнів мали лише шевці, ковалі, теслярі і бондарі. Вартість промислово-ремісничої продукції, що вироблялася в Борисполі на початку XX ст., не перевищувала 50,4 тис. крб. на рік. Значна частина її реалізувалася в 50 крамницях. З промислових підприємств у 1910 році тут було 40 вітряків, 18 кузень та слюсарень, маслобойня,

---

[1] АІІП ЦК КП України, ф. 57, оп. 1, спр. 1, арк. 9.

[2] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 320, оп. 1, спр. 55, арк. 256; Центральний державний історичний архів СРСР (далі — ЦДІА СРСР), ф. 1405, оп. 521, спр. 371, арк. 58.

[3] ЦДІА УРСР у Києві ф. 320, оп. 1, спр. 55, арк. 254.

[4] Там же, спр. 318, арк. 165—166.

[5] Революция 1905—1907 гг. в России. Второй период революции, ч. 1, кн. 2. М., 1959, стор. 99.

[6] ЦДІА УРСР у Києві ф. 320, оп. 1, спр. 925, арк. 9.

[7] Третья подворно-хозяйственная земская перепись Полтавской губернии 1910 года. Переяславский уезд, стор. 20—21, 23, 30, 31, 229.

[8] Кустари и ремесленники Полтавской губернии, стор. 129.

[9] ЦДІА СРСР, ф. 1290, оп. 5, спр. 199, арк. 77—81.

невеличка цегельня, паровий млин, млин з газогенераторним двигуном. Населення становило понад 10,2 тис. чоловік[1]. У містечку налічувалося 10 вулиць, 68 провулків. З 1861 будинку лише 16 були кам'яні, решта — мазанки, вкриті соломою. Тут діяла волосна лікарня на 12 ліжок, у якій працювали лікар і 2 фельдшери. Функціонували також антека і аптекарський магазин.

За півстоліття, що минуло після скасування кріпосного права, сталися певні зрушення в культурному і громадсько-політичному житті. У другій половині XIX ст. багато сил і енергії віддали поширенню культури й освіти серед народних мас уродженці Борисполя П. П. Чубинський (1839—1884 рр.) і П. І. Раєвський (1847—1886 рр.). Перший займався вивченням етнографії та статистики Південно-Західного краю. Його наукові праці були відзначені золотою медаллю Російського географічного товариства і премією Академії наук, а в 1875 році — золотою медаллю на міжнародному конгресі в Парижі. У 1862 році П. П. Чубинський надрукував у журналі «Основа» статтю «Історія Бориспільської школи», в якій пропонував організувати школу для бідних на кошти поміщиків. Коли ж останні відмовили у грошах, Чубинський знайшов викладачів, які погодилися працювати безкоштовно. Та розпочати заняття так і не вдалося, бо не було приміщення. П. І. Раєвський допомагав П. П. Чубинському в обробці зібраного етнографічного матеріалу, опублікував понад 40 повістей і оповідань, серед яких особливою популярністю користувалися «Сцени з малоруського народного побуту» і «Епізод з життя малоросів».

Велику культурно-освітню роботу проводив активний учасник революційних селянських рухів А. Ф. Калита. Він організував на початку 1900-х років освітній гурток, з членами якого підтримував зв'язки видатний український композитор М. В. Лисенко. При волосному правлінні з 1895 року працювала громадська бібліотека-читальня, з 1897 — бібліотека при товаристві тверезості. На початку XX ст. у Борисполі спостерігали певні зрушення в організації освіти. Тут функціонували початкове земське училище, дві церковнопарафіяльні школи. Почали працювати чотири приватні училища з 5 вчителями і 177 учнями. В жовтні 1904 року відкрилася чотирирічна сільськогосподарська земська школа, в якій навчалося 39 дітей. Міське чотирикласне початкове змішане училище, відкрите у 1909 році, через чотири роки перетворено на вище початкове. На 1910 рік процент письменності населення Борисполя зріс до 36, в т. ч. серед чоловіків — до 51 проц., серед жінок — до 19[2].

У Борисполі, як і в усьому Переяславському повіті, після Лютневої буржуазно-демократичної революції боротьба трудящих за владу Рад ускладнювалася тим, що тут було багато українських дрібнобуржуазних націоналістичних елементів. З вересня 1917 року вони навіть видавали в Борисполі свою газету «Переяславська земля». Крім того, з весни 1917 року в Переяславському повіті, в т. ч. і в Борисполі, Тимчасовий уряд розмістив близько 12 тис. солдатів чехословацького корпусу.

Трудящі містечка палко вітали Велику Жовтневу соціалістичну революцію. 18—19 січня 1918 року у районі Борисполя точилися бої між радянськими військами, що поспішали на допомогу повсталому пролетаріату Києва, і — Центральної ради. 23 січня в Борисполі встановлено владу Рад[3]. Під керівництвом більшовиків створено ревком, відбулися вибори до Ради селянських депутатів.

Проте радянське будівництво в Борисполі було перервано. З перших чисел березня до листопада 1918 року в містечку хазяйнували німецькі окупанти.

---

[1] Третья подворно-хозяйственная земская перепись в Полтавской губернии 1910 года. Переяславский уезд, стор. 33, 229.

[2] Третья подворно-хозяйственная земская перепись в Полтавской губернии 1910 года. Переяславский уезд. стор. 18.

[3] Великий Жовтень на Київщині. Збірник спогадів учасників Великої Жовтневої соціалістичної революції. К., 1957, стор. 139.

Головна вулиця Борисполя. 1912 р.

На початку лютого 1919 року підрозділи 3-го Українського радянського полку 1-ї Української радянської дивізії визволили Бориспіль.

Оскільки в містечку не було своєї партійної організації, велику допомогу у відновленні місцевих органів Радянської влади і налагодженні їх діяльності подали трудящим Борисполя уповноважені селянського відділу Полтавського губернського революційного комітету. Відразу було створено ревком, а в березні обрано Раду, при якій діяли відділи: земельний, господарський, продовольчий, освіти та ін. Вони займалися розподілом землі, посівною кампанією, боролися з спекуляцією, розв'язували господарські питання, організовували школи, народні будинки, бібліотеки, гуртки художньої самодіяльності. Водночас доводилося вести боротьбу з буржуазно-націоналістичними бандами.

Та швидко мирний перепочинок скінчився. Наприкінці серпня 1919 року в районі Борисполя точилися запеклі бої між денікінцями та частинами 12-ї армії[1]. Під натиском переважаючих сил ворога 30 серпня 1919 року радянські війська змушені були відійти. Вже з перших днів реставрації буржуазно-поміщицького режиму народ повстає проти денікінців. Керівництво цим рухом узяли на себе підпільний штаб, створений Київським обласним парткомітетом, та місцевий ревком[2]. 11 грудня підрозділи 1-ї Богунської бригади 44-ї стрілецької дивізії 12-ї армії вступили у Бориспіль, відкинувши денікінців до Дарниці[3].

Проте незабаром радянське будівництво було перерване інтервенцією білополяків, які в травні 1920 року захопили містечко. Тікаючи, окупанти зруйнували залізничну станцію, водокачку, вивели з ладу телефонну станцію. На початку червня бориспільці хлібом-сіллю зустрічали своїх визволителів — воїнів 58-ї дивізії 12-ї армії[4]. На мітингу вони прийняли резолюцію підтримувати червоноармійців усім необхідним[5].

Після вигнання білополяків у Борисполі створено комуністичний осередок, а також комітет незаможних селян. Комуністи розгорнули агітаційно-виховну роботу серед молоді, в результаті якої у 1921 році організовано комсомольський осередок. Трудящі містечка на чолі з комуністами приступили до мирного будівництва. Велику допомогу подавала селянам у відбудові сільського господарства держава. Так, 1921 року 175 найбідніших господарів одержали від держави насіння. 25 червня відбулися волосні збори комнезамів. Учасники їх надіслали вітання В. І. Леніну, обіцяючи вождеві твердо стояти на захисті пролетарської революції і робітничо-селянської республіки»[6]. І своє слово вони свято дотримували. Бориспільці вели нещадну боротьбу з куркульськими бандами, успішно виконували продрозверстку.

В 1921 році Бориспіль увійшов до складу Київської губернії, а з 1923 року став центром району. Комітети незаможних селян і праці, посівком і робітничо-селянська інспекція під керівництвом партійної і комсомольської організацій, Ради розгорнули діяльну роботу, спрямовану на залучення селян до здійснення нової економічної політики. Місцеві органи влади і комнезам протягом 1921—1923 рр. забезпечили

[1] Гражданская война на Украине, т. 2, стор. 317.
[2] Нариси історії Київської обласної партійної організації, стор. 241.
[3] Гражданская война на Украине, т. 2, стор. 516, 522.
[4] Там же, т. 3, стор. 189.
[5] АІІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 5, спр. 365, арк. 82.
[6] Київський облдержархів, ф. Р-1224, оп. 1, спр. 7, арк. 27.

успішне проведення ряду важливих кампаній — продовольчої та податкової, організації допомоги безпритульним, реалізації позики.

У березні 1923 року в Борисполі утворилося перше колективне господарство «Нове життя». У грудні їх було вже чотири. В 1924 році створено сільськогосподарську артіль з усуспільненням орної землі, сіножатей, господарчих будівель. Робочою худобою користувалися спільно, але вона лишалася власністю хазяїв. Прибутки ділили відповідно до кількості членів сім'ї і вкладеної праці. 1926 року виникла землеробська артіль «Рідні колоски»[1].

З кожним днем набувала досвіду роботи сільрада, особливо пожвавилася діяльність її земельної та культосвітньої комісій. У березні 1925 року відбулися перевибори Ради. До нового складу її увійшло 16 робітників і службовців, 36 середняків та 42 бідняки, в т. ч. 18 членів КНС[2].

Багато чого було зроблено для розвитку освіти і культури. 1920 року в селі відкрилася семирічна трудова школа, в якій налічувалося 16 вчителів та 217 учнів. Замість колишньої земської сільськогосподарської школи розпочала роботу середня сільськогосподарська школа, реорганізована в 30-х роках у сільськогосподарський технікум. З перших років мирного будівництва при активному сприянні комнезаму почали працювати групи ліквідації неписьменності, перші хати-читальні та сільбуд.

Велику роль у залученні бідняків до активної участі в суспільно-політичному й культурно-освітньому житті відіграли комсомольці. Комсомольський осередок виділив піонерів старших класів для проведення занять з наймитами, а також «добровольців-книгонош», які розносили і читали їм книжки. У сільбуді розгорнула роботу художня самодіяльність. 13 грудня 1921 року у Києві з успіхом пройшли виступи бориспільського робітничо-селянського хору. В 1926 році в Борисполі створено самодіяльну капелу бандуристів, яка пізніше неодноразово займала перші місця на обласних, республіканських олімпіадах і нагороджувалася грамотами та грошовими преміями.

Масово-політична робота, яку проводили комуністи, а також комсомольці, сприяла успішному завершенню колективізації. У 1929 році замість дрібних артілей виникли колгоспи ім. Шевченка, ім. Кірова, «Серп і молот» та «Перемога», що об'єднали 2559 селянських господарств. Дружний вступ трудящих мас до колгоспів був ударом по куркулях, які чинили шалений опір колективізації. 29 жовтня вони по-звірячому вбили члена бюро райкому партії та президії райвиконкому, голову райколгоспспілки Я. І. Брусиловського[3].

Зміцнювалися зв'язки між бориспільськими колгоспниками і робітниками київських підприємств. 1930 року шефи — робітники 1-ї дільниці тяги Південно-Західної залізниці допомагали колгоспникам у проведенні весняної сівби. Вони прислали ремонтні бригади у складі 30 чоловік, культбригаду з 28 чоловік та 5 медичних працівників. Робітники лагодили сільськогосподарський реманент. У тому ж році в Борисполі засновано машинно-кінну станцію, яку в листопаді реорганізовано в МТС, що обслуговувала 34 колгоспи району. Навесні 1933 року створений при ній політвідділ на чолі з В. В. Васильєвим разом з партійною організацією району провів величезну роботу, спрямовану на організаційно-господарське зміцнення колгоспів, і став центром політичної та організаційно-масової роботи на селі.

Рік у рік усе активніше діяли місцеві комуністи. В лютому 1932 року спеціальні партбригади допомогли мобілізувати колгоспників на вчасне проведення весняної сівби. Сільрада і партосередок велику увагу приділяли виконанню хлібозаготівель. Значну роль у цій справі відіграла також радіогазета «Колективіст», яку випускали комуністи й комсомольці. Колектив Бориспільської МТС своєю самовідданою працею систематично досягав високих показників. Особливо відзначилися бригади, очолювані М. Морозом і Й. Кудреєю, які виробили на кожний трактор по 325—391 га

[1] Київський облдержархів, ф. Р-353, оп. 1, спр. 85, арк. 24.
[2] Газ. «Пролетарская правда», 5 березня 1925 р.
[3] Журн. «Глобус», 1930, № 21, стор. 337.

умовної оранки і завоювали право бути учасниками ВСГВ. У 1938 році МТС одержала чистого прибутку 28,6 тис. карбованців[1].

Перехід до колективного господарювання сприяв не лише розвиткові сільськогосподарського виробництва, але й зростанню добробуту трудящих. У 1940 році в колгоспах району видавали на трудодень в середньому по 2 кг зерна, 4 кг картоплі, 2 кг сіна, 6 кг соломи. В бориспільських артілях «Перемога» і «Серп і молот» колгоспники одержували по 8—12 крб. на трудодень.

У передвоєнні роки стали до ладу нові промислові підприємства, зокрема, сільськогосподарську сировину почали переробляти місцеві масло- та засолзаводи. Діяли завод мінеральних вод, бойня, пекарня. Працювали ремонтні майстерні МТС, а при райпромкомбінаті — кузня, слюсарна та колісна майстерні. Місцева торфоартіль за сезон видобувала 19 тис. тонн торфу[2].

Населення обслуговували швейна, взуттєва та ткацька артілі. До послуг бориспільців були районний універмаг, спеціалізовані магазини райспоживспілки, в т. ч. меблевий.

Великі зрушення сталися в медичному обслуговуванні населення. Працювали районна лікарня і поліклініка. В лютому 1932 року в Борисполі відкрився масовий колгоспний університет охорони здоров'я, який готував кадри для роботи в установах і організаціях охорони здоров'я та підготовляв вступників до медичних вузів, технікумів і робітфаків.

Багато було зроблено і в галузі народної освіти. В 1940 році в Борисполі працювали середня, чотири семирічні та дві початкові школи. В 1939 році відкрито консультаційний пункт для студентів-заочників. За успіхи у вихованні і навчанні школярів учительку С. В. Мазур нагороджено орденом Леніна.

Значні зміни відбулися в роботі культосвітніх закладів. В 1932 році в парку, на місці колишнього будинку горезвісного генералаТрепова, виріс двоповерховий будинок колективіста із звуковою кіноустановкою та радіовузлом. Навесні 1935 року комсомольці та колгоспна молодь заклали районний парк культури та відпочинку. Було побудовано естраду, розбито доріжки, обладнано спортивні майданчики. Поруч з парком споруджено стадіон на 5 тис. місць. Весь цей комплекс, разом з будинком колективіста, де розміщалися зал на 600 місць, кімнати для розваг, бібліотека з книжковим фондом 10 тис. томів тощо, став у передвоєнні роки центром культурного життя Борисполя. Велику популярність здобула самодіяльна капела бандуристів. У 1936 році вона з успіхом виступала в Колонному залі Будинку Спілок у Москві.

По-справжньому розквітнув за Радянської влади талант заслуженого майстра народної творчості УРСР П. П. Верни (1876—1966 рр.), який народився на хуторі Горі, поблизу Борисполя, в родині батрака. Різцю П. П. Верни належить понад 100 фігур, груп, барельєфів, здебільшого на теми творів Т. Г. Шевченка. В 20-х роках він вирізав з дерева погруддя В. І. Леніна, яке було встановлено у Борисполі як пам'ятник[3]. Друга така робота, створена митцем після війни, нині зберігається у Київському музеї українського мистецтва. П. П. Верна був учасником багатьох виставок. Найкращі його роботи експонуються в музеях Москви, Ленінграда, Харкова, знають їх і за рубежем. З 1931 року в районі почала виходити газета «Колективіст».

Відразу після віроломного нападу фашистської Німеччини трудящі Борисполя влилися в монолітні лави захисників Вітчизни. Багато його жителів разом з трудящими сусіднього Дарницького району м. Києва у червні—липні 1941 року працювали на будівництві оборонних споруд навколо столиці та в районі Борисполя[4].

---

[1] Газ. «Пролетарська правда», 5 червня 1939 р.
[2] Київський облпартархів, ф. 125, оп. 1, спр. 4, арк. 12.
[3] Письменники Радянської України. Біобібліографічний довідник. К., 1966, стор. 495.
[4] Киевщина в годы Великой Отечественной войны, стор. 46.

18—19 вересня під Борисполем відбувся бій батальйону київського народного ополчення з переважаючими силами ворога. Ополченці стояли на смерть: з 620 чоловік залишилося лише 80. Разом з підрозділами саперного полку та Дніпровсько-Пінської флотилії вони при відході з Києва зруйнували мости і в районі Борисполя вступили в бій з гітлерівцями, щоб вийти з оточення[1].

20 вересня 1941 року фашистські війська окупували Бориспіль. Почалися масові арешти і розстріли активістів. Перша група — 30 чоловік була розстріляна у колгоспі ім. Кірова. Серед загиблих — голови колгоспів Д. Яцюта і І. Жук. Пізніше окупанти розстріляли ще 120 чоловік. У парку біля клубу та на базарній площі протягом усього часу окупації стояли шибениці[2].

Встановлюючи «новий порядок», окупанти всіляко грабували населення. Запроваджувалися такі середньовічні побори, як подушне (100 крб. на рік), податок за собаку (150 крб.). Кожне господарство мало щорічно здавати 87 кг м'яса, по 700 літрів молока з корови, усі фрукти тощо. Несплата будь-якого податку каралася штрафом до 500 крб. або арештом і катуванням.

Радянські люди підіймалися на боротьбу проти окупаційного режиму. 25—26 вересня 1941 року партизанський загін за 2 км від станції Бориспіль розгромив ешелон гітлерівців, а награбовані ними продукти і речі роздав населенню[3]. 29 вересня диверсійна група спалила під Борисполем німецькі військові машини з пальним.

На початку 1942 року в районі почали створюватися місцеві загони народних месників. 1 травня 1943 року прийняв присягу партизанський загін ім. Щорса, до якого увійшло близько 30 чоловік з Борисполя та навколишніх сіл. Базою його був Сошнівський ліс. На осінь 1943 року загін виріс до 120 чоловік і діяв у районі Борисполя, Ржищева, Переяслава та Обухова. Загін провів на території Бориспільського району 13 бойових операцій і під час відступу фашистів врятував від знищення Старинський цукровий завод, який уже в 1943 році почав давати продукцію Червоній Армії[4]. Близько 1400 жителів Бориспільського району активно допомагали партизанам. Серед них значну частину становили бориспільці.

За два роки окупації фашисти вбили і закатували в районі 497 громадян, серед них — 72 комуністи та 120 комсомольців; понад 5 тис. чоловік вивезли до Німеччини[5]. Особливо лютували окупанти напередодні визволення Борисполя радянськими військами. За наказом німецького командування гітлерівці загнали у підвал на території військового містечка понад 200 жителів, у т. ч. старих і дітей. Усіх їх розстріляли, а потім закидали соломою і підпалили. 20 вересня 1943 року спеціальні групи карателів запалили селище. З 3000 будинків залишилося тільки 600. Всюди були суцільні руїни і згарища.

Багато бориспільців билося на фронтах Вітчизняної війни. Звання Героїв Радянського Союзу присвоєно старшим лейтенантам Ю. М. Головатому (за форсування Дніпра), В. Ф. Шкілю (за визволення Чернівців) та Р. С. Павловському (за форсування Одера). Василь Шкіль разом із своїм батьком в одному танковому екіпажі дійшли до Берліна. 20 квітня 1945 року герой загинув.

23 вересня 1943 року настав жаданий день визволення Борисполя від окупантів. Уже через день відновили роботу партійні та державні установи[6].

Зусилля колгоспників на відбудові зруйнованого господарства вміло спрямовувала місцева партійна організація. 12 жовтня відбулися перші після визволення збори районного партійного та радянського активу, на яких обговорено постанову РНК УРСР та ЦК КП(б)У «Про проведення сільськогосподарських робіт в районах України, визволених від німецької окупації». Відновлені бориспільські артілі

---

[1] Киевщина в годы Великой Отечественной войны, стор. 55—56.
[2] Київський облпартархів, ф. 125, оп. 1, спр. 4, арк. 13.
[3] Киевщина в годы Великой Отечественной войны, стор. 233.
[4] Київський облпартархів, ф. 5, оп. 2/6, спр. 7, арк. 1, 6—9, 24, 48.
[5] Там же, ф. 125, оп. 1, спр. 4, арк. 6.
[6] Там же, арк. 4—5.

Бориспіль. Площа ім. Леніна. 1970 р.

«Серп і молот», ім. Шевченка, ім. Кірова, «Перемога» розпочали відбудову господарства. В короткий строк було налагоджено роботу МТС, при якій почали діяти майстерні поточного ремонту. З 1 листопада розпочалися заняття в кількох школах. Працювали відділення зв'язку, пекарня, дві їдальні. З червня 1944 року відновлено вихід районної газети «Колективіст».

Самовіддана праця радянських людей і допомога держави сприяли досить швидкому відродженню тваринництва в колгоспах Борисполя. В 1945 році тут успішно виконано плани посіву і здачі хліба державі. На початку 1946 року райком партії велику увагу звернув на створення високоврожайних ланок, а також на підготовку парникових господарств у колгоспах Борисполя. Результати були очевидними. Вже наступного року всі артілі зібрали досить високий врожай зернових та інших культур і достроково виконали плани здачі зерна державі, за що багато трудівників одержали урядові нагороди[1]. Водночас партійна організація надавала серйозного значення відбудові і розвиткові промислових підприємств. Ритмічно почали працювати молокозавод, харчокомбінат, хлібозавод, торфопідприємство. На базі майстерень райспоживспілки виник промкомбінат. Відбудову господарств у 1950 році було завершено.

У 1950 році 4 господарства об'єдналися в одну артіль ім. Сталіна[2]. Це дало хороші результати. Уже через три роки прибутки її становили 1 млн. 845 тис. крб. Успішно розвивалося тваринництво. Були побудовані пташники на 2 тис. голів, силосні споруди. Бориспільська МТС забезпечувала максимальну механізацію польових робіт. З ініціативи райкому партії у вересні 1951 року створено Бориспільську міжколгоспну раду електрифікації. Вона провела велику роботу. Зокрема, в усіх колгоспах району механізувала водопостачання, стрижку овець тощо[3]. Хоч артіль ім. Сталіна з часу об'єднання добилася значних успіхів, однак керувати таким великим господарством було важко. Тому у 1957 році відбулося розукрупнення: створено три колгоспи, які у січні 1959 року реорганізовано в радгосп «Бориспільський». Йому належало 9900 га землі, в т. ч. 6892 га орної. Господарство спеціалізувалося на виробництві овочів, картоплі, молока, а також на садівництві та ягідництві. Велику допомогу в будівництві тваринницьких приміщень, налагодженні водопостачання, обладнанні ремонтних майстерень одержали бориспільці від трудящих Києва, зокрема робітників трестів «Сантехмонтаж», «Укрнафтогазифікація», «Укрбурвод», заводу «Ленінська кузня» та інших.

В радгоспі «Бориспільський» рік у рік підвищується врожайність сільськогосподарських культур. Якщо у 1959 році тут збирали з гектара по 11,4 цнт зерно-

---

[1] Київський облдержархів, ф. Р-880, оп. 11, спр. 1063, арк. 177, 178.
[2] Київський облпартархів, ф. 125, оп. 4, спр. 4, арк. 47.
[3] Журн. «Механізація сільського господарства», 1960, № 1, стор. 24.

Бориспільський аеропорт. 1970 р.

У цеху металокераміки Броварського заводу порошкової металургії. 1970 р.

На Кагарлицькому цукровому заводі. 1969 р.

Вклейка надрукована на Харківській друкоофсетній фабриці

вих, по 69 цнт овочів, то в 1969 — відповідно 25 цнт і 126,4 цнт. У радгоспі — 2387 голів великої рогатої худоби, в т. ч. 1060 корів. Виробництво м'яса на 100 га угідь становило 63,5 цнт, молока — 707 цнт. Усього в 1969 році вироблено тваринницької продукції на суму 730 тис. крб., або на 112 тис. крб. більше плану. Високий рівень сільськогосподарського виробництва забезпечується наявністю передової техніки. Господарство має 51 трактор, 54 автомашини, 20 комбайнів.

У 1967 році радгосп «Бориспільський» за успіхи в змаганні на честь 50-річчя Жовтня занесено на обласну Дошку пошани. У 1969 році він виростив найвищий урожай овочів у районі і завоював перехідний Червоний прапор РК КП України та райвиконкому. Секретар парткому господарства Д. Я. Карпенко в 1971 році обраний делегатом XXIV з'їзду КПРС.

До Бориспільського спеціалізованого тресту радгоспів, створеного у 1964 році, належить і радгосп «Промінь», організований у 1965 році. Це — велике господарство овочево-молочного напряму, яке має понад 2 тис. голів великої рогатої худоби, в т. ч. 1060 корів. На фермах майже всі трудомісткі процеси праці механізовані. Дояркам створено хороші умови для відпочинку. Це позитивно позначилося на їх роботі. Доярки М. Стецюк, Л. Петрик надоїли від кожної корови більш як по 3 тис. кг молока. Дояра М. А. Борисенка за високі показники у 1967 році нагороджено орденом Трудового Червоного Прапора.

Значний прибуток дає парниково-тепличне господарство радгоспу, що постачає киянам вирощені на закритому грунті цибулю, петрушку, щавель.

За останнє десятиріччя великі зміни сталися в промисловості Борисполя. Там, де була стара майстерня МТС, побудовано високомеханізовані цехи районного об'єднання «Сільгосптехніки», в яких працює 340 робітників. На базі колишньої швейної артілі ім. 8 Березня у 1960 році організовано швейну фабрику. Понад 300 робітників працює на ворсовій фабриці, створеній у 1964 році на базі промкомбінату. Її колектив систематично перевиконує виробничі плани. У першому півріччі 1968 року фабрика завоювала перехідний Червоний прапор Київського обкому КП України і обласної Ради депутатів трудящих. У 1963 році стало до ладу одне з найбільших за обсягом продукції підприємство міста— завод залізобетонних виробів, який випускає щорічно близько 10 тис. куб. метрів бетонних конструкцій. Його колектив у 1967 році здобув перемогу у всесоюзному змаганні будівельників і одержав перехідний Червоний прапор ЦК КПРС, Ради Міністрів і ВЦРПС. Досить великим підприємством став побуткомбінат, якому підпорядковано 47 майстерень. Зросла виробнича потужність маслозаводу. Він щодоби переробляє понад 60 тонн молока. Підприємства міста невпинно збільшували випуск промислової продукції. У 1967 році обсяг її становив 18 938 тис. крб. при плані у 17 036 тис. карбованців.

У Борисполі діють кілька транспортних та будівельних підприємств, на яких працює близько 4500 чоловік. Провідне місце серед будівельних організацій займає спеціалізоване управління механізації «Укргазбуд», яке виконує роботи, зв'язані з прокладанням газо- та нафтопроводів не лише в межах нашої країни, а й за рубежем. Його колектив, зокрема, брав участь у будівництві нафтопроводу «Дружба» та газопроводу «Братерство». Екскаваторнику М. Ф. Калмикову, який працював на цих об'єктах, у 1966 році присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці. За успішне виконання завдань восьмої п'ятирічки машиністу екскаватора цього ж управління Д. В. Лежніну також присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці.

Великий обсяг робіт, зв'язаних з електрифікацією району, проводить Бориспільська рай-

На географічному майданчику Бориспільської середньої школи № 3. 1970 р.

Капела бандуристів Бориспільського будинку культури. 1965 р.

електромережа. Особливо високопродуктивно працює дільниця майстра високовольтних ліній М. П. Піця. Вона завоювала звання колективу комуністичної праці.

З 1965 року в Борисполі діє один з найбільших у світі міжнародних аеропортів. Його злагоджену роботу забезпечує славний трудовий колектив, серед якого працюють Герої Радянського Союзу В. Д. Борисов, А. Я. Верняєв, І. М. Павкін, М. С. Панічкін, М. С. Киянченко, В. І. Мішустін, Герой Соціалістичної Праці І. І. Богуславський, делегат XXIV з'їзду КПРС Б. О. Артюхов.

У дні трудової вахти на честь XXIV з'їзду КПРС колектив Бориспільського авіатранспортного підприємства за успішне виконання завдань восьмої п'ятирічки нагороджено орденом Жовтневої Революції.

Населення Борисполя обслуговують добре обладнані промтоварні та продовольчі магазини райспоживспілки, яку за успіхи в змаганні на честь 50-річчя Жовтня нагороджено пам'ятним Червоним прапором обкому партії, обласної Ради депутатів трудящих та обласної профради; районний універмаг удостоєний пам'ятного Червоного прапора ЦК КПРС, Президії Верховної Ради СРСР, Ради Міністрів СРСР і ВЦРПС. Включившись у змагання до 100-річчя з дня народження В. І. Леніна, двотисячний колектив райспоживспілки перевиконав план 1969 року. Річний товарооборот тільки по Борисполю перевищив 22 млн. 100 тис. карбованців.

Медичне обслуговування населення забезпечують поліклініка, лікарня на 240 ліжок, протитуберкульозний диспансер, аптека. В медичних закладах Борисполя працює 75 лікарів і 145 медпрацівників з середньою спеціальною освітою. У дев'ятій п'ятирічці в місті буде збудовано лікувальний корпус на 200 ліжок, інфекційне відділення на 40 ліжок, поліклініка, аптека та молочна кухня.

Істотні зміни відбулися в культурному житті міста. Тут є п'ять середніх, восьмирічна та початкова школи, в яких працюють 282 вчителі і навчаються 4763 учні. Крім загальноосвітніх навчальних закладів, працює музична та спортивна школи. У вересні 1968 року в місті відкрилося профтехучилище, яке готує мулярів, слюсарів, електромонтажників, слюсарів-сантехніків, штукатурів. Є 9 дитячих ясел і дитсадків. Заплановано в 1971—1975 рр. відкрити ще два дитячі комбінати на 560 місць.

Справжнім центром культурного життя є будинок культури на 560 місць. Протягом багатьох років при ньому діє драматична студія. Велику допомогу місцевим аматорам подають шефи з Києва — колектив російського драматичного театру ім. Лесі Українки. У 1969 році драматична студія Бориспільського районного будинку культури з успіхом показала на обласному огляді художньої самодіяльності, присвяченому 100-річчю з дня народження В. І. Леніна, п'єсу П. Д. Салинського «Барабанщиця». Широко відомий у районі танцювальний ансамбль. Цим двом колективам присвоєно звання народних. При районному будинку піонерів працює ансамбль баяністів з 16 чоловік. У Борисполі є також три клуби, широкоекранний кінотеатр. У 1965 році районну газету «Колективіст» було перейменовано у «Трудову славу».

Міцно увійшли в побут трудівників міста книги, газети, журнали. Обидві районні бібліотеки — для дорослих і дитяча — брали участь у Всесоюзному громадському огляді бібліотек, присвяченому 100-річчю з дня народження В. І. Леніна. Урізноманітнилися форми роботи з читачами. Широко пропагується ленінська

спадщина, систематично проводяться читацькі конференції, літературні вечори, вечори книги, зустрічі з старими більшовиками та ленінські читання.

Рік у рік зростає і упорядковується місто. Виросло селище будівників газопроводу з красивими дво- і п'ятиповерховими спорудами. При в'їзді в Бориспіль з боку Києва розташувалися стрункі житлові квартали, де живуть працівники аеропорту. Чудовий архітектурний ансамбль створюється в центрі міста. Про дальше впорядкування його піклуються виконкоми міської і районної Рад депутатів трудящих. Постійно діючі комісії їх, депутати систематично звітуються перед населенням, роблять усе, щоб Бориспіль став ще прекраснішим. У перспективному плані розвитку Києва, як одного з найбільших в Україні промислових і культурних центрів, Борисполю належить роль міста-супутника столиці України.

Усім господарським, політичним і культурним життям міста керує районна партійна організація, яку очолює делегат XXIV з'їзду КПРС Ю. М. Соколов. На 1970 рік вона налічувала понад 3670 комуністів. Активним помічником їх є п'ятитисячний загін комсомольців. Натхненні величними накресленнями партії, бориспільці успішно перетворюють у життя завдання дев'ятої п'ятирічки, упевнено крокують до щасливого майбуття.

А. П. ГРИЦЕНКО, П. А. ЛАВРОВ

ВИ́ШЕНЬКИ

Вишеньки — село, центр сільської Ради, розташоване за 3 км від Дніпра, на березі невеличкої річки Золочі, за 23 км від районного центру і за 12 км від залізничної станції Дарниця. Населення — 3516 чоловік.

Біля села, на Будницькій горі, знайдено залишки поселення доби неоліту. В урочищах Будницькому полі, Обірках та Процівському лісі збереглися рештки поселень та могильник доби бронзи. Поблизу Вишеньок виявлено ранньослов'янський могильник зарубинецької культури, поселення та кургани часів Київської Русі.

Місцевість, де розташовані сучасні Вишеньки, вперше згадується в літопису в 1101 році. Тут Володимир Мономах під час загрози нападу половців закликав князів зібратися «вси братия по Золоче и озере Долобском» на з'їзд для організації відсічі ворогам[1].

У 1501 році великий князь литовський пожалував Вишеньки товмачу Берендею. Згодом село за 120 кіп литовських грошей було продане київському війту Семену Мелешкевичу, який у 1562 році подарував Вишеньківський маєток разом з селянами Києво-Печерській лаврі[2].

Після Люблінської унії 1569 року ці землі захопила шляхетська Польща. Київський митрополит Михайло Рогоза, перейшовши в уніатство, відібрав у Лаври ряд маєтностей, в т. ч. і Вишеньки. У 1632 році митрополит Петро Могила повернув їх знову Лаврі й разом з іншими селами передав для утримання Києво-Могилянського колегіуму[3].

Під час визвольної війни 1648—1654 рр. Вишеньки стали ареною антифеодальної боротьби. Влітку 1648 року селяни захопили «разное панское», в т. ч. «гумна і вимір млиновий»[4] Богдан Хмельницький, захищаючи інтереси православного духовенства, 22 грудня 1648 року видав універсал про передачу ряду сіл, у т. ч. і Вишеньок,

---

[1] Труды Черниговской губернской архивной комиссии, вып. 5, отд. 2. Чернигов, 1903, стор. 7.

[2] П. Г. Клепатский. Очерки по истории Киевской земли, т. 1. Одесса, 1912, стор. 374—375; Архив Юго-Западной России, ч. 1, т. 1. К., 1859, стор. 386.

[3] Памятники, издаваемые временною комиссиею для разбора древних актов. т. 2. К., 1846, стор. 173.

[4] К. Стецюк. Народні рухи на Лівобережній і Слобідській Україні в 50—70-х роках XVII ст., стор. 115.

київському жіночому монастирю Флора і Лавра[1]. Згодом село знову перейшло до Київської Лаври. Як свідчать переписні книги 1666 року, селяни були обтяжені значними натуральними та грошовими повинностями. Так, з 21 двору монастир одержував щороку 43 осьмачки жита та вівса і 6 крб. 5 алтин. 8 бортників платили оброк у розмірі 4,25 пуда меду[2].

З утворенням у 1649 році Бориспільської сотні Київського полку Вишеньки входили до її складу. Серед жителів села переважали монастирські та старшинські піддані. Козачих дворів майже не було. Бориспільські сотники весь час зазіхали на землі вишеньківських селян. Протягом 1720—1740 рр. особливо багато землі загарбав сотник Стефан Афендик.

Селяни займалися землеробством, рибальством та бджільництвом. Поширеним став чумацький промисел. Серед чумаків зростала майнова нерівність. У 20—40 рр. XVIII ст. у Вишеньках жило кілька багатих чумаків з монастирських селян[3]. Становище кріпаків було дуже тяжким. Картини тогочасного народного життя майстерно відбив у своїх творах уродженець Вишеньок український письменник XVIII ст. І. Г. Некрашевич (1742—1796), який народився в сім'ї священика. Його вірші відзначалися гострим сатиричним спрямуванням, викривали сваволю й зажерливість духовенства.

Після секуляризації монастирських земель у 1786 році Вишеньки перейшли до казни, а колишніх монастирських кріпосних переведено в розряд державних селян. За ревізією 1785 року в селі налічувалося 488 чоловіків і 482 жінки. У 1802 році Вишеньки увійшли до складу Остерського повіту Чернігівської губернії.

Напередодні скасування кріпосництва в селі було 295 дворів державних селян та козаків, у яких жило 1532 чоловіка. Опис Чернігівської губернії цього періоду так характеризував становище населення Остерського повіту: «тут завжди не вистачає хліба, бо грунти піщані і малородючі, населення надзвичайно бідне, харчується картоплею та іншими рослинними стравами, харчів тваринних тутешній селянин, крім шматочка сала у приварку, майже ніколи не вживає»[4]. 1888 року у Вишеньках налічувалося 730 ревізьких душ. Село мало 5554 десятини землі, з яких 3785 десятин — придатні для хліборобства, 941 десятина — непридатна та 826 десятин лісу. Загальний щорічний викупний платіж за наділи становив 4606 крб. 11 коп. Цю суму селяни мали сплачувати протягом 49 років. Причому, володіли землею общиною і відповідали круговою порукою за регулярну сплату викупних платежів. Від них звільнялися лише нижчі військові чини, яких у Вишеньках було 14 чоловік. Вони мали всього 9,4 десятини землі[5].

У землеробстві застосовувалася в основному трипільна сівозміна. Врожайність сільськогосподарських культур була низькою: жита — 35, гречки — 26, вівса — 28 пудів з десятини. Село, однак, мало добрі випаси у навколишніх лісах та на придніпрових луках, що зумовило розвиток тваринництва. Орендна плата за десятину землі дорівнювала вартості приблизно третини врожаю. Під час сінокосу селяни отримували третину сіна. За лісові та болотні пасовиська вони платили казні по 15 коп. від кожної голови великої худоби[6].

Наприкінці XIX — на початку XX ст. внаслідок зростання населення і обезземелення, через неможливість підтримувати господарство у Вишеньках відбувався швидкий процес зубожіння селян. Ті, що не могли прожити з своїх наділів, пересе-

---

[1] І. П. Крип'якевич. Богдан Хмельницький, стор. 259.

[2] Переписні книги 1666 року, стор. 325.

[3] І. С. Слабєєв. З історії первісного нагромадження капіталу на Україні. К., 1964, стор. 85.

[4] ЦДВІА СРСР, ф. ВУА, спр. 19175, арк. 28—29.

[5] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 1437, оп. 1, спр. 5, арк. 1—8.

[6] Материалы для оценки земельных угодий, собранные Черниговским статистическим отделением при губернской земской управе, т. 7. Остерский уезд. Чернигов, 1883, стор. 9, 14, 17, 32, 46, 48, 80, 115.

лялися до Сибіру і на Далекий Схід. Інші — поповнювали лави сільського пролетаріату, працювали наймитами у куркулів, йшли на поденні чи сезонні заробітки на південь України. Деякі займалися ремеслами і кустарними промислами. Особливо зросла кількість кравців, шевців, теслярів, бондарів. Кустарні вироби та продукти сільського господарства збувалися на ярмарках і базарах у своєму та навколишніх селах. У Вишеньках у XIX — на початку XX ст. було 3 річні ярмарки і щотижневі базари[1]. А нитки, полотно, скатерті й рушники привозили навіть у Київ. Заможні селяни доставляли туди на продаж також сіно і худобу. Свого хліба для більшості господарств не вистачало і його купували в селах Полтавської губернії.

Тяжкий гніт, недороди, голод, пошесті викликали народний гнів. 1902 року у Вишеньках з'явилися прокламації, які закликали маси ділити поміщицькі землі, виступати проти експлуатації[2].

Дуже низький був освітній рівень жителів Вишеньок. Лише 1878 року тут відкрили двокласне сільське народне училище, в якому навчалися 91 хлопчик та 5 дівчаток. До 1902 року кількість учнів збільшилася лише на 20[3].

Життя селян залишалося важким і після Лютневої буржуазно-демократичної революції. Особливо скрутним було становище з продовольством, яке погіршилося через велику повідь 1917 року. У пробудженні і вихованні класової свідомості жителів Вишеньок велику роль відігравали більшовики київського заводу «Арсенал», які після Лютневої революції за пропозицією А. В. Іванова виділили спеціальну групу комуністів для створення у Передмостовій Слобідці більшовицької організації. До групи увійшли А. П. Ферліовський, І. Турчинник-Шорник, Л. Ю. Юзефович, М. В. Калиновський, М. К. Лещинський, Я. Грінштак та ін. Вони залучали на свій бік не тільки робітників слобожан, а й бідноту навколишніх сіл, у т. ч. Вишеньок. Слобідський райком партії розгорнув велику роз'яснювальну роботу серед сільського населення. Селянська біднота, в т. ч. й Вишеньок, почала допомагати робітникам розповсюджувати більшовицьку літературу, збирати зброю, продовольство для родин робітників і потерпілих від поводі, постачала продуктами безплатні робітничі їдальні, створені за ініціативою Слобідського райкому партії[4].

Велика Жовтнева соціалістична революція, ленінські декрети про мир і землю знайшли гарячий відгук серед бідняків і середняків Вишеньок. У резолюції селянських зборів, що відбулися наприкінці листопада 1917 року, говорилося: «Ми, селяни с. Вишеньок Остерського повіту Чернігівської губернії, вітаємо новий уряд робітників, солдатів і селян і всі його закони про землю, мир, право народів...»[5].

У січні 1918 року під керівництвом більшовика-арсенальця, члена Слобідського райкому партії М. В. Калиновського в селі створено революційний збройний загін і встановлено владу Рад. Разом з революційними частинами загін брав участь у визволенні Києва від контрреволюційної Центральної ради. Коли ж Київщину захопили кайзерівські війська, багато жителів Вишеньок, зокрема П. П. Шаповал, М. А. Кияшко, І. М. Тютюн, С. С. Лозянко, Є. К. Коломієць, Д. П. Некрашевич вступили до повстанських загонів і билися проти окупантів. На початку лютого село було визволене від петлюрівців.

У Вишеньках відновилася Радянська влада. Активну діяльність розгорнули посланці Слобідського військово-революційного комітету і Слобідського райкому КП(б)У м. Києва. З їх допомогою створюється комітет бідноти, до складу якого ввійшли жителі села І. Т. Курило, С. Я. Чечуга і П. Н. Чепурко. Київські комуністи

---

[1] Список существующих в Черниговской губернии ярмарок и базаров, учрежденных до 1912 г. Чернигов, 1911, стор. 38.

[2] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 320, оп. 1, спр. 56, арк. 6—7.

[3] Памятная книжка Киевского учебного округа (на 1890 год), ч. 4. Черниговская губерния. К., 1890, стор. 25; Памятная книжка Киевского учебного округа на 1902 год, ч. 4. Черниговская губерния. К., 1902, стор. 217.

[4] Великий Жовтень на Київщині, стор. 130—131.

[5] Великая Октябрьская социалистическая революция на Украине. Сборник документов и материалов в 3-х т., т. 2. К., 1957, стор. 475.

проводять тут політико-масову роботу, яка сприяла зміцненню Радянської влади в селі. Наприкінці лютого, зібравшись на сход, селяни Вишеньок палко вітали робітничо-селянський уряд України і обіцяли грудьми захищати завоювання революції: «Шлемо своїх братів на боротьбу за владу Рад,— заявили вони,— шлемо привіт борцям за краще майбутнє, за соціалізм»[1]. В інформації інструктора ЦК КП(б)У про настрій населення Остерського повіту і підтримку ним Радянської влади в березні—липні 1919 року відзначалося, що кращим прикладом у цьому були селяни Вишеньок[2].

Наприкінці серпня 1919 року, коли денікінські війська рвалися до Києва, село опинилося в зоні жорстоких боїв Червоної Армії з білогвардійцями. Захопивши Вишеньки, денікінці тероризували населення, відновлювали буржуазно-поміщицькі порядки, спалили хату І. Т. Курила, а його сім'ю покарали різками.

У грудні того ж року Вишеньки визволено частинами 1-ї Богунської бригади 44 стрілецької дивізії 12 армії. Та короткий мирний перепочинок у травні 1920 року перервала інтервенція білополяків. Під час жорстоких боїв, які вели тут з інтервентами частини 7-ї дивізії 12 армії, у Вишеньках згоріло 24 хати та ін. будівлі. В середині червня 1920 року білополяків з села було вигнано. Сільська Рада, комнезам відразу приступили до налагодження мирного життя. Особливо велику роботу на той час проводила земельна комісія Ради, яка наділяла бідняків і наймитів землею.

Відбудова господарства розгорталася в умовах гострої класової боротьби. Куркулі підпалювали будинки комнезамівців, підкидали їм погрозливі листи. Восени 1920 року на село напала куркульська банда, яка вбила двох міліціонерів і захопила голову сільради П. Н. Чепурка, голову комнезаму С. Я. Чечугу та секретаря сільради Я. С. Лозянка. Перших двох кинули у Дніпро, а Я. С. Лозянку вдалося врятуватися.

За новим адміністративним поділом 1923 року Вишеньки увійшли до Броварського району Київського округу. У 1924 році під час ленінського призову місцеві жителі А. К. Видиборець, Л. А. Гончаренко і Т. Ф. Отрошко вступили до лав партії. Тоді ж був створений партійний осередок на чолі з Т. Ф. Отрошком. Комуністам допомагав у роботі створений 1922 року комсомольський осередок. Члени Комуністичної Спілки Молоді вели боротьбу проти бандитизму, спекуляції, допомагали сільраді у здійсненні хлібозаготівель, охороні лісів, сіножатей тощо. 1924 року 2 кандидати у члени партії та 13 комсомольців входили до вишеньківського комнезаму[3].

У розвитку економіки села важливу роль відіграла споживча кооперація, створена в 1922 році. Через два роки вона об'єднувала вже 600 членів[4]. Як відзначалося в резолюції Бориспільського районного з'їзду Рад у листопаді 1924 року, в усіх селах, у т. ч. і у Вишеньках, «кооперація і державна торгівля перейшли в наступ на приватний капітал і мають на цьому фронті перші значні перемоги»[5].

У 1924 році за ініціативою партійної організації у селі створено супряги для обробітку землі тих господарств, що не мали тягла. Селяни-бідняки одержували від держави кредити на придбання сільськогосподарського реманенту. Це дало можливість краще обробляти землю і підвищити врожайність полів. Супряги 1926 року реорганізовано у ТСОЗ, на базі якого через рік створено комуну «Вишня». Першим її головою став місцевий бідняк В. І. Видиборець. Для комуни виділили землі в урочищі Григорівці, що раніше належали куркулям.

Після закінчення війни почала працювати трудова школа. Завдяки активній діяльності сільради, яка приділяла особливу увагу питанням освіти, всеобучу, 1927 року навчанням були охоплені усі діти шкільного віку[6]. У 1926 році розгор-

---

[1] Газ. «Известия Киевского Совета рабочих депутатов», 28 лютого 1919 р.
[2] АІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 4, спр. 183, арк. 59.
[3] Київський облдержархів, ф. Р-1021, оп. 1, спр. 33, арк. 2.
[4] Там же, ф. Р-112, оп. 1, спр. 803, арк. 81.
[5] Там же, арк. 84.
[6] Газ. «Пролетарська правда», 1 січня 1927 р.

нулося будівництво сільбуду. Велику допомогу матеріалами подали вишеньківцям шефи з Києва — взуттєва фабрика і театр опери та балету. Оздоблювальні роботи виконував місцевий житель Є. Ф. Підчибій, який згодом став художником-професіоналом. Сільбуд мав зал на 300 місць, кімнату для занять гуртків художньої самодіяльності. Він був улюбленим місцем відпочинку. Сюди приїздили з концертами й артисти оперного театру.

У 1927 році Вишеньки із Броварського району відійшли до Київського міського району, а 1930 року — до Бориспільського району.

Велику роль в організації колгоспів у селі відіграли партійний та комсомольський осередки. З їх ініціативи в 1929 році створена артіль ім. Шевченка, головою якої був місцевий житель І. І. Курило[1], а наступного року — ім. Петровського.

Колективне господарювання сприяло значному піднесенню продуктивності праці і рівня сільськогосподарського виробництва. Рік у рік поліпшувався обробіток грунту, зростала врожайність ланів, розвивалося тваринництво, інші галузі господарства. Якщо при одноосібному хазяйнуванні врожайність зернових становила 7—8 цнт з га, то в артілях — 11—12 цнт, картоплі — до 120 цнт, а в окремих ланках — до 250—260 цнт з гектара.

За високі показники у розвитку сільськогосподарського виробництва 1935 року сільраді вручено перехідний Червоний прапор президії райвиконкому, а в 1938 році за вирощення високого врожаю картоплі й успіхи в розвитку тваринництва чотири колгоспники затверджено учасниками Всесоюзної сільськогосподарської виставки. У 1939 році ланкова колгоспу ім. Шевченка М. Т. Коломієць виростила з кожного гектара по 300 цнт картоплі, Г. Н. Крикун — по 519 цнт капусти. Тваринники артілі ім. Петровського домоглися 100-процентного збереження молодняка, одержали від кожної свиноматки по 17 поросят, на кожні 100 вівцематок — по 110 ягнят. Напередодні Великої Вітчизняної війни у вишеньківських колгоспах вже було 598 голів великої рогатої худоби, 400 свиней, 350 коней, 860 овець.

Поліпшилася охорона здоров'я трудівників села. Функціонували медична амбулаторія, пологовий будинок, аптека. Бурхливий розвиток колгоспного виробництва сприяв значному підвищенню культури й освіти. Було повністю ліквідовано неписьменність серед дорослого населення. У 1927 році на базі початкової школи відкрито семирічну, яку 1938 року перетворено на середню. Через рік тут відкрили консультаційний пункт для вчителів-заочників вищих та середніх спеціальних навчальних закладів[2].

Центром культурно-масової роботи став клуб, де систематично читалися лекції, демонструвалися кінофільми, виступали професіональні й самодіяльні мистецькі колективи, гастролювали столичні театри. Велику роботу серед населення проводила бібліотека, в якій влаштовувалися голосні читання газет і художніх творів, організовувалися книжкові виставки, літературні диспути, обговорювалися рішення Комуністичної партії і Радянського уряду.

Та ось почалася Велика Вітчизняна війна. Чоловіки пішли до лав Червоної Армії. Жінки, підлітки, літні люди збирали врожай, евакуювали колгоспне майно на Схід. 19 вересня 1941 року у Вишеньки увірвалися фашистські загарбники. Почалися масові розстріли, катування. Гестапівці по-звірячому замучили сільських активістів Т. Ф. Отрошка, К. І. Чепурка, Л. М. Ромася, його сина бригадира колгоспу Р. Л. Ромася, секретаря сільради Т. Г. Чепурка і його сина комсомольця Г. Т. Чепурка. За час окупації 234 чоловіка вигнано на каторжні роботи до Німеччини. Фашисти знищили усі колгоспні ферми, 32 хати, пограбували школу, клуб, амбулаторію[3].

23 вересня 1943 року Вишеньки визволено від фашистського поневолення. Першими в село увійшли воїни 136-ї стрілецької Червонопрапорної, орденів Суво-

[1] Київський облдержархів, ф. Р-353, оп. 1, спр. 3368, арк. 20.
[2] Журн. «Комуністична освіта», 1939, № 6, стор. 113.
[3] Київський облпартархів, ф. 125, оп. 1, спр. 4, арк. 18.

рова, Богдана Хмельницького дивізії під командуванням полковника І. М. Пузікова. До авангардного батальйону, який форсував Дніпро, приєдналося кілька десятків жителів села. Вони дістали 130 човнів і переправили на них бійців на Козацький острів.

На багатьох фронтах Великої Вітчизняної війни героїчно билися проти загарбників понад тисячу воїнів з Вишеньок. Більше 500 з них за мужність і самовідданість у боях з ворогом були нагороджені орденами й медалями. 27 березня 1944 року молодший лейтенант Г. І. Курило під час свого 29 вильоту, будучи тяжкопораненим, зумів довести літак до своєї бази, після чого мертвим упав на руки товаришів. Його посмертно нагороджено орденом Вітчизняної війни 1-го ступеня. На фронтах Великої Вітчизняної війни смертю хоробрих загинуло 408 уродженців села. Вишеньківці свято зберігають пам'ять про борців за свободу і незалежність нашої Батьківщини. Стали традиційними зустрічі колишніх фронтовиків з молоддю. З усіх кінців країни приїжджають сюди на братську могилу колишні учасники визволення села, віддаючи свою любов і найглибші почуття сердець тим, з ким пліч-о-пліч громили фашистів, прославляли силу Червоної Армії.

Після визволення села від окупації завдяки трудовому героїзму людей, допомозі держави артілі ім. Шевченка та ім. Петровського порівняно швидко відновлювали свої господарства. Незважаючи на відсутність машин, колгоспники успішно справилися з сівбою озимих культур. Відбудовувалися тваринницькі приміщення. Наприкінці 1943 року приступили до навчання учні. Почали працювати лікарня та громадські установи.

21 листопада 1944 року відновила роботу сільська партійна організація. На перших своїх зборах 29 листопада комуністи обговорювали важливі господарські питання. Для подання конкретної допомоги колгоспам парторганізація створила спеціальні групи на чолі з комуністами, які займалися вивченням справ у бригадах, на фермах, організовували соціалістичне змагання на ремонті сільськогосподарського реманенту, проводили агітаційну роботу серед колгоспників.

Налагоджувалася культурно-масова робота. З відбудовою клубу почали діяти драматичний, хоровий, музичний, літературний та фізкультурний гуртки.

В 1948 році відбудова господарства в основному завершилася. Багато колгоспників досягли на той час значних успіхів у сільськогосподарському виробництві. Зокрема, ланкова Г. І. Норець зібрала по 70 цнт кукурудзи на зерно і по 140 цнт картоплі з гектара. Свинарка колгоспу ім. Шевченка О. В. Стрілько від кожної з 50 свиней добилася щомісячного приросту по 17 кілограмів.

У 1950 році господарства ім. Шевченка та ім. Петровського об'єдналися в колгосп ім. Шевченка. В артілі було 6236 га землі, в т. ч. 3116 га орної. Через три роки прибуток колгоспу становив понад 771 тис. крб., а в 1962 році він зріс більш як у сім разів проти 1953 року. Одержано з кожного гектара по 208 цнт овочів. Успішно розвивалося тваринництво. У 1962 році артіль мала 1722 голови великої рогатої худоби, в т. ч. 549 корів. На ланах працювало 13 тракторів, 5 комбайнів, 17 автомашин і багато іншої сільськогосподарської техніки.

У 1963 році на базі артілей ім. Шевченка та ім. Чапаєва с. Гнідина створено радгосп «Вишеньківський», який з 1964 року увійшов до складу Бориспільського спеціалізованого тресту радгоспів. Новоутворене господарство має 9036 га угідь, у т. ч. 4129 га

Новий весільний обряд. Зустріч молодих. 1969 р.

Вулиця механізаторів у с. Вишеньках. 1969 р.

орної землі. Воно спеціалізується на вирощуванні овочів та виробництві молока. За шість наступних років у півтора раза зросло поголів'я корів, підвищилася їх продуктивність. Побудовано типові приміщення для худоби. Освоєно й експлуатується 1618 га земель Бортницької зрошувальної системи. У радгоспі майже повністю завершено комплексну механізацію вирощування зернових культур, кукурудзи, картоплі і овочів. Господарство має 66 тракторів, 26 комбайнів, 43 автомашини, 12 автонавантажувачів.

Особливо позитивно позначилося на дальшому розвитку радгоспу перетворення в життя рішень березневого (1965) Пленуму ЦК КПРС. Виконуючи накреслення партії, трудівники села під керівництвом партійної організації, яка налічує 90 комуністів, у 1969 році здобули нові успіхи. Тільки за один рік на 100 га землі виробництво молока збільшилося на 60 цнт, а м'яса — на 31,6 цнт. Добре попрацювали механізатори. Так, комбайнер О. С. Підгурський у 1969 році скосив 407 га колосових і намолотив 7551 цнт зерна. У районному соціалістичному змаганні він завоював третє місце.

Зростає добробут і культура села. Лише за 1959—1969 рр. у Вишеньках збудовано понад 260 нових будинків міського типу. Майже 25 проц. мешканців справили новосілля. В селі виросли нові магазини — книжковий, меблевий, культмаг, гастроном. Товарооборот торговельних підприємств села у 1969 році становив майже 1 млн. 82 тис. карбованців. До послуг трудящих — новозбудовані їдальні (в селі та в двох відділках радгоспу), чайна, комбінат побутового обслуговування з цехами пошиття і ремонту одягу та взуття.

Поліпшилося медичне обслуговування населення. В селі є дільнична лікарня на 35 ліжок, медична амбулаторія, пологовий будинок, аптека, в яких працює 4 лікарі і 14 медичних працівників з середньою спеціальною освітою.

У Вишеньках діють середня школа, де працює 41 вчитель і вчиться 540 учнів, та вечірня школа сільської молоді. За роки Радянської влади вищу освіту здобули 219 уродженців Вишеньок, середню спеціальну — 415. Багато з них працює в рідному селі. Із дошкільних закладів є дитячі ясла та дитсадок.

Радянська влада створила всі умови для виховання і навчання молодого покоління. Так, колгоспниця Г. П. Гончаренко, втративши на війні чоловіка, залишилася з трьома малими дітьми. Однак з допомогою держави вона виростила їх і дала добру освіту. Після середньої школи старший — Іван закінчив військове училище і став офіцером Радянської Армії, дочка Віра закінчила юридичний факультет Київського університету, син Микола — кандидат сільськогосподарських наук. Показовою також доля родини Т. Ф. Отрошка. До Жовтневої революції він сам поневірявся по наймах. Зовсім по-іншому склалося життя його дітей. Сини Олександр та Василь стали інженерами-будівельниками, Михайло — офіцер Радянської Армії, дочка Віра працює вчителькою.

Значні зміни сталися і в культурному житті села. У 1960 році споруджено будинок культури на 360 місць, що має стаціонарну кіноустановку, бібліотеку з читальним залом. При будинку діють гуртки художньої самодіяльності. На всю Україну прославився Вишеньківський ансамбль цимбалістів під керівництвом коваля Я. В. Золотаренка, в якому беруть участь і члени його великої сім'ї. Цей колектив неодноразово відзначався на обласних та республіканських оглядах художньої самодіяльності. Кілька учасників ансамблю увійшли до складу прославленого колективу Державного українського народного хору ім. Г. Г. Верьовки.

За роки Радянської влади зросло і розквітло колишнє злиденне сільце. У недалекому майбутньому його чекають ще прекрасніші перспективи. Найближчим часом тут буде споруджено великий річковий порт, до якого підходитимуть залізничні і шосейні магістралі.

Натхнені постійним піклуванням Комуністичної партії та Радянського уряду, трудівники села самовіддано працюють, прагнучи внести і свій вклад у будівництво славного комуністичного завтра.

Т. О. ВИДИБОРЕЦЬ, А. П. ГРИЦЕНКО.

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ, ЦЕНТРИ СІЛЬСЬКИХ РАД БОРИСПІЛЬСЬКОГО РАЙОНУ

БО́РТНИЧІ — село, центр сільської Ради, розташоване за 20 км від районного центру і за 4 км від автотраси Київ—Харків. Відстань до залізничної станції Дарниця 10 км. Населення — 5510 чоловік. Сільській Раді підпорядковане також село Щасливе.

У селі містяться управління експлуатації Бортницької зрошувальної системи і центральна садиба радгоспу «Бортничі», який має 6023 га землі, в т. ч. 3774 — орної. Господарство спеціалізується на виробництві молока і вирощуванні овочів. Значне місце належить садівництву і птахівництву. За успіхи, досягнуті у восьмій п'ятирічці, радгосп нагороджено орденом Леніна.

У селі є восьмирічна школа, дві бібліотеки, будинок культури, клуб, а також лікарня. Майже всі будинки газифіковано; прокладено водопровід.

В історичних документах Бортничі вперше згадуються під 1581 роком.

187 жителів села, які виявили героїзм на фронтах Великої Вітчизняної війни, нагороджено орденами й медалями СРСР.

Біля села виявлені поселення неоліту (IV—III тисячоліття до н. е.), доби міді (III тисячоліття до н. е.) та бронзи (II тисячоліття до н. е.); досліджено чотири поселення раннього заліза (V—IV ст. до н. е.). На одному з них знайдено залишки бронзоливарної майстерні. Виявлено також поселення і могильник зарубинецької культури.

ВЕЛИКА ОЛЕКСА́НДРІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 7 км від районного центру і за 2 км від автотраси Київ—Харків. Залізнична станція. Населення — 1788 чоловік. Сільраді підпорядковані села Мала Олександрівка, Пролісок.

У селі розташований відділок радгоспу «Бортничі». Господарство спеціалізується на виробництві молока.

У Великій Олександрівці є восьмирічна школа, бібліотека.

У 1922 році створено комуну ім. Воровського.

На польовому стані тракторної бригади колгоспу ім. 1-го Травня с. Жовтневого. 1954 р.

Квіткова теплиця радгоспу «Бортничі». 1969 р.

ВОРОНЬКІ́В — село, центр сільської Ради, розташоване за 15 км від районного центру, за 16 км від автотраси та за 17 км від залізничної станції Бориспіль. Населення — 4584 чоловіка. Сільраді підпорядковано с. Жовтневе.

В селі міститься центральна садиба радгоспу «Вороньківський», який має 7181 га землі, в т. ч. 5954 — орної, і спеціалізується на виробництві молока, овочів та картоплі.

У Вороньковi є середня школа, бібліотека, будинок культури, лікарня.

Вороньків має давню історію. У літописі під 1109 роком він згадується як Вороница, у документах за 1624 рік — як містечко Вороньків.

1921 року створено партійну, 1920 — комсомольську організації.

У Вороньковi живе й працює дояркою депутат Верховної Ради УРСР С. М. Тертишник, яка нагороджена орденом Леніна. Уродженка села С. С. Вербицька працює на Київському комбінаті штучного волокна і удостоєна звання Героя Соціалістичної Праці.

Біля с. Воронькова досліджено кургани доби бронзи та заліза, поселення часів Київської Русі.

ГЛИБО́КЕ — село, центр сільської Ради, розташоване за 10 км від районного центру і за 11 км від залізничної станції Бориспіль. Населення — 1905 чоловік. Сільраді підпорядковане с. Городище.

У селі міститься центральна садиба радгоспу «Глибоцький», який має 3854 га землі, в т. ч. 3381 га орної, і спеціалізується на виробництві молока й овочів. Його очолює делегат XXIV з'їзду КПРС Ю. П. Недождій. За видатні успіхи в розвитку народного господарства бригадир овочівницької бригади Є. І. Карпенко удостоєний ордена Леніна.

Будинок культури у с. Глибокому. 1969 р.

Є восьмирічна школа, бібліотека, клуб.

Перші історичні відомості про с. Глибоке належать до початку XVII століття.

У 1943 році під час форсування Дніпра й битви за Київ у селі знаходився штаб 1-го Українського фронту. 260 жителів Глибокого, які брали участь у Великій Вітчизняній війні, нагороджені орденами й медалями.

ГНІ́ДИН — село, центр сільської Ради, розташоване за 22 км від районного центру, за 20 км від автотраси Київ—Харків і за 15 км від залізничної станції Дарниця. Населення — 1749 чоловік.

У селі міститься відділок радгоспу «Вишеньківський».

У Гнідині є восьмирічна школа, бібліотека.

Перша згадка про село належить до 1545 року. За мужність, проявлену при форсуванні річки Пилиці у роки Великої Вітчизняної війни, уродженцю села І. Х. Кравченку було присвоєно звання Героя Радянського Союзу. Загинув І. Х. Кравченко під час штурму Берліна.

За видатні успіхи в розвитку сільського господарства ланкова Г. Ф. Бідненко нагороджена орденом Леніна. Її обирали депутатом Верховної Ради УРСР п'ятого скликання.

Біля села виявлено поселення доби неоліту (IV—III тисячоліття до н. е.), трипільської та зарубинецької культур.

ГОЛОВУ́РІВ — село, центр сільської Ради, розташоване за 23 км від районного центру і за 24 км від залізничної станції Бориспіль. Населення — 1024 чоловіка. Сільраді підпорядковане с. Кийлів.

У селі центральна садиба Головурівської птахофабрики, створеної у 1963 році на базі колгоспів сіл Головурова, Кийлова та Рудяків. Господарство спеціалізується на виробництві індичого м'яса і має 4602 га землі.

У Головурові є середня школа, бібліотека, клуб.

Перші згадки про село належать до 1629 року.

Поблизу с. Кийлова виявлено поселення доби неоліту (IV—III тисячоліття до н. е.), бронзи (III—II тисячоліття до н. е.), могильник передскіфського часу (VIII—VII ст. до н. е.), поселення та могильник зарубинецької культури.

ДУ́ДАРКІВ — село, центр сільської Ради, розташоване за 10 км від районного центру і за 8 км від залізничної станції Бориспіль. Населення — 3081 чоловік. Сільраді підпорядковане с. Займище.

В селі — радгосп «Дударківський», який має 4665 га землі, в т. ч. 3535 га орної. Господарство спеціалізується на виробництві молока і вирощуванні овочів.

У Дударкові є середня школа, бібліотека, клуб.

Село засноване у 1633 році.

У Великій Вітчизняній війні самовіддано бився з ворогом житель Дударкова командир танкового взводу М. П. Прудкий, який загинув на Курській дузі. Йому посмертно присвоєно звання Героя Радянського Союзу.

ІВА́НКІВ — село, центр сільської Ради, розташоване на автотрасі Київ—Харків за 5 км від районного центру і за 6 км від залізничної станції Бориспіль. Населення — 3470 чоловік.

В селі є птахофабрика, яка має 5391 га землі, в т. ч. 4651 га орної. Господарство спеціалізується на виробництві яєць.

У Іванкові є середня школа, будинок культури.

Назва села, за переказами, походить від імені першого поселенця — Івана Ламаша. Перша згадка про Іванків належить до 1508 року.

Поблизу села досліджено городище часів Київської Русі.

КІ́РОВЕ (до 1937 року — Кучаків) — село, центр сільської Ради, розташоване за 12 км від районного центру, за 10 км від автотраси Київ—Харків. Залізнична станція на лінії Київ—Полтава. Населення — 1702 чоловіка. Сільраді підпорядковані села Артемівка й Лебедин.

У селі — центральна садиба Кучаківського держплемптахозаводу, який спеціалізується на вирощуванні курей і виробництві яєць для птахофабрик м'ясного напряму.

У Кіровому є середня школа, бібліотека.

Вперше село Кучаків згадується на початку XVII ст. В 1615 році помічником управителя маєтку був І. Сулима, який у 1635 році очолив повстання козаків і здобув відому Кодацьку фортецю.

1918 року в селі діяла партизанська група проти німецьких окупантів.

ЛЮ́БАРЦІ — село, центр сільської Ради, розташоване за 20 км від районного центру і за 21 км від залізничної станції Бориспіль. Населення — 3372 чоловіка. Сільраді підпорядковане с. Тарасівка.

В селі міститься центральна садиба радгоспу «Любарецький», який має 6478 га землі, в т. ч. 5591 га орної. Господарство спеціалізується на вирощуванні овочів і виробництві молока.

І. А. Тименко — перший голова колгоспу ім. Шевченка с. Процева, закатований фашистами в 1942 р. Фото 1940 р.

У Любарцях є середня школа, бібліотека, будинок культури.

Вперше в історичних документах Любарці згадуються в 1622 році під назвою Любарів.

Уродженці села О. С. Онуфрієнко (закрійниця Київської взуттєвої фабрики, депутат Верховної Ради УРСР), І. Є. Пилипенко — Герої Соціалістичної Праці. У Любарцях народилися О. Є. Засенко — доктор філологічних наук, літературознавець та П. О. Засенко — поет.

МАРТУСІ́ВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 8 км від районного центру, за 7 км від автотраси Київ—Харків і за 9 км від залізничної станції Бориспіль. Населення — 1201 чоловік. Сільраді підпорядковані села Ленінівка та Ревне.

В селі — відділок радгоспу «Жданівський», який спеціалізується на виробництві молока, овочів, картоплі.

У Мартусівці є школа, клуб.

ПРО́ЦІВ — село, центр сільської Ради, розташоване за 20 км від районного центру, за 21 км від залізничної станції Бориспіль. Населення — 2014 чоловік.

У селі — два відділки радгоспу «Жданівський», що спеціалізуються на виробництві овочів та молока. Вони мають 3530 га землі, в т. ч. 1891 га орної.

У Проневі є восьмирічна школа, бібліотека, клуб.

У селі народився Герой Радянського Союзу І. Д. Кудря — один з активних учасників київського підпілля. В селі встановлено йому пам'ятник. Ім'я його носить восьмирічна школа.

Поблизу села виявлено поселення доби бронзи (II—I тисячоліття до н. е.) та могильник часів раннього заліза (VII—VI ст. до н. е.).

РОГОЗІ́В — село, центр сільської Ради, розташоване за 14 км від районного центру, за 13 км від автотраси Київ—Харків та за 15 км від залізничної станції Бориспіль. Населення 3775 чоловік. Сільраді підпорядковане с. Кирилівщина.

В Рогозові міститься центральна садиба радгоспу «Рогозівський», який спеціалізується на вирощуванні овочів і виробництві молока і має 6258 га землі, в т. ч. 5638 га орної.

В селі — середня школа, бібліотека, будинок культури, лікарня.

Рогозів виник наприкінці XV — на початку XVI століть.

За мужність і героїзм, виявлені при форсуванні Дніпра в роки Великої Вітчизняної війни, уродженцю села І. І. Братусю присвоєно звання Героя Радянського Союзу.

Вихідці з Рогозова В. Д. Братусь, О. С. Сокіл — доктори медичних наук, професори.

СЕНЬКІ́ВКА — село, центр сільської Ради, розташоване на березі річки Красилівки, за 18 км від районного центру й за 17 км від залізничної станції Бориспіль. Населення — 1344 чоловіка. Сільраді підпорядковані села Андріївка, Велика Стариця, Горобіївка, Григорівка, Перегуди.

В селі міститься центральна садиба радгоспу «Сеньківський», який має 5612 га землі, в т. ч. 4384 га орної. Господарство спеціалізується на вирощуванні овочів і виробництві молока.

У Сеньківці є середня, восьмирічна та початкова школи, п'ять бібліотек, будинок культури, чотири клуби.

В роки Великої Вітчизняної війни уродженець с. Велика Стариця М. І. Стасюк під час битви за Дніпро переправляв на своєму понтоні на правий берег Дніпра, біля Вишгорода, бійців і військову техніку. 20 жовтня 1943 року М. І. Стасюк загинув. Йому посмертно присвоєно звання Героя Радянського Союзу.

Поблизу сіл Сеньківки і Горобіївки досліджено кургани доби бронзи (II тисячоліття до н. е.).

СОШНИКІ́В — село, центр сільської Ради, розташоване за 35 км від районного центру і за 36 км від залізничної станції Бориспіль. Населення — 2469 чоловік.

У селі містяться два відділки Старинської птахофабрики, які спеціалізуються на виробництві індичого м'яса.

У Сошникові є восьмирічна школа, бібліотека, клуб.

Перші згадки про Сошників в історичних документах належать до середини XV століття.

Під час Великої Вітчизняної війни жителі сіл Сошникова, Рудякова, Єрковець, Ковалина створили партизанський загін ім. М. Щорса, яким командував учитель Г. П. Овсієнко.

СТА́РЕ — село, центр сільської Ради, розташоване за 30 км від районного центру і за 22 км від автомобільного шляху Київ—Харків та за 31 км від залізничної станції Бориспіль. Населення — 3506 чоловік.

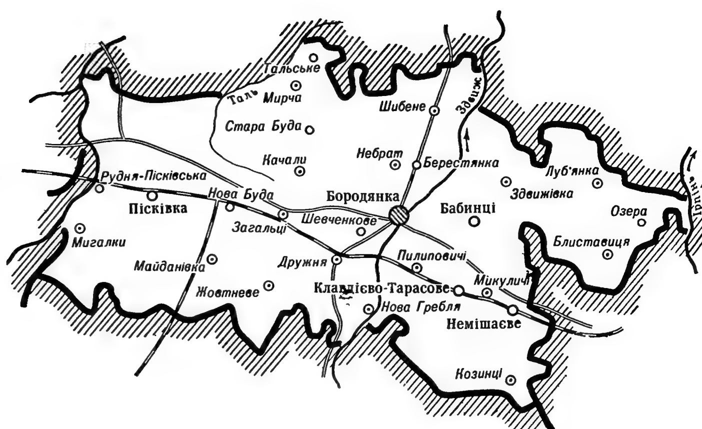
На території села розташована Старинська ордена Трудового Червоного Прапора птахофабрика, яка має 13 032 га орної землі і щорічно виробляє 1200—1250 тонн індичого м'яса. За самовіддану працю 86 чоловік нагороджено орденами і медалями, в тому числі 7 чоловік — орденом Леніна.

В селі є середня школа, шість бібліотек, два клуби, лікарня.

Село засноване в середині XV ст. У 1861 році називалося Старе Краснопілля.

За мужність і відвагу 409 чоловік, які брали участь у Великій Вітчизняній війні, удостоєні урядових нагород.

БОРОДЯНСЬКИЙ РАЙОН

БОРОДЯ́НКА

Бородянка — селище міського типу, розташоване на лівому березі річки Здвижу. Відстань до однойменної залізничної станції — 3 км, до Києва — 55 км. Населення — 5100 чоловік.

Бородянка — центр однойменного району, площа якого — 900 кв. км, населення — 54,8 тис. чоловік. У районі 5 селищних і 16 сільських Рад, яким підпорядковано 44 населені пункти. Тут є 3 радгоспи і 13 колгоспів, за якими закріплено 40,4 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 24,3 тис. га орної землі. Переважають посіви льону й картоплі; вирощують також зернові культури. Тваринництво — м'ясо-молочного напряму. На території району є 17 промислових підприємств. У районі — 34 школи, з них середніх — 11, восьмирічних — 14, початкових — 6, вечірніх середніх — 2, заочних середніх — 1. У Немішаєвому розташований Український науково-дослідний інститут картопляного господарства. В населених пунктах є 10 будинків культури, 19 клубів, 40 бібліотек. Діють районна лікарня, 5 дільничних лікарень, протитуберкульозний диспансер, 2 лікарські амбулаторії, 2 лікарські і 27 фельдшерсько-акушерських пунктів, 4 колгоспні пологові будинки.

Точний час заснування Бородянки та походження її назви в історичних документах не збереглися. Відомо, що ще в часи Київської Русі на місці теперішнього селища існувало поселення під назвою Козятичі, яке було знищене монголо-татарами в 1240 році. Згодом поселення відродилося. У XV ст. Козятичі були власністю вихідця з Литви — князя Романа. В грамоті польського короля від 1509 року підтверджується право шляхтичів Макаревичів на Бородянку (Козятичі). Отже, назва Бородянка вперше зустрічається на початку XVI ст. Останній раз назва «Козятичі» згадується 1640 року в акті купівлі села новим власником А. Дорогаєвським[1].

---

[1] Słownik geograficzny Królestwa Polskiego, t. 1, стор. 316.

Населення Бородянки не мирилося з тяжким соціальним, національним та релігійним гнітом польських феодалів і взяло активну участь у визвольній війні українського народу 1648—1654 рр. У 1648 році бородянці разом з селянами навколишніх сіл розгромили маєток шляхтича Щепієвського[1]. Коли було запроваджено полковий устрій, Бородянка ввійшла до Макарівської сотні Київського полку. Козаки виявили справжній героїзм в історичних битвах під Зборовом, Берестечком, Батогом та іншими містами[2]. У січні 1654 року бородянці присягнули на вірність Російській державі.

Після возз'єднання України з Росією напади шляхетських військ на Бородянку не припинялися. 17 березня 1654 року сотня польських жовнірів увірвалася в село, вчинила погром, вирізала і захопила в полон багато мирних жителів[3].

У вересні 1659 року російсько-українські війська вигнали з Бородянки шляхтичів, а наступного року цар Олексій Михайлович подарував її разом з навколишніми селами Києво-Михайлівському монастирю. Однак польські війська знову захопили Бородянку. В 1665 році поблизу Бородянки діяли загони повсталих селян під проводом І. Сербина та овруцького полковника Децика[4]. На деякий час вони визволили чимало міст і сіл, у т. ч. й Бородянку, від польських загарбників. За Андрусівським перемир'ям вона залишилася під владою Польщі. Та місцеве населення не припиняло боротьби за своє визволення. Наприкінці XVII ст. козаки й селяни Правобережної України під керівництвом козацького полковника С. Палія знову вигнали польських панів з багатьох населених пунктів Київщини, серед них і з Бородянки. 1693 року шляхта напала на село і вчинила криваву розправу над мирним населенням. Після цього тут лишилося всього 55 дворів.

На початку XVIII ст. населення Бородянки вело напружену боротьбу з польськими магнатами і шляхтою. В 1709 році покріпачені селяни оголосили себе козаками і відмовилися коритися поміщикам. Докотилася сюди й хвиля гайдамацького руху[5].

Після другого поділу Польщі (1793 р.) Бородянка ввійшла до складу Росії. За переписом 1795 року у Бородянці, яка була вже містечком, налічувалося 1483 жителі, працювали невелика полотняна фабрика та шкіряний завод. Але й після возз'єднання з Росією соціальний гніт не зменшився. Мало що поліпшила становище селян й інвентарна реформа. Згідно з інвентарними правилами за селянами закріплювалася земля, якою вони користувалися до цього, визначався розмір повинностей. Вся натуральна данина відмінялася. На одну ревізьку душу (в Бородянці на той час їх налічувалося 570) виділялося 1,5 дес. орної землі, по одній десятині сінокосу на кожну сім'ю. Городники й бобилі орної землі не одержували. Всі селяни віком від 16 до 55 років мали відробляти панщину по три дні на тиждень та виконувати інші повинності[6]. Але фактично поміщики не дотримувалися встановлених інвентарними правилами норм. Вони весь час збільшували панщину, зменшували селянське землекористування.

Важким, злиденним лишалося життя трудового населення Бородянки й після реформи 1861 року. Кожен селянський двір одержав за великий викуп в середньому лише по 3 десятини землі, в той же час Бородянський маєток поміщика Шембека налічував 29 483 десятини. Селяни й далі боролися за землю, відмовлялися виконувати повинності як тимчасовозобов'язані. Певний вплив на посилення селянського руху мала поява в районі Бородянки озброєних загонів учасників польського пов-

---

[1] Архив Юго-Западной России, ч. 3, т. 4. К., 1914, стор. 435.

[2] М. А. Максимович. Собрание сочинений, т. 1. К., 1876, стор. 705.

[3] Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России, т. 10. СПб., 1878, стор. 239, 397, 398.

[4] К. І. Стецюк. Народні рухи на Лівобережній і Слобідській Україні в 50—70-х роках XVII ст., стор. 253.

[5] Журн. «Киевская старина», 1890, № 4, стор. 25.

[6] Київський облдержархів, ф. 11, оп. 1, спр. 14, арк. 98, 394, 395.

стання 1863 року. 27 квітня біля містечка вони вступили в бій з царськими військами, але зазнали поразки[1].

Безземельні й малоземельні селяни все більше поривали з сільським господарством і йшли на заробітки до промислових центрів. Так, тільки в 1885 році селянам Бородянської волості (її створено в 1866 році) було видано для «отлучки» 203 паспорти[2].

У зв'язку з будівництвом залізниці Київ—Брест, яка проходила через Бородянку, кількість жителів у містечку почала швидко зростати. 1900 року тут було вже 469 дворів з населенням 2850 чоловік. Розширення економічних зв'язків Бородянки з промисловими центрами країни зумовило появу невеликих підприємств, що переробляли сільськогосподарську сировину[3].

На початку XX ст. до Бородянки почали проникати соціал-демократичні ідеї. 31 жовтня 1903 року на призовному пункті були розкидані прокламації Київського комітету РСДРП, які закликали до боротьби за повалення царизму[4]. У 1908—1909 рр. у містечку діяла соціал-демократична група. 1909 року вона вела роботу і на ст. Тетерів, де організовувала сходки робітників. У поліцейських донесеннях повідомлялося, що соціал-демократичний вплив на залізниці дедалі більше зростав.

Напередодні першої світової війни становище трудового селянства ще більше погіршилося. У 1912 році в Бородянці налічувалося 434 селянські господарства, яким належало всього 2743 десятини землі. Але й ця земля розподілялася нерівномірно. 104 господарства були безземельними або малоземельними, тоді як 82 заможні мали 1144 десятини землі. 36 господарств зовсім не мали худоби[5].

Жителі не одержували потрібної медичної допомоги. Довгий час не тільки в Бородянці, а й у всій волості не було жодного лікаря чи фельдшера. Вперше приватний лікар появився в Бородянці 1894 року. У наступному році в старому будиночку відкрили приймальну палату, де проводилось амбулаторне обслуговування хворих, а також стояло 6 ліжок для тяжко хворих. На 1900 рік медична служба Бородянки та волості складалася з лікаря, фельдшера і повитухи. Цей же лікар обслуговував ще й приймальну палату Макарівської волості. Отже, на сучасний Макарівський і Бородянський райони був лише один лікар.

Ледь жевріла й народна освіта. Однокласну церковнопарафіяльну школу в Бородянці відкрили 1887 року. Навчання 40 дітей проводилося в селянських хатах і в старому напівзруйнованому попівському будинку, але й цей будинок через п'ять років піп продав під шинок. 1895 року збудували нове приміщення з однією класною кімнатою. На початку XX ст. тут навчалося понад 100 учнів, у т. ч. 15 дівчат. Проте, закінчували цю школу не більше 5—10 проц. усіх учнів. Тому більшість дітей так і залишилася неписьменною. Жінки були неписьменними майже всі, серед чоловіків налічувалося грамотних лише 20 процентів.

У першій половині березня 1917 року в містечку стало відомо про перемогу Лютневої революції. Революційно настроєні селяни 17 березня створили у Бородянці селянський комітет, який усунув представників старої влади, роззброїв поліцію, почав відбирати поміщицьку землю. Але згодом буржуазний Тимчасовий уряд повернув усе майно і землю поміщикові[6].

У перші ж тижні після Великої Жовтневої соціалістичної революції трудящі містечка приступили до впровадження в життя ленінського Декрету про землю.

---

[1] Н. Н. Лещенко. Крестьянское движение на Украине в связи с проведением реформы 1861 года (60-е годы XIX ст.), стор. 408.

[2] В. Мозговой. Кустарная промышленность и отхожие промыслы крестьян Киевской губернии. К., 1887, стор. 21.

[3] Список населенных мест Киевской губернии, стор. 27.

[4] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 274, оп. 2, спр. 799, арк. 2, 6, 11, 14.

[5] Итоги переписи скота у сельского крестьянского населения Киевской губернии в 1912 году, стор. 167.

[6] Історія Києва, т. 2, стор. 20.

Вони поділили між собою поміщицькі землі, коні та велику рогату худобу, сільськогосподарський реманент. Проти цих революційних заходів виступили представники контрреволюційної Центральної ради. 15 листопада 1917 року штаб Київського військового округу доповідав Київському губернському комісару, що 153-й дивізії дано розпорядження забезпечити охорону бородянських та інших маєтків[1]. Губернський комісар 23 листопада 1917 року вимагав від повітового начальника міліції вжити усіх заходів для припинення «безпорядків» у Бородянці[2]. З Василькова до Бородянки для придушення виступу селян надіслали роту солдатів[3].

Трудящі маси, керовані більшовиками, розгромили контрреволюційні буржуазно-націоналістичні органи Центральної ради і на початку 1918 року встановили у Бородянці Радянську владу. Та їхню мирну працю перервав наступ німецьких інтервентів. 22 лютого 1918 року червоногвардійські загони під командуванням В. Н. Боженка і Г. І. Чудновського вели кровопролитні бої з переважаючими силами окупантів і гайдамаків, стримуючи їх наступ на Київ по лінії Бородянка—Буча—Ірпінь[4]. Червоногвардійці-залізничники завдали загарбникам удару в районі станцій Клавдієве і Бородянка. Але наприкінці лютого кайзерівські війська, які рвалися до Києва, захопили Бородянку.

В листопаді 1918 року німецьких загарбників було вигнано з Бородянки, але незабаром містечко захопили петлюрівці. В кількох боях, що відбулися на території волості, радянські війська завдали їм серйозних втрат. Мужність і відвагу в боротьбі за Радянську владу виявили полки молодої Червоної Армії. Особливо прославився сформований з моряків екіпаж бронепоїзда № 8, який самостійно, без прикриття піхоти, діяв на лінії Бородянка—Тетерів.

Після вигнання німецьких інтервентів і розгрому націоналістичної Директорії в лютому 1919 року в містечку відновлено Радянську владу. В усіх селах Бородянської волості створювалися сільревкоми і обиралися делегати на волосний з'їзд Рад робітничих, селянських і солдатських депутатів. 18 лютого 1919 року на з'їзді Рад Бородянської волості обрано волосну Раду робітничих, селянських і солдатських депутатів. Виконком Ради очолив І. Я. Марченко. Виходячи з надзвичайно складних і напружених умов, що вимагали воєнних методів роботи, незабаром Раду замінили волосним ревкомом. Місцеві органи Радянської влади, переборюючи опір куркульства і петлюрівських банд, негайно приступили до поділу поміщицької землі, проводили заготівлю палива для Києва, харчів і фуражу для Червоної Армії, організовували сільську бідноту на боротьбу з різними бандами, що діяли на території волості.

Налагодженню роботи місцевих органів Радянської влади перешкоджали напади петлюрівських банд. 14 квітня 1919 року їм вдалося тимчасово захопити територію Бородянської волості. Але вже другого дня сюди прибули радянські війська, які швидко очистили села від бандитів. Відновився залізничний зв'язок з Києвом[5].

У вересні 1919 року південну частину волості й Бородянку захопили денікінці. Волосний ревком перейшов у підпілля. В листопаді силами 3-го Інтернаціонального полку білогвардійців було розгромлено й вигнано звідси[6].

Поступово налагоджувалося мирне життя. 20 квітня 1920 року Бородянський волревком вирішив третину майбутнього врожаю на колишній поміщицькій землі

---

[1] Київський облдержархів, ф. 818, оп. 1, спр. 7, арк. 39.
[2] Там же, спр. 6, арк. 57.
[3] Борьба за власть Советов на Киевщине, стор. 438.
[4] Є. М. Скляренко. Боротьба трудящих України проти німецько-австрійських окупантів і гетьманщини в 1918 році. К., 1960, стор. 32.
[5] В. А. Антонов-Овсеенко. Записки о гражданской войне, т. 4, М., 1933, стор. 165—166.
[6] Київський облдержархів, ф. Р-1, оп. 1, спр. 114, арк. 28.

виділити для селян-бідняків. Було взято на облік всі млини і встановлено мірчук: з кожного пуда помолу від заможних селян — один фунт борошна для незаможників. Почала працювати лісопильня.

Мирний перепочинок трудящих перервав віроломний напад панської Польщі. 4 травня 1920 року білополяки захопили Бородянку. За час окупації, що тривав трохи більше місяця, населення було вщент пограбовано. Ворожі солдати забрали 230 голів великої рогатої худоби, 30 коней, 23 свиней, 319 пудів жита, 1280 пудів картоплі, 476 пудів вівса, 2945 пудів сіна. 10 червня бійці 217-го полку 25-ї Чапаєвської дивізії вибили білополяків з Бородянки. Населення з радістю зустрічало бійців Червоної Армії і подавало їм всіляку допомогу[1]. 27 червня 1920 року створено ревком з трьох осіб[2].

В 1920 році в Бородянці виникла партійна організація в складі І. Я. Марченка, П. А. Духненка та інших, яка розгорнула масово-політичну роботу серед населення, особливо серед молоді. Під її керівництвом у 1921 році створено комсомольський осередок. Комуністи виступали організуючою і керівною силою в будівництві нового життя. В усіх селах почали діяти сільські ревкоми і комітети незаможних селян. Бородянський сільревком разом з комнезамом прийняв рішення «всіма силами зміцнювати Радянську владу». Головою ревкому було обрано Т. Ф. Сергієнка.

22 жовтня 1920 року в Бородянці відбувся з'їзд ревкомів, комнезамів волості за участю представників 7-ї, 58-ї стрілецьких дивізій і Київського повітового ревкому. Для рішучої боротьби з бандитизмом вирішено мобілізувати кращих людей волості[3]. У 1921 році 3-й Інтернаціональний полк розгромив банди отаманів Струка, Орлика та ін. Трудящі гідно вшановують пам'ять тих, хто загинув у цій боротьбі. На братській могилі в парку споруджено пам'ятник.

Комуністи й комсомольці, лави яких значно поповнились, і сільський ревком багато зусиль докладали в боротьбі з тифом, налагоджували роботу лікарні, школи, культосвітніх закладів.

Після закінчення громадянської війни зміцнювались далі органи Радянської влади. Влітку 1921 року відбулися вибори до сільських і волосної Рад. Під час виборів всюди проходили збори і сільські сходи виборців, де підводили підсумки відбудови сільського господарства[4]. У 1923 році Бородянка стала центром району, до складу якого ввійшли Бородянська, Димерська, Литвинівська і Ворзельська волості. У 1924 році в Бородянці налічувалось 3907 жителів.

У 1921—1923 рр. трудящі села почали створювати перші кооперативи. Спочатку організували кредитну кооперацію, яка охоплювала 92 господарства, і молочарську (51 господарство). У споживчій кооперації одних лише членів КНС було 145 чоловік[5]. 1922 року найбідніші селяни об'єдналися в сільськогосподарську комуну «Спартак», головою якої був учасник громадянської війни комуніст Я. А. Некрутенко. Першими членами комуни стали В. С. Попроцький, М. П. Попроцька, М. Х. Канаш, Т. Ф. Микитенко та ін.[6]. На кінець цього ж року в комуні працювало 23 сім'ї. Уже в наступному році комунари придбали молотарку й жатку, а 1924 року — трактор, який був першим і єдиним у районі. Через два роки члени комуни купили другий трак-

Весняна оранка в комуні «Спартак», Бородянка. 1928 р.

[1] Київський облдержархів, ф. Р-1, оп. 1, спр. 60, арк. 52; Н. М. Хлебников, П. С. Евлампиев, Я. А. Володихин. Легендарная Чапаевская. М., 1968, стор. 200—204.

[2] Київський облдержархів, ф. Р-1, оп. 1, спр. 60, арк. 52.

[3] Там же, ф. Р-3, оп. 2, спр. 21, арк. 15.

[4] Газ. «Більшовик», 7 жовтня 1923 р.

[5] Київський облдержархів, ф. Р-1021, оп. 1, спр. 231, арк. 13.

[6] Газ. «Більшовик», 5 грудня 1923 р.

тор і молотарку, а в наступному році — снопов'язалку. Використання нової сільськогосподарської техніки, агротехнічні заходи забезпечували високі врожаї на полях комуни. Праця і життя комунарів яскраво свідчили про переваги колективного господарства перед одноосібним. Немала заслуга в цьому належала партійній організації, яку очолював В. Т. Боярчук. Комуну «Спартак», як зразкове соціалістичне господарство, в 1926 році відвідала делегація італійської молоді[1].

Заняття гуртка ліквідації неписьменності, Бородянка. 1926 р.

У перші ж роки Радянської влади поліпшувалась і охорона здоров'я трудящих. 1922 року в Бородянській лікарні вперше почали проводитися хірургічні операції, подавалася інша медична допомога. З великою теплотою бородянці згадують лікаря Бойченка.

Партійна організація, Рада й КНС приділяли велику увагу ліквідації неписьменності і розгортанню серед населення культурно-освітньої роботи. Для цього було мобілізовано актив інтелігенції. Вчителі зібрали понад 200 власних книг і в 1923 році відкрили сільську бібліотеку. Одне з приміщень, що належало до революції графу Шембеку, переобладнали в народний театр на 400 місць; тут проводилися лекції, влаштовувалися концерти. Самодіяльний учнівський гурток показав першу виставу. У 1927 році в селі почала діяти стаціонарна кіноустановка. Разом з комуністами велику організаційну й культосвітню роботу провадили комсомольці.

Територіальна партійна організація, яка зростала за рахунок сільської бідноти й комсомольців і в 1930 році налічувала 25 чоловік, невтомно роз'яснювала трудівникам переваги колективного господарювання. У соціалістичній перебудові села серйозну допомогу комуністам подавали незаможні селяни. 1929 року сільський КНС об'єднував 175 членів, серед яких було 10 комуністів, 22 комсомольці, 47 жінок. Комітет незаможних селян зміцнював бідняцько-середняцький союз, ізолював куркульство, активно боровся за проведення колективізації та зміцнення молодих колективних господарств[2]. У 1929 році до комуни було подано 240 заяв. Тоді ж понад 60 господарств бідняків об'єдналися в товариство спільного обробітку землі (ТСОЗ). Очолили це товариство О. Я. Гриша і П. А. Духненко. Навесні 1930 року ТСОЗ об'єднався з комуною «Спартак», а в липні того ж року на базі комуни організовано два колгоспи: ім. Леніна і «Жовтень». Наприкінці року вони об'єдналися в одну сільськогосподарську артіль ім. Леніна.

Куркульство намагалося зірвати кооперування селян, розвалити колгосп. Сільрада, райвиконком, партійна організація, при підтримці селян-бідняків зламали опір куркулів, деяких було виселено з Бородянки. На 1932 рік колективізацію в основному було закінчено.

Колективне господарство завдяки невтомній праці його трудівників успішно розвивалось. У 1933 році його очолив комуніст І. Г. Карпенко. Самовіддано працювали бригадир О. П. Качаленко, колгоспники П. С. Сліпенко, В. Х. Мазоха, ланкові М. Г. Бордзуха, Я. М. Патока, Н. І. Бородюк та інші. В 1937 році колгосп добився

[1] Газ. «Пролетарська правда», 31 жовтня 1926 р.
[2] Київський облдержархів, ф. Р-1021, оп. 1, спр. 190, арк. 32; спр. 231, арк. 11.

Ланкова колгоспу ім. Леніна М. Г. Бордзуха розповідає про свої успіхи гостям — членам делегації колгоспників Луховицького району Московської області. 1954 р.

значних успіхів у піднесенні врожайності. Озимої пшениці він зібрав по 15 цнт з площі 340 га, льону-зерна — по 5,3 цнт, льоноволокна — по 4 цнт, картоплі — по 147 цнт з кожного гектара.

Основною технічною культурою в господарстві був льон. Передові колгоспники артілі ім. Леніна, наслідуючи приклад п'ятисотенниць, оволодівали агротехнікою і добивалися кращих результатів. За одержання високих урожаїв льону М. Г. Бордзуха була учасницею Всесоюзної сільськогосподарської виставки і відзначена Великою срібною медаллю.

Напередодні Великої Вітчизняної війни колгосп ім. Леніна зайняв перше місце в районі по надоях молока і на Всесоюзній сільськогосподарській виставці 1940 року премійований автомашиною. Учасниками виставки були сільські майстри високих урожаїв: Г. Д. Нездолій, Ф. Є. Біденко, Я. М. Патока та інші передовики, які систематично, з року в рік одержували на великих площах по 190 й більше центнерів картоплі з гектара.

Радянська держава з року в рік збільшувала асигнування на охорону здоров'я, медичний персонал поповнювався кваліфікованими кадрами. Якщо в 1927 році в Бородянській лікарні було лише 16 ліжок і працював 1 лікар, то в 1939 році лікарня розширилась до 75 ліжок і в ній працювало 18 лікарів, фельдшерів та акушерок.

Змінювалося обличчя Бородянки, поліпшувалися матеріально-побутові умови життя людей. Підвищувався їхній культурний рівень. У селі діяли семирічна й середня школи, будинок культури. На середину 30-х років неписьменність повністю ліквідували. Газети й журнали одержувала кожна колгоспна сім'я.

З початком Великої Вітчизняної війни майже все доросле населення працювало на спорудженні протитанкового рову між Бородянкою і Берестянкою, допомагало радянським людям, які евакуювалися зі Львова, Бреста, Житомира. У серпні 1941 року на підступах до села відбувалися запеклі бої з ворогом. 24 серпня 1941 року гітлерівці окупували Бородянку.

Трудящі чинили рішучий опір загарбникам. У квітні 1942 року в селі створено підпільну групу, до якої увійшло 24 чоловіка. На чолі її став комуніст, офіцер Червоної Армії Д. Г. Титов. Незабаром було створено й другу групу, якою керував М. І. Федоренко, залишений обкомом партії для організації підпільної роботи в тилу ворога[1]. Підпільні групи проводили широку агітацію, спрямовану проти заходів окупантів. Група М. І. Федоренка влаштовувала диверсії на залізничному транспорті, виводила з ладу сільськогосподарські машини. Підпільники розмножували на ротаторі повідомлення Радянського інформбюро, листівки і розповсюджували їх серед населення.

Наприкінці 1942 року фашистам вдалося вистежити групу Д. Г. Титова. Частина групи на чолі з І. П. Бузовецьким, якій вдалося уникнути арешту, влилася до 1-го Бородянського партизанського загону, який комплектувався в основному з патріотів Бородянки, Бабинець, Нової Греблі. Серед партизанів загону були жителі Бородянки В. М. Зубенко, В. О. Самченко, В. Й. Дещицький, М. І. Пісковець, Г. Д. Боярчук, П. О. Патока, О. І. Патока, В. О. Бабич, Д. Д. Махинко, І. С. Пісковець та інші[2]. З 6 червня 1943 року всією діяльністю підпільних груп і боротьбою патріотів проти німецько-фашистських загарбників керував підпільний

---

[1] Київський облпартархів, ф. 5, оп. 2/6, спр. 14, арк. 22; спр. 16, арк. 1, 16.
[2] Там же, спр. 12, арк. 1.

Бородянський райком партії, до якого ввійшли Є. Ф. Шамрай, М. Д. Корнієнко, Е. Ф. Будник[1]. У той же час організовано й підпільний райком ЛКСМУ в складі Б. А. Миндича, М. І. Федоренка, М. Д. Леонової. За час своєї діяльності підпільний райком партії провів 6 засідань. За рішенням бюро 18 жовтня 1943 року було створено 3-й партизанський загін, що базувався у Клавдієвському лісі[2].

Народні месники 1-го Бородянського загону Київського партизанського з'єднання (зліва направо): П. А. Гудзенко, В. П. Данилюк, О. К. Кравченко, Г. С. Куцан, В. Є. Радченко, Д. Ф. Животов. 1943 р.

На осінь 1943 року з наближенням Червоної Армії партизанські дії значно активізувалися. 11 жовтня група партизан на шляху між Бородянкою і Києвом знищила штабні машини з 21 ворожим офіцером. В цілому партизани підрозділу під командуванням І. П. Бузовецького підірвали 3 паровози і 56 залізничних вагонів, знищили багато поліцаїв. Крім того, вони захопили цінні ворожі документи і передали їх розвідникам 60-ї армії[3].

У боротьбі з окупантами підпільні партійні та комсомольські організації підтримували тісний взаємозв'язок з партизанами, безпосередньо брали участь у бойових операціях. Так, член підпільного райкому ЛКСМУ М. Д. Леонова, жителька Клавдієвого, залишивши вдома хвору матір і двох дітей, виконувала відповідальні доручення підпільників, добувала цінні матеріали і передавала партизанам. Вона разом з молоддю зібрала й передала партизанам: 1 кулемет, 18 гвинтівок, 27 гранат, 5 пістолетів, багато патронів. 27 жовтня 1943 року М. Д. Леонова разом з М. І. Федоренко висадила в повітря на ст. Клавдієве фашистський склад боєприпасів[4]. За короткий час партизани пустили під укіс 4 ешелони з живою силою і технікою, знищили понад 300 гітлерівців[5].

Фашисти й поліцаї жорстоко розправлялися з радянськими людьми. За зв'язок з партизанами окупанти спалили сім'ї П. Т. Будника і М. В. Цуруль. А. С. Бордзуху і його дочку Марію, М. І. Нездолій та інших жителів села вони розстріляли тільки за те, що до війни члени їх сімей працювали в радянських установах. Всього за час окупації загарбники розстріляли 64 чоловіка, спалили живцем — 24, вигнали на фашистську каторгу — 53 жителів. Гітлерівці забрали у населення 280 голів худоби, 350 тонн хліба, спалили 103 хати і 12 комунальних будинків[6].

9 листопада 1943 року радянські війська, знищивши в жорстоких боях батальйон ворожої піхоти і захопивши значні трофеї, визволили Бородянку. 795 жителів села билися з фашистами на фронтах Великої Вітчизняної війни, з них 300 чоловік загинули. Понад 700 чоловік за мужність і відвагу нагороджені орденами й медалями.

Одразу ж після визволення населення розпочало відбудовні роботи. Відродження колгоспу ім. Леніна очолили комуністи О. Я. Гриша, І. М. Патока, М. Г. Бордзуха, О. Івахненко. Зусилля колгоспників спрямовувалися на організацію сільськогосподарських робіт, зокрема на проведення весняної сівби, піднесення врожайності, відродження тваринництва, відбудову зруйнованих господарських приміщень. В перші ж тижні після визволення почали діяти школи, медичні і культосвітні заклади.

---

[1] Київський облпартархів, ф. 5, оп. 2/6, спр. 11, арк. 44.
[2] Там же, спр. 185, арк. 83—84.
[3] Там же, спр. 14, арк. 25.
[4] Там же, спр. 16, арк. 2.
[5] Там же, спр. 14, арк. 23.
[6] Київський облдержархів, ф. Р-4758, оп. 2, спр. 7, арк. 1.

5 липня 1944 року Бородянський райком КП України затвердив первинну партійну організацію при Бородянській сільраді[1], а в 1945 році — колгоспну. Обидві вони систематично обговорювали важливі господарські й політичні питання і боролися за своєчасне проведення в життя своїх рішень. Правління колгоспу разом з парторганізацією провели велику організаційну роботу — створили бригади, укомплектували ланки, план весняних робіт було доведено до кожного колгоспника.

У 1946 році колгоспники розгорнули боротьбу за повне освоєння довоєнних площ посіву й підняття врожайності. На полях артілі вже працювало 3 трактори, 60 коней, використовувалися як тягло навіть корови[2]. В тому ж році артіль ім. Леніна добилася значних успіхів у виконанні плану розвитку тваринництва. Поголів'я великої рогатої худоби було доведено до 365 голів. За ці досягнення колгосп відзначено перехідним Червоним прапором ЦК КП України і Ради Міністрів УРСР.

Під керівництвом партійної організації колгоспу, яка в 1951 році налічувала 16 комуністів, розгорнулося соціалістичне змагання серед ланок і бригад, велась велика виховна робота серед усього населення, здійснювався контроль за господарською діяльністю правління. Комуністи своїм особистим прикладом мобілізовували колгоспників на самовіддану працю. Член КПРС М. Г. Бордзуха рік у рік вирощувала високі врожаї льону, за що була нагороджена золотою, срібною та кількома бронзовими медалями ВСГВ, а в 1958 році удостоєна ордена Трудового Червоного Прапора.

Серйозною опорою комуністів була комсомольська організація колгоспу, яка відновила свою діяльність ще в 1944 році. Всі комсомольці працювали безпосередньо на виробництві[3].

Великий крок уперед зробила артіль після вересневого (1953 р.) Пленуму ЦК КПРС. Правління її очолив комуніст І. Г. Карпенко, який раніше працював головою райвиконкому. На керівні посади прийшли комуністи О. П. Патока, К. О. Бузовецька, Є. П. Свириденко, Н. М. Матвєєва. Партійна організація і правління артілі за допомогою співробітників Українського науково-дослідного інституту економіки і організації сільського господарства розробили заходи щодо організації господарства на науковій основі. Рік у рік поліпшувався обробіток грунту, підвищувалася культура землеробства, зростали врожаї сільськогосподарських культур. У 1953 році колгосп одержав найвищий за всі післявоєнні роки прибуток — 2 млн. 150 тис. крб. (у тогочасному обчисленні).

Значних успіхів добилися хлібороби Бородянки і в наступні роки. В 1968 році вони зібрали з кожного гектара по 18,9 цнт зернових, у т. ч. по 27,2 цнт озимої пшениці.

Підвищення врожайності зернових і технічних культур дало можливість колгоспу піднести продуктивність тваринництва. На артільних фермах вирощують племінну велику рогату худобу білоголової української породи, яку відправляють до різних районів Київської області. Із застосуванням механізмів кожна доярка обслуговує 26 корів, тобто вдвічі більше, ніж при ручному доїнні. В одному з красивих будинків — кімната відпочинку для працівників ферми.

Колгосп ім. Леніна — високопродуктивне, високомеханізоване дослідно-показове господарство, відоме далеко за межами області. За ним закріплено 4326 га землі, в т. ч. сільськогосподарських угідь — 3234 га. На 1 січня

На польовому стані Бородянського колгоспу ім. Леніна. Підготовка літака сільськогосподарської авіації для обробітку посівів аміачною водою.

[1] Київський облпартархів, ф. 19, оп. 1, спр. 11, арк. 1.

[2] Там же, ф. 6748, оп. 1, спр. 2, арк. 97.

[3] Там же, оп. 2, спр. 3, арк. 58.

1970 року колгосп мав 23 трактори, 16 комбайнів, 24 автомашини та багато іншої сільськогосподарської техніки. Майже всі виробничі процеси механізовані і електрифіковані. В колгоспі є свій молокопереробний пункт, вальцьовий млин, пилорама, зразково обладнані майстерні для ремонту сільськогосподарської техніки.

Внаслідок самовідданої праці членів артілі зростають її прибутки, підвищується оплата праці. Якщо в 1955 році грошовий доход колгоспу становив 400 тис. крб., то в 1970 році — 733,7 тис. крб. Зростають і неподільні фонди колгоспу. 1958 року колгосп перейшов на гарантовану грошову оплату праці. Оплата одного людино-дня в 1964 році становила 2 крб. 39 коп., а в 1970 році — 5 карбованців.

Народна артистка СРСР Н. М. Ужвій серед учасників художньої самодіяльності Бородянського районного будинку культури. 1958 р.

Засідання Бородянського районного комітету народного контролю. 1969 р.

Славиться колгосп своїми працьовитими людьми. Серед його кращих трудівників — комуністка С. П. Свириденко, якій в 1957 році за високі надої молока (6870 кг на кожну корову) присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці; бригадир Г. Г. Цоколенко за успіхи у вирощенні льону та картоплі в 1965 році нагороджена орденом Леніна. На весь район відома рільнича бригада О. Й. Патоки— майстра високих урожаїв. Носіями і пропагандистами передового досвіду є голова правління Л. Л. Титаренко, нагороджений орденом Трудового Червоного Прапора, головний агроном колгоспу — заслужений агроном УРСР, делегат XXIII з'їзду КПРС Н. М. Матвєєва, завідуючий держсортдільницею Г. Л. Ткаченко та інші.

Трудящі Бородянки, готуючи гідну зустріч XXIV з'їзду КПРС та XXIV з'їзду КП України, успішно завершили план восьмої п'ятирічки. Зокрема, колгосп ім. Леніна план продажу державі зерна виконав на 469,9 проц., картоплі — 111,3 проц., м'яса — 197,2 проц., молока — 121,2 проц. Самовіддано трудилися також колективи Бородянського молокозаводу та районного відділення «Сільгосптехніки», які значно перевиконали планові завдання восьмої п'ятирічки і план першого кварталу 1971 року.

За післявоєнні роки в Бородянці відбулися грандіозні перетворення в галузі освіти, культури, охорони здоров'я. Поліпшились і побутові умови трудящих.

У зв'язку з розвитком господарства і зростанням села в 1957 році його віднесли до категорії селищ міського типу. Сьогодні Бородянка — красиве впорядковане селище, потопає в зелені садів. Через його центр рівною стрічкою тягнеться зелена алея. Тротуари й центральна вулиця заасфальтовані. За останній час збудовано понад 200 та перебудовано більш як 600 житлових будинків. Виріс новий мікрорайон на околиці селища, біля нової автотраси. Розширилися старі вулиці, збудовано нові: Комуністичну, Пушкінську, Садову, Веселу та інші.

Центр селища прикрашають нові сучасні споруди: кінотеатр, триповерхова середня школа, універмаг, гастроном, кафе «Льонок», меблевий магазин. Бородянка повністю електрифікована і радіофікована. В побут жителів увійшли пральні машини, холодильники, газові плити, телевізори.

Серед великого саду височать білі корпуси лікарні та поліклініки. В них працюють 36 кваліфікованих лікарів і 94 чоловіка середнього медперсоналу. Лікарня на 150 ліжок має клінічну, санітарно-бактеріологічну і зубопротезну лабораторії, два рентгенкабінети. В окремих приміщеннях розташовані дитяча та жіноча консультації, фізіоводолікарня, санітарно-епідеміологічна станція, протитуберкульозний диспансер.

У Бородянці діють середня школа, в якій навчається 740 учнів, і заочна середня школа, що налічує понад 1000 учнів. Працюють також музична школа і техучилище. На ниві народної освіти трудиться 83 вчителі, серед них відмінники народної освіти Ф. Д. Ісаєнко та Ф. І. Мороз, нагороджені орденом «Знак Пошани». За роки Радянської влади 500 вихідців з селища здобули вищу освіту і стали вченими, лікарями, інженерами. Одних учителів вийшло з Бородянки понад 100 чоловік.

Центром культурно-масової роботи є будинок культури. Тут працюють гуртки: музичний, хоровий, хореографічний та інші. Учасники художньої самодіяльності клубу часто виступають з концертами не тільки в Бородянці, а й у селах району.

У 1962 році при будинку культури на громадських засадах відкрито кімнату-музей В. І. Леніна. До послуг бородянців — дві бібліотеки з фондом, що налічує 55 тис. примірників книжок, будинок піонерів.

У Бородянці діють 23 первинні партійні організації, які об'єднують 505 комуністів, і 16 первинних комсомольських організацій, які налічують у своїх лавах 550 юнаків і дівчат. Комуністи й комсомольці працюють на всіх ділянках господарської, адміністративної, культурно-виховної роботи, виступають застрільниками, організаторами й керівниками трудящих у змаганні за дострокове виконання п'ятирічних планів розвитку народного господарства.

Значну господарсько-культурну роботу проводить Бородянська селищна Рада депутатів трудящих, до якої обрано 47 осіб. При селищній Раді працює 8 постійних комісій.

Окрилені ленінською програмою будівництва комунізму, трудящі селища впевнено здійснюють її величні накреслення.

В. П. ЛАДИЦЬКА, С. Т. ПОПОВ

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ, ЦЕНТРИ СЕЛИЩНИХ І СІЛЬСЬКИХ РАД БОГОДЯНСЬКОГО РАЙОНУ

БА́БИНЦІ — селище міського типу (з 1938 р.), центр селищної Ради, розташоване за 15 км від районного центру і за 7 км від залізничної станції Клавдієве. Населення — 2900 чоловік. Селищній Раді підпорядковані населені пункти Буда-Бабинецька, Голокрилля, Рудня-Шибенська.

У селищі працює склозавод, заснований 1860 року. За самовіддану працю 3 робітники заводу відзначені урядовими нагородами. Тут також розташовані підсобне господарство управління торгівлі виконкому Київської міської Ради депутатів трудящих та бригада колгоспу ім. Кірова, центральна садиба якого — в с. Здвижівці.

На території Бабинців є середня і початкова школи, клуб, бібліотека, лікарня. Вчителька середньої школи О. К. Петренко нагороджена орденом Леніна.

Бабинці в історичних документах уперше згадуються 1552 року.

За активну участь у Великій Вітчизняній війні понад 200 жителів нагороджено орденами й медалями СРСР. 1942 року в селі працювала підпільна комсомольська група, яку очолювала вчителька Г. В. Козлова.

БЛИСТАВИ́ЦЯ — село, центр сільської Ради, розташоване за 22 км від районного центру і за 6 км від залізничної станції Буча. Населення — 1260 чоловік. Сільраді підпорядкований населений пункт Озера.

На території села міститься центральна садиба колгоспу «Шлях правди», за яким закріплено 1,2 тис. га сільськогосподарських угідь, з них 1,1 тис. га орної землі. За успіхи в розвитку сільського господарства 5 колгоспників відзначені урядовими нагородами, у т. ч. доярка А. С. Кушніренко — орденами Леніна і Трудового Червоного Прапора.

Село має восьмирічну школу, будинок культури, бібліотеку.

У 1922 році створено комсомольський осередок.

За мужність і героїзм, виявлені на фронтах Великої Вітчизняної війни, 98 жителів Блиставиці нагороджені орденами й медалями СРСР.

Уродженці села В. А. Католиченко — кандидат технічних наук, П. С. Леоненко — кандидат економічних наук.

На території Блиставиці та на її околицях знайдено знаряддя праці кам'яного віку, виявлено слов'янський могильник X—XIII століття.

ДРУ́ЖНЯ — село, центр сільської Ради, розташоване за 6 км від районного центру. Населення — 2093 чоловіка.

У селі знаходиться центральна садиба радгоспу «Дружнянський», який має 2,9 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1,8 тис. га орної землі. За високі показники у роботі доярка О. П. Титенко нагороджена орденом Леніна. На території села розміщене відділення «Сільгосптехніки».

У Дружній — дві восьмирічні школи, клуб, бібліотека.

За переказами, у далеку давнину на місці сучасного села було місто Дружеськ, або Дружськ, через яке проходив шлях з Києва до древлянської столиці Іскоростень. На захід від Дружньої в урочищі Зозулячому знайдено залишки домниць, в яких плавили залізну руду для виготовлення зброї.

У 1920 році в селі створено комсомольський осередок.

У Дружній в 1942—1943 рр. діяла підпільна патріотична група у складі 13 чоловік. 420 жителів — учасників Великої Вітчизняної війни — відзначено урядовими нагородами.

ЖОВТНЕ́ВЕ (до 1939 р.— Голе) — село, центр сільської Ради, розташоване за 14 км від районного центру. Населення — 437 чоловік. Сільраді підпорядкований населений пункт Озерщина.

Місцевий колгосп «Комінтерн» має 1 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 730 га орної землі.

В селі є початкова школа, клуб, бібліотека.

За бойові заслуги у Великій Вітчизняній війні 115 жителів нагороджено орденами й медалями СРСР.

ЗАГА́ЛЬЦІ — село, центр сільської Ради, розташоване за 10 км від районного центру. Населення — 2199 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Бондарня, Гай, Нова Буда, Поташня.

На території села розміщена центральна садиба колгоспу «Зоря», який має 2 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1,6 тис. га орної землі. За трудові успіхи 8 колгоспників відзначено урядовими нагородами.

У Загальцях є середня, восьмирічна й початкова школи, будинок культури, клуб, дві бібліотеки, лікарня.

Загальці засновані наприкінці XVI століття.

За мужність і героїзм, виявлені на фронтах Великої Вітчизняної війни, 222 жителі нагороджені орденами й медалями СРСР. У 1942—1943 рр. у Загальцях діяла підпільна патріотична організація «Більшовицький агітатор № 1», створена секретарем комсомольської організації середньої школи Г. В. Петрусем. Очолював її комуніст В. Р. Галака. Підпільники вели агітацію серед населення, допомагали партизанам, влаштовували диверсії на залізниці. В вересні 1943 року майже всі підпільники були схоплені й закатовані гестапівцями.

ЗДВИ́ЖІВКА (до 1947 р.— Феліціалівка) — село, центр сільської Ради, розташоване за 12 км

від районного центру і за 8 км від залізничної станції Клавдієве. Населення — 836 чоловік.

Місцевий колгосп ім. Кірова має 1,7 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 926 га орної землі.

У селі є восьмирічна школа, будинок культури, бібліотека.

Під час революції 1905—1907 рр. у Здвижівці відбулося повстання селян, які намагалися поділити між собою поміщицьку землю. Царські війська придушили цей виступ.

108 жителів села — учасників Великої Вітчизняної війни — відзначені урядовими нагородами.

Біля села досліджено поселення доби бронзи, збереглися залишки давньоруського міста Здвижень, яке згадується у літопису 1097 року.

КАЧА́ЛИ — село, центр сільської Ради, розташоване за 10 км від районного центру і за 15 км від залізничної станції Бородянка. Населення — 731 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Волиця, Галинка, Стара Буда, Торфяне.

У селі — центральна садиба колгоспу «Перемога», за яким закріплено 5 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2 тис. га орної землі.

Село має восьмирічну школу, клуб, бібліотеку.

В 1923 році в Качалах засновано комсомольський осередок.

За активну участь у Великій Вітчизняній війні 275 жителів нагороджено орденами й медалями СРСР.

КЛА́ВДІЄВО-ТАРА́СОВЕ — селище міського типу (з 1938 р.), розташоване за 10 км від районного центру. Залізнична станція Клавдієве. Населення — 5200 чоловік.

У селищі працюють фабрики: меблева, ткацька, ялинкових прикрас. На цих підприємствах зайнято понад 700 робітників.

На території селища є середня школа, вечірня середня школа, клуб, бібліотека, лікарня. За 2 км від селища розташована обласна протитуберкульозна лікарня.

Населений пункт засновано 1900 року у зв'язку з будівництвом залізниці. Спочатку село мало назву Немішаєве-II.

У 1942—1943 рр. тут діяла підпільна патріотична група на чолі з І. О. Поляковим. У липні 1943 року в лісах поблизу Клавдієво-Тарасового було створено 1-й Бородянський партизанський загін, якому місцеві жителі подавали велику допомогу. В боях проти фашистів у селищі загинув партизан М. П. Макійчук. Тепер зупинка на 53 км залізниці має назву Макійчукове. У Великій Вітчизняній війні брало участь 1053 жителі, майже всі вони нагороджені орденами й медалями СРСР.

КОЗИНЦІ́ — село, центр сільської Ради, розташоване за 30 км від районного центру і за 6 км від залізничної станції Немішаєве. Населення — 1459 чоловік. Сільраді підпорядковане с. Діброво-Ленінське.

У Козинцях розташований відділок Українського науково-дослідного інституту картопляного господарства, який має 1,2 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1 тис. га орної землі. На дослідних полях інституту вирощують нові сорти картоплі.

Село має середню школу, клуб, кінотеатр, бібліотеку.

У 1942—1943 рр. у Козинцях діяла підпільна партійна група, яка налічувала 11 чоловік. Очолював її П. Т. Будник. Улітку 1943 року виникла підпільна комсомольська група з 6 чоловік на чолі з М. Мельниченком. За бойові заслуги на фронтах Великої Вітчизняної війни 120 жителів села нагороджено орденами й медалями СРСР.

ЛУБ'Я́НКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 22 км від районного центру і за 10 км від залізничної станції Буча. Населення — 1294 чоловік.

Колгосп «Серп і молот» має 1,8 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1,2 тис. га орної землі. За самовіддану працю 4 колгоспники нагороджено орденами й медалями СРСР.

У Луб'янці є середня школа, клуб, бібліотека.

В 1897 році селяни, доведені до відчаю злиденним життям та численними утисками місцевого поміщика, розгромили його маєток. Удруге селяни напали на поміщицький маєток у 1905 році. Організатором виступу був уродженець села пітерський робітник К. О. Омельченко.

За мужність і відвагу, виявлені на фронтах Великої Вітчизняної війни, 230 жителів відзначено урядовими нагородами.

Уродженцями села є доценти П. В. Петренко і М. Ф. Петров, поет Ф. В. Петров.

МАЙДА́НІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 18 км від районного центру і за 7 км від залізничної станції Спартак. Населення — 811 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Вишняки та Язвинка.

На території села міститься центральна садиба радгоспу «Майданівський», який має 4,2 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2,2 тис. га орної землі. 5 передовиків виробництва нагороджено орденами й медалями СРСР.

У Майданівці є восьмирічна школа, два клуби і дві бібліотеки.

213 жителів — учасників Великої Вітчизняної війни — відзначено урядовими нагородами.

Уродженцями села є доктор економічних наук, член-кореспондент ВАСГНІЛ І. Н. Романенко та доктор технічних наук П. Н. Романенко.

На території Майданівки знайдено знаряддя праці доби бронзи.

МИГА́ЛКИ — село, центр сільської Ради, розташоване за 35 км від районного центру і за 3 км від залізничної станції Тетерів. Населення — 1382 чоловіка. Сільській Раді підпорядковане с. Рудня-Мигальська.

На території села — центральна садиба колгоспу «Нове життя», за яким закріплено

Пам'ятник Герою Радянського Союзу підпільниці Н. І. Сосніній на ст. Тетерів. 1969 р.

2,4 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 777 га орної землі.

У Мигалках є восьмирічна школа, клуб, бібліотека.

За героїзм і відвагу, виявлені в боях з ворогом у роки громадянської війни, відзначено урядовими нагородами 14 жителів, а в роки Великої Вітчизняної війни — 79 жителів. Уродженцю села Г. Н. Петренку присвоєно звання Героя Радянського Союзу.

МИКУ́ЛИЧІ — село, центр сільської Ради, розташоване за 15 км від районного центру і за 1 км від залізничної станції Немішаєве. Населення — 2887 чоловік.

У селі міститься відділок Немішаєвського радгоспу-технікуму, який має 2,6 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1,7 тис. га орної землі. За самовіддану працю робітниця К. Ф. Приймаченко нагороджена орденом Леніна.

У Микуличах — середня школа, клуб, бібліотека.

За мужність і відвагу, виявлені на фронтах Великої Вітчизняної війни, 117 жителів нагороджено орденами й медалями СРСР. В. Г. Яковенку посмертно присвоєно звання Героя Радянського Союзу.

Уродженці села Н. П. Корнієнко — генерал-майор, а Г. Ю. Корнієнко — кандидат сільськогосподарських наук.

На території села збереглися залишки двох городищ, одне з них — часів Київської Русі. Біля села є 5 стародавніх курганів.

МИ́РЧА — село, центр сільської Ради, розташоване за 17 км від районного центру і за 14 км від залізничної станції Спартак. Населення — 1460 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Великий Ліс, Коблиця, Коблицький Ліс, Тальське.

У Мирчі розташована бригада колгоспу «Перемога», центральна садиба якого — в селі Качалах. Тут також працює склозавод, заснований у 1840 році.

Село має середню школу, клуб, бібліотеку.

240 жителів — учасників Великої Вітчизняної війни — відзначено урядовими нагородами.

Уродженці села М. П. Бабич — кандидат технічних наук, а В. А. Бовтрук — кандидат економічних наук.

НЕ́БРАТ — село, центр сільської Ради, розташоване за 6 км від районного центру і за 9 км від залізничної станції Бородянка. Населення — 438 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Берестянка і Михайленків.

Колгосп «Прогрес» має 3 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1,4 тис. га орної землі.

У селі — початкова школа, клуб, бібліотека.

У 1862 році селяни, незадоволені реформою, під впливом агітації солдата Г. Собачкіна, виступили проти поміщика. Повстання придушили царські війська.

За бойові заслуги у Великій Вітчизняній війні 127 жителів нагороджено орденами й медалями СРСР.

Уродженець села О. К. Знак — кандидат філософських наук.

НЕМІША́ЄВЕ (у 1917—1928 рр.— Шевченкове) — селище міського типу (з 1950 р.), центр селищної Ради, розташоване за 22 км від районного центру. Залізнична станція. Населення — 4100 чоловік.

На території селища — завод кормових антибіотиків і маслозавод. Тут же розташовані Український науково-дослідний інститут картопляного господарства і радгосп-технікум.

У Немішаєвому є середня школа і вечірня школа робітничої молоді, будинок культури, 2 клуби, 5 бібліотек, лікарня.

Немішаєве засноване в 1900 році у зв'язку з будівництвом залізниці Київ—Ковель.

За бойові заслуги у Великій Вітчизняній війні 280 жителів нагороджено орденами й меда-

У Тетерівському ліспромгоспі. 1970 р.

лями СРСР. В період тимчасової окупації селища тут діяла підпільна патріотична група.

НОВА́ ГРЕ́БЛЯ — село, центр сільської Ради, розташоване за 11 км від районного центру і за 8 км від залізничної станції Бородянка. Населення — 832 чоловіка. Сільраді підпорядковані населені пункти Вабля і Пороскотень.

Колгосп ім. Шевченка має 2,3 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1,3 тис. га орної землі. За самовіддану працю 8 колгоспників відзначені урядовими нагородами.

У Новій Греблі є середня школа, будинок культури, бібліотека.

На околиці Нової Греблі збереглися залишки кар'єрів та горби шлаку. Колись тут жителі добували болотну руду, з якої виплавляли залізо, кували знаряддя праці й зброю. Перша письмова згадка про Нову Греблю належить до 1640 року.

77 жителів — учасників Великої Вітчизняної війни — відзначено урядовими нагородами. В період тимчасової окупації у селі діяла підпільна комсомольська група на чолі з П. Усом.

ПИЛИПО́ВИЧІ — село, центр сільської Ради, розташоване за 6 км від районного центру. Населення — 1576 чоловік.

Тут розташоване підсобне господарство управління громадського харчування виконкому Київської міської Ради депутатів трудящих.

У селі є восьмирічна школа, клуб, бібліотека.

За мужність і відвагу, виявлені на фронтах Великої Вітчизняної війни, 108 жителів нагороджено орденами й медалями СРСР.

ПІСКІ́ВКА — селище міського типу (з 1938 р.), центр селищної Ради, розташоване за 30 км від районного центру і за 5 км від залізничної станції Тетерів. Населення — 7000 чоловік. Селищній Раді підпорядковане с. Рудня-Пісківська.

На території селища розташовані склотарний і лісопильний заводи, хлібозавод, лісгоспзаг, лісова дослідно-виробнича станція. За самовіддану працю 15 чоловік нагороджено орденами й медалями СРСР, у т. ч. В. Ф. Хоменко, С. А. Сьомін, О. М. Польовий — орденом Леніна.

У Пісківці — дві середні школи, вечірня школа робітничої молоді, 4 клуби, 8 бібліотек, лікарня.

Селище засноване наприкінці XVI — на початку XVII ст. 1760 року тут відкрито чавуноливарний завод.

Селяни Пісківки у 1905 році активно виступали проти поміщика.

У 1923 році створено партійний і комсомольський осередки.

За активну участь у Великій Вітчизняній війні 335 жителів відзначено урядовими нагородами.

ШИ́БЕНЕ — село, центр сільської Ради, розташоване за 12 км від районного центру і за 18 км від залізничної станції Бородянка. Населення — 1316 чоловік. Сільраді підпорядковане с. Красний Ріг.

За місцевим колгоспом «Більшовик» закріплено 2,3 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1 тис. га орної землі.

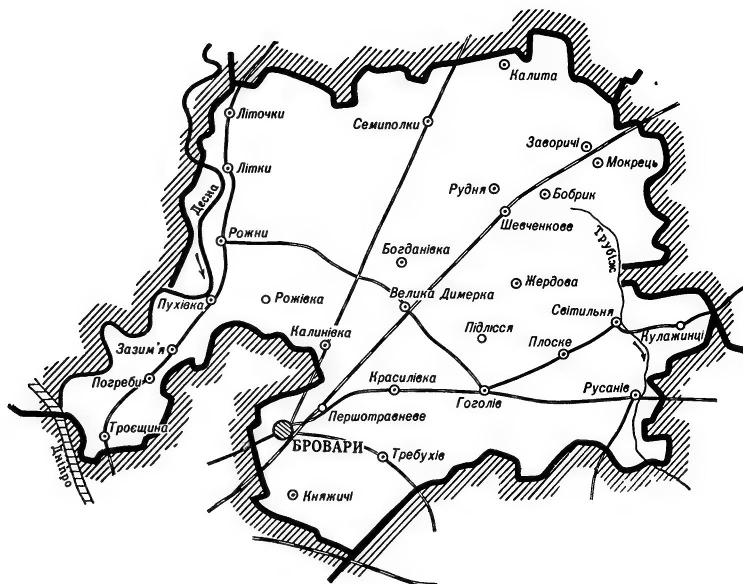
У Шибеному — середня школа, клуб, бібліотека.

Село засноване у XV ст. 1902 року тут побудовано склозавод.

Партійний осередок організовано 1918 року, а комсомольський — 1920 року.

За мужність і відвагу, виявлені на фронтах Великої Вітчизняної війни, 77 жителів нагороджено орденами й медалями СРСР.

БРОВАРСЬКИЙ РАЙОН

БРОВАРИ́

Бровари — місто районного підпорядкування (з 1956 року), розташоване за 22 км від Києва, на автомагістралі Київ — Ленінград та залізниці Київ—Москва. Населення — 39,1 тис. чоловік.

Бровари — центр однойменного району, площа якого 1,3 тис. кв. км, населення — 123,2 тис. чоловік, у т. ч. 86,2 тис. сільського. В районі — одна міська та 25 сільських Рад, яким підпорядковано 44 населені пункти. На території району є поклади кварцевих пісків, промислових глин. Тут розташовані 14 радгоспів, 6 птахофабрик, діє 25 промислових підприємств. У районі — 40 шкіл, 12 будинків культури, 20 клубів, 35 бібліотек.

Вперше Бровари згадуються у документальних джерелах за 1628 рік[1]. Назва пов'язана з наявністю тут пивоварень («броварень»)[2]. На той час більша частина Остерського староства, куди входили і Бровари, належала князю Ієремії Вишневецькому.

З початком визвольної війни 1648—1654 рр. Вишневецький укріпив Бровари, перетворивши містечко на опорний пункт у боротьбі проти селянсько-козацького війська. У травні—червні 1648 року магнат Ієремія Вишневецький зосередив тут великий загін, озброєний 50 гаківницями[3]. Але незабаром цей загін змушений був залишити Бровари під ударами повсталих селян, які оголосили себе козаками.

1649 року утворюється козацька сотня з центром у Броварах, а 1667 року, в зв'язку з розширенням меж Київської сотні, ввійшла до її складу[4].

У 1654 році жителі Броварів, схваливши рішення Переяславської ради про

---

[1] Журн. «Киевская старина», 1896, № 5, стор. 261.
[2] Городские поселения в Российской империи, т. 5, ч. 2. СПб., 1865, стор. 416.
[3] Воссоединение Украины с Россией, т. 2, стор. 70.
[4] М. А. Максимович. Собрание сочинений, т. 1, стор. 704.

возз'єднання України з Росією, склали присягу на вірність цьому союзові[1]. Під час російсько-польської війни містечко кілька разів зазнавало великих спустошень. 1658 року його зруйнували татари: «татар человек с двести и то де местечко все вырубили, и церковь божию разорили, и иконы ободрали и искололи, ругаясь, и книги изрубили»[2].

Постраждали Бровари й 1659 року під час боїв між військами зрадника українського народу гетьмана Виговського і російським військом. У 1666 році Бровари були порівняно невеликим населеним пунктом — тут налічувалося 46 селянських та 68 козацьких дворів[3].

Після закінчення визвольної війни Бровари з навколишніми землями стали власністю Києво-Печерської лаври. Належність цих земель лаврі була офіційно підтверджена в 1680 році гетьманом Іваном Самойловичем, а 1719 року — Петром І. На 1769 рік у Броварах було 117 дворів, з яких 2 належали священикам, 2 — дякам, 1 — полковниці, 68 — козакам, а 44 — підданим Києво-Печерської лаври. На той час тут проживало 708 чоловік[4]. Києво-Печерська лавра жорстоко експлуатувала трудяще населення, позбавляючи його елементарних прав. Коли селянка Устина Марченко з сусіднього села Пухівки після смерті свого чоловіка одружилася з броварським козаком Денисенком, «святі отці» забрали у неї разом із землею та садибою не лише майно й худобу, а й двох її малолітніх синів, «так как оные — сыновья Устины Марченко есть действительно лаврские подданые»[5].

Лавра намагалася покріпачити й козацьке населення, яке було неоднорідним за своїм соціальним станом. Переважна більшість козацьких дворів мала не більше 2 десятин землі; багатії ж володіли земельними ділянками, що налічували близько 30 десятин[6]. Заможні козаки одночасно з землеробством займалися шинкарством, успішно конкуруючи в цьому з лаврою, якій належало тут монопольне право на винокуріння. Так, у 1760 році лавра мала в Броварах свою винокурню на 3 казани, де вироблялося щорічно 1000 відер горілки; її продавали у 3-х монастирських шинках. Того ж року 26 багатих козаків володіли тут 27 винокурнями на 39 казанів. У гонитві за прибутками від шинкарства у Броварах лавра неодноразово порушувала судові справи проти місцевих козаків; у 1781 році священики вели 15 таких справ, у 1784 — 32[7]. Оскільки Печерська лавра була багата і впливова, вміла підкупити урядовців, ці справи, як правило, вирішувалися не на користь козаків.

Після секуляризації церковних земель у 1782 році монастирські селяни Броварів були переведені до розряду державних. Але їх становище не стало кращим.

З ліквідацією полкового устрою на Україні Бровари в 1786 році ввійшли до складу Київського намісництва, а з 1802 року стали волосним центром Остерського повіту Чернігівської губернії. Бровари були розташовані на важливому торговому шляху з Москви до Києва, тому в центрі містечка в 90-х роках XVIII ст. було споруджено заїжджий двір і відкрито кілька торгових лавок. Три рази на рік тут відбувалися великі ярмарки. Населення займалося землеробством, ремеслами, багато селян, позбавлених землі, ходило на заробітки.

В першій половині XIX ст. посилюється процес майнового розшарування селянства. Заможні козаки збагачувалися, прибираючи до своїх рук землі найбідніших козаків і державних селян. В одному з документів Остерського повітового суду за 1827 рік зазначено: «...козак Владислав Скок продав губернському секретарю К. Шполярському лежачий в Броварах поблизу його, Шполярського, казенний город, вчинивши крайнє для казенних селян розорення і кривду, бо багато казенних

[1] Воссоединение Украины с Россией, т. 3, стор. 517.
[2] Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России, т. 11. СПб., 1879, стор. 41—62.
[3] Переписні книги 1666 року, стор. 325.
[4] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 57, оп. 1, спр. 414, арк. 14, 15.
[5] В. Н. Крикотун. Положение и борьба крепостных крестьян Лавры во 2-й половине XVII в. Правда о Киево-Печерской лавре. К., 1963, стор. 44.
[6] Чернігівський облдержархів, ф. 156, оп. 2, спр. 15, 16, 17.
[7] Журн. «Україна», 1930, № 1, стор. 56.

селян і так мають цих земель зовсім мало»[1]. Крім державних селян і козаків, у Броварах було чимало поміщицьких кріпаків. Так, на 1834 рік у поміщика Афендика їх було 7, у Горясової — 4, у Чубинської — 14, у поміщика Г. К. Бєлелова — 13 чоловік[2].

В 1843—1847 рр. Бровари кілька разів відвідував Т. Г. Шевченко. Це знайшло відображення в його творах: «Прогулка с удовольствием и не без морали», «Близнецы», «Варнак», «Сотник», «Катерина». Зокрема, в поемі «Катерина», розповідаючи про свою знедолену героїню, Шевченко пише:

Заплакала, пішла шляхом,
В Броварах спочила,
Та синові за гіркого
Медяник купила...

А 19 травня 1861 року броварці з глибоким сумом попрощалися з прахом Т. Г. Шевченка. Процесія, що супроводила домовину великого Кобзаря, зупинилася в Броварах, де її зустріли студенти, робітники, представники інтелігенції міста Києва[3].

Реформа 1861 року мало поліпшила становище трудящих. 209 державних селян Броварів одержали 1696 десятин малородючої землі за величезний викуп: протягом 49 років вони повинні були сплачувати по 1798 карбованців[4].

Після скасування кріпацтва економічне життя Броварів пожвавлюється. Цьому, зокрема, сприяло будівництво в 1868 році залізниці Курськ—Київ, яка пройшла через Бровари. У 1879 році купець Сумароков заснував у Броварах канатну фабрику, а через 5 років таку ж фабрику побудував купець Шилін. Обидва підприємства виробляли у 1902 році канатів і вірьовок на 12 тис. крб.[5] Крім того, тут діяли 4 борошномельні млини, лісопильня та підприємства для виробництва колісної мазі. Значне місце в економіці Броварів посідала також кустарна промисловість. На початку XX ст. в містечку налічувалося близько 70 кустарів — ковалів, слюсарів, шевців, теслярів, бондарів, гончарів та інших[6]. Розвивалася торгівля: на той час було 9 лавок та 4 рундуки.

Напередодні першої світової війни в Броварах збудовано миловарний, чавуноливарний, клінкерний та 3 шкіряні заводи. Сполучення з Києвом здійснювалося за допомогою диліжансів, а з 1912 року став до ладу мототрамвай.

Проведення через Бровари залізниці і заснування перших промислових підприємств прискорили зростання містечка. Якщо в 1858 році в ньому налічувалося 239 дворів, то в 1897 — 464. На 1897 рік тут проживало 4312 чоловік населення[7].

З розвитком капіталізму відбувався дальший процес розшарування селянства. Значна частина розорених селян йшла працювати на підприємства.

Незважаючи на розвиток промисловості, пожвавлення торгівлі та певне зростання містечка, лишалися занедбаними в Броварах охорона здоров'я, народна освіта. В містечку не було ніяких лікувальних закладів. Найближча лікарня знаходилася за 18 км — у Гоголеві. В XVII—XVIII ст. при Троїцькій церкві була школа[8]. 1882 року у Броварах заснували земську школу, перетворену 1896 року у двокласне сільське училище. На 1903 рік у школі налічувалося 208 учнів.

Під впливом революційних подій 1905—1907 рр. у Броварах посилилися революційні настрої, серед селян розповсюджувалися соціал-демократичні лис-

[1] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 71, оп. 2, спр. 44, арк. 5.
[2] Чернігівський облдержархів, ф. 132, оп. 1, спр. 454, арк. 1—2; спр. 570, арк. 1—2; спр. 1299, арк. 1—2.
[3] В. Чаговец. У могилы Т. Г. Шевченко. К., 1928, стор. 32—33.
[4] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 1437, оп. 1, спр. 4, арк. 1, 8, 10, 12.
[5] Россия. Полное географическое описание нашего отечества, т. 7. Малороссия, стор. 376—377.
[6] Київський облдержархів, ф. Р-121, оп. 1, спр. 11.
[7] Описание Черниговской губернии, т. 11. Чернигов, 1901, стор. 289.
[8] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 57, оп. 1, спр. 415, арк. 99, 217.

тівки. Коли чорносотенці підбивали на організацію єврейського погрому, селяни прогнали їх[1].

З початком імперіалістичної війни становище трудящих Броварів погіршилося. Переважна більшість чоловічого населення була забрана на фронт, злидні й розруха панували в селянських родинах. В 1916 році недосів озимини у Броварах становив від 25 до 50 процентів[2].

Жителі Броварів дедалі активніше включалися у боротьбу за землю, що особливо проявилося під час Лютневої революції. Трудящі Броварів гаряче вітали перемогу Великої Жовтневої соціалістичної революції. У січні 1918 року в містечку було встановлено Радянську владу. Тоді ж тут створили комуністичний осередок, головою якого обрали А. П. Березку.

Але вже на початку березня Бровари загарбали німецько-австрійські окупанти. Партійний осередок пішов у підпілля. Комуністи розгорнули діяльність по зриву грабіжницьких планів окупантів, зокрема щодо вивезення зерна. У містечку розповсюджувалися листівки та відозви з закликами до рішучої боротьби.

В перші дні грудня кайзерівські війська змушені були залишити Бровари. Але зразу ж містечко захопили петлюрівці. Зосередивши тут значні військові сили (40 тис. чоловік), Петлюра особисто керував операціями, наказавши військам триматись до останнього[3].

В січні 1919 року з боку Чернігова в напрямку на Київ через Бровари розгорнула наступ 1-ша Українська радянська дивізія на чолі з І. С. Локотошем. Командуючий Українським фронтом В. О. Антонов-Овсієнко направив для зміцнення частин 1-ої дивізії додаткові військові сили, зокрема, з Харкова прибули бронепоїзд № 9 та два полки з артилерією. 30 січня 1919 року навальною атакою 1-й Богунський полк під командуванням М. О. Щорса та 2-й Таращанський полк під командуванням В. Н. Боженка взяли петлюрівців у кільце[4]. 1 лютого 1919 року Бровари були визволені.

Тут зосередилися значні сили радянських військ, у т. ч. артилерія, кіннота, піхота, бронепоїзди. 4-го лютого В. О. Антонов-Овсієнко оглянув розташовані в Броварах військові частини, які готувалися до наступу на Київ[5].

Незадовго до визволення Броварів від петлюрівців 12 січня 1919 року підпільний партійний осередок створив волревком, який очолив А. П. Березка. Членами ревкому затвердили Н. Т. Короля та В. В. Смирнова[6]. Пізніше, в травні—червні, до складу ревкому ввійшли М. М. Осипов і А. Є. Андрєєв. Ревком розгорнув діяльну роботу щодо налагодження мирного життя.

26 серпня 1919 року до Броварів наблизилися війська Денікіна. Розгорнулись жорстокі бої на підступах до містечка, яке обороняли бійці 60-ї стрілецької дивізії 12-ї армії. Під час цих боїв командир взводу М. М. Томарді без всякого прикриття викотив гармату на околицю містечка і влучними пострілами примусив наступаючого ворога зупинитись. У цьому ж бою відзначилися командир взводу М. С. Хоменко, начальник кулеметної команди Н. П. Алексєєв, навідники М. Іванов та А. Бабенко, розвідник І. Шмир, їздові П. Шеїн та Т. Новиков[7]. Але під тиском переважаючих сил противника радянські частини 27 серпня змушені були відступити. Члени ревкому М. М. Осипов та А. Є. Андрєєв були схоплені денікінцями і по-звірячому зарубані шаблями. Їх іменами названі вулиці у Броварах.

---

[1] П. Шморгун. Большевистские организации Украины в годы первой русской революции. М., 1955, стор. 138.

[2] В. К. Щербаков. Жовтнева революція й роки громадянської боротьби на Чернігівщині. Чернігів, 1927, стор. 7.

[3] Центральний державний архів Радянської Армії (далі — ЦДАРА), ф. 103, оп. 1, спр. 51, арк. 26.

[4] ЦДАЖР УРСР, ф. 1738, оп. 1, спр. 2, арк. 113.

[5] Журн. «Літопис революції», 1930, № 1, стор. 113, 116, 117, 118.

[6] Чернігівський облдержархів, ф. Р-7, оп. 1, спр. 2, арк. 3.

[7] Гражданская война на Украине, т. 2, стор. 373—374.

Денікінці недовго безчинствували в містечку. 10 грудня 1919 року радянські війська оточили й захопили біля Броварів у полон Білозерський, Кабардинський і Гвардійський денікінські полки з штабами і всім майном. Бровари були визволені. Наступного ж дня відновив свою діяльність волосний ревком на чолі з А. П. Березкою. Умови для роботи були складні: у передмісті з'явилася банда Ромашки, яка постійно тероризувала населення. 15 січня 1920 року бандити замучили у Броварах кілька сімей[1]. Ревком організував населення на відсіч банді, багато приділяв уваги зміцненню Радянської влади, разом з Броварською військово-продовольчою комісією допомагав 12-й армії всім необхідним, зокрема виділяв підводи, коні, забезпечував хлібом тощо[2]. 15 лютого 1920 року в Броварах відбувся недільник під гаслом допомоги фронту. 116 чоловік за 3,5 години навантажили дровами 36 вагонів і відправили їх для опалення госпіталів[3].

Налагодження нормального життя в місті було перервано наступом білопольських військ, які 11 травня 1920 року окупували Бровари, відрізавши на станції 2 радянські бронепоїзди. Але бронепоїзд № 56 «Комунар», який прибув з боку Дарниці, допоміг їм вирватися з оточення. За цю операцію 7 червоноармійців і командирів були нагороджені орденом Червоного Прапора[4]. 12 травня 20-а бригада 12-ї армії і Башкирська бригада з боєм зайняли станцію Бровари. Однак під натиском переважаючих сил ворога вони залишили станцію і відійшли. Проте вже 8 червня 1920 року частини 58-ї дивізії і 19-ї бригади визволили Бровари.

Зразу ж відновив свою діяльність волревком, головою якого був призначений С. Н. Микало. Одночасно розгорнув роботу партійний осередок, головою якого став І. Т. Король. Він розпочав свою діяльність з виборів сільської Ради, згуртування незаможників у КНС, який незабаром зріс до 30 чоловік. КНС працював у тісному контакті з волревкомом. 15 серпня 1920 року на волосному з'їзді Рад був обраний волвиконком, якому передав свої повноваження волревком[5]. Волвиконком розгорнув велику організаційну роботу щодо ліквідації руйнівних наслідків громадянської війни. У жовтні 1920 року волвиконком провів «тиждень селянина», допомігши родинам червоноармійців і біднішому населенню засіяти землю, взяв на облік усіх ремісників та майстерні, які могли виготовляти сільськогосподарський інвентар. Під контроль волвиконкому перейшли 4 борошномельні млини, лісопильня та підприємство для виробництва колісної мазі. Всього тут працювало 57 чоловік. Решта підприємств не діяла.

Долаючи розруху, партійні і радянські органи налагоджували мирне життя. У серпні 1921 року створили комітет допомоги хворим і пораненим червоноармійцям. Незабаром такі комітети діяли по всіх селах волості.

Бровари з прилеглими селами були надто віддалені від центру повіту, тому весною 1923 року був створений Броварський район. Почали діяти райком партії, райвиконком, райком комсомолу. Першим секретарем райкому партії був селянин-бідняк із с. Пухівки, член РСДРП з 1905 року С. Т. Покидько, головою райвиконкому— селянин-бідняк М. Є. Дроботун. На початку 1922 року утворюється ініціативна група з семи комсомольців, вона допомагала молоді вступити до лав РКСМ. Комсомольці селища, керовані комуністами, проводили велику культурно-освітню роботу, зокрема організовували читання лекцій, створювали гуртки художньої самодіяльності, збирали кошти на спорудження пам'ятника Т. Г. Шевченку.

Незважаючи на труднощі відбудови, що їх доводилося долати, броварці подали братню допомогу голодуючому населенню Поволжя. На початку 1922 року в Броварах у створеному дитбудинку розмістили 50 дітей. Комсомольці взяли шефство над ним, подавали дітям всіляку допомогу.

---

[1] Чернігівський облдержархів, ф. Р-21, оп. 1, спр. 4, арк. 3.
[2] Київський облдержархів, ф. Р-121, оп. 1, спр. 28, арк. 8, 11, 13, 19.
[3] Газ. «Известия Киевского губревкома», 17 лютого 1920 р.
[4] Гражданская война на Украине, т. 3, стор. 118.
[5] Чернігівський облдержархів, ф Р-7, оп. 1, спр. 21, арк. 77—78.

На 1923 рік населення селища становило 4065 чоловік. Районні партійні та радянські органи багато робили для відбудови підприємств. На початку 1924 року стали до ладу чавуноливарний завод, шкірзавод, паровий млин та канатні підприємства, на яких працювало 103 чоловіка[1].

У 1924 році відкрилися перші кооперативні крамниці. До цього в Броварах було 10 приватних крамниць, причому ціни на продукти в них, особливо на м'ясо, власники встановлювали надто високі. Відкрита на початку 1924 року кооперативна крамниця привернула до себе більшість населення. Ціни тут були у три рази нижчі, і хоч їй одній важко було змагатися з 10 приватними крамницями, вона наполовину задовольняла потреби населення, залучаючи все більше жителів до споживчого кооперативу. На початок 1925 року до кооперативу вступило 78 процентів дворів селища[2].

Перші успіхи були здобуті і в розвитку народної освіти. У серпні 1921 року в Броварах відкрилася семирічна школа ім. І. Я. Франка, яка охопила навчанням значну частину дітей шкільного віку. З квітня 1923 року в селищі стала діяти початкова школа та школа бджільництва[3].

Розгорталася культурно-масова робота. У серпні 1923 року організували райсільбудинок, при якому діяли театральна, бібліотечно-літературна, музична, хорова, лекційна секції. Працювали гуртки художньої самодіяльності; райсільбудинок відкрив також у селах району 2 лікнепи та 12 хат-читалень. У червні 1925 року при райсільбудинку утворено літгурток київської філії «Плугу», до якого відразу вступило 16 чоловік, переважно комуністи, комсомольці й члени КНС. Гурток знайомив населення з новітньою літературою, випускав стінгазету райсільбуду[4]. Одним з активістів літгуртка був полум'яний комсомольський поет Д. І. Чепурний (1908—1944). Ще навчаючись у школі, він організував гурток літкорів та диткорів, висвітлював роботу школи, учнівських гуртків на сторінках газети «На зміну» та журналу «Червоні квіти». Тут же друкувалися його вірші. 1927 року Д. І. Чепурний переїхав у Київ, де вступив до молодіжної письменницької спілки «Молодняк», організованої ЦК ЛКСМУ. Уже в своїх перших віршах він виступає як поет-громадянин, борець проти куркульства:

Досить!
Чуєте, дядьку, досить!
Батько мій спину на вас ламав,
Ви були в хромових, батько мій босий,
А надворі — зима.

Чепурний часто приїздив у Бровари, де виступав перед молоддю[5]. Одну з вулиць міста названо його ім'ям. Активну участь у культурно-освітній роботі брала уродженка Броварів — перекладачка Л. А. Ященко[6].

23 липня 1923 року в центрі Броварів відкрито пам'ятник Т. Г. Шевченку і впорядковано навколо нього великий сквер. У жовтні 1925 року в селищі розпочалось демонстрування кінофільмів, а в грудні 1926 року Бровари радіофікували[7].

У 1930 році Броварський район ліквідували, центр його перенесли до с. Великої Димерки. Бровари з навколишніми селами були підпорядковані Київській міськраді. На той час у селищі налічувалося 5618 жителів. З кожним роком Бровари зростали, зміцнювалося господарство селища. З промислових підприємств тут діяли чавуноливарний, клінкерний заводи та лісозаводи, де працювало близько 200 чоловік[8]. У 1930 році організували державний кінний завод.

[1] Київський облдержархів, ф. Р-112, оп. 1, спр. 427, арк. 45.
[2] Газ. «Экономический вестник», 14 травня 1926 р.
[3] Київський облдержархів, ф. Р-112, оп. 1, спр. 175, арк. 77, 124; спр. 4, арк. 59.
[4] Газ. «Пролетарская правда», 17 липня 1925 р.
[5] Д. І. Чепурний Наша молодість цвіте. К., 1963, стор. 5.
[6] Письменники Радянської України, стор. 779.
[7] Київський облдержархів, ф. Р-121, оп. 1, спр. 4, арк. 77, 121.
[8] Статистично-економічний довідник Київщини 1929—1930 рр. К., 1930, стор. 10—11, 164—168.

На початку 1930 року в Броварах заснували першу артіль — «Перемога», що мала 196 га землі, об'єднувала 20 господарств, які усуспільнили 14 коней і 10 волів, та артіль ім. 12-річчя Жовтня, що об'єднувала 108 господарств; їм належало 231 га землі, 6 коней та 5 корів. Наступного року у Броварах утворили ще одну артіль — ім. Ілліча. У 1934 році вона налічувала вже 250 дворів, засівала 659 га землі, мала 54 робочих коней, 14 корів, 6 волів[1].

Обеліск Слави на честь героїв громадянської і Великої Вітчизняної воєн у Броварах. 1970 р.

Того ж року в Броварах організували МТС, яка обслуговувала 28 колгоспів навколишніх сіл. На 1935 рік МТС мала 4 трактори і 2 молотарки, а 1940 року тут налічувалося вже 57 тракторів.

У квітні 1937 року Бровари знову стали районним центром Київської області. Створюються районні партійні та радянські органи. Бойовим органом партійної організації у розв'язанні назрілих питань стала газета «Стахановець»; перший номер її вийшов 17 квітня 1937 року.

Зростали артільні господарства Броварів. Підвищувався добробут колгоспників. Так, у 1937 році вони одержали на трудодень по 3 кг хліба, 6 кг картоплі, чимало городини тощо[2]. Ще більших успіхів було досягнуто у 1938 році. Колгосп ім. Ілліча першим у районі виконав зобов'язання щодо продажу державі зерна, картоплі, городини. На трудодень колгоспники одержали, крім хліба, картоплю, городину, по 5 крб. 60 копійок[3].

Кращим стало медичне обслуговування трудящих. Крім медамбулаторії та аптеки, діяла районна лікарня, заснована 1923 року. З 1937 року працював протитуберкульозний санаторій.

В центрі селища виросла двоповерхова школа-десятирічка, що мала різні навчально-методичні кабінети, добре організовану художню самодіяльність[4]. Центром культурного життя селища став районний будинок культури, де працювали гуртки художньої самодіяльності, діяла районна бібліотека. Помітний внесок у розвиток культурно-освітнього життя Броварів зробив український радянський письменник М. Т. Дубовик (1900—1942), який з 1937 року працював тут учителем місцевої школи.

Коли на нашу країну напали фашистські орди, жителі Броварів самовіддано працювали на будівництві оборонних споруд навколо селища. В перших числах липня 1941 року сюди перемістився командний пункт Південно-Західного фронту на чолі з генерал-полковником М. П. Кирпоносом, що перебував тут до 14 вересня 1941 року. Зберігся бліндаж, а також будинок, де містився штаб; тут встановлено меморіальну дошку.

Бровари зазнавали частих бомбардувань ворожої авіації. Особливо почастішали нальоти в серпні 1941 року. Тільки 4 серпня на Бровари було вчинено 2 ворожі нальоти. Того дня радянські льотчики й зенітники збили над селищем 11 ворожих літаків[5].

---

[1] Київський облдержархів, ф. Р-354, оп. 1, спр. 3190, арк. 52, 53, 54.
[2] Газ. «Пролетарська правда», 14 травня 1938 р.
[3] Газ. «Стахановець», 1 грудня 1938 р.
[4] Київський облдержархів, ф. Р-144, оп. 1, спр. 243, арк. 41.
[5] Киевщина в годы Великой Отечественной войны, стор. 99.

Жительки м. Броварів везуть глину для відбудови будинків, зруйнованих німецько-фашистськими загарбниками. 1943 р.

Під натиском переважаючих сил ворога наші війська 19 вересня 1941 року залишили Бровари. Селище захопили фашисти. Знущання, катування, розстріли — таким був «новий порядок», що його запровадили окупанти.

Фашисти вивезли на каторжні роботи до Німеччини 300 чоловік, спалили понад 1000 житлових будинків та виробничих приміщень[1]. Та радянські люди не скорилися загарбникам. У квітні 1942 року в Броварах виникла підпільна комсомольська організація з числа молодих робітників Броварського лісозаводу, до складу якої ввійшло 10 чоловік. Підпільників очолив комуніст В. М. Лобко.

Патріоти розповсюджували серед населення листівки, зривали заходи окупантів, здійснювали диверсійні акти[2]. У селищі також діяла підривно-диверсійна група. У жовтні 1942 року на перегоні Дарниця—Бровари підпільники А. І. Печенєв і Б. М. Гусєв пустили під укіс ешелон з фашистами[3].

Підпільники Броварів діяли в тісному зв'язку з київським підпіллям. На території Броварського так само, як і Бориспільського, Баришівського та навколишніх районів, діяв партизанський загін ім. Леніна, очолюваний колишнім директором Вигурівської середньої школи Г. М. Кузьменком. За час активних бойових дій цей загін знищив 43 автомашини, 3 гусеничні трактори, 392 фашистських солдатів і офіцерів[4].

Восени 1943 року Червона Армія, долаючи шалений опір ворога, розгорнула наступ у напрямку Києва. Гітлерівці стягнули значні сили і перетворили Бровари в потужний вузол оборони. Але бійці 38-ї армії, проявивши чудеса героїзму, зламали опір ворога і завдали йому величезних втрат. Досить сказати, що лише вбитими фашисти втратили близько 1000 солдатів. 25 вересня 1943 року Бровари стали знову радянськими.

Але ворог не хотів миритися з поразкою і наступного дня, підтягнувши значні сили піхоти й танків, провів кілька контратак. Проте його намагання були зірвані. На полі бою лишилося понад 800 фашистів.

У боях за Бровари особливо відзначилася гарматна обслуга винищувально-протитанкової батареї 529-го стрілецького полку. Вона знищила 9 вогневих точок і 70 фашистів. Командиру гармати О. І. Каширину було присвоєно звання Героя Радянського Союзу.

Під час визволення Броварів полягло близько 500 радянських бійців. Багато уродженців міста загинуло на фронтах Великої Вітчизняної війни. Свято шануючи пам'ять героїв, у парку біля будинку культури в 1967 році споруджено обеліск Слави. У підніжжя його та на шести братських могилах ніколи не в'януть квіти.

Зразу ж після визволення відновилася діяльність партійних, комсомольських органів і радянських установ району. Відбудову господарства очолювала районна партійна організація, (перший секретар райкому партії М. К. Ратушний).

Уже в перші місяці після визволення став до ладу ряд невеликих підприємств — 2 шкірзаводи, маслозавод, взуттєва і швейна майстерні. На початку 1944 року запрацював промкомбінат. Відбудовуючи зруйноване господарство, тру-

[1] Київський облдержархів, ф. Р-4758, оп. 2, спр. 8, арк. 3.
[2] Київський облпартархів, ф. 5, оп. 2/6, спр. 128, арк. 8.
[3] Киевщина в годы Великой Отечественной войны, стор. 256.
[4] Київський облпартархів, ф. 5, оп. 2/6, спр. 18, арк. 1.

дяці Броварів подавали всіляку допомогу фронту. Зокрема, працівники Броварського райпромкомбінату внесли на будівництво танкової колони «Київ» 51 тис. карбованців.

З руїн доводилося піднімати МТС. Завдяки самовідданій праці механізаторів вже на 10 січня 1944 року 17 тракторів були готові до виходу в поле. На початку 1945 року при МТС створили курси трактористів, які в квітні закінчили 37 юнаків та дівчат[1].

З жовтня 1943 року відновив роботу колгосп ім. Ілліча. Величезних зусиль довелося докласти колгоспникам, відбудовуючи зруйноване фашистами господарство. Невдовзі це дало свої наслідки — зросла матеріально-технічна база артілі, підвищувались врожаї. У 1950 році колгосп об'єднався з артіллю «Шлях Ілліча» с. Зазим'я, що сприяло дальшому розвитку господарства.

Налагоджувалося культурно-освітнє життя Броварів. Уже в 1944 році відбудували 2 школи, лікарню та будинок культури.

Дійову допомогу у відродженні господарства подавала районна комсомольська організація, яка відновила свою діяльність зразу ж по визволенні Броварів. Так, зокрема, комсомольці району в 1944 році створили ударні бригади, які працювали на молотьбі хліба, на 10 тваринницьких фермах. Рішенням бюро райкому ЛКСМУ від 18 січня 1945 року у колгоспах району було створено 55 комсомольсько-молодіжних бригад. Одна з таких бригад, що працювала у Великій Димерці, 1946 року за активну участь у відбудові народного господарства була нагороджена перехідним Червоним прапором ЦК ВЛКСМ.

Завдяки самовідданій праці трудівників селища невдовзі стали до ладу також клінкерний та чавуноливарний заводи, харчопромкомбінат.

З року в рік зростали й впорядковувалися Бровари, перетворюючись у промислове селище. 1955 року на базі райпромкомбінату створили завод електровиробів, який виготовляє антени для телевізорів, настільні лампи, абажури та лампи денного світла. Якщо у 1955 році завод випустив продукції на 60 тис. крб., то в 1969 році — на 5,8 млн. крб., кількість робітників зросла відповідно з 45 до 670[2].

На базі колишнього деревообробного комбінату у 1957 році заснували Броварський завод холодильників. Він випускає однокамерні й двокамерні холодильники для торговельних баз, магазинів, промислових підприємств тощо. Завод дає понад 2 тис. холодильників на рік. Крім того, тут виготовляються кухонні гарнітури, столи, вулики. З кожним роком зростає виробнича потужність підприємства. Тут працює 1300 чоловік, які з честю виконують державні плани випуску промислової продукції.

Броварський завод експериментального торговельного машинобудування, який почав працювати у 1960 році, забезпечує підприємства й організації споживчої кооперації республіки торговельним обладнанням, постачає машини для хлібопекарських підприємств, виробниче обладнання для засолочних пунктів, машини для розливу безалкогольних напоїв, автолавки, автохліборозвозки, автобензоцистерни, форми для випікання хліба. На підприємстві виготовляються також транспортери, конвейєри, вагонетки та інші вироби.

У 1960 році в Броварах розпочалося будівництво заводів порошкової металургії, шиноремонтного, ремонтно-механічного, а також заводобудівного комбінату.

Вже у 1963 році до ладу став завод порошкової металургії, який уперше в нашій

На базі відпочинку Броварського заводу торговельного машинобудування. 1969 р.

[1] Газ. «Стахановець», 7 листопада 1948 р.

[2] Броварський райдержархів, ф. 35, оп. 1, спр. 5, арк. 22.

країні почав випускати різноманітні деталі із залізних порошків. Свою продукцію завод надсилає 250 підприємствам країни.

Неподалік заводу порошкової металургії виросло підприємство великої хімії — шиноремонтний завод, оснащений найновішою технікою вітчизняного виробництва. Споруджено заводобудівний комбінат, який виготовляє великогабаритні промислові ферми, підкранові балки, стінні панелі тощо. Діє будкомбінат № 2, який щорічно виготовляє 3000 куб. метрів залізобетону, 450 тонн чавунного литва, металоконструкції та устаткування для підприємств харчової промисловості. Став до ладу також ремонтно-механічний завод, який виготовляє автокрани, дає друге життя екскаваторам, грейдерам, шляховим коткам та іншим машинам і механізмам.

У 1964 році дав свою першу продукцію новозбудований завод пластмас. Поступово вводилися в дію значні виробничі потужності переробки пластмас методами пресування, лиття під тиском, видуванням і т. д. На заводі є цех, що виготовляє поліхлорвінілові скатертини, які користуються великим попитом. Його продукція відзначена двома срібними медалями Виставки досягнень народного господарства СРСР. Уже в 1967 році завод пластмас випускав продукції в 3 рази більше, ніж у 1966 році. Колектив підприємства з року в рік нарощує темпи виробництва. У 1969 році народне господарство країни одержало продукції на 12,8 млн. крб., або в 1,5 раза більше попереднього року.

Поряд з будівництвом нових реконструйовуються, удосконалюються діючі підприємства. Протягом 1963—1967 рр. були реконструйовані заводи холодильників, електротехнічних виробів, нестандартного комунального обладнання та молокозавод.

Робота підприємств, будов, установ повсякденно спрямовується районною партійною організацією, лави якої невпинно зростають. Якщо в 1950 році вона налічувала 830 комуністів, то на 1969 рік — понад 4 тис. комуністів. Комсомольська організація району має близько 6 тис. чоловік.

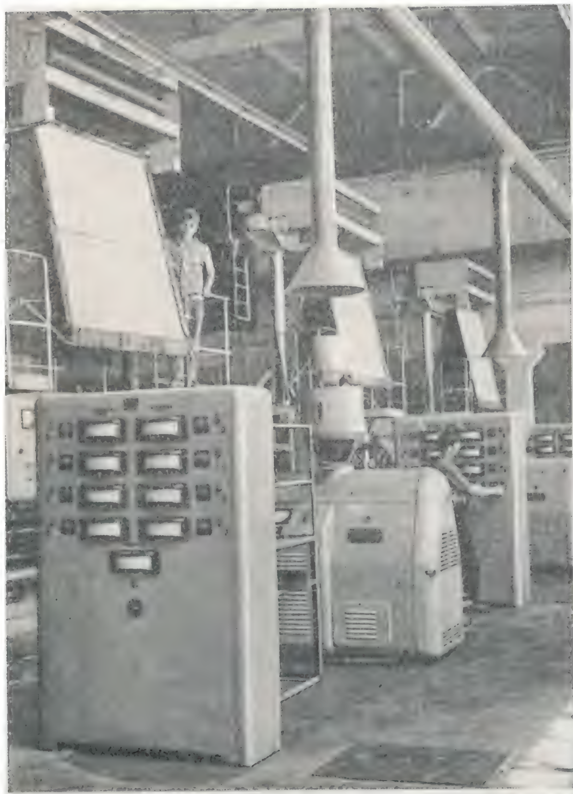
19 промислових підприємств міста у ювілейному 1967 році виконали річний план випуску валової продукції достроково, виробивши продукції на суму 65,8 млн. карбованців.

У змаганні за гідну зустріч 100-річчя з дня народження В. І. Леніна колективи підприємств міста державний план випуску основних видів продукції в 1969 році теж виконали достроково, до 24 грудня. Понад план було вироблено промислових виробів на суму більш як 3 млн. крб. На підприємствах міста широко розгорнувся рух за комуністичну працю. Так, зокрема, на заводі електровиробів почесне звання присвоєно шести бригадам та цехам, 46 передовикам виробництва.

Промислові підприємства часто відвідують делегації зарубіжних країн — Чехословаччини, Югославії, Швеції, Австрії та інших. У 1967 році на заводобудівному комбінаті побували представники 22 країн — учасниць міжнародного симпозіуму з питань виготовлення залізобетонних виробів.

У Броварах діє Центральна дослідна станція штучного запліднення сільськогосподарських тварин. Проведення широких селекційноплемінних досліджень, їх запровадження допомогли різко поліпшити порідність поголів'я худоби, підвищити її продуктивність. Виросли наукові відділи станції, зміцніла її матеріально-технічна

Дільниця поліетиленової плівки Броварського заводу пластмас. 1969 р.

база. На станції працює 50 науково-технічних та наукових працівників. Серед них М. Ф. Волкобой — доктор сільськогосподарських наук та 11 кандидатів наук. Співробітники станції подають постійну методичну допомогу іншим держплемстанціям України. Науковці підтримують зв'язки з вченими братніх соціалістичних та багатьох капіталістичних країн.

Великим підприємством стала Київська птахофабрика, яка постачає продукцію населенню столиці України.

У Броварах знаходиться центральна садиба радгоспу ім. С. М. Кірова, утвореного в 1960 році на базі колгоспів «Шлях Ілліча» с. Зазим'я та ім. Кірова с. Погребів. Радгосп має свої відділки у Броварах, Зазим'ї, Погребах та Троєщині. Всього тут налічується 9106 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2150 га орної землі. Господарство спеціалізується на відгодівлі свиней, великої рогатої худоби, має розвинене молочне тваринництво. Щорічно в радгоспі відгодовується 22—23 тис. свиней та 3—4 тис. голів великої рогатої худоби. Протягом 1965—1967 рр. радгосп у середньому виробляв по 13 тис. цнт м'яса на рік. 1969 року господарство виробило 15,3 тис. цнт м'яса. Колектив радгоспу рік у рік виконує й перевиконує планові завдання, соціалістичні зобов'язання. За досягнуті успіхи колектив радгоспу на честь 50-річчя Радянської влади нагороджено пам'ятним Червоним прапором Міністерства м'ясо-молочної промисловості УРСР і Республіканського комітету профспілки працівників харчової промисловості, а в лютому 1970 року йому вручено перехідний Червоний прапор Ради Міністрів УРСР і Укрпрофради. В числі передовиків виробництва, відзначених урядовими нагородами,— директор радгоспу О. М. Чижик, удостоєний ордена Леніна, свинарка Є. А. Петренко — ордена «Знак Пошани». З 1966 року радгосп — постійний учасник Виставки досягнень народного господарства СРСР.

Неослабна увага приділяється благоустрою міста, культурно-побутовому обслуговуванню трудящих. Особливо діяльну роботу щодо цього провадять 11 депутатських комісій, створених при міськвиконкомі.

У центрі міста, напроти районного комітету партії, встановлено монумент вождю революції В. І. Леніну. Місто росте,

У кабінеті партійної освіти Броварського райкому КП України. 1969 р.

Почесна громадянка Броварів, учасниця визволення міста від німецько-фашистських загарбників М. І. Лагунова серед керівників району. 1967 р.

Сортування яєць на Київській птахофабриці, м. Бровари. 1969 р.

Площа ім. Т. Г. Шевченка, м. Бровари. 1970 р.

розвивається. Лише за 1960—1969 рр. його населення збільшилося на 13 тис. чоловік. Зараз новий житловий масив забудовано 5-поверховими будинками. Більшість вулиць міста заасфальтована, обсаджена фруктовими й декоративними деревами. У місті — розгалужена система водопостачання, газифікації.

Для потреб населення — побутовий комбінат з 22 майстернями, які надають жителям міста 142 види послуг. Щороку збільшується кількість підприємств торгівлі й громадського харчування. Лише за 1969 рік в місті відкрито гастроном, 2 овочеві та хлібний магазини, ресторан, кафе, побудовано 2 павільйони. Всього у Броварах діє 3 універмаги, 52 магазини, 49 ларків, 13 їдалень та буфетів, 2 ресторани, готель на 50 місць.

З медичних закладів діють районна лікарня на 150 ліжок, 10 медпунктів, де працює 130 лікарів та близько 450 осіб середнього медичного персоналу. У 1970 році закінчено будівництво нової лікарні на 240 ліжок.

Невпинно зростає освітній й культурний рівень населення. У місті діє 4 середні і восьмирічна школи, восьмирічна школа-інтернат і музична школа. Для наймолодших жителів Броварів є 13 дошкільних закладів, які відвідують близько 2 тис. дітей. Дітей виховують досвідчені педагоги, серед яких заслужені вчителі УРСР М. П. Ігнатенко, Н. Г. Любимова, І. Г. Репалюк та Л. А. Тупалова, багато педагогів нагороджені значком «Відмінник народної освіти». При школі № 1 створено музейну кімнату з історії рідного краю. За ініціативою краєзнавців проведено значну роботу по вшануванню пам'яті героїв громадянської та Великої Вітчизняної воєн, а також діячів науки й культури, чиї імена пов'язані з історією Броварів. Учасниці боїв за визволення Броварів М. І. Лагуновій присвоєно звання почесної громадянки міста.

Літературну студію, утворену в 1965 році за ініціативою письменника І. О. Немировича при редакції Броварської районної газети «Нове життя», названо ім'ям Д. І. Чепурного. До студії залучено понад 20 робітників підприємств та установ, учнів шкіл району — письменників-початківців. У районному будинку культури діють вокальний, танцювальний, драматичний гуртки, балетна студія для дітей, кіностудія, гурток крою та шиття. Будинок культури працює в тісному контакті з музичною школою, педагоги якої закріплені за певними колективами і подають їм дійову допомогу.

Трудівники Броварського радгоспу не тільки ведуть перед у соціалістичному змаганні за досягнення високих виробничих показників, але й створили один з кращих художніх самодіяльних колективів області. Ним керує заслужений артист республіки М. В. Минько. Хоровий колектив радгоспу є лауреатом фестивалю самодіяльного мистецтва України на честь 50-річчя Радянської влади і нагороджений грамотою та бронзовою медаллю.

З кожним роком Бровари зростають як важливе промислове місто. Нині кожен 3-й житель міста — робітник. Індустріальні Бровари розвиваються й квітнуть.

М. П. МАЛЕЖИК

ГОГОЛІВ

Гоголів — село, центр сільської Ради, розташоване за 18 км від районного центру, за 15 км від найближчої залізничної станції Бровари. Населення — 5708 чоловік. Сільраді підпорядковане село Зоря.

Територія Гоголева була заселена ще в часи Київської Русі, про що свідчать рештки давньоруського городища X—XIII ст., яке ототожнюють з стародавнім містом Носовим, що згадується в літопису під 1148 роком[1]. Воно було зруйноване монголо-татарами 1239 року. Колишнє городище лишалося незаселеним аж до XVII ст., коли у зв'язку з інтенсивним освоєнням Задніпров'я на його місці виникло нове поселення.

Перша письмова згадка про Гоголів зустрічається в документах за 1628 рік; у ньому було тоді 6 «димів» та 10 городників[2]. Спочатку назва поселення мала дві паралельні форми «Хохолів» і «Гоголів», але у відомостях другої половини XVII ст. знаходимо вже тільки одну назву — Гоголів. Народна легенда пов'язує появу цієї назви з тим, що в давні часи навколо Гоголева були великі болота, де, крім іншої дичини, водились гоголі. У творах Т. Г. Шевченка читаємо ще одну назву села — Оглав[3].

У 30-х роках XVII ст. Гоголів привласнив київський суддя Я. Аксак. Після його смерті село успадкував його син Михайло. Заволодівши землями, шляхта чинила над селянами всілякі насильства, грабувала їх, відбирала худобу, рубала бортні дерева, випалювала ліси, чим викликала велике незадоволення селян. Цей справедливий гнів особливо виявився під час визвольної війни 1648—1654 рр. Самі Аксаки ледве втекли від козаків, що визволяли рідну землю від шляхетського уярмлення[4].

В роки визвольної війни Гоголів відіграв помітну роль у тогочасному соціально-економічному й політичному житті. Після запровадження полкового устрою на Україні в 1649 році він став центром сотні, яка входила до Переяславського, а з 1667 року — до Київського полку. У 1650 році тут зосереджувався 15-тисячний полк Мартина Небаби, який ішов на з'єднання з військами Богдана Хмельницького.

Після історичного рішення Переяславської ради 8 (18) січня 1654 року про возз'єднання України з Росією жителі Гоголева 21 січня урочисто зустрічали велике повноважне російське посольство на чолі з В. В. Бутурліним, яке брало участь у народній раді[5]. Коли до містечка прибули російські посли, жителі Гоголева присягнули на вірність союзу з Росією.

Після визвольної війни Гоголів деякий час був маєтком Виговських. 24 серпня 1658 року тут потрапив у полон до Виговського найближчий соратник Мартина Пушкаря — Яків Барабаш, який, ідучи за наказом російського воєначальника князя Ромодановського у супроводі загону драгунів і донських козаків до воєводи Шереметьєва, зупинився в Гоголеві. Барабаша привезли до Переяслава, а згодом ув'язнили в Чигирині[6].

У другій половині XVII ст. містечко тимчасово користувалося магдебурзьким правом. Значна частина його жителів займалася ремеслами або торгівлею. Як свідчать переписні книги 1666 року, Гоголів був одним з значних економічних осередків Лівобережжя. Тут налічувалося 5 міщанських і 107 селянських дворів, що мали по 1—2 воли на двір. 55 селян не мали власного двору та майна і працювали за наймом[7].

---

[1] Труды XIII Археологического съезда, т. 2. М., 1908, стор. 22—25.
[2] І. Мандзюк. Гоголівська сотня Київського полку 1766 року. К., 1926, стор. 10.
[3] Т. Г. Шевченко. Кобзар. К., 1967, стор. 378.
[4] М. Н. Александрович. Остерский уезд, вып. 1, ч. 1. К., 1881, стор. 32, 49.
[5] Воссоединение Украины с Россией, т. 3, стор. 400, 483.
[6] К. І. Стецюк. Народні рухи на Лівобережній і Слобідській Україні в 50—70-х роках XVII ст., стор 183.
[7] Переписні книги 1666 року, стор. 326—328.

Не раз містечко витримувало нелегкі випробування. У 1664 році його зруйнувало шляхетське військо. У 1665 році тут вів боротьбу проти татар Овруцький полк Децика. У 1674 році Гоголів за допомогою жителів навколишніх сіл, що входили до складу Гоголівської сотні, відбив ще один напад ординців[1].

1729 року в містечку налічувалося 85 дворів, які підлягали Гоголівській ратуші[2]. Часто ратушне управління замість хліба й фуражу для ратних людей, стягало великі суми грошей, частину з яких привласнювало[3].

На 1767 рік Гоголів являв собою добре укріплене сотенне містечко, що було обнесено валом і мало двоє воріт: Центральні (Київські) і Світильнівські. Біля Київських воріт містилися дерев'яна Преображенська церква, школа при ній, шпиталь та будинок канцелярії[4].

Старшинська верхівка Гоголева володіла чималими угіддями кращої землі, лісом, сіножатями, мала багато худоби. Так, сотник А. Пальчиківський мав 50 десятин землі, 26 голів худоби, збирав 200 копиць сіна; отаман М. Луста—76 десятин землі, 20 голів худоби, 170 копиць сіна; писар С. Баришполець — 78 десятин землі, 40 голів худоби, 290 копиць сіна. Великі земельні угіддя належали церкві.

Значну частину населення становили виборні козаки. Вони мали в 1766 році 58 дворів, де жили 742 особи. Частина їх обробляла від 1,5 до 6 десятин землі. Але були й такі, яким належало близько 90 десятин землі. Заможніші з них мали вітряки, гуральні й пасіки. Таких дворів було 13. Деякі торгували сіллю, рибою й горілкою. Найчисленнішим прошарком населення містечка були козаки-підпомічники, яких налічувалося 2183 чоловіка, що проживали у 298 дворах. 144 двори підпомічників були достатньо забезпечені землею, 42 двори мали від 0,75 до 6 десятин, 12 дворів володіли мізерними ділянками, а 100 дворів зовсім лишалися без землі. 26 дворів, заставивши свою землю за борги, теж фактично належали до групи безземельних. Втрачаючи землю, козаки змушені були йти на заробітки або займатися ремеслами; всього у містечку налічувалося 53 ремісницькі родини. Найбільше тут було ткачів (25) та шевців (9)[5]. Жили в містечку також ковалі, гончари, бондарі та золотарі. Свідченням високого розвитку золотарства в Гоголеві в другій половині XVIII ст. є майстерно виконані дукачі місцевого виробництва[6].

На час перепису 1766 року 37,5 проц. підпомічників займалося заробітчанством, йдучи у найми до заможніших козаків, торгуючи ремісничими виробами або чумакуючи.

Посполитих у Гоголеві налічувалося 411 осіб, що проживали в 53 дворах. 20 дворів посполитих мали незначну кількість землі, 33 — зовсім не мали, а жили з ремесла, наймитування, а хто просто жебракував. Проте всі посполиті змушені були платити податок на користь держави — від 1 до 4 крб. щорічно. На той час це була досить значна сума, якщо врахувати, що наймит, якого харчували й одягали, заробляв всього від 1 до 5 крб. на рік[7].

З ліквідацією полкового устрою на Україні Гоголів увійшов до складу Київського намісництва, з 1796 року — до Малоросійської, а з 1802 року — до Чернігівської губернії, як волосний центр Остерського повіту.

В кінці XVIII — в першій половині XIX ст. тривав дальший процес закріпачення селян. 1797 року в Гоголеві, крім козаків (1494 чоловік) та казенних селян (40 чоловік), налічувалося 94 кріпаки[8]. На 1856 рік лише в колезького секретаря А. Вишневського було 60, а в губернського секретаря В. І. Красовського — 85 кріпосних селян.

---

[1] Городские поселения в Российской империи, т. 5, ч. 2, стор. 417.
[2] Чтение в историческом обществе Нестора Летописца, кн. 7, стор. 39.
[3] О. С. Компан. Міста України в другій половині XVII ст., стор. 149, 154, 158.
[4] І. Мандзюк. Гоголівська сотня Київського полку 1766 року, стор. 11.
[5] Там же, стор. 16, 19, 20, 27—31.
[6] І. Г. Спаський. Дукати і дукачі України. К., 1970, стор. 22.
[7] І. Мандзюк. Гоголівська сотня Київського полку 1766 року, стор. 40.
[8] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 1336, оп. 1, спр. 5, арк. 225, 226.

Протягом I половини XIX ст. Гоголів, як і раніше, був досить значним торговельним центром. Щонеділі тут відбувалися великі базари, а також 3 ярмарки в рік. З навколишніх містечок і сіл сюди привозили хліб, рибу, худобу, сіль тощо, тут же гоголівські ремісники збували свої вироби. Розвиток ремесла й торгівлі сприяв зростанню містечка. Напередодні реформи 1861 року тут налічувалося близько 5 тис. населення.

В Гоголеві народився та деякий час проживав художник П. Т. Борисполець (1805—1880), автор багатьох оригінальних полотен і копій картин Тіціана. Навчаючись у Петербурзькій академії мистецтв, Борисполець подружив з Т. Г. Шевченком. Поет високо цінував Бориспольця, називаючи його «давнім» і «сердечним» другом[1]. 1845 року Т. Г. Шевченко завітав на батьківщину свого друга. Перебуваючи в Гоголеві, Т. Г. Шевченко часто зустрічався з селянами. Очевидно, гоголівські селяни розповіли йому історію про вірне кохання дівчини — сироти Настусі й Петра — сина гоголівського сотника, який став на перешкоді їх щастю. Але закохані втекли до Броварів, де потай і повінчалися. Цей сюжет і ліг в основу поеми «Сотник», написаної Т. Г. Шевченком у 1849 році на засланні. Про Гоголів Тарас Григорович згадує і в інших своїх творах, називаючи його «білохатим».

Після реформи 1861 року відбувався швидкий процес розшарування селянства. Основна його маса розорювалася і змушена була кидати обжиті місця, вирушаючи в інші райони країни. У 1885 році 40 сімей Гоголева подало міністру внутрішніх справ прохання про дозвіл на переселення. Але дозволено було переселитися тільки 8 сім'ям, які не мали ні землі, ні худоби. Для решти офіційні власті визнали умови життя нормальними, хоч селяни й мали всього по 0,5 десятини землі[2]. В селянському землеволодінні існувало черезсмужжя. Поміщицькі землі були найродючішими і розташовувалися кількома масивами, межуючи з землями козаків та селян. Нерідко поміщики самочинно захоплювали селянські землі або ж обмірювали їх під час розмежування. Так, у травні 1885 року викликані поміщиками землевпорядники стали провадити розмежування в їх інтересах. Обурені несправедливим межуванням, селяни прогнали землевпорядників. Почалося заворушення. 25 травня до Гоголева прибув губернатор з військами. Кількох селян заарештували. Та наступного дня біля волосного правління зібралося близько 1000 чоловік. Лицемірні умовляння губернатора не мали успіху. Розлючений натовп увірвався в приміщення волосного правління і звільнив селян, арештованих напередодні. 27 травня у Гоголів прибули ще дві сотні солдатів. Було заарештовано близько 40 чоловік, яких потім засудили до різних строків ув'язнення, зокрема Г. Редьку та А. Хана — на 12 років каторжних робіт, М. Крука — на 10 років, І. Яшина та Т. Доровика — на 3 роки заслання й каторжних робіт[3].

На кінець XIX ст. Гоголів був досить значним волосним містечком, де проживало 6 тис. чоловік. Тут діяло кілька десятків дрібних крамниць, 2 рази в тиждень відбувалися базари, 5 разів на рік — ярмарки. Кустарі становили 34,1 проц. населення[4].

В кінці XIX ст. в Гоголеві за проектом місцевого жителя, згодом відомого українського архітектора В. О. Осьмака, було збудовано лікарню. Крім парафіяльної школи, 1879 року стала діяти двокласна школа, в якій працювало 3 вчителі і навчалося 100 дітей, переважно заможних селян. У 1899 році тут було відкрито земську школу, а незадовго до першої світової війни — трирічну вищу початкову школу, до якої приймали випускників земської та церковнопарафіяльної шкіл.

Внаслідок тяжкого становища трудящі Гоголева поступово приходили до висновку про необхідність тісного єднання, згуртування сил для боротьби проти

---

[1] Т. Г. Шевченко. Твори, т. 5. К., 1963, стор. 232.
[2] Чернігівський облдержархів, ф. 143, оп. 1, спр. 605, арк. 637, 638.
[3] ЦДІА СРСР, ф. 1405, оп. 86, спр. 7276, арк. 6, 11,14.
[4] Россия. Полное географическое описание нашего отечества, т. 7. Малороссия, стор. 377.

гноблення. Вже під осінь 1903 року жандармське управління виявило тут революційний гурток[1]. У вересні 1905 року в Гоголеві були розкидані соціал-демократичні листівки із закликом не коритися властям. У розповсюдженні листівок брали участь місцеві жителі[2]. А 21 жовтня 1905 року населення містечка вийшло на демонстрацію з лозунгами: «Геть самодержавство!», «Хай живе революція!». Демонстрацію розігнав прибулий ескадрон драгун; 41 чоловік було кинуто до в'язниці. Але виступи трудящих Гоголева тривали і в наступні роки. Тільки з 18 по 22 березня 1907 року мали місце 4 підпали поміщицького хліба й господарських будівель[3].

Ще більше погіршало становище селян у зв'язку з імперіалістичною війною. Чоловіків забрали на війну, багато землі лишилося незасіяною. Для обробітку її не було ні реманенту, ні тяглової сили. Трудове селянство голодувало.

Таким застала Гоголів Лютнева буржуазно-демократична революція. Та після повалення самодержавства становище селянства майже не змінилося на краще — поміщицько-куркульське панування залишалося, як і раніше. Завдяки близькості до Києва трудящі Гоголева мали змогу знайомитися з тогочасною революційною пресою, вони все більше переконувалися, що лише більшовицька партія на чолі з В. І. Леніним є справжнім захисником їх інтересів.

Після перемоги Великої Жовтневої соціалістичної революції у грудні 1917 року в Гоголеві утворився волосний революційний комітет, очолюваний селянином-незаможником М. Сущенком. У Гоголеві розгорнулась велика робота щодо організації матеріальної допомоги бідноті та вдовам загиблих на фронті.

У березні 1918 року німецько-кайзерівські війська окупували містечко. Окупанти та їх найманці — гетьманці почали відроджувати старі поміщицькі порядки. Та незабаром настав крах німецькому пануванню. На початку грудня 1918 року німецькі окупанти втекли з Гоголева, але на зміну їм прийшли петлюрівські бандити. Наприкінці січня 1919 року вони були вигнані бійцями 2-го Таращанського полку під командуванням В. Н. Боженка. Багато місцевих жителів вступило тоді до лав таращанців, щоб продовжувати боротьбу за відновлення Радянської влади на Україні.

У серпні 1919 року Гоголів окупували денікінці. Білогвардійці лютували в містечку, розстрілювали активістів. На початку грудня 1919 року денікінці були вигнані радянськими військами. Розгорнулась робота щодо налагодження мирного життя, створювалися органи Радянської влади. Та 12 травня 1920 року Гоголів загарбали білопольські війська, які невдовзі, 9 червня, були вигнані.

Розпочали діяльність ревком та волосний комітет незаможних селян. Згуртувавши навколо себе найбідніші верстви населення, вони організовували жителів на відбудову села, зокрема, провадилися недільники й «тижні селянина», внаслідок яких значна частина орної землі волості була засіяна[4]. В результаті кооперування ремісників у серпні 1920 року було створено 5 кузень для ремонту сільськогосподарського інвентаря, слюсарну майстерню, просорушку тощо. Всього на той час у Гоголеві налічувалося 370 дворів, які займалися кустарними промислами, виробляючи переважно предмети домашнього вжитку[5]. У Гоголеві діяло також 27 приватних вітряків.

На початку 1921 року КНС об'єднав бідноту в артіль «Сонце бідноти», яку очолив Р. М. Іваницький. До складу артілі спочатку увійшло 6 сімей малоземельних селян та батраків, у травні 1921 року — вже 18 родин. Артілі виділили землю й садибу одного з куркулів. Господарство мало 30 десятин польової землі, 8 — лугу, 3 — городу та 5 десятин саду. В розпорядженні членів

[1] Н. Г. Дроздов. Аграрные волнения и карательные экспедиции в Черниговской губернии в годы первой революции (1905—1906 гг.). М. 1925, стор. 18.
[2] ЦДІА СРСР, ф. 1405, оп. 530, спр. 169 арк. 37, 79, 80.
[3] Революция 1905—1907 гг. на Украине, т. 2, ч. 2, стор. 203.
[4] Газ. «Знамя Советов», 10 листопада, 1920 р.
[5] Чернігівський облдержархів, ф. Р-942, оп. 1, спр. 758, арк. 5, 38, 39.

артілі було дещо з сільськогосподарського інвентаря, а також 3 коней, пара волів, 5 корів, 8 телят[1].

В наступному році актив Гоголева створив комуністичний осередок у складі 7 чоловік, у т. ч. Р. М. Іваницький, М. Т. Сущенко, А. Осьмак, Сугуєнко та інші. Партосередок здійснив велику роботу у зміцненні Радянської влади на селі. Зокрема, налагоджувалася діяльність сільської Ради, комітету незаможних селян, добиралися працівники на відповідальні ділянки роботи[2].

За адміністративною реформою 1923 року Гоголів став районним центром. У вересні 1924 року Гоголівський район ліквідували, об'єднавши з Велико-Димерським, а в липні 1925 року Гоголів увійшов до складу Броварського району. На той час у селі налічувалося 1634 двори, де проживало 7359 чоловік[3].

Партійна організація разом з сільською Радою провадили велику роботу щодо організації бідноти в колективні господарства. У квітні 1923 року була утворена артіль «Трудове братство», куди спочатку увійшло 11 родин. Її очолив М. Т. Сущенко. Артіль мала 68 десятин землі. У лютому 1929 року вона була реорганізована в колгосп «Червоний шлях». У квітні 1928 року на базі 23 господарств виникла сільськогосподарська артіль «Незаможник», яка мала 105 га землі, а також молотарку, 2 сівалки, 2 культиватори, 4 плуги; було в неї 8 коней, 5 корів[4].

У жовтні 1923 року виникло сільськогосподарське товариство. На 1925 рік тут налічувалося 560 членів з капіталом близько 7 тис. крб. Товариство мало зразкове господарство на 80 десятин землі, прокатний пункт, невеликі ділянки лугу, поля й фруктового саду. Через те, що споживче товариство в Гоголеві ще не існувало, сільськогосподарське товариство в якійсь мірі виконувало також і його функції: постачало селян предметами широкого вжитку, посівним матеріалом, займалося заготівлею й збутом зерна, продуктів.

Значна увага приділялася медичному обслуговуванню населення. На 1927 рік Гоголівська лікарня мала 25 ліжок; хворих обслуговувало 8 медичних працівників.

Велика робота проводилася в галузі народної освіти. В Гоголеві було відкрито 3 школи першого ступеня та школу другого ступеня. У 1922 році запрацювала семирічна школа, в якій на 1925 рік навчалося 535 дітей. Тоді тут учителював уродженець села Г. М. Боришполець (1898—1954), згодом — український радянський вчений, автор понад 30 наукових праць з питань методики та історії педагогіки.

Сільська Рада разом з КНС розгорнули діяльну боротьбу з неписьменністю серед дорослого населення. Утворене в 1924 році товариство «Геть неписьменність!» налічувало понад 70 чоловік. Товариство організувало в Гоголеві 6 пунктів лікнепу. Тільки протягом 1924/25 навчального року тут навчилися грамоти 150 чоловік, а в 1927/28 році — 106[5]. У 1924 році відкрито клуб, при якому стали працювати гуртки художньої самодіяльності.

В умовах відбудови та дальшого розвитку села тривав процес кооперування ремісників. 1928 року була створена майстерня шевців, яка трохи згодом об'єдналася з кооперативною артіллю «Чоботар». Цього ж року виникла артіль художньої вишивки, заснував її місцевий житель О. Ф. Деревець. На початку 30-х років артіль об'єднувала близько 300 мешканців Гоголева та навколишніх сіл, зокрема Плоского, Русанова, Великої Димерки, Требухова. Всі вони працювали на дому. У 1939 році артіль була учасником Всесоюзної сільськогосподарської виставки.

Під час здійснення суцільної колективізації, крім господарств, створених у 20-і роки, у березні 1930 року в Гоголеві організували артіль «Червоний хлібороб», яка об'єднала 30 господарств, мала 135 га землі. Тоді ж виникла артіль ім. В. І. Леніна; до неї вступило 52 господарства, що мали 238 га землі. В цей же

---

[1] Київський облдержархів, ф. Р-353, оп. 1, спр. 78, арк. 4—5.
[2] Там же, ф. Р-123, оп. 1, спр. 2, арк. 10, 34, 49, 56.
[3] Там же, ф. Р-121, оп. 1, спр. 871, арк. 124.
[4] Там же, ф. Р-112, оп. 1, спр. 6655, арк. 12, 13.
[5] Там же, арк. 14; ф. Р-118, оп. 1, спр. 6, арк. 222.

час у присілку Підлісся 13 господарств об'єдналися в колгосп «Нове життя», якому виділили 90 га землі[1]. До початку 1934 року в Гоголеві утворилося ще 7 сільськогосподарських артілей, які об'єднали 1209 господарств[2].

У проведенні колективізації, а особливо в зміцненні існуючих тоді в Гоголеві колгоспів, велику допомогу подавало місто. Зокрема, з Києва сюди направили кращих представників робітничого класу — комуністів І. Г. Орапа, який очолив Гоголівську сільську Раду, М. І. Винарського, що став головою колгоспу «Червона Україна», М. І. Хазана — згодом директора радгоспу «Русанівський». Посланці робітничого класу спрямували дії трудящих селян на соціалістичну перебудову села. Господарське будівництво очолила партійна організація, яка складалася з 20 комуністів. Надійними помічниками комуністів були комсомольці.

Колективні форми господарювання, сумлінна праця людей, допомога держави забезпечили селянам Гоголева значні успіхи в сільськогосподарському виробництві. Широко розгорнулося змагання за високі врожаї зернових, овочів, фруктів, за збільшення поголів'я худоби, овець, свиней та їх продуктивності. Переможці соціалістичного змагання колгоспниці У. Прокопець, М. Ваксман, М. Гаценко, О. Луста були учасниками сільськогосподарської виставки у Москві 1939 року.

Зростала матеріально-технічна база колгоспів. Якщо в 1933 році всі сільськогосподарські роботи проводилися на кінній тязі, то в 1940 році на колгоспних ланах Гоголева працювало 10 тракторів і 3 комбайни Броварської МТС, 11 автомашин. На вироблений трудодень колгоспники одержали по 2 кг зерна та по 1 крб. 60 копійок[3].

Чимало зробили і для благоустрою села. Спорудили 75 нових будинків для родин колгоспників, подбали про електрику, проклали 10 км шосейної дороги від райцентру до села.

Велике піклування виявила Радянська влада про медичне обслуговування населення. Порівняно з 1927 роком вдвічі збільшився медичний персонал, відкрився зуболікарський кабінет.

Розширилась мережа шкіл і культурно-освітніх закладів. Крім семирічної, відкрито початкову й середню школи, в яких навчалося 1270 учнів. У селі діяли 4 клуби, при кожному з них була бібліотека, працювали гуртки художньої самодіяльності. Понад 200 вихідців села в довоєнні роки стали командирами Червоної Армії, інженерами, агрономами, вчителями, трактористами, комбайнерами[4].

Фашистські орди порушили мирну працю радянських людей. 18 вересня 1941 року гітлерівці підійшли до села. Розгорівся запеклий бій, під час якого загинуло 1683 радянські бійці[5]. Гоголів захищав зведений полк матросів Дніпровсько-Пінської флотилії. Лише на ранок наступного дня фашистам ціною величезних втрат вдалося захопити село[6]. Смертю хоробрих загинув на центральній вулиці с. Гоголева невідомий герой-моряк. Разом з підрозділом, прикриваючи кулеметним вогнем відступ радянських військ, він до останнього подиху бився з ворогом.

Захопивши село, фашисти встановили режим жорстокого терору та грабунків. За час окупації вони закатували 42 мирні жителі. 390 чоловік вивезли на каторжні роботи до Німеччини. В центрі села гітлерівці утворили концентраційний табір для полонених, де перебувало близько 4000 чоловік. Окупанти вщент зруйнували господарство села, спалили 127 будинків колгоспників, господарські приміщення, школи, клуби[7].

---

[1] Київський облдержархів, ф. Р-1384, оп. 1, спр. 4, арк. 6, 8, 9.
[2] Там же, ф. Р-354, оп. 1, спр. 3190, арк. 52, 53.
[3] Газ. «Стахановець» (Бровари), 8 лютого 1941 р.
[4] Газ. «Стахановець», 21 лютого 1939 р.
[5] Броварський райдержархів, ф. 30, оп. 1, спр. 28, арк. 7.
[6] Київський облдержархів, ф. Р-4758, оп. 2, спр. 8, арк. 10.
[7] Там же.

23 вересня 1943 року село було визволене від окупантів частинами 1-го Українського фронту. У боях проти фашизму на фронтах Великої Вітчизняної війни билося 926 жителів села, 600 з них полягли смертю героїв. За бойові подвиги урядових нагород удостоєно 326 чоловік.

Свято шанують жителі Гоголева пам'ять воїнів, що віддали своє життя за Вітчизну. На їх честь у центрі села встановлено мармуровий обеліск, біля підніжжя якого завжди пломеніють квіти.

Зразу ж після вигнання окупантів у селі тимчасово, до визволення Києва, розмістилися обласні організації — обком партії, облвиконком, обком ЛКСМУ. 2 листопада в Гоголеві вийшов перший номер обласної газети «Київська правда».

З перших днів визволення трудящі взялися відбудовувати колективні господарства. Лагодили реманент, з руїн піднімали колгоспні приміщення. Лише за перші 2 місяці після визволення ковалі виготовили 2 сівалки, 44 плуги, 62 борони і 23 культиватори, відремонтували 20 і зробили 20 нових возів[1].

Виняткову роль у відродженні села відігравали комсомольці й молодь. У січні 1945 року в Гоголеві було створено 3 комсомольсько-молодіжні ланки вирощування високих врожаїв зернових та овочів[2]. Група юнаків та дівчат пройшла курси трактористів при Броварській МТС. На 1946 рік у Гоголеві вже працювало 65 механізаторів сільського господарства: шоферів, трактористів, комбайнерів. Це значно сприяло відродженню колгоспів, піднесенню сільськогосподарського виробництва.

Одночасно з відбудовою колгоспів налагоджували роботу промислові артілі. 1944 року почала працювати артіль «Художня вишивка», яка згодом стала філією Літківської фабрики художніх виробів. Протягом 1945—1946 рр. запрацювали артілі кравців, шевців та прядильна, яка згодом виросла у стрічкоткацьку фабрику[3].

Відбудовувалися медичні й освітні заклади. В листопаді 1943 року відкрилася лікарня. Почалося навчання у середній школі. За допомогою сільської Ради налагодили видачу учням гарячих сніданків, організували збір підручників, одягу та взуття для дітей фронтовиків.

В рік відзначення 30-річчя Великого Жовтня Гоголів відвідали американська та англійська делегації, які складалися з фабрикантів і заводчиків цих країн. Після огляду колективного господарства «Червона Україна» відбулася своєрідна конференція-диспут. Американець Уілліс та англієць Маклаут ніяк не могли збагнути, що побачені ними досягнення здобуті за короткий строк після війни. Голова колгоспу М. І. Винарський відповів їм: «Кажуть, що час — кращий суддя. Час і розсудив нас. Тепер, коли ми підбили підсумки року, я можу повідомити нашим гостям, що довоєнного рівня колгосп досяг. Господарство артілі знаходиться на тій же висоті, на якій знаходилося воно в 1940 році. Ми відновили на полях довоєнну сівозміну і сіємо знову тільки по зябу і по парах.До війни у нас засівали 2200 га землі. Тепер наша земельна площа, освоєна під посіви, на 50 га більша. В 1940 році колгосп мав 250 голів худоби, стільки її і зараз. Громадських будов нині в колгоспі більше, як було до війни. В 1940 році на трудодень колгоспникам видано по 3 кілограми хліба, стільки ж одержали цієї осені»[4]. З 33 ланок колгоспу 25 зібрали майже 100-пудові врожаї. Кращих результатів добилися ланка К. Рудешка, яка зібрала з кожного гектара по 28 цнт зерна, та ланка Бреуса — по 27 центнерів.

У боротьбі за відродження артільного господарства перед вели комуністи села. У 1946 році первинні парторганізації діяли в усіх 5-ти артілях села; було також створено територіальну партійну організацію. В 1947 році в гоголівських колгоспах працювало 32 комуністи[5].

---

[1] Газ. «Київська правда», 15 грудня 1943 р.
[2] Газ. «Стахановець», 18 січня 1945 р.
[3] Газ. «Стахановець», 28 листопада 1946 р.
[4] Журн. «Огонек», 1948, № 1, стор. 4—5.
[5] Газ. «Стахановець», 5 жовтня 1947 р.

З ініціативи комуністів у колгоспах були створені бригади, які виробляли місцеві будівельні матеріали; розгорнулося також будівництво цегельних заводів, що дозволило прискорити відродження господарства села.

На кінець 1949 року в Гоголеві став до ладу цегельний завод потужністю 150 тис. штук цегли за сезон, а в наступному році тут діяло вже 3 цегельні заводи, які виробляли 650 тис. штук цегли[1]. На кінець відбудовного періоду всі колгоспні ферми були електрифіковані й механізовані. Розгорталося житлове будівництво, налагоджувалося життя села. В кожний дім колгоспника підведена електрика, заговорило радіо. Повністю відбудували лікарню, амбулаторію, дитячу консультацію, аптеку. Уже в 1948 році в колгоспі «Червона Україна» відкрився будинок культури. У січні 1949 року при ньому організували колгоспний ансамбль пісні й танцю чисельністю близько 50 чоловік. На початку 1949 року в селі діяло 7 бібліотек, працювали середня й 2 початкові школи[2].

З метою організаційно-господарського зміцнення всі п'ять артілей села на початку 1951 року були об'єднані в два колгоспи «Червона Україна», за яким закріплено 6250 га землі, та ім. Петровського, що мав 3924 га землі. Завдяки самовідданій праці трудівників Гоголева артілі з кожним роком добивалися все більших успіхів. Особливо швидко збільшувалися надої молока. Якщо в 1955 році від кожної корови надоїли по 1522 кг молока, то в 1957 році — по 3227 кг. Неухильно зростали прибутки колгоспів. На 1955 рік прибутки колгоспу «Червона Україна» становили 2861 тис. крб., у 1957 році — вже 4872 тис. карбованців.

Зростав і добробут трудівників села. У 1957 році вони одержали на трудодень по 2 кг зерна, 1,7 кг картоплі, 3 кг сіна та по 5 крб. грішми[3].

Про свої досягнення колгоспники Гоголева писали в газеті «Известия»: «Тепер ми, можна сказати, на широкий шлях вийшли, на очах усього світу живемо... Це 6 тис. га землі, любовно розораної, засіяної, на якій колишні поміщицькі батраки і їх діти збирають відмінні врожаї. Це величезні колгоспні отари, першокласні ферми, побудовані за останнім словом техніки,— з автопоїлками, підвісними дорогами, керамічними кормушками. Це — величезні засіки, наповнені зерном, парники, теплиці — все, чим багатий колгосп»[4].

Весною 1963 року на базі колгоспу «Червона Україна» було створено радгосп «Гоголівський», куди увійшов і колгосп ім. Петровського. Нині — це велике, добре механізоване господарство, яке має 10 450 га землі, з них — 8894 га орної. Виробничий напрям — овочівництво і молочне тваринництво, допоміжні галузі — рільництво, садівництво та ягідництво. Артіль забезпечує трудящих м. Києва овочами й молоком. У радгоспі споруджено квасильно-засолювальний цех. Міцніє матеріально-технічна база радгоспу. Він має 92 трактори, 54 автомашини, 15 комбайнів тощо.

Новостворений радгосп «Гоголівський» рік у рік добивається все більших господарських успіхів. У 1967 році було одержано на кожному з 1100 га по 101 цнт картоплі; комсомольсько-молодіжна ланка В. Д. Шевеля на 145 га одержала з га по 117 цнт картоплі. В 1967 році господарство здало державі 5560 тонн картоплі, близько 3300 тонн молока.

В радгоспі багато передових виробничників, кращі з яких нагороджені орденами й медалями. За видатні трудові досягнення урядових нагород удостоєні колгоспники М. С. Мишкоріз, О. П. Мишкоріз, М. Ф. Чупринка, В. С. Стасько, Г. П. Логвиненко, Л. А. Лисюк, В. Ф. Шостачка, О. В. Дорош.

В Гоголеві є стрічкоткацька фабрика, де працює понад 300 робітників. Продукція фабрики користується великим попитом у СРСР та за кордоном.

У перших лавах будівників нового життя йдуть комуністи села. На 1970 рік у Гоголеві налічувалося близько 150 членів КПРС. 125 з них об'єднані в партійній

[1] Броварський райдержархів, ф. 35, оп. 3, спр. 3, арк. 8.
[2] Газ. «Київська правда», 13 лютого 1949 р.
[3] Газ. «Молодь України», 22 листопада 1958 р.
[4] Газ. «Известия», 1 травня 1957 р.

організації радгоспу «Гоголівський». На кожному з чотирьох відділків радгоспу утворені відділкові партійні організації.

Багато робиться для забудови й благоустрою села. Лише протягом 1969—1970 рр. було споруджено 4 шістнадцятиквартирних та кілька восьмиквартирних житлових будинків, гуртожиток для робітників на 100 місць. У селі створено майстерню для ремонту радіоапаратури, відкрито будинок добрих послуг. Є сільмаг, кілька продовольчих магазинів, їдальня, чайна.

Дбають про охорону здоров'я трудящих 50 медпрацівників. У селі є лікарня на 50 ліжок з дитячим відділенням на 30 місць, якою керує заслужений лікар Української РСР Н. Ю. Лимаренко.

Діти трудящих набувають знань у 4 школах села: середній, восьмирічній та 2 початкових, де 52 учителі навчають 1120 дітей. При школах діють різні гуртки художньої самодіяльності, працює студія юних художників.

Діяльну роботу провадять будинок культури та клуб стрічкоткацької фабрики, відділкові клуби й бригадні культкімнати. При будинку культури працюють різні гуртки художньої самодіяльності. Кращі колективи художньої самодіяльності, зокрема хор механізаторів, неодноразово успішно виступали на обласному огляді художньої самодіяльності.

При гоголівській бібліотеці, що має книжковий фонд 16 300 примірників, часто проходять читацькі конференції, тут відбуваються районні й обласні семінари бібліотечних працівників по обміну досвідом. За зразкову організацію роботи бібліотекар О. Г. Цуркан нагороджена орденом «Знак Пошани». Свої бібліотеки мають середня й восьмирічна школи.

Багато вихідців з Гоголева здобули вищу освіту, стали кваліфікованими спеціалістами, успішно працюють на різних ділянках господарського й культурного будівництва Радянського Союзу. Серед них Н. І. Проскурка — доцент Ашхабадського університету, І. С. Деревень — кандидат економічних наук, О. М. Холод — заслужений агроном УРСР, Н. Ю. Приходько — письменниця, В. О. Осьмак (1870—1942) — український радянський архітектор. В числі кращих його робіт у Києві — Троїцький народний будинок — нинішній театр музкомедії, будинки Центральної наукової бібліотеки АН УРСР і гуманітарного корпусу Київського державного університету, набережна Дніпра та ін. Для творчості В. О. Осьмака характерне використання форм вітчизняного класицизму.

Трудящі Гоголева впевнено крокують по шляху, вказаному Комуністичною партією — шляху щастя й достатку.

М. П. МАЛЕЖИК, Г. Ф. МЕДВЕДЕНКО

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ, ЦЕНТРИ СІЛЬСЬКИХ РАД БРОВАРСЬКОГО РАЙОНУ

БО́БРИК — село, центр сільської Ради, розташоване за 30 км від районного центру, за 4 км від залізничної станції Бобрик. Населення — 2367 чоловік.

В селі розміщений радгосп «Бобрицький», який має 4735 га землі, в т. ч. 2790 га орної. Господарство спеціалізується на вирощуванні овочів та виробництві молока.

У селі є восьмирічна школа, клуб, бібліотека.

Бобрик засновано в першій половині XVII століття.

В роки Великої Вітчизняної війни за бойові подвиги 147 жителів села удостоєно урядових нагород.

БОГДА́НІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 20 км від районного центру, за 10 км від залізничної станції Бобрик. Населення — 3069 чоловік. Сільраді підпорядковано с. Залісся.

В селі знаходиться птахофабрика, за якою закріплено 4641 га землі, в т. ч. 2739 га орної.

У Богданівці є середня школа, клуб, бібліотека.

За подвиги в боях з німецько-фашистськими загарбниками 80 жителів села нагороджено орденами й медалями.

ВЕЛИ́КА ДИ́МЕРКА (до 1920 р.— Димерка) — село, центр сільської Ради, розташоване за 12 км від райцентру, за 2 км від залізничної станції Димерка. Населення — 10 011 чоловік.

У селі — радгосп «Великодимерський», що має 5900 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 4354 га орної землі. Напрям господарства — овочівництво та молочне тваринництво.

У Великій Димерці є середня та восьмирічна школи, клуб, 2 бібліотеки. Діє лікарня.

Уперше село згадується у 1552 році.

Тут працювала відома п'ятисотенниця, комсомолка Д. Безсмертна, розстріляна фашистами.

Святкування дня колективізації у с. Великій Димерці. 1929 р.

За героїзм у боях проти фашистських загарбників на фронтах Великої Вітчизняної війни 1246 жителів села удостоєно урядових нагород.

ЖЕРДОВА́ — село, центр сільської Ради, розташоване за 25 км від районного центру, за 7 км від залізничної станції Бобрик. Населення — 624 чоловіка. Сільраді підпорядковані села Куйбишеве, Мала Тарасівка, Михайлівка, Підлісся.

У селі міститься радгосп «Жердівський», що має 4193 га землі, в т. ч. 2071 га орної. Господарство спеціалізується на вирощуванні овочів.

У Жердові є восьмирічна школа, клуб, бібліотека.

Під час Великої Вітчизняної війни фашисти спалили майже все село. За післявоєнні роки воно повністю відбудовано.

ЗАВО́РИЧІ — село, центр сільської Ради, розташоване обабіч річки Гнізної, за 45 км від районного центру, за 1 км від залізничної станції Заворичі. Населення — 2843 чоловіка.

В селі розміщена центральна садиба радгоспу «Заворицький», який має 3884 га землі, в т. ч. 1756 га орної. Напрям господарства — овочево-молочний.

У селі є середня школа, будинок культури, бібліотека. Діють лікарня, пологовий будинок, медамбулаторія.

Перша згадка про Заворичі в історичних документах належить до 1636 року.

За героїзм у боях проти фашистських загарбників 65 жителів села нагороджені орденами й медалями. А. В. Сітько удостоєний звання Героя Радянського Союзу.

ЗАЗИ́М'Я — село, центр сільської Ради, розташоване за 12 км від районного центру та залізничної станції Бровари. Населення — 2110 чоловік.

У селі — відділок броварського радгоспу ім. Кірова. Господарство спеціалізується на виробництві м'яса й молока.

У селі є середня школа, клуб, бібліотека, пологовий будинок.

У травні 1920 року в Зазим'ї від рук куркулів загинули 99 радянських чекістів.

За подвиги у боях проти фашистських загарбників у роки Великої Вітчизняної війни 68 жителів села нагороджено орденами й медалями. 259 чоловік полягло смертю героїв.

На території Зазим'я виявлені залишки поселення доби бронзи (II тисячоліття до н. е.).

КАЛИ́НІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 7 км від районного центру, за 9 км від залізничної станції Бровари. Населення — 860 чоловік. Сільраді підпорядковані села Перемога і Скибин.

Пам'ятник радянським воїнам і київським робітникам, які загинули в боях з німецько-фашистськими загарбниками 16—20 вересня 1941 р., с. Калинівка. 1969 р.

На території Калинівки міститься відділок радгоспу «Красилівський». В селі діє цегельний завод.

В селі є восьмирічна школа, бібліотека, пологовий будинок.

Заснована Калинівка у 1928 році.

За героїзм у боях проти фашистських окупантів у роки Великої Вітчизняної війни 49 жителів села нагороджено орденами й медалями.

КАЛИТА́ — село, центр сільської Ради, розташоване за 34 км від районного центру. Відстань до залізничної станції Заворичі — 12 км, до автомагістралі Київ—Ленінград — 4 км. Населення — 2008 чоловік. Сільраді підпорядковані села Опанасів та Переможне.

У селі розташована птахофабрика, яка має 5700 га землі, в т. ч. орної — 3161 га. Розвинуто молочне тваринництво.

В селі є восьмирічна школа, 3 бібліотеки, будинок культури. Діють лікарня, медпункт.

За героїзм у боротьбі проти німецько-фашистських окупантів урядових нагород удостоєно 170 жителів села. І. А. Самодєєву присвоєно звання Героя Радянського Союзу.

КНЯ́ЖИЧІ — село, центр сільської Ради, розташоване за 4 км від районного центру, за 4 км від залізничної станції Княжичі. Населення — 4454 чоловіка.

У селі розміщений радгосп ім. Щорса, що має 4180 га землі, в т. ч. 2500 га орної. Господарство овочево-молочного напряму. За трудові досягнення 8 передовиків виробництва удостоєні урядових нагород.

Княжичі мають медамбулаторію, середню школу, клуб, бібліотеку.

Перша письмова згадка про село належить до 1489 року.

За подвиги у боях проти фашистських загарбників 250 жителів села удостоєні урядових нагород.

КРАСИ́ЛІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 10 км від районного центру, за 8 км від залізничної станції Бровари. Населення — 3217 чоловік.

У селі розташована центральна садиба радгоспу «Красилівський», який має 4807 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. орної землі — 2866 га. Основний напрям господарства — овочево-молочний.

У селі є восьмирічна школа, клуб, бібліотека. Виходить багатотиражна газета «Будівник комунізму».

Красилівка вперше згадується в історичних документах 1628 року.

За мужність і відвагу в боротьбі проти німецько-фашистських загарбників урядових нагород удостоєні 183 жителі села, серед них А. В. Дяченко — звання Героя Радянського Союзу.

ЛІ́ТКИ — село, центр сільської Ради, розташоване на лівому березі річки Десни, за 33 км від районного центру і залізничної станції Бровари. Населення — 3843 чоловіка.

На території села розташована центральна садиба радгоспу «Літківський», який має 9833 га землі. Виробничий напрям господарства — овочево-молочний. За визначні трудові успіхи 13 жителів села удостоєні урядових нагород. У Літках діють дві швейні фабрики, а також фабрика художніх виробів, продукція якої відома далеко за межами нашої країни.

У селі є середня школа, будинок культури, лікарня.

Перша письмова згадка про Літки датується 1426 роком.

За подвиги у боях проти фашизму урядових нагород удостоєно 293 жителі села, Г. В. Костенку присвоєно звання Героя Радянського Союзу. У Літках поховано 450 радянських воїнів, у т. ч. Герой Радянського Союзу В. С. Харченко.

ЛІ́ТОЧКИ — село, центр сільської Ради, розташоване за 40 км від районного центру та залізничної станції Бровари. Населення— 843 чоловіка. Сільраді підпорядковано с. Соболівка.

На території Літочок розміщено відділок радгоспу «Літківський». За трудові успіхи орденами й медалями нагороджено 18 колгоспників.

У селі є восьмирічна школа, клуб, бібліотека.

Село вперше згадується у документальних джерелах 1550 року. За героїзм у боях проти фашистських окупантів 94 жителі села удостоєні урядових нагород.

У Літочках живе Ю. І. Гайдак — учасник повстання на броненосці «Потьомкін».

МОКРЕ́ЦЬ — село, центр сільської Ради, розташоване за 48 км від районного центру, за 2 км від залізничної станції Заворичі. Населення — 1129 чоловік. Сільраді підпорядковано с. Бервиця.

У Мокреці розташований радгосп «Заплавний», який має 4486 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2693 га орної землі.

В селі є восьмирічна школа, клуб, бібліотека.

Село вперше згадується у документальних джерелах за 1636 рік.

За героїзм у боях проти фашистських окупантів 84 жителі села нагороджені орденами й медалями, Г. Л. Ступака удостоєно звання Героя Радянського Союзу.

ПЛО́СКЕ — село, центр сільської Ради, розташоване за 25 км від районного центру, за 15 км від залізничної станції Бобрик. Населення — 1588 чоловік. Сільраді підпорядковано с. Першотравневе.

У Плоскому розміщена центральна садиба радгоспу «Плосківський», який має 3272 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2833 га орної. Виробничий напрям господарства — овочево-молочний. За трудові успіхи 9 передовиків виробництва нагороджено орденами й медалями.

У селі є середня школа, клуб, бібліотека.

За героїзм у роки Великої Вітчизняної війни урядовими нагородами відзначено 71 жителя села, в т. ч. І. Д. Дяченку посмертно присвоєно звання Героя Радянського Союзу.

ПОГРЕБИ́ — село, центр сільської Ради, розташоване за 12 км від районного центру і за 15 км від залізничної станції Бровари. Населення — 2015 чоловік.

У селі розташований відділок Броварського радгоспу ім. Кірова. Виробничий напрям — м'ясо-молочне тваринництво.

У селі є середня школа, клуб, бібліотека.

Перша письмова згадка про село належить до 1455 року.

За мужність і відвагу, виявлені в боротьбі з німецько-фашистськими загарбниками, 277 чоловік нагороджені орденами й медалями СРСР.

На околицях села виявлено залишки поселення доби неоліту (V—IV тисячоліття до н. е.), поселення та могильник доби бронзи (II тисячоліття до н. е.), скіфського часу (VI—IV ст. до н. е.), а також ранньослов'янської зарубинецької культури (II ст. до н. е.).

ПУ́ХІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване на лівому березі річки Десни, за 18 км від районного центру та залізничної станції Бровари. Населення — 2381 чоловік. Сільраді підпорядковано с. Рожівка.

На території Пухівки розташована птахофабрика, яка має 3788 га землі, в т. ч. 1754 га орної.

У селі є середня школа, клуб, бібліотека; пологовий будинок, медпункт.

Уперше в історичних документах село згадується в 1828 році.

За героїзм, виявлений на фронтах Великої Вітчизняної війни, 173 жителі села нагороджені орденами й медалями; С. Ф. Микалу присвоєно звання Героя Радянського Союзу.

Біля села виявлено залишки поселення трипільської культури (кінець III тисячоліття до н. е.) та досліджено могильник ранньослов'янської зарубинецької культури (II ст. до н. е.).

РОЖНИ́ — село, центр сільської Ради, розташоване на лівому березі річки Десни, за 27 км від районного центру та залізничної станції Бровари. Населення — 2488 чоловік.

На території села розташований відділок радгоспу «Літківський». Напрям господарства — вирощування зернових культур та м'ясо-молочне тваринництво.

Село має восьмирічну школу, будинок культури, бібліотеку.

Вперше Рожни згадуються в документах за 1483 рік.

Під час Великої Вітчизняної війни фашистські загарбники спалили майже все село.

Уродженцю села С. Ф. Ячнику, який командував танковим взводом у боях з білофінами, за мужність і відвагу присвоєно звання Героя Радянського Союзу. За героїзм, виявлений на фронтах Великої Вітчизняної війни, 142 жителі села удостоєні урядових нагород.

РУ́ДНЯ — село, центр сільської Ради, знаходиться за 25 км від районного центру, за 2 км від залізничної станції Бобрик. Населення — 2299 чоловік.

У Рудні розташований племптахозавод, який має 2861 га землі, у т. ч. 1508 га орної. Головний виробничий напрям — виведення племінних курей породи «білий леггорн» з підвищеною несучістю. За високі виробничі показники 9 передовиків виробництва нагороджені медалями СРСР.

У селі є восьмирічна школа, клуб, 2 бібліотеки.

Рудня вперше згадується в документах за 1628 рік. Назва села пов'язана з добуванням болотної руди в урочищі Помірках.

В роки тимчасової німецько-фашистської окупації в Рудні і навколишніх селах з початку 1942 року діяла підпільна організація у складі 18 чоловік. Вона мала зв'язок з партизанським загоном «За Батьківщину». За мужність і відвагу, виявлені на фронтах Великої Вітчизняної війни, 200 жителів села нагороджені орденами й медалями СРСР.

РУСА́НІВ — село, центр сільської Ради, розташоване на правому березі річки Трубежа, за 30 км від районного центру та залізничної станції Бровари. Населення — 2591 чоловік. Сільраді підпорядковано с. Перше Травня.

Радгосп «Русанівський», розташований на території села, має 4922 га землі, в т. ч. 2982 га орної. Виробничий напрям господарства — овочево-молочний. За високі виробничі показники колгоспниці М. З. Пильтяй присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці.

У селі є середня школа, бібліотека, будинок культури; діють лікарня, пологовий будинок.

Село засновано наприкінці XV ст. селянином Савою Русановим, звідки й походить назва Русанів.

У роки Великої Вітчизняної війни поблизу села діяв партизанський загін ім. Щорса, яким командував О. Кривець. У складі партизанського загону було 85 русанівців. За героїзм у боях проти фашистських окупантів 139 жителів села нагороджено орденами й медалями. 333 чоловіка загинуло.

СВІТИ́ЛЬНЕ — село, центр сільської Ради, розташоване на західному березі Трубежа, за 30 км від районного центру, за 12 км від залізничної станції Бобрик. Населення — 1938 чоловік. Сільраді підпорядковані села Гребельки та Кулажинці.

У Світильному розташована центральна садиба радгоспу «Зоря», якому належить 6357 га землі, в т. ч. 4316 га орної. Виробничий напрям господарства — овочево-молочний. За визначні виробничі успіхи 15 чоловік нагороджено орденами й медалями, в т. ч. К. Т. Дяченко удостоєна звання Героя Соціалістичної Праці.

У селі є восьмирічна школа, клуб, бібліотека, діють лікарня, 3 медпункти.

За бойові подвиги на фронтах Великої Вітчизняної війни 349 чоловік удостоєно урядових нагород, у т. ч. І. Д. Обиуху присвоєно звання Героя Радянського Союзу.

СЕМИПОЛКИ́ — село, центр сільської Ради, розташоване за 25 км від районного центру та за 12 км від залізничної станції Бобрик. Населення — 4002 чоловіка.

У селі розміщена птахофабрика, яка має 5074 га землі, в т. ч. орної — 3282 гектари.

Семиполки мають середню школу, будинок культури, бібліотеку; діють лікарня, пологовий будинок.

Перша письмова згадка про село належить до 1628 року.

У боях проти фашистських окупантів на фронтах Великої Вітчизняної війни брало участь 400 жителів села, 282 з них загинуло.

ТРЕ́БУХІВ — село, центр сільської Ради, розташоване за 9 км від районного центру, за 6 км від залізничної станції Бровари. Населення — 5858 чоловік. Сільраді підпорядковано с. Переможець.

На території села знаходиться радгосп «Требухівський», що має 6160 га землі, в т. ч. орної — 3315 га. Виробничий напрям господарства — овочево-молочний. Працює квасильно-засолочний цех та цех консервування соків, овочів, фруктів. 55 передовиків сільського господарства Требухова нагороджено орденами й медалями Радянського Союзу. Головному агроному О. М. Холод присвоєно звання заслуженого агронома УРСР.

У селі є середня школа, клуб, бібліотека; діють лікарня, медамбулаторія.

Виходить багатотиражна газета «Будівник комунізму».

На місці сучасного села в епоху Київської Русі було поселення Іваничі, яке зруйнували татари. У 1633 році тут заснували Требухівку.

За бойові подвиги на фронтах Великої Вітчизняної війни 490 жителів села нагороджені орденами й медалями.

ТРОЄ́ЩИНА — село, центр сільської Ради, знаходиться біля старого річища Дніпра — Десьонки, за 12 км від районного центру, за 6 км від залізничної станції Вигурівщина. З 1957 року до складу Троєщини входить с. Вигурівщина. Населення — 6098 чоловік.

На території Троєщини виявлено поклади торфу. В селі розташовано відділення броварського радгоспу ім. С. М. Кірова. Господарство спеціалізується на відгодівлі великої рогатої худоби та свиней.

У селі є 2 восьмирічні школи, будинок культури, бібліотека.

Під час німецько-фашистської окупації Троєщина була спалена. За подвиги у боях проти фашистських загарбників 30 чоловік удостоєні урядових нагород.

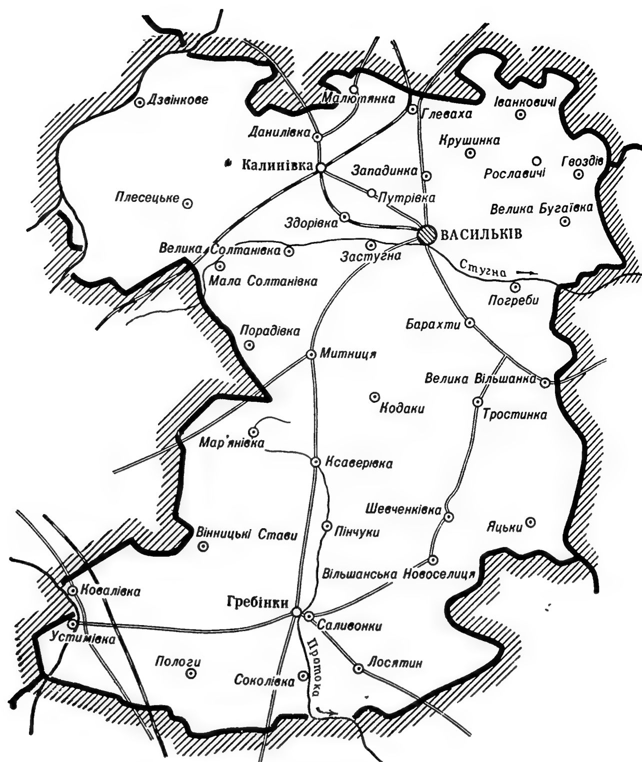
У документах XIV ст. Вигурівщина зустрічається під назвою Милославичів. 1613 року Милославичі були передані у володіння феодалу С. Вигурі, звідки й пішла назва села. Після визвольної війни українського народу 1648—1654 рр. воно входило до складу Гоголівської сотні. У грудні 1653 року Б. Хмельницький подарував село київському Золотоверхому Михайлівському монастирю.

Поблизу с. Вигурівщини виявлено поселення доби неоліту (IV—III тисячоліття до н. е.), трипільської культури (кінець III тисячоліття до н. е.), епохи бронзи (II тисячоліття до н. е.). До нашого часу збереглися рештки поселення та городища часів Київської Русі. Тут знаходився двір Юрія Долгорукого — заміська резиденція князя, що звалася Раєм.

ШЕВЧЕ́НКОВЕ — село, центр сільської Ради, розташоване за 30 км від районного центру. У селі однойменна залізнична станція. Населення — 2602 чоловіка.

На території села є відділок радгоспу «Бобрицький». Розвинуто овочівництво та молочне тваринництво.

У Шевченковому є середня школа, клуб, бібліотека.

ВАСИЛЬКІВСЬКИЙ РАЙОН

ВАСИЛЬКІВ

Васильків — місто районного підпорядкування, розташоване на річці Стугні. Відстань до Києва — 36 км. Населення — 26,8 тис. чоловік.

Васильків — центр району, площа якого — 1218 кв. км, населення — 121,4 тис. чоловік (сільське населення становить 72 проц.). На території району 2 селищні і 33 сільські Ради депутатів трудящих, яким підпорядковані 69 населених пунктів. З корисних копалин у районі є керамічні й цегельні глини, будівельні піски й граніти, які мають промислове значення. В економіці провідне місце посідає сільське господарство. Тут розташовані 22 колгоспи, 3 птахофабрики, племптахорадгосп. Земельні угіддя становлять 84 048 га, в т. ч. орної землі — 72 006 га. Вирощують переважно зернові культури й цукрові буряки. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. В районі — 27 промислових підприємств. З медичних закладів діють 9 лікарень, 2 протитуберкульозні диспансери, 4 амбулаторії, 37 медичних пунктів, 10 пологових будинків. Працюють 26 середніх і 38 восьмирічних та початкових шкіл, 2 вечірні і 2 заочні школи, 45 сільських клубів, 15 будинків культури, 48 бібліотек.

Територія Василькова була заселена вже в III тисячолітті до н. е., про що свідчать знайдені тут 10 посудин трипільської культури[1]. На Білокнязівському полі в 1847 році розкопано 2 кургани (із 400) — т. зв. Велику та Малу могили скіфського часу (VI—V ст. до н. е.), де було виявлено залізний панцир та інші речі. В 1885 році у Василькові знайдено скарб римських монет II ст. Біля міста збереглися також рештки Змійових валів.

Учені датують виникнення Василькова 988 роком. Історичні джерела свідчать, що місто заснував київський князь Володимир Святославич і назвав його Василевом — своїм новим іменем, яке одержав після прийняття християнства. Перша

[1] Материалы и исследования по археологии СССР. М., 1949, стор. 128.

літописна згадка про існування міста належить до 996 року, коли князь Володимир зазнав тут поразки в битві з печенігами. Тоді він дав обітницю, що коли врятується, побудує у Василеві Преображенську церкву. Через рік церква була побудована.

Василів відігравав у житті Київської Русі роль важливого опорного пункту: земляні вали, глибокі рови, наповнені водою, річка Стугна, навколишні ліси полегшували боротьбу з ворогом. А під час князівських усобиць XII—XIII ст. у Василеві збирали свої дружини князі для боротьби з суперниками. Так, у 1151 році, після того, як князь Ізяслав захопив Київ, тут стояв з дружиною князь Юрій Долгорукий; у 1169—1170 рр.— Мстислав Ізяславич, якого прогнало з Києва суздальське військо на чолі з Мстиславом Андрійовичем.

Стародавній Василів був одним із ремісничо-торгових центрів Київської Русі. Через нього проходив т. зв. Василівський шлях, що вів з Києва до країн Західної Європи. В період феодальної роздробленості Русі Василів деякий час був центром удільного князівства. В 1157 році Василько Юр'євич одержав в удільне володіння від свого батька київського князя Юрія Володимировича Поросся й Василів. Він і перейменував місто на Васильків.

У Василеві, як гадають, у родовитій сім'ї народився Феодосій Печерський (бл. 1036—1074 рр.), один з перших ігуменів Києво-Печерського монастиря, автор багатьох повчань, послань, «слів».

У 1240 році місто зруйнували монголо-татари. Відтоді Васильків занепав, перетворився на вбоге село. В другій половині XIII ст. воно стало володінням Києво-Печерської лаври. В середині XIV ст. разом з київськими землями перейшло під владу Литовської держави[1]. Тільки наприкінці 70-х років XVI ст. Васильків почав відроджуватися. Печерський монастир побудував нове укріплення (рештки валів якого збереглися до наших часів) та замок, заселив васильківські землі і попросив короля Стефана Баторія підтвердити своє право на них. Заходи лаври король схвалив, надавши Василькову 1586 року магдебурзьке право[2]. Жителям дозволили проводити 2 ярмарки на рік і щотижневі торги. Але з магдебурзького права скористалася насамперед міська верхівка. Бідніша частина населення фактично не мала ніяких прав. Війта призначав монастир, судово-адміністративні функції виконували уповноважені лаври, управителі.

Населення Василькова швидко зростало. Це зумовлювалося тим, що в місті був добре укріплений замок, який захищав жителів від татарських нападів. 1625 року у Василькові налічувалося 87 димів[3].

Під час визвольної війни українського народу 1648—1654 рр. Васильків, як добре укріплений опорний пункт, був сотенним містечком Київського полку, а в 1654 році ввійшов до складу Росії.

Нове інтенсивне заселення Василькова почалося наприкінці XVII ст., коли він, згідно з договором про «Вічний мир», у 1686 році остаточно відійшов до Росії. Місто набувало дедалі більшого значення як торговельний, ремісничий та прикордонний пункт. Києво-Печерський монастир всіма засобами прагнув збільшити тут кількість підданих, особливо після підтвердження в 1720 році Петром I його прав на ці землі. В той час у Василькові було 700 дворів. Обнесений земляним валом, він мав чотири брами: Печерську, Київську, Білоцерківську і Трипільську. Біля кожної з них знаходилися казарми для варти. В описі 1765—1769 рр. називаються частини міста: Здорівка, Містечко, Западинці, Піски, За Стугною. Монастирю належали водяний млин, броварня, солодовня, кузня, цегельня, кілька шинків. У місті існували 4 ремісничі цехи: шевський, кравецький, ткацький, теслярський.

За даними опису, у Василькові 46,4 проц. усіх господарств займалися хліборобством. Вони платили податки, відбували панщину 3—5 днів на тиждень (залежно від земельного наділу) та виконували інші повинності — лагодили греблі.

[1] Історично-географічний збірник, т. 3, стор. 38.
[2] E. Rulikowski. Opis powiatu Wasylkowskiego. Warszawa, 1863, стор. 137.
[3] Історично-географічний збірник, т. 3, стор. 41.

Собор св. Феодосія у Василькові — пам'ятник архітектури XVIII ст. Фото 1969 р.

будували укріплення тощо. У 1755 році лавра замінила панщину на чинш. Селяни мали давати монастирю гроші, хліб, сіно, дрова та інше. Чинш був ще важчим тягарем, і на вимогу громади в 1761 році було відновлено панщину. Жителі міста скаржилися, що працюють, як на каторзі. До того ж, управитель жорстоко карав непокірних, а на їх протести зухвало заявляв, що він «ними ще висушить багна і переверне гори»[1]. 1786 року в результаті секуляризації монастирських земель володіння Печерської лаври перейшли в казну.

Після возз'єднання Правобережної України з Росією Васильків утратив значення прикордонного містечка і, хоч 1797 року став центром повіту і одержав герб, значної ролі в економічному житті уже не відігравав. Усі вулиці й площі міста в той час були не забруковані, кам'яних будинків, крім адміністративних, не було, переважали невеличкі дерев'яні будівлі. Виділялася своєю архітектурою лише кам'яна церква св. Феодосія, споруджена в 1758 році[2], ймовірно, кріпаком Києво-Печерської лаври, «каменных дел мастером» С. Ковніром. Церква збереглася до наших днів. У 1792 році збудовано ще одну кам'яну церкву— Миколаївську.

Перший навчальний заклад у місті — парафіяльну школу — відкрили в 1833 році, в 1837 році — школу для дітей прилеглих сіл. Але вони не могли охопити всіх дітей шкільного віку, тому в 1847 році на одного письменного жителя міста припадало 33 неписьменні[3].

Важливою подією в житті Василькова першої чверті XIX століття було повстання Чернігівського полку. Після організації Південного товариства у березні 1821 року, крім головної, Тульчинської управи, було створено Кам'янську і Васильківську управи. Останню очолили С. І. Муравйов-Апостол та М. П. Бестужев-Рюмін. Члени Васильківської управи збиралися в будинку по вулиці Київській (тепер вул. Декабристів), де жив С. І. Муравйов-Апостол.

Про поразку повстання в Петербурзі керівники Південного товариства дізналися майже через два тижні. 29 грудня 1825 року (10 січня 1826 р.) в с. Трилісах, де була розквартирована 5-а мушкетерська рота Чернігівського полку, почалося повстання, яке підтримали роти, розташовані у Василькові. Захопивши Васильків, повсталий полк пройшов через села Велику Мотовилівку та Пологи, але 3 (15) січня 1826 року був розгромлений біля села Ковалівки вірними царю військами. 9 повстанців загинули, близько 50 — поранено. Тяжко пораненого С. І. Муравйова-Апостола, М. П. Бестужева-Рюміна та інших учасників заарештували. Царський уряд жорстоко розправився з повсталими. С. І. Муравйов-Апостол і М. П. Бестужев-Рюмін були повішені, решту офіцерів заслали на каторгу на різні строки або розжалували і відправили в діючу армію на Кавказ[4].

У середині XIX ст. Васильків став досить великим на той час містечком. У 1858 році тут налічувалось 11 401 чоловік населення, яке займалося переважно хліборобством, чумацьким промислом, дрібною торгівлею. У Василькові було 5 невеличких тютюнових фабрик, миловарня, пивоварний і 2 цегельні заводи, а також завод сальних свічок. Щотижня відбувалися торги і 4 рази на рік ярмарки[5].

Особливо пожвавився розвиток Василькова у пореформений період. В його

---

[1] Історично-географічний збірник, т. 3, стор. 84, 85.
[2] Л. Похилевич. Сказания о населенных местностях Киевской губернии, стор. 472.
[3] Київський облдержархів, ф. 1, оп. 336, спр. 3949, арк. 8.
[4] Очерки из истории движения декабристов. Сборник статей. М., 1954, стор. 182.
[5] Географическо-статистический словарь Российской империи, т. 1. СПб., 1863, стор. 402.

економіці значне місце посіла обробка шкір. У 1885 році тут працювали 4 шкіряні та цегельний заводи, миловарня[1]. Частина населення займалася хліборобством, ремеслами та промислами. У 1881 році в місті було 118 шевців, 113 кравців, 40 гончарів. Широкого розвитку набуло вишивання очіпків. У Василькові проживало 3068 селян. Малоземельні, які не мали змоги прогодуватися із своїх наділів, ходили на заробітки до Києва, в Донбас, у поміщицькі економії південних губерній. Тільки в 1895 році Васильківська управа видала 550 паспортів[2]. Характерною рисою економіки Василькова кінця XIX ст. була наявність великої кількості дрібних торговців. У 1897 році в місті налічувалося 13 крамниць і 15 рундуків, 48 шинків і 7 трактирів.

З розвитком промисловості, ремесла і торгівлі зростало населення Василькова, яке на 1900 рік досягло 18 580 чоловік. Площа міста становила 9 кв. верст. Забудовувалося воно без будь-якого плану. З 2085 будинків лише 30 було цегляних. Надзвичайно непривабливий вигляд мала Кодня — його західна частина, де жила біднота. Міські власті мало дбали про медичне обслуговування населення. У медамбулаторії та невеличкій лікарні на 20 ліжок, яка містилася в дерев'яному бараці, працювало 4 лікарі і 5 фельдшерів. На низькому рівні була й народна освіта. З навчальних закладів тут діяли міське двокласне училище, 5 чоловічих і одна жіноча школи грамоти[3], які, звичайно, не могли охопити навчанням усіх дітей шкільного віку.

Тяжкі умови життя, жорстока експлуатація і політичне безправ'я штовхали трудящих на боротьбу за поліпшення свого становища. 25 грудня 1905 року під впливом революційних виступів у країні робітники шкірзаводу Вайсберга оголосили страйк. Вони вимагали підвищити заробітну плату, не звільняти з роботи без згоди всіх робітників, поліпшити ставлення до них адміністрації. Вимоги робітників були задоволені. Через деякий час застрайкували 32 робітники ювелірних майстерень, які вимагали підвищення заробітної плати, встановлення 9-годинного робочого дня, надання щорічних двотижневих відпусток. У роки реакції царський уряд жорстоко переслідував тих, хто брав участь у революційній боротьбі. У квітні 1909 року у васильківській тюрмі, розрахованій на 90 чоловік, перебувало понад 250 політичних в'язнів[4]. 1914 року в місті утворилася більшовицька група, але через деякий час її організаторів заарештували.

На початку березня 1917 року в Василькові стало відомо про повалення самодержавства. До міста повернувся один з організаторів першої більшовицької групи Я. Б. Рудой і очолив новостворену групу, яка керувала революційною боротьбою трудящих. До її складу ввійшли А. Самійленко, Б. Будницька, С. Рахман та ін.[5] Незважаючи на те, що група не налічувала й 10 чоловік, вона брала активну участь у проведенні виборів до Рад на початку березня 1917 року[6]. У Василькові були обрані три Ради — Ради робітничих, солдатських депутатів, а також Рада гарнізону. У створенні васильківських Рад велику допомогу подала Київська Рада робітничих депутатів.

Більшовицька група розгорнула активну боротьбу за маси. З її ініціативи 17 березня трудящі вийшли на демонстрацію з вимогами негайного укладення миру, запровадження 8-годинного робочого дня, конфіскації поміщицьких земель. У цей день відбулася також демонстрація солдатів військових частин, розташованих у місті. 25 березня 1917 року більшовики організували мітинг з метою залучення широких мас трудящих до активної боротьби за свої інтереси. Після мітингу робітники провели збір коштів у фонд більшовицької газети «Голос социал-демократа»[7].

[1] В. Г. Мозговой, Сборник сведений по Киевской губернии, стор. 243.
[2] Київський облдержархів, ф. 804, оп. 3, спр. 110, арк. 11.
[3] Список населенных мест Киевской губернии, стор. 453.
[4] Ф. Є. Лось. Робітничий клас України в 1907—1913 роках. К, 1962, стор. 102.
[5] АІІП ЦК КП України, ф. 59, оп. 2, спр. 286, арк. 7.
[6] Перемога Великої Жовтневої соціалістичної революції на Україні, т. 2, стор. 14.
[7] Борьба за власть Советов на Киевщине, стор. 49.

Під впливом революційного руху робітників і солдатів дедалі більше загострювалася боротьба селян за землю. 14 травня 1917 року у Василькові відбувся повітовий селянський з'їзд, який прийняв рішення про негайний розподіл поміщицьких земель[1]. Піднесення революційного руху викликало занепокоєння губернського комісара Тимчасового уряду. В жовтні 1917 року він звернувся з проханням до штабу Київського військового округу про посилення військових частин у Василькові.

Після перемоги Жовтневого збройного повстання в Петрограді, у Василькові розгорнулась боротьба за владу Рад. Намагаючись зберегти буржуазний суспільний лад, Центральна рада, спираючись на загони вільного козацтва, встановила у місті режим жорстокого терору, розігнала Ради. У середині січня 1918 року частини 2-го гвардійського корпусу, що підтримували Радянську владу, рухаючись на Київ, визволили Васильків[2]. Під керівництвом більшовиків у місті були створені органи Радянської влади. Відповідальні ділянки роботи очолили комісари-більшовики, зокрема керівник партійної організації Я. Б. Рудой став громадським комісаром[3]. Разом з робітниками комісари запровадили 8-годинний робочий день, прийняли постанову про охорону праці тощо.

Наприкінці лютого 1918 року Васильків окупували австро-німецькі загарбники. Боротьбу проти окупантів та їх ставленика Скоропадського очолили більшовики. У складних умовах підпілля вони згуртували сили партійної організації, яка в серпні 1918 року налічувала 22 чоловіка[4]. 9 жовтня відбулася нарада представників організацій КП(б)У Васильківського і Сквирського повітів. На ній було вирішено створити сільські, волосні та повітові ревкоми і активно виступити на допомогу Червоній Армії. У Васильківському повіті були сформовані загони Червоної гвардії, які вели боротьбу з окупантами.

Після краху німецької окупації в листопаді 1918 року Васильків захопили війська Директорії. У місті пройшла нова хвиля арештів. Але, незважаючи на жорстокий терор, боротьба за владу Рад не припинялася. Робітники шкірзаводу Вайсберга комуністи Нефедьєв, Федоров та інші створили бойові десятки. Ще до приходу регулярних червоних частин трудящі Василькова разом з робітничим загоном, що прибув з цукрового заводу с. Григорівки (нині Обухівського району) у кількості 130 чоловік, розгромили січовиків. 6 лютого 1919 року влада в місті перейшла до військово-революційного комітету[5]. Проте наступного дня після артилерійського обстрілу січовики, які відступали з Києва, знову захопили Васильків. Три дні тривав у місті погром. Було вбито 103 чоловіка. Петлюрівці оголосили заложниками все чоловіче населення і погрожували стратити 100 чоловік за кожного вбитого січовика[6]. Вони пограбували підприємства, магазини, квартири. Життя міста завмерло, населення з надією і нетерпінням чекало приходу Червоної Армії.

Українські радянські війська 19 лютого 1919 року визволили Васильків. Одразу ж у місті відновили діяльність партійна організація та ревком з відділами: праці, продовольчим, житловим та соціального забезпечення. Ревком спрямував роботу насамперед на організацію допомоги Червоній Армії. Передова частина робітників добровільно вступила до її лав. На міську буржуазію ревком наклав 3 млн. крб. контрибуції. Продовольчий відділ організував роботу пекарні, житловий — взяв на облік квартири. Поступово життя міста налагоджувалося. Розпочалася підготовка до виборів Ради.

Створення радянського апарату і відбудова господарства у Василькові відбувалися в запеклій боротьбі з контрреволюцією. Так, у ніч з 25 на 26 березня 1919 року охоронна сотня, що була організована з жителів приміських сіл, дезорієнтована

---

[1] 1917 год на Киевщине. Хроника событий, стор. 61.
[2] Перемога Великої Жовтневої соціалістичної революції на Україні, т. 1, стор. 312.
[3] Нариси історії Київської обласної партійної організації, стор. 210.
[4] АІІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 4, спр. 186, арк. 202.
[5] Газ. «Киевский коммунист», 14 лютого 1919 р.
[6] Гражданская война на Украине, т. 1, кн. 1, стор. 632, 633.

ворожими елементами, почала арештовувати й розстрілювати активістів. 27 березня загін червоноармійців, який прибув з Києва, ліквідував контрреволюційний заколот. Через кілька днів, 4 квітня, місто зазнало нападу банди Зеленого. У той час у Василькові перебувало всього 60 червоноармійців і стільки ж членів партії та робітників, що мали зброю. Зламавши героїчний опір цього невеличкого загону, бандити вчинили в місті погром, у якому взяли участь білогвардійці, ліві есери, «незалежники». Полонених катували, виколювали їм очі, а потім розстрілювали. Від рук бандитів загинули 20 членів партії[1], в т. ч. майже всі члени ревкому, серед них — І. Самотін, М. Комарянський, І. Демченко, М. Плоткін, Г. Головко. 9 квітня червоноармійські частини вибили банду Зеленого з Василькова[2].

Відновити в місті діяльність партійної організації та ревкому допоміг Київський губком КП(б)У. Він направив сюди секретарем парткому А. Демидову (загинула від рук бандитів у липні 1919 року). До міста прибули також 13 працівників на чолі з членом ЦВК П. Ф. Слиньком. Головну увагу партком і ревком приділили організації Радянської влади на місцях. Важливе значення у вирішенні цього завдання мав І з'їзд Рад Васильківського повіту, який відбувся 29 квітня 1919 року. На ньому обговорювалися питання про допомогу Червоній Армії, про зміцнення Радянської влади. З'їзд ухвалив перенести центр повіту в Білу Церкву[3].

Згідно з декретом Раднаркому, ревком у травні 1919 року націоналізував шкіряний завод М. Вайсберга, у липні — взуттєву майстерню, на базі якої була створена кооперативна артіль, що об'єднала 13 пайовиків.

З ініціативи парткому в місті відкрився клуб для червоноармійців. У приміщенні вищого початкового училища 12 червня 1919 року розпочали роботу вечірні курси для неписьменних і малописьменних робітників. Активну участь у проведенні в життя економічних, політичних і культурно-освітніх заходів брала молодь, яка групувалася навколо комсомольської організації, створеної у квітні 1919 року[4].

Влітку 1919 року на Київ почали наступ петлюрівці. В серпні вони підійшли до Василькова. В ряди Червоної Армії влилося багато жителів міста, в т. ч. половина членів місцевої комсомольської організації. Але під тиском переважаючих сил ворога частини Червоної Армії наприкінці серпня залишили місто. Через кілька днів війська Денікіна, які захопили Київ, витіснили петлюрівців і вступили у Васильків. Відновлення старих порядків, повернення націоналізованих підприємств і земельних володінь колишнім власникам, безперервні реквізиції і грабежі викликали загальне обурення населення. Тому зразу ж після визволення Червоною Армією Києва, ще до приходу радянських військ, 22 грудня 1919 року місто захопили повсталі жителі Василькова. Був створений тимчасовий ревком, до складу якого ввійшли більшовик М. Леонтьєв та боротьбисти І. Кобзар і О. Раєв. Керував роботою ревкому партійний комітет. Партійна організація налічувала на той час 30 чоловік[5]. Ревком знову націоналізував шкірзавод М. Вайсберга, відновив кооперативні артілі. Почали працювати промислові підприємства, млин, пекарня. Сім'ям червоноармійців та потерпілим від денікінців відділ соціального забезпечення надав матеріальну допомогу.

Щоб залучити до радянського будівництва широкі трудящі маси, 19 березня 1920 року у Василькові була проведена безпартійна робітничо-селянська конференція. У вітальній телеграмі її учасникам голова ВУЦВК Г. І. Петровський відзначив, що усвідомлення безпартійними робітниками і селянами необхідності всіма

---

[1] АІПП ЦК КП України, ф. 1, оп. 4, спр. 135, арк. 11.
[2] ЦДАЖР УРСР, ф. 2, оп. 1, спр. 59, арк. 41.
[3] Киевщина в годы гражданской войны и иностранной военной интервенции, стор. 212, 213.
[4] Київський облдержархів, ф. Р-4777, оп. 1, спр. 2, арк. 15.
[5] Киевщина в годы гражданской войны и иностранной военной интервенции, стор. 366.

засобами підтримувати Радянську владу, як єдину захисницю інтересів пролетаріату, викликає особливу радість[1].

Готовність захищати Радянську владу до переможного кінця трудящі Василькова підтвердили під час боротьби з білополяками й петлюрівцями, що вдерлися в місто на початку травня 1920 року. Через місяць розпочалося повстання проти окупантів та петлюрівців, які діяли спільно. Воно охопило Васильків і навколишні села в радіусі 30 км[2]. Повстання ослабило тил ворога і тим самим сприяло прориву фронту Першою Кінною армією. В середині червня населення міста радісно зустрічало бійців 44-ї дивізії.

Допомога Червоній Армії лишалася головним завданням ревкому, очолюваного комуністом І. Д. Крашевським. Жителі проводили тижні допомоги фронту, збирали гроші, коштовності, білизну, теплий одяг. Налагоджувати життя міста доводилося в складних умовах. Навколо діяли банди. Вони грабували і тероризували населення, убивали партійних і радянських працівників. Враховуючи помилки попередніх ревкомів, які приділяли охороні міста й боротьбі з бандитизмом недостатню увагу, у Василькові була створена робітничо-селянська міліція.

На початку травня 1921 року в Білоцерківському повіті почалися вибори до місцевих Рад робітничих, селянських і червоноармійських депутатів. 12 червня у Василькові був обраний виконавчий комітет у складі 7 чоловік: І. Д. Крашевського, В. З. Примаченка, Д. П. Кириленка, І. Г. Виноградова, І. Г. Коломийця, П. В. Ручкіна та О. Петренка[3]. Ревком всі свої повноваження передав виконавчому комітету. 13 липня 1921 року Васильків віднесено до категорії селищ міського типу; навесні 1923 року, у зв'язку з проведенням адміністративно-територіальної реформи на Україні, він став районним центром.

Після закінчення громадянської війни трудящі Василькова активно включилися у відбудову народного господарства, зруйнованого війною та інтервенцією. Швидко почав оживати колишній шкірзавод Вайсберга (пізніше — 4-й шкірзавод). На початку квітня 1920 року тут було створено партійний осередок, а в серпні 1922 року — комсомольський[4]. Рік у рік зростало виробництво. Якщо в 1920 році завод дав країні 8 тис. пудів шкіри, то в 1923 — 100 тис. пудів. Повільніше відбудовувалися кооперативна артіль «Шкіряник» та інші 4 дрібні кустарні підприємства. Щоб забезпечити безперебійну роботу шкіряної промисловості Василькова, в місті було побудовано завод дубильних екстрактів. Недостатня кількість механізмів, нестача продовольства у неврожайний 1921 рік не зупинили будівництва. В січні 1922 року завод дав першу продукцію. З нагоди цієї події колектив підприємства надіслав В. І. Леніну вітальну телеграму. Крім шкірзаводів, у Василькові на той час діяли 2 водяні й 5 парових млинів, парова і кінна крупорушки, миловарний, пивоварний та крохмальний заводи[5].

Значна частина населення працювала на державному шкірзаводі та на інших підприємствах, 200 чоловік займалися кустарним промислом. Для боротьби з безробіттям (на 7 тис. населення припадало близько тисячі безробітних) у травні 1925 року був створений спеціальний комітет, який відкрив майстерні залізних виробів, пошиття одягу, взуття, залучав безробітних до ремонту шляхів тощо.

Вживалися заходи для налагодження медичного обслуговування населення. На початку 20-х років у Василькові діяла лікарня, де працювали 2 лікарі і 2 фельдшери.

Не менш складним завданням, яке постало перед Васильківським парткомом та виконкомом, була організація народної освіти й культурно-масової роботи. Нестача

---

[1] Киевщина в годы гражданской войны и иностранной военной интервенции, стор. 366.
[2] Гражданская война на Украине, т. 3, стор. 215.
[3] Київський облдержархів, ф. Р-1062, оп. 1, спр. 45, арк. 10, 14, 16.
[4] АІІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 5, спр. 165, арк. 22.
[5] Київський облдержархів, ф. Р-112, оп. 1, спр. 426, арк. 132.

шкільних приміщень, підручників, палива щороку ставили школу в скрутне становище. Крім того, багато дітей не мали взуття й одягу. В 1922/23 навчальному році в школах селища навчалося 559 учнів, тобто трохи більше третини дітей шкільного віку[1]. Значна робота проводилася для ліквідації неписьменності. Товариство «Геть неписьменність!», створене 1923 року, організувало спеціальні гуртки і школи, де вчителі та культармійці навчали трудящих грамоти. Культурно-масова робота проводилась у клубах ім. Шевченка та ім. Леккерта, в яких діяли гуртки художньої самодіяльності, демонструвалися кінофільми, працювали бібліотеки. З ініціативи партосередку 4-го шкірзаводу відкрився клуб шкіряників.

Характерною особливістю економічного життя Василькова в наступні роки був широкий розвиток кооперації. В 1927 році тут діяли 4 шкіряні артілі, які того ж року об'єдналися в артіль ім. Першого травня, і кілька товариств: споживче, кооперативно-орендно-позичкове, сільськогосподарське кредитне та ін. В 1929 році на базі кооперативних об'єднань створено завод «Транспортер», що випускав дрібний сільськогосподарський інвентар.

Дедалі більшу роль у житті Василькова відігравали партійні та профспілкові організації, які зросли кількісно і якісно. Якщо в 1929 році партійна організація селища налічувала 170 членів і кандидатів у члени партії, то в 1932 році — 360, з них робітників — 236. Активним помічником її була молодь. У 1932 році у Василькові діяло 14 комсомольських осередків, які об'єднували 417 чоловік. Профспілкові організації всю роботу перенесли в цехи та групи. Замість 13 профспілкових об'єднань виникло 28 цехових і 19 загальнозаводських комітетів.

Партійні, радянські й громадські організації Василькова у вересні 1930 року одержали могутнє знаряддя мобілізації мас на соціалістичне будівництво — газету «За більшовицькі темпи».

Значні зміни сталися в економіці міста в роки довоєнних п'ятирічок. Були реконструйовані цехи 4-го шкірзаводу. В 1938 році на місці темного, низького приміщення, де завжди стояв сморід від зольних батарей, виріс новий, просторий зольний цех. При ньому збудували лазню, відкрили червоний куток. За дострокове виконання плану в 1937 році завод нагородили перехідним Червоним прапором Наркомату легкої промисловості УРСР. Першість серед підприємств шкіряної промисловості республіки він утримував і в наступному році.Систематично перевиконував виробничі завдання завод «Транспортер». У 1937 році він на два місяці раніше виконав річний план і випустив додатково продукції на 1,5 млн. крб.[2] Стали до ладу й нові підприємства місцевої промисловості — у 1939 році організовано райпромкомбінат, у 1940 році — райхарчокомбінат. Згідно з постановою ВУЦВК і РНК УРСР від 5 березня 1934 року Васильків віднесено до категорії міст.

Широкого розмаху на підприємствах набув стахановський рух, який очолили партійні організації. Ініціатором стахановського руху на 4-му шкірзаводі виступив комуніст Г. А. Прохватило. Дванадцятирічним хлопчиком прийшов він у 1911 році на завод і разом з такими, як сам, працював по 13—14 годин на день, за що одержував за зміну 10 коп.[3] Лише після Жовтневої революції став він кваліфікованим робітником, а в 1936 році — майстром цеху. На заводі «Транспортер» почин О. Г. Стаханова підхопили М. Липський, Г. Березанський, В. Хлюпа, К. Калашник. Вони виконували норми на 150—200 проц. У листопаді 1936 року на 4-му шкірзаводі по-стахановському працювали вже 187 чоловік, на «Транспортері» — 70 чоловік. На підприємствах виростала радянська технічна інтелігенція. У 1938 році на 4-му шкірзаводі працювало 53 інженери. Творчі пошуки спеціалістів, їхні раціоналізаторські пропозиції сприяли вдосконаленню технології виробництва, поліпшенню умов праці, підвищенню її продуктивності. Так, інженер А. П. Браверман сконструював систему

---

[1] Київський облдержархів, ф. Р-112, оп. 1, спр. 3221, арк. 60, 61, 121.
[2] Газ. «За більшовицькі темпи» (Васильків), 18 жовтня 1938 р.
[3] Газ. «За більшовицькі темпи», 7 листопада 1936 р.

для механічної подачі вапняного молока в зольний цех, що давало щорічно 60 тис. крб. економії; токар заводу «Транспортер» К. А. Калашник удосконалив 7 верстатів, внаслідок чого завод економив щороку 30 тис. карбованців.

За роки перших п'ятирічок трудящі Василькова багато зробили для впорядкування міста. Було розбито сквери, збудовано новий міст через річку Стугну, забруковано вулицю Юних комунарів, обсаджено деревами та обгороджено садиби. Тільки в 1939 році на благоустрій асигновано 575 тис. крб. У 1940 році розпочалася генеральна реконструкція міста. Було побудовано приміщення середньої школи та фельдшерського технікуму. Передбачалося будівництво Центрального будинку культури, театру з залом на 700 глядачів, нових шкіл, санаторію, парку культури й відпочинку. В 1941 році у Василькові працювали 4 продовольчі та 3 промтоварні магазини, універмаг, ресторан і кілька їдалень.

Значно поліпшилося медичне обслуговування населення. В лікарні на 120 ліжок, пологовому будинку на 10 ліжок, двох поліклініках, чотирьох медамбулаторіях і протитуберкульозному диспансері працювали 60 лікарів і 106 фельдшерів. У лікарні були обладнані лікувальні кабінети. В місті діяли 5 дитячих ясел на 245 місць[1].

Успішно розгорталася боротьба за широкий розвиток народної освіти й культури трудящих. У 1930/31 навчальному році вже всі діти шкільного віку були охоплені навчанням, а в 1939/40 — у Василькові діяли 4 середні, 4 семирічні і 2 початкові школи. 1930 року відкрито агрономічний технікум (з 1934 року — міжрайонна агрошкола), а 1932 року — фельдшерський технікум. Щороку вони випускали по 70—90 спеціалістів. Працювало 2 бібліотеки, 2 кінотеатри, 2 клуби і колгоспний театр, який у 1939 році на обласному огляді зайняв друге місце.

Мирне, творче життя радянських людей перервала війна. 31 липня 1941 року німецько-фашистські загарбники вдерлися до міста і почали встановлювати т. зв. «новий порядок». Вони намагалися насамперед знищити партійний, радянський і комсомольський актив. Масові розстріли стали звичайним явищем. У вересні 1941 року гітлерівці зібрали на Лікарську вулицю 105 жителів і почали заганяти їх на машини для відправки до місця страти. Люди зрозуміли їхній намір і вчинили опір. Але всі вони були розстріляні. Масовими розправами відзначили фашисти річницю свого перебування у Василькові. Тільки в липні 1942 року на Покровському кладовищі, в Ковалівських ярах, в урочищі Круглику вони стратили 106 чоловік. На залізничній станції Васильків-І фашисти розстріляли 150 полонених червоноармійців. Багато радянських солдатів та офіцерів загинуло на пересильному пункті для військовополонених, який окупанти створили на території млина «Заготзерно». За час окупації фашисти знищили у Василькові близько тисячі радянських громадян, не рахуючи військовополонених, вивезли з району до Німеччини на каторжні роботи 4600 юнаків і дівчат.

Трудящі Василькова, незважаючи на репресії, не скорилися ворогові, не виконували розпоряджень окупаційних властей. Уже в листопаді 1941 року міська управа повідомляла про випадки саботажу та спроби знищити господарські об'єкти, за що 5 чоловік було страчено[2]. Влітку 1942 року серед військовополонених, які працювали на млині, виникла підпільна група. До її складу входили Д. Ф. Сумароков, К. Т. Єременко, І. Д. Дубинін та ін. Вони залучили в організацію місцевих жителів. Через деякий час активними підпільниками стали Г. П. Шевченко, М. І. Статін, М. С. Козаков, Г. С. Пономарьов. Навесні 1943 року підпільна організація налічувала понад 60 чоловік. Її керівникам вдалося встановити зв'язок з підпільним обкомом, який перебував тоді в Кагарлику. Радянські патріоти організували групу, що мала стати ядром майбутнього партизанського загону. В ніч на 12 травня 1943 року 33 чоловіка на чолі з командиром І. Д. Дубиніним вийшли у Дзвінківський

---

[1] Київський облдержархів, ф. Р-880, оп. 11, спр. 806, арк. 141.
[2] Німецько-фашистський окупаційний режим на Україні, стор. 57.

ліс. Згодом партизанські загони Васильківського, Бишівського і Фастівського районів об'єдналися, утворивши 4-й партизанський батальйон Київського з'єднання[1].

Члени штабу батальйону І. Д. Дубинін, Д. Ф. Сумароков, А. С. Грисюк створили широку розвідувальну мережу. Партизанські розвідники діяли в поліції, сільських управах, гебітскомісаріаті. Це допомагало народним месникам зривати намічені окупантами операції, дізнаватися про завдання, що їх одержували фашистські агенти. У вересні 1943 року, коли карателі напали на партизанський табір біля с. Кощіївки, 4-й партизанський батальйон завдав великих втрат ворогові, а потім відбив наступ карателів у Мотовилівському лісі[2]. В цьому бою загинув командир батальйону І. Д. Дубинін. Командування прийняв А. С. Грисюк, який за мужність і відвагу, виявлені під час війни з білофінами, був удостоєний звання Героя Радянського Союзу.

А. С. Грисюк — Герой Радянського Союзу, командир 4-го батальйону Київського партизанського з'єднання. Фото 1940 р.

Партизанський батальйон підтримував тісний зв'язок з васильківським підпіллям. Радянські патріоти збирали зброю, боєприпаси, випікали хліб для партизанів, розповсюджували листівки та повідомлення Радянського інформбюро, були зв'язковими. Лікар Васильківської поліклініки М. А. Ганжулевич подавала медичну допомогу пораненим червоноармійцям, які попали в оточення, видавала фіктивні довідки радянським громадянам, щоб звільнити їх від каторжних робіт у Німеччині, діставала медикаменти для партизанів. З травня до листопада 1943 року М. А. Ганжулевич була лікарем партизанського загону Київського з'єднання[3].

6 листопада 1943 року війська 7-го гвардійського Київського танкового корпусу під командуванням генерал-майора танкових військ К. Ф. Сулейкова визволили Васильків[4]. Підрозділи корпусу захопили у місті склади пального, продовольства й різного військового спорядження, 10 літаків, 103 автомашини, 8 важких гармат, 12 тракторів, 260 підвід і 50 полонених. Було знищено 15 літаків, 15 ангарів, 14 танків, 220 автомашин, 7 транспортерів, 1350 солдатів та офіцерів ворога[5]. Особливо відзначились у бою за Васильків танкісти гвардії лейтенанти В. І. Чугунов, І. Т. Комаров, сержанти О. М. Устюгов, І. А. Горюнов. У супроводі невеликої групи мотопіхоти 4 танкові екіпажі захопили аеродром, знищили колону фашистів з 150 автомашин і 200 підвід[6]. Наказом Верховного Головнокомандуючого за визволення Василькова 23-й окремій гвардійській мотострілецькій бригаді, 54-й, 55-й та 56-й окремим гвардійським танковим бригадам було присвоєно найменування «Васильківських». Ці бригади пройшли славний бойовий шлях. Командиру 23-ї окремої гвардійської мотострілецької бригади О. О. Головачову у вересні 1944 року за мужність і відвагу під час форсування Вісли присвоєно звання Героя Радянського Союзу, а в березні 1945 року за форсування Одеру його вдруге удостоєно цього високого звання (посмертно). За мужність і військову майстерність присвоєно вдруге звання Героя Радянського Союзу командирові батальйону гвардії майору С. В. Хохрякову (загинув 17 квітня 1945 року). Обидва герої поховані у Василькові. У травні 1966 року вони навічно занесені в Книгу почесних громадян Василькова. У центрі Василькова поховані також учасники боїв за місто — молодший лейтенант комуніст С. М. Виноградов і повітряний стрілець комсомолка Л. А. Кіндратенко.

[1] Киевщина в годы Великой Отечественной войны, стор. 257.
[2] Т. Строкач. Наш позивний — свобода. К., 1966, стор. 454—456.
[3] Київський облпартархів, ф. 5, оп. 2—5, спр. 24, арк. 4.
[4] Архів МО СРСР, ф. 236, оп. 2673, спр. 74, арк. 29.
[5] Там же, ф. 315, оп. 4440, спр. 83, арк. 34.
[6] Киевщина в годы Великой Отечественной войны, стор. 528.

Командний склад 4-го батальйону Київського партизанського з'єднання. 1943 р.

У визволенні Васильківського району брала участь 1-а Чехословацька бригада на чолі з Людвіком Свободою (нині президент ЧССР). На будинку № 4 по вул. Шевченка, де в листопаді—грудні 1943 року містився штаб бригади, встановлено меморіальну дошку.

Німецько-фашистські загарбники завдали великої шкоди місту. Вони спалили торговельний квартал, універмаг, 77 житлових будинків, приміщення середньої школи, кінотеатр, робітничий клуб, бібліотеку, розібрали на паливо будинки двох семирічних та агрономічної шкіл[1].

Незважаючи на жорстокі бої, які тривали в районі Василькова до кінця 1943 року, трудящі одразу почали відбудову промислових підприємств і культурно-освітніх закладів. Керували відбудовою райком КП(б)У і районна Рада депутатів трудящих. Велику роль у налагодженні життя міста відіграли комуністи. У травні 1944 року була створена первинна партійна організація на 4-му шкірзаводі, наприкінці липня — на «Транспортері». Протягом 1944 року на промислових підприємствах і в установах створено 17 первинних парторганізацій. Через три роки їх стало вдвічі більше. Зросла й кількість комуністів. З 1945 до 1948 року число комуністів на 4-му шкірзаводі збільшилося з 19 до 57, на «Транспортері»—з 4 до 18, на Державному млині № 10 — з 1 до 16[2]. Парторганізації мобілізували свої колективи на вирішення питань господарського і культурного будівництва. Всі комуністи мали партійні доручення, відповідали за найрізноманітніші ділянки виробництва і громадського життя колективів. Підвищення авангардної ролі комуністів сприяло зростанню продуктивності праці. В грудні 1943 року робітники 4-го шкірзаводу дали першу продукцію, скоротивши процес виготовлення шкір з 70 до 30 днів[3]. У другій половині 1944 року виробничий план був виконаний на 109 проц., економія за рахунок зниження собівартості продукції за цей час становила 1,5 млн. крб. З 1944 до 1962 року підприємство очолював член партії з 1930 року А. Г. Іваненко. Свій трудовий шлях він розпочав у 1920 році слюсарем. Здобувши середню спеціальну освіту, Іваненко став начальником цеху, механіком. Комуністи не раз обирали його своїм секретарем. Активну роль у житті колективу відігравала парторганізація заводу «Транспортер». Починаючи з 1948 року, підприємство перевиконувало державні плани.

Завдяки наполегливій праці трудящих валовий випуск промислової продукції в місті вже 1949 року досяг довоєнного рівня, а в наступні роки значно перевищив його. У Василькові працювало 11 державних підприємств і 7 підприємств системи промислової кооперації[4].

За короткий час були відбудовані школи, всі лікувальні заклади, у т. ч. лікарня на 120 ліжок, поліклініка, санепідстанція, а також молочна кухня, 3 дитячі садки. Будівельники разом з громадськістю звели районний будинок культури, готель,

---

[1] Киевщина в годы Великой Отечественной войны, стор. 339, 340.
[2] Київський облпартархів, ф. 492, оп. 1, спр. 19, арк. 2, 90; спр. 143, арк. 13.
[3] Газ. «Київська правда», 22 грудня 1943 р.
[4] Київський облпартархів, ф. 494, оп. 7, спр. 2, арк. 31, 52.

відремонтували або спорудили нові будинки для 200 сімей, які жили в землянках. Поступово налагоджувалася торгівля.

Ще швидшими темпами розвивалася промисловість Василькова в 50-і роки. У 1954 році завод «Транспортер» перетворено на завод холодильників. На заводі дубильних екстрактів встановлено нові дифузори, випарні апарати, машину повторного подрібнення дуба. В 1958 році на будівництво нових підприємств і реконструкцію діючих держава асигнувала понад 15 млн. крб. Того року став до ладу цегельний завод потужністю 3 млн. штук цегли на рік, виробничий корпус райхарчокомбінату, прокладено 23 км лінії електропередач, збудовано кілька підстанцій.

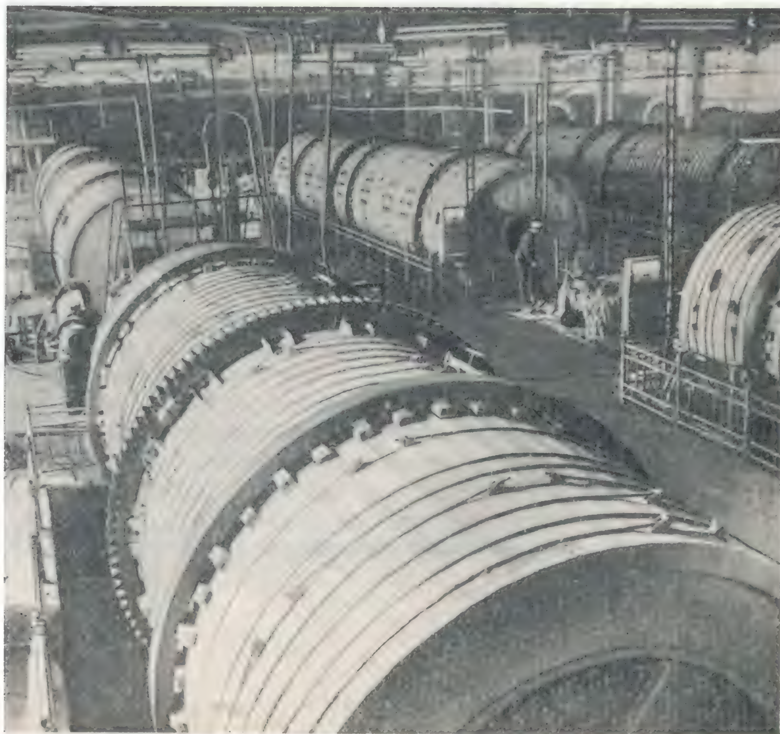
На підприємствах широко розгорнувся рух за комуністичну працю. Найкращих успіхів у соціалістичному змаганні щороку досягали колективи 4-го шкірзаводу, харчокомбінату, майолікового та млинзаводу.

Значного розвитку досягла промисловість Василькова протягом 60-х років. Зокрема, в роки восьмої п'ятирічки було реконструйовано й набагато розширено 4-й шкірзавод. Його цехом став завод дубильних екстрактів. У зольному цеху вдосконалено технологію виробництва клею, завдяки інтенсифікації технологічного процесу вивільнено частину виробничих площ і поліпшено умови праці робітників. На заводі обладнано першу в Радянському Союзі напівавтоматичну лінію обробки шорстких шкір, яка на Виставці досягнень народного господарства СРСР одержала диплом II ступеня, а 7 працівників заводу відзначені срібними та бронзовими медалями. Ручна праця зведена до мінімуму. Дубильний цех дає за місяць понад 200 тонн екстракту і задовольняє потреби не тільки заводу, а й підприємств Одеси, Бердичева, Харкова, Івано-Франківська.

При шкірзаводі створена група Київського технікуму легкої промисловості. У 1967 році 19 робітників навчалося заочно у вузах, 27 — у школі робітничої молоді. Навчання допомагає в роботі, у творчому зростанні членів колективу. Так, слюсар М. Букало, здобувши освіту, став начальником зміни, барабанщик дубильних барабанів В. Романенко — начальником цеху. Багато робітників, інженерно-технічних працівників заводу добиваються високих показників у роботі, 13 з них у 1966 році нагороджені орденами й медалями, зокрема орденом Леніна — бригадир І. Ю. Мельниченко, орденом Трудового Червоного Прапора — начальник зміни О. І. Денисенко, дифузорниця В. М. Карабульська, сушильниця М. Ф. Кисурина.

У листопаді 1960 року на базі артілей «Шкіряник» та ім. Першого травня створено 9-й шкірзавод. Протягом 1961—1969 рр. підприємство досягло значних успіхів. Якщо в перший рік завод виробив 38,4 млн. кв. дециметрів шкіри, то в 1969 році — 47,4 млн. Виробництво на одного робітника зросло за цей час на 65 проц. За роки восьмої п'ятирічки побудовано 800 метрів очисних споруд, побутові кімнати, клуб. У 1969 році 9-й шкірзавод був учасником Всесоюзної виставки взуття та шкіргалантерейних виробів і за якість продукції одержав Почесний диплом Всесоюзної торгової палати. П'ятирічний план 1966—1970 рр.

Загальний вигляд напівавтоматичного зольно-дубильного цеху 4-го шкірзаводу, м. Васильків. 1969 р.

На дільниці випробування готової продукції. Васильківський завод холодильників. 1968 р.

завод виконав у жовтні 1970 року. 43 робітники підприємства нагороджені ювілейною медаллю «За доблесну працю. На відзнаку 100-річчя з дня народження В. І. Леніна».

На сучасне високомеханізоване підприємство перетворився завод холодильників. Впровадження нової техніки, удосконалення технології виробництва дало можливість підвищити продуктивність праці, збільшити випуск продукції. Уже в 1962 році завод випустив 61 200 холодильників замість 60 тис. за планом[1]. Включившись у соціалістичне змагання на честь 50-річчя Великої Жовтневої соціалістичної революції, колектив заводу в 1966 році освоїв випуск холодильника «Кристал-2». Робітники та інженерно-технічні працівники, освоюючи нову модель, подолали серйозні труднощі і виконали річний план 1967 року на 101 проц. Понад план було випущено 2202 холодильники. З 1971 року завод випускатиме щороку 300 тис. холодильників, у т. ч. нові моделі компресорних та абсорбційних, місткістю 140—200 літрів.

Значний попит має продукція Васильківського майолікового заводу. В результаті реконструкції підприємства розширився асортимент виробів. У 1969 році із заводського конвейєра зійшло понад мільйон виробів двохсот найменувань, які завод відправив у всі кінці Радянського Союзу, а також в Англію, Францію, США, Канаду, Японію та інші країни. Васильківська майоліка експонувалася на міжнародних ярмарках і виставках у 35 країнах світу. Декоративні вироби підприємства дуже різноманітні — куманці-баклаги, куманці-калачі, чайники, миски, тарілки, блюда, сувеніри. Колектив заводу не раз було відзначено дипломами I, II і III ступенів Виставки досягнень народного господарства СРСР та Виставки передового досвіду в народному господарстві УРСР. Золотими, срібними та бронзовими медалями ВДНГ СРСР нагороджено директора заводу М. І. Кулинича, ветерана заводу М. Н. Бібіка, художників М. І. Денисенка, Н. Ю. Протор'єву, старшого скульптора В. С. Протор'єва.

Серед промислових підприємств Василькова важливе місце посідають також завод побутових машин «Електропобутприлад», комбінати хлібопродуктів, харчовий, побутовий.

В обстановці політичного і трудового піднесення зустрічали трудящі Василькова 50-річчя Великої Жовтневої соціалістичної революції. Виробничий план 1967 року був виконаний достроково. Нових успіхів досягли трудівники міста в соціалістичному змаганні на честь XXIV з'їзду КПРС та XXIV з'їзду КП України. Колектив заводу «Електропобутприлад» у першому кварталі 1971 року виготовив понад план 25 тис. електропрасок, завод холодильників — 673 холодильники, майоліковий завод — 3 тис. виробів.

У дальшому піднесенні господарського і культурного життя Василькова важлива роль належить міській Раді, до складу якої обрано 85 депутатів. Створені при ній 11 комісій займаються питаннями роботи підприємств, торгівлі, охорони здоров'я, народної освіти тощо. Зокрема, велику увагу Рада приділяє будівництву

---

[1] Київський облдержархів, ф. Р-4995, оп. 1, спр. 1599, арк. 1.

та благоустрою міста. Тільки протягом 1965—1970 рр. 500 сімей робітників і службовців одержали нові квартири. Згідно з генеральним планом забудови міста, замість старих одноповерхових будиночків виростуть великі чотири- і п'ятиповерхові. Крім того, будуть споруджені блоки обслуговування, магазин, готель. Зараз у місті 15 км вулиць забруковано, 13 км — заасфальтовано. Зелені насадження займають 50 гектарів. На березі річки Стугни до 50-річчя Жовтня закладено парк.

Значно розширилася мережа закладів охорони здоров'я. У місті є лікарня на 250 ліжок, поліклініка, 3 фельдшерсько-акушерські пункти, дитяча лікарня, пункт швидкої медичної допомоги, санепідстанція, протитуберкульозний диспансер. Медичну допомогу трудящим подають 90 лікарів та 262 чоловіка середнього медперсоналу.

Створені всі умови для навчання дітей і молоді. У Василькові працюють 5 середніх, 3 восьмирічні, початкова, вечірня та заочна школи, школа-інтернат і спецшкола-інтернат, в яких навчається 3500 учнів і працюють 400 вчителів, з них три — З. В. Добровольська, Є. І. Білоусов і Л. О. Болтянов — заслужені вчителі УРСР. У школах світлі класи, добре обладнані кабінети, майстерні, спортивні майданчики. Майже 7 тис. спортсменів-розрядників з різноманітних видів спорту підготувала за 10 років свого існування Васильківська спортивна школа. Серед її вихованців чемпіон і рекордсмен Європи 1967 року з бігу на 60 метрів Ф. Панкратов, майстер спорту і чемпіон СРСР 1967 року серед учнів по стрибках у висоту Е. Кірнасовський.

У двох бібліотеках міста налічується 60 тис. книжок, якими користується 6 тис. читачів. Крім того, є бібліотеки на підприємствах і в школах. У 1967—1969 рр. жителі Василькова одержували щодня понад 10 тис. примірників періодичних видань. При районному будинку культури, а також при клубах 4-го шкірзаводу і заводу холодильників працюють гуртки художньої самодіяльності — хорові, вокальні, хореографічні, художнього читання, естрадні оркестри. У місті є багато народних умільців, які захоплюються образотворчим та прикладним мистецтвом. Силу нескореності людського духу зобразив працівник заводу холодильників А. А. Чабан у вирізаній на пластику картині «Сила гніву». Різьбленням по металу, дереву та інших матеріалах захоплюються слюсар заводу холодильників В. А. Клименко, працівник комбінату побутового обслуговування В. А. Титарчук. Високу оцінку на виставках дістали художні вишивки домогосподарки Н. І. Городовенко (портрети В. І. Леніна, картина «Біля Смольного»). Вчитель середньої школи № 2 М. А. Єфімов створює прекрасні пейзажі, портрети, натюрморти.

У Василькові в 1921 році народилася українська перекладачка Н. М. Андріанова. Вона переклала на українську мову багато творів А. Доде, Т. Драйзера, А. Франса та інших зарубіжних письменників.

Щасливим життям живе сьогодні оновлений творчою працею радянських людей давній і вічно молодий Васильків.

В. В. ДІДЕНКО, І. В. ШУЛЬГА

ГРЕБІНКИ

Гребінки — селище міського типу, центр селищної Ради, розташоване за 30 км від районного центру і за 12 км від залізничної станції Устимівка. Через селище проходить автомагістраль Київ—Одеса. Населення — 7100 чоловік.

Село Гребінки засноване на початку XVII ст., коли з метою заселення земель Білоцерківського староства, які раз у раз спустошували татари (1612, 1615, 1617, 1626 рр.), жителям надавалися т. зв. «слободи» — звільнення від податків протягом 10—15 років. Одним із таких поселень на важливому торговельному шляху з Києва до Польщі, Угорщини, Чехії, Волощини та на місцеві ярмарки до Таращі, Умані, Богуслава були Гребінки. В історичних документах поселення зустрічається під

назвою Гребенники, Угребенники. Південна частина його звалася Саливонками і в документах часто згадується разом з Гребінками, як один населений пункт [1]. У 1622 році Гребінки разом з Саливонками і селом Пінчуками стали володінням шляхтичів Чернієвських.

Під час визвольної війни українського народу під проводом Богдана Хмельницького жителі Гребінок брали активну участь у боротьбі проти польсько-шляхетського гніту. 15 січня 1654 року вони з радістю присягнули на вірність Російській державі. Але за «Вічним миром», укладеним 1686 року між Польщею і Росією, Гребінки залишилися під владою польських магнатів.

Феодальна експлуатація населення невпинно зростала. Селяни сплачували велику грошову й натуральну ренти. Так, у 1765 році 86 дворів платили 1935 злотих 18 грошів. Крім того, власник маєтку примушував селян працювати на зажинках, обжинках, закосах, різних толоках. Збільшення розмірів панщини та інших повинностей у другій половині XVIII ст. викликало незадоволення селян, яке вилилось у відкритий виступ під час гайдамацького руху. В 1768 році гребінківці радісно зустрічали загін М. Швачки. Повстанці убили в Гребінках п'ятьох шляхтичів[2]. Кріпосницький гніт особливо посилився після того, як польський король Станіслав Понятовський у 1775 році подарував Білоцерківське староство графу К. Браницькому. Прагнучи збільшити прибутки від своїх володінь, новий власник села примушував кріпаків відробляти панщину по 5—6 днів на тиждень і виконувати інші повинності.

Після другого поділу Польщі і возз'єднання Правобережної України з Лівобережною в складі Російської держави Гребінки ввійшли до Васильківського повіту. Село лишилося у власності графа Браницького.

Населення Гребінок зростало дуже повільно. Якщо наприкінці XVIII ст. тут налічувалося 526 жителів, то перед реформою 1861 року — 738. З 223 селянських дворів 122 були піші і тільки 27 мали тягло[3]. За реформою 1861 року селянам Гребінок було виділено для викупу 2234 десятини землі, за яку вони мали заплатити 50 199 крб. Піші господарства одержали польовий наділ, що підлягав обов'язковому викупу і становив 7 десятин 1638 сажнів на ревізьку душу, та присадибні ділянки; тяглі, крім польової і присадибної землі, одержали додаткові наділи по 4 десятини 936 сажнів. Наділи городників були не більше 2 тис. сажнів.

Викупні платежі, які набагато перевищували доходи селян, та численні прямі й непрямі податки неминуче вели до зубожіння і розорення селян. Крім того, безперервно відбувалося подрібнення селянських наділів у зв'язку із зростанням сімей та виділенням нових господарств. Все це призводило до збільшення кількості малоземельних і безземельних господарств. З тяглих, що одержали більше землі, виділялася куркульська верхівка, яка скуповувала за безцінь наділи сільської бідноти. Великі земельні площі належали поміщикові та церкві. На початку XX ст. Браницький у Гребінках володів 753 десятинами кращої землі, церква — 96 десятинами, а на одне селянське господарство припадало в середньому 3,3 десятини[4]. 168 господарств, головним чином малоземельних, не мали ніякої худоби. Злидні гнали зубожілих селян на заробітки до багатіїв, де вони працювали за мізерну плату від зорі до зорі. Так, у маєтку Браницьких за день роботи в полі селяни одержували по 15—20 копійок.

В економічному житті Гребінок після реформи важливу роль відігравав цукровий завод, побудований 1873 року. В 1881 році він згорів, але через два роки М. Браницька збудувала новий, продуктивністю 127 тис. пудів цукру за сезон. У 1900 році

---

[1] И. П. Новицкий. Указатель к изданиям Временной комиссии для разбора древних актов, т. 2. К., 1883, стор. 176; Л. Похилевич. Сказания о населенных местностях Киевской губернии, стор. 510.
[2] Журн. «Киевская старина», 1890, № 3, стор. 403.
[3] Київський облдержархів, ф. 4, оп. 98, спр. 1823, арк. 20, 84, 85.
[4] Материалы о крестьянском надельном землевладении в Киевской губернии, ч. 1, стор. 20.

на заводі працювало 720 робітників, з них 250 місцевих жителів, решта з Могилівської, Чернігівської та інших губерній. Робітники працювали по 12—14 годин на добу в жахливих умовах. Про охорону праці годі було й думати, а це часто призводило до нещасних випадків. Лише в грудні 1883 року внаслідок тяжких травм померло 3 чоловіка і кілька покалічено[1]. Жили робітники в заводських казармах по 50—60 чоловік у кімнаті, спали на підлозі, устеленій соломою, або на дощаних нарах.

Браницьким належав цегельний завод, на якому працювало 12 робітників. У Гребінках діяли також 2 водяні млини, більш як 10 вітряків, олійниця, кілька кузень. На початку XX ст. у селі пожвавилася торгівля, яка мала переважно роздрібний характер. У Гребінках було 6 крамниць і рундуків, два рази на місяць, у неділю, відбувалися базари, на які приїжджали також селяни та ремісники з сусідніх повітів.

У 60-х роках XIX ст. Гребінки стали центром волості, до складу якої в 1900 році входило 10 сіл. За переписом 1897 року в Гребінках налічувалося 659 дворів і 3528 жителів, які займалися головним чином хліборобством[2]. У селі містилася волосна управа, суд, казенна поштова станція, поштово-телеграфне управління. Хати були переважно дерев'яні, обмазані глиною, під солом'яною покрівлею. Справжнього лиха завдала Гребінкам пожежа, що сталася 8 червня 1880 року. Внаслідок її згоріла значна частина села.

Місцеві власті дуже мало уваги приділяли медичному обслуговуванню населення. На початку XX ст. в гребінківській лікарні працювали лікар, фельдшер, акушерка та ще один фельдшер приймав хворих у медпункті цукрозаводу. В селі була лише одна двокласна церковнопарафіяльна школа, де навчалося 50 дітей. 1908 року, коли побудували ще одну, яка підпорядковувалася міністерству освіти, кількість учнів зросла до 160. Їх навчали 4 вчителі. Три чверті дорослого населення лишалося неписьменним.

Під час революції 1905—1907 рр. часто горіли будівлі й скирти хліба поміщиків Браницьких, Бесідовського, Яворського. Селяни, як писав у донесеннях справник, намагалися «вижити» поміщиків. Вони відкрито виявляли незадоволення існуючим ладом. Поліція організувала негласний нагляд за селянами, завела на кількох жителів Гребінок справи за образливі вислови на адресу царя[3].

Напередодні імперіалістичної війни в Гребінках із 607 господарств 2 були безземельними, 65 мали менше однієї десятини землі, 288 — від однієї до трьох, 58 — від трьох до чотирьох. З усіх цих 413 господарств тільки 33 мали коней. 10 господарств володіли 10 й більше десятинами землі. Частина малоземельних і безземельних селян працювала на цукровому заводі, а деякі з них ішли на заробітки в промислові центри країни[4].

Страшним тягарем лягла на плечі трудящих перша світова війна, розв'язана імперіалістами. Багатьох чоловіків було мобілізовано і відправлено на фронт. Сльози й горе прийшло в сім'ї, де загинув чоловік, брат чи син. З радістю зустріли жителі Гребінок звістку про повалення самодержавства. Вони сподівалися, що буде укладений мир, що вони одержать землю. У березні 1917 року в селі відбувся мітинг, на якому виступив представник Київського комітету РСДРП. Після мітингу селяни зруйнували пам'ятник Олександру II, що стояв біля волосної управи, винесли з приміщення управи портрет Миколи II і пошматували його. Наступного дня вони почали розподіляти майно економій та цукроварні, але в село вступили військові загони на чолі з комісаром Тимчасового уряду.

---

[1] О. А. Парасунько. Положение и борьба рабочего класса Украины (60—90-е годы XIX в.). К., 1963, стор. 200.

[2] Список населенных мест Киевской губернии, стор. 511, 512.

[3] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 274, оп. 1, спр. 1219, арк. 17.

[4] Итоги переписи скота у сельского крестьянского населения Киевской губернии в 1912 году, стор. 62.

Час визволення з-під ярма буржуазії та поміщиків настав після перемоги Великого Жовтня. В січні 1918 року в селі було встановлено Радянську владу, але утрималася вона недовго: у березні — листопаді 1918 року гребінківці пережили тяжкі місяці німецької окупації, у серпні — грудні 1919 року — грабежі і погроми петлюрівців і денікінців. У грудні 1919 року Червона Армія визволила село від денікінців. Відновили роботу органи Радянської влади. Гребінківський волосний ревком очолив житель села бідняк А. Г. Сидоренко, а сільський — О. Ф. Корнієнко[1]. Головну увагу волревком приділяв постачанню продовольством і фуражем частин Червоної Армії, мобілізації населення до її лав[2]. Багато жителів Гребінок брали участь у боях з ворогом. Г. Г. Таран за бойові заслуги на фронтах громадянської війни був нагороджений орденом Червоного Прапора.

Соціалістичне будівництво в селі у травні 1920 року ще раз ненадовго перервали білопольські інтервенти. Після вигнання їх почало поступово налагоджуватися мирне життя. В серпні 1920 року створено комітет незаможних селян, головою якого обрали бідняка К. І. Корнієнка. Наприкінці листопада 1920 року в комнезамі налічувалось уже 50 чоловік. Робота КНС особливо пожвавилася після першого з'їзду комнезамів Київської губернії, що відбувся 10 грудня 1920 року. Від гребінківських незаможників делегатом з'їзду був К. З. Капітоненко[3].

Комнезам насамперед наділив землею безземельних і малоземельних, відібравши надлишки землі в куркулів. Але сільська біднота здебільшого не мала ні робочої худоби і реманенту, щоб обробити її, ні насіння, щоб засіяти. Завдяки діяльності комнезаму в Гребінках 1922 року було організоване кооперативне товариство «Енергія», через два роки воно об'єднувало 150 чоловік. Працювало й сільськогосподарське кредитне товариство, якому держава виділила в кредит чотири вагони сільськогосподарського реманенту. Діяльність цих кооперативних об'єднань підготувала селян до кооперування в галузі виробництва, сприяла витісненню приватника з торгівлі[4].

Перших помітних успіхів у відбудові господарства після громадянської війни добилися трудівники цукрозаводу. 1921 року підприємство відновило роботу і дало першу продукцію — 3,6 тис. цнт цукру. А через рік завод збільшив виробництво цукру до 39,9 тис. цнт. У січні 1923 року на цукрозаводі виник партійний осередок, який налічував 7 комуністів, очолював його Х. К. Возний. Створення партосередку викликало корінні зміни в житті заводу. Досі тут лишалися представники старої адміністрації, які ігнорували Радянську владу, саботували її заходи. Партійна організація мобілізувала робітників на рішучу боротьбу з саботажниками. Активним помічником комуністів був комсомольський осередок, створений на заводі наприкінці 1922 року, його очолював молодий робітник Г. А. Каленський. Комсомольці організували профтехнічні курси для молоді, налагодили роботу заводського клубу, який став центром культурно-масової роботи в Гребінках. Велике значення для відбудови господарства села мало те, що в 1923—1925 рр. Гребінки були районним центром.

Незважаючи на значні досягнення у господарському житті села, гребінківці в перші роки після громадянської війни переживали серйозні труднощі. Нерідко сім'я бідняка мала одну пару чобіт. Бідняки й середняки купували лише такий товар, як гас, сірники, дьоготь, сіль. Частина селян їла, за висловом одного незаможника, «картоплю з картоплею»[5]. Таке становище вимагало дальшого поліпшення культури землеробства, підвищення продуктивності праці в сільському господарстві. 1928 року в Гребінках було проведено землевпорядні роботи. Це дало можливість селянам

[1] Газ. «Вісті Білоцерківщини», 15 листопада 1920 р.
[2] Киевщина в годы гражданской войны и иностранной военной интервенции, стор. 355, 356.
[3] Київський облдержархів, ф. Р-1, оп. 1, спр. 216, арк. 147.
[4] Как живет украинское село. Монографическое исследование Гребенковского и Кошеватского районов на Киевщине. К., 1924, стор. 29.
[5] Там же, стор. 28.

створити земельні громади за кутковим принципом, розширити площі під посіви цукрових буряків та багаторічних трав.

Під керівництвом партійної організації в Гребінках розпочався рух за суцільну колективізацію. В 1929 році жителі села об'єдналися в колгоспи ім. Шевченка, «Червоне сяйво», «До кращої долі» та «Міць». Останні три з 1933 року називалися відповідно «Комунар», ім. Димитрова, «Червоний партизан». Переборюючи труднощі, колгоспи організаційно зміцнювалися, вчасно справлялися з сільськогосподарськими роботами. За роки довоєнних п'ятирічок вони у півтора раза підвищили врожайність. У 1938—1939 рр. бригади П. Марченка, А. Корнієнка та Л. Корнієнка з колгоспу «Комунар» виростили по 18 цнт зернових і по 300 цнт цукрових буряків на кожному гектарі[1]. Збільшилась оплата праці. Так, у 1939 році в артілі «Червоний партизан» колгоспник Ф. Кобзаренко одержав 1321 кг хліба і 368 крб. грішми, Д. Бутенко — 1018 кг хліба і 282 крб. грішми. Колгоспники одержували на трудодні також овочі, сіно, солому тощо[2].

Велику допомогу у проведенні польових робіт подавала колгоспам Гребінківська МТС, утворена 1931 року. Через рік вона мала 22 трактори та багато іншої техніки. Роль МТС у сільськогосподарському виробництві рік у рік зростала. У 1938 році в ній налічувалося вже 117 тракторів, 30 молотарок, 20 комбайнів, кілька двигунів. 60 проц. усіх польових робіт у колгоспах виконували машини. Після організації політвідділу в лютому 1933 року, МТС стала центром політичного і організаційно-господарського керівництва колгоспами. На курсах, відкритих при МТС у 1932 році, готували кадри трактористів, комбайнерів, механіків. Комуніст С. Л. Руденко почав трудовий шлях ковалем на цукровому заводі, після закінчення курсів працював трактористом, потім — механіком, завідуючим майстернями. Він вніс багато раціоналізаторських пропозицій. С. Л. Руденко і токар-стахановець О. Т. Кулішов за відмінну роботу не раз одержували премії. У березні 1940 року Головний комітет Всесоюзної сільськогосподарської виставки за досягнення високих виробничих показників нагородив трактористів П. К. Устименка і К. Д. Григоренка Малими срібними медалями[3].

Протягом 1930—1932 рр. реконструйовано цукровий завод. Було встановлено більш досконалі фільтри дифузійного соку в сокоочисному цеху, механізовано подачу буряків, споруджено нову електростанцію — все це сприяло поліпшенню технологічного процесу, збільшенню потужності підприємства, зростанню продуктивності праці. У 1936—1940 рр. завод щороку виробляв 150—160 тис. цнт цукру[4]. Важливе місце в господарстві села займали авторемонтні майстерні, організовані в 1932 році. Тут ремонтували автомобілі й мотоцикли вітчизняних марок.

Поряд з розвитком економіки села значно поліпшилося медичне обслуговування трудящих. 1940 року в районній лікарні[5] на 55 ліжок працювало 36 медпрацівників, у т. ч. 7 лікарів. У селі були дитячий садок і 4 сезонні садки в колгоспах.

Зріс культурний рівень населення. Збільшення асигнувань на народну освіту дало можливість охопити всіх дітей загальнообов'язковим семирічним навчанням, повністю ліквідувати неписьменність. Перед Великою Вітчизняною війною в Гребінках діяли середня і 2 початкові школи. 1934 року організована бібліотека; її книжковий фонд у 1941 році становив 9 тис. примірників. При районному будинку культури працювала хорова капела, гуртки художньої самодіяльності. За досягнення в оборонній і спортивній роботі молодь у 1940 році завоювала перехідний Червоний прапор республіканської ради товариства «Цукровик»[6].

---

[1] Газ. «Прапор Леніна» (Гребінки), 10 січня 1940 р.
[2] Газ. «Прапор Леніна», 4 квітня 1940 р.
[3] Газ. «Прапор Леніна», 24 березня 1940 р.
[4] Основные показатели работы сахарных заводов СССР. М., 1958, стор. 263, 264.
[5] У 1935—1962 рр. Гребінки знову були районним центром.
[6] Газ. «Прапор Леніна», 2 квітня 1941 р.

Важливу роль у боротьбі за соціалістичні перетворення, за виховання трудящих відігравала районна газета «Прапор Леніна», яка почала виходити в 1935 році. На її сторінках друкувалися матеріали про роботу підприємств, досвід передовиків колгоспних ланів, про життя і побут жителів села.

Фашистські орди, що посунули на Радянську країну, перервали творчу працю трудящих. Захопивши 19 липня 1941 року Гребінки, окупанти встановили режим жорстокого терору і насильства. Вони насамперед розстріляли радянських активістів. Від їх рук загинули народний суддя А. Т. Вар'янський, секретар редакції районної газети О. І. Приходько, учасник боротьби за встановлення Радянської влади в Гребінках О. З. Волошин, кадровий робітник цукрозаводу Ю. Л. Черненко, директор заготконтори І. В. Антонюк. 25 серпня 1941 року фашисти зібрали 37 жителів у сараї цукрозаводу. Наступного дня стариків і жінок розстріляли, а дітей закопали живими. За період тимчасової окупації гітлерівці закатували або розстріляли 84 жителі, 420 юнаків і дівчат відправили до Німеччини на каторгу[1].

Під час окупації у Гребінках діяла підпільна антифашистська група, якою керував комсомолець Т. О. Копитін. До неї входили військовополонені К. К. Попов, О. С. Івлєв, які працювали на цукрозаводі, і місцеві жителі Н. В. Грушевець, І. С. Омельченко та ін. Підпільники розповсюджували листівки, готували людей до виходу в ліс, збирали зброю, організовували диверсії на заводі, створювали підпільні групи в навколишніх селах. У липні 1943 року гребінківська група налічувала 40 чоловік. Вона мала на озброєнні 9 гвинтівок, 2 обрізи, 45 гранат і 600 патронів. Сформована підпільниками партизанська група у складі 30 чоловік у липні 1943 року влилася до Васильківського партизанського загону.

В ніч з 12 на 13 липня 1943 року партизани вчинили напад на німецьку жандармерію і поліцію в Гребінках, захопили багаті трофеї і двома машинами вивезли їх у ліс. Хоробро діяли патріоти під час розгрому німецької жандармерії і поліції в Бишеві, Оленівці, в бою з карателями та брусилівською поліцією, які намагались оточити Васильківський загін у Мотовилівському лісі. Приклад бойової відваги у гребінківській партизанській групі подавали комуніст Д. І. Схабицький, командири взводів В. Б. Дроздик, О. С. Івлєв та ін. У серпні 1943 року група О. С. Івлєва, яка була в засаді в районі сіл Жорнівка—Дзвінкове, зустріла шквальним вогнем карателів. Кілька десятків фашистів і поліцаїв було вбито, інші втекли. Рішуче й сміливо діяв командир взводу В. Б. Дроздик. Коли в липні 1943 року біля с. Дорогинки окупанти несподівано оточили партизанський табір, він із своїми бійцями вирвався з кільця, і, напавши на ворога з тилу, знищив його міномети й кулемети, чим допоміг батальйону розгромити фашистів. Любили й поважали партизани медсестру Н. В. Грушевець, уродженку сусіднього села Саливонків. Вона подавала партизанам медичну допомогу, винесла з поля бою 10 тяжкопоранених[2] (нині Н. В. Грушевець працює медсестрою в гребінківській лікарні).

Ворог, розгромлений у боях за Київ, шаленів. Фашисти зруйнували в Гребінках цукрозавод, МТС, середню школу, районну лікарню, будинок райвиконкому, склади, спалили 13 житлових будинків. Збитки, що їх завдали гітлерівці цукрозаводу, становили близько 5 млн. крб., а МТС — 1,4 млн. карбованців[3].

Частини Червоної Армії, визволивши 6 листопада 1943 року Васильків, підійшли до Гребінок. 10 листопада 7-й гвардійський Київський танковий корпус, яким командував генерал-майор К. Ф. Сулейков, та інші частини, знищивши 2 тис. гітлерівців, 25 танків, 40 гармат і 50 бронемашин та бронетранспортерів, визволили село[4]. Але ворог перекинув у цей район свіжі частини, і радянські бійці змушені були відступити. Фашисти зосередили в районі Білої Церкви — Гребінок значні сили.

---

[1] Київський облдержархів, ф. Р-1203, оп. 1, спр. 11, арк. 344.
[2] Київський облпартархів, ф. 26, оп. 60, спр. 72, арк. 1—4, 20.
[3] Там же, ф. 5, оп. 216, спр. 43, арк. 57.
[4] Киевщина в годы Великой Отечественной войны, стор. 519.

Крім польових укріплень, вони побудували глибоко в землі міцні цегляні споруди. 25 грудня після артилерійської підготовки розпочалися наступальні операції радянських військ. У результаті п'ятиденних боїв частини 40-ї армії прорвали фронт. 29 грудня 1943 року 167-а стрілецька дивізія 51-го стрілецького корпусу вибила окупантів із Вінницьких Ставів та Пінчуків. Наступного дня дивізія відбила дві контратаки ворога, а 31 грудня стрімким ударом з півночі й північного заходу оволоділа Гребінками[1].

У визволеному селі відразу ж почалася відбудова зруйнованого окупантами господарства. Серйозні труднощі довелося подолати під час відбудови цукрозаводу. Не вистачало робочих рук, будівельних матеріалів. Дирекція заводу (директор С. Я. Шепель) і партійна організація (секретар Ф. З. Яровий) склали детальний план робіт і спрямували всі зусилля колективу заводу на виконання цього плану. З великим трудовим піднесенням робітники щодня працювали додатково по 4 години на відбудові бурякопереробного цеху, вапнякового відділення, машинного залу, водонасосної станції. Завдяки наполегливій праці всіх трудящих, постійній допомозі обласного і районного комітетів партії, а також Укрцукротресту завод уже в 1944/45 господарському році дав країні 1875 цнт цукру, а в наступному — 28 тис. цнт[2]. У 1950/51 році виробництво досягло довоєнного рівня.

На кінець 1944 року були відбудовані авторемонтні майстерні, а через деякий час обладнані новим устаткуванням. Тут ремонтували автодвигуни, виготовляли запасні частини. Майстерні освоїли також випуск тунельноповоротних вагонеток для цегли, нестандартного обладнання для цукрових заводів — транспортерів, самохідних електролебідок, каменевловлювачів.

Протягом місяця трудівники Гребінок відбудували приміщення майстерні МТС і приступили до ремонту тракторів. За допомогою МТС колгоспи ім. Димитрова, ім. Шевченка, «Червоний партизан» та «Комунар» у 1944 році перевиконали плани сівби ярових, зібрали врожай, посіяли озимі[3]. Поступово були освоєні довоєнні посівні площі, зросла врожайність зернових культур та цукрових буряків. Відновити громадські стада допомогли колгоспи РРФСР. У жовтні 1944 року з Саратовської області надіслали 90 голів великої рогатої худоби, 29 овець і 5 коней. 1950 року три гребінківські колгоспи: ім. Димитрова, «Червоний партизан» і «Комунар» об'єдналися в один — ім. Димитрова. Це дало можливість раціональніше використовувати техніку, поліпшити культуру землеробства.

Високого рівня розвитку досягло народне господарство в Гребінках за останнє десятиріччя. Невпізнанно змінився цукрозавод: тут спорудили нову теплоелектроцентраль, газову піч, яка повністю забезпечила виробництво вапняним молоком і газом, сушильне відділення, склад на 10 тис. цнт цукру, реконструйовано продуктовий, сокоочисний та інші цехи. Ручна праця зведена до мінімуму. Бурякорізка обладнана сучасними машинами, що дало змогу прискорити технологічний процес, зменшити втрати цукру. В сокоочисному цеху встановлені вакуумфільтри, які значно поліпшили умови праці робітників. Гордістю продуктового цеху є центрифуги з програмним управлінням. За допомогою працівників Науково-дослідного інституту цукрової промисловості УРСР повністю механізовані процеси розвантаження сировини. Бу-

Загальний вигляд Гребінківського цукрового заводу. 1970 р.

[1] Архів МО СРСР, ф. 315, оп. 4440, спр. 83, арк. 37.
[2] Основные показатели работы сахарных заводов СССР, стор. 263, 264.
[3] Київський облпартархів, ф. 5, оп. 11, спр. 161, арк. 60.

ряки подаються на переробку гідротранспортером. Це сприяло підвищенню продуктивності праці і значному зменшенню затрат на виробництво цукру. Сировина на підприємство надходить з колгоспних полів Білоцерківського і Васильківського районів. За сезон 1969/70 рр. завод переробив 3250 тис. цнт буряків і дав країні 420 тис. цнт цукру. 1970 року почалася реконструкція заводу, після завершення якої потужність його зросте вдвічі.

Організуючою і спрямовуючою силою в роботі колективу є партійна організація заводу, яка налічує 72 комуністи. На найважливіших ділянках, зокрема в цеху механізації зовнішніх робіт, теплоелектроцентралі, електроцеху, створені партійні групи. На заводі виросли передовики виробництва. Комуніст А. Ю. Черепенко прийшов на завод у 1946 році. Він освоїв кілька спеціальностей, закінчив вечірню середню школу, потім — Київський інститут харчової промисловості, працював інженером, начальником зміни. Тепер він — інженер-технолог економічної лабораторії. Від підручного котельника до головного інженера заводу — такий шлях пройшов комуніст М. І. Бесідовський. Понад 40 років віддали підприємству М. М. Рябчук, І. Й. Черкас та ін. За сумлінну працю 10 робітників заводу удостоєні орденів і медалей, з них ордена Леніна — апаратниця Є. К. Загородня. У 1970 році завод нагороджено Ленінською ювілейною Почесною грамотою ЦК КПРС, Президії Верховної Ради СРСР, Ради Міністрів СРСР та ВЦРПС.

Включившись у соціалістичне змагання на честь XXIV з'їзду КПРС і XXIV з'їзду КП України, колектив заводу достроково завершив виробничу програму першого кварталу 1971 року. Вироблено цукру понад план 3 тис. цнт, зекономлено електроенергії 12,5 тис. квт.-год. Продуктивність праці порівняно з відповідним періодом минулого року підвищилась на 4,7 процента.

На базі авторемонтних майстерень у 1964 році збудовано ремонтно-механічний завод. Це була важлива подія в економічному житті селища[1]. На заводському подвір'ї виросли просторі, світлі приміщення котельно-складального, механічного, ковальсько-пресового цехів, склад готової продукції, адміністративний корпус. Колишні невеликі майстерні стали сучасним підприємством. Завод випускає устаткування для механізації зовнішніх трудомістких робіт на цукрових заводах, зокрема для комплексної механізації відвантаження цукру, жому, заготівлі вапняного каменю тощо. Заводська партійна організація налічує 48 чоловік. Комуністи показують приклад у роботі, ведуть перед у соціалістичному змаганні за підвищення продуктивності праці, за зниження собівартості продукції. На заводі працюють 260 робітників, інженерів, техніків, серед них багато ветеранів. Понад 30 років трудяться тут С. І. Подскрьобок, К. А. Котков, М. П. Дзюман.

Для розширення будівництва в селищі велике значення мало створення в 1956 році «Міжколгоспбуду». Протягом восьмої п'ятирічки він став великим механізованим підприємством. На його базі створено Міжколгоспне будівельне управління, яке має цегельний завод, цехи столярний, лісопильний та залізобетонних виробів, а також виробничі бригади. В 1971 році будівельне управління закінчило спорудження комбікормового заводу потужністю 180—200 тонн на добу, що дасть змогу забезпечити поживними кормами колгоспи району.

На спеціалізоване підприємство перетворилося Гребінківське відділення «Сільгосптехніки». Його майстерні мають три цехи: тракторний, авторемонтний і цех ремонту електромоторів. Відділення ремонтує трактори колгоспів п'яти районів, а електромотори — для всіх колгоспів і радгоспів області. За визначні успіхи в роботі відділення в 1970 році нагороджено Ленінською ювілейною Почесною грамотою ЦК КПРС, Президії Верховної Ради СРСР, Ради Міністрів СРСР та ВЦРПС.

Значно зросла потужність молокозаводу. В 1968 році тут побудували новий виробничий корпус, освоїли виробництво вологодського масла.

---

[1] В лютому 1958 року Гребінки віднесено до категорії селищ міського типу.

Важливе місце в економіці селища посідає сільськогосподарське виробництво. Гребінківські колгоспи ім. Свердлова (до 1963 року — ім. Шевченка) та ім. Димитрова спеціалізуються на відгодівлі молодняка великої рогатої худоби, вирощують зернові культури й цукрові буряки. Їх доходи за три роки (1966—1969) збільшились у півтора раза. Врожайність зернових культур у колгоспі ім. Свердлова за цей час становила в середньому 28 цнт з гектара і цукрових буряків — 300 цнт, а в колгоспі ім. Димитрова — відповідно 24 і 254 цнт з гектара. В артілях збудовано нові кормоцехи, механічні майстерні, нові тваринницькі ферми, в яких механізовано майже всі трудомісткі роботи. В 1967 році обидва колгоспи були учасниками Виставки досягнень народного господарства СРСР. Багато трудівників відзначені урядовими нагородами, в т. ч. трактористка П. Г. Костенко нагороджена орденом Леніна. 1970 року колгосп ім. Димитрова став відділком № 1, а колгосп ім. Свердлова — відділком № 2 Української машиновипробувальної станції. У Гребінках діють експериментальна база Всесоюзного науково-дослідного інституту цукрових буряків, а також два спеціалізовані відгодівельні пункти: міжколгоспний — відгодівлі свиней та цукрозаводу — відгодівлі великої рогатої худоби.

Рік у рік розширюються і забудовуються Гребінки. Тут зведено 41 багатоквартирний будинок та більш як 800 індивідуальних. За післявоєнний період половина жителів селища справила новосілля. Виконком селищної Ради, спираючись на широкий актив, провів велику роботу щодо дальшого благоустрою Гребінок. За розробленим планом було впорядковано вулиці, посаджено парк, заасфальтовано тротуари, озеленено садиби шкіл, споруджено через ставок пішохідний міст довжиною 148 метрів, стадіон. Населення користується природним або зрідженим газом.

Зростання купівельної спроможності населення зумовило розширення торговельної мережі. В Гребінках є 11 магазинів і 19 ларків. Добре налагоджене громадське харчування: працюють 4 їдальні і чайна.

Значно поліпшилась охорона здоров'я трудящих. У селищі є лікарня на 125 ліжок, поліклініка, протитуберкульозний диспансер, дитяча консультація, медпункти на цукрозаводі і в Гребінківському відділенні «Сільгосптехніки». Населення обслуговують 28 лікарів і 48 працівників з середньою медичною освітою.

Великі зміни сталися в галузі народної освіти і культури. Всі діти навчаються в школі. В середній, восьмирічній і трьох початкових школах налічується 1500 учнів. У середній школі добре обладнані навчальні майстерні, фізичний, хімічний та біологічний кабінети, автомобільний і тракторний класи. Тільки після Великої Вітчизняної війни середню освіту здобули 1880 юнаків і дівчат. У школах працюють 106 учителів, серед них — справжні майстри своєї справи, активні учасники громадського і політичного життя селища, нагороджені значком «Відмінник народної освіти» — М. С. Василевський, Г. О. Яковенко, М. Х. Комашенко, С. С. Тарасова, директор середньої школи В. К. Кузьменко. 1956 року відкрито дитячу музичну школу.

У Гребінках діють 2 бібліотеки із загальним книжковим фондом 55 тис. примірників. Крім того, є бібліотеки в школах, на підприємствах та в установах. Тут часто відбуваються цікаві літературні вечори, обговорення нових творів радянських письменників, читацькі конференції, влаштовуються виставки літератури до ювілейних дат тощо. Культурно-масову роботу провадять також будинок культури, заводський та колгоспний клуби.

Життя трудівників сучасних Гребінок — один з переконливих прикладів зростання добробуту і культурного рівня радянських людей.

П. Л. ВЕЛИЧАЙ, В. В. ДІДЕНКО

КСАВЕ́РІВКА

Ксаверівка — село центр сільської Ради, розташоване за 21 км від районного центру по автомагістралі Київ—Одеса і за 20 км від залізничної станції Устимівка. Населення — 2067 чоловік.

Село заснував у 80-х роках XVIII ст. коронний гетьман Ксаверій Браницький і назвав його своїм іменем[1]. Це було невеличке поселення. Після возз'єднання Правобережної України з Росією воно ввійшло до Васильківського повіту. Браницькі володіли величезними масивами землі, частину якої здавали в оренду. В 1860 році у селі було 194 господарства, в т. ч. тяглих — 10, піших — 123, городників — 61[2]. Всього населення було 525 чоловік.

Головною повинністю селян була панщина — кожен двір повинен був відробити на пана 3 дні на тиждень. Крім того, поміщик влаштовував толоки, на яких працювали всі селяни. Кріпаки виконували також всілякі будівельні роботи, несли підводну повинність, охороняли панське майно, пряли, ткали, платили податки натурою або грішми. Після введення інвентарних правил, які мали обмежити панщину, поміщик запровадив т. зв. урочну систему. Селянам давали роботу (урок) на день, яку можна було виконати лише за 2—3 дні. Непосильним тягарем була панщина для городників, які, працюючи на Браницьких по 3—5 днів на тиждень, майже весь рік не мали часу, щоб заробити собі шматок хліба.

Після реформи 1861 року 61 сім'я городників одержала присадибні ділянки розміром 1000—1500 кв. сажнів, тобто близько 0,5 десятини; 123 піші господарства одержали т. зв. корінний наділ — 7 десятин 1638 сажнів. 10 тяглих господарств, крім корінного наділу, одержали ще додатковий наділ — 4 десятини 936 сажнів. Згідно з уставною грамотою, були нараховані викупні платежі в розмірі 32 523 крб., які селяни мали виплачувати протягом 49 років, починаючи з 1 вересня 1863 року. Разом з процентами сума майже потроювалась і становила 95 600 крб.[3] Додатковими статтями до уставної грамоти Браницький обмежив права селян на сервітути, чим прирік їх на економічну залежність. Він позбавив жителів села права ловити рибу в ставках, користуватися толокою, вигонами, випасами тощо.

Щоб зовсім позбавити селян сервітутних прав, поміщик на початку травня 1880 року запросив землеміра для проведення межування. В село прибув також мировий посередник. Селяни вимагали провести межові роботи так, щоб за ними залишилися землі, які були у громадському користуванні до реформи 1861 року, але поміщик не допустив цього. Землемір і мировий посередник, боячись розправи ксаверівців, втекли з села. Селяни закликали громади сусідніх сіл Пінчуків, Мар'янівки та Митниці до спільних дій проти графа Браницького. Організатором виступу був бідняк В. Вільшанський, йому активно допомагали селяни С. Рябуха, Л. Коваленко, Г. Чумак, З. Зінченко. Васильківський справник та урядник заарештували частину «бунтівників», але селяни визволили їх. На допомогу поліції поміщик викликав козачу сотню. Селянам, яких зібралося понад 500 чоловік, наказали розійтись. Вони відмовилися це зробити. Тоді засвистіли нагайки, козаки й поліція кіньми топтали людей і розігнали їх. За розпорядженням київського губернатора, який прибув у Ксаверівку, кілька днів тривали арешти.

Тільки 15 червня 1880 року закінчилися межові роботи[4]. Кращі землі залишились у власності Браницьких. Наприкінці XIX ст. у селі було 404 двори. З 2150 десятин землі 1414 належало селянам, 680 — поміщиці і 56 — церкві[5]. Безземельні й малоземельні селяни, кількість яких збільшувалась рік у рік, мусили йти в найми до помі-

---

[1] Л. Похилевич. Сказания о населенных местностях Киевской губернии, стор. 512.
[2] Київський облдержархів, ф. 4, оп. 99, спр. 710, арк. 1.
[3] Там же, арк. 4, 51, 59, 74.
[4] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 442, оп. 320, спр. 60, арк. 5, 12, 16, 22.
[5] Список населенных мест Киевской губернии, стор. 513.

щика чи куркулів або шукати заробітку у промислових центрах, у поміщицьких економіях південних губерній. Тільки в 1894 році було видано селянам Ксаверівської волості 1320 паспортів терміном від одного місяця до року[1].

З 1861 року Ксаверівка стала волосним центром. Тут знаходилося волосне управління на чолі з старшиною і суд. Староста сільської громади і старшина, яких обирав сход селян, стежили за сплатою податків, виконанням повинностей і повністю залежали від царських чиновників — судових слідчих і поліції. Велику владу мав мировий посередник. За невиконання повинностей аж до 1903 року селян піддавали фізичним покаранням.

Боротьба трудящих Ксаверівки проти поміщиків, за землю, за поліпшення умов свого існування ще більше загострилась у період революції 1905—1907 рр. У 1906 році в поміщицькому маєтку були спалені майже всі комори з намолоченим хлібом. Винуватців поліція не знайшла. Восени цього ж року жителі села відмовилися копати цукрові буряки. Вони вимагали від орендаря маєтку підвищити плату з 65 до 75 коп. за мірницю (50 пудів). У селі з'явилися рукописні листівки з закликом не виходити на роботу. Єдність дій селян, загроза втратити цінну сировину примусили Браницького піти на поступки: він позбавив орендних прав ненависного селянам орендаря і задовольнив вимоги страйкуючих. Ксаверівці не раз підтримували подібні виступи в сусідніх селах. Так, коли в червні 1912 року жителі Мар'янівки відмовилися працювати на бурякових плантаціях поміщиці С. Ястрембовської за 40 коп. у день, жоден селянин Ксаверівки не пішов на роботу в Мар'янівку.

Процес соціального розшарування основної маси селян Ксаверівки прискорила столипінська реформа. У 1912 році тут було 16 безземельних господарств, тих, що мали до двох десятин,— 105, від 6 до 10 десятин — 28, і 11 господарств мали ділянки понад 10 десятин[2]. Селяни дедалі більше потрапляли в кабалу до поміщика і куркулів, втрачали свої наділи. У 1916 році Браницькій належало в селі землі більше, ніж 420 селянським господарствам. У маєтку було 17 постійних робітників, а під час жнив і копання буряків наймали багато сезонних, які за мізерну плату працювали від сходу до заходу сонця.

Власті мало дбали про охорону здоров'я й освіту. Селяни вмирали, не дочекавшись медичної допомоги. Лікаря в селі не було, а малокваліфіковані фельдшери не могли подати хворому потрібну допомогу. Про низький рівень народної освіти свідчить те, що на початку XX ст. 80 проц. селян Ксаверівки були неписьменними. Церковнопарафіяльну школу відвідувало 60—70 дітей переважно заможних селян. Усі групи навчав в одній кімнаті вчитель-дяк. Лише в 1908 році збудували двокласну школу міністерства освіти, в якій три вчителі навчали 90 учнів. Але й після цього більшість дітей лишалася поза школою.

Боротьба трудящих Ксаверівки за землю ще з більшою силою розгорнулася після Лютневої революції. Однак буржуазний Тимчасовий уряд не дозволив провести в життя рішення Васильківського повітового з'їзду селян від 14 травня 1917 року про розподіл поміщицьких земель[3]. Радянська влада у Ксаверівці була встановлена в січні 1918 року. Але вже на початку березня село захопили кайзерівські війська і гайдамаки, які відновили порядки, що існували до Жовтневої революції. Повітовий староста В. Троцький на підставі грамоти гетьмана Скоропадського від 29 квітня 1918 року наказував начальникам дільниць, міліції, волосним та сільським старостам керуватися законами Російської імперії.

Після вигнання німецьких окупантів і розгрому петлюрівської Директорії в Ксаверівці в лютому 1919 року було відновлено Радянську владу і створено ревком, який очолив О. Я. Тетяноха, в минулому панський наймит. Тільки тепер селяни

---

[1] Київський облдержархів, ф. 804, оп. 3, спр. 110, арк. 11.

[2] Итоги переписи скота у сельского крестьянского населения Киевской губернии в 1912 году, стор. 62.

[3] 1917 год на Киевщине. Хроника событий, стор. 61.

Центр с. Ксаверівки. 1969 р.

Ксаверівки почали практично розв'язувати земельне питання. З ініціативи ревкому у квітні 1919 року в Ксаверівській волості відбувся волосний сход, на якому вирішили розділити поміщицьку землю за принципом подушного наділу — $^3/_4$ десятини — на дорослого і половину норми — на дітей до 16 років[1].

Багато допоміг Ксаверівському ревкому в організації роботи радянських установ комуніст О. Дубовик. Син бідняка, він батракував у панському маєтку, був на фронті імперіалістичної війни, де за хоробрість нагороджений Георгіївським хрестом трьох ступенів. Під впливом більшовиків він зрозумів суть імперіалістичної війни. У роки громадянської війни О. Дубовик вступив до лав більшовицької партії і став комісаром ескадрону Сибірської кавалерійської дивізії, яка в 1919 році дислокувалася на Васильківщині. Він часто бував у рідному селі, проводив агітаційну роботу. Куркулі ненавиділи полум'яного агітатора-більшовика і по-звірячому вбили його.

Радянське будівництво у Ксаверівці перервав наступ денікінців, під владою яких вона перебувала з вересня до грудня 1919 року, а потім — білополяків, що в травні 1920 року ненадовго захопили село. Після вигнання польських загарбників у червні 1920 року в Ксаверівці була остаточно відновлена Радянська влада.

Налагодженню мирного життя в селі заважали куркульські банди. Ревком з допомогою групи робітників Київського заводу «Арсенал» організував з числа жителів бойову групу, яка охороняла село. У жовтні 1920 року селяни створили комнезам на чолі з бідняком П. В. Поштарем[2]. Навесні наступного року ревком передав владу новообраній сільській Раді. Восени 1922 року розпочалося навчання в початковій школі, відкрито медпункт. У 1923 році найініціативніші вожаки бідняцько-середняцької молоді І. П. Коваленко та М. В. Ліщенко організували комсомольський осередок, який об'єднував 20 чоловік. Своїм секретарем молодь обрала М. В. Ліщенка. Партійний осередок створено у Ксаверівці в дні ленінського призову. Першими до лав Комуністичної партії вступили П. В. Поштар, С. В. Панченко та І. П. Коваленко.

Органи влади, партійний та комсомольський осередки провадили велику організаційну та ідейно-політичну роботу. Вони залучали селян до участі в кооперативних об'єднаннях, на боротьбу з куркульством. Насамперед було налагоджено роботу споживчого товариства, яке навесні 1926 року вже об'єднувало 70 проц. селян[3]. У 1925—1926 рр. виникли також товариства взаємодопомоги, кредитне, виробництва і збуту цукрових буряків. У 1927 році — 4 земельні громади, в 1929 році — ТСОЗ. Кооперативним об'єднанням держава допомагала кредитами, насінням для посіву тощо.

Комуністи, депутати сільради спрямували всю свою роботу на підготовку селянства до масової колективізації. У січні 1930 року в селі створено 4 сільськогосподарські артілі, які згодом об'єдналися в одну — ім. Ворошилова. У квітні 1930 року господарство об'єднувало 130 дворів і мало 500 га землі та 70 коней. Урочисто відзначили колгоспники свій перший колективний виїзд у поле. Попереду колони підвід найстаріший — 90-річний житель села і піонер несли червоні прапори. Посівну кампанію колгоспники розпочали співом «Інтернаціоналу». У наступному, 1931 році

[1] АІІП ЦК КП України, ф. 5, оп. 54, спр. 111, арк. 166.
[2] Газ. «Вісті Білоцерківщини», 1 грудня 1920 р.
[3] Газ. «Радянська нива», 1 квітня 1926 р.

колгосп об'єднував уже 486 господарств, мав 2200 га орної землі. Переваги колективної праці особливо виявилися під час збирання врожаю. За 10 днів озимі були скошені й заскиртовані. На 15 серпня колгосп обмолотив 60 проц. озимих і здав державі понад 2 тис. цнт хліба[1].

Колгоспникам довелося долати багато труднощів. Куркулі, які пробралися до колгоспу, розкладали дисципліну, намагалися будь-що зірвати хлібозаготівлю. Трудівники села на загальних зборах виключили із артілі куркулів і тих, хто їм потурав, обрали головою колгоспу двадцятип'ятитисячника, донецького шахтаря комуніста А. М. Шаповалова. Колгоспники вирішили до XIV річниці Жовтневої революції виконати державний план хлібозаготівель. Свого слова вони дотримали.

У передвоєнні роки у Ксаверівці було 3 колгоспи: ім. Будьонного, ім. Калініна та ім. Ворошилова. На їх полях працювали сільськогосподарські машини, на подвір'ях виросли господарські приміщення. В 1939 році колгосп ім. Ворошилова був учасником Всесоюзної сільськогосподарської виставки. Головний виставочний комітет нагородив його дипломом II ступеня[2].

Значні зміни сталися в Ксаверівці і в галузі культури. В 1932 році в селі збудували семирічну школу, в якій навчалося 200—250 учнів. Напередодні війни неписьменність серед дорослого населення було повністю ліквідовано. У сільському клубі працювали гуртки художньої самодіяльності, демонструвалися кінофільми. Упорядковані садиби колгоспників, клуб, магазин, пошта — все це змінило зовнішній вигляд села.

Дальший економічний і культурний розвиток Ксаверівки перервала війна. 5 липня 1941 року в село вдерлися фашистські загарбники. Другого дня частини Червоної Армії вибили їх і утримували село 20 днів. 26 липня окупанти знову захопили Ксаверівку. Насамперед вони розправилися з активістами. По-звірячому були вбиті О. Янківський, Д. Дубовик, В. Вільшанський, Г. Яблонський, І. Коваленко та ін. 167 юнаків і дівчат фашистські загарбники відправили до Німеччини на каторгу. Фашисти вивезли з села 6 тис. цнт хліба, 5 тис. цнт картоплі, велику кількість худоби й птиці.

8 листопада 1943 року 56-а гвардійська танкова бригада під командуванням підполковника Ф. М. Малика і 23-я окрема гвардійська мотострілецька бригада 7-го гвардійського танкового корпусу 3-ї танкової армії визволили Ксаверівку від німецько-фашистських загарбників. Але гітлерівці намагалися будь-що затримати радянські війська. Село ще кілька разів переходило з рук у руки, нарешті фронт стабілізувався на лінії: південно-західна частина Мар'янівки— південна частина Ксаверівки. 15 листопада сюди прибула 167-а стрілецька дивізія 51-го стрілецького корпусу 40-ї армії і зайняла оборону. Фашисти укріпились у Вінницьких Ставах і Пінчуках, підступи до цих сіл замінували. Вороже угруповання налічувало 6500 солдат і офіцерів, мало 70 гармат, 48 мінометів. Крім того, в цей район вони підтягли підкріплення з Бердичева і Попельні. Незважаючи на це, гітлерівці не змогли стримати натиск радянських військ. Розгром Білоцерківсько-Гребінківського угруповання розпочався 25 грудня 1943 року. Після 50-хвилинної артилерійської підготовки наші війська перейшли в наступ. Кровопролитні бої тривали п'ять днів. Фронт був прорваний, і ворог відступив.

Ксаверівці свято зберігають пам'ять про тих, хто віддав життя за торжество щастя на їхній землі. На братських могилах вони встановили пам'ятники, сюди ніколи не заростають стежки. Недалеко від центру села, над ставом, стоїть обеліск-пам'ятник 175 односельчанам, що загинули у Великій Вітчизняній війні.

Після визволення Ксаверівка народжувалася вдруге. Окупанти спалили 191 житловий будинок, 59 надвірних будівель, зруйнували школу, клуб, приміщення сільської Ради, дитячі ясла, 2 вітряки[3]. «Глянеш було з одного кінця вулиці,

[1] Газ. «Радянська нива», 15 серпня 1931 р.
[2] Газ. «Прапор Леніна», 1 січня 1940 р.
[3] Київський облдержархів, ф. Р-880, оп. 7, спр. 11, арк. 314.

то-аж другий видно,— казав старий колгоспник О. В. Рябець,— ні хати, ні повітки, ні деревця — все знищено. А які тут рясні сади були!..»[1]. Зруйноване війною село допомагали відбудувати трудівники всього району. Держава виділила кошти і матеріали. За короткий час методом народної будови було споруджено глинобитні хати, вкриті соломою. Не вистачало сільськогосподарських машин, робочої худоби і головне — людей. Це довгий час не давало можливості освоїти посівні площі. Врожайність зернових не перевищувала 7—8 цнт, а цукрових буряків — 150 цнт з гектара. Додаткові труднощі принесла посуха 1946 року.

В складних умовах післявоєнних років колгоспники виявили справжній трудовий героїзм. Восени 1946 року хлібороби артілі ім. Ворошилова О. П. Руденко, М. А. Дубовик, К. А. Вільшанська, У. Д. Мірошник двома плугами виорали на зяб 120 га[2]. Високі на той час врожаї вирощувала бригада О. Наконечного з колгоспу ім. Будьонного. У 1950 році ксаверівські артілі ім. Будьонного, ім. Ворошилова та ім. Калініна об'єдналися в одну — ім. Будьонного. У січні 1958 року в пам'ять про допомогу сусідніх колгоспів у відбудові зруйнованого фашистами села колгосп перейменовано на «Дружбу».

Швидке зростання економіки села почалося після вересневого (1953 р.) Пленуму ЦК КПРС. На кінець 1958 року колгосп вийшов у число передових у районі. Врожайність підвищилася за 5 років у середньому на 13 цнт з га, виробництво молока зросло в шість разів, м'яса — в дев'ять разів порівняно з 1953 роком. Грошові надходження в 1958 році становили 646 тис. крб. проти 119 тис. крб. в 1953 році. Цього досягнуто насамперед завдяки тому, що в колгоспі було підвищено рівень партійного керівництва. Протягом 1953—1969 рр. колгоспна парторганізація зросла з 8 до 90 чоловік. На найважливіших ділянках колгоспного виробництва організовано 7 партгруп. У 1958 році створено партійний комітет, який в окремі періоди очолювали головний агроном А. С. Сущенко, голова сільської ради В. Г. Панченко, а з серпня 1963 року — заступник голови колгоспу М. М. П'ятківський. Партком зосередив головну увагу на питаннях добору, розстановки і виховання колгоспних кадрів, поліпшення масово-політичної роботи. В артілі виросли досвідчені керівники бригад, ферм, ланок.

У грудні 1953 року загальні збори колгоспників обрали головою правління артілі В. В. Рубаника, який до цього працював головою Вільшанського райвиконкому Київської області, головним агрономом Саливонківського цукрозаводу. У 1959 році після закінчення Білоцерківського сільськогосподарського інституту в колгоспі «Дружба» почав працювати ветеринарним лікарем А. Ф. Євтушенко. Він добився того, що на фермах колгоспу ліквідовано інфекційні захворювання худоби. Одночасно А. Ф. Євтушенко активно включився в громадсько-політичне життя села. У жовтні 1968 року йому присвоєно звання заслуженого ветеринарного лікаря УРСР. Понад 10 років працюють бригадирами рільничих бригад комуністи Г. М. Коваленко та І. Л. Даниленко, бригадиром тракторної бригади — Г. А. Сітько. На найвідповідальніших ділянках колгоспного виробництва трудяться 66 комуністів.

Сівба цукрових буряків у колгоспі «Дружба», с. Ксаверівка. 1969 р.

Надійним помічником парторганізації завжди виступає комсомольська організація. В 1968 році вона об'єднувала 60 комсомольців. Важливою подією в житті трудівників колгоспу

---

[1] В. Рубаник. Молодість Ксаверівки. К., 1961, стор. 8.

[2] Газ. «Прапор Леніна», 7 листопада 1946 р.

«Дружба» було створення 1964 року профспілкової організації на базі профгрупи механізаторів, яка існувала з 1954 року. В 1967 році профспілкова організація колгоспу налічувала 170 чоловік, очолював її інженер В. Ф. Дяченко.

Засідання жіночої ради, с. Ксаверівка. 1965 р.

Спираючись на партійну, комсомольську та профспілкову організації, правління колгоспу «Дружба» розробило заходи, спрямовані на підвищення культури землеробства і забезпечення високих урожаїв, зростання продуктивності тваринництва, на поліпшення умов життя і праці колгоспників. Зокрема, було впроваджено комплексну механізацію виробничих процесів, нову систему удобрення полів, нові методи будівництва господарських приміщень тощо. В результаті здійснення цих заходів, збільшилось виробництво сільськогосподарської продукції, зросли доходи артілі. Врожайність зернових протягом 1960—1969 рр. становила в середньому 25 цнт з гектара, цукрових буряків — 280 цнт. Швидко зростало виробництво сільськогосподарської продукції і збільшувалися доходи колгоспу в 1965—1969 рр. Якщо в 1959 році грошові надходження в колгоспах «Дружба» с. Ксаверівки і «Ленінський шлях» с. Пінчуків, об'єднаних у січні 1960 року в одне господарство, становили 800 тис. крб., то в 1969 році — 2 млн. карбованців.

Колгосп «Дружба» — високомеханізоване господарство. Машинно-тракторний парк його має 49 тракторів, 29 комбайнів, 31 вантажну автомашину. З 1956 року село підключили до державної енергосистеми. В колгоспі працює близько 200 електромоторів.

Значні кошти правління колгоспу виділяє щороку на будівництво господарських приміщень. Протягом 1959—1970 рр. збудовано добротні корівники, свинарники, птахоферму, кормоцех, гараж, склад мінеральних добрив, які утворили виробничо-господарську зону з чітким галузевим районуванням. Цегельний завод, збудований у 1959 році, виробляє щороку 8 млн. штук цегли і повністю забезпечує потреби будівництва. У 1966 році бригада будівельників, очолювана комуністом В. І. Панченком, закінчила спорудження будинків тваринника і механізатора. На першому поверсі будинку тваринника міститься їдальня, на другому — клуб на 100 місць для працівників ферм. Тут можна подивитися кінофільм, телепередачу, в негоду — заночувати в кімнаті відпочинку, де стоять 12 ліжок. В будинку є окрема простора кімната з бібліотекою, а поруч з нею розташовані медичний профілакторій та кабінет фізіотерапії. Такі ж умови для відпочинку створені і в будинку механізатора.

Швидке зростання економіки артілі дало можливість правлінню колгоспу щороку збільшувати відрахування у неподільний фонд і значно підвищити оплату праці колгоспників. В артілі «Дружба» з 1966 року запроваджена грошова оплата, широко використовуються також різні форми додаткової і преміальної оплати, вміло поєднуються матеріальні і моральні стимули. Згідно з рішенням колгоспних зборів з березня 1964 року членам артілі, які сумлінно працюють у ній не менше 25 років і беруть активну участь у громадському житті колгоспу, надається звання ветерана колгоспної праці, а передовикам виробництва, які систематично перевиконують норми виробітку при високій якості — звання майстра колгоспного виробництва. Удостоєним цього звання нараховується додаткова оплата в розмірі 10—15 проц. Першими звання ветерана колгоспної праці одержали один з організаторів колгоспу комуніст П. В. Поштар, коваль П. С. Зінченко, будівник А. М. Вітер;

майстра колгоспного виробництва — С. П. Коваленко, Р. Т. Сулима, М. Т. Смоляр та ін. У 1967 році ці почесні звання надано 38 колгоспникам.

Трудові успіхи хліборобів артілі «Дружба» не раз відзначала держава. Понад 50 чоловік за досягнення в розвитку колгоспного виробництва нагороджені орденами й медалями Радянського Союзу, в т. ч. голова колгоспу В. В. Рубаник — орденами Леніна, Трудового Червоного Прапора та медалями, бригадир рільничої бригади Г. М. Коваленко — орденом Трудового Червоного Прапора, ланковий механізованої ланки С. П. Коваленко — орденом «Знак Пошани». Щороку багато трудівників колгоспу — учасники Виставки досягнень народного господарства СРСР.

Разом з розвитком громадського господарства змінювався і загальний вигляд села, відбулися корінні зміни в побуті ксаверівців, новим змістом збагатилося їх духовне життя. Наприкінці 1958 року комуністи разом з активом висунули пропозицію перебудувати село, зробити його селищем міського типу. Колгоспні збори обговорили цю пропозицію і звернулися за підтримкою до районного та обласного комітетів партії. Ініціатива ксаверівців була схвалена. Київський обком КП України та облвиконком прийняли спеціальну постанову про реконструкцію та забудову Ксаверівки. Проект забудови села розробили архітектори В. Я. Кравченко, Е. Х. Грінгоф та інженер М. С. Кордонський[1]. Згідно з проектом, територія Ксаверівки поділялася на житлову зону, громадський центр та зону громадських зелених насаджень. За 300—400 метрів від неї розміщувалася колгоспна садиба з тваринницькими фермами, подвір'ям комплексної рільничої бригади, машинно-тракторним двором.

Будівництво почалося в 1959 році. За два роки в громадському центрі виросли будинок культури на 500 місць, двоповерхові приміщення сільської Ради з філією зв'язку та ощадною касою, правління колгоспу, готель з їдальнею, універмаг. На окремих ділянках були збудовані дитячі та медичні заклади, автобусна станція. Житлову забудову першої черги становили 76 будинків мансардного типу на 3—4 кімнати з присадибними ділянками та двоповерхові котеджі. Нові будинки мають всі комунальні вигоди. Будівельні роботи в селі вела разом з колгоспною бригадою дільниця тресту «Південзахідтрансбуд». У наступні два роки справили новосілля ще близько 100 сімей.

В 1959 році в селі закінчено будівництво приміщення середньої школи. В ній обладнані фізичний, хімічний, біологічний кабінети, майстерні, їдальня. 500 учнів навчає і виховує досвідчений педагогічний колектив. Заслужений авторитет серед жителів села мають учителі — відмінники народної освіти УРСР Н. М. Рябець і А. С. Коваленко. Понад чверть віку працює кожна з них у школі, бере активну участь у громадському житті села. Протягом післявоєнних років вищу освіту здобули понад 100 жителів села. В Ксаверівці народився П. О. Сітько — доктор біологічних наук.

В одному із залів картинної галереї Ксаверівського будинку культури. 1969 р.

У перебудові Ксаверівки, у здійсненні заходів щодо дальшого поліпшення її благоустрою, розвитку освіти й культури значну роль відіграє сільська Рада, до якої обрано кращих людей села, передовиків колгоспного виробництва. 25 депутатів працюють у п'яти комісіях — в сільськогосподарській, планово-бюджетній, шляховій, культурно-освітній та мандатній, які розглядають і вирішують найважливіші питання життя села. Їм допомагають депутатські групи і пости, вуличні комітети.

Нові умови життя і праці сприяють зростанню культурного рівня трудівників колгоспу

[1] Газ. «Київська правда», 4 жовтня 1960 р.

«Дружба». Громадська рада будинку культури організувала роботу гуртків художньої самодіяльності. Тут демонструються кінофільми, відбуваються вечори трудової слави, читацькі конференції, диспути. На одному з тематичних вечорів «Шляхи достатку» в березні 1964 року були присутні учасники республіканської наради працівників культосвітніх установ[1]. У будинку культури часто виступають митці столичних театрів, обласної філармонії, аматори сцени з сусідніх сіл. У 1960 році ксаверівці вітали артистів Великого театру СРСР, у 1967 році — учасників Декади російської літератури і мистецтва на Україні. Перед трудівниками села виступали поет С. Михалков, письменниця з Калмикії Б. Сангаджієва, заслужений артист РРФСР І. Суржиков, артисти театрів Москви і Ленінграда[2].

За допомогою художників України в селі при будинку культури створено картинну галерею, яка спочатку мала 71 живописний, 62 графічні та 36 скульптурних творів, подарованих українськими радянськими митцями В. Касіяном, К. Трохименком, М. Дерегусом, Т. Яблонською, М. Глущенком та ін. У 1970 році колгоспна колекція образотворчого мистецтва мала вже 300 експонатів. У будинку культури створено також сільський краєзнавчий музей.

Так у процесі наполегливої праці зростає нова Ксаверівка. Уродженець села поет Р. М. Чумак у вірші «В Ксаверівці весна» яскраво змалював зміни, що сталися тут за останні роки:

Минуло п'ять чи й більше літ,
Минуло, одгуло,
В небачений тяглося світ
Оновлене село.
Село — немає вже села.
Сміялась далина.
Гуділо місто. І цвіла
В Ксаверівці весна.

Навесні, коли різними барвами квітів переливається 130-гектарний колгоспний сад, фруктові дерева зони зелених насаджень вздовж автомагістралі, сади колгоспників, Ксаверівка особливо прекрасна. Саме в таку пору, 28 квітня 1966 року, село відвідав перший у світі зорепроходець Ю. О. Гагарін. Він побував у картинній галереї, на фермах, у будинку тваринника, в колгоспному саду, оглянув дитячий садок, завітав у будинки колгоспників. «Хороше ваше село, колгосп, чудові люди»,— сказав на прощання космонавт. Ксаверівку відвідали також президент Демократичної Республіки В'єтнам Хо Ші Мін, президент Індійської Республіки Раджендра Прасад, голова Всесвітньої Федерації Профспілок Агостіно Новелла, делегації багатьох країн.

Жителі Ксаверівки впевнено йдуть і далі шляхом, який відкрив радянському народові Великий Жовтень, здобуваючи нові й нові трудові перемоги.

В. В. ДІДЕНКО, М. В. ПІДПРИГОРЩУК

[1] Газ. «Шлях Ілліча», 31 березня 1964 р.
[2] Газ. «Шлях Ілліча», 10 жовтня 1967 р.

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ, ЦЕНТРИ СЕЛИЩНОЇ І СІЛЬСЬКИХ РАД ВАСИЛЬКІВСЬКОГО РАЙОНУ

БАРА́ХТИ (стара назва — Петричі) — село, центр сільської Ради, розташоване за 8 км від районного центру, за 8 км від залізничної станції Васильків-II і за 8 км від автостради Київ—Одеса. Населення — 2508 чоловік.

У селі — колгосп «Прогрес», який має 4179,4 га землі, в т. ч. 3369,6 га орної. Вирощують переважно зернові культури. Тваринництво — м'ясо-молочного напряму. Розвинуте рибне господарство.

Барахти мають середню школу, клуб, бібліотеку. Є пологовий будинок, амбулаторія.

У 1905 році селяни Барахт під керівництвом К. Мазуренка відібрали землю у поміщиці. Викликані війська жорстоко придушили цей виступ.

Уродженець с. Барахт І. Дубинін був командиром Васильківського партизанського загону. За мужність і відвагу, виявлені на фронтах Великої Вітчизняної війни, близько 200 жителів села нагороджено орденами і медалями СРСР.

У селі народилися Ф. П. Любич — доктор біологічних наук і Ю. П. Петренко — український радянський письменник.

Через Барахти проходив т. зв. Василів (тепер Барахтинський) вал часів Київської Русі.

ВЕЛИ́КА БУГА́ЇВКА — село, центр сільської Ради, розташоване на березі невеликої річки Усті, притоки Стугни, за 8 км від районного центру і за 10 км від залізничної станції Васильків-II. Населення — 1094 чоловіка.

У селі — центральна садиба колгоспу ім. 40-річчя Жовтня, земельні угіддя якого становлять 3210,6 га, в т. ч. 1968,2 га орної землі. Виробничий напрям господарства — вирощування зернових і м'ясо-молочне тваринництво.

У Великій Бугаївці є восьмирічна школа, бібліотека, клуб.

За мужність і відвагу, виявлені на фронтах Великої Вітчизняної війни, 80 жителів села нагороджено орденами й медалями СРСР. Полковнику К. Я. Кошману присвоєно звання Героя Радянського Союзу.

ВЕЛИ́КА ВІ́ЛЬШАНКА — село, центр сільської Ради, розташоване на лівому березі річки Раківки, притоки Стугни, яка відокремлює село від Малої Вільшанки Обухівського району. Відстань до районного центру — 16 км. Населення — 2167 чоловік.

У селі — центральна садиба колгоспу «Дружба», земельні угіддя якого становлять 3139,8 га, в т. ч. 2550,6 га орної землі. Вирощують переважно зернові культури. Тваринництво — м'ясо-молочного напряму. Розвинуте рибне господарство. З допоміжних підприємств колгосп має млин, олійницю, механічну майстерню.

У Великій Вільшанці є початкова, середня із заочним відділенням школи, клуб, бібліотека.

Вперше в історичних документах село згадується в 1762 році. У 1855 році жителі села брали участь у селянському русі, відомому під назвою Київської козаччини.

Уродженцю Великої Вільшанки Ф. М. Тромсі присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці.

На території Великої Вільшанки знайдено скарб римських монет II—III ст. н. е. та комплекс речей у похованні ранньослов'янської черняхівської культури (IV ст. н. е.). В урочищі Корнієвій Дубині розкопано курган часів Київської Русі. Через село проходить великий оборонний вал того ж періоду, який з'єднується з Барахтинським та Митницьким валами.

ВЕЛИ́КА СОЛТА́НІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 11 км від районного центру і за 5 км від залізничної станції Корчі. Населення — 1137 чоловік. Сільраді підпорядковане с. Хлепча.

У Великій Солтанівці розташована центральна садиба колгоспу «Родина», за яким закріплено 1306,1 га землі, в т. ч. 1106 га орної. Вирощують переважно зернові культури. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво.

Село має восьмирічну школу, бібліотеку, клуб.

За бойові заслуги на фронтах Великої Вітчизняної війни 80 жителів села нагороджено орденами й медалями СРСР.

У Великій Солтанівці народився М. М. Штепа — кандидат географічних наук.

На околицях села виявлено залишки поселення скіфських часів (VII—VI ст. до н. е.) і знайдено давньоруські пряслиця з червоного шиферу.

ВІ́ЛЬШАНСЬКА НОВОСЕ́ЛИЦЯ — село, центр сільської Ради, розташоване за 45 км від районного центру і за 30 км від залізничної станції Устимівка. Населення — 970 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Петрівка, Степанівка, Тростинська Новоселиця.

У Вільшанській Новоселиці розташована центральна садиба колгоспу «Перемога», земельні угіддя якого становлять 3239,8 га, в т. ч. 2969,9 га орної землі. Вирощують переважно зернові культури і цукрові буряки. Тваринництво — м'ясо-молочного напряму. За вирощування високих урожаїв цукрових буряків М. І. Семенець нагороджено орденами Леніна і Трудового Червоного Прапора.

Село має середню школу, будинок культури, клуб, 3 бібліотеки. При будинку культури відкрито народний краєзнавчий музей.

Село засноване в 1851 році переселенцями з села Великої Вільшанки, звідки й походить його назва.

За бойові заслуги на фронтах Великої Вітчизняної війни 327 жителів села нагороджено орденами й медалями СРСР.

ВІ́ННИЦЬКІ СТАВИ́ (старі назви — Серединна Слобода, Серединка) — село, центр сільської Ради, розташоване за 35 км від районного центру, за 5 км від автостради Київ—Одеса і за 18 км від залізничної станції Устимівка. Населення — 1208 чоловік.

У селі розташована центральна садиба колгоспу ім. Кірова. Земельні угіддя становлять 2121 га, в т. ч. 1994,3 га орної землі. Вирощують переважно зернові культури, розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. За трудові досягнення 28 колгоспників нагороджено орденами й медалями СРСР.

У Вінницьких Ставках є восьмирічна школа, бібліотека, клуб.

На початку січня 1826 року через село проходив повсталий Чернігівський полк на чолі з С. Муравйовим-Апостолом.

За мужність і героїзм, виявлені в боях з фашистськими окупантами в роки Великої Вітчизняної війни, 44 жителі села нагороджені орденами й медалями СРСР.

ГВО́ЗДІВ — село, центр сільської Ради, розташоване за 15 км від районного центру. Населення — 774 чоловіка. Сільраді підпорядковане с. Рославичі.

У Гвоздові розташований 4-й відділок птахорадгоспу «Рославичі».

Село має восьмирічну школу, бібліотеку, клуб, краєзнавчий музей.

Вперше в історичних документах Гвоздів згадується 1415 року. У травні 1918 року у Гвоздові відбулося повстання селян проти німецьких окупантів. 1922 року організовано сільськогосподарську артіль «Колос» (з 1929 року — «Нове життя»), того ж року в с. Рославичах створено комуну «Зірка».

У Гвоздові народився видатний український зодчий, майстер українського барокко С. Д. Ковнір (1695—1786 рр.).

На території Гвоздова виявлено знаряддя праці епохи неоліту. За 4 км від села є городище часів Київської Русі. В 1873 році тут знайдено скарб — монети XI—XII (10 срібних гривень) та XIV ст., а також зброю періоду визвольної війни українського народу 1648—1654 років.

ГЛЕВА́ХА — село, центр сільської Ради, розташоване за 12 км від районного центру, в межиріччі Глевахи та Бобриці (приток річки Ірпеня). На захід від села проходить залізниця Київ—Одеса, на схід — автострада Київ—Одеса. Населення — 7114 чоловік. Сільраді підпорядковані села Зайців, Іванків, Малютянка.

У Глевасі розташовані Центральне експериментальне господарство «Глеваха» Всесоюзного науково-дослідного інституту цукрових буряків та Український філіал Всесоюзного науково-дослідного технологічного інституту ремонту й експлуатації машинно-тракторного парку.

В селі є середня та вечірня школи, клуб, бібліотека. Тут знаходиться обласна психоневрологічна лікарня.

Вперше Глеваха згадується в історичних документах другої половини XVI століття.

У Глевасі похований Герой Радянського Союзу гвардії старший сержант І. В. Антонов, який загинув у бою за визволення села від фашистських окупантів. Уродженцю Глевахи полковнику авіації М. Ф. Хвої присвоєно звання Героя Радянського Союзу.

В с. Малютянці в 1901—1911 рр. жив і творив великий український художник-реаліст академік живопису М. К. Пимоненко (1862—1912 рр.).

Поблизу с. Глевахи виявлено залишки поселення та курган доби бронзи. В 1950 році розкопано великий курган скіфського часу (VI ст. до н. е.), в якому був похований один з вождів місцевого землеробського племені. Разом з ним поховано молоду жінку. В могилі знайдено велику посудину, прикрашену золотими трикутними бляшками, золоте намисто, прикраси від уздечки та інші речі.

ДАНИ́ЛІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване по обидва береги обмілілої річки Бобриці (притоки Ірпеня). Відстань до районного центру — 14 км, до залізничної станції Васильків — 4 км. Населення — 1795 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Бобриця, Кожухівка, Липовий Скиток.

У Данилівці розташований відділок Кожухівського племптахорадгоспу.

У селі є середня школа, бібліотека, клуб.

Під час гайдамацьких повстань у лісах Данилівки і Липового Скитка стояли табором гайдамаки.

В роки тимчасової німецько-фашистської окупації в Липовому Скитку з січня 1942 року діяла антифашистська підпільно-диверсійна група, очолював її В. Г. Бондаренко. У вересні 1942 року група влилася до партизанського загону, яким командував Герой Радянського Союзу А. С. Грисюк.

Поблизу с. Бобриці розкопано кургани скіфського часу (VII—IV ст. до н. е.). До наших днів біля Данилівки збереглися Змійові вали та рештки фортеці, побудованої в XVII столітті.

ДЗВІНКОВЕ́ — село, центр сільської Ради, розташоване за 25 км від районного центру. Населення — 886 чоловік. Сільраді підпорядковане с. Перевіз.

У Дзвінковому — центральна садиба колгоспу ім. Калініна. Земельні угіддя становлять 1047,8 га, в т. ч. 857,5 га орної землі. Виробничий напрям господарства — вирощування зернових культур. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. На території села розташовані 2 лісництва і млин Васильківського харчокомбінату.

Працюють середня школа, бібліотека, клуб.

Під час тимчасової німецько-фашистської окупації у с. Перевозі з грудня 1941 до листопада 1943 року діяла підпільна антифашистська група в складі 27 чоловік, яку очолював А. М. Гнидобора. За зв'язки з партизанами фашисти спалили значну частину Дзвінкового і розстріляли 10 підпільників, серед них І. В. Стрижа, який за дорученням підпілля був старостою в с. Перевозі, та його дружину Т. О. Стриж. 43 жителі села за бойові заслуги на фронтах Великої Вітчизняної війни нагороджені орденами й медалями.

ЗАПАДИ́НКА (до 1930 року — Каплиця) — село, центр сільської Ради, розташоване вздовж автостради Київ—Одеса. Відстань до районного центру — 4 км. Населення — 2260 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Березенщина, Борисів, Дерев'янки, Залізне, Кобці, Крячки.

В Западинці розташоване центральне господарство Глеваської птахофабрики. Земельні угіддя становлять 2087 га, в т. ч. орної землі — 1814,8 га.

В селі є восьмирічна й початкова школи, бібліотека, клуб. Діють два медпункти.

За мужність і героїзм, виявлені на фронтах Великої Вітчизняної війни, 200 жителів Западинки нагороджено орденами й медалями СРСР. У селі похований Герой Радянського Союзу М. О. Кривов, який загинув у боях за Васильків.

ЗАСТУ́ГНА — село, центр сільської Ради, розташоване на правому березі річки Стугни. Відстань до районного центру — 1 км, до залізничної станції Васильків-II — 1 км. Через село проходить автострада Київ—Одеса. Населення — 911 чоловік. Сільраді підпорядковані села Безп'ятне, Зозулі, Кулібаба, Червоне.

У Застугні розташовано дві рільничі бригади колгоспу ім. Леніна (центральна садиба в с. Митниці).

Працюють восьмирічна школа, клуб, 3 бібліотеки.

За бойові заслуги на фронтах Великої Вітчизняної війни орденами й медалями СРСР нагороджено 48 чоловік.

Біля с. Зозуль збереглися залишки поселень доби бронзи та ранньоскіфських часів.

ЗДОРІ́ВКА (колишня назва — Черкас) — село, центр сільської Ради, розташоване на лівому березі річки Стугни, за 5 км від районного центру, за 3 км від залізничної станції Васильків-I. Населення — 2038 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Багрин, Діброва, Путрівка.

У Здорівці знаходиться відділок Кожухівського племптахорадгоспу. Село має восьмирічну школу, клуб, бібліотеку.

У 1855 році жителі Здорівки брали участь у селянському русі, відомому під назвою Київської козаччини.

За бойові заслуги на фронтах Великої Вітчизняної війни 109 чоловік нагороджено орденами й медалями.

ІВА́НКОВИЧІ (до 1947 року — Янковичі) — село, центр сільської Ради, розташоване за 23 км від районного центру і за 6 км від автостради Київ—Одеса. Населення — 1222 чоловіка. Сільраді підпорядковане с. Мархалівка.

В Іванковичах розміщена центральна садиба птахорадгоспу «Рославичі», земельні угіддя якого становлять 3269,8 га, в т. ч. 1897,5 га орної землі. Вирощують переважно зернові культури.

У селі — середня школа, яка має інтернат для учнів з інших сіл, бібліотека, клуб.

За мужність і відвагу, виявлені в боротьбі з окупантами в роки Великої Вітчизняної війни, 217 жителів села нагороджено орденами й медалями СРСР. Мешканець с. Мархалівки М. П. Тимченко — кавалер ордена Слави трьох ступенів.

У Іванковичах народилися І. І. Москаленко— генерал Радянської Армії і В. Д. Москаленко — скульптор.

Поблизу сіл Іванковичів та Мархалівки розкопано 2 кургани доби бронзи, в одному з них знайдена формочка для відливання бронзових списів. Досліджено також 2 кургани скіфського часу (VI ст. до н. е.). В кургані, який має назву Гостра могила, виявлено рештки лускоподібного панцира та інші речі. Поблизу Іванковичів, в урочищі Кляшторі знайдено римські монети II ст. н. е. Біля с. Мархалівки розкопано курган часів Київської Русі.

КАЛИ́НІВКА — селище міського типу, центр селищної Ради (з 1958 року). Розташована на електрифікованій залізничній лінії Київ—Фастів, за 11 км від районного центру. Населення — 4238 чоловік.

У Калинівці — центральна садиба Кожухівського племптахорадгоспу (створений у 1968 році), земельні угіддя якого становлять 2453,1 га, в т. ч. 1945,2 га орної землі.

Селище має середню школу, клуб, бібліотеку.

Калинівка заснована наприкінці XIX ст. у зв'язку з будівництвом залізничної станції Васильків-I.

За бойові заслуги на фронтах Великої Вітчизняної війни 325 жителів селища нагороджено орденами й медалями СРСР.

КОВАЛІ́ВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 45 км від районного центру, за 4,5 км від залізничної станції Устимівка. Населення — 2739 чоловік.

У селі — центральна садиба колгоспу ім. Щорса. Земельні угіддя його становлять 2980,4 га, в т. ч. орної землі — 2804,7 га. Виробничий напрям господарства — рільництво з розвинутим м'ясо-молочним тваринництвом. Допоміжні галузі — садівництво, городництво, бджільництво.

Ковалівка має середню школу, бібліотеку, будинок культури; є лікарня.

Село засноване в XVI ст. У січні 1826 року біля Ковалівки відбувся бій повсталого Чернігівського полку з вірними цареві військами. У 1905 році селяни Ковалівки брали участь у виступі проти поміщиці Браницької, керував ним селянин Д. Сулима.

За бойові заслуги на фронтах Великої Вітчизняної війни орденами й медалями нагороджено понад 400 жителів села.

КОДА́КИ — село, центр сільської Ради, розташоване за 15 км від районного центру і за 1 км від автостради Київ—Одеса. Населення — 1986 чоловік. Сільраді підпорядковане с. Петрівське.

В Кодаках — центральна садиба колгоспу ім. Ілліча, земельні угіддя якого становлять 2783,1 га, в т. ч. 2500,2 га орної землі. Вирощують переважно зернові культури. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. Допоміжні галузі господарства — садівництво та рибництво.

Відкриття пам'ятника В. І. Леніну в с. Кодаках Васильківського району. 1970 р.

За успіхи в розвитку колгоспного виробництва у післявоєнні роки 187 чоловік нагороджено орденами й медалями СРСР, в т. ч. двічі звання Героя Соціалістичної Праці удостоєна О. К. Диптан, яка понад 30 років працює ланковою. Вона — депутат Верховної Ради УРСР 5-го і 6-го скликань, делегат XXIV з'їзду КПРС та XXIV з'їзду КП України. Орденом Леніна нагороджено О. І. Григоренко, О. Р. Червону, Х. Н. Джиму, Н. П. Диптан.

У 1965 році за постановою уряду Української РСР в Кодаках розпочато будівництво експериментально-показозового села. Першу чергу забудови закінчено до 50-річчя Радянської влади. Споруджено будинок культури на 600 місць, середню школу, лікарню на 100 ліжок, дитячий садок на 140 місць, торговий центр, будинок побутового обслуговування, адміністративний будинок, понад 100 житлових будинків; підведено газ, водопровід, каналізацію, заасфальтовано 4 км вулиць. У центрі села — пам'ятник В. І. Леніну, обеліск на честь радянських воїнів, які загинули в боях за визволення Кодаків від німецько-фашистських загарбників, а також бюст двічі Героя Соціалістичної Праці О. К. Диптан.

Назва села походить від татарського слова «кайдак», що означає ліс. У червні 1912 року в селі відбувся страйк селян, що працювали на буряковій плантації графині Браницької.

КРУШИ́НКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 3 км від автостради Київ—Одеса і за 6 км від районного центру. Відстань до залізничної станції Глеваха — 5 км. Населення — 1321 чоловік. Сільраді підпорядковане с. Мала Бугаївка.

В Крушинці міститься відділок птахорадгоспу «Рославичі». Крім птахівництва, розвинуті рільництво, тваринництво, садівництво.

У селі — восьмирічна школа, клуб, бібліотека.

За мужність і героїзм, виявлені на фронтах Великої Вітчизняної війни, 107 жителів села нагороджено орденами й медалями.

Поблизу с. Крушинки знаходиться скіфський курган VI ст. до нашої ери.

ЛОСЯ́ТИН — село, центр сільської Ради, розташоване за 38 км від районного центру, за 6 км від автостради Київ—Одеса і за 18 км від залізничної станції Біла Церква. Населення — 2636 чоловік.

У селі — центральна садиба колгоспу «Радянська Україна». Земельні угіддя становлять 2544,7 га, в т. ч. 2452 га орної землі. Вирощуються переважно зернові культури. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. У колгоспі споруджено зрошувальну систему на площі 112 га. В Лосятині розташований відділок Саливонківського дослідного господарства.

За визначні досягнення в розвитку колгоспного виробництва 35 чоловік нагороджено орденами й медалями СРСР. Почесне місце серед них займає двічі Герой Соціалістичної Праці С. Д. Виштак, нагороджена шістьома орденами Леніна. З 1953 року вона обирається депутатом Верховної Ради СРСР, а з 1954 року — членом ЦК КП України. Виштак — делегат XXIV з'їзду КПРС та XXIV з'їзду КП України.

У 1951 році звання Героя Соціалістичної Праці присвоєно бригадирові Лосятинського відділку Саливонківського дослідного господарства А. Т. Духновському. Пізніше він нагороджений другим орденом Леніна і орденом Трудового Червоного Прапора. Орденом Леніна нагороджені також Н. М. Гапоненко, Г. М. Левченко, У. А. Левченко, К. Л. Оненко, А. О. Сидоренко.

Село має середню школу, бібліотеку, будинок культури.

За бойові заслуги на фронтах Великої Вітчизняної війни 73 жителі Лосятина нагороджені орденами й медалями СРСР.

У селі встановлено бюст двічі Героя Соціалістичної Праці С. Д. Виштак.

Поблизу с. Лосятина на могильнику з 27 курганів розкопано один курган доби бронзи.

МАЛА́ СОЛТА́НІВКА (стара назва — Соловіївка) — село, центр сільської Ради, розташоване по обидва береги річки Стугни. Відстань до районного центру — 12 км, до залізничної станції Мотовилівка — 2 км. Населення — 2145 чоловік. Сільраді підпорядковане с. Скрипки.

У Малій Солтанівці міститься рільнича бригада колгоспу «Родина». Виробничий напрям — рільництво з розвинутим птахівництвом.

У селі працюють середня школа, клуб, бібліотека.

Вперше в історичних документах село згадується 1581 року.

За бойові заслуги на фронтах Великої Вітчизняної війни орденами й медалями СРСР нагороджено 117 жителів села.

Поблизу с. Скрипок досліджено поселення пізньоскіфських часів (IV—III ст. до н. е.). Неподалік проходять Змійові вали. На околицях Малої Солтанівки знайдено багато давньоруських пряслиць з червоного шиферу X—XII століть.

МАР'Я́НІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 21 км від районного центру і за 4 км від автостради Київ—Одеса. Населення — 2330 чоловік.

У селі знаходиться дослідне господарство Українського науково-дослідного інституту механізації та електрифікації сільського господарства, створене в 1968 році на базі колгоспу ім. XXI з'їзду КПРС. 8 передовиків колгоспного виробництва нагороджено орденами й медалями. Г. О. Гук удостоєна звання Героя Соціалістичної Праці.

У Мар'янівці є середня школа, клуб, бібліотека.

В роки тимчасової німецько-фашистської окупації у Мар'янівці діяла антифашистська підпільна група на чолі з І. Д. Стулою. У 1943 році, під час наступу радянських військ, біля села точилися запеклі бої. Мар'янівка кілька разів переходила з рук у руки. Серед загиблих радянських воїнів, похованих у братській могилі,— Герой Радянського Союзу гвардії лейтенант М. М. Красіков.

І. С. Козловський — народний артист СРСР, лауреат Державної премії серед учасників художньої самодіяльності. 1954 р.

У Мар'янівці народився І. С. Козловський — народний артист СРСР.

Біля Мар'янівки в минулому столітті було 57 курганів, з них розкопано 3 — «Оленівка» (доби бронзи, III тисячоліття до н. е.), «Три брати» та знаменита «Переп'ятиха» скіфського часу (VI ст. до н. е.). В кургані «Переп'ятиха» знайдено багато посуду і золоті бляшки у вигляді крилатого грифона, залізна зброя, бронзове дзеркало та інші речі. Цей курган був відомий ще в XII ст. Про нього є літописна згадка під 1151 роком. Легенда розповідає, ніби княгиня Переп'ятиха в нічному бою помилково убила свого чоловіка Переп'ята, який повертався з походу. Вона думала, що це ворог. На світанку, довідавшись про свою помилку, вона заподіяла собі смерть. Воїни над їх тілами насипали дві могили. Ту, що знаходиться біля с. Мар'янівки, в народі називають «Переп'ятиха», другу — біля Фастівця — «Переп'ят». На кургані «Переп'ятиха», в розкопках якого в 1845 році брав участь Т. Г. Шевченко, встановлено меморіальну дошку.

МИ́ТНИЦЯ — село, центр сільської Ради, розташоване за 9 км від районного центру вздовж автостради Київ—Одеса. Населення — 1077 чоловік.

У Митниці — центральна садиба колгоспу ім. Леніна, що має 1467,2 га землі, в т. ч. 1104 га орної. Вирощують пшеницю, кукурудзу, овочі, цукрові буряки. Розвинуте молочне тваринництво, свинарство і птахівництво. За успіхи в розвитку колгоспного виробництва 167 чоловік нагороджено орденами й медалями Радянського Союзу, в т. ч. орденом Леніна — ланкову А. І. Сороку.

В селі є восьмирічна школа, клуб, бібліотека.

Митниця виникла в XVII ст. Після укладення «Вічного миру» на кордоні між Росією і Польщею було відкрито митницю, де брали мито за товари, що їх ввозили в межі Російської держави. Звідси й походить назва села.

Біля Митниці є два кургани і проходить один із Змійових валів (тепер називається Митницьким). Понад 100 років по цьому валу проходив кордон між Росією та землями, які захопила Польща.

За бойові заслуги на фронтах Великої Вітчизняної війни 67 жителів села нагороджено орденами й медалями СРСР, серед них І. С. Тонковид, удостоєний ордена Слави трьох ступенів.

ПІНЧУКИ́ — село, центр сільської Ради, розташоване за 21 км від районного центру і за 1 км від автостради Київ—Одеса. Населення — 1263 чоловіка.

У селі міститься друга рільнича бригада колгоспу «Дружба», яка має 1391,8 га землі,

Село Кодаки. Загальний вигляд. 1970 р

Житлові будинки колгоспників у с. Кодаках. 1970 р.

Збирання пшениці на поливних землях радгоспу «Глибоцький» Бориспільського району. 1969 р.

Зяблева оранка в колгоспі ім. Калініна Тетіївського району. 1970 р.

в т. ч. орної — 1239 га. У бригаді — ферма великої рогатої худоби і відгодівельний пункт.

Пінчуки мають восьмирічну школу, клуб, бібліотеку.

За бойові заслуги на фронтах Великої Вітчизняної війни 147 жителів села нагороджено орденами й медалями Союзу РСР.

ПЛЕСЕ́ЦЬКЕ — село, центр сільської Ради, розташоване за 20 км від районного центру, за 5 км від залізничної станції Мотовилівка. Населення — 6845 чоловік.

У селі — центральна садиба колгоспу ім. Першого травня, що має 3167 га землі, в т. ч. орної — 2662,5 га. Провідна галузь виробництва — рільництво. Розвинуте тваринництво і садівництво.

Працюють 4 школи — середня, восьмирічна, початкова та вечірня школа сільської молоді, 2 клуби, 4 бібліотеки. Учасники художньої самодіяльності села брали участь у Декаді українського мистецтва та літератури в Москві 1967 року. Діють лікарня та амбулаторія.

Під час німецько-фашистської окупації багато жителів села було в партизанському загоні Героя Радянського Союзу А. С. Грисюка.

У 1950 році у Плесецькому досліджено давньоруське городище IX—XII ст., яке було крайнім західним пунктом оборонної лінії укріплень часів Київської Русі на річці Стугні. В XV—XVII ст. на місці городища побудовано замок, біля якого розташувалося селище. На карті Боплана, складеній у XVII ст., Плесецьке позначене як фортеця.

ПОГРЕБИ́ — село, центр сільської Ради, розташоване за 9 км від районного центру і за 8 км від залізничної станції Васильків-II. Населення — 889 чоловік. Сільраді підпорядковане с. Заріччя.

У Погребах розміщена центральна садиба колгоспу «Червона зірка». Провідна галузь господарства — м'ясо-молочне тваринництво. Розвинуте рільництво. Земельні угіддя становлять 2623,9 га, в т. ч. орної землі — 1712,2 га. Допоміжні підприємства — млин, цегельний завод.

Село має восьмирічну школу, бібліотеку, клуб.

За бойові заслуги на фронтах Великої Вітчизняної війни 120 жителів села нагороджено орденами й медалями.

На околиці с. Погребів збереглися залишки поселення трипільської культури (III тисячоліття до н. е.), на якому розкопано житло. За селом є 2 кургани, один з яких називається Чортиха. Поблизу с. Заріччя виявлено давньоруське городище X—XII століття.

ПОЛО́ГИ — село, центр сільської Ради. Відстань до районного центру — 45 км, до автостради Київ—Одеса — 7 км, до залізничної станції Устимівка — 5 км. Населення — 3067 чоловік.

У селі розташована центральна садиба колгоспу «Прапор Леніна», що має 2451,7 га землі, в т. ч. 2305,7 га орної. Вирощуються зернові й технічні культури. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво.

За успіхи в розвитку колгоспного виробництва 6 чоловік нагороджено орденами й медалями, у т. ч. орденом Леніна — голову колгоспу Й. К. Гадомського, комбайнера П. Я. Засуху. Комбайнер С. М. Бедзюх удостоєний звання Героя Соціалістичної Праці.

У Пологах є середня школа, бібліотека, будинок культури.

Село заснували козаки в XVII ст. 2 січня 1826 року через Пологи проходив повсталий Чернігівський полк на чолі з офіцерами-декабристами. В 1905 році в селі відбувся виступ селян проти поміщика.

ПОРА́ДІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 12 км від районного центру і за 8 км від залізничної станції Мотовилівка. Населення — 717 чоловік. Сільраді підпорядковане с. Руликів.

У Порадівці — центральна садиба колгоспу ім. Горького, що має 1847,8 га землі, в т. ч. 1644,4 га орної. Вирощують переважно зернові культури. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво.

В селі є восьмирічна школа, бібліотека, клуб.

За мужність і відвагу, виявлені на фронтах Великої Вітчизняної війни, 85 чоловік нагороджено орденами й медалями СРСР. Жителі Порадівки І. К. Возний та П. М. Васильєв — кавалери ордена Слави трьох ступенів. У с. Руликові народився П. А. Кондира — Герой Радянського Союзу.

На околицях сіл Порадівки та Руликова знайдено багато пряслиць з червоного шиферу часів Київської Русі.

САЛИВО́НКИ — село, центр сільської Ради, розташоване за 34 км від районного центру і за 19 км від залізничної станції Устимівка. Населення — 3295 чоловік. Сільраді підпорядковане с. Черняхівка.

В Саливонках — центральна садиба колгоспу «Зоря комунізму». Земельні угіддя становлять 5141 га, в т. ч. орної землі — 4843,2 га. Провідні галузі господарства — рільництво і м'ясо-молочне тваринництво. В селі розташована також центральна садиба Саливонківського дослідного господарства Всесоюзного науково-дослідного інституту цукрових буряків.

За успіхи, досягнуті в розвитку колгоспного виробництва, 19 чоловік нагороджено орденами й медалями СРСР.

Працюють середня школа, будинок культури, бібліотека.

У 1905 році в Саливонках відбулося заворушення селян, яке було жорстоко придушене козаками. Одного з організаторів виступу Х. Васяна відправлено до Сибіру на каторгу.

У роки тимчасової німецько-фашистської окупації колгоспники допомагали партизанам і танковому десанту, який увірвався в село в ніч на 14 листопада 1943 року. М. Л. Голинок переховувала тяжко поранених танкістів. Гестапівці схопили її, але, незважаючи на катування, патріотка не виказала радянських воїнів. Старшому лейтенанту І. П. Бочарникову, який героїчно загинув у боях за село, посмертно присвоєно звання Героя Радянського Союзу.

Дитячі ясла колгоспу «Україна», с. Соколівка. 1968 р.

СОКОЛІ́ВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 38 км від районного центру, за 1,5 км від автостради Київ—Одеса і за 16 км від залізничної станції Біла Церква. Населення — 873 чоловіка.

У Соколівці — центральна садиба колгоспу «Україна», що має 790,8 га землі, в т. ч. 752,6 га орної. Провідні галузі господарства — рільництво і м'ясо-молочне тваринництво.

За досягнення високих показників у роботі ланковій колгоспу О. П. Краснобаєвій присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці.

У селі є початкова школа, консультаційний пункт Гребінківської заочної школи, клуб, бібліотека.

На околицях Соколівки збереглися два городища, одне з них, згідно з легендою,— залишки давньоруського міста Соколова. Гадають, що звідси й походить назва села. Біля Соколівки розкопано кочівницький курган X—XII ст., в якому знайдено поховання вершника з конем.

ТРОСТИ́НКА (до 1900 року — Чмельов) — село, центр сільської Ради, розташоване за 17 км від районного центру і за 9 км від автостради Київ—Одеса. Населення — 2082 чоловіка.

У селі — центральна садиба колгоспу ім. Комінтерну. Земельні угіддя становлять 2478 га, в т. ч. 2205 га орної землі. Провідна галузь господарства — м'ясо-молочне тваринництво. Розвинуте рільництво. Є допоміжні підприємства — млин, олійниця.

У Тростинці працюють середня школа, бібліотека, клуб.

Уперше село згадується в історичних документах 1432 року.

УСТИ́МІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 45 км від районного центру і за 1,5 км від залізничної станції Устимівка. Населення — 2689 чоловік.

У селі міститься центральна садиба колгоспу «40 років Жовтня», який має 2010 га землі, в т. ч. 1927 га орної. Вирощують переважно зернові культури і цукрові буряки. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. Колгосп посідає одне з перших місць у районі за врожайністю зернових. Протягом 1965—1968 рр. одержано з кожного гектара в середньому 34,8 цнт., у т. ч. пшениці — 39 цнт. За виробництвом молока і м'яса колгосп займає друге місце в районі. У 1967 році на 100 га сільськогосподарських угідь вироблено 164,7 цнт м'яса, 608,9 цнт молока.

За визначні успіхи в розвитку колгоспного виробництва 15 передовиків нагороджено орденами й медалями СРСР, у т. ч. орденом Леніна — голову колгоспу Героя Соціалістичної Праці Ф. М. Тромсу, бригадира рільничої бригади М. Ф. Гуренка, ланкову Н. О. Прутенко.

В Устимівці є середня школа, клуб, бібліотека.

Між Устимівкою та Ковалівкою в січні 1826 року війська, послані царем, розгромили повстанців Чернігівського полку на чолі з С. Муравйовим-Апостолом. У 1905—1907 рр. в Устимівці відбулися селянські заворушення.

ШЕВЧЕ́НКІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 25 км від районного центру і за 10 км від автостради Київ—Одеса. Населення — 366 чоловік. Сільраді підпорядковані села Червоне і Червоне Поле.

У Шевченківці — центральна садиба колгоспу ім. Т. Г. Шевченка, що має 1240,8 га землі, в т. ч. 1177,7 га орної землі. Провідні галузі господарства — рільництво і м'ясо-молочне тваринництво. Розвинуте птахівництво.

Колгосп посідає одне з перших місць у районі по всіх показниках сільськогосподар-

На польовому стані тракторної бригади колгоспу «40 років Жовтня», с Устимівка. 1968 р.

ського виробництва. Протягом 1966—1968 рр. одержано з кожного гектара в середньому по 28,8 цнт зернових, у т. ч. пшениці — 35,9 цнт, цукрових буряків — 395 цнт. За вирощування високих урожаїв цукрових буряків 12 чоловік нагороджено орденами й медалями, в т. ч. орденом Леніна — ланкову Т. П. Гавриш і голову колгоспу К. П. Степаненка.

Село має восьмирічну школу, 2 клуби, бібліотеку.

Шевченківка виникла 1928 року. Заселили її жителі навколишніх сіл — Великої Вільшанки, Погребів, Тростинки.

Під час тимчасової німецько-фашистської окупації гітлерівці спалили село. За бойові заслуги на фронтах Великої Вітчизняної війни 54 жителі Шевченківки нагороджені орденами й медалями.

Біля с. Червоного в кургані «Близнюки» виявлено поховання доби бронзи та скіфських часів.

Я́ЦЬКИ — село, центр сільської Ради, розташоване за 30 км від районного центру і за 18 км від автостради Київ—Одеса. Населення — 2126 чоловік.

У селі — центральна садиба колгоспу ім. Богдана Хмельницького, провідною галуззю якого є рільництво. Земельні угіддя становлять 2960,3 га, в т. ч. орної землі — 2741,9 гектара.

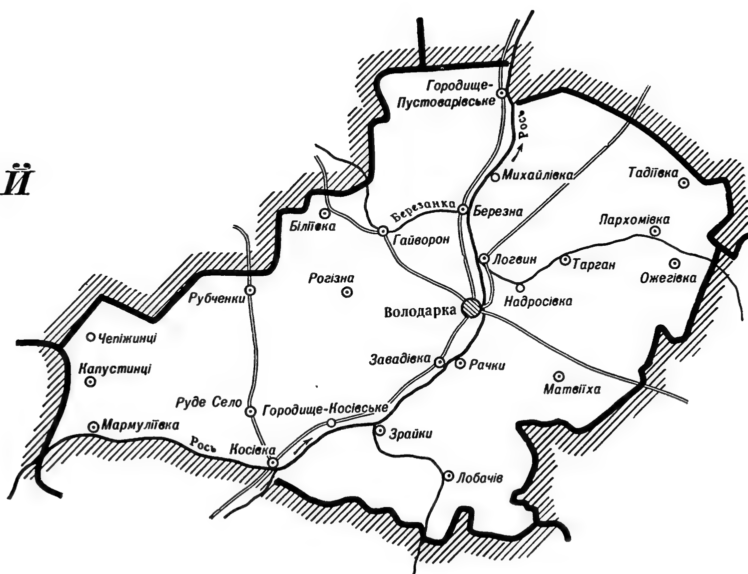
За успіхи в розвитку колгоспного виробництва 15 передовиків нагороджено орденами й медалями СРСР, серед них орденом Леніна— доярку Л. М. Блощенко.

У Яцьках є середня школа, 2 бібліотеки, клуб. Діє лікарня.

Вперше в історичних документах село згадується 1726 року.

В період тимчасової німецько-фашистської окупації в Яцьках діяла підпільна антифашистська група. За бойові подвиги на фронтах Великої Вітчизняної війни 181 чоловіка нагороджено орденами й медалями.

ВОЛОДАРСЬКИЙ РАЙОН

ВОЛО́ДАРКА

Володарка — селище міського типу, розташоване обабіч річки Росі, за 140 км від Києва і за 40 км від найближчої залізничної станції Біла Церква. Населення — 5000 чоловік.

Володарка — центр однойменного району, площа якого 641 кв. км, населення — 32,3 тис. чоловік, у т. ч. 84 проц. сільського. В районі — 1 селищна й 20 сільських Рад, яким підпорядковано 34 населені пункти. На території району є поклади гранітів, керамічних глин. Тут розташовано 20 колгоспів, радгосп, інкубаторно-птахівнича станція. Орної землі — 45,7 тис. га. Основні сільськогосподарські культури — цукрові буряки, зернові, розвинуто м'ясо-молочне тваринництво, птахівництво. Найбільші промислові підприємства району: авторемонтні майстерні, цегельний, цукровий заводи, маслозавод. У районі — 33 школи, 8 будинків культури, 26 клубів, 30 бібліотек.

На околицях Володарки збереглися кургани часів Київської Русі, зокрема Царева Могила та Орлиха.

Перша письмова згадка про Володарку датується 1150 роком. Саме тоді між князями точилася боротьба за великокнязівський стіл у Києві. На допомогу Юрію Долгорукому проти князя Ізяслава Мстиславовича виступив галицький князь Володимирко. Літописець зазначав: «и приде Изяславу весть, оже Володимир перешел Болохово, идеть мимо Мунарева к Володареву»[1].

Монголо-татарська навала у 1240 році спустошила давньоруські землі. Протягом тривалого часу після цього Володарка в історичних документах не згадується. Тільки в середині XV ст., коли Київщина перебувала під владою Литви, тут виникло нове поселення, що належало Київському замку. В ревізії замку за 1471 рік вказано, що в ньому налічувалося тільки 10 дворів, які щороку сплачували з «диму» 4 копи грошей і ніяких повинностей, крім військової, не відбували[2].

---

[1] Полное собрание русских летописей, т. 2. СПб., 1846, стор. 50.
[2] Архив Юго-Западной России, ч. 7, т. 2. К., 1830, стор. 3, 4.

Напад кримських татар Менглі-Гірея у 1482 році завдав Володарці великих руйнувань. Та в кінці XV — на початку XVI ст. життя в цій місцевості пожвавлюється.

У 1591 році село захопив князь Я. Збаразький. Він побудував тут замок, що сприяло дальшому зростанню Володарки. На той час у селі було 147 димів. Польський феодал покріпачував селян і козаків, запроваджував непосильну панщину.

Народні маси не мирилися з польсько-шляхетським пануванням. Жителі Володарки брали участь у селянсько-козацькому повстанні 1594—1596 рр. під проводом Северина Наливайка. Про це свідчать королівські грамоти, у яких зазначено, що за участь у повстанні було конфісковано землі козаків Володарки та Розволожжя (нині с. Антонів).

Наляканий повстанням, власник Володарки спочатку не дуже обтяжував селян податками і повинностями. Тому сюди стікалися селяни з навколишніх маєтків. У 1600 році до Володарки прибули групи переселенців із Загайців, у 1607 році — із Ставища, Буків, Зарубинців.

Умови життя селянства ставали все тяжчими. Невпинно збільшувалася панщина. Крім того, господарства селян часто зазнавали руйнувань через міжусобиці феодалів. У серпні 1613 року на Володарку напав загін шляхтича Яна Курцевича, який посварився із Збаразьким. Багато жителів було пограбовано. Посилювався національний гніт. У 1640 році новий власник Володарки Я. Вишневецький побудував костьол і передав йому у володіння землі під назвою Руда Гребля; селян примушували переходити у католицтво.

У період визвольної війни 1648—1654 рр. жителі Володарки були разом з усім повсталим українським народом. Вони заявили Яремі Кончевському — посланцю Богдана Хмельницького, що підтримують своїх братів-козаків. Кончевський відзначав, що Володарка стала одним з центрів організації повстання на Київщині[1]. Захопивши село, козаки зруйнували католицький костьол. Польська шляхта стала називати Володарку «гніздом характерників».

За Андрусівським перемир'ям 1667 року Володарка залишилася під владою панської Польщі. Але село ще протягом тривалого часу фактично перебувало в руках козаків. В ті роки польські магнати скаржилися королю, що вони не можуть відновити своє панування у Володарці.

Після придушення визвольного руху на Правобережжі на початку XVIII ст. і введення російських військ у 1714 році мало місце масове переселення жителів Володарки на Лівобережжя. Село майже обезлюділо. З часом Володарка знову почала розростатися. Розвивалися ремесла і торгівля. У 30—40-х роках було збудовано кілька крамниць, 3 церкви. З 1748 року Володарка стала містечком.

Гайдамацький рух, що ширився на Правобережній Україні у XVIII ст., охопив і Володарку. Звідси був родом відомий гайдамацький ватажок Мартин Тесля. У травні 1750 року володарці Мартин Тесля та Харко Ведмеденко зібрали на Запоріжжі 55 козаків і вирушили у Володарку. Перейшовши річку Рось, гайдамаки ввійшли у містечко, розгромили і спалили двір полковника Мацевича, який очолював міліцію, створену польським урядом спеціально для боротьби проти гайдамаків. На ранок загін залишив Володарку, польські карателі кинулися за ним навздогін. Біля містечка відбувся бій. Під тиском переважаючих сил гайдамаки змушені були відступити в ліси під Ставищем[2].

Того ж року загін гайдамаків на чолі з Серединенком захопив Монастирище, Животів, Тетіїв і підійшов до Володарки. Та через наближення з Білої Церкви польського війська він змушений був відступити до П'ятигір. У червні 1768 року Володарку захопив гайдамацький загін на чолі з Павлом Тараном[3]. Гайдамаки розділили

---

[1] І. П. Крип'якевич. Богдан Хмельницький, стор. 110, 111.

[2] Архив Юго-Западной России, ч. 3, т. 3, стор. 538, 542, 543.

[3] Гайдамацький рух на Україні, стор. 358.

між селянами захоплене майно поміщиків, шляхтичів та торговців, наказавши селянам не підкорятися поміщикам, зокрема не виконувати панщину[1].

У другій половині XVIII ст. Володарка стала центром поміщицького фільварку, до якого входило 6 сіл. Неухильно зростав феодальний гніт, збільшувались грошові побори.

Возз'єднання Правобережної України з Лівобережною в складі Росії сприяло дальшому розвитку Володарки. У 1811 році було підтверджено її права як містечка. У середині XIX ст. тут проживало 3273 жителі, з яких 1744 займалися шевським, кравецьким, капелюшним, гончарним та іншими промислами. Раз на 2 тижні в містечку відбувалися базари, щорічні обороти яких досягали 3200 крб[1]. Тут продавалися головним чином хліб, велика рогата худоба, ткацька сировина, дерев'яні вироби, сукна, шкіра тощо.

У 1841 році маєток перейшов у власність Л. В. Абрамовича, який у гонитві за прибутками заснував у містечку суконну фабрику, яка в 1860 році виробила 4 тис. аршинів сукна та фланелі на 4 тис. крб., цегельню, гуральню та броварню, на яких працювали селяни-кріпаки.

Проведення реформи 1861 року привело до дальшого обезземелення і розорення селянства. Якщо згідно інвентарів 40-х років у селян Володарки було в користуванні 944 десятини орної землі, то за уставною грамотою 1863 року 477 ревізьким душам відводилось тільки 750 десятин оранки. З 141 селянського двору лише 40 було тяглих, 92 піших, а 9 зовсім не мали орної землі. Викупна земля була оцінена у 32 039 крб., за неї щороку селянам належало сплачувати, враховуючи проценти, по 1922 крб. Отже за 49 років селяни мусили заплатити грошей у 2,5 раза більше ринкової вартості землі[2]. Це був справжній грабунок.

Земельні наділи селян Володарки були вдвічі менші, ніж в середньому по губернії. Поміщик Володарки багатів. Йому належало 1863 десятини землі. На суконній фабриці у 80-х роках XIX ст. вироблялося 28 тис. аршин сукна, працювало 18 робітників. Паровий млин з 14 робітниками давав щорічно продукції на 115,6 тис. крб.[3]. В поміщицькій економії зростали посіви зернових культур, цукрових буряків.

Знедолене селянство піднімалося на революційну боротьбу. Селянський рух особливо посилився в роки першої російської революції. У травні 1905 року застрайкували сільськогосподарські робітники поміщицької економії. Вони вимагали підвищення заробітної плати, не допускали до роботи штрейкбрехерів. Поміщик змушений був піти на поступки[4].

У вересні—грудні 1906 року серед володарських селян проводив агітацію місцевий селянин А. А. Бондар, який закликав селян, що працювали в економії, до страйку. Під впливом агітації селяни вимагали підвищення заробітної плати з 75 коп. до 1 карбованця. В разі незадоволення вимог вони загрожували підпалити економію. Поміщик викликав поліцію. А. А. Бондаря було заарештовано, заворушення придушено.

Після поразки революції поліцейські репресії посилилися. В людних місцях нишпорили агенти поліції. За найменший вияв невдоволення існуючими порядками жорстоко розправлялися. Так, у 1908 році на ярмарку було заарештовано і ув'язнено жителя Володарки М. Швидкого, який сказав, що цар і поміщики п'ють народну кров[5].

Внаслідок проведеної царизмом столипінської аграрної реформи становище селянства Володарки погіршилося. У 1912 році з 465 господарств 313 були малоземельними, в яких на двір припадало до 3-х десятин землі. 128 господарств зовсім не мали худоби. Злидні гнали бідняків на заробітки в Херсонську та Катеринославську

[1] Географическо-статистический словарь Российской империи, т. 1, стор. 529.
[2] Київський облдержархів, ф. 4, оп. 99, спр. 1854, арк. 37, 112.
[3] Список фабрик и заводов Европейской России. СПб., 1903, стор. 531.
[4] А. Яременко. 1905 рік у Києві та на Київщині. К., 1926, стор. 39.
[5] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 274, оп. 1, спр. 2336, арк. 97, 98.

губернії. Чимало селян переселилося до Сибіру, на Далекий Схід. Поряд з цим у Володарці зміцнювалося куркульство. Між бідняками і куркулями точилася запекла боротьба. У 1908 році бідняки Володарки підпалили хліб у снопах куркуля Я. Саморая, завдавши йому збитків на 670 крб. У листопаді 1909 року було спалено клуню і сарай куркулів Макара і Юхима Короненків.

За півстоліття населення Володарки збільшилося на 907 чоловік і на початку XX ст. становило 4180. Тут містилося волосне управління, міська управа, земська поштова станція. У містечку діяли цегельний, 2 невеликі медоварні заводи, паровий млин, що виробляв 160 тис. пудів борошна. Досить розвинутою була торгівля. У 83 крамницях торгували бакалійними, галантерейними товарами, посудом, одягом тощо. На великих щотижневих базарах жваво торгували хлібом, різними кустарними виробами, худобою. У Володарці налічувалося 20 шевців, 199 кустарів-ткачів, 5 бондарів, 5 ковалів, 3 кустарі, що займалися плетінням корзин тощо[1]. У 1892 році між Володаркою та Білою Церквою було установлено телефонно-телеграфний зв'язок.

З 1875 року на кошти громади утримувалося однокласне парафіяльне училище. На початку XX ст. відкрилося двокласне училище, при якому з 1907 року діяли 3 вечірні класи для дорослих, де навчалося грамоти 44 чоловіка[2].

У Володарській лікарні на 15 ліжок, відкритій у 1860 році, працювали лише лікар, 4 фельдшери та акушерка. Лікарня містилася у приватному непристосованому будинку.

Звістка про Лютневу революцію активізувала боротьбу селянства за землю. У Володарці і селах волості у червні 1917 року створювались селянські комітети, які почали розподіл поміщицької землі. Для приборкання селян були викликані з Сквирської повітової управи козаки, які примусили селян повернути розподілену землю і майно поміщиків.

Перемога Жовтневого збройного повстання у Петрограді зумовила розгортання боротьби за владу Рад у Володарці. Трудящі вигнали гайдамацькі загони і представників Центральної ради. У лютому 1918 року у містечку відбулись вибори до Ради робітничих і селянських депутатів. Проте її діяльність була дуже короткочасною, оскільки у березні у Володарку вступили австро-німецькі окупанти.

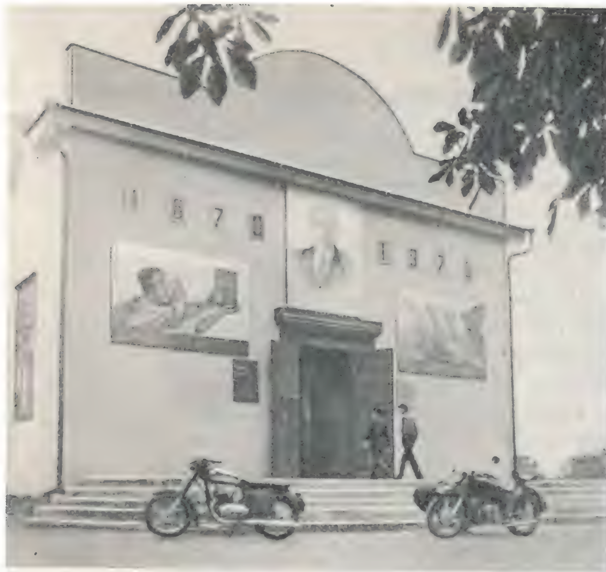
Трудящі Володарки піднялися на боротьбу проти окупантів. У середині червня в районі між Володаркою і Паволоччю почали збиратися повстанці з навколишніх сіл. Об'єднавшись з повстанцями Таращанського повіту, вони ввійшли у Володарку, обеззброїли гетьманську варту. Повітовий комендант надіслав для боротьби з повстанцями каральний загін, який придушив виступ.

Однак гетьманський уряд неспроможний був загасити полум'я народної боротьби. Під керівництвом більшовиків невеликі загони, що складалися з місцевих селян, колишніх солдатів, переважно молоді, нападали на німецькі і гетьманські гарнізони в селах волості[3]. Одним з організаторів повстанського руху на території Володарської волості був комуніст з с. Березної М. Т. Загородній, який підтримував зв'язки з київськими більшовиками.

У середині серпня 1918 року повстанці захопили Володарку, наклали на поміщика і купців контрибуцію в 20 тис. крб. і розподілили між селянами поміщицький врожай[4]. Тільки наприкінці серпня окупантам вдалося придушити повстанський рух у цьому районі. В кінці листопада 1918 року австро-німецьких окупантів було вигнано, але село захопили війська Директорії.

Після розгрому Директорії трудящі Володарки у лютому 1919 року створили волосний революційний комітет. Ревком почав проводити в життя Ленінський декрет про землю. В кінці лютого 1919 року селяни створили волосне кредитне товари-

[1] Кустарная промышленность в Киевской губернии, т. 2. К., 1912, стор. 91, 130.
[2] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 442, оп. 660, спр. 263, арк. 192.
[3] Гражданская война на Украине, т. 1, кн. 1, стор. 190, 194, 305.
[4] М. Супруненко. Україна в період іноземної воєнної інтервенції і громадянської війни. К., 1951, стор. 70.

Будинок, де в 1920 році під час розгрому білополяків містився спостережний пункт командування Першої Кінної армії, смт Володарка. 1969 р.

ство, яке налічувало понад 1000 членів. Товариство відкрило шевську та ковальську майстерні, миловарню, споживчу кооперацію «Серп», яка відпускала біднякам товари в кредит. На кошти товариства утримувалася початкова трудова школа, хата-читальня та аптека. Але мирне радянське будівництво часто порушувалось нападами петлюрівських банд. 12 червня 1919 року у Володарку, де знаходився невеликий червоноармійський загін на чолі з волвійськкомом М. Т. Загороднім, вдерлися банди Тютюнника. Бандити спалили багато будинків, пограбували жителів, понад 50 чол. було вбито. Червоноармійці зайняли оборону у колишньому панському палаці. Протягом семи годин вони героїчно відбивали атаки бандитів. Лише підпаливши будинок, бандитам вдалося захопити червоноармійців, над якими було вчинено жорстоку розправу[1]. Для боротьби проти бандитів прибули курсанти Київської школи червоних старшин, які за допомогою новоствореного червоноармійського загону на чолі з О. Куксою розігнали бандитів.

Восени 1919 року Володарку захопили денікінці. 31 грудня 1919 року їх було вигнано військами 44-ї дивізії Червоної Армії. Розгорнув роботу ревком, який очолив комуніст І. В. Ботвинов, надісланий Київським губревкомом.

Наприкінці квітня 1920 року Володарка зазнала навали білопольських окупантів, яких уже в червні було розгромлено внаслідок могутнього наступу Червоної Армії. Під час прориву польського фронту військами Першої Кінної армії у Володарці зупинялись командуючий С. М. Будьонний і член реввійськради К. Є. Ворошилов.

Після закінчення громадянської війни трудящі Володарки з запалом взялися за відбудову народного господарства. Активним організатором трудящих був волосний ревком у складі М. К. Муковоза, Д. Герасимчука, М. Кукси, У. П. Андрієвського, М. Т. Бондаренка, Д. Баніта, І. Самороя[2].

З ініціативи споживчого товариства 1920 року бідняки організували сільськогосподарський кооператив. Велику роботу серед селянства проводив волосний комітет незаможних селян, що виник у серпні 1920 року; його очолював П. М. Гуменний[3]. 23 грудня 1920 року у Володарці відбувся волосний з'їзд комнезамів за участю представників ревкому та 8-ї кавалерійської дивізії, що стояла у Сквирському повіті.

Ревком і комнезам докладали всіх зусиль, щоб подолати розруху, голод, епідемії, допомагали сім'ям червоноармійців, боролися з бандитизмом, який заважав мирному будівництву. В березні 1921 року волревком створив посівну комісію, яка успішно провела весняну сівбу.

7 червня 1921 року у Володарці відбувся перший волосний з'їзд Рад, на якому було обрано виконавчий комітет Ради робітничих, селянських і червоноармійських депутатів.

Весною 1923 року Володарка стала районним центром. Перший районний комуністичний осередок очолив Комаров, райвиконком — Х. С. Бойко. У травні того ж року у Володарці було створено комсомольську організацію, куди ввійшло 12 юнаків і дівчат. Секретарем організації став колишній наймит Т. Мазуренко.

---

[1] ЦДАЖР УРСР, ф. 1738, оп. 1, спр. 49, арк. 279.
[2] Київський облдержархів, ф. Р-1, оп. 1, спр. 288, арк. 40, 41.
[3] Там же, арк. 42, 43.

Комуністи і комсомольці надавали великого значення залученню до громадського життя жінок. У лютому 1924 року у Володарці розпочав роботу жіночий гурток. Жінки дбали про обладнання будинку для дітей-сиріт, зібрали для них серед населення 130 пудів жита[1].

Незаможники уже в 1922 році зробили перші кроки на шляху до колективного господарювання. В сусідньому селі Завадівці у травні 1922 року було створено перший сільськогосподарський колектив «Рось», що складався з 12 сімей і мав 65 десятин землі. До нього ввійшло кілька сімей з Володарки[2].

У серпні 1924 року селяни Володарки, розглянувши на загальних зборах питання про землеустрій, ухвалили перейти до нових громадських, кооперативних форм землекористування. Їх підтримав V районний з'їзд комнезамів, що відбувся 28 травня 1925 року. У 1926 році землевпорядкування в районі було завершено. У Володарці налічувалось 617 господарств (3150 чоловік). Тут діяли сільськогосподарський, промисловий, споживчий кооперативи. У 1927 році селяни-бідняки Володарки організували ТСОЗ. Крім того, на паях, за допомогою держави вони утворили машинне товариство, яке невдовзі мало колісний трактор, нафтодвигун, молотарки, сівалки та інший інвентар, що ним селяни користувались на колективних засадах. Ці кооперативи стали першим ступенем в переході до колективного господарювання. До промислового сектора входили вальцьово-розтрусний млин, 2 олійниці, 3 крупорушки та 26 кустарно-ремісничих майстерень.

На кінець відбудовчого періоду помітних успіхів було досягнуто в культурному будівництві. Початкова школа 1923 року була реорганізована в семирічну. Діяла школа з чотирирічним терміном навчання, лікнеп, бібліотека та сільбудинок. В селі розгорнув роботу драматичний гурток. Крім того, населення охоче відвідувало вистави театральної агітмайстерні «Березіль», заснованої в сусідньому селі Березній у 1923 році. З нагоди V з'їзду незаможників у Володарці була показана п'єса М. Куліша «97». Член губкомітету незаможників Д. Приходько захоплено писав: «...вистава «97» принесла мені стільки радості, що надовго не забуду її. І дійсно, цей спосіб пропаганди більш одразу скаже селянам, аніж ціла низка самих ліпших агітаторів»[3].

Налагодили роботу дільнична лікарня, аптека, оздоровчий майданчик для дітей. У 1931 році відкрито постійно діючі ясла для дітей робітників і службовців, у колгоспних сезонних яслах перебувало понад 200 малят.

Партійна організація району, яка у 1927 році налічувала 80 членів і 15 кандидатів у члени партії[4], очолювала трудящих у боротьбі за побудову соціалізму. У 1929 році став до ладу Володарський маслозавод. Наступного року утворилося транспортне підприємство — авторота, де налічувалося 10 автомашин.

Суцільна колективізація у Володарці проходила в умовах гострої боротьби з куркулями, опір яких було успішно подолано. Наприкінці 1929 року в селищі створено сільськогосподарську артіль «Комунар», першим головою правління якої став К. М. Заславський. Через рік інша група селян об'єдналася в колгосп «Червона Гвардія», який восени 1931 року влився до колгоспу «Комунар».

Наприкінці 1931 року було створено машинно-тракторну станцію; в наступному році тут налічувалося вже 37 тракторів, у 1933 році — 82 трактори, 8 вантажних автомашин[5]. МТС обслуговувала 13 колгоспів, що мали 33,5 тис. гектарів орної землі. Володарська МТС була однією з найбільших в області[6].

---

[1] Газ. «Плуг і молот» (Біла Церква), 25 березня 1924 р.

[2] Історія колективізації сільського господарства УРСР 1917—1937 рр. Збірник документів і матеріалів у 3-х т., т. 1. К., 1962, стор. 300.

[3] Газ. «Соціалістичне село», 8 червня 1967 р.

[4] Газ. «Радянська нива», 25 грудня 1927 р.

[5] ЦДАЖР УРСР, ф. 2, оп. 12, спр. 28. арк. 17.

[6] Нариси історії Київської обласної партійної організації, стор. 358.

У 1934 році з колгоспу «Комунар» виділився колгосп, якому присвоєно ім'я Н. К. Крупської; його очолила комуністка Г. Й. Куян. З кожним роком колективні господарства зміцнювалися. Зростав парк сільськогосподарських знарядь, приділялась увага розвитку тваринництва, бджільництва. У 1934—1935 рр. «Комунар» засівав зерновими культурами 862 га і технічними — 100 га. Посівна площа колгоспу ім. Н. К. Крупської становила 883 гектари.

Рух п'ятисотенниць, що розгорнувся у 1935 році, охопив і Володарку. 15 січня 1936 року в селищі відбувся зліт п'ятисотенниць та молодих колгоспниць району. Багато з них взяли підвищені виробничі зобов'язання, які й були успішно виконані. Восени того ж року передові колгоспниці артілі «Комунар» одержали по 700 цнт буряків з гектара. Велику роль у розгортанні руху п'ятисотенниць відіграли комсомольці. XI районна комсомольська конференція, яка відбулася 18 січня 1936 року, проходила під знаком розгортання стахановського руху. На ній були присутні 172 делегати від 42 організацій району, а також представники Київського Червонопрапорного заводу «Арсенал» — шефів володарських комсомольців[1].

Трудовий ентузіазм колгоспників невдовзі дав свої наслідки. Урожайність зернових підвищилась до 15—16 цнт з га, надої молока досягли в середньому 1400 літрів від кожної корови. Зростала оплата трудодня колгоспників. У 1936—40 рр. вони одержували на трудодень по 3,5 кг зерна[2].

Разом з матеріальним достатком у Володарці розквітала культура. Значні зміни відбулися в галузі народної освіти. У 1933 році семирічну школу було реорганізовано в десятирічну. За передвоєнні роки середню школу закінчило близько 300 юнаків і дівчат. 1936 року було відкрито будинок піонерів, а поблизу Володарки створено районний піонерський табір; відкрито будинок культури, при якому діяв самодіяльний театр, що користувався у глядачів великим успіхом. Районна бібліотека мала понад 6 тис. книжок. Все більше молоді захоплювалося спортом. З 31 січня 1932 року у Володарці почала виходити районна газета «Соціалістичне село» з молодіжною сторінкою «Молодий більшовик», яка мобілізовувала трудящих на боротьбу за соціалістичні перетворення.

Після нападу на Радянський Союз фашистської Німеччини у Володарці, як і у всій країні, піднялася могутня хвиля радянського патріотизму. В одній з колективних заяв про добровільну відправку на фронт володарці писали: «Ми клянемось перед усім радянським народом, що будемо битися до останнього подиху, аби знищити німецький фашизм». Населення Володарки активно допомагало радянським бійцям у боротьбі проти загарбників, розгорнуло роботу по евакуації МТС, колгоспної худоби.

З 14 липня 1941 року по 31 грудня 1943 року населення Володарки зазнавало страхіть німецько-фашистської окупації. Гітлерівці пограбували колгоспне майно, техніку, спалили багато будинків, бібліотеку. На каторжні роботи до Німеччини було забрано 156 юнаків та дівчат.

У Володарці розгорнулася боротьба проти фашистських загарбників. Тут виникла підпільна група на чолі з комуністом П. Г. Гамановичем, до складу якої увійшли А. Я. Шаповалов, М. П. Охріменко, Л. Т. Тарнавський, А. С. Кіндзельський, В. С. Пасічник, О. Г. Кавецький. Підпільники поширювали серед населення листівки, закликали його на боротьбу проти окупантів[3].

В липні 1943 року на слід підпільної групи натрапило гестапо. Почались масові обшуки, розстріли. Фашистські недолюдки закатували П. Г. Гамановича. Підпільники, яким вдалося уникнути арешту, вступили до партизанського загону, створеного у Володарському районі ще в березні 1943 року. Загін (командир — М. І. Барашков) входив у партизанське з'єднання М. І. Наумова. У травні 1943 року партизани обеззброїли місцеву поліцію і розгромили автопарк німецького гарнізону.

---

[1] Газ. «Соціалістичне село», 18 січня 1936 р.
[2] Газ. «Пролетарська правда», 11 липня 1940 р.
[3] Київський облпартархів, ф. 5, оп. 2/6, спр. 334, арк. 1.

Озвірілі окупанти посилили терор. Восени 1943 року вони розстріляли 43 мирних жителів Володарки — дітей, жінок, стариків[1].

В ніч на 1 січня 1944 року частини Червоної Армії визволили Володарку від німецько-фашистських окупантів.

Самовіддано боролися жителі селища проти фашизму на фронтах Великої Вітчизняної війни. 138 воїнів загинули, захищаючи Батьківщину. 241 чоловіка нагороджено орденами і медалями. 32 жителі відзначено медаллю «За доблесну працю у Великій Вітчизняній війні».

Зразу ж після визволення трудівники селища взялися за відбудову народного господарства, яке зазнало в роки окупації великих руйнувань. На 1944 рік у «Комунарі» налічувалось тільки 53 голови великої рогатої худоби (в т. ч. одна корова), 17 свиней, 86 штук птиці. Не збереглося майже ніякої сільськогосподарської техніки. В такому ж стані знаходився колгосп ім. Н. К. Крупської.

В січні 1944 року розпочали роботу районний комітет партії і райвиконком. На районних партійних зборах комуністи накреслили шляхи і заходи відбудови господарства.

У складних умовах післявоєнної розрухи володарські колгоспи успішно провели першу посівну кампанію 1944 року. В «Комунарі» було засіяно 597 га зерновими культурами і 40 га цукровими буряками, в колгоспі ім. Крупської засіяли 707 га. Селяни проявили справжній трудовий героїзм. Між колгоспами Володарського району ширилось соціалістичне змагання; розгорнулося змагання і між артілями Тетіївського та Володарського районів. Застрільниками соцзмагання часто виступали комсомольці.

Успішно відроджувалась промисловість. Відновили роботу маслозавод, МТС, у 1950 році стала до ладу інкубаторна станція. Налагоджувалася робота побутових, освітніх і культурно-освітніх закладів. Була здійснена радіофікація.

У березні 1951 року артіль ім. Н. К. Крупської приєдналася до «Комунара», що сприяло економічному зміцненню господарства. Того ж року колгосп одержав 567 тис. крб. прибутку. У 1955 році його прибутки зросли до 1 млн. 112 тис. крб. Широко розгорталося будівництво тваринницьких приміщень. Було електрифіковано ряд виробничих процесів, 15 тис. крб. виділено на придбання племінної худоби. Зростав і добробут колгоспників. У 1955 році на трудодень було одержано по 2,2 кг зерна, по 2 крб. 36 коп. грішми, овочі тощо[2].

Значно зміцніла Володарська МТС. У 1954 році вона обслуговувала 18 колгоспів району з земельною площею 29,9 тис. га. У 1957 році у Володарській і Рудосільській МТС цього ж району налічувалось 190 тракторів, 91 зерновий, 51 бурякозбиральний, 112 силосних комбайнів. Тут працювало понад 500 механізаторів.

З 1955 року стала діяти міжколгоспна будівельна організація. На 1969 рік «Міжколгоспбуд» звів у колгоспах району 69 капітальних приміщень. У Володарці побудували цегельний завод, який за 1956—1969 рр. збільшив виробництво цегли з 3 до 7 млн. штук. Розпочато виробництво залізобетону. Було зведено цехи продкомбінату, реконструйовано майстерні районного об'єднання «Сільгосптехніки», авторемонтні майстерні вантажного автопарку. Для задоволення потреб трудящих у 1956 році введено в дію цехи райпромкомбінату. На велике підприємство пере-

Кінотеатр «Комсомолець», смт Володарка. 1970 р.

[1] Київський облпартархів, ф. 5, оп. 2/6, спр. 334, арк. 9—10.
[2] Там же, ф. Р-354, оп. 4, спр. 567, арк. 1, 7, 9.

творився маслозавод. Протягом 1969 року він випустив понад 600 тонн сиру, 360 тонн масла та іншої продукції. Успішно працює колектив хлібозаводу, який щодня виробляє понад 100 тонн хліба.

Невпинно зростає виробництво сільськогосподарської продукції. Протягом 1967—1969 рр. колгоспники «Комунара» одержували в середньому по 29 цнт зернових та по 260—300 цнт цукрових буряків з гектара. На кожні 100 га сільськогосподарських угідь тут вироблялося по 60 цнт м'яса та по 300 цнт молока. До 100-річчя з дня народження В. І. Леніна колгосп достроково виконав завдання восьмого п'ятирічного плану виробництва м'яса і молока.

У колгоспі налічується 17 тракторів, 15 автомашин, 7 комбайнів; він у достатній кількості забезпечений іншими сільськогосподарськими машинами і реманентом. Протягом 1960—1970 рр. у колгоспі збудовано 8 великих господарських приміщень. Неподільний фонд колгоспу на 1969 рік становив 900 тис., а грошові доходи — 1 млн. 272 тис. карбованців.

Зростає Володарка, поліпшується її благоустрій. Тільки протягом 1960—1970 рр. в селищі споруджено близько 200 житлових будинків з цегли, що мають по 4—5 кімнат. Центральні вулиці селища заасфальтовано, прокладено тротуари. У 1969 році побудовано приміщення профтехучилища, 2 гуртожитки для робітників, приміщення комбінату побутового обслуговування, дитячого садка. З'явилися нові вулиці. В центрі Володарки росте парк, в якому відкрито літній кінотеатр на 350 місць. Завершено будівництво широкоекранного кінотеатру.

З року в рік поліпшується справа охорони здоров'я трудящих. У Володарці є лікарня на 155 ліжок, 40 ліжок має протитуберкульозний диспансер, збудований у лісі недалеко від селища. В лікувальних закладах працюють 24 лікарі та 87 чоловік середнього медичного персоналу.

За післявоєнні роки набагато зріс культурний рівень жителів селища. Тут діє 4 школи: середня загальноосвітня, середня робітничої молоді, заочна середня та 8-річна, в яких працюють 68 учителів і навчається понад 1000 учнів. З 1962 року діє профтехучилище, в якому щороку набуває знань 400 чол. Воно готує механізаторів сільського господарства широкого профілю. При об'єднанні «Сільгосптехніки» у 1969 році відкрито курси по підготовці трактористів.

Комсомольська і піонерська організації шкіл Володарки виховують молодь в дусі бойових, революційних і трудових традицій нашого народу. У 1967 році піонери восьмирічної школи взяли активну участь у Всесоюзній військово-спортивній грі «Зарница», за що одержали нагороду ЦК ВЛКСМ, Головного Політичного Управління Радянської Армії і Військово-Морського Флоту та газети «Пионерская правда».

Велику роботу в селищі проводить районний будинок культури, при якому діють гуртки художньої самодіяльності, естрадний оркестр. Тут регулярно відбуваються гастролі обласних та столичних театрів.

Добре обладнано стадіон «Колгоспник» з футбольним полем, біговими доріжками і трибунами для глядачів. Футбольна команда Володарки 7 років підряд була чемпіоном області і призером чемпіонату сільських команд України. Велику допомогу у розгортанні спортивної роботи володарцям подають шефи — спортсмени товариства «Динамо» з Києва.

Своїми досягненнями жителі Володарки значною мірою зобов'язані активній діяльності селищної Ради депутатів трудящих, до складу якої входять кращі обранці народу, передовики праці.

Трудящі Володарки під керівництвом комуністів, яких у первинних організаціях селища налічується 360, докладають усіх сил, щоб внести свій вклад у всенародну справу побудови комунізму.

О. І. ЛУГОВА, М. О. САМОДІД, П. К. ФЕДОРЧЕНКО

ГОРОДИ́ЩЕ-ПУСТОВА́РІВСЬКЕ

Городище-Пустоварівське — село, центр сільської Ради, розташоване на лівому березі річки Росі, за 12 км від районного центру, за 25 км від залізничної станції Біла Церква. Населення — 1416 чоловік. Сільраді підпорядковане селище Веснянка.

На околицях Городища-Пустоварівського знайдено 2 скарби римських монет II ст. н. е.[1] Поблизу села розташовано 5 курганів часів Київської Русі.

Перші письмові згадки про село зустрічаються в документах початку XVIII ст. Так, у книгах Київського суду за 1704 рік згадується про тяжбу польських шляхтичів Нечай-Грузевичів, Чарторийських та Красицьких за володіння селом. На той час воно звалося Городищем і являло собою невеличке поселення, що входило до Сквирського староства.

Городище почало зростати тільки після возз'єднання Правобережної України з Росією. У 1844 році власник села поміщик І. Подгорський перевів сюди з села Пустоварівки Сквирського повіту винокурний завод, на базі якого було побудовано Городище-Пустоварівський цукровий завод. З ним і пов'язана нова назва села.

В перший рік свого існування завод виробив 2 тис. пудів цукру-піску. Тут працювало 160 сезонних робітників. Чисельність постійних робітників на заводі зростала, зокрема з 1847 по 1851 рр. вона збільшилась з 12 до 21 чоловіка. На 1845 рік у селі проживало 326 селян, які відбували щорічно по 156 днів панщини; крім того, вони повинні були відробляти 12 шарваркових та 12 літніх (згінних) днів, які тривали від сходу до заходу сонця. Поміщик не тільки жорстоко експлуатував, а й грабував селян. Лише за 14 років, з часу інвентарної реформи 1847 року по 1861 рік, він забрав у селян 106 десятин землі[2].

Проведена кріпосниками реформа 1861 року майже не полегшила становища селян. За уставною грамотою,що визначала умови звільнення селян від кріпацтва, в селі значилося 206 ревізьких душ, які проживали в 64 дворах. Їм було відведено присадибної землі 28 десятин, оранки і сінокосу — 498, вигону — 9 десятин. Викупна ціна цієї землі складала 16 230 крб. Уже на час реформи основна маса селянства Городища-Пустоварівського була розореною. За уставною грамотою тільки 4 тяглі господарства одержали повний наділ, 54 піших — половинний, 6 господарств городників залишилося без польового наділу[3].

В другій половині XIX і на початку XX ст. зростала промисловість села. 1900 року діяли вальцьовий млин, споруджений 1889 року, цегельня, 2 кузні, а 1894 року реконструйовано цукровий завод — його було обладнано дев'ятьма паровими машинами потужністю 80 кінських сил кожна і 11-ма дифузійними апаратами. У 1910 році його обладнання вже складалося з 22 дифузійних апаратів, 13 парових котлів, 16 центрифуг тощо. Це забезпечило збільшення виробництва продукції. Так, якщо в 1860/61 рр. завод виробив понад 10 тис. пудів цукру, то в 1894/95 рр.— вже 98 тис. пудів цукру і 127 тис. пудів патоки.

Становище робітників було дуже тяжким. Тривалість робочого дня досягала 13 годин, місячна зарплата становила для чорноробів усього 7,5—9 крб. на своїх харчах. Машиністи одержували 10—14 крб., апаратники — 17—25 крб. Власники не дбали про охорону праці. Це вело до постійного збільшення травматизму. Внаслідок виробничої травми у жовтні 1909 року на заводі загинула 16-річна робітниця, через кілька місяців під час ремонту машини дістав тяжке поранення інший робітник. У 1910 році трапилося 3 нещасні випадки, а 1915 року — 15. В найгірших умовах перебували сезонні робітники, які тулилися в брудній заводській казармі.

Не краще жилося і селянам. Порівняно з 60-ми роками *XIX* ст. земельні наділи значно зменшилися, посилилось класове розшарування. У 1912 році з 154

---

[1] М. Ю. Брайчевський. Римська монета на території України, стор. 140.
[2] Київський облдержархів, ф. 4, оп. 99, спр. 1622, арк. 40.
[3] Там же, арк. 41, 43, 49.

селянських господарств 15 були безземельними і 77 мали тільки до 3 десятин землі на двір; 26 господарств зовсім не мали худоби. Злиденне становище викликало глибоке невдоволення селян. У 1890 році під час розмежування поміщицьких і селянських земель, частина останніх, на яких були посіяні коноплі, потрапила до поміщика. 12 червня 1890 року близько 80 жінок вийшли на поле і знищили межі. Селяни вчинили опір представникам влади.

Восени того ж року 25 селян вчинили потраву озимих посівів поміщика, загнавши на них 60 коней. Службовці поміщицької економії, які прибули на місце потрави, були розігнані. Селян Івана Ізвала та Федора Гажалу заарештували.

Під впливом революційного руху в роки першої російської революції виступи місцевих робітників і селян активізувалися. У травні 1905 року в економії Городища-Пустоварівського відбувся страйк сільськогосподарських робітників, які вимагали підвищення поденної заробітної плати до 50—70 коп. (замість 20—25 коп.). Страйкарі не допускали до роботи штрейкбрехерів. Каральний загін, що прибув з Києва, придушив страйк[1]. З 12 жовтня по 10 листопада 1905 року застрайкували робітники цукрозаводу, вимагаючи підвищення заробітної плати.

На початку 1906 року під час виборів до першої Державної думи заводська адміністрація зробила все можливе для обмеження числа робітників, які мали право участі у виборах до робітничої курії. Його одержали лише 73 з 535 робітників.

Напередодні Лютневої революції трудяще населення Городища-Пустоварівського, як і раніше, залишалося темним, неписьменним. В школі, що містилася в старій сільській хаті і взимку майже не опалювалась, навчалося читати і писати тільки 60 дітей. Ні клубу, ні бібліотеки в селі не було. Лікуванням населення займався лише один фельдшер.

Дізнавшись про повалення самодержавства, трудящі Городища-Пустоварівського в перших числах березня 1917 року провели мітинг, на якому вітали скинення царату. Селяни почали відмовлятися від укладених раніше грабіжницьких угод на поставку буряків.

Після перемоги Великої Жовтневої соціалістичної революції селяни приступили до розподілу поміщицьких земель та плантацій цукрового заводу. Правління заводу в грудні 1917 року звернулося за допомогою до Центральної ради. Для приборкання селян в село вступили війська[2].

В лютому 1918 року у Городищі-Пустоварівському, як і в усьому Сквирському повіті, було встановлено Радянську владу. Завод перейшов у власність народу. Для його охорони робітники утворили загін міліції. Але навала кайзерівських військ, які у березні 1918 року захопили село, тимчасово припинила радянське будівництво. Трудящі Городища-Пустоварівського вступали до партизанських загонів, вели активну боротьбу проти окупантів та їх прислужників. У листопаді 1918 року окупантів було вигнано[3].

В село не раз вривались буржуазно-націоналістичні банди. Грабували народне добро денікінці і білополяки. У червні 1920 року війська 45-ої Радянської дивізії визволили село від білопольських інтервентів. Трудящі з вдячністю зустріли своїх визволителів.

У липні 1920 року в селі створено ревком[4]. В цей же час почав діяти комітет незаможних селян, який провів велику роботу щодо передачі селянам землі.

Першочерговим завданням трудівників була відбудова села, зруйнованого в роки громадянської війни. Робітники розпочали ремонт заводу, але для його завершення бракувало будівельних матеріалів, коштів. Робітнича делегація, яка звернулася за допомогою до управління «Київцукру», дізналася, що завод вирішено

[1] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 442, оп. 635, спр. 679, арк. 9, 12.
[2] Борьба за власть Советов на Киевщине, стор. 487.
[3] Ю. Я. Белан. Отечественная война украинского народа против немецких оккупантов в 1918 году. К., 1960, стор. 241.
[4] ЦДАЖР УРСР, ф. 1738, оп. 1, спр. 49, арк. 228.

тимчасово законсервувати. З таким рішенням колектив підприємства погодитися не міг. На загальних зборах робітники заявляли, що докладуть усіх зусиль, щоб завод розпочав виробництво продукції. Збори ухвалили: просити «Київцукор» включити завод до групи діючих та відпустити необхідні матеріали[1].

Для налагодження роботи заводу потрібно було 700 тис. пудів дров, а на заводському складі знаходилося лише 70 тис. пудів. Робітники звернулися за допомогою до селян Городища-Пустоварівського та навколишніх сіл. Селяни відгукнулися на заклик. Уже з вересня 1920 року розпочалося завезення палива. З кожним днем до цієї справи залучалося все більше трудящих. Адміністрація повідомляла в «Київцукор», що «роботи виконуються не на страх, а на совість»[2]. З 7 по 14 листопада на заводі проводився «тиждень виробництва», під час якого була перевірена готовність заводу до виробничої діяльності. В ньому взяло участь 126 робітників, які працювали з великим запалом. У січні 1921 року завод почав давати цукор.

В процесі відбудови народного господарства все міцнішим ставав союз робітників і селян. Одержавши допомогу селян під час підготовки заводу до пуску, робітничий колектив восени 1920 року виділив селянам-незаможникам для проведення осінньої сівби заводських коней.

Дружно пройшла весняна посівна кампанія 1921 року, якою керували сільревком та комнезам. Революційний комітет закликав селян розширювати площу під посівами цукрових буряків для заводу. Було взято на облік весь сільськогосподарський реманент і посівматеріали[3].

Весною 1921 року в селі відбулися вибори до сільської Ради, головою якої став М. С. Горовський. Сільська Рада вживала дійових заходів до подолання господарської розрухи. За її участю при цукрозаводі було відкрито прокатний пункт та майстерні для ремонту сільськогосподарського інвентаря[4]. Робітники цукрозаводу були наділені городніми ділянками.

У травні 1922 року на цукрозаводі створився партійний осередок, що сприяло дальшому поліпшенню роботи колективу підприємства[5]. Взимку 1922 року завод виробив 11 030 пудів білого та 2800 пудів жовтого цукру, одержав 3529 пудів кормової патоки. Урочисто проходило відкриття нового виробничого сезону заводу в жовтні 1923 року. На мітинг, організований з цього приводу, зібралося понад 1500 робітників і селян. Присутні одноголосно ухвалили надіслати вітального листа В. І. Леніну. Трудящі запевняли вождя, що докладуть усіх зусиль для підвищення продуктивності заводу. На мітингу виступив представник комітету незаможних селян, який доповів, що селяни заготовили для заводу 100 тис. берковців буряків[6]. Протягом цього виробничого сезону 614 робітників виробили цукру на 17800 тис. карбованців.

Робітники подавали допомогу грішми і цукром голодуючим Поволжя. Виконуючи свій інтернаціональний обов'язок, у листопаді 1923 року трудящі Городища-Пустоварівського передали у фонд допомоги німецьким робітникам 350 крб. В січневі дні 1924 року, коли радянський народ проводжав в останню путь В. І. Леніна, в селі відбувся траурний мітинг, на якому робітники заводу ухвалили відрахувати кошти на спорудження пам'ятника Іллічу[7].

Керований партійною організацією, робітничий колектив заводу став тим центром, навколо якого гуртувалися всі трудівники села. Він подавав допомогу створеному в 1923 році сільськогосподарському кооперативу, виділивши для нього 35 десятин під цукрові буряки. Того ж року засновано споживче товариство.

---

[1] Київський облдержархів, ф. Р-401, оп. 1, спр. 500, арк. 36, 37.
[2] Там же, арк. 37.
[3] Там же, ф. Р-1, оп. 1, спр. 287, арк. 70, 71, 251, 252.
[4] Там же, ф. Р-4672, оп. 1, спр. 60, арк. 14—15.
[5] АІІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 1, спр. 289, арк. 23.
[6] Газ. «Пролетарская правда», 6 жовтня 1923 р.
[7] Київський облдержархів, ф. Р-708, оп. 1, спр. 406, арк. 26, 103.

Під час проведення весняної посівної кампанії 1924 року завод за допомогою своїх зерноочисних машин підготував для селян близько 600 пудів різного насіння, видавав напрокат плуги, борони та інше сільськогосподарське знаряддя. У 1924 році кооператив було створено також і при заводі, куди ввійшло 110 чоловік[1].

Серед робітників провадилася діяльна культурно-масова робота. Група жінок-активісток, що організувалася в селі, регулярно проводила збори трудівниць села, де розв'язувалися питання про поліпшення їх умов життя і залучення до активної громадсько-політичної діяльності. 30 травня 1924 року було організовано перші дитячі ясла[2].

У 1924 році виникла сільська комсомольська організація. Комсомольці дбали про успішне виконання плану продажу хліба державі, проводили велику культосвітню роботу, зокрема запроваджували в побут нові обряди. Посилення впливу комсомольців на молодь села викликало люту ненависть куркульства. Садибу одного з комсомольців було спалено[3].

На кінець 1925 року у Городищі-Пустоварівському проживало 1120 чоловік. Крім цукрового заводу, діяли вальцьово-розтрусний млин, на якому працювало 34 робітники, 2 водяні млини, крупорушка. 21 селянське господарство займалося обробкою овчин, шевським, гончарним та іншими кустарними промислами.

1923 року почала працювати сільська лікарня на 10 ліжок з амбулаторією. Медичний персонал складався з лікаря, фельдшера, 2 санітарок.

Діти набували освіти в заводській і сільській початкових школах, відкритих ще у 1920 році. Доросле населення навчалося грамоти у 2-х лікнепах. У 1926 році було створено відділення товариства «Геть неписьменність!», яке на свої кошти утримувало школу для підлітків[4]. 1924 року відкрилася хата-читальня і заводський клуб, при якому комсомольці організували ленінський і червоноармійський кутки. На 1924 рік у сільській бібліотеці налічувалось 1,5 тис. книжок. Партійний осередок велику увагу приділяв політичній освіті трудящих. У 1927 році він організував школу політичної грамоти, де, крім комуністів, навчалося 23 безпартійних, діяв гурток самоосвіти.

Трудящі Городища-Пустоварівського активно включилися у здійснення планів соціалістичного будівництва. У 1928 році було створено ТСОЗ. Спочатку він об'єднував 23 господарства. ТСОЗу було виділено державою потрібний реманент, видано довготермінову позику[5]. Нелегко було налагоджувати діяльність господарства. Бракувало тягла, інвентаря, земля залишалася поділеною на маленькі ділянки в 3-х полях.

У 1929 році розпочалася боротьба за колективізацію сільського господарства та ліквідацію куркульства як класу. Керівництво цією справою в селі здійснювала партійна організація цукрозаводу, секретарем якої був двадцятип'ятитисячник І. П. Калашников. В результаті великої роз'яснювальної роботи на базі ТСОЗу утворився колгосп «Незаможник», який невдовзі об'єднав 37 господарств. Колектив цукрозаводу виділив для артілі робочу силу, коней, насіння. На 1932 рік у колгоспі «Незаможник» налічувалося 76 коней, було збудовано утеплені стайні, худобу повністю забезпечили кормами. Колгосп своєчасно заготував насіння для весняного засіву[6]. 1934 року артіль мала 988 га орної землі, в т. ч. 137 га — під пшеницею, 136 га — під житом та 131 га — під цукровими буряками. Колгосп обслуговувала Володарська МТС.

Кожен рік приносив колективному господарству нові успіхи. Зростали ряди передовиків праці. Колгоспниці М. Савчук, Г. Шелест, Т. Ляскун, О. Гажала,

---

[1] Газ. «Плуг і Молот», 5 квітня 1924 р.
[2] Київський облдержархів, ф. Р-708, оп. 1, спр. 406, арк. 67, 695.
[3] Газ. «Плуг і Молот», 4 червня 1924 р.
[4] Газ. «Радянська нива», 23 квітня 1927 р.
[5] Газ. «Радянська нива», 21 квітня 1928 р.
[6] Газ. «Соціалістичне село», 26 січня 1933 р.

підхопивши трудовий почин п'ятисотенниць М. С. Демченко і М. В. Гнатенко, стали вирощувати по 300—400 цнт буряків з гектара. У боротьбу за високі врожаї активно включилася комсомольська організація села, яка на 1936 рік налічувала 27 чоловік[1]. Так, член Володарського РК ЛКСМУ К. Ткачук зібрала з гектара по 500 цнт цукрових буряків.

У 1938 році було повністю завершено реконструкцію заводу, що збільшило його потужність. За сезон 1938/39 рр. завод переробив 475,7 тис. цнт цукрових буряків і дав державі 64,9 тис. цнт цукру та 18,3 тис. цнт кормової патоки[2].

Робітники цукрозаводу, включившись у стахановський рух, подавали зразки ударної праці. Зокрема, токар С. І. Осипенко, майстер цеху Я. Л. Ліщук і токар Островський виконували щоденно понад дві норми.

Незрівнянно зріс культурно-освітній рівень трудящих Городища-Пустоварівського. У передвоєнні роки в семирічній школі навчалося 300 дітей робітників та колгоспників. Ентузіастом освіти в селі була вчителька К. С. Ляскун, удостоєна за сумлінну працю ордена Трудового Червоного Прапора[3].

Діяльну роботу розгорнув заводський клуб. При ньому успішно працювали драматичний, хоровий та музичний гуртки. Сільська бібліотека збільшила свій книжковий фонд до 4 тис. томів.

Розбійницький напад німецько-фашистських загарбників порушив мирну творчу працю жителів села. Уже в перший день війни 81 сім'я проводжала на фронт своїх чоловіків і синів. 5 липня 1941 року Городище-Пустоварівське було окуповане гітлерівцями. На околицях села в нерівний бій з ворогом вступила група радянських воїнів, які й полягли тут смертю героїв. Одного з них — лейтенанта Якименка, колгоспникам вдалося потай поховати; вони дбайливо доглядають могилу героя.

Окупанти пограбували колгоспне господарство, перетворили сільську школу в конюшню, спалили бібліотеку.

На боротьбу проти німецько-фашистських окупантів ставало все більше патріотів. У жовтні 1941 року комуніст І. З. Франчук організував партизанський загін «Дуб», який діяв до кінця 1943 року. Спираючись на патріотичні антифашистські групи, загін активно боровся проти ворога, нищив гітлерівців та антифашистських запроданців[4].

Ширилася підпільна боротьба і на цукровому заводі. Підпільники, очолювані слюсарем Ф. І. Брезицьким, систематично виводили з ладу устаткування. Розгорнула діяльність і патріотична група, керована Ф. В. Зарвою, яка, зокрема, систематично слухала та поширювала зведення Радінформбюро.

Жителі села В. Ф. Комоцька, П. О. Міняйло, Т. Л. Савчук, Є. Б. Поліщук переховували колишніх військовополонених та партизанів, лікували і доглядали їх[5]. Наприкінці 1943 року підпільники та партизани перешкодили фашистам, що відступали, зірвати завод. В ніч на 1 січня 1944 року розгорівся бій за визволення села від фашистів, під час якого загинуло 79 радянських воїнів. Трудящі села свято шанують їх пам'ять. Ніколи не переводяться квіти на братській могилі героїв. Червоні слідопити школи під керівництвом учительки О. Ю. Хліборад встановили імена більшості полеглих воїнів.

Понад 200 жителів села воювали на фронтах Великої Вітчизняної війни, багато з них удостоєні урядових нагород. 52 жителі віддали життя за Радянську Батьківщину.

Одразу після визволення села розгорнулася відбудова артілі та цукрозаводу. Тяжкими були перші роки відбудови. У колгоспі були зруйновані всі господарські приміщення. Значну допомогу артілі подав військовий госпіталь, передавши їй

[1] Газ. «Соціалістичне село», 21 червня 1936 р.
[2] Ежегодник по сахарной промышленности 1939 г. М.—Л., 1940, стор. 150, 170, 175.
[3] Газ. «Соціалістичне село», 12 травня 1939 р.
[4] Київський облпартархів, ф. 5, оп. 2/6, спр. 333, арк. 5, 14, 15.
[5] Там же, спр. 335, арк. 36.

20 коней[1]. Поступово налагоджувалася робота ремонтної майстерні та кузні, які відремонтували колгоспний інвентар: 20 плугів, 20 борін, 12 культиваторів, 5 сівалок, 3 жниварки тощо. Завдяки самовідданій праці колгоспники успішно провели першу після визволення посівну кампанію. Зерновими культурами було засіяно 554 га та цукровими буряками—40 га. У 1944 році в колгоспі налічувалося 60 голів великої рогатої худоби, в т. ч. 1 корова. В перший рік після відновлення колгосп одержав прибутку лише 51,8 тис. карбованців.

Городище-Пустоварівський цукрозавод, що його очолив тоді колишній командир партизанського з'єднання ім. Щорса Герой Радянського Союзу О. Є. Кривець, швидко налагодив виробництво продукції. План виробництва цукру в 1944 році було значно перевиконано.

У 1946 році цукрозавод відбудували повністю. Щодня тут вироблялось в середньому 649 цнт цукру проти 612 за планом. Протягом виробничого сезону держава одержала 18,4 тис. цнт цукру та 4049 цнт кормової патоки. Незважаючи на несприятливі умови, на полях цукрозаводу було зібрано по 12,7 цнт зернових та по 202 цнт цукрових буряків з гектара. У всесоюзному соціалістичному змаганні в 1946 році Городище-Пустоварівський цукрозавод зайняв друге місце[2]. За успіхи, досягнуті у відбудові цукрозаводу в 1944—46 рр., коваля заводу С. П. Ординського нагороджено орденом Трудового Червоного Прапора. Серед робітників підприємства на 1947 рік налічувалося 42 передовики праці, які вдвоє перевиконували виробничі завдання.

Протягом 1944 року було відновлено роботу школи, лікарні, бібліотеки. Уже через 2 тижні після вигнання окупантів колектив учителів разом з батьками учнів відремонтував школу, в якій фашисти тримали коней. Великим ентузіастом відбудови села був інвалід Великої Вітчизняної війни В. Г. Карпенко, нагороджений орденом Червоного Прапора[3]. Повністю втративши зір, він не пішов на відпочинок, а повернувся до любимої справи, знову став учителювати. В. Г. Карпенко створив фізкабінет, під його керівництвом учні виготовляють наочні приладдя.

З року в рік зміцнювалося артільне господарство. В 1950 році колгоспники засіяли 1125 га землі, в т. ч. зерновими культурами — 758 га, цукровими буряками — 85 га, 111 га займали інші технічні культури. Зросло поголів'я худоби, яке становило 224 голови великої рогатої худоби, 65 коней, 310 свиней. Порівняно з 1944 роком прибуток колгоспу потроївся.

В 1960 році колгосп було реорганізовано в радгосп, який невдовзі став прибутковим господарством, що спеціалізується на вирощуванні насіння цукрових буряків. Його земельна площа становила 2323 га. В 1965 році він виростив 3384 цнт насіння цукрових буряків. На фермах радгоспу налічується понад 500 голів великої рогатої худоби. На кожні 100 га орної землі було вироблено по 493 цнт молока та 107,5 цнт м'яса. Середня врожайність зернових у 1969 році становила 33,9 цнт з гектара. На полях радгоспу працювали 25 тракторів, 14 комбайнів, 23 автомашини. За сумлінну працю ордена Леніна удостоєні робітники радгоспу А. С. Скочинський, Л. П. Білан, А. М. Ковбасюк, Г. Радчук.

---

[1] Газ. «Соціалістичне село», 17 травня 1944 р.
[2] Газ. «Соціалістичне село», 25 січня 1947 р.
[3] Газ. «Соціалістичне село», 8 лютого 1948 р.

Приймання цукрових буряків на Городище-Пустоварівському цукровому заводі. 1969 р.

Невпинно зростала потужність цукрового заводу, чому у великій мірі сприяла реконструкція підприємства, проведена у 1959 році. Якщо в 1950 році завод виробив 60 тис. цнт цукру, у 1955 — 138, то в 1965 році — 230 тис. цнт. За досягнуті успіхи у 1966 році колектив заводу одержав перехідні Червоні прапори Міністерства харчової промисловості СРСР та ВЦРПС і Міністерства харчової промисловості УРСР та Республіканської ради профспілок, директора заводу В. В. Розенберга нагороджено орденом Леніна.

У 1967 році на підприємстві було переоснащено мийне відділення, конденсаторну установку, розширено станцію фільтрів. Ініціаторами підвищення продуктивності праці виступали комуністи, зокрема І. К. Кутовий та Ф. К. Іщенко, які нагороджені орденом Трудового Червоного Прапора.

Підвищується добробут трудящих, поліпшується благоустрій села. При заводі діє дитячий комбінат. Тільки протягом 1968 року закінчено будівництво 8-ми квартирного двоповерхового будинку для тваринників та будинків для робітників і службовців. Телевізори, радіоприймачі, холодильники, пральні машини є звичайними невід'ємними речами в побуті жителів села.

У селі є лікарня на 25 ліжок, при ній — пологове відділення, кабінет фізлікування, зубний кабінет. В лікарні трудяться 15 медпрацівників з вищою і середньою спеціальною освітою.

Незрівнянно зріс культурний рівень трудівників села. У 1966 році сільська семирічна школа реорганізована в середню. Для неї у 1970 році збудовано нове приміщення на 560 місць. Багато робітничої молоді вчиться заочно у вищих і середніх спеціальних навчальних закладах республіки. Серед вихованців школи — українські радянські письменники М. Я. Зарудний, В. О. Міняйло. Понад 50 колишніх учнів школи працюють вчителями, лікарями, інженерами, спеціалістами сільського господарства.

У сільському клубі з залом на 400 місць регулярно демонструються кінофільми, читаються лекції членами сільського відділення товариства «Знання», відбуваються концерти художньої самодіяльності та вистави як місцевих аматорів, так і приїжджих професійних колективів. Діяльна культосвітня робота ведеться в заводському клубі. Тут влаштовуються шахові турніри, спортивні ігри, вечори художньої самодіяльності. Завжди людно у сільській бібліотеці, де зібрано понад 13 тис. книжок.

Трудящі Городища-Пустоварівського впевнено крокують у майбутнє, будуючи разом з усім радянським народом нове комуністичне суспільство.

О. І. ЛУГОВА, М. О. САМОДІД

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ, ЦЕНТРИ СІЛЬСЬКИХ РАД ВОЛОДАРСЬКОГО РАЙОНУ

БЕРЕ́ЗНА — село, центр сільської Ради, розташоване на річці Росі, за 7 км від районного центру, за 37 км від залізничної станції Біла Церква. Населення — 1560 чоловік.

У селі знаходиться колгосп «Вперед», що має 4300 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 3600 га орної землі. Напрям господарства — м'ясо-молочне тваринництво.

У Березній є середня школа, клуб, бібліотека.

Перша згадка про село датується 1616 роком. Під час Київської козаччини 1885 року в Березній відбулися селянські виступи.

На початку 20-х років у селі існувала театральна агітмайстерня «Березіль».

В селі народились доктор фізико-математичних наук В. Н. Комар та кандидат юридичних наук М. О. Сенчик.

Поблизу Березної розташована група великих курганів; досліджено курган епохи бронзи (II тисячоліття до н. е.) та кочівницькі поховання X—XII століть.

БІЛІ́ЇВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 13 км від районного центру, за 20 км від залізничної станції Сквира. Населення — 562 чоловіка.

У селі міститься колгосп ім. М. В. Фрунзе, за яким закріплено 1605 га землі, в т. ч. орної — 1498 га; виробничий напрям — зерново-буряковий з розвинутим м'ясо-молочним тваринництвом.

У Біліївці початкова школа, клуб, бібліотека.

ГА́ЙВОРОН — село, центр сільської Ради, розташоване біля річки Березянки, за 10 км від районного центру, за 48 км від залізничної станції Біла Церква. Населення — 1304 чоловіка.

В селі знаходиться колгосп «Маяк», який має 2506 га землі, в т. ч. орної — 2393 га. Напрям господарства — зерново-буряковий. Розвинуте тваринництво.

У селі є середня і початкова школи, будинок культури, бібліотека, пологовий будинок.

Вперше с. Гайворон згадується в документах 1590 року. Селяни Гайворона брали активну участь в Київській козаччині. За героїзм у боях з фашистськими окупантами 87 жителів села нагороджені орденами і медалями.

У селі народилися член-кореспондент АН УРСР В. І. Шинкарук та українська радянська письменниця Марія Познанська.

ЗАВА́ДІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 4 км від районного центру, за 24 км від залізничної станції Тетіїв. Населення — 1268 чоловік.

У селі міститься центральна садиба колгоспу ім. XVIII партз'їзду, за яким закріплено 3113 га землі, в т. ч. орної — 2876 га. Основні сільськогосподарські культури — озима пшениця, цукровий буряк. Розвинуте тваринництво, садівництво. За видатні успіхи в розвитку сільського господарства урядових нагород удостоєно 11 колгоспників. Н. І. Курманчук присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці.

Середня школа у с. Завадівці. 1969 р.

В селі є школа, клуб, бібліотека.

Перша згадка про село належить до початку XVIII століття.

За подвиги в роки Великої Вітчизняної війни 92 жителі села нагороджено орденами і медалями.

В селі народився доктор історичних наук Бачинський П. П.

ЗРА́ЙКИ — село, центр сільської Ради, розташоване на річці Росі, за 15 км від районного центру. Населення — 976 чоловік. Сільраді підпорядковане с. Шевченкове.

В селі містяться колгосп «Зоря», за яким закріплено 1104 га сільськогосподарських угідь, та колгосп «Червона Україна», що має 1097 га угідь. Вирощують переважно зернові культури, розвинуте м'ясо-молочне тваринництво.

У селі є восьмирічна й початкова школи, 2 клуби, бібліотека, пологовий будинок.

Перша згадка про Зрайки датується кінцем XVII століття.

Під час Великої Вітчизняної війни за бойові подвиги урядовими нагородами відзначені понад 100 жителів села.

КА́ПУСТИНЦІ — село, центр сільської Ради, розташоване за 35 км від районного центру, за 35 км від залізничної станції Сквира. Населення — 807 чоловік. Сільраді підпорядковане с. Чепіжинці.

У Капустинцях розташована центральна садиба колгоспу «Комуніст», за яким закріплено 3166 га землі, в т. ч. орної — 2958 га. Виробничий напрям — вирощування зернових культур та цукрових буряків, розвинуте птахівництво і ставкове рибництво.

У селі є восьмирічна школа, клуб, бібліотека.

Капустинці відомі з XVI ст. У червні 1920 року поблизу села відбувся запеклий бій частин Першої Кінної армії з білополяками.

За подвиги на фронтах Великої Вітчизняної війни нагороджено 106 жителів села.

КО́СІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване на річці Росі, за 15 км від районного центру, за 15 км від залізничної станції Тетіїв. Населення — 954 чоловіка. Сільраді підпорядковане с. Городище-Косівське.

В Косівці міститься колгосп «Україна», за яким закріплено 3123 га землі, в т. ч. орної— 2731 га. Господарство спеціалізується на вирощуванні зернових культур та цукрових буряків, розвинуте тваринництво.

У селі є восьмирічна школа, будинок культури, 2 бібліотеки.

За бойові заслуги під час Великої Вітчизняної війни 110 жителів села удостоєні урядових нагород.

Поблизу Косівки виявлено 17 курганів часів Київської Русі.

ЛОБА́ЧІВ (давня назва — Кульбачів) — село, центр сільської Ради, розташоване за 15 км від районного центру, за 25 км від залізничної станції Тетіїв. Населення — 1177 чоловіка. Сільраді підпорядковане с. Нове Життя.

У Лобачеві розташований колгосп ім. Димитрова, що має 1951 га земельних угідь, у т. ч. орної землі — 1670 га, та колгосп ім. Другої п'ятирічки, що має 1249 га землі, у т. ч. 1127 га орної.

В селі діють середня школа, 3 клуби, бібліотека, пологовий будинок.

Під час тимчасової німецько-фашистської окупації в селі діяла партизанська група, очолена сержантом Червоної Армії І. Дубровським, якому вдалося втекти з німецького концтабору. Населення Лобачева та Нового Життя всіляко підтримувало партизан, за що 23 грудня 1943 року фашисти вчинили криваву розправу над жителями с. Нового Життя — 156 чоловік було вбито, а село спалено. За бойові подвиги на фронтах Великої Вітчизняної війни урядових нагород удостоєно 105 жителів села.

ЛО́ГВИН — село, центр сільської Ради, розташоване за 2 км від районного центру, за 30 км від залізничної станції Біла Церква. Населення — 1186 чоловік. Сільраді підпорядковане с. Михайлівка.

У Логвині міститься колгосп «Шлях Ілліча», за яким закріплено 2827 га землі, в т. ч. орної — 2638 га. Виробничий напрям господарства — вирощування зернових культур, м'ясо-молочне тваринництво.

В селі є восьмирічна школа, будинок культури, дві бібліотеки.

Наприкінці 1941 року в Логвині виник партизанський загін, командиром якого був офіцер Червоної Армії М. І. Барашков. За бойові подвиги на фронтах Великої Вітчизняної війни 123 жителі села нагороджено орденами та медалями.

На околицях с. Михайлівки виявлено залишки городища часів Київської Русі.

У народному музеї В. І. Леніна, с. Мармуліївка. 1969 р.

МАРМУЛІ́ЇВКА — село, центр сільської Ради, розташоване на річці Струзі, за 27 км від районного центру, за 18 км від залізничної станції Тетіїв. Населення — 971 чоловік. Сільраді підпорядковане с. Кленове.

У селі міститься бригада колгоспу «Комуніст», центральна садиба якого розташована в с. Капустинцях.

Село має восьмирічну школу, будинок культури, бібліотеку.

За героїзм у боях з фашистськими загарбниками урядових нагород удостоєно 109 жителів села.

МАТВІ́ЇХА — село, центр сільської Ради, розташоване за 8 км від районного центру. Населення — 739 чоловік. Сільраді підпорядковане с. Лихачиха.

У Матвіїсі знаходиться колгосп «Ленінська Іскра», за яким закріплено 2522 га землі, в т. ч. орної — 2411 га. Виробничий напрям — вирощування зернових культур, розвинуте тваринництво.

У селі — восьмирічна школа, клуб, бібліотека, пологовий будинок.

Під час німецької окупації у 1918 році багато селян увійшли до складу Таращанського повстанського загону. В Лихачисі було розміщено базу і штаб цього загону.

За бойові заслуги на фронтах Великої Вітчизняної війни 129 жителів села удостоєно урядових нагород.

Поблизу сіл Матвіїхи та Лихачихи є кілька курганів; один із них (Царева Могила) розкопано в 1845 році.

ОЖЕ́ГІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 9 км від районного центру, за 38 км від залізничної станції Біла Церква. Населення — 683 чоловіка.

В Ожегівці міститься колгосп ім. 40-річчя Жовтня, за яким закріплено 1235 га землі, в т. ч. орної — 1191 га. Виробничий напрям — вирощування зернових культур та цукрових буряків, розвинуте тваринництво.

В селі є восьмирічна школа, будинок культури, бібліотека.

Вперше в історичних документах Ожегівка згадується у XVIII столітті.

Під час німецької окупації в 1918 році в селі містилася база місцевого партизанського загону. За героїзм у боях з фашистськими загарбниками 65 жителів села удостоєно урядових нагород.

ПАРХО́МІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 12 км від районного центру, за 35 км від залізничної станції Біла Церква. Населення — 1075 чоловік.

У Пархомівці міститься колгосп ім. Леніна, за яким закріплено 2694 га землі, в т. ч. орної — 2524 га. Виробничий напрям — вирощування зернових культур і цукрових буряків, розвинуте тваринництво.

У селі є середня школа, клуб, 2 бібліотеки, лікарня.

В 1905 році селяни Пархомівки виступили проти поміщика, вимагали розподілу поміщицької землі. Каральний загін жорстоко розправився з селянами. В 1918 році під час німецької окупації багато жителів Пархомівки билися з ворогом у партизанських загонах, які базувались у Володарському лісі.

За бойові подвиги на фронтах Великої Вітчизняної війни 123 жителі села нагороджені орденами й медалями СРСР.

РАЧКИ́ — село, центр сільської Ради, розташоване за 2 км від районного центру, за 28 км від залізничної станції Тетіїв. Населення — 519 чоловік. Сільраді підпорядковане с. Ратуш.

У Рачках міститься бригада колгоспу ім. XVIII партз'їзду (центральна садиба — в с. Завадівці).

В селі є початкова школа, клуб, бібліотека.

За бойові заслуги на фронтах Великої Вітчизняної війни 54 жителі села нагороджені орденами й медалями.

РОГІЗНА — село, центр сільської Ради, розташоване за 12 км від районного центру, за 22 км від залізничної станції Кашперівка. Населення — 1021 чоловік.

Тут міститься колгосп ім. Кірова, за яким закріплено 2384 га землі, в т. ч. орної — 2287 га. Виробничий напрям — вирощування зернових культур та цукрових буряків, розвинуте тваринництво.

В селі — восьмирічна школа, будинок культури, бібліотека, пологовий будинок.

За бойові подвиги на фронтах Великої Вітчизняної війни урядових нагород удостоєно 58 жителів села.

РУБЧЕНКИ́ — село центр сільської Ради, розташоване за 15 км від районного центру, за 27 км від залізничної станції Тетіїв. Населення — 1179 чоловік. Сільраді підпорядковане с. Володимирівка.

Збирання цукрових буряків у колгоспі ім. С. М. Кірова, с. Рогізна. 1969 р.

У Рубченках міститься колгосп ім. Ілліча, за яким закріплено 2512 га землі, в т. ч. орної — 2373 га. Це — багатогалузеве господарство, переважає вирощування зернових культур та цукрових буряків. Розвинуте тваринництво. За трудові успіхи орденами й медалями нагороджені 12 передовиків сільського господарства, зокрема дояр П. М. Бабанюк — орденом Леніна. Йому присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці.

У селі є восьмирічна школа, будинок культури, бібліотека, лікарня, медпункт.

За героїзм у боях з фашистськими загарбниками 129 жителів села удостоєно урядових нагород.

Уродженцем села є український композитор і музикознавець В. А. Уманець.

РУДЕ́ СЕЛО́ — село, центр сільської Ради, розташоване за 20 км від районного центру, за 8 км від залізничної станції Кашперівка. Населення — 1233 чоловіка.

У селі міститься колгосп ім. Горького, за яким закріплено 2549 га землі, в т. ч. орної — 2374 га. Виробничий напрям — вирощування зернових культур, розвинуте тваринництво. В селі розташоване відділення «Сільгосптехніки».

Руде Село має лікарню, середню школу, клуб, бібліотеку.

Вперше село згадується в історичних документах 1622 року.

За героїзм у боротьбі проти німецько-фашистських окупантів понад 100 жителів села нагороджено орденами й медалями.

В Рудому Селі народилися Є. В. Опонов (1869—1938) — академік АН УРСР, гідролог, М. Ю. Демко — доктор медичних наук, професор, В. Я. Брезицький — український радянський письменник.

ТАДІ́ЇВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 15 км від районного центру, за 4 км від автотраси Київ—Одеса. Населення — 924 чоловіка. Сільраді підпорядковані села Гайок, Тарасівка.

В Тадіївці міститься колгосп ім. XXI з'їзду КПРС, за яким закріплено 2415 га землі, в т. ч.

орної — 2355 га. Виробничий напрям — вирощування зернових культур та цукрових буряків, розвинуте тваринництво.

У селі є восьмирічна школа, клуб, бібліотека, лікарня.

Село виникло в другій половині XVII ст. В 1905 році тут відбувся страйк, каральний загін жорстоко розправився з страйкарями. Під час німецької окупації 1918 року в селі сформувався загін червоних козаків, яким командував Г. Бловатній. Загін вів партизанську боротьбу з загарбниками, а потім влився до бригади Г. Котовського.

За героїзм у боях проти фашистських загарбників 87 жителів села удостоєно урядових нагород.

Поблизу Тадіївки досліджено 2 кургани доби бронзи (II тисячоліття до н. е.).

ТАРГА́Н — село, центр сільської Ради, розташоване за 7 км від районного центру, за 30 км від залізничної станції Біла Церква. Населення — 753 чоловіка. Сільраді підпорядковане с. Надросівка (до 1945 р. — Казимирівка).

У Таргані міститься колгосп ім. Дзержинського, за яким закріплено 2111 га землі, в т. ч. орної — 1986 га. Виробничий напрям — вирощування зернових культур та цукрових буряків, розвинуте тваринництво.

У селі є восьмирічна школа, клуб, бібліотека.

В с. Надросівці народився Б. С. Саженюк — заслужений вчитель УРСР, нагороджений орденом Леніна та С. Н. Саженюк — кандидат історичних наук.

ІВАНКІВСЬКИЙ РАЙОН

ІВА́НКІВ

ва́нків — селище міського типу (з 1940 р.), розташоване на лівому березі річки Тетерева. Відстань до найближчої залізничної станції Тетерів — 40 км, до Києва — 80 км. Населення — 6,4 тис. чоловік. Селищній Раді підпорядковані населені пункти — Болотня, Запрудка, Сукачі, Федорівка.

Іванків — центр однойменного району, територія якого — 2 тис. кв. км, населення — 53,4 тис. чоловік. У районі — селищна та 25 сільських Рад, яким підпорядковані 92 населені пункти. Тут є 10 промислових підприємств, а також радгосп і 23 колгоспи, за якими закріплено 76,3 тис.га сільськогосподарських угідь, з них 49 тис. га орної землі. Господарства спеціалізуються на вирощуванні льону, картоплі, зернових культур. Тваринництво — м'ясо-молочного напряму. В населених пунктах району — 59 загальноосвітніх шкіл, з них 12 середніх, 25 восьмирічних й 22 початкових, а також музична семирічна школа, 10 будинків культури, 50 клубів, 57 бібліотек, широкоекранний кінотеатр, 76 медичних закладів.

Біля Іванкова виявлено стоянки періоду мезоліту та поселення доби неоліту[1]. На території селища збереглися залишки поселення часів Київської Русі[2].

В середині XV ст. територія навколо сучасного Іванкова називалася «Земля Трудинівська». Нею володів київський боярин Олехня Юхнович. 1524 року польський король Сигізмунд I віддав «Землю Трудинівську» київському міщанину Тишку Проскурі. 1589 року її власником став Іван Проскура. У зв'язку з цим населений пункт, що був заснований тут, почали йменувати Івановим, а згодом Іванковим[3].

На початку XVII ст. кримські татари вчинили чотири грабіжницькі походи на Полісся, під час яких у Іванкові було знищено чимало населення, багатьох захоплено

---

[1] Антропологія, т. 1. К.. 1928, стор. 110, 113.
[2] Академику Б. Д. Грекову ко дню семидесятилетия. Сборник статей. М., 1952, стор. 64.
[3] Л. Похилевич. Сказания о населенных местностях Киевской губернии, стор. 156.

у полон, а потім продано в рабство. Великого лиха завдавала населенню боротьба між феодалами. Так, 30 травня 1645 року на Іванків, який належав шляхтичу О. Волкевичу, напав збройний загін коронного гетьмана С. Конецпольського, пограбував населення, забрав на 3 тис. злотих майна і продуктів, зруйнував будівлі вартістю 15 тис. злотих[1].

Власники Іванкова жорстоко експлуатували селян. Не витримуючи гноблення, кріпаки тікали в ліси, де об'єднувалися у невеликі загони для боротьби з визискувачами. Місцеві пани від повсталих селян боронилися в укріпленому замку Іванкова, що був оточений високим земляним валом і глибоким ровом, наповненим водою. Через рів були перекинуті мости. Замок постійно охороняла сторожа[2].

Селяни Іванкова брали участь у визвольній війні українського народу 1648—1654 рр. Багато з них у складі Київського полку захищали північно-західні кордони України від нападів шляхти. Місцеві жителі активно підтримали повстання селян і козаків проти польської шляхти, що у 1664—1665 рр. охопило Правобережну Україну. В Іванкові повсталі розгромили шляхетський маєток.

За Андрусівським перемир'ям 1667 року Іванків залишився за Польщею. 1684 року воєвода Я. Конецпольський віддав селище в оренду шляхтичеві Д. Федоровичу. Кріпаки сплачували йому з одного диму 5 злотих, платили на охорону замку, вносили данину від меду, горілки. Вони відбували повинності на замок: орали й жали, взимку йшли з паном на полювання.

Наприкінці XVII ст. на Правобережній Україні посилився визвольний рух проти польсько-шляхетського гніту. У грудні 1688 року Семен Палій направив до Іванкова 500 козаків. Підтримані місцевими селянами вони спалили маєток[3].

З 1724 року Іванків та навколишні села стали власністю князів Любомирських. Тепер кріпаки майже щоденно відробляли панщину[4]. Соціальний гніт доповнювався національним і релігійним. Жителям забороняли розмовляти українською мовою і виконувати православні обряди. Рятуючись від переслідувань, вони часто тікали на Лівобережну Україну. Так, 1765 року залишила Іванків сім'я селянина П. Козаченка. Утікачі заявили, що вони православного віросповідання і під унією жити не можуть[5]. Частина жителів поповнювала гайдамацькі загони, які не раз з'являлися на Поліссі, у т. ч. і в районі Іванкова. Для боротьби з гайдамаками шляхта змушена була на деякий час у Іванкові розмістити спеціальний загін.

Після возз'єднання Правобережної України з Росією у 1793 році Іванків став містечком Радомишльського повіту. На початку XIX ст. в ньому проживало 1300 чоловік, у т. ч. 10 ремісників. Тут були млин, дві кузні, бондарня, дві крамниці. У містечку влаштовувалися ярмарки, на яких торгували лісом, бондарними виробами, смолою, дьогтем, льоном, худобою, рибою тощо.

Напередодні реформи 1861 року в Іванкові було 93 селянські двори, з них тяглих — 82, піших — 11. Вони користувалися 1198 десятинами орної, присадибної землі та сіножатей. Князям Любомирським належало понад 20 тис. десятин[6]. Внаслідок реформи кращі землі лишилися в князів. Селяни одержали 1,4 тис. десятини. За це їх зобов'язали сплачувати викуп протягом 49 років[7].

Селяни протестували проти такого пограбування. У 1866 році сход Іванкова послав ходаків М. Дещенка, М. Мартищенка і А. Примака з листом до управителя Київською палатою державних маєтностей. У листі, зокрема, було сказано, що «коли й далі стягатиметься встановлена сума поземельного оброку, то селяни позбу-

---

[1] Архив Юго-Западной России, ч. 2, т. 2. К., 1888, стор. 215, 303—304, 371.
[2] Там же, т. 3. К., 1910, стор. 183.
[3] Г. Я. Сергієнко. Визвольний рух на Правобережній Україні в кінці XVII і на початку XVIII ст., стор. 67—68.
[4] Архив Юго-Западной России, ч. 7, т. 3, стор. 456.
[5] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 59, оп. 1, спр. 9064, арк. 1—2.
[6] Київський облдержархів, ф. 4, оп. 99, спр. 1117, арк. 65.
[7] Там же, арк. 5, 7, 9, 66.

дуться навіть і денного харчування разом зі своєю родиною». Зверталися зі скаргами хлібороби і до інших властей, та все залишалося по-старому.

Селяни й ремісники терпіли від злиднів, хвороб, неписьменності. На всю волость (Іванків став волосним центром у 1866 р.) була лише одна лікарня на 10 ліжок, два фельдшери та акушерка. В разі хвороби жителі зверталися до знахарів, шептух. Мало дбали власті і про освіту. 1887 року в містечку відкрили церковнопарафіяльну школу, де навчалося 36 дітей. Прагнення простих людей до знань лякало місцеві власті: у ньому вони вбачали крамолу. Коли селяни на волосному сході ухвалили організувати бібліотеку і зібрати 100 крб. на придбання книг, таке «вільнодумство» не сподобалося Київському губернському у селянських справах присутствію. Воно дозволило зібрати лише 50 карбованців[1].

Глухими залишалися власті до потреб народу і тоді, коли траплялося велике лихо. У березні 1892 року в Іванкові сталася пожежа, під час якої згоріло понад 180 хат. Погорільці звернулися по допомогу до київського губернатора. Після тривалої тяганини він розпорядився виділити селянам за плату ділянку лісу, а в грошовій допомозі відмовив[2]

На початку XX ст. у містечку Іванкові налічувалося 396 дворів, проживало 3138 жителів. Значну частину населення становила сільська біднота. На місцевих підприємствах — 2 шкіряних, 2 цегельних заводах, в 4 кузнях та на 5 млинах — працювала невелика кількість робітників. Збіднілі селяни вимушені були займатися теслярством, кравецтвом та іншими ремеслами. А хто не знаходив роботи, йшов на заробітки до інших місць[3].

Жорстока експлуатація, політичне безправ'я, злидні викликали у трудящих люту ненависть до гнобителів. У роки першої російської буржуазно-демократичної революції робітники й селяни Іванкова активно боролися проти експлуататорів. 1905 року в містечку відбувалися мітинги, під час яких робітники вимагали запровадити 8-годинний робочий день, підвищити заробітну плату, а селяни наполягали на конфіскації поміщицької землі, звільненні їх від сплати податків тощо. Більш масово й організовано діяли трудящі у 1906 році, коли революційний рух охопив весь Радомишльський повіт. Жителі Іванкова й сусіднього села Блідчі вчинили напад на панський маєток. Вони вимагали передати землю тим, хто її обробляє. Виступ селян придушили війська. Багатьох учасників повстання засудили й вислали до Сибіру.

Боротьбу проти гнобителів селяни продовжували і далі. 1908 року вони кілька раз підпалювали поміщицький маєток, хліб. Одного разу, коли службовці економії кинулися рятувати панське добро, селяни не підпустили їх до місця пожежі. Відомо також, що селянин І. Кощенко побив кілком пана Фолнецького. Присутні при цьому кричали: «Бийте панів, кидайте їх у вогонь!» У квітні 1909 року жителі Іванкова знову виступили проти поміщика. Управитель економії змушений був надіслати повітовим властям телеграму. Він просив спорядити до Іванкова загін козаків для втихомирення селян, які «провадять підпали, потрави та порубку лісів». Прибулі війська розправилися з повстанцями. Їх прилюдно били й сікли різками[4].

Столипінська реформа призвела до ще більшого зубожіння основної маси селянства й зростання куркульських господарств. У 1912 році в Іванкові із загальної кількості 324 господарств 233 були безземельними або малоземельними, у т. ч. 46 — зовсім не мали землі, 93 — мали від 1 до 3 десятин, 112 — від 3 до 6. В той же час 26 господарств володіло 350 десятинами землі[5].

---

[1] А. В. Бондаревський. Волосне управління і становище селян на Україні після реформи 1861 року. К., 1961, стор. 119.

[2] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 402, оп. 623, спр. 364, арк. 43.

[3] Список населенных мест Киевской губернии, стор. 1076.

[4] Наукові записки Київського фінансово-економічного інституту, № 9. К., 1959, стор. 283.

[5] Итоги переписи скота у сельского крестьянского населения Киевской губернии в 1912 году, стор. 289.

Під час першої світової війни становище трудящих ще погіршилося. У багатьох сім'ях відчувалася нестача робочих рук. Майже всі чоловіки були на фронті. 50 селянських господарств змушені були продати або віддати свої наділи за борги поміщикові й куркулям, а 30 — здати землю «з половини», бо її нічим було обробляти й засівати.

Коли на початку березня 1917 року в Іванкові стало відомо про повалення самодержавства в Росії, селяни роззброїли поліцію і створили Раду селянських депутатів. Вона мала підтримку більшості населення. Про його революційні настрої свідчить привітання, надіслане київській більшовицькій газеті «Голос социал-демократа», в якому говорилося: «Шлемо привіт газеті «Социал-демократ». Бажаємо міцніти та нести світ до темряви»[1].

З перемогою Великої Жовтневої соціалістичної революції в історії Іванкова відкрилася нова яскрава сторінка. У січні 1918 року було створено революційний комітет, очолюваний більшовиком А. Л. Яворським. Ревком опублікував заяву, в якій зазначалося, що віднині уся влада в Іванкові належить робітникам і селянам. Керуючись ленінським Декретом про землю, ревком конфіскував і роздав селянам землю, посівний матеріал, реманент, худобу, що раніше належали поміщикові.

Але не відразу утвердилася Радянська влада в Іванкові. В кінці лютого 1918 року його захопили німецькі війська. З допомогою українських буржуазних націоналістів вони жорстоко розправилися з радянськими активістами, відновили поміщицьке землеволодіння. Окупанти нещадно грабували населення, вивозили народне добро до Німеччини. Місцеві жителі чинили опір загарбникам. На початку 1919 року Червона Армія визволила село від ворожих військ.

У лютому того ж року в Іванкові знову почав діяти ревком. Незважаючи на шалений опір класових ворогів, напади куркульсько-націоналістичних банд, він послідовно втілював у життя радянські закони, багато допомагав бідняцьким і середняцьким господарствам у проведенні весняної сівби й збиранні врожаю.

На початку вересня до Іванкова вдерлися денікінці. Білогвардійці розстрілювали й вішали жителів, глумилися з населення і його рідної української мови. В середині грудня під натиском Червоної Армії денікінці змушені були залишити Іванків. Але вже 26 грудня 1919 року село захопила банда Струка. Знову почалися розстріли, пограбування[2]. Бандити стратили московського робітника комуніста М. Г. Бєляєва, надісланого до Іванкова для зміцнення Радянської влади. Перед смертю герой-комуніст заявив: «Вбиваючи комуністів, ви комунізм не вб'єте. Нас мільйони!»

Після визволення села навесні 1920 року відбулися вибори сільської Ради і делегатів на волосний з'їзд Рад. Ця політична кампанія ще дужче згуртувала трудящі маси навколо Комуністичної партії і Радянської влади. Вибори сприяли широкому залученню трудящих до активної участі в громадсько-політичному житті.

Проте мирний перепочинок був недовгим. На початку травня 1920 року Іванків окупували війська білополяків. 8 червня 1920 року Червона Армія вигнала ворожі війська з села.

Після закінчення громадянської війни Іванків був вкрай зруйнований. У дуже скрутному становищі опинилися селянські господарства. У селі не вистачало продовольства, промислових товарів, лютували епідемії різних хвороб. Населення раз у раз тероризували рештки недобитих куркульсько-петлюрівських банд. Але ніщо не могло послабити рішучості трудящих відбудувати народне господарство.

Важливе значення для зміцнення Радянської влади в Іванкові мало створення у лютому 1921 року комітету незаможних селян, що об'єднав бідняків та маломіцних середняків. Комнезам разом з сільрадою відібрав у куркулів частину землі й передав її трудящим селянам, подавав допомогу сім'ям червоноармійців, збирав продо-

[1] Газ. «Голос социал-демократа», 11 квітня 1917 р.
[2] В. А. Антонов-Овсеенко. Записки о гражданской войне, т. 4, стор. 168.

вольство й кошти для голодуючого населення Поволжя. Члени сільради і комнезаму подбали про створення в селі початкової школи, хат-читалень.

Громадсько-політичне життя в Іванкові значно активізувалося з часу організації у 1922 році партійного і комсомольського осередків. Комуністи й комсомольці брали активну участь у господарському й культурному будівництві на селі. З 1923 року Іванків став районним центром. Тут почали працювати райком КП(б)У, райвиконком, райком комсомолу та інші установи.

У роки відбудовного періоду зміцніли бідняцькі й середняцькі господарства, вони збільшили виробництво льону, картоплі і зерна. 1924 року було засновано сільське споживче товариство, яке об'єднало понад 400 селян. Воно забезпечувало селянські господарства машинами, промисловими товарами й допомагало їм збувати на вигідних умовах свою продукцію.

Велика увага приділялася поліпшенню медичного обслуговування, культурно-освітньої роботи серед населення. Була розширена лікарня, відкрито аптеку. 1923 року на базі початкової школи почала працювати трудова семирічна школа, що охоплювала 900 дітей. Доросле населення відвідувало школи й гуртки ліквідації неписьменності. 1924 року відкрився будинок культури, у якому влаштовувалися лекції, концерти, голосні читання газет і книжок, працювали гуртки[1].

Радянська влада створила сприятливі умови для розвитку народних талантів. Багато жінок Іванкова й навколишніх сіл займалися українською художньою вишивкою, декоративним ткацтвом, розписом. Твори декоративного розпису Г. Ф. Собачко-Шостак (1882—1965) у 1923 році експонувалися на Всесоюзній сільськогосподарській виставці і здобули визнання громадськості.

Значні зміни сталися в Іванкові у роки довоєнних п'ятирічок. Після XV з'їзду ВКП(б) партійний і комсомольський осередки, сільрада розгорнули велику масово-політичну й організаторську роботу серед селян. За ініціативою комуністів і комсомольців, яку підтримали бідняцькі господарства, на початку 1929 року було засновано товариство спільного обробітку землі. Самовіддана праця ознаменувалася успіхом. ТСОЗ зібрав восени 1929 року значно вищий урожай зернових і технічних культур, ніж індивідуальні господарства. Трудящі селяни на власному досвіді переконувалися у перевагах колективних форм праці.

Пам'ятник В. І. Леніну в Іванкові. 1970 р.

Колективізація сільського господарства здійснювалася в умовах запеклої боротьби з куркулями та іншими антирадянськими елементами. Трудящі селяни Іванкова активно підтримували політику Комуністичної партії і Радянської влади. Навесні 1930 року 130 бідняцьких та середняцьких господарств об'єдналися в колгосп «Перемога». Зі створенням у 1932 році ще одного колгоспу— ім. Політбюро ЦК КП(б)У у селі завершилась суцільна колективізація. Колгоспи обслуговувала Іванківська МТС, що була організована 1931 року.

У наступний час колгоспи ім. Політбюро ЦК КП(б)У та ім. Комінтерну (колишній «Перемога») значно зміцніли. Вільна творча праця викликала до життя соціалістичне змагання й ударництво серед колгоспників, яке знаменувалося виконанням і перевиконанням виробничих планів. На полях вирощувались високі врожаї зерна, картоплі, льону. Високопродуктивним ставало громадське тваринництво. Високих показників добився колгосп ім. Політбюро ЦК КП(б)У. У 1939 році він був учасником

[1] Київський облдержархів, ф. Р-112, оп. 1, спр. 435, арк. 31.

Всесоюзної сільськогосподарської виставки.

В довоєнні роки у Іванкові були створені підприємства легкої та харчової промисловості: льонопереробний і маслоробний заводи, райпромхарчокомбінат. Вони працювали на місцевій сільськогосподарській сировині. Цегельний завод випускав будівельні матеріали.

В одному з цехів Іванківського маслозаводу. 1969 р.

Неухильно поліпшувався добробут, зростав культурно-освітній рівень широких мас трудящих. В 1941 році населення районного центру обслуговували лікарня, поліклініка, амбулаторія, пологовий будинок, дитяча консультація, аптека. Напередодні війни було завершено ліквідацію неписьменності серед дорослих. Тепер освіта, культура ставали надбанням усіх робітників, колгоспників. 1937 року відбувся перший випуск середньої школи. Центрами культурно-освітньої роботи стали будинок культури, бібліотека, кінотеатр.

Бурхливо розквітали народні таланти. Значно зросла кількість умільців української народної художньої вишивки, декоративного ткацтва й розпису. У 30—40-х роках були широко відомі твори декоративного розпису селянки М. О. Примаченко. 1938 року їй присвоєно почесне звання майстра народної творчості УРСР.

Віроломний напад фашистської Німеччини перервав мирне життя радянських людей. Сотні жителів Іванкова вступили до лав Червоної Армії, щоб зі зброєю в руках захищати завоювання соціалізму. А ті, що залишилися на місці, всебічно допомагали фронту.

23 серпня 1941 року німецько-фашистські загарбники вдерлися до Іванкова. Почалися страшні дні окупації. Вже у серпні — жовтні фашисти пограбували державне й колгоспне майно, населення, розстріляли 500 чоловік[1].

Проте жителі Іванкова не скорилися ворогові. Вони саботували розпорядження гітлерівських властей, допомагали партизанам продовольством. На боротьбу з окупантами їх надихала підпільна організація, до якої входили К. М. Терентюк, В. А. Хоменко, К. Р. Фещенко, О. А. Груша, Б. Д. Тарасенко, О. Данилевський та інші. Багато героїчних справ звершили радянські патріоти. Вони вели агітаційну роботу серед населення. Влаштувавшись на роботу до установ окупантів, підпільники добували цінні відомості, документи, які передавали народним месникам. У боротьбі з ворогом майже усі підпільники загинули.

На території Іванківського району у 1942—1943 рр. діяв партизанський загін ім. Щорса (командир — А. Є. Петров, комісар — М. С. Федоренко), що об'єднував 200 бійців. Народні месники знищували карателів, нападали на військові частини противника, висаджували в повітря мости.

У вересні 1943 року з Чернігівського партизанського з'єднання М. М. Попудренка у район Іванкова була надіслана група партизан у складі М. І. Зелінського, М. Н. Никипорця, О. Ю. Старкова, яка мала завдання ще ширше розгорнути народну боротьбу проти окупантів. На базі цієї групи було створено ще один партизанський загін з 100 бійців, який активно діяв аж до приходу частин Червоної Армії[2].

---

[1] Київський облпартархів, ф. 5, оп. 2/6, спр. 279, арк. 2.
[2] Там же, спр. 54, арк. 23.

Ресторан «Тетерів» у Іванкові. 1968 р.

11 листопада 1943 року війська 1-го Українського фронту з боями форсували річку Тетерів і визволили Іванків[1]. Радянські воїни розгромили тут значне угрупування гітлерівців. Було знищено до 1,5 тис. ворожих солдатів і офіцерів, захоплено 12 танків, 38 гармат, 20 тракторів, 75 автомашин тощо[2].

Трудящі Іванкова свято бережуть пам'ять про радянських воїнів, що загинули в боях за визволення селища. Тепер у центрі Іванкова, в парку культури й відпочинку, височить пам'ятник загиблим героям.

Окупанти завдали великої шкоди Іванкову. Були зруйновані підприємства, колгоспи, будинки адміністративних і культурно-освітніх закладів, багато жител.

Після визволення Іванкова трудящі під керівництвом партійної організації доклали чимало зусиль, щоб якнайшвидше залікувати рани, заподіяні війною. Вже 1944 року стали до ладу маслоробний, льонопереробний та цегельний заводи. В дуже складних умовах провадилася перша весняна сівба в місцевих колгоспах. Не вистачало робочих рук, реманенту, насіння, тягла. Але труднощі було подолано. Колгоспники виростили врожай і здали в фонд оборони хліб та інші продукти, внесли на будівництво танкової колони й ескадрильї літаків 233 тис. карбованців.

Колгоспи ім. Комінтерну та ім. Політбюро ЦК КП(б)У в 1948 році повністю відновили довоєнні площі посівів. 1950 року вони об'єдналися в одне господарство — ім. Комінтерну.

У короткі строки відновили діяльність медичні й культурно-освітні заклади. Для дітей, батьки яких загинули на фронтах Великої Вітчизняної війни, відкрився спеціальний будинок.

До 1950 року народне господарство Іванкова було повністю відбудоване. Ліквідувавши наслідки війни, трудящі під керівництвом партійної організації розгорнули боротьбу за дальше піднесення економіки й культури.

1959—1960 рр. до колгоспу ім. Комінтерну приєдналися колективні господарства сіл Болотні, Запрудки, Сукачів. Тепер центральна садиба колгоспу ім. Комінтерну розташована у Іванкові, а в названих селах — його виробничі бригади й ферми. За колгоспом закріплено 4,9 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 3,2 тис. га орної землі. За цих умов колгосп має можливість більш раціонально використовувати земельні площі для розвитку землеробства, тваринництва.

Велике значення для підвищення ефективності колгоспного виробництва має його спеціалізація. З урахуванням природно-економічних умов у господарстві вирощують льон, картоплю, зернові культури, розводять м'ясо-молочну худобу. Спеціалізація цілком виправдовує себе економічно. У 1967—1970 рр. собівартість виробництва льону, картоплі, м'яса і молока була нижчою від середньообласної. У завершальному році восьмої п'ятирічки у колгоспі вироблено на кожні 100 га сільськогосподарських угідь по 285 цнт молока й 50 цнт м'яса. Зібрано добрий врожай льону, картоплі. Ефективність колгоспного виробництва також забезпечується потужною технічною базою. У господарстві з року в рік зростає кількість машин, що має велике значення для механізації трудомістких виробничих

---

[1] Німецько-фашистський окупаційний режим на Україні, стор. 398.
[2] Киевщина в годы Великой Отечественной войны, стор. 519.

процесів, підвищення продуктивності праці. Зараз у колгоспі є 32 трактори, 30 автомашин, 21 комбайн та інша складна сільськогосподарська техніка.

Багато уваги приділяється запровадженню у землеробство й тваринництво досягнень науки й передового досвіду. В процесі колективної праці, на основі соціалістичного змагання зростають новатори виробництва. За вирощування високих врожаїв льону й картоплі ланкова Н. Ф. Сидоренко і бригадир Л. Ф. Ласкаржевський нагороджені орденом Леніна, а ланковій Л. Н. Бойченко присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці.

Про результати господарювання свідчать фінансово-економічні показники. У 1970 році неподільний фонд колгоспу ім. Комінтерну становив 2065 тис. крб., а його прибутки — 698,4 тис. карбованців. Тут здійснюється гарантована оплата праці колгоспників. За свої кошти колгосп проводить значне будівництво господарських приміщень, житлових будинків для колгоспників тощо.

У економіці повоєнного Іванкова значну роль відіграють промислові підприємства. Тут розвивається харчова промисловість. Новими підприємствами є овочесушильний завод і комбінат продтоварів. На базі нової техніки реконструйований маслозавод. 1954 року у Іванкові став до ладу деревообробний комбінат. Новобудови забезпечує матеріалами цегельний завод. 1958 року на базі Іванківської МТС створено районне об'єднання «Сільгосптехніки», яке здійснює продаж машин, запасних частин та інших матеріально-технічних засобів, мінеральних добрив, а також ремонтує трактори, комбайни та іншу техніку колгоспів.

На промислових підприємствах працює понад 800 робітників і службовців. Колективи трудящих постійно змагаються за виконання й перевиконання виробничих планів. Особливо широкого розмаху набуло соціалістичне змагання на честь 100-річчя з дня народження В. І. Леніна та XXIV з'їзду КПРС і XXIV з'їзду КП України. Підприємства селища достроково виконали п'ятирічний план.

Тепер Іванків — впорядковане красиве селище. За післявоєнні роки з'явився ряд нових вулиць, покритих асфальтом, споруджено багато сучасних будинків. Від Іванкова до Поліського прокладено автомагістраль. Він має автобусне сполучення з Києвом і всіма селами району.

До послуг трудящих у селищі 24 магазини, універмаг, ресторан, кафе, будинок мод, готель. Тут є 2 лікарні з поліклінічними відділеннями, пологовий будинок, аптека. В медичних установах працюють 42 лікарі і 87 фахівців з середньою спеціальною освітою.

Помітні зміни сталися і в освіті, культурі трудящих. На 1 січня 1970 року з числа усіх жителів 18 проц. мали вищу освіту, 54 проц.— середню і 28 проц.— неповну середню. Понад 1 тис. дітей навчається у середній школі. Крім того, в Іванкові є вечірня і заочна середні школи та семирічна музична школа. На ниві народної освіти працює 96 учителів. У селищі є будинок культури, клуб, широкоекранний кінотеатр, бібліотека для дорослих і бібліотека для дітей, книжковий фонд яких становить 152 тис. томів. Відкрито народний музей В. І. Леніна. При будинку культури працює народний університет.

Іванків і навколишні села славляться народними умільцями. Рушники, доріжки, сорочки та інші вироби місцевих вишивальниць, більшість з яких працює у Іванківській філії Київської фабрики художніх виробів ім. Т. Г. Шевченка, добре відомі у Радянському Союзі та за кордоном. Роботи народних умільців експонуються на республіканських, всесоюзних й міжнародних виставках. Серед визначних майстрів української художньої вишивки по праву називають імена Г. І. Верес, О. К. Козяр, Г. В. Любиш, К. О. Бондаренко, М. М. Сидоренко, О. Д. Шкоденко, Т. Г. Козяр, М. М. Пархоменко та інших. Вони не лише майстерно вишивають, а й роблять малюнки за мотивами рідної природи. За свої твори

Лауреат премії імені Т. Г. Шевченка Г. І. Верес за роботою. 1966 р.

Академік АН УРСР О. Є. Корнійчук поздоровляє М. О. Примаченко з одержанням премії ім. Т. Г. Шевченка. 1966 р.

Г. І. Верес удостоєна премії ім. Т. Г. Шевченка 1964 року, а Г. В. Любиш та К. О. Бондаренко відзначені урядовими нагородами.

Далеко за межами нашої республіки відоме ім'я заслуженого діяча мистецтв УРСР, члена Спілки художників України М. О. Примаченко. Вона — видатний майстер українського народного декоративного розпису. Орнаментальні композиції, створені нею, застосовуються в настінних розписах, вишивках, кераміці, в ілюструванні дитячих казок. За цикл творів, об'єднаних під назвою «Людям на радість», М. О. Примаченко удостоєна звання лауреата премії ім. Т. Г. Шевченка 1966 року.

Уродженцями Іванкова є також український письменник В. С. Швець і генерал-лейтенант К. С. Мельник.

Справжніми організаторами й політичними вихователями трудящих є партійні організації підприємств, колгоспу, установ, які об'єднують понад 650 членів і кандидатів у члени партії. Комуністи показують приклад у праці, виступають ініціаторами соціалістичного змагання, патріотичних починань. Їх бойовими помічниками є комсомольські організації, у лавах яких нараховується 600 юнаків та дівчат. Серед молоді багато новаторів виробництва. Комсомолка — трактористка колгоспу ім. Комінтерну Тамара Щипська у 1970 році в обласному змаганні механізаторів здобула перше місце. З 1931 року у Іванкові видається районна газета «Трибуна праці».

Велику роль у господарчому й культурному житті Іванкова відіграє селищна Рада депутатів трудящих. Спираючись на численний актив, вона провадить значну роботу щодо впорядкування райцентру, постійно дбає про поліпшення торгівлі й громадського харчування, медичного обслуговування населення, роботу шкіл, культурно-освітніх закладів тощо.

Натхненні історичними рішеннями XXIV з'їзду КПРС і XXIV з'їзду КП України, трудящі Іванкова розгортають боротьбу за дострокове виконання дев'ятого п'ятирічного плану.

А. О. РУТЕНКО, І. Г. ДУДАР, С. І. ПОНОМАРЬОВ

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ, ЦЕНТРИ СІЛЬСЬКИХ РАД ІВАНКІВСЬКОГО РАЙОНУ

БЛІ́ДЧА — село, центр сільської Ради, розташоване за 12 км від районного центру. Населення — 1167 чоловік. Сільській Раді підпорядковані населені пункти Коленці, Коленцівське, Леонівка.

На території села міститься центральна садиба колгоспу ім. Горького, який має 2,8 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1,1 тис. га орної землі.

У селі є восьмирічна школа, клуб, бібліотека.

Блідча заснована в другій половині XVIII ст. 1905 року у панській економії відбувся страйк, під час якого селяни роззброїли стражників. Війська жорстоко розправилися з страйкуючими.

За мужність і відвагу, виявлені на фронтах Великої Вітчизняної війни, 102 жителів удостоєно урядових нагород.

БОГДАНИ́ — село, центр сільської Ради, розташоване за 72 км від районного центру. Населення — 358 чоловік. Сільській Раді підпорядковані населені пункти Пилява, Ритні.

У Богданах знаходиться управління Дніпровсько-Тетерівського державного заповідного лісомисливського господарства.

У селі є початкова школа, клуб, бібліотека.

112 місцевих жителів — учасників Великої Вітчизняної війни — нагороджено орденами й медалями СРСР.

На околицях Пиляви і Ритнів виявлено залишки поселень доби неоліту, бронзи та ранньозалізного віку.

ВА́РІВСЬК — село, центр сільської Ради, розташоване за 35 км від районного центру. Населення — 411 чоловік. Сільській Раді підпорядковані населені пункти Людвинівка, Рахвалівка.

Колгосп ім. Кірова має 2,1 тис. га сільськогосподарських угідь, з них 1,6 тис. га орної землі.

У селі є восьмирічна школа, клуб, бібліотека.

За бойові заслуги у Великій Вітчизняній війні 52 жителі — нагороджено орденами й медалями СРСР.

ВА́ХІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 30 км від районного центру. Населення — 593 чоловіка. Сільській Раді підпорядковане с. Рихта.

На території Вахівки — бригада колгоспу ім. Леніна, центральна садиба якого міститься у с. Рудні-Димерській.

У Вахівці є восьмирічна школа, клуб, бібліотека, пологовий будинок.

Село виникло 1813 року у зв'язку з будівництвом на березі Здвижу невеликого чавуноливарного заводу.

За мужність і відвагу, виявлені на фронтах Великої Вітчизняної війни, 75 жителів нагороджено орденами й медалями СРСР.

Командир партизанського з'єднання С. А. Ковпак оглядає міст, наведений народними месниками через р. Тетерів біля с. Блідчої. 1943 р.

ДИМА́РКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 28 км від районного центру. Населення — 265 чоловік. Сільській Раді підпорядковані населені пункти Орджонікідзе, Петрівське, Рудня-Левківська й Шевченкове.

У Димарці міститься центральна садиба колгоспу «Дружба», який має 3 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2 тис. га орної землі. За самовіддану працю 12 колгоспників удостоєні урядових нагород.

Тут є восьмирічна школа, клуб, бібліотека.

Село виникло на початку XVII ст. Назву воно дістало від озера Димарки.

52 жителів — учасників Великої Вітчизняної війни — нагороджено орденами й медалями СРСР.

ЖМІ́ЇВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 36 км від районного центру. Населення — 921 чоловік. Сільській Раді підпорядковані населені пункти Верхолісся та Олизарівка.

У Жміївці — центральні садиби колгоспу ім. 50-річчя Жовтня та радгоспу ім. Дзержинського. Колгосп має 2,7 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2,2 тис. га орної землі, а радгосп відповідно — 3,1 тис. га і 2,6 тис. га. За успіхи у розвитку сільського господарства 50 чоловік нагороджено орденами й медалями СРСР. Доярка радгоспу І. В. Піддубна удостоєна ордена Леніна.

У селі є восьмирічна школа, клуб, бібліотека.

1919 року створено комсомольський, наступного року — партійний осередки.

В період тимчасової фашистської окупації тут діяла підпільна комсомольська група, яку очолював П. С. Сорока. За мужність і відвагу, виявлені на фронтах Великої Вітчизняної війни, 174 жителів удостоєно урядових нагород.

КРОПИ́ВНЯ — село, центр сільської Ради, розташоване за 25 км від районного центру.

Населення — 620 чоловік. Сільській Раді підпорядковані населені пункти Мокра Корма і Рудня-Сидорівська.

Колгосп ім. Димитрова має 2,2 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1,7 тис. га орної землі. За самовіддану працю 3 колгоспники відзначені урядовими нагородами.

У Кропивні є восьмирічна школа, клуб, бібліотека.

В історичних документах село вперше згадується у 1783 році. Назву воно дістало від невеликої річки Кропивні.

В роки тимчасової фашистської окупації у селі діяла підпільна патріотична група, до складу якої входили І. В. Сергієнко (керівник), Д. С. Ходимчук, Г. З. Конюшенко, М. П. Будківський та ін. 44 жителів— учасників Великої Вітчизняної війни — нагороджено орденами й медалями СРСР.

КУ́ХАРІ — село, центр сільської Ради, розташоване за 40 км від районного центру і за 15 км від залізничної станції Тетерів. Населення — 1354 чоловіка. Сільській Раді підпорядковані населені пункти Заруддя, Кірове, Осовець, Підгайне, Слобода-Кухарська і Яхнівка.

У Кухарях — центральна садиба колгоспу «Перемога», за яким закріплено 5,3 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 3,5 тис. га орної землі. 14 колгоспників нагороджено орденами й медалями СРСР, серед них доярка (тепер зоотехнік) Н. Т. Самійленко і голова правління колгоспу І. М. Недзельський удостоєні ордена Леніна.

В селі є середня школа, клуб, бібліотека, лікарня.

У документах Кухарі вперше згадуються 1697 року. У 1868 і 1870 рр. тут відбулися виступи селян проти поміщика. Влітку 1914 року жителі Кухарів розгромили поміщицький маєток.

За активну участь у Великій Вітчизняній війні 344 жителів удостоєно урядових нагород.

На околицях сіл Кухарів та Підгайного виявлено залишки поселень доби неоліту.

ЛЮБИ́МІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 60 км від районного центру. Населення — 884 чоловіка. Сільській Раді підпорядковані населені пункти Андріївка, Овдієва Нива і Сичівка.

На території Любимівки міститься центральна садиба колгоспу «Комунар», який має 2,3 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1 тис. га орної землі. За успіхи, досягнуті в розвитку сільського господарства, 23 колгоспники одержали урядові нагороди.

У селі є середня школа, клуб, бібліотека, лікарня.

Вперше село згадується в історичних документах 1640 року під назвою Мокрець. За час існування село мало назви Мокрець, Злодіївка, Воздвиженське (з 1859 р.), Мануїльськ (з 1920 р.), Соснівка (з 1958 р.), Любимівка (з 1963 р.).

89 жителів — учасників Великої Вітчизняної війни — нагороджено орденами й медалями СРСР.

У селі похований відомий історик-краєзнавець Л. І. Похилевич (1816—1893).

МАКА́РІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 11 км від районного центру. Населення — 890 чоловік. Сільській Раді підпорядковані населені пункти Мала Макарівка й Русаки.

За колгоспом ім. 20-річчя Жовтня закріплено 3,5 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2,6 тис. га орної землі.

У селі є восьмирічна школа, клуб, бібліотека.

За мужність і відвагу, виявлені на фронтах Великої Вітчизняної війни, 87 жителів нагороджено орденами й медалями СРСР. Уродженець села Русаків П. С. Черненко удостоєний звання Героя Радянського Союзу.

МУСІ́ЙКИ — село, центр сільської Ради, розташоване за 24 км від районного центру. Населення — 968 чоловік. Сільській Раді підпорядкований населений пункт Поталіївка.

У Мусійках — центральна садиба колгоспу ім. XVI партз'їзду, який має 3 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2,3 тис. га орної землі.

У селі є середня школа, клуб, бібліотека. 198 жителів — учасників Великої Вітчизняної війни — нагороджено орденами й медалями СРСР.

Поблизу села — 10 старовинних курганів. 1873 року тут викопано скарб — 500 голландських, польських, прусських та ризьких монет XVII століття.

ОБУ́ХОВИЧІ — село, центр сільської Ради, розташоване за 12 км від районного центру. Населення — 2858 чоловік. Сільській Раді підпорядковане с. Станишівка.

На території Обуховичів міститься центральна садиба колгоспу ім. Чкалова, який має 4,3 тис. га сільськогосподарських угідь, з них 3,3 тис. га орної землі. За успіхи в розвитку сільського господарства 11 колгоспників нагороджено орденами й медалями СРСР.

У селі є середня школа, будинок культури, бібліотека.

Обуховичі відомі з кінця XVI століття.

За активну участь у Великій Вітчизняній війні 204 жителів відзначено урядовими нагородами.

ОЛИ́ВА — село, центр сільської Ради, розташоване за 22 км від районного центру і за 20 км від залізничної станції Тетерів. Населення — 383 чоловіка. Сільській Раді підпорядковані населені пункти Захарівка й Старовичі.

В Оливі — центральна садиба колгоспу «Прогрес», за яким закріплено 2,3 тис. га сільськогосподарських угідь, з них 1,6 тис. га орної землі.

У селі є середня школа, клуб, бібліотека.

За мужність, виявлену на фронтах Великої Вітчизняної війни, 80 жителів нагороджено орденами й медалями СРСР.

ОРА́НЕ — село, центр сільської Ради, розташоване за 22 км від районного центру. Насе-

лення — 1244 чоловік. Сільській Раді підпорядковані населені пункти Любидва, Степанівка і Хочева.

На території Ораного міститься центральна садиба колгоспу ім. Куйбишева, який має 3,3 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1,6 тис. га орної землі. За самовіддану працю 3 колгоспники удостоєно урядових нагород.

У селі є восьмирічна школа, клуб, три бібліотеки.

143 жителів — учасників Великої Вітчизняної війни — нагороджено орденами й медалями СРСР. Уродженець Ораного геолог І. Ф. Злобенко — лауреат Ленінської премії.

На околицях села виявлено могильник та залишки давньоруського городища.

ПІ́СКИ — село, центр сільської Ради, розташоване за 25 км від районного центру. Населення — 464 чоловіка. Сільській Раді підпорядковані населені пункти Доманівка, Карпилівка й Ковалівка.

Колгосп «Світанок» має 3,6 тис. га сільськогосподарських угідь, з них 2,2 тис. га орної землі. За успіхи в розвитку сільського господарства 4 колгоспників удостоєно урядових нагород.

У Пісках — восьмирічна школа, будинок культури, бібліотека.

Село засноване у 1861 році. 1898 року тут відбулося селянське повстання проти поміщика, яке жорстоко придушили війська.

За активну участь у Великій Вітчизняній війні 82 жителів нагороджено орденами й медалями СРСР.

ПРИ́БІРСЬК — село, центр сільської Ради, розташоване за 12 км від районного центру. Населення — 1558 чоловік. Сільській Раді підпорядковане с. Пироговичі.

На території Прибірська міститься центральна садиба колгоспу ім. Калініна, який має 3,7 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2,3 тис. га орної землі. За самовіддану працю 4 колгоспників нагороджено орденами й медалями СРСР.

У селі — середня школа, клуб, бібліотека, лікарня.

Вперше згадується село в історичних документах під 1584 роком.

У 1921 році організовано партійний осередок.

За мужність і відвагу, виявлені на фронтах Великої Вітчизняної війни, 164 жителів удостоєно урядових нагород.

Поблизу Прибірська виявлено залишки раннослов'янського поселення VI—VII століть.

РОВИ́ — село, центр сільської Ради, розташоване за 50 км від районного центру. Населення — 310 чоловік. Сільській Раді підпорядковані населені пункти Круги, Розтісне і Федорівка.

Колгосп «Більшовик» має 1,5 тис. га сільськогосподарських угідь, з них 788 га орної землі.

У Ровах є восьмирічна школа, клуб, бібліотека.

Село відоме з 1849 року. Місцеві жителі брали активну участь у революції 1905—1907 рр. Вони розгромили маєток поміщика. Революційну боротьбу очолювали А. Л. Рубан, Я. Є. Тищенко, А. Копищер, які були зв'язані з робітниками Києва.

За мужність і відвагу, виявлені на фронтах Великої Вітчизняної війни, 59 чоловік нагороджено орденами й медалями СРСР.

РОЗВА́ЖІВ — село, центр сільської Ради, розташоване за 18 км від районного центру. Населення — 935 чоловік. Сільській Раді підпорядковані населені пункти Жерева, Жеревпілля, Ставрівка і Шевченкове.

У Розважеві — центральна садиба колгоспу «Україна», за яким закріплено 3,9 тис. га сільськогосподарських угідь, з них 2,3 тис. га орної землі. За успіхи в розвитку сільського господарства 5 колгоспників нагороджено орденами й медалями СРСР.

У селі є середня школа, будинок культури, бібліотека, лікарня.

Розважів засновано на початку XVI століття.

1920 року тут створено партійний осередок, який об'єднував 19 комуністів. У 1923—1959 рр. Розважів — центр однойменного району.

У роки тимчасової фашистської окупації на території району діяв підпільний райком партії і партизанський загін (командир — К. М. Скрипник, комісар — С. Ю. Газинський). За мужність і відвагу, виявлені на фронтах Великої Вітчизняної війни, 169 жителів села відзначено урядовими нагородами.

РУ́ДНЯ-ДИ́МЕРСЬКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 15 км від районного центру. Населення — 255 чоловік. Сільській Раді підпорядковані населені пункти Володимирівка, Тростъ і Червоне.

У Рудні-Димерській міститься центральна садиба колгоспу ім. Леніна, який має 1,7 тис. га сільськогосподарських угідь, з них 957 га орної землі.

Тут є початкова школа, клуб, бібліотека.

Поблизу сучасного села на одному з островів річки Здвижу в XVI—XVII ст. була рудня. Звідси й походить назва села.

48 жителів — учасників Великої Вітчизняної війни — нагороджено орденами й медалями СРСР.

СИ́ДОРОВИЧІ — село, центр сільської Ради, розташоване за 30 км від районного центру. Населення — 570 чоловік. Сільській Раді підпорядковані населені пункти Буда-Полідарівська й Полідарівка.

На території Сидоровичів — центральна садиба колгоспу ім. Першого Травня, який має 2,3 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1,8 тис. га орної землі.

В селі є восьмирічна школа, клуб, бібліотека, лікарня. Вчитель С. П. Севрук удостоєний ордена Леніна.

За мужність і відвагу, виявлені на фронтах Великої Вітчизняної війни, 150 жителів нагороджено орденами й медалями СРСР.

СТА́РІ СОКОЛИ́ (до 1900 р.— Слобода) — село, центр сільської Ради, розташоване за

30 км від районного центру. Населення — 388 чоловік. Сільській Раді підпорядковані населені пункти Красилівка, Нові Макалевичі, Нові Соколи і Потоки.

Колгосп ім. Ватутіна має 3,9 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2,1 тис. га орної землі.

У селі є середня школа, клуб, бібліотека.

90 жителів — учасників Великої Вітчизняної війни — нагороджено орденами й медалями СРСР.

У селі Потоках після закінчення Коростишівської вчительської семінарії, працював учителем видатний український радянський письменник С. В. Васильченко (1879—1932).

ТЕРМАХІ́ВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 18 км від районного центру. Населення — 1097 чоловік. Сільській Раді підпорядковане с. Чкаловка.

На території Термахівки міститься центральна садиба колгоспу ім. Шевченка, за яким закріплено 2,3 тис. га сільськогосподарських угідь, з них 1,9 тис. га орної землі. За успіхи в розвитку сільського господарства 8 колгоспників нагороджено орденами й медалями СРСР, серед них ланковий М. П. Бойко — орденом Леніна.

У Термахівці є восьмирічна школа, клуб, дві бібліотеки.

Село засноване на початку XVII ст. Під час визвольної війни українського народу 1648—1654 рр. його жителі вчинили збройний напад на панський маєток. У липні 1831 року селяни Термахівки й сусідніх Феневичів повстали проти поміщиків.

За бойові заслуги на фронтах Великої Вітчизняної війни 210 жителів удостоєно урядових нагород.

Уродженцем села Термахівки є український радянський музикознавець і фольклорист М. Я. Береговський (1892—1961).

ТЕ́ТЕРІВСЬКЕ (до 1946 р.— Унин) — село, центр сільської Ради, розташоване за 18 км від районного центру. Населення — 1326 чоловік.

На території села знаходиться бригада колгоспу «Україна», центральна садиба якого — в Розважеві.

У Тетерівському є середня школа, клуб, бібліотека.

Село відоме з 1688 року.

128 жителів — учасників Великої Вітчизняної війни — нагороджено орденами й медалями СРСР.

ФЕ́НЕВИЧІ — село, центр сільської Ради, розташоване на правому березі річки Здвижу за 18 км від районного центру. Населення — 1488 чоловік. Сільській Раді підпорядковані населені пункти Рудня-Тальська, Рудня-Шпилівська й Соснівка.

Колгосп ім. Леніна має 3,7 тис. га сільськогосподарських угідь, з них 1,8 тис. га орної землі. За самовіддану працю 8 колгоспників нагороджено орденами й медалями СРСР.

У Феневичах є середня школа, клуб, бібліотека, лікарня.

Село відоме з XVII ст. У липні 1831 року селяни Феневичів і сусідньої Термахівки напали на панський маєток. Виступ був жорстоко придушений.

1921 року у Феневичах створено партійний осередок.

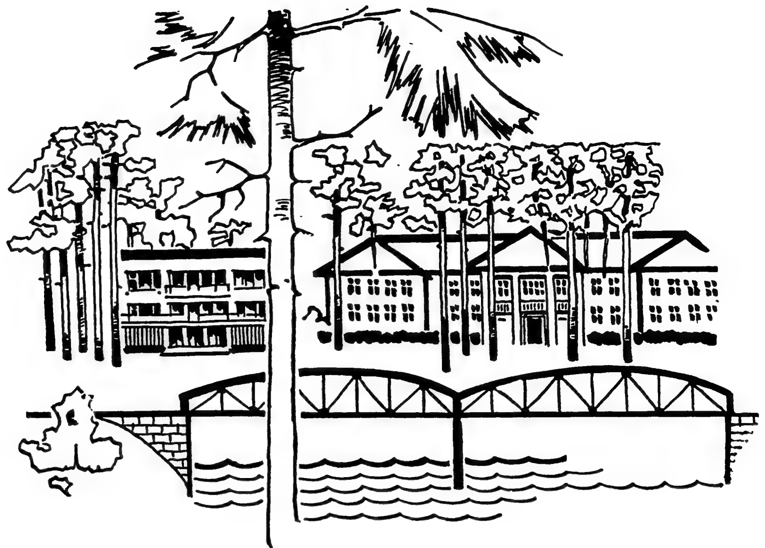
За мужність і відвагу, виявлені на фронтах Великої Вітчизняної війни, 282 жителів відзначено урядовими нагородами.

ШПИЛІ́ — село, центр сільської Ради, розташоване за 3 км від районного центру. Населення — 1277 чоловік. Сільській Раді підпорядковані населені пункти Білий Берег, Воропаївка, Зимовище і Рокитна Слобода.

У Шпилях — центральна садиба колгоспу «Радянська Україна», за яким закріплено 2,6 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1,2 тис. га орної землі.

У селі є середня школа, клуб, бібліотека.

156 жителів — учасників Великої Вітчизняної війни — нагороджено орденами й медалями СРСР.

ІРПІ́НЬ —

МІСТО ОБЛАСНОГО ПІДПОРЯДКУВАННЯ

Ірпінь розташований між річкою Ірпенем та її притокою Бучею, за 27 км від Києва, з яким сполучений асфальтовою дорогою. Залізнична станція на лінії Київ—Коростень. Населення — 25,2 тис. чоловік. Міськраді підпорядковано селища міського типу Буча, Ворзель, Гостомель і Коцюбинське.

Поблизу міста виявлено поселення зарубинецької культури.

На території Ірпеня у XVII ст. існувало село Романівка та хутір Любка, а в XIX ст. ще — село Северинівка, хутори Рудня, Стоянка. В Романівці в 1900 році проживало 249 чоловік. У селі було 338 десятин землі. На хуторі Любці жило 25 чоловік, які в основному були лісорубами. Населення Северинівки, що належала поміщикам Сагатовським, становило 290 чоловік. Селяни мали 480 десятин землі і займалися вирощуванням пшениці, городини. Кілька чоловік працювало на цегельні, яку поміщик побудував у 1868 році. Ще одна цегельня та водяний млин були споруджені і на хуторі Рудні. Згодом поміщик Соколовський відкрив шкіряний завод[1]. Селяни та зайшлі робітники розробляли ліс, закуплений лісопромисловцями. Пізніше його транспортували по Києво-Ковельській залізниці, будівництво якої почалося 1898 року. Прокладання залізниці сприяло зростанню поселень. Поміщики продавали на шпали ліс, а ділянки, звільнені від нього, на кабальних умовах здавали поселенцям в оренду.

В 1900 році біля залізничного мосту через річку побудовано роз'їзд Ірпінь. Через два роки по залізниці пішли поїзди[2]. У поселенні, що виникло тут же, мешкали будівельники, залізничники, лісоруби, кустарі та дрібні торговці. До 100 чоловік збільшилася кількість робітників на цегельні в Северинівці. 1902 року в Рудні на шкірзаводі та в млині працювало близько 20 робітників.

---

[1] Список населенных мест Киевской губернии, стор. 60, 67, 70, 139, 143.
[2] Столичная магистраль Украины. К., 1970, стор. 16.

Незабаром нове поселення Ірпінь злилося з Северинівкою, і вже в 1903 році кількість жителів його досягла майже трьох тисяч. У документах поселення іменувалося як Ірпінські дачі і входило до Ворзельської волості. Відкрилося кілька лісних складів, виникло більше десятка трактирів, дрібних крамниць.

Життя трудящого люду було тяжким. Поміщики й капіталісти наживалися на його праці. Панувало цілковите політичне безправ'я. Тому революційні події липня 1903 року в Києві знайшли гарячий відгук і серед робітників Ірпеня. Місцеві залізничники підтримали страйк, оголошений залізничниками Київського вузла.

Революція 1905—1907 рр. ще більш загострила боротьбу робітників за свої права. В жовтні 1905 року вони брали активну участь у загальному всеросійському страйку залізничників.

Навколо Ірпеня в 1913 році розширилися розробки лісу і спонділових глин, з яких виробляли цеглу. Через рік залізничний роз'їзд став станцією. Почалося добування торфу. Все це зумовило швидке зростання населення, кількість якого перевищувала 5 тис. чоловік[1]. Третину жителів становили робітники. Умови праці їх, особливо на цегельні та лісопромислах, були надзвичайно важкі. Робочий день тривав 10—12 годин. Значну допомогу робітникам у підвищенні їх класової свідомості подавали більшовики Києва, які через залізничників доставляли газету «Правда», листівки, прокламації.

Передові робітники домагалися відкриття в Ірпені школи. 30 серпня 1909 року на кошти населення тут відкрито сільське двокласне училище[2]. Через чотири роки почала діяти вища початкова школа.

До Ірпеня приїжджали видатні українські й російські письменники Леся Українка, Панас Мирний, І. К. Карпенко-Карий, О. І. Купрін, С. В. Васильченко, корифеї театру М. К. Садовський, П. К. Саксаганський, М. К. Заньковецька та інші.

Перемога Великого Жовтня в Петрограді, ленінські декрети про мир і землю викликали серед трудящих Ірпеня велике піднесення, посилили їх боротьбу проти Центральної ради, яка захопила владу. У лютому 1918 року загони червоногвардійців визволили Ірпінь. Проте закріпити владу трудящих, обрати її органи не вдалося. Наприкінці місяця з Коростеня підійшли війська кайзерівської Німеччини, а слідом за ними — й гайдамаки. Проти них з Києва виступили червоногвардійці, в т. ч. загін київських залізничників під командуванням Г. І. Чудновського. В боях у районі станцій Бородянка—Буча брали участь також ірпінські робітники. Але сили були нерівні. Незважаючи на героїчний опір, червоногвардійські загони 24 лютого змушені були залишити станцію Ірпінь. Підірвавши міст через річку Ірпінь, вони на деякий час затримали просування ворога.

Окупанти зганяли жителів на відбудову станції. Проте робітники саботували заходи кайзерівців. 30 березня залізничники підтримали політичний страйк київських робітників, затримали рух поїздів.

В січні 1919 року, коли розгорнулася активна боротьба проти Директорії, робітники Ірпеня влилися до партизанських повстанських загонів, які вели бої з ворогом. 5 лютого вигнані з Києва петлюрівці намагалися закріпитися на залізниці, яка через Ірпінь вела на Коростень, але під натиском частин 1-ї Української радянської дивізії вони змушені були відступати. 18 лютого Ірпінь був визволений[3].

З перших днів почав діяти ревком та партійний осередок, до якого входило 17 комуністів і кілька десятків співчуваючих[4]. Комуністи спрямовували ірпінців на налагодження роботи транспорту, підприємств, заготівлю торфу і дров, організовували суботники. Весною 1919 року, коли відбудували мости через річки Ірпінь і Бучу, на дільниці відновився рух поїздів. У цей час загострилася боротьба з куркулями та бандитами, які намагалися перешкодити нормальній роботі залізниці.

[1] Київський облдержархів, ф. 463, оп. 1, спр. 758, арк. 24; ф. 696, оп. 1, спр. 325, арк. 11.
[2] Газ. «Киевлянин», 11 вересня 1909 р.
[3] ЦДАРА, ф. 103, оп. 1, спр. 119, арк. 73; газ. «Киевский коммунист», 19 лютого 1919 р.
[4] АІІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 4, спр. 186, арк. 123, 128.

Ревком мобілізував трудящих на боротьбу з ними. У квітні створено Ірпінський партійний комітет, який керував також діяльністю комуністів навколишніх сіл. У результаті широкої роз'яснювальної роботи серед селянських мас було зібрано для потреб Червоної Армії багато хліба, теплого одягу. Сотні селян направлено в червоноармійські частини. Формувалися бригади трудового фронту.

Весною 1919 року Ірпінь став волосним центром. У ньому проживало близько 3 тис. чоловік. У середині березня відбулися вибори до селищної та волосної Рад робітничих і селянських депутатів[1]. Одним із керівників селищної Ради був робітник-залізничник Д. П. Павлов, делегат II з'їзду Рад України[2].

Виконком Ради розгорнув активну діяльність. Він наклав контрибуцію на місцевих багатіїв і тих, що приїхали з Києва на відпочинок, конфіскував будинки та майно прихильників петлюрівців[3]. Сім'ї робітників з халуп переселилися у конфісковані будинки великих домовласників. Було зміцнено міліцію, проведено вибори народного суду.

Під час тижня фронту залізничники з участю молоді побудували клуб. З цієї нагоди 8 квітня 1919 року партійний осередок надіслав В. І. Леніну телеграму: «Ірпінський комуністичний осередок, зібравшись 7 квітня на урочисте відкриття клубу комуністів, шле Вам привіт, дорогий товаришу, як великому вождеві світового пролетаріату, висловлюючи радість і впевненість у перемозі пролетаріату. Клянемося перед червоним прапором твердо і стійко стояти на сторожі комунізму[4]!».

Ірпінські комуністи свято виконували клятву, дану Іллічеві. Під їх керівництвом організувалися і стали працювати профспілки залізничників, лісорубів, робітників торфорозробок, учителів. Під час наступу денікінців комуністи першими пішли на фронт, ведучи за собою сотні добровольців. У серпні, коли ворог захопив Київ, ірпінці брали участь у боях у складі 60-ї дивізії 12-ї армії, яка тримала оборону на річці Ірпінь[5].

На початку вересня 1919 року денікінці захопили селище. Вони тероризували трудяще населення, вже в перші дні розстрілявши 11 чоловік[6].

Члени підпільної групи, які підтримували зв'язки з комуністами Києва і своїм ревкомом, що відійшов з загонами Червоної Армії, проводили агітаційну роботу серед трудящих, спрямовану проти ворога, передавали командуванню 12-ї армії відомості про рух військових ешелонів через станцію Ірпінь. 20 вересня група військ 12-ї армії на чолі з Й. Е. Якіром перейшла в контрнаступ. Після жорстоких боїв на початку жовтня Ірпінь було визволено. З першого ж дня ірпінці подавали допомогу Червоній Армії. Під керівництвом ревкому, який з 15 жовтня відновив діяльність, робітники працювали на спорудженні укріплень[7], налагодили рух поїздів між Коростенем та Ірпенем, що підвозили на фронт поповнення, боєприпаси, продовольство. Але з 17 жовтня тут знову розгорнулися бої. Контрнаступ білогвардійців стримувала 58-а стрілецька дивізія 12-ї армії під командуванням героя громадянської війни І. Ф. Федька, яка займала оборону на лівому березі Ірпеня. Наприкінці жовтня селище кілька разів переходило з рук у руки. 19 грудня воно остаточно було визволено від денікінців.

Партійний осередок, у якому налічувалося 15 комуністів, очолюваних І. Л. Курдюковим, ревком знову розгорнули свою діяльність. Під їх керівництвом трудящі приступили до відбудови господарства. Довелося долати величезні труднощі. В Ірпені спалахнула епідемія тифу. В селищі був лише один лікар та кілька фельдшерів. У боротьбі проти епідемії значну підтримку подав Київський повітовий ревком. З його допомогою відкрито лікарню, налагоджено постачання продовольством.

---

[1] АІІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 4, спр. 199, арк. 18.
[2] Київський облдержархів, ф. Р-111, оп. 1, спр. 6, арк. 94.
[3] Газ. «Сільська комуна», 3 квітня 1919 р.
[4] В. І. Ленін і український народ. Збірник документів. К., 1970, стор. 32.
[5] ЦДАРА, ф. 1499, оп. 1, спр. 56, арк. 2.
[6] Київський облдержархів, ф. Р-1, оп. 1, спр. 5, арк. 3—4.
[7] Там же, арк. 5; спр. 90, арк. 344.

Взимку, 28 грудня, відбулися вибори до селищної Ради робітничих, селянських і червоноармійських депутатів. Рада взялася за поліпшення житлових і побутових умов трудящих. Було відбудовано млин, вживалися заходи щодо припинення самовільної порубки лісу, готувалися до відкриття шкіл.

У січні 1920 року обрано волосний ревком. У його складі працювали комуністи Й. Левинський, І. Поруков, І. Яншин[1]. Партосередок, у якому в лютому налічувалося 28 членів[2], та волревком розгорнули роботу серед селян волості. Вони створювали в селах партійні осередки, згуртовували бідняцький актив, проводили агітаційну та культурно-масову роботу. Селяни активніше стали постачати військовим частинам і робітникам хліб, продукти, збирати кошти для зміцнення Червоної Армії.

В квітні 1920 року в Ірпені відбулися нові вибори до Ради, у складі якої було 19 комуністів і 5 безпартійних[3]. Рада і партосередок мобілізували трудящих на подання допомоги фронту, відбудову колійного господарства. На початку квітня було проведено тиждень транспорту. Вечорами в клубі виступали агітбригади, лектори з Києва.

Незабаром селище стало ареною нових боїв. У травні Ірпінь захопили білополяки. По річці від залізничного моста й до села Горенки 4,5 тис. бійців 44-ї і 58-ї стрілецьких дивізій 12-ї армії мужньо стримували великі сили ворога, що рвалися на Київ. 15 червня частини 25-ї Чапаєвської дивізії визволили селище від білополяків[4].

Внаслідок жорстоких боїв селище і станція зазнали великих руйнувань, мости і багато будинків було спалено. Партійний осередок та ревком мобілізували людей на відбудову станції, залізничного моста через річку Ірпінь. У серпні почали працювати залізниця, телеграф, пошта. Тоді ж створено партійний комітет, який об'єднав комуністів Ірпінської і Ворзельської волостей, спрямувавши їх діяльність на мобілізацію трудящих для боротьби з бандитизмом та зміцнення Радянської влади[5]. 25 липня в с. Яблунці комітет створив комнезам[6]. У серпні виникла й комсомольська організація, в якій налічувалося 30 чоловік. Вона допомагала партійному комітету і ревкому в охороні залізниці, лісу та лісорозробок, проведенні культурно-масової роботи. Багато молоді пішло добровольцями на боротьбу проти білополяків і Врангеля. Партком, органи місцевої влади розгорнули роботу по відбудові господарства. До кінця 1920 року в селищі вже діяли лісо- і торфорозробки, млин та кустарні підприємства. Влітку 1925 року почав видавати продукцію цегельний завод, на якому працювало до 120 чоловік.

На початку 20-х років в Ірпені створюються сільськогосподарські кооперативні об'єднання, що вирощували овочі, фрукти, та об'єднання кустарів. У 1920—1922 рр. діяли артілі «Ірпінська» та «Незаможник». У 1922 році виникає Ірпінське товариство сільськогосподарського промислу. Воно здійснювало посередницькі операції своїх членів щодо переробки сільськогосподарської продукції, фінансування. Товариство поширювало свою діяльність на Гостомельську, Бородянську та Макарівську волості[7].

1924 року організовується споживча кооперація, до якої спочатку входило 200 пайовиків. Вони боролися з спекулянтами, які тримали в своїх руках торгівлю і встановлювали високі ціни на товари та продукти. Через два роки споживча кооперація мала власні кошти на суму 3 тис. крб.[8] Вона відкрила три магазини, хлібопекарню продуктивністю 30—40 пудів на добу; а на початку 1925 року — бетонну

---

[1] Київський облдержархів, ф. Р-3, оп. 1, спр. 19, арк. 17.
[2] АІІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 5, спр. 175, арк. 32, 47.
[3] Київський облдержархів, ф. Р-3, оп. 1, спр. 109, арк. 5.
[4] ЦДАРА, ф. 1312, оп. 1, спр. 318, арк. 23.
[5] АІІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 5, спр. 175, арк. 33, 47.
[6] Київський облдержархів, ф. Р-3, оп. 2, спр. 21, арк. 9.
[7] Там же, ф. Р-546, оп. 1, спр. 346, арк. 4.
[8] Газ. «Экономический вестник», 14 липня 1926 р.

майстерню «Ірпіньбет», де 30 робітників виготовляли круги для колодязів, черепицю та пустотілу цеглу.

У зв'язку з ліквідацією волостей у 1923 році Ірпінь увійшов до Гостомельського району Київської губернії. У селищі було 415 будинків і проживало 1279 чоловік[1]. 3 серпня 1920 року почала діяти лікарня. Через чотири роки в ній працювало 4 лікарі і 10 працівників середнього медперсоналу. Функціонували також амбулаторія і аптека.

Швидко налагоджувалася робота навчальних закладів. Ще 29 серпня 1920 року шкільний відділ Ірпінського ревкому провів з'їзд учителів, де обговорювалося питання підготовки до навчального року і створення трудових шкіл. Київський повітревком надіслав до селища два вчителі. Було створено 3 початкові школи. У 1924 році діяли трудова семирічна і початкова школи, в яких навчалося близько 300 дітей. З 1920 по 1922 рік в Ірпені працювали курси грамоти для дорослих.

Центром культурно-масової роботи був клуб, де працювали гуртки художньої самодіяльності, демонструвалися кінофільми тощо. В розгортанні політичної агітації та в проведенні культурно-масових заходів активну допомогу подавали червоноармійці 25-ї Чапаєвської дивізії. Політпрацівники виступали з доповідями, організовували агітконцерти. Наприкінці 1920 року відкрито бібліотеку.

1925 року відбудова господарства завершилася. В 1929 році в Ірпені проживало 2508 чоловік населення, в т. ч. робітників — 466, службовців — 210, кустарів — 56, колгоспників — 30, осіб вільних професій — 28, інших (крамарів, домовласників) — 970. У 1930 році в селищі залишилося 153 десятини орної землі, тому сільгоспартілі «Незаможник» та «Ірпінська» припинили своє існування. Їх угіддя відійшли до лісництва[2].

Реконструювалися старі, ставали до ладу нові підприємства. 1928 року на цегельному заводі побудували 28-камерну кільцеву піч, механізували формовку цегли. Підприємство виробляло за сезон 10 млн. штук цегли. Через десять років відбулася нова реконструкція: споруджено 83 калориферні сушарки, розширено піч, у результаті чого завод почав працювати цілорічно і вдвічі збільшив випуск продукції, а в 1940 році виробив уже 32 млн. штук цегли. У 1929 році діяли: каніфольний завод, промислова артіль «Крок вперед», яка щорічно виробляла на 6—7 тис. крб. взуття. Понад 30 робітників працювали на лісопилці[3]. На околиці Ірпеня ще в 1928 році почалося будівництво Бучанського торфопідприємства, а через рік — Ірпінського навчально-виробничого комбінату «Укрторфооб'єднання». Він мав відіграти велику роль у створенні технічної бази для торфопідприємств України, підготовці для них кадрів. У 1931 році здано в експлуатацію навчально-виробничі майстерні. Тут велася експериментальна робота, а згодом і виготовлялися торфодобувні машини. В 1938 році підприємство перейменовано в Головні майстерні «Укрторфотресту».

До 14-ї річниці Великого Жовтня стала до ладу невелика електростанція, у наступному році сюди перевели з Києва локомобільну базу «Укрторфотресту».

У роки соціалістичної перебудови господарства в Ірпені значна увага приділялася охороні здоров'я трудящих. У лікарні та залізничній амбулаторії працювало 8 лікарів і 12 медпрацівників з середньою спеціальною освітою, діяла аптека. Чудова природа: хвойні і мішані ліси, річка — все це створювало сприятливі умови для оздоровлення трудящих та їх дітей. Уже в 1930 році в приміщеннях колишніх приватних дач — «Блакитної», «Білої» — відкрили будинки відпочинку. З 5 квітня Ірпінь стає дачним селищем[4]. У піонерських таборах улітку щороку загартовували своє здоров'я 6—8 тис. дітей.

Крок вперед зроблено в галузі народної освіти. У залізничній семирічній школі в 1930 році навчалося 300 учнів і працювало 20 учителів. У 1934 році її було перетво-

[1] Київський облдержархів, ф. Р-112, оп. 1, спр. 429, арк. 38, 39; спр. 236, арк. 5.
[2] Там же, спр. 7501, арк. 2, 3, 5.
[3] Там же, арк. 6.
[4] Там же, арк. 2, 3.

рено на десятирічну. Кількість учнів у 1940/41 навчальному році тут досягла 700 дітей, а вчителів — до 40. З 1929 по 1932 рік при навчально-виробничому комбінаті існували школа ФЗН і технікум торф'яної промисловості, який потім реорганізовано в гірничо-паливний.

У клубі систематично демонструвалися кінофільми, працювали драматичний, хоровий, музичний та стрілецький гуртки. На колишній дачі київського фабриканта Чоколова в 1936 році створено Будинок творчості письменників України. Тут у 1938—1939 рр. відпочивали і працювали М. Т. Рильський, О. П. Довженко, К. Г. Паустовський, О. Т. Твардовський, М. В. Ісаковський, М. М. Ушаков, М. М. Асєєв та багато інших письменників. На т. зв. ірпінських вечорах вони обговорювали свої твори, а також виступали у клубах, школах, бібліотеці. Довгий час тут жила видатна українська співачка народна артистка УРСР О. А. Петрусенко.

З кожним днем життя ставало кращим і заможнішим. Та 22 червня 1941 року почалася Велика Вітчизняна війна. Уже в перші дні понад 300 жителів селища вступили до лав Червоної Армії. Першими добровольцями були комуністи Головних майстерень на чолі з секретарем парторганізації Є. М. Бродським, 52 комсомольці-випускники середньої школи. Ірпінська партійна організація створила винищувальний батальйон з жителів, який виловлював ворожих диверсантів. Підрозділ батальйону з робітників Головних майстерень на чолі з інженером І. М. Авдієнком евакуйовував устаткування підприємств, а потім перейшов у розпорядження військкомату.

З середини липня і до 19 вересня біля селища та на першій лінії Київського укріпрайону, що проходила вздовж правого берега річки Ірпеня, точилися запеклі бої з ворогом, який рвався до Києва. Наступ гітлерівців стримували частини 23-ї мотострілецької дивізії, ополченці. На залізниці тяжкі бої вели воїни бронепоїзда № 56 під командуванням капітана П. К. Іщенка та бронепоїзда залізничників Києва, комісаром, а потім командиром якого був С. П. Голованьов — секретар парткому Київського залізничного вузла. Лише 24 серпня після жорстоких боїв гітлерівцям вдалося захопити селище. Біля залізничного моста на смерть стояли бійці 56-го полку 4-ї дивізії НКВС, героїчно билися також курсанти Київського артилерійського училища.

Окупувавши Ірпінь, гітлерівці грабували підприємства, склади, магазини, вивозили до Німеччини молодь, розправлялися з активістами. Населення селища піднялося на боротьбу з ненависним ворогом. Уже в 1942 році в Ірпені діяла підпільна партійна група, організована Києво-Святошинським райкомом партії на чолі з секретарем В. Ф. Малишкіним. На торфорозробках біля селища працював член Київського основного підпільного міськкому партії Ф. Д. Зубков, який підтримував зв'язки з підпільними групами та партизанами, що базувалися в місцевих лісах. Влітку 1943 року тут діяв партизанський загін ім. Леніна, яким командував П. Й. Перевертун. Секретарі Києво-Святошинського підпільного райкому комсомолу А. П. Смирнов і В. М. Камінська організували в Ірпені явочні квартири, підібрали людей для зв'язку з партизанами, здійснювали керівництво комсомольцями-підпільниками. У серпні 1943 року В. М. Камінська загинула, виконуючи бойове завдання.

На боротьбу з ворогом ставали навіть діти. Так, піонери середньої школи Володя Козир і Толя Хлистунов були партизанськими зв'язківцями. В листопаді 1943 року під час виконання завдання вони потрапили до рук гітлерівців і були закатовані. Їх посмертно нагороджено медаллю «За відвагу»[1]. Партизанські дії навколо Ірпеня сприяли успіхам радянських військ, що оволоділи столицею Радянської України. Партизани провели розвідку сил ворога, захопили мости через річки.

6 листопада 1943 року селище визволили частини 74-ї Червонопрапорної дивізії 38-ї армії 1-го Українського фронту. У боях за Ірпінь полягло 172 радянські воїни.

---

[1] Шляхами комсомольської слави. К., 1968, стор. 33; газ. «Київська правда», 3 червня 1966 р.

Їх поховано в трьох братських могилах. Понад 500 місцевих жителів билися на фронтах Великої Вітчизняної війни, визволяючи від ворога свою Батьківщину. Багато з них допомагали європейським народам вести боротьбу проти гітлерівців. Л. В. Доб'є під час словацького повстання восени 1944 року командував ротою Чехословацької партизанської бригади, Ф. П. Якубенко взимку 1945 року був одним з керівників повстання військовополонених на кораблі «Норд» у Норвегії.

Покладення вінків до пам'ятника воїнам, які загинули при визволенні Ірпеня. 1965 р.

Великих збитків завдали окупанти селищу. Вони повністю зруйнували Головні майстерні, цегельний завод, торфопідприємство. Під керівництвом партійної організації, селищної Ради трудящі Ірпеня відразу приступили до відбудови залізничного господарства, мостів через річки Ірпінь та Бучу, а в березні 1944 року — Головних майстерень. У 1944 році видав 2,5 млн. штук цегли для відбудови Києва цегельний завод. Наприкінці 1946 року підприємство було реконструйовано, вступив до ладу черепичний цех, впроваджено штучне сушіння цегли, що більш як втричі підвищило її випуск.

З 1947 року розгорнулося освоєння Ірпінської заплави загальною площею 8,2 тис. га, споруджувалася інженерно-меліоративна система, яка стала до ладу в 1952 році. В 1947 році в Ірпені почала працювати 4 київська експедиція «Лісопроект», а через чотири роки — Управління лісовпорядчими експедиціями України, яке вело роботи по захисту й збереженню лісів.

Відбудовувалися й почали працювати лікувально-оздоровчі заклади. Майже зразу після визволення відновили роботу лікарня, амбулаторія. В 1944 році в приміщеннях колишньої «Білої» дачі відкрито будинок відпочинку профспілки працівників шкіряної промисловості. У цьому ж році розпочалися заняття в середній школі. Діяв клуб залізничників.

За роки післявоєнних п'ятирічок швидкими темпами зростали підприємства. В 1952 році в Головних майстернях введено в дію сталеплавильний цех. На кінець п'ятої п'ятирічки випуск валової продукції в порівнянні з 1940 роком збільшився в два рази. Підприємство освоїло виробництво нових машин, зокрема універсального торфоескалатора на гусеничному ходу. В лютому 1957 року майстерні було реорганізовано у машинобудівний завод «Ірпіньмашторф». Валова продукція підприємства в 1958 році збільшилася проти 1955-го в 1,7 раза.

В роки семирічки завод було реконструйовано. Побудовано слюсарно-складальний цех, компресорне відділення, електричну підстанцію. В 1964 році на міжнародній виставці в Москві демонструвався новий зразок меліоративного екскаватора ЕМ-152. Ця машина була удостоєна диплома II ступеня. Семирічний план завод перевиконав, випуск продукції збільшився у 2,4 раза, а продуктивність праці зросла на 57 процентів.

За успіхи в розвитку машинобудування для торф'яної промисловості в 1966 році 7 трудівників заводу було нагороджено орденами і медалями, в т. ч. майстра О. С. Лосєва — орденом Трудового Червоного Прапора. Значних досягнень добився колектив підприємства в соціалістичному змаганні на честь 50-річчя Великого Жовтня. В порівнянні з останнім роком семирічки на 22 проц. збільшено випуск продукції. В юві-

Ірпінський цегельний завод. 1965 р.

Ірпінський індустріальний технікум. 1969 р.

лейному 1967 році випущено 150 різних екскаваторів і розстильних машин. Продукція заводу завоювала хорошу славу не тільки в Радянському Союзі, а й за рубежем, зокрема в Угорщині, НДР.

Протягом восьмої п'ятирічки випуск машин на підприємстві зріс більш як на 50 проц., а продуктивність праці — на 42,3 проц. Комуністи, яких на початку 1970 року було 120, очолили на заводі рух за комуністичну працю. Першими ударниками комуністичної праці стали члени КПРС В. О. Навроцький, М. А. Касян і Є. П. Михайлов. На 1970 рік цього звання удостоєно близько 200 машинобудівників. 110 комсомольців підприємства — передовики змагання, активісти громадсько-політичного життя.

Весь час нарощував потужність цегельний завод. У 1957 році тут замість кільцевих печей побудовано тунельні продуктивністю близько 100 тис. штук цегли на добу. 1964 року завод реорганізовано в Бучанське заводоуправління будівельних матеріалів. На кінець семирічки воно стало одним з найбільших серед підприємств тресту і в 1967 році виготовило 63 млн. штук цегли та 2,6 млн. штук черепиці. У липні 1966 року за виробничі досягнення групу передовиків відзначено урядовими нагородами. Ордена Трудового Червоного Прапора удостоєно слюсаря П. Д. Суського.

У 1955 році в селищі утворено Ірпінське заводоуправління цегельно-черепичних заводів, яке через два роки, освоївши проектну потужність, виготовило 78 млн. штук цегли. У 1964 році підприємство почало випускати вироби з полістиролу, поліетилену і пінопласту. Йому присвоєно звання колективу комуністичної праці. У березні 1966 року заводоуправління перетворено на комбінат стінових матеріалів і будпластмас. За високі трудові успіхи у виконанні завдань семирічки 28 липня 1966 року 15 передовиків комбінату нагороджено орденами і медалями, серед них — І. В. Соломаху — орденом Леніна, О. Г. Кізлат і О. С. Ткаченко — орденом Трудового Червоного Прапора. Урядові нагороди ще більше окрилили колектив підприємства. У соціалістичному змаганні на честь 50-річчя Великого Жовтня комбінату вручено на вічне зберігання пам'ятний Червоний прапор Київського обкому КП України, обласної Ради депутатів трудящих і обласної ради профспілок. Його занесено також до Книги пошани Київщини. На підприємстві є 163 комуністи і 170 комсомольців, які ведуть перед як на виробництві, так і в громадському житті.

Робітник комбінату, ударник комуністичної праці П. С. Бондаренко удостоєний честі бути делегатом XXIV з'їзду КП України.

З кожним роком збільшує випуск продукції фабрика шкіргалантерейних виробів, яка до 1960 року була невеликою промартіллю «Прогрес». Якщо 1964 року валова продукція її становила близько 1 млн. крб., то в 1967 році — 5,8 млн. крб. За високі виробничі показники колективу на честь 50-річчя Великого Жовтня вручено пам'ятний Червоний прапор Київського обкому КП України, обласної Ради депутатів трудящих і обласної ради профспілок, а групу працівників відзначено урядовими нагородами, в т. ч. О. Я. Соснову — орденом Леніна, М. Г. Скляра — орденом Трудового Червоного Прапора. На базі невеликої промартілі в 1960 році створено меблеву фабрику, яка за десятиріччя втричі збільшила випуск виробів. У ювілейному 1967 році столяра І. І. Торгонського нагороджено орденом Трудового Червоного Прапора. За післявоєнні роки стали до ладу ще троє нових підприємств: 1955 року — деревообробний завод, 1966 — ремонтно-будівельне управління і комбінат комунальних підприємств.

Змінилася структура промисловості міста. У 1961 році третину продукції міста давали підприємства будівельних матеріалів, 28,5 проц.— деревообробної промисловості, 22,7 — машинобудівної, 13,9— побутового обслуговування населення, 11 проц.— легкої промисловості. Наприкінці семирічки провідне місце належало підприємствам машинобудування і будматеріалів. Частка їх продукції становила понад 60 процентів.

Швидкий розвиток промисловості сприяв зростанню селища та кількості населення, поліпшенню його культурно-побутових умов. У 1956 році Ірпінь став містом районного підпорядкування. У ньому жило 12 тис. чоловік. Все більше уваги приділялося благоустрою. У 1963 році Ірпінь переведено до категорії міст обласного підпорядкування. Через два роки в ньому жило 22,1 тис. населення. Протягом 1963—1969 рр. тут побудовано близько 50 великих комунальних будинків, в яких одержали квартири 2 тис. сімей. Справили новосілля і 970 індивідуальних забудовників. За цей час заасфальтовано 27,2 км доріг і 14,4 км тротуарів. На маршрутах, що зв'язують місто з Києвом та навколишніми селищами, регулярно курсують автобуси.

В 1964 році в місті почалися будівництво водопроводу та газифікація. На кінець 1969 року голубе паливо одержала 1821 квартира, а протяжність водопроводу становила понад 10 км. Побудовано будинок торгівлі. Ірпінців обслуговує понад 20 промтоварних і продовольчих магазинів, ресторан, 6 їдалень, 2 чайні. Значно розширився побутовий комбінат, що має в Ірпені 11 цехів, у яких трудиться близько 110 чоловік.

У місті працюють центральна, дитяча та дві дільничні лікарні, дві поліклініки, пункт невідкладної допомоги, молочна кухня, три дитячі комбінати. Населення обслуговує 85 лікарів і близько 170 медпрацівників з середньою спеціальною освітою. Заслужений авторитет у трудящих завоювали лікарі, нагороджені орденами, А. П. Теплова, А. З. Трубникова.

Ірпінь з його красивою природою став чудовою здравницею. В 4 санаторіях і 2 будинках відпочинку лікується і відпочиває щомісяця понад 3 тис. чоловік. Їх обслуговує 44 лікарі і 106 медпрацівників з середньою освітою. Влітку в 17 піонерських таборах оздоровляється 10 тис. дітей.

Розширилася мережа освітніх закладів. У 1969 році в місті побудовано нове приміщення середньої школи на 960 місць.

Тубсанаторій в Ірпені. 1969 р.

У 1970 році у 3 середніх, 2 восьмирічних і початковій школах та школі робітничої молоді навчалося близько 3 тис. учнів і працювало 394 вчителі. Серед них 28 відмінників народної освіти УРСР. За багаторічну і бездоганну педагогічну роботу вчителів середньої школи В. А. Мрищука і О. Ф. Шолоха в 1953 році було нагороджено орденами Леніна.

За післявоєнний час Ірпінський гірничо-паливний технікум, який у 1968 році реорганізовано в індустріальний, випустив понад 8 тис. спеціалістів. У 1956 році в місті створено ще один спеціальний середній навчальний заклад — сільськогосподарський технікум бухгалтерського обліку. За 15 років існування його закінчило 3100 чоловік.

Великих досягнень здобуто і в розвитку культурно-освітніх закладів. У міській бібліотеці в 1970 році налічувалося понад 60 тис. книжок. Вона брала участь у загальносоюзному огляді, присвяченому 50-річчю Великого Жовтня, і завоювала звання культурно-освітнього закладу відмінної роботи. Понад 25 тис. томів — у фонді міської бібліотеки для дітей. Крім того, працюють бібліотеки на всіх підприємствах, у школах. Хорошим місцем відпочинку ірпінців є будинок культури Бучанського заводоуправління, побудований 1953 року. Тут виступають артисти Києва, поети, демонструються кінофільми, працюють гуртки художньої самодіяльності. У 1970 році споруджено будинок культури на комбінаті стінових матеріалів і будпластмас. Тут створено також музей трудової слави. Всього в місті працює 3 будинки культури, 2 клуби, широкоекранний кінотеатр.

До Ірпінського будинку творчості письменників приїжджають працювати відомі діячі літератури і культури. Лауреат Ленінської премії письменник Михайло Стельмах написав у Ірпені романи «Хліб і сіль», «Правда і кривда», «Кров людська не водиця» та інші твори. Вадим Собко створив п'єси: «За другим фронтом», «Капітан Коршун», «Пісня над зорями». Натан Рибак писав історичний роман «Переяславська рада». У місті проживають Герої Радянського Союзу В. С. Лихотворик, П. М. Тананаєв, Н. Н. Федутенко, генерали у відставці Ф. І. Коновалов і Ф. Ю. Боков.

Усі досягнення в економічному і культурному житті ірпінці здобули під керівництвом міської партійної організації. У 1970 році вона налічувала в своїх рядах 1240 членів і кандидатів у члени партії. Понад тисяча комуністів трудиться у сфері матеріального виробництва. Вони є передовиками підприємств, організаторами соціалістичного змагання, новаторами виробництва. У місті — 2928 комсомольців, які ведуть велику роботу в комуністичному вихованні молоді.

Трудящі Ірпеня на чолі з комуністами впевнено крокують світлою дорогою Ілліча до щасливого майбуття.

В. І. ШЕЛУДЧЕНКО

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ, ЦЕНТРИ СЕЛИЩНИХ РАД, ПІДПОРЯДКОВАНИХ ІРПІНСЬКІЙ МІСЬКІЙ РАДІ

БУ́ЧА — селище міського типу (з 1938 року), підпорядковане Ірпінській міській Раді, розташоване між невеличкими річками Бучею і Рокачем — притоками Ірпеня. Залізнична станція на лінії Київ—Коростень. Населення — 19,4 тис. чоловік.

У Бучі працюють лісотарний комбінат, склотарний завод, цехи Київського експериментального заводу побутової хімії, Боярської швейної фабрики, Ірпінського промкомбінату, пересувна механізована колона № 165 Київводбуду, Український філіал Всесоюзного інституту склопластики і скловолокна, створений у 1959 році, торфо- і лісорозробки.

У селищі розміщена садиба радгоспу «Київський». Його очолює заслужений зоотехнік УРСР, кандидат економічних наук, Герой Соціалістичної Праці І. Ю. Руденко. В господарстві — 2824 га землі. Воно спеціалізується на відгодівлі свиней, має молочно-племінну ферму. У 1969 році тваринники здали на Київський м'ясокомбінат 14 944 цнт свинини, надоїли на корову по 3415 кг молока, а від окремих рекордисток — по 7200 кг. У радгоспі є рибне господарство, цегельний завод. З 1954 року радгосп— учасник ВДНГ СРСР, відзначений 15 золотими, 31 срібною медалями і 4 дипломами.

На території господарства виросло показове містечко тваринників з магазинами, їдальнею, будинком культури, бібліотекою. Щороку понад 80 робітників відпочивають у своєму пансіонаті в Криму.

У селищі працюють поліклініка, лікарня. У 2 середніх і 2 восьмирічних школах навчається понад 2 тис. дітей. До послуг бучанців — будинок культури, 3 клуби, 8 бібліотек з книжковим фондом 65 тис. томів.

Першим поселенням на території сучасної Бучі було село Яблунька, яке в 1630 році належало польському шляхтичу Ю. Лясоті. В 1900 році біля села збудували полустанок Києво-Ковельської залізниці — Буча, де поселилися будівельники та залізничники, а згодом виросли дачі київської буржуазії та чиновників. Тут жили також деякий час художник, керівник Київської малювальної школи М. І. Мурашко, артисти А. В. Володін, Ю. М. Юр'єв, М. М. Інсарова та інші.

Коли на Київ йшли війська німецького кайзера, у лютому 1918 року, поблизу Бучі відбувалися запеклі бої з окупантами червоногвардійського загону Г. І. Чудновського, в якому були і бучанські робітники. Населення селища брало активну участь у боротьбі проти денікінців. 14 грудня 1919 року Бучу визволено частинами 58-ї дивізії 12-ї армії. В бою відзначився 519-й інтернаціональний полк на чолі з угорським комуністом Л. М. Гавро. З 14 до 17 червня 1920 року тут перебував штаб 25-ї Чапаєвської дивізії, яка визволяла Бучу від білополяків. При відступі ворог спалив майже всю Яблуньку.

У 1923—1925 рр. у Лісовій Бучі жила й лікувалася видатна українська артистка М. К. Заньковецька. Вона знімалася у кінофільмі «Остап Бандура», зустрічалася багато разів з робітниками торфорозробок та інших підприємств. У 1923—1930 рр. у селищі проживала видатна українська співачка З. М. Гайдай.

Під час фашистської окупації багато місцевих жителів вели підпільну роботу, перебували в партизанських загонах. Так, членами Києво-Святошинського підпільного райкому партії були бучанські комуністи А. С. Смирнов, М. С. Наконечна. Вони створили в селищі підпільну партійну групу, до якої ввійшли М. Л. Горбов, М. К. Орловський, І. Троценко. Тут діяла підпільна комсомольська організація на чолі з Г. Т. Наконечною. Активно боролися проти окупантів у загонах народних месників бучанці Н. П. Тригуб, М. Ф. Матьошко, І. Ю. Чорний та інші.

У Бучі проживав і в 1958 році помер учасник трьох революцій, комуніст М. І. Парфьонов. Він служив на судні «Прут», екіпаж якого виступив проти царя разом з матросами броненосця «Потьомкін»; у роки громадянської війни водив ешелони з червоноармійцями, а під час Великої Вітчизняної війни був партизаном.

Ордена Леніна удостоєний заслужений учитель УРСР Д. О. Супрунюк.

ВО́РЗЕЛЬ — селище міського типу (з 1938 року), підпорядковане Ірпінській міській Раді, залізнична станція на лінії Київ—Коростень. Населення — 8,2 тис. чоловік.

Ворзель — мальовничий куточок Радянської України. Завдяки чудовій природі, лісам і паркам тут з 1938 року — кліматичний курорт республіканського значення, де розміщено близько 40 лікувально-оздоровчих закладів, в т. ч. 26 — для дітей. У численних будинках відпочинку, піонерських таборах щорічно оздоровляються понад 60 тисяч чоловік.

У селищі працює хлібокомбінат, з 1960 року— науково-дослідна станція м'ясного тваринництва.

Функціонують лікарня, 2 амбулаторії, санітарно-епідеміологічна станція. Є також середня і початкова школи, кінотеатр, 6 клубів, бібліотека.

Селище засновано у 1900 році будівельниками, які прокладали Києво-Ковельську залізницю. Ворзель був місцем запеклих боїв за владу Рад: наприкінці лютого 1918 року з кайзерівськими військами, в лютому наступного року — з петлюрівцями, в жовтні — грудні — з денікінцями. У середині червня 1920 року частини 25-ї Чапаєвської дивізії визволили селище від білополяків. Наприкінці грудня тут створено партійну організацію на чолі з М. А. Стасевичем, а в 1922 році — комсомольську. Першим її секретарем був В. С. Гриневицький.

31 жовтня 1934 року у Ворзелі відбувався IV з'їзд КПЗУ, рішення якого відіграли велику

С. П. Осєчкін — командир партизанського загону «Перемога або смерть!». 1941 р.

роль у боротьбі трудящих Західної України за возз'єднання з Радянською Україною.

У липні 1941 року поблизу Ворзеля точилися бої з гітлерівськими військами, які намагалися перерізати залізницю Київ—Коростень. 11—12 липня частини Київського укріпрайону разом з 23-ю мотострілецькою дивізією, бронепоїздом та ополченцями — київськими залізничниками — розгромили ворожу танкову групу, що прорвалася до станції Ворзель. До 23 серпня радянські війська з участю місцевого партизанського загону «Перемога або смерть!», очолюваного С. П. Осєчкіним, утримували станцію.

Під час гітлерівської окупації, в жовтні 1942 року, у селищі створено підпільну партійну організацію, очолювану М. К. Рябком, згодом — бойову групу у складі 21 чоловіка. Вона діяла разом з партизанськими загонами Бородянського району. У червні 1943 року виникла підпільна комсомольська організація на чолі з В. Е. Педяшем.

У вересні 1943 року гестапівці заарештували підпільника І. А. Ситника і жорстоко катували його. Проте патріот не видав своїх товаришів і загинув смертю героя. Гітлерівці по-звірячому закатували комсомолку М. О. Бєлостоцьку, її матір М. Б. Бєлостоцьку, П. І. Тригубова, сім'ю комуніста І. О. Єріна, вчителів-комсомольців О. В. Горійчука, О. І. Гурко та інших — всього 33 чоловіка.

6 листопада 1943 року Ворзель був визволений воїнами 121-ї дивізії 60-ї армії. На честь тих, хто віддав своє життя в боях за селище, на братській могилі встановлено пам'ятник. У 1959 році на привокзальній площі споруджено пам'ятник В. І. Леніну.

За мужність, виявлену в боях проти гітлерівських військ, жителю Ворзеля В. К. Яковенку присвоєно звання Героя Радянського Союзу.

У селищі народився доктор історичних наук, професор В. В. Горак, певний час жила народна артистка УРСР Г. І. Борисоглібська (1868—1939). Після смерті її будинок став місцем відпочинку композиторів України. Тут працював над своїми творами відомий український радянський композитор Б. М. Лятошинський і написав оперу «Арсенал» композитор Г. І. Майборода. У Ворзелі проживає учасник революційних подій 1917 року, відомий на Київщині самодіяльний художник, майстер випалювання на дереві І. О. Щеглюк. У 1920 році в селищі служив у рядах Червоної Армії і брав участь у концертах художньої самодіяльності Б. В. Щукін, якому в 1936 році присвоєно звання народного артиста СРСР.

ГОСТО́МЕЛЬ — селище міського типу (з 1938 року), підпорядковане Ірпінській міській Раді, розташоване біля річки Ірпінь за 7 кілометрів від залізничної станції Ірпінь, на автомагістралі Київ—Коростень. Населення — 6 тис. чоловік. Гостомельській селищній Раді підпорядковані села Баланівка і Мостище.

Поблизу селища є поклади різних глин, торфу, вапняку. В давнину місцеві жителі добували тут болотну залізну руду, смолу, виробляли поташ.

У Гостомелі діють склотарний і крохмальний заводи, автогосподарство, промкомбінат, а також радгосп «Бучанський». Він має 3600 га землі, в т. ч. 2600 га орної. Господарство спеціалізується на вирощуванні овочів та виробництві молока. За високі виробничі показники доярка радгоспу Н. У. Бондаренко, головний агроном А. Г. Костенко, директор П. І. Андрієвський нагороджені орденами Леніна, а доярка, нині керуюча відділком О. Ф. Шевченко удостоєна звання Героя Соціалістичної Праці.

У селищі функціонує поліклініка, лікарня, середня, восьмирічна і початкова школи, 3 клуби, 4 бібліотеки.

Вперше Гостомель (Гостомль) згадується в грамоті за 1496 рік, коли литовський князь Олександр відібрав його у боярина Володкевича і пожалував Гостомель князю Івану Дашкевичу-Глинському. 1614 року грамотою польського короля Сигізмунда III Гостомелю надано магдебурзьке право.

Селяни і ремісники брали активну участь у визвольній війні 1648—1654 рр. Вони билися у складі Київського полку на чолі з Ждановичем проти литовських військ гетьмана Радзивіла. В січні 1654 року гостомельці схвалили рішення Переяславської Ради про возз'єднання України з Росією і присягли на вірність Російській державі. На початку XVIII ст. місцеві жителі брали участь у народному повстанні проти шляхти, очоленому фастівським козацьким полковником С. Палієм.

Під час революції 1905—1907 рр. в економії поміщика мали місце страйки сільськогосподарських робітників, які вимагали підвищення заробітної плати. Тут виник соціал-демократичний гурток. Він мав підпільну бібліотеку, розповсюджував листівки з закликами до боротьби проти царизму і поміщиків. 17 лютого 1919 року 1-й кавалерійський полк 1-ї Української радянської дивізії, розгромивши петлюрівців, відновив тут Радянську владу. Восени 1919 року в Гостомелі відбувалися запеклі бої з денікінцями. 16 жовтня частини 58-ї дивізії 12-ї армії визволили містечко. У боях особливо відзначилися 519-й інтернаціональний полк під керівництвом комуніста-угорця Л. М. Гавро і підрозділ 517-го полку А. Е. Шульги. 13 червня 1920 року частини 25-ї Чапаєвської та 7-ї дивізій вигнали з Гостомеля білополяків. Двічі тут перебував штаб Чапаєвської дивізії. Під час німецької окупації, денікінщини та інтервенції білополяків у районі Гостомеля діяли партизанські загони, які очолював М. Свищенко.

У липні 1941 року біля Гостомеля по річці Ірпінь проходила лінія оборони, на якій вели

запеклі бої з фашистами 171-а і 206-а дивізії, 3-я повітряно-десантна бригада Червоної Армії. В цих боях брало участь також місцеве населення. В роки гітлерівської окупації в селищі діяла підпільна комсомольська організація на чолі з Г. П. Красноштан. До її складу входили М. П. Кодякова, С. І. Шульга, М. П. Шульга, О. С. Соболь, А. А. Бразін, а також О. Є. Забарило, Б. П. Забарило, які загинули від рук ворога. Комсомольці підтримували зв'язок з партизанським загоном, що діяв у Луб'янському лісі, збирали і передавали йому зброю, поповнювали його ряди, розповсюджували листівки. Разом з партизанами вони розгромили поліцейську дільницю, підірвали міст через Ірпінь біля Мостища.

Під час визволення Києва в районі Гостомеля відбувалися запеклі бої. Населений пункт двічі переходив з рук у руки. 6 листопада 1943 року частини 74-ї стрілецької Червонопрапорної дивізії при підтримці партизанських загонів, де було багато місцевих жителів, визволили селище від ворога.

У Гостомелі народився доктор біологічних наук, професор М. С. Шульга, жив і організовував місцевий колгосп М. І. Марченко — нині доктор історичних наук, професор. На початку 70-х років XIX ст. М. В. Лисенко записав тут цикл весільних пісень, що є класичним зразком цього жанру.

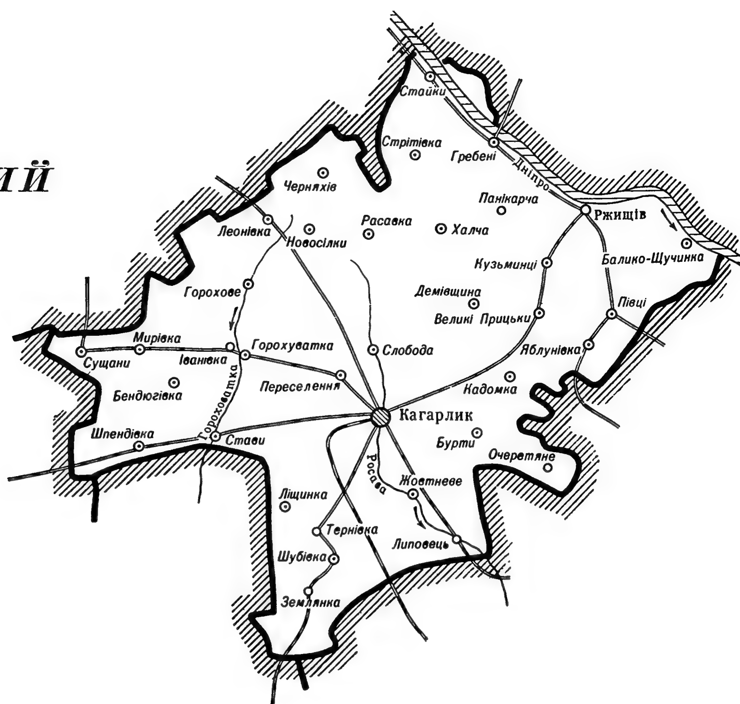
КОЦЮБИ́НСЬКЕ — селище міського типу (з 1941 року), підпорядковане Ірпінській міській Раді, розташоване за 6 км від Ірпеня. У Коцюбинському — станція Біличі на лінії Київ — Коростень. Населення — 7,4 тис. чоловік.

На території селища — комбінати будівельних матеріалів, деревообробний, промкомбінат, експериментальний каменедробильний завод, меблева фабрика, електромайстерні та автогосподарство. У селищі функціонують лікарня, поліклініка. Є середня школа, школа робітничої молоді, палац культури, музична студія, бібліотека.

27 лютого 1918 року в районі станції Біличі відбувалися запеклі бої червоногвардійського загону Г. І. Чудновського з кайзерівськими військами, що наступали на Київ, а в жовтні і грудні 1919 року — між частинами 58-стрілецької дивізії 12-ї армії і денікінцями. 13 червня 1920 року бійці 73-ї бригади 25 Чапаевської дивізії з участю місцевих робітників вели бої з білополяками за оволодіння залізничною станцією.

70-а механізована бригада 3-ї гвардійської танкової армії 5 листопада 1943 року після запеклого бою визволила Коцюбинське від гітлерівських військ. У роки фашистської окупації багато жителів селища брали участь у партизанському русі. Комісаром загону був Ф. І. Саєнко. За самовіддану працю він як директор меблевої фабрики нагороджений орденом Леніна.

КАГАРЛИЦЬКИЙ РАЙОН

КАГАРЛИ́К

Кагарлик — селище міського типу (з 1956 р.), розташоване на берегах річки Росави, за 77 км від Києва. Залізнична станція. Населення — 11,4 тис. чоловік.

Кагарлик — центр однойменного району, площа якого 1 тис. кв. км, населення — 64,4 тис. чоловік. У районі є 2 селищні і 28 сільських Рад, яким підпорядковані 54 населені пункти. За радгоспом і 26 колгоспами закріплено 72 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 65,3 тис. га орної землі. Більшість земель зайняті під посівами озимої пшениці й цукрових буряків; розводять також м'ясо-молочну худобу. На території району 17 підприємств, переважно харчової промисловості й будівельних матеріалів. Серед навчальних закладів є педагогічне училище, технікум сільського будівництва, два профтехучилища, 48 загальноосвітніх шкіл, у т. ч. 11 середніх, 27 — восьмирічних, 10 — початкових. У районі — 2 будинки культури, 45 клубів, 9 кінотеатрів, 61 бібліотека, 73 медичні заклади.

Територія, на якій розташований Кагарлик, заселена з давніх часів. Про це свідчать численні археологічні пам'ятки на його околицях: кургани епохи бронзи та кургани з похованнями сарматського часу. Збереглися рештки двох городищ. Одне з них називалося Торчеськом і було центром осілих торків та берендеїв, яких князі Київської Русі використовували для боротьби з половцями. Біля Кагарлика розкопано поховання торків, берендеїв та інших кочівників[1].

Під час монголо-татарської навали поселення на території сучасного Кагарлика були зруйновані. Лише в другій половині XIV ст. тут знову з'являються жителі. У 1590 році польський король Сигізмунд III віддав воєводі Янушу Острозькому, який перейшов у католицьку віру, землі на схід від річки Узина і лісу Болгуна, в т. ч. і Кагарлик. На початку XVII ст. Кагарлик став центром староства[2].

---

[1] Н. Є. Бранденбург. Журнал раскопок 1888—1901 гг. СПб., 1908, стор. 4—11, 44—46.
[2] Газ. «Киевские губернские ведомости», 29 травня 1854 р.

Місцеве населення боролося не лише з польськими поневолювачами, а й з кримськими татарами, що раз у раз нападали, завдаючи великих спустошень. Так, у 1608 році орда перекопського мурзи зруйнувала Кагарлик і взяла у полон значну частину його жителів. Через кілька років поселення відродилося. З 1631 року Кагарлик став власністю шляхтичів — спочатку Богушевського, а пізніше — Гурського. Щоб захищатися від селянсько-козацьких повстань і нападів кримських татар, польська шляхта в 1644 році збудувала у Кагарлику фортецю, в якій тримала військовий гарнізон.

Жителі Кагарлика під час визвольної війни українського народу 1648—1654 рр. служили у Канівському полку. У 1650 році у районі Кагарлика точилися запеклі бої селянсько-козацьких військ проти шляхти.

Після укладення «Вічного миру» між Росією і Польщею у 1686 році Кагарлик залишився під владою Польщі. Шляхта дедалі жорстокіше експлуатувала селян. Кріпаки платили чинш, давали одсип зерном, двічі на тиждень працювали в маєтку, виконували багато інших повинностей, з яких особливо тяжкою був постій війська. Соціальний гніт доповнювався національним. Місцевим жителям забороняли користуватися рідною мовою. Нестерпні умови життя штовхали селян на боротьбу проти експлуататорів. Багато кріпаків тікали на Лівобережну Україну.

У люстрації 1765 року Кагарлик вперше згадується як містечко[1]. Під час Коліївщини загін повстанців на чолі з отаманом Я. Довгошиєнком (Сачком) у Кагарлику вів бої з польською шляхтою[2]. Коли Правобережна Україна возз'єдналася з Росією, Кагарлик увійшов до складу Київського повіту Київської губернії. Катерина II «пожалувала» містечко з навколишніми селами й землями (23 160 десятин) дипломатові Д. Трощинському, який згодом став міністром юстиції[3]. І за нового господаря кріпаки обробляли панську землю, платили подушне.

1829 року Кагарлицький маєток став власністю генерал-майора А. Трощинського. Пан та його слуги жорстоко знущалися з кріпаків. Особливо відзначався цим завідуючий вівчарським заводом іноземець Бернс. Він довів до відчаю доглядача овець. Справу про Бернса розглядав суд. Процес тривав вісім років і закінчився тим, що Бернсу оголосили «догану».

Рік у рік посилювався кріпосницький гніт. На пана мусили працювати всі. Робочий день тривав від сходу до заходу сонця. Навіть діти, починаючи з 12 років, відробляли не менше 3 днів на тиждень. Замордовані виснажливою працею та великими податками, селяни тікали від поміщика. У 1845 році в «бігах» знаходилося понад 259 кріпаків.

Селяни виступали проти гнобителів. 22 березня 1855 року сталося заворушення. Повсталі вимагали оголошення начебто існуючого царського указу про відпуск кріпаків у «вільні козаки». Повітовий справник намагався утихомирити селян, але вони вчинили опір. Тоді були викликані війська, які заарештували організатора заворушення Степана Базяка і ще 17 селян. Усіх непокірних суворо покарали[4].

В середині XIX ст. у Кагарлику були цукровий, пивоварний та винокурний заводи, суконна фабрика, паровий та два водяні млини. Робітники працювали в жахливих умовах. 1859 року на цукровому заводі стався вибух, у результаті якого загинуло 18 і покалічено близько 50 робітників[5].

Великого лиха населенню завдавали епідемії. Але в Кагарлику до 1860 року не було лікарні. 1847 року відкрилася парафіяльна школа. Тут навчалося кожного року не більше 20 дітей.

---

[1] Архив Юго-Западной России, ч. 7, т. 3, стор. 62, 75.
[2] Гайдамацький рух на Україні в XVIII ст., стор. 507—508.
[3] Л. Похилевич. Уезды Киевский и Радомысльский. Статистические и исторические заметки. К., 1887, стор. 138.
[4] Журн. «Киевская старина», 1900, № 7—8, стор. 55—56.
[5] «Журнал мануфактур и торговли», 1859, № 3, стор. 7.

Після реформи 1861 року селяни одержали 3657 десятин землі, за яку щороку виплачували разом з процентами по 7688 крб. 83 коп.[1]. Крім того, вони мусили сплачувати численні податки й побори. Все це становило велику суму, непосильну для селян.

З розвитком капіталізму відбувалося класове розшарування селян. Більшість з них не могли прожити, обробляючи свої невеличкі клаптики землі. Щоб врятуватися від голодної смерті, селяни здавали в оренду або продавали наділи і йшли у найми до поміщика, куркулів або на заробітки до Києва, Катеринославської і Херсонської губерній. А поверталися додому голодні, змучені, обідрані. Селянин Кагарлика Павло Артеменко все життя був у наймах, мріяв заробити грошей, щоб побудувати хату, одружитись. Та так і не спромігся, помер на чужині. Інший житель містечка Євграф Касян 40 років працював кучером у панській економії, а на старість управитель вигнав його з роботи.

Не краще жилося й робітникам цукрового заводу, який належав поміщику Черткову. Тут працювало понад 400 робітників. Власник підприємства одержував прибутки, посилюючи експлуатацію, збільшуючи робочий день, зменшуючи і без того низьку оплату праці, скорочуючи кількість робітників на виробництві. Умови праці були нестерпні. Фабричний інспектор Київської округи, відвідавши завод, змушений був визнати, що в цехах брудно, темно і «слід дивуватися, як у них працюють робітники».

З 1866 року Кагарлик — центр волості. 1900 року у містечку було 5782 жителі. Всього нараховувалося землі — 5164 десятини. З цієї кількості належало поміщику — 1432, церкві — 75 і селянам 3657 десятин[2].

У промислових і сільськогосподарських пролетарів, лави яких постійно зростали, були спільні інтереси в боротьбі проти царизму, капіталістів і поміщиків. Це яскраво виявилося в роки першої російської буржуазно-демократичної революції. Робітники активно підтримували селян в їх боротьбі за землю. В містечку відбувалися мітинги, страйки, які переростали в сутички трудящих з царськими військами. 18 травня 1905 року селянська біднота, що працювала в маєтку, оголосила страйк. Вона вимагала від управителя збільшити оплату праці, встановити 9-годинний робочий день, забезпечити роботою всіх бажаючих з числа місцевих жителів[3]. Цей революційний виступ придушили війська. Понад 30 учасників страйку було заарештовано й притягнуто до суду, а 50 — карателі висікли різками і шомполами. Судовий процес над заарештованими розпочався 6 вересня 1906 року і закінчився лише 3 березня 1912 року. 17 учасників страйку зазнали тюремного ув'язнення, серед них — Марина Усик, Мотря Скаба, Надія Лавриненко[4].

Наприкінці грудня 1905 року в Кагарлику, біля волосної управи, відбувся мітинг, на якому промовець, учень Уманської сільськогосподарської школи Н. К. Семененко, закликав робітників і селян не вірити царському маніфесту 17 жовтня 1905 року і продовжувати революційну боротьбу. Поліція заарештувала Семененка і відправила у ржищівську в'язницю. Робітники й селяни зажадали звільнити заарештованого. Урядник викликав загін солдатів. Про заворушення в Кагарлику стало відомо в Петербурзі. Міністр внутрішніх справ Дурново з цього приводу телеграфував генерал-губернаторам, командуючим військових округів усієї Російської імперії: «... у м. Кагарлику, Київської губернії, заарештовано агітатора. Натовп вимагає, погрожуючи, його звільнення... Уклінно прошу вас, як у даному, так і у всіх подібних випадках наказати силою зброї, без найменшого послаблення, знищувати заколотників і палити їх будинки, якщо вони чинять опір. Необхідно

[1] Київський облдержархів, ф. 35, оп. 4, спр. 375, арк. 8—10.
[2] Список населенных мест Киевской губернии, стор. 158—159.
[3] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 328, оп. 1135, спр. 819, арк. 63.
[4] Там же, ф. 318, оп. 435, спр. 819, арк. 60, 63, 115.

найжорстокішими заходами назавжди припинити свавілля, яке поширюється та загрожує загибеллю державі»[1].

Місцеві власті зробили все можливе, щоб виконати звірячий наказ царського міністра. Війська жорстоко розправилися з населенням. Багато жителів Кагарлика було заарештовано.

В період столипінської реакції життя трудящих погіршилось, зросла кількість безземельних й малоземельних селян. За даними 1912 року, 39 господарств зовсім не мали землі, 127 — володіли наділами до десятини, 317—1—3 десятинами, 226 — 3—5 десятинами. З числа цих господарств 187 не мали худоби. А тимчасом 28 господарствам належало 442 десятини[2].

Робітники й селяни після Лютневої буржуазно-демократичної революції 1917 року вимагали поліпшення умов життя й праці, розподілу поміщицької землі. Але їх становище мало змінилося. Тому боротьба тривала. 17 жовтня 1917 року місцеві жителі зі зброєю напали на поміщицький маєток. Прибулим військам повсталі вчинили опір. Але й цей виступ трудящих було придушено[3].

Радянську владу у Кагарлику встановлено наприкінці січня 1918 року. Ревком, керуючись ленінським Декретом, конфіскував поміщицьку землю і передав її незаможним селянам. Із числа робітників була створена бойова дружина, яка охороняла містечко[4].

У березні 1918 року до Кагарлика вдерлися німецькі війська. Окупанти заарештували й розстріляли членів ревкому й активістів, відновили поміщицьке землеволодіння, грабували населення і вивозили все, що можна, до Німеччини. Чинити злочини окупантам допомагали українські буржуазні націоналісти.

Коли наприкінці липня через Кагарлик проходили загони таращанських повстанців, частина місцевих жителів приєдналася до них, а ті, що залишилися, продовжували боротьбу. 7 серпня 1918 року повітовий староста змушений був доповідати губернським властям про те, що його особливо турбує становище в Кагарлику, де «недостатньо німецьких військ, які могли б протистояти революційним виступам і захистити поміщицьку економію»[5].

Червона Армія визволила Кагарлик від петлюрівців у лютому 1919 року. Але і після цього трудящі продовжували збройну боротьбу. З березня вони дали бій банді Зеленого, що напередодні захопила містечко і вимагала виплати двомільйонної контрибуції. Хоч селяни були озброєні лише гвинтівками, вилами, сокирами, бандити зазнали поразки[6].

Суспільно-політичне життя у Кагарлику значно активізувалося після створення у травні 1919 року партійного осередку. Спочатку він об'єднував 12 комуністів з числа робітників цукрового заводу і селян-бідняків. Для проведення масово-політичної роботи серед трудящих партійний осередок відкрив при цукровому заводі клуб. У ньому часто влаштовувалися мітинги, збори, концерти, провадилися доповіді, голосні читки книг і газет[7].

Незважаючи на бандитський терор і антирадянську агітацію ворожих елементів, трудящі Кагарлика рішуче підтримували Радянську владу. 11 травня 1919 року на загальних зборах вони прийняли постанову, в якій заявили, що Радянська влада єдина захисниця трудового народу. Постанова закінчувалася словами: «Хай живе робітничо-селянська влада! Хай живе Червона Армія трудового народу! Хай живе всесвітній вождь робітників і селян тов. Ленін!»[8].

---

[1] Революция 1905—1907 гг. на Украине, т. 2, ч. 2, стор. 203.

[2] Итоги переписи скота у сельского крестьянского населения Киевской губернии в 1912 году, стор. 196.

[3] Київський облдержархів, ф. 1716, оп. 1, спр. 39, арк. 74—78.

[4] ЦДАЖР СРСР, ф. 5463, оп. 2, спр. 28, арк. 37—38.

[5] ЦДАЖР УРСР, ф. 1216, оп. 1, спр. 72, арк. 174.

[6] Газ. «Известия Исполнительного Комитета Киевского Совета рабочих депутатов», 11 березня 1919 р.

[7] АІІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 4, спр. 186, арк. 60.

[8] Київський облдержархів, ф. Р-1031, оп. 1, спр. 2, арк. 4.

На початку вересня 1919 року Кагарлик захопили денікінські війська. Білогвардійці жорстоко розправлялися з населенням. Вони розстріляли голову ревкому Ф. М. Чередника та інших комуністів, що залишилися для підпільної роботи. Проте трудящі не припинили боротьби з ворогом. 19 грудня Червона Армія визволила Кагарлик від денікінців. Почав працювати волосний ревком на чолі з Я. М. Мацибурою[1]. Згодом ревкоми були створені у всіх селах волості. Спираючись на трудящі маси селянства, ревкоми розгорнули велику роботу щодо зміцнення Радянської влади. Київська губернська газета «Більшовик» писала, що у Кагарлику і волості також працювали комбіди, які боролися проти куркулів, збирали продовольство для Червоної Армії[2].

У квітні 1920 року війська білополяків вдерлися на Україну. У відповідь на це 134 жителі Кагарлика добровільно записалися до лав Червоної Армії. Крім того, по мобілізації на польський фронт пішло ще 600 місцевих жителів[3].

Коли Кагарлик захопили білополяки, знову повернувся поміщик. Та панувати йому тут довго не довелося. 26 травня 1920 року підрозділи 2-ї Московської бригади, що входила до складу групи військ Й. Е. Якіра, визволили Кагарлик[4].

На цей раз у містечку була остаточно відновлена Радянська влада. Почалася відбудова народного господарства. На подолання труднощів господарського будівництва робітників і селян організовували комуністи, що об'єднувалися в партосередку при цукровому заводі. В 1921 році з числа передової робітничої і селянської молоді засновано комсомольський осередок; з перших днів свого існування він брав активну участь у громадсько-політичному житті.

Під керівництвом комуністів незаможні селяни навесні 1921 року створили комнезам. Важливою політичною кампанією були також вибори до Рад, що проводилися того ж року. Трудящі обрали сільську Раду. У Кагарлику відбувся волосний з'їзд Рад.

У 1923 році село Кагарлик стає центром однойменного району. Із завершенням будівництва залізничної колії Миронівка—Кагарлик вступила до ладу місцева станція[5]. Все це мало велике значення для дальшого економічного й культурного розвитку села, як і всього району в цілому.

1922 року почав випускати продукцію цукровий завод. Значну допомогу бідняцьким і середняцьким господарствам реманентом і посівним матеріалом подавала трудова сільськогосподарська спілка, заснована наприкінці 1921 року[6].

Сільська Рада разом з комнезамом дбали про налагодження медичного обслуговування, освіту, культуру населення. У Кагарлику були відкриті лікарня на 50 ліжок й аптека. Більша частина дітей відвідувала початкову школу. Серед дорослого населення провадилася робота щодо ліквідації неписьменності[7]. У 1924 році почав працювати сельбуд, бібліотека[8].

21 січня 1924 року радянський народ, трудящих усього світу спіткало велике горе: помер Володимир Ілліч Ленін. Смерть вождя гострим болем вразила серця робітників та селян Кагарлика. Трудящі ще тісніше згуртувалися навколо Комуністичної партії, вирішили жити й працювати так, як заповідав Ленін. У дні ленінського призову до партії передові робітники й селяни Г. Безнисько, С. Барило, І. Спіленко, Д. Спіленко, І. Юрченко та інші стали комуністами.

На основі втілення у життя Комуністичною партією ленінського кооперативного плану все більше утверджувалися на селі колективні форми господарювання. Восени 1925 року за ініціативою партійної організації було засновано товариство спіль-

[1] ЦДАЖР УРСР, ф. 2360, оп. 1, спр. 12, арк. 64—71.
[2] Газ. «Більшовик», 6 лютого 1920 р.
[3] Київський облдержархів, ф. Р-3, оп. 1, спр. 222, арк. 174.
[4] ЦДАЖР УРСР, ф. 102, оп. 3, спр. 608, арк. 10.
[5] Газ. «Пролетарская правда», 10 липня 1923 р.
[6] Київський облдержархів, ф. Р-349, оп. 1, спр. 482, арк. 11.
[7] Там же, ф. Р-112, оп. 1, спр. 770, арк. 44.
[8] Журн. «Глобус», 1925, № 11, стор. 247.

ного обробітку землі. Колективно господарюючи, селяни уже в наступному році одержали високий урожай. У 1928 році на базі ТСОЗу виникла сільськогосподарська артіль ім. Петровського. У її зміцненні велику допомогу подавав радгосп «Відродження», який було організовано 1920 року[1].

У наступні роки все трудяще селянство Кагарлика стало на шлях колективного господарювання. 1930 року у райцентрі налічувалося 14 артілей[2]. У 1932—1933 рр. вони об'єдналися в три великі господарства — ім. Леніна, «Червонопрапорний», «Перше травня». З 1931 року колективні господарства обслуговувала Кагарлицька МТС.

Завдяки постійному піклуванню Комуністичної партії і Радянської держави уже в довоєнні роки колгоспи переконливо продемонстрували свої переваги над дрібним селянським господарством.

Одним з кращих господарств у Кагарлику і районі став колгосп «Червонопрапорний» (голова правління — агроном В. І. Коваль). У 1939—1940 рр. тут одержували щорічно в середньому по 20 центнерів зернових і по 300 центнерів цукрових буряків з гектара. Колгосп був учасником Всесоюзної сільськогосподарської виставки, відзначений її Дипломом І ступеня і премійований автомашиною[3].

Добрі наслідки господарювання мали й інші колгоспи. В 1937 році ланки, очолювані Марією Семененко з колгоспу ім. Леніна та Лізою Швидкою з колгоспу «Перше травня», виростили понад 500 центнерів цукрових буряків на кожному гектарі. Вони стали першими п'ятисотенницями у районі.

Своєю самовідданою працею славився колектив Кагарлицької МТС. Він зразково організував обслуговування колгоспів. У 1940 році Кагарлицьку МТС за трудові успіхи нагородили орденом Леніна. Тут працювало багато новаторів виробництва, серед них — трактористи К. Макаров, Н. Усиченко, В. Ступак, О. Скоробогатько, слюсар А. Семей та інші. Всі вони були учасниками Всесоюзної сільськогосподарської виставки у 1940 році[4].

За роки довоєнних п'ятирічок у Кагарлику докорінно реконструйовано цукровий завод. В результаті значно збільшилися його виробничі потужності. Були відкриті нові підприємства — райпромхарчокомбінат та маслозавод.

Ще красивішим і впорядкованішим стало село. Воно було майже повністю електрифіковано й радіофіковано. Населення обслуговували лікарня, два медпункти, пологовий будинок, аптека, санепідстанція.

Особливо великі зміни відбулися в освіті, культурі трудящих. У Кагарлику, де до Жовтневої революції переважна більшість людей не вміла читати, писати, тепер усе доросле населення стало письменним. Для дітей було 6 шкіл, у т. ч. 2 середні, молодь навчалася у школі медсестер і філіалі Ржищівського педагогічного технікуму. Значну культурно-освітню роботу серед трудящих провадили районний будинок культури, клуб цукровиків, кінотеатр, 7 бібліотек. Районна бібліотека обслуговувала понад 1500 читачів. При будинку культури й клубі працювали гуртки художньої самодіяльності. З 1930 року видавалася районна газета «Будівник комунізму».

Влітку 1941 року на полях достигав багатий урожай, в колгоспах велася підготовка до його збирання. Але мирну працю перервав напад гітлерівської Німеччини. Сотні жителів Кагарлика вступили до лав Червоної Армії. З наближенням фронту було організовано евакуацію в тил державного і колгоспного майна.

У боях на підступах до Кагарлика хоробро билися проти ворога частини 6-го стрілецького корпусу 26-ї армії[5]. Бійці, командири й політпрацівники проявляли

---

[1] «Селянська газета», 11 серпня 1927 р.
[2] Київський облдержархів, ф. Р-353, оп. 1, спр. 2983, арк. 165.
[3] Там же, ф. Р-354, оп. 1, спр. 8570, арк. 20.
[4] М. Т. Ш е к о. Кагарлицька МТС. К., 1957, стор. 18—19.
[5] И. Х. Б а г р а м я н. Город-воин на Днепре. М., 1965, стор. 10, 53.

масовий героїзм. Особливо відзначився особовий склад батареї під командуванням лейтенанта Д. П. Бойка.

3 серпня 1941 року гітлерівці вдерлися до Кагарлика[1]. Вони розстріляли багато радянських людей, у т. ч. й першого секретаря райкому партії Ф. М. Михайлова, який, організовуючи евакуацію, до останнього дня залишався у районі. Фашисти пограбували підприємства, колгоспи, населення, вивезли в рабство 578 жителів.

Населення вело активну боротьбу проти ворога. Частина жителів пішла в партизани. В селі діяло підпілля. Підпільників Кагарлика й інших населених пунктів очолював райком партії, секретарями якого були місцеві вчителі С. Л. Ковальський, В. Л. Витищенко, Т. П. Рибак.

Підпільний райком партії працював за планом, затвердженим Київським підпільним обкомом партії, що перебував у Ставах. Він проводив агітаційно-пропагандистську роботу серед населення, згуртовував трудящих для боротьби з ворогом. Підпільники мали друкарню, якою відав комуніст Н. Й. Артемчук, складачкою працювала комсомолка Л. Ф. Гура. Тут патріоти виготовляли документи, необхідні для конспіративної роботи, друкували повідомлення Радінформбюро, листівки-звернення підпільних обкому і райкому партії[2].

За завданням обкому партії райком готував збройне повстання населення проти окупантів. Воно мало розпочатися одночасно з наступом військ Червоної Армії. Але здійснити плани підпільникам не вдалося. Виказані зрадником, С. Л. Ковальський, В. С. Півторидядько, Т. П. Рибак та інші були заарештовані гестапо на початку 1943 року й по-звірячому страчені. Після цього почався масовий терор. Всього по району страчено 700 чоловік[3].

Ніколи не забуде народ героїчних справ радянських патріотів, які діяли на тимчасово окупованій гітлерівцями території. Багато з них удостоєні урядових нагород, у т. ч. посмертно орденом Леніна нагороджені підпільники С. Л. Ковальський і В. М. Куян.

За тимчасової окупації Кагарлика гітлерівці зруйнували цукровий завод, МТС, колгоспи, маслозавод, електростанцію, школи, клуби, бібліотеки, радіовузол, адміністративні будинки та багато жител колгоспників.

Наприкінці 1943 — початку 1944 рр. у районі Кагарлика точилися запеклі бої. Село від фашистів визволили війська 1-го Українського фронту 7 січня 1944 року[4].

У роки Великої Вітчизняної війни уродженці Кагарлика повсюди хоробро билися з німецько-фашистськими загарбниками. 520 односельчан — воїнів Червоної Армії й Військово-Морського Флоту, партизан, підпільників відзначені урядовими нагородами.

Після визволення села почалася відбудова народного господарства. Це було дуже важке й складне завдання. Проте трудящі на чолі з партійною організацією успішно розв'язали його.

Готуючись до проведення першої після визволення Кагарлика весняної сівби, механізатори МТС, колгоспники й робітники радгоспу збирали частини розбитих тракторів, сівалок і, проявляючи багато винахідливості, складали з них машини. Час-

Кагарлик. 1970 р.

[1] Німецько-фашистський окупаційний режим на Україні, стор. 399.

[2] М. А. Гулько. Безсмертя подвигу. З історії боротьби Київського підпільного обкому КП України проти німецько-фашистських загарбників. К., 1965, стор. 31, 47; Наукові праці з історії КПРС. Міжвузівський збірник, вип. 3—4. К., 1965, стор. 112.

[3] Газ. «Колгоспна правда» (Кагарлик), 22 квітня 1944 р.

[4] Німецько-фашистський окупаційний режим на Україні, стор. 399.

Хліб Київщини. 1970 р.

Збирання картоплі в колгоспі ім. Шевченка, с. Нова Гребля Бородянського району 1969 р.

Загальний вигляд села Северинівки Таращанського району. 1970 р.

У майстерні Димерського відділення Києво-Святошинського районного об'єднання «Сільгосптехніки». 1970 р.

Вклейка надрукована на Харківській друкоофсетній фабриці

Передові тваринники Кагарлицького району. 1965 р.

тину сільськогосподарської техніки передали МТС і колгоспам трудящі братніх радянських республік. У цьому був ще один вияв могутньої сили дружби народів СРСР.

На сівбі справді трудовий подвиг здійснили жінки й молодь Кагарлика. Значну частину землі вони засіяли вручну, а потім дбайливо доглядали за посівами. Виростивши у 1944 році добрий урожай, працівники радгоспу «Кагарлицький» (колишній «Відродження»), колгоспники артілей ім. Леніна, «Червонопрапорний», «Перше травня» внесли в фонд оборони країни зерно, картоплю та інші сільськогосподарські продукти, а також зібрали 150 тис. крб. на побудову танкової колони. Після цього все більше відроджувалися господарства. У 1946 році колгоспи й радгосп «Кагарлицький» повністю відновили довоєнні площі посівів. У листопаді 1950 року всі колгоспи об'єдналися в одне господарство — ім. Леніна.

Самовіддано працювали робітники, щоб підняти з руїн цукровий завод. Узимку 1945—1946 року частково відбудоване підприємство почало випускати продукцію. Відроджувались маслозавод, райпромхарчокомбінат, промартілі. На кінець першої післявоєнної п'ятирічки усі підприємства повністю стали до ладу.

Водночас розгорталася робота медичних і культурно-освітніх закладів.

Виконуючи настанови Комуністичної партії, працівники сільського господарства Кагарлика у післявоєнні роки досягли великих успіхів.

У 1954 році колгосп ім. Леніна був поділений на два господарства — ім. Леніна та ім. Богдана Хмельницького. 1961 року колгосп ім. Леніна увійшов до складу радгоспу «Кагарлицький».

За радгоспом «Кагарлицький» закріплено 3,8 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 3,6 тис. га орної землі, а за колгоспом ім. Богдана Хмельницького — відповідно 2,9 тис. га і 1,9 тис. га. Для цих господарств з врахуванням природно-економічних умов було чітко визначено напрям їх спеціалізації: вирощування зернових і цукрових буряків, розведення м'ясо-молочної худоби.

В галузі землеробства поруч з спеціалізацією велика увага із року в рік приділялася удосконаленню агротехніки, запровадженню найбільш раціональних сівозмін, систем удобрення грунтів, поліпшенню насінництва. Все це забезпечує постійне збільшення валових зборів зерна. У колгоспі ім. Богдана Хмельницького і в радгоспі «Кагарлицький» за післявоєнні роки врожай зернових на кожному гектарі зріс у середньому з 20 до 32 цнт, у т. ч. за роки восьмої п'ятирічки на 5—7 цнт. Щодо цукрових буряків, то в 1970 році на кожному гектарі було зібрано в колгоспі по 420 цнт, а в радгоспі — по 325 центнерів.

В галузі тваринництва на основі запровадження досягнень науки й передового досвіду також завойовано чималих успіхів. У 1970 році було вироблено на 100 га сільськогосподарських угідь у колгоспі ім. Богдана Хмельницького по 200 цнт м'яса і 591 цнт молока, а в радгоспі «Кагарлицький» — по 138 цнт м'яса і 512 цнт молока.

Поліклініка у Кагарлику. 1970 р.

Кожна цифра такого зростання — результат невтомної творчої праці трудівників і спеціалістів сільського господарства. У Кагарлику 20 працівників радгоспу й колгоспників відзначені урядовими нагородами. Центральний Комітет КПРС, Президія Верховної Ради СРСР, Рада Міністрів СРСР і ВЦРПС за досягнення високих показників у соціалістичному змаганні на честь 100-річчя з дня народження В. І. Леніна нагородили колгосп ім. Богдана Хмельницького Ленінською ювілейною Почесною грамотою.

У післявоєнні роки збільшилася кількість промислових підприємств. Крім довоєнних заводів — цукрового і маслоробного, тепер випускають продукцію комбікормовий, сушильно-калібрувальний, асфальтний заводи, фабрика художніх виробів. На промислових підприємствах Кагарлика працює 1200 робітників та службовців. Колективи трудящих усіх підприємств достроково виконали виробничі плани восьмої п'ятирічки.

Проводиться значне житлове будівництво. Більшість будинків підключено до водопроводу. Майже усі вулиці мають тверде покриття. Велика увага також приділяється побутовому обслуговуванню населення. У райцентрі є універмаг, 15 магазинів, ресторан, 4 їдальні.

Із року в рік поліпшується медичне обслуговування. У районній лікарні й селищній поліклініці працює 47 лікарів й 156 фельдшерів, медичних сестер. Функціонує служба швидкої медичної допомоги.

Постійно зростає культурно-освітній рівень трудящих. В 6 загальноосвітніх (2 середніх, вечірній і заочній середній, 2 восьмирічних), а також в музичній школах навчається 2,5 тис. дітей і молоді. У селищі — будинок культури, 3 клуби, 8 бібліотек, широкоекранний кінотеатр.

Серед уродженців Кагарлика є вчені, інженери, агрономи, лікарі, учителі, артисти, офіцери. У Кагарлику народився й провів дитячі роки партійний і державний діяч П. П. Любченко (1897—1937). Відомими майстрами українського радянського театру стали народні артисти УРСР В. П. Дашенко і М. Ф. Кононенко.

На підприємствах, у радгоспі, колгоспі, в установах селища є 28 партійних і 23 комсомольські організації, які об'єднують 690 комуністів і 926 комсомольців. Комуністи й комсомольці йдуть в авангарді боротьби трудящих Кагарлика за втілення в життя мудрих накреслень партії. Значну роль у господарському й культурному будівництві відіграє селищна Рада депутатів трудящих.

Багата на події історія Кагарлика. Величним є сьогоднішнє, а ще прекраснішим буде його комуністичне прийдешнє.

Л. Т. ГРАЙЧЕНКО, В. І. ШЕЛУДЧЕНКО

РЖИ́ЩІВ

Ржищів — селище міського типу (з 1938 р.), розташоване на правому березі Дніпра, за 76 км від Києва і за 25 км від районного центру. Пристань на Дніпрі. Населення — 8,7 тис. чоловік.

Територія сучасного Ржищева заселена з давніх часів. Про це свідчать рештки трьох неолітичних поселень та поселення трипільської культури. Тут також розкопано поховання передскіфських часів, знайдено дві посудини та застібку черняхівської культури.

За часів Київської Русі на одній з дніпровських гір — Іван-Горі було укріплене місто під назвою Іван-город, яке згадується в літопису під 1151 роком. До наших днів збереглися залишки земляного валу та глибокого рову, що оточували місто. У 1960—1969 рр. археологи знайшли тут рештки жител та господарських приміщень, які обвуглились під час пожежі. У житлах виявлено знаряддя праці, предмети озброєння, різні прикраси, навіть залишки запасів зерна. До числа рідкісних знахідок слід віднести свинцеву печатку, якою князі і бояри скріплювали важливі документи.

Під час тривалої боротьби князів за київський престол, Іван-город не раз переходив з рук у руки. У 1240 році місто було знищено монголо-татарами. Місцеве населення захищалося до останнього і загинуло у палаючому місті.

Минуло багато часу, поки на місці Іван-города виникло нове поселення Ржищів. Перші відомості про нього стосуються 1506 року[1]. У 1571 році Ржищів згадується як населений пункт на Дніпрі. Разом з багатьма навколишніми селами він належав київським митрополитам[2].

Після Люблінської унії 1569 року Ржищів підпав під владу шляхетської Польщі. Селяни були остаточно закріпачені. Вони не мирилися з утисками, чинили опір гнобителям. У 1637—1638 рр. населення Ржищева брало участь у антифеодальних селянсько-козацьких повстаннях, очолюваних П. Павлюком, Д. Гунею, Я. Острянином і К. Скиданом.

За часів визвольної війни 1648—1654 рр. Ржищів був сотенним містечком Канівського полку. Його жителі брали участь у боях з польською шляхтою[3].

Біля Ржищева загін Максима Кривоноса дав бій шеститисячному війську магната Яреми Вишневецького. Повстанці розібрали переправу на Дніпрі, по якій мали переправлятися польські війська, а потім примусили противника відступити до Чернігова.

1653 року у Ржищеві Богдан Хмельницький приймав російських послів, вів з ними переговори про возз'єднання України з Росією. Після Переяславської Ради у січні 1654 року місцеві жителі склали присягу на вірність Російській державі[4]. У 1654 і 1658 рр. біля Ржищева переправлялися на правий берег Дніпра війська під командуванням В. Б. Шереметьєва і Ф. В. Бутурліна, які були надіслані з Росії для боротьби з польськими загарбниками. Навесні 1664 року на Правобережній Україні, у т. ч. у Ржищеві, відбулося народне повстання проти польської шляхти, але воно було придушене військовою силою.

Після Андрусівського перемир'я 1667 року Ржищів залишився під владою шляхетської Польщі. Його населення й далі боролося проти поневолювачів, за возз'єднання з Росією.

За умовами Бахчисарайського договору 1681 року між Росією і Туреччиною та «Вічного миру» 1686 року між Росією і Польщею місцевість понад Дніпром на пів-

---

[1] Сводная летопись, вып. 1. СПб., 1876, стор. 283.
[2] П. Г. Клепатский. Очерки по истории Киевской земли, т. 1, стор. 362.
[3] М. А. Максимович. Собрание сочинений, т. 1, стор. 76.
[4] Документы Богдана Хмельницкого (1648—1657), стор. 408.

Ржищів. Іван-гора. 1970 р.

день від Стайок, у т. ч. і район Ржищева, мала бути незаселеною. Однак минуло небагато часу і на цих землях знову з'явилося населення. Слідом за ними поверталася польська шляхта, яка поступово закабаляла жителів.

1740 року у Ржищеві нараховувалося 150 будинків і близько 800 чоловік населення, яке займалося землеробством, скотарством, рибальством[1]. Місцеві купці торгували хлібом, вивозили його навіть за кордон. Розвивалися промисли.

Внаслідок розвитку товарно-грошових відносин у першій половині XVIII ст. становище трудящих ще більше погіршало, що викликало нову хвилю народних повстань. У 1750 році місцеве населення допомогло гайдамакам захопити Ржищів і розправитися з поневолювачами[2]. 1768 року селяни Ржищева брали участь у Коліївщині[3].

Після возз'єднання 1793 р. Правобережної України з Росією Ржищів став містечком Київської губернії.

1823 року тут розквартировувався Полтавський піхотний полк. Його командир полковник В. К. Тізенгаузен був членом Васильківської управи «Південного товариства», яку очолювали С. І. Муравйов-Апостол і М. П. Бестужев-Рюмін. У 1826 році Тізенгаузена заарештували і заслали до Сибіру на каторгу[4].

У першій половині XIX ст. Ржищів зростає як торгове містечко. Цьому сприяло поширення судноплавства на Дніпрі і заснування місцевої пристані. На ярмарок 1846 року було привезено товарів на 16,3 тис. карбованців. Розвивалась промисловість. 1854 року тут відкрито невелику цукроварню, а після її реконструкції (1858 р.) — цукровий завод.

1852 року в містечку проживало 1585 чоловік, з них 806 кріпаків. Крім панщини, сплати грошових податків вони виконували ще безліч інших повинностей — виготовляли пряжу, розводили домашню птицю для поміщика тощо. Внаслідок реформи 1861 року значна частина ржищівських селян стала безземельною. В пошуках роботи вона змушена була йти на заробітки до поміщика, куркулів або до інших місць.

У пореформений період містечко швидко зростає, розвивається його промисловість. На початку 70-х років тут було 879 дворів і 4926 чоловік населення, працювали цукровий, винокурний і пивоварний заводи, 3 цегельні[5]. 1874 року вступив до ладу чавуноливарний завод капіталіста Швайсгута, де виготовлялось устаткування для цукроварень. Ще через два роки почав випуск такої ж продукції чавуноливарний завод Цибульського. Велику роль в економічному житті й далі відігравала пристань на Дніпрі. Із Ржищева вивозили хліб, цукор, пиво, вино, машини, а доставляли сюди — сіль, ліс, мануфактуру, метал тощо. У містечку 4 рази на рік відбувалися ярмарки.

Капіталісти жорстоко експлуатували робітників, примушували їх працювати по 12—14 годин на добу, видавали малу зарплату. Над трудящими знущалася адміністрація. У 1875 році на цукровому заводі відбувся страйк робітників[6]. Коли вимоги страйкуючих: зменшення робочого дня, підвищення зарплати — не були задоволені, робітники залишили підприємство. З часом передові робітники починають усвідомлювати необхідність політичної боротьби проти існуючого ладу. У 1896 році місцеві

[1] Л. Похилевич. Сказания о населенных местностях Киевской губернии, стор. 43.
[2] К. Гуслистий. Коліївщина, стор. 18.
[3] Гайдамацький рух на Україні в XVIII ст., стор. 171.
[4] М. Лисенко. Декабристський рух на Україні, стор. 22.
[5] Календарь Юго-Западного края на 1873 год, стор. 407.
[6] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 44. оп. 54, спр. 321, арк. 1.

власті доповідали губернатору про те, що столяр Л. К. Іваненко бере участь у «таємному гуртку робітників і розповсюджує нелегальну літературу». Пізніше за революційну діяльність його було засуджено[1].

Трудящі Ржищева брали активну участь в революції 1905—1907 рр. У містечку проходили мітинги, демонстрації. Одним із найбільших виступів трудящих був страйк у жовтні 1905 року на цукровому заводі, яким керували робітники К. Іваненко та Р. Шевченко. Страйкуючі пред'явили капіталісту вимоги: встановити 8-годинний робочий день, підвищити на 30 проц. заробітну плату. Щоб залякати робітників, до Ржищева прибули війська. Але страйкуючі продовжували боротьбу, поки не здобули перемогу. Власник цукроварні змушений був задовольнити вимогу робітників щодо тривалості робочого дня і підвищити зарплату на 13 процентів.

Під впливом цього страйку відбулися виступи робітників і на сусідніх цукрових заводах: у Піях, Півцях і Великих Прицьках. З приводу страйку на Великоприцьківському цукровому заводі фабричний інспектор 4-ї дільниці так доповідав фабричному інспектору Київської губернії: «Причина страйку — агітація членів Ржищівського революційного гуртка і приклади навколишніх заводів»[2]. До Ржищева приїздила делегація робітників Старинського цукрового заводу Переяславського повіту, щоб запозичити досвід страйкової боротьби.

Після поразки революції 1905—1907 рр. основна маса населення Ржищева — робітники й селяни зазнали ще жорстокішого гноблення. Тепер тривалість робочого дня на підприємствах становила не менше 13—14 годин. Підприємці знизили заробітну плату робітникам і збільшили штрафи. За будь-яку провину робітників виганяли з заводу.

З розвитком капіталізму посилювалась соціальна нерівність серед селян, відбувалося дальше зубожіння. Більшість господарств ставали малоземельними і безкінними. У 1912 році із 682 господарств 68 мали до десятини землі, 176 — від 1 до 3 десятин, 341 — від 3 до 6 десятин. 14 господарств володіли наділами понад 10 десятин. 357 господарств зовсім не мали худоби[3]. Робітники й селяни терпіли не тільки від експлуатації, злиднів, а й від політичного безправ'я.

Власті майже не дбали про охорону здоров'я і освіту народу. 1910 року у Ржищеві проживало понад 17 тис. чоловік. Проте у містечку не було жодного лікувального закладу. Існуючу раніше лікарню через відсутність коштів було закрито. Приватною практикою займалися 6 лікарів, 2 фельдшери та 6 акушерок. У 2 однокласних школах (чоловічій і жіночій) навчалося 280 дітей[4].

Під час першої світової війни населення Ржищева зменшилося до 11 тис. чоловік. Це обумовлювалось тим, що на фронт було відправлено майже всіх дорослих чоловіків, значна кількість їх загинула. Скориставшись війною, підприємці посилили експлуатацію трудящих, хоч на заводах тепер працювали здебільшого літні жінки й діти. Виконуючи замовлення військового відомства, капіталісти наживали великі бариші. Наприкінці 1916 року на чавуноливарному заводі Швайсгута вибухнув страйк, який очолив робітник П. Чуприна. Страйкуючі виступали з політичними й економічними вимогами. Але страйк робітників було придушено.

Після Лютневої революції 1917 року злиденне становище робітників і селян майже не поліпшилося. Визволення трудящим від соціального і національного гніту принесла тільки Велика Жовтнева соціалістична революція. Робітники й селяни Ржищева з великим задоволенням зустріли історичні рішення I Всеукраїнського з'їзду Рад, який проголосив Україну Радянською республікою та встановив братерські зв'язки з Радянською Росією.

---

[1] ЦДАЖР СРСР, ф. 124, оп. 5, спр. 12, арк. 246.
[2] Революция 1905—1907 гг. на Украине, т. 2, ч. 1, стор. 473.
[3] Итоги переписи скота у сельского крестьянского населения Киевской губернии в 1912 году, стор. 209.
[4] Города России в 1910 году, стор. 528, 564, 632—633.

Радянську владу в Ржищеві встановлено наприкінці січня 1918 року. Відразу розгорнув роботу щодо проведення в життя перших декретів Радянської влади волосний ревком. Наприкінці січня у Ржищеві створено комітет РСДРП(б).

У березні 1918 року німецькі війська захопили Ржищів. Окупанти та їх посібники — українські буржуазні націоналісти заарештовували і розстрілювали комуністів, радянських активістів, грабували населення.

Робітники й селяни чинили опір окупантам. Їх боротьбу безпосередньо очолила підпільна більшовицька група, що була створена у Ржищеві за рішенням Київського губернського організаційного бюро РКП(б). Тоді ж за ініціативою комуністів засновано групу для організації Соціалістичної спілки молоді[1].

Комуністи, спираючись на передових робітників, селян, молодь, готували збройне повстання. Активна робота більшовиків знаходила підтримку серед населення. Вже на початку серпня у районі Ржищева діяв озброєний загін селян[2]. Місцеві гетьманські власті доповідали начальнику Київської повітової варти: «Настрій населення... тривожний, а робітничих мас — більшовицький... Велику небезпеку викликає м. Ржищів, де дуже багато безробітних. При першому спалахові повстання придушити його місцевими силами немає можливості»[3].

Трудящі Ржищева вели збройну боротьбу проти німецьких окупантів та буржуазних націоналістів. Вони знищували німецьких і гетьманських солдат та офіцерів, заарештовували представників влади. Все життя у Ржищеві по суті було під контролем червоних повстанців.

В лютому 1919 року було обрано Раду робітничих, селянських і червоноармійських депутатів. Вона провела розподіл поміщицької землі, насіння та худоби між селянами, допомагала трудящим селянам у проведенні весняної сівби. Було розпочато відбудову підприємств. У містечку створили трудову комуну, яка мала в своєму розпорядженні цех з 2-ма ткацькими верстатами та іншим обладнанням. Комунари користувалися громадською їдальнею і хлібопекарнею[4].

Трудящі маси в їх боротьбі за зміцнення Радянської влади очолювала партійна організація. У травні 1919 року вона налічувала вже 20 членів партії і 60 співчуваючих, мала свій клуб. Комуністи брали активну участь у діяльності Ради робітничих, селянських і червоноармійських депутатів, проводили політико-виховну роботу серед населення, допомагали організовувати у селах волості комітети бідноти. В одному із документів ЦК КП(б)У повідомлялось, що у Ржищеві «організація добре і продуктивно працює. Видаються листівки, виписуються газети, встановлено добрі стосунки з робітниками і селянами»[5]. Бойовими помічниками комуністів виступали комсомольці.

Будувати по-новому життя заважали численні банди. Вони вбивали комуністів і комсомольців, радянських активістів, грабували населення. Так, у травні 1919 року від рук бандитів у селі Луковицях загинув керівник Ржищівської волосної партійної організації Л. Л. Васильєв. У червні 1919 року до Ржищева вдерлася банда Зеленого, яка наклала на жителів контрибуцію — 200 тис. крб. і 300 пар чобіт. Та контрибуції бандити не одержали. Матроси Дніпровської військової флотилії під командуванням А. В. Полупанова вигнали бандитів з містечка[6].

Влітку 1919 року на заклик В. І. Леніна — мобілізувати всі сили на боротьбу проти Денікіна — комуністи Ржищева вступили до лав Червоної Армії. На фронт добровільно йшли й комсомольці. Загальні збори робітничої молоді м. Ржищева прийняли резолюцію, у якій говорилося: «Ми клянемося, що до останньої краплини крові будемо боротися з буржуазією і усією білогвардійською наволоччю. Хай живе

---

[1] «Український історичний журнал», 1964, № 5, стор. 52.
[2] Гражданская война на Украине, т. 1, кн. 1, стор. 254.
[3] Киевщина в годы гражданской войны и иностранной военной интервенции, стор. 61.
[4] Гражданская война на Украине, т. 1, кн. 1, стор. 596.
[5] АІІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 9, спр. 186, арк. 58.
[6] Журн. «Літопис революції», 1932, № 5, стор. 189.

Всесвітня Комуністична Спілка Молоді! Хай живе всесвітня комуністична революція! Хай живе вождь всесвітньої революції тов. Ленін»[1].

Коли на початку вересня 1919 року Ржищів захопили війська Денікіна, комуністи й комсомольці, незважаючи на жорстокий терор, негайно включилися в активну боротьбу з ворогом. Було створено підпільний ревком, який очолив виступи трудящих проти білогвардійців[2]. В одному з листів ревком повідомляв губернський комітет КП(б)У: «хоч денікінці, окупувавши Ржищівську волость, і встановили старі органи влади, як волосні старшини, пристави і т. ін., але «порядку» їм не довелось побачити»[3].

21 грудня 1919 року бійці одного з батальйонів Таращанського полку, яким командував І. І. Петров, навальним штурмом визволили Ржищів від денікінців. Комуністи, що вийшли з підпілля, спираючись на широкі трудящі маси, розгорнули велику роботу щодо зміцнення Радянської влади. На початку січня 1920 року на зборах представників трудящих волості створено волосний ревком (голова В. Д. Цимбалюк)[4]. З 4 лютого почала працювати Ржищівська Рада робітничих, селянських і червоноармійських депутатів на чолі з Г. П. Турчаніновим[5].

Місцеві органи Радянської влади у Ржищеві і волості, згідно з земельним законом, виданим Всеукраїнським ревкомом 5 лютого 1920 року, ліквідували відновлену Денікіним поміщицьку власність на землю. Усі поміщицькі, церковні й удільні землі, як це було передбачено ще ленінським Декретом, знову безплатно передали селянам. Це мало виключне значення для згуртування трудящого селянства навколо Радянської влади.

Проте мирний перепочинок виявився коротким. 6 травня 1920 року Ржищів окупували війська білополяків, які намагалися переправитися на лівий берег Дніпра. Та добитися цього їм не вдалося. Частини Червоної Армії і кораблі Дніпровської військової флотилії перетнули шлях білопольським військам. Наприкінці травня у районі Ржищева розгорнулися бої між частинами Червоної Армії і білополяками. Містечко кілька раз переходило з рук у руки[6]. 27 травня комуністичний десантний загін експедиції особливого призначення Реввійськради Південно-Західного фронту на чолі з начальником політвідділу фронту В. П. Потьомкіним у взаємодії з підрозділами 44 стрілецької дивізії при підтримці Дніпровської флотилії рішучим натиском відкинули ворога. 7 червня Ржищів знову став радянським[7].

Після визволення містечка відновили роботу місцеві органи Радянської влади. Разом з партійним і комсомольським осередками вони вжили термінових заходів, щоб забезпечити населення продовольством, налагодити його медичне обслуговування, залучити робітників і селян до відбудови підприємств, відродження сільського господарства, подання всебічної допомоги Червоній Армії, яка вела бої на фронтах громадянської війни.

Створений у липні 1920 року в Ржищеві комнезам (голова — С. В. Яременко) брав активну участь у проведенні господарсько-політичних кампаній, зокрема продрозверстки, багато допомагав бідняцьким і середняцьким господарствам.

Для боротьби з бандами, які нападали на Ржищів, було організовано частину особливого призначення (ЧОП), до якої входили комуністи, комсомольці, безпартійні робітники і селяни.

Восени 1920 року відновила діяльність трудова комуна. У ній працювало понад 200 чоловік, переважно жінки. У 1921 році були відбудовані і перетворені в одне підприємство колишні чавуноливарні заводи Швайсгута і Цибульського. Зруйновані

---

[1] Образование и деятельность комсомола Украины в годы гражданской войны. Документы и материалы, К., 1959, стор. 135.
[2] Київський облдержархів, ф. Р-111, оп. 1, спр. 333, арк. 165.
[3] Киевщина в годы гражданской войны и иностранной военной интервенции, стор. 330.
[4] Київський облдержархів, ф. Р-1, оп. 5, спр. 164, арк. 3; ф. Р-3, оп. 1, спр. 114, арк. 154.
[5] Там же, ф. Р-3, оп. 1, спр. 114, арк. 240.
[6] ЦДАРА, ф. 245, оп. 3, спр. 251, арк. 189.
[7] История гражданской войны в СССР, т. 5. М., 1960, стор. 109.

приміщення цукрового заводу були остаточно розібрані, а його обладнання відправлено на інші підприємства.

Керуючись ленінським кооперативним планом, Комуністична партія і Радянський уряд висунули завдання об'єднати селянство у споживчі і виробничі товариства, бо це відкривало їм найбільш доступний і зрозумілий шлях до соціалізму. Політика партії і уряду знаходила схвалення й підтримку трудящих селян. 16 липня 1922 року у Ржищеві за активною участю комуністів і комсомольців 14 бідняцьких сімей заснували сільськогосподарську артіль «Хлібороб» (голова правління — Ф. П. Черненко). Спочатку артіль мала у своєму розпорядженні всього 65 десятин землі, 5 коней, 4 плуги, 7 борін. Багато зусиль доклали перші колективісти, щоб зміцнити господарство, вирощувати добрі врожаї зернових і технічних культур. В наступні роки артіль «Хлібороб» досягла немалих успіхів. Вона стала для інших селян наочним прикладом переваг колективного господарювання[1].

Велика увага приділялася розвитку медицини, народної освіти, організації культурно-освітньої роботи серед населення. Вже наприкінці 1920 року у Ржищеві відкрилася лікарня на 50 ліжок, а наступного року — аптека. Відразу ж після визволення містечка від білополяків почала працювати і початкова школа. У наступні роки все більше дорослого населення відвідувало школи і гуртки ліквідації неписьменності. 1921 року у Ржищеві відкрилися трирічні педагогічні курси, що готували кадри вчителів. 1924 року вони були реорганізовані в педагогічний технікум, а ще згодом — у педагогічне училище, яке і зараз працює в селищі. Культурно-освітню роботу серед населення спочатку провадили дві хати-читальні, а з 1925 року сельбуд та бібліотека[2].

1923 року Ржищів стає районним центром. Це сприяло дальшому розвитку його економіки, культури. На кінець 1925 року народне господарство Ржищева було в основному відбудовано.

Після XV з'їзду ВКП(б) і X з'їзду КП(б)У комуністи широко розгорнули роботу щодо колективізації сільського господарства. У 1929 році на базі артілі «Хлібороб» було засновано колгосп «Перше травня», а ще через рік колективне господарство — ім. 8-го Березня. Вони мали у своєму розпорядженні 2300 га землі[3]. У 1930 році у Ржищеві було також засновано рибоколгосп.

У проведенні колективізації сільського господарства, організаційно-господарчому зміцненні колгоспів брали активну участь шефи — робітники Київського заводу «Більшовик». Бригади заводських робітників постійно допомагали артілям у ремонті сільськогосподарських машин, проведенні сівби, збиранні врожаю. Заводські агітатори, культармійці сприяли поліпшенню масово-політичної і культурно-освітньої роботи. Лікарі з Києва подавали медичну допомогу селянам[4].

Колгоспи Ржищева з року в рік вирощували високі врожаї зернових і технічних культур, мали добре розвинуте громадське тваринництво. Все це забезпечувало високі прибутки артілей і високу оплату праці колгоспників.

У роки довоєнних п'ятирічок розвивалася промисловість районного центру. У 1928 році чавуноливарний завод було докорінно реконструйовано і змінено його виробничий профіль. З того часу підприємство стало називатися «Радіатор» і випускало обладнання для центрального опалення будинків і запасні частини для тракторів. У Ржищеві працювали також цегельний завод, лісопилка, млин, взуттєва і швейна майстерні. Великий обсяг робіт виконувала пристань.

Напередодні війни Ржищів став населеним пунктом суцільної письменності. У 1938 році тут відбувся перший випуск середньої школи. Кадри для радгоспів і колгоспів готував зоотехнікум (відкритий 1927 р.), а для шкіл — педагогічний тех-

---

[1] Київський облдержархів, ф. Р-353, оп. 1, спр. 71, арк. 4.

[2] Там же, ф. Р-112, оп. 1. спр. 835, арк. 37.

[3] ЦДАЖР УРСР, ф. 27, оп. 12, спр. 456, арк. 72.

[4] Київський облдержархів, ф. Р-1021, оп. 1, спр. 215, арк. 21; «Український історичний журнал», 1965, № 9, стор. 113.

нікум. Працювали будинок культури, бібліотека, розвивалася художня самодіяльність. З 1929 року у Ржищеві видавалася районна газета «Колективна нива».

Коли розпочалася Велика Вітчизняна війна, трудящі Ржищева активно включилися у всенародну боротьбу проти німецько-фашистських загарбників. Уже 22 червня 1941 року до військкомату з'явилися усі військовозобов'язані, надійшли сотні заяв від добровольців. Колективну заяву з проханням зарахувати до лав Червоної Армії подали учні зоотехнікуму. Чимало було заяв від жінок.

Ржищівський плацдарм обороняли війська 26-ї армії. Гітлерівці намагалися прорвати лінію оборони і оволодіти переправою на Дніпрі. Підтягнувши великі сили, вони 2 серпня 1941 року розпочали наступ. Але радянські воїни стійко утримували свої позиції. Численні атаки ворога в районі переправи і Ржищева відбивали підрозділи 146-ї стрілецької дивізії[1]. Лише після завершення переправи військ за наказом командування у ніч з 20 на 21 серпня 1941 року частини Червоної Армії, що обороняли Ржищівський плацдарм, передислокувались на лівий берег Дніпра. Під час відходу радянських військ успішно діяв батальйон, укомплектований добровольцями — жителями Ржищева. В одному з боїв кулеметник В. Андрющенко знищив 45 фашистських солдатів.

21 серпня 1941 року фашисти захопили Ржищів[2]. Лютий ворог палив селище, грабував і вбивав невинних людей. У серпні—вересні у приміщенні церкви гітлерівці замордували понад 1500 чоловік.

На початку 1942 року у Ржищеві за завданням Київського підпільного обкому партії вчитель місцевої школи Ю. І. Стеценко заснував підпільну партійну групу, яка очолила боротьбу радянських патріотів проти німецько-фашистських загарбників. Влітку того ж року на базі цієї групи було створено підпільний райком партії[3]. Це ще більше активізувало діяльність підпільників. Вони вели агітаційну роботу серед населення, добирали кадри до партизанських загонів. Радянські патріоти знищили нафтобазу, вивели з ладу електростанцію на заводі «Радіатор», спалили лісопильний завод, а на пристані захопили баржу з хлібом і роздали його населенню.

Дошкульні удари ворогові в районі Ржищева—Кагарлика завдавали й партизанські загони ім. Щорса та ім. Чапаєва, з якими підпільники підтримували тісний зв'язок. Народні месники загону ім. Чапаєва напали на ржищівську переправу, знищили ворожих офіцерів і солдатів, захопили штабні документи[4]. Восени 1943 року підпільники й партизани подали велику допомогу радянським військам у форсуванні Дніпра і захопленні Букринського плацдарму. У складі загону ім. Чапаєва воювала група народних месників на чолі з Касимом Кайсеновим, що була надіслана Українським штабом партизанського руху. Тепер К. Кайсенов — відомий казахський письменник.

20 вересня 1943 року війська 1-го Українського фронту з боями вийшли до Дніпра в районі Ржищева. Переправившись через Дніпро, вони захопили біля села Великого Букрина плацдарм. Тут відзначилися 11-а мотострілецька бригада 10-го танкового корпусу та підрозділи 309-ї стрілецької дивізії. Наші воїни оволоділи селом Балико-Щучинкою та околицею Ржищева Монастирком[5]. В авангарді тут наступала рота капітана Приходька, яку гітлерівці намагалися будь-що скинути у Дніпро. У жорстокому бою лави наших воїнів рідшали. Врешті у строю залишилося всього три воїни: капітан Приходько, його зв'язківець Мухін і командир взводу Кострінов. Але вони продовжували утримувати захоплені позиції, успішно відбивали атаки ворога, поки через Дніпро не переправилися танки 11-ї мотострілецької

---

[1] Киевщина в годы Великой Отечественной войны, стор. 98.
[2] Німецько-фашистський окупаційний режим на Україні, стор. 400.
[3] «Український історичний журнал», 1964, № 2, стор. 16.
[4] Киевщина в годы Великой Отечественной войны, стор. 325.
[5] Архів МО СРСР, ф. 395, оп. 9135, спр. 170, арк. 85.

Герой Радянського Союзу О. Д. Воробйов.

бригади під командуванням капітана О. К. Болбаса. Під ударами радянських танкістів гітлерівці змушені були відступити[1].

Бої в районі Ржищева точилися кілька місяців. 7 січня 1944 року частини 206-ї стрілецької дивізії 27-ї армії штурмом оволоділи Ржищевом[2]. За мужність і відвагу, виявлені при форсуванні Дніпра у районі Ржищева, звання Героя Радянського Союзу удостоєно капітана О. К. Болбаса, лейтенантів А. М. Топольського, І. Н. Кінешева, рядових бійців О. Д. Воробйова і В. Д. Ларіонова.

Повсюди на фронтах Великої Вітчизняної війни і в тилу ворога хоробро билися з ворогом уродженці Ржищева. 390 воїнів Червоної Армії і Військово-Морського Флоту, партизанів і підпільників нагороджено орденами й медалями СРСР. Уродженцеві селища М. М. Дудці присвоєно звання Героя Радянського Союзу. За героїзм у війні багатьма урядовими нагородами відзначено братів генерал-майора В. М. Петренка і контр-адмірала П. М. Петренка.

Під час тимчасової окупації Ржищева гітлерівці завдали великої шкоди народному господарству. Вони зруйнували підприємства, колгоспи, спалили будинки навчальних культурно-побутових закладів і адміністративних установ, багато жител.

Жителі селища з перших днів включилися у відбудову народного господарства, активно допомагали фронту. У короткий строк відновили роботу завод «Радіатор», МТС, промартілі. У важких умовах воєнного часу, при нестачі робочої сили і техніки колгоспники виростили і зібрали урожай 1944 року. Того ж року розпочалося навчання у школах, педучилищі, зоотехнікумі. З 1945 року технікум було реорганізовано, він почав готувати кадри сільських будівельників.

Справжнім подвигом була праця робітників, колгоспників, інтелігенції. Президія Верховної Ради СРСР нагородила медаллю «За доблесну працю у Великій Вітчизняній війні 1941—1945 рр.» багатьох трудівників Ржищева і району.

У 1948 році артілі селища повністю відновили довоєнні площі посівів, поголів'я худоби. Завдяки підвищенню культури землеробства, продуктивності тваринництва у ржищівських колгоспах зросло виробництво зерна, цукрових буряків, м'яса і молока. У 1958 році за значні виробничі успіхи 10 колгоспників і спеціалістів сільського господарства нагороджено орденами й медалями СРСР.

1959 року Ржищівський район ліквідовано, селище Ржищів включено до складу Кагарлицького району.

У зв'язку з об'єднанням у 1955 році ржищівських колгоспів «Перше травня», ім. 8-го Березня з колгоспом ім. Димитрова села Півців в одне господарство — ім. Димитрова тепер у Ржищеві розташована виробнича бригада. Центральна садиба колгоспу знаходиться у селі Півцях. Господарство спеціалізується на вирощуванні зернових культур, розвитку м'ясо-молочного тваринництва і за роки восьмої п'ятирічки добилося немалих успіхів.

З року в рік перевиконує плани Ржищівський рибоколгосп. У 1970 році господарство здало державі близько 2 тис. цнт продукції понад план. Воно достроково виконало свій п'ятирічний план.

За післявоєнні роки значно зросла промисловість. Найбільшим підприємством став завод «Радіатор», який виготовляє обладнання для центрального опалення будинків. Підприємство постійно збільшує випуск продукції. Якщо у 1965 році завод виготовив 700 тис., то у 1970 році 939 тис. еквівалентних квадратних метрів радіато-

[1] Киевщина в годы Великой Отечественной войны, стор. 325.
[2] Архів МО СРСР, ф. 395, оп. 9136, спр. 170, арк. 85.

рів. Характерно, що зростання продуктивності праці, зниження собівартості продукції відбувається не за рахунок розширення підприємства, а шляхом удосконалення виробництва, використання внутрішніх резервів і наукової організації праці. Рівень технічної оснащенності виробництва за п'ятирічку зріс на 15 процентів.

На підприємстві — 12 бригад і 156 ударників комуністичної праці. За самовіддану працю 10 робітників заводу відзначені урядовими нагородами, серед них орденом Трудового Червоного Прапора нагороджений заливальник І. Ф. Пилипенко.

Значний обсяг робіт здійснює Ржищівське відділення «Сільгосптехніки». Його майстерня обладнана новим устаткуванням і забезпечує високоякісний ремонт колгоспної техніки. За великі успіхи в роботі слюсаря майстерні А. Л. Дудку нагороджено орденом Леніна. Перевиконує виробничі плани колектив цегельного заводу, продукція якого — цегла, черепиця, блоки — реалізується переважно в межах області.

В економічному житті Ржищева і Кагарлицького району велику роль відіграє пристань на Дніпрі. Її вантажооборот з року у рік зростає. До Ржищева прибувають, головним чином, вугілля, нафтопродукти, метал, ліс, цемент та інші матеріали; вивозяться радіатори, хліб, овочі, м'ясо, масло, цегла тощо. За роки восьмої п'ятирічки вантажооборот пристані зріс майже у півтора раза. Збільшились і пасажирські перевозки.

Для потреб населення випускають різноманітну продукцію підприємства промхарчокомбінату, маслозавод та хлібозавод.

Стародавній Ржищів подібний на велетенський парк над Дніпром. Розкішна зелень повсюди милує око. Тепер це красиве, впорядковане селище. За роки восьмої п'ятирічки тут збудовано ряд культурно-побутових закладів, близько 300 нових житлових будинків.

У селищі є 7 магазинів, ресторан, 3 їдальні. Тут працюють лікарня, поліклініка, пологовий будинок, протитубдиспансер, аптека.

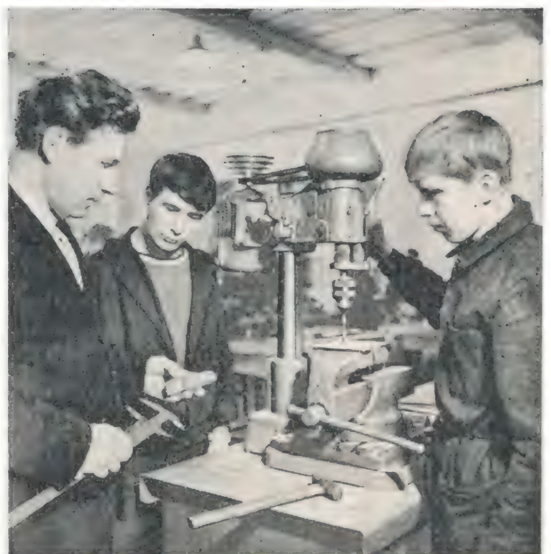
Діти навчаються у середній, восьмирічній та двох початкових школах. Середні спеціальні навчальні заклади — педагогічне училище і технікум сільського будівництва готують кадри для шкіл і будівельних організацій на селі. Педучилище за період 1921—1970 рр. випустило понад 6300 вчителів, а технікум сільського будівництва у 1945—1970 рр.— понад 3000 техніків-будівельників . З 1966 року тут працює професійно-технічне училище, яке готує трактористів і машиністів.

Центрами культосвітньої роботи є будинок культури, бібліотека, кінотеатр. Робітники, колгоспники, інтелігенція беруть активну участь у різних гуртках художньої самодіяльності. Багато трудівників у вільний час займаються живописом, музикою, художньою вишивкою. У селищі є історико-краєзнавчий музей, експозиції якого відображають минуле і сучасне Ржищева (музей створено на громадських засадах подружжям Н. М. і С. Д. Силкіних). 1962 року відкрито пам'ятник Т. Г. Шевченку.

Уродженцем селища був робітник революціонер М. Д. Дудченко (1879—1920), що загинув у громадянську війну в Сибіру. Його ім'ям названа вулиця в місті Железногорську Іркутської області. В 1934—1938 рр. тут жив і навчався молодогвардієць Герой Радянського Союзу Олег Кошовий. Тепер у середній школі його імені створено музей бойової слави. Уродженцями Ржищева є поетеса Л. В. Костенко, композитор Р. Т. Боярська і доктор медичних наук Д. І. Дашевський.

Організаторами і політичними вихователями мас виступають партійні організації, створені на

На заняттях у Ржищівському профтехучилищі. 1969 р.

підприємствах, у виробничій бригаді колгоспу ім. Димитрова, а також в установах Ржищева. Вони об'єднують понад 430 комуністів. У комсомольських організаціях налічується 1300 юнаків і дівчат. Комуністи й комсомольці завжди проявляють ініціативу в роботі, громадсько-політичному житті. Велику роль у господарському і культурному будівництві відіграє селищна Рада депутатів трудящих, її постійні комісії, актив.

Ржищів зростає з кожним роком. Ще величніші перспективи перед ним відкрила нова п'ятирічка, яка є подальшим кроком нашої країни по шляху до комунізму.

Н. М. СИЛКІНА, С. Д. СИЛКІН, В. І. ШЕЛУДЧЕНКО

СТАВИ́

Стави́ — село, центр сільської Ради, розташоване біля злиття двох невеличких річок — Гороховатки й Безіменної, за 12 км від районного центру. Населення — 2294 чоловіка.

Село має давню історію. Перші жителі тут поселилися в середині XVII ст. на березі річки Безіменної, в урочищі Великому кутку. Навколо села було багато ставків. Звідси й походить його назва.

Спочатку Стави входили до складу Кагарлицького староства. У 1790 році в в Ставах і сусідньому селі Бендюгівці було 84 двори і 1088 чоловік населення[1]. Після возз'єднання 1793 р. Правобережної України з Росією село було включено до Київського повіту Київської губернії.

В 30-х роках XIX ст. Стави стали власністю поміщика Четверикова, який тут 1840 року відкрив спиртовий завод[2]. Після реформи 1861 року у поміщика залишилося 1700 десятин, а 160 селянських дворів одержали всього 962 десятини землі. За наділи селяни мусили сплатити поміщикові близько 39 тис. крб.[3]. Переконавшись, що реформа є страшним пограбуванням, жителі Ставів у січні 1864 року відмовилися вносити викупні платежі. Тоді пан, щоб утихомирити незадоволення бідноти, вирішив тимчасово збільшити наділи на 87 десятин.

У 1879 році на сільському сході поміщик оголосив, що потрібно провести нове розмежування земель, бо, мовляв, раніше були «допущені неточності». Селяни розгадали намір пана і вчинили йому опір. Згодом у Стави прибув особисто Київський губернатор з сотнею козаків. Він розпорядився заарештувати 26 найактивніших учасників заворушення і найперше — його керівників В. М. Наконечного, П. М. Наконечного, С. К. Литвина. Про розправу над селянами Ставів губернатор із задоволенням повідомив київського, подільського та волинського генерал-губернатора. Він писав, що козаки «швидко і зразково» виконали свої обов'язки, а їх сотник заслуговує не лише подяки, але й нагороди[4].

Царські кати понад три місяці мордували в тюрмі заарештованих селян. Згодом більша частина їх була засуджена до тюремного ув'язнення на різні строки або прилюдного покарання канчуками. Лише після цього в Ставах здійснили розмежування земель, як цього бажав поміщик[5].

Тяжким було становище й робітників. На місцевому спиртовому заводі існували нестерпні умови праці, тривалість робочого дня становила 14—16 годин. Користуючись тим, що в Ставах жило чимало сільської бідноти, готової працювати на будь-яких умовах, капіталіст встановив мізерну заробітну плату робітникам. Усе це приносило йому значні прибутки. В 80-х роках XIX ст. на місці старого заводу, який згорів, спорудили нове підприємство.

---

[1] Л. Похилевич. Сказания о населенных местностях Киевской губернии, стор. 62.
[2] Список фабрик и заводов Европейской России, стор. 541.
[3] Київський облдержархів, ф. 4, оп. 99, спр. 106, арк. 1.
[4] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 4, оп. 99, спр. 105, арк. 2; спр. 106. арк. 1; спр. 107, арк 1.
[5] Історія селянства Української РСР, т. 1, стор. 406.

У 1860 році у Ставах при церкві відкрили школу грамоти, в якій навчалося 8 учнів[1]. Через 25 років її перетворили в церковнопарафіяльну школу, а в 1907 році відкрили двокласне земське училище. Медичне обслуговування було незадовільним. На все село був лише один фельдшер[2].

З 1866 року Стави — центр Ставинської волості Київського повіту.

На початку XX ст. в Ставах нараховувалось 355 дворів й 2125 чоловік населення. Переважна більшість жителів займалася землеробством. В селі працювали спиртовий і цегельний заводи, на яких трудилося 23 робітники[3].

Жителі Ставів брали активну участь у першій російській революції. Вже навесні 1905 року відбувся страйк в економії, яким керував батрак П. П. Кучеренко. Організований виступ налякав не лише поміщицю, а й губернські власті. Київський губернатор 24 травня 1905 р. доповідав київському, подільському і волинському генерал-губернатору про те, що в ряді населених пунктів губернії, у т. ч. і в Ставах, селяни «зовсім відмовилися виконувати роботи на полях економій, вимагаючи встановленої ними самими платні; бажаючих працювати не допускають, а прибулих робітників проганяють силою»[4]. Побоюючись дальшого наростання революційного руху, поміщиця змушена була частково задовольнити вимоги страйкуючих.

В епоху імперіалізму життя трудящих селян ставало дедалі гіршим. У 1912 році з 389 селянських господарств безземельних було 11, до 1 десятини землі мали 75 господарств (33 десятини), до 2 десятин — 107 господарств (125 десятин), до 3 десятин — 86 господарств (181 десятина). Отже, більш ніж 2/3 господарств були безземельними й малоземельними[5].

Як і всім трудящим Росії, робітникам і селянам Ставів великого лиха завдала перша імперіалістична війна. Близько 400 чоловіків були призвані до армії, багато з них загинуло на фронті. Сім'ї фронтовиків дуже бідували. Не маючи засобів до існування, вони повністю або частково збували свої земельні наділи куркулям.

Після повалення самодержавства значно посилився революційний рух. В Ставах в результаті рішучих виступів селяни-бідняки добилися запровадження в економії 9-годинного робочого дня, збільшення оплати праці. Вони також настійливо вимагали конфіскації і розподілу поміщицької землі та майна. Щоб забезпечити охорону поміщицького маєтку та спиртового заводу, місцеві власті викликали в Стави загін козаків, який після цього перебував тут постійно[6].

Про перемогу Великої Жовтневої соціалістичної революції жителі Ставів вперше довідалися від солдатів і моряків, що поверталися з фронту додому. На початку 1918 року в селі було створено революційний комітет, який очолив селянин-бідняк О. О. Личаченко. Втілюючи в життя декрети Радянської влади, ревком конфіскував і розподілив між незаможними селянами поміщицьку землю, хліб, худобу, реманент.

У березні 1918 року до села вдерлися німецькі окупанти. Вони відновлювали старі порядки, жорстоко розправлялися з радянськими активістами, грабували у населення хліб, худобу та інше добро й вивозили його до Німеччини. За далеко неповними даними, лише навесні 1918 року окупанти вивезли 115 голів великої рогатої худоби, 600 пудів зерна тощо.

Місцеві робітники й селяни боролися проти окупантів та їх буржуазно-націоналістичних посібників. Коли влітку 1918 року загони таращанських повстанців проходили через Стави, до них приєдналося чимало місцевих селян, щоб разом вести збройну боротьбу проти ворога[7].

---

[1] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 127, оп. 959, спр. 9, арк. 49—50.
[2] Київський облдержархів, ф. 347, оп. 1, спр. 1663, арк. 18.
[3] Список населенных мест Киевской губернии, стор. 206—207.
[4] Революция 1905—1907 гг. на Украине, т. 2, ч. 1, стор. 340.
[5] Итоги переписи скота у сельского крестьянского населения Киевской губернии в 1912 году, стор. 211.
[6] Журн. «Літопис революції», 1931, № 4, стор. 30.
[7] Гражданская война на Украине, т. 1, кн. 1, стор. 259.

У лютому 1919 року в Ставах відновили Радянську владу. За участю політпрацівників частин Червоної Армії, що визволили село від петлюрівських військ, були створені волосний та сільський ревкоми, які очолили Д. Т. Друзенко й М. Ф. Бурдик. Згодом селяни обрали комітет бідноти (голова У. З. Чорнобай). Все це мало велике значення для зміцнення Радянської влади у Ставах, згуртування навколо неї широких мас трудящих.

Ревкоми та комітет бідноти всіляко допомагали бідняцьким та середняцьким господарствам, організували серед населення збір продовольства для Червоної Армії. У колишньому поміщицькому палаці була відкрита початкова школа. Діти, які навчалися в ній, одержували безплатне харчування[1].

У серпні 1919 року Стави захопили війська Денікіна. Понад чотири місяці білогвардійці знущалися з населення, грабували його. Наприкінці грудня 1919 року воїни 2-ї бригади 44-ї стрілецької дивізії розгромили ворога. Над Ставами знову замайорів червоний прапор. Трудящі радісно вітали відновлення Радянської влади. Вони активно підтримували всі заходи, здійснювані сільським ревкомом та комітетом бідноти.

На початку травня 1920 року Стави захопили війська білополяків. Разом з іноземними загарбниками поневолення селянам принесли й петлюрівці. Знову почалися масові розстріли, пограбування[2]. Наприкінці травня — початку червня в районі Ставів точилися жорстокі бої між частинами Червоної Армії і військами білополяків. Перемогу здобули червоні полки.

Радянську владу в Ставах остаточно було встановлено у перших числах червня 1920 року, коли підрозділи 6-го полку 2-ї Московської бригади військ внутрішньої охорони визволили село від ворожих військ[3].

Але й після цього ще довгий час точилася збройна боротьба. Класовий ворог не хотів змиритися з перемогою Радянської влади. Петлюрівські банди нападали на село, по-звірячому розправлялися з радянським активом. Населенню Ставів особливо дошкуляла банда петлюрівського полковника Куща. Для боротьби з ворогом у селі організували з числа молоді збройний загін, яким командував селянин-бідняк У. К. Руденко. Він активно допомагав підрозділам Червоної Армії, міліції виловлювати і знищувати петлюрівські банди.

Наприкінці 1920 року було створено комітет незаможних селян (голова С. М. Шкляр)[4]. До комнезаму входили не лише бідняки, а й маломіцні середняки. Сільська Рада разом з комнезамом запроваджувала в життя закони Радянської влади, обмежувала куркульські господарства, наділяла землею безземельних і малоземельних селян.

Комуністична партія і Радянська держава постійно дбали про трудящих селян, про об'єднання їх у споживчі й виробничі товариства і розвиток колективних форм господарювання на селі. У Ставах спочатку це знайшло вияв у створенні в 1922 році бурякового товариства, яке згодом було реорганізовано в кредитне. Воно надавало селянам позику, постачало їх сільськогосподарським реманентом, будівельними матеріалами. У 1923 році організувалося споживче товариство «Інтеграл», яке об'єднувало понад 300 чоловік[5]. Через кооперацію селяни збували на вигідних умовах сільськогосподарську продукцію й одержували промислові товари. 1924 року селяни заснували три товариства спільного обробітку землі, що знаменувало початок переходу до колективних форм господарювання. 1925 року в Ставах створено радгосп.

Багато зусиль докладали робітники, щоб відбудувати спиртовий завод. 1925 року він почав випускати продукцію.

Вже під час відбудовчого періоду великі зміни сталися у житті, побуті, освіті,

---

[1] Київський облдержархів, ф. Р-102, оп. 2, спр. 4, арк. 1.
[2] Там же, оп. 1, спр. 865, арк. 183.
[3] ЦДАРА, ф. 245, оп. 3, спр. 251, арк. 189.
[4] Київський облдержархів, ф. Р-3, оп. 1, спр. 193, арк. 101.
[5] Там же, ф. Р-112, оп. 1, спр. 333, арк. 195.

культурі трудящих. 1921 року вперше в історії села відкрився медичний пункт, який обслуговував населення. З осені 1920 року працювала чотирирічна трудова школа. У наступні роки гуртки ліквідації неписьменності відвідувало майже все доросле населення. Одним з активних організаторів ліквідації неписьменності був учитель місцевої школи В. К. Личаченко[1]. 1923 року у Ставах відкрилися клуб і бібліотека. Першим завідуючим сільським клубом на громадських засадах працював учитель Є. Ф. Гудзь, який також проявив себе активним культармійцем.

З 1923 року, за новим адміністративним поділом, село Стави увійшло до складу Кагарлицького району Київської губернії. У наступному році тут проживало понад 2,5 тис. чоловік населення[2].

Наприкінці січня 1924 року в Ставах засновано комсомольський осередок.

Важливою подією в політичному житті села було створення у 1926 році партійного осередку, який об'єднував комуністів, що працювали на заводі, у радгоспі, ТСОЗах, сільраді. Партійний осередок особливу увагу приділяв зміцненню й дальшому розвитку радгоспу і товариств спільного обробітку землі. Радгосп, першим директором якого був комуніст В. А. Абрамов, одержував високі врожаї хліба, картоплі. У порівнянні з індивідуальними селянськими господарствами значно кращі результати господарювання мали ТСОЗи. У 1926 році на полях радгоспу вже працював перший трактор, а в наступному — машини обробляли й поля ТСОЗів. Першими трактористами в Ставах були брати Г. М. і П. М. Швидкі, В. К. Журавльов, Г. М. Мазепа.

Успіхи господарювання в радгоспі і ТСОЗах наочно переконували селян у перевагах колективної праці. В листопаді 1929 року за ініціативою комуністів і комсомольців понад 400 селянських господарств об'єдналися у сільськогосподарську артіль «Червоний Жовтень». Першим головою правління артілі став селянин-бідняк — комуніст М. П. Вишневецький. На початку 1931 року в селі утворилися ще два колективні господарства: «Заповіт Ілліча» (голова правління Я. П. Личаченко) та ім. Ворошилова (голова правління С. М. Шкляр). Того ж року колгоспи села Ставів почала обслуговувати Кагарлицька МТС. У 1936 році землі й будівлі Ставинського радгоспу передали колгоспу «Червоний Жовтень». Це значно зміцнило господарство.

Напередодні війни у колгоспах було широко розгорнуто соціалістичне змагання. Багато землеробів, тваринників мали високі показники у праці. У 1940 році учасниками Всесоюзної сільськогосподарської виставки стали тваринники колгоспів «Заповіт Ілліча», ім. Ворошилова та «Червоний Жовтень» П. М. Аксьом, Є. О. Бурдик, Г. М. Власенко та А. Ф. Майоренко[3].

В результаті соціалістичних перетворень, що відбулися в селі, достаток і культура прийшли в кожну сім'ю. Тепер у разі хвороби люди зверталися не до знахарів, а до лікарів. Напередодні війни всі жителі були письменними. У 1931—1934 рр. тут працював робітфак Київського фармацевтичного інституту. У 1937 році відбувся перший випуск середньої школи.

Значну культурно-освітню роботу серед населення провадив будинок культури. В його гуртках: агрономічному, хоровому, народних інструментів, драматичному, художньої вишивки, спортивному брали участь дорослі й молодь. Понад 600 читачів користувалися трьома бібліотеками.

В перші дні Великої Вітчизняної війни сотні жителів Ставів пішли до лав Червоної Армії. Коли фронт наблизився до села, колгоспники допомагали воїнам одного із підрозділів 6-го стрілецького корпусу 26-ї армії відбивати ворожу навалу.

29 липня 1941 року німецько-фашистські загарбники захопили Стави. Понад двадцять дев'ять місяців продовжувалася ворожа окупація. Фашисти грабували село, розстрілювали його жителів. У числі закатованих був і активний учасник

---

[1] Київський облдержархів, ф. Р-1, оп. 1, спр. 60, арк. 383.
[2] Список поселень Київщини. К., 1924, стор. 12.
[3] Газ. «Київська правда», 24 травня 1967 р.

Член Київського підпільного обкому партії І. А. Ковальчук серед піонерів села Ставів. 1965 р.

боротьби за встановлення Радянської влади У. К. Руденко. 224 жителі відправлено до Німеччини на каторжні роботи.

Але ні тортури, ні звірства гітлерівців не скорили радянських людей. Вони саботували заходи фашистських властей, всіляко перешкоджали загарбникам вивозити народне добро до Німеччини. Першими в селі піднялися на активну боротьбу проти окупантів місцеві комуністи й комсомольці.

З весни 1942 року підпільну боротьбу в Ставах очолив І. В. Сергієнко, залишений ЦК КП(б)У в тилу ворога. Він прибув сюди з Розважівського району, де був вистежений фашистськими шпигунами. У Ставах Сергієнко влаштувався працювати на спиртовому заводі. Непомітний, спочатку простий різноробочий, а пізніше вагар, Сергієнко уважно придивлявся до людей. Незабаром він налагодив зв'язки з партійним підпіллям. Сергієнко познайомився з молодим робітником П. Т. Рибаком, а потім і його батьком — членом Кагарлицького підпільного райкому партії Т. П. Рибаком. Після цього він активно включився у роботу місцевого підпілля.

Влітку 1942 року Сергієнко, підібравши надійних товаришів, заснував ініціативну групу, яка 20 вересня 1942 року створила в Ставах підпільний обком партії. Найближчими помічниками І. В. Сергієнка, обраного першим секретарем обкому, були члени обкому І. А. Ковальчук, В. Г. Бердников, С. Л. Ковальський, В. С. Півторидядько, В. Л. Витищенко, Т. П. Рибак та інші[1].

Підпільний обком накреслив широку програму боротьби проти окупантів. 7 листопада 1942 року він затвердив план підготовки збройного повстання, приуроченого до моменту підходу наступаючих частин Червоної Армії. Обком розгорнув активну діяльність щодо здійснення наміченої програми. За його завданням у друкарні виготовляли документи, необхідні для конспірації, листівки та інші матеріали, у т. ч. накази Верховного Головнокомандуючого, зведення Радінформбюро, відозви до населення окупованих районів Київщини.

Обком організував і затвердив 20 підпільних райкомів партії, налагодив зв'язки з комуністами Києва і багатьох районів. Були надіслані також представники обкому до Дніпропетровської і Житомирської областей для організації там підпільних груп.

У своїй діяльності обком спирався на місцевих товаришів. Відважно й уміло виконував складні обов'язки радиста підпільного обкому робітник П. Т. Рибак. Хоробро діяла зв'язкова Н. П. Галич (Колісниченко). Підпільники М. А. Майоренко і П. К. Сироткін розповсюджували серед населення району зведення Радінформбюро, листівки обкому партії.

Керувати з Ставів діяльністю обласного підпілля і партизанського руху ставало дедалі складніше. Тому на початку січня 1943 року обком вирішив перебазуватися ближче до Києва. Проте, 18 січня 1943 року гестапо заарештувало більшість членів обкому і підпільників, які їм допомагали. У катівнях, зазнавши нелюдських мук, загинули мужні радянські патріоти І. В. Сергієнко, С. Л. Ковальський, В. С. Півто-

[1] Нариси історії Київської обласної партійної організації, стор. 456.

ридядько, Т. П. Рибак та інші. Фашистські карателі провели в Ставах і по всьому Кагарлицькому району масові арешти.

Батьківщина гідно вшанувала пам'ять синів і дочок, які в неймовірно складних умовах відважно боролися за честь, свободу й незалежність соціалістичної Вітчизни. Указом Президії Верховної Ради СРСР І. В. Сергієнку посмертно присвоєно звання Героя Радянського Союзу. Багатьох підпільників нагороджено орденами й медалями СРСР.

6 січня 1944 року воїни 136-ї стрілецької дивізії 27-ї армії визволили Стави від ворога[1]. Перед очима радянських бійців вони постали в руїнах і згарищах. Гітлерівці спалили спиртовий завод, зруйнували адміністративні, культурно-побутові й господарські будівлі села та колгоспів, 215 хат селян[2].

Понад 600 жителів Ставів хоробро билися з ворогом у лавах Червоної Армії. Майже половина з них загинула на фронтах Великої Вітчизняної війни. За героїзм, виявлений у боях, 123 односельчан нагороджено орденами й медалями Радянського Союзу, серед них орденом Леніна — полковника Д. М. Лісового, орденами Червоного Прапора — майора І. П. Волинця, капітанів М. Я. Друзенка і П. Д. Личака та інших. В пам'ять про тих, хто загинув на фронтах Великої Вітчизняної війни, партизанських загонах і в підпіллі, у селі відкрито пам'ятник.

Після визволення Ставів трудящі під керівництвом партійної організації, долаючи численні труднощі, наполегливо працювали над відбудовою господарств. У дуже несприятливих умовах колгоспи провели весняну сівбу 1944 року. Через відсутність тракторів, тягла і сівалок колгоспники більшу частину землі скопали і засіяли вручну. Більшість зібраного улітку хліба та інших продуктів вони передали у фонд оборони країни. За самовіддану працю 164 колгоспники артілей «Заповіт Ілліча», ім. Ворошилова та «Червоний Жовтень» були нагороджені медалями «За доблесну працю у Великій Вітчизняній війні 1941—1945 рр.».

У 1947 році колгоспи повністю відновили довоєнні площі посівів. Згодом відродилася і довоєнна слава майстрів високих врожаїв. Влітку 1950 року ставинські колгоспи об'єдналися в одне господарство — «Червоний Жовтень». За ним державою було закріплено 2,3 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2 тис. га орної землі. Тепер у різних галузях виробництва знаходять застосування 38 тракторів, 23 автомобілі, 21 комбайн та інші машини, 96 електромоторів. У 1961—1970 рр. споруджено 8 корівників на 800 голів, 4 пташники на 12 тис. курок-несучок, 5 критих токів і комор на 1400 тонн, 4 артезіанські колодязі й 3 водонапірні башти, гараж, дві майстерні, два будинки механізаторів, контору правління колгоспу тощо. Господарству велику допомогу подають шефи — колектив Міністерства енергетики та електрифікації УРСР.

Керуючись настановами Комуністичної партії, правління, партійна організація, усі колгоспники постійно приділяють велику увагу піднесенню культури землеробства й продуктивності тваринництва, запровадженню досягнень науки й передового досвіду, інтенсифікації усіх галузей виробництва. Це забезпечує високі й сталі врожаї, сприяє збільшенню випуску продукції тваринництва. Так, у 1956—1964 рр. було зібрано на круг з гектара по 20—28 цнт зернових і 240—310 цнт цукрових буряків, а в 1965—1969 рр.— по 30,8 цнт зернових і по 281 цнт цукрових буряків. У 1970 році врожай зернових в середньому на кожному гектарі становив 32 цнт, а цукрових буряків — 368 цнт. На кожні 100 га сільськогосподарських угідь вироблено по 101 цнт м'яса і по 4,5 тис. кг молока.

За результатами господарювання колгосп «Червоний Жовтень» був учасником Виставки досягнень народного господарства СРСР у 1954, 1956 і 1965 роках. Партія і уряд високо оцінили самовіддану працю передових людей. Орденами й медалями СРСР нагороджено 15 колгоспників, серед них орденом Леніна — свинарку Є. Л. Корицьку, комбайнера Я. В. Кучеренка.

---

[1] Архів МО СРСР, ф. 381, оп. 8378, спр. 291, арк. 8.
[2] Кагарлицький райдержархів, ф. 1, оп. 1, спр. 7, арк. 2—3, 55—78.

З 1966 року колгосп «Червоний Жовтень» перейшов на грошову оплату праці. 437 колгоспників похилого віку одержують від колгоспу пенсію. На 1 січня 1969 року неподільний фонд господарства складав 1,9 млн. крб., прибуток — близько 300 тис. карбованців.

Сучасні Стави — добре впорядкований населений пункт. За останні роки тут звели понад 300 нових житлових будинків. Село повністю електрифіковано й радіофіковано. В ньому є понад 200 телефонів. Майже в кожній хаті — газова плита, радіоприймач, телевізор. У селі 4 магазини, будинок побуту. Тут є медамбулаторія, пологовий будинок, аптека.

Сьогодні Стави — село суцільної письменності. У середніх денній та заочній і початковій школах навчається близько 500 учнів, працює 30 вчителів. У 1970 році 60 юнаків і дівчат навчалося заочно в технікумах і вузах Києва та інших міст.

У селі працює клуб, де регулярно влаштовуються лекції, концерти, вистави, кіносеанси, вечори відпочинку, виконуються нові народні обряди. Дві бібліотеки, фонди яких становлять понад 10 тисяч книг, обслуговують 1600 читачів.

Жителі Ставів пишаються своїми земляками. За роки Радянської влади понад 150 уродженців села стали вченими, інженерами, педагогами, лікарями, офіцерами.

Політичним вихователем і організатором трудящих мас у Ставах є партійна організація, яка об'єднує 43 комуністи. У трьох первинних організаціях ЛКСМУ на обліку 96 комсомольців. ЦК ЛКСМ України за успіхи в соціалістичному змаганні на честь 50-річчя ВЛКСМ, нагородив комсомольську організацію колгоспу «Червоний Жовтень» Почесною грамотою.

Велику роботу в галузі господарського і культурного будівництва проводить сільська Рада. У своїй діяльності її виконком, постійно діючі комісії спираються на широкий актив з числа робітників, колгоспників та інтелігенції.

Заможно живуть, натхненно трудяться жителі Ставів. Глибоко усвідомлюючи свій патріотичний обов'язок перед Батьківщиною, вони розгорнули соціалістичне змагання за дострокове виконання завдань дев'ятої п'ятирічки.

Я. Є. КУКОБА, В. І. ШЕЛУДЧЕНКО

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ, ЦЕНТРИ СІЛЬСЬКИХ РАД КАГАРЛИЦЬКОГО РАЙОНУ

БАЛИ́КО-ЩУ́ЧИНКА — село, центр сільської Ради, розташоване на правому березі Дніпра, за 37 км від районного центру. Населення — 783 чоловіка. Сільській Раді підпорядковане село Уляники, де міститься центральна садиба колгоспу ім. Петровського. За колгоспом закріплено 2,3 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1,8 тис. га орної землі.

У Балико-Щучинці є середня школа, клуб, бібліотека.

Населений пункт Балико засновано наприкінці XVI ст. На початку XVIII ст. поруч з Балико виникло село Чучинка. Назва його походила від найменування невеличкої річки Чучинки, що протікає через село. Згодом Чучинку почали називати Щучинкою. У 1921 році села Балико й Щучинка об'єдналися в одне — Балико-Щучинку.

1919 року в селі засновано комсомольський осередок, а 1923 року — комуну.

За мужність і відвагу, виявлені на фронтах Великої Вітчизняної війни, 228 жителів нагороджені орденами й медалями СРСР.

Біля села виявлено поселення трипільської культури, кургани скіфського часу. Тут досліджувалися поселення й городище часів Київської Русі, залишки міста Чучина (згадується в літопису під 1110 р.). Тут же розкопано давньоруські й кочівницькі кургани.

Село Балико-Щучинка. Покладення квітів до пам'ятника воїнам Червоної Армії, що загинули при форсуванні Дніпра. 1969 р.

БЕНДЮГІ́ВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 18 км від районного центру. Населення — 944 чоловіка.

У селі — бригада колгоспу «Дружба», центральна садиба якого — у с. Мирівці.

Тут є восьмирічна школа, клуб, бібліотека.

Перша документальна згадка про Бендюгівку належить до 1777 року.

Комуніст П. П. Бащенко, який до Великої Вітчизняної війни був головою правління колгоспу, в період тимчасової окупації очолював боротьбу односельчан з фашистськими загарбниками, підтримував зв'язки з Київським підпільним обкомом партії. У 1943 році Бащенка схопили гестапівці й розстріляли. За бойові подвиги на фронтах Великої Вітчизняної війни 57 односельчан нагороджені орденами й медалями СРСР, а О. П. Бащенку і В. А. Линнику присвоєно звання Героя Радянського Союзу.

БУРТИ́ (стара назва — Личанка) — село, центр сільської Ради, розташоване на берегах річки Расавки, за 15 км від районного центру. Населення — 1660 чоловік. Сільській Раді підпорядковане село Очеретяне.

У Буртах — центральна садиба колгоспу «Перемога», за яким закріплено 3,9 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 3 тис. га орної землі. У 1940 році колгосп «Перемога» за вирощування високих урожаїв сільськогосподарських культур удостоєний ордена Леніна. Самовіддана праця 44 колгоспників відзначена урядовими нагородами. Орденом Леніна нагороджені голова правління колгоспу В. С. Іванченко, його заступник Г. І. Литвиненко, ланкова О. І. Матьора, доярки О. Г. Кеденко та К. І. Линець.

У селі є середня школа, будинок культури, бібліотека.

Перша згадка про Бурти належить до 1741 року. У той час воно мало назву Личанка.

У травні 1905 року в економії поміщика відбувся страйк селян.

За бойові заслуги на фронтах Великої Вітчизняної війни 74 жителі нагороджені орденами й медалями СРСР.

Біля села розкопано курган доби бронзи та поховання кочівників.

ВЕЛИ́КІ ПРИ́ЦЬКИ — село, центр сільської Ради, розташоване за 12 км від районного центру. Населення — 965 чоловік. Сільській Раді підпорядковані населені пункти Дібровка й Петрівське.

У селі розташована центральна садиба колгоспу «Комуніст», який має 2,1 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1,7 тис. га орної землі. За успіхи в розвитку сільського господар-

ства 15 колгоспників відзначені урядовими нагородами.

У Великих Прицьках є середня школа, клуб, бібліотека, лікарня.

Село існувало ще в XVII ст. У жовтні 1905 року на місцевому цукровому заводі та в економії відбувся страйк. Страйкарі добилися 8-годинного робочого дня, підвищення оплати праці на 15 процентів.

55 місцевих жителів — учасників Великої Вітчизняної війни — нагороджені орденами й медалями СРСР.

ГОРО́ХОВЕ (стара назва — Милевське) — село, центр сільської Ради, розташоване за 15 км від районного центру. Населення — 906 чоловік. Сільській Раді підпорядкований населений пункт Петрівське.

Колгосп «Більшовик» має 2,3 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2,2 тис. га орної землі. За самовіддану працю 7 колгоспників відзначені урядовими нагородами, серед них орденом Леніна ланкова В. І. Півень.

У Гороховому є восьмирічна школа, клуб, бібліотека.

Село засновано в середині XVIII століття.

Всі учасники Великої Вітчизняної війни удостоєні урядових нагород.

Біля села досліджено кочівницький курган.

ГОРОХУВА́ТКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 12 км від районного центру. Населення — 573 чоловіка. Сільській Раді підпорядковані населені пункти Іванівка й Тарасівка.

У Горохуватці міститься бригада колгоспу «Комунар», центральна садиба якого — в Переселенні.

У селі — восьмирічна школа, клуб, бібліотека.

Селяни брали активну участь у революції 1905—1907 рр. Їх виступи очолювали А. Мавронюк і Ф. Балацький.

За мужність і відвагу, виявлені на фронтах Великої Вітчизняної війни, 93 жителі нагороджені орденами й медалями СРСР. Під час війни учитель місцевої школи комуніст Й. Г. Литвин працював у підпіллі на території Кагарлицького району. У 1943 році він був заарештований і розстріляний фашистами.

На території села досліджено кургани доби бронзи, сарматського часу та виявлено залишки поселення часів Київської Русі.

ГРЕБЕНІ́ — село, центр сільської Ради, розташоване за 40 км від районного центру. Пристань на Дніпрі. Населення — 581 чоловік. Сільській Раді підпорядкований населений пункт Юшки.

У Гребенях — центральна садиба колгоспу «Дніпрова зоря», за яким закріплено 2,2 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1,8 тис. га орної землі.

У селі є восьмирічна школа, клуб, бібліотека, історико-краєзнавчий музей, картинна галерея.

Село існувало вже наприкінці XVII століття. Воно розташоване на гребенях підвищеного берега Дніпра. Звідси походить його назва.

Всі учасники Великої Вітчизняної війни нагороджені орденами й медалями СРСР.

Біля Гребенів та Юшок досліджено поселення трипільської культури.

ДЕ́МІВЩИНА — село, центр сільської Ради, розташоване за 13 км від районного центру. Населення — 841 чоловік. Сільській Раді підпорядкований населений пункт Оріхове.

За колгоспом «Ударник» закріплено 1,7 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1,5 тис. га орної землі. За самовіддану працю 4 колгоспники відзначені урядовими нагородами.

У селі — восьмирічна школа, клуб, бібліотека.

1919 року засновано комсомольський осередок.

92 місцеві жителі — учасники Великої Вітчизняної війни — нагороджені орденами й медалями СРСР. В роки тимчасової німецько-фашистської окупації в селі діяла підпільна патріотична група на чолі з М. К. Витищенком.

У районі села є 5 курганів, а на його околицях знайдено багато пряслиць з червоного шиферу часів Київської Русі.

ЖОВТНЕ́ВЕ (старі назви — Янівка, Занудівка) — село, центр сільської Ради, розташоване за 5 км на південь від районного центру. Населення — 903 чоловіка. Сільській Раді підпорядковані населені пункти Зелений Яр, Липовець.

У Жовтневому знаходиться центральна садиба колгоспу ім. Чапаєва, за яким закріплено 1,9 тис. га сільськогосподарських угідь, з них 1,8 тис. га орної землі.

У селі — восьмирічна школа, будинок культури, дві бібліотеки.

Засновано село в другій половині XVIII століття.

1855 року тут відбулося селянське повстання проти поміщика, яке жорстоко придушили війська.

За бойові заслуги у Великій Вітчизняній війні 145 односельчан відзначені урядовими нагородами. В період тимчасової окупації у селі діяла підпільна патріотична група очолювана Х. І. Глущенком.

Біля Жовтневого досліджено давньоруські кургани, а на околицях Липовців — кургани доби бронзи. У цих селах розкопано й кочівницькі кургани, в яких знайдено скелет вершника, шолом, залізну каску, кольчугу, шаблю.

КАДО́МКА (колишня — Гадомка) — село, центр сільської Ради, розташоване за 10 км від районного центру. Населення — 675 чоловік. Сільській Раді підпорядковані населені пункти Богданівка, Зорівка, Калинівка.

У Кадомці — центральна садиба колгоспу «Переможець», за яким закріплено 2,4 тис. га сільськогосподарських угідь, з них 2,3 тис. га орної землі.

У селі є восьмирічна школа, клуб, бібліотека.

Засноване село в 20-х роках XVIII ст. Його першими жителями були переселенці з Великих Прицьків. Є припущення, що перша назва населеного пункту — Гадомка виникла тому, що в болотах, розташованих на цьому місці, водилося багато гадюк. Кадомкою село називається з кінця XVIII століття.

147 односельчан — учасників Великої Вітчизняної війни — нагороджені орденами й медалями СРСР.

Біля села Зорівки досліджено кургани доби бронзи, скіфського часу та кочівницькі поховання.

КУЗЬМИ́НЦІ — село, центр сільської Ради, розташоване на березі річки Легличу за 18 км від районного центру. Населення — 1579 чоловік. Сільській Раді підпорядкований населений пункт Панікарча.

За колгоспом ім. Енгельса закріплено 2 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1,7 тис. га орної землі.

У Кузьминцях є восьмирічна школа, клуб, бібліотека.

За мужність і відвагу, виявлені на фронтах Великої Вітчизняної війни, 55 жителів відзначені урядовими нагородами.

Біля села Панікарчі збереглися залишки поселення трипільської культури.

ЛЕО́НІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 15 км від районного центру. Населення — 513 чоловік. Сільській Раді підпорядкований населений пункт Антонівка.

У Леонівці — центральна садиба колгоспу ім. Ілліча, який має 1494 га сільгоспугідь, з них 1460 га орної землі. За самовіддану працю доярка М. Д. Кіркошко нагороджена орденом Леніна.

У селі є початкова школа, клуб, бібліотека.

Леонівка заснована у 1840 році переселенцями з села Григорівки Київського повіту.

У 1879 році селяни виступили проти поміщика, який намагався привласнити частину селянських земель. Повстання придушили війська. Селянські заворушення відбулися і в роки першої російської революції.

За активну участь у Великій Вітчизняній війні 126 жителів відзначено урядовими нагородами.

Біля села Антонівки досліджено кочівницький курган, в якому знайдено залізний шолом і шаблю.

ЛІЩИ́НКА — село, центр сільської Ради, розташоване на березі річки Расавки, за 12 км від районного центру. Населення — 785 чоловік. Сільській Раді підпорядковані населені пункти Расавка й Тернівка.

За колгоспом ім. Верховної Ради УРСР закріплено 2,3 тис. га сільськогосподарських угідь, з них 2,2 тис. га орної землі. За самовіддану працю ланкова Я. А. Редька удостоєна звання Героя Соціалістичної Праці. Очолювана нею ланка у 1948 році виростила по 620 центнерів цукрового буряка на кожному гектарі. За великі успіхи у виробництві продуктів сільського господарства 5 колгоспників нагороджені орденами й медалями СРСР.

У Ліщинці — восьмирічна школа, будинок культури, бібліотека.

Село виникло в середині XVIII століття.

Місцеві селяни брали активну участь у революції 1905—1907 років. У травні 1905 року відбувся великий страйк, яким керував П. Л. Наконечний.

323 жителі — учасники Великої Вітчизняної війни — відзначені урядовими нагородами.

МИ́РІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 20 км від районного центру. Населення — 2436 чоловік.

Тут міститься центральна садиба колгоспу «Дружба», за яким закріплено 4,9 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 4,7 тис. га орної землі.

У Мирівці є середня та восьмирічна школи, будинок культури, три клуби, 5 бібліотек, лікарня.

В історичній літературі Мирівка вперше згадується 1701 року.

У 1905 році селяни повстали проти поміщика. Вони спалили його будівлі та скирти хліба, протягом двох тижнів не виходили на роботу. Керували страйком Я. Ткаченко та У. Тихий.

За мужність і відвагу, виявлені на фронтах Великої Вітчизняної війни, 395 жителів нагороджені орденами й медалями СРСР.

НОВОСІ́ЛКИ — село, центр сільської Ради, розташоване за 14 км від районного центру. Населення — 648 чоловік.

У селі є бригада колгоспу «Більшовик», центральна садиба якого — у Гороховому.

У Новосілках — восьмирічна школа, клуб, бібліотека.

Село існує з 1800 року, з часу переселення сюди безземельних селян з містечка Обухова Київського повіту. Воно було державним і тому спочатку мало назву Новосілки Казенні.

134 жителі — учасники Великої Вітчизняної війни — відзначені урядовими нагородами.

ПЕРЕСЕ́ЛЕННЯ — село, центр сільської Ради, розташоване за 6 км від районного центру. Населення — 1741 чоловік. Сільській Раді підпорядкований населений пункт Андріївське.

Колгосп «Комунар» має 3,7 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 3,5 тис. га орної землі. За самовіддану працю 22 колгоспники нагороджені орденами й медалями СРСР. Голова правління колгоспу І. П. Мусієнко удостоєний ордена Леніна.

У Переселенні — середня школа, палац культури, бібліотека.

Уперше в історичних документах село згадується 1845 року. Його заснували переселенці з Кагарлика. Звідси й назва села. 1855 року жителі брали участь у селянському повстанні — Київській козаччині. 20 травня 1905 року відбувся страйк в економії поміщика Черткова, яким керували Є. Царенко, А. Барило, К. П'ятниця, Ф. Сарапин.

1922 року в Переселенні створена сільськогосподарська артіль.

За активну участь у Великій Вітчизняній війні 369 односельчан відзначені урядовими нагородами.

ПІВЦІ́ — село, центр сільської Ради, розташоване за 18 км від районного центру. Населення — 757 чоловік. Сільській Раді підпорядкований населений пункт Онацьки.

За колгоспом ім. Димитрова закріплено 3,4 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2,8 тис. га орної землі.

У Півцях — восьмирічна школа, клуб, бібліотека.

Село існувало вже наприкінці XVIII ст. 1858 року побудували цукровий завод. Під час революції 1905—1907 рр. робітники й селяни, що працювали в економії, влаштували страйк. Організований виступ трудящих змусив поміщика встановити на підприємстві і в економії восьмигодинний робочий день, підвищити платню на 40 проц., підліткам — на 50 процентів.

1921 року в Півцях засновано комсомольський осередок.

За мужність і героїзм, виявлені на фронтах Великої Вітчизняної війни, 200 жителів нагороджені орденами й медалями СРСР.

У Півцях народився український радянський письменник, лауреат Державної премії СРСР І. П. Рябокляч.

РАСА́ВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 12 км від районного центру. Населення — 617 чоловік.

У Расавці — виробнича бригада колгоспу «Прогрес», центральна садиба якого — в Слободі.

У селі працюють восьмирічна школа, клуб, бібліотека.

Село засноване на початку XVIII століття.

75 жителів — учасників Великої Вітчизняної війни — відзначені урядовими нагородами.

СЛОБОДА́ — село, центр сільської Ради, розташоване за 6 км від районного центру. Населення — 2861 чоловік.

Колгосп «Прогрес» має 4,5 тис. га сільськогосподарських угідь, з них 4,4 тис. га орної землі.

У Слободі — середня школа, будинок культури, бібліотека.

За переказами, село Слобода засноване на початку XVI ст. Перша письмова згадка про нього належить до 1793 року.

18 травня 1905 року селяни провели страйк у поміщицькій економії. Страйк було придушено, а його організаторів покарано.

За активну участь у Великій Вітчизняній війні 250 жителів нагороджені орденами й медалями СРСР.

СТА́ЙКИ — село, центр сільської Ради, розташоване за 40 км від районного центру. Пристань на Дніпрі. Населення — 3490 чоловік.

Колгосп «Дніпро» має 4,4 тис. га сільськогосподарських угідь, з них 3,4 тис. га орної землі. За самовіддану працю комбайнеру М. Ю. Гурину присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці.

У селі — середня школа, будинок культури, три бібліотеки, лікарня.

«Град Стайк» вперше згадується в «Книге большому чертежу». Під час визвольної війни українського народу 1648—1654 рр. Стайки були сотенним містечком Канівського полку, опорним пунктом повсталих селян і козаків.

1923 року засновано комсомольський осередок.

У Великій Вітчизняній війні брали участь 292 жителі. Всі вони відзначені урядовими нагородами.

Уродженцем села є Лаврентій Горка (бл. 1660—1737) — український письменник, освітній і церковний діяч.

Біля села виявлено рештки поселення трипільської культури, досліджено до 30 жител. В урочищі Писаревиці, розташованому поблизу Стайок, збереглися рештки ранньослов'янського поселення черняхівської культури. Знайдено також скарб з 1000 срібних римських монет (II ст. н. е.). У районі Стайок збереглися рештки давньоруського поселення й городища, яке окремі вчені вважають літописним містом Святополч, що його у 1095 році збудував Святополк Ізяславич. Біля села знайдено також скарб з монетних гривень та розкопано слов'янський могильник.

СТРІ́ТІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 27 км від районного центру. Населення — 1478 чоловік.

У Стрітівці міститься бригада колгоспу «Дніпро», центральна садиба якого — в Стайках.

У селі — восьмирічна школа, клуб, бібліотека.

У Великій Вітчизняній війні брали участь 292 жителі. Усі вони нагороджені орденами й медалями СРСР.

Біля села збереглися залишки поселення трипільської культури, досліджено кургани доби бронзи та скіфського часу. Тут же виявлено залишки ранньослов'янського поселення черняхівської культури та три стародавні городища.

СУЩА́НИ — село, центр сільської Ради, розташоване за 20 км від районного центру. Населення — 918 чоловік.

Колгосп «Нове життя» має 1,3 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1,2 тис. га орної землі.

У Сущанах — восьмирічна школа, клуб, бібліотека.

Село засноване на початку XVIII століття.

За активну участь у Великій Вітчизняній війні 142 жителі відзначені урядовими нагородами.

ХАЛЧА́ — село, центр сільської Ради, розташоване за 12 км від районного центру. Населення — 1073 чоловіка. Сільській Раді підпорядковані населені пункти Воронівка, Зікрачі й Петрівське.

У Халчі — центральна садиба колгоспу ім. Кірова, який має 4,2 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 3,3 тис. га орної землі.

У селі є восьмирічна школа, клуб, бібліотека.

Халча — давнє поселення. Воно існувало ще в XIII столітті.

За мужність і відвагу, виявлені на фронтах Великої Вітчизняної війни, 313 жителів нагороджені орденами й медалями СРСР.

ЧЕ́РНЯХІВ — село, центр сільської Ради, розташоване за 20 км від районного центру. Населення — 2906 чоловік.

У Черняхові міститься центральна садиба колгоспу «Маяк», який має 4,3 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 3,5 тис. га орної землі. За самовіддану працю 5 колгоспників удостоєні урядових нагород. Тут працює міжколгоспний цегельний завод.

У селі — середня школа, клуб, бібліотека, лікарня.

Черняхів вперше згадується у документах XVII ст. Під час визвольної війни українського народу 1648—1654 рр. у Черняхівському лісі відбулася козацька рада.

Наприкінці 1919 року у Черняхові був сформований партизанський загін на чолі з Я. Смілим, який відзначився у боротьбі з ворогом.

514 односельчан — учасників Великої Вітчизняної війни — відзначені урядовими нагородами. В період тимчасової окупації села тут діяла підпільна патріотична група під керівництвом А. А. Шкуренка, яка мала зв'язок з Київським підпільним обкомом партії.

У Черняхові народився В. П. Комісаренко — радянський вчений і громадський діяч, заслужений діяч науки УРСР, академік АН УРСР.

У 1900—1901 рр. біля Черняхова археолог В. В. Хвойко дослідив вперше ранньослов'янський могильник II—V ст. і дав назву археологічній культурі — черняхівська. Пізніше тут виявлено два поселення цього ж часу та знайдено римські монети. Тут досліджено також поселення трипільської культури та кочівницький курган.

ШПЕНДІ́ВКА (до 1917 р.— Спендівка) — село, центр сільської Ради, розташоване за 17 км від районного центру. Населення — 1597 чоловік.

У Шпендівці — центральна садиба колгоспу «Червоний маяк», який має 1993 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1931 га орної землі. За самовіддану працю 25 колгоспників нагороджені орденами й медалями СРСР.

У селі — восьмирічна школа, клуб, бібліотека.

Село засноване наприкінці XVI століття.

За мужність і відвагу, виявлені на фронтах Великої Вітчизняної війни, 368 жителів удостоєні орденів й медалей СРСР.

ШУ́БІВКА (стара назва — Шубина Гребля) — село, центр сільської Ради, розташоване за 16 км від районного центру. Населення — 1502 чоловіка. Сільській Раді підпорядковане село Землянка.

За колгоспом «Зоря комунізму» закріплено 2,5 тис. га сільськогосподарських угідь, з них 2,4 тис. га орної землі. Доярка К. А. Чала нагороджена орденом Леніна.

У Шубівці — середня школа, будинок культури, бібліотека, лікарня.

Перша згадка про село належить до XVIII ст., коли воно називалося Шубина Гребля.

382 жителі — учасники Великої Вітчизняної війни — відзначені урядовими нагородами.

На околиці Шубівки розкопано кочівницький курган, де знайдено скелет коня, залізний меч, вудила та стремена.

ЯБЛУ́НІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 20 км від Кагарлика. Населення — 575 чоловік.

Колгосп «Здобуток Жовтня» має 1065 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 999 га орної землі.

У Яблунівці — восьмирічна школа, клуб, бібліотека.

За активну участь у Великій Вітчизняній війні 175 чоловік нагороджені орденами й медалями СРСР.

КИЄВО-СВЯТОШИНСЬКИЙ РАЙОН

Площа району — 2343,6 кв. км, населення — 180,7 тис. чоловік, у т. ч. 71 проц. — сільського. На території району знаходяться 2 міські, 2 селищні і 43 сільські Ради, яким підпорядковані 92 населені пункти. З корисних копалин є торф, буре вугілля, пісок для виробництва скла та будівництва, глини. Напрям економіки району — сільськогосподарський; розвинута також промисловість. Тут розташовано 24 радгоспи, 2 рибоколгоспи і птахофабрика. Земельні угіддя становлять 234 360 га, в т. ч. орна земля — 51 243 га, ліси — 69 852 га, сіножаті і пасовища — 19 040 га. Основними галузями сільського господарства є овочівництво, садівництво й молочне тваринництво. Промисловість представлена 45 підприємствами енергетичної, харчової, фармацевтичної, меблевої, швейної та інших галузей. В районі діють 14 лікарень, 13 амбулаторій, 14 лікарських та фельдшерських здоровпунктів, 55 фельдшерсько-акушерських пунктів. Налічується 82 загальноосвітні школи, з них 29 середніх, 28 восьмирічних, 18 початкових, 5 вечірніх, 2 заочні, а також 2 спецшколи. Є 78 будинків культури і клубів та 80 бібліотек.

БОЯРКА

Боярка — місто районного підпорядкування, розташоване за 22 км від Києва, залізнична станція на лінії Київ — Фастів. Населення — 29 тис. чоловік.

Територія сучасної Боярки була заселена здавна. Поблизу міста виявлено поселення передскіфських часів (VIII—VII ст. до н. е.). Збереглися також залишки невеликого слов'янського городища часів Київської Русі[1].

Пізніше на цьому місці виникло с. Городище-Будаївка, перша згадка про яке в історичних документах належить до початку XVI ст.[2]. У цей час ця територія перебувала під владою Литви, а після Люблінської унії 1569 року її захопила шляхетська Польща. На початку XVII ст. Будаївка належала магнатам Корецьким.

Населення боролося проти тяжкого соціального і національного гніту. Воно брало активну участь у визвольній війні 1648—1654 рр. Саме поблизу Будаївки в урочищі Клипені збиралися місцеві селяни з навколишніх сіл та йшли до війська Богдана Хмельницького. У 1648 році Будаївку було визволено від польсько-шляхетського панування, і з 1649 року її включили до Білогородської сотні Київського полку. За Андрусівським перемир'ям 1667 року село остаточно відійшло до Росії. Спочатку ним володів Київський Михайлівський монастир, а потім — Києво-Печерська лавра[3]. Після секуляризації монастирських земель Будаївка стала державним селом. Селяни відбували численні повинності і сплачували податки на користь держави. Згідно з люстрацією 1841 року, тут налічувалося 189 державних селян, які мали в користуванні 754 десятини землі. Переважну більшість її становили непридатні землі. 102 десятини займали болотні сіножаті, де селяни, не маючи луків, змушені були пасти худобу. За ці мізерні наділи кожний селянин щорічно сплачував велику суму різних податків. На все село було лише 20 коней, 188 волів і 70 корів. Діяли 2 водяні млини та кілька вітряків[4].

Змучені злиднями, селяни Будаївки у 1848 році звернулися до палати державних маєтностей з проханням виділити сіножаті, але їм відмовили. Тяжким лишилося становище селян Будаївки і після реформи поземельного устрою державних селян, проведеної в 1866—1867 рр. На їх плечі великим тягарем лягли високі викупні платежі. Селяни-бідняки розорялися і йшли працювати на залізницю або промислові підприємства Києва, а їхня земля переходила до рук куркулів. Це призводило до дедалі більшого загострення класових суперечностей в селі.

У зв'язку з будівництвом у 60-х роках XIX ст. залізниці Київ — Фастів, що проходила повз Будаївку, тут виникла залізнична станція, яка дістала назву від сусіднього села Боярки (тепер Тарасівка). Біля станції Боярка почало зростати дачне селище[5].

Напередодні першої світової війни з медичних закладів у Будаївці діяли земська лікарня на 15 ліжок і приймальна палата, де працювали лікар, 2 фельдшери та акушерка. З 80-х років ця місцевість стала відомою як лікувально-кліматичний курорт для хворих на легені. У 1899 році тут відкрився санаторій для дорослих, хворих на туберкульоз, а в 1904 році — для дітей.

За царизму трудящі Будаївки були позбавлені можливості вчитися. В 1861 році в селі відкрили парафіяльну школу, де грамоти навчав піп. Але протягом 1865—1881 рр. вона не працювала, бо село було дуже злиденним. Як показало обслідування, проведене у 80-х роках, тут не було жодної людини, яка б навчилася грамоти в місцевій школі. З 1884 року і до Великої Жовтневої соціалістичної революції в селі

---

[1] А. И. Тереножкин. Предскифский период на Днепровском Правобережье. К., 1961, стор. 33; Краткие сообщения Института археологии АН УССР, вып. 3. К., 1954, стор. 22.

[2] Л. Похилевич. Уезды Киевский и Радомысльский, стор. 94.

[3] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 59, оп. 1, спр. 1343, арк. 1.

[4] Там же, ф. 491, оп. 96, спр. 201, арк. 103, 150—151, 231.

[5] Там же, ф. 442, оп. 628, спр. 35, арк. 4, 8, 9.

діяла лише церковнопарафіяльна школа. У 1902 році сюди з Києва було переведено школу бджільництва.

Із зростанням поруч з Будаївкою дачного селища сюди влітку на відпочинок приїжджало багато визначних діячів науки і культури. З Будаївкою пов'язане життя українського письменника, фольклориста, етнографа і філолога Б. Д. Грінченка, видатного українського художника М. К. Пимоненка, українського письменника В. І. Самійленка, який і похований тут, поета і перекладача «Кобзаря» Т. Г. Шевченка І. Білоусова та ін. У селищі відпочивали і лікувались видатна українська актриса М. К. Заньковецька, великий український композитор М. В. Лисенко, видатний єврейський письменник Шолом-Алейхем та російський поет С. Я. Надсон. М. В. Лисенко, з родиною якого подружився С. Я. Надсон, написав музику до кількох його творів.

Під час революції 1905—1907 рр. та в роки реакції станція Боярка з прилеглим дачним селищем і с. Будаївка, розташовані близько від Києва, були місцем проведення нелегальних зборів і мітингів київських робітників. Після одного з мітингів, який відбувся у липні 1906 року, жандарми виявили програму РСДРП та іншу революційну літературу[1]. У квітні 1907 року вони натрапили в дачному селищі на сховище, де зберігалися примірники виданого тут збірника нот революційних пісень під назвою «Пісні борців», до якого увійшли «Марсельєза», «Варшав'янка», «Інтернаціонал» та «Жалібний марш». Київське жандармське управління вживало всіляких заходів, щоб перешкодити проведенню в районі станції Боярка і с. Будаївки нелегальних зборів і мітингів. За дачами прогресивно настроєних осіб було встановлено поліцейський нагляд, а в березні 1908 року видано наказ про реєстрацію всіх дачників і запроваджено патрулювання кінних стражників у навколишніх лісах протягом всього дачного сезону[2]. Проте члени Київської соціал-демократичної організації використовували й далі цю дачну місцевість для проведення нелегальної роботи. Так, 12 червня 1914 року тут відбулися збори 36 київських соціал-демократів[3].

Становище трудящих селян Будаївки ще більше погіршилося після проведення столипінської аграрної реформи. В 1912 році 229 селянських господарств мали 699 десятин землі, з них 26 — менше десятини, 128 — від 1 до 4 десятин, 72 — від 4 до 9 десятин і лише 3 господарства володіли понад 10 десятинами землі кожне. У 44 господарствах зовсім не було ніякої худоби, 15 — мали лише коней[4]. Не виправдала сподівань трудящого селянства на одержання землі і Лютнева буржуазно-демократична революція.

З великим піднесенням населення Будаївки зустріло звістку про перемогу Жовтневого збройного повстання в Петрограді. Після визволення Києва 26 січня 1918 року радянські війська, переслідуючи розгромлені частини Центральної ради, наприкінці січня вступили в Будаївку. В селі була встановлена Радянська влада. Проте наприкінці лютого після запеклих боїв Будаївку захопили німецькі війська. Окупанти встановили жорстокий режим і провели великі реквізиції продовольства.

Трудящі селяни Будаївки під керівництвом більшовиків, які проводили тут активну агітаційну роботу, піднялися на боротьбу проти ворога. Навіть представники української буржуазно-націоналістичної контрреволюції змушені були визнати, що селяни Будаївської волості «усі заражені більшовизмом»[5]. 29 квітня 1918 року від рук народних месників запалало приміщення станції Боярка, де міс-

---

[1] Київський облдержархів, ф. 2, оп. 222, спр. 178, арк. 35—36.

[2] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 274, оп. 1, спр. 1520, арк. 20, 22, 31; спр. 2306, арк. 6, 8, 49.

[3] Рабочее движение на Украине в годы нового революционного подъема 1910—1914 гг., стор. 79.

[4] Итоги переписи скота у сельского крестьянского населения Киевской губернии в 1912 году, стор. 171.

[5] Ю. Я. Белан. Отечественная война украинского народа против немецких оккупантов в 1918 году, стор. 183.

тився німецький гарнізон. Багато селян влилося до партизанських загонів, які діяли навкруги. У червні в Будаївці та навколишніх населених пунктах відбулися активні виступи партизанів[1].

16 червня 1918 року в цьому районі спалахнуло повстання проти окупаційного режиму. Робітники-залізничники станції Боярка і селяни Будаївки, Віти-Поштової, Глевахи, Гатного та ряду інших сіл несподівано напали на приміщення гетьманської варти в Будаївці, захопили зброю, боєприпаси і визволили заарештованих. На станції Боярка відбувся бій з німецьким гарнізоном. Певний час перевага знаходилася на боці повстанців. Повстання набрало такого розмаху, що для його придушення німецькі власті відправили з Києва війська. Повстанці з боями відступили до Глевахи, а потім відійшли у ліси[2].

Після визволення Києва від військ буржуазно-націоналістичної Директорії 5 лютого 1919 року частина петлюрівців закріпилася в районі Будаївки—Фастова і кілька днів чинила впертий опір. Незабаром вони були розгромлені, і в Будаївці відновилася Радянська влада. Відразу ж почав діяти ревком, а потім сільрада, які спрямували свою діяльність на відбудову зруйнованого господарства. У травні було створено міліцію[3].

Мирне соціалістичне будівництво перервав наступ денікінців, які на початку вересня 1919 року захопили станцію Боярка і с. Будаївку. Але в середині грудня село було визволене, тут відновили свою діяльність сільський і волосний ревкоми. У березні 1920 року в селі успішно пройшов тиждень фронту і транспорту, під час якого населення заготовило для Києва та залізниці значну кількість дров і зібрало для Червоної Армії продовольство. Велику роботу щодо землевпорядкування і наділення землею трудового селянства провів створений у березні 1920 року волосний земельний відділ[4]. Сільрада всіляко допомагала селянам, виділяючи для них дрова та будівельний матеріал.

Окупація Будаївки білополяками на початку травня 1920 року перервала мирне соціалістичне будівництво. В червні село знову стало радянським. Тоді ж Київський губком партії провів тут два агітнедільники, які сприяли зростанню політичної активності селянської бідноти. 17 липня в Будаївку на з'їзд сільських ревкомів зібралися представники 13 навколишніх сіл, які ухвалили рішення створити комітети незаможних селян.

Радянське будівництво здійснювалося в умовах боротьби проти куркульських банд. У листопаді 1920 року бандити вчинили напад на станцію Боярка, вбили начальника міліції Сидоренка й чотирьох міліціонерів[5]. Партійним і радянським органам при підтримці місцевого населення вдалося знешкодити цих ворогів Радянської влади і спрямувати всі зусилля на те, щоб якнайскоріше відбудувати господарство. Велику допомогу подав Київський губком партії, який направив сюди кількох комуністів. Вони провели підготовчу роботу для створення Будаївського партійного осередку і допомогли організувати у волості комнезами[6].

У середині 1921 року в Будаївці завершилося наділення землею безземельних селян. Волосна Рада і комнезам доклали багато зусиль, щоб забезпечити бідніших селян тяглом, сільськогосподарським реманентом, насінням.

Восени 1921 року станція Боярка перетворилася на справжнє поле бою за подолання паливної кризи в Києві. Для вивезення дров, заготовлених у боярських лісах, було вирішено збудувати вузькоколійку від лісорозробок до станції. За закликом Київської партійної організації комсомольці Києва із завзяттям і натхненням присту-

[1] Киевщина в годы гражданской войны и иностранной военной интервенции, стор. 37.
[2] Гражданская война на Украине, т. 1, кн. 1, стор. 189—190.
[3] АІІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 4, спр. 183, арк. 33, 58; Київський облдержархів, ф. Р-19, оп. 1, спр. 2, арк. 1, 4, 11, 13.
[4] Київський облдержархів, ф. Р-19, оп. 1, спр. 8, арк. 4; спр. 11, арк. 3, 6, 12.
[5] Там же, ф. Р-1031, оп. 1, спр. 70, арк. 226.
[6] АІІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 5, спр. 175, арк. 17.

пили до виконання цього завдання. Не вистачало хліба і теплого одягу, через постійні напади бандитів на роботу доводилося виходити зі зброєю. Та ніщо не могло спинити юних героїв, одним з ватажків яких був секретар комсомольського осередку Головних залізничних майстерень Південно-Західної залізниці, майбутній письменник Микола Островський[1]. Героїзм мужніх будівельників залізниці яскраво описаний ним у романі «Як гартувалася сталь». У Боярській школі № 2, в приміщенні якої в 1921 році жили М. Островський і група комсомольців, тепер створено музей.

З літа 1922 року в Будаївці активно діяв волосний партійний осередок, до складу якого входили І. Г. Вислобоков (секретар), О. Д. Книш, М. П. Кривенцова-Манжес та ін. У листопаді тут відбувся IV волосний з'їзд Рад, делегати якого надіслали вітальну телеграму В. І. Леніну. З'їзд відзначив велику роботу, проведену місцевим волпартосередком. З ініціативи комуністів наприкінці 1922 року створили комсомольську організацію. Під керівництвом сільради та комнезаму діяли товариства взаємної допомоги, споживче та кредитне. Були націоналізовані дачі київських багатіїв.Стали до ладу паровий млин і кілька дрібних підприємств. Проведено роботи щодо впорядкування села. В листопаді 1926 року до території Будаївської сільради включили дачне селище Боярку. Населення Боярки-Будаївки перевищило 3200 чоловік[2]. З 1923 по 1927 рік вона була центром Будаївського району, пізніше увійшла до складу Київського міського, а згодом — Києво-Святошинського району.

Багато зробили в Будаївці для охорони здоров'я трудящих. Тут діяла лікарня на 20 ліжок, яка мала інфекційне, хірургічне й пологове відділення. При ній працювали поліклініка і дитяча консультація. У селі була також аптека.В 1920 році у Боярці відкрився тубсанаторій для дорослих на 160 місць, а в 1925 році — для дітей.

З перших років Радянської влади велика увага приділялася культурному будівництву. Восени 1920 року в селі відкрили початкову трудову школу. У 1926 році в ній працювало 12 учителів. Було створено дитячий будинок. Відновилися заняття у школі бджільництва, яка в 1921 році була перетворена на технікум. У ньому до 1926 року працював відомий український вчений-бджоляр В. Ю. Шимановський. Активно діяли гуртки ліквідації неписьменності серед дорослих. В 1923 році відкрили сельбуд, при якому створили гуртки: політосвітній, драматично-музичний, військово-санітарний, спортивний та інші.

Селяни Боярки-Будаївки у 1929 році об'єдналися в колгосп «Інтенсивник». Велику роль у його створенні відіграла партійна організація, яка налічувала на той час 6 членів і 2 кандидати в члени партії,та комсомольська організація, що складалася з 14 юнаків і дівчат[3]. Незважаючи на перешкоди, які намагалися чинити місцеві куркулі, артіль зміцнювалася. На початок 1931 року в селі було завершено колективізацію.

Завдяки самовідданій праці колгоспників артіль «Інтенсивник» в 1931 році стала одним з передових господарств району. Механізацію сільськогосподарських робіт забезпечувала Київська МТС, створена у 1931 році. Велику допомогу молодому господарству подавали шефи — робітники Київського трамвайного заводу, які постачали запасні частини для сільськогосподарської техніки і допомагали проводити ремонт машин. Рік у рік зміцнювалося господарство колгоспу. Тут були побудовані тваринницькі ферми на 140 голів великої рогатої худоби і 150 свиней. Значно зросло парникове господарство, яке постачало овочі боярським санаторіям та будинкам відпочинку, а також населенню Києва. З ініціативи комсомольської організації було закладено фруктовий сад площею близько 100 га. Значною госпо-

[1] В. М. Самофалов. Комуністична партія України в боротьбі за відбудову народного господарства (1921—1925 рр.). К., 1963, стор. 100—101.

[2] Київський облдержархів, ф. Р-19, оп. 1, спр. 8, арк. 14—15; ф. Р-112, оп. 1, спр. 427, арк. 204; спр. 2251, арк. 131, 132, 135.

[3] Там же, ф. Р-1257, оп. 1, спр. 259, арк. 107—110.

дарською одиницею став на кінець 30-х років Боярський лісгосп Київського лісогосподарського інституту, який об'єднував п'ять лісництв із загальною площею лісу 16 520 гектарів.

У 1938 році Боярка-Будаївка була віднесена до категорії селищ міського типу і стала називатися Бояркою. На місці колишніх дач київських багатіїв виросли санаторії, будинки відпочинку, піонерські табори. Селище електрифікували. За переписом 1939 року його населення становило понад 8,6 тис. чоловік.

Значно поліпшилося медичне обслуговування населення. У 1940 році в Боярці діяла районна лікарня, де працювало 50 медичних працівників. Великі зрушення сталися і в галузі освіти та культури. В селищі були середня школа, в якій напередодні війни навчалося понад 700 дітей, неповна середня залізнична школа, а також вечірня школа для дорослих. Продовжував працювати технікум бджільництва, виробничою базою якого став спеціально створений радгосп.

Напад гітлерівської Німеччини на Радянський Союз перервав мирне соціалістичне будівництво. Сотні трудящих Боярки поповнили лави Червоної Армії і боролися проти ненависного ворога на фронтах війни.

1 серпня 1941 року Боярку захопили німецько-фашистські загарбники. Але трудящі селища не скорилися ворогові. При Боярському лісгоспі було створено підпільну групу, яка діяла у взаємодії з Васильківським партизанським загоном. Очолював її інженер лісгоспу В. С. Боярський. За час своєї діяльності група передала партизанам станковий кулемет, 24 гвинтівки, близько 6,5 тис. патронів, понад 2 тонни пального, медикаменти[1].

Активну роботу розгорнула й підпільна група при Боярському тубсанаторії, що була зв'язана з підпільною організацією Печерського району Києва. Нею керував Л. С. Шпатенко. Група розповсюджувала листівки і повідомлення Радянського інформбюро про справжнє становище на фронті, організовувала саботаж сільськогосподарських робіт, виводила з ладу техніку. Підпільники допомагали радянським воїнам визволятися з фашистського полону і переправляли їх до партизанських загонів. За період з червня по жовтень 1943 року вони визволили 130 чоловік[2].

5 листопада 1943 року для трудящих селища настав жаданий день визволення — радянські війська вступили в Боярку. Німецько-фашистські загарбники завдали величезної шкоди господарству. Вони пограбували колгосп, вивезли до Німеччини багато хліба й худоби, зруйнували 30 будинків. 210 юнаків і дівчат кати погнали у фашистську неволю.

З перших днів після визволення під керівництвом Києво-Святошинського райкому КП(б)У та місцевих комуністів у Боярці почало налагоджуватися мирне життя. Розгорнула діяльність селищна Рада. У травні 1944 року було відновлено партійну організацію, яка складалася з 5 членів і 4 кандидатів у члени партії[3]. Чисельність комуністів швидко зростала, незабаром почали діяти низові партійні організації в окремих установах. Комуністи очолили боротьбу трудящих за відбудову господарства. Поряд з вирішенням першочергових господарських завдань місцеві органи подбали про налагодження роботи закладів охорони здоров'я, освіти і культури. Почала працювати районна лікарня. Вже у грудні 1943 року відновилися заняття в середній школі. Відкрив двері клуб, при якому діяли різні гуртки.

Завдяки самовідданій праці колгоспників і допомозі держави артіль «Інтенсивник» швидко відбудувала зруйноване окупантами господарство. У 1950 році вона стала однією з передових і була занесена на районну Дошку пошани. Значного розвитку набуло тваринництво. В 1951 році колгосп «Інтенсивник» увійшов до складу укрупненого колгоспу сусіднього села Тарасівки, який у 1963 році було перетворено на спеціалізований радгосп молочно-овочевого напряму.

---

[1] Київський облпартархів, ф. 5, оп. 2/16, спр. 64, арк. 128—129.
[2] Там же, ф. 1, оп. 1/2, спр. 17, арк. 11, 48, 115.
[3] Там же, ф. 163, оп. 1, спр. 16, арк. 7.

У дитячому санаторії, м. Боярка. 1965 р.

В післявоєнний час у Боярці швидкими темпами розвивалася промисловість. У 1956 році селище було віднесене до категорії міст районного підпорядкування. На промислових підприємствах тут працює 10 тис. чоловік. Одним із найбільших підприємств є швейна фабрика дитячого одягу, створена у 1963 році. Підприємство входить до Київського виробничого об'єднання швейної промисловості «Україна». На ньому працює 450 робітників. Фабрика міститься у новому приміщенні, має сучасне устаткування. Ряд її цехів завоювали почесне звання колективів комуністичної праці.

Із введенням у дію газопроводу Дашава—Київ у 1948 році створено Боярське управління газопроводу, а в 1951 році побудована потужна газокомпресорна станція. У 1967 році Боярське управління газопроводу завоювало звання підприємства комуністичної праці. З 1952 року діє електротягова підстанція, що обслуговує залізницю. Понад 300 робітників працює в побуткомбінаті, створеному в 1965 році. У 1966 році була відкрита лісодослідна станція Української ордена Трудового Червоного Прапора сільськогосподарської академії, на якій зайнято 375 чоловік. Майбутні спеціалісти лісового господарства проходять тут навчально-виробничу практику. Дослідне господарство займає площу 17 656 га і включає Києво-Боярське, Жорнівське, Мотовилівське, Дзвінківське, Хотівське та Плесецьке лісництва зеленої зони. При дослідному господарстві діє великий механізований цех, що виготовляє меблі спеціального призначення.

Трудівники підприємств Боярки гідно зустріли 100-річчя з дня народження В. І. Леніна, XXIV з'їзд КПРС і XXIV з'їзд КП України. Колектив лісодослідної станції до 15 березня 1970 року завершив план восьмої п'ятирічки, а до кінця року перевиконав його на 28,8 проц. Достроково — до 1 листопада виконали п'ятирічне завдання працівники швейної фабрики і управління газопроводу.

Боярка перетворилася на місто-курорт. У санаторіях «Барвінок» (250 місць), «Зірочка» (100 місць) та Міністерства оборони СРСР (300 місць) лікуються діти з закритою формою туберкульозу, у спеціальному санаторії (200 місць) — діти з різними формами кісткового туберкульозу. У туберкульозному санаторії для дорослих «Боярка», який має хірургічне відділення, медичну допомогу дістають хворі з відкритою формою туберкульозу. Тут є також будинок відпочинку Українського товариства сліпих і кілька піонерських таборів.

Сучасна Боярка — це впорядковане місто, де є багато дво-, три- та п'ятиповерхових будинків. Тут широко розгорнулося житлове будівництво. Лише протягом 1968—1969 рр. здано в експлуатацію 18 тис. кв. метрів житлової площі. Споруджено нові житлові масиви — Новотарасівка і Новобоярка, які забудовані багатоповерховими будинками. В них живуть працівники київських підприємств і установ. Дедалі більше вулиць і тротуарів заасфальтовується. Прокладено 28 км газової розподільчої мережі. Закладено парк культури і відпочинку площею 17 га, де висаджено десятки тисяч фруктових і декоративних дерев і кущів.

До послуг жителів Боярки 50 продовольчих, промтоварних і господарських магазинів та універмаг. У 1969 році товарооборот міської торговельної мережі досяг 10 млн. карбованців.

Рік у рік поліпшується медичне обслуговування населення. У Боярці діють районна лікарня на 180 ліжок, яка міститься у новому двоповерховому приміщенні

і обладнана новітньою медичною апаратурою, районна поліклініка, протитуберкульозний диспансер, обласна дитяча лікарня, обласна і районна санепідстанції та станція швидкої допомоги. В медичних закладах міста працює понад 650 медпрацівників, у т. ч. 210 лікарів.

Значно розширилася мережа навчальних закладів. У Боярці діють 4 середні школи, спецшкола-інтернат на 150 учнів, створена на базі дитячого будинку, та вечірня школа робітничої молоді. Крім того, при дитячих санаторіях функціонують 4 восьмирічні школи. В усіх школах Боярки навчається понад 5 тис. дітей і працює 365 учителів. Є також музична школа. В системі народної освіти міста — багато досвідчених педагогів, справжніх майстрів своєї справи. Директор Боярської середньої школи № 3 А. Г. Листопад удостоєний ордена Леніна, вчителька середньої школи № 2 Н. Т. Гриневич, яка плідно працює вже понад сорок років, нагороджена орденами Трудового Червоного Прапора і «Знак Пошани» та значком «Відмінник народної освіти». Вчителькам середньої школи № 2 В. Д. Левченко і середньої школи № 3 О. Д. Самойловій присвоєно звання заслуженого вчителя УРСР.

1953 року Боярський технікум бджільництва та овочівництва був реорганізований у технікум плодоовочівництва, який у 1961 році перетворений на Український республіканський сільськогосподарський технікум. Він готує агрохіміків, агрономів захисту рослин та гідротехніків. У 1969 році тут навчалося понад 500 студентів на стаціонарному та понад 400 — на заочному відділеннях. Колектив викладачів сільгосптехнікуму має у своєму складі 44 спеціалісти з вищою освітою. Понад 300 юнаків і дівчат навчається у залізничній технічній школі, яка випускає фахівців майже 30 спеціальностей. Цей навчальний заклад підготував уже понад 20 тис. спеціалістів. Багато уваги приділяється малятам. Вони виховуються у 12 дошкільних закладах, серед яких 4 дитячі комбінати. З 1960 року в місті діє дитячий будинок для малят.

У Боярці — 5 клубів. У них працюють численні колективи художньої самодіяльності. Є 2 міські бібліотеки, книжковий фонд яких становить 84 тис. примірників. Вони обслуговують понад 7 тис. читачів. До 50-річчя Великого Жовтня відкрилася районна дитяча бібліотека. Діють також широкоекранний кінотеатр «Космос» і кінотеатр ім. М. Островського. У місті споруджено пам'ятник комсомольцям 20-х років, а також встановлено погруддя Т. Г. Шевченка роботи лауреата Державної премії СРСР П. Ф. Мовчуна.

Величезну роль у житті міста відіграє партійна організація, яка складається з 27 первинних організацій і об'єднує 631 комуніста. В лавах комсомольської організації налічується понад 1 тис. юнаків і дівчат.

Уродженцями міста є український радянський астроном М. П. Диченко, доктор технічних наук, лауреат Державної премії СРСР, завідуючий кафедрою електротехніки Московського лісохімічного інституту П. П. Паціора, відомий радянський органіст, заслужений діяч мистецтв РРФСР, доктор мистецтвознавства, професор І. О. Браудо і український радянський письменник Ю. М. Дубков (А. І. Поберезкін).

Сучасна Боярка поступово перетворюється на одне з найближчих міст-супутників Києва курортно-лікувального та оздоровчого напряму.

А. П. ГРИЦЕНКО, О. О. КРИВЕНКО

ВИШГОРОД

Вишгород — місто районного підпорядкування, розташоване на правому березі Дніпра, за 12 км від Києва, з яким сполучене асфальтовим шосе. Населення — 11 200 чоловік.

Місцевість, де тепер розташований Вишгород, була заселена здавна. Тут виявлено рештки неолітичного поселення (IV—III тисячоліття до н. е.)[1], кургани доби

[1] Краткие сообщения Института археологии АН УССР, вып. 5. К., 1955, стор. 55.

бронзи (II тисячоліття до н. е.)[1], поселення скіфського часу (VII—VI ст. до н. е.) та сарматські кургани[2]. В урочищі Межигір'ї знайдено скарб мідних прикрас з виїмчастими емалями (V—VII ст. н. е.).

До нашого часу збереглися залишки великого Вишгородського городища IX—XIII ст., площа якого становила 80 га. Давній Вишгород був одним із значних міст Київської Русі, політично та економічно тісно зв'язаний з Києвом. Вперше Вишгород згадується в «Повісті временних літ» під 946 роком як резиденція княгині Ольги — «Ольжин град»[3]. З середини X ст. Вишгород був відомий Візантії, і візантійський імператор Константин Багрянородний у своєму творі «Про управління імперією» називає його поряд з великими політичними та економічними центрами Київської Русі — Києвом, Черніговом, Новгородом, Псковом[4]. Свідченням важливої ролі міста є те, що з 946 по 1214 рік воно згадується у літописах 38 разів. У 1072 році у Вишгороді відбувся з'їзд князів — синів Ярослава Мудрого Ізяслава, Святослава і Всеволода та знатних мужів, на якому було доповнено відомий збірник законів Київської Русі «Руську Правду». З 1078 року місто стало центром удільного Вишгородського князівства, підвладного київським князям.

У X—XI ст. Вишгород був типовим для того часу феодальним замком і літньою резиденцією київських князів. Тут у 1054 році помер великий князь київський Ярослав Мудрий. Його останки поховали в Борисоглібській церкві і лише згодом перенесли до Київського Софійського собору. Вже в X ст. в місті існував значний прошарок представників пануючого класу та державного адміністративного апарату. Вишгородські «болярці», які фактично були частиною київського боярства, згадуються у літописах при висвітленні багатьох історичних подій. Саме до вишгородського боярства звертається Святополк Окаянний з проханням підтримати його на київському престолі. У 70-х роках містом володів на ленному праві представник одного з найзаможніших київських боярських родів — Чудин.

Давній Вишгород став також значним церковно-релігійним осередком. Вишгородське духовенство відігравало чималу роль у боротьбі за незалежність руської церкви від Константинополя, що було важливим фактором зміцнення міжнародного становища Київської Русі. За часів князювання Ярослава Мудрого у місті була збудована дерев'яна церква на вшанування перших руських святих братів Бориса і Гліба, вбитих Святополком Окаянним. Замість неї князь Святослав Ярославич у 1075 році заклав кам'яний храм Бориса і Гліба, будівництво якого було закінчено у 1112 році. Ця велична монументальна споруда площею 900 кв. метрів відзначалася красою зовнішнього і внутрішнього оздоблення. Багато зробив для її прикрашення князь Володимир Мономах. Багатство і краса храму дивували навіть греків[5]. В середині його стояли срібні саркофаги Бориса і Гліба, які вражали сучасників високохудожньою обробкою.

Вишгород знали в усіх краях Руської землі і далеко за її межами. Протягом трьох століть він був одним з найкрасивіших міст Київської Русі. За його зразком будувалися засновані владимирським та смоленським князями Боголюбове та Снядинь. Вишгород являв собою значний осередок культурного життя. Вважають, що тут написані напівлегендарні «Житія Бориса і Гліба», які є видатними пам'ятками давньоруської літератури.

Писемні джерела свідчать про те, що Вишгород був досить великим ремісничим центром. Біля Вишгородського замку вже в X ст. зосереджувалася значна кількість ремісників. Є відомості, що в XI—XII ст. тут існували ремісничі організації:

---

[1] Материалы по археологии России, № 11. СПб., 1893, стор. 2.
[2] Археологічні пам'ятки УРСР, т. 3. К., 1952, стор. 44.
[3] Полное собрание русских летописей, т. 1. М., 1962, стор. 60.
[4] Історія України в документах і матеріалах, т. 1. К., 1939, стор. 54.
[5] Л. Похилевич. Сказания о населенных местностях Киевской губернии, стор. 1; Географическо-статистический словарь Российской империи, т. 1, стор. 579.

Київська ГЕС ім. Ленінського комсомолу. 1970 р.

Закладка першого бетону у греблю Київської ГЕС ім. Ленінського комсомолу 25 травня 1962 р.

Бортницька зрошувальна система. 1970 р.

Вклейка надрукована на Харківській друкоофсетній фабриці

об'єднання «древоделів», які будували дерев'яні приміщення, «градників», що споруджували укріплення, та «здателів», які, можливо, виконували функції архітекторів. У літопису названі імена старшин цих об'єднань — Миронега і Ждана.

Археологами досліджено одну з вулиць давнього Вишгорода та два ряди будинків з господарськими будівлями і хлібними ямами. Тут виявлено 5 майстерень для обробки заліза, залишки косторізної і ювелірних майстерень з устаткуванням та інструментом для лиття і карбування[1], а на околицях ремісничого посаду розкопано район гончарного виробництва із залишками багатьох горнів та майстерень з ямами, заповненими спеціальною глиною для виготовлення посуду і цегли. Численні ремісничі майстерні Вишгорода постачали Києву та іншим давньоруським містам посуд, ювелірні і металеві вироби.

Уже в середині X ст. Вишгород перетворився на значний осередок зовнішньої та внутрішньої торгівлі, який стояв поряд з такими торговельними центрами, як Новгород, Смоленськ і Київ[2]. Торгівля тут мала постійний характер. В місті було своє торговище — ринок. Є згадки про приїзди руських купців до Константинополя, серед яких були й вишгородці[3].

Господарство вишгородських бояр базувалось на праці феодально залежних селян. Податки і побори на користь феодалів — власників землі, на якій було розташоване місто, лягали також на плечі юридично вільних городян. Відомі численні скарги вишгородських міських низів на насильства з боку князівських та боярських урядовців. Так, у 1146 році городяни Вишгорода поскаржились великому князю київському на дії тіуна Тудора і вимагали обмеження поборів.

Вишгород був також важливим стратегічним пунктом, що входив до системи оборони центральної території Київської держави, могутньою фортецею Київської Русі, міцним форпостом Києва в боротьбі проти печенігів і половців. Місто оточували потужні вали і рови довжиною близько 3 км із стінами та вежами над ними[4]. Князі постійно дбали про зміцнення цих укріплень. Під стінами Вишгорода, який надійно захищав Київ з півночі, не раз відбувалися кровопролитні битви з кочівниками. Після того, як у 1093 році вишгородці розгромили половців, слава про цю неприступну фортецю залунала по всій Русі. Протягом 1136—1146 рр. половці ще кілька разів зазнавали тут поразки.

Із посиленням феодальних усобиць Вишгород у XII ст. почав втрачати своє значення і перетворився на другорядний уділ, який київські князі віддавали найближчим родичам, щоб забезпечити собі їх допомогу в боротьбі за великокнязівський стіл. У 1167 році під час князівських усобиць Вишгород оточили війська Володимира Мстиславича і довгий час тримали його в стані облоги, а в 1169, 1172 та 1211 рр. місто пограбували війська чернігівських та суздальських князів, які ходили походами на Київ[5]. З середини XII ст., водночас із занепадом Києва як центра держави, втрачав своє значення і Вишгород. Літописи востаннє згадують про нього як про місто, що відігравало самостійну роль в економічному та політичному житті, у 1213 році. Під час монголо-татарської навали у 1240 році Вишгород був вщент зруйнований і спустошений.

З 1362 і до 1569 року Вишгород перебував під владою феодальної Литви. В цей час це було невелике село, що належало Спасо-Преображенському Межигірському монастирю. В 1482 році Вишгород зазнав нових руйнувань під час походу на Україну кримського хана Менглі-Гірея. Після Люблінської унії 1569 року село захопила шляхетська Польща. Власником його лишився Межигірський монастир, якому в 1580 році було підтверджено право на збирання тут податків[6].

---

[1] Археологія, т. 3. К., 1950, стор. 73; Археология в СССР. М., 1955, стор. 356; Б. А. Рыбаков. Ремесло Древней Руси. М., 1948, стор. 291.
[2] Журн. «Вісник АН УРСР», 1949, № 8, стор. 44.
[3] Історія України в документах і матеріалах, т. 1, стор. 54.
[4] М. Н. Тихомиров. Древнерусские города, стор. 294—295.
[5] Журн. «Отечественные записки», 1827, т. 90, стор. 15, 16.
[6] Л. Похилевич. Сказания о населенных местностях Киевской губернии, стор. 6.

З встановленням польсько-шляхетського панування посилився соціальний гніт. Духовенство поступово закріпачувало селян Вишгорода. Вони мали давати на користь Межигірського монастиря 2 діжки меду на рік та виконувати різні повинності: підводну, ремонтувати шляхи, будувати укріплення. Польсько-шляхетські загарбники гальмували розвиток української культури. За наказом польської адміністрації у Вишгороді були розібрані руїни давнього храму Бориса і Гліба, а матеріал використано для будівництва костьолу в Києві.

Посилення гніту викликало обурення народних мас, яке нерідко виливалось у відкриті виступи проти гнобителів. Так, у 1592 році під час повстання К. Косинського один із загонів козаків разом з місцевими селянами напав на Межигірський монастир, вигнав звідти ігумена — королівського ставленика і знищив королівські грамоти, в яких були зафіксовані феодальні повинності[1].

В 1595 році Вишгород увійшов до складу королівських маєтностей і став центром Вишгородського староства[2]. Надаючи йому великого військового значення як форпостові Києва, польський король на початку XVII ст. наказав відновити тут укріплення — вал і замок з вежами. Люстрації Київського воєводства та Київського замку 1616, 1618 і 1622 рр. називають Вишгород «орендою при Києві». Тут було 100 господарств, які сплачували щорічно чинш, давали на 9 злотих жита, на 28 злотих вівса, 14 возів сіна, 28 курей, на 22 злотих меду. Від орендарів озер, плати за перевіз тощо державці одержували ще 300 злотих на рік, від здачі в оренду 4 млинів, крім млинарської третини,— 150 злотих[3].

Селяни Вишгорода боролися проти ненависного польсько-шляхетського гніту. У 1630 році в районі Межигірського монастиря і сусіднього з ним Вишгорода відбулися сутички між повстанцями і польським військом. Під час визвольної війни українського народу 1648—1654 рр. населення Вишгорода активно виступило проти польсько-шляхетського панування, за возз'єднання з братнім російським народом. У травні 1648 року в Київському повіті спалахнуло повстання, в якому взяли участь і вишгородці. Вишгород був визволений з-під влади шляхетської Польщі і з 1649 року ввійшов до складу Київської сотні Київського полку. У 1654 році після Переяславської ради населення міста присягнуло на вірність Росії[4].

Після визвольної війни тривала боротьба між селянами Вишгорода та Межигірським монастирем. У 1656 році монастир дістав універсал на володіння Вишгородом, згідно з яким селяни мали відбувати на користь власника «вшелякоє послушенство і повинності». Вони повинні були платити натуральний та грошовий чинші, возити дрова, косити сіно та виконувати інші роботи.

Під час війни Росії з Польщею 1654—1667 рр. Вишгород був спалений[5]. За Андрусівським перемир'ям 1667 року він остаточно відійшов до Росії. Після переходу монастирських земель у володіння держави Вишгород в 1787 році був підпорядкований Київській казенній палаті, а з 1839 року — палаті державних маєтностей. На початку XIX ст. у селі було 40 дворів та 180 державних селян чоловічої статі. Тут діяли 3 млини та цегельня. Селяни Вишгорода платили оброк за орну і городню землю та сіножаті, а також подушну подать. Так, у 1854 році 78 селянських господарств села внесли у казну понад 781 крб. сріблом[6].

У 1866—1867 рр. вийшли царські укази про поземельний устрій державних селян України. У Вишгороді 387 державних селян і 28 відпускних та відставних солдатів одержали 2650 десятин надільної землі, серед яких лише 774 десятини були придатні для землеробства. Отже, на одну ревізьку душу припадало в середньому по 4,6 десятини. Зважаючи на неродючі грунти, які переважали в цьому

[1] Історія Києва, т. 1. К., 1959, стор. 136.
[2] Źródła dziejowe, t. 22. Warszawa, 1897, стор. 233, 499.
[3] Там же, t. 20. Warszawa, 1894, стор. 57.
[4] Воссоединение Украины с Россией, т. 3, стор. 517.
[5] Журн. «Отечественные записки», 1827, т. 90, стор. 17.
[6] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 491, оп. 76, спр. 574, арк. 117.

районі, такої кількості землі було замало навіть для злиденного існування. За мізерні наділи селяни щорічно мали сплачувати 870 крб. протягом 49 років[1].

У післяреформений період у Вишгороді розвивалася промисловість. У другій половині XIX ст. на місцевих цегельнях, які виробляли до 5 млн. штук цегли на рік, працювало влітку понад 300 робітників. Крім місцевих селян, серед них були й вихідці з інших губерній. Тоді ж тут було виявлено поклади бурого вугілля. Значну цінність становили також місцеві гончарні глини.

Вишгород поступово зростав. За період з 1867 по 1900 рік кількість його населення майже подвоїлась і становила 1595 чоловік[2]. Значно посилилося класове розшарування селян. Згідно з переписом 1912 року, у Вишгороді налічувалося 331 селянське господарство, яким належало 1277 десятин землі. З них 6 господарств були безземельними, 31 господарство мало до однієї десятини землі, 113 господарств — від 1 до 3 десятин, 117 господарств — від 3 до 6 десятин кожне. Таким чином, основну масу селян становили бідняки, які задихалися від малоземелля. В той же час 16 заможних жителів села, які мали понад 10 десятин, зосередили в своїх руках 229 десятин землі[3]. Частина населення, шукаючи засобів до існування, змушена була йти на заробітки до Києва.

Населення Вишгорода не одержувало майже ніякої медичної допомоги. На все село був один фельдшер. З освітніх закладів існувала лише двокласна земська школа. В 1843 і 1846 рр. у селі побував Т. Г. Шевченко, де зробив ряд зарисовок.

Лютнева революція не принесла трудящим Вишгорода істотних змін у їх становищі. Лише з перемогою Великої Жовтневої соціалістичної революції вони визволилися від соціального і національного гніту. В січні 1918 року тут встановлено Радянську владу, яка почала проводити в життя ленінський Декрет про землю. Проте наприкінці лютого 1918 року село захопили німецькі загарбники.

Після вигнання кайзерівських військ Вишгород з середини грудня 1918 року до початку лютого 1919 року перебував під владою петлюрівської Директорії. З розгромом останньої в селі відновилася влада Рад. Діяльності місцевих органів Радянської влади намагалися перешкодити куркульські банди, які діяли в цьому районі. Проте внаслідок великої агітаційно-пропагандистської та організаторської діяльності, проведеної комуністами, всі ці спроби виявилися марними. Радянська влада у Вишгороді зміцнювалася. В липні 1919 року тут досить активно діяв комітет бідноти на чолі з С. Ф. Підлісним. Комбід завершив роботу по наділенню селян землею і ухвалив рішення про надання їм луків.

Мирне будівництво у Вишгороді було перервано нападом денікінців, які на початку вересня захопили його. Трудящі села піднялися на боротьбу проти реставрації буржуазно-поміщицького режиму. На початку жовтня радянські війська розгорнули наступ на Київ. Для їх підтримки 4 жовтня 1919 року кораблям Дніпровської флотилії було наказано зайняти позиції на плесі Київ—Вишгород. Частини 58-ї та 44-ї дивізій 12-ї армії під керівництвом І. Ф. Федька 14 жовтня прорвалися до Києва і до 17 жовтня вели тут запеклі бої, але під тиском переважаючих сил ворога відійшли до рубежу річки Ірпеня. Жорстокі бої з денікінцями велися під Вишгородом. Беззприкладний героїзм виявили бійці Інтернаціонального полку під командуванням Л. М. Гавро, якого було нагороджено орденом Червоного Прапора[4].

Наприкінці листопада 1919 року радянські війська знову перейшли в наступ. 1 грудня частини 58-ї дивізії увійшли до Вишгорода, але боротьба проти білогвардійців тривала тут до 3 грудня. Під час вуличних боїв особливо відзначився

---

[1] Київський облдержархів, ф. 4, оп. 65, спр. 378, арк. 1—2.

[2] Список населенных мест Киевской губернии, стор. 215—216.

[3] Итоги переписи скота у сельского крестьянского населения Киевской губернии в 1912 году, стор. 213.

[4] Гражданская война на Украине, т. 2, стор. 4, 701; Українська РСР в період громадянської війни 1917—1920 рр. в 3-х т., т. 2. К., 1968, стор. 342.

командир роти Ф. В. Молчанов. Ризикуючи життям, він кинув у вікно будинку, де засів ворожий кулеметник, дві гранати, а потім захопив цей кулемет та 2 телефонні апарати.

На початку травня у Вишгород вдерлися білополяки. Але 12 червня після того, як вони були розбиті, в селі відновилася Радянська влада. Велику роботу у налагодженні мирного життя, ліквідації розрухи і куркульського бандитизму провели місцева партійна організація і партійні осередки частин 12-ї армії, що дислокувалися тут. Київський губком і повітком КП(б)У організували у селі агітнедільник. 28 червня 1920 року вишгородці взяли активну участь в обранні волосного Старопетрівського ревкому, який очолив Бондаренко[1]. 4 липня 1920 року біднота Вишгорода однією з перших у повіті організувала комнезам, до якого увійшли А. Мацевитий, В. Смоляренко та Ю. Носихін[2]. Члени комнезаму звернулися до всіх селян Київщини із закликом наслідувати їх приклад.

Щоб подолати паливну кризу, яка утворилася в роки громадянської війни, і забезпечити промисловість Києва паливом, з ініціативи Київського губревкому влітку 1920 року біля Вишгорода було закладено шахти по видобутку бурого вугілля. На вишгородських розробках працювало близько 100 робітників. З грудня 1920 року по листопад 1921 року тут було видобуто 270 тис. пудів вугілля. Восени 1921 року розробки припинилися. 26 травня 1921 року на засіданні комісії по електрифікації Київського району відомий український вчений-гідротехнік, голова гідрологічної секції АН УРСР, професор політехнічного інституту М. І. Максимович, який свої праці присвятив проблемі Великого Дніпра та електрифікації Київського району, поставив питання про використання водної енергії Дніпра в районі Вишгорода для будівництва електростанції потужністю 50 тис. кінських сил[3].

Велику роботу провела Вишгородська сільрада. У 1921—1922 рр. вона здійснила розподіл церковних земель між незаможниками, організувала ремонт школи[4]. Активно діяв комнезам, у складі якого працювали С. Ф. Підлісний, А. С. Коваленко, С. О. Пономаренко, І. П. Артюшенко та інші[5]. В 1921 році у Вишгороді відкрили лікарську дільницю. Налагодили роботу початкової школи, провели ряд заходів для ліквідації неписьменності серед дорослих. Працювала також хата-читальня.

В 1924 році у Вишгороді виникло споживче кооперативне товариство. За рішенням загальних зборів трудящих у 1925 році було створено товариство взаємодопомоги, а в січні 1928 року — сільськогосподарську артіль «Новий світ». Її головою став С. Д. Смоляренко[6]. Наприкінці 1929 року у Вишгороді всі дрібні артілі об'єдналися у колгосп «Новий шлях», головою якого обрали Г. О. Негоденка. На початок травня 1930 року в колгосп увійшло 61 господарство. Вже з першого року господарювання колгоспники включились у соціалістичне змагання і достроково завершили сільськогосподарські роботи. Цього року тут почалося будівництво корівника та свинарника. Успіхи колгоспу дедалі більше переконували одноосібників у перевагах колективного господарювання[7].

Завдяки керівництву партійної організації і самовідданій праці колгоспників колгосп «Новий шлях» став одним з передових на Київщині. Вишгородський колгосп два рази був учасником Всесоюзної сільськогосподарської виставки. За досягнення в розвитку господарства його у 1939 році преміювали 2 автомашинами, а передових колгоспників нагородили медалями. У 1940 році колгосп став мільйонером. Він мав зразкові тваринницькі ферми і вирощував багато овочів для потреб Києва.

---

[1] Київський облдержархів, ф. Р-1, оп. 1, спр. 59, арк. 240; спр. 60, арк. 101.
[2] АІПП ЦК КП України, ф. 1, оп. 5, спр. 171, арк. 28.
[3] Газ. «Известия Киевского губревкома», 3 червня 1921 р.
[4] Київський облдержархів, ф. Р-1037, оп. 1, спр. 14, арк. 36.
[5] Там же, ф. Р-1021, оп. 1, спр. 46, арк. 392.
[6] Там же, ф. Р-1292, оп. 1, спр. 63, арк. 9—10.
[7] Газ. «Пролетарська правда», 7 листопада 1930 р.

Значну роль у зміцненні економіки Вишгорода відіграло відновлення в 1930—1931 рр. місцевих розробок бурого вугілля. У 1939 році поблизу села почалося будівництво Дніпровської водогінної станції.

За роки Радянської влади багато було зроблено для розвитку охорони здоров'я, освіти й культури. Медичну допомогу жителям Вишгорода подавала медамбулаторія. Значно зріс культурний рівень населення. Було повністю ліквідовано неписьменність серед дорослих. У Вишгороді працювали семирічна школа, клуб, бібліотека. Село було радіофіковано та електрифіковано.

М. С. Гриненко — зв'язкова партизанського загону «Перемога», закатована німецько-фашистськими загарбниками, м. Вишгород. Фото 1940 р.

З початком Великої Вітчизняної війни жителі Вишгорода, як і весь радянський народ, піднялися на захист Батьківщини. 18 вересня 1941 року село захопили німецько-фашистські загарбники. Вони встановили жорстокий окупаційний режим. Кати замучили 10 жителів села, понад 40 юнаків і дівчат відправили на каторжні роботи до Німеччини.

З перших днів окупації трудящі Вишгорода піднялися на боротьбу проти ворога. Тут діяла підпільна група на чолі з Є. П. Худіним. Вона була зв'язана з партизанським загоном «Перемога», що базувався в Вищедубечанському районі. У січні 1942 року до місцевої підпільної групи увійшла 20-річна дівчина М. С. Гриненко і стала розвідницею та зв'язковою. Вона збирала відомості про розташування ворожих військ, розповсюджувала листівки, переправляла в загін зброю, боєприпаси, продовольство, здобуті підпільниками. 12 серпня 1943 року під час перевезення чергової партії зброї М. С. Гриненко схопили гітлерівці і по-звірячому закатували. Хоробру партизанку було посмертно нагороджено медаллю «За бойові заслуги», її ім'ям названо одну з вулиць Вишгорода. Партизанським зв'язковим був також брат М. С. Гриненко — Іван Гриненко.

Партизанський загін «Перемога» разом з Подільським підпільним комітетом КП(б)У Києва брав участь в організації операції по підриву залізничного мосту через Дніпро 22 квітня 1943 року. Партизани загону «Перемога» забезпечили необхідну для цього вибухівку, яку їх зв'язковий К. Буяло привіз у Вишгород, а звідти шофер К. Марочкін доставив у Київ у розпорядження підпільної групи[1]. Восени 1943 року в районі Вишгорода, Лютежа та Нових Петрівців діяла також окрема рота партизанського загону ім. МЮДу[2]. Командиром роти був Є. Лапшов, політруком — П. Дубницький[3].

Чимало жителів Вишгорода боролося проти окупантів у лавах народних месників. Активну участь у партизанському русі брали комуністи К. Ю. Матулін, В. П. Кислий та С. П. Савицький, які потрапили до рук фашистів і героїчно загинули. В 1955 році К. Ю. Матуліна посмертно було занесено до книги Пошани колгоспу «Зоря комунізму». Учасник підпільної боротьби П. М. Савицький боровся у лавах партизанів в Югославії, де і загинув. За героїзм і мужність, виявлені у боротьбі проти ненависного ворога, 750 вишгородців нагороджені орденами й медалями СРСР.

Під час наступу радянських військ на Київ Вишгород став ареною запеклих боїв. Долаючи шалений опір ворога і виявляючи небачений в історії масовий героїзм, передові частини 1-го Українського фронту вийшли до Дніпра в районі Вишгорода і Лютежа та приступили до його форсування. 26 вересня 1943 року вони захопили плацдарм на правому березі річки і вели жорстокі бої за його розширення. 19 жовтня 1943 року частини Червоної Армії визволили Вишгород. В боях за

[1] Киевщина в годы Великой Отечественной войны, стор. 302—303.
[2] МЮД — Міжнародний юнацький день.
[3] Київський облпартархів, ф. 5, оп. 26, спр. 47, арк. 7, 14.

село брали участь воїни-танкісти 5-го гвардійського Сталінградського танкового корпусу під командуванням генерала А. Г. Кравченка.

Німецько-фашистські загарбники завдали величезної шкоди Вишгороду. Вони пограбували колгоспне майно, знищили парниково-тепличне господарство, спалили медамбулаторію, школу, 609 житлових будинків[1]. Відразу ж після визволення в селі відновили діяльність партійна організація і сільська Рада, які спрямували всі зусилля трудящих на відбудову зруйнованого господарства. Протягом 1945—1949 рр. завершили відбудову колгоспу «Новий шлях». Було зведено значну кількість житлових будинків. Наприкінці 1943 року почали роботу медамбулаторія, семирічна школа і клуб.

У 1951 році колгосп дістав назву «Зоря комунізму». Під керівництвом партійної організації і внаслідок самовідданої праці колгоспників господарство успішно розвивалося. У 1952 році колгосп об'єднував 380 дворів і за ним було закріплено 2604,6 га землі, в т. ч. 493 га орної. Його забезпечувала технікою Бучанська МТС. Значного розвитку в господарстві набуло вирощування садово-виноградних культур, які в 1954 році дали 80 тис. крб. доходу. У 1958 році колгосп «Зоря комунізму» досяг значних успіхів у змаганні з колгоспниками Раменського району Московської області. Серед переможців були вишгородські доярки О. Г. Гриненко, Г. І. Грищенко та Н. А. Литвиненко, які надоїли від кожної корови по 4216, 3946 і 3593 кг молока[2]. У 1959 році колгосп було перетворено на радгосп, а потім його об'єднали з Новопетрівським радгоспом ім. Ватутіна.

У серпні 1959 року Рада Міністрів СРСР прийняла рішення про спорудження Київської ГЕС — п'ятої сходинки Дніпровського каскаду гідроелектростанцій. Її будівництво було оголошено комсомольською будовою, і з різних кінців нашої неосяжної Батьківщини на береги Дніпра почала прибувати молодь. З 1961 року широким фронтом розгорнулись будівельні роботи, успішно йшло спорудження бетонного заводу, вводились у дію під'їзні залізничні колії. Навесні 1962 року все було підготовлено для зведення греблі. 25 травня 1962 року бригада Героя Соціалістичної Праці І. Будника в урочистій обстановці заклала перший кубометр бетону.

На будівництві великого розмаху набув рух за комуністичну працю, в якому взяли участь понад 1900 працівників. На 1 січня 1962 року почесне звання колективів комуністичної праці завоювали 12 бригад, 45 будівельників дістали звання ударників комуністичної праці. Великих трудових успіхів на будівництві Київської ГЕС добилися Герої Соціалістичної Праці Д. Коваленко та В. Харитонов, кавалери ордена Леніна заступник головного інженера управління будівництва Р. К. Радецький, начальник управління правого берега ГЕС В. Д. Зиндра, інженер П. Я. Пономаренко, машиніст крану В. О. Сидоров, бригадир монтажників О. Д. Лебедєв, бригадир комплексної бригади С. С. Олизько. Широко відома трудова слава заслужених будівельників УРСР кавалера ордена Леніна бульдозериста В. М. Качури, гідромеханізатора М. І. Іванова, бригадира монтажників С. Павлюка. На будівництві ГЕС пліч-о-пліч працювали представники різних народів нашої країни — українці, росіяни, грузини, естонці, удмурти, марійці, молдавани, багато з яких були передовиками виробництва.

Справжнім святом будівельників Київської ГЕС стало 10 вересня 1964 року, коли в урочистій обстановці було відкрито судноплавний шлюз і під бурхливі оплески тисяч трудящих столиці каналом пройшли святково прикрашені судна. Після цього почався новий відповідальний етап будівництва — підготовка до перекриття Дніпра. 1 листопада 1964 року котлован затопили водою, а 4 листопада було завершено перекриття Дніпра. У хвилі могутньої ріки скинули понад 11 тис. куб. метрів каміння і щебеню. 29 грудня 1964 року Київська ГЕС дала перший

---

[1] Київський облпартархів, ф. 163, оп. 1, спр. 5, арк. 10; спр. 11, арк. 23.
[2] Київський облдержархів, ф. Р-354, оп. 3, спр. 786, арк. 12; спр. 1401, арк. 125—126.

промисловий струм. У 1965 році струм давали вже 4 агрегати ГЕС. У липні 1967 року Київська ГЕС достроково видала перший мільярд кіловат-годин електроенергії. Харківський завод ім. Кірова виготовив для неї останню, 20-у гідротурбіну, яка напередодні 50-річчя ВЛКСМ у жовтні 1968 року була пущена в дію. Після завершення будівництва потужність Київської ГЕС досягла 551 тис. квт. Внаслідок плідної роботи колективу гідроелектростанції, працівників науково-дослідних установ та монтажних організацій вдалося домогтися надійної роботи всіх агрегатів, запровадити повну автоматизацію процесу управління.

Вишгород будується. 1969 р.

Київська ГЕС — перша в нашій країні гідроелектростанція, споруджена із збірних залізобетонних конструкцій і без водозливної греблі. Тут вперше застосовано новий тип гідроагрегатів — горизонтальних, капсульного типу. Успішно будується перша в Радянському Союзі гідроакумулятивна станція (ГАЕС) на 200 тис. кіловат. Вона разом з ГЕС, судноплавним шлюзом, земляними греблями і дамбами стане частиною комплексу столичного гідровузла. Розгорнувши соціалістичне змагання на честь 100-річчя з дня народження В. І. Леніна та за гідну зустріч XXIV з'їзду КПРС і XXIV з'їзду КП України, працівники ГЕС і ГАЕС достроково — до 11 червня 1970 року завершили завдання восьмого п'ятирічного плану. За роки п'ятирічки вироблено 3040 млн. квт.-год. електроенергії, у т. ч. 429 млн. квт.-год. понад план. У квітні 1971 року цим колективам присвоєно почесне звання підприємств комуністичної праці.

Будівництво гідроелектростанції змінило географію цього району. Гребля Київської ГЕС створила велике водосховище — Київське море довжиною 100 км, пересічною шириною 9,2 км. Площа його водної поверхні становить 922 тис. кв. км. Створення штучного моря дозволило продовжити глибоководний річковий шлях від Києва до Прип'яті. А там через Дніпровсько-Бузький канал столиця Радянської України з'єднується з портами Польської Народної Республіки та Німецької Демократичної Республіки. Вздовж берегів Дніпра і Київського моря розгорнулось будівництво санаторних містечок і пансіонатів.

Невпізнанно змінився Вишгород, який з 1962 року став селищем міського типу, а з січня 1968 року віднесений до категорії міст районного підпорядкування. Це сучасне місто з багатоповерховими будинками, електрикою, водопроводом, газом, телефоном тощо. Лише протягом 1967—1969 рр. у Вишгороді здано в експлуатацію 570 квартир. На початку 1970 року заселено перший в місті 9-поверховий будинок на 52 квартири. За роки дев'ятої п'ятирічки заплановано збудувати ще 15 п'яти- і дев'ятиповерхових житлових будинків на 1098 квартир, 2 дитячі комбінати, лікарню на 150 ліжок, готель, їдальню, колгоспний ринок, оранжерею. Перед Вишгородом відкриваються дальші перспективи розвитку. На правому березі поблизу

Дніпра споруджено корпус сектора хімії та технології води Інституту колоїдної хімії і хімії води АН УРСР.

Населення міста обслуговують 20 магазинів, 6 їдалень, 2 кафе, будинок побутових послуг. Товарооборот торговельної мережі у 1969 році становив 6 млн. 17 тис. карбованців.

Значно поліпшилося медичне обслуговування трудящих. Тут працює поліклініка, де в 15 добре обладнаних кабінетах допомогу населенню надають кваліфіковані спеціалісти. Персонал її складається з 60 медичних працівників, серед яких 20 лікарів. Є також аптека.

Великі зміни сталися у Вишгороді і в галузі народної освіти та культури. У місті працюють середня школа на 1200 учнів, восьмирічна — на 518 учнів, школа робітничої молоді на 460 учнів та заочна школа. Тут діє також філіал Димерської музичної школи. У навчальних закладах налічується до 2,5 тис. учнів і працюють 109 вчителів[1]. Багато юнаків і дівчат навчається в середніх спеціальних і вищих навчальних закладах Києва. Для малюків побудовано 2 дитячі комбінати на 400 місць.

До послуг трудящих Палац культури «Енергетик», при якому працюють численні гуртки художньої самодіяльності та спортивні секції; 2 бібліотеки (для дорослих і дитяча) з книжковим фондом до 13 тис. примірників, стадіон і спортзал. Місцеве відділення товариства «Знання» об'єднує 58 лекторів. Жителі Вишгорода передплачують понад 12 тис. примірників газет і журналів. У місті виходить газета «Київська ГЕС». Під час будівництва Київської ГЕС частим гостем вишгородців був народний художник УРСР К. Д. Трохименко, який написав тут портрет «Мрійники» і картину «На будівництві Київської ГЕС».

Цих успіхів трудящі Вишгорода досягли внаслідок великої роботи, проведеної місцевою партійною організацією, що об'єднує 96 комуністів. Їй допомагає комсомольська організація, в рядах якої налічується 270 юнаків і дівчат. Важливу роль відіграє міська Рада депутатів трудящих. При ній працюють постійно діючі комісії: освіти, культури, комунально-побутового обслуговування, соціалістичної законності та охорони громадського порядку.

Свято зберігають вишгородці пам'ять про тих, хто віддав своє життя в боротьбі за свободу і незалежність Вітчизни. На братських могилах встановлені меморіальні дошки. Одна з вулиць Вишгорода названа ім'ям Героя Радянського Союзу капітана Л. Г. Глєбова, що загинув восени 1943 року, визволяючи місто. З ініціативи трудящих у Вишгороді створено історичний музей на громадських засадах.

Трудящі міста під керівництвом партійної організації вносять вагомий вклад у будівництво комунізму в нашій країні.

А. П. ГРИЦЕНКО, А. П. ШЕВЧЕНКО

ДИ́МЕР

Димер — селище міського типу, розташоване за 40 км від Києва, на автостраді Київ — Мінськ. Населення — 6100 чоловік. Селищній Раді підпорядковані села Каменка й Рикунь.

Територія сучасного Димера була заселена здавна. Про це свідчать 65 слов'янських курганів X—XII ст., розташованих над річкою Ірпенем[2].

Димер виник у 1582 році на території, що входила до складу королівських маєтностей Демидова. Спочатку ці землі польський король віддав в оренду, потім вони перейшли у володіння князя В. К. Острозького, а в 1605 році — князів Корецьких. Як місто Димер уперше згадується під 1609 роком. У 1622 році він

[1] Газ. «Шлях до комунізму», 13 січня 1970 р.
[2] Материалы по археологии России, № 11, стор. 3.

знову став королівським володінням. У 1631 році було створене Димерське староство[1].

Населення Димера активно боролося проти польсько-шляхетського гніту, за возз'єднання з Росією. Воно брало участь у селянсько-козацьких повстаннях під проводом К. Косинського 1591—1593 рр. і С. Наливайка 1594—1596 рр. У 1625 році в місті спалахнуло повстання проти феодального й національно-релігійного гніту. Польська шляхта придушила його з допомогою військової сили і вчинила жорстоку розправу над повстанцями. Багатьох з них зігнали у місцеву церкву і запалили її. Населення Димера взяло участь і в козацько-селянському виступі 1630 року під проводом Тараса Федоровича (Трясила). Повстанці розгромили польсько-шляхетський загін, який розташовувався у місті[2]. В 1638 році під час селянсько-козацького повстання під керівництвом Я. Острянина і К. Скидана місцеве населення також повстало проти гнобителів.

На початку визвольної війни 1648—1654 рр. польська шляхта була вигнана з Димера. Він увійшов до складу Київського полку. Після битви під Берестечком 20-тисячне польсько-литовське військо в липні підійшло до Димера[3]. Незважаючи на впертий опір, який вчинив їм полк на чолі з полковником А. Ждановичем, вороги захопили місто. Вони зруйнували його і вчинили над жителями криваву розправу.

До середини 60-х років XVII ст. Димер поступово відродився. У 1664—1665 рр. місто знову стало одним з осередків боротьби проти польсько-шляхетського гніту. В цей час на Поліссі спалахнуло повстання, на чолі якого став овруцький полковник Децик. На початку 1665 року повстанці визволили Димер та ряд інших міст навколо Києва, проте через деякий час під тиском переважаючих сил польської шляхти вони змушені були залишити їх. Після Андрусівського перемир'я 1667 року Димер опинився під владою Польщі. В 1668 році польський уряд заклав тут фортецю і перетворив місто на один з укріплених прикордонних пунктів. Навколо Димера були насипані вали, на яких встановили гармати.

В останній третині XVII ст. до цієї місцевості почали збиратися втікачі з маєтків польських магнатів, що сподівалися знайти тут порятунок від феодально-кріпосницького гніту. Вони об'єднувалися в загони і виступали проти польської шляхти. Особливо активізувалася боротьба народних мас у 80-х роках XVII ст. В липні 1685 року у Димері спалахнуло заворушення селян і міщан, які побили димерського управителя. Але незабаром до міста підійшли польські війська і жорстоко придушили цей виступ. З 1693 року тут відновилося староство.

Населення Димера взяло активну участь у визвольній боротьбі на Правобережній Україні під проводом С. Палія. В 1703 році козаки приступом оволоділи містом, зруйнували фортецю і вигнали шляхту. Але це повстання також було придушене. У XVIII ст. Димер перетворився на містечко. Димерські старости, які були «державцями» цих королівських маєтностей, збираючи податки на користь корони, не забували й про власні інтереси і самовільно збільшували побори. Це приводило до погіршення і без того тяжкого становища селян. Вони повинні були сплачувати чинш, відробляти панщину, вносити медову данину, давати прядиво. Згідно з люстрацією 1789 року, загальний прибуток, який одержував польський король від Димерського староства, перевищував 14 715 злотих[4]. Багато жителів Димера, рятуючись від шляхетського гніту й сваволі, тікали на Лівобережжя[5].

Після другого поділу Польщі (1793 рік) Димер увійшов до складу Росії. У 1796 році він був включений до Київської губернії. Селяни містечка відробляли по 120—124 дні панщини на рік, а також сплачували численні грошові податки.

[1] Źródła dziejowe, t. 20, стор. 57; t. 22, стор. 123, 229, 499, 524.
[2] Історія України в документах і матеріалах, т. 3. К., 1941, стор. 87.
[3] Воссоединение Украины с Россией, т. 3, стор. 105.
[4] Słownik geograficzny Królestwa Polskiego, t. 2. Warszawa, 1881, стор. 250.
[5] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 59, оп. 1, спр. 8755, арк. 2; спр. 9508, арк. 1.

Зростаюче незадоволення народних мас у 1797 році вилилось у відкритий виступ. Жителі Димера відмовилися відбувати феодальні повинності, посилаючись на свою належність до міщанського стану, й подали скаргу до губернського правління. Останнє передало скаргу на розгляд суду, який наказав їм до вирішення справи підкорятися панові. Але димерці, не чекаючи цього, припинили виконувати повинності. До них приєдналися селяни Катюжанки. Заворушення було придушене військовою силою[1].

У 1800 році землі колишнього Димерського старостства перейшли до казни, а селяни стали державними. Димерський казенний маєток, до складу якого, крім Димера, входили села Катюжанка та Гута-Катюжанська, віддавався в оренду тим самим польським магнатам, а також російським поміщикам. Згідно з інвентарем 1826 року, селяни розподілялися на тяглих та піших, які мали орну землю або володіли лише садибою. Тяглі та піші селяни першої категорії були повинні відробляти на користь орендаря 108 днів панщини на рік, а піші другої категорії — 56 днів. Крім того, селяни мали сплачувати йому грошовий і натуральний чинші, а також косити сіно, заготовляти дрова, прясти і ткати[2].

В середині XIX ст. у Димері налічувалося 440 державних селян. Тут діяли гуральня, невеликий скляний завод, 4 водяні млини. У 1846 році державні селяни були переведені на оброк, але це не поліпшило їх становища. Під час проведення нової люстрації у червні — вересні 1860 року в містечку відбулося заворушення селян. Вони двічі збиралися на сільські сходи, вимагаючи збільшення їм земельних наділів.

Селянські заворушення в Димері не вщухали і напередодні та під час реформи 1861 року. Так, у червні цього року селяни відмовилися виконувати повинності. Проводячи поземельний устрій державних селян України згідно з царськими указами 1866—1867 рр., уряд залишив за казною всі найкращі землі. 551 селянин Димера одержав у користування 2456 десятин, з яких половину становили непридатні землі. За цю землю вони мали сплачувати державі щорічно по 1154 крб. 40 коп. У післяреформений період відбувався процес класового розшарування селянства. У 1872 році в містечку налічувалося 343 селянини, які мали від 0,3 до 8 десятин землі. В той же час 27 заможних селян володіли понад 20 десятинами кожний[3].

На початку XX ст. Димер значно зріс. У містечку діяв ряд промислових підприємств: завод для виготовлення білил і цегельний, 7 кузень, кілька млинів[4]. Димер був також значним торговим осередком. Тут 4 рази на рік відбувалися ярмарки і двічі на тиждень — базари. За містечком рахувалося 15 440 десятин землі, з якої 12 378 десятин належало казні й лише 3007 десятин — селянам[5]. Якщо у 1866 році населення містечка становило 1722 чоловіка, то у 1900 році його кількість зросла до 3273 чоловік.

Велику роль у розвитку класової свідомості трудящого селянства Димера відіграла революційна робота, яку проводили соціал-демократичні організації Києва. Під час революції 1905—1907 рр. у містечку та навколишніх селах розповсюджувались прокламації та інша нелегальна соціал-демократична література, відбувалися збори й масовки. У 1908 році тут мали місце селянські заворушення.

Злидні й малоземелля продовжували лишатися невід'ємними супутниками життя селян Димера. У 1912 році в містечку налічувалося 474 господарства, з яких 12 зовсім не мали землі, 374 були бідняцько-середняцькими і мали до 5 десятин землі, 85 — порядкували на 5—10 десятинах і лише 3 — мали понад 10 десятин.

---

[1] І. О. Гуржій. Розклад феодально-кріпосницької системи в сільському господарстві України першої половини XIX ст., стор. 411.

[2] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 491, оп. 92, спр. 142, арк. 190—192.

[3] Київський облдержархів, ф. 4, оп. 65, спр. 386, арк. 1—32.

[4] Памятная книжка Киевской губернии на 1912 год. К., 1911, стор. 230.

[5] ЦДІА СРСР, ф. 1290, оп. 4, спр. 105, арк. 474—475; Список населенных мест Киевской губернии, стор. 149—150.

Забезпеченість бідняцько-середняцьких господарств худобою була також низькою. З їх числа 29 не мали зовсім худоби, а 17 мали лише коней[1].

Медичне обслуговування населення було недостатнім. На 15 тис. жителів Димерської волості існувала лікарня, де працювали лікар, 2 фельдшери і акушерка. Переважна більшість населення не мала можливості здобути освіту. В Димері з 1842 року діяло сільське однокласне училище, яке на початку XX ст. стало двокласним. У ньому навчалося 70 дітей і працював один учитель. У містечку народився відомий історик, архівіст і палеограф І. М. Каманін (1850—1921).

Трудящі Димера палко вітали перемогу Великої Жовтневої соціалістичної революції і ленінський Декрет про землю, який відкрив їм шлях до здійснення своїх одвічних мрій. У середині лютого 1918 року в містечку було встановлено владу Рад. Але на початку березня його окупували німецькі загарбники. Населення Димера і навколишніх сіл піднялося на боротьбу проти окупантів. У серпні 1918 року в районі містечка спалахнуло повстання[2]. Організаторами його були більшовики Києва. У повстанні взяли участь селяни Димера, Демидова та Козаровичів. 20 серпня повстанці підійшли до Димера, де стояли загони державної варти і кайзерівських військ. Німецький комендант оголосив містечко і всю навколишню місцевість у стані облоги. Сюди прибуло ще 450 німецьких солдатів. Зосередивши великі сили, ворог придушив повстання, а селян примусили сплатити велику контрибуцію.

Після краху німецької окупації у грудні 1918 року владу в Димері захопила петлюрівська Директорія. У лютому 1919 року радянські війська вигнали петлюрівців з Димера. Відразу ж почала діяти Рада, виконком якої очолив Л. О. Трухан. У Димері в цей час було кілька комуністів. Вони входили до складу кущової партійної організації, що містилася в Козаровичах[3]. Радянське будівництво здійснювалося в складних умовах боротьби проти куркульського бандитизму. У травні 1919 року в Димері з місцевого населення створили загін, який успішно боровся з куркульськими бандами. Значну допомогу місцевим органам Радянської влади подавали Київський повітовий комітет КП(б)У та іногородній відділ виконкому Київської Ради робітничих, селянських і червоноармійських депутатів.

У середині вересня 1919 року Димер захопили частини денікінської армії, але під ударами радянських військ вони незабаром відступили. На деякий час містечко опинилося в руках банди Струка, проти якої в середині листопада були кинуті частини 58-ї радянської дивізії 12-ї армії. 19 листопада Димер було визволено від бандитів. Під час боїв особливу мужність і героїзм виявили командир 3-го батальйону А. О. Шульга та помічник командира 1-го батальйону 517-го полку М. С. Луппа, які за цю та інші успішно проведені операції були нагороджені орденом Червоного Прапора.

У Димері відновилися органи Радянської влади. Наприкінці 1919 року розпочав діяльність ревком, який відразу ж розгорнув роботу щодо ліквідації господарської розрухи[4]. У квітні 1920 року населення на загальних зборах обрало сільраду, головою якої став Л. О. Трухан. 25 квітня 1920 року відбувся волосний з'їзд Рад.

Протягом травня — першої половини червня 1920 року Димер знаходився в районі бойових дій проти білополяків. Бої з ворогом тут вела 1-а бригада 17-ї кавалерійської дивізії 12-ї армії. Після визволення Києва 12 червня білополяки були відкинуті в напрямку Житомира—Коростеня. В листопаді у містечку відбулася позапартійна селянська конференція, делегати якої надіслали віталь-

---

[1] Итоги переписи скота у сельского крестьянского населения Киевской губернии в 1912 году, стор. 193.

[2] Гражданская война на Украине, т. 1, кн. 1, стор. 287.

[3] АІІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 4, спр. 183, арк. 58; спр. 255, арк. 1.

[4] Київський облдержархів, ф. Р-3, оп. 1, спр. 104, арк. 6.

ного листа В. І. Леніну[1]. У грудні в Димері був проведений тиждень допомоги фронту. Влітку 1920 року тут створили комнезам, який очолив П. Провотар.

Після закінчення громадянської війни трудящі Димера приступили до відбудови зруйнованого господарства. На початок 1922 року 158 бідніших селян одержали землю[2]. Об'єднавшись навколо комнезаму, біднота розгорнула боротьбу проти куркулів. Велику роль у цьому відіграли комуністи. У 1923 році тут виник комсомольський осередок[3]. Цього року Димер став центром району.

Комуністи й комсомольці розгорнули велику роз'яснювальну роботу серед населення, доводячи переваги колективного господарювання. В липні 1924 року, в рік смерті В. І. Леніна, у Димері була організована сільськогосподарська артіль, яку назвали його ім'ям. Головою артілі став С. С. Федоров. У 1925 році виникла сільськогосподарська артіль «В єднанні — сила». У 1924—1925 рр. в селі діяли також споживче, кредитне та кілька меліоративних товариств, яким значну допомогу подавала держава.

Докорінно поліпшилося медичне обслуговування населення. У 1925 році в Димері функціонувала лікарня на 10 ліжок, яка у 1927 році перейшла у нове приміщення. У 1928 році відкрили поліклініку з терапевтичним, хірургічним, гінекологічним та стоматологічним кабінетами.

З перших років Радянської влади у Димері багато уваги приділялося розвитку освіти. В листопаді 1921 року почала діяти початкова школа, де дітей навчали 4 учителі. У 1925 році в селі відкрили семирічну школу, в якій навчалося понад 300 дітей й працювало 11 учителів. Велику роботу було проведено для ліквідації неписьменності серед дорослих. Тут діяли вечірня школа для малописьменних та школа лікнепу. Центром культурного життя став сельбуд, де працювали гуртки художньої самодіяльності, а також бібліотека.

У жовтні 1929 року в Димері відкрилася районна сільськогосподарська виставка, яка продемонструвала досягнення колективних господарств. Вона дала великий поштовх дальшому розгортанню колективізації. Виставка була знята на кіноплівку, і цей фільм демонструвався на кіноекранах України. У селі на базі місцевих артілей утворився колгосп «Прогрес», який в 1930 році об'єднував 117 господарств. Колективізація проходила в умовах шаленого опору куркульства. Але партійна організація зуміла згуртувати навколо себе членів КНС, колгоспників і бідняцько-середняцькі маси. У лютому 1930 року відбулися збори трудящих, які гнівно засудили спробу місцевих куркулів зірвати колективізацію. На виборах до сільської Ради перемогу здобули представники трудящого селянства, віддані справі соціалістичного будівництва[4].

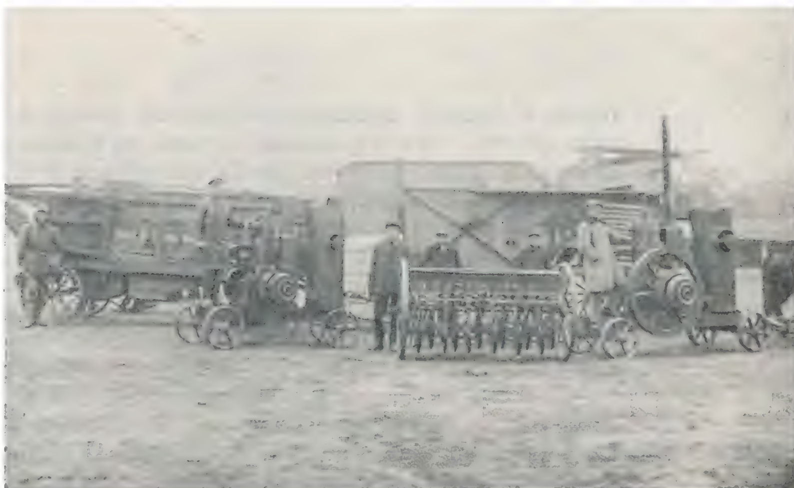
В 1931 році колгосп «Прогрес» об'єднував 255 господарств і мав 574 га землі[5]. Під керівництвом партійної та комсомольської організацій тут широко розгорнулося соціалістичне змагання. Колгосп організаційно й економічно зміцнювався і в 1933 році вийшов у число передових не лише в районі, а й в області. Про успіхи господарства доповів у 1933 році І Всесоюзному з'їзду колгоспників делегат димерців конюх Д. В. Аврамчук. За новий статут сільгоспартілі, прийнятий у 1935 році II Всесоюзним з'їздом колгоспників-ударників, голосував делегат Димерського колгоспу «Прогрес» І. І. Москаленко. Значну роль у зміцненні господарства відіграла Димерська МТС, створена в 1936 році.

У 1937 році колгосп «Прогрес» було названо ім. XX-річчя Жовтня. Він славився високими врожаями сільськогосподарських культур. Одна з передових бригад — бригада Ю. Д. Якубчика в 1940 році зібрала врожай зернових у середньому по 22,5 цнт з гектара, в т. ч. по 22 цнт жита, 23 цнт пшениці, 27 цнт ячменю,

1 Київський облдержархів, ф. Р-3, оп. 1, спр. 104, арк. 26, 27, 58.
2 Там же, ф. Р-88, оп. 1, спр. 13, арк. 1—3.
3 Там же, ф. Р-124, оп. 1, спр. 40, арк. 38, 57; газ. «Сталінець» (Димер), 28 жовтня 1948 р.
4 Газ. «Шеф Київщини», 28 лютого 1930 р.; газ. «Шляхом колективним» (Димер), 30 грудня 1930 р.
5 Газ. «Шляхом колективним», 5 квітня 1931 р.

33 цнт проса, 16,5 цнт гречки. Ланка Л. К. Мажарської одержала на площі 5 га по 450 цнт картоплі з гектара[1]. Колгосп завоював право взяти участь у Всесоюзній сільськогосподарській виставці 1941 року. З промислових підприємств у селі діяв райпромкомбінат.

Дальшого розвитку у Димері набули охорона здоров'я, освіта й культура. У 1940 році районна лікарня мала 35 ліжок. Медичну допомогу населенню подавали 7 лікарів і 12 працівників середнього медперсоналу. В 1937 році відбувся перший випуск Димерської середньої школи, створеної на базі семирічної. До послуг димерців був районний клуб з стаціонарною кіноустановкою. При ньому працювали гуртки художньої самодіяльності.

Сільськогосподарські машини колгоспу «Прогрес», смт Димер. 1934 р.

З початком Великої Вітчизняної війни трудящі Димера піднялися на боротьбу проти ненависного ворога. Більшість чоловіків пішла на фронт, а решта жителів працювала на спорудженні укріплень першого рубежу оборони Києва[2].

25 серпня 1941 року у Димер вдерлися німецько-фашистські загарбники. Окупанти жорстоко розправлялися з радянськими людьми. Від рук ворога загинуло понад 70 димерців, серед них — передовики праці П. М. Стукаленко, І. Хоменко, М. Якубчик, Г. П. Провотар, М. Ф. Ковшун, М. П. Ярмолаєв. У лютому 1942 року за слухання радіопередач з Москви та поширення серед населення правди про становище на фронті фашисти розстріляли членів бойової підпільної групи Гопкала, Прищепу, Малашка, Давиденка, Майсюру, Новодворського, Пателепня, Шевченка та інших[3].

Але терором гітлерівці не залякали трудящих. Ще напередодні окупації району Димерський райком партії виділив кілька комуністів для організації партизанської боротьби в тилу ворога. Серед них були О. М. Заїкін та О. В. Левковський. З перших днів окупації під їх керівництвом був створений партизанський загін «Перемога», що складався з 35 бійців. Він базувався у Димерському лісі. Головним завданням загону було збирання розвідувальних даних для радянського командування про рух і розташування німецько-фашистських військ. 12 вересня 1941 року фашистам вдалося вистежити й оточити загін. У жорстокому бою багато народних месників загинуло.

З травня до листопада 1943 року в цьому районі діяв Димерський партизанський загін, командиром якого був А. Ф. Мошко, комісаром — Школенко, начальником штабу — А. Ф. Ємець. Партизани знищували живу силу противника і лінії телефонно-телеграфного зв'язку, проводили роз'яснювальну роботу серед населення[4]. З жовтня 1943 року, коли цей загін встановив зв'язок з радянськими військами, бойові операції стали ще активнішими. Партизани переходили через лінію фронту й передавали відомості про розташування німецько-фашистських частин, а також допомагали в тилу ворога армійським розвідникам. Загін знищив 187 гітлерівських солдатів і офіцерів, 13 автомашин і бронемашин, 3 танкетки, 4903 метри лінії телефонно-телеграфного зв'язку, 2 пароми, лісозавод та ін. Пар-

---

[1] Газ. «Шляхом колективним», 27 лютого 1941 р.
[2] Киевщина в годы Великой Отечественной войны, стор. 43—44.
[3] Там же, стор. 269.
[4] Київський облпартархів, ф. 5, оп. 2/6, спр. 277, арк. 2.

тизанам всіляко допомагало місцеве населення, яке забезпечувало їх продуктами харчування, виконувало обов'язки зв'язкових і провідників[1]. Наприкінці серпня 1943 року партизанський загін складався з 66 бійців. У 1943 році зв'язкова партизанів Г. П. Мошко разом з двома дітьми була по-звірячому страчена гестапівцями[2]. У липні — серпні 1943 року в районі села діяло партизанське з'єднання на чолі з М. М. Таранущенком[3], а з середини жовтня — партизанський загін ім. МЮДу, яким командував Г. К. Голець. У загоні налічувалося понад 300 бійців.

3 листопада 1943 року війська 1-го Українського фронту перейшли в рішучий наступ і наступного дня визволили Димер. Неодноразові спроби ворога відновити становище успіху не мали. Населення з сльозами радості зустріло своїх визволителів. 8 листопада відбувся урочистий мітинг. На ньому виступила знатна ланкова Л. К. Мажарська, яка протягом всієї окупації свято зберігала одержаний ланкою за трудові подвиги перехідний Червоний прапор.

Німецько-фашистські загарбники заподіяли величезної шкоди господарству Димера. Колгосп був повністю пограбований: господарські приміщення знищені, худоба і сільськогосподарський реманент вивезені до Німеччини. Фашисти зруйнували райпромкомбінат, приміщення лікарні й клубу. Відступаючи під ударами Червоної Армії, вони замінували орні землі і лісові масиви. Для знешкодження ворожих мін у селі було створено команду добровольців-мінерів, до якої включився молодший лейтенант М. Ю. Червоний, що приїхав додому у відпустку після поранення. Протягом місяця він знешкодив на 65 га орної землі 2385 мін[4].

Одразу ж після визволення Димера відновили діяльність місцеві партійні та радянські органи. Розгорнулася відбудова колгоспного господарства. Вже наприкінці 1943 року почала діяти Димерська МТС.

Під керівництвом комуністів колгоспники успішно відбудовували господарство. В 1944 році своєчасно провели сівбу. Включившись у соціалістичне змагання, колгоспники артілі ім. XX-річчя Жовтня добилися значних успіхів. Ланка знатної ланкової Л. К. Мажарської зібрала по 500 цнт помідорів, 400 цнт капусти та 3 цнт насіння капусти з гектара[5]. На осінь 1944 року вже було значною мірою відновлене поголів'я великої рогатої худоби, свиней, птиці. Серед тваринників високими виробничими показниками відзначилася свинарка М. Гребенюк. На кінець 1944 року в основному завершили відбудову цехів райпромкомбінату.

Багато уваги було приділено розвитку охорони здоров'я, освіти й культури. Методом народної будови відбудували приміщення лікарні. Почали діяти також медамбулаторія, дитяча й жіноча консультації, аптека, санепідстанція. В 1944 році відновила роботу середня школа. Відкрив двері будинок культури. Комсомольці допомогли налагодити роботу бібліотеки, організували гуртки художньої самодіяльності.

Рік у рік міцніло господарство колгоспу ім. XX-річчя Жовтня. За успіхи в розвитку сільськогосподарського виробництва колгосп у 1954—1955 рр. був учасником Всесоюзної сільськогосподарської виставки. Голова колгоспу Д. Д. Аврамчук та ряд передовиків праці були нагороджені срібними медалями та цінними подарунками.

Після постанови Ради Міністрів Української РСР про розширення виробництва овочів у колгоспах приміської смуги Києва визначився овочево-картопляно-молочний напрям господарства. Значних успіхів досягла Димерська МТС, яка стала однією з найкращих в області. У 1956 році вона мала 115 тракторів, 38 комбайнів, 3 автобензовози, 9 автомашин та 370 різних сільськогосподарських машин

---

[1] Київський облпартархів, ф. 9937, оп. 1, спр. 206, арк. 165—166.
[2] Там же, ф. 5, оп. 2/6, спр. 277, арк. 2—11.
[3] Киевщина в годы Великой Отечественной войны, стор. 323—324.
[4] Там же, стор. 636.
[5] Київський облпартархів, ф. 74, оп. 1, спр. 4, арк. 13.

і знарядь. Наявна техніка забезпечувала високий рівень механізації робіт. У 1957 році Димер був віднесений до селищ міського типу.

У наступні роки колгосп ім. XX-річчя Жовтня був одним з передових у Димерському районі. На кінець 1958 року за господарством було закріплено 4429 га землі, з них 2206 га орної. Тут були ферма великої рогатої худоби, свиноферма, вівцеферма, птахоферма, кролеферма та пасіка. У 1958 році колгоспники виробили на 100 га сільськогосподарських угідь по 189,2 цнт молока. Цього року колгосп і 36 колгоспників стали учасниками Виставки досягнень народного господарства СРСР. Багато з них були відзначені срібними медалями[1]. За виробничі досягнення комбайнер Ф. О. Базиленко у 1958 році був удостоєний ордена Леніна. Успіхи колгоспу ім. XX-річчя Жовтня були наслідком великої роботи, проведеної партійною організацією. Усі найважливіші ділянки колгоспного виробництва очолювали комуністи й комсомольці. Після ліквідації Димерського району Димер у 1963 році увійшов до складу приміського Києво-Святошинського району.

У квітні 1963 року колгосп ім. XX-річчя Жовтня був реорганізований на радгосп «Димерський» з трьома відділками: Димерським, Рикунським і Лісовицьким. Головний напрям господарства — молочно-овочево-насінницький. Тут вирощують овочі й насіння овочевих культур, зернові культури, картоплю, кукурудзу та ін. За радгоспом закріплено 5071 га землі, в т. ч. 2887 га орної та 953 га луків і пасовищ. У господарстві створено стадо високопродуктивних корів, яке налічує 2088 голів. Радгосп щорічно здає державі 2900 тонн молока, 1500 тонн овочів і фруктів, 3300 тонн картоплі[2]. Тут збудовано цілий тваринницький комплекс.

Радгосп — неодноразовий учасник ВДНГ СРСР та Виставки передового досвіду в народному господарстві УРСР. Багато його працівників нагороджені орденами й медалями Радянського Союзу, 27 — медалісти ВДНГ, імена 43 передовиків праці внесені до Книги трудової слави. Всі вони успішно перевиконують свої планові завдання[3]. Трудівники радгоспу великими трудовими звершеннями зустріли XXIV з'їзд КПРС і XXIV з'їзд КП України. Внаслідок їх самовідданої праці господарство перевиконало восьмий п'ятирічний план виробництва і здачі державі зерна, картоплі і молока та виробило валової продукції на суму 10 784 тис. крб. при плані 9880 тис. крб. Доярка радгоспу — одна з кращих в Київській області, депутат Димерської селищної Ради Г. А. Шевченко виконала п'ятирічку за три роки, надоюючи щорічно по 6017 кг молока від кожної корови. За видатні успіхи в розвитку сільськогосподарського виробництва вона в 1971 році була удостоєна звання Героя Соціалістичної Праці.

У Димері діють кілька промислових підприємств, де зайнято понад 1600 чоловік. Значним з них є Димерське відділення «Сільгосптехніки». При ньому діє автобаза з 70 автомашин, механізований загін для добування й вивезення торфу та виконання трудомістких робіт у радгоспах. Димерське відділення також обслуговує всю Україну, ремонтуючи доїльні установки. Тут працюють 260 робітників, а річний обсяг продукції становить 1151 тис. крб. Підприємство посідає одне з перших місць у республіці. Зростає виробництво на Димерському побуткомбінаті, створеному у 1960 році. До його складу входять 17 майстерень ремонту взуття, цех індпошиву одягу, трикотажний цех, цех ремонту меблів і квартир та ін. На підприємстві зайнято 212 чоловік, а обсяг продукції становить понад 875 тис. крб. на рік. Успішно працює промкомбінат. У 1969 році він виконав робіт на 322 тис. крб. більше, як у 1968 році, і одержав 240 тис. крб. доходу. Димерська меблева фабрика, яка виникла в 1960 році, виробляє досить широкий асортимент товарів. На підприємстві працює 138 робітників. Річний обсяг його продукції становить 1032 тис. крб. Тут виросло багато передовиків виробництва та раціоналізаторів. Значних успіхів досяг і колектив Димерського лісгоспзагу, створеного в 1960 році на базі Димер-

[1] Київський облдержархів, ф. Р-354, оп. 3, спр. 2621, арк. 37, 38.
[2] Газ. «Шлях до комунізму», 25 листопада 1969 р.
[3] Там же.

Урок у музичній семирічній школі, смт Димер. 1969 р.

ського лісгоспу. Підприємство має 44,5 тис. га землі, з яких близько 40 тис. га лісів і 1200 га орної землі. Лісгоспзаг систематично виконує виробничі плани на 102—115 проц. Тільки протягом 1965—1969 рр. висаджено 1800 га нових лісових культур. 12—15 тонн молока переробляє щодня Димерський молокозавод, який постачає свою продукцію в торговельну мережу селища та Києва.

На підприємствах Димера широкого розмаху набув рух за комуністичну працю. Одними з перших почесного звання колективу комуністичної праці були удостоєні цех гідронасосів відділення «Сільгосптехніки», бригада побуткомбінату на чолі з Н. Коминою, бригада механічної обробки деревини (бригадир І. Янківський) меблевої фабрики. За дострокове завершення п'ятирічки (за 3 роки і 11 місяців) і виконання зобов'язань, взятих до 100-річчя з дня народження В. І. Леніна, чимало працівників меблевої фабрики внесені до Книги трудової слави. Відмінно працювали у дні ленінської вахти також трудівники молокозаводу. Новими трудовими успіхами зустріли колективи підприємств XXIV з'їзд КПРС і XXIV з'їзд КП України.

Докорінно змінився зовнішній вигляд Димера. Селище інтенсивно забудовується. Крім житлових будинків, протягом 1967—1969 рр. було споруджено 2 гуртожитки, дитячий комбінат. Селище електрифіковане і радіофіковане. Тут забруковано 8 км вулиць, прокладено 4 км тротуарів, 5,5 км водопроводу, здійснена часткова газифікація й телефонізація. Постійно зростають асигнування на комунальне господарство. Якщо в 1967 році вони становили 170 тис. крб., то в 1969 році їх сума зросла до 274 тис. карбованців[2].

У Димері споруджено пам'ятник В. І. Леніну і пам'ятник бійцям, які загинули під час визволення селища від німецько-фашистських загарбників.

Рік у рік дедалі повніше задовольняє потреби населення торговельна мережа Димера. У селищі працюють 30 торговельних закладів, у т. ч. центральний продмаг із спеціалізованими відділами, універмаг, магазин господарчих товарів, книжковий та меблевий магазини. У селищі є кілька підприємств громадського харчування. Загальний товарооборот торговельної мережі у 1969 році становив 4 млн. 522 тис. карбованців.

За післявоєнні роки в Димері багато зроблено для охорони здоров'я трудящих. У селищі працює районна лікарня на 150 ліжок. При ній — клінічна лабораторія, рентгенологічний кабінет та інфекційне відділення. У 1969 році завершили будівництво ще одного корпусу лікарні. Тут діють також поліклініка, що має 19 спеціалізованих кабінетів, зубопротезна лабораторія та туберкульозний санаторій. В закладах охорони здоров'я працюють 22 лікарі і 66 чоловік середнього медперсоналу.

У Димері є середня школа, яка міститься в новому приміщенні, і восьмирічна. У 1968 році в середній школі навчалося 577 учнів, у восьмирічній — 411. Димерська восьмирічна школа — одна з кращих у районі. Крім того, тут діють вечірня школа робітничої молоді та дитяча семирічна музична школа, в якій навчається 217 учнів. У школах Димера працює 91 вчитель. Понад 1 тис. юнаків та дівчат закінчили Димерську середню школу. Серед її вихованців — Герой Радянського Союзу полковник Д. М. Кваша і генерал-майор О. І. Ісаюк. Уродженцем Димера є доктор хімічних наук, лауреат Державної премії СРСР М. І. Кляшторний. У грудні 1959 року в Димері працював виїзний факультет землеробства Української сільськогосподарської академії. Цю «Димерську академію» закінчило чимало

юнаків і дівчат. У селищі є дитячий садок на 140 місць і дитячий комбінат на 100 місць.

Своє дозвілля трудящі Димера проводять у будинку культури на 300 місць із стаціонарною кіноустановкою. При будинку культури працюють гуртки художньої самодіяльності. Далеко за межами району і області відомий народний ансамбль баяністів, який на республіканському огляді самодіяльного мистецтва на честь 50-річчя Великого Жовтня було нагороджено золотою медаллю. До послуг жителів 2 бібліотеки — для дорослих з книжковим фондом понад 36 тис. примірників та дитяча з книжковим фондом понад 16 тис. примірників. Успішно працює селищне відділення товариства «Знання», яке налічує 23 лектори. Велику роботу проводить місцева партійна організація, що об'єднує 226 комуністів. Їй допомагає комсомольська організація, в лавах якої — 1006 юнаків та дівчат. Важливу роль відіграє селищна Рада депутатів трудящих, при якій працюють постійно діючі комісії.

Трудящі Димера всі свої зусилля спрямовують на розв'язання величних завдань, поставлених партією і урядом.

А. П. ГРИЦЕНКО, Г. П. ПІПЧЕНКО, М. М. СОКУРЕНКО

БІЛОГОРО́ДКА

Білогородка — село, центр сільської Ради, розташоване на правому березі річки Ірпеня, за 22 км від Києва, з яким сполучене шосейним шляхом, і за 8 км від залізничної станції Боярка. Населення — 4065 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Бобриця, Петрівське і Шевченкове.

Територія сучасної Білогородки була заселена здавна. В селі виявлено залишки пізньотрипільського поселення (III тисячоліття до н. е.), могильник епохи бронзи (II—I тисячоліття до н. е.), посуд зарубинецької культури (II ст. до н. е.— II ст. н. е.). У VII—IX ст. тут існувало слов'янське поселення, де згодом виникло місто Білгород[1].

Білгород був одним з пунктів у системі оборони Києва від нападів кочівників. Уперше згадується він в літопису під 980 роком[2]. На той час Білгород з прилеглими землями являв собою особисте володіння великого князя київського Володимира Святославича. Тут знаходився князівський палац. 991 року в Білгороді було збудовано фортецю, і місто стало одним з найміцніших форпостів Києва.

Залишки давнього Білгорода добре збереглися. Дотепер на березі Ірпеня можна бачити його потужні укріплення — глибокий рів і вал заввишки 10—12 метрів, що мав досить складну конструкцію з дерев'яних зрубів, заповнених цеглою-сирцем. Рів і вал оточували місто, яке займало площу понад 120 га. Білгород був одним із найбільших міст Київської Русі і за своїм розміром перевищував такі давньоруські міста, як Чернігів, Переяслав, Рязань, і не поступався перед багатьма середньовічними західноєвропейськими містами столичного значення[3].

Під захистом фортеці поруч з князівським палацом і хоромами бояр та дружинників селилися ремісники і торговці. В XI—XII ст. Білгород був значним ремісничо-торговим центром. Він стояв на торговому шляху, що йшов з Києва до Галичини, Польщі і далі на захід. На території давнього міста розкопано гончарне горно, косторізну, ковальську та інші ремісничі майстерні. Полив'яні плитки, виготовлені білгородськими майстрами, відзначалися складною орнаментацією[4].

---

[1] В. В. Хвойко. Древние обитатели Среднего Приднепровья. К., 1913, стор. 91; Материалы и исследования по археологии СССР, № 70. М., 1959, стор. 12; Краткие сообщения Института археологии АН УССР, вып. 12. К., 1962, стор. 85.

[2] Полное собрание русских летописей, т. 1, стор. 79—80.

[3] А. В. Бунин. История градостроительного искусства, т. 1. М., 1953, стор. 137, 160.

[4] Б. А. Рыбаков. Ремесло Древней Руси, стор. 414; Нариси стародавньої історії Української РСР. К., 1957, стор. 416, 430.

Будівництво Білгорода. Мініатюра з Радзівіллівського літопису.

Білгород відігравав значну роль і в політичному житті Київської Русі. Він був тимчасовою резиденцією київських князів і місцем перебування єпископа[1]. Білгородом намагалися оволодіти князі, які претендували на київський престол. На початку XII ст. Володимир Мономах посадив у Білгороді свого старшого сина Мстислава з наміром зробити його згодом великим князем. Претендуючи на київський престол, у 1151 році місто прагнув захопити князь Юрій Долгорукий.

Під стінами Білгорода не раз відбувалися бої, які вирішували долю столиці Київської держави. Один з епізодів тривалої боротьби з печенігами відбито у легенді про «білгородський кисіль», записаній в літопису під 997 роком[2]. У ній розповідається, як печеніги, скориставшись відсутністю Володимира Святославича, обложили Білгород. В місті почався голод. За порадою винахідливого городянина жителі викопали два колодязі, в один з них опустили діжку з киселем, в другий — з медом і почастували ними запрошених печенізьких послів. Повіривши, що сама земля годує білгородців, печеніги зняли облогу. Про другий невдалий похід печенігів, яким завдали тут поразки дружини богатирів Альоші Поповича і Яна Усмошвеця, розповідається в літопису під 1004 роком. У 1136 році під стінами міста відбувся бій з половцями, під час якого останні були розбиті[3].

Білгород являв собою значний культурний осередок Київської Русі. Виявлені тут житла XI—XII ст. відрізнялися від звичайних будинків того часу більшими розмірами, складалися не з одного, а з двох приміщень, стіни їх нерідко були облицьовані різнокольоровими полив'яними плитками. Про велич і красу давнього Білгорода дають уяву залишки двох кам'яних храмів, зокрема церкви Дванадцяти апостолів, збудованої 1197 року. Підлога церкви була покрита різнокольоровими полив'яними плитками, а бані — свинцевими листами. Дотепер збереглися залишки стінного фрескового розпису золотом.

Велике квітуче місто було вщент зруйновано під час монголо-татарської навали у 1240 році. Через деякий час воно відродилося. У 60-х роках XIV ст. Білгород підпав під владу феодальної Литви[4]. З того часу він став називатися Білогородкою. Спочатку вона належала Київському замку, а з 1560 року — великому князю литовському.

Після Люблінської унії 1569 року Білогородку захопила шляхетська Польща. Селом у різні часи володіли князі Острозькі, коронний гетьман Ходкевич, князі Корецькі та ін. Влада польських магнатів принесла селянам ще більше посилення феодальної експлуатації і національного гніту. Тяглові селяни Білогородки повинні були відробляти на користь феодала по 2 дні панщини на тиждень, сплачувати чинш натурою і грошима, а також виконувати різні додаткові роботи — толоки, гвалти, косити сіно тощо. Найбіднішою категорією селян були городники, які відробляли панові по 3 дні влітку і по 2 дні взимку на тиждень[5].

Протестуючи проти посилення феодального і національно-релігійного гніту, селяни Білогородки наприкінці XVI — у першій половині XVII ст. брали активну участь у селянсько-козацьких повстаннях під керівництвом К. Косинського, С. Наливайка, Т. Федоровича (Трясила), К. Скидана, Д. Гуні, Я. Острянина. В 1630 році

---

[1] Полное собрание русских летописей, т. 9. М., 1965, стор. 65.
[2] Там же, т. 1, стор. 127—128.
[3] Там же, т. 9, стор. 68.
[4] К. Г. Гуслистий. Нариси з історії України, вип. 2. К., 1939, стор. 22.
[5] І. Д. Бойко. Селянство України в другій половині XVI— першій половині XVII ст., стор. 221.

під час селянсько-козацького повстання під проводом Т. Федоровича село стало місцем запеклих боїв між повстанцями і польсько-шляхетськими загонами.

Найбільшого розмаху боротьба селян Білогородки набула під час визвольної війни українського народу 1648—1654 рр. У червні 1648 року білогородці разом з селянами сусідніх сіл громили маєтки місцевої шляхти, а частина з них вступила до селянсько-козацького війська Богдана Хмельницького. Білогородка була визволена від польсько-шляхетського панування і стала центром Білогородської сотні Київського полку[1]. В 1654 році жителі села прийняли присягу на вірність Російській державі. За Андрусівським перемир'ям 1667 року село остаточно відійшло до Росії. З того часу і до другого поділу Польщі воно було одним з прикордонних укріплених форпостів[2].

У 1700 році Петро I подарував Білогородку київському митрополиту. Після секуляризації монастирських земель у 1786 році село стало казенним і перейшло у відання палати державних маєтностей. У 1841 році в Білогородському маєтку налічувалося 680 ревізьких душ державних селян[3]. Як і селяни сусідніх державних маєтків, білогородці сплачували державі великий оброк за користування земельними наділами. Становище селян погіршувалося ще й тому, що палата державних маєтностей проводила всілякі «землевпорядкування», під час яких у них відбирались значні ділянки землі[4].

В середині XIX ст. у Білогородці налічувалося 388 дворів і 2428 жителів. Населення її займалося переважно хліборобством і тваринництвом, а також виноградарством та виноробством. Тут діяли 4 великі млини і 7 вітряків, кілька кузень, цегельня. У 1862 році на землях Білогородки створили економію, яку віддали в оренду поміщиці Вишневській.

Проведення в життя «Положення» про поземельний устрій державних селян України 1866—1867 рр. ще більше загострило класові суперечності на селі. За реєстром 1872 року, 789 державним селянам Білогородки було відведено 5140 десятин землі, в т. ч. 657 десятин непридатної. За цю землю вони мали сплачувати щорічно 3460 крб. протягом 49 років. Розподіл надільних земель був дуже нерівномірним. 48 дворів мали по 1 десятині і менше землі, в той же час один з куркулів володів 42 десятинами[5]. Білогородці скаржилися, що вони одержали лише половину наділу, передбаченого «Положенням», і відмовилися сплачувати оброк.

В післяреформений період відбувався процес класового розшарування селян. Внаслідок малоземелля, злиднів і високих викупних платежів бідніші селяни Білогородки розорялися і змушені були працювати в економії Вишневської, де робочий день тривав 12—13 годин, а заробітки були мізерними, або йти на підприємства Києва та на південь України. Їх землі захоплювали заможні селяни.

На початку XX ст. у Білогородці посилився селянський рух. Значний вплив на його зростання мав робітничий рух у Києві. Київські робітники таємно переправляли в село листівки та іншу революційну літературу, зокрема праці В. І. Леніна. У 1904 році члени Київської організації РСДРП розповсюдили тут першотравневу листівку, яка закликала селян до революційної боротьби[6]. Під час війни

Собор Дванадцяти апостолів, споруджений у 1197 році. Реконструкція Ю. С. Асєєва.

[1] М. Н. Петровський. Нариси з історії України, вип. 4, стор. 234, 236.

[2] Л. Похилевич. Сказания о населенных местностях Киевской губернии, стор. 26—27.

[3] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 442, оп. 74, спр. 410, арк. 176.

[4] Там же, ф. 491, оп. 96, спр. 201, арк. 308.

[5] Київський облдержархів, ф. 4, оп. 65, спр. 369, арк. 1—2, 14—15.

[6] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 274, оп. 1, спр. 987, арк. 9, 10, 14.

М. Д. Володимиренко — учасник героїчного бою крейсера «Варяг» з японською ескадрою 9 лютого 1904 р., уродженець с. Білогородки.

з Японією житель села М. Д. Володимиренко служив матросом на легендарному крейсері «Варяг». У 1954 році в зв'язку з 50-річчям героїчного подвигу російських моряків уславленого корабля та за особисту мужність і відвагу його нагороджено медаллю «За відвагу».

Великий відгук у Білогородці знайшла революція 1905—1907 рр. Тут відбувалися збори соціал-демократичного гуртка, члени якого проводили агітацію серед місцевих жителів, читали їм революційну літературу. Восени 1905 року застрайкували наймити економії Вишневської і добилися підвищення заробітної плати.

Після столипінської реформи становище селян Білогородки ще більше погіршало. У 1912 році 592 селянські господарства володіли 3774 десятинами землі. З них 238 найбідніших господарств мали до 5 десятин, 242 — від 6 до 10 десятин кожне. У той же час 109 заможних господарств, які мали понад 10 десятин кожне, володіли більше 40 проц. землі. 132 селянські двори зовсім не мали худоби, а 36 — мали лише коней[1].

Медична допомога населенню була вкрай незадовільною. Всю Білогородську волость обслуговував лише один фельдшер. На початку XX ст. у Білогородці діяло двокласне народне училище, створене замість церковнопарафіяльної школи. Наприкінці XIX ст. тут жив і творив відомий народний лірник М. Прищенко.

Населення Білогородки з великим піднесенням зустріло звістку про Велику Жовтневу соціалістичну революцію. Житель села А. П. Бричок був учасником Жовтневого збройного повстання у Петрограді і, повернувшись додому, відразу включився в революційну боротьбу.

Наприкінці січня 1918 року в Білогородці було встановлено Радянську владу. Почала діяти сільрада. Але на початку березня сюди вдерлися німецькі загарбники, які встановили жорстокий режим і грабували селян[2]. Після вигнання окупантів село захопили петлюрівці.

На початку лютого 1919 року в Білогородці відновилася влада Рад. З ініціативи комуністів і радянських активістів сільрада приступила до землевпорядкування. Було завершено наділення землею місцевої бідноти. Організовано провели посівну кампанію. Розгортанню радянського будівництва намагалися перешкодити куркульські банди, які діяли у Білогородській волості. У квітні 1919 року тут спалахнув куркульський заколот. Банда чисельністю в 300 чоловік підійшла до Білогородки. Все трудове населення села стало на захист влади Рад. З допомогою частин Червоної Армії, які дислокувалися в сусідніх селах, бандитів було розгромлено[3]. У травні 1919 року в селі виник партійний осередок, який провів велику роботу щодо мобілізації населення на боротьбу з контрреволюцією та організації допомоги Червоній Армії. Багато білогородців поповнило її лави.

Після захоплення Білогородки денікінцями у вересні 1919 року трудящі піднялися на боротьбу з ворогом. Керував нею підпільний комуністичний осередок. У листопаді—грудні 1919 року біля села розгорнулися жорстокі бої між частинами 58-ї та 44-ї радянських дивізій 12-ї армії і денікінськими військами. Швидкому розгрому білогвардійців сприяло повстання місцевого селянства. Повстанці при підтримці червоноармійців захопили 20 кулеметів і 4 гармати, під ворожим вогнем

---

[1] Итоги переписи скота у сельского крестьянского населения Киевской губернии в 1912 году, стор. 179.

[2] Гражданская война на Украине, т. 1, кн. 1, стор. 156.

[3] АПП ЦК КП України, ф. 1, оп. 4, спр. 218, арк. 20.

полагодили зруйнований міст через Ірпінь і переправили трофеї Червоній Армії. 20 грудня 1919 року село було визволено. Почав діяти волосний ревком[1].

Та мирний перепочинок тривав недовго. З травня 1920 року Білогородка була окупована білополяками, яким допомагали банди петлюрівців. У червні 1920 року частини 12-ї радянської армії визволили село. У липні тут відновив роботу волосний ревком на чолі з М. Д. Острішком[2]. Після того, як Білогородку пограбували денікінці і спалили будинок ревкому, волосний центр перенесли до с. Шпитьків. Для налагодження господарського життя багато зробили комнезам на чолі з М. А. Удовиченком, створений у селі в серпні 1920 року, та сільрада, яку очолював А. П. Бричок[3]. У квітні 1923 року організували сільськогосподарську артіль «В єднанні — сила». Успішно діяло сільське споживче товариство, яке об'єднувало 583 чоловіка і 49 проц. господарств. Значну роботу проводив комітет взаємодопомоги, перетворений у 1928 році на сільське товариство допомоги. Воно допомагало малоземельним селянам, родинам червоноармійців і вдовам у збиранні хліба.

Багато уваги приділялося розвитку охорони здоров'я, освіти і культури. В селі відкрили медпункт. Зробили перші кроки в налагодженні освіти. Тут працювала початкова школа. Успішно діяли 2 групи ліквідації неписьменності серед дорослих. При місцевій хаті-читальні створили гуртки: політичний, військовий і драматичний, видавалися стіннівки.

Важливим завданням, яке постало перед сільрадою і партійною організацією Білогородки, було здійснення колективізації. Протягом 1926—1927 рр. тут виникло 6 ТСОЗів, які об'єднали 933 господарства[4]. На базі цих товариств у 1929 році створили сільськогосподарські артілі — «Радянське село» (пізніше ім. Леніна), «Новий шлях» і «Шевченківську» (згодом ім. Сталіна). У 1930 році з'явився перший трактор, за кермо якого сів І. А. Ткаченко.

Білогородські колгоспи швидко розвивалися й міцніли. За успіхи у виробництві колгосп ім. Леніна у 1935 році був удостоєний першої грошової премії Київського облвиконкому. За своїми виробничими показниками одним з найкращих господарств району став колгосп ім. Сталіна. Зростали лави комуністів і комсомольців. Напередодні Великої Вітчизняної війни тут було 4 первинні партійні і 4 комсомольські організації, які постійно поповнювалися кращими людьми — передовиками колгоспного виробництва.

Великі зміни відбулися в розвитку охорони здоров'я, освіти й культури. В селі діяли медичний пункт, пологовий будинок, дитячий садок і ясла. Працювала семирічна школа. До послуг населення були 4 клуби і 4 бібліотеки. Виходила багатотиражна газета «Шлях до соціалізму».

Віроломний напад на нашу країну фашистської Німеччини перервав мирне життя білогородців. У відповідь на заклик партії трудящі села взяли активну участь у спорудженні укріплень першої лінії оборони Києва, що проходила від Дніпра вздовж річки Ірпеня до Білогородки і далі на Віту-Поштову. Оборону на лінії Горенка—Білогородка—Ходосівка тримали частини 147-ї стрілецької дивізії. В перших числах серпня на ділянці Лісники—Білогородка розгорнулися жорстокі бої з переважаючими силами ворога, але цей район оборони виявився неприступним. Гітлерівці були зупинені аж до залишення нашими частинами Києва 19 вересня 1941 року.

Захопивши Білогородку, фашисти встановили режим жорстокого терору і грабунків. Гітлерівські недолюдки по-звірячому закатували 23 жителів села, багато юнаків і дівчат вивезли на каторжні роботи до Німеччини.

---

[1] Київський облдержархів, ф. Р-1, оп. 1, спр. 90, арк. 355.
[2] Там же, спр. 60, арк. 92, 196.
[3] Там же, арк. 84, 86, 87; ф. Р-112, оп. 1, спр. 1050, арк. 1.
[4] Там же, ф. Р-119, оп. 1, спр. 14, арк. 30—31; ф. Р-353, оп. 1, спр. 3102, арк. 1, 7, 11, 12, 14, 20.

М. М. Печений — Герой Радянського Союзу, уродженець с. Білогородки.

Під час тимчасової німецько-фашистської окупації в районі Білогородки, Петропавлівської Борщагівки і Софіївської Борщагівки діяла підпільна диверсійна група під керівництвом старого комуніста, робітника заводу «Арсенал» О. І. Степанова, яка налічувала 25 чоловік. Група мала постійний зв'язок з Київським підпільним міськкомом партії та Київським партизанським загоном ім. В. І. Леніна. Вона здійснювала диверсійні акти проти ворога, постачала зброю партизанам, провела ряд бойових операцій по визволенню з фашистського полону радянських воїнів та переправила до загону 86 чоловік[1].

У самій Білогородці було створено підпільну групу на чолі з комуністом І. В. Солониною. До її складу входили зв'язкові Г. І. Печена та Г. І. Глущенко, розвідник М. І. Лисюченко, а також О. Я. Стародуб, В. Д. Бобренко, П. К. Наконечний. Виконуючи завдання групи О. І. Степанова, якій вони були підпорядковані, підпільники переправили до партизанського загону ім. В. І. Леніна 50 чоловік, постачали партизанам зброю і боєприпаси.

Бійці диверсійної групи О. І. Степанова перерізали кабель зв'язку фашистів між Києвом і Ровно, допомогли радянським літакам завдати великих втрат ворогу під час бомбардування аеродрому на Посту-Волинському. Підпільники проводили роз'яснювальну роботу серед населення, розповсюджували радянські газети та листівки із зведеннями Радянського інформбюро та закликали саботувати розпорядження німецько-фашистської адміністрації[2]. У липні 1943 року гестапо заарештувало керівника групи О. І. Степанова. Але підпільна група продовжувала боротьбу аж до приходу радянських військ.

У селах Білогородці, Бобриці та на хуторі Петрівському з квітня 1942 по серпень 1943 року діяла підпільна група під керівництвом І. М. Андрущенка. Вона налічувала 18 чоловік. Група інформувала населення про дійсне становище на фронтах, зривала заготівлю сільськогосподарських продуктів і лісоматеріалів, перешкоджала відправляти молодь до Німеччини. В липні 1943 року підпільники знищили т. зв. «общинне» господарство в Софіївській Борщагівці. Після цієї операції більшість членів групи влилася до першого Васильківського партизанського загону. Активними учасниками групи були жителі Білогородки М. С. та С. П. Ярошенки, брати Ю. О. та Й. О. Ярошенки, С. М. Ковгар, М. Ф. Данченко, М.М. Удовиченко, П. А. і В. А. Тищенки, Л. М. Бабійчук[3].

Населення Білогородки активно допомагало партизанам: переховувало і лікувало поранених бійців, постачало боєприпаси, медикаменти, одяг, продукти харчування, надавало квартири для явок, інформувало партизанських розвідників. Багато білогородців боролося проти ненависного ворога на фронтах війни, з них 655 нагороджені орденами й медалями СРСР. М. Я. Мнищенко за виняткову мужність при форсуванні Дніпра і визволенні Києва та М. М. Печений, який особисто збив 20 фашистських літаків, удостоєні звання Героя Радянського Союзу. Близько 600 жителів села віддали своє життя за свободу і незалежність Вітчизни.

6 листопада 1943 року радянські війська визволили Білогородку. Фашисти завдали величезної шкоди господарству села, знищили багато громадських і житлових будівель.

Після визволення трудящі відразу приступили до відбудови зруйнованого господарства. Розгорнули діяльність сільрада і партійна організація. Завдяки великій

[1] Київський облпартархів, ф. 5, оп. 2/6, спр. 306, арк. 16, 17, 19.
[2] Там же, арк. 2, 18.
[3] Там же, ф. 9937, оп. 1, спр. 206, арк. 33, 159, 289—291.

допомозі держави, яка надала грошові кредити і будівельні матеріали, та самовідданій праці колгоспників поступово міцніла виробнича база білогородських колгоспів. У 1946 році їх було чотири: ім. Леніна, ім. Сталіна, ім. Петровського та ім. 2-ї п'ятирічки. Відновили роботу заклади охорони здоров'я, освіти і культури.

Долаючи труднощі, колгоспи Білогородки швидко розвивалися. На кінець 1951 року в селі було створено 3 колгоспи — ім. Леніна, ім. Сталіна та ім. Щорса, а також підсобне господарство «Чайка». Колгоспи мали понад 444 га зрошуваних заплавних земель, на яких збирали великі врожаї городніх культур. Механізацію сільськогосподарських робіт забезпечувала Київська МТС. Грошовий доход господарств у 1953 році перевищив 1 млн. карбованців.

Значних успіхів добилися тваринники, особливо в колгоспі ім. Щорса. 40-річчя Великого Жовтня вони зустріли високими показниками: надої на одну корову становили 3630 кг молока, виробництво м'яса на 100 га сільськогосподарських угідь — 43.4 цнт. Свинарка К. Т. Ярмоленко, що відгодувала 120 свиней вагою 98 цнт, стала однією з переможців соціалістичного змагання, яке розгорнулося між трудівниками Києво-Святошинського району і Раменського району Московської області.

В лютому 1959 року на базі колгоспів Білогородки та навколишніх сіл створили радгосп «Білогородський». Напрям господарства — овочево-картопляний; розвинуто також молочне тваринництво. За ним закріплено 6022 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 3541 га орної землі. Протягом 1968—1969 рр. врожайність зернових становила 21,8 цнт, овочевих культур — 140,9 цнт, картоплі — 106,4 цнт з гектара. Поголів'я великої рогатої худоби збільшилося до 2458 голів. У 1969 році на 100 га сільськогосподарських угідь вироблено 944 цнт молока. Господарство має потужну техніку (62 трактори, 7 комбайнів, 40 автомашин), яка забезпечує високий рівень механізації основних сільськогосподарських робіт. Тут збудовано нові корівники, телятники, зерносховище, водонапірну башту, консервний цех для переробки ягід і овочів.

Широко розгорнулося соціалістичне змагання на честь 100-річчя з дня народження В. І. Леніна та за гідну зустріч XXIV з'їзду КПРС і XXIV з'їзду КП України. Внаслідок самовідданої праці трудівників радгосп виконав восьмий п'ятирічний план виробництва овочів на 149 проц., фруктів — на 131, м'яса — на 116 проц. Великі досягнення має підсобне господарство «Чайка». За видатні успіхи у розвитку сільськогосподарського виробництва доярці цього господарства А. О. Коноваленко у 1971 році присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці.

За роки Радянської влади Білогородка стала добре впорядкованим селом. З'явилися нові вулиці з одно- і двоповерховими будинками. Протягом 1965—1969 рр. побудовано 8 двоповерхових комунальних та 236 індивідуальних будинків. Споруджено нові приміщення середньої і початкової шкіл. Постійно розширюється електромережа, завершується газифікація. В селі є автоматична телефонна станція.

Товарооборот торговельної мережі, яка налічує 7 магазинів, у 1969 році становив 392 тис. карбованців.

Докорінно поліпшилося медичне обслуговування. Тут є лікарня на 50 ліжок, амбулаторія, 3 фельдшерсько-акушерські пункти. При лікарні обладнано клінічну лабораторію, рентгенологічний та стоматологічний кабінети. В 1967 році завершили будівництво нового приміщення лікарні. У медичних закладах працюють 28 медпрацівників з вищою і середньою спеціальною освітою.

Високого рівня досягла і народна освіта. В Білогородці діють 2 початкові,

Середня школа, с. Білогородка. 1969 р.

2 восьмирічні та середня школи, в яких навчається 1100 учнів і працює 63 вчителі. Для навчання працюючої молоді в радгоспі створено консультаційний пункт середньої школи, який охоплює 100 юнаків і дівчат. За роки Радянської влади понад 300 жителів села здобули вищу освіту, 1200 — середню.

Культурно-освітню роботу здійснюють будинок культури на 400 місць та 2 клуби у відділках радгоспу. Активно працюють різні гуртки художньої самодіяльності. В будинку культури і клубах відбуваються концерти, демонструються кінофільми. У селі налічується 3 бібліотеки, книжковий фонд яких становить понад 10 тис. примірників. Діє радіовузол.

Провідну роль у громадсько-політичному житті Білогородки відіграє партійна організація, що об'єднує 104 комуністи. Більшість з них працює безпосередньо у виробництві. В селі є 4 комсомольські первинні організації, в яких налічується 346 комсомольців. У профспілкових організаціях об'єднано 1260 чоловік. Активну роботу серед населення проводить сільське відділення товариства «Знання», в якому працює понад 100 лекторів.

Трудящі Білогородки стали справжніми господарями свого життя. Вони разом з усім радянським народом впевнено крокують у світле майбутнє.

А. П. ГРИЦЕНКО, Г. М. СТЕПУРКО

ДЕМИ́ДІВ

Демидів — село, центр сільської Ради, розташоване на лівому березі річки Ірпеня, за 35 км від Києва, на автостраді Київ — Мінськ. Населення — 3210 чоловік.

На околицях Демидова, понад річкою Ірпенем, збереглося близько 200 давньоруських курганів, а на території села, в урочищі Городці, височать вали слов'янського городища — залишки давньоруського міста Городця[1]. В літопису воно вперше згадується під 1026 роком, коли тут уклали мир великий князь київський Ярослав Мудрий та його брат Мстислав. Руські землі було поділено на дві частини, кордон між якими проходив по Дніпру[2].

У 1097—1098 рр. під час загострення князівських усобиць Городець став місцем переговорів руських князів на чолі з великим князем київським Володимиром Мономахом про об'єднання сил для боротьби з половцями. У 1150 році місто дістав вигнаний з Києва син Володимира Мономаха — Юрій Долгорукий. В 1151 році під Городець підійшли дружини великого князя київського Ізяслава та інших князів. Вони спалили посад, а Юрія Долгорукого примусили повернутися на княжіння до Суздаля.

Під час монголо-татарської навали Городець був зруйнований і довгий час лишався спустілим[3]. У 1362 році цю територію захопила феодальна Литва. Після ліквідації у 1471 році удільного Київського князівства вона увійшла до складу Київського воєводства. Демидів вперше згадується в люстрації Київського замку 1543 року. На той час у ньому налічувалося 16 господарств, що виконували на користь замку численні повинності — натурою, орали, косили, відбували військову службу[4].

В другій половині XVI ст. у Демидові спостерігався приплив населення. Сюди втікали селяни з Волині і Поділля, шукаючи порятунку від феодального гніту, який посилився після запровадження у 1557 році волочної поміри. В 1576 році внаслідок нападу кримських татар село знову було зруйноване, а жителі забрані в ясир.

---

[1] Материалы по археологии России, № 11, стор. 3; журн. «Советская археология», 1958, № 4, стор. 35.
[2] Полное собрание русских летописей, т. 2. М., 1962, стор. 137.
[3] Słownik geograficzny Królestwa Polskiego, t. 1, стор. 952.
[4] Там же, стор. 953.

Після Люблінської унії 1569 року Демидів захопила шляхетська Польща, і він став королівським володінням. У ревізії Київського замку 1570 року село названо дуже злиденним. Селяни давали на користь воєводи 4 діжки меду та кілька возів сіна. В 1622 році тут проживало 28 підданих[1].

Селяни Демидова зазнавали тяжкого соціального і національного гніту. У першій половині XVII ст. вони сплачували на користь орендарів, в руках яких перебувало село, 28 злотих чиншу, давали 28 мір вівса (на суму 70 злотих), 5 діжок меду (на 122 злотих). Крім того, орендар мав віддавати на користь корони 150 кіп жита (на 112 злотих) і 150 кіп вівса (на 93 злотих), що також стягували з селян.

Місцеве населення взяло активну участь у визвольній війні українського народу 1648—1654 рр. Влітку 1648 року селяни Демидова, озброївшись косами та киями, почали громити маєтки шляхти. Частина з них влилася до селянсько-козацького війська Богдана Хмельницького. Демидів визволився від польсько-шляхетського панування і згідно з реєстром 1649 року був включений до складу Білогородської сотні Київського полку[2].

За Андрусівським перемир'ям 1667 року Демидів залишився під владою шляхетської Польщі. Польський уряд передав його у володіння гетьмана Правобережної України П. Тетері, а через кілька років село перейшло до рук прибічника польської шляхти, козацького полковника В. Іскрицького[3]. Посилення соціального гніту викликало зростаюче невдоволення селян, які в кінці XVII ст. активно підтримували визвольний рух на Правобережжі.

У 1700 році Демидів увійшов до складу Димерського староства. В першій чверті XVIII ст. село переходило від одного власника до іншого. Найдовше воно перебувало в руках київського каштеляна Стецького. У 1723 році Стецький домігся переведення села на становище містечка і дістав дозвіл на проведення тут ярмарків. Часті зміни панів, кожний з яких прагнув одержати якнайбільше прибутків, супроводилися зростанням феодальних повинностей і посиленням експлуатації селян. У відповідь на це вони неодноразово піднімалися на боротьбу проти гнобителів. Широкого розмаху в районі Демидова, як і скрізь на Київщині, набрав гайдамацький рух. У 1752 році значний загін гайдамаків з'явився біля містечка і вчинив напад на маєтки місцевої шляхти[4].

Після возз'єднання Правобережної України з Росією Демидів з 1796 року увійшов до складу Київського повіту Київської губернії. Тяжким лишилося становище демидівських селян і після реформи 1861 року. За уставною грамотою 187 ревізьких душ містечка одержали 89 десятин присадибної землі, 896 десятин орної та сіножатей і 30 десятин непридатної, тобто 1015 десятин. За злиденні наділи (в середньому до 4 десятин на двір) селяни мали сплачувати щороку по 6 крб. 40 копійок грошима і відробляти по 37 днів на користь поміщика Синельникова. До того ж, вони були позбавлені конче необхідних угідь[5]. Протестуючи проти грабіжницької реформи, селяни відмовилися підписати кабальну уставну грамоту, знищували межові знаки між поміщицькими й селянськими землями, забирали з поля поміщицький хліб. У той же час місцевому поміщикові Синельникову належало в містечку та навколишніх селах майже 13 тис. десятин землі.

Селяни Демидова відгукнулися на події революції 1905—1907 рр. У липні 1906 року вони почали рубати та вивозити поміщицький ліс. Коли ж 30 липня сюди прибув урядник і спробував виявити учасників порубок та відібрати ліс, селяни його побили і вигнали.

---

[1] Źródła dziejowe, t. 22, стор. 499.

[2] М. Н. Петровський. Нариси з історії України, вип. 4, стор. 234, 236.

[3] Г. Я. Сергієнко. Визвольний рух на Правобережній Україні в кінці XVII і на початку XVIII ст., стор. 90—91.

[4] «Український історичний журнал», 1967, № 2, стор. 92; Архив Юго-Западной России, ч. 3, т. 3, стор. 703.

[5] Київський облдержархів. ф. 4, оп. 99, спр. 656, арк. 45.

Під час проведення столипінської аграрної реформи поміщик продав частину своїх земель через селянський земельний банк. Переважну більшість її скупили куркулі, внаслідок чого навколо Демидова виникли куркульські хутори. Основна ж маса населення задихалася від малоземелля і безземелля, перебуваючи в залежності від поміщика і сільських багатіїв. У 1912 році в селі налічувалося 192 господарства, які мали 1076 десятин землі. З них 27 господарствам належало по 7 і більше десятин, 24 — по 5—7 десятин, 118 — від 1 до 5 десятин, 20—менше десятини і 3 були зовсім безземельними[1]. Отже, понад 73 проц. селянських господарств не мали достатньої кількості землі. Тим часом місцевому куркулю і лісопромисловцю Вовку належало понад 170 десятин польової землі і 20 десятин саду. Невеличка купка демидівських багатіїв жорстоко експлуатувала бідноту.

Населення Демидова не одержувало необхідної медичної допомоги. Всю Димерську волость, до складу якої він входив, обслуговував лікар і 2 фельдшери.

Освіта була недоступна для трудящих. На початку XX ст. в Демидові, де налічувалося 882 жителі, діяла лише церковнопарафіяльна школа. В ній один учитель навчав 50 дітей. У 1916 році на кожні 4 чоловіка 3 були неписьменні.

З перемогою Жовтневого збройного повстання в Петрограді розгорнулася боротьба за владу Рад у Демидові. Вона була встановлена тут наприкінці січня 1918 року. В середині лютого Демидівський земельний комітет разом з комітетами сусідніх сіл ухвалив рішення про конфіскацію землі у заможних власників і наділення нею безземельних і малоземельних селян[2].

Проте на початку березня 1918 року мирне будівництво в Демидові було перерване. Його захопили німецькі загарбники, які при підтримці буржуазно-націоналістичних прислужників встановили жорстокий режим. Трудящі піднялися на боротьбу проти ворогів. У відповідь на заклик більшовиків селяни влилися до повстанських загонів, які у серпні почали повстання проти німецько-гетьманського гарнізону в Димері[3]. Воно було жорстоко придушене німецькими військами, що прибули з Києва. За участь у повстанні на демидівців наклали велику контрибуцію — близько 500 пудів хліба.

Після вигнання кайзерівських військ Демидів захопили війська петлюрівської Директорії, але вже на початку лютого 1919 року його було визволено. Відновлення органів Радянської влади відбувалося в умовах боротьби проти куркульської банди Струка. У селі почала роботу сільська Рада, що проводила наділення землею малоземельних і безземельних селян. Активно діяв ревком, під керівництвом якого було успішно виконано план продрозверстки, налагоджено роботу школи тощо[4].

У вересні 1919 року Демидів захопили денікінці. Після його визволення у другій половині грудня 1919 року знову розгорнулося мирне будівництво. З квітня 1920 року тут діяла кущова партійна організація, яка об'єднувала комуністів Демидова та сусідніх сіл і налічувала 17 чоловік[5]. Вона проводила велику організаційно-пропагандистську роботу серед населення. У квітні 1920 року обрали сільську Раду[6].

На початку травня 1920 року мирне будівництво в Демидові було перерване. Село захопили білополяки, разом з якими прийшли петлюрівці. Але вже 15 червня в результаті переможного наступу радянських військ Демидів був визволений. Відновили діяльність радянські органи. 27 серпня 1920 року було створено ком-

---

[1] Итоги переписи скота у сельского крестьянского населения Киевской губернии в 1912 году, стор. 193.
[2] Київський облдержархів, ф. Р-88, оп. 1, спр. 29, арк. 22.
[3] Гражданская война на Украине, т. 1, кн. 1, стор. 287.
[4] Київський облдержархів, ф. Р-3, оп. 1, спр. 104, арк. 50.
[5] АІІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 5, спр. 403, арк. 4; спр. 173, арк. 1; спр. 167, арк. 3.
[6] Київський облдержархів, ф. Р-3, оп. 1, спр. 104, арк. 21, 31.

незам, який очолив С. М. Купрієнко. Долаючи опір куркулів, комнезам приступив до перерозподілу землі і наділення нею бідноти.

Розгорнула діяльність сільрада. Вона керувала відбудовою зруйнованого господарства. З її ініціативи проводилися лісові насадження. Успішно діяли місцеві меліоративні товариства, які утворилися наприкінці 1922 року. За їх допомогою було осушено близько 300 десятин болотистих грунтів. Сільрада контролювала роботу споживчого кооперативного товариства, що виникло у 1924 році.

В Демидові діяв медпункт. Працювали початкова школа, де навчалося понад 70 дітей, і кілька шкіл для ліквідації неписьменності серед дорослих. У 1923 році відкрилася хата-читальня. При ній діяли гуртки художньої самодіяльності і бібліотека з книжковим фондом 1 тис. примірників.

На початку 1924 року у Демидові виникла комсомольська організація, а в 1930 році замість об'єднаної партійної організації, до якої входили також комуністи Козаровичів і Бірок, створена окрема партійна організація.

Сільрада разом з партійною організацією проводили велику роботу, спрямовану на впровадження колективних форм господарювання. З ініціативи комнезаму і сільради на колишніх землях куркуля Вовка було організовано товариство спільного обробітку землі, на базі якого у жовтні 1929 року створили сільськогосподарську артіль «Перемога»[1]. Для допомоги місцевим комуністам восени 1930 року Димерський райком партії направив у Демидів на посаду директора школи Л. Л. Васильєва. Він багато зробив для проведення колективізації та розгортання боротьби з куркульством. На початку 1931 року колгосп «Перемога» об'єднував уже 200 господарств.

Успіхи колгоспного будівництва викликали ненависть куркулів. Вони підпалили в Демидові приміщення з усуспільненим реманентом, отруїли частину коней, розбили комору з посівним матеріалом, надіслали активістам листи з погрозами. Особливу лють у ворогів викликала діяльність Л. Л. Васильєва. 13 травня 1931 року зібрався пленум сільської Ради, де він виступив з промовою. Раптом пролунали два постріли. Л. Л. Васильєв був тяжко поранений і через кілька днів помер. Його похорон, на який зібралися демидівці і селяни сусідніх сіл, перетворився на демонстрацію зростаючої сили колгоспного ладу, гнівний протест проти куркульських недобитків. Колгоспу «Перемога» було присвоєно ім'я Васильєва, а в центрі села, де його поховали, встановлено обеліск.

Колгосп ім. Васильєва рік у рік зміцнювався. За ним було закріплено 2190 га землі. В господарстві побудували молочну ферму, в якій налічувалося 358 голів худоби, свиноферму і вівцеферму. Було розвинуто вирощування овочів у закритому і відкритому грунті. У двох теплицях майже протягом всього року збирали свіжі огірки, помідори, цибулю. Тут діяв льонопереробний пункт, лісопильний завод, млин, слюсарна і теслярська майстерні. Заклали також 30 га саду.

Завдяки самовідданій праці колгоспники добилися високих урожаїв зернових, технічних та овочевих культур, одержували значну кількість молока і м'яса. Врожайність пшениці на колгоспних ланах становила 22 цнт, жита — 17 цнт, вівса і ячменю — 14 цнт, картоплі — 130 цнт з гектара. Чимало трудівників досягли значних успіхів. Славний шлях від колишньої батрачки до знатної ланкової пройшла П. К. Денисенко. Наслідуючи приклад Марії Демченко, її ланка в 1936 році зібрала рекордний врожай картоплі — по 390 цнт з гектара на площі 9,5 га та 853 цнт — з окремої ділянки розміром 1 га. Уряд високо оцінив самовіддану працю П. К. Денисенко, нагородивши її орденом Трудового Червоного Прапора[2]. Ланка Н. Ф. Мельниченко в 1938 році зібрала по 337 цнт картоплі з гектара. В 1938 році свинарки колгоспу О. М. Кашка та С. М. Кисіль виростили по 16 поросят від кож-

[1] Київський облдержархів, ф. Р-1021, оп. 1, спр. 82, арк. 55; «Селянська газета», 19 жовтня 1929 р.

[2] П. Кравченко. Стахановська агротехніка картоплі. К.—Х., 1939, стор. 5, 8, 10, 11, 16.

ної свиноматки. Колгосп в 1939 і 1940 рр. був учасником Всесоюзної сільськогосподарської виставки. В 1940 році Головний виставочний комітет відзначив його дипломом 1-го ступеня, грошовою премією в сумі 10 тис. крб. та виділив легкову автомашину. 7 колгоспників були нагороджені медалями ВСГВ.

Багато уваги приділялося розвитку охорони здоров'я, освіти і культури. До послуг населення був медпункт. Демидів став селом суцільної письменності. Тут працювала середня школа. Активну роботу проводив сільський будинок культури.

З початком Великої Вітчизняної війни демидівці разом з усім радянським народом піднялися на боротьбу проти ненависного ворога. Під керівництвом партійної організації вони взяли активну участь у будівництві оборонних споруд. Після запеклих боїв 24 серпня 1941 року німецько-фашистські розбійники захопили село. Настали чорні дні фашистської окупації. Гітлерівці закатували 17 жителів села, серед яких були організатори колгоспного будівництва Д. О. Карпенко, О. С. Карпенко, С. М. Купрієнко, Т. О. Купрієнко[1]. На каторжні роботи до Німеччини окупанти вивезли 130 юнаків і дівчат.

Незважаючи на жорстокий гітлерівський режим, демидівці не скорилися. З грудня 1941 року на території Димерського району почала діяти підпільна група під керівництвом комуніста Г. С. Скотаренка, яка поширила свою діяльність і на Демидів. До її складу входили демидівці В. М. Карпенко, В. Т. Денисенко, В. В. Денисенко, П. В. Проценко, а також К. І. Едемський, посланий з Києва для організації у районі партизанських груп[2].

У 1942 році підпільна організація «Арсеналець», що діяла на київському заводі «Арсенал», охопила своїм впливом і Димерський район[3]. Вона направила у Демидів для підпільної роботи комуніста В. С. Гурєєва. Досвідчений інженер, він став «представником» німецької фірми Карла Берле, яка дістала підряди на відбудову мостів. Наприкінці 1942 року В. С. Гурєєва призначили виконробом на будівництві двох мостів через Ірпінь у районі Демидова. Він створив підпільну групу з військовополонених, зігнаних сюди для проведення будівельних робіт. Внаслідок роботи підпільників через порушення технічних розрахунків один із мостів навесні 1943 року дав осадку і вибув з ладу[4].

На лютий 1943 року в складі групи Г. С. Скотаренка вже існувала окрема бойова підпільно-партизанська група Демидова, організаторами й керівниками якої були К. І. Едемський і В. С. Гурєєв. Група мала кулемети, гвинтівки, гранати. Підпільники розповсюджували зведення Радянського інформбюро, проводили роз'яснювальну роботу серед населення. Під керівництвом членів групи, які працювали на кагатах у т. зв. «общинному» господарстві села, взимку 1942/43 рр. було навмисно заморожено 330 тонн картоплі і роздано населенню 21 тонну хліба та 11 тонн сіна[5].

Підпільникам активно допомагали місцеві жителі, які переховували їх у себе і систематично постачали їм продовольство. На квартирі М. М. Вакуленко жили К. І. Едемський і певний час партизанський зв'язковий під кличкою «Гриша»[6]. У жительки села Т. В. Купрієнко з 1942 року по серпень 1943 року перебував В. С. Гурєєв.

4 листопада 1943 року частини Червоної Армії визволили Демидів. 242 жителі села захищали свободу і незалежність Батьківщини на фронтах Великої Вітчизняної війни, з них 70 нагороджено орденами й медалями СРСР. 137 демидівців заги-

---

[1] Газ. «Шлях до комунізму», 26 жовтня 1967 р.

[2] Київський облпартархів, ф. 5, оп. 2/6, спр. 46, арк. 1, 13, 17, 28, 32.

[3] Історія Києва, т. 2, стор. 541.

[4] Київський облпартархів, ф. 5, оп. 2/6, спр. 46, арк. 13, 25; М. К. Журавель. Бійці вогняного тилу. К., 1964, стор. 32—33.

[5] Київський облпартархів, ф. 5, оп. 2/6, спр. 46, арк. 28, 29, 32, 50.

[6] Там же, спр. 308, арк. 54.

нуло смертю хоробрих. Їх імена викарбувані на обеліску, що встановлений в центрі села.

Німецько-фашистські загарбники знищили в Демидові всі господарські будівлі колгоспу, школу, чимало житлових будинків. Після визволення трудящі активно включились у відбудову зруйнованого господарства. Долаючи величезні труднощі, вони докладали всіх зусиль, щоб якнайшвидше відродити довоєнну славу колгоспу. На допомогу демидівцям прийшла держава, яка надіслала зерно, худобу, надала грошову позику. За допомогою російських друзів з Раменського району Московської області, які передали колгоспу ім. Васильєва телиць, було відновлено молочну ферму. У 1944 році ланки О. Рудник та Х. Мельниченко зібрали по 500 цнт картоплі з гектара. Внаслідок самовідданої праці колгоспників план посіву озимини був перевиконаний[1]. Швидкими темпами йшла відбудова колгоспних приміщень, зокрема тваринницьких ферм і парникового господарства. Вже в 1944 році колгосп одержав 140 тис. крб. доходу від садівництва і 90 тис. крб. від городництва[2]. У жовтні 1945 року тут було створено партійно-кандидатську групу. Під її керівництвом колгоспне господарство поступово міцніло.

Ланка М. Г. Лисенко — одна з кращих у колгоспі ім. Васильєва, с. Демидів. 1947 р.

Величезну роль у житті Демидова мало освоєння земель заплави річки Ірпеня, яке почалося в 1947 році. Демидівці разом з трудящими сусідніх сіл під керівництвом інженерів Київського тресту «Укрводбуд» вкрили заплаву мережею каналів, спорудили лінії електропередач, водонасосні станції, встановили дощувальні установки. Того року колгосп ім. Васильєва осушив і освоїв 234 га заплавних земель. На нових площах він зібрав високий врожай і став колгоспом-мільйонером[3]. Зросло парникове господарство, яке налічувало 1200 рам. Зміцніло тваринництво. Колгосп побудував для трудівників 185 житлових будинків. У 1950 році ланка депутата Верховної Ради УРСР Г. Ф. Бідненко зібрала по 519 цнт картоплі, а ланка В. І. Карпенко — по 543 цнт з гектара. За досягнення у вирощуванні цієї культури 11 колгоспників були удостоєні високих урядових нагород[4]. В цей час у селі спорудили електропідстанцію, насосну станцію, розширили лісопильний завод, відкрили кілька майстерень.

Партійна організація і сільрада значну увагу приділяли розвитку охорони здоров'я, освіти і культури. Відновив роботу медпункт. З кінця 1943 року почалися заняття у середній школі. Активну роботу розгорнув сільський клуб, який став одним з кращих у районі. Відкрили бібліотеку.

Наприкінці 1950 року колгосп ім. Васильєва об'єднався з колгоспом ім. Ворошилова с. Гути-Межигірської. Новій артілі присвоїли ім'я В. І. Леніна. Колгосп мав овочево-картопляно-молочний напрям. Протягом 1951—1958 рр. він посідав передове місце серед господарств району. На фермах, обладнаних новітнім устаткуванням, утримувалося понад 600 голів великої рогатої худоби, 750 свиней, 200 овець, майже 2,6 тис. штук птиці. Розвивалося парниково-тепличне господар-

---

[1] Газ. «Сталінець», 3 і 7 вересня, 29 жовтня 1944 р.
[2] Газ. «Сталінець», 5 грудня 1944 р.
[3] Журн. «Україна», 1948, № 5, стор. 18—19.
[4] Київський облдержархів, ф. Р-880, оп. 11, спр. 1164, арк. 356; Київський облпартархів, ф. 74, оп. 2, спр. 145, арк. 49.

О. О. Сапухін — Герой Соціалістичної Праці, колишній перший секретар Києво-Святошинського райкому КП України.

ство. З кожного квадратного метра теплиць було зібрано по 151,7 кг овочів. Валовий доход колгоспу зріс до 1 млн. 343 тис. крб.[1] За досягнення в розвитку сільськогосподарського виробництва господарство в 1955 році брало участь у Всесоюзній сільськогосподарській виставці.

В наступні роки колгосп досяг нових успіхів. Надої від однієї корови зросли до 3638 кг, на 100 га сільськогосподарських угідь було одержано 354,5 цнт молока, 48,3 цнт м'яса (в т. ч. 38 цнт свинини)[2]. За самовіддану працю значна група демидівців у 1957 році одержала урядові нагороди, а ланковій Л. С. Карпенко було присвоєно високе звання Героя Соціалістичної Праці. Протягом 1955—1957 рр. виробництво м'яса і доход колгоспу збільшилися втроє. У 1958 році колгосп ім. Леніна взяв участь у Виставці досягнень народного господарства СРСР і був відзначений дипломом 2-го ступеня. Голову колгоспу І. Ф. Тесленка нагородили Малою золотою медаллю, агронома В. М. Терещенка, зоотехніка Т. Ю. Ткача, доярку П. Г. Шарикову та бригадира рільничої бригади М. О. Гордєєва — малими срібними медалями ВСГВ[3]. Того року за особливі заслуги в розвитку сільського господарства району звання Героя Соціалістичної Праці удостоєний перший секретар Києво-Святошинського РК КП України О. О. Сапухін (1917—1970).

Демидівський колгосп часто відвідували різні іноземні делегації та зарубіжні туристи, яких знайомили з досягненнями колгоспного виробництва.

На початку 1959 року на базі Демидівського та Лютізького колгоспів було створено радгосп «Демидівський», який у 1961 році перейменували на радгосп ім. Васильєва. Тоді ж тут створили дослідно-показове господарство. При ланці Героя Соціалістичної Праці Л. С. Карпенко діяла школа передового досвіду, в якій протягом лютого—березня 1961 року навчалося понад 20 членів комсомольсько-молодіжних ланок з багатьох колгоспів і радгоспів району.

Радгосп ім. Васильєва — велике соціалістичне господарство, за яким закріплено 3392 га землі, в т. ч. 1657 га орної. Зрошувані землі становлять 426 га. У радгоспному парниково-тепличному господарстві площа теплиць дорівнює 668 кв. метрів, під плівкою — 20 тис. кв. метрів, парникових рам — 13 200. Щороку радгосп ім. Васильєва виробляє близько 5 тис. тонн овочів. У 1968—1969 рр. було одержано в середньому по 152 цнт овочів і по 119,6 цнт картоплі, а ланка Й. О. Магденко зібрала по 201,7 цнт картоплі з гектара. Значне місце в господарстві посідає і тваринництво. Поголів'я великої рогатої худоби зросло до 1,5 тис. голів. У 1969 році на 100 га сільськогосподарських угідь було вироблено по 1081 цнт молока. Машинний парк радгоспу налічує 32 трактори, 9 комбайнів, 46 автомашин та багато іншої сільськогосподарської техніки.

Серед працівників радгоспу широко розгорнулося соціалістичне змагання за звання ударників і колективів комуністичної праці. Багато трудівників одержали високі урядові нагороди. Ордени Леніна сяють на грудях комуністів — механізатора, тепер керуючого відділком радгоспу М. О. Магденка та доярки П. Г. Шарикової. Орденом Трудового Червоного Прапора нагороджено доярку Г. О. Мамченко та директора радгоспу І. Ф. Тесленка, орденом «Знак Пошани» — доярку К. І. Когтєву, бригадира парниководів П. К. Опанасенка, ланкову В. І. Кар-

[1] Київський облдержархів, ф. Р-354, оп. 3, спр. 794, арк. 11.
[2] Там же, спр. 1372, арк. 317.
[3] Газ. «Шлях до комунізму», 26 жовтня 1957 р.; Київський облдержархів, ф. Р-354, оп. 3, спр. 2621, арк. 36, 38.

пенко, головного зоотехніка Л. В. Фастова. У 1967 році радгосп ім. Васильєва за високі трудові показники був нагороджений пам'ятним Червоним прапором ЦК КПРС, Президії Верховної Ради СРСР, Ради Міністрів СРСР та ВЦРПС. Включившись у всенародне змагання на честь 100-річчя з дня народження В. І. Леніна та за гідну зустріч XXIV з'їзду КПРС і XXIV з'їзду КП України, працівники радгоспу виконали восьмий п'ятирічний план по виробництву фруктів на 124,8 проц. і м'яса — на 120,2 проц. Всі ці досягнення — результат великої роботи партійної організації радгоспу, яка налічує 164 чоловіка. Комуністи на всіх ділянках відіграють авангардну роль, показуючи приклад у праці. Їм допомагають комсомольці, яких у селі 126 чоловік.

З промислових підприємств у Демидові діють засолзавод з консервним цехом, що виготовляє до 1 млн. банок консервів на рік, молокозавод, який за добу переробляє понад 20 тонн молока і 8 тонн щоденно відправляє в Київ, зрошувальна станція, пилорама.

За післявоєнні роки здійснено реконструкцію Демидова. Тут збудовано понад 500 нових цегляних, критих шифером або черепицею будинків, у яких живуть працівники радгоспу. Тільки протягом 1967—1969 рр. зведено 28 індивідуальних та два 16-квартирні комунальні житлові будинки. Село електрифіковано і радіофіковано. Здійснено також газифікацію та до багатьох будинків проведено водяне опалення. В центрі села є площа, навколо якої розмістилися будинки адміністративних установ та громадських організацій. Вулиці розширені і впорядковані. Тут діють сільський універмаг, спеціалізований магазин меблів, господарські та продовольчі магазини, кілька побутових майстерень. Товарооборот торговельної мережі постійно зростає і у 1969 році перевищив 1 млн. 88 тис. карбованців.

З медичних закладів у Демидові діють лікарня на 35 ліжок, пологовий будинок, амбулаторія, яка має рентгенологічний та зубопротезний кабінети, і аптека. В них працюють 22 спеціалісти з вищою та середньою медичною освітою.

Великі зрушення відбулися і в галузі освіти. В Демидові діють середня школа, вечірня середня школа, філіал музичної школи. В них навчається 582 учні і працюють 32 вчителі. Багато років успішно трудиться на ниві народної освіти заслужена вчителька УРСР Л. М. Матюк. Для дошкільнят створено комбінат, в якому виховується 110 дітей.

Добрі традиції роботи має будинок культури. До 50-річчя Великого Жовтня для нього було споруджено нове приміщення на 400 місць. При будинку культури працюють гуртки художньої самодіяльності і кабінет політосвіти. У Демидові є бібліотека, книжковий фонд якої становить 14,5 тис. примірників. Велику масово-політичну роботу проводить сільське відділення товариства «Знання», яке об'єднує 34 лектори.

Крокуючи пліч-о-пліч з усім радянським народом, демидівці вносять свій вклад у будівництво комуністичного завтра.

А. П. ГРИЦЕНКО, С. В. САВЧЕНКО

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ, ЦЕНТРИ СЕЛИЩНОЇ І СІЛЬСЬКИХ РАД КИЄВО-СВЯТОШИНСЬКОГО РАЙОНУ

АБРАМІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 62 км від Києва і за 26 км від залізничної станції Клавдієве. Населення — 473 чоловіка. Сільраді підпорядковані населені пункти Дудки і Савенки.

В Абрамівці знаходиться відділок радгоспу «Катюжанський» (центральна садиба — в с. Катюжанці).

У селі працюють восьмирічна школа, клуб, бібліотека.

Перші згадки про Абрамівку в історичних джерелах належать до 1691 року.

Під час тимчасової німецько-фашистської окупації жителька с. Савенків О. П. Морозюк та її два сини Володимир (загинув у бою з фашистами) і 13-річний Валерій брали активну участь у партизанському русі. У листопаді 1943 року вона переховувала 17 радянських бійців-розвідників, а Валерій Морозюк вивів їх із села. За бойові заслуги на фронтах Великої Вітчизняної війни 58 жителів Абрамівки нагороджено орденами й медалями СРСР. О. І. Лошаков удостоєний звання Героя Радянського Союзу.

Виходець з села інженер М. О. Артеменко — лауреат Державної премії СРСР.

БУЗОВА́ — село, центр сільської Ради, розташоване за 34 км від Києва, на автошляху Київ — Житомир. Населення — 1436 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Буча, Гурівщина, Любимівка й Хмільна.

У Бузовій міститься центральна садиба радгоспу «Бузівський», за яким закріплено 3847 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2152 га орної землі. За трудові досягнення 27 передовиків виробництва нагороджені орденами й медалями, серед них Р. Л. Ульяненко — орденом Леніна.

У селі працюють середня школа, клуб, бібліотека; є також лікарня і пологовий будинок.

Жителі Бузової брали активну участь у визвольній війні українського народу 1648—1654 рр. У червні 1831 року в селі відбувся виступ селян. Вони відмовилися виконувати повинності на користь поміщиків і заарештували управителів.

За мужність і відвагу, виявлені на фронтах Великої Вітчизняної війни, 88 жителів села нагороджено орденами й медалями СРСР. У Бузовій встановлено пам'ятник В. І. Леніну.

ВИШНЕ́ВЕ — селище міського типу, центр селищної Ради, розташоване за 12 км від Києва. Населення — 10 600 чоловік.

У Вишневому — 17 промислових підприємств, будівельних і транспортних організацій. За трудові подвиги 14 передовиків виробництва нагороджено орденами й медалями.

У селищі працюють середня, вечірня та заочна школи, музична студія, районна спортивна школа, 2 клуби і районна бібліотека; є також 2 медамбулаторії.

За мужність і відвагу, виявлені на фронтах Великої Вітчизняної війни, 356 жителів селища нагороджено орденами й медалями СРСР.

ВИ́ЩА ДУБЕ́ЧНЯ — село, центр сільської Ради, розташоване на правому березі річки Десни, за 54 км від Києва і за 37 км від залізничної станції Бровари. Населення — 1229 чоловік.

У Вищій Дубечні міститься центральна садиба радгоспу «Деснянський», за яким закріплено 4764 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1542 га орної землі. За трудові досягнення 7 передовиків нагороджено медалями.

У селі є середня школа, клуб, бібліотека.

Перші згадки про Вищу Дубечню в історичних документах належать до 1552 року.

Під час тимчасової німецько-фашистської окупації село було повністю спалене гітлерівцями. За бойові заслуги на фронтах Великої Вітчизняної війни 236 жителів Вищої Дубечні нагороджено орденами й медалями СРСР. С. М. Бендиков удостоєний звання Героя Радянського Союзу.

ВІТА́-ПОШТО́ВА — село, центр сільської Ради, розташоване по берегах річки Северки (притоки річки Ірпеня), за 18 км від Києва, на автомагістралі Київ — Одеса. Населення — 1510 чоловік. Сільраді підпорядковане с. Юрівка.

У Віті-Поштовій міститься відділок радгоспу «Тарасівський» (центральна садиба — в с. Тарасівці). Є гончарний завод.

У селі працюють початкова школа, клуб, бібліотека.

Під час Великої Вітчизняної війни у 1941 році через Віту-Поштову проходив передній край оборони Києва. За мужність, виявлену у боротьбі проти німецько-фашистських загарбників, 167 жителів села нагороджено орденами й медалями СРСР.

Біля Віти-Поштової виявлено ранньослов'янське поселення зарубинецької культури (II ст. до н. е.— II ст. н. е.), досліджено також могильник і городище часів Київської Русі, яке вважають літописним містом Звенигородом.

ГАВРИ́ЛІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 41 км від Києва. Населення — 804 чоловіка. Сільраді підпорядковане с. Тарасівщина.

У Гаврилівці діє птахофабрика «Гаврилівська». Є також цегельний завод.

У селі працюють початкова школа, клуб, бібліотека.

Перші згадки про Гаврилівку в історичних джерелах належать до XVII ст. У 1879 році в селі відбувся селянський страйк.

За мужність, виявлену на фронтах Великої Вітчизняної війни, 97 жителів Гаврилівки нагороджено орденами й медалями СРСР. І. Ф. Михайленко удостоєний звання Героя Радянського Союзу.

Уродженцем села є літературознавець, кандидат філологічних наук О. І. Кудін.

ГАТНЕ́ — село, центр сільської Ради, розташоване у верхів'ї річки Віти (Гатенки), за 12 км від Києва, за 4 км від залізничної станції Жуляни, на автомагістралі Київ—Одеса. Населення — 2760 чоловік.

У Гатному міститься відділок радгоспу «Мічурінський» (центральна садиба — в с. Крюківщині). За трудові успіхи 12 передовиків виробництва нагороджено орденами й медалями.

У селі працюють середня школа, клуб, бібліотека.

Перші писемні згадки про Гатне належать до XV століття.

Під час Великої Вітчизняної війни у 1941 році понад два місяці тут точилися жорстокі бої. За мужність і відвагу, виявлені в боях з німецько-фашистськими загарбниками, 100 жителів села нагороджено орденами й медалями СРСР.

Вихідцями з Гатного є доктор історичних наук, професор М. І. Марченко, генерал-майор К. С. Костенко, кандидат сільськогосподарських наук І. І. Марченко.

Біля села досліджено кургани доби бронзи (II тисячоліття до н. е.), скіфського (VII—VI ст. до н. е.) та сарматського (I—II ст. н. е.) часів.

ГОРЕ́НИЧІ — село, центр сільської Ради, розташоване на лівому березі річки Ірпеня, за 21 км від Києва і за 8 км від залізничної станції Боярка. Населення — 2387 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Гнатівка і Стоянка.

У Гореничах міститься центральна садиба радгоспу ім. Шевченка, за яким закріплено 3434 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1855 га орної землі. За високі показники у виробництві молока (1126 цнт на 100 га сільськогосподарських угідь) господарству у 1966 році було присуджено перехідний Червоний прапор ВЦРПС. Тут є комплексний цех переробки овочів. 10 передовиків виробництва нагороджено орденами й медалями.

У селі працюють середня школа і школа робітничої молоді, клуб, бібліотека.

Перші згадки про Гореничі в історичних документах належать до XVIII століття.

За мужність, виявлену на фронтах Великої Вітчизняної війни, 506 жителів села нагороджено орденами й медалями СРСР.

ГО́РЕНКА (давня Папірня) — село, центр сільської Ради, розташоване за 20 км від Києва, з яким зв'язане трамвайним сполученням. Населення — 5013 чоловік. Сільраді підпорядковане с. Мощун.

У Горенці міститься відділок радгоспу «Бучанський» (центральна садиба — у смт Гостомелі). 23 передовики виробництва нагороджені орденами й медалями, серед них С. М. Давиденко і Н. У. Бондаренко — орденом Леніна, М. В. Шиян і О. Ф. Шевченко удостоєні звання Героя Соціалістичної Праці. Герой Соціалістичної Праці, депутат Верховної Ради УРСР, кандидат в члени ЦК КПРС О. Ф. Шевченко у 1967 році зайняла перше місце в республіці по надоях молока (5370 кг від кожної корови). У селі є цех Київського фурнітурного заводу, який виробляє нестандартне обладнання для підприємств легкої промисловості та вироби з капрону, і галантерейний цех Білицької фабрики побутових виробів.

У селі працюють середня школа, клуб, бібліотека, а також медамбулаторія.

Перші згадки про Горенку в історичних документах належать до XVII ст. Після революції 1905—1907 рр. у селі утворився гурток з революційно настроєних селян, у якому брали участь і робітники Києва.

Під час тимчасової німецько-фашистської окупації в Горенці діяла підпільна організація на чолі з Я. М. Кузнецем, який пізніше став командиром партизанської бригади ім. Кутузова. За мужність, виявлену на фронтах Великої Вітчизняної війни, 530 жителів села нагороджено орденами й медалями СРСР.

ЖУКИ́Н — село, центр сільської Ради, розташоване на правому березі річки Десни, за 64 км від Києва. Населення — 1853 чоловіка. Сільраді підпорядковані населені пункти Боденьки й Ровжі.

У Жукині міститься центральна садиба радгоспу «Жукинський», за яким закріплено 11 699 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2110 га орної землі.

У селі є середня школа, клуб, бібліотека, а також лікарня і медамбулаторія.

Перші згадки про Жукин в історичних джерелах належать до XV століття.

За мужність і відвагу, виявлені на фронтах Великої Вітчизняної війни, 143 жителів села нагороджено орденами й медалями СРСР.

Біля Жукина та Боденьків виявлено залишки поселень доби неоліту (IV—III тисячоліття до н. е.), бронзи (III—II тисячоліття до н. е.) та скіфських часів (VII—VI ст. до н. е.).

ЖУЛЯ́НИ (давнє Желяни) — село, центр сільської Ради, розташоване на південному заході Києва. Через село проходить міська кільцева автострада і залізнична лінія Київ—Фастів. Населення — 5259 чоловік.

У Жулянах міститься відділок радгоспу «Совки» (центральна садиба — в міській зоні Києва). У 1967 році на 100 га сільськогосподарських угідь вироблено 1300 цнт молока.

У селі працюють середня школа, клуб, бібліотека, а також лікарня.

Перші літописні згадки про Жуляни датуються 1126 роком.

Під час Великої Вітчизняної війни у 1941 році біля села відбувалися запеклі бої, які вели з фашистами ополченці київських заводів «Більшовик» і «Ленінська кузня». За мужність і відвагу, виявлені в боротьбі з німецько-фашистськими загарбниками, 480 жителів села нагороджено орденами й медалями СРСР.

Поблизу Жулян досліджено кургани з похованнями скіфських часів (V—IV ст. до н. е.) та часів Київської Русі. У 1840 році тут знайдено скарб, що складався з 20 срібних монет (гривен) X—XII століть.

26 1-62

ЗАБІ́Р'Я — село, центр сільської Ради, розташоване за 20 км від Києва і за 6 км від залізничної станції Боярка. Населення — 1396 чоловік.

У Забір'ї розташоване кормово-підсобне господарство Київського рибокомбінату.

У селі є восьмирічна школа, клуб, бібліотека.

Перші згадки про Забір'я в історичних документах належать до XV століття.

За мужність і відвагу, виявлені на фронтах Великої Вітчизняної війни, 67 жителів села нагороджено орденами й медалями СРСР.

КАТЮЖА́НКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 56 км від Києва, за 32 км від залізничної станції Бородянка, на автостраді Київ—Мінськ. Населення — 3757 чоловік. Сільраді підпорядковане с. Гута-Катюжанська.

У Катюжанці міститься центральна садиба радгоспу «Катюжанський», за яким закріплено 6204 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2222 га орної землі. Тут є також меблева фабрика, лісозавод і 2 лісництва.

У селі працюють середня школа, профтехучилище, будинок культури, клуб, 4 бібліотеки; є також пологовий будинок і медамбулаторія.

Катюжанка вперше згадується в історичних документах XVII ст. Житель села П. І. Олексієнко брав участь у повстанні на броненосці «Потьомкін».

Під час тимчасової німецько-фашистської окупації багато жителів Катюжанки боролось проти ворога у партизанському з'єднанні двічі Героя Радянського Союзу С. А. Ковпака та в Бородянському партизанському загоні. За мужність і відвагу, виявлені на фронтах Великої Вітчизняної війни, 354 місцевих жителів нагороджено орденами й медалями СРСР.

КНЯ́ЖИЧІ — село, центр сільської Ради, розташоване на лівому березі річки Ірпеня, за 34 км від Києва і за 12 км від залізничної станції Боярка. Населення — 747 чоловік. Сільраді підпорядковане с. Жорнівка.

У Княжичах міститься центральна садиба радгоспу «Жорнівський», за яким закріплено 1884 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1495 га орної землі. Тут є комплексний цех переробки овочів. 5 передовиків виробництва нагороджені орденами й медалями, серед них ланковий В. В. Заєць — орденом Леніна.

У селі є восьмирічна школа, клуб, бібліотека, а також лікарня.

Перші згадки про Княжичі в історичних джерелах належать до X століття.

За мужність і відвагу, виявлені на фронтах Великої Вітчизняної війни, 58 жителів села нагороджено орденами й медалями СРСР.

КОЗА́РОВИЧІ — село, центр сільської Ради, розташоване на східному березі Київського моря, за 37 км від Києва. Населення — 2409 чоловік. Сільраді підпорядковане с. Глібовка.

У Козаровичах міститься центральна садиба радгоспу «Козаровицький», за яким закріплено 4334 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1723 га орної землі. За високі показники 47 передовиків виробництва нагороджені орденами й медалями, серед них ланкова Є. О. Маляр та колишній директор радгоспу Я. Н. Іванча — орденом Леніна.

У селі є середня школа, 2 клуби, бібліотека.

Перші згадки про Козаровичі в історичних документах належать до XV ст. Жителі села брали участь у визвольній війні українського народу 1648—1654 рр., боролися у селянсько-козацьких загонах під проводом С. Палія. У 1831 році тут відбулося заворушення селян.

Під час визволення Козаровичів від німецько-фашистських загарбників загинуло 99 радянських воїнів, серед них Герої Радянського Союзу О. С. Гостєв, О. І. Білаш, М. М. Рогачиков. За мужність, виявлену на фронтах Великої Вітчизняної війни, 386 жителів села нагороджено орденами й медалями СРСР.

Поблизу Козаровичів і Глібовки виявлено 6 поселень доби неоліту (IV—III тисячоліття до н. е.), 2 поселення та залишки могильника доби бронзи (II тисячоліття до н. е.), досліджено поселення зарубинецької культури (II ст. до н. е.— II ст. н. е.). Тут є також поселення і могильник часів Київської Русі.

КРЮКІВЩИ́НА — село, центр сільської Ради, розташоване за 12 км від Києва і за 1 км від залізничної станції Жуляни. Населення — 3097 чоловік.

У Крюківщині міститься центральна садиба радгоспу «Мічурінський», за яким закріплено 2740 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1053 га орної землі. Господарство займає одне з перших місць у республіці по надоях молока. В 1967 році на 100 га сільськогосподарських угідь було вироблено 1353 цнт молока. За виробничі успіхи 7 трудівників нагороджені орденами й медалями СРСР, у т. ч. П. І. Бабич — орденом Леніна.

У селі є восьмирічна школа, клуб, бібліотека, а також медамбулаторія.

Перші згадки про Крюківщину в історичних документах належать до XVII століття.

Під час Великої Вітчизняної війни у 1941 році через Крюківщину проходила лінія оборони Києва. В боях за визволення села від німецько-фашистських окупантів загинуло 836 радянських воїнів. За мужність і відвагу, виявлені на фронтах війни, 138 жителів села нагороджено орденами й медалями СРСР.

У Крюківщині народився генерал-майор Т. К. Котирло.

ЛЕБЕДІ́ВКА — село, центр сільської Ради, розташоване на лівому березі Київського моря, за 35 км від Києва. Населення — 1572 чоловіка.

У Лебедівці міститься центральна садиба радгоспу «Ягідний», за яким закріплено 2046 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 840 га орної землі.

У селі є восьмирічна школа, клуб, бібліотека. Тут розташувався піонерський табір «Приморський».

Лебедівка виникла на початку XX століття.

Під час Великої Вітчизняної війни у селі

з 18 жовтня до листопада 1943 року містився командний пункт 1-го Українського фронту, яким командував генерал армії М. Ф. Ватутін. За мужність, виявлену на фронтах війни, 220 жителів села нагороджено орденами й медалями СРСР.

У Лебедівці деякий час жив Н. М. Шолуденко, удостоєний звання Героя Радянського Союзу. Він на своєму танку 5 листопада 1943 року першим увірвався на головну вулицю столиці Радянської України — Хрещатик і загинув смертю хоробрих. Його поховано в Києві у парку Вічної Слави.

Поблизу села виявлено поселення доби бронзи (II—I тисячоліття до н. е.), від якого дістала назву лебедівська археологічна культура, і залишки кількох давньоруських поселень.

ЛИТВИ́НІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 45 км від Києва і за 20 км від залізничної станції Буча. Населення — 1873 чоловіка. Сільраді підпорядковані населені пункти Лісовичі і Миколаївка.

У Литвинівці міститься Київська науково-дослідна станція луківництва, де вирощується елітне насіння багаторічних трав, зернобобових культур і картоплі. За станцією закріплено 3887 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1984 га орної землі. Тут працюють 754 чоловіка, серед них 11 науковців.

У селі є середня школа, клуб, бібліотека, а також медамбулаторія.

Вперше Литвинівка згадується в історичних джерелах XVII ст. У 1879 році в селі відбулося заворушення селян.

За мужність, виявлену на фронтах Великої Вітчизняної війни, 147 жителів села нагороджено орденами й медалями СРСР.

ЛИ́ЧАНКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 33 км від Києва і за 19 км від залізничної станції Боярка. Населення — 1066 чоловік. Сільраді підпорядковане с. Неграші.

У Личанці міститься відділок радгоспу «Шпитьківський» (центральна садиба — у с. Шпитьках).

У селі працюють восьмирічна школа, клуб, бібліотека.

За мужність і відвагу, виявлені на фронтах Великої Вітчизняної війни, 137 жителів Личанки нагороджено орденами й медалями СРСР.

ЛЮТІ́Ж — село, центр сільської Ради, розташоване на березі Київського моря, за 29 км від Києва. Населення — 1987 чоловік.

У Лютежі міститься рибоколгосп ім. Чапаєва, відділок радгоспу ім. Васильєва (центральна садиба — в с. Демидові), філіал Інституту гідробіології АН УРСР, Республіканська виробнича акліматизаційна база для заселення водоймищ новими породами риб.

У селі працюють середня школа, клуб, 2 бібліотеки, а також медамбулаторія. Тут розташовані будинок відпочинку «Берізка», піонерські табори «Орлятко» і «Восток».

Лютіж уперше згадується в літопису під 975 роком. Його назва походить від імені Люта (сина Свенельда), вбитого тут київським князем Олегом.

Під час Великої Вітчизняної війни в листопаді 1943 року з району Лютежа було здійснено операцію по визволенню столиці Радянської України від німецько-фашистських загарбників. Долаючи шалений опір ворога, воїни 240-ї дивізії під командуванням Героя Радянського Союзу Т. Ф. Уманського захопили в районі села плацдарм і тим самим створили сприятливі умови для наступних бойових дій. 3 листопада радянські війська перейшли в рішучий наступ і 6 листопада визволили Київ. У селі є 4 братські могили воїнів, які загинули на Лютізькому плацдармі. Серед них Герої Радянського Союзу П. М. Нефєров і О. С. Петров. Над могилами загиблих височать обеліски і пам'ятники. 298 жителів села за мужність, виявлену на фронтах, нагороджено орденами й медалями СРСР.

Поблизу Лютежа знаходяться залишки поселення доби неоліту (IV—III тисячоліття до н. е.), городища раннього залізного віку (V—IV ст. до н. е.), досліджено спеціалізоване сезонне поселення зарубинецької культури (II ст. до н. е.— II ст. н. е.) із залишками залізоробного виробництва (розкопано 15 залізоплавильних горнів) та численними ямами для випалення деревного вугілля. Біля села збереглися також залишки слов'янських поселень VII—VIII та X—XII століть.

МИКІ́ЛЬСЬКА БОРЩАГІ́ВКА — село, центр сільської Ради, розташоване на південній околиці Києва. Населення — 5174 чоловіка.

У Микільській Борщагівці міститься відділок радгоспу «Совки» (центральна садиба — в міській зоні Києва). За виробничі успіхи 11 передовиків виробництва нагороджені орденами й медалями, серед них М. М. Бровченко і Ф. С. Іскра — орденом Леніна. Тут є також завод хіміко-фармацевтичних препаратів і агрохімічна та насіннєва лабораторії.

У селі працюють восьмирічна школа і середня вечірня школа, клуб, бібліотека; є також лікарня і поліклініка.

Перші згадки про Микільську Борщагівку належать до 1114 року.

За мужність, виявлену на фронтах Великої Вітчизняної війни, 340 жителів села нагороджено орденами й медалями СРСР.

МИРО́ЦЬКЕ — село, центр сільської Ради, розташоване за 45 км від Києва і за 3,5 км від залізничної станції Немішаєве. Населення — 1785 чоловік.

У Мироцькому міститься відділок радгоспу «Київський» (центральна садиба — в смт Бучі), спиртзавод і завод кормових антибіотиків. 6 передовиків виробництва нагороджені орденами й медалями.

У селі працюють восьмирічна школа, клуб, бібліотека, а також лікарня і медамбулаторія.

Перші згадки про Мироцьке в історичних документах належать до XII століття.

За мужність, виявлену на фронтах Великої Вітчизняної війни, 82 жителів села нагороджено орденами й медалями СРСР.

Біля Мироцького знаходиться група (17) слов'янських курганів.

МИХА́ЙЛІВКА-РУБЕЖІ́ВКА (стара назва— Рубежівка) — село, центр сільської Ради, розташоване за 35 км від Києва і за 3 км від залізничної станції Ворзель. Населення — 3429 чоловік. Сільраді підпорядковане с. Забуччя.

У Михайлівці-Рубежівці міститься центральна садиба радгоспу «Рубежівський», за яким закріплено 6160 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 3101 га орної землі. За трудові успіхи тракторист В. П. Радкевич нагороджений орденом Леніна.

У селі є восьмирічна школа, клуб, бібліотека, а також лікарня і медамбулаторія.

Вперше Михайлівка-Рубежівка згадується в історичних документах XVII століття.

За мужність і відвагу, виявлені на фронтах Великої Вітчизняної війни, 120 жителів села нагороджено орденами й медалями СРСР.

МУЗИ́ЧІ — село, центр сільської Ради, розташоване за 27 км від Києва і за 20 км від залізничної станції Боярка. Населення — 1149 чоловік. Сільраді підпорядковане с. Лука.

У Музичах міститься центральна садиба радгоспу «Музичанський», за яким закріплено 3077 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2050 га орної землі. За трудові успіхи 6 передовиків виробництва нагороджено орденами й медалями, серед них доярку Г. С. Борисенко — орденом Леніна.

У селі працюють восьмирічна школа, клуб, бібліотека.

Вперше Музичі згадуються в історичних джерелах XVII ст. Жителі села брали активну участь у повстанні проти польсько-шляхетського гноблення під проводом С. Палія.

В роки тимчасової німецько-фашистської окупації житель Музичів С. А. Пащенко був членом Київського основного підпільного міськкому партії і Київського міського штабу диверсійно-підривної роботи. За мужність, виявлену на фронтах Великої Вітчизняної війни, 400 жителів села нагороджено орденами й медалями СРСР.

Учасники декади російської літератури і мистецтва, присвяченої 300-річчю возз'єднання України з Росією, радянські письменники Є. А. Долматовський, К. М. Симонов, М. К. Луконін, С. О. Васильєв, М. Й. Алігер серед трудівників колгоспу ім. Т. Г. Шевченка, с. Музичі. 1954 р.

НИ́ЖЧА ДУБЕ́ЧНЯ — село, центр сільської Ради, розташоване на правому березі Десни, за 40 км від Києва. Населення — 1541 чоловік.

У Нижчій Дубечні міститься відділок радгоспу «Деснянський» (центральна садиба — у с. Вищій Дубечні).

У селі працюють середня школа, клуб, бібліотека, а також медамбулаторія.

Вперше Нижча Дубечня згадується в історичних джерелах XVI століття.

За мужність, виявлену на фронтах Великої Вітчизняної війни, 467 жителів села нагороджено орденами й медалями СРСР.

Біля Нижчої Дубечні в урочищі Печах виявлено поселення неолітичного часу (IV—III тисячоліття до н. е.), в урочищі Погоні — поселення доби бронзи (II тисячоліття до н. е.).

НО́ВІ ПЕТРІ́ВЦІ — село, центр сільської Ради, розташоване за 12 км від Києва, на шосе Київ—Мінськ. Населення — 5983 чоловіка. Сільраді підпорядковане с. Валки.

У Нових Петрівцях міститься центральна садиба радгоспу ім. Ватутіна, за яким закріплено 4052 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1758 га орної землі. За трудові успіхи 13 передовиків виробництва нагороджені орденами й медалями, серед них доярки У. І. Правдива і А. С. Кирієнко — орденом Леніна.

У селі працюють середня і восьмирічна школи, будинок культури, бібліотека; є також лікарня з пологовим відділенням і поліклініка.

Нові Петрівці відомі з часів Київської Русі. У 1240 році село було знищено монголо-татарами, але через деякий час відродилося. Воно славилося виробництвом кераміки та випалюванням вогнетривкої цегли — межигірки.

Під час Великої Вітчизняної війни у Нових Петрівцях на початку листопада 1943 року містився командний пункт 1-го Українського фронту, яким командував генерал армії М. Ф. Ватутін. Тепер тут створено пам'ятник-музей визволителям Києва. За мужність і відвагу, виявлені в боротьбі з німецько-фашистськими загарбниками, 350 жителів села нагороджено орденами й медалями СРСР. Д. П. Богдан удостоєний звання Героя Радянського Союзу.

НОВОСІ́ЛКИ — село, центр сільської Ради, розташоване на березі річки Десни, за 20 км від Києва і за 16 км від залізничної станції Бровари. Населення — 778 чоловік.

У Новосілках міститься відділок радгоспу «Деснянський» (центральна садиба — в с. Вищій Дубечні).

У селі є восьмирічна школа, клуб, бібліотека, а також медамбулаторія.

Під час тимчасової німецько-фашистської окупації в Новосілках діяла підпільна група, організаторами якої були Ф. М. Пендюра і Т. К. Дорошенко. У лютому 1943 року гітле-

рівці натрапили на її слід і заарештували 17 членів групи. Всі вони були по-звірячому закатовані, серед них піонери Соня і Льоня Стукачі. За мужність, виявлену на фронтах Великої Вітчизняної війни, 140 жителів села нагороджено орденами й медалями СРСР.

Поблизу Новосілок в урочищі Коло Криниці виявлені залишки поселення доби неоліту (IV — початок III тисячоліття до н. е.).

ПЕТРОПА́ВЛІВСЬКА БОРЩАГІ́ВКА — село, центр сільської Ради, розташоване на околиці Києва, за 3 км від залізничної станції Жуляни. Населення — 4822 чоловіка. Сільраді підпорядковане с. Чайки.

У Петропавлівській Борщагівці міститься відділок радгоспу «Совки».

У селі працюють середня школа, клуб, бібліотека, а також медамбулаторія.

Вперше Петропавлівська Борщагівка згадується в історичних джерелах XV ст. Під час революції 1905—1907 рр. у селі відбувся виступ селян, яким керували робітники київського заводу Гретера і Криванека.

За мужність, виявлену на фронтах Великої Вітчизняної війни, 120 жителів села нагороджено орденами й медалями СРСР. І. О. Мельниченко посмертно удостоєний звання Героя Радянського Союзу.

ПЕТРУ́ШКИ — село, центр сільської Ради, розташоване за 26 км від Києва і за 15 км від залізничної станції Ірпінь. Населення — 654 чоловіка. Сільраді підпорядковані населені пункти Дмитрівка, Капітанівка і Мила.

У Петрушках міститься відділок радгоспу ім. Шевченка (центральна садиба — в с. Гореничах).

У селі працюють восьмирічна школа, клуб, бібліотека.

За мужність, виявлену на фронтах Великої Вітчизняної війни, 37 жителів села нагороджено орденами й медалями СРСР.

ПІ́РНОВЕ — село, центр сільської Ради, розташоване на правому березі річки Десни, за 54 км від Києва і за 37 км від залізничної станції Бровари. Населення — 826 чоловік. Сільраді підпорядковане с. Воропаїв.

У Пірновому містяться Верхнє-Дубечанське мисливське господарство, лісгоспзаг, молокозавод. Мальовничі околиці села приваблюють тисячі трудящих. Тут є дачні будинки 68 київських промислових підприємств.

У селі працюють середня школа, клуб, бібліотека; є також лікарня і поліклініка.

Пірнове засноване в 1932 році.

Під час тимчасової німецько-фашистської окупації в районі Пірнового і навколишніх сіл активно діяли партизанські загони «Перемога» (командир С. Ю. Науменко) та ім. Щорса (командир Ю. О. Збанацький). У квітні 1943 року партизани знищили в селі близько 500 гітлерівців, що прибули сюди на відпочинок. За мужність, виявлену на фронтах Великої Вітчизняної війни, 98 жителів села нагороджено орденами й медалями СРСР.

СИНЯ́К — село, центр сільської Ради, розташоване за 30 км від Києва і 18 км від залізничної станції Буча. Населення — 784 чоловіка. Сільраді підпорядковані населені пункти Вороньківка, Гута-Межигірська, Раківка і Червоне.

У Синяку міститься центральна садиба радгоспу «Прогрес», за яким закріплено 3429 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1652 га орної землі. За трудові успіхи 89 передовиків виробництва нагороджено орденами й медалями.

У селі є початкова школа, клуб, бібліотека, а також медамбулаторія.

У 1920 році в Синяку створено партійну організацію, у 1922 році — комсомольську. За мужність, виявлену на фронтах Великої Вітчизняної війни, 197 жителів села нагороджено орденами й медалями СРСР. О. О. Міщенко і В. Д. Радченко удостоєні звання Героя Радянського Союзу.

СОФІЇВСЬКА БОРЩАГІ́ВКА — село, центр сільської Ради, розташоване на південній околиці Києва, на міській кільцевій автостраді, за 3 км від залізничної станції Жуляни. Населення — 3342 чоловіка.

У Софіївській Борщагівці міститься відділок радгоспу «Совки».

У селі працюють восьмирічна школа, клуб, бібліотека.

Перші згадки про Софіївську Борщагівку в історичних документах належать до 1497 року. Жителі села брали участь у революційних подіях 1905—1907 рр. У червні 1912 року вони відмовилися сплачувати непосильні побори і вчинили опір поліції.

На початку листопада 1943 року під час відступу гітлерівців піонер Дмитро Шестиченко вів по них вогонь з кулемета, який залишили вороги, і показував дорогу радянським бійцям. Юний патріот загинув, підірвавшись на міні. За мужність, виявлену в боротьбі проти німецько-фашистських загарбників, 340 жителів села нагороджено орденами й медалями СРСР. Г. С. Шупик удостоєний звання Героя Радянського Союзу.

СТА́РІ ПЕТРІ́ВЦІ — село, центр сільської Ради, розташоване на березі Київського моря, за 16 км від Києва, на автостраді Київ—Мінськ. Населення — 2629 чоловік.

У Старих Петрівцях міститься відділок радгоспу ім. Ватутіна (центральна садиба — в с. Нових Петрівцях). 15 передовиків виробництва нагороджено орденами й медалями.

У селі є восьмирічна школа, клуб, бібліотека.

Старі Петрівці засновано за часів Київської Русі.

У 1920 році в селі створено партійну організацію. Під час тимчасової німецько-фашистської окупації тут діяла підпільна група на чолі з І. П. Музикою, який загинув від рук фашистів. До складу групи входили також юні патріоти В. О. Шевченко, К. І. Корнійчук і А. П. Духота.

В братській могилі у Старих Петрівцях поховані 443 радянські воїни, які загинули в боях за визволення села і столиці Радянської України. Серед них Герої Радянського Союзу М. О. Борисов, П. Т. Волков, М. Ю. Власов і В. Є. Косинов. За мужність, виявлену на фронтах Великої Вітчизняної війни, 230 жителів села нагороджено орденами й медалями СРСР.

Поблизу Старих Петрівців збереглися залишки поселення трипільської культури (III тисячоліття до н. е.) та поселення часів Київської Русі.

СУВИ́Д (стара назва — Нові Боденьки) — село, центр сільської Ради, розташоване в межиріччі Десни й Дніпра, за 74 км від Києва і за 54 км від залізничної станції Бровари. Населення — 862 чоловіка.

У Сувиді міститься відділок радгоспу «Жукинський» (центральна садиба — в с. Жукині).

У селі працюють восьмирічна школа, клуб, бібліотека.

Сувид засновано наприкінці XVIII століття.

Під час тимчасової німецько-фашистської окупації в районі села діяли партизанські загони ім. Щорса і «Перемога». У травні 1943 року в Сувид увірвалися фашистські карателі, які розстріляли стариків, жінок і дітей та спалили село. За мужність, виявлену на фронтах Великої Вітчизняної війни, 250 жителів села нагороджені орденами й медалями СРСР.

Поблизу Сувида виявлено залишки двох поселень: доби неоліту (IV—III тисячоліття до н. е.) та бронзи (II тисячоліття до н. е.).

СУХОЛУ́ЧЧЯ — село, центр сільської Ради, розташоване на березі Київського моря, за 70 км від Києва. Населення — 682 чоловіка.

У Сухолуччі міститься фабрика лозових меблів (річна валова продукція — 522 тис. крб.).

У селі є восьмирічна школа, клуб, бібліотека.

Перші згадки про Сухолуччя в історичних документах належать до 1637 року.

За мужність, виявлену на фронтах Великої Вітчизняної війни, 52 жителів села нагороджено орденами й медалями СРСР.

Поблизу Сухолуччя виявлено залишки поселення неолітичної доби (IV—III тисячоліття до н. е.).

ТАРА́СІВКА (до 1924 року — с. Боярка) — село, центр сільської Ради, розташоване за 20 км від Києва і за 1,5 км від залізничної станції Боярка. Населення — 4211 чоловік.

У Тарасівці міститься центральна садиба радгоспу «Тарасівський», за яким закріплено 2465 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1454 га орної землі. За трудові успіхи 54 передовики виробництва нагороджені орденами й медалями, серед них свинарка У. М. Майборода — орденом Леніна. Радгоспу в 1967 році вручено перехідний Червоний прапор та ювілейну пам'ятну грамоту Київського обкому КП України, облвиконкому і облпрофради. Тут є також молокозавод.

У селі працюють восьмирічна школа, клуб, бібліотека.

За мужність, виявлену на фронтах Великої Вітчизняної війни, 461 жителя Тарасівки нагороджено орденами й медалями СРСР.

ТО́ЛОКУНЬ — село, центр сільської Ради, розташоване на березі Київського моря, за 66 км від Києва. Населення — 342 чоловіка. Сільраді підпорядковано с. Петрівське.

У Толокуні міститься центральна садиба рибоколгоспу «Жовтень», за яким закріплено 3252 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 883 га орної землі.

У селі працюють початкова школа, клуб, бібліотека.

Перші згадки про Толокунь в історичних документах належать до 1577 року.

За бойові заслуги на фронтах Великої Вітчизняної війни 98 жителів села нагороджено орденами й медалями СРСР. Тут встановлено пам'ятник загиблим радянським воїнам, які визволяли село, та обеліск на могилі комсомолки Г. Друк, яка загинула, переправляючи бійців через Дніпро.

У с. Петрівському народився Д. М. Кваша — Герой Радянського Союзу.

Поблизу Толокуня виявлено залишки поселення доби бронзи (II тисячоліття до н. е.).

ХОДОСІ́ВКА (стара назва — Ходосів) — село, центр сільської Ради, розташоване за 20 км від Києва і за 15 км від залізничної станції Жуляни. Населення — 1405 чоловік.

У Ходосівці міститься відділок радгоспу «Хотівський» (центральна садиба — в с. Хотові).

У селі працюють восьмирічна школа, клуб, бібліотека.

Перші згадки про Ходосівку в історичних документах належать до 1586 року.

За мужність, виявлену на фронтах Великої Вітчизняної війни, 189 жителів села нагороджено орденами й медалями СРСР.

Поблизу Ходосівки виявлено городище, що існувало в скіфський (IV—II ст. до н. е.), ранньослов'янський (II—I ст. до н. е.— I ст. н. е.) часи, а також в період Київської Русі.

ХО́ТІВ — село, центр сільської Ради, розташоване за 10 км від Києва. Населення — 3527 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Кременище, Круглик, Лісники, Новосілки і Чабани.

У Хотові міститься центральна садиба радгоспу «Хотівський», за яким закріплено 6678 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2149 га орної землі. 18 передовиків виробництва нагороджені орденами й медалями, серед них доярки Є. Й. Рябченко, Г. М. Булан, В. Н. Михайленко — орденом Леніна, Т. Л. Наливайко і Д. А. Адамович удостоєні звання Героя Соціалістичної Праці.

У селі є середня школа, клуб, бібліотека, а також лікарня.

В роки Великої Вітчизняної війни під час боїв за визволення Хотова смертю хоробрих загинув танкіст лейтенант В. Д. Паширов,

якому посмертно було присвоєно звання Героя Радянського Союзу. Його ім'ям названо площу в центрі села та піонерську дружину. За мужність, виявлену в боротьбі проти німецько-фашистських загарбників, 478 жителів Хотова нагороджено орденами й медалями СРСР.

Територія сучасної сільради заселена здавна. Біля с. Хотова досліджено городище скіфського часу (VI—III ст. до н. е.). Поблизу с. Лісників в урочищі Церковщині досліджено фундаменти церкви часів Київської Русі. Тут виявлено також залишки замку XVII—XVIII ст. та знайдено скарб західноєвропейських монет XVII століття.

ХОТЯ́НІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване на правому березі Десни, за 15 км від Києва. Населення — 1109 чоловік. Сільраді підпорядковане с. Осещина.

У Хотянівці міститься відділок радгоспу «Ягідний» (центральна садиба — в с. Лебедівці).

У селі працюють восьмирічна школа, клуб, бібліотека.

Перші згадки про Хотянівку в історичних документах належать до 1704 року.

За мужність, виявлену на фронтах Великої Вітчизняної війни, 163 жителів села нагороджено орденами й медалями СРСР.

Поблизу Хотянівки в урочищі Куті виявлено залишки поселення епохи неоліту (IV—III тисячоліття до н. е.), досліджено кілька поселень доби бронзи (II тисячоліття до н. е.) та поселення ранньоскіфського часу (VII—VI ст. до н. е.). Над струмком Липівкою виявлено городище, що за переказами є залишками давньоруського міста Хотина. Біля с. Осещини в урочищі Діброві виявлено поселення доби ранньої бронзи (кінець III — початок II тисячоліття до н. е.).

ШПИ́ТЬКИ — село, центр сільської Ради, розташоване за 29 км від Києва і за 18 км від залізничної станції Святошине. Населення — 2210 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Горбовичі і Мечта.

У Шпитьках міститься центральна садиба радгоспу «Шпитьківський», який має 3795 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1976 га орної землі. За трудові успіхи 16 передовиків виробництва нагороджені орденами й медалями, серед них директор радгоспу О. С. Кустовський— орденом Леніна.

У селі працюють середня школа, будинок культури, бібліотека; є також дільнична лікарня і медамбулаторія.

Перші згадки про Шпитьки в історичних джерелах належать до XVII століття.

За мужність, виявлену на фронтах Великої Вітчизняної війни, 360 жителів села нагороджено орденами й медалями СРСР.

ЯСНОГОРО́ДКА — село, центр сільської Ради, розташоване на правому березі Київського моря, за 60 км від Києва. Населення — 1308 чоловік.

У Ясногородці міститься відділок радгоспу «Козаровицький» (центральна садиба — в с. Козаровичах).

У селі працюють восьмирічна школа, клуб, бібліотека; є також дільнична лікарня і медамбулаторія.

Вперше Ясногородка згадується в історичних джерелах XVII ст. У 1831 році в селі відбулося селянське повстання.

За мужність, виявлену на фронтах Великої Вітчизняної війни, 178 жителів Ясногородки нагороджено орденами й медалями СРСР.

Поблизу села виявлено залишки поселення доби бронзи (II тисячоліття до н. е.).

МАКАРІВСЬКИЙ РАЙОН

МАКА́РІВ

Макарів — селище міського типу, центр селищної Ради, розташоване за 56 км на захід від Києва. Асфальтова дорога з'єднує селище з автомагістраллю Київ—Львів. До найближчої залізничної станції Бородянка (на залізниці Київ—Брест) — 25 км. Селище розкинулось по обох берегах річки Здвижу, що є притокою Тетерева. Населення — 6300 чоловік. Селищній Раді підпорядковано населені пункти Зурівка, Калинівка, Фасівочка.

Макарів — центр однойменного району, площа якого становить 1362 кв. км. Район має 2 селищні та 33 сільські Ради депутатів трудящих, їм підпорядковано 71 населений пункт. Населення — 55,7 тис. чоловік. Земельних угідь — 105 259 га, в т. ч. орної землі — 68 618 га, лісів — 32 755 га, на території району 27 колгоспів і 4 радгоспи, науково-дослідне господарство «Копилове» та 12 промислових підприємств. В сільському господарстві переважає вирощування льону, картоплі. Діють одна районна і 6 дільничних лікарень, 48 фельдшерсько-акушерських пунктів, 2 колгоспні пологові будинки, 7 державних і 38 колгоспних дитячих ясел. Відкрито 15 середніх, 19 восьмирічних та 14 початкових шкіл, 2 заочні середні школи, 3 допоміжні школи-інтернати, медичне училище і музична школа. Працюють 50 бібліотек, районний будинок культури, 52 сільські будинки культури і клуби, 54 стаціонарні кіноустановки.

Поблизу Макарова знайдено кам'яні знаряддя праці доби бронзи (II тисячоліття до н. е.), а також могильник з чотирьох курганів.

В давнину село мало назву Вороніне, входило до складу Ясинецьких маєтків литовських феодалів Івашенцевичів. На початку другої половини XVI ст. один із них, Макар Івашенцевич, став тут постійно жити. Його нащадки перейменували Вороніне в Макарів і самі стали писатися Макаревичами. Спадкоємець цього феодала — М. Макаревич заклав на території колишнього городища невеликий замок. Захищений з півдня річкою Здвижем, а з півночі — глибоким ровом, заповненим водою, і високим валом з частоколом на ньому, Макарівський замок став

однією з наймiцніших фортець на Поліссі. Тут місцеві феодали ховалися від гніву повсталих селян, звідси робили напади на своїх сусідів. Особливо «прославився» розбоями і грабежами польський коронний стражник Самуїл Лащ, який деякий час володів Макаровом. Його жовніри катували селян, виривали козакам бороди, запрягали їх у плуги[1].

Власники Макарова посилювали закріпачення селян, самовільно збільшували панщину, яка в кінці першої половини XVII ст. досягала 3 днів на тиждень від кожної волоки. Селяни виконували й інші повинності, сплачували великі податки. Жорстока експлуатація доповнювалась національним та релігійним гнітом; заборонялося розмовляти рідною мовою, вільно сповідувати православну віру, польські пани насміхалися з українських народних звичаїв і обрядів.

Посилення кріпосницького гноблення породжувало численні протести, що проявлялися у втечах та заворушеннях селян. Особливо загострилася боротьба під час визвольної війни 1648—1654 рр., у якій жителі Макарова взяли найактивнішу участь. Загальнонародне повстання та перемоги козацько-селянських військ під Жовтими Водами і Корсунем до того перелякали польську шляхту, що вона почала масово тікати з своїх маєтків до фортець і укріплених міст. Багато шляхтичів рушило до Макарівського замку. Але і в затишному місці над Здвижем врятуватися від гніву народу панам не вдалося; тут їх наздогнали і розсіяли селянські загони на чолі з Максимом Кривоносом. Разом з повстанцями загону М. Кривоноса місцеві селяни напали на маєток X. Харлінського, який володів Макаровом після С. Лаща. Маєток було розгромлено і спалено, все панське майно розділено між посполитими. Звістка про ці події швидко поширилась серед селян навколишніх сіл і сприяла піднесенню визвольного руху на всьому Поліссі. Жителі Макарова організували козацьку сотню на чолі з Г. Петрицьким, яка брала участь у битвах під Зборовом (1649 рік), Берестечком (1651 рік), Батогом (1652 рік), у боротьбі проти зрадника І. Виговського.

В 1660 році шляхта повернулася до Макарова. Тут розмістився польський гарнізон, який почав нещадно розправлятися з усіма, хто продовжував боротьбу за возз'єднання Правобережної України з Лівобережною у складі Росії. Безчинства панів викликали в 1664—1665 рр. нове повстання поліських селян, яке очолив овруцький полковник Децик. 1665 року повстанці підійшли до Макарова, обложили замок і при активній підтримці жителів штурмом оволоділи ним, розгромивши польський гарнізон. Багато жителів вступило до війська Децика і рушило з ним у визвольний похід по Правобережжю. Вони брали участь у визволенні від шляхти Бишева, Мотовилівки, Білої Церкви.

1672 року до Макарова вступило польське військо на чолі з полковником Яном Пивом. Вулиці села були залиті кров'ю, багато жителів було ув'язнено, а їх оселі розгромлено. Київський сотник Федір Ляшко в березні того року повідомляв київського полковника Якова Дмитрієвича, що «ляхи з Макарова людей постинали и, много зла починивши, знову до Макарова увойшли»[2].

Загарбники, отаборившись у замку, чинили набіги на сусідні села, нападали на землі, що належали Росії, доходили навіть до Києва, про що 15 червня 1672 року цар Олексій Михайлович повідомляв польського короля[3]. Але закріпитись у Макарові польській шляхті не вдалося й цього разу. Вже 1694 року козаки Семена Палія, переслідуючи військо регіментаря Вільги, визволили Макарів. У 1702—1704 рр. жителі села приєдналися до повстанців, що громили шляхту на Правобережжі під керівництвом козацьких полковників С. П. Палія й С. І. Самуся. Володарям Макарова ледве вдалося втекти до Брацлава.

На початку XVIII ст. село стало власністю одного з найбільших магнатів Правобережжя князя Любомирського, якому належало на Україні понад 30 міст

[1] О. П. Лола. Максим Кривоніс. К., 1957, стор. 9.
[2] Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России, т. 9, стор. 830.
[3] Там же.

і 738 сіл. Побоюючись масових втеч селян у російські володіння, польські феодали в порубіжних землях змушені були дещо послабити експлуатацію. В першій половині XVIII ст. панщина становила тут 2 дні на тиждень. Але проходив час і поміщицький визиск зростав. Селян змушували відбувати по кілька толок на рік, виходити на заорки й оборки, закоски й обкоски, зажинки й обжинки, мочити коноплі, тіпати прядиво, лагодити замок тощо.

Посилення соціально-економічного і національно-релігійного гноблення штовхало селян Макарова на нові виступи проти визискувачів. У 1768 році, під час Коліївщини, гайдамацький загін під проводом Івана Бондаренка зайняв Макарів, вигнав шляхту й орендарів, зруйнував замок, уніатську церкву і костьол. Новий власник містечка ксьондз К. Росцішевський разом з надвірною міліцією залишив замок і втік до Олевська. Макарів на деякий час став центром діяльності загону Івана Бондаренка. Звідси повстанці вирушали в навколишні села, розправлялися з панами та їх прислужниками, відбирали у них майно, гроші й ділили між бідними селянами. Жителі сусідніх сіл приводили до І. Бондаренка своїх панів або з'являлись до нього за дозволом бити шляхту й орендарів у своїх селах. Але закінчити боротьбу з експлуататорами й очистити від них усе Полісся Бондаренко не встиг. Підступно схоплений ворогами, він був виданий катові українського народу М. Ходкевичу й страчений у Чорнобилі[1]. З глибоким сумом сприйняли селяни звістку про трагічну смерть свого улюбленця. В народній пісні говориться:

В Макарові, славнім місті, пророчисте свято
Вже ж нашого Бондаренка у неволю взято.

Після возз'єднання Правобережної України з Росією Макарів став містечком Київського повіту. На 1846 рік у ньому налічувалося 946 жителів, у т. ч. 573 селян[2]. Всі селяни були кріпаками. Кожного тижня вони працювали по 3 дні на панщині, щороку давали панові по 2—5 курей, 5—20 яєць і десятий рій з пасіки. Поміщик у цей час встановив такий обсяг панщини, що його виконати селяни за один день не могли. Так, за доставку вантажу на віддаль до 200 верст зараховували тільки один день панщини[3].

Напередодні реформи 1861 року містечком володів поміщик М. Павша. За реформою 1861 року селяни повинні були викупити 565 десятин польової і 70 десятин присадибної землі. Сплачувати викуп вони мусили протягом 49 років по 1190 крб. 47 коп.[4]. Дуже дорого обійшлася земля селянам: з них збиралися здерти 68 333 крб., або в три рази більше її тогочасної вартості. Крім внесення викупних платежів, селян зобов'язували ремонтувати мости. Вони не мали права користуватися лісами та вигонами, їм заборонялося навіть мочити льон і коноплі у панському ставку.

В 1866 році в Макарові були вже дрібні підприємства — винокурний, пивоварний і два шкіряні заводи, цегельня, на якій працювало 8 робітників. На шкіряних заводах, що мали всього 5 робітників, оброблялося на рік 800 шкур, на цегельні вироблялось 100 тис. штук цегли. В кінці XIX ст., крім цих підприємств, діяв паровий млин, де працювали 25 робітників.

Ще до реформи 1861 року Макарів поступово перетворювався у торговий центр місцевого значення. Щороку тут відбувалось 14 ярмарків, на які привозилося товарів на 3 тис. і більше карбованців, збувалася продукція місцевих дрібних підприємств.

На початку XX ст. в Макарові проживало 5783 чоловіка. Головним заняттям було землеробство. З 4411 десятин землі поміщику належало 3266 десятин, церкві — 54, селянам — 1091. Становище основної маси селян дедалі погіршувалося. За

---

[1] В. М. Кулаковський. Полум'я гніву народного. К., 1968, стор. 42.
[2] Статистическое описание Киевской губернии, ч. 1, стор. 474.
[3] ЦДІА СРСР, ф. 577, оп. 14, спр. 217, арк. 2, 34.
[4] Там же.

даними 1912 року, з 188 господарств, що мали 834 га землі, 66 — належало всього 123 десятини. У той же час 12 заможних дворів володіли 156 десятинами, або 19 проц. всієї землі.

Розвивалася промисловість. Якщо у 1910 році було 9 дрібних кустарних майстерень, то напередодні першої світової війни вже діяли медоварний, пивоварний і шкіряний заводи, сірникова фабрика, цегельня і водяний млин. Торгівля в Макарові мала переважно дрібний характер. В кінці XIX ст. тут існувало 147 лавок.

Містечко було невпорядкованим. Його жителі скаржилися київському губернаторові, що в Макарові від самої зими стоять глибокі калюжі, сморід від яких шкідливо діє на здоров'я, що тут лютують тиф, пропасниця, скарлатина. Хвороби, недоїдання й тривале голодування передчасно зводили в могилу як дорослих, так і їх дітей. Так, у 1880 році з 93 дітей, що народилися в Макарові, на першому році життя померли 57[1].

У незадовільному стані були медичне обслуговування й освіта. В містечку працювали земська лікарня на 10 ліжок, де був всього один лікар, приватна аптека і три аптечні склади. У відкритій 1874 року парафіяльній школі навчалося 65 дітей. На утримання школи і вчителя в 1899 році витрачено лише 239 карбованців[2].

Нестерпні умови життя примушували трудяще населення Макарова вести боротьбу проти постійних утисків, за свої соціально-економічні інтереси. Ленінська газета «Искра» в серпні 1902 року повідомляла про напад макарівських селян на секретаря київської міщанської управи[3]. У січні 1904 року застрайкували робітники Макарівського парового млина. Вони вимагали підвищення поденної оплати. Але під загрозою репресій з боку властей змушені були на сьомий день приступити до роботи[4].

В Макарові та навколишніх селах робітники київських заводів розповсюджували листівки та іншу нелегальну революційну літературу. Вплив соціал-демократичної пропаганди на селян визнавали й поміщики. Власник Червонослобідської економії поміщик Хижняков, доповідаючи київському губернатору про причини страйку робітників своєї гуральні, писав: «В 12-ти верстах від мого маєтку знаходиться Макарів — один з центрів поширення пропаганди соціал-демократів. Селяни навколишніх сіл чують звідти: «Геть самодержавство! Геть існуючий порядок!»[5].

У 1905 році в Макарові діяв соціал-демократичний гурток, члени якого розповсюджували листівки і вели агітацію серед місцевих селян, влаштовували сходки, організовували страйки. Тісний зв'язок з членами гуртка підтримували макарівські селяни-бідняки брати Федот і Федір Кириленки, Ф. О. Михайловський, Т. М. Проценко, А. Й. Ренькас та інші[6]. Революційна діяльність гуртка привернула увагу поліції. На квартирах гуртківців були проведені обшуки, під час яких виявлено листівки. Але намагання поліції терором залякати трудяще населення були даремними. Політична свідомість селян зростала. Так, 6 серпня 1905 року в містечку біля пекарні зібралось близько 150 чоловік демонстрантів, які вигукували: «Геть самодержавство!», «Геть поліцію!». Сталася сутичка демонстрантів з поліцією. 9 грудня відбувся новий виступ селян, для придушення якого було направлено до Макарова і Макарівської волості ескадрон кавалерії. Дев'ять найактивніших учасників цього виступу було заарештовано і засуджено на різні строки ув'язнення.

З початком першої світової війни становище трудящого населення Макарова ще більш погіршало. Майже всі чоловіки були мобілізовані на фронт. Зростала

---

[1] Київський облдержархів, ф. 804, оп. 1, спр. 1377, арк. 38.
[2] Там же, ф. 796, оп. 1, спр. 578, арк. 2.
[3] Там же, ф. 1260, оп. 3, спр. 1042, арк. 6.
[4] Газ. «Искра», 11 серпня 1902 р.
[5] Ф. Е. Лось. Формирование рабочего класса на Украине и его революционная борьба. К., 1955, стор. 236.
[6] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 317, оп. 1, спр. 2808, арк. 114, 116.

дорожнеча, скоротилась посівна площа, дальше виснаження земель знижувало врожайність. Селянські господарства занепадали. Все це викликало велике незадоволення трудящих.

Перемога Лютневої буржуазно-демократичної революції стала поштовхом до активної боротьби проти поміщиків і буржуазії. У березні 1917 року представники Київської Ради робітничих депутатів провели в Макарові мітинги селян, на яких закликали забирати землю у поміщиків і розподіляти між собою. Але на сторожі інтересів пануючих класів стояв Тимчасовий уряд.

Звістка про перемогу Жовтневого збройного повстання в Петрограді, декрети, проголошені II Всеросійським з'їздом Рад, швидко дійшли до Макарова. Трудящі захопили поміщицький маєток і почали ділити землю. Губернський комісар Центральної ради змушений був просити штаб Київського військового округу негайно направити війська для «встановлення порядку» в Макарові та навколишніх селах[1].

У лютому 1918 року радянські війська визволили Макарів з-під влади контрреволюційної Центральної ради. Був створений ревком, який очолив робітник-шкіряник Л. П. Кагановський. Ревком приступив до здійснення соціалістичних перетворень. На цегельному і шкіряному заводах, сірниковій фабриці було введено восьмигодинний робочий день, встановлено робітничий контроль та обрано фабрично-заводські комітети.

Але соціалістичне будівництво було перервано німецькою окупацією. Наприкінці лютого 1918 року німецькі війська окупували містечко. Борючись проти ворогів революції, макарівці влітку того року створили партизанський загін під командуванням робітника П. Ф. Семененка, який разом з Брусилівським загоном діяв у північних повітах Київщини. На кінець 1918 року німецько-гетьманський режим на Україні зазнав краху. Макарів на деякий час захопила буржуазно-націоналістична Директорія.

В середині лютого 1919 року частини 1-ї Української Радянської дивізії розгромили і вигнали петлюрівців з Макарова. Розпочав діяльність ревком на чолі з П. Є. Мироненком і А. В. Рожковським. Він розгорнув боротьбу проти петлюрівських банд, розпочав підготовку до проведення виборів у Ради, розв'язував продовольче і земельне питання[2], проводив у життя декрети і розпорядження Радянського уряду, губернського і повітового ревкомів. Вся діяльність ревкому Макарова спрямовувалась партійною організацією, створеною в травні 1919 року[3]. Було відкрито клуб, читальню, де проводились мітинги і збори селян, на яких комуністи роз'яснювали аграрну, продовольчу і національну політику партії, закликали до активної участі в соціалістичному будівництві. Комуністи і члени ревкому в надзвичайно складних і напружених умовах об'єднували й організовували бідноту на боротьбу з куркульством, дезертирством, бандитизмом. Наполегливою роботою партійна організація все більше об'єднувала навколо себе співчуваючих[4].

Але у вересні 1919 року Макарів захопили денікінці і встановили режим терору та насильства. У грудні 1919 року частини Червоної Армії визволили містечко від денікінців. В січні 1920 року відбувся волосний з'їзд ревкомів під керівництвом більшовика Б. К. Поляковського. Земельний відділ ревкому займався перерозподілом землі, організовував виконання селянами продовольчого податку, агітував за об'єднання в колективні господарства, дбав про збереження лісу, вживав заходи щодо боротьби з епідемією висипного тифу[5].

Навесні 1920 року війська буржуазно-поміщицької Польщі вдерлися на Україну. Разом з польською шляхтою йшли і буржуазні націоналісти на чолі з Петлю-

---

[1] Борьба за власть Советов на Киевщине, стор. 438.
[2] Журн. «Літопис революції», 1930, № 5, стор. 184, 185.
[3] Газ. «Комуніст», 9 травня 1919 р.
[4] АІІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 4, спр. 255, арк. 1.
[5] Київський облдержархів, ф. Р-1, оп. 1, спр. 5, арк. 13, 16; ф. Р-3, оп. 1, спр. 5, арк. 16.

рою. На початку травня вони захопили Макарів. Волревком пішов у підпілля. Але вже в червні 1920 року під ударами бійців молодої Червоної Армії білополяки відступили, спаливши Макарів. Зразу ж після їх вигнання, 16 червня в Макарові відбувся волосний сход селян, який залишив попередній склад волревкому на чолі з П. Є. Мироненком[1]. В липні було обрано новий волревком та сільревком.

Створений у серпні 1920 року комнезам наділив землею безземельних і малоземельних селян, допомагав ревкому здійснювати продрозкладку, яка зустрічала запеклий опір з боку куркулів, мобілізовував трудящих на боротьбу з бандитизмом.

Ревком і комнезам багато уваги приділяли культурному будівництву. Було організовано відділення Всеукраїнського видавництва для поширення серед населення книг, журналів, газет; налагоджувалась робота школи. Подбали й про охорону здоров'я: кількість місць у лікарні збільшилася до 25 ліжок.

Будівництво нового життя доводилося здійснювати в умовах грабежів, насильств і терору куркульських банд. У цій напруженій обстановці в різні періоди ревком очолювали П. Є. Мироненко, Я. Г. Клименко та інші[2]. В боротьбі за встановлення і зміцнення Радянської влади надійними помічниками комуністів були комсомольці. У 1921 році в Макарові створено перший осередок комсомолу, але куркульські банди його розгромили. В 1922 році передова молодь села за допомогою комуністів відновила осередок. Його засновником був селянин-бідняк І. П. Шевченко. Комсомольці і молодь збудували літній театр, створили драматичний гурток, влаштовували вистави й концерти, організували при школі курси лікнепу, провадили атеїстичну пропаганду. Макарівські комсомольці поширили свою діяльність і на сусідні села; на волосній комсомольській конференції 24 лютого 1924 року було вже 50 делегатів від комсомольських осередків волості.

Багато зусиль доклали комуністи і комсомольці села для організації допомоги голодуючим Поволжя. 2 грудня 1921 року в Макарові відбулась конференція з цього питання. Трудящі волості зібрали багато продуктів і 495 373 крб. грішми[3].

В червні 1921 року в Макарові обрано першу сільську Раду. Партійна і комсомольська організації стали ініціаторами переходу до соціалістичного господарювання. Вони піднімали населення на відродження зруйнованого господарства, роз'яснювали біднякам і середнякам ленінські ідеї кооперування сільського господарства. Під впливом цієї роботи 20 серпня 1922 року 11 селян-незаможників організували першу сільськогосподарську артіль «Відродження», яка мала 43 десятини землі[4]. Членам артілі доводилось господарювати в дуже складних умовах: треба було переборювати післявоєнну розруху, неврожай, нестачу робочої сили, реманенту. До того ж їм усіляко шкодили куркулі й підкуркульники. Вони псували реманент, труїли худобу, а щоб залякати селян, вдавалися до терору проти активістів. Одного з організаторів артілі Й. А. Гутника озвіріла куркульня втопила в річці Здвижі[5]. Але, незважаючи на труднощі, господарство поступово набирало сил, зміцнювало свою економіку.

У 1923 році Макарів став районним центром, були створені райком КП(б)У і райвиконком. 19 листопада 1924 року відбувся 5-й районний з'їзд Рад, який приділив особливу увагу кооперуванню населення. Спочатку організовувалися збутові і споживчі, а потім і виробничі кооперативи.

На прикладі артілі «Відродження» селяни-бідняки і середняки все більше переконувались у перевагах колективного господарства. В 1929—1930 рр. в Макарові створюються артілі ім. Петровського, «Більшовик» та ім. Кірова. В той час особливої гостроти набуває класова боротьба. В невеличкому селі Фасівочці, на околиці селища жили переважно куркулі. До революції тут куркулям і поміщикові

---

[1] Київський облдержархів, ф. Р-3, оп 1, спр. 68, арк. 11; спр. 77, арк. 83.
[2] Там же, ф. Р-1, оп. 1, спр. 103, арк. 101, ф. Р-3, оп. 2, спр. 138, арк. 28.
[3] Там же, ф. Р-93, оп. 1, спр. 59, арк. 17.
[4] Там же, ф. Р-128, оп. 5, спр. 2, арк. 9, 10, 18, 19, 49.
[5] Газ. «За соціалістичні темпи» (Макарів), 8 жовтня 1935 р.

належало 900 га землі, а 41 господарству незаможників — лише 60 га. В 1929—1930 рр. 70 бідняків і середняків хутора об'єдналися в колгосп «Червоний плугатар» і головою обрали незаможника Г. І. Кириленка. Щоб розвалити артіль і дискредитувати справу колективізації, рештки розгромлених куркулів і петлюрівців підбурили деяких бідняків та середняків виділитись у другий колгосп — «Зелений гай». Але незабаром обидва колгоспи знову об'єдналися в одну артіль «Більшовик». Куркулям вдалося протягти до правління артілі своїх представників, які поступово розбазарювали колективне майно, свідомо порушували агротехніку обробітку землі, знищували поголів'я коней[1]. За допомогою райкому партії колгоспники викрили куркульські елементи і переобрали правління. Держава допомогла господарству не лише насінням, а й кредитами. Артіль придбала коней, провела на 260 га меліорацію, спорудила тваринницьку ферму, яка стала кращою в районі. Підвищувалась культура землеробства, зростали врожаї, а з ними й оплата праці трудівників. У 1935 році колгоспники одержали на трудодень по 4 кг зерна і 5 кг картоплі.

Однією з кращих у районі стала артіль «Відродження». Ця артіль першою в районі включилась у конкурс на кращу молочну ферму. Приміщення були утеплені, худоба повністю забезпечена кормами, трудодні дояркам стали нараховувати залежно від одержаних надоїв молока.

В усіх цих успіхах велика заслуга комуністів, райкому партії і райвиконкому, які постійно дбали про розвиток артільних господарств, про їх зміцнення. У своїй організаторській роботі райком спирався на партійні осередки Макарова — територіальний, в якому було 13 членів партії, та колгоспу «Відродження», який налічував 7 комуністів[2].

Опорою райкому партії і райвиконкому в їх боротьбі за соціалістичну перебудову села були машинно-тракторні станції. У серпні 1932 року в Макарові організовано філію Трактороцентру. На її базі у 1934 році утворено першу МТС, а в січні 1937 року — другу. Напередодні Великої Вітчизняної війни в обох МТС налічувалося 136 тракторів, 12 комбайнів, 190 тракторних плугів, 49 культиваторів[3]. Цією технікою обробляли поля усіх колгоспів Макарова і району.

В січні 1936 року Макарів вітав делегатів першого районного зльоту колгоспниць-стахановок та сількорів. Делегати, наслідуючи приклад Марії Демченко, зобов'язалися подвоїти врожаї картоплі, льону, зернових. Свої слова трудящі підкріплювали ділом. Лави передовиків і новаторів зростали. Так, бригадир тракторної бригади другої МТС В. Д. Титаренко у 1938 році виробив 1070 га умовної оранки при нормі 500 га. За це його нагороджено орденом «Знак Пошани», він став учасником Всесоюзної сільськогосподарської виставки 1939 року. Головвиставком ВСГВ нагородив Малою золотою медаллю О. Ф. Ніщенка — бригадира цієї ж МТС, який 1938 року на тракторі ХТЗ виробив 1045 га умовної оранки. Учасником виставки 1939 року був і Л. О. Кириленко, який з 1931 року беззмінно працював конюхом колгоспу «Більшовик» і виростив 83-х лошат.

З метою пропаганди передових методів господарювання та ознайомлення з досягненнями в сільському господарстві у грудні 1940 року в Макарові була організована районна сільськогосподарська виставка, яку відвідали понад 10 тис. колгоспників району і делегації 20 районів області.

У зв'язку з пуском електростанції на річці Здвижі 1927 року в установи села і житла макарівців прийшла електрика. В 1935 році з ініціативи райкому комсомолу над річкою Здвижем молодь впорядкувала парк культури і відпочинку. У дні, коли трудящі всього світу відзначали 70-річчя з дня народження В. І. Леніна, в Макарові було відкрито пам'ятник великому вождю.

---

[1] Газ. «За соціалістичні темпи», 25 січня 1934 р.

[2] АІІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 10, спр. 229, арк. 48; газ. «За соціалістичні темпи», 24 грудня 1933 р.

[3] Київський облдержархів, ф. Р-379, оп. 1, спр. 15, арк. 11; газ. «Стахановець» (Макарів), 2 лютого 1947 р.

Партійна, комсомольська організації та місцева Рада приділяли велику увагу охороні здоров'я, благоустрою Макарова, ліквідації неписьменності серед його населення. Поліпшилося медичне обслуговування трудящих. В 1925 році в місцевій лікарні працювало 2 лікарі, а в 1939 році їх було вже 10[1]. Значних успіхів було досягнуто в розвитку народної освіти, культури. Ще 1928 року гостинно відчинились двері нового приміщення семирічної школи, яка в 1935 році була перетворена в середню. Якщо 1925 року лише 49 проц. дітей шкільного віку було охоплено школою, то в 1930 році навчалися всі діти віком 8—10 років. 1 жовтня 1936 року для працюючої молоді в Макарові відкрито вечірню середню школу, в якій навчалось близько 100 учнів. За роки перших п'ятирічок в селі було повністю ліквідовано неписьменність[2]. Культосвітню роботу серед молоді проводив місцевий клуб, в якому працювали хоровий, танцювальний та драматичний гуртки.

А. Г. Лопата — організатор і керівник підпільної більшовицької організації і партизанського загону в Макарівському районі. 1941 р.

22 червня 1941 року мирну працю радянських людей перервав напад німецько-фашистських загарбників. Макарівці, як і весь радянський народ, стали на захист своєї Батьківщини. До райвійськкомату надходили заяви від добровольців. У перші ж дні війни понад 500 жителів Макарова пішли на фронт. Для боротьби проти фашистських диверсантів тут створили винищувальний загін у складі 50 чоловік, під командою першого секретаря райкому ЛКСМУ В. З. Малишка. З наближенням фронту переважна більшість з них влилася до лав Червоної Армії.

На початку липня фронт наблизився до Макарова. Оборону тримали воїни 171-ї стрілецької дивізії, які перегородили шлях ворогу на Київ. Десятки літаків і танків, сотні солдатів фашистської мотопіхоти знайшли собі могилу на полях під Макаровом.

10 липня 1941 року гітлерівці захопили село. Озвірілі варвари вже в перші дні розстріляли в парку над Здвижем понад 300 радянських громадян — жінок, дітей, стариків, захоплених в полон поранених радянських воїнів. Багато горя зазнали жителі за роки фашистської окупації.

Та їх волю до боротьби не було зламано. В березні 1942 року в Макарові створено підпільну організацію, керівником якої став комуніст А. Г. Лопата, його найближчим помічником — комсомолець В. В. Єлисєєв. Організація об'єднувала 29 патріотів, серед них 19 комуністів і 2 комсомольців. Підпільні групи утворилися в селах Борівці, Бузовій, Гавронщині, Забуянні, Ніжиловичах, Макарівській Буді, Хмільній та інших. Підпільники слухали і поширювали зведення Радянського інформбюро, розповсюджували листівки. Багато радянських людей врятували вони від вигнання на каторжні роботи до Німеччини[3]. Підпільники організували видачу їм довідок про захворювання, заздалегідь попереджували їх про злочинні наміри фашистських найманців. Макарівські підпільники мали постійний зв'язок з київською підпільною організацією «Смерть німецьким окупантам!» і з партизанським загоном, що діяв у північно-західній частині району, поповнювали його людьми, зброєю. Вони зібрали й передали партизанам 55 гвинтівок, 2 кулемети, велику кількість патронів. В ніч на 9 травня 1943 року, одночасно з бомбардуванням радянською авіацією фашистських воєнних об'єктів у Києві, макарівські підпільники підпалили мости на шляхах до Липівки, Макарова, Юрова, Почепина.

[1] Київський облдержархів, ф. Р-128, оп. 2, спр. 63, арк. 9

[2] Київський облдержархів, ф. Р-128, оп. 4, спр. 4, арк. 21; газ. «За соціалістичні темпи», 21 жовтня 1936 р.

[3] Київський облпартархів, ф. 5, оп. 2/6, спр. 71, арк. 2, 3, 18, 48.

В червні 1943 року більшість членів підпільної організації влилися в партизанські загони.

Жителі Макарова різними засобами саботували заходи окупантів, ухилялись від відправки на роботи до Німеччини. О. С. Кириленко переховувала комуніста офіцера Радянської Армії Н. І. Короткова, який утік з фашистського полону і став одним з організаторів підпільної боротьби проти гітлерівців, Г. А. Марченко інформував партизанів про наміри німецької поліції, а Г. І. Бернадська допомагала народним месникам продуктами харчування[1].

8 листопада 1943 року воїни 136-го стрілецького полку 42-ї гвардійської стрілецької дивізії в результаті запеклих боїв, відбивши 9 контратак ворога, визволили Макарів від німецько-фашистських загарбників. За час тимчасової окупації гітлерівці зруйнували в Макарові всі колгоспи, знищили будівлі обох МТС, понівечили всю сільськогосподарську техніку, вивезли до Німеччини 65 тракторів, 10 комбайнів, 18 молотарок[2]. Вони спалили лікарню, школу перетворили на зерносховище. Фашисти закатували 115 і вигнали на каторжні роботи до Німеччини 93 жителів селища.

Ще поблизу точилися бої з ворогом, а трудящі Макарова взялися за налагодження господарства і допомогу фронту. На початку грудня 1943 року відновили свою роботу райком партії, райвиконком, інші установи й організації. Районний комітет КП(б)У створив у селищі 3 парторганізації, в яких було 16 комуністів[3].

В тяжких умовах доводилось піднімати з руїн господарство, важку фізичну роботу виконували жінки, старики, підлітки. Із східних районів країни надходили запасні частини до тракторів, різні сільськогосподарські знаряддя та мінеральні добрива. Незважаючи на великі труднощі, вже в 1944 році плани державних поставок макарівські колгоспи «Відродження», ім. Кірова, ім. Петровського перевиконали. На 10 червня 1944 року до фонду Червоної Армії в районі зібрали 616,7 тис. крб., 1272 пуди зерна, 2303 пуди картоплі, передплатили на 4,8 млн. крб. позики[4]. Радянським воїнам надіслали тисячі подарунків.

Понад 800 жителів Макарова героїчно билися на фронтах Великої Вітчизняної війни, 315 — віддали своє життя за Батьківщину. 780 воїнів за проявлений героїзм, стійкість і мужність у боротьбі з гітлерівськими загарбниками, нагороджені орденами і медалями Союзу РСР, багато з них — посмертно.

Життя в селищі поступово налагоджувалось. У 1944—1945 рр. в усіх колгоспах відновлено партійні організації, які очолили боротьбу трудящих за відбудову народного господарства. Цьому сприяло також повернення з армії демобілізованих воїнів. Так, учасник боїв за Сталінград і Кенігсберг М. А. Кравченко, нагороджений кількома орденами й медалями, почав працювати трактористом МТС. З окремих деталей він склав трактора і виробив ним 2 тис. га умовної оранки. Колишня підпільниця О. С. Кириленко стала ланковою артілі ім. Кірова. У післявоєнні роки її ланка вирощувала високі врожаї зернових культур та овочів. В 1947 році на площі 8 га зібрано по 17,56 цнт зерна, а на 5 га — по 240 цнт картоплі.

У відбудові колгоспів велику допомогу подавав робітничий клас. Так, робітники Київського заводу «Головхарчомаш» допомогли колгоспові «Відродження» спорудити водопровідну магістраль і організувати мале зрошення. Артіль стала овочівницьким господарством. Поступово зростав рівень механізації праці. Парк машин обох МТС у 1949 році зріс проти 1944 року в 4 рази.

Багато допомагала жіноча рада, яку очолювала Г. П. Максименко. Вона навела зразковий порядок на фермах, влаштовувала дітей у дитячий садок, під час збирання врожаю залучала до праці літніх колгоспників. У 1948 році всі колгоспи

---

[1] Київський облпартархів, ф. 5, оп. 2/6, спр. 310, арк. 37.
[2] Там же, спр. 152, арк. 59, 71.
[3] Там же, спр. 153, арк. 35.
[4] Там же, арк. 11.

відновили посівні площі 1941 року і майже досягли довоєнного рівня виробництва основних сільськогосподарських продуктів.

На центральній вулиці смт Макарова. 1969 р.

У 1950 році макарівські колгоспи «Відродження», ім. Петровського та ім. Кірова об'єдналися в артіль «Комуніст». За колгоспом закріплено 5254 га землі, в т. ч. 4000 га орної.

Зросла партійна організація, що об'єднує тепер 56 комуністів, які очолюють вирішальні ділянки виробництва. Комуністи стали застрільниками дійового соціалістичного змагання в колгоспі. У ювілейному 1967 році на поліських землях було зібрано по 21,2 цнт озимої пшениці з гектара, одержано по 105 цнт картоплі, 6,8 цнт насіння і 7,6 цнт волокна льону. Колгосп спеціалізується на вирощуванні і відгодівлі поголів'я великої рогатої худоби. Якщо в 1956 році тут виробили 558 цнт м'яса, через десять років — у п'ять разів більше. За досягнуті успіхи у виконанні семирічного плану бригадира П. Л. Герасименка нагороджено орденом «Знак Пошани».

Братерську допомогу макарівцям у господарюванні і тепер подають шефи — колектив Київського заводу «Більшовик», з яким колгоспників зв'язує міцна дружба. Шефи допомагають споруджувати типові тваринницькі приміщення і майстерні, механізувати трудомісткі процеси на фермах, будувати зрошувальну систему. Вони виступають перед трудівниками ланів і ферм з доповідями і лекціями, влаштовують для них концерти заводської художньої самодіяльності.

Господарство має 30 тракторів, 24 автомашини, 15 комбайнів, 90 електромоторів. У тваринницьких приміщеннях механізовано подачу води, роздачу кормів і прибирання гною. У 1970 році колгосп виробив по 130 цнт м'яса на кожні 100 га сільськогосподарських угідь. Валовий доход колгоспу цього року перевищив 650 тис. карбованців.

Гідними трудовими здобутками зустріли колгоспники XXIV з'їзд КПРС та XXIV з'їзд КП України. План восьмої п'ятирічки перевиконано по всіх основних показниках. Так, державний план продажу льоноволокна виконано на 146 проц., овочів — на 130, вовни — на 123, м'яса — на 102 проц. Рентабельність господарства на 1970 рік становить 33 проц. проти 25 за планом. За трудові успіхи, досягнуті господарством у восьмій п'ятирічці, голову колгоспу М. К. Шкоденка нагороджено орденом Жовтневої Революції.

Справжнім заводом ремонту сільськогосподарських машин стало утворене у 1958 році на базі колишніх двох МТС районне об'єднання «Сільгосптехніки», де працює 332 робітники та 61 інженерно-технічний працівник. У 1970 році об'єднання виконало робіт на 1100 тис. крб. і продало колгоспам на 2 млн. 766 тис. крб. машин, запасних частин тощо.

Водночас з сільськогосподарським виробництвом розвивалася промисловість, розгортали роботу будівельні організації та автопідприємство. На околиці Макарова у 1957 році виросли стрункі корпуси цехів міжколгоспного будівельного підприємства, що виготовляє столярні та залізобетонні вироби, а також — шахтна піч для випалювання вапна з річною потужністю 1000 тонн, цегельний завод, який виробляє 5 млн. штук цегли на рік тощо. В «Міжколгоспбуді» працює 377 робітників і 26 інженерно-технічних працівників.

Ще 1953 року засновано Макарівський автопарк, який має 76 вантажних та легкових автомашин, 56 автобусів. Тут працюють 340 робітників, 32 інженерно-технічні працівники і службовці. З 1959 по 1970 рік перевезення пасажирів

зросло більш ніж у три з половиною рази. За досягнуті успіхи у праці слюсаря автопарку Ф. Є. Проніна нагороджено орденом Леніна.

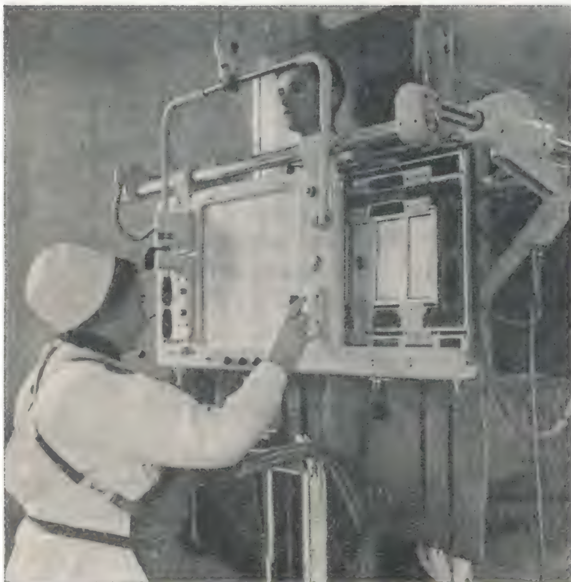
Велику роботу в усіх галузях життя Макарова проводить селищна Рада депутатів трудящих. Вона здійснює контроль за роботою промислових підприємств, дбає про впорядкування селища, залучає передовиків виробництва і представників інтелігенції до роботи в громадських організаціях. При селищній Раді діє 11 постійних комісій, в яких беруть активну участь понад 100 депутатів та активістів. З ініціативи культурно-освітньої комісії заасфальтовано площу біля кінотеатру, вчасно випускається «Бюлетень депутата» тощо. Сільськогосподарська комісія регулярно перевіряє роботу бригад і ферм колгоспу, залучає працівників підприємств і установ селища на допомогу хліборобам у напружений час збирання врожаю. Депутат С. О. Крамаренко — водій автопідприємства, ударник комуністичної праці. Виборці поважають свого обранця за виключну уважність до їх потреб і запитів.

Трудящих Макарова обслуговують понад 30 торговельних точок та підприємств. Створено комбінат комунальних підприємств, який має готель, лазню, перукарню, відкрито районний комбінат побутового обслуговування. У 1964 році комбінат переїхав у нове двоповерхове приміщення. В устаткованих сучасною технікою цехах — індивідуального пошиття одягу, ремонту металовиробів, деревообробному працює 217 робітників і 9 інженерно-технічних працівників. Ремонтно-будівельна дільниця № 11 здійснює ремонт житлових і культурно-побутових приміщень. Тут трудяться 32 робітники і 2 інженерно-технічні працівники.

Далеко за межами району й області відома Макарівська районна лікарня. Її колектив за допомогою київських вчених одним з перших у світі розробив і запровадив охоронно-лікувальний режим на основі вчення академіка І. П. Павлова. В хірургічному, терапевтичному, очному, отолярингологічному, електрокардіографічному, гінекологічному, дитячому, неврологічному та інших відділеннях і кабінетах працюють 42 лікарі, 82 чоловіка середнього медичного і 48 чоловік обслуговуючого персоналу. За заслуги в організації охорони здоров'я населення головного лікаря району К. М. Зубкова нагороджено орденом Леніна.

Лікарню часто відвідують делегації з братніх соціалістичних держав і інших зарубіжних країн. О. Гелен Мартікейнен — представник Всесвітньої організації охорони здоров'я ООН 17 жовтня 1962 року записав у Книзі відгуків і пропозицій за дорученням учасників семінару Всесвітньої організації охорони здоров'я з 40 країн, що він висловлює захоплення величезними досягненнями працівників Макарівського центру здоров'я і побачене в цій лікарні перевищило усі їх сподівання, а висока культура медичного обслуговування в сільській місцевості всіх просто вразила.

В рентген-кабінеті Макарівської районної лікарні. 1966 р.

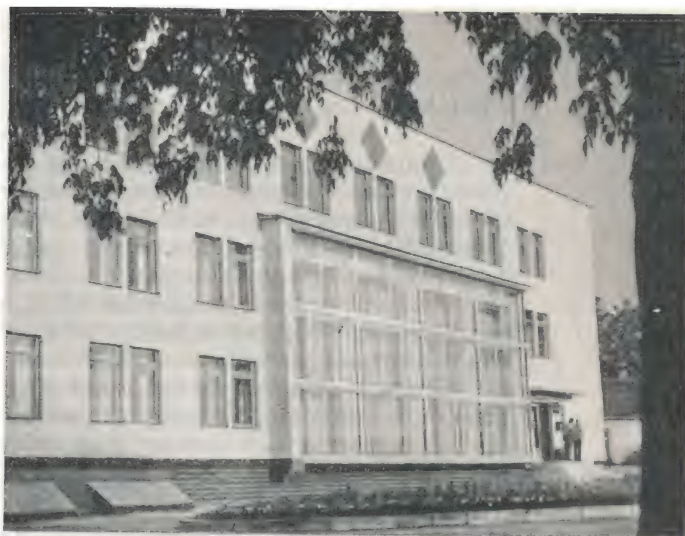

З кожним днем підвищується культурний і освітній рівень населення. В Макарівській середній школі 79 вчителів навчають понад 1000 дітей. Більше 1000 чоловік навчається у вечірній школі. З 1957 року в Макарові працює медичне училище, де 310 дітей трудящих здобувають спеціальності фельдшерів, акушерок, медичних сестер. В 1963 році відкрито музичну школу, в якій 24 кваліфіковані педагоги навчають музики 260 дітей колгоспників, робітників, інтелігенції. Працюють 4 дитячі садки й дитячі ясла.

Жителів селища обслуговують районна бібліотека для дорослих з книжковим фондом 41 143 примірники, районна бібліотека для дітей (одна з кращих в області) з книжковим фондом 32 248 при-

мірників, районний будинок культури, палац піонерів, широкоекранний кінотеатр «Зоря» на 300 місць, чудовий парк культури й відпочинку над Здвижем з літнім кінотеатром, стадіоном, танцювальним майданчиком.

Кращим в області є Макарівський самодіяльний народний театр, заснований у 1918 році як драматичний гурток. Більше 20 років керує його роботою режисер Г. С. Черешнєв, нагороджений за велику і плодотворну роботу в художній самодіяльності орденом «Знак Пошани». В репертуарі театру — «Останні», «Васса Желєзнова» М. Горького, «У неділю рано зілля копала» О. Кобилянської та багато інших п'єс. Вистави театру не раз бачили столичні глядачі, їх транслювали по республіканському телебаченню.

Поштамт у смт Макарові. 1970 р.

В селищі є районний народний музей революційної, бойової і трудової слави, де зібрано краєзнавчі матеріали. Діють народні університети культури, педагогічних і правових знань, 5 лекторіїв і кінолекторіїв. Макарівська районна організація товариства «Знання» — одна з кращих в області. Вона об'єднує 1184 члени товариства, складається з 52 первинних організацій і 8 секцій.

Значну роботу серед трудящих проводить районна організація Українського товариства охорони пам'ятників історії та культури. Члени товариства докладають багато зусиль, щоб нові покоління радянських людей оволодівали духовними скарбами багатовікової історії нашого народу.

Росте, красивішає Макарів. З 1956 року він став селищем міського типу. Його прикрашають нові широкі асфальтовані вулиці і тротуари, стрункі ряди нових будівель, серед яких виділяються облицьовані керамічною плиткою триповерховий поштамт і двоповерховий ресторан «Здвиж», будинок послуг «Умілі руки», універмаг, бібліотека, готель, кінотеатр. Тільки за післявоєнні роки в селищі споруджено понад 500 індивідуальних і 22 дво- і триповерхових житлових будинків, багато адміністративних приміщень. На майдані встановлено пам'ятник В. І. Леніну.

В 1967 році тут відкрито будинок щастя, де за новими радянськими обрядами влаштовують весілля, реєструють новонароджених, вручають паспорти шістнадцятирічним. Жителі Макарова свято бережуть пам'ять про тих, хто віддав своє життя в боротьбі за Вітчизну, за щастя майбутніх поколінь. Щороку проводиться День спогадів про них. В селищі два пам'ятники воїнам Радянської Армії. Напередодні 50-річчя Великого Жовтня в центрі селища споруджено обеліск з чорного полірованого граніту, на якому викарбовано імена односельців, які полягли в боях за Батьківщину. 1970 року споруджено з граніту меморіальну композицію в пам'ять про комсомольців, які загинули в боях за владу Рад.

В Макарові в сім'ї козака народився і виріс відомий письменник, церковний і культурний діяч Д. С. Туптало (1651—1709). Багато років жив тут радянський поет і прозаїк Б. Д. Палійчук. Макарів — батьківщина радянського поета і перекладача С. М. Гордеєва.

Заможно живуть і натхненно трудяться жителі селища. Усвідомлюючи патріотичний обов'язок перед Батьківщиною, вони вносять вагомий вклад у будівництво комунізму.

С. Т. ПОПОВ, Л. Ю. СЄДЄЛЬНИКОВ

БИ́ШІВ

Бишів — село, центр сільської Ради (з 1923 по 1959 рік — районний центр), розташоване по обох берегах річки Лупи, за 22 км від районного центру та за 20 км від автомагістралі Київ—Львів. До найближчої залізничної станції Фастів — 25 км. Населення — 3308 чоловік. Сільській Раді підпорядковані населені пункти Горобіївка, Лубське, Ферма.

Виникнення поселення на місці сучасного Бишева припадає на час спорудження Змійових валів. Бишівське городище належало тоді до Ірпінсько-Здвижівської лінії оборони Київської землі.

Під час монголо-татарської навали, як розповідає одна з історичних легенд, воно було значним населеним пунктом. Натрапивши на добре укріплене городище, що знаходилося на високому лівому березі Лупи й було відрізане глибокою долиною та ровом від решти території, загарбники вирішили зруйнувати його дощенту. Та мешканці, заховавшись за стінами городища, мужньо відбивали всі атаки ворога. Очолював їх сліпий лицар, ім'я якого залишилося невідомим. Кілька днів штурмували укріплення монголи, багато жертв вони понесли, але здобути його не змогли. Городище впало лише внаслідок зради, всі його захисники полягли в бою.

Після монголо-татарської навали Бишів тривалий час був пусткою. Тільки обгорілі головешки та купи попелу нагадували про те, що тут колись жили люди. Ще й досі на бишівських полях знаходять вкриті іржею старі списи і стріли тих давніх часів.

І все ж зручне для оборони місце не могло не привернути уваги наступних поколінь. Над Лупою знову виростало поселення. В першій половині XV ст. воно належало родині Полозів, які походили із старовинного місцевого роду.

В кінці XVI ст. село на тривалий час стає власністю польських шляхтичів Харлінських, відомих не лише жорстокими знущаннями над кріпаками, а й насильницьким насадженням католицизму. Тут спорудили дерев'яний костьол, пізніше, у першій половині XVII ст., з'явився домініканський монастир, якому місцева поміщиця 1644 року подарувала сусідні села Лишню й Добковищину. Боячись гніву селян, ще в першій чверті XVII ст. Харлінські побудували в Бишеві замок.

Коли всю Україну охопило полум'я визвольної війни 1648—1654 рр., бишівці взяли в ній активну участь. У 1649 році вони допомогли козакам, що вступили до Бишева, вигнати з села польську шляхту. Невдача козаків під Берестечком у 1651 році та жорстокі розправи шляхти привели до спустіння багатьох міст і сіл. У списку українських полків, міст, містечок і сіл, населення яких було приведене до присяги на вірність Росії, Бишів значиться як пустка[1]. Однак після возз'єднання України з Росією частина колишніх його мешканців повернулась в своє рідне село. У серпні 1654 року цар подарував містечко братові І. Виговського — Данилові. Жило в ньому на той час 6 шляхтичів, 21 козак і 38 міщан[2].

Коли на Правобережжя знову повернулися польські пани, бишівці не зігнули своєї спини перед ними. В 1665 році вони взяли участь у повстанні під керівництвом Децика і на деякий час знову звільнилися від ненависної шляхти.

Намагаючись використати українське населення у боротьбі проти турецьких і татарських загарбників, польський король 20 червня 1684 року закликав усіх жителів Правобережної України ставати під його прапори для священної війни з «невірними». Це поклало початок виникненню кількох полків, що називали себе козацькими. На чолі деяких з них стояли польські шляхтичі, які прагнули розбагатіти за рахунок грабежів. Одним з таких «полковників» був, зокрема, К. Тишкевич. Зібравши чималий загін, він почав розширювати свої земельні воло-

---

[1] Воссоединение Украины с Россией, т. 3. стор. 51.

[2] Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России, т. 10. СПб., 1878, стор. 239, 240, 671, 672 798.

діння. В лютому 1685 року К. Тишкевич захопив Бишів, вигнавши звідти його власників Харлінських і Бржеських. Одержавши згодом грамоту на захоплені маєтки, він продовжував чинити сваволю над населенням.

Боротьбу українського населення проти шляхетської Польщі, за возз'єднання Правобережної України з Росією очолив фастівський полковник Семен Палій. У січні 1690 року він відрядив до Бишева сотника Зеленського з військом, вручивши йому пернач на знак того, що Бишів переходить під владу правобережного козацтва. При появі козаків бишівські міщани повстали проти Тишкевича. Під керівництвом козака Дзежа вони захопили замок і маєток Тишкевича, якому ледве вдалося врятуватися. Пізніше Тишкевич повернувся до Бишева, але 1694 року жителі села, закликавши на допомогу Федора Сліпого — сотника Семена Палія, вигнали з маєтку дружину К. Тишкевича і знищили всі документи, що надавали їй право володіти селянами й землею. Бишів знову перейшов під владу правобережного козацтва[1].

Після 1711 року до Бишева повертаються польські шляхтичі Харлінські, знову починаються нелюдські знущання над підлеглими. Відновлюється й домініканський монастир. Бишівці змушені були кидати рідні оселі й тікати за річку Ірпінь, на територію, підвладну Росії. Так, у 1741 році на Васильківському форпості просив дозволу оселитися у селі Глевасі, що під Києвом, втікач із Бишева К. Гаврилов, пізніше інший бишівець В. Сніжко тут же заявляв: «...за имеющеюся тамо униею жить невозможно».

Тяжке соціальне й національне гноблення були причиною того, що під час Коліївщини на боротьбу з гнобителями піднялися не тільки кріпаки, а й козаки надвірної сотні Харлінського. Коли влітку 1768 року до Бишева прибув сподвижник Максима Залізняка Іван Бондаренко, його радо вітали усі бишівці, а надвірні козаки приєдналися до загону народних месників і допомогли розправитися з тими, хто знущався над селянами. Повстанці вбили кількох орендарів, шляхтичів та ксьондза. З Бишева загін повстанців, поповнений селянами і козаками, рушив на Рожів, Андріївку, а потім на Макарів. Пам'ять про Бондаренка довго жила серед мешканців села. Відома народна пісня про Бондаренка, що дійшла до нашого часу, записана в 1935 році саме в Бишеві. 1768 року тут побував також інший гайдамацький ватажок — Савка Плиханенко[2].

У 1775 році Бишів став містечком, в якому регулярно збиралися ярмарки. Після возз'єднання Правобережної України з Лівобережною в складі Росії Бишів був включений до Київського намісництва, а з 1796 року — Київської губернії. Хазяйнування Харлінських в містечку тривало до 1843 року, коли маєток за борги був проданий з публічних торгів. Нова власниця бишівських кріпаків — княгиня Сесілія Радзівілл — визискувала їх не менше ніж її попередник. Десь менше як за десять років їй удалося, користуючись дармовою працею закріпаченого селянства, зібрати немалий капітал — 70 тис. крб. сріблом, які вона, помираючи, заповіла використати на будівництво кам'яного латинського костьолу і шпиталю для католиків, хоч в цей час в містечку проживало лише 43 католики, з загальної кількості населення 2902 чоловік.

У другій чверті XIX ст. в Бишеві виникають перші невеликі підприємства. 1825 року відкрито винокурний завод[3], а в 1845 році тут уже діяли цукровий і шкіряний заводи[4].

Становище селян, як і раніше, залишалося тяжким. Управитель маєтку Чубинський грубо порушував інвентарні правила 1847 року, які обмежували повинності на поміщика, жорстоко поводився з кріпаками, гнав їх на панщину за 50 км від Бишева, не зараховуючи днів, витрачених на перехід, відбирав у них наділи.

---

[1] Архив Юго-Западной России, ч. 3, т. 2, стор. 187, 191—195, 317.
[2] Український архів, т. 2, стор. 30.
[3] Київський облдержархів, ф. 921, оп. 1, спр. 893, арк. 1, 10.
[4] О. О. Нестеренко. Розвиток промисловості на Україні, ч. 1, стор. 442.

Непосильним тягарем лягли на селян і викупні платежі після реформи 1861 року. Згідно з уставною грамотою, право на землю діставали 256 дворів (55 з тяглом, 192 піших і 9 городників), в яких налічувалося 786 ревізьких душ. За 2586 десятин землі, що виділялася селянам, було начислено 3312 крб. 23 коп. оброку, капіталізація цієї суми склала 55 203 крб. 83 коп. Таких грошей у селян не було, тому держава виплатила цю суму поміщикам, селяни ж повинні були повертати банку протягом 49 років щорічно по 3312 крб. 23 коп. Пізніше селяни Бишева викупили ще 258 десятин 234 сажені землі, за яку було начислено 4740 крб. 83 коп. На погашення одержаної позики треба було виплачувати щорічно (теж протягом 49 років) 284 крб. 45 коп. Таким чином викупний платіж зріс до 3596 крб. 68 коп. За уставною грамотою селяни не могли випасати худобу на землі поміщика, не мали права ловити рибу та користуватися лісом, який поміщик залишив за собою[1].

У другій половині XIX ст. Бишів став волосним центром, йому підпорядковувались 2 містечка, 15 сіл і 22 хутори. Поступово він розростався і став не лише адміністративним, а й економічним центром волості. В 1900 році тут налічувалось 2 водяні і 1 вітряний млини, 5 кузень, 25 різних лавок[2].

Наприкінці XIX ст. бишівські селяни ще більше терпіли від малоземелля, злидні панували майже в кожній родині. Із 4777 десятин земельного фонду селянам належало тільки 2947 десятин, тобто менше десятини на члена сім'ї (у Бишеві тоді проживало 3604 чоловіка), в той час як поміщики володіли 1728, церква — 83 десятинами землі[3].

Соціальні суперечності з кожним роком посилювалися, незадоволення бідноти зростало. Піднесення робітничого руху й поява перших соціал-демократичних організацій у країні в 90-х роках XIX ст. сприяли розгортанню класової боротьби і в Бишеві. Велику революційну роботу серед своїх земляків проводив уродженець містечка робітник Київського заводу Південно-російського товариства (нині «Ленінська кузня») К. С. Польченко.

Відносини між поміщицькою економією і біднотою села особливо загострилися в останні роки XIX ст., коли орендарем маєтку став Зіхман. Найбільші суперечки виникали з-за прогону худоби через поруб в урочищі Костяжі, до якого щільно прилягали селянські наділи. Здавна селяни випасали худобу на своїх толоках, гонили її через поруб до водопою. Орендар заборонив пускати худобу на територію порубу, а коли його слуги заставали її там, селянам доводилось платити по 1—2 крб. штрафу на користь економії. 24 травня 1893 року волосний старшина разом з слугами Зіхмана захопили 50 голів селянської худоби, але власники корів накинулись на старшину, повалили його, зірвали посадові відзнаки й почали бити, погрожуючи позбавити життя[4]. 6 травня 1896 року орендар телеграфував Київському губернатору про те, що селяни бунтують, б'ють службовців економії. Він просив негайно вжити серйозних заходів до «бунтівників», бо місцева влада виявилася безсилою.

На початку серпня 1896 року 500 селян Бишева розпочали самовільну порубку поміщицького лісу. Вони прогнали урядника і сторожів економії, які намагалися їм перешкодити, і вирубили 50 десятин лісу. Царські власті жорстоко розправилися з селянами, 54 чоловіка засудили до ув'язнення.

Та боротьба не припинялася. З новою силою спалахнула вона в 1905 році. Селяни почали відкрито вимагати поділу поміщицької землі. Властям вдалося і цього разу розправитися з трудящими. Їх керівника І. В. Цесарського, що закликав односельців захоплювати поміщицьку землю, заслали до Сибіру на 5 років. Поліції та суддям він кинув у вічі: «Діждеться народ правди, діждеться такої влади, що всю панську землю роздасть бідним».

---

[1] Київський облдержархів, ф. 4, оп. 99, спр. 508, арк. 1—9, 108, 181.
[2] Список населенных мест Киевской губернии, стор. 74, 75.
[3] Там же, стор. 74.
[4] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 442, оп. 691, спр. 172, арк. 26.

Селяни не заспокоювалися. У червні 1906 року бишівський пристав повідомляв, що на полі поміщиці Ілляшевичової проходить страйк і страйкуючі не допускають штрейкбрехерів[1]. В листопаді того ж року відбувся виступ новобранців. Вони повибивали вікна в будинках сільських багатіїв і крамарів, побили десятського та урядника. Лише загін стражників, який прибув з Макарова, розігнав незадоволених, тому що їх виступ загрожував перерости у відкрите повстання всього населення[2].

Селянство, яке складало основне населення містечка, страждало від малоземелля. На 1912 рік з 663 селянських господарств 2 зовсім не мали землі, 14 — належало менше однієї десятини, 219 — від 1 до 3 десятин землі. 277 господарств мали від 3 до 6 десятин, 126 — від 6 до 10. У той же час в руках 34 дворів, що володіли 10 десятинами кожен, зосередилося 600 десятин землі. Малоземельні селяни були погано забезпечені худобою, 117 з них не мали її зовсім[3].

Медичне обслуговування населення було незадовільним. У містечку діяли лише приймальна палата на двоє ліжок, яку обслуговував один фельдшер, та невелика приватна аптека.

Освітні заклади були неспроможні задовольнити потреб жителів містечка. Основна маса населення залишалася неписьменною. Більшість дітей шкільного віку взагалі не відвідували школу. Однокласну парафіяльну школу тут було відкрито 1861 року. Знаходилась вона спочатку в найманому приміщенні. Лише через 5 років збудували для неї на кошти селян невелику хатину, де один учитель навчав грамоти 40 дітей.

Коли в Бишеві стало відомо про перемогу Лютневої буржуазно-демократичної революції, робітник К. С. Польченко в один з ярмаркових днів зібрав мітинг. На ньому були присутні жителі Бишева та навколишніх сіл. Організатор мітингу високо підняв над головою портрет царя й запитав людей: «Знаєте, хто це?» «Цар. Помазаник божий!» — вигукнув жандарм, що об'явився тут. — «Не помазаник божий, а кровопивця», — відповів К. С. Польченко і розірвав портрет. Після мітингу натовп рушив до волосної управи. Селяни роззброїли поліцію, а портрети царя познімали і спалили[4]. Протягом 1917 року в Бишеві наростала революційна боротьба за землю. У червні 1917 року на сільському сході прийнято постанову, в якій вимагалося, щоб землю поміщиків, казни та церкви передати до рук трудящого люду без викупу.

Після перемоги Великої Жовтневої соціалістичної революції у січні 1918 року в Бишеві встановлено Радянську владу, утворено ревком. Під його керівництвом селяни розподілили між собою поміщицьку землю, рухоме й нерухоме майно.

В лютому 1918 року контрреволюційна Центральна рада закликала на Україну німецьких окупантів. Селяни Бишева піднялися на боротьбу проти загарбників і їх буржуазно-націоналістичних прислужників. Для «втихомирення» населення в травні того ж року до Бишева прибув загін німецьких солдатів в кількості 150 чоловік. Окупанти зажадали від селян протягом одного дня повернути поміщицьку землю і майно, здати велику кількість продовольства. Багатьох селян вони побили нагаями.

Трудящі Бишева і навколишніх сіл не скорилися інтервентам. Вони організували партизанський загін, який очолив Г. О. Москальчук, уродженець села Вільного[5]. Загін не раз завдавав ударів спочатку окупантам, а потім загонам петлюрівців. 21 лютого 1919 року Богунський і Таращанський полки 1-ї Української радянської дивізії визволили Бишів.

---

[1] Київський облдержархів, ф. 1260, оп. 3, спр. 1560, арк. 53.
[2] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 442, оп. 856, спр. 643, арк. 2—3.
[3] Итоги переписи скота у сельского крестьянского населения Киевской губернии в 1912 году, стор. 175.
[4] Газ. «Перемога», 7 листопада 1966 р.; газ. «Ленінська зоря» (Макарів), 22 червня 1967 р.
[5] Київський облдержархів, ф. Р-5196, оп. 1, спр. 1, арк. 10.

Але вже у вересні того ж року містечко захопили білогвардійські війська Денікіна. Силою зброї вони повертали поміщикам конфісковане селянами майно, відновлювали старі монархічні порядки. Одного з радянських сільських активістів — М. Г. Грищенка денікінці повісили[1].

У грудні 1919 року частини Червоної Армії вигнали денікінців з Бишева і відновили Радянську владу. Тоді ж створено партійний осередок[2]. 7-го січня 1920 року організовано волосний і сільський ревкоми[3]. Головою волревкому був Т. Н. Грибок, сільревком очолював І. Й. Степа. В складних умовах сільревком докладав багато зусиль, щоб розв'язати продовольче і земельне питання, налагодити освіту і охорону здоров'я. Але в травні 1920 року Бишів захопили білополяки, які знову відновили буржуазно-поміщицькі порядки. В червні 1920 року частини Червоної армії визволили містечко від загарбників. Місцеве населення активно допомагало червоноармійцям у боротьбі проти білополяків і петлюрівців. Селяни зі зброєю в руках завдавали ударів по відступаючих польських військах, за що інтервенти піддали містечко артилерійському обстрілу, від якого загинуло 20 і було поранено 40 жителів[4].

Після вигнання білополяків і відновлення Радянської влади волосний та сільський ревкоми організували трудящих на відбудову народного господарства і зміцнення органів Радянської влади. Волревком провів підготовку до організації комітетів незаможних селян і виборів до Рад. 7 серпня 1920 року в Бишеві було створено комнезам. КНС проводив велику роботу щодо зміцнення Радянської влади на селі, організації бідноти і середняків на боротьбу з куркулями.

Населення тероризували банди, які намагалися зірвати заходи Радянської влади. На початку жовтня 1920 року червоноармійці спільно з населенням успішно відбили напад однієї з банд на Бишів. Для посилення боротьби з бандитизмом трудящі на загальних зборах у грудні 1920 року створили селянську міліцію і загін самооборони, очолений селянином-бідняком К. К. Ковалем[5].

У травні 1921 року відбулися вибори до сільської Ради. Першим головою виконкому став І. Й. Степа[6]. Партійна організація, сільська Рада і комнезам у надзвичайно складних умовах напруженої класової боротьби, переборюючи шалений опір куркульства, організували виконання продрозверстки, допомогу бідноті в обробітку землі, відкрили сільський клуб і лікарню на 25 ліжок.

Внаслідок проведеної у 1923 році адміністративної реформи Бишів став районним центром і увійшов до складу Київського округу. Його населення з прилеглими хуторами на 31 грудня 1924 року становило 5413 чоловік. У листопаді 1924 року відбулися чергові вибори до сільських Рад. До Бишівської сільради обрали 62 депутати, з них 56 чоловіків і 6 жінок. 32 депутати були письменними, 17 — малописьменними, 11 — неписьменними. Серед депутатів було 2 комуністи і 7 комсомольців, 25 депутатів — члени КНС[7].

Того ж року в Бишеві створюється комсомольська організація, яку очолив демобілізований з Червоної Армії С. Т. Кромбет. Комсомольці розгорнули велику культосвітню роботу: обладнали сільський клуб, створили гуртки художньої самодіяльності, доклали багато зусиль для організації роботи лікнепу, 1924 року в клубі встановлено перший радіоприймач.

Долаючи всілякі труднощі, комуністи, комсомольці й актив села проводили значну роботу по благоустрою Бишева. В 1925 році було відкрито районний сельбуд, дитячий майданчик.

---

[1] І. К. Рибалка. Відновлення Радянської влади на Україні (1918—1919), стор. 58.
[2] Київський облдержархів, ф. Р-5196, оп. 1, спр. 1, арк. 11, 14.
[3] ЦДАЖР УРСР, ф. 360, оп. 1, спр. 12, арк. 116.
[4] Київський облдержархів, ф. Р-5196, оп. 1, спр. 1, арк. 10—12.
[5] АІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 1, спр. 171, арк. 59; Київський облдержархів, ф. Р-3, оп. 2, спр. 20, арк. 16; спр. 28, арк. 41.
[6] Київський облдержархів, ф. Р-3, оп. 1, спр. 249, арк. 23.
[7] Там же, ф. Р-112, оп. 1, спр. 486, арк. 190.

У 1927 році створюється ТСОЗ під назвою «Червоний шлях», до якого першими вступили 5 комуністів і 9 комсомольців, головою обрали С. Т. Кромбета. Важко було господарювати членам ТСОЗу. Вони мали всього два плуги, три борони, кілька возів, четверо коней, не було господарських будівель. Держава допомогла товариству придбати жатку, молотарку, двигун, сівалку. Восени 1928 року трудівники Бишева урочисто проводжали в поле перший трактор «Фордзон», за кермом якого сидів комуніст О. М. Балабан[1].

22 грудня 1928 року ТСОЗ «Червоний шлях» було реорганізовано в колгосп «Радянське поле». Артіль швидко зростала. Навесні 1930 року вона вже об'єднувала 229 господарств, мала 1033 га землі, 151 коня, 109 голів великої рогатої худоби, 76 свиней. Дбаючи про колгоспниць, артіль організувала на час сільськогосподарських робіт дитячі ясла на 50 дітей і патронат для 20 сиріт[2].

В 1929—1930-х роках селяни-бідняки й середняки, переконавшись на прикладі колгоспу «Радянське поле» у перевагах колективного господарства, утворили ще 4 сільгоспартілі.

Колективізація проводилась в умовах запеклого опору куркулів. Вони нищили худобу, чинили підпали. Так, 25 березня 1930 року куркулі підпалили колгоспну стайню, в якій згоріло 6 коней, упряж і 200 пудів фуражу[3].

У 1933 році в Бишеві створено МТС, яка спочатку мала 20 тракторів. 1941 року в МТС вже налічувалося 76 тракторів, 12 комбайнів, 17 вантажних автомашин, 11 льонобралок, 24 складні молотарки. В 1936 році в МТС організувалася перша жіноча тракторна бригада, до якої входили К. Т. Депутат, А. С. Крючкова, С. М. Веремієнко, М. К. Швед, А. Г. Медведська, Т. М. Каран та інші[4]. За збирання високих врожаїв та рекордний виробіток на тракторі колгоспниця Н. Н. Грибовська і тракторист М. О. Коба стали учасниками Всесоюзної сільськогосподарської виставки. Останнього нагороджено срібною медаллю ВСГВ.

Високими врожаями славився колгосп ім. ВКП(б). В 1940 році тут зібрали по 205 цнт картоплі на площі 61 га, а городня бригада А. О. Швидкого — по 500 цнт капусти з гектара.

Напередодні Великої Вітчизняної війни в Бишеві діяли промислові підприємства: цегельний і черепичний заводи, торфовидобувна та ткацько-промислова артілі[5].

Багато зробили партійна та комсомольська організації для піднесення освіти й культури в селі. У 1934 році тут відкрито середню школу. У 1940/41 навчальному році працювало 28 вчителів, які навчали 400 дітей.

Заможно й культурно жили колгоспники Бишева. В мальовничому парку над річкою Лупою височів будинок культури. В його бібліотеці налічувалось понад 20 тис. книг. Пишалися бишівці добре обладнаною лікарнею на 55 ліжок. Побутові потреби жителів обслуговували кілька магазинів, їдальня, пекарня.

Напад фашистської Німеччини перервав мирне життя трудящих. Сотні жителів Бишева на заклик Комуністичної партії і Радянського уряду вступили до лав Червоної Армії, щоб захищати Вітчизну, працювали на спорудженні оборонних рубежів під Києвом. З сім'ї Швидких пішли на фронт брати Андрій, Іван, Микола і Петро. Добровільцем вступила в Червону Армію й їх сестра Ганна. Спочатку вона була рядовим бійцем, потім — розвідником. Після тяжкого поранення стала операційною медсестрою, пройшла шлях від України до Кенігсберга і до кінця війни працювала в госпіталі. Радянський уряд високо оцінив заслуги старшини

---

[1] Київський облдержархів, ф. Р-5196, оп. 1, спр. 1, арк. 8.
[2] Київський облдержархів, ф. Р-353, оп. 1, спр. 3750, арк. 54; газ. «Колективізатор Бишівщини», 23 травня 1930 р.
[3] Газ. «Колективізатор Бишівщини», 8 квітня 1930 р.
[4] Газ. «За більшовицькі колгоспи» (Бишів), 7 вересня 1940 р.
[5] Київський облпартархів, ф. 5, оп. 2/1, спр. 102, арк. 6.

медичної служби Ганни Швидкої, нагородивши її орденом Червоної Зірки та багатьма медалями[1].

9 липня 1941 року гітлерівці вдерлися в Бишів[2]. Першого ж дня окупації вони пограбували універмаг, а також базу райспоживспілки, будинок культури перетворили на зсипний пункт, а школу — на лазарет для фашистських солдатів. Окупанти зруйнували пам'ятник В. І. Леніну, знищили МТС і багато житлових будинків колгоспників, вирубали сад біля лікарні. З колишніх куркулів на селі було організовано місцеву поліцію. Фашистські недолюдки розстріляли редактора районної газети Т. Я. Конопатську, голову правління райспоживспілки Ф. С. Коваленка, колгоспників-активістів Я. Т. Манченка, М. С. Плясуна, батьків голови колгоспу С. Т. Кромбета та інших патріотів. 24 жителів Бишева окупанти живими кинули до криниці, що на шляху до Чорногородки, і закидали їх гранатами. Особливо жорстоко, по-звірячому знущалися вороги над Я. Т. Манченком. Червоногвардієць, колишній член комнезаму, один з організаторів колгоспу, він з перших днів війни пішов у підпілля. Поліції вдалося в грудні 1941 року схопити його й передати гестапо. Напівроздягненого й облитого кров'ю, після нелюдських тортур, його довго водили по селу. Потім у супроводі двох поліцаїв відправили пішки до Фастова. По дорозі фашистські прихвосні викололи Я. Т. Манченку очі і відрубали голову. У 1943 році фашисти закатували насмерть і дружину Якова Трохимовича — Євдокію Макарівну. 160 юнаків і дівчат села ворог вивіз на рабську працю до Німеччини.

З перших днів фашистської окупації трудящі села чинили опір загарбникам. У рядах народних месників боролось чимало бишівців, зокрема М. В. Манченко, В. Т. Кромбет та інші. В травні 1942 року бишівські підпільники сконструювали радіоприймач, слухали зведення Радянського інформбюро й поширювали їх у своєму та навколишніх селах.

Народна боротьба проти німецько-фашистських загарбників значно посилилась після знаменитого рейду партизанського з'єднання С. А. Ковпака. В Бишівський район була направлена спеціальна група, яка допомогла об'єднати сили місцевих партизанів. 5 травня 1943 року утворився Бишівський партизанський загін, командиром якого став Є. П. Тішаков, комісаром — І. С. Самійленко, начальником штабу — І. Н. Федоров. Для зміцнення оперативного керівництва окремими партизанськими загонами штаб з'єднання партизанських загонів Київської області сформував з них партизанські батальйони. 16 червня 1943 року Бишівський партизанський загін увійшов до складу 4-го батальйону, який очолювали Т. Я. Коротюк та І. О. Осипенко[3].

Більше 1100 жителів Бишева брали участь у Великій Вітчизняній війні. 410 чоловік віддали своє життя в боях за Батьківщину. Понад 350 бишівців нагороджені орденами й медалями Радянського Союзу.

8 листопада 1943 року 126-й та 131-й стрілецькі полки 71-ї стрілецької дивізії 1-го Українського фронту визволили Бишів від німецько-фашистських окупантів. В боях за село особливо відзначились роти, якими командували старші лейтенанти М. А. Слукін та І. С. Циганков. І. С. Циганков загинув у Бишеві смертю хоробрих і тут похований.

Жителі села всі свої сили спрямували на допомогу фронтові, на відбудову зруйнованого фашистами господарства. В 1944 році хлібороби Бишева і району здали до фонду Червоної Армії 84 тис. пудів зерна. Переборюючи труднощі, вони успішно провели сільськогосподарські роботи. В час жнив ланка з чотирьох колгоспниць — Є. Я. Андрійко, С. Т. Швидкої, У. К. Бондар та М. І. Давидюк — щоденно нав'язувала 4800 снопів.

---

[1] Газ. «Радянське село», 7 березня 1948 р.
[2] Німецько-фашистський окупаційний режим на Україні, стор. 397.
[3] Киевщина в годы Великой Отечественной войны, стор. 304—306.

В артілях не вистачало техніки, кожен колгосп обслуговував лише 1 трактор і 2 автомашини. Тому багато важких робіт доводилось виконувати вручну. Допомагали батькам і діти. Влітку 1945 року бишівські школярі виробили 2647 трудоднів на збиранні колосків і на заготівлі картопляних вічок для садіння[1].

Відроджувалися культурно-освітні заклади і житла для трудящих. На недільнику, присвяченому відбудові середньої школи, що відбувся на початку червня 1946 року, працювало 150 чоловік. З допомогою держави та артілей споруджувалися нові і ремонтувалися старі житла для родин радянських воїнів, які загинули на фронті.

Протягом 1945—1946 рр. у мирну працю бишівців включилось 289 демобілізованих воїнів. Методом народної будови було споруджено приміщення МТС, закладено парк у центрі села. 7 листопада 1947 року, в день 30-річчя Великої Жовтневої соціалістичної революції, відкрито пам'ятник Володимиру Іллічу Леніну.

Бишівські комсомольці на заклик партії їхали відбудовувати заводи і шахти Донбасу. 6 жовтня 1947 року 50 кращих комсомольців Бишева і району виїхали на відбудову підприємств Києва[2]. На будови першої післявоєнної п'ятирічки виїхало з села понад 200 юнаків і дівчат. Трудящі Бишева взяли активну участь і в спорудженні зрошувальної системи на річці Ірпені.

Активними учасниками всіх господарських заходів були жінки. Колгоспницю Т. А. Дідушко, матір чотирьох дітей, чоловік якої загинув на фронті, зразу ж після визволення села обрано членом правління артілі. Незабаром вона очолила колектив працівників тваринницької ферми, а потім — бригаду переробки льону. За 7 місяців 1947 року славна трудівниця виробила 315 трудоднів[3].

15 червня 1950 року трудівники артілей ім. ВКП(б), ім. 1 Травня, ім. Воровського, ім. Петровського вирішили об'єднатись в один колгосп, який назвали ім. Сталіна[4]. З того часу в селі було три колгоспи — ім. Ілліча, ім. Сталіна та «Більшовик».

У наступні роки, виконуючи рішення вересневого (1953 року) Пленуму ЦК КПРС, колгоспи Бишева досягли значних успіхів. Новий порядок планування, посилення матеріальної зацікавленості колгоспів і колгоспників у дальшому розвитку громадського господарства відкрили нові горизонти. Значно зросли прибутки артілей. Так, у 1953 році прибуток колгоспу «Більшовик» становив 1160 тис. крб., в 1957 досяг 2 млн. крб. У колгоспі ім. Ілліча прибутки збільшились з 700 тис. до 2,5 млн. крб. На цій основі підвищився матеріальний рівень життя хліборобів. Трудівники артілі «Більшовик» одержали на кожний трудодень по 12 карбованців (в тогочасному грошовому обчисленні).

У передовому колгоспі ім. Сталіна, де головою була комуніст О. Ю. Бабиченко, в 1958 році на кожні сто га угідь було вироблено по 403 цнт молока і 76 цнт м'яса. Артіль зайняла в районі перше місце по виробництву продуктів тваринництва. Краща доярка В. М. Бондар надоїла по 4107 кг молока від кожної корови. В колгоспі споруджувались типові механізовані корівники і свинарники.

У вересні 1959 року 3 бишівські артілі об'єдналися в одну, яку назвали іменем Ілліча. 1967 року тут працювало 36 тракторів, 24 комбайни, 33 вантажні автомашини, 113 електромоторів. На тваринницьких фермах налічувалось 1000 корів.

Колгоспники самовіддано трудилися, збільшуючи виробництво сільськогосподарської продукції. Середньорічна врожайність зернових з гектара підвищилася з 14,5 цнт в 1961—1965 рр. до 20 цнт в 1966—1967 рр. В ювілейному 1967 році на кожні 100 га сільськогосподарських угідь вироблено по 61 цнт м'яса і 382 цнт молока. Успішно розвивалось також садівництво і овочівництво. Річний валовий

---

[1] Газ. «Радянське село», 1 січня 1946 р.
[2] Газ. «Радянське село», 9 жовтня 1947 р.; 9 травня і 10 червня 1948 р.
[3] Газ. «Радянське село», 31 серпня 1947 р.
[4] Газ. «Радянське село», 18 червня 1950 р.

доход артілі становив у 1967 році — 1,2 млн. крб. Зростала й оплата людино-дня. В 1959 році вона становила 1 крб. 45 коп., в 1967 — 3 крб. 28 копійок.

Славиться Бишів своїми трудівниками. Завдяки їх самовідданій праці в 1958 році усі 3 бишівські колгоспи були учасниками ВСГВ, а в 1967 артіль ім. Ілліча стала учасником Виставки досягнень народного господарства СРСР. Їй, як переможцеві соціалістичного змагання на честь 50-річчя Великого Жовтня, вручено на вічне збереження пам'ятний Червоний прапор райкому КП України і райвиконкому. Протягом 1958—1959 рр. 9 кращих трудівників Бишева удостоєні урядових нагород, зокрема орденів Леніна — О. Ю. Бабиченко, П. Е. Білоус і М. І. Пінчук, ордена Трудового Червоного Прапора — доярка В. М. Бондар. В 1966 році за успішне виконання семирічного плану орденами і медалями нагороджено 12 чоловік, в т. ч. орденом Леніна — майстер високих урожаїв льону ланкова М. І. Сироватка, орденами Трудового Червоного Прапора — ланкова-овочевод Н. В. Савченко, голова колгоспу ім. Ілліча М. Ф. Солодовников.

Значну допомогу подавало колгоспові Бишівське відділення «Сільгосптехніки». Бригадир цього відділення М. І. Правдивий у 1966 році відзначений орденом Трудового Червоного Прапора.

В лютому 1969 року на базі місцевого колгоспу створено радгосп ім. Ілліча, який успішно перевиконав завдання восьмої п'ятирічки по виробництву молока, м'яса, овочів. План продажу державі зерна радгосп виконав на 176, картоплі — на 134,4, овочів — на 164,7, молока — на 172,6 проц. За творчі здобутки в колгоспному виробництві 1971 року орденами Трудового Червоного Прапора нагороджені доярка О. І. Коваль, трактористи І. В. Кромбет та В. М. Погорілий. Другого ордена Трудового Червоного Прапора удостоєно директора радгоспу М. Ф. Солодовникова. Щоб далі підвищити продуктивність праці, запроваджується комплексна механізація тваринницьких ферм, будуються нові типові приміщення для майстерень, складів тощо.

Організуючою і керівною силою соціалістичних перетворень у Бишеві є партійна організація, яка об'єднує 133 комуністи. 73 з них безпосередньо працюють у радгоспному виробництві, на його вирішальних ділянках: 28 комуністів — механізатори, 22 — тваринники, 23 — рільники. Велика роль в організації трудящих на успішне виконання державних планів і соціалістичних зобов'язань належить сільській Раді, депутатами якої є 50 трудівників. При сільраді працюють 9 постійних комісій: планово-бюджетна, сільськогосподарська, культурно-освітня, охорони здоров'я, шляхового будівництва і благоустрою, торгівлі, громадського харчування, народної освіти, сприяння сім'ї і школі.

Село росте, будується, стає красивішим. Радують зір новий будинок культури на 450 місць, двоповерхові адміністративні будинки, в яких розмістились сільська Рада, поштове відділення, ощадна каса, радіовузол, контора радгоспу, кабінет політичної освіти, що працює на громадських засадах. На місці убогих хат під солом'яними стріхами тільки за 10 років (1961—1970) виросли 560 житлових будинків. Тепер у кожній оселі — телевізор, радіола, в багатьох — газові плити, холодильники, пральні машини. До послуг трудящих — 9 магазинів, їдальня, лазня.

Великі зміни прийшли в кожну радянську сім'ю. До революції все багатство куркульського наймита Т. Н. Дубини складалося з кособокої хати та мізерного клаптя неродючої землі. Для родини з 10 чоловік не було вдосталь ні хліба, ні взуття, ні одягу. Діти кожного ранку збиралися не до школи, а на роботу до багатіїв. У роки громадянської війни Т. Н. Дубина захищав Радянську владу від ворогів. Діти його й онуки здобули щасливе життя. Найстарший син Дмитро має вищу юридичну освіту, Василь — педагогічну, Іван став бухгалтером. Вищу та середню освіту здобули й інші діти колишнього наймита. Щасливими стали й онуки його. Так, син Івана Валерій закінчив Українську сільськогосподарську академію і працює тепер у науково-дослідному інституті; Андрій навчається у військовій академії.

Свято бережуть трудящі села пам'ять про тих, хто віддав своє життя за Батьківщину. В Бишеві встановлено пам'ятники радянським воїнам, що загинули при його визволенні, командиру танкового полку підполковнику А. П. Колесову, редактору газети Т. Я. Конопатській, закатованій фашистами.

Сучасний Бишів — велике, культурне село. Тут працюють середня школа, в якій навчається близько 600 дітей трудящих, допоміжна школа-інтернат на 150 учнів, заочна середня школа, де здобуває освіту понад 600 чоловік працюючої молоді, філіал Макарівської музичної школи, дитячі дошкільні заклади. Культурний відпочинок трудящих забезпечують будинок культури і 2 клуби, 4 бібліотеки з книжковим фондом більше 40 тис. томів. Є в Бишеві і самодіяльна кіностудія. Місцеві аматори створили двосерійний фільм «По країні рідній». Жителі села передплачують 4200 примірників газет і журналів. З 1957 року працює місцеве радіомовлення, з 1958-го видається багатотиражна радгоспна газета «Шляхом Леніна». В селі діють народні університети педагогічних знань і культури, первинна організація товариства «Знання», яка є однією з кращих у районі.

У Бишеві — численний загін інтелігенції. Серед них 76 учителів, 26 спеціалістів сільського господарства, 33 медичні працівники. За роки Радянської влади Бишівську середню школу закінчили 797 чоловік. 218 з них стали вчителями, 111 — спеціалістами сільського господарства, 53— інженерами, 20 — лікарями, 173 — механізаторами, 77 — офіцерами Радянської Армії.

У Бишеві 1923 року народився український радянський письменник М. Я. Олійник; в місцевій школі навчався письменник Б. Й. Чалий.

Змінилося обличчя села, змінився побут його жителів. Культурно й заможно живуть вони. Згуртовані навколо рідної Комуністичної партії, трудящі докладають всі зусилля, щоб успішно розв'язувати нові завдання комуністичного будівництва.

В. М. КУЛАКОВСЬКИЙ, С. Т. ПОПОВ, Л. Ю. СЄДЄЛЬНИКОВ

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ, ЦЕНТРИ СЕЛИЩНОЇ І СІЛЬСЬКИХ РАД МАКАРІВСЬКОГО РАЙОНУ

АНДРІЇВКА — село, центр сільської Ради, розташоване на березі річки Здвижу, за 12 км від районного центру та найближчої залізничної станції Бородянка. Населення — 1640 чоловік. Сільраді підпорядковане село Червоногірка.

В Андріївці — центральна садиба колгоспу ім. Леніна, який має 3900 га землі, в т. ч. 2200 га орної. Основний напрям господарства — вирощування зернових культур. Розвинуто тваринництво. За сумлінну працю ланкову Г. І. Самусенко та бригадира механізаторів С. І. Шума нагороджено орденом Леніна, комбайнера П. П. Кононенка — орденом Жовтневої Революції.

В селі — середня школа, консультаційний пункт Макарівської заочної середньої школи, 2 клуби, будинок культури, бібліотека. При будинку культури є народний хор — лауреат кількох республіканських конкурсів і фестивалей.

Під час першої російської буржуазно-демократичної революції 1905—1907 рр. сюди приїздили члени Макарівського соціал-демократичного гуртка, які вели серед селян агітацію проти поміщиків. 15 липня 1917 року селяни захопили 200 га поміщицької землі, проте виступ було придушено.

В роки тимчасової німецько-фашистської окупації в селі діяла підпільна група.

Уродженцю Андріївки А. А. Петриченку за мужність і відвагу, виявлені в боях з німецько-фашистськими загарбниками, посмертно присвоєно звання Героя Радянського Союзу.

На території Андріївки знайдено кам'яні знаряддя праці доби бронзи (II тисячоліття до н. е.) та виявлено давньоруське городище — залишки літописного міста Вздвиженська, за народними переказами міста Андрієва.

БÓРІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 25 км від районного центру. Населення — 639 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Лисиця, Садки-Строївка, Шнурів Ліс.

У Борівці — центральна садиба колгоспу «Комсомолець», який має 2400 га землі, в т. ч. орної — 1627 га. Це багатогалузеве господарство, що спеціалізується на вирощуванні пшениці, картоплі та виробництві молока і м'яса.

У селі є восьмирічна школа, клуб, бібліотека.

Борівка заснована в середині XVIII століття.

В період тимчасової німецько-фашистської окупації в селі діяла підпільна організація, яку очолював І. С. Тумик. Уродженець села танкіст Я. С. Клименко — повний кавалер ордена Слави.

ВЕЛИ́КИЙ КАРА́ШИН — село, центр сільської Ради, розташоване на правому березі річки Здвижу, за 16 км від районного центру. Населення — 801 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Малий Карашин і Червона Слобода.

У селі — центральна садиба колгоспу «Комунар», який має 5300 га землі, в т. ч. 3072 га орної. Господарство спеціалізується на виробництві зерна, вирощуванні картоплі, льону. Розвинуті м'ясо-молочне тваринництво, садівництво.

У Великому Карашині — восьмирічна школа, будинок культури на 400 місць, бібліотека.

У 1848 році в селі відбулися селянські заворушення, викликані введенням інвентарних правил. Виступи селян були придушені збройною силою. На Червонослобідському спиртзаводі в 1904—1905 рр. відбулися страйки робітників.

198 жителів села за мужність і героїзм, виявлені в боях проти гітлерівських загарбників у роки Великої Вітчизняної війни, нагороджені орденами та медалями Союзу РСР.

В 1968 році в центрі села встановлено пам'ятник В. І. Леніну.

Біля села збереглися залишки городища часів Київської Русі.

ВЕСÉЛА СЛОБОДÁ — село, центр сільської Ради, розташоване на правому березі невеличкої річки Сивки, за 30 км від районного центру. Населення — 376 чоловік.

У селі — центральна садиба колгоспу ім. Шевченка. Господарство має 1156 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 818 га ріллі, спеціалізується на вирощуванні озимої пшениці, картоплі, льону-довгунця. Розвинуто тваринництво м'ясо-молочного напряму.

У Веселій Слободі є початкова школа, клуб, бібліотека.

Село виникло у 1860 році.

В 1959 році у Веселій Слободі встановлено пам'ятник В. І. Леніну.

ГАВРÓНЩИНА — село, центр сільської Ради, розташоване на правому березі річки Здвижу, за 4 км від районного центру. До найближчої залізничної станції Клавдієве — 19 км. Населення — 1053 чоловіка. Поблизу села є значні поклади торфу, що використовуються для місцевих потреб. На пісках та ярах посаджено 560 га хвойних лісів.

У Гавронщині — центральна садиба колгоспу ім. Калініна, який має 2600 га землі, в т. ч. орної — 1561 га. Господарство спеціалізується на вирощуванні картоплі, льону, тваринництві. Розвинуто садівництво та городництво.

У селі є восьмирічна школа, клуб, бібліотека.

В 1848 році у Гавронщині відбулися селянські заворушення у зв'язку з введенням інвентарних правил. В січні—березні 1904 року тут розповсюджувалися соціал-демократичні листівки.

Під час німецько-фашистської окупації в Гавронщині діяла підпільна організація, яку очолювали П. І. Зименко і П. С. Новик. Вона

об'єднувала 42 патріоти, в т. ч. 11 комуністів і 15 комсомольців.

За мужність і відвагу, виявлені на фронтах Великої Вітчизняної війни, 73 жителі села нагороджені орденами і медалями Союзу РСР.

Уродженцю Гавронщини М. П. Новику посмертно присвоєно звання Героя Радянського Союзу.

ГРУЗЬКЕ́ — село, центр сільської Ради, розташоване за 28 км від районного центру. До найближчої залізничної станції Фастів — 30 км. Населення — 1554 чоловіка.

У Грузькому — центральна садиба колгоспу «Прапор комунізму», який має 4200 га землі, в т. ч. 2800 га орної. Господарство спеціалізується на вирощуванні зернових, льону, картоплі, овочів і тваринництві м'ясо-молочного напряму. Розвинуто садівництво, птахівництво, бджільництво.

У селі є середня школа, клуб, бібліотека; дільнична лікарня.

Перша згадка про Грузьке належить до 1609 року.

Виходець з села кріпак Іван Бондаренко був ватажком гайдамацького загону, активним учасником Коліївщини. У зв'язку з проведенням реформи 1861 року тут відбулися селянські заворушення. В 1904 році селяни Грузького повстали проти місцевого поміщика. Повстання очолив житель села В. М. Машовець.

За героїзм, виявлений у боях проти німецько-фашистських загарбників під час Великої Вітчизняної війни, 208 жителів Грузького нагороджено орденами і медалями Радянського Союзу. Уродженцями села є генерал-майор М. Г. Павленко і віце-адмірал М. Д. Машовець.

ЗАБУ́ЯННЯ — село, центр сільської Ради, розташоване за 18 км від районного центру та за 3 км від залізничної станції Буян. Населення — 1083 чоловіка. Сільраді підпорядковане село Волосінь.

У Забуянні — центральна садиба колгоспу «Україна», що має 4200 га землі, в т. ч. орної 1716 га. Господарство спеціалізується на м'ясо-молочному тваринництві і вирощуванні картоплі та льону. Розвинуто садівництво та городництво. Поблизу села є значні поклади торфу, який використовується як паливо і для виготовлення торфо- та мінерально-аміачних добрив.

У селі — середня школа з інтернатом, клуб, бібліотека. Працює дільнична лікарня.

Перші відомості про Забуяння належать до XVII століття.

В роки тимчасової німецько-фашистської окупації в селі діяла підпільна група, яку очолив офіцер Червоної Армії М. Н. Брайцеко. В 1943 році був організований місцевий партизанський загін на чолі з М. М. Колосом. 115 жителів села за мужність і відвагу, виявлені на фронтах Великої Вітчизняної війни, нагороджені орденами і медалями Радянського Союзу.

КО́ДРА — селище міського типу (з 1938 року), центр селищної Ради, розташоване за 25 км від районного центру. До найближчої залізничної станції Буян — 5 км. Населення — 2100 чоловік.

У Кодрі — комплексна бригада колгоспу «Україна» (центральна садиба в с. Забуянні), яка має 324 га орної землі, вирощують переважно льон, картоплю, зернові. Розвинуто м'ясо-молочне тваринництво.

У селищі є склозавод. Поблизу Кодри з 1927 року ведуться розробки торфу. 1960 року побудовано завод напівбрикету, 1964 року—завод біомінеральних добрив, сировиною для виробництва яких служить місцевий торф. В селі є лісництво Тетерівського лісгоспзагу, в розпорядженні якого 6,5 тис. га лісу.

У Кодрі є середня школа, будинок культури, бібліотека.

В роки тимчасової німецько-фашистської окупації у Кодрі був організований партизанський загін, яким командував І. О. Хитриченко. В районі селища базувалися партизанські з'єднання двічі Героя Радянського Союзу С. А. Ковпака і Героя Радянського Союзу М. І. Наумова. 10 березня 1943 року в Кодрі і поблизу неї відбувся жорстокий бій партизанського з'єднання С. А. Ковпака з гітлерівцями. Після бою фашисти дощенту спалили селище, а всіх жителів, включаючи немовлят і жінок, які не встигли піти з партизанами, розстріляли й спалили. У боях за визволення Кодри в 1943 році брали участь воїни чехословацької бригади під командуванням Людвіка Свободи. Серед жителів Кодри, що віддали своє життя за Батьківщину в роки Великої Вітчизняної війни, є піонери-партизани Зігмунд Кубицький, Дем'ян Шатило, Анатолій Врана, Анатолій Хмара, Франц Осецький.

КОЗИЧА́НКА — село, центр сільської Ради, розташоване на річці Сивці, за 31 км від районного центру та за 25 км від найближчої залізничної станції Фастів. Населення — 780 чоловік.

У Козичанці — центральна садиба колгоспу ім. Леніна, який має 1740 га сільськогосподарських угідь, в т. ч. 1568 га орної землі. Господарство спеціалізується на виробництві льону, картоплі, зерна. Розвинуто м'ясо-молочне тваринництво. Допоміжні галузі — птахівництво, бджільництво, рибальство.

У селі є восьмирічна школа, клуб, бібліотека.

У 1746 році гайдамацький загін Гапона розгромив садибу місцевого орендаря.

У червні 1906 року в Козичанці відбувся збройний виступ селян проти поміщика.

Виходцем з Козичанки є відомий селекціонер, двічі лауреат Державної премії СРСР І. В. Карпович, який вивів нові сорти картоплі та зернових культур.

У 1958 році в селі встановлено пам'ятник В. І. Леніну.

Біля Козичанки в урочищі Відмянка знаходиться городище часів Київської Русі.

КОЛО́НЩИНА — село, центр сільської Ради, розташоване за 13 км від районного центру. До найближчої залізничної станції Немішаєве — 18 км. Населення — 931 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Березівка, Мар'янівка, Миколаївка.

У селі — центральна садиба колгоспу «Ленінський шлях», що має 3900 га землі, в т. ч. орної — 2107 га. Основний напрям господарства — м'ясо-молочний. Артіль вирощує також картоплю, льон. Розвинуто городництво, садівництво, бджільництво. Ланкова В. Я. Кохан нагороджена в 1971 році орденом Жовтневої Революції.

У Колонщині є восьмирічна школа, клуб, бібліотека.

В 1845 році колонщинські кріпаки виступали проти місцевого поміщика. Селянські заворушення відбувалися тут і в 1888 і в 1906 роках.

253 жителі села за мужність і відвагу, виявлені на фронтах Великої Вітчизняної війни, нагороджені орденами й медалями Союзу РСР.

КОМАРІ́ВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 23 км від районного центру. До найближчої залізничної станції Буян — 8 км. Населення — 749 чоловік.

У селі — меблева фабрика, яка виготовляє письмові столи. Тут є лісництво Тетерівського лісгоспу, в розпорядженні якого 6 тис. га лісу.

У Комарівці є восьмирічна школа, клуб, бібліотека.

76 жителів Комарівки за мужність і відвагу, виявлені на фронтах Великої Вітчизняної війни, нагороджені орденами й медалями Союзу РСР.

В селі проживає вчителька-пенсіонерка М. І. Орел, яка за сумлінну працю була нагороджена орденом Трудового Червоного Прапора.

Уродженцем Комарівки є член Політбюро ЦК КП України, другий секретар ЦК КП України І. К. Лутак.

КОПИ́ЛІВ — село, центр сільської Ради, розташоване за 11 км від районного центру. Населення — 2109 чоловік. Сільраді підпорядковані села Вишеград, Маковище, Северинівка.

На території села розташоване дослідне господарство Українського науково-дослідного інституту соціалістичного землеробства «Копилове», земельний фонд якого становить 5448 га, в т. ч. 3936 га орної землі та 126 га саду. Господарство вирощує зернові, овочі. Розвинуто м'ясо-молочне тваринництво. Краща доярка

Піонери на березі озера в с. Копилові. 1962 р.

Артистка ансамблю пісні і танцю Корейської Народної Армії серед хліборобів колгоспу ім. 1 Травня. Село Копилів. 1953 р.

М. І. Козаченко за високі надої молока нагороджена орденом Леніна.

В Копилові — середня школа, філіал Макарівської музичної школи, будинок культури, бібліотека, стадіон.

У 1889—1890 рр. у село двічі приїздив російський композитор П. І. Чайковський.

За мужність і відвагу, виявлені на фронтах Великої Вітчизняної війни, 412 жителів Копилова нагороджені орденами і медалями Союзу РСР.

КОРОЛІ́ВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 12 км від районного центру та за 12 км від залізничної станції Буян. Населення — 1183 чоловіка. Сільраді підпорядковані населені пункти Новомирівка, Ферма.

У Королівці — центральна садиба колгоспу «Росія», що має близько 4 тис. га землі, в т. ч. орної — 2827 га. Основний напрям господарства—вирощування зернових культур і картоплі. Розвинуто також тваринництво, садівництво і птахівництво.

У селі — середня школа, будинок культури, бібліотека, пологовий будинок.

За бойові заслуги на фронтах Великої Вітчизняної війни 367 жителів Королівки нагороджені орденами й медалями Союзу РСР.

ЛИ́ПІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 5 км від районного центру та за 16 км від залізничної станції Бородянка. Населення — 1307 чоловік. Сільраді підпорядковане село Лозовик.

У Липівці — центральна садиба колгоспу «Прогрес», земельний фонд якого становить 2300 га землі в т. ч. орної — 2004 га. Господарство спеціалізується на відгодівлі свиней і великої рогатої худоби. Голову колгоспу М. С. Тарасюка удостоєно ордена Леніна.

У селі — середня школа, будинок культури, бібліотека.

За бойові заслуги на фронтах Великої Вітчизняної війни 276 жителів Липівки нагороджені орденами й медалями Союзу РСР.

У Липівці встановлено пам'ятник В. І. Леніну.

Поблизу села є 7 курганів, а на території Липівки знайдено знаряддя праці доби бронзи (II тисячоліття до н. е.).

ЛИ́ШНЯ — село, центр сільської Ради, розташоване у долині річки Усті, за 30 км від районного центру. Населення — 894 чоловіка. Сільраді підпорядковане село Осикове.

У Лишні — центральна садиба колгоспу ім. XXI з'їзду КПРС, що має 3300 га землі. Господарство спеціалізується на виробництві молока та вирощуванні озимої пшениці, льону, цукрових і кормових буряків, картоплі.

У селі є середня школа, будинок культури, бібліотека.

1768 року в селі діяв гайдамацький загін на чолі з Савкою Плиханенком.

За мужність і відвагу, виявлені в роки Великої Вітчизняної війни, 364 жителі Лишні нагороджені орденами й медалями Союзу РСР.

МАКА́РІВСЬКА БУ́ДА — село, центр сільської Ради, розташоване за 26 км від районного центру та за 20 км від залізничної станції Тетерів. Населення — 300 чоловік. Сільраді підпорядковане село Соболівка.

У селі — комплексна бригада колгоспу «Україна» (центральна садиба в с. Забуяння), яка обробляє 1200 га сільськогосподарських угідь, в т. ч. 519 га орної землі, вирощує картоплю, льон. Основний напрям господарства — м'ясо-молочне тваринництво. Допоміжні галузі — садівництво, городництво, бджільництво.

У Макарівській Буді є початкова школа, клуб, бібліотека.

В період тимчасової німецько-фашистської окупації в селі діяла підпільна група на чолі з І. О. Хитриченком.

МАР'Я́НІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 22 км від районного центру та за 28 км від залізничної станції Фастів. Населення — 331 чоловік.

У селі — комплексна бригада колгоспу «Комунар» (центральна садиба в с. Великому Карашині), яка обробляє 1500 га землі, в т. ч. 872 га орної, вирощує картоплю, льон. Основний напрям господарства — м'ясо-молочне тваринництво. Розвинуті садівництво та городництво.

У Мар'янівці є початкова школа, клуб, бібліотека.

За мужність і відвагу, виявлені на фронтах Великої Вітчизняної війни, 87 жителів села нагороджено орденами і медалями Союзу РСР.

МОСТИ́ЩЕ — село, центр сільської Ради, розташоване на лівому березі річки Ірпеня, за 30 км від районного центру. Населення — 851 чоловік.

У селі — відділок радгоспу «Новосілківський», який має 1500 га землі, в т. ч. орної — 1024 га. Основний напрям господарства — молочно-зерновий. Розвинуті бджільництво та рибництво.

У Мостищі є початкова школа, допоміжна школа-інтернат, клуб, бібліотека.

У 1942 році під час німецько-фашистської окупації житель Мостища І. О. Осипенко організував партизанський загін, який діяв на території Бишівського, Васильківського та Фастівського районів.

За мужність і відвагу, виявлені в боях проти німецько-фашистських загарбників, 358 жителів села нагороджені орденами й медалями Союзу РСР.

Уродженець Мостища В. М. Кулаковський — кандидат історичних наук.

Поблизу села збереглися залишки двох городищ.

МОТИ́ЖИН — село, центр сільської Ради, розташоване за 17 км від районного центру та за 32 км від залізничної станції Бородянка. Населення — 2582 чоловіка.

В селі — центральна садиба колгоспу ім. Жданова, який має 4300 га землі, в т. ч. орної — 3300 га. Основний напрям господарства — м'ясо-молочне тваринництво. Вирощують льон. Колгоспник М. П. Бугайчук нагороджений орденом Жовтневої Революції.

У Мотижині є середня школа, 2 бібліотеки, будинок культури. Діє лікарня.

В літопису під 1162 роком є згадка про давньоруське місто Мутижир, від якого і утворилася сучасна назва села.

Понад 400 жителів села за бойові заслуги на фронтах Великої Вітчизняної війни нагороджені орденами й медалями Союзу РСР.

У селі живе Р. Г. Лознюк — повний кавалер ордена Слави. Уродженцем села є генерал П. І. Комашенко.

НАЛИВА́ЙКІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 7 км від районного центру та за 27 км від залізничної станції Бородянка. Населення — 1470 чоловік. Сільраді підпорядковане с. Почепин.

У селі — центральна садиба колгоспу «Родина», який має 3400 га землі, в т. ч. орної — 2868 га. Розвинуте тваринництво м'ясо-молочного напряму. Вирощують картоплю, льон. Допоміжні галузі: садівництво, городництво, птахівництво.

У Наливайківці — восьмирічна школа, будинок культури, бібліотека.

У березні 1848 року в Наливайківці відбулися селянські заворушення, викликані введенням інвентарних правил.

За мужність і героїзм, виявлені в боях проти фашистських загарбників, 161 чоловік нагороджені орденами й медалями Союзу РСР.

НЕБЕЛИ́ЦЯ — село, центр сільської Ради, розташоване за 21 км від районного центру. Населення — 1177 чоловік.

У селі — центральна садиба колгоспу ім. XXII з'їзду КПРС, за яким закріплено 1267 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1100 га орної землі. Основний напрям господарства м'ясо-молочний. Артіль вирощує пшеницю, картоплю, льон. Допоміжні галузі: птахівництво, городництво.

У Небелиці є восьмирічна школа, будинок культури, бібліотека.

В літопису під 1158 роком згадується село як місцевість, подарована князем Ярополком Ізяславичем Києво-Печерському монастирю.

НІЖИ́ЛОВИЧІ́ — село, центр сільської Ради, розташоване за 12 км від районного центру та за 8 км від залізничної станції Буян. Населення — 1442 чоловіка.

В Ніжиловичах — центральна садиба колгоспу «Поліський», за яким закріплено 2500 га землі, в т. ч. 1200 га орної. Основний напрям господарства — тваринницький та зерновий. Допоміжні галузі: садівництво, городництво. В Ніжиловичах — лісництво Тетерівського лісгоспзагу, яке має 7,5 тис. га лісу. Лісництво проводить щорічно посадки лісокультур на площі 100—110 га.

У селі — середня школа, клуб, бібліотека.

Село засновано в 60-х роках XVIII століття.

За мужність і відвагу, виявлені в боротьбі проти німецько-фашистських загарбників, 150 жителів села нагороджені орденами й медалями Союзу РСР.

Ніжиловичі — батьківщина українського радянського поета О. М. Підсухи.

Поблизу села є курган часів Київської Русі.

НОВОСІ́ЛКИ — село, центр сільської Ради, розташоване на березі річки Ірпеня за 34 км від районного центру та за 17 км від залізничної станції Васильків. Населення — 973 чоловіка.

У селі — центральна садиба радгоспу «Новосілківський», який має 3520 га землі, в т. ч. 2426 га орної. Радгосп спеціалізується на виробництві молока. Вирощують пшеницю, картоплю, льон, овочі.

У Новосілках — восьмирічна школа, клуб, бібліотека, медична амбулаторія, аптека.

В 1240 році монголо-татари спалили село Старосілля, яке лежало за 2,5 км на схід від нинішніх Новосілок. Жителі поселились на новому місці, назвавши село Новосілками.

В 1742 році гайдамацький загін Харитона Коняхіна з допомогою жителів села розгромив маєток поміщиці Виговської.

У Новосілках — братська могила 64 бійців-богунців, які загинули в бою з денікінцями.

За мужність і відвагу, виявлені в боях проти фашистських загарбників, 146 жителів Новосілок нагороджені орденами і медалями Союзу РСР.

Уродженцем села є Герой Радянського Союзу І. Х. Кучеренко.

Новосілки — батьківщина українських радянських письменників В. Малика (В. К. Сиченка) та П. П. Сиченка.

На околицях села збереглося 5 курганів, виявлено поселення доби пізнього неоліту та ранньої бронзи.

ПАШКІ́ВКА — село, центр сільської Ради, розташоване на березі річки Лупи, за 16 км від районного центру. Населення — 1083 чоловіка. Сільраді підпорядковане село Вітрівка.

У селі — центральна садиба колгоспу «Перемога», земельний фонд якого становить 4700 га сільськогосподарських угідь, в т. ч. 3600 га орної землі. Колгосп спеціалізується на вирощуванні зернових культур, овочів. Розвинуте тваринництво. Допоміжні галузі: садівництво, бджільництво. Доярку В. М. Іваненко нагороджено орденом Леніна.

У Пашківці є середня школа, будинок культури, бібліотека.

Перша згадка про село належить до 1664 року.

За мужність і відвагу, виявлені в боротьбі проти німецько-фашистських загарбників, 208 жителів села нагороджені орденами й медалями Союзу РСР.

На території села виявлено залишки поселення доби бронзи.

ПЛАХТЯ́НКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 8 км від районного центру та за 14 км від залізничної станції Клавдієве. Населення — 849 чоловік.

На території села — рільнича бригада і тваринницька ферма колгоспу ім. Калініна (центральна садиба в с. Гавронщині). Вирощують переважно картоплю та зернові культури.

З промислових підприємств є завод кормових антибіотиків — один з найбільших на Україні.

В Плахтянці — восьмирічна школа, клуб, бібліотека; дільнична лікарня на 25 ліжок з рентгенологічним і зуболікарським кабінетами та пологовим відділенням, аптека.

Село засноване близько 200 років тому. Першими його жителями були кріпаки — переселенці з села Мотижина. Мотижинський поміщик Савицький побудував тут майстерню для виробництва плахти. Звідси й походить назва села.

За бойові заслуги в роки Великої Вітчизняної війни 76 жителів Плахтянки нагороджені орденами й медалями Союзу РСР.

РО́ЖІВ — село, центр сільської Ради, розташоване за 17 км від районного центру та за 32 км від залізничної станції Бородянка. Населення — 1134 чоловіка.

У селі — центральна садиба колгоспу «Труд», за яким закріплено 1600 га сільськогосподарських угідь, в т. ч. 1300 га орної землі. Колгосп спеціалізується на вирощуванні зернових. Розвинуте тваринництво. Допоміжні галузі: садівництво, городництво. Є ветеринарна лікарня.

У Рожеві — середня школа, клуб, бібліотека, дільнична лікарня на 25 ліжок, аптека.

Під час гайдамацького повстання 1734 року місцеві селяни розгромили поміщицький маєток.

У Рожеві народився Й. Д. Ремезовський — доктор історичних наук, професор.

За мужність і відвагу, виявлені в боротьбі проти німецько-фашистських загарбників, 187 жителів Рожева нагороджені орденами й медалями Союзу РСР.

СИТНЯ́КИ — село, центр сільської Ради, розташоване на березі річки Здвижу, за 12 км від районного центру та за 33 км від залізничної станції Буян. Населення — 1154 чоловіка. Сільраді підпорядковані населені пункти Завалівка, Копіївка, Улянівка, Юрів.

В Ситняках — центральна садиба колгоспу «Ленінець», який має 1600 га землі, в т. ч. 1000 га орної. Основний напрям господарства м'ясо-молочний. Вирощують зернові, картоплю, льон.

У селі є восьмирічна школа, клуб, бібліотека.

У 1919 році в селі утворився комсомольський осередок.

У листопаді—грудні 1943 року майже півтора місяця поблизу Ситняків точилися жорстокі бої. На рубежі оборони, де вели бої радянські війська 1968 року встановлено обеліск.

За мужність і відвагу, виявлені в боротьбі проти німецько-фашистських окупантів, 214 жителів Ситняків нагороджені орденами й медалями Союзу РСР.

СОСНІ́ВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 30 км від районного центру та за 18 км від залізничної станції Фастів. Населення — 750 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Вільне, Конопельки, Крушняки.

У Соснівці — центральна садиба колгоспу «Авангард». Земельний фонд становить 1500 га, в т. ч. орної землі — 1300 га. Вирощують зернові культури, льон, овочі. Основний напрям господарства — тваринництво, птахівництво. Допоміжні галузі: садівництво, бджільництво.

Поблизу села діє державний механізований гранітний кар'єр.

У селі є восьмирічна школа, клуб, бібліотека.

За мужність і відвагу, виявлені на фронтах Великої Вітчизняної війни, 140 жителів Соснівки нагороджені орденами й медалями Союзу РСР.

Уродженцем села є Герой Радянського Союзу пілот В. Т. Попович.

ФАСОВА́ — село, центр сільської Ради, розташоване за 4 км від районного центру та за 28 км від залізничної станції Бородянка. Населення — 1188 чоловік. Сільраді підпорядковане с. Людвинівка.

У селі — центральна садиба колгоспу ім. Горького, за яким закріплено 2700 га землі, в т. ч. 2200 га орної. Основний напрям господарства — тваринництво, птахівництво. Вирощують зернові, картоплю, льон. Допоміжні галузі: садівництво, городництво. Бригадира колгоспу ім. 40-річчя Жовтня с. Людвинівки В. П. Негрішного нагороджено орденом Леніна.

У Фасовій є восьмирічна школа, клуб, бібліотека.

Фасова заснована у XVIII ст. Назва походить від невеличкої річки Фоси, що протікає через село.

Під час гайдамацького повстання 1734 року в селі відбулися виступи кріпаків проти місцевого поміщика. В 1904 році в Фасовій мали місце виступи селян проти поміщика.

В роки німецько-фашистської окупації в селі діяла підпільна група на чолі з Л. У. Нагорним. За мужність і відвагу на фронтах Великої Вітчизняної війни, 203 жителів Фасової нагороджено орденами й медалями Союзу РСР.

ЧОРНОГОРО́ДКА — село, центр сільської Ради, розташоване на березі річки Ірпеня, за 10 км від станції Мотовилівка та за 31 км від районного центру. Населення — 1111 чоловік.

У Чорногородці — відділок радгоспу ім. Котовського.

У селі — восьмирічна школа, будинок культури, бібліотека.

В 1656 році в селі відбулося заворушення селян. В 1737 та 1750 роках гайдамацький загін Лазаря Таранця розгромив тут маєток місцевого орендаря.

Під час німецько-фашистської окупації в Чорногородці діяла підпільна група на чолі з К. О. Луценком та А. І. Луценком.

За мужність і відвагу, виявлені в боротьбі проти німецько-фашистських загарбників, 278 жителів села нагороджені орденами й медалями Союзу РСР.

В селі проживає повний кавалер ордена Слави М. І. Дюденко.

Український радянський письменник І. Ф. Куштенко — уродженець с. Чорногородки.

На території села збереглися залишки городища часів Київської Русі. В XVI ст. на цьому місці був замок.

Ю́РІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване на берегах річки Очеретянки, за 36 км від районного центру. Населення — 381 чоловік. Сільраді підпорядковане село Комуна.

В Юрівці — відділок колгоспу ім. Щорса, за яким закріплено 1600 га землі, в т. ч. 1300 га орної. Основний напрям господарства — вирощування льону, зернових, картоплі. Розвинуте тваринництво.

У селі є восьмирічна школа, клуб, бібліотека.

У 1906 році в Юрівці місцеві селяни розгромили дві економії поміщика.

ЯБЛУНІ́ВКА — село, центр сільської Ради, розташоване на березі річки Ірпеня, за 13 км від залізничної станції Мотовилівка та за 31 км від районного центру. Населення — 551 чоловік. Сільраді підпорядковане с. Леонівка.

У селі — центральна садиба радгоспу ім. Котовського, який обробляє 4500 га землі, в т. ч. 3300 га орної. Основний напрям господарства — тваринництво; вирощують зернові, льон.

У селі є восьмирічна школа, клуб, бібліотека.

В 1855 році жителі села взяли участь у Київській козаччині.

Поблизу села є три кургани та знайдено знаряддя праці доби бронзи (II тисячоліття до н. е.)

ЯСНОГОРО́ДКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 25 км від районного центру та за 22 км від залізничної станції Мотовилівка. Населення — 1526 чоловік.

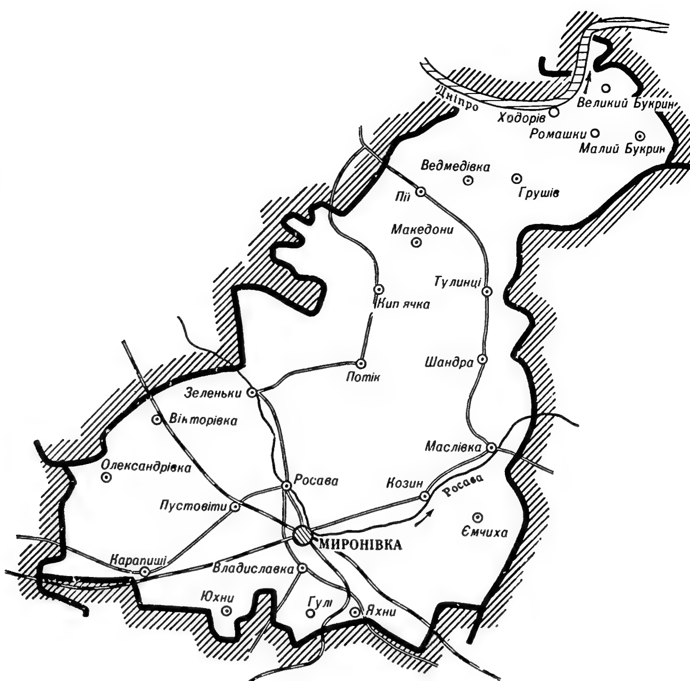
У селі — колгосп ім. Леніна, який має 2900 га землі, в т. ч. 2100 га орної. Основний напрям господарства — молочне тваринництво; вирощують зернові. Розвинуте садівництво.

В Ясногородці є середня школа, будинок культури, бібліотека; пологовий будинок.

В 1648, 1831, 1834 роках в Ясногородці відбулися виступи селян проти поміщиків.

За мужність і відвагу, виявлені в роки Великої Вітчизняної війни, 370 жителів Ясногородки нагороджені орденами й медалями Союзу РСР.

МИРОНІВСЬКИЙ РАЙОН

МИРО́НІВКА

Миронівка — місто районного підпорядкування (з 1968 року), розташоване в долині річки Росави. Відстань до Києва — 106 км. Залізнична станція. Населення — 12 тис. чоловік. Міській Раді підпорядковані населені пункти Андріївка, Нова Олександрівка, П'ятирічка, П'ятихатка, Центральне.

Миронівка — центр однойменного району, площа якого 904 кв. км, населення — 54,9 тис. чоловік, у т. ч. 78 проц. сільського. В районі налічується одна міська та 21 сільська Рада, яким підпорядковано 44 населені пункти. На території району є кварцові піски, що використовуються для виготовлення скла; лікувальне значення мають радонові джерела. Тут розташовані 23 колгоспи, радгосп, Миронівський науково-дослідний інститут насінництва і селекції пшениці. У районі працюють 10 промислових підприємств. Тут діє Маслівський сільськогосподарський технікум, 34 школи, палац культури, 15 будинків культури, 22 клуби, 75 бібліотек.

Поблизу міста розкопано кургани доби бронзи (II тисячоліття до н. е.), вісім курганів кочівників X—XII ст., в яких знайдено скелети людей та коней, залізні вудила, стремена та різні прикраси. На околиці Миронівки виявлено глиняний посуд, бронзове дзеркало скіфського часу, грецьку посудину VI—IV ст. до н. е.[1], а також скарб ювелірних речей XI—XII ст., що складається з срібних гривень, браслетів, ланцюжків та намиста.

Місто засновано в першій половині XVII ст. Початок йому поклав хутір козака з Полтавщини Мирона Зеленого. З його іменем і пов'язана назва міста[2]. Селяни Миронівки, як і навколишніх сіл, зазнавали жорстокої експлуатації польської шляхти; багато лиха завдавали напади татар, які несли смерть і руйнування.

Жителі Миронівки взяли активну участь у визвольній війні 1648—1654 рр. Чимало їх влилося до загонів І. Богуна, М. Кривоноса. На початку липня 1648 року Богдан Хмельницький розташував біля Миронівки на березі річки Росави свій

[1] Д. Я. Самоквасов. Могилы русской земли. М., 1908, стор. 11; В. Б. Антонович. Археологическая карта Киевской губернии, стор. 92.

[2] Л. Похилевич. Сказания о населенных местностях Киевской губернии, стор. 560.

військовий табір. Тут же 24 лютого 1649 року Хмельницький вів переговори з посланцями польського короля. Після поразки під Берестечком у 1651 році і в червні 1654 року Миронівка та сусідні села знову стали місцем зосередження сил для боротьби проти ворога. Звідси ж Богдан Хмельницький писав 2 червня 1654 року лист цареві Олексію Михайловичу з приводу допомоги російських військ: «О сем паки и паки радуемся»[1].

В 1667 році за Андрусівським перемир'ям Миронівка залишилась під владою Польщі, що було закріплено і «вічним» миром 1686 року. Але народ не припиняв боротьби проти шляхти. На початку XVIII ст. повстали козаки та селяни, очолені полковником Самусем. Польські залоги були знищені, повсталі присягнули на вірність Російській державі[2].

Після Прутського миру сюди знову повернулася польська шляхта, яка посилила експлуатацію покріпачених селян. За люстрацією 1765 року в селі було 87 дворів. 75 з них сплачували щорічно 1024 злотих різноманітних податків, в т. ч. косове, осипове, колове, ставкове та ін.[3]

В часи Коліївщини Миронівка була районом, де проходила збройна боротьба проти польсько-шляхетського гніту. Весною 1768 року через Миронівку проходили на Фастів загони гайдамаків на чолі з М. Швачкою і А. Журбою, які розправлялися із ненависними гнобителями.

За наступні чверть століття кількість селянських дворів зменшилась (їх стало 83), зате непомірно зросли феодальні повинності. За інвентарем Богуславського староства, куди входила Миронівка, в 1789 році жителі села сплачували 6544 злотих різноманітних податків[4].

З кінця XVIII ст. Миронівка стала власністю графів Браницьких. Після інвентарної реформи селяни втратили понад 20 проц. кращих сіножатей і польових наділів, які були в їх користуванні[5]. Селяни виступали проти інвентарів, розорювали межі, захоплювали відібрані у них сіножаті та інші землі.

Напередодні реформи 1861 року в Миронівці налічувався 331 селянський двір, у т. ч. 167 дворів піших, 142 — городників та 22 — тяглих. Селяни користувалися 1608,5 десятинами землі, але вона розподілялася нерівномірно. Тяглі мали в середньому по 12 десятин на двір, піші — майже наполовину менше, а городники володіли клаптиками землі значно менше десятини. Причому за одну десятину польового наділу селяни платили щорічно поміщику оброк — 5 крб. 10 коп. сріблом, або відбували панщину — 20 чоловічих днів з двору[6]. Руками кріпаків лише протягом 1845—1850 рр. поміщик побудував кілька млинів на річках Бутені та Росаві, великі греблі, винокурню, цегельню, а в 1858 році — цукровий завод.

Жителі села боролися проти кріпосного права і в час Київської козаччини 1855 року. Одним з організаторів виступу тут був відставний солдат Ю. Лисогоренко, який (навіть після приходу війська) провадив серед жителів агітацію, спрямовану проти поміщика та місцевих властей[7].

Після реформи 1861 року селяни одержали 2091 десятину землі та ще й найгіршої, за яку мали сплатити 45 025 крб. До того ж вони були позбавлені права користуватися лісом, полювати, ловити рибу у навколишніх річках та ставках і навіть збирати в лісі хмиз.

Незадоволені грабіжницькою реформою, селяни відмовлялися платити викуп за землю, як і раніше, продовжували полювати в лісах, ловити рибу в річках та

[1] Документы Богдана Хмельницкого, стор. 57, 359.
[2] Г. Я. Сергієнко. Визвольний рух на Правобережній Україні в кінці XVII і на початку XVIII ст., стор. 132.
[3] Архив Юго-Западной России, ч. 7, т. 3, стор. 75.
[4] Там же, стор. 344.
[5] О. Степанишина. Господарство графів Браницьких на Київщині і реформа 1861 р. в їхніх маєтках, стор. 162.
[6] Нариси з соціально-економічної історії України дожовтневого періоду. К., 1963, стор. 153.
[7] С. Шамрай. Київська козаччина 1855 року, стор. 91.

ставах. Так, у березні 1866 року вони відмовилися від викупу 160 десятин непридатної землі і вирішили відкласти на два роки викуп за надільні землі. Частина селян, переважно з числа городників, відмовилася від наділів і в пошуках засобів до існування залишила село[1]. На 1863 рік, коли Миронівка стала волосним центром, в селі налічувалося 1865 жителів[2].

У 1869 році Браницькі продали свої землі разом з цукровим заводом удільному відомству. На заводі працювало 550 робітників, переважна більшість з них — поденщики. Серед робітників було багато жінок та дітей.

Розвиток капіталістичних відносин все більш змінював Миронівку. Прокладена в 1876 році Фастівська залізниця через Миронівку сприяла зростанню села як значного центра торгівлі хлібом, цукром, крупою. Тут було побудовано цілий ряд водяних млинів і вітряків, великі цегляні склади для збіжжя.

На 1895 рік у Миронівці разом з присілком біля залізничної станції налічувалось понад 360 дворів, де проживало 3442 чоловіка. На 1900 рік з 3521 десятини землі 1166 належало удільному відомству, 40 — церкві і лише 2615 десятин селянам.

Використовуючи дешеву робочу силу,товариство цукрозаводчиків, що придбало завод, швидко розбудовувало підприємство. Прокладення залізниці в кілька разів здешевило перевозку цукру до Києва, поліпшило доставку палива. В кінці 90-х років на заводі щорічно переароблялось 154 тис. берківців буряків, підприємство давало продукції на 580 тис. крб. В 1899 році тут працювало 625 робітників, з них 579 — місцеві жителі. В 1900 році почалося переобладнання заводу, появилось електроосвітлення, а в 1906 — проклали залізничну лінію від станції до заводу. Після перебудови підприємство переробляло за добу 5 тис. цнт буряків. Внаслідок переобладнання зменшилася кількість робітників. В 1903 році на заводі працювало 350—420 чоловік.

Працювати доводилося в дуже важких умовах. Робочий день тривав 12—14 годин на добу. Власники заводу не дбали про техніку безпеки, вони турбувались тільки про свої прибутки, нестримно посилюючи експлуатацію трудящих. Більшість робітників жила в темних бараках. Тут спали на нарах по кілька десятків чоловік.

Лікарня з одним лікарем і фельдшером містилась у трьох сирих кімнатах і, навіть за визначенням фабричного інспектора, «мала занехаяний вигляд». У церковнопарафіяльній школі Миронівки 1861 року навчалося всього 30 учнів, а єдиним учителем був піп. В 1869 році почала працювати двокласна земська школа, яка мала близько 100 учнів і 5 учителів, а в 1876 році відкрили однокласне народне училище, яке відвідували 70 учнів[3]. Земське двокласне училище заснували лише в 1909 році. При цукровому заводі існував клуб, в якому працював драматичний гурток, де в 1910—1912 рр. у спектаклях виступав як драматичний актор нині народний артист УРСР А. П. Хорошун.

Трудящі Миронівки активно відгукнулися на революційні події 1905 року. 2 грудня на заклик місцевого жителя Макара Собка робітники заводу припинили роботу. Стражники були неспроможні зірвати мітинг. Викликані драгуни заарештували «підбурювачів», та нова зміна робітників відмовилася працювати. Страйкарі вимагали підвищення в 1,5 раза заробітної плати, добивалися права обирати старосту й робітничих депутатів, свободи робітничих зборів, заборони звільняти робітників без згоди делегатів, припинення арештів робітників, запровадження восьмигодинного робочого дня. Страйк тривав до 12 грудня[4]. Керівниками його були син М. Собка — слюсар Михайло Собко, робітники Г. Дрига і К. Шкляренко. Адміністрація погодилася на вибори робітниками старости й депутатів, підвищила на 50 проц. платню і навіть погодилася заплатити робітникам 500 крб. за час страйку.

[1] Київський облдержархів, ф. 4, оп. 99, спр. 1776, арк. 2—5, 24—25.
[2] Л. Похилевич. Сказания о населенных местностях Киевской губернии, стор. 560.
[3] Памятная книжка Киевского учебного округа, ч. 1. Киевская губерния. К., 1889, стор. 121.
[4] Революция 1905—1907 гг. на Украине, т. 2, ч. 1; стор. 644, 645.

Але через декілька днів на завод прибув каральний загін, керівники страйку були заарештовані. У К. Шкляренка під час обшуку знайшли нелегальну літературу, у робітника І. Ламазова — зброю[1].

На початку лютого 1906 року мала місце спроба організувати страйк залізничників, але жандарми заарештували «підбурювача» робітника Н. Хуторного. Проте арешти не могли припинити революційної роботи. У березні 1907 року урядник доповідав начальству, що ним знайдено прокламації і зашифрований лист, з якого видно, що підпільники Миронівки одержують великі партії прокламацій для розповсюдження. Серед знайдених «антиурядових матеріалів» було 17 брошур і листівок. В кінці квітня власті направили в Миронівку і в навколишні села, де «відчувався неспокій», каральний загін, були проведені нові арешти[2].

Після придушення революції 1905—1907 рр. власники цукрового заводу посилили експлуатацію трудящих. В 1913 році завод виробив 423 тис. пудів цукру. Зацікавлені насамперед у зростанні прибутків, цукрозаводчики вжили заходів щодо поліпшення якості сировини. Восени 1911 року Всеросійське товариство цукрозаводчиків організувало в Миронівці науково-дослідну селекційну станцію. Спочатку вона мала ділянку землі в 110 га, де проводилися досліди щодо впливу на підвищення врожайності й цукровості буряків. Почалася тут робота і з селекції цукрових буряків, озимої пшениці та вівса.

Частина місцевих робітників працювала на будівництві шосе з Миронівки до волосного центру —Козина, якому було підпорядковано село, і далі до Канева. Але дорогу, будівництво якої розпочали в 1912 році, так і не проклали. Тяжким було становище селян Миронівки. На 506 господарств припадало всього 1609 десятин землі, та й вона все більше зосереджувалася у заможних. 60 господарств не мали землі, 333 — мали до 5 десятин, а 12 — понад 10 десятин[3].

З початком першої світової війни населення Миронівки зменшилося внаслідок мобілізації майже на третину. Голод і холод лютував у сім'ях трудящих. Біля заводу збиралися натовпи людей, що вимагали роботи і хліба.

Зі звісткою про повалення самодержавства в Миронівці у березні 1917 року відбулися мітинги і демонстрації, було роззброєно поліцію. Трудящі обрали Раду робітничих і селянських депутатів. Та до її складу пролізло багато представників дрібнобуржуазних партій, українських буржуазних націоналістів. В кінці квітня за проханням місцевих робітників у Миронівку прибула комісія Київської Ради робітничих і солдатських депутатів. Ознайомившись з станом справ на цукровому заводі, вона зажадала від губернського комісара Тимчасового уряду зняти з посади управителя заводу. У висновках комісії підкреслювалося, що він «За одностайним підтвердженням службовців і майстрових заводу... чинив неприпустимі за своєю несправедливістю утиски... Матеріальне становище робітників неприпустимо важке. Необхідно підвищити зарплату робітникам і службовцям, яка відстає від потреб життя та організувати медичну допомогу»[4].

Посилилась активність селянства. Під тиском мас Канівський повітовий земельний комітет у вересні прийняв постанову про передачу селянам приватновласницької землі, яка до 1 жовтня 1917 року не буде зорана. Як повідомляли місцеві власті у телеграмі губернському комісару Тимчасового уряду, «у багатьох економіях селяни, посилаючись на цю постанову, перешкоджають оранці. Самочинні дії загрожують розростися у великі аграрні заворушення»[5].

---

[1] А. К. Буцик. Селяни і сільський пролетаріат Київщини в першій російській революції, стор. 88.

[2] Київський облдержархів, ф. 2, оп. 223, спр. 57, арк. 19—20; спр. 31, арк. 18.

[3] Итоги переписи скота у сельского крестьянского населения Киевской губернии в 1912 году, стор. 131.

[4] Київський облдержархів, ф. 1716, оп. 1, спр. 33, арк. 1, 10.

[5] Подготовка Великой Октябрьской социалистической революции на Украине. Сборник документов и материалов. К., 1955, стор. 664.

Перемога Жовтневої революції викликала велике політичне піднесення серед трудящих Миронівки. На цукровому заводі робітники обрали новий заводський комітет профспілки цукровиків під головуванням більшовика І. К. Євлаха. 31 січня 1918 року в Миронівці було встановлено Радянську владу. Розпочав роботу ревком.

В середині березня 1918 року в Миронівку вдерлися німецькі загарбники, в обозі яких прибули українські буржуазні націоналісти. Окупанти розстріляли кількох робітників-активістів, почали вивозити устаткування заводу та продукти до Німеччини.

У жовтні 1918 року в Миронівці створено повстанський комітет на чолі з Г. М. Чемерисом та І. С. Циганенком, який організував з місцевих робітників, солдат-фронтовиків повстанський загін. В кінці жовтня загін вступив у бій з німецьким гарнізоном і примусив його здатися. Так трудящі відзначили перші роковини Великого Жовтня. В грудні були розгромлені і загони Директорії, що намагалися після вигнання окупантів захопити владу в Миронівці. Наприкінці лютого 1919 року в Миронівку ввійшли частини 2-ї Української радянської дивізії[1]. Зміцнення Радянської влади відбувалося в жорстокій боротьбі з куркульсько-націоналістичними бандами Зеленого, які, починаючи з квітня, часто нападали на Миронівку. 6 травня 1919 року банда Зеленого вдерлася в Миронівку, підпалила цукровий завод, але інтернаціональний загін на чолі з угорським комуністом Рудольфом Фекете того ж дня визволив село[2]. Робітники загасили пожежу, врятували від вогню майже все заводське устаткування.

Партійна організація Миронівки, створена в травні 1919 року, повела боротьбу за зміцнення Радянської влади і відбудову господарства. В першу чергу взялись за відновлення цукрового заводу, забезпечення його сировиною і паливом. Комуністи, молодь допомагали червоноармійцям вести боротьбу з бандитизмом. Коли в кінці липня банда Зеленого почала розбирати залізничну колію на підході до станції, бронепоїзд «Гром» розігнав її, а робітники Миронівки відбудували колію й забезпечили рух поїздів на Білу Церкву. У серпні, коли до Миронівки наближались денікінці, банді вдалося знову захопити село, пограбувати цукровий завод, спалити рафінадне відділення, залізничну станцію. Дії бандитів допомагали денікінцям, які 29 серпня захопили Миронівку.

В умовах денікінської окупації із робітників і службовців цукрового заводу утворилася підпільна група. До неї увійшли Г. М. Чемерис, І. С. Циганенко, Г. П. Смаженко, О. Ф. Надіялова та К. А. Шкляренко. Підпільники розмножували на друкарській машинці та шапірографі листівки, звернення і поширювали їх серед населення. Навколо Миронівки діяв партизанський загін комуніста С. Федоренка, який не давав закріпитися владі білогвардійців. У кінці грудня 1919 року частини 44-ї і 58-ї радянських дивізій визволили Миронівку від денікінців[3].

Партійна організація і ревком, що розгорнув діяльність у січні 1920 року, мобілізували трудящих на відбудову господарства та на допомогу фронту. Весною 1920 року дружно закипіла робота на полях. Але на початку травня Миронівку захопили білополяки. Однак через кілька днів частини 44-ї стрілецької дивізії та кавалерійської бригади Г. І. Котовського вигнали окупантів. Робітники знову взялися за відбудову зруйнованого цукрового заводу. Їх очолив партійний осередок. Спочатку до складу осередку входили 4 комуністи. Було створено колегію для керівництва заводом, обрано профспілковий комітет на чолі з К. А. Шкляренком.

У жовтні 1920 року завод став до ладу і до 12 листопада дав перші 19,5 тис. пудів цукру. Щоб забезпечити завод і залізницю паливом, комуністи мобілізували маси на розробку торфу поблизу Миронівки, заготівлю дров біля Богуслава[4].

---

[1] ЦДАРА, ф. 103, оп. 1, спр. 119, арк. 259.

[2] В. А. Антонов-Овсеенко. Записки о гражданской войне, т. 4, стор. 173, 176.

[3] ЦДАРА, ф. 1489, оп. 1, спр. 79, арк. 101—106; Гражданская война на Украине, т. 2, стор. 620.

[4] Київський облдержархів, ф. Р-4682, оп. 1, спр. 14, арк. 30, 105.

Робітники заводу допомагали продзагону 12-ї армії заготовляти хліб у селах навколо Миронівки, вести боротьбу з куркулями. На продгрупу, яка працювала в селі Великих Прицьках, 22 листопада вночі налетіла банда Чорного і порубала 20 продармійців. Їх поховали в парку Миронівського цукрового заводу. Пізніше прах загиблих перенесли в братську могилу на сільському кладовищі.

З кінця 1920 року діяльну роботу розгорнули сільська Рада (голова — Г. М. Чемерис) і комнезам (голова — В. Лагода), створені влітку 1920 року. Вони наділяли землею бідноту, вели боротьбу з тифом, подавали допомогу розміщеному у Миронівці військовому госпіталю. На базі колишньої поміщицької економії був створений радгосп. Двокласну земську школу було реорганізовано в трудову. Через два роки в ній навчалося близько 250 дітей. В 1920 році при заводі почала працювати професійно-технічна школа, що готувала спеціалістів для цукрової промисловості[1]. Згодом відкрили школу сільськогосподарського учнівства.

Великою подією в житті молоді була організація у квітні 1921 року на заводі комсомольського осередку, секретарем якого обрали робітника В. В. Пілецького. Молодь обладнала клуб у приміщенні складу, яке не використовувалось. Тут розмістили бібліотеку. При клубі почали працювати гуртки художньої самодіяльності — драматичний, хоровий.

Весною 1921 року сільська Рада виділила землю під плантацію буряків для заводу, нарізала селянам 113 наділів присадибної землі.

Розпочала роботу Миронівська науково-дослідна селекційна станція, яка зайнялася виведенням нових високоврожайних сортів цукрових буряків, пшениці та інших культур. Держава виділила станції в 1921 році для налагодження дослідницької роботи значні кошти[2]. Розширився радгосп, його відділки були створені в навколишніх селах Олександрівці, Козині, Росаві, Зеленьках. Спочатку радгосп мав лише 40 волів і коней, 2 молотарки. Велику допомогу робітникам заводу і радгоспу надавали працівники інших підприємств. Григорівський цукровий завод у березні 1922 року надіслав бурякові сівалки, плуги, волів і коней; Езерянський — 2 тис. пудів бурякового насіння, з Московської губернії надійшло 1075 аршин мануфактури[3]. У 1922 році було організовано кредитне товариство, бурякоспілка, ТСОЗи «Громада» та «Червона Нива»[4]. 23 жовтня 1922 року робітники заводу рапортували В. І. Леніну про завершення відбудовних робіт[5].

Протягом сезону 1922/23 рр. завод в середньому за добу переробляв 4372 цнт буряків, а наступного — 5412 цнт. На заводі було встановлено вакуумний апарат, печі переведено на вугільне опалення, удосконалено лабораторію. До сьомої річниці Великого Жовтня завод став працювати на повну потужність. В 1929 році він переробляв за добу вже понад 8 тис. цнт буряків.

Поліпшився побут робітників заводу і радгоспу. Для них звели кілька житлових будинків. Ще весною 1923 року створено робітничий кооператив, головою правління якого обрали комуніста І. К. Євлаха. Вже наступного року кооператив налічував 276 членів. Правління кооперативу виділяло значні кошти на культосвітню роботу — організацію гуртків, вистав, лекцій. При клубі цукрозаводу активно працювали гуртки художньої самодіяльності, які часто виступали в клубі та в підшефному селі Зеленьках[6].

Економічний і культурний розвиток Миронівки пожвавився з 1923 року, коли вона стала районним центром. Зросла районна партійна організація. Влітку 1924 року парторганізація району мала 6 осередків, налічувала 93 комуністи. Члени партії і близько 90 чоловік позапартійного активу навчалися в політшколах,

---

[1] Газ. «За більшовицькі колгоспи», 5 листопада 1936 р.
[2] Київський облдержархів, ф. Р-4682, оп. 1, спр. 14, арк. 443—689.
[3] Там же, оп. 2, спр. 37, арк. 92—94.
[4] ЦДАЖР УРСР, ф. 27, оп. 3, спр. 498, арк. 121—123.
[5] В. І. Ленін і український народ. Збірник документів. К., 1970, стор. 221.
[6] Газ. «Пролетарська правда», 20 листопада 1925 р.

Залізничники ст. Миронівки на заняттях гуртка профтехмінімуму. 1937 р.

працювали агітаторами в виробничих колективах і в селах.

Партійна організація, проводячи велику роботу в масах, спрямовувала їх боротьбу на завершення відбудови народного господарства, викривала підривну діяльність класово ворожих елементів. Коли на цукровому заводі деякі старі інженери намагалися протиставити себе колективу, партійна організація дала їм відсіч, звернула особливу увагу на підготовку спеціалістів з числа робітників. Комуністи очолили боротьбу за кооперування кустарів, створення сільськогосподарських товариств.

Активну діяльність проводили й комсомольці[1]. За їх участю працювали сільськогосподарські гуртки, добровільне товариство «Доброхім». У грудні 1924 року під час тижня МОДРу вони провели значну роз'яснювальну роботу серед населення і залучили до МОДРу сотні трудящих. Розгорталась робота серед жінок. У січні 1925 року відбулася районна конференція трудівниць, куди прибуло 118 делегаток[2]. Це сприяло пожвавленню роботи серед жіноцтва району.

Провадилися роботи щодо розвитку залізничного вузла, будувалися нові колії, депо тощо. В 1923 році було здано в експлуатацію залізничну колію Миронівка — Кагарлик. Значення вузла ще більше піднялось, коли в 1938 році відкрили залізничну лінію Миронівка—Канів.

Разом із зростанням цукрового заводу зміцнювався радгосп. В 1932 році він мав 2367 га землі. Врожай зернових в 1933 році становив 15—16 цнт з га, а насіння цукрових буряків 8—10 цнт. У відділку «Вербова» було створено ферму на 100 корів.

Значну роль в організації селянських мас відігравали комнезами. Районний з'їзд комнезамів, що відбувся на початку 1927 року, підсумував свою роботу щодо проведення соціалістичних перетворень на селі. В привітанні ЦК КП(б) України з'їзд запевнив, що комнезами району «і далі будуть твердо йти накресленим Комуністичною партією шляхом до соціалізму»[3].

В 1929 році в Миронівці створено артіль «Більшовик». Її організаторами і керівниками були: колишній матрос Балтійського флоту, учасник штурму Зимового палацу комуніст В. С. Майданник (у жовтні 1942 року його, як підпільника, розстріляли гестапівці) та бідняк П. К. Безкровний. У 1930 році з утворенням колгоспу ім. Сталіна в Миронівці було завершено суцільну колективізацію.

Через два роки було створено Миронівську МТС, яка спочатку мала 26 тракторів, 4 комбайни, 10 сівалок.

МТС розширювалася, зокрема, було організовано і добре оснащено ремонтну майстерню, яка в 1938 році стала окремим ремонтним міжрайонним підприємством. На курсах готувалися кваліфіковані механізатори, які переймали досвід ударників області. Передовий тракторист М. П. Бугров двічі завойовував право бути учасником Всесоюзної сільськогосподарської виставки, де одержав Малу срібну медаль.

Боротьба за високі врожаї невдовзі дала добрі наслідки. Протягом 1932—1936 рр. колгоспники збирали в середньому по 15 цнт зернових з га. Намітились

[1] Газ. «Пролетарская правда», 30 листопада 1924 р.
[2] Журн. «Глобус», 1925, № 3, стор. 65.
[3] Газ. «Радянська нива», 27 січня 1927 р.

успіхи у вирощуванні цукрових буряків. В 1935 році в колгоспі «Більшовик» ланки М. Х. Запорожець і Н. П. Третяк зібрали на дослідних ділянках з кожного гектара близько 500 цнт буряків[1].

Велику допомогу колгоспам надавала Миронівська науково-дослідна селекційна станція. В 1925 році вчені станції передали на державне сортовипробування новий сорт пшениці «Українка». У червні 1926 року тут відбувся перший з'їзд агрономів кількох округів, який підвів підсумки роботи станції[2]. Для розширення науково-виробничої бази в 1931 році станції було передано відділок Миронівського радгоспу «П'ятирічка», що мав 1206 га орної землі. 22 червня 1937 року постановою Раднаркому СРСР станція була підпорядкована Всесоюзному науково-дослідному інституту цукрового рільництва і перейменована в Державну селекційно-дослідну станцію Народного комісаріату сільського господарства СРСР. На неї покладалося завдання забезпечувати елітним насінням районні насіннькові господарства Київської та Житомирської областей, поліпшувати існуючі і виводити нові сорти. Директором і науковим керівником станції з 1934 року по 1938 рік був В. Ф. Старченко. Він обирався делегатом XVIII з'їзду ВКП(б) та XIV і XV з'їздів КП(б)У, кандидатом у члени ЦК ВКП(б) і членом ЦК КП(б)У, з 1938 року працював заступником Голови РНК УРСР. У 1948 році після смерті В. Ф. Старченка Миронівській науково-дослідній селекційній станції присвоєно його ім'я. Тут багато років керував фітопатологічною лабораторією відомий учений, пізніше член-кореспондент АН УРСР В. П. Муравйов (1885—1963).

Завдяки допомозі дослідної станції невпинно підвищувалася урожайність та цукровитість буряків. У 1940 році завод переробляв за добу вже близько 9 тис. цнт буряків.

З кожним роком Миронівка зростала. Якщо в 1924 році в Миронівці проживало 3940 чоловік, то в 1938 році, коли вона стала селищем міського типу, число жителів збільшилось до 6616 чоловік. Відкрилися універмаг, побутові майстерні, чайні, їдальні тощо.

Зростав добробут населення, його культура. У 1934 році семирічну трудову школу селища реорганізовано в середню, відкрито вечірню школу. На 1937 рік у школах Миронівки набувало знань близько 1000 учнів. У цьому ж році десятирічка дала перший випуск своїх вихованців. Велику культосвітню роботу провадили клуби, бібліотеки.

Мирній творчій праці радянських людей перешкодила війна, розв'язана гітлерівськими загарбниками. У кінці липня — на початку серпня поблизу Миронівки розгорнулися запеклі бої. Частини 26 армії стримували наступ фашистської групи «Південь»[3]. Миронівка кілька разів переходила з рук в руки. Радянські воїни проявляли масовий героїзм. Група бійців, яку очолював лейтенант Пастушенко (492 полк, 199 стрілецька дивізія), 31 липня прорвалася в Миронівку, вогнем з ручного кулемета розсіяла загін ворога, знищила кілька десятків гітлерівців і захопила велику кількість зброї та спорядження. В кінці липня під Миронівкою вів успішні бойові дії радянський бронепоїзд № 56, що прикривав відхід частин 14-го кавкорпусу, над яким нависла загроза оточення. Героїчний бронепоїзд вів бої біля Миронівки до 6 серпня, коли за наказом командування відійшов до Канева, де прикривав переправу наших військ через Дніпро. За зразкове виконання бойових завдань 29 грудня 1941 року командир бронепоїзда капітан П. К. Іщенко і комісар політрук В. О. Козарін були нагороджені орденом Леніна, високі урядові нагороди одержали й інші члени команди[4]. Її діла стали основою сюжету кінофільму «Фортеця на колесах» Київської студії ім. Довженка, за сценарієм В. Кондратенка.

---

[1] Газ. «За більшовицькі колгоспи», 1 січня 1936 р.
[2] Газ. «Радянська нива», 8 червня 1926 р.
[3] СССР в Великой Отечественной войне. Краткая хроника. М., 1964, стор. 223.
[4] Журн. «Радуга», 1966, № 7, стор. 124.

Після захоплення Миронівки окупантами був встановлений режим грабежів і терору. На землях селекційної станції став хазяйнувати німецький поміщик. Поліцаї нагаями виганяли людей на роботу. В перші ж дні окупації за наказом німецького коменданта були повішені кілька жителів Миронівки. Фашисти насильно забирали молодь на каторжні роботи в Німеччину.

Та фашистам не вдалося зламати радянських людей. В районі Миронівки розпочала діяти підпільна партійна організація, очолювана І. К. Приймаком. На травень 1942 року вона зросла до 40 чоловік. Народні месники знищували окупантів, виводили з ладу паровози, здійснювали аварії поїздів. Одним із зв'язківців цієї організації у Миронівці був працівник хлібопекарні П. Я. Шарафан. Потрапивши у ворожу засаду, він відстрілювався до останнього патрона. У червні на базі підпільної партійної організації було створено партизанський загін, який розгорнув бойові операції проти ворога[1]. Народні месники в районі Миронівки вивели з ладу 25 локомотивів, знищили 240 гітлерівців, пошкодили 35 км ліній зв'язку ворога[2]. В грудні 1942 року загін І. К. Приймака об'єднався з партизанським загоном Ржищівського району. В Миронівці з осені 1941 року діяла також підпільна комсомольсько-молодіжна група, до якої входили О. Гордєєв, Я. Буслов, І. Циганенко, Чуєв та ін. Підпільники мали радіоприймач, розповсюджували серед населення листівки. Восени 1942 року гестапівці натрапили на слід патріотів, частина яких загинула смертю героїв у фашистських катівнях.

31 грудня 1942 року оформився Миронівський підпільний райком КП(б)У, який очолив інженер цукрового заводу В. М. Новицький. До складу комітету увійшли робітники цукрового заводу А. І. Сидоренко, А. М. Вороний та М. С. Мирошник. Райком створював партійні організації в селищі. Зокрема, з січня 1943 року активно працювала підпільна партійна організація на станції Миронівка, якою керував М. Жовтоног[3]. Вона розповсюджувала листівки і повідомлення Радянського інформбюро, організувала бойову групу, що виводила з ладу паровози, обладнання депо, визволяла з ешелонів людей, яких везли на каторжні роботи в Німеччину. З квітня 1943 року на станції почала діяти диверсійна група в складі 34 чоловік під керівництвом залізничника Ф. Я. Сизова. Підпільники виводили з ладу локомотиви та вагони, знищили 7 автомашин, 410 тонн бензину тощо[4]. В листопаді, коли з'явилася загроза провалу, група влилася до партизанського загону, який діяв у районі Миронівки. В 1943 році на залізничній дільниці Миронівка—Таганча діяв також партизанський загін під командуванням Я. І. Сиворонова[5].

Довгожданий день визволення настав 31 січня 1944 року. Радянські частини, зламавши опір ворога, що вперто оборонявся, оволоділи цукрозаводом і визволили селище та залізничну станцію. На фронтах Великої Вітчизняної війни самовіддано боролися проти гітлерівців 1237 жителів Миронівки. За героїзм, проявлений у боях, урядових нагород удостоєно 475 чоловік. Свято шанують жителі Миронівки пам'ять про героїв, полеглих у боях з фашизмом.

Великих руйнувань завдали фашисти Миронівці. Вони висадили в повітря депо та інші станційні споруди, зруйнували цукрозавод.

З перших днів визволення трудящі селища самовіддано працювали, відбудовуючи зруйноване господарство. Очолила

Миронівський цукровий завод, зруйнований гітлерівцями. 1944 р.

[1] Київський облпартархів, ф. 5, оп. 2/6, спр. 70, арк. 41.
[2] Там же, арк. 41—44.
[3] Там же, спр. 324, арк. 32, 40.
[4] Там же, спр. 70, арк. 41—46.
[5] Киевщина в годы Великой Отечественной войны, стор. 325, 328.

боротьбу трудящих партійна організація району, що на 1944 рік налічувала 16 комуністів, а вже наступного року — понад 100 чоловік[1]. Невдовзі після визволення на площі перед цукровим заводом був встановлений бюст В. І. Леніна, схований робітниками від окупантів у 1941 році.

Академік ВАСГНІЛ, Герой Соціалістичної Праці В. М. Ремесло з науковими працівниками Миронівського науково-дослідного інституту насінництва і селекції пшениці. 1969 р.

Трудящі Миронівки здійснили величезну роботу, відбудовуючи підприємства. Невдовзі на заводі ввели в дію кисневу установку для зварювальних робіт. В липні 1944 року завод і селище одержали струм від невеликої електростанції, зведеної на р. Росаві. В цьому ж році почала працювати машинно-тракторна майстерня. Колгоспники Миронівки відремонтували млин, відбудували колгоспні приміщення. У колгоспі «Більшовик», завдяки трудовим зусиллям членів артілі, було вчасно зібрано врожай 1944 року. За успішне виконання державного плану хлібозаготівель урядових нагород була удостоєна велика група трудівників Миронівки. За активну участь у відбудові народного господарства 150 передовиків виробництва нагороджено медаллю «За доблесну працю у Великій Вітчизняній війні 1941—1945 рр.». За вклад у відродження зруйнованого окупантами господарства, комсомольській організації Миронівського району 28 квітня 1946 року було вручено Червоний прапор ЦК ЛКСМУ.

Відновила роботу Миронівська науково-дослідна селекційна станція, якій було завдано збитків на суму понад 9,6 млн. крб. Станція одержала всебічну допомогу від трудящих Московської, Челябінської, Ярославської та інших областей. Їй передали понад 100 голів худоби, технічні засоби. З РРФСР, Грузії, Вірменії надходило сортове насіння. Зібраний вихідний і гібридний матеріал став базою для виведення нових сортів пшениці та інших культур[2].

За активною допомогою робітників заводу та всього населення Миронівки швидко зростало господарство радгоспу. В 1945 році з 927 га було зібрано 30,6 тис. пудів зерна, з них 2,4 тис. понад план. Одержали добрий врожай і бурякового насіння[3]. В 1944 році стала до ладу Миронівська МТС. Налагодилася підготовка кадрів механізаторів. Вже в 1945 році курси випустили близько 20 трактористів.

Активізувалося культурне життя. Протягом 1944—1945 рр. стала до ладу середня школа, бібліотека[4]. До дня залізничника в 1945 році відкрився відбудований клуб залізничників.

В 1947 році було закінчено відбудову колійного господарства вузла, паровозного депо. Пізніше, у 1951 році прокладено другу колію залізниці, а ще через два роки здано в експлуатацію і новий вокзал, збудований за проектом архітектора П. Ф. Красицького.

В кінці 1955 року цукровий завод, заново відбудований і обладнаний новим устаткуванням, працював вже на повну потужність. Модернізація підприємства продовжувалась і далі. На 1965 рік тут було вироблено вже 399 тис. цнт цукру[5]. Технічна потужність заводу неухильно зростала. В 1966 році тут перероблялося за добу 10 тис. цнт буряків.

---

[1] Газ. «Червона зірка», 25 лютого 1945 р.
[2] Газ. «Київська правда», 29 вересня 1945 р.
[3] Газ. «Червона зірка», 7 жовтня 1945 р.
[4] Газ. «Червона зірка», 2 лютого 1945 р.
[5] Газ. «Київська правда», 30 травня 1965 р.

В 1966 році за систематичне перевиконання завдань урядових нагород була удостоєна велика група передовиків виробництва, у т. ч. ордена Леніна — О. П. Корнієнко, ордена Трудового Червоного Прапора — І. С. Рискаль, М. С. Кухар, Х. Є. Руденко.

Трудові зусилля колективу підприємства спрямовує партійна організація заводу, що на 1970 рік налічувала 105 комуністів; 95 з них працюють безпосередньо в цехах.

Розгорнувши змагання на честь 100-річчя з дня народження В. І. Леніна, колектив заводу добився нових успіхів. В 1969 році завод вже переробляв щодоби 18,5 тис. цнт буряків; колектив одержав перехідний Червоний прапор Міністерства харчової промисловості СРСР. З 1958 року в Миронівці став працювати міжколгоспний цегельний завод. За роки семирічки в значні підприємства перетворилися авторемонтний завод (до 1953 року — міжрайонні майстерні), кукурудзяно-калібрувальний і маслоробний заводи, промкомбінат.

Значним господарством міста стало автотранспортне підприємство (з 1959 до 1966 року — автопарк). Якщо в 1960 році воно мало лише 4 автобуси і 60 вантажних автомашин, то в 1969 році — близько 40 автобусів, що обслуговують 12 маршрутних ліній, 97 вантажних автомашин. Тут працює понад 170 чоловік, у т. ч. 40 комуністів і 20 комсомольців. В 1960 році закінчилася електрифікація дільниці Миронівка—Фастів Південно-Західної залізниці.

Великих успіхів досягла Миронівська науково-дослідна селекційна станція ім. Старченка. До 40-річчя Великого Жовтня її колектив вивів новий сорт пшениці Миронівська 264, а згодом сорт Миронівська 808, Київська 893. До знаменного ювілею 50-річчя Великого Жовтня була виведена Миронівська Ювілейна 50, врожайність якої понад 65 цнт з гектара. Всього за роки Радянської влади на станції виведено 36 нових сортів зернових та зернобобових культур, трав. Все нове, передове, що створюється тут, швидко стає надбанням виробництва. Пшениця Миронівська 808 нині поширена не лише в СРСР, а і в ряді зарубіжних країн. Здобутки станції — результат наполегливої роботи колективу вчених. Понад 20 років тут працюють досвідчені науковці — Б. М. Дубиневич, В. М. Гриньов, Ф. П. Литвиненко, А. С. Майданник та інші. За великі успіхи у створенні й впровадженні високопродуктивних сортів озимої пшениці Миронівська науково-дослідна селекційна станція 25 травня 1967 року була нагороджена орденом Леніна, її директору В. М. Ремеслу присуджена Ленінська премія; його удостоєно звання Героя Соціалістичної Праці. В 1968 році станція була перетворена в Миронівський науково-дослідний інститут насінництва і селекції пшениці.

Голова колгоспу ім. Жданова, Герой Соціалістичної Праці О. Г. Бузницький оглядає посіви кукурудзи, смт Миронівка. 1969 р.

Успішно розвиваються колгоспи. В 1950 році артілі «Більшовик» та ім. Будьонного (с. Новоолексіївка) об'єдналися, утворивши колгосп ім. Жданова, який невдовзі став одним з передових господарств області. У 1959 році до нього приєднався і колгосп ім. Сталіна. Новостворене велике багатогалузеве господарство з кожним роком досягало все більших виробничих успіхів, особливо у вирощуванні цукрових буряків. Зокрема, у 1964 році середній врожай буряків з гектара становив 400 цнт. За самовіддану працю голова колгоспу О. Г. Бузницький у 1958 році був удостоєний високого звання Героя Соціалістичної Праці, його обрали депутатом Верховної Ради СРСР. Урядовими нагородами у 1965 році було відзначено 80 трудівників району, у т. ч. велика група колгоспників артілі ім. Жданова. Цей колгосп став своєрідною експериментальною базою, де перевірялася врожайність нових сортів сільськогосподарських

культур. В 1960 році тут стали вирощувати пшеницю Миронівська 264, яка на дослідних ділянках давала по 45—50 цнт з гектара. З 1961 року колгосп почав спеціалізуватися на відгодівлі великої рогатої худоби та свиней. Неухильно зростала механізація виробництва. На 1969 рік колгосп мав 2612 га земельних угідь, з них 2428 — орної землі, 52 га — саду, 96 га ставів з розвиненим рибним господарством.

В обласній фізіотерапевтичній лікарні Медичні сестри готують радонову ванну. 1969 р.

З великими успіхами прийшов колгосп ім. Жданова до 50-річчя Жовтня. Урожайність зернових за 1965—1967 рр. в середньому дорівнювала 37 цнт з га, в т. ч. пшениці — 40,5 цнт, цукрових буряків — 426,5 цнт з га. На 100 га сільськогосподарських угідь вироблено 371 цнт м'яса, 661,3 цнт молока, а на одну фуражну корову надоєно в середньому по 3000 кг молока. В ювілейному 1967 році одержали врожай цукрових буряків по 458 цнт з га, а передова ланка М. Куценко — 578 цнт[1]. Грошовий прибуток колгоспу в ювілейному році перевищив 2 млн. крб. За досягнення у виконанні планів заготівель продуктів сільського господарства, проведення меліорації, впровадження науки і передового досвіду колгосп ім. Жданова в 1967 році було відзначено високою урядовою нагородою — орденом Леніна. Прибуток колгоспу за восьму п'ятирічку збільшився на 65% (в 1970 році він становив 2,8 млн. крб.), а оплата праці колгоспників — на 36 процентів.

Разом з розвитком економіки зростало і саме місто, змінювалося його лице. З'явилися цілі вулиці нових будинків. За роки п'ятирічки побудовано 6 багатоповерхових будинків з площею понад 6 тис. кв. метрів, 236 індивідуальних будинків. Місто газифіковане, тут прокладено водопровід, більшість вулиць заасфальтовано, упорядковано тротуари. В 1967 році на честь 50-річчя Радянської влади комсомольці і молодь заклали новий міський парк, а також посадили понад 16 тис. фруктових та декоративних дерев.

З кожним роком удосконалюється побутове обслуговування трудящих. До їх послуг — великий побутовий комбінат, що має кілька цехів і ательє, де працює понад 50 чоловік. У місті діє готель, кімнати для приїжджих на вокзалі та цукровому заводі. Торговельна мережа Миронівки налічує понад 40 магазинів, у т. ч. великий універмаг, 6 продовольчих магазинів. Працюють ресторан і кафе, що розмістилися в новому, великому і красивому будинку, 2 чайні, 4 їдальні, понад 10 буфетів та кіосків.

Миронівка — бальнеологічний курорт (з 1958 року), відомий в країні завдяки цілющим джерелам радонових вод. В обласній фізіотерапевтичній лікарні у Миронівці (до 1964 року — бальнеологічна) успішно лікують поліартрит, ревматизм та інші захворювання. За роки існування курорту в ньому пройшли лікування понад 42 тис. хворих. Колектив курорту, в складі якого 21 лікар і понад 70 чоловік середнього медперсоналу, працює відмінно. В 1969 році йому було присвоєно високе звання колективу комуністичної праці. Колишній головний лікар В. Х. Бондаренко удостоєний звання заслуженого лікаря УРСР.

В районній лікарні, 2-х лікарських оздоровчих пунктах, медпунктах, які діють на всіх великих підприємствах Миронівки, працюють 37 лікарів і понад 100 чол. середнього медперсоналу.

Невпинно розвивається народна освіта. В Миронівці діють 2 середні та 2 восьмирічні школи, де набуває знань понад 2 тис. учнів. 1200 виробничників одержують освіту у вечірній і заочній середніх школах. Працює музична школа, в якій навчається понад 130 учнів. Педагогічний колектив міста налічує 125 чоловік.

[1] Газ. «Червона зірка», 25 листопада 1967 р.

Центральна частина Миронівки. 1970 р.

З кожним роком в місті розширюється мережа культурно-освітніх закладів. Тут діють міський палац культури із залом для глядачів на 750 місць, будинок культури цукрозаводу, клуби залізничників, науково-дослідного інституту селекції і насінництва пшениці, відділку радгоспу, колгоспу ім. Жданова. Працюють три великі бібліотеки. Понад 350 мешканців міста беруть участь у роботі гуртків художньої самодіяльності, зокрема п'яти великих хорових колективів, двох драмгуртків, кількох духових оркестрів, танцювального гуртка.

Чималих успіхів досягнуто і в спортивно-масовій роботі. У місті діють спортивні організації: «Колос», «Локомотив», «Авангард» та «Спартак», які об'єднують близько 800 чоловік. Команди легкоатлетів та волейболістів Миронівки — неодноразові переможці обласних спортивних змагань, зокрема 1968 і 1969 років. Широко розгорнута пропагандистська робота серед трудящих, невпинно підвищується їх політичний та культурний рівень. Значну роль у цьому відіграє місцева організація товариства «Знання», яка налічує близько 200 чоловік. В палаці та будинку культури, клубах читаються лекції, проводяться вечори запитань і відповідей, організовуються зустрічі зі знатними людьми, працівниками літератури та мистецтва.

Під керівництвом партійної організації, Ради депутатів та громадських організацій колектив трудящих міста домігся значних успіхів у виконанні восьмої п'ятирічки. На підприємствах, закладах та установах міста працює понад 4 тис. чоловік. В авангарді трудових звершень ідуть комуністи, яких у міських парторганізаціях понад 1000. Молодь, серед якої понад 1140 комсомольців, показує зразки в роботі, навчанні, культурно-масовій діяльності. В лавах передових — 9 комсомольсько-молодіжних колективів, 4 з них носять звання колективів ім. 50-річчя Радянської влади і один — ім. 50-річчя ВЛКСМ.

В житті міста велика роль належить міській Раді депутатів трудящих, в складі якої 50 депутатів. При ній діють 8 постійних комісій та 8 громадських з активом понад 150 чоловік. На сесіях Ради лише протягом 1969—1970 рр. були розглянуті питання про роботу торговельної мережі, шкільних та дошкільних закладів, про забезпечення робітників цукрового заводу житлом, питання санітарії і благоустрою міста та інші. Депутати Ради разом з активом проводять велику роботу, спрямовану на виконання наказів виборців.

Розгорнувши соціалістичне змагання на честь 100-річчя від дня народження В. І. Леніна, XXIV з'їзду КПРС і XXIV з'їзду КП України, колективи підприємств достроково, у вересні 1970 року, виконали п'ятирічний план реалізації продукції. За видатні досягнення у виконанні завдань п'ятирічного плану і високі технічно-економічні показники присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці В. А. Тонкошкуру — першому секретарю райкому КП України, нагороджено орденом Леніна О. Г. Бузницького, Н. Ф. Тихоненко, І. О. Петренка, орденом Жовтневої Революції — В. І. Батуру, А. Х. Осипенка, В. М. Ремесла; 10 чоловік удостоєно ордена Трудового Червоного Прапора.

Зростає і красивішає Миронівка — місто трударів, місто-курорт.

Д. А. КОРІНЕЦЬ, В. І. ШЕЛУДЧЕНКО

Твори народного декоративно-прикладного мистецтва Київщини. 1970 р.

Народна художниця УРСР К. Білокур за роботою. 1954 р.

Народний різьбяр О. К. Шостак, с. Поліське, 1969 р.

Вклейка надрукована на Харківській друкоофсетній фабриці

МА́СЛІВКА

Маслівка (давня назва — Маслів Став, Маслів Брід) — село, центр сільської Ради, розташоване понад річкою Росавою, за 16 км від Миронівки, на автостраді Київ—Канів. Населення — 2552 чоловіка.

Територія села була заселена ще в період Київської Русі, про що свідчать рештки городища та кургани X—XIII ст. За переказами, на місці села існувало стародавнє укріплене місто Лоєв, яке лежало вздовж Росави; його зруйнували татари[1].

Вперше село згадується в документальних джерелах за 1622 рік під назвою Маслів Став. Тут був млин на три камені, що належав Канівському старостві. Як укріплений пункт, село зазначено на карті Боплана, складеній 1650 року.

Яскраві сторінки історії Маслівки пов'язані з визвольною боротьбою українського народу проти польсько-шляхетського панування. В Масловім Ставі та в навколишній місцевості постійно збиралися селяни-втікачі та запорізькі козаки. Природні умови, зосередження в цьому краї великої кількості козацтва сприяли тому, що він став традиційним місцем козацьких рад.

Біля Маслового Ставу збиралися козаки в 1625 році, готуючись до битви з польсько-шляхетськими військами коронного гетьмана С. Конєцпольського. Тут відбувалися козацькі ради 23 серпня 1630 року та 8 вересня 1632 року, що передували походам проти турків і татар[2]. В Масловім Ставі у 1638 році відбулася козацька рада після поразки селянсько-козацького повстання під проводом Я. Острянина і Д. Гуні. Тут збиралися селянсько-козацькі війська перед бойовими походами, а також після розгрому польсько-шляхетських військ під Жовтими Водами і Корсунем та після вигнання шляхтичів з Лівобережної України і переможних походів у Молдавію[3].

Поблизу Маслового Ставу, з огляду на його вигідне стратегічне положення, в липні 1648 року містився головний табір селянсько-козацького війська, очолюваного Богданом Хмельницьким. Звідси він писав листа до путивльського воєводи Н. Плещеєва, закликаючи його до спільної боротьби проти польської шляхти[4]. Сюди ж у липні 1648 року прибули селянські загони Максима Кривоноса, які першими рушили проти військ Яреми Вишневецького. З Маслового Ставу на початку осені 1648 року вирушали на битву з польською шляхтою під Пилявцями селянсько-козацькі полки.

У квітні 1649 року перед новим походом проти польської шляхти знову головний збірний пункт українського війська було намічено в Масловому Ставі, пізніше тут зосереджувалися війська визвольної армії, щоб поповнити свої полки живою силою, провіантом, зброєю, кіньми тощо[5]. Село стає центром Маслівської козацької сотні Канівського полку. Влітку 1651 року в районі Маслового Ставу зібралося 50-тисячне козацьке військо на чолі з Богданом Хмельницьким, готуючись відбити новий польсько-шляхетський наступ[6].

У пам'ять про події того часу галявина у Маслівському лісі, де містився головний табір народно-визвольної армії, понині називається Хмельником.

Починаючи з 60-х років XVII ст. село відоме під назвою Маслівки. Так, про Маслівку згадується, що в 1662 році поблизу неї деякий час стояла табором орда

---

[1] Л. Похилевич. Сказания о населенных местностях Киевской губернии, стор. 604.

[2] Воссоединение Украины с Россией, т. 1, стор. 107, 119, 128, 492, 493; К. Гуслистий. Нариси з історії України. Випуск 3. К., 1941, стор. 121, 156.

[3] Памятники, издаваемые Временною комиссиею для разбора древних актов, т. 1, отдел 3, стор. 161; І. П. Крип'якевич. Богдан Хмельницький, стор. 140, 143, 160.

[4] Воссоединение Украины с Россией, т. 2, стор. 24, 43, 68; т. 3, стор. 105, 116, 120, 126, 141.

[5] Летопись Самовидца. К., 1878, стор. 232.

[6] Д. Бантыш-Каменский. История Малой России. СПб.—К.—Х., 1903, стор. 176.

кримських татар, маючи намір переправитися на лівий берег Дніпра для наступу проти наказного гетьмана Лівобережної України Якима Сомка. З 1719 року Маслівка — особиста власність козацьких старшин Лизогубів, з 1738 року вона належала до володінь магнатів Потоцьких і входила до складу Канівського староства. Пізніше село не раз було об'єктом куплі-продажу польських магнатів[1].

Жорстокий соціальний і національний гніт трудящих Маслівки польсько-шляхетськими окупантами призводив до поступового обезлюднення села. На 1741 рік у Маслівці налічувалося лише 20 дворів[2]. Трудящі не мирилися з тяжким становищем. Чимало їх влилося до гайдамацьких загонів Максима Залізняка й Семена Неживого, що проходили через село у травні 1768 року. У вересні 1769 року повстанці розгромили в Маслівці будинок посесора.

Після возз'єднання правобережних українських земель з Лівобережною Україною в складі Російської держави, Маслівка ввійшла до Канівського повіту Київської губернії. На той час вона була вже чималим селом, в якому налічувалося понад 110 дворів, 1078 жителів.

У 1845 році Маслівку купив поміщик Прозор. Тоді ж у селі побудували поташний завод, виробляли селітру[3]. Розвиненою галуззю поміщицького господарства в Маслівці було також тонкорунне вівчарство, продукція якого призначалася для ринку[4].

Згідно з інвентарним переписом Маслівки від 1 березня 1848 року в селі налічувалося 45 тяглих господарств, 109 — напівтяглих, 29 — городників та 50 — «бобилів». За селянами було закріплено орної землі — 1827 моргів, сінокосів — 79 моргів. Селянським господарствам належало всього 98 робочих волів. Працездатне населення, що налічувало 305 чоловіків та 330 жінок, мало відробляти тяжку панщину: 135 тяглих, 190 напівтяглих та 136 жіночих днів[5]. Крім того, селян змушували відробляти т. зв. згінні та будівельні дні, сторожувати поміщицьке добро тощо. Поміщик та його економи, як правило, завищували розмір панщини, доводячи її до семиденної; з найменшого приводу селян люто катували. Економ маслівського поміщика Старчевський, за визнанням навіть царських чиновників, «виявляв схильність до покарання селян, часто без розбору він сік їх ранком у недільні дні в години богослужіння в церкві». Після запровадження інвентарних правил, мордуючи селян, він примовляв: «ото тобі указ, ото тобі те, що в церкві читали, а я читаю на спині». Весною 1848 року за відмову відробляти понаднормову панщину він мало не до смерті побив маслівського селянина Петра Мартиненка, що викликало заворушення селян. Жандарми жорстоко побили 7 селян, а ініціатора виступу Юхима Мороза закували в кайдани і кинули до в'язниці[6]. Нерідко селяни, доведені до відчаю жорстоким визиском та знущаннями, тікали з села. Лише протягом 1843—1848 рр. з Маслівки втекло 11 чоловік[7].

У квітні 1855 року, в період Київської козаччини, селяни Маслівки виступили проти панщини, вчинивши збройний опір каральному загонові, що був відряджений у село.

Реформа 1861 року майже не полегшила становища трудівників Маслівки. За грабіжницьким викупним договором 193 селянські двори, де налічувалося 644 ревізькі душі, одержали тільки 1252 десятини найгіршої землі і повинні були сплатити за неї 57 317 крб. Ця земля коштувала селянам щорічно 2999 крб. Селян позбавили права користуватися угіддями, ставом[8].

---

[1] Журн. «Киевская старина», 1885, № 11, стор. 555.

[2] Л. Похилевич. Сказания о населенных местностях Киевской губернии, стор. 604.

[3] О. О. Нестеренко. Розвиток промисловості на Україні, ч. 1, стор. 444.

[4] Т. І. Дерев'янкін. Мануфактура на Україні в кінці XVIII — першій половині XIX ст. Текстильне виробництво. К., 1960, стор. 38.

[5] Київський облдержархів, ф. 283, оп. 1, спр. 224, арк. 21.

[6] Там же, арк. 4—5, 7.

[7] Там же, спр. 488, арк. 85, 86.

[8] ЦДІА СРСР, ф. 577, оп. 14, спр. 735, арк. 41, 42, 46.

За найменший прояв невдоволення селян, як і раніше, жорстоко карали. У квітні 1861 року за наказом управителя маєтку було закатовано із застосуванням ножних колодок маслівського селянина Євмена Клименка, який висловив невдоволення підневільним становищем селянства. Тривале розслідування царськими чиновниками цього злочину закінчилося розпорядженням начальника повітової поліції знищити в селі Маслівці ножні колодки[1].

Невдоволені грабіжницькою царською реформою, селяни відмовлялися виконувати панщину, вимагали передачі їм у безплатне користування поміщицької землі, повного знищення залишків кріпацтва. В ніч з 14 на 15 серпня 1880 року селяни пустили маслівському поміщикові «червоного півня», внаслідок чого в економії «Луки» згоріло 6 стіжків пшениці, стіг ячменю, 32 сажні сіна, 220 сажнів соломи та хлів із сільськогосподарським реманентом. Збитки, завдані панові, обчислювалися 20 тис. крб. Крім майна поміщика, згоріли будинок та крамниця місцевого купця Дивинського[2].

З розвитком капіталізму посилювалося класове розшарування селян Маслівки. Розоряючись, сільська біднота віддавала землю куркулям за борги і все частіше йшла шукати засобів існування в містах, поповнюючи лави робітничого класу. Тільки протягом 1897—1900 рр. кількість жителів Маслівки зменшилася майже на 300 чоловік і становила в 1900 році 1959 чоловік[3]. Панові належали економія «Костянтинівська», що займала 878 десятин землі, та економія «Луки» — 911 десятин. До них примикали розкішний ліс і родючі луки. А тим часом на 410 селянських дворів припадало лише 1559 десятин землі. Переважна більшість селян жила в нужді й злиднях, терпіла від малоземелля й безземелля. У Маслівці, як і в інших селах Канівського повіту, близько половини селянських господарств були позбавлені землеробських знарядь та робочої худоби[4].

Селянство не мирилося з своїм безправним становищем. Улітку 1902 року маслівці відмовилися працювати на панських економіях, рішуче вимагаючи підвищення оплати праці. Селянські виступи набули особливо гострого характеру в період першої російської революції. Цьому сприяла революційна пропаганда, розповсюдження в селі соціал-демократичних видань та прокламацій. Одним з активних розповсюджувачів революційної літератури був син наймита Яків Латута, виключений з гімназії з «вовчим квитком» і відданий під нагляд поліції за революційну діяльність. Селяни явочним порядком намагались ліквідувати несправедливість «великої реформи», прагнучи повернути те, що у них відібрали під час її здійснення.

Маслівський поміщик у травні 1905 року скаржився канівському справникові, що 100 селян самовільно скосили 40 десятин луків, завдавши йому збитків на 1200 крб. За участь у революційних виступах протягом 1906 року було заарештовано 20 селян Маслівки і навколишніх сіл. Та незважаючи на жорстокі репресії, селянські заворушення в Маслівці й сусідніх селах тривали з 1905 до 1907 року[5].

Після столипінської реформи розшарування селян Маслівки посилилося. На 1912 рік у селі було 339 селянських господарств (1299 десятин землі), з них 14 — безземельних, 175 — малоземельних (до 3 десятин). Один кінь припадав майже на 6 господарств, одна свиня — на 5 господарств і одна корова — на 2 господарства. А 21 заможне господарство мало 49 коней, 43 корови та 46 голів молодняка, 56 свиней[6]. Вони багатіли за рахунок нещадного визиску бідноти, яка не могла вилізти з нужди й злиднів.

---

[1] Київський облдержархів, ф. 11, оп. 1, спр. 1208, арк. 6—14.

[2] Там же, ф. 183, оп. 1, спр. 2, арк. 5—6.

[3] ЦДІА СРСР, ф. 1290, оп. 11, спр. 835, арк. 246; Список населенных мест Киевской губернии, стор. 754—756.

[4] М. Н. Лещенко. Селянський рух на Правобережній Україні в період революції 1905—1907 рр., стор. 53.

[5] Київський облдержархів, ф. 183, оп. 1, спр. 2560, арк. 36, 40, 118—119, 134—136, 233.

[6] Итоги переписи скота у сельского крестьянского населения Киевской губернии в 1912 году, стор. 131.

Самодержавство тримало трудящі маси в темряві й неуцтві. Селяни були позбавлені елементарного медичного обслуговування. В селі працювала тільки одна церковнопарафіяльна школа, відкрита в 1860 році, в ній навчалося лише 50 учнів, переважно дітей багатіїв. Школа не мала ні підручників, ні наочних приладь[1]. Викладання й читання літератури українською мовою суворо заборонялося.

Лютнева революція 1917 року в Росії викликала широку хвилю революційних виступів селян. На початку березня трудящі Маслівки взяли участь у демонстрації, що схвалювала скинення царя. Активну участь у ній брали революційно настроєні фронтовики, що повернулися в село. Дедалі гострішою ставала боротьба за землю. Канівський повітовий комісар Тимчасового уряду 12 жовтня 1917 року доповідав начальству, що селяни Маслівки та навколишніх сіл «роздратовані довгим розв'язанням земельного питання» почали захоплювати і орати поміщицьку землю.

Тільки-но до села дійшла радісна звістка про перемогу Жовтневого збройного повстання в Петрограді, на селянських зборах обрали комісію для розподілу поміщицької землі та інвентаря.

До весни 1918 року поділ землі та інвентаря завершили. Та незабаром у село вдерлися німецькі окупанти і їх спільники — українські буржуазні націоналісти. В Маслівку прибув загін гайдамаків, очолений колишнім канівським приставом. На сільській сходці він загрожував селянам розстрілом, якщо вони не повернуть поміщицькі землі та майно. На Маслівку було накладено 800 тис. крб. контрибуції. Гайдамаки вчинили масову екзекуцію селян. Однак більша частина селян не повернула поміщицького майна.

В листопаді 1918 року настав край пануванню німецьких загарбників, а в березні 1919 року частини Червоної Армії визволили село також від банд Директорії. Влада у Маслівці перейшла до рук ревкому, очолюваного бідняком Г. А. Бондарем. В Маслівці було обрано сільраду, яку очолив місцевий бідняк К. Н. Слива, а також делегатів на волосний і повітовий з'їзди Рад.

З серпня по грудень 1919 року в селі хазяйнували денікінці. Криваве панування білогвардійців спустошило Маслівку. Скоротилася посівна площа, не вистачало тягла, посівного матеріалу. Хліб заховали куркулі, саботуючи заходи Радянської влади, вони відмовлялися здавати зерно державі. Та незважаючи на труднощі, весняна сівба була проведена вчасно.

Протягом травня — червня 1920 року Маслівка пережила грабіжницьку білопольську окупацію. На початку червня у районі Маслівка—Канів—Ржищів точилися запеклі бої з білопольськими окупантами. Коли Червона Армія визволила село від ворога, трудящі Маслівки організували допомогу фронту продуктами; до лав Червоної Армії вступило чимало добровольців.

У липні 1920 року в селі був створений сільревком, а згодом обрана сільська Рада. В серпні заснували комітет незаможних селян, головою якого обрали місцевого комуніста П. Ю. Макаренка. За ініціативою КНС було організовано сільську кооперацію. КНС допомагав продзагонам виконувати продрозкладку, боротися проти куркульства, у якого вилучили лишки землі, дбав про постачання Червоної Армії хлібом, продуктами, кіньми[2].

Незважаючи на неврожайний 1921 рік, жителі села успішно відновлювали зруйноване війною господарство. Всю орну землю засіяли; державний план продподатку повністю виконали. Сотні пудів хліба жителі Маслівки відправили голодуючим Поволжя.

В лютому 1922 року в селі створено комсомольську організацію, секретарем якої став І. Л. Рибченко. В листопаді 1923 року виникла піонерська організація; ініціатором її заснування був комсомолець О. Косяк (нині — письменник О. Левада).

[1] ЦДІА СРСР, ф. 803, оп. 16, спр. 272, арк. 33.
[2] ЦДАЖР УРСР, ф. 257, оп. 73, спр. 6, арк. 16.

У вересні 1924 року у Маслівці організовано партійну організацію. До неї входили переважно незаможники. Секретарем партосередку обрали О. Заблоцького.

В жовтні 1924 року 12 бідняцьких сімей Маслівки об'єдналися в ТСОЗ. Наступного року до ТСОЗу вступило ще 25 бідняцьких господарств. За рішенням загальних зборів села йому виділили 125 га родючої землі в одному масиві.

Важливою подією в житті трудящих Маслівки було створення в 1926 році машинно-тракторного товариства, яке виникло після реорганізації сільськогосподарського кредитного товариства, заснованого в 1922 році[1]. Воно мало молотарку й трактор «Фордзон» і обслуговувало також селян, які не входили у товариство. В 1927 році для 130 селянських господарств було продано різного сільськогосподарського знаряддя та машин на 800 карбованців.

Маслівське сільське товариство взаємодопомоги заснували в 1921 році; його фонд складався з 10 проц. відрахувань від продподатку. Товариство подавало широку допомогу незаможному селянству посівним матеріалом. Споживче товариство у 1924 році об'єднувало 25, а в 1927 — вже 75 проц. сільських дворів. 1926 року воно придбало молотарку, двигун, просорушку та сівалку, а через рік уже мало інвентаря та майна на 4,5 тис. карбованців. Товариству діяльно допомагав сільський КНС, який налічував у 1927 році 75 членів[2].

В 1923 році було засновано радгосп ім. Т. Г. Шевченка, площа угідь якого становила 458 га; незабаром він став школою боротьби за підвищення врожайності[3].

Великий Жовтень відкрив широку дорогу до культурного будівництва на селі. Ще тривала громадянська війна, а в селі весною 1920 року відкрилася початкова школа, її класи заповнили селянські діти. Почали функціонувати хата-читальня, гуртки художньої самодіяльності. 23 грудня 1920 року в Маслівці відкрилися двері агрономічного технікуму ім. Тімірязева.

В 10-ту річницю Жовтневої революції на території технікуму відбулося урочисте відкриття електростанції. Маслівка та кілька навколишніх сіл одержали електроенергію. За 1924—1927 рр. технікум випустив 102 агрономи. В здобутих досягненнях — велика заслуга партійного осередку технікуму, що налічував на 1927 рік 25 чоловік, та комсомольської організації, яка об'єднувала 60 студентів. Під керівництвом парторганізації студенти технікуму розгорнули в селі активну шефську роботу. Вони організували тут гуртки: сільськогосподарський, політосвіти, художньої самодіяльності. Виходила стінна газета «Червоний промінь», працював гурток лікнепу для сільськогосподарських робітників. На 1927 рік неписьменність серед дорослого населення ліквідували на 85 проц. Велику культосвітню роботу студенти вели і в навколишніх селах: Козині, Потоці, Ємчисі.

В обстановці великого політичного піднесення пройшли в 1929 році вибори депутатів до сільської Ради, в яких активну участь взяли широкі кола трудящих села. До сільської Ради були обрані найкращі трудівники, найдіяльніші жителі села, а почесним членом сільради — всеукраїнський староста Г. І. Петровський, про що його сповістили телеграмою. Вибори закінчилися урочистим співом «Інтернаціоналу» та «Заповіту» Т. Г. Шевченка[4].

Весною 1931 року повністю завершилася колективізація сільського господарства в селі. У Маслівці організували 4 колгоспи; восени того ж року вони об'єдналися у 2 артілі, які у 1933 році злилися в одну. За постановою Київського облвиконкому колгосп спеціалізувався на виробництві сортового насіння. В 1937 році сортовим насінням було засіяно 540 га ріллі. Того року колгоспам Київщини продали 784 цнт насіння жита «Таращанське». Завдяки впровадженню передової сільськогосподарської науки, широкому використанню нової техніки маслівці вирощували високі врожаї зернових культур та цукрових буряків. Так, у 1940 році врожай пшениці

[1] «Селянська газета», 23 квітня 1927 р.
[2] Газ. «Вісті», 15 грудня 1927 р.
[3] ЦДАЖР УРСР, ф. 27, оп. 12, спр. 873, арк. 74.
[4] Газ. «Радянська нива», 2 лютого 1929 р.

У колгоспній хаті-лабораторії, с. Маслівка. 1936 р.

становив 20—25 цнт з га, цукрових буряків — 300 цнт. Колгосп мав 2900 га землі, 15 жниварок, 3 вантажні машини, 63 культиватори, 330 коней, 240 голів великої рогатої худоби, свиноферму на 207 голів. Миронівська МТС обслуговувала артіль 7 тракторами, 2 комбайнами, 2 буряконавантажувачами. Збирання врожаю було механізоване майже повністю: всі зернові культури збиралися комбайнами й жниварками на тракторній тязі[1]. Колгоспники збудували чинбарню, приступили до побудови потужного парового млина, розширяли паливну базу за рахунок розробок торфу. За високі виробничі показники колгосп було висунуто кандидатом на Всесоюзну сільськогосподарську виставку 1941 року. Село вийшло на широкий шлях заможного життя. В 1937 році колгоспники одержали на трудодень по 6 кг хліба[2].

В 1928/29 навчальному році на базі технікуму в Маслівці створено перший у Радянському Союзі Інститут селекції і насінництва з факультетами селекції, зерноводства та насінництва. Насіннєве господарство інституту стало основою для постійної виробничої практики студентів. Навчальна робота тут тісно поєднувалася з науково-дослідницькою. Цьому сприяла і близькість Миронівської селекційної станції. Велику допомогу в підвищенні врожайності зернових і технічних культур колгоспові подавали викладачі інституту. Вони разом з студентами керували агронавчанням, проводили заняття з ланковими й бригадирами. Ця шефська робота мала важливе значення для поширення на селі агрономічних знань[3].

Вищу освіту у цьому інституті за період його існування здобули понад 60 жителів села. Чимало його вихованців стали відомими вченими. Ф. Г. Кириченко, М. О. Ольшанський, В. М. Ремесло нині — академіки ВАСГНІЛ; А. А. Краснюк, Ф. Я. Немлієнко, І. П. Коломієць, П. А. Лубенець, В. П. Цуп — доктори сільськогосподарських наук[4].

З вересня 1937 року Інститут селекції і насінництва переїхав до Одеси та Харкова, а на його базі створили сільськогосподарський технікум, який лише за два останні довоєнні роки випустив понад 100 агрономів середньої кваліфікації. На 1 січня 1940 року тут навчалося понад 300 студентів.

В неповній середній школі Маслівки в 1940 році було 430 учнів, колектив учителів налічував 17 чоловік, більшість з них мала вищу освіту.

Сільський клуб перетворився у вогнище соціалістичної культури. Тут систематично читалися доповіді й лекції, працювали різні гуртки художньої самодіяльності. Колгосп придбав для клубу піаніно, інструменти для духового та струнного оркестрів.

Добре дбали у Маслівці про спортивну роботу. Тут збудували спортивний зал та стадіон. Футбольна команда колгоспу в 1936 році посіла друге місце на чемпіонаті УРСР серед сільських команд[5]. Високі місця вона здобувала на чемпіонатах наступних довоєнних років.

За роки Радянської влади Маслівка була електрифікована й радіофікована. В селі діяли лікарня, аптека, пологовий будинок.

---

[1] Газ. «Червона зірка», 1 січня 1940 р.
[2] Газ. «Пролетарська правда», 9 серпня 1937 р.
[3] О. Михайлов. Культурний розвиток українського села в роки соціалістичного будівництва (1929—1941). К., 1963, стор. 101.
[4] Газ. «Молода гвардія», 8 жовтня 1967 р.
[5] Газ. «Пролетарська правда», 9 серпня 1937 р.

Потреби колгоспників у пошитті одягу задовольняла кравецька артіль. Не було жодного колгоспного двору, де б не передплачували газет і журналів. Колгоспники користувалися послугами 3-х бібліотек.

Напад гітлерівців на Радянську країну порушив мирне життя трудящих. В перші ж дні війни на фронт з Маслівки пішли майже всі чоловіки. З наближенням ворога тракторний парк, колгоспну худобу було евакуйовано за Дніпро.

5 серпня 1941 року в село увірвалися німецько-фашистські загарбники. Настали чорні дні фашистської неволі. Будинок школи окупанти перетворили на конюшню, більшість колгоспних приміщень були зруйновані, бібліотеки знищені. В перші ж дні гітлерівської окупації гестапівці закатували радянських активістів І. Л. Рибченка, Р. І. Красівського, а згодом розстріляли П. Д. Мартиненка, комсомольця Р. Мороза.

З села гітлерівці насильно вивезли на каторжні роботи до Німеччини 228 юнаків та дівчат. В'язнями табору смерті у Бухенвальді були Г. Д. Мартиненко й А. М. Красівська.

Але трудящі Маслівки не скорилися окупантам. Їх боротьбу проти фашистів очолила підпільна партійна організація, якою керували А. Ю. Хоменко та П. С. Марцинюк. Підпільники, тримаючи тісний зв'язок з партизанами, що базувалися у Таганчанському лісі й поблизу м. Корсуня, розповсюджували серед населення зведення Радінформбюро, антифашистські листівки[1].

2 лютого 1944 року стало радісним днем визволення села від ненависних окупантів. 206-а стрілецька дивізія під командуванням полковника В. П. Колесникова, що входила до складу 27-ї Армії 1-го Українського фронту, форсувавши річку Росаву, визволила Маслівку[2]. В бою за село полягло 50 радянських воїнів. Жителі свято шанують їх пам'ять. За мужність і відвагу, проявлені у боях проти фашизму на фронтах Великої Вітчизняної війни, високих урядових нагород удостоєно 122 жителі села. У боях проти фашизму особливо відзначився вихованець Маслівської школи — рядовий сапер Г. Н. Захарченко (1922—1944). У квітні 1944 року під час боїв за визволення Криму він потрапив у полон. Незважаючи на катування, Г. Н. Захарченко не виказав військової таємниці і загинув смертю героя. Посмертно він удостоєний високого звання Героя Радянського Союзу; ім'ям патріота названо одну з вулиць села, біля школи встановлено бюст героя[3].

Тікаючи, гітлерівці пограбували село, висадили в повітря майже всі приміщення сільськогосподарського технікуму, в т. ч. головний навчальний корпус, зруйнували електростанцію, міст через річку Росаву, клуб, спалили багато будинків колгоспників.

Зразу ж після визволення маслівці почали піднімати з руїн колгоспне господарство, в якому з усієї техніки залишилося лише 68 кінних плугів, 52 борони, 10 сівалок та 7 жаток. Уціліло лише 60 голів великої рогатої худоби, 40 свиней та 14 овець.

Не вистачало техніки й робочих рук; у селі було лише 39 літніх чоловіків. Всі турботи про відбудову господарства лягли на плечі 378 жінок та 117 підлітків. У селі створили 7 рільничих та одну городню бригади.

Зусилля колгоспників у відбудові господарства села очолювала партійна організація, яка в 1944 році складалася з 6 членів КПРС та 2 кандидатів. Спираючись на широкий актив безпартійних, комуністи організували соціалістичне змагання за одержання високого врожаю — врожаю перемоги. На колгоспних ланах закипіла дружна творча праця. Всі роботи сільськогосподарського року здійснювалися під гаслом: «Все для фронту!». Землю більше обробляли вручну — лопатами. Всього було засіяно зерновими та бобовими культурами 1208 гектарів.

---

[1] Київський облпартархів, ф. 5, оп. 2/6, спр. 6, арк. 10, 11, 14, 19, 71.

[2] Архів МО СРСР, ф. 236, оп. 2673, спр. 846, арк. 111, 118.

[3] Боевые звезды киевлян, стор. 121—123; Киевщина в годы Великой Отечественной войны, стор. 433, 434.

Біля села Маслівки. 1966 р.

Незважаючи на нестачу техніки, робочих рук і тяглової сили, героїчними зусиллями колгоспників артіль своєчасно зібрала урожай і розрахувалася з державою, засипала насіннєві й страхові фонди. Колгоспники Маслівки у жовтні 1944 року додатково здали у фонд Червоної Армії 1117 цнт хліба[1].

Сільрада й правління колгоспу проявляли піклування про сім'ї фронтовиків. Для них лише за перші 6 місяців після визволення було збудовано й відремонтовано 24 хати[2].

В 1945 році повернулись у село демобілізовані фронтовики, які енергійно включалися у відбудову рідного колгоспу. Весняну сівбу 1945 року маслівський колгосп закінчив першим у районі. Невпинно відроджувалося артільне господарство — виросли нові приміщення колгоспної стайні, птахоферми, було відбудовано олійницю, почав працювати водяний млин[3]. У 1945 році в колгоспі створили ферму великої рогатої худоби, свиноферму, птахоферму, колгоспні стайні, де було 127 коней[4].

В селі почав працювати постійно діючий агрономічний семінар, де колгоспні ланкові й бригадири систематично підвищували рівень агротехнічних знань.

Під керівництвом партійної організації, за активною участю комсомольців та позаспілкової молоді поступово налагоджувалося культурно-освітнє життя села. Зразу ж після визволення села вчителі, учні та їх батьки самотужки відбудували зруйновану окупантами школу, технікум. Навчання тут розпочалося вже у кінці лютого 1944 року. Учнівська молодь активно допомагала в позаурочний час своїм батькам на колгоспних ланах. Лише в 1945 році учні виробили понад 3500 трудоднів.

Протягом 1944—1946 рр. звели приміщення сільськогосподарського технікуму, студентської їдальні та гуртожитку. На території технікуму почала діяти електростанція. В листопаді 1946 року технікум здійснив перший післявоєнний випуск, підготувавши 44 агрономи. Того ж року в селі обладнали радіовузол. Невдовзі відремонтували клуб, бібліотеку, стала діяти кіноустановка. При клубі розгорнули роботу гуртки художньої самодіяльності.

Значне пожвавлення в громадсько-політичне життя трудящих вніс агітколектив, основу якого становили комуністи та комсомольці. До роботи в ньому були залучені вчителі школи й викладачі технікуму. Агітатори проводили бесіди, читки газет у польових ланках та бригадах, випускали газети-полівки.

Завдяки невтомній праці трудящих села, очолених партійною організацією, яка на 1947 рік становила 17 чоловік, неухильно зміцнювалася техніко-економічна база артілі, невпинно підносився рівень колгоспного виробництва. На кінець 1948 року колгосп в основному досяг довоєнного рівня виробництва сільськогосподарської продукції.

Розвивалися допоміжні галузі господарства. У 1950 році в артілі було створено пасіку, закладено парники, на той час господарство мало нафтовий двигун, крупорушку, столярню, 2 кузні. Спорудили цегельний завод.

---

[1] Київський облдержархів, ф. Р-354, оп. 4, спр. 32, арк. 232.
[2] Газ. «Червона зірка», 1 жовтня 1944 р.
[3] Газ. «Червона зірка», 3 лютого 1946 р.
[4] Газ. «Червона зірка», 21 жовтня 1945 р.

Самовідданою працею трудівники Маслівки вже у 1955 році вивели свій колгосп у число передових артілей району. Зростала матеріально-технічна база господарства. Збільшився машинний парк артілі, широко впроваджувалась механізація трудомістких процесів на тваринницьких фермах.

Зросла врожайність сільськогосподарських культур — на 1955 рік в середньому зібрали зернових по 29,3 цнт з га, цукрових буряків — по 240 центнерів.

Керівництво артілі наполегливо боролося за здійснення рішень Пленумів ЦК КПРС щодо розвитку тваринництва, поліпшення культури рільництва, піднесення матеріальної зацікавленості трудящих у результатах своєї праці. Широко розгорнулось будівництво. Вже на 1957 рік у колгоспі було 2 конюшні, 4 корівники, 3 телятники, 3 свинарники, 2 птахоферми, 4 зерносховища, овочесховище та критий тік. 1958 року колгосп демонстрував свої трудові досягнення на Всесоюзній сільськогосподарській виставці.

Неухильно підвищується врожайність основних сільськогосподарських культур. На 1969 рік колгосп зібрав по 30,4 цнт зернових культур, причому озима пшениця дала по 35 цнт з га, цукрових буряків — по 380 цнт. До 1530 голів зросло й поголів'я великої рогатої худоби. Того року колгосп виробив на 100 га сільськогосподарських угідь по 133 цнт м'яса і 687 цнт молока, тобто в 10 разів більше, ніж у 1954 році. Ще в 1963 році було повністю завершено електрифікацію всіх колгоспних приміщень. Зведено спеціальний механізований кормоцех для великої рогатої худоби. На 1970 рік артіль ім. XXII з'їзду КПРС мала 2324 га сільськогосподарських угідь, з них орної землі — 2093 га. У колгоспі працюють 51 трактор, 20 комбайнів, 24 вантажні автомашини, діє зрошувальна система.

З року в рік зростають прибутки колгоспу: на 1969 рік вони досягли 1,5 млн. крб. Кожного дня від реалізації всіх видів продукції до каси колгоспу-мільйонера надходить в середньому 4200 крб.[1]. Вагомою стала оплата колгоспного людино-дня; вона становить 4 крб. 36 копійок.

Та найбільше багатство Маслівки — це самі люди, чиїми руками кується трудова слава колгоспу, множаться його громадські здобутки. У селі щиро поважають і глибоко шанують трудові хліборобські династії Кашлюків, Дячуків, Гайворонських та багатьох інших.

Самовіддана праця жителів села принесла їм заслужену славу і визнання; 24 трудівники артілі удостоєні високих урядових нагород. Це, зокрема, головний агроном комуніст П. В. Борисенко, удостоєний ордена Леніна та ордена Жовтневої Революції. В 1970 році П. В. Борисенку присвоєно звання заслуженого агронома Української РСР. Двома орденами Трудового Червоного Прапора та орденом «Знак Пошани» нагороджено тракториста І. М. Гапанюка, бригаді якого присвоєно звання бригади високої культури землеробства. Орденом Леніна нагороджена доярка Є. С. Карасюк. За багаторічну самовіддану працю звання Героя Соціалістичної Праці присвоєно голові колгоспу В. І. Батурі.

У великих звершеннях трудівників Маслівки яскраво проявилася наполеглива повсякденна організаторська й виховна робота партійної організації колгоспу, яка на 1970 рік об'єднувала 65 комуністів. Переважна більшість членів КПРС працює на відповідальних ділянках господарства, своїм особистим прикладом запалюючи трудящих села на нові трудові звершення.

Надійним помічником і резервом партійної організації зарекомендувала себе комсомольська організація, яка налічує тепер 50 юнаків і дівчат. Так, у 1958 році за почином комсо-

Комсомолець Г. Огоренко запалює факел обласного фестивалю самодіяльного мистецтва, присвяченого 100-річчю з дня народження В. І. Леніна, с. Маслівка. 1969 р.

[1] Газ. «Червона зірка», 1 березня 1969 р.

мольців, підтриманих сільрадою, молодь, а за нею вчителі, учні й домогосподарки взялися впорядковувати село. Вздовж сільських вулиць було висаджено тисячі дерев, відремонтовано тротуари, клуб, бібліотеку, пологовий будинок, магазини тощо[1].

Чимало корисних справ щодо благоустрою села, а також для піднесення культурного рівня життя маслівців зробила сільська Рада. За її ініціативою спорудили залізобетонну греблю. Це допомогло перетворити так званий Маслівський брід, який кишів хмарами комарів, у широке озеро, де тепер розводять рибу й водоплавну птицю.

Гарною, чистою і впорядкованою стала Маслівка. Скрізь, куди не кинь оком, обабіч рівних, обсаджених деревами й кущами вулиць, стоять чепурні будинки. За роки Радянської влади село стало вдвоє більшим. Дідівські хати під солом'яними стріхами поступилися місцем новим просторим будівлям, критим шифером чи бляхою. Лише протягом 1960—1970 рр. із 637 будинків колгоспників 476 перебудовано або збудовано заново. У 1968 році в селі створено комунальне господарство, яке працює на госпрозрахунку. Тепер колгоспник гарантований: в разі потреби йому спорудять будинок чи відремонтують його. До послуг жителів села 5 магазинів, їдальня, майстерня побутового обслуговування. Тут діє медична амбулаторія, аптека, для наймолодших мешканців села відкрито дитячий садок та дитячі ясла.

Розширюються освітні заклади. У Маслівському сільськогосподарському технікумі навчається 1000 студентів: 540 стаціонарно і 460 — заочно. Заклад має своє навчально-виробниче господарство: 650 га землі, ферму великої рогатої худоби, свиноферму, машинний парк. Протягом післявоєнного періоду понад 200 маслівців закінчили технікум і тепер успішно трудяться в сільському господарстві. У восьмирічній школі Маслівки набуває знань понад 300 учнів, працює 14 педагогів.

Справжнім культурним центром села став будинок культури із залом для глядачів на 460 місць. Тут ведуть діяльну роботу різні гуртки художньої самодіяльності, бібліотека з книжковим фондом близько 8 тис. примірників. Багато колгоспників мають свої власні бібліотеки. Нема такого двору в селі, де б не передплачували періодичну пресу.

Повнокровним, радісним життям живуть трударі Маслівки. Самовідданою творчою працею на благо Вітчизни і натхненними піснями звеличують вони своє село. В одній із них співається:

Маслівко, Маслівко,
Рідная ластівко,
Піснею в серці цвітеш.
З працею вільною,
Радістю спільною
До комунізму ідеш...

О. Ф. ЄРМОЛЕНКО, П. В. ЖАБЕНКО

---

[1] Газ. «Колгоспне село», 2 серпня 1958 р.

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ, ЦЕНТРИ СІЛЬСЬКИХ РАД МИРОНІВСЬКОГО РАЙОНУ

ВЕДМЕ́ДІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване на правому березі Дніпра, за 10 км від пристані Ходорів. Населення — 698 чоловік. Сільраді підпорядковане с. Ходорів.

У селі розміщена центральна садиба колгоспу «Новий шлях», земельні угіддя якого становлять 2194 га, в т. ч. орної землі — 1497 га. Вирощують переважно зернові культури й цукрові буряки, розвинуте тваринництво. За успіхи в розвитку колгоспного виробництва 51 передовика нагороджено орденами й медалями, в т. ч. П. А. Охріменко — Орденом Леніна.

У Ведмедівці є будинок культури, бібліотека, фельдшерський пункт і колгоспний профілакторій.

За мужність і відвагу, виявлені на фронтах Великої Вітчизняної війни, 85 жителів села нагороджено орденами й медалями.

Поблизу Ходорова досліджено курган скіфського часу (V ст. до н. е.); в селі збереглися рештки давньоруського городища X—XIII ст.

ВІ́КТОРІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване на річці Росавці, за 16 км від районного центру та залізничної станції Миронівка. Населення — 538 чоловік. Сільраді підпорядковані села Матвіївка і Фролівка.

На території села — центральна садиба колгоспу «Перемога», за яким закріплено 1669 га земельних угідь, у т. ч. 1634 га орної землі. Господарство спеціалізується на вирощуванні зернових культур та цукрових буряків. В околицях села є великі поклади торфу.

За успіхи в розвитку артільного господарства 65 колгоспників нагороджено орденами й медалями, зокрема Х. Х. Крезуб нагороджена орденом Леніна, ланкові М. Г. Лисенко і Г. Т. Дубова удостоєні звання Героя Соціалістичної Праці.

У селі є восьмирічна школа, клуб, бібліотека, медпункт, пологовий будинок.

Вікторівка заснована в 1924 році переселенцями з сусіднього села Карапишів.

За героїзм у боях проти фашистських загарбників на фронтах Великої Вітчизняної війни 35 жителів села нагороджено орденами й медалями.

ВЛАДИСЛА́ВКА — село, центр сільської Ради. Розташоване в долині річки Бутеня, на автомагістралі Київ — Дніпропетровськ, за 3 км від районного центру та залізничної станції Миронівка. Населення — 1717 чоловік. Сільраді підпорядковані села Вахутинці та Гулі.

У Владиславці розташована центральна садиба колгоспу ім. Чапаєва, земельні угіддя якого становлять 2120 га, у т. ч. 1780 га орної землі, господарство має зерново-тваринницький напрям. У селі працюють міжколгоспбуд і крупʼяний завод.

За успіхи в розвитку сільського господарства орденами й медалями нагороджено 7 колгоспників, у т. ч. Г. Я. Кириченко — орденом Леніна, К. І. Корнієнко — орденом Леніна та орденом Жовтневої Революції, А. М. Бреус — орденом Жовтневої Революції.

У селі є восьмирічна школа, будинок культури, 2 бібліотеки.

Владиславка заснована в 1757 році. За мужність і героїзм, виявлені на фронтах Великої Вітчизняної війни, понад 250 жителів села нагороджено орденами й медалями.

За роки Радянської влади вищу освіту здобули 34 жителі села, серед них Ф. Г. Кириченко — академік, лауреат Ленінської премії, Герой Соціалістичної Праці.

ГРУ́ШІВ — село, центр сільської Ради, розташоване за 45 км від районного центру і залізничної станції Миронівка, за 6 км від пристані Ходорів на Дніпрі. Населення — 489 чоловік. Сільраді підпорядковане с. Дударі.

У Грушеві — центральна садиба колгоспу «Червоний прапор». Виробничий напрям господарства — вирощування зернових культур і мʼясо-молочне тваринництво. Колгосп має 1811 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1344 га орної землі.

Село має клуб, бібліотеку.

Під час окупації Грушева гітлерівцями тут діяла підпільна група, яка мала звʼязок з Ржищівським підпільним райкомом партії і з партизанським загоном ім. Чапаєва. У квітні 1943 року гестапо закатувало 17 підпільників. У роки війни село зазнало великих руйнувань, майже всі його будівлі були спалені. За бойові заслуги на фронтах Великої Вітчизняної війни 60 жителів села нагороджено орденами й медалями. С. М. Пироженко удостоєний звання Героя Радянського Союзу.

У селі народився видатний російський співак і педагог, заслужений артист РРФСР С. І. Габель (1849—1924 рр.).

Біля с. Дударева збереглися кургани скіфського часу (VII—VI ст. до н. е.). Знайдено також римські монети (II ст. н. е.) та ювелірні вироби VII—VIII ст. н. е.

ЄМЧИ́ХА (давня назва Ямчуха) — село, центр сільської Ради, розташоване за 18 км від районного центру і залізничної станції Миронівка, за 27 км від пристані Канів. Населення — 1002 чоловіка.

У селі — колгосп ім. Шевченка, який має 2355 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2157 га орної землі. Основний господарський напрям — рільництво й тваринництво. Допоміжні галузі — садівництво, овочівництво та бджільництво. За успіхи, досягнуті в розвитку сільського господарства, 5 колгоспників нагороджено орденами й медалями, в т. ч. К. А. Загорулько — орденом Жовтневої революції.

Село має восьмирічну школу, будинок культури, пологовий будинок.

Уперше Ємчиха згадується в історичних документах кінця XVIII ст. Під час революції

1905 року в селі відбувся страйк селян, які працювали в поміщицькій економії. Карателі жорстоко розправились із страйкарями. За мужність і героїзм на фронтах Великої Вітчизняної війни 32 жителі села нагороджено орденами й медалями СРСР.

Поблизу Ємчихи розкопано кургани доби бронзи (III—I тисячоліття до н. е.), скіфського (VII—VI ст. до н. е.) та сарматського (II—I ст. до н. е.) часів, а також курган кочівників X—XII ст. Біля села збереглися залишки городища часів Київської Русі.

Уродженцем села є доктор сільськогосподарських наук професор І. П. Коломієць.

ЗЕЛЕ́НЬКИ — село, центр сільської Ради, розташоване на річці Росаві, за 14 км від районного центру та залізничної станції Миронівка, вздовж автомагістралі Київ—Дніпропетровськ. Населення — 3532 чоловіка. Сільраді підпорядковані села Світле та Польове.

У селі розміщено колгоспи «Україна», земельний фонд якого становить 3293 га, та ім. Леніна з земельним фондом 2419 га. Виробничий напрям господарств — рільництво та м'ясо-молочне тваринництво. Механізатор І. Ф. Шпак нагороджений орденом Жовтневої Революції.

У Зеленьках є середня та восьмирічна школи, будинок культури, клуб, дві бібліотеки, дільнична лікарня.

Під час тимчасової німецько-фашистської окупації в селі діяла підпільна партійна організація на чолі з Ф. Й. Чередником. За мужність і героїзм, виявлені на фронтах Великої Вітчизняної війни, близько 180 жителів села нагороджено орденами й медалями.

Біля села розкопано кургани доби бронзи (III — початок I тисячоліття до н. е.) та ранньоскіфських часів (VI—V ст. до н. е.). В одному з досліджених тут кочівницьких курганів знайдено скелет вершника в залізній кольчузі, шолом, стріли, списи та кістяки 2-х коней, вудила, стремена.

КАРАПИШІ́ — село, центр сільської Ради, розташоване по обидва береги річки Росавки, за 15 км від районного центру, за 1,5 км від залізничної станції Карапиші. Населення — 5557 чоловік.

У Карапишах розміщений колгосп ім. Щорса, за яким закріплено 5723 га землі, в т. ч. 5398 га орної. Основний виробничий напрям господарства — вирощування зернових і м'ясо-молочне тваринництво. Допоміжні галузі — садівництво, овочівництво, птахівництво й рибництво. В селі розташований філіал районного об'єднання «Сільгосптехніки», торфопідприємство, кам'яний кар'єр. Колгосп ім. Щорса — один з передових у районі. Господарство змагається з колгоспом Нарофомінського району Московської області.

За трудові успіхи 26 передовиків колгоспного виробництва відзначені орденами й медалями. Орденом Леніна нагороджені Н. С. Кривошея та О. І. Ситник (йому присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці), орденом Жовтневої Революції — В. А. Коломієць.

У селі є середня, дві восьмирічні й початкова школи, будинок культури, дві бібліотеки, лікарня й пологовий будинок.

Жителі села брали активну участь у виступах проти кріпацтва в часи Київської козаччини 1855 року.

Під час окупації села німецькими військами в 1918 році селяни організували загін, який очолив місцевий житель, колишній матрос П. Г. Шульга. Діставши завдання пустити під укіс німецький ешелон з награбованим хлібом і продуктами, загін зав'язав бій з німецьким підрозділом, що прибув на бронепоїзді. 10 партизанів разом з П. Г. Шульгою загинули в бою.

За героїзм у боях проти гітлерівців у роки Великої Вітчизняної війни 188 жителів села нагороджено орденами й медалями СРСР.

КИП'Я́ЧКА (давня назва Миколаївка) — село, центр сільської Ради, розташоване за 23 км від районного центру і залізничної станції Миронівка. Населення — 917 чоловік. Сільраді підпорядковані села Горобіївка, Сталівка і Тарасівка.

На території Кип'ячки — центральна садиба колгоспу «Росія», який має 3397 га землі, в т. ч. 3000 га орної. Основний господарський напрям — вирощування зернових культур та цукрових буряків, розвинуте м'ясо-молочне тваринництво.

У селі є восьмирічна школа, два клуби, дві бібліотеки.

Кип'ячка заснована наприкінці XVIII ст. 1905 року селяни на чолі з місцевим жителем В. К. Логвиненком виступили проти поміщика, підпалили економію, розігнали волосну управу. Після придушення виступу В. К. Логвиненко емігрував до Америки і повернувся в рідне село лише в 1914 році. В 1942 році його закатували гітлерівці.

За мужність і героїзм, виявлені під час Великої Вітчизняної війни, близько 100 жителів села нагороджено орденами й медалями.

КОЗИ́Н — село, центр сільської Ради, розташоване за 14 км від залізничної станції Миронівка, за 23 км від пристані Канів. Населення — 1709 чоловік. Сільраді підпорядковані села Кутелів і Салів.

У Козині — центральна садиба колгоспу ім. Мічуріна, який має 3514 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. орної землі — 3194 га. Вирощують переважно зернові культури й цукрові буряки. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. В селі працює вальцьовий млин райхарчокомбінату.

Село має середню школу, будинок культури, бібліотеку, лікарню, протитуберкульозний диспансер.

За бойові заслуги в боротьбі проти фашистських загарбників під час Великої Вітчизняної війни 230 жителів села нагороджено орденами й медалями.

Поблизу села Салева збереглися залишки ранньо-слов'янського поселення черняхівської культури.

МАКЕДО́НИ — село, центр сільської Ради, розташоване за 28 км від районного центру і за-

лізничної станції Миронівка. Населення — 762 чоловіка. Сільраді підпорядковані села Кулешів і Малі Прицьки.

У Македонах розміщена центральна садиба колгоспу ім. Котовського, що має 3702 га землі, з них 3080 га орної. Господарство спеціалізується на вирощуванні зернових культур. Розвинуте тваринництво.

Село має восьмирічну школу, бібліотеку, клуб, пологовий будинок.

У документальних джерелах Македони вперше згадуються 1640 року. Навесні 1905 року селяни Македонів, які працювали в поміщицькій економії, брали участь у страйках. Активний організатор страйків Х. М. Бідний став ініціатором створення комітету бідноти у 1919 році.

Під час тимчасової німецько-фашистської окупації в селі діяла група партизанського загону ім. Чапаєва, яку очолював М. Авраменко. У вересні 1943 року в період підготовки до звільнення Правобережної України біля села висадилося 17 радянських десантників. Жительки села Г. Пікулик та О. Семещенко переховували червоноармійців, а потім допомогли їм налагодити зв'язок з партизанами загону ім. Чапаєва. За бойові заслуги на фронтах Великої Вітчизняної війни 52 жителі села нагороджено орденами й медалями.

МАЛИ́Й БУКРИ́Н — село, центр сільської Ради, розташоване за 48 км від залізничної станції Миронівка, за 8 км від пристані Ходорів на Дніпрі. Населення — 610 чоловік. Сільраді підпорядковані села Великий Букрин, Ромашки.

У селі — центральна садиба колгоспу ім. Ватутіна, сільськогосподарські угіддя якого становлять 1638 га, орні землі — 1380 га. Господарство спеціалізується на вирощуванні зернових культур. Розвинуті тваринництво, овочівництво, бджільництво.

Малий Букрин має восьмирічну школу, клуб, бібліотеку.

У вересні 1943 року, коли радянські війська створили Букринський плацдарм, партизани й жителі села подавали їм значну допомогу в боях з ворогом. Під час боїв майже все село було зруйноване. За героїзм і мужність, виявлені в боях з фашистськими загарбниками, 352 жителі села нагороджено орденами і медалями.

У Малому Букрині народився український радянський письменник П. В. Гуріненко.

Біля Великого Букрина розкопано поселення трипільської культури (III тисячоліття до н. е.), виявлено могильник ранньо-слов'янської зарубинецької культури (II ст. до н. е.— II ст. н. е.). Поблизу села збереглися залишки городища часів Київської Русі. Біля с. Ромашок досліджено кургани скіфського часу (VII—VI ст. до н. е.).

ОЛЕКСА́НДРІВКА (колишня назва Слобода) — село, центр сільської Ради, розташоване в долині річки Росавки, за 20 км від районного центру, за 11 км від залізничної станції Карапиші. Населення — 1210 чоловік.

У селі розміщений колгосп «Будівник комунізму», який має 1604 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1539 га орної землі. Господарство спеціалізується на вирощуванні зернових культур і цукрових буряків та розведенні м'ясо-молочної худоби. За високі показники в роботі 10 колгоспників відзначені орденами й медалями, в т. ч. М. П. Хоменко — орденом Леніна, Є. Т. Шедловський — орденом Жовтневої Революції. Біля села є великі поклади торфу.

В Олександрівці діють восьмирічна школа, будинок культури, бібліотека, пологовий будинок.

Село засноване в 60-х роках XVIII ст. За мужність і героїзм, виявлені у боях проти фашистських загарбників у роки Великої Вітчизняної війни, 30 жителів села нагороджено орденами й медалями.

ПІЇ́ — село, центр сільської Ради, розташоване за 20 км від районного центру, за 25 км від залізничної станції Кагарлик, за 15 км від пристані Ржищів. Населення — 1832 чоловіка. Сільраді підпорядковане с. Липовий Ріг.

На території села — колгосп ім. Свердлова, який має 2585 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2255 га орної землі. Вирощуються зернові культури, цукрові буряки, розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. У селі діє цукровий завод.

Пії мають середню школу, будинок культури, клуб, дві бібліотеки, дільничну лікарню.

В історичних документах село вперше згадується на початку XVIII ст. Під час фашистської окупації в районі села діяли партизанські загони ім. Чапаєва та ім. Щорса. Гітлерівці за зв'язок жителів села з партизанами спалили 106 хат і розстріляли 5 чоловік.

За мужність, виявлену у боротьбі проти німецько-фашистських загарбників на фронтах Великої Вітчизняної війни, 153 жителі села нагороджені орденами й медалями.

В селі народився О. М. Новицький — український радянський поет.

ПОТІ́К — село, центр сільської Ради, розташоване за 18 км від районного центру і залізничної станції Миронівка. Населення — 1958 чоловік. Сільраді підпорядковане с. Коротище.

На території Потоку — центральна садиба колгоспу ім. Карла Маркса. Основний напрям господарства — вирощування зернових і технічних культур. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. У колгоспі — 5326 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 4915 га орної землі. За трудові успіхи 6 колгоспників нагороджено орденами й медалями, в т. ч. Г. Г. Плужник — орденом Леніна.

У селі є середня школа, будинок культури, бібліотека, лікарня і пологовий будинок.

У роки тимчасової фашистської окупації в Потоці діяла підпільна група в складі 15 чоловік. Очолював її лікар П. А. Устинович. У червні 1942 року гестапівці розкрили групу і більшість її членів разом з П. А. Устиновичем розстріляли. За бойові заслуги на фронтах Великої Вітчизняної війни 144 жителі села нагороджено орденами й медалями. В с. Коротищі народився П. Є. Стрілець — Герой Радянського Союзу.

У 1845 році в селі, у маєтку Г. С. Тарновського, побував Т. Г. Шевченко. У нього склалися дружні стосунки з Н. В. Тарновською, якій він подарував свій автопортрет. Поет присвятив їй вірш «Великомученице кумо! (Н. Т.)». Про Потік Т. Г. Шевченко згадує в повісті «Прогулка с удовольствием и не без морали». Тут він зробив рисунок «Комора в Потоках».

З 1898 до 1904 року в селі працював учителем видатний український письменник С. В. Васильченко (С. В. Панасенко).

Біля с. Потоку досліджено кургани доби бронзи (III — початок I тисячоліття до н. е.), а також кочівницькі кургани XI—XII ст. Поблизу с. Коротища досліджено курган часів Київської Русі.

ПУСТОВІ́ТИ (колишня назва Пустовійти) — село, центр сільської Ради, розташоване в нижній течії річки Росавки, за 11 км від районного центру і залізничної станції Миронівка. Населення — 1942 чоловіка.

У селі розміщений колгосп ім. Франка, земельні угіддя якого становлять 3015 га, в т. ч. орної землі — 2962 га. Господарство спеціалізується на виробництві зерна, цукрових буряків, м'яса й молока. Бригадир тракторної бригади М. І. Пархоменко нагороджений орденом Леніна.

Пустовіти мають восьмирічну школу, будинок культури, бібліотеку, є пологовий будинок, профілакторій.

Село існувало вже наприкінці XVI століття.

За мужність і героїзм, виявлені в боях з німецько-фашистськими загарбниками в роки Великої Вітчизняної війни, понад 120 жителів села нагороджено орденами й медалями.

Поблизу с. Пустовітів розкопано кургани кочівників X—XII століття.

РОСА́ВА (давні назви Русава, Рославя) — село, центр сільської Ради, розташоване при впаданні річки Росавки у річку Росаву, на автомагістралі Київ—Дніпропетровськ, за 6 км від районного центру і залізничної станції Миронівка. Населення — 2859 чоловік.

У селі розташований колгосп ім. 40-річчя Жовтня, який має 2656 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. орної землі 2409 га. Колгосп спеціалізується на вирощуванні зернових культур, зокрема пшениці, та цукрових буряків. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. Свинарка Х. Н. Салпук нагороджена орденом Леніна.

У селі є восьмирічна школа, клуб, бібліотека, лікарня.

Навесні 1905 року під впливом революційних виступів у селі виникла підпільна група чисельністю 13 чоловік. Підпільники були зв'язані з робітниками Миронівського цукрозаводу. У травні 1905 року робітники й селяни Росави провели перед будинком сільської управи мітинг на знак солідарності з робітничим класом Росії. Наприкінці травня того ж року тут мали місце сутички з стражниками, а потім — з прибулими карателями, які заарештували організаторів виступу. Однак трудящі відбили арештованих. Лише одержавши підкріплення, карателі придушили виступ. Багатьох селян було заарештовано.

Під час тимчасової окупації села гітлерівці розстріляли 8 комуністів. За героїзм на фронтах Великої Вітчизняної війни 178 жителів села нагороджено орденами й медалями, М. У. Кіндратович удостоєний звання Героя Радянського Союзу.

У червні 1845 року в Росаві побував Т. Г. Шевченко, про що він згадує в повісті «Прогулка с удовольствием и не без морали».

В селі є архітектурна пам'ятка — дерев'яна церква XVIII століття.

На околицях с. Росави досліджено кургани доби бронзи (II тисячоліття до н. е.), скіфського часу (VII—VI ст. до н. е.) та знайдено скарб ювелірних речей VI—VII ст. В урочищі Замчиську збереглися залишки городища часів Київської Русі. Розкопано давньоруські та кочівницькі кургани X—XII ст., де знайдено залізні кольчуги, мечі, стріли, срібні шийні гривни, діадеми тощо.

ТУ́ЛИНЦІ — село, центр сільської Ради, розташоване за 35 км від районного центру і залізничної станції Миронівка. Населення — 732 чоловіка.

У селі знаходиться колгосп ім. Гагаріна, який має 2028 га землі, з них орної — 1601 га. Виробничий напрям — вирощування зернових культур і цукрових буряків. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. За визначні трудові успіхи урядових нагород удостоєно 6 колгоспників. Тулинці мають восьмирічну школу, клуб, бібліотеку, пологовий будинок.

У травні 1905 року селяни Тулинців, які працювали у поміщицькому маєтку, застрайкували, закликавши до виступу жителів навколишніх сіл. Коли поміщик викликав карателів, селяни спалили кілька поміщицьких будівель й контору економії. Карателі арештували активних учасників виступу, але примусити селян приступити до роботи не змогли. Поміщик змушений був збільшити платню та поліпшити умови праці.

За героїзм у боях проти німецько-фашистських загарбників на фронтах Великої Вітчизняної війни 152 жителів села нагороджено орденами й медалями. У Тулинцях народився народний артист УРСР А. О. Хорошун.

У селі є архітектурний пам'ятник — дерев'яна церква, збудована в XVII—XVIII ст. Біля села досліджено кургани скіфського часу (IV ст. до н. е.), виявлено городище часів Київської Русі.

ША́НДРА — село, центр сільської Ради, розташоване за 25 км від залізничної станції Миронівка, за 15 км від пристані Ходорів. Населення — 1396 чоловік.

У селі розташований колгосп ім. Шевченка, який має 2958 га землі, з них 2753 га орної. Напрям господарства — вирощування зернових культур та цукрових буряків, розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. За трудові успіхи орденами й медалями нагороджено 9 колгоспників.

Шандра має середню школу, будинок культури, бібліотеку, лікарню.

У 1902 році в Шандрі відбулося велике селянське заворушення. Поміщик змушений був піти на поступки. З новою силою виступи селян розгорнулися у 1905—1907 рр. Повстанці громили панські маєтки, куркульські й попівські садиби, забирали і ділили землю, хліб, із зброєю виступили проти стражників. Лише великий каральний загін зміг придушити цей виступ.

Під час німецько-фашистської окупації в Шандрі діяла підпільна антифашистська група. Гітлерівці, напавши на її слід, закатували підпільників. За героїзм і відвагу, виявлені у боях проти фашистських загарбників на фронтах Великої Вітчизняної війни, 84 жителі села удостоєні урядових нагород.

На околицях Шандри досліджено кургани доби бронзи (III—II тисячоліття до н. е.), скіфського часу (VII—VI ст. до н. е.) та поховання кочівників XI—XII ст. Поблизу села виявлено залишки трьох городищ часів Київської Русі.

ЮХНИ́ — село, центр сільської Ради, розташоване за 10 км від районного центру і залізничної станції Миронівка. Населення — 1326 чоловік.

У селі розміщена центральна садиба колгоспу ім. Першого травня, за яким закріплено 2032 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1947 га орної землі. Виробничий напрям — рільництво й м'ясо-молочне тваринництво. Розвинуте бджільництво. За визначні трудові успіхи 8 передовиків праці нагороджено орденами й медалями, в т. ч. С. Я. Замостяного — орденом Леніна.

Село має восьмирічну школу, бібліотеку, будинок культури, пологовий будинок.

Уперше Юхни згадуються в документах 1703 року. Під час німецько-фашистської окупації в селі діяв партизанський загін на чолі з І. К. Приймаком.

За бойові заслуги на фронтах Великої Вітчизняної війни 140 жителів села удостоєно урядових нагород.

ЯХНИ́ — село, центр сільської Ради, розташоване за 7 км від районного центру і залізничної станції Миронівка. Населення — 1777 чоловік.

У селі розміщена центральна садиба колгоспу ім. Куйбишева, земельні угіддя якого становлять 1931 га, в т. ч. орної землі — 1800 га. Виробничий напрям господарства — вирощування зернових культур і цукрових буряків, розвинуте м'ясо-молочне тваринництво.

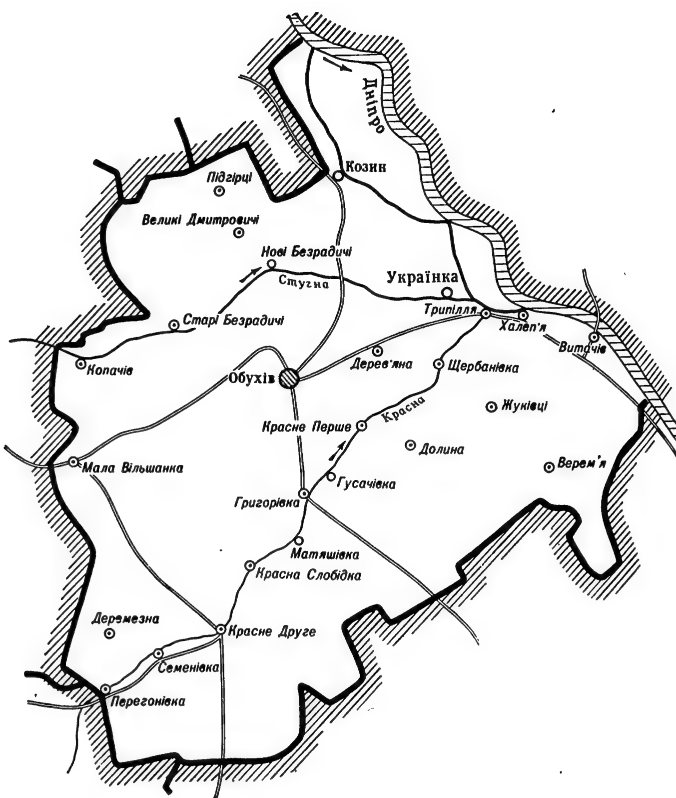
У Яхнах — восьмирічна школа, будинок культури, клуб, дві бібліотеки, пологовий будинок.

Перша згадка про село в історичних документах належить до 1701 року.

У 1879 році жителі Яхнів скинули призначеного властями старосту й обрали на цю посаду селянина К. Страженка, який згодом за підбурювання селян до виступу був арештований і висланий під нагляд поліції. У травні 1905 року в селі відбувся великий страйк селян.

За бойові заслуги на фронтах Великої Вітчизняної війни 80 жителів Яхнів нагороджено орденами й медалями.

ОБУХІВСЬКИЙ РАЙОН

ОБУ́ХІВ

Обухів — селище міського типу, центр селищної Ради, розташоване в долині річки Кобрини, яка впадає в притоку Дніпра — Стугну, за 45 км від Києва, на автостраді Київ—Дніпропетровськ. Населення — 8900 чоловік. Обухівській селищній Раді підпорядковані села Ленди, Нещерів, Перше Травня і Таценки.

Обухів — центр однойменного району, площа якого 772 кв. км, населення (без Обухова) — 39 247 чоловік. В районі 3 селищні й 21 сільська Ради, яким підпорядковано 46 населених пунктів. З корисних копалин використовують поклади торфу і будівельно-керамічних глин. Сільське господарство району спеціалізується на вирощуванні зернових, овочевих і технічних культур. Розвинуте тваринництво. Тут розташовані 14 колгоспів, 2 радгоспи, один рибоколгосп. Орної землі 35,5 тис. га. Працюють також 11 промислових підприємств. Налічується 44 медичних заклади, 8 середніх, 22 восьмирічних та 6 початкових шкіл, школа-інтернат, вечірня і заочна середні школи; є 8 будинків культури, 26 клубів, 34 бібліотеки.

Територія сучасного Обухова та його околиць була заселена ще в давні часи. Поблизу села Таценків виявлено залишки поселень доби бронзи, скіфського часу, зарубинецької та черняхівської культур, а також періоду Київської Русі. В Обухові та навколо нього знайдено срібні і бронзові монети II—V ст. ст. н. е. з Греції, Риму й Візантії, а також скарб ювелірних речей XII—XIII ст. (срібні колти, шийні гривни, браслет тощо).

Обухів вперше згадується в історичних документах XIV ст., коли на його місці існувало поселення Лукавиця. Литовський князь Свидригайло в 30-х рр. XV ст. подарував її київському воєводі С. Г. Юрші[1]. В 1482 році орда кримського хана Менглі-Гірея спустошила цю місцевість. Пізніше це поселення належало литовському кухмістру П. Олехновичу і стало називатися Кухмістровщиною. В 1588 році Лукавицю за 300 кіп литовських грошей купив князь Я. Острозький, вона була обнесена

[1] П. Г. Клепатский. Очерки по истории Киевской земли, т. 1, стор. 360, 361.

частоколом та ровом. Деякий час село належало Обуху, підданому князя. Від нього й пішла назва Обухів.

Після Люблінської унії посилилося соціальне й національне гноблення населення феодалами. Місцеві жителі брали активну участь у селянсько-козацькому повстанні 1591—1593 рр. під проводом К. Косинського. Тоді вони спалили фільварк белзького каштеляна А. Фірлея, який у цей час був власником Обухова. Коли в травні 1596 року через Обухів проходили повстанці на чолі з С. Наливайком, з ними пішла й частина жителів Обухова. Військо коронного гетьмана Жолкевського, яке переслідувало повстанців, майже цілком спалило село. Щоб попередити нові виступи селян, польські власті розмістили тут чималий військовий загін. Однак у 1637—1638 рр. повсталі селяни приєдналися до загонів Гуні й Острянина, які діяли поблизу Обухова.

В роки визвольної війни 1648—1654 рр. Обухів став сотенним містечком. В 1651 році його пограбували й зруйнували татари, які пішли на угоду з королем під Берестечком і розоряли українські землі. Однак містечко швидко відбудувалося.

На початку 1654 року жителі Обухова присягли на вірність Російській державі. Через 2 роки цар Олексій Михайлович віддав цю місцевість у володіння київському полковнику Ждановичу.

За договором 1686 року Обухів залишився за Польщею. Частина місцевих селян переселилася за Дніпро, інша — залишилася в Обухові, але не корилася панам, не платила податків і навіть не пускала на обухівські землі польську шляхту, тому польські пани прозвали їх «розбійниками»[1]. В 1702—1704 рр. селяни брали участь у повстанні на чолі з Семеном Палієм.

Розклад феодалізму супроводжувався все глибшим проникненням товарно-грошових відносин. На час проведення люстрації 1765 року в Обухові, який належав польському магнатові Тарновському, налічувалося 50 дворів. Значного розвитку набули промисли і торгівля. Частина жителів займалася чумацтвом, доставляючи з Криму сіль і рибу. Заможніші з них мали великі прибутки. Так, 1762 року Д. Григор'єв та С. Федоров привезли з Криму 1400 пудів солі на 630 карбованців[2].

Після другого поділу Польщі указом Павла I від 1796 року половина Обухова з прилеглими землями (3562 десятини) були подаровані київському цивільному губернатору М. М. Бардєєву, його синам і онукам, друга ж половина перейшла в казну і називалася ранговою. Одну частину населяли кріпаки, іншу — казенні селяни. Кріпаки відробляли панщину, яка досягала 3—4 днів на тиждень та відбували інші повинності. Від кожного господарства, зокрема, селяни мали давати поміщикові восени сім мірок збіжжя, одного бичка, певну кількість птиці і яєць, сувій полотна. В 1837 році Бардєєв від 1199 ревізьких душ мав 3037 крб. чистого прибутку та 600 крб.— від зданих на відкуп 5 шинків і млина.

Не набагато краще жили й казенні селяни. В ранговій частині містечка, що належала київському комендантові Турчанінову, проживало 264 сім'ї — 1561 чоловік[3]. Податки до царської казни були дуже високі, а земельні наділи незначні. Тому селянам доводилося шукати заробітку на стороні: влітку займалися чумацтвом, а взимку йшли на підробітки до Києва. Терпіли обухівці і від самоправства сусідніх панів. Так, поміщик села Гудимівки Гудим-Левкович захопив землі[4] казенних селян. Скарги на поміщика, подані в сенат, залишилися без будь-яких наслідків.

1834 року в містечку проживало 5165 чоловік. 1845 року тут діяли полотняна фабрика, яка щороку давала продукції на 810 крб., цегельний завод, що виробляв цегли на 600 крб., гуральня. Кожного року відбувалося 6 ярмарків.

За реформою 1861 року поміщицькі селяни викупили у Бардєєвих 2423 десятини землі, за яку мусили сплачувати щороку викупних платежів близько 6 тис. крб.

---

[1] ЦДІА СРСР, ф. 1290, оп. 4, спр. 105, арк. 406, 407.
[2] Архив Юго-Западной России, ч. 3, т. 3, стор. 409, 719.
[3] ЦДІА СРСР, ф. 1589, оп. 1, спр. 405, арк. 346—350.
[4] Чтения в историческом обществе Нестора Летописца, кн. 10, ч. 3. К., 1896 стор. 50.

Казенні селяни, яких налічувалося 1398 ревізьких душ, мали землі 2732 десятини, за яку платили викуп по 4723 крб. 90 коп. на рік[1]. Після реформи почався процес обезземелення селян. Втрачаючи свої наділи, вони змушені були наймитувати у поміщиків і куркулів, йти на лісорозробки та лісосплав на Дніпрі або в міста — на заводи й фабрики.

В зв'язку з цим значно скорочується населення Обухова. У 1866 році тут налічувалося 3220 жителів[2], тобто майже на 2 тис. менше ніж у 1834 році.

Новий власник — князь Горчаков у 1872 році побудував винокурний завод. На ньому, як і на інших промислових підприємствах Обухова, використовувалася дешева праця малоземельних і безземельних селян. Працюючи від зорі до зорі, вони одержували по 12 крб. на місяць, жінки та дівчата — по 8 крб. Цих грошей ледве вистачало на прожиття. Все більше зростало невдоволення пограбованих реформою селян. Боротьба їх проти експлуататорів набувала різних форм, селяни вдавалися до масових потрав сінокосів та посівів хліба, не раз підпалювали маєтки Горчакової, як це було, зокрема, у 1893, 1899 роках[3].

Перші десятиріччя XX ст. характеризуються дальшим поглибленням класової диференціації. Із зростанням цін на хліб збільшується попит на землю. Куркулі та різні ділки всілякими засобами прибирають земельні наділи до своїх рук. У зв'язку з цим на 1912 рік в Обухові налічувалося 67 безземельних господарств, тих що мали до 1 десятини землі — 200 господарств, до 2 десятин — 395, до 3 десятин — 365, до 4 десятин — 289 господарств. Одночасно 21 господарство мало понад 10 десятин землі, в середньому по 27 десятин кожне. З 1316 господарств безземельних та тих, що мали наділи до 4 десятин, 616 господарств не мали худоби.

Революційні події 1905—1907 рр. охопили й Обухів. У травні 1905 року застрайкували сільськогосподарські робітники. У жнива того ж року косарі і в'язальниці відмовилися вийти в поле. Пастухи, доярки й конюхи, навіть конторські робітники покинули роботу. Управитель маєтку звернувся за допомогою до місцевих властей. На другий день поліція зігнала всіх страйкуючих на панський двір, і пристав почав загрожувати розправою. Та селяни в один голос відповіли, що на роботу не підуть, поки не збільшать їм платні. Лише після того, як Горчаков, що особисто прибув до Обухова, пообіцяв збільшити оплату праці і скоротити робочий день, страйкуючі погодилися розпочати роботу. Але своїх обіцянок князь не виконав, і у травні 1906 року знову спалахнув страйк сільськогосподарських робітників поміщицької економії, які вимагали підвищення платні, скорочення робочого дня[4]. Війська, що прибули з Києва, арештували багатьох страйкарів. В містечку було збільшено кількість урядників і стражників.

Не задовольнялися також побутові та духовні потреби населення. Медичну допомогу жителям Обухова подавав лише фельдшерський пункт з одним лікарем. У 1860 році тут працювала приватна школа, яку відвідувало 10 дітей. В 1864 році відкрилася парафіяльна школа, де навчалося 20 дітей. Через два роки почало працювати однокласне народне училище, яке згодом було перетворене на двокласне. Воно розмістилося в невеликій обідраній напівтемній хаті. Грошей на ремонт майже не відпускалось, лише раз на рік її білили самі селяни. 1902 року на казенні кошти в Обухові побудована вища початкова школа.

Коли почалася перша світова війна, з Обухова потяглися мобілізовані до армії. Більшість селянських господарств, втративши основну робочу силу, зовсім занепали. Посіви зернових скоротилися наполовину, незасіяні поля поросли бур'яном. Незадоволення народу все зростало.

На початку березня 1917 року стало відомо, що скинуто царя, хоч власті прихо-

---

[1] Л. Похилевич. Уезды Киевский и Радомысльский, стор. 120.
[2] ЦДІА СРСР, ф. 1290, оп. 4, спр. 105, арк. 406, 407.
[3] Д. П. Пойда. Крестьянское движение на Правобережной Украине в пореформенный период (1866—1900 гг.), стор. 327, 397.
[4] Революция 1905—1907 гг. на Украине, т. 2, ч. 1, стор. 340.

Т. Т. Зінченко — голова Обухівського ревкому. 1919 р.

вували відомості про події в Петрограді. Як і раніше, селянам доводилося працювати на тих же умовах у пана Гербеля. Не змінилося становище трудящих і після того, як владу на Україні узурпувала буржуазно-націоналістична Центральна рада. Правду селянам про демагогічну політику Центральної ради розповідали більшовики, якими керував друкар Т. Т. Зінченко, відряджений до Обухова Київським комітетом РСДРП(б). Селяни обрали його головою волосного земельного комітету. Внаслідок впливу більшовиків виступи селян ставали більш рішучими й організованими. На початку грудня 1917 року вони вигнали управителя маєтком, розвели по своїх дворах поміщицьких коней, корів, забрали інвентар, розібрали з комор хліб. Гербель подав на селян скаргу до губернського комісара Центральної ради, вимагаючи повернення майна.

Проте Центральна рада вже не встигла покарати «самовільників». В останні дні січня 1918 року до Обухова ввійшли радянські війська. Одразу ж було створено ревком, одним з керівників якого став Т. Т. Зінченко. Ревком з перших днів свого існування проводив у життя ленінський Декрет про землю, піклувався про бідняків, створив загін самооборони.

Однак жителям Обухова не вдалося приступити до мирної праці. У березні 1918 року село окупували кайзерівські війська. Знову настали чорні дні терору й насильства. Населенню під загрозою смертної кари було наказано здати зброю, введено комендантську годину. Навіть удень заборонялося збиратися більше як утрьох.

Та народ не втрачав надії на швидке визволення і з перших днів окупації продовжував героїчну боротьбу. У листопаді 1918 року в Обухові, Трипіллі, Григорівці розпочалось повстання проти гетьманців і окупантів[1].

15 лютого 1919 року, незабаром після визволення Києва Червоною Армією, відновилась Радянська влада і в Обухові. Почав працювати ревком. Для охорони містечка від бандитських недобитків у ньому було розміщено 60 бійців Інтернаціональної бригади. Банда Зеленого чинила напади на Обухів, намагаючись його захопити. 12 травня вона була розбита підрозділами Червоної Армії. Комуністи батальйону Київського повітвійськкомату, який брав участь у цьому бою, провели значну роботу серед населення Обухова, роз'яснюючи їм політику Радянської влади, викриваючи класове обличчя бандитів.

Та мирний перепочинок був нетривалим. У вересні 1919 року в Обухові почали хазяйнувати денікінці, яких у другій половині грудня вибито звідти підрозділами військ 44-ї і 47-ї дивізій.

У січні 1920 року в Обухові обрали два сільські ревкоми: один — на чолі з М. Г. Назаренком, другий — М. О. Недерським[2]. В лютому створено волревком, який очолив Пустовий[3]. Почали працювати продовольчий та земельний відділи ревкому. Обрано було засідателів до народного суду.

Та знову на шляху здійснення соціалістичних перетворень з'явилася перешкода. У травні 1920 року Обухів захопили білополяки. Однак хазяйнували вони недовго; вже на початку червня містечко визволили частини 44-ї стрілецької дивізії. Знову відновили діяльність сільревкоми.

Одночасно було організовано комнезами, у першій частині села головою обрали М. Калашника, у другій — Ф. О. Кравця. Створили земельну комісію під головуванням П. М. Калашника. В червні почав роботу Обухівський волревком на чолі

[1] Киевщина в годы гражданской войны и иностранной военной интервенции, стор. 118.
[2] Київський облдержархів, ф. Р-1, оп. 1, спр. 5, арк. 121.
[3] Радянське будівництво на Україні в роки громадянської війни (1919—1920), стор. 530.

з С. К. Романьком, а на початку серпня 1920 року — комуністичний та комсомольський осередки[1]. За їх активною участю волосний та сільські ревкоми розгорнули роботу щодо виконання продрозверстки, організації навчання в школах тощо. Велику допомогу у політичній та організаторській роботі подавали комуністи 216-го стрілецького полку Інтернаціональної бригади, який розміщався в Обухові.

14 серпня відбувся з'їзд представників сількомнезамів Обухівської волості, який обрав волосний комітет (голова П. Ленда) і прийняв рішення про налагодження продовольчої справи, допомогу Червоній Армії, побудову хат погорільцям, роботу шкіл та інше[2]. За ініціативою волкомнезаму в Обухові у листопаді 1920 року організовано єдине споживче товариство. До його тимчасового правління обрали представників ревкому і комнезаму. Для допомоги селянам створили агрономічну базу, яка спочатку мала лише 2 сівалки, 4 плуги та 2 культиватори. Почав працювати також прокатний пункт, у якому селяни на пільгових умовах одержували на час роботи сільськогосподарський інвентар.

У 1923 році Обухів став районним центром Київської губернії. Було створено райком партії, а згодом і райком комсомолу, обрано виконком районної Ради.

Радянська влада передала селянам понад 2400 десятин землі. Кожна сім'я одержала від 5 до 10 десятин. Але в багатьох селян не вистачало зерна для посіву, тягла й реманенту для обробітку землі. Велику шкоду їм чинили куркулі та підкуркульники. 12 сімей з тих, що не мали тягла й реманенту, спочатку організували ТСОЗ, який з 23 серпня 1923 року перетворили на сільськогосподарську артіль «Хлібороб». Через рік створено ще одну артіль — «Спілку». Це були невеликі господарства, які мали по 50—80 га землі, по 10—12 коней, деякий реманент. Радянська влада виділила їм у кредит зерно, машини, реманент[3]. Колгосп «Спілка» у 1925 році одержав трактор «Фордзон».

1927 року в Обухові налічувалося 15 земельних громад, серед них ім. В. І. Леніна, ім. В. Я. Чубаря, «Запорізька», «Жовтнева» та інші. Кожна з них об'єднувала від 30 до 200 селянських дворів[4].

Становлення і зміцнення колгоспного ладу відбувалося в умовах шаленого опору з боку куркульства, яке саботувало всі заходи Радянської влади. Комуністам доводилося проводити широку роз'яснювальну й організаторську роботу, мобілізовуючи селян на забезпечення перемоги у будівництві нового життя.

З початком масової колективізації, в 1929 році громади об'єдналися в одне господарство — ім. Паризької Комуни. Через деякий час засновано ще дві сільськогосподарські артілі — ім. 9 січня та ім. Профінтерну; в 1932 році утворився колгосп ім. Г. І. Петровського.

Велику допомогу у соціалістичній перебудові сільського господарства Обухова надала створена тут 1932 року Григорівська МТС. Держава виділила їй 12 трак-

[1] Київський облдержархів, ф. Р-1, оп. 1, спр. 59, арк. 12; спр. 60, арк. 26, 85.
[2] Там же, спр. 59, арк. 12, 61, 113.
[3] Там же, ф. Р-353, оп. 1, спр. 1403, арк. 2; ф. Р-1021, оп. 1, спр. 9, арк. 142, 143.
[4] Там же, ф. Р-112, оп. 1, спр. 461, арк. 40.

Обухівські комсомольці — члени комнезаму. 1929 р.

Ударна бригада колгоспу ім. Петровського на молотьбі хліба. Обухів. 1932 р.

торів, 8 тракторних плугів, 3 сівалки, 3 молотарки. Спочатку не вистачало кваліфікованих трактористів, траплялися часті простої машин. Але з року в рік кадри зростали. І вже перед війною в МТС налічувалося 6 тракторних бригад, які мали по 6—8 тракторів та по 2—3 комбайни. Було побудовано майстерню, електростанцію, склад пального.

Організаційно й економічно зміцнюючись колгоспи ім. Профінтерну та ім. 9 Січня у 1937 році об'єдналися. За три роки об'єднане господарство збудувало господарські приміщення, млин, придбало 4 вантажні автомашини, 4 молотарки, 2 парових двигуни. Успішно розвивалося громадське господарство колгоспу ім. Паризької Комуни, де головою був досвідчений організатор комуніст Є. Я. Жеваго. В результаті високих виробничих досягнень зміцнювалася економіка, поліпшувався добробут хліборобів. У 1935—1940 рр. вони вже одержували на трудодень по 3—3,5 кг зерна та по 1 карбованцю.

Помітно змінився і зовнішній вигляд села. З ініціативи комсомольців у 1934 році заклали чудовий парк відпочинку і культури. Побудовано нові приміщення райкому партії, універмагу, сільмагу, ресторану. В центрі села споруджено пам'ятник В. І. Леніну.

Напередодні Великої Вітчизняної війни населення Обухова обслуговувала лікарня, в якій працювало 4 лікарі та 10 чоловік середнього медперсоналу.

Радянська влада створила широкі можливості для розвитку освіти. Перед війною в Обухові діяли три семирічні і одна середня школи.

Багато уваги приділялося культурно-освітнім закладам. У 1929 році було відкрито новий клуб на 400 місць, з бібліотекою та спортивним залом, де проводились цікаві вечори відпочинку, працювали гуртки художньої самодіяльності.

Мирне життя було перервано нападом фашистської Німеччини. В перші дні в Обухові організували винищувальний батальйон, який очолили за дорученням райкому партії Г. Ю. Василюк та К. Е. Косогон. 24 липня він взяв участь у бою з ворогом за село Вільшанку. Гітлерівці втратили тут близько 30 солдатів і змушені були відступити[1]. У зв'язку з наступом великих сил ворога батальйон відійшов до Трипілля і влився до партизанського загону, який там формувався. 30 липня 1941 року ворожі танки увірвалися в Обухів[2].

---

[1] П. Балковий. Народне ополчення Радянської України. К., 1961, стор. 53, 61.
[2] Німецько-фашистський окупаційний режим на Україні, стор. 399.

В. І. Вараков — командир партизанського загону. Фото 1941 р.

У тимчасово окупованому селі гітлерівці почали встановлювати «новий порядок». Незважаючи на репресії, населення Обухова ухилялося від здачі продуктів та виконання інших розпоряджень окупантів. Пекучий біль і ненависть викликали у трудящих вигнання населення на каторжні роботи до Німеччини.

Восени 1942 року в Обухові створено підпільну партійну організацію, до якої ввійшли М. С. Сподаренко, Є. Я. Жеваго, В. І. Вараков та інші. Тоді ж у Козинському лісі, в урочищі Гощеві, вони створили партизанський загін, до якого ввійшли народні месники з інших сіл. Командував загоном В. І. Вараков, штаб очолив П. І. Лисак, залишені для роботи в тилу ворога. Партизанський загін робив нальоти на ворожі пости, обеззброював в селах поліцію. У травні його бійці потопили кілька барж противника на Дніпрі. Підпільники постійно допомагали загонові.

У кінці червня 1942 року гестапівці довідалися про місце знаходження партизанського загону і направили туди війська. У бою з ними партизани зазнали втрат. Все ж значна їх частина зуміла відірватися від ворога і відійти за Дніпро. Там обухівські партизани влились до іншого загону.

Тоді ж гестапівцям вдалося схопити кілька підпільників та їх зв'язківців. Після жорстоких катувань вони розстріляли мужнього Є. Я. Жевагу (його прах пізніше перевезено і поховано у сквері в центрі Обухова), а його дочку Ольгу — студентку університету, хоробру розвідницю, у червні 1942 року відправили до концтабору, де вона й загинула. М. С. Сподаренко прорвався крізь оточення і пішов на Ржищів. Під час переслідування, відстрілюючись, він убив одного поліцая, двох поранив, а останню кулю пустив у себе. Загинув і вчитель Л. Й. Комарецький. Решту підпільників було відправлено в концтабори, звідки вони вже не повернулися. Серед партизанів був і колишній голова колгоспу ім. 9 Січня І. С. Кисельов, який пізніше загинув на фронті. П. І. Лисак, направлений до Києва для налагодження зв'язків з міським підпіллям, під час облави був схоплений і відправлений на каторжні роботи до Німеччини. Звідти він утік до Франції, де з середини лютого 1942 року воював у загоні славнозвісного Василя Порика[1].

Восени 1942 року в Обухові та районі з новою силою розгорнулася боротьба проти окупантів. Було створено Обухівський підпільний райком партії, який очолили А. Н. Ніколаєв, В. Г. Удод, Д. А. Панченко. Знову почали діяти невловимі народні месники. В кінці червня 1943 року до Обухова на бронемашинах прибув загін есесівців, почалися арешти серед населення. Заарештованих жорстоко катували. В ніч на 1 липня змучених і скалічених жителів села вивезли з школи, яку перетворили на в'язницю, і розстріляли. Тієї жахливої ночі було вбито 700 радянських людей. Серед них багато жінок, стариків і дітей. На місці розстрілу в Обухові зараз стоїть пам'ятник-обеліск з меморіальною дошкою.

8 листопада 1943 року Обухів визволили від фашистських загарбників частини 38-ї армії 1-го Українського фронту[2].

Багато обухівців воювали з ворогом в лавах Червоної Армії, чимало з них відзначилося у боях і нагороджено орденами та медалями. За героїзм, виявлений у боротьбі з німецько-фашистськими загарбниками, звання Героя Радянського Союзу удостоєно льотчиків полковника М. С. Киянченка та майора І. Ю. Русана.

---

[1] Київський облпартархів, ф. 5, оп. 2/6, спр. 286, арк. 286.
[2] Німецько-фашистський окупаційний режим на Україні, стор. 399.

Гітлерівці завдали Обухову тяжких ран. Тільки з колгоспу ім. Паризької Комуни вони вивезли 1800 цнт зерна, 280 корів, 120 коней. Дощенту було зруйновано МТС та зерносховище. Окупанти пограбували і спалили приміщення лікарні й школи.

Відразу після визволення почалося відродження господарства. Збирали уцілілий інвентар, приводили коней, волів, яких ворог не встиг вивезти. Одночасно населення допомагало фронту. В день святкування 26-ої річниці Червоної Армії члени сільськогосподарської артілі ім. Петровського звернулися до трудящих району із закликом зібрати кошти на побудову авіаескадрильї «Колгоспник Обухівщини». Було зібрано понад 900 тис. крб., 1000 пудів зерна. Авіаескадрилью, побудовану на ці кошти, передали 106-му гвардійському винищувальному авіаполку, в якому служив їх земляк М. С. Киянченко.

Велику допомогу селу, особливо у відбудові МТС, подали шефи — робітники і службовці Московського району Києва. Вони завезли сюди матеріали та інструменти. Держава допомогла колгоспам машинами, будівельними матеріалами, зерном. У колгоспі ім. Паризької Комуни в 1943 році налічувалося тільки 8 корів, 3 свиноматки, 22 коней, 16 волів і не було жодного уцілілого приміщення. Протягом 5—6 років артіль збудувала 4 корівники, 2 свинарники, стайню, вівчарню, гараж, дві водонапірні башти, млин, придбала 8 вантажних і одну легкову автомашини, вітровий електродвигун та інше. В 1948 році колгоспи Обухова досягли довоєнного рівня виробництва.

Весною 1950 року колгоспи ім. Паризької Комуни та ім. Г. І. Петровського об'єдналися в сільгоспартіль — ім. Паризької Комуни, в якій налічувалося 872 господарства, 3884 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2266 га орної землі. Колгосп швидко зростав, 1955 року в ньому було 652 голови великої рогатої худоби, 740 свиней, 680 овець. На колгоспних ланах працювали дві тракторні бригади, що мали 24 трактори і 8 комбайнів. Грошовий прибуток господарства в 1956 році становив 1870 тис. карбованців.

Другий об'єднаний колгосп утворився з чотирьох господарств у червні 1950 року. За ним було закріплено 5590 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 3631 га орної землі. Якщо в 1949 році всі чотири артілі разом мали 1300 тис. крб. прибутку, то в 1956 році — 2688 тис. карбованців. За 8 років ця артіль збудувала 7 корівників на 100 голів кожний, один свинарник, зерносховище, млин, артезіанський колодязь, двоповерховий будинок під контору та інші приміщення, придбала 16 вантажних і одну легкову автомашини.

На базі обох колгоспів 1960 року створено радгосп овочево-молочного напрямку — «Обухівський», якому передано 4187 га сільськогосподарських угідь, у т. ч.

Череда радгоспу «Обухівський» на пасовиську. 1960 р.

3184 га орної землі. Для його розвитку держава відпустила більше одного мільйона карбованців. Радгосп швидко став великим високорозвиненим господарством. Вже у 1965 році в ньому працювало 66 тракторів, 34 вантажні автомашини та багато іншої сільськогосподарської техніки.

В ювілейному 1967 році радгосп зібрав по 33 цнт озимої пшениці з га, здав державі 34,3 тис. цнт молока, 25,7 тис. цнт овочів. Середній удій молока на корову становив 2420 кілограмів.

У радгоспі виросли десятки передовиків сільськогосподарського виробництва. Доярка К. Ф. Грабова в 1966 році надоїла по 3120 кг молока на корову, а Г. К. Рябченко — по 3070 кг. Високих показників добилися й механізатори. Рільнича бригада В. П. Новосельського 1967 року виростила по 62 цнт озимої пшениці на площі 100 га, механізована ланка комуніста І. І. Розперези зібрала по 50,4 цнт озимої пшениці з площі 205 га. Городня бригада П. С. Литовченка виростила на 63 га по 187 цнт овочів з гектара при зобов'язані 160 цнт. За багаторічні успіхи П. С. Литовченка в 1967 році нагороджено орденом «Знак Пошани».

З кожним роком підвищується оплата праці трудівників радгоспу. На 1969 рік середній заробіток тракториста, комбайнера, доярки, телятниці становив 120 крб. Поліпшуються побутові умови робітників радгоспу. Для них збудовано 8 житлових будинків, їдальню, магазин, дитячий садок, гуртожиток.

Успіхи, досягнуті працівниками радгоспу, нерозривно пов'язані з діяльністю партійної організації, яка налічує в своїх лавах 108 членів і кандидатів у члени партії. Вона піклується про побут трудящих, їх культурний рівень, спрямовує колектив на дальше піднесення виробництва.

У березні 1967 року з радгоспу «Обухівський» виділився новий радгосп — ім. Г. І. Петровського, теж зерново-овочево-молочного напряму. Він має 2870 га землі, в т. ч. 2260 га орної, 24 автомашини, 34 трактори, 8 комбайнів, а також дві пилорами, млин, теплицю, водопровід, що обслуговує господарство та житлові будинки радгоспу.

Крім радгоспів, у Обухові діє молокозавод та ряд інших підприємств, відділення «Сільгосптехніки». Колектив, де працює близько 50 комуністів, посідає перше місце в соціалістичному змаганні серед районних відділень області. За досягнуті успіхи керуючого відділенням А. П. Лавренчука нагороджено орденами Трудового Червоного Прапора і «Знак Пошани», його заступника по виробництву В. І. Креницького — орденом Трудового Червоного Прапора, а в 1967 році йому присвоєно звання заслуженого механізатора УРСР.

1956 року в Обухові створено «Міжколгоспбуд», при якому відкрили цехи столярних і залізобетонних виробів. Згодом збудовано цегельний завод з черепичним цехом. З 1957 року в селищі працює ще один державний цегельний завод. На базі місцевого промкомбінату в січні 1965 року утворено завод господарських виробів, на якому працює 320 робітників.

Загальний вигляд смт Обухова. 1970 р.

У 1962 році на околиці Обухова побудовано радіорелейну станцію, через яку здійснюється телевізійний і телефонний зв'язок з містами України, Молдавії і через Кишинів з Румунією та Болгарією.

Новими творчими здобутками в комуністичному будівництві трудящі селища рапортували у ювілейному ленінському році. Розгорнувши соціалістичне змагання на честь

XXIV з'їзду КПРС і XXIV з'їзду КП України, трудівники Обухова достроково виконали план реалізації продукції. За успіхи, досягнуті в розвитку сільськогосподарського виробництва і виконання п'ятирічного плану продажу державі продуктів землеробства і тваринництва, удостоєно урядових нагород: ордена Жовтневої Революції — бригадира тракторної бригади радгоспу «Обухівський» М. С. Волошина; ордена Трудового Червоного Прапора — першого секретаря райкому КП України П. Г. Олійника, електрозварника райоб'єднання «Сільгосптехніки» В. І. Зайця, керуючого райоб'єднанням «Сільгосптехніки» А. П. Лавренчука.

З кожним роком поліпшуються житлові умови населення, їх добробут. В центрі Обухова побудовано кілька житлових двоповерхових будинків, великий універмаг. Протягом 1966—1970 рр. споруджено близько 650 будинків індивідуальних забудовників, селище радіофіковано та електрифіковано.

Потреби населення задовольняють 15 магазинів, 4 їдальні, чайна, 3 буфети, торговельні кіоски. Зростає купівельна спроможність трудящих, в 1965 році населення Обухова придбало товарів у кілька разів більше ніж у 1957 році, зокрема одягу — в 10 разів, взуття — 7, меблів — 7, мотоциклів, веломашин і годинників — у 7 разів, радіотоварів — у 4 рази, музичних товарів — у 9 разів, художньої літератури — у 3 рази, спортивних товарів — у 27 разів. Населення обслуговує побуткомбінат, який має 6 цехів, де працює до 100 чоловік.

Набагато поліпшилось медичне обслуговування трудящих. Споруджено стаціонарну лікарню на 250 ліжок, обладнану за останнім словом техніки. В лікарні та 3-х медпунктах працює 56 лікарів і фармацевтів з вищою освітою, понад 130 чоловік середнього медичного персоналу. Люблять і поважають в Обухові заслуженого лікаря УРСР С. О. Вербицьку.

В середній та трьох восьмирічних школах селища 1970 року навчалося 1542 учні, тобто в 6 разів більше, ніж у 1916 році. Дітей виховують і навчають понад 100 вчителів. З 1968 року в селищі працює музична школа. Серед вихованців, що навчалися в школах Обухова — видатний український радянський поет Андрій Малишко, художник Ю. К. Киянченко.

Трудівники Обухова мають де культурно провести своє дозвілля. У 1964 році в центрі селища споруджено новий будинок культури на 500 місць, є дві бібліотеки. Тут працюють гуртки художньої самодіяльності, діє створений ще в 1927 році хор, якому 1966 року присвоєно звання народного, керує ним заслужений працівник культури УРСР К. І. Краськов. 1961 року в Обухові створено першу на Україні народну філармонію. Радо відвідує будинок піонерів дітвора, він має технічний, художній та хореографічний гуртки.

В селищі є 27 первинних партійних організацій, що об'єднують у своїх лавах 500 комуністів. Переважна більшість їх працює на важливих ділянках виробництва. Комуністи ведуть велику масово-політичну й організаторську роботу серед трудящих, керують соціалістичним змаганням. 21 комсомольська організація об'єднує 1084 чоловіка, які завжди в усьому допомагають комуністам. Протягом 1967—1968 рр. за їх ініціативою та активною участю озеленено вулиці й майдани селища, вздовж автошляхів посаджено понад 25 тис. дерев. Комсомольці — організатори спортивно-масової роботи серед населення. В селищі налічується 18 спортивних колективів, які об'єднують понад 3 тис. чоловік, побудовано стадіон на 3 тис. місць.

У великих змінах, що сталися в Обухові, значну роль відіграє селищна Рада, до складу якої обрано 100 депутатів.

Так за роки Радянської влади небачено змінилося життя трудящих селища, які досягли значних успіхів у розвитку економіки, побуту, культури. Змінилися й самі люди, будівники світлого комуністичного майбуття.

Л. Н. РОМАНЕНКО, В. І. ШЕЛУДЧЕНКО

ГРИ́ГОРІВКА

Григорівка — село, центр сільської Ради, розташоване на обох берегах річки Красної, за 7 км від районного центру. Через село проходить автомагістраль Київ—Дніпропетровськ. До найближчої залізничної станції Кагарлик — 30 км, до пристані Трипілля на Дніпрі — 8 км. Населення — 1977 чоловік. Сільраді підпорядковано населені пункти Гусачівку та Матяшівку.

Територія, де міститься сучасна Григорівка, заселена здавна. Про це свідчать знайдені тут римські монети II ст. н. е. та три кургани часів Київської Русі на околицях Матяшівки.

Уперше назва села згадується в історичних документах 1450 року, коли литовський князь Свидригайло передав це поселення феодалові Самінову[1]. 1506 року міщанин Григорович, який володів тут маєтностями, продав їх Києво-Микільському монастиреві. В середині XVI ст. Григорівкою, а також Гусачівкою й Матяшівкою, заволодів шляхтич Березовський[2]. Згодом Григорівка стала власністю Білоцерківського старости Мнішка, на якого селяни щотижнево відробляли 1—2-денну панщину від кожного господарства.

Селяни активно виступали проти зростаючого феодального гніту. На початку визвольної війни 1648—1654 рр. вони разом з козаками напали на польську фортецю в с. Долині, що поблизу Григорівки, де стояв великий польський гарнізон. Замок був зруйнований, забрано гармати і всі припаси[3].

Невдовзі після визвольної війни Б. Хмельницький передав Григорівку разом з навколишніми селами Києво-Печерському монастиреві.

За Андрусівським перемир'ям 1667 року село залишилося за шляхетською Польщею. Пізніше польський король віддав Григорівку та навколишні села уніатській митрополії, але селяни не визнавали влади уніатів і виступали проти неї. Так, 1686 року при укладанні «Вічного миру» між Росією і Польщею жителі сіл Григорівки, Гусачівки та Матяшівки одностайно зажадали бути в складі Російської держави.

Під час перебування російських військ на Правобережній Україні універсалом гетьмана Скоропадського Григорівка була приєднана до Трипільського маєтку Київської православної митрополії. Коли після невдалого Прутського походу 1711 року російські війська були виведені з Правобережжя, польський уряд не визнав права митрополії на село. Суперечки про дальшу долю Григорівки тривали майже до возз'єднання Правобережної України з Росією. У 80-х роках XVIII ст. селом заволодів К. Браницький, який 1791 року продав його магнатові Ф. Мілевському.

Боротьба за володіння селом негативно позначилася на його розвитку. На час возз'єднання там було лише 39 селянських дворів. Новий господар ще більше погіршив становище селян, відібравши кращі землі, якими вони користувалися, під потреби свого фольварку.

Місцеві селяни брали активну участь в антифеодальних рухах. 1768 року створений жителем Григорівки П. Петрицьким загін нападав на польську шляхту. Спійманих шляхтичів повстанці відправляли до Фастова, де над ними чинив суд М. Швачка. Пізніше П. Петрицький потрапив до рук ворога. Він був страчений у Кодні лютою смертю — четвертуванням.

До самої реформи 1861 року Григорівка належала польським поміщикам Мілевським, Комаровичам, Модзалевським і входила до Гусачівської волості Київського повіту Київської губернії.

У першій половині XIX ст. поміщицький маєток мав 1198 десятин орної землі.

---

[1] Д. І. Мишко. Соціально-економічні умови формування української народності. К., 1963, стор. 47.

[2] Архив Юго-Западной России, ч. 7, т. 1, стор. 7.

[3] Очерки истории СССР XV—XVIII веков. М., 1955, стор. 720.

Тут інтенсивно розвивалося товарне землеробство, зростали посіви хліба, значна частина якого йшла на продаж, а частина переroблялася на винокурних заводах Гусачівки й Матяшівки, що належали родичам григорівських поміщиків. Великі площі землі були відведені під посіви цукрових буряків; їх переробляли на цукровому заводі, збудованому 1845 року поміщиками Ф. Мілевським і М. Комаровичем. Через два роки підприємство розширили. В сезон 1860/61 року виробництво цукру досягло 32 078 пудів. На заводі працювало 450 робітників[1], переважно кріпаків. Крім цукроварні, поміщикам належали цегельний завод і водяний млин.

Чим далі все більш посилювався кріпосницький гніт. На 1840 рік панщина досягла формально трьох днів на тиждень, але розмір «уроку» був такий, що селянину доводилося виконувати його протягом усього тижня. Так, упродовж дня кріпак своїм тяглом і плугом мав зорати півдесятини лану або засіяти 3 десятини ріллі, чи перевезти на тік, що знаходився за 4 верстви, 3 копи озимого хліба тощо. Крім того, селяни відбували безліч інших обтяжливих повинностей. Кріпосники примушували відробляти панщину не лише дорослих, а й малолітніх дітей. Хлопчики мали під час польових робіт поганяти в полі волів, коней, пасти худобу, виловлювати п'явки, доглядати панський сад та городи, збирати лікарські рослини[2]. Поміщики та управителі маєтку за найменшу провину нещадно катували кріпаків.

Надмірна експлуатація й знущання викликали глибоке обурення селян, яке проявлялося у різних формах. 1826 року, не витримавши знущань економа Паргунського, селяни А. Борисенко, Н. Демиденко та М. Шийко спіймали його й добре відшмагали. Вони відпустили ката тоді, як він поклявся більше не бити селян і відмовитися від посади економа[3]. Селяни, які працювали в тяжких умовах на цукрозаводі, 1852 року підпалили його[4]. Хто не витримував сваволі, тікав. У 50-х роках лише з Гусачівки втекло до Бессарабії 5 сімей.

За реформою 1861 року 77 селянських дворів (474 чоловіка) одержали від поміщика за викуп лише 475 десятин землі, за яку вони мали сплатити 22 516 крб.[5] Земля була наділена нерівномірно. Найбільший наділ становив 4 десятини польової і 1 десятину присадибної землі. Більшість селян викупила половинний польовий наділ або лише присадибну ділянку. В поміщика й церкви залишилося понад 600 десятин кращої землі[6].

У пореформений період селяни терпіли від безземелля й малоземелля. На 1912 рік з 226 селянських господарств 41 — повністю позбулося землі, 26 — мали невеличкі клаптики польової землі, а всього 10 десятин, 38 — належало менше двох десятин кожному, 54 — менше трьох, 35 — менше чотирьох десятин. Тим часом два заможні господарства володіли 48 десятинами землі. Біднякам також невистачало худоби. Так, з числа безземельних господарств 14 не мали її взагалі[7]. Безземельні селяни були дешевою робочою силою для місцевих поміщиків і цукрозаводчиків.

Наприкінці XIX ст. за обсягом виробництва Григорівський цукрозавод вийшов на одне з перших місць серед цукрових підприємств України. В останніх роках XIX ст. тут працювало 2113 чоловік, у т. ч. — 185 жінок. Крім того, в Григорівці діяли слюсарна майстерня при цукрозаводі, де було 25 робітників, водяний млин, три вітряки, дві кузні[8].

---

[1] Географическо-статистический словарь Российской империи, т. 1, стор. 690.

[2] Київський облдержархів, ф. 11, оп. 1, спр. 14, арк. 192—195.

[3] І. О. Гуржій. Боротьба селян і робітників України проти феодально-кріпосницького гніту (з 80-х років XVIII ст. до 1861 р.), стор. 66—67.

[4] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 486, оп. 9, спр. 496, арк. 2—7.

[5] Л. Похилевич. Сказания о населенных местностях Киевской губернии, стор. 66.

[6] Л. Похилевич. Уезды Киевский и Радомысльский, стор. 124.

[7] Итоги переписи скота у сельского крестьянского населения Киевской губернии в 1912 году, стор. 187.

[8] Весь Юго-Западный край, стор. 453; Список населенных мест Киевской губернии, стор. 107—108.

Умови життя й праці робітників були тяжкими. В приміщеннях бракувало вентиляції, ніхто не дбав про техніку безпеки. Робочий день тривав 12 годин, а в робітників, зайнятих надвірними роботами (кагатуванням буряків, підвезенням палива тощо),— весь світловий день. За тяжку й виснажливу працю чоловіки одержували щомісячно 9—10, а жінки — 5—6 крб. Лише висококваліфікованим робітникам-майстрам підприємці платили 25—30 крб. Особливо жорстокої експлуатації зазнавали прийшлі сезонні, т. зв. контрактові робітники, яких щорічно бувало понад 250 чоловік, переважно з Чернігівщини та Гомельщини. Жити їм доводилося в низьких, сирих і холодних бараках, вхід до яких йшов безпосередньо з заводу. Навіть фабричний інспектор змушений констатувати жахливі умови праці робітників[1].

Перший страйк на заводі стався 21—22 жовтня 1875 року на знак протесту проти грубого поводження з робітниками управителя заводу, на якого вони подали скаргу мировому посередникові[2].

Особливо активізувалася боротьба робітників у роки першої російської революції. У жовтні 1905 року вони оголосили страйк, вимагаючи запровадження 8-годинного робочого дня та підвищення зарплати. Для придушення страйку з Києва був викликаний загін козаків, який у квартирах робітників провів обшук. Страйк припинився через чотири дні, коли адміністрація пообіцяла встановити 8-годинний робочий день, залишивши зарплату без змін. Активні учасники виступу, зокрема члени страйкового комітету, зазнали переслідувань. Їм довелося залишити роботу і виїхати з Григорівки. Проте боротьба робітників продовжувалася. У жовтні 1907 року спалахнув новий страйк, у якому взяло участь 1500 робітників із загальної кількості 1675. Страйкарі, крім підвищення зарплати на 50 проц., вимагали також поліпшення побутових умов та медичного обслуговування, участі своїх представників при розв'язанні питань прийому й звільнення з роботи тощо. Виступ тривав майже 10 днів. Страйк придушили заводські охоронники й жандарми, що прибули з Києва. Організаторів і найбільш активних учасників виступу було заарештовано, 4 — віддано до суду, 7 — звільнено з роботи, 4 чоловік вислано в інше місце проживання. Проте адміністрація змушена була задовольнити майже всі вимоги робітників[3]. У 1908 році робітник Сак-Головко, який повернувся на завод після заслання, намагався організувати ще один страйк, але про це довідалися власті. Сак-Головко знову був заарештований[4].

Революційну боротьбу робітників активно підтримували селяни. Весною 1905 року жителі Григорівки відмовилися працювати на ланах поміщика Малиновського. Тоді ж стався страйк сільськогосподарських робітників Гусачівки, де була спалена економія, яку орендував заводчик Зайцев. Боротьба селян тривала й після поразки революції 1905—1907 рр. Так, 29 жовтня 1910 року гусачівці відмовилися вивозити цукрові буряки з поля на завод, поки не будуть підвищені розцінки. Викликані стражники нічого вдіяти не змогли; буряки залишилися на полі[5].

Медичне обслуговування населення було незадовільним. Невеличка лікарня при заводі на 3 ліжка, де працювали лікар і фельдшер, не могла забезпечити медичною допомогою робітників і жителів села, в якому на кінець XIX ст. мешкало вже 3260 чоловік.

Більшість населення Григорівки була неписьменною. Тільки 16 лютого 1860 року в селі почала діяти однокласна церковнопарафіяльна школа[6]. 1901 року засновано двокласне народне училище, де навчалося всього 42 учні. Училище перебувало на утриманні цукрозаводу.

---

[1] ЦДАЖР УРСР, ф. 2605, оп. 3, спр. 328, арк. 34.
[2] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 442, оп. 54, спр. 378, арк. 174—175.
[3] Там же, ф. 575, оп. 1, спр. 506, арк. 33—35.
[4] Газ. «Киевлянин», 11 вересня 1909 р.
[5] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 127, оп. 959, спр. 9, арк. 53.
[6] Київський облдержархів, ф. 2, оп. 226, спр. 162, арк. 25.

Звістка про Лютневу буржуазно-демократичну революцію викликала серед робітників і селян загальне піднесення. Зібравшись на сход 26 березня 1917 року, вони вирішили на ознаменування цієї події спорудити народний будинок[1].

Але сподівання робітників і селян на краще життя були марними. Трудящі невдовзі переконалися, що Тимчасовий уряд служить інтересам поміщиків та капіталістів. У селі зростали революційні настрої. І як тільки стало відомо про перемогу Жовтневого збройного повстання, ленінські декрети про мир і землю, трудівники Григорівки взялися за ліквідацію старих порядків і поділ панської землі. Вони захопили маєток і землі поміщика Малиновського, який утік. Слідом за ним виїхав і Зайцев, мріючи знову повернутися. Покидаючи село, він вимагав від робітників берегти завод «як своє життя».

Після І Всеукраїнського з'їзду Рад у селі розгорнулася підготовка до створення місцевого органу Радянської влади. На спільних робітничо-селянських зборах, що відбулися в середині лютого 1918 року, за ініціативою передових робітників створено ревком, до якого увійшли робітники Й. Є. Глуховський, С. М. Дзюба, П. Г. Феденко, Я. Д. Шевченко, Є. Й. Яценко та селяни — Н. І. Кучма і О. Ф. Леус. Ревком зосередив у своїх руках всю повноту влади на селі. Водночас було сформовано невеликий збройний загін, який мав влитися до лав Червоного козацтва України[2].

З окупацією села німецько-австрійськими військами на початку березня 1918 року ревком перейшов у підпілля. Під його керівництвом почалася підготовка до збройної боротьби проти окупантів та їх буржуазно-націоналістичних прихвоснів. Та в травні ворогові вдалося заарештувати членів ревкому Я. Д. Шевченка (він же й голова завкому), П. Г. Феденка та Й. Є. Глуховського, яких відправили до Обухова, де після нелюдських катувань Я. Д. Шевченко помер. Інші члени ревкому, що залишилися на волі, продовжували діяти. Велику допомогу їм подав голова підпільного повітового ревкому П. Д. Христич, який прибув до рідного села. Одразу ж активізувалася підготовка загального повстання проти окупантів та гетьманців. Але на початку вересня П. Д. Христича схопили вороги. Боротьбу продовжували Й. Є. Глуховський, О. М. Дзюба, М. І. Наконечний, С. М. Яценко та інші. Був складений план повстання, в якому мали взяти участь селяни багатьох навколишніх сіл. Перший удар вирішено було завдати по сильному загону гетьманців, що засів на цукрозаводі. Загін налічував 120 чоловік, мав 10 кулеметів. У ніч на 22 листопада повстанці, яких було близько 600 чоловік, атакували гетьманський гарнізон. Під час запеклого бою, що тривав до ранку, ворожий гарнізон був майже повністю знищений. Над заводом замайорів червоний прапор[3].

Проте відновленню Радянської влади перешкодила Директорія, якій удалося захопити владу. За дорученням Київського обласного партійного комітету для підготовки повстання проти Директорії наприкінці грудня 1918 року після звільнення з тюрми прибув до Григорівки П. Д. Христич. На початку січня 1919 року в Григорівці відбувся селянський з'їзд, у якому взяло участь близько 40 представників 6 південних волостей повіту. З'їзд схвалив резолюцію про невизнання влади Директорії і закликав трудящих піднятися на збройну боротьбу. На з'їзді був створений ревком, до складу якого ввійшли П. Д. Христич (голова), С. М. Дзюба, З. Ф. Рябчун, П. Г. Феденко та С. М. Яценко. Через тиждень відбувся другий селянський з'їзд, зібралося до 80 делегатів. Його учасники обрали повітовий ревком у складі П. Д. Христича, Й. Є. Глуховського, С. М. Дзюби, Н. І. Кучми, П. Г. Феденка та С. М. Яценка. Новий орган розгорнув активну діяльність, готуючись до загального повстання. Незабаром сили повстанців зросли вже до 3 тис. чоловік. Вони розгромили кілька загонів військ Директорії, визволили багато сіл, у т. ч. й Григорівку. Велику допомогу повстанцям подав Київський обласний підпільний партійний

---

[1] Журн. «Літопис революції», 1928, № 3, стор. 56.
[2] Під гнітом німецького імперіалізму. Х., 1928, стор. 190.
[3] Там же, стор. 190—192.

П. Д. Христич — голова Григорівського ревкому. Фото 1920 р.

комітет, який виділив 200 тис. крб. та запасні частини до гармат. Частина повстанських сил розгорнула наступ на Васильків, який на деякий час було визволено. Під Києвом більшість бійців загону влилася до складу 1-ї Української радянської дивізії[1] і в її складі билася проти ворогів на різних фронтах громадянської війни.

Після визволення села від петлюрівців григорівські селяни скликали 19 травня 1919 року збори, на яких ухвалили резолюцію про готовність підтримати Радянську владу і прийняли привітання російському народові, де писали: «Ми, селяни села Григорівки, усвідомлюємо, що тільки Робітничо-Селянський уряд відстоює інтереси трудового народу, і лише він допоможе вивести нас з нинішнього становища на світлий шлях рівності та братства, і ми, селяни, всіляко підтримуємо Робітничо-Селянський уряд, щоб восторжествувала праця, рівність і братерство, щоб не було більше братовбивства й народних гнобителів»[2].

З перших днів після вигнання петлюрівців ревком розгорнув роботу щодо зміцнення Радянської влади, наділення селян землею. Активну допомогу в здійсненні соціалістичних перетворень надавав партійний осередок цукрового заводу, який на червень 1919 року об'єднував 5 комуністів, та комітет бідноти. 1500 селян Григорівки, Гусачівки й Матяшівки одержали 1168 десятин колишньої поміщицької землі, а також реманент. Найкращий поміщицький будинок у Григорівці було віддано під дитячий будинок для сиріт, батьки яких загинули в боротьбі за владу Рад. Інші — чотири приміщення відвели під житло наймитам, які раніше працювали в поміщицькій економії, та безхатнім селянам[3].

Будувати нове життя доводилося в складних умовах. Банда Зеленого неодноразово нападала на Григорівку, грабувала населення, вивозила з заводу цукор. Бандити спалили головний склад заводу. Великої шкоди завдала й денікінська армія. З кінця серпня по грудень 1919 року білогвардійці перебували в селі. За цей час вони вщент пограбували цукрозавод. Збитки, завдані бандитами й білогвардійцями, становили 1270 тис. крб.[4] Ще не встигли трудящі ліквідувати наслідки денікінської навали, а вже у квітні 1920 року до села вдерлися білополяки. На початку червня їх було вигнано з Григорівки.

В день визволення на сільському сході затвердили новий склад ревкому, а на початку серпня запрацював комнезам. Розуміючи тяжке продовольче становище країни, селяни прийняли рішення завершити продрозверстку протягом тижня[5].

Партійна організація повним складом пішла на боротьбу з Денікіним. Партосередок відновив свою роботу в 1923 році. На початку наступного року він об'єднував 5 комуністів[6]. Комсомольська організація була заснована в грудні 1920 року при цукрозаводі. В ній налічувалося тоді 16 чоловік. Першим своїм вожаком комсомольці обрали молодого робітника М. Й. Яценка. Через два роки кількість членів РКСМ зросла до 60 чоловік. Тоді ж було створено три комсомольські осередки: на цукрозаводі, в Григорівці і Гусачівці.

Завершення громадянської війни відкрило широкі можливості для відбудови розореного господарства й розгортання соціалістичного будівництва. Сільська рада, обрана 1921 року, та комнезам провели облік майна колишнього поміщицького маєтку.

[1] Журн. «Літопис революції», 1930, № 2, стор. 104.
[2] Киевщина в годы гражданской войны и иностранной военной интервенции, стор. 236.
[3] Київський облдержархів, ф. Р-352, оп. 1, спр. 805, арк. 90; ф. Р-1156, оп. 1, спр. 29, арк. 305.
[4] Журн. «Вісник цукрової промисловості», 1920, № 1, стор. 99—100.
[5] Київський облдержархів, ф. Р-1, оп. 1, спр. 59, арк. 272.
[6] АІІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 9, спр. 186, арк. 58.

Першим кроком на шляху до колективної праці була трудова сільськогосподарська артіль, заснована в грудні 1921 року селянами хутора Лучки, розташованого на околиці Григорівки. До складу артілі увійшло 9 сімей[1]. У 1923 році вона об'єднувала вже 36 сімей і мала в своєму користуванні 154 десятини землі, 10 коней, 20 волів, 18 корів, 6 плугів, 8 культиваторів та інший сільськогосподарський інвентар.[2] Було збудовано ряд виробничих приміщень. Того ж року виникло бурякове кредитне товариство. Воно надавало реманент і посівний матеріал селянам Григорівки та навколишніх сіл, які забезпечували цукрозавод сировиною.

Успішно здійснювалася відбудова цукроварні. За ініціативою робітників ремонт устаткування проводився безперервно і вдень, і вночі. Восени 1920 року підприємство відновило роботу. Рік у рік зростало виробництво. За сезон 1927/28 року завод дав країні 370 тис. пудів цукру[3].

Багато було зроблено для розвитку освіти й культури. Ще в 1919 році розпочала роботу загальна трудова школа, в якій 1925 року навчалося понад 160 учнів, працювало 6 учителів. 1926 року її перетворили в семирічну. Успішно ліквідовували неписьменність. Ще 1921 року сільрада облікувала всіх неписьменних віком від 18 до 40 років, яких виявилося 112 чоловік. Для їх навчання було створено групи, ними керували члени Ради, вчителі, культармійці. За 1922/23 навчальний рік усі неписьменні навчилися грамоти[4].

В селі проводилася велика культосвітня робота. При цукрозаводі працював робітничий клуб, а в ньому — бібліотека, аматорський театр. У клубі збиралися учасники літературного гуртка. Вони часто виступали перед жителями Григорівки й Гусачівки[5].

1923 року за адміністративною реформою Григорівка ввійшла до складу Германівського району Київського округу.

Позитивний досвід роботи перших кооперативних об'єднань наочно переконав селян у перевагах колективних форм господарювання. Партійна організація цукрозаводу, що налічувала 70 комуністів, на чолі з учасником громадянської війни Г. А. Бульбатенком спільно з комсомольцями й активом чимало зробили щодо роз'яснення ленінського кооперативного плану. 1927—1928 рр. виникають ТСОЗ'и ім. Ілліча та ім. Г. І. Петровського, на базі яких на початку 1930 року створено колгосп ім. Ілліча. Велику допомогу селянам в оволодінні передовою агротехнікою подав цукрозавод, при якому було створено агробазу.

Важливу роль у зміцненні молодого артільного господарства відіграла Григорівська кінно-тракторна станція, створена 1929 року. В січні 1932 року на її базі організовано Григорівську МТС, яка розташовувалася в Обухові. В оволодінні технікою перед вели комсомольці. Першими трактористами стали Т. Б. Богданов, Т. Н. Кабанець, П. І. Кучма, П. М. Марченко, У. І. Середа, А. Ф. Федосієв, Я. Д. Штанько. Серед дівчат — комсомолки А. Н. Кабанець, В. Є. Шпак, Є. В. Штанько.

За короткий строк артільне господарство досягло значних успіхів. Зростала урожайність на колгоспних полях. У передвоєнні роки збирали з кожного гектара до 25 цнт зернових і 280—300 цнт цукрових буряків, а окремі ланки — по 400—450 цнт. Розвивалося тваринництво. Поголів'я великої рогатої худоби досягло 300 голів; було збудовано корівники й свинарники.

Добре працював цукрозавод, колектив якого систематично виконував й перевиконував виробничі плани. Після введення в дію нового устаткування, збільшення енергоозброєності продуктивність заводу весь час зростала. В останній передвоєнний сезон цукроваріння переробка цукрових буряків за добу становила 9841 цнт проти 7928 цнт у 1913/14 році.

[1] Київський облдержархів, ф. Р-349, оп. 1, спр. 484, арк. 1.
[2] Там же, ф. Р-353, оп. 1, спр. 70, арк. 2.
[3] Там же, спр. 3006, арк. 69.
[4] Там же, ф. Р-1156, оп. 1, спр. 77, арк. 31.
[5] Там же, ф. Р-1021, оп. 1, спр. 31, арк. 4.

Зростало й забудовувалося село, що налічувало в 1939 році 1876 жителів; поліпшувався його благоустрій. Великий крок уперед зробила охорона здоров'я. В 1937 році для лікарні побудовано нове світле приміщення, в якому, крім стаціонару, розташувалася амбулаторія. В лікарні працювало 10 медпрацівників.

Високого рівня досягли освіта й культура. 1935 року школу перетворено на десятирічну. В передвоєнний час середню освіту здобуло 120 юнаків і дівчат.

Велику культосвітню роботу проводили два клуби — заводський та сільський, де працювали гуртки художньої самодіяльності, зокрема хорові та драматичний. На сцені заводського клубу, ще будучи ученицею, почала виступати Л. М. Лісна, згодом заслужена артистка УРСР. З 1927 року в Григорівці вже працював перший у районі радіовузол, почали демонструватися кінофільми.

Добре була поставлена оборонно-масова та спортивна робота. Силами сільських і заводських комсомольців споруджено стадіон та спортивний майданчик. Спортсмени Григорівки систематично брали участь у районних і обласних змаганнях.

Після віроломного нападу фашистської Німеччини на СРСР на цукровому заводі відбувся багатолюдний мітинг робітників, колгоспників і службовців, учасники якого дали слово мужньо захищати Батьківщину. В липні 1941 року фронт наблизився до Григорівки. Протягом багатьох днів з'єднання 26-ї армії героїчно стримували безперервні атаки гітлерівців. У зв'язку з загрозою окупації села було вжито заходів щодо евакуації матеріальних цінностей, громадської худоби.

31 липня 1941 року гітлерівці захопили Григорівку. Жорстокий окупаційний режим, запроваджений загарбниками, терор і насильство не злякали радянських людей. Патріоти, насамперед комуністи й комсомольці, які залишилися на окупованій території, розгорнули боротьбу проти ворога. В грудні 1941 року виникли перші невеликі підпільні групи, очолювані комуністами Н. П. Сподаренком, Т. Б. Богдановим, А. Н. Киселем, Р. І. Літинським та О. Т. Яценком. До них входили комсомольці Ф. П. Нечай, К. С. Голубович, П. І. Лисак, М. С. Качаєнко та інші. У квітні 1942 року більшість підпільників влилася в партизанський загін В. І. Варакова. Підпільну роботу продовжували патріоти, що залишилися в селі. Вони розповсюджували написані від руки листівки, розповідали населенню про становище на фронтах. У середині 1942 року з допомогою зрадника гестапівці натрапили на слід підпільників. Були схоплені й розстріляні Т. Б. Богданов, К. С. Голубович, А. Н. Кисіль, Ф. П. Нечай, Ф. О. Пустовий, І. І. Терещенко, Г. С. Штанько, Г. Ф. Штепа, Г. Д. Яценко, О. Т. Яценко та інші[1]. До рук ворога потрапили також дві дівчини — партизанські розвідниці, прізвища яких ще не встановлено. Незважаючи на звірячі катування, розвідниці мовчали. Фашисти розстріляли їх на очах зігнаних до місця страти жителів Григорівки й Гусачівки. Діяльність мужніх патріотів Григорівки високо оцінила Батьківщина. Велику групу підпільників удостоєно урядових нагород.

Мужньо захищали григорівці Радянську Батьківщину і на фронтах Вітчизняної війни. Понад 300 чоловік билися з ворогом, багато з них загинули смертю хоробрих. За мужність і відвагу, виявлені в боротьбі проти гітлерівців, близько 100 воїнів нагороджено орденами й медалями. Кавалером п'яти орденів став майор Б. Є. Борисюк. Кілька бойових нагород одержав майор Ф. Г. Дзюба, якого після війни за героїчний труд удостоєно високого звання Героя Соціалістичної Праці. Десять бойових відзнак за ратні подвиги прикрасили груди старшини М. С. Очеретяного. За форсування Дністра й Прута високе звання Героя Радянського Союзу присвоєно уродженцеві Григорівки розвідникові С. Ф. Борисюку. Нині він живе й працює у Волгограді. За бойові подвиги, виняткову хоробрість у боях уродженцеві Матяшівки В. П. Коношу посмертно присвоєно звання Героя Радянського Союзу. В районі Солошиного на Полтавщині він 28 вересня 1943 року один з перших форсував Дніпро.

---

[1] Київський облпартархів, ф. 5, оп. 2/6, спр. 286, арк. 34.

Щасливим і радісним для григорівців став день 8 листопада 1943 року, коли війська 1-го Українського фронту визволили село від фашистів. Але ворогові вдалося тимчасово закріпитися на рубежі річки Красної, де запеклі бої тривали до лютого 1944 року.

Коли фронт відкотився від села, трудящі дружно взялися за відбудову зруйнованого господарства. Перша весна після визволення була особливо важкою. Сіяти доводилося переважно вручну, насіння приносили колгоспники зі своїх мізерних запасів, на сільськогосподарських роботах через брак тягла використовувалися корови, невистачало робочої сили.

Організуючою й спрямовуючою силою у відбудові й дальшому розвитку економіки та культури села виступали комуністи колгоспу і цукрозаводу. На початку 1945 року сільська парторганізація налічувала 15 комуністів.

Велику роботу проводила сільська Рада, яка чимало уваги приділяла господарському й культурному життю села. В лютому 1947 року розглядалися питання про хід ремонту сільськогосподарського реманенту й підготовку колгоспу до весняних польових робіт, було прийнято рішення про забезпечення всім потрібним дітей-сиріт, а 110 учнів — гарячими сніданками. На засіданнях виконкому розроблялися заходи, спрямовані на поліпшення культурно-масової роботи тощо.

З року в рік підвищувалася врожайність, зростало поголів'я худоби. Колгосп ім. Ілліча був одним з передових у районі. У 1950 році він по всіх показниках досяг довоєнного рівня. За самовіддану працю й успіхи в розвитку сільськогосподарського виробництва групу колгоспників у 1949 році нагороджено орденами й медалями, в т. ч. ланкову С. К. Борисенко — орденом Трудового Червоного Прапора.

Нових рубежів досяг колектив цукрозаводу. В 1950/51 році виробництво цукру становило вже 107 162 цнт. Довоєнний рівень виробництва було значно перевищено.

Водночас з відбудовою сільського господарства і цукрового заводу здійснювалися великі роботи щодо відновлення роботи закладів охорони здоров'я, освіти й культури. До січня 1944 року було відремонтовано шкільне приміщення. Це дало змогу розпочати нормальний навчальний процес. Відбудовано заводський клуб.

В 1950 році відбулося об'єднання колгоспів ім. Ілліча (Григорівка), «Перемога» (Гусачівка) та ім. С. М. Кірова (Матяшівка). Нове господарство названо «Ленінський шлях». Укрупнення позитивно позначилося на дальшому розвиткові економіки колгоспу, сприяло поліпшенню добробуту його трудівників. За колгоспом закріплено 4033 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2638 га орної землі. Основний господарський напрям колгоспу — зерно-буряковий. Розвинене також тваринництво. Більшість виробничих процесів механізовано. Господарство має 35 тракторів, 30 комбайнів і 17 вантажних автомашин.

Завдяки самовідданій праці колгоспників над здійсненням рішень партії і уряду щодо піднесення сільського господарства, невпинному зростанню механізації виробництва та впровадженню передової агротехніки з кожним роком поліпшувалися виробничі показники. Добрі результати дало запровадження в 1966 році госпрозрахунку й диференційованої оплати праці. Колгосп «Ленінський шлях» став одним з кращих в області.

На колгоспних ланах вирощуються сталі високі врожаї. За 1966—1970 рр. середній урожай зернових становив 28,2 цнт з га, у т. ч. озимої пшениці — 31,8 цнт, кукурудзи на зерно — 48,3 цнт. Розвивається високопродуктивне тваринництво. Успішно виконуються соціалістичні зобов'язання, систематично перевищуються планові завдання продажу державі товарної продукції. Так, при п'ятирічному плані продажу зерна 50 тис. цнт колгосп продав 66,6 тис. цнт, кукурудзи в зерні — 34,4 тис. цнт проти 30,5 тис. цнт за планом. Майже в 2,4 рази більше реалізовано державі м'яса та в два рази — яєць. Значно перевершено план продажу овочів і цукрових буряків, урожайність яких у 1970 році становила 416 цнт з га. Господарство одержало 1,5 млн. крб. прибутку.

На приймальному бурякопункті Григорівського цукрового заводу. 1969 р.

Зміцнення економіки колгоспу дозволило розгорнути будівництво капітальних господарських приміщень. За 1960—1970 рр. споруджено 13 об'єктів, у т. ч. 9 тваринницьких ферм, кормопереробний цех, дві майстерні, гараж. Збудовано тракторні містечка в бригаді № 1 і № 2, дослідний механізований кормоцех у бригаді № 3. До всіх ферм прокладено під'їзні шляхи.

Зростає достаток, поліпшується побут трудівників колгоспних ланів. Оплата людино-дня збільшується кожний рік, і досягла вона в 1970 році 4 крб. проти 1,5 крб. у 1956 році.

У розвиток рідного колгоспу вагомий вклад вносять передовики виробництва. За самовіддану працю нагороджено: орденом Леніна — бригадира тракторної бригади, делегата XV з'їзду ВЛКСМ П. Й. Дзюбу та ланкову колгоспу Г. І. Яценко; орденом Жовтневої Революції — одного із засновників колгоспу, тракториста Й. П. Дзюбу і голову колгоспу В. С. Грушового; орденом Трудового Червоного Прапора — свинарку колгоспу Н. Р. Ляш; орденом «Знак Пошани» — тракториста, делегата III Всесоюзного з'їзду колгоспників С. В. Охріменка.

Велику роль в організації колгоспного виробництва, мобілізації колгоспників на боротьбу за дальше неухильне піднесення артільного господарства відіграє партійна організація, що налічує 45 комуністів, більшість яких зайнята безпосередньо у сфері виробництва. Вони йдуть у перших лавах передовиків виробництва, показують зразки комуністичного ставлення до праці. Партійна організація разом з комсомольською, що об'єднує 38 юнаків і дівчат, та правлінням колгоспу розробила конкретний план втілення у життя заходів, накреслених XXIV з'їздом КПРС і XXIV з'їздом КП України.

Добрі показники має Григорівський відгодівельний пункт Міністерства харчової промисловості УРСР, створений ще 1933 року. Раціонально використовуючи відходи цукрового виробництва, тут щорічно відгодовують 2—3 тис. голів рогатої худоби. За приростом живої ваги господарство вже кілька років посідає перше місце серед відгодівельних пунктів Київського цукротресту й неодноразово одержувало Перехідний червоний прапор міністерства. Господарство — учасник Виставки передового досвіду в народному господарстві УРСР 1968—1970 років.

За повоєнні роки набагато зросла потужність цукрового заводу. Нове устаткування дало змогу значно удосконалити виробництво й поліпшити його економічні показники. Якщо в сезон 1958/59 року завод виробив 217 900 цнт цукру, то 1968/69 року країна одержала вже 250 600 цнт. Восьмий п'ятирічний план підприємство виконало на 118,9 проц. і виробило продукції на суму 36,2 млн. крб. Значно поліпшилися умови праці та побут робітників. При заводі працює велика їдальня, зведено 2 двоповерхові житлові будинки з паровим опаленням і газовими установками та інші об'єкти. Упорядковано робітниче селище «Солонці».

Робітники та інженерно-технічний персонал докладають великих зусиль для дальшого розвитку виробництва, зокрема, дбають про збільшення виходу цукру, зниження собівартості виробництва, підвищення якості продукції. На заводі широко розгорнувся рух за звання ударників і колективів комуністичної праці. Його вже вибороли 15 виробничих бригад та 4 цехи. Добру славу завоювали виробничники — ударники комуністичної праці С. С. Борисюк, В. Г. Деревинський, І. Т. Леус та багато інших. За високі трудові показники й багаторічну бездоганну працю велику групу робітників та інженерно-технічних працівників удостоєно урядових нагород,

зокрема орденом Леніна відзначено апаратника комуніста А. І. Івченка, орденом Трудового Червоного Прапора — апаратницю Г. М. Романенко.

Крім цукрового заводу в Григорівці працюють інкубаторна станція, цех Обухівського райхарчокомбінату, відділення Обухівської автоколони.

За післявоєнний час Григорівка невпізнанно змінилася. Тут здійснюється велике житлове будівництво. Понад 100 добротних будинків-котеджів спорудили колгоспники. В ювілейному ленінському році став до ладу новий клуб з стаціонарною широкоекранною кіноустановкою.

Повсякденна увага приділяється благоустрою села та поліпшенню культурно-побутового обслуговування населення. У Григорівці є побутова майстерня, п'ять продуктових і промтоварних магазинів. Підприємства, бригади колгоспу та установи обслуговують дві автоматичні телефонні станції.

Медичну допомогу працівникам села подають дільнична лікарня на 40 ліжок, де працює 10 лікарів та 30 працівників середнього медперсоналу, поліклініка, пологовий будинок, амбулаторія, аптека. В 4 дитячих садках при цукрозаводі й колгоспі виховуються 220 дітей.

Великі досягнення григорівців і в галузі освіти. 1957 року перебудовано й значно розширено приміщення середньої школи. В ній навчається близько 600 учнів і працює 30 учителів. Серед них 6 відмінників народної освіти. Школа має добре обладнані кабінети — фізичний, хімічний та виробничого навчання. Лише в післявоєнні роки середня школа випустила 570 юнаків і дівчат, з них 330 закінчили вузи й працюють у різних галузях народного господарства, науки, культури. Випускники школи О. Т. Великохатько, Д. В. Закревський, М. І. Клименко і В. А. Щербак — кандидати наук.

Культурно-освітні запити трудівників села задовольняють два клуби — сільський і заводський, де працюють два драматичні, два хорові гуртки, секція художньої гімнастики, духовий оркестр, у яких беруть участь до 150 чоловік. При заводському клубі створено музей революційної, бойової та трудової слави заводу. Населення обслуговують дві бібліотеки — сільська й заводська з книжковим фондом 12 тис. примірників.

У Григорівці народилися С. Т. Орловський — доктор хімічних наук професор, З. Д. Христич — кандидат технічних наук, І. О. Іващенко — заслужений діяч мистецтв УРСР, П. М. Кучма — генерал-лейтенант.

Багатогранне, змістовне життя трудівників Григорівки, які своєю натхненною працею вносять вагомий вклад у загальнонародну справу комуністичного будівництва.

П. Л. СТОЛЯР

ТРИПІ́ЛЛЯ

Трипілля — село, центр сільської Ради, розташоване на правому березі Дніпра в долині річки Красної. Відстань до районного центру — 12 км. Населення — 3491 чоловік.

Село мало кілька найменувань: Треполь, Триполь, Трипілля, Комсомолля (1923—1927). Сучасна назва пов'язана з характером місцевості: тут сходяться три родючі долини, три поля, розмежовані річками Стугною, Красною та Бобрицею.

В цій місцевості люди селилися ще у сиву давнину. Так, на околицях Трипілля виявлено поселення ранньоземлеробських племен IV—III тисячоліття до н. е., що розкопане вперше в 90-х рр. XIX ст. В. В. Хвойко. Ці племена дістали назву трипільських. Жили тут люди і в наступні епохи, про що свідчать виявлені поселення доби бронзи (III—II тисячоліття до н. е.), кургани скіфських часів (VI ст. до н. е.), ранньослов'янське поселення зарубинецької культури (II ст. до н. е.— II ст. н. е.), слов'янські та кочівницькі поселення XIII ст. На околицях села знайдено скарби римських монет (IV—III ст. до н. е.) та давньоруських гривен (X—XII ст. н. е.).

На території села збереглися залишки давньоруського городища — рештки міста Треполя, згаданого вперше у літопису за Ярослава Мудрого під 1032 роком[1].

Місто Треполь відігравало досить значну роль у Київській Русі. Уже в другій половині XI ст. воно було одним із центрів ремесла й торгівлі в Київській Русі і вважалося «водними воротами». Біля нього знаходились стоянки торгових суден, які ходили по Дніпру шляхом «із варяг у греки». В місті розвивалось гончарство. Вироби місцевих майстрів вивозилися далеко за межі Київської землі, зокрема у Великий Новгород.

Треполь був також важливим укріпленням, що захищало Русь від нападів печенігів, пізніше — половців, а також збірним пунктом для військ руських князів, які вирушали на боротьбу з кочовиками. Всі київські князі дбали про зміцнення південних кордонів Русі й будували великі земляні вали. Такі вали проходили й поблизу Трипілля, над річками Стугною і Красною, на перетині яких і знаходилася ця фортеця. В літопису під 1093 роком говориться про Трипілля, з якого проти половців, що «невсхотеши мира», на Торчеськ виступили об'єднані війська князів. Біля Трипілля, зазначає літописець, «би брань люта», яка ввійшла в історію як Трипільська битва.

Дальший розвиток феодальних відносин, що привів до роздроблення Русі, супроводжувався постійними князівськими усобицями. З другої половини XII ст. Треполь став княжим столом для різних другорядних київських князів. Поблизу міста часто відбувалися бої за володіння цим уділом.

В час монголо-татарської навали, наприкінці 1240 року, жителі Треполя стійко оборонялися, але ворогові вдалося захопити місто. Воно було пограбоване і спустошене. Лише частині людей вдалося врятуватися у навколишніх лісах, а в Трипіллі залишилося не більше 30 чоловік. Землю орали всього три плуги[2]. З покоління в покоління передавалися розповіді про ті страшні часи.

Але поступово місто відбудовувалося й заселялося. Вже 1300 року Трипілля згадується серед відроджених міст Київської землі[3]. В другій половині XIV ст. Київську землю захопила Литовська держава. У Трипіллі, яке входило до Київського повіту, 1363 року розмістилась литовська залога, було відбудовано фортецю. Як свідчить літопис, Трипілля не втратило свого значення і знову стало містом[4]. Багато років панували тут литовські феодали. Вони поступово закріпачували селян, обкладали їх податками, вимагали утримувати військо на постої.

Місцеве населення терпіло від частих нападів татар. Так, у 1482 році вони спустошили й спалили місто. У 1500 році, коли великий литовський князь Олександр Ягеллончик подарував шляхтичеві Д. Дедковичеві Трипілля, в ньому налічувалося лише 7 чоловік, котрі щороку повинні були платити данину: по дві лисиці і по п'ять возів сіна[5]. Як важливе поселення, його привласнили київські воєводи. Та князь литовський Сигізмунд Август у 1548 році поновив привілеї Д. Дедковичу, який прибрав собі прізвище Трипільського.

Після Люблінської унії 1569 року кріпосницький гніт селян доповнився національно-релігійним гнобленням. У Трипіллі розташовується польський гарнізон.

В 1592 році, під час селянсько-козацького повстання, очоленого К. Косинським, залога в Трипіллі була розбита, а шляхту тимчасово вигнано. Через два роки піднімається нове народне повстання під проводом С. Наливайка, в якому взяли участь і жителі міста[6].

У зв'язку з піднесенням визвольної боротьби на Україні польські власті

---

[1] Сводная летопись, вып. 1, стор. 126.

[2] В. Г. Лясоронский. Прошлое м. Триполья. К., 1906, стор. 21.

[3] Полное собрание русских летописей, т. 7. Летопись по Воскресенскому списку. СПб., 1856, стор. 240.

[4] Сводная летопись, вып. 1, стор. 281.

[5] П. Г. Клепатский. Очерки по истории Киевской земли, т. 1, стор. 361.

[6] В. А. Голобуцкий. Запорожское казачество, стор. 100, 101, 137, 138.

в 1632 році спішно укріпили Трипільську фортецю, звівши кам'яний і цегляний мур, залишки якого збереглися і досі. Але в липні 1638 року повстанці під проводом Я. Острянина чисельністю до 4000 чоловік оволоділи Трипіллям і вивезли з замку «армату и апартамент, до ней належачий»[1].

Після поразки селянсько-козацьких повстань 30-х років ще більше посилилася експлуатація селянства, зросли повинності, особливо панщина, подимний та інші податки. Козаків, які були в реєстрі, перетворювали на кріпаків.

Під час визвольної війни 1648—1654 рр. Трипілля знову опинилося в центрі подій. Трипільські селяни одразу приєдналися до військ Богдана Хмельницького, оголосивши себе козаками. 1649 року Трипілля стало сотенним містечком Київського полку. За наказом гетьмана воно було укріплено валами, в центрі його побудовано два замки з баштами.

Павло Алеппський, який супроводжував антіохійського патріарха Макарія в його поїздці до Росії 1654 року, залишив такий опис Трипілля: «На вершині одного горба стоїть укріплений замок з подвійним валом і ровом, біля нього другий замок, ще красивіший, у ньому укріплений князівський палац, а над воротами башта, з якої можна оглядати околиці, особливо подніпровську долину. На річці Красній водяний млин»[2].

Трипільська сотня одна з перших підтримала рішення Переяславської ради про возз'єднання України з Росією. Але тільки за Андрусівським перемир'ям 1667 року місто знову ввійшло до складу Російської держави, що було закріплено і «Трактатом про вічний мир» 1686 року. Місто поступово стало відроджуватися. Найбільше значення мало тут селітроварне виробництво, що належало Києво-Печерському монастиреві, де працювало понад 50 найманих робітників[3].

В 1690 році київський митрополит передав Трипілля з навколишніми селами Софійському монастиреві. Відтоді місто протягом усього XVIII століття перебувало в його руках і почало швидко заселятися. Татарський набіг 1695 року призвів до спустошення цієї місцевості, але в 1700—1723 рр. в місті знову швидко зростає населення, будуються хати, церква, 3 школи, шпиталі. Основну масу населення становили «піддані», тобто закріпачені селяни. 1723 року їх було 197 дворів (в т. ч. тяглих лише 70), 1729 року — 144, 1756 року — 154, 1766 року — 114 і 15 бездвірних хат. Зменшення кількості жителів в окремі періоди пояснюється великим визиском людей у прикордонній смузі, де будувалися укріплення, частковим виселенням їх, а також втечами у більш спокійні місця[4]. 1786 року селян Трипілля переведено до розряду державних. На той час тут було 230 господарств.

Піддані, яких у 1766 році налічувалось 944 душі, користувалися близько 500 десятинами. За це вони від кожного двору відбували 4, а іноді й 5 днів панщини на тиждень.

Матеріали ревізії 1766 року не збереглися повністю, але ті, що лишилися, дають підставу стверджувати, що господарство Трипілля набирало торговельно-промислового характеру. Майже половина всіх дворів займалися ремеслом і промислами. Тут були шевці, гончарі, ткачі, бондарі, кравці, а також ті, хто ходив на Дон по рибу, на Січ по сіль, мірошники, пасічники. Кілька сімей жили виключно із заробітків.

Вигідне географічне положення міста сприяло тому, що ремесла, промисли і торгівля й надалі відігравали важливу роль. Із 2008 жителів, що проживали тут 1854 року, значна частина не займалися землеробством. У 1855 році в Трипіллі став до ладу чавуноливарний і механічний завод[5].

---

[1] Воссоединение Украины с Россией, т. 1, стор. 239.
[2] Путешествие антиохийского патриарха Макария в Россию в половине XVII ст., вып. 2, стор. 37—39.
[3] Архив Юго-Западной России, ч. 7, т. 1, стор. 546.
[4] Історично-географічний збірник, т. 4. К., 1931, стор. 19, 20, 22, 26.
[5] П. А. Орлов. Указатель фабрик и заводов Европейской России, стор. 338.

За реформою 1861 року 1055 жителі одержали на викуп 3656 десятин землі, за які щорічно мали сплачувати 4741 крб. 79 коп.[1] Отже, в час проведення реформи багато селян були приречені на малоземелля.

У пореформений період місцеві жителі швидко втягувалися у товарно-грошові відносини. З розвитком пароплавства на Дніпрі Трипілля стало важливою пристанню, через яку збували товарний хліб в інші місця. В 1862 році тут було відправлено 73 тис. пудів хліба.

У другій половині XIX ст. в Трипіллі і далі розвивалася промисловість. На чавуноливарному і механічному заводі, де працювало 22 постійні робітники, випустили продукції більш як на 20 тис. крб.[2], а в 1900 році — вже на 50 тис. крб. Кількість постійних робітників тоді досягла вже 45 чоловік. Крім цих підприємств, у Трипіллі в 1900 році була лісопильня, де працювали 13 робітників, 2 водяні млини, 26 вітряків, 8 кузень. Розвиток економіки сприяв швидкому зростанню населення. Якщо в 1884 році у Трипіллі було 2592 жителі, то на початок XX ст.— 5711[3]. В епоху імперіалізму посилюється класове розшарування серед селян, більшість яких (80 проц.) стали малоземельними. 1912 року з 1049 господарств 218 мали менше 1 десятини землі, 303 — до 2 десятин, 316— до 3 десятин. Лише заможні мали велику рогату худобу і коней, а 268 господарств, переважно з числа малоземельних, не мали її зовсім[4]. Значна частина селян та міщан діставали собі засоби до існування сезонною роботою на пристані, у поміщицьких економіях, на місцевих підприємствах, на Григорівському цукрозаводі або йшли на заробітки в інші місця. Ремесла й кустарні промисли займали теж помітне місце: 50 господарств займалися ткацтвом, 20 — шевством, 15 — бондарством, 5 — ковальством, 2 — шорництвом[5].

В період революції 1905—1907 рр. в Трипіллі розповсюджувалися листівки, в яких соціал-демократи закликали до боротьби проти царизму, а вихідець із села Халеп'я П. І. Іванча разом з місцевим селянином М. Ф. Лавриненком вели усну агітацію, за що були заарештовані й заслані в Сибір. Того року понад 200 трипільських селян, які возили дрова на цукрозавод у Григорівку, влаштували страйк, вимагаючи підвищити оплату праці. Коли власті намагалися заарештувати організаторів страйку М. Оленича і П. Кравченка, селяни, озброївшись кілками та вилами, прогнали стражників. Військова команда, що прибула з Обухова, відкрила вогонь по селянах, кількох з них було поранено, в т. ч. й М. Оленича. «Зачинщиків» схопили й віддали до суду. Та виступи тривали. У травні 1907 року місцеві селяни, зібравшись на волосний сход, ухвалили не платити податків на утримання справника і стражників[6].

Напередодні першої світової війни в Трипіллі діяла земська лікарня на 10 ліжок з одним лікарем, чотирма фельдшерами та однією акушеркою.

Деякі зрушення сталися в культурному житті містечка. Ще в 1765 році при церкві св. Миколи існувала школа грамоти, з 1843 року працювала парафіяльна школа, в якій навчалося 30 дітей. У 1880 році відкрили однокласне училище, перетворене 1902 року на двокласне. На початку XX ст. в селі були дві приватні школи; у зв'язку з бажанням купців та торговців відкрили приватне комерційне училище.

З початком світової війни посівна площа скоротилася майже на третину, зменшилося поголів'я худоби, особливо — коней. Серед населення зростало незадоволення урядом. З Києва приїздили робітники, які розповсюджували антивоєнні листівки. Від них уперше в Трипіллі дізнались про Лютневу революцію 1917 року.

---

[1] Л. Похилевич. Уезды Киевский и Радомысльский, стор. 127.

[2] П. А. Орлов. Указатель фабрик и заводов Европейской России, стор. 207, 338.

[3] Список населенных мест Киевской губернии, стор. 228.

[4] Итоги переписи скота у сельского крестьянского населения Киевской губернии в 1912 году, стор. 47, 61, 104, 106, 217.

[5] Кустарная промышленность Киевской губернии, т. 2, стор. 42, 47, 61, 81, 84, 104, 106.

[6] Київський облдержархів, ф. 183, оп. 1, спр. 3461, арк. 18; ф. 2, оп. 223, спр. 210, арк. 1, 2; спр. 487, арк. 2.

У березні та на початку квітня в містечку пройшли демонстрації і мітинги. Трудящі чекали великих змін, та їх не сталося.

Після перемоги Жовтневого збройного повстання в Петрограді і повалення Тимчасового уряду трудящим Трипілля довелося вести вперту боротьбу проти Центральної ради, яка захопила владу. 26 січня 1918 року створено ревком, який розгорнув активну боротьбу за зміцнення влади Рад і здійснення соціалістичних перетворень.

На початку березня 1918 року Трипілля захопили кайзерівські війська. Трудящі піднялися на боротьбу проти окупантів та їх прислужників — українських націоналістів. Вони не давали вивозити хліб, худобу. 23 березня 1918 року сюди прибув загін гайдамаків. Протягом трьох днів вони лютували, вдаючись до обшуків і грабежів. Ватажок карателів доносив начальству, що в Трипіллі він відібрав 37 рушниць, кулемет, заарештував кількох «бунтарів» та їх керівника-більшовика[1].

Після вигнання німецьких інтервентів у листопаді 1918 року почалося повстання проти петлюрівської Директорії, яка захопила владу. У Трипіллі повстанці вбили вартових петлюрівців, захопили зброю і запаси продовольства[2].

На окружному з'їзді селян у Григорівці на початку січня 1919 року було обрано ревком на чолі з П. Я. Христичем. Ревком незабаром переїхав у Трипілля. При ньому був сформований збройний загін. Але під тиском переважаючих сил петлюрівців ревком разом із загоном відступив до Ржищева. У Трипіллі почав верховодити Зелений, ватажок куркульської банди, яка перетворила село в своє лігво. Бандити не пропускали вантажів, особливо з хлібом, які перевозили Дніпром до Києва, по-звірячому розправлялися з радянськими і партійними працівниками. 25 березня 1919 року Раднарком УРСР надіслав повітовим виконкомам телеграму про те, що за виступ проти робітничо-селянської влади «грабіжник і насильник Зелений оголошується поза законом»[3]. Проти банди були направлені Особливий загін Трипільського напрямку і кілька кораблів Дніпровської військової флотилії. На початку травня вони звільнили Трипілля від бандитів.

Сільські ревкоми волості зміцнили активістами з бідноти й батраків. Газети сповіщали, що внаслідок роботи ревкомів «сільська молодь охоче йде в Червону Армію[4]. Та в червні бандитським зграям вдалося знову захопити Трипілля. Почалася розправа над селянами, які активно боролися за владу Рад.

Проти банди Зеленого 26 червня 1919 року з Києва вирушив 2-й караульний полк, куди влився загін київських комсомольців. Вони розпочали успішні наступальні дії, примусивши банду Зеленого, яка налічувала до 2 тис. чоловік, залишити Обухів і ряд навколишніх сіл. Після запеклих боїв радянські війська 3 липня звільнили й Трипілля, де розташувались на відпочинок. Вночі бандити раптово напали на них. Мужньо билися червоноармійці і юні патріоти. Багато з них загинуло в нерівному бою, в т. ч. вожак київських комсомольців Михайло Ратманський, юна героїня кулеметниця Таня Орликова[5]. Над полоненими, серед яких більшість було поранених, бандити вчинили жорстоку розправу. Епопея героїчної боротьби і загибелі від рук бандитів радянських воїнів увійшла в історію під назвою «Трипільської трагедії». За рішенням уряду Радянської України в 1938 році на честь загиблих героїв у Трипіллі було встановлено обеліск.

Уряд Радянської України вжив рішучих заходів до організації розгрому банди. Уповноваженим Ради Оборони республіки по боротьбі з бандитизмом у Трипільському районі було призначено М. О. Скрипника[6]. 2-й караульний полк, який зазнав

---

[1] Київський облдержархів, ф. Р-1871, оп. 1, спр. 55, арк. 32, 76.
[2] Киевщина в годы гражданской войны и иностранной военной интервенции, стор. 117, 118.
[3] Там же, стор. 185.
[4] Газ. «Більшовик», 31 травня 1919 р.
[5] Місцями комсомольської слави Київщини. К., 1969, стор. 21.
[6] Гражданская война на Украине, т. 2, стор. 792.

Відкриття пам'ятника героям Трипільського походу 1919 року. Село Трипілля. 1956 р.

великих втрат під Трипіллям, відвели до Києва для поповнення, а сюди послано дивізію під командуванням Я. О. Яковлева, до якої київська партійна організація мобілізувала комуністів. Після запеклого бою 23 липня 1919 року частини Червоної Армії, підтримані Дніпровською військовою флотилією на чолі з А. В. Полупановим, розгромили банду Зеленого, звільнили Трипілля і весь навколишній район[1].

2 вересня 1919 року до Трипілля увірвалися денікінці. Спираючись на куркулів, колишніх петлюрівських офіцерів, вони відновлювали старі порядки, грабували населення, вивозили хліб, продукти. Денікінці силою мобілізовували селян для «походу на Москву», але ті розбігалися по лісах. В середині грудня частини 44-ї радянської стрілецької дивізії визволили Трипілля від денікінців. 29 грудня тут вже діяв ревком під головуванням К. Заброди, який розпочав активну роботу щодо зміцнення Радянської влади.

Весною 1920 року сільревком провів вибори земельної комісії, яка разом з активом села стала готуватися до переділу лишків куркульської землі[2]. Але на початку травня у село вдерлися білополяки, а з ними — й петлюрівці. Бандити чинили розправу над активом села, грабували населення. 10 червня частини Червоної Армії вибили білополяків з Трипілля.

Наступного дня після визволення почав працювати волревком на чолі з Л. Павлюковським[3]. Головою сільревкому став робітник Київського трамвайного парку І. Мосюренко. 15 серпня був створений сількомнезам, а 23 серпня — волкомнезам. Восени 1920 року для Червоної Армії селяни волості відправили 1770 пудів хліба, 112 голів рогатої худоби[4]. Сім'ям червоноармійців та сиротам організували допомогу.

Радянське будівництво на селі здійснювалося в умовах запеклої боротьби з куркулями. Бандити підпалювали продовольчі склади і вбивали бійців продзагонів, грабували і вбивали трудове населення. 2 жовтня бандити вбили голову сільревкому І. Мосюренка, члена ревкому Т. Кравченка. При нападі на село вночі 19 листопада від рук бандитів загинули голова волревкому Л. Павлюковський, голова волкомнезаму С. Лукашенко та інші[5]. Але незабаром з бандами було покінчено.

Душею соціалістичних перетворень стали комуністи, які 1920 року об'єдналися в партосередок. У 1923 році молодь села створила комсомольську організацію.

В 1923 році Трипілля увійшло до складу Обухівського району Київської губернії. На той час тут проживало 5265 чоловік.

16 вересня 1924 року незаможники села і демобілізовані червоноармійці вирішили організувати комуну «Ясний промінь», обрали її раду в складі Г. Т. Бойка (голова), І. Д. Глобенка і Г. Т. Трохименка. Невдовзі комуна об'єднала 36 господарств і мала до 100 га землі та сад. В 1925 році, через малоземелля, комуні виділили землю на Одещині і вона переїхала туди.

---

[1] ЦДАРА, ф. 199, оп. 3, спр. 19, арк. 310; ф. 197, оп. 3, спр. 171, арк. 6.

[2] Київський облдержархів, ф. Р-3, оп. 1, спр. 114, арк. 21.

[3] АІІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 5, спр. 175, арк. 47; Київський облдержархів, ф. Р-1, оп. 1, спр. 60, арк. 319.

[4] Київський облдержархів, ф. Р-3, оп. 1, спр. 144, арк. 27, 29, 30.

[5] Там же, ф. Р-1, оп. 1, спр. 6, арк. 377; ф. Р-1021, оп. 1, спр. 157, арк. 36.

У відбудовний період велика увага приділялася поліпшенню охорони здоров'я, розвитку освіти. Так, на 1923 рік у Трипіллі діяла лікарня на 25 ліжок, пологовий будинок. Того ж року почала працювати семирічна трудова школа, працювали школи ліквідації неписьменності[1].

У 1929 році в селі створено ТСОЗ ім. 18 березня, який об'єднав 56 дворів і мав 91 га землі, а в 1930 році організувалася перша сільськогосподарська артіль ім. Г. І. Петровського, вона об'єднувала 687 господарств, тобто половину всіх, що були на селі. Артіль обробляла 619 га землі, мала двигун, млин, молотарку, 2 косарки, 54 коней, 36 пар волів. В 1934 році з неї виділилася артіль «Комсомол». Нова артіль налічувала близько 700 сімей.

У 1932 році партійна організація, яка мала в своїх рядах 20 членів і кандидатів партії, з допомогою комсомольців організувала соціалістичне змагання[2]. Колгоспники артілі ім. Петровського змагалися з Обухівським колгоспом «9 Січня». Серед працівників ферм першість завоювала свинарка С. Харитонова.

1936 року Григорівська МТС допомогла організувати МТС у Трипіллі, яка обслуговувала навколишні господарства. Весною 1941 року вона мала 45 тракторів, 12 комбайнів, обробляла 16 тис. га колгоспної землі.

В сільській лікарні напередодні Великої Вітчизняної війни працювало понад 25 лікарів та середнього медперсоналу.

Значного рівня розвитку в Трипіллі досягли освіта і культура. В 1936 році семирічна школа була перетворена в середню, а в 1940 році для неї збудували двоповерхове приміщення. 1934 року звели будинок культури із залом на 450 місць, кімнатами для бібліотеки, читальні. Тут працювали хоровий, музичний та драматичний гуртки.

У перші дні Великої Вітчизняної війни понад 250 чоловік з села поповнили лави Червоної Армії. Їхнє місце на виробництві зайняли жінки і підлітки. З наближенням фронту вся сільськогосподарська техніка, худоба були евакуйовані на Схід.

Зерно з колгоспних амбарів здали державі і роздали колгоспникам. З комуністів, комсомольців та активістів села створили винищувальний загін для боротьби з диверсантами і шпигунами, командиром якого став голова колгоспу ім. Петровського комуніст Г. Гайдаєнко. Сюди ж перебазувався і винищувальний батальйон з Обухова. А 31 липня тут зосередилися винищувальні загони Васильківського, Узинського районів.

Після запеклих боїв 30 липня гітлерівці підійшли до Трипілля. Оборону тут тримали частини 7-ї механізованої дивізії, підтримувані кораблями Пінсько-Дніпровської військової флотилії[3]. В ніч на 2 серпня ворог вдерся на околицю села, але вогнем кораблів був відігнаний. Мужність і виняткову стійкість проявив коректувальний пост на чолі з старшим лейтенантом А. В. Діденком. Оточений гітлерівцями, він по радіо керував вогнем корабельної артилерії.

Лише 19 серпня 1941 року гітлерівцям вдалося оволодіти селом. Першого ж дня вони розстріляли кількох дітей і стариків, спалили багато будинків. Окупанти грабували майно жителів села, насильно вивозили молодь на каторжні роботи до Німеччини, висадили в повітря пам'ятник героям громадянської війни.

Проти ворога розгорталася всенародна боротьба, нею керували комуністи. Підпільники

На Дніпрі біля с. Трипілля. 1965 р.

[1] Київський облдержархів, ф. Р-112, оп. 1, спр. 231, арк. 12.
[2] Газ «Колгоспник Обухівщини», 14 жовтня 1932 р.
[3] Історія Києва, т. 2, стор. 497.

В. Г. Удод та А. Д. Панченко, що працювали в місцевій лікарні, керували всією підпільною роботою в Трипіллі. Патріоти розповсюджували листівки, повідомлення Радінформбюро про події на фронтах, вселяли в радянських людей непохитну віру в перемогу Червоної Армії. Колишній головний бухгалтер Трипільської МТС М. П. Сорока в грудні 1941 року вступив у Київську підпільну партійну організацію «Смерть німецьким окупантам!». Працюючи в підпільній друкарні, він щодня випускав по 200—250 листівок. 5 січня 1943 року він, як і інші його товариші, був заарештований і закатований у гестапо.

Біля Трипілля, у заплавах Дніпра, весною 1943 року розташувалася база партизанського загону, яким командував В. І. Вараков. 30 травня партизани на чолі із своїм командиром раптово атакували жандармський відділок у селі, закидали його гранатами й звільнили заарештованих[1].

Розлючені окупанти вдалися до масових арештів місцевих жителів, а в ніч на 1 липня 1943 року в проваллі Розкопана, біля Трипілля, більшість патріотів розстріляли.

8 листопада 1943 року після кількаденних боїв частини 206-ї стрілецької дивізії 27-ї армії 1-го Українського фронту, які успішно форсували Дніпро, визволили Трипілля від фашистських загарбників. Близько 200 трипільців брали активну участь у бойових діях на фронтах Великої Вітчизняної війни.

Після визволення в колишньому будинку культури розмістився прифронтовий госпіталь. Трудящі села подавали велику допомогу пораненим воїнам, збирали і відправляли посилки на фронт. Активно підтримали вони заклик колгоспників Обухова зібрати кошти на будівництво ескадрильї бойових літаків і внесли у фонд Червоної Армії понад 30 тис. карбованців.

Тяжкою видалася перша післявоєнна весна 1944 року. Землю доводилося орати коровами, копати лопатами, сіяти вручну, бо техніки не було. Але ентузіазм і трудове піднесення радянських людей перемогли. Менш як за три роки були повністю відроджені всі колгоспи і культурно-освітні заклади, що працювали до війни.

В 1950 році колгоспи ім. Петровського та «Комсомолу» об'єдналися в колгосп ім. Кірова. В 1959 році колгоспники обрали головою правління Героя Соціалістичної Праці І. С. Бельдія. У червні 1962 року трипільський колгосп об'єднався з колгоспом села Українки. Об'єднаний колгосп «Дружба» (з 1964 року — «Придніпровський»), до якого у лютому 1966 року було приєднано також господарство села Щербанівки поступово зміцнювався.

Колгосп «Придніпровський» тепер має 39 тракторів, 21 комбайн, 37 автомашин. У господарстві є млин, 2 пилорами, майстерні для ремонту сільськогосподарських машин та інвентаря. Майже всі виробничі процеси електрифіковані й механізовані.

На основі зростання матеріально-технічної бази колгосп добився помітних успіхів у вирощуванні зернових і технічних культур та піднесенні громадського тваринництва. В 1969 році колгосп зібрав урожай зернових по 25,5 цнт з га, пшениці — 28,3 цнт, цукрових буряків — 296 цнт. На 100 га угідь м'яса одержано 81 цнт, а молока 412,6 цнт.

У господарстві працюють 22 спеціаліста з вищою і середньою спеціальною освітою, а на посаді головного бухгалтера — кандидат економічних наук І. Ф. Беба.

Понад 120 рибалок працюють у риболовецькому колгоспі «Пролетарська правда», який

Будівництво Трипільської ДРЕС. 1968 р.

[1] Київський облпартархів, ф. 1, оп. 2, спр. 103, арк. 113; спр. 66, арк. 22—23; Київський облпартархів, ф. 5, оп. 2/6, спр. 286, арк. 77, 81, 286.

в останні роки придбав моторні судна, нові капронові сіті. В 1968 році він здав державі — близько 2 тис. цнт риби.

Змінився вигляд Трипілля. Вулиці його прикрашають нові будинки, проїжджу частину заасфальтовано, обабіч посаджено дерева. З 1959 року через річку Красну споруджено великий міст, що зв'язав верхню і нижню частини Трипілля. З 1969 року через село проходить залізнична лінія Кагарлик — Трипільська ДРЕС.

На фундаменті, зруйнованого фашистами пам'ятника героям-борцям за владу Рад, у 1956 році побудовано обеліск висотою 26,2 метра. Площа перед ним стала місцем масових зустрічей молоді. Тут 26-го жовтня 1958 року відбулася зустріч трьох поколінь, присвячена 40-річчю Ленінського комсомолу, яку відкрив перший секретар Київського обкому КП України П. Ю. Шелест. Виступали старі комуністи, комсомольці, передовики праці, піонери.

Селище будівників Трипільської ДРЕС. 1969 р.

З 1958 року в Трипіллі діє постійна виставка з історії комсомолу Київщини. Експонати виставки красномовно розповідають про героїчні бойові та трудові подвиги комсомольців за роки Радянської влади. Кожен рік село відвідує майже 20 тисяч екскурсантів та членів делегацій молоді зарубіжних країн.

Значно поліпшено обслуговування населення. В селі працюють 7 магазинів, 2 їдальні, є ощадна каса, відділення зв'язку, АТС.

Багато уваги приділяється охороні здоров'я. В 1963 році збудовано приміщення лікарні на 75 ліжок, нову амбулаторію. У 1970 році тут працювало 9 лікарів і понад 50 чоловік середнього медперсоналу.

У трьох школах працюють 70 вчителів, серед них 5 відмінників народної освіти. За післявоєнні роки 700 юнаків і дівчат здобули середню освіту.

Велику культурно-освітню роботу провадять клуби — сільський і колгоспний, в яких, крім виступів гуртківців художньої самодіяльності, три-чотири рази на тиждень демонструються кінофільми. Сільська бібліотека нараховує понад 18 тис. книжок, має 840 постійних читачів. Вона є однією з кращих бібліотек району.

Докорінні соціальні й культурні перетворення, що сталися в селі, здобуті під керівництвом первинних партійних організацій, які у 1970 році об'єднували до 80 комуністів. Вони невтомно борються за втілення у життя рішень партії і уряду щодо дальшого поліпшення матеріального добробуту й культурного рівня трудящих. Пліч-о-пліч з комуністами крокують комсомольці.

Важливу роль у громадському й культурному житті Трипілля відіграє сільська Рада, в складі якої 40 депутатів, які заслужили шану й повагу трудящих своєю наполегливою працею. 7 постійних комісій сільської Ради займаються питаннями, пов'язаними з виробництвом, поліпшенням побуту населення, охорони здоров'я, освіти, створенням умов для культурного відпочинку населення.

З Трипілля вийшли кандидати наук — П. К. Горбенко, М. І. Дзюбенко, заслужені артисти УРСР О. К. Заброда, С. Л. Олексенко. У селі живе й працює письменниця Л. В. Ткаченко.

Розвиваючи економіку села, підвищуючи культуру, трудівники Трипілля множать революційні й трудові традиції старших поколінь, роблять свій гідний внесок у будівництво комунізму.

С. Н. ОМЕЛЬЧЕНКО, В. І. ШЕЛУДЧЕНКО

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ, ЦЕНТРИ СЕЛИЩНИХ І СІЛЬСЬКИХ РАД ОБУХІВСЬКОГО РАЙОНУ

ВЕЛИ́КІ ДМИ́ТРОВИЧІ — село, центр сільської Ради, розташоване за 15 км від районного центру. Населення — 782 чоловіка. Сільраді підпорядковані населені пункти Ма́лі Дмитровичі, Романків.

У селі міститься центральна садиба колгоспу «Вітчизна», за яким закріплено 6495 га сільськогосподарських угідь, в т. ч. 2210 га орної землі. Господарство вирощує зернові культури та цукрові буряки. Розвинуте тваринництво. Біля села знаходиться державне Великодмитрівське торфопідприємство.

У Великих Дмитровичах є середня школа, будинок культури, бібліотека, медамбулаторія, пологовий будинок.

В селі народився Я. Т. Поштаренко, якому під час Великої Вітчизняної війни за мужність і героїзм, виявлені при форсуванні Дунаю, присвоєно звання Героя Радянського Союзу.

Територія сучасної сільради заселена з давніх часів. За с. Малими Дмитровичами, в урочищі Вишеньках, виявлено поселення пізньої трипільської культури (III тисячоліття до н. е.), поблизу с. Великих Дмитровичів, в урочищах Кулаківщині та Кутполі, в 1950 році досліджено поселення зарубинецької культури (II ст. до н. е.).

ВЕ́РЕМ'Я — село, центр сільської Ради, розташоване за 20 км від районного центру та за 12 км від пристані Трипілля. Населення — 629 чоловік.

На території села розташована бригада колгоспу «Жовтень» села Халеп'я.

В селі є восьмирічна школа, будинок культури, клуб, бібліотека.

Перші письмові згадки про село належать до XVIII ст., тоді це був хутір Київського Софійського монастиря.

В селі народився М. С. Сидоренко — доктор технічних наук.

Біля села Верем'я, в урочищах Довжка, Таборища та Лисках досліджені поселення трипільської культури (IV—III тисячоліття до н. е.). В одному з них виявлено мідні сокирки. На полі знайдено римські монети (II ст. н. е.) та бронзову шийну гривну.

ВИТАЧІ́В — село, центр сільської Ради, розташоване за 21 км від районного центру та за 4 км від річкової пристані Халеп'я. Населення — 1359 чоловік.

В селі — центральна садиба колгоспу «Заповіт Ілліча», який має 2045 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1341 га орної землі. Основний напрям господарства — зерново-буряковий. Розвинуте тваринництво.

11 колгоспників удостоєні орденів і медалей, зокрема, доярка Г. В. Василенко відзначена орденом Леніна.

У Витачеві є восьмирічна школа, бібліотека, клуб, будинок тваринника.

У Витачеві 1100 року відбувся з'їзд удільних князів, скликаний за ініціативою Володимира Мономаха.

Поблизу села виявлено поселення доби бронзи (II тисячоліття до н. е.), могильник скіфських часів (VII—IV ст. до н. е.), поселення ранньослов'янської черняхівської культури (II—VI ст. до н. е.). Тут досліджено могильник та городище часів Київської Русі, яке вчені пов'язують з літописним містом Витачевим. Воно згадується як великий порт на Дніпрі у творах візантійського імператора Костянтина Багрянородного.

В середині минулого століття тут знайдено 2 скарби польських, шведських, прусських монет XVII століття.

ДЕРЕВ'ЯНА́ — село, центр сільської Ради, розташоване за 2 км від районного центру та за 5 км від залізничної станції Трипільської ДРЕС. Населення — 895 чоловік.

У селі — центральна садиба колгоспу «Комінтерн», який має 1399 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 922 га орної землі. Основний напрям господарства — вирощування зернових культур та цукрових буряків. Розвинуто тваринництво.

У Дерев'яній є восьмирічна школа, клуб, бібліотека.

За героїзм, виявлений в роки Великої Вітчизняної війни, 68 жителів села нагороджено орденами та медалями.

Територія села заселена з давніх часів. Тут знайдено скарб кам'яних ливарних матриць для сокир, кинджалів, серпів доби пізньої бронзи (XI—IX ст. до н. е.), а також виявлено поселення та могильник черняхівської культури. На поселенні знайдено посуд часів Київської Русі.

ДЕРЕМЕЗНА́ — село, центр сільської Ради, розташоване за 15 км від районного центру. Населення — 827 чоловік.

У селі знаходиться виробнича бригада колгоспу «Радянська Україна». Центральна садиба — в с. Семенівці.

В Дремезній є восьмирчна школа, клуб, бібліотека.

Вперше село згадується в історичних документах під 1793 роком.

За мужність і відвагу, виявлені на фронтах Великої Вітчизняної війни, 100 жителів села нагороджено орденами та медалями.

ДОЛИ́НА — село, центр сільської Ради, розташоване за 12 км від районного центру. Населення — 622 чоловіка. Сільраді підпорядковано село Макарівка.

На території села розташована центральна садиба колгоспу ім. Калініна, який має 3273 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2647 га орної землі. Господарство спеціалізується на вирощуванні зернових культур та цукрових буряків. Розвинуте молочне тваринництво.

Пасіка колгоспу ім. Калініна, с. Долина. 1965 р.

В селі є восьмирічна школа, клуб, бібліотека.

Перша згадка про с. Долину належить до середини XVII століття.

Поблизу села виявлено залишки поселення ранньослов'янської черняхівської культури.

ЖУ́КІВЦІ — село, центр сільської Ради, розташоване за 20 км від районного центру. Населення — 968 чоловік.

В селі міститься центральна садиба колгоспу «День урожаю», який має 2480,8 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1263,9 га орної землі. Основний напрям господарства — тваринництво. Вирощують зернові та цукрові буряки.

У Жуківцях є восьмирічна школа, клуб, бібліотека.

В період тимчасової німецько-фашистської окупації в селі діяла підпільна партизанська група на чолі з А. Пашковським та М. Романченком.

У селі народилися Герой Радянського Союзу Ф. П. Гладуш та генерал-полковник П. А. Білик.

На околицях Жуківців виявлено залишки поселень трипільської культури (IV—III тисячоліття до н. е.). В урочищі Основі 1946 року вперше досліджено 10 наземних жител на поселенні ранньослов'янської черняхівської культури. Тут же виявлено три житла періоду Київської Русі.

КОЗИ́Н — селище міського типу, центр селищної Ради, розташоване на березі Дніпра, за 25 км від Києва та за 15 км від районного центру. Населення — 2200 чоловік.

На території селища розташований завод побутової хімії. Є риболовецька бригада Трипільського рибколгоспу «Пролетарська правда».

В Козині працюють восьмирічна школа, будинок культури, 2 бібліотеки.

Перші письмові згадки про Козин належать до XI століття.

В роки німецько-фашистської окупації у Козині діяла підпільна організація на чолі з С. М. Бондаренком і Т. М. Чиженко.

В селищі проживає І. М. Чаплюк, який в 1918 році охороняв В. І. Леніна в Кремлі, нагороджений орденами Леніна, Червоної Зірки та медалями.

У Козині народився лауреат Ленінської премії І. М. Чиженко.

КОПАЧІ́В — село, центр сільської Ради, розташоване за 10 км від районного центру. Населення — 1000 чоловік. Сільраді підпорядковано населені пункти Застугна, Шевченкове.

В селі міститься центральна садиба колгоспу ім. Маяковського, який має 2285 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1691 га орної землі. Господарство вирощує зернові культури та цукрові буряки. Розвинуте тваринництво. За успіхи в сільському господарстві агроном М. К. Сарапіна нагороджена орденом Леніна.

У Копачеві — восьмирічна школа, клуб, бібліотека. Тут починав свою педагогічну діяльність професор С. Х. Чавдаров (1892—1962).

Під час повстання Т. Федоровича (Трясило) 1630 року місцеві жителі знищили в селі польський військовий загін.

На околицях села знайдено пряслиці з червоного шиферу часів Київської Русі.

КРА́СНЕ ПЕ́РШЕ — село, центр сільської Ради, розташоване за 5 км від районного центру та за 8 км від річкової пристані Трипілля. Населення — 711 чоловік. Сільраді підпорядковано село Козіївка.

На території села розміщені друга й четверта бригади Долинянського колгоспу ім. Калініна.

В селі є восьмирічна школа, клуб, бібліотека.

Перша згадка про село в історичних документах належить до кінця XI століття.

Біля с. Красного досліджено кургани доби бронзи (II тисячоліття до н. е.) та кочівників X—XII ст., а поблизу с. Козіївки знайдено срібні бронзові римські монети II ст. нашої ери.

КРА́СНЕ ДРУ́ГЕ (до 1946 — Германівка) — село, центр сільської Ради, розташоване за 18 км від районного центру. Населення — 2386 чоловік.

У селі розміщена центральна садиба колгоспу «Комсомол», який має 3458 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2542 га орної землі. Господарство спеціалізується на вирощуванні зернових культур та цукрових буряків. Розвинуте тваринництво. У Красному Другому працюють державний млин, олійниця і крупорушка.

В селі є середня школа, дільнична лікарня, аптека.

З нагоди 50-річчя Радянської влади на центральній площі Красного Другого встановлено пам'ятник В. І. Леніну.

На сторінках стародавніх літописів село згадується під назвою Германич. У 1240 році його спалили монголо-татари, пізніше на цьому місці виникло нове село, яке стало називатися Германівкою.

Уродженка села, медсестра О. Ковальчук, під час Великої Вітчизняної війни була нагороджена п'ятьма орденами, в т. ч. орденом

Леніна. Вона загинула смертю хоробрих в боях за визволення Литовської РСР від фашистських загарбників.

В с. Красному Другому в двадцятих роках жила відома українська письменниця Дніпрова Чайка. Тут народився і вчився український радянський поет Андрій Михайлюк.

КРА́СНА СЛОБІ́ДКА (до 1946 року — Германівська Слобідка) — село, центр сільської Ради, розташоване за 14 км від районного центру. Населення — 3096 чоловік. Сільраді підпорядковано село Безіменне.

В селі знаходиться центральна садиба колгоспу «Червоний хлібороб», який має 4410 га сільськогосподарських угідь. Господарство — зерново-бурякового напряму, розвинуте тваринництво. До 50-річчя Великого Жовтня колгосп нагороджено пам'ятним Червоним прапором ЦК КПРС, Верховної Ради СРСР, Ради Міністрів СРСР і ВЦРПС. Господарство стало справжньою академією досвіду, куди їдуть вчитися трудівники сіл України, інших республік, зарубіжні гості. За самовіддану працю й високі виробничі показники 26 трудівників колгоспу відзначено урядовими нагородами, з них орденом Леніна — П. Г. Верещак, О. М. Довбиш, О. П. Кухаренко, М. С. Кур'ян. Голову колгоспу І. Ф. Кабанця, який очолює господарство з початку його утворення, удостоєно звання Героя Соціалістичної Праці.

В Красній Слобідці є середня й початкова школи, будинок культури, клуб, бібліотека, колгоспний готель, стадіон.

За героїчні подвиги у боях з фашистськими загарбниками 160 жителів села нагороджено орденами та медалями.

Між селами Красною Слобідкою й Красним Другим збереглися залишки козацької фортеці.

МАЛА́ ВІ́ЛЬШАНКА — село, центр сільської Ради, розташоване на березі річки Раківки, за 20 км від районного центру. Населення — 1334 чоловіка. Сільраді підпорядковано село Степок.

В селі міститься центральна садиба колгоспу ім. Горького, який має 2416 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2009 га орної землі. Колгосп спеціалізується на вирощуванні зернових культур, цукрових буряків. Розвинуто тваринництво.

У Малій Вільшанці є восьмирічна школа, клуб, дві бібліотеки.

350 жителів села брали участь у боротьбі з німецько-фашистськими загарбниками, 180 з них нагороджено орденами та медалями.

Село засновано в XVI столітті.

ПЕРЕГО́НІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване на обох берегах річки Красної, за 22 км від районного центру. Населення — 848 чоловік.

У селі розміщена комплексна бригада колгоспу «Радянська Україна» (центральна садиба в с. Семенівці).

В Перегонівці є восьмирічна школа, клуб, бібліотека.

Село вперше згадується в історичних документах XVI століття.

ПІДГІ́РЦІ — село, центр сільської Ради, розташоване за 18 км від районного центру. Населення — 1046 чоловік. Сільраді підпорядковане село Креничі.

У селі розташована бригада колгоспу «Вітчизна» (центральна садиба в с. Великих Дмитровичах).

У Підгірцях є восьмирічна школа, клуб, дві бібліотеки. Уродженець села Д. І. Остапенко — кандидат біологічних наук.

Біля села в 1950 році виявлено поселення трипільської культури (III тисячоліття до н. е.), доби пізньої бронзи (II тисячоліття до н. е.), поселення та скарб бронзових речей передскіфського часу (IX—VIII ст. до н. е.). В урочищах Обірку та Човнищі досліджено скарб бронзових прикрас, поховання, поселення з залишками жител та бронзоливарної майстерні раннього залізного віку (V—IV ст. до н. е.), яке дало назву археологічній підгірцівській культурі.

СЕМЕ́НІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване по обидва береги річки Красної, за 25 км від районного центру. Населення — 1009 чоловік. Сільраді підпорядковано село Кулі.

В селі знаходиться центральна садиба колгоспу «Радянська Україна», який має 4420 га сільськогосподарських угідь. Основні напрями господарства — зерновий та тваринницький. З 1966 року воно почало спеціалізуватися на птахівництві. 18 передовиків сільського господарства нагороджено орденами й медалями, в т. ч. ордена Леніна удостоєний О. І. Корбут.

У Семенівці є середня школа, клуб, бібліотека, пологовий будинок.

Вперше село згадується в історичних документах, початку XVIII ст.— коли селяни й козаки під проводом Семена Палія піднялися на боротьбу проти польської шляхти.

Під час Великої Вітчизняної війни село було повністю зруйновано. 143 жителі села за героїзм, виявлений у боротьбі з гітлерівськими загарбниками, нагороджено орденами та медалями.

СТАРІ́ БЕЗРА́ДИЧІ — село, центр сільської Ради, розташоване на березі річки Стугни, за 10 км від районного центру. Населення — 775 чоловік. Сільраді підпорядковані села Березове, Капустяна, Конюша, Нові Безрадичі, Паращина, Тарасівка.

Місцевий колгосп ім. Тельмана має 3936 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. орної землі 1574 га. Виробничий напрям господарства — вирощування зернових культур та цукрових буряків. Розвинуте тваринництво.

Село має восьмирічну школу, клуб, бібліотеку.

500 жителів села боролися на фронтах Великої Вітчизняної війни, 250 з них нагороджено орденами та медалями.

Біля сіл Старих Безрадичів та Нових Безрадичів, в урочищах Містечках та Стрілках виявлено поселення трипільської культури (IV—III тисячоліття до н. е.). У Старих Безрадичах досліджено курганний могильник, поселення та городище часів Київської Русі.

УКРАЇ́НКА — селище міського типу, центр селищної Ради, розташоване на березі Дніпра, за 10 км від районного центру. Населення — 10 300 чоловік. Селищній Раді підпорядковано село Плюти.

Біля селища 1965 року почалося будівництво ДРЕС, над якою взяв шефство комсомол України. Їй присвоєно назву Трипільської ударної комсомольської. Будівництво здійснює колектив ордена Трудового Червоного Прапора «Кременчукгесбуд» під керівництвом заслуженого будівельника УРСР Г. І. Строкова.

В Українці є середня і восьмирічна школи, клуб, бібліотека.

Тут виявлено поселення доби бронзи (II тисячоліття до н. е.) та скіфського часу (IV ст. до н. е.). Вперше село Українка згадується в історичних документах XV століття.

ХА́ЛЕП'Я — село, центр сільської Ради, розташоване на березі Дніпра за 20 км від районного центру. Населення — 1323 чоловіка.

У селі є цегельний завод, а також центральна садиба колгоспу «Жовтень», який має 4365 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. орної землі 2361 га. Виробничий напрям господарства — вирощування зернових культур та цукрових буряків. Розвинуте тваринництво.

В Халеп'ї працюють восьмирічна школа, будинок культури, бібліотека.

В роки громадянської війни тут лютувала банда атамана Зеленого. В 1919 році бандити кинули в колодязь живими 36 комсомольців. Жителі села поставили обеліск біля комсомольської криниці. 1967 року останки комсомольців було перенесено в центр села до будинку культури і встановлено пам'ятник.

Біля с. Халеп'я виявлено кілька поселень трипільської культури (III тисячоліття до н. е.). Одне з них в урочищі Коломийщині досліджено повністю — тут виявлено залишки 39 великих наземних жител, розташованих по колу. В селі розкопано курган скіфського часу (VIII—IV ст. до н. е.). В урочищі Ставищі є рештки поселення черняхівської культури. На території села виявлено городище часів Київської Русі — залишки літописного міста Халепи та розкопано понад 100 курганів.

ЩЕРБАНІ́ВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 10 км від районного центру та за 5 км від річкової пристані Трипілля. Населення — 418 чоловік.

У селі розташована бригада Трипільського колгоспу «Придніпровський».

Щербанівка має початкову школу, клуб, бібліотеку.

Тут народився і провів дитячі роки відомий радянський письменник Г. М. Косинка (Стрілець) — (1899—1934 рр.).

Біля с. Щербанівки досліджено два поселення трипільської культури (IV—III тисячоліття до н. е.).

ПЕРЕЯСЛАВ-ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ РАЙОН

ПЕРЕЯ́СЛАВ-ХМЕЛЬНИ́ЦЬКИЙ

ереяслав-Хмельницький (до 1943 року — Переяслав) — місто районного підпорядкування, розташоване в східній частині Київської області, на берегах річок Трубежа й Альти. Через місто проходить автомагістраль Київ—Черкаси. Відстань до обласного центру — 118 км, до залізничної станції Переяславська — 28 км, до пристані Переяслав на Дніпрі — 9 км. Населення — 20 тис. чоловік. Міськраді підпорядковано населені пункти Андруші та Трубайлівку.

Переяслав-Хмельницький — центр однойменного району, площа якого — 1157 кв. км, населення — 74,4 тис. чоловік, з них у сільській місцевості проживає 73,1 проц. На території району знаходиться 1 міська та 21 сільська Ради депутатів трудящих, яким підпорядковано 63 населені пункти. В економіці провідне місце належить сільському господарству. Тут — 14 колгоспів, 8 радгоспів, 14 промислових підприємств. Населення обслуговують 7 лікарень та 55 фельдшерсько-акушерських пунктів і амбулаторій. У системі народної освіти 49 загальноосвітніх шкіл, у т. ч. 18 — середніх і 26 — восьмирічних. Культурно-освітню роботу проводять 18 будинків культури, 26 клубів, 49 бібліотек, 47 стаціонарних кіноустановок, історико-етнографічний та історичний музеї.

Про заселення території сучасного міста в стародавні часи розповідають численні й різноманітні археологічні пам'ятки. Поблизу нього, на березі Дніпра, виявлено залишки поселення доби бронзи (II тисячоліття до н. е.) та скіфського часу (V—III ст. до н. е.), в різних місцях знайдено 12 срібних римських монет (II ст. н. е.). В межах міста на землях радгоспу «Переяславський» у 1952 і 1954 роках досліджено могильник ранньослов'янської черняхівської культури (III—IV ст. н. е.), в якому розкопано 40 поховань. В одному з них виявлено скляні шашки[1]. В районі злиття

---

[1] Археологічні пам'ятки УРСР, т. 1. К.,1949, стор. 22; М. Ю. Брайчевський. Римська монета на території України, стор. 144; Археологія, т. 11. К., 1957, стор. 127, 134.

Відкриття монумента на честь 300-річчя возз'єднання України з Росією, м. Переяслав-Хмельницький, 1961 р.

Святкування 300-річчя возз'єднання України з Росією в м. Переяславі-Хмельницькому. Вчителька М. Захарченко підносить хліб-сіль російському письменникові М. Тихонову. 1954 р.

Площа Богдана Хмельницького в м. Переяславі-Хмельницькому. 1970 р.

Вклейка надрукована на Харківській друкоофсетній фабриці

Альти та Трубежа збереглося городище X—XIII ст.— залишки літописного міста Переяславля-Руського.

Переяслав був одним з найвизначніших міст Київської Русі, фортецею на її південних кордонах. Він відіграв значну роль у тогочасному економічному, соціально-політичному та культурному житті. Вперше місто згадується в договорі Русі з Візантією 907 року як одне з трьох найбільших міст Київської держави[1].

Давній Переяслав складався з двох частин: дитинця — центральної укріпленої частини міста, в якій жила феодальна верхівка, а також розміщувалися князівський і єпископський двори, та посаду (окольного граду), заселеного в основному ремісниками й дрібними торговцями[2].

Великий київський князь Володимир Святославич, розширюючи й зміцнюючи свою державу, розумів значення Переяслава і, очевидно, після розгрому печенігів 993 року значно укріпив дитинець могутніми валами з міцними стінами та вежами над трьома проїзними воротами (Княжими, Єпископськими, Кузнечними), створивши тут міцну фортецю. Місто, прикрите з трьох боків водними рубежами, було справді неприступним для нападу кочівників.

На південь від Переяслава, в степу, був ще один ряд укріплень, т. зв. Змійові вали. З півночі й заходу до самого міста підходили дрімучі ліси.

Схематичний план укріплень Переяславля Руського. На плані позначено розкопані споруди:

1. Міські ворота з надбрамною церквою св. Федора. 2. Михайлівська церква. 3. Церква св. Андрія «у ворот». 4. Церква «Динника». 5. Успенська церква. 6. Богородична церква. 7. Храм-усипальниця XI ст. 8. Храм XII ст. 9. Громадська споруда XI ст.

Переяслав був також визначним ремісничо-торговим центром Середнього Придніпров'я. Це стверджують, зокрема, знайдені тут рештки склоробної майстерні та скарб високохудожніх золотих і срібних прикрас, виготовлених місцевими майстрами. Про визначну роль ремісничої частини міста свідчить і те, що одні з трьох проїзних воріт були названі Кузнечними, а також легенда про походження назви міста, в якій розповідається, що під час нападу печенігів у 993 році на річці Трубежі, біля Переяслава, один руський юнак, син ремісника-шкіряника, переміг у поєдинку найдужчого печенізького воїна і таким чином «перея славу» велетня-печеніга. В договорах з Візантією від 907 і 945 років згадуються переяславські купці, що їздили торгувати до Константинополя[3].

Поступово поряд з Київською складалися й інші землі. Серед них була Переяславська, яка в другій половині XI ст. виділилася в окреме князівство. З другої половини XII ст. Переяслав став центром удільного князівства, володіння якого охоплювали величезну територію між Дніпром, Окою і верхньою Волгою. Серед переяславських князів були такі відомі державні діячі Давньої Русі, як Володимир Мономах, Юрій Долгорукий, Володимир Глібович та інші.

Після запровадження християнства на Русі Переяслав став центром переяславської єпархії. Тут почалося велике будівництво кам'яних споруд. З ініціативи місцевого єпископа Єфрема збудували три церкви — Михайлівську соборну, Андріївську та Федорівську надбрамну. 1098 року Володимир Мономах на княжому дворі спорудив Успенську церкву. Археологічними розкопками встановлено розташування князівського та єпископського дворів, виявлено фундаменти семи церков, у т. ч. Успенської, рештки кам'яної стіни, яка оточувала єпископський двір, залишки єпископських воріт (за типом Київських золотих воріт), над якими стояла церква Федора.

[1] Полное собрание русских летописей, т. 2. Ипатьевская летопись, стор. 22.
[2] Історія українського мистецтва, т. 1. К., 1966, стор. 143, 181.
[3] Полное собрание русских летописей, т. 2. Ипатьевская летопись, стор. 22, 37.

Залишки фундаменту церкви-усипальниці XI ст. 1970 р.

Досліджено також залишки монументальної кам'яної споруди — єпіскопського палацу XI ст., прикрашеного мозаїчними композиціями й панелями з різнокольорових мармурових плит. Унікальною знахідкою є уламки керамічних труб водопроводу[1].

Грандіозною будівлею XI ст. був Михайлівський храм, який стояв на території єпіскопського двору. Його прикрашали фрески та мозаїка. Розмірами й багатством внутрішнього оздоблення Михайлівський собор мало чим поступався перед визначними храмами Києва й Чернігова. Серед інших храмів XI—XII ст. цікавою пам'яткою є невелика церква першої половини XI ст., яка знаходилася на території посаду. Її прикрашали фресковий розпис стін і різнокольорові полив'яні плитки підлоги. Храм освітлювали високохудожні велика бронзова хорос-люстра та свічник. У середині храму та біля нього знайдено кам'яні склепи, шиферні гробниці. Вважають, що він правив за усипальницю багатому феодальному родові.

Поряд з пишними кам'яними палацами та храмами в різних частинах Переяслава археологами досліджено напівземлянкові убогі житла рядових горожан та бідні курганні поховання на могильнику за містом[2], що свідчать про класову нерівність серед населення.

Протягом усієї історії Київської Русі Переяслав був щитом Києва на південному сході, завжди першим відбивав напади і витримував тягар боротьби з степовими кочівниками. З 1061 до 1201 року половці зробили на Київську Русь 46 нападів, у т. ч. 19 — на Переяславщину[3].

Багато зусиль в організації оборони від половецьких набігів доклав Володимир Мономах, що деякий час княжив у Переяславі (1094—1113). Велику мужність і витримку проявив він 1096 року під час нападу половецького хана Тугортхана. З половцями Володимир Мономах уклав 19 мирних договорів, вигідних для Русі.

1239 року велика татарська орда напала на Переяслав. Переяславці чинили відчайдушний опір, і все ж після численних штурмів татари оволоділи містом. Ворог не залишив живим жодного жителя, знищив ущент усі споруди.

Після монголо-татарської навали Переяславська земля разом з містом стала складовою частиною Київського удільного князівства. В 60-х роках XIV ст., після розгрому татарських орд військами литовського князя Ольгерда, Переяславщину разом з Переяславом загарбали литовські феодали[4]. Переяславщина була поділена на повіти, а повіти — на волості. Вірогідно, що саме тоді створено й Переяславську волость з центром у Переяславі, про яку трапляються відомості в пізніших документах[5].

У 1441—1471 рр. Переяслав входив до складу відновленого Київського удільного князівства, потім — до Київського воєводства. 1482 року Переяслав, як і інші міста й села південно-східних українських земель, зазнав набігу татарських орд кримського хана Менглі-Гірея і нового спустошення.

З кінця XV ст. та протягом першої половини XVI ст. Переяслав разом з Каневом, Черкасами та островом Хортицею відіграв велику роль у формуванні україн-

[1] Журн. «Советская археология», 1967, № 1, стор. 211.
[2] Археологические исследования на Украине в 1965—1966 г., вып. 1. К., 1967, стор. 175, 179.
[3] Нариси з історії України, вип. 1. К., 1937, стор. 126.
[4] П. Г. Клепатский. Очерки по истории Киевской земли, т. 1, стор. 25—30.
[5] А. В. Стороженко. Стефан Баторий и днепровские казаки. К., 1904, стор. 10.

ського козацтва. Тут зосереджувалися втікачі від феодально-кріпосницького та іноземного гніту, групувалися перші загони козацтва. В останні десятиріччя XVI ст. Переяслав був одним з головних центрів активної козацької колонізації спустошених земель.

Археологічні розкопки на території Переяслава-Хмельницького. 1953 р.

За Люблінською унією 1569 року більшість українських земель, у т. ч. й Переяслав, загарбала шляхетська Польща. Польський король С. Баторій грамотою від 6 березня 1585 року дозволив київському воєводі — князеві К. Острозькому — побудувати тут укріплений замок[1]. Його спорудили в підвищеному районі міста — на території колишнього дитинця. Це місце назвали Верхнім містом, а рівнинну частину, де проживала основна маса населення — Нижнім містом. У замку розташувався гарнізон, що налічував 200 надвірних козаків. Крім того, тут зберігалася зброя, військові та господарські припаси. Замок мав захищати місто й прилеглу до нього територію від татар, бути опорною базою для польських магнатів і шляхти на Україні.

Щоб збільшити приплив населення до Переяслава, 1585 року йому було надано магдебурзьке право та ряд пільг. Зокрема, переяславські міщани разом з селянами прилеглих до міста сіл звільнялися на 30 років від усіх податків[2]. В 1620—1633 рр. міщани вели постійну торгівлю селітрою, яка вироблялася на Переяславщині й вивозилася до Києва. З 1629 року переяславці платили подимний податок, загальна сума якого становила 600 злотих на рік.

На початку XVII ст. володарем Переяславського староства і міста став покатоличений український магнат Я. Острозький, а з 1620 року — волинський воєвода Я. Заславський. У 1635 році польський магнат — переяславський староста Л. Жолкевський перетворив місто в резиденцію єзуїтів, а через три роки заснував тут колегіум. Він відібрав у міщан і козаків Переяслава селітряні й поташні буди і віддав їх у володіння єзуїтам.

Панування шляхетської Польщі на Україні, посилення феодально-кріпосницького й національного гноблення, намагання окатоличити й ополячити український народ викликали опір народних мас. Шукаючи виходу з нестерпного становища, трудящі бралися за зброю. В героїчній боротьбі за волю Переяслав посідав одне з провідних місць. З ним пов'язані важливі битви козацтва проти ворогів українського народу. Населення міста активно виступало проти польсько-шляхетського гніту в кінці XVI — першій половині XVII ст. Уже в першому великому селянсько-козацькому повстанні на Україні 1591—1593 рр. під керівництвом К. Косинського, яке охопило Київщину, Поділля й Волинь, переяславці взяли найактивнішу участь. Вони розправилися з шляхтою й забрали в замку зброю, військові припаси, артилерію[3].

Важливу роль відіграв Переяслав і в селянсько-козацькому повстанні 1594—1596 рр. під проводом С. Наливайка, зокрема, на передостанньому його етапі. Зважаючи на скрутне становище повсталих та концентрацію великих польсько-шляхетських військ на Правобережжі, С. Наливайко й М. Шаула вивозять свої сім'ї і майно до Переяслава, а згодом туди вирушило і все козацьке військо. Польний гетьман

[1] Архив Юго-Западной России, ч. 7, т. 3, стор. 284—288.
[2] Там же, стор. 286.
[3] Жерела до історії України-Руси, т. 8. Львів, 1908, стор. 67, 69.

С. Жолкевський доповідав королеві, що тут зібралося десь близько 10—12 тис. чоловік[1], з яких більшість були поранені повстанці, старики, жінки й діти.

Становище козаків та їх сімей було важким. Відчувалася нестача продовольства, одягу. За час перебування в Переяславі козацького війська кілька разів збиралася рада, на якій обговорювалося питання про дальший розвиток повстання. Одна група козаків пропонувала залишитися в місті й «боротися до останку». Частина старшини висловлювалася за угоду з панами і запропонувала припинити боротьбу, «здатися до покори» командуванню польсько-шляхетського війська. Ця пропозиція була рішуче відкинута козацькою радою. Більшість учасників ради підтримала думку про переселення в межі Російської держави. Тому повстанці покинули Переяслав і рушили в напрямку до російських кордонів. До них приєдналася значна частина жителів міста.

Навесні 1630 року вибухнуло велике повстання під керівництвом гетьмана нереєстрових козаків Тараса Федоровича (Трясила). Після перемоги військ Трясила над польсько-шляхетським гарнізоном під Корсунем повстання поширилося на все Подніпров'я, а головні повстанські сили розташувалися табором під Переяславом, який згодом став центром повстання[2]. Сюди прибували реєстрові й нереєстрові козаки, селяни. Проти козаків виступила велика польська армія на чолі з коронним гетьманом С. Конєцпольським і оточила Переяслав. Близько трьох тижнів тривали бої, під час яких повстанці виявили воєнну майстерність, безмежну мужність і хоробрість. Вирішальна переможна битва відбулася 15 травня[3]. Т. Г. Шевченко у своїй поемі «Тарасова ніч» оспівує цю славну звитягу козаків над польською шляхтою.

8 червня 1630 року в Переяславі укладено угоду, за якою козацький реєстр збільшувався з 6 до 8 тис. чоловік. Близько 40 тис. нереєстрових козаків мали знову стати кріпаками. У решті питань угода залишала в силі т. зв. Куруковський договір від 1625 року. Тому боротьба не згасала і в наступні роки.

Для придушення повстанського руху польсько-шляхетський уряд збільшив військові сили на Подніпров'ї, розмістивши по містах Лівобережної України гарнізони; зокрема, до Переяслава були введені додаткові жовнірські загони.

Визвольне селянсько-козацьке повстання 1637 року, що почалося виступом нереєстрових козаків на Запоріжжі, очолюване гетьманом П. М. Павлюком (Бутом), охопило й Переяславщину. П. М. Павлюк відрядив сюди кілька тисяч козацького війська під командою полковників К. П. Скидана й С. Биховця. У своєму універсалі він закликав населення приєднатися до повсталих, знищувати не тільки шляхту, а й ту частину старшини, яка зраджувала інтереси народу. Ставленик польського уряду — гетьман реєстровців С. Кононович, який у той час знаходився в Переяславі, був заарештований повсталими козаками, звинувачений у зраді і страчений.

Під час визвольної війни українського народу 1648— 1654 рр. значна частина переяславців пішла до війська Б. Хмельницького. Після Корсунської перемоги козаки й міщани в червні 1648 року вигнали з Переяслава шляхту і гарнізон, а замок та єзуїтський колегіум зруйнували. Повстанці, до складу яких входили міщани й козаки Переяславщини, не допустили Я. Вишневецького пробитися через Переяславщину на з'єднання з коронним військом гетьмана М. Потоцького[4].

Переяслав уже влітку 1648 року став центром адміністративно-територіальної, військової та судової одиниці визволеної Лівобережної України — Переяславського полку, який включав спочатку 6, а в 1649 році — 18 сотень. У Переяславі перебував міський отаман — представник козацької адміністрації.

В перші роки визвольної війни Переяслав був головним центром артилерії;

---

[1] Жерела до історії України-Руси, т. 8, стор. 91.
[2] Історія Української РСР, т. 1, стор. 189.
[3] К. Гуслистий. Нариси з історії України, вип. 3, стор. 131—136.
[4] Воссоединение Украины с Россией, т. 2, стор. 24, 496.

після воєнних походів сюди відвозили гармати та «пороховий і олов'яний скарб»[1]. Тут працювали військові майстерні, де пушкарі й шабельники виготовляли і ремонтували зброю. Переяслав відігравав велику роль і в зміцненні економічних та політичних зв'язків України з Росією. Через нього проходив торговий шлях. Нерідко Б. Хмельницький приймав тут послів з Росії та інших країн[2].

Перебуваючи в Переяславі, Б. Хмельницький багато зробив для згуртування військових сил українського народу. Неодноразово місто ставало одним з головних пунктів зосередження козацьких військ[3]. Тут Б. Хмельницький скликав і старшинські ради. Звідси він писав листи російським воєводам і цареві про бажання українського народу возз'єднатися з російським, просив подати воєнну допомогу в боротьбі проти польської шляхти.

Виконуючи волю народу, Б. Хмельницький 8 січня 1654 року скликав у Переяславі раду, яка урочисто проголосила возз'єднання України з братньою Росією. Місцем цього історичного акту гетьман визначив Переяслав тому, що це місто економічно, політично й географічно тісно було зв'язане з Російською державою, перебувало на великій відстані від районів воєнних дій і могло забезпечити потрібну спокійну обстановку.

Переяславській раді передував Земський собор, скликаний 1 жовтня 1653 року в Москві. Він схвалив рішення про возз'єднання України з Росією. Для завершення цього акту 9 жовтня з Москви на Україну виїхало велике посольство на чолі з боярином В. В. Бутурліним, яке 31 грудня прибуло до Переяслава. Населення влаштувало гостям урочисту зустріч. За містом посольство зустрічали переяславський полковник П. Тетеря із сотниками, отаманами й понад 600 козаків з корогвами, сурмами й литаврами[4], а також жителі та духовенство. Поблизу міських воріт вишикувалася почесна варта. На честь посланців братньої держави салютували з рушниць. 6 січня 1654 року надвечір до Переяслава прибув Б. Хмельницький. Наступного дня він відвідав В. В. Бутурліна і домовився про порядок проведення ради та про церемонію присяги. 8 січня після служби в Успенському соборі гетьман у супроводі козацької старшини разом з представниками російського народу вийшов на міську площу. Ставши на високий поміст під військовий прапор, він звернувся до народу з палкою промовою, в якій яскраво й переконливо обгрунтував історичну необхідність возз'єднання України з Росією. Великий історичний акт возз'єднання двох братніх народів був скріплений присягою. Цього дня на вірність Російській державі в Успенському соборі присягнули гетьман і козацька старшина, а 9 січня — населення Переяслава[5].

Переяславська рада була справді народною. В ній брали участь представники різних соціальних прошарків, жителі всіх українських земель, визволених від польсько-шляхетського ярма.

Так український народ через своїх представників на раді проголосив возз'єднання України з Росією. Рішення Переяславської ради стало виявом заповітних мрій широких верств українського населення.

Возз'єднання України з Росією стало поворотним етапом в історії українського народу. Воно мало величезне прогресивне значення для дальшого політичного, економічного й культурного розвитку українського і російського народів.

Визволення Лівобережної України від тяжкого польсько-шляхетського гніту сприяло розвитку й зростанню Переяслава. Місто стало одним з найбільших торговельно-економічних центрів Лівобережної України. Значно розширилися й зміцніли економічні та культурні зв'язки Переяслава з російськими містами. З другої половини XVII ст. тут розширюється і внутрішня торгівля. Два-три щорічні ярмарки й два

[1] І. П. Крип'якевич. Богдан Хмельницький, стор. 220.
[2] М. Н. Петровський. Нариси з історії України, вип. 4, стор. 58, 105.
[3] Воссоединение Украины с Россией, т. 3, стор. 115—116.
[4] Там же, стор. 454.
[5] Там же, стор. 469.

щотижневі торги збирали в Переяславі багато українських, російських та іноземних купців[1]. У місті налічувалося 84 двори «торгових людей» та колонія грецьких купців (9 дворів). Серед найбагатших купців того часу був козацький старшина Томара, який тільки в одній із своїх крамниць мав товарів на суму понад 4000 золотих карбованців[2].

Значне місце в економіці Переяслава, крім торгівлі, посідало ремесло. За переписом 1666 року в Переяславі ремісники й торгові люди становили 73 проц. населення[3]. З 274 дворів 101 належав ремісникам 28 спеціальностей. Порівняно невелика частина жителів міста — 16 дворів (6 проц.) займалася сільським господарством.

Спеціальною царською грамотою від 4 квітня 1654 року за Переяславом зберігалося міське самоврядування та інші права й привілеї. Місцеві міщани підлягали магістрату, до складу якого входили війт, бургомістри, райці та лавники. Водночас місто залишалося центром Переяславського полку і трьох полкових сотень, які очолювалися полковою й сотенною старшиною. Отже, Переяслав, як і ряд інших міст Лівобережної України, мав «обапольний уряд», тобто полковий і магістратський.

З середини XVII ст. в Переяславі знаходився царський воєвода з гарнізоном військ — 2000 «ратних людей»[4]. Хоч під час його введення йшлося про те, щоб воєвода в права і вольності військові не втручався, однак ця умова не виконувалася. Свавілля царських воєвод, гніт козацької старшини та міської верхівки значно погіршували становище рядових козаків і міщан.

Трудове населення Переяслава чинило опір наступові феодалів. Місто і в другій половині XVII ст. було одним з центрів антифеодальних народних рухів, спрямованих проти гноблення з боку старшини й царизму, яке з кожним роком зростало. 18 липня 1666 року в Переяславському полку, що стояв у Богушковій Слобідці, спалахнуло повстання проти козацької старшини і царських воєвод. Його очолили сотник М. Хоменко, полковий обозний І. Пригара, козаки С. Білик, Я. Загарук, П. Захарященко, П. Косик, Г. Кульбачка, З. Лободин, І. Моматів (Мамон), Б. Словик. Повстання охопило чимало містечок і сіл Переяславщини. Жителі міста разом з повстанцями штурмували Переяславську фортецю, але взяти її не змогли. В серпні повстання було придушене[5].

У складі російської армії переяславці вели активну боротьбу проти іноземних загарбників. Так, Переяславський полк разом з іншими українськими полками в грудні 1701 року брав участь у бою під Єрестфером і своїми доблесними діями сприяв першій великій перемозі російських військ над шведами в Північній війні 1700—1721 рр. Пізніше за наказом Петра І Переяславський полк був посланий на захист Полтави. За героїзм, виявлений козаками під час розгрому шведів, переяславці одержали особисту подяку Петра І.

Старшина шляхом насильства примушувала до «послушенства» (панщини) селян і козаків, прагнучи перетворити їх на кріпаків. Як свідчать матеріали Генерального слідства про маєтності Переяславського полку 1729—1731 рр., міщани й ремісники, які в другій половині XVII — на початку XVIII ст. підлягали ратуші і відбували тільки міські повинності, не могли скористатися наданими їм правами міського самоврядування, бо переяславські полковники І. Мирович і С. Тамара зобов'язували їх сплачувати на свою користь грошовий оброк (чинш)[6].

1727 року переяславці знову повстали. Вони вигнали полковника В. Танського і на його місце обрали бориспільського сотника С. Афендика. Однак і цей виступ

[1] І. П. Крип'якевич. Богдан Хмельницький, стор. 312.
[2] Історія Української РСР, т. 1, стор. 258.
[3] О. С. Компан. Міста України у другій половині XVII ст., стор. 168.
[4] Н. Маркевич. История Малороссии, т. 3. М., 1842, стор. 225.
[5] К. І. Стецюк. Народні рухи на Лівобережній і Слобідській Україні в 50—70-х роках XVII ст., стор. 277—288.
[6] Генеральное следствие о маєтностях Переяславского полка (1729—1730). Х., 1890, стор. 4—5.

був придушений, а полковницький уряд повернутий В. Танському[1]. Відбувався дальший процес закріпачення й зубожіння селян. Кількість незакріпачених у першій половині XVIII ст. становила лише 29 проц. селянського населення. На початку 40-х років XVIII ст. передмістя Переяслава — Подварки захопив полковник І. Сулима. Магістратові довелося 12 років відстоювати своє право на володіння Подварками. 1762 року це право було підтверджене гетьманським універсалом[2].

У першій половині XVIII ст. Переяслав став розвинутим ремісничим центром. Про це, зокрема, свідчать дані Генерального опису Лівобережної України 1765—1769 рр. Так, з 85 козацьких дворів 32 займалися промислами і 49 — ремеслами; з 78 міщанських дворів 34 були зайняті промислами і 35 — ремеслами. Певне місце в заняттях міщан і козаків посідав чумацький промисел[3]. Крім того, у Переяславі була 71 родина підсусідків, з яких 49 сімей займалося ремеслом, а решта жила із заробітків[4].

Наприкінці XVIII ст. переяславські магістратські (міські) селяни були передані в казенне відомство, тобто переведені до категорії державних селян. Поміщики й чиновники при цьому загарбали в них кращі землі. Тому останні змушені були орендувати землю в поміщиків на кабальних умовах або переселятися до Катеринославської губернії. На місцеву бідноту накладалося багато повинностей. Найтяжчою був податок на утримання царських військ, який платили від «диму» (кожної хати). Сума його становила третину річного заробітку наймита.

В зв'язку з ліквідацією царизмом автономії України поділ на полки в 1781 році був скасований. З того часу Переяслав — повітове місто новоутвореного Київського намісництва[5], з 1796-го — Малоросійської, а з 1802-го — Полтавської губерній[6]. 1782 року тут налічувалося 4987 жителів. У наступні десятиліття кількість населення швидко зростала. 1835 року в місті проживало вже 8460 чоловік, а наприкінці 60-х років — майже 10 тис. 1867 року серед жителів було 5187 міщан і 2230 селян[7]. Багато з них займалися ремеслом. За 1806—1865 рр. кількість ремісників збільшилася з 268 до 1645. Самих тільки шевців і чинбарів у місті було 689 чоловік. Зросла й чисельність невеличких напівкустарних промислових підприємств. Якщо у 1806 році в Переяславі налічувалося 2 цегельні заводи, 8 водяних млинів і 30 вітряків, то в 1865 році тут уже працювало 4 салотопні і лойові заводи, завод виробництва воскових свічок, тютюнова фабрика, 5 цегельних заводів[8].

Ремісники й власники підприємств збували свою продукцію здебільшого на місцевих ярмарках. Сюди приїздили торговці з Києва, Чернігова, Ніжина, Золотоноші та інших міст. Торгували вони шерстяними й шовковими виробами, дерев'яним і скляним посудом, сіллю, рибою, хлібом, худобою тощо. У 1806 році на переяславські ярмарки привезено товарів на 70 тис. крб., а 1867-го — на 136 850 карбованців[9].

В другій половині XVII — XVIII ст. сталися зміни і в культурному житті Переяслава. 1738 року на території Вознесенського монастиря відкрито колегіум — шестирічний навчальний заклад, де навчання здійснювалося за зразком Київської академії: учні здобували богословську й загальну освіту. Вчилися тут переважно діти духовенства, а також козацької старшини й дуже мало — міщан і селян. Так, у 1739/40 навчальному році з 123 учнів 79 — походили з духовенства. Різного

[1] М. А. Максимович. Собрание сочинений, т. 1. К., 1876, стор. 711.
[2] Журн. «Киевская старина», 1889, № 8, стор. 483—490.
[3] І. С. Слабєєв. З історії первісного нагромадження капіталу на Україні, стор. 26—27, 44.
[4] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 57, оп. 1, спр. 278, арк. 1—303.
[5] Географическо-статистический словарь Российской империи, т. 4. СПб., 1873, стор. 54.
[6] С. Ф. Рубинштейн. Хронологический указатель указов и правительственных распоряжений по губерниям Западной России, Белоруссии и Малороссии за 240 лет с 1652 по 1892 г. Вильно, 1894, стор. 217, 218.
[7] Сборник статистических сведений о Полтавской губернии. Полтава, 1869, стор. 9.
[8] Труды Полтавской ученой архивной комиссии, вып. 2. Полтава, 1906, стор. 113; Географическо-статистический словарь Российской империи, т. 4, стор. 54—55.
[9] Сборник статистических сведений о Полтавской губернии, стор. 440.

Акація, яку посадив Т. Г. Шевченко у Переяславі-Хмельницькому. Фото 1970 р.

часу в колегіумі викладали відомі тодішні діячі освіти — Я. Мемлевич, І. Козлович, І. Леванда, А. Козачківський та інші. В 1753 році викладачем поетики був видатний український філософ і поет, просвітитель-демократ Г. С. Сковорода (1722—1794), який приїхав сюди на запрошення переяславського єпіскопа. У 80-х роках XVIII ст. колегіум перетворено на духовну семінарію і 1862 року переведено до Полтави[1]. 1766 року в Переяславі відкрили однокласну школу у фортеці при Замковій Успенській церкві, а другу — 1804 року при Покровській церкві.

XVII—XVIII ст. знаменні інтенсивною забудовою міста. Визначною пам'яткою архітектури кінця XVII ст. є Вознесенський собор, споруджений у 1695—1700 рр. Він входив до архітектурного ансамблю Вознесенського монастиря і мав спільні риси з дерев'яною народною архітектурою культових споруд[2]. У 1770—1776 рр. поблизу Вознесенського собору звели триповерхову дзвіницю.

Переяслав своїми пам'ятками завжди привертав увагу письменників, істориків, етнографів, композиторів. У 30-х роках XIX ст. в Переяславі деякий час жив і працював великий російський письменник М. В. Гоголь. Тут він збирав матеріали для повісті «Вій». У червні 1838 року в місті перебував видатний композитор, основоположник російської національної класичної музики М. І. Глінка. У серпні, а потім з жовтня до грудня 1845 року в Переяславі перебував у свого друга — лікаря А. О. Козачківського — великий український поет-революціонер Т. Г. Шевченко. Він написав тут «Заповіт», поеми «Наймичка», «Кавказ», присвяту до поеми «Єретик», зробив цікаві зарисовки Вознесенського собору, Старокиївської вулиці, Покровської та Михайлівської церков, описав археологічні й історичні пам'ятки Переяслава. У червні 1859 року поет знову відвідав місто[3]. Будинок А. О. Козачківського, де жив Т. Г. Шевченко, зберігся до наших днів. У ньому 1946 року відкрито історико-краєзнавчий музей. Тут є дві «Шевченкові кімнати», де зібрано матеріали й малюнки, пов'язані з перебуванням Кобзаря в Переяславі й повіті. Перед музеєм височить бронзовий бюст поета.

За реформою 1861 року 380 ревізьких душ міста Переяслава одержали земельні наділи, за які щороку (протягом 49 років) повинні були платити 2008 крб. викупних платежів. Крім того, з селян здирали великі податки. Так, у 1900 році їм довелося сплатити 114 крб. поземельного і 851 крб. земського податку[4].

У другій половині XIX ст. землеробство було головним заняттям основної маси населення Переяслава, зокрема селян і козаків.

З розвитком капіталістичних відносин у сільському господарстві посилювався процес класового розшарування селян. Про це свідчать дані перепису 1900 року. На 752 селянські господарства Переяслава, де налічувалося 3872 чоловіка, припадало лише 2285 десятин землі. Розподілялася вона дуже нерівномірно. 220 господарств були безземельними, 158 — мали менше трьох десятин, 321 — від 3 до 9, 39 — від 9 до 15, 14 — від 15 до 50 десятин. Отже, переважна більшість селянських родин відчувала гострий земельний голод[5].

---

[1] П. Бодянский. Памятная книжка Полтавской губернии за 1865 год. Полтава, 1865, стор. 207, 460.

[2] Історія Українського мистецтва, т. 3. К., 1968, стор. 41, 83—84.

[3] Т. Г. Шевченко. Твори, т. 4. К., 1949, стор. 15; В. Анісов, Є. Середа. Літопис життя і творчості Т. Г. Шевченка. К., 1959, стор. 75, 78, 82.

[4] Список населенных мест Полтавской губернии за 1900 год, стор. 820—821.

[5] Материалы подворной переписи Полтавской губернии в 1900 году. Переяславский уезд, стор. 86—87.

Промисловість Переяслава розвивалася дуже повільно. На початку XX ст. (1904 року) тут діяло всього 4 невеликі фабрики й заводи та 18 ремісничих підприємств. Через те, що місто опинилося осторонь найважливіших торговельних шляхів, торгівля мала обмежений характер. На шести щорічних ярмарках, загальний оборот яких становив 28 тис. крб., здебільшого торгували хлібом і худобою[1].

Малоземелля й безземелля, поміщицька і куркульська кабала, тягар викупних платежів та інших поборів, а також політичне безправ'я спричинилися до загострення класових суперечностей, розгортання боротьби селян проти поміщиків і самодержавства. В роки революції 1905—1907 рр. у Переяславі й повіті під керівництвом соціал-демократів відбувалися масові збори й мітинги, на яких селяни вимагали розподілу поміщицьких земель. Так, 1 травня 1905 року революційно настроєні робітники й селяни міста брали участь у маївці в урочищі Германів ліс, що за 3 км від Переяслава. Під час мітингу сюди нагрянула поліція і розігнала його учасників. Ще один мітинг трудівників міста й жителів навколишніх сіл відбувся у жовтні. Тоді уперше в Переяславі було піднято червоний прапор. Після мітингу його учасники пройшли вулицями міста з революційними піснями. Занепокоєні цими виступами губернські власті відрядили сюди козаків, які вдалися до масових арештів. Але агітаційна робота серед населення продовжувалася. 6 липня 1906 року були розповсюджені листівки, в яких від імені РСДРП робітників і селян закликали готуватися до нових класових боїв. Боротьба тривала і в наступні місяці. Наприкінці вересня 1906 року в місті зібралося кілька сотень селян повіту, щоб звільнити в'язнів переяславської тюрми. Проти повсталих вислано солдатів і козаків[2].

Після поразки першої російської буржуазно-демократичної революції, у роки столипінської аграрної реформи, посилюється класове розшарування серед селян, зубожіння основної маси хліборобів. 1910 року з 4529 десятин орної землі 3791 була в руках поміщиків і куркулів, а тільки 738 десятин розподілялося між селянами й козаками; 760 господарств мали від кількох десятків кв. сажнів до 2 десятин. У 1580 господарств зовсім не було худоби. Біднота, не маючи робочої худоби, реманенту й коштів, за безцінь продавала свої наділи куркулям, шукала заробітків на стороні[3].

До 1917 року Переяслав перебував у стані економічного застою. Він залишався повітовим містом з ремісничим виробництвом, що обслуговувало місцевий ринок. З промислових підприємств тут діяли медоварний і пивоварний заводи, водяний, 4 парові і 3 вітряні млини, крупорушка, просорушка, два цегельні заводи, сукновальня, 19 кузень і слюсарних майстерень, два заводи мінеральних вод[4]. Власники промислових і ремісничих підприємств нещадно експлуатували робітників і ремісників. Робочий день тривав 12—15 годин на добу, а заробітки в середньому становили 15—20 крб. на місяць. Міська біднота жила й працювала у жахливих умовах.

На початку XX ст. Переяслав хоч і був повітовим містом, проте більше скидався на село. 1904 року з 2257 будинків у місті було 72 кам'яних і 2185 дерев'яних; критих залізом — 894, соломою — 1363. Місто поділялося на три частини річками Трубежем і Альтою. Центральна частина його була найбільш занедбана, з вузькими кривими вуличками, заселеними біднотою й ремісниками. Найкращий район, т. зв. міський форштадт, знаходився безпосередньо за фортецею. Тут у центрі містився базарний майдан. Вулиці були прямі, здебільшого забруковані, але й вони майже не освітлювалися[5].

Вкрай незадовільним залишалося медичне обслуговування населення. І хоч міську лікарню в Переяславі відкрито ще наприкінці XVIII — початку XIX ст.,

[1] Города России в 1904 году. СПб., 1906, стор. 360.

[2] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 320, оп. 1, спр. 436, арк. 4—5, 255; Революционные события 1905—1907 гг. на Полтавщине. Документы и материалы. Х., 1957, стор. 74.

[3] Третья подворно-хозяйственная земская перепись в Полтавской губернии 1910 года. Переяславский уезд, стор. 4, 5, 15.

[4] Там же, стор. 17, 155, 234—235.

[5] ЦДІА СРСР, ф. 1290, оп. 5, спр. 199, арк. 71.

кількість ліжок у ній за сторіччя майже не збільшилася. 1901 року їх було 18[1], а проживало в місті 16 257 чоловік. Заможні лікувалися в приватних лікарів. Біднота фактично залишалася без медичної допомоги.

Трудящі маси майже не мали доступу й до освіти. За переписом населення 1897 року 66,4 проц. жителів міста зовсім не знали грамоти, а серед селян неписьменних було ще більше — 80,3 проц.[2] Навчальні заклади призначалися, головним чином, для привілейованих класів— дворянства, купецтва, духовенства. 1873 року заснували трикласну жіночу прогімназію, в якій 1896 року навчалося 97 дітей. 1898 року її перетворили на жіночу гімназію, де в 1902 році налічувалося 259 учнів, у т. ч. 67 дітей дворян, 9 — купців, 140 — міщан і лише 24 — заможних козаків та селян. У духовному училищі тоді було 193 учні, серед них дітей духовенства — 155, дворян — 11, заможних селян — 18, міщан — 6, інших громадян — 3. 1904 року в чотирикласному міському училищі, земській початковій народній школі та в двох однокласних училищах навчалося понад 600 чоловік, але й тут дітей селян і робітників було небагато. У 1910 році в Переяславі працювало 14 навчальних закладів, у т. ч. три середніх і 11 нижчих. 1915 року було 2 гімназії (жіноча й чоловіча) та 3 однокласні земські змішані училища. На початку 1917 року відкрито вищу початкову школу. Міська управа асигновувала на освіту мізерні кошти — близько 2,5 тис. крб. на рік, що становило 8 проц. міського бюджету. Налічувалося дві бібліотеки, відкриті в 1895 і 1897 роках[3].

Мандруючи по Росії, улітку 1891 року Переяслав відвідав 23-річний О. М. Горький.

Перша світова імперіалістична війна дуже позначилася на становищі трудящих мас. У Переяславі, як і по всій країні, значну частину чоловічого населення мобілізували до царської армії і відправили на фронт. Зросли податки, різко скоротилися посівні площі, у селян забирали худобу, коней. Посилилися репресії. Серед населення зростало обурення антинародною політикою самодержавства, яке кинуло країну у вир кривавої війни.

Звістка про Лютневу буржуазно-демократичну революцію дійшла до міста в перших числах березня 1917 року. Того ж місяця поряд з місцевим органом буржуазного Тимчасового уряду трудящі міста створили Раду робітничих і солдатських депутатів. Серед 20 депутатів були й більшовики М. Безпечний, І. Крадожон, Л. Полоцький і О. Рубан, але переважали есери й меншовики[4].Через угодовську політику есеро-меншовицької більшості Ради владу в місті й повіті фактично зосередив у своїх руках комісар Тимчасового уряду. Спираючись на чорносотенні елементи, він заборонив збори, мітинги, розпустив демократичні організації, повів лінію на ліквідацію Ради. В такій обстановці на початку червня більшовики — члени Переяславської Ради — прийняли рішення тимчасово перейти в підпілля й готували сили для боротьби за передачу всієї влади народу. В липні 1917 року більшовики Переяслава брали участь у конференції більшовиків Південно-Західного краю, що відбулася в Києві[5].

Революціонізуючу роль у Переяславі відіграли 300 солдатів, які видужували після поранення й були відправлені сюди з фронту за відмову виконувати польові

---

[1] Очерки истории медицинской науки и здравоохранения на Украине. К., 1954, стор. 130, 143; Статистический ежегодник Полтавского губернского земства на 1903 год. Полтава, 1903, стор. 38, 42.

[2] Первая всеобщая перепись населения Российской империи по сведениям 1897 г., т. 33. Полтавская губерния. СПб., 1904, стор. 5.

[3] Статистический ежегодник Полтавского губернского земства на 1903 год, стор. 19, 20, 107; Города России в 1910 году, стор. 464—465; Статистичний довідник по Полтавській губернії на 1918—1919 рр., вип. 11. Полтава, 1919, стор. 176—178; журн. «Славяне», 1953, № 6, стор. 48.

[4] Наукові записки Переяслав-Хмельницького історичного музею, вип. 1. Переяслав-Хмельницький, 1959, стор. 31.

[5] Більшовицькі організації України в боротьбі за перемогу Великої Жовтневої соціалістичної революції. Збірник статей. К., 1949, стор. 193, 212.

роботи. 11 вересня 1917 року начальник штабу Південно-Західного фронту телеграфував командуючому Київським військовим округом, що солдати перешкоджають збирати хліб для армії і тилу, погрожують розгромити повіт[1].

Палко вітали трудящі перемогу Великої Жовтневої соціалістичної революції. Наприкінці листопада 1917 року в Переяславі створено більшовицьку групу в кількості 50 чоловік[2], якою керував Полтавський губернський комітет партії. У складній обстановці більшовики міста вели боротьбу за встановлення Радянської влади. Їх опорою виступали робітники млинів і цегельного заводу. Делегатом I Всеукраїнського з'їзду Рад, що проголосив Україну республікою Рад, від Переяславського повіту був червоногвардієць, активний борець за Радянську владу С. М. Васько. Незабаром після I Всеукраїнського з'їзду Рад відбувся I з'їзд Рад робітничих, солдатських і селянських депутатів Переяславського повіту, який проголосив Радянську владу в місті й повіті. Повітовий ревком, створений після з'їзду, організував трудящих на боротьбу проти ворогів Радянської влади, налагодив постачання місту продовольства й палива, здійснював контроль над роботою підприємств[3].

Але в березні 1918 року місто захопили німецько-австрійські окупанти та їх поплічники — українські буржуазні націоналісти, які відновили дореволюційні порядки. Проти них розгорілася боротьба, якою керувала підпільна партійна організація. У серпні 1918 року в с. Ташані організовано перший у повіті партизанський загін з 200 чоловік під керівництвом П. Куліша. Слідом за ним у районі Переяслава створено ще кілька партизанських загонів, очолюваних більшовиками О. Рубаном та В. І. Гайдамакою[4]. На початку листопада командування партизанських загонів Переяслава, Пирятина й Золотоноші створює повстанський революційний комітет[5].

Після звільнення міста знову створюється ревком на чолі з В. І. Гайдамакою. До складу ревкому ввійшли М. Безпечний, Н. Бицюра, І. Крадожон, М. Лисенко, Ф. Самутін та інші.

У лютому 1919 року в Переяславі створено повітову більшовицьку організацію, до складу якої входило 10 чоловік. У квітні того ж року вона вже налічувала 45 членів і 65 співчуваючих[6]. У лютому відбулося і перше засідання ініціативної групи для організації Переяславської повітової комуністичної спілки молоді. Була проведена значна партійно-політична й організаційна робота, щоб закріпити перші завоювання Радянської влади.

II повітовий з'їзд Рад робітничих, селянських і червоноармійських депутатів Переяславщини в квітні 1919 року обрав виконавчий комітет, який під керівництвом комуністів облікував колишні поміщицькі та лишки куркульських земель і розподілив їх між безземельними й малоземельними селянами. Він організував допомогу бідноті реманентом і насінням, завдяки чому вже весною 1919 року всі посівні площі в повіті було оброблено й засіяно. У червні того ж року, під час «Тижня бідноти», трудящі зібрали 120 тис. крб. і подали допомогу 840 найбіднішим сім'ям міста[7].

22 червня 1919 року на надзвичайних зборах комуністів Переяслава і на II повітовому з'їзді Рад йшлося про організацію допомоги частинам Південного фронту продовольством, про поповнення їх лав для розгрому Денікіна[8]. В ті дні робітники й селяни міста зібрали для потреб Червоної Армії 2 тис. пудів хліба, 10 тис. крб. і послали від себе на фронт роту червоноармійців, забезпечивши їх усім потрібним.

---

[1] Великая Октябрьская социалистическая революция на Украине, т. 1, стор. 482.
[2] Перемога Великої Жовтневої соціалістичної революції на Україні, т. 2, стор. 230.
[3] Газ. «Комуністична праця» (Переяслав-Хмельницький), 12 листопада 1966 р.
[4] ЦДАЖР УРСР, ф. 1216, оп. 1, спр. 98, арк. 163.
[5] Переяслав-Хмельницький і його історичні пам'ятки. К., 1954, стор. 93.
[6] АІІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 4, спр. 148, арк. 21-а; спр. 187, арк. 17.
[7] Газ. «Селянська біднота» (Полтава), 21 червня 1919 р.
[8] Газ. «Селянська біднота», 25 червня 1919 р.

Повітова партійна організація мобілізувала на фронт 80 проц. комуністів, залишивши для роботи в місті й повіті 10 чоловік[1].

Зміцнення Радянської влади у Переяславі й повіті відбувалося в запеклій боротьбі з численними бандами. 15 липня 1919 року місто захопила банда Зеленого. Бандити вчинили дику розправу над комуністами, червоноармійцями, мирними жителями. Вони розстріляли секретаря Переяславської партійної організації Бартанова, посланця з Петрограда комуніста Іванова; червоноармійцям вирізували зірки на лобі, глумилися навіть над мертвими. Всього бандити вбили 76 чоловік. 19 липня 1919 року червоноармійський загін на чолі з Трифоновим розгромив бандитів[2].

Незабаром нависла нова небезпека: місту загрожували війська денікінців. У серпні 1919 року вони захопили Переяслав і відновили владу поміщиків та капіталістів. Лютував білогвардійський терор. Комуністи пішли в підпілля. За рішенням Полтавської губернської партійної організації для керівництва підпільною роботою в місті й повіті направлено 4-х комуністів. Підпільна партійна організація налагоджувала й зміцнювала зв'язки з трудящими масами. Під керівництвом комуністів у вересні—жовтні 1919 року в Пологи-Яненках створено невеликий партизанський загін, до якого ввійшли П. Мисюра, М.І. Одинець, О. Рубан, М. Руденко та інші. Другий загін організовано з робітників й селян на чолі з П. Кулішем. У районі Пологих-Вергунів відбулося об'єднання цих двох загонів в один, яким керувала трійка в складі М. І. Одинця, П. Куліша і С. Мичуди[3].

В листопаді 1919 року партизани кілька разів визволяли Переяслав, але залишали його під натиском переважаючих сил ворога. В одному з таких боїв смертю хоробрих загинув М. І. Одинець[4]. Трудящі міста увічнили пам'ять про патріота, назвавши його ім'ям одну з міських вулиць, районний будинок культури та міський парк.

15 грудня 1919 року 2-а Таращанська бригада при підтримці партизанів визволила Переяслав. Того ж дня почав діяти створений ще 1 грудня повітовий революційний комітет[5]. Його головою обрано комуніста В. І. Гайдамаку. У квітні 1920 року в місті відбувся повітовий з'їзд Рад робітничих, селянських і червоноармійських депутатів Переяславщини. Він передав владу виконавчому комітету, який очолив комуніст І. С. Дудник.

Під час інтервенції буржуазно-поміщицької Польщі було проведено нову мобілізацію комуністів, комсомольців і безпартійних на Південно-Західний фронт. Створений переяславцями кінний загін увійшов до складу І Кінної армії. У 1920 році протягом «Тижня фронту» в Переяславі і в повіті трудящі зібрали у фонд Червоної Армії близько 130 тис. крб. і 300 пудів хліба[6].

У червні 1920 року до складу Переяславського парткому ввійшли Сергівський (голова), В. І. Гайдамака, Клименко, Козиренко, Кравченко. Тоді ж створено і комсомольську організацію[7]. В липні 1920 року за рішенням парткому з комуністів і комсомольців створено загін частини особливого призначення для боротьби з контрреволюцією, який спочатку очолив В. І. Гайдамака, потім — П. К. Марчуков[8]. Рішучу боротьбу проти куркульського бандитизму вели комітети незаможних селян, створені влітку 1920 року.

---

[1] АІІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 4, спр. 148, арк. 21-а; ф. 5, оп. 6—1, спр. 241, арк. 143, 159—160; Гражданская война на Украине, т. 2, стор. 156.

[2] ЦДАЖР УРСР, ф. 199, оп. 3, спр. 19, арк. 330; ф. 1738, оп. 1, спр. 19, арк. 298; АІІП ЦК КП України, ф. 5, оп. 5—1, спр. 260, арк. 29.

[3] АІІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 1—7, спр. 38, арк. 94; ЦДАЖР УРСР, ф. 1418, оп. 1, спр. 4, арк. 48—51; журн. «Летопись революции», 1926, № 2, стор. 29.

[4] Газ. «Змичка» (Переяслав), 7 липня 1927 р.

[5] Радянське будівництво на Україні в роки громадянської війни (1919—1920), стор. 433.

[6] Газ. «Більшовик», 29 жовтня 1920 р.

[7] АІІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 5, спр. 230, арк. 45.

[8] ЦДАЖР УРСР, ф. 2, оп. 1, спр. 614, арк. 27; газ. «Більшовик» (Полтава), 18 листопада 1920 р.

Після закінчення громадянської війни в Переяславі завершили аграрні перетворення. Малоземельним родинам було додатково наділено по $^3/_4$ десятини на їдця[1]. Всього селяни Переяславської волості одержали від Радянської влади 1594 десятини землі[2]. Для подання допомоги бідняцьким господарствам у проведенні польових робіт 1921 року комуністи організували недільники.

Переяславці гаряче відгукнулися на заклик Комуністичної партії і Радянського уряду допомогти голодуючому населенню Поволжя та інших районів країни, що потерпіли від недороду. На липень 1921 року було зібрано 800 пудів хліба, 325 пудів картоплі, 22 пуди цукру, 18 млн. крб. Організовано харчування для 250 дітей, що прибули до міста[3].

1922 року в місті налічувалося 3 партійні осередки, які об'єднували 67 членів партії і 14 кандидатів. Надійними помічниками комуністів були комсомольська організація та волосний КНС. У лютому того ж року комнезам налічував 360 чоловік, у т. ч. 35 комуністів[4].

Дбаючи про якнайшвидшу відбудову бідняцьких і середняцьких господарств і поступовий перехід селян до виробничої кооперації, комуністи з допомогою Ради й КНС організували кооперативні товариства. Протягом 1920—1921 рр. створено сільськогосподарські й кредитні товариства, двоє товариств бджільництва, бурякову кооперацію. Через них селяни діставали допомогу в ремонті сільськогосподарських знарядь, грошові та насіннєві позички[5].

У серпні 1922 року в Переяславі створено дві сільськогосподарські артілі «Взаємодопомога» та ім. К. Маркса. Тоді ж на базі колишнього маєтку поміщиці Покотилової на площі 140 десятин створено радгосп[6].

Партійні й радянські органи велику увагу приділяли відбудові та розвитку промисловості. Було націоналізовано млин, друкарню, пивоварний завод. На кінець 1921 року в Переяславі вже працювало 4 парові млини, 42 кузні, 4 колісні майстерні, шкіряний завод, 6 олійниць. Стали до ладу два цегельні і миловарний заводи, відкрилося кілька виробничих промислових артілей. В кравецькій і шапкарській артілі «Об'єднана праця» працювало близько 350 чоловік, в артілі «Коопремонт» — 400[7].

Чимало уваги приділялося благоустрою Переяслава, який у вересні 1921 року ввійшов до Київської губернії, а через 2 роки став районним центром. У той час було забруковано кілька вулиць, посаджено дерева, відремонтовано міст через річку Альту. В березні 1924 року почала діяти міська електростанція. Вулиці й площі з 1928 року стали освітлюватися електроліхтарями[8].

Значні зрушення сталися й на культурному фронті. 1924 року в місті працювали дві загальноосвітні школи для дітей. У 1927 році в початковій і семирічній школах навчалося 1125 учнів[9]. Переяславський повітовий виконком приділяв багато уваги ліквідації неписьменності серед дорослих. Наприкінці 1923 року було засновано добровільне товариство «Геть неписьменність!», а вже наступного року в місті діяли 5 лікнепів і дві масові школи для дорослих. Щороку зростали асигнування на розвиток народної освіти в повіті. Якщо в 1925/26 навчальному році держава виділила 99 тис. крб., то в 1927/28-му — 152 тис. карбованців.

---

[1] ЦДАЖР УРСР, ф. 257, оп. 1, спр. 69, арк. 337, 338.

[2] Київський облдержархів, ф. Р-359, оп. 1, спр. 1, арк. 153.

[3] ЦДАЖР УРСР, ф. 2, оп. 1, спр. 318, арк. 55.

[4] АІІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 1—7, спр. 474, арк. 6; ЦДАЖР УРСР, ф. 257, оп. 1, спр. 69, арк. 338.

[5] АІІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 5, спр. 451, арк. 57; оп 1—7, спр. 113, арк. 23; Київський облдержархів, ф. Р-359, оп. 1, спр. 9, арк. 27.

[6] Київський облдержархів, ф. Р-359, оп. 1, спр. 71-б, арк. 42; спр. 91-б, арк. 27.

[7] ЦДАЖР УРСР, ф. 34, оп. 2, спр. 396, арк. 90, 193; газ. «Більшовик», 18 листопада 1920 р.; Переяслав-Хмельницький і його історичні пам'ятки, стор. 97.

[8] Київський облдержархів, ф. Р-112, оп. 1, спр. 6527, арк. 24.

[9] Там же, спр. 2967, арк. 24—25; спр. 3877, арк. 12.

Розгорталася й культурно-освітня робота. 1920 року відкрито міську бібліотеку. В 1922—1923 рр. на базі колишнього народного будинку створено будинок культури. З 1925 року почала виходити газета «Змичка» — орган Переяславського РК КП(б)У та райвиконкому (нині — «Зоря комунізму»).

Після відбудови господарства в Переяславі швидкими темпами почали розвиватися промислові підприємства. В період індустріалізації більшість з них було реконструйовано. На місці пивоварного заводу збудовано завод по переробці м'яти. Значно розширено й механізовано маслозавод, цегельні підприємства та державні млини. В роки довоєнних п'ятирічок з'явилися нові промислово-кооперативні артілі «Більшовик», «Перемога», «Текстильхудожекспорт», «Індпошив», «Торфком» та інші. Артіль «Текстильхудожекспорт» у 1931 році об'єднувала 500 чоловік. В ній організовано ткацький, вишивальний і кравецький цехи. 1939 року артіль виробила продукції на 1 млн. 120 тис. крб. Роботи кращих майстрів художньої вишивки — стахановців Д. Лисенко, О. Скрипка експонувалися на Всесвітній виставці в Нью-Йорку[1].

На підприємствах міста розгортався рух за перевиконання виробничих планів. У 1939 році на 125—150 проц. виконували денну норму стахановці взуттєвої промартілі ім. В. В. Куйбишева С. Г. Головко та П. А. Малишевська.

Розвиваючи місцеву промисловість, партійні й радянські організації одночасно проводили велику роботу щодо соціалістичної перебудови сільського господарства. В авангарді колгоспного руху йшли комуністи. Щоб здійснити рішення XV з'їзду ВКП(б) про всемірне розгортання масової колективізації сільського господарства, VI з'їзд Рад Переяславщини в березні 1929 року схвалив лінію партії щодо ліквідації куркульства як класу, яке чинило запеклий опір заходам Радянської влади. Станом на 20 червня 1930 року у Переяславському районі було колективізовано 3633 господарства[2], а на 1 серпня наступного року Переяславський район був повністю колективізований[3]. Велику роль в організаційно-господарському зміцненні колгоспів відіграли машинно-тракторні станції. Перша МТС у Переяславському районі створена 1931 року на базі організованої ще в 1928 році тракторної колони з семи тракторів, надісланих трудовому селянству робітниками Ленінграда[4].

Раціонально використовуючи земельні площі й техніку, радгосп «Переяславський» добився добрих показників у всіх галузях виробництва. В 1940 році ланка Галенка виростила по 27,6 цнт озимої пшениці з гектара на площі 47 га. Значних успіхів було досягнуто і в тваринництві. Надій молока на фуражну корову становив 2468 кг. За високі показники в роботі колектив ферми в 1939—1940 рр. був учасником Всесоюзної сільськогосподарської виставки. Тоді ж учасницями виставки стали доярка О. А. Петренко, яка надоїла по 2479 кг молока від кожної фуражної корови, і свинарка О. Федорченко, що протягом трьох років одержувала по 22 поросят від свиноматки[5].

Зростали промисловість і сільське господарство, підвищувався матеріальний рівень життя трудящих, ставав іншим і Переяслав. 1939 року було складено генеральний план його реконструкції. За допомогою громадськості міська Рада добивалася втілення плану в життя. Замість низеньких саманних і дерев'яних будинків, укритих соломою, виростали нові двоповерхові кам'яні будівлі. Більш як у два рази порівняно з дореволюційним періодом зросла площа міської забудови. Частину вулиць було забруковано. Електрика широко ввійшла у побут жителів міста.

Для поліпшення медичного обслуговування трудящих міста побудовано й обладнано нові корпуси лікарні, відкрито поліклініку, 6 медпунктів, дитячі садки.

---

[1] Газ. «Колективіст Переяславщини», 17 жовтня 1939 р.

[2] Історія колективізації сільського господарства Української РСР 1917—1937 рр., т. 2, стор. 460.

[3] АІІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 10, спр. 791, арк. 51.

[4] Газ. «Зоря комунізму», 7 червня 1969 р.

[5] Газ. «Колективіст Переяславщини», 29 листопада, 4 грудня 1940 р.

Великих успіхів було досягнуто і в галузі освіти та культури. 1940 року в Переяславі працювали 2 середні, семирічна й початкова школи. В 1932 році відкрито педагогічне училище, яке 1939 року випустило 95 молодих фахівців. При Переяславській МТС готувала спеціалістів агрономічна школа. Діяли кінотеатр, будинок культури, палац піонерів, дві міські та 12 профспілкових бібліотек.

У перші ж дні Великої Вітчизняної війни Переяславська партійна організація виступила як організатор боротьби проти ворога. Майже половина складу районної партійної організації і 1350 комсомольців пішли на фронт. У липні 1941 року в місті створено народне ополчення і винищувальний батальйон, який наполовину складався з комуністів і комсомольців. Жителі брали участь у спорудженні оборонних укріплень на правому березі Дніпра, на підступах до Києва.

17 вересня 1941 року Переяслав окупували німецько-фашистські загарбники. Вони запровадили жорстокий режим грабежу й насильства. Але, незважаючи на терор, жителі міста розгорнули непримиренну боротьбу проти ненависного ворога, саботували розпорядження окупаційних властей, псували сільськогосподарські машини, ховали або знищували худобу, хліб. Комуніст О. Ф. Бабак, А. В. Коцюбинська, М. І. Кудря допомагали партизанам зброєю, одягом, продуктами харчування, Ф. П. Іваха — медикаментами. За зв'язок з партизанами в 1943 році були розстріляні робітники держмлина М. А. Артюх і М. М. Сердюк, колгоспники І. Крячок, Т. Крячок, комуніст П. Г. Мисюра, директор Переяславського педучилища В. Г. Удод.

В роки окупації підпільники разом з народними месниками партизанського з'єднання ім. В. І. Чапаєва здійснили в Переяславі кілька бойових операцій. Так, партизани й підпільники вивели з ладу на 2,5 місяці міський млин, зберегли від вивезення гітлерівцями устаткування маслозаводу, 5 тис. тонн шкірсировини, 3 тис. кубометрів будівельного лісоматеріалу[1]. Група партизанів у складі п'яти чоловік вночі з 6 на 7 вересня 1943 року підірвали залізничну колію поблизу станції Переяславська і пустила під укіс німецький ешелон. Комісія по розслідуванню злодіянь, вчинених німецькими загарбниками в Переяславі, встановила жахливі картини звірячої розправи над мирним беззахисним населенням. 20 вересня 1943 року фашистські окупанти зігнали на монастирський двір понад 300 жителів міста та навколишніх сіл і розстріляли їх. Ще один жахливий злочин учинили гітлерівці на міському кладовищі, де вони вбили понад 700 чоловік[2].

21 вересня 1943 року воїни 178-ї й 183-ї танкових бригад 10-го танкового корпусу 40-ї армії визволили Переяслав від німецько-фашистських загарбників[3]. Того ж дня надвечір передові частини Червоної Армії вийшли до Дніпра поблизу Переяслава. В боях за визволення міста загинув син білоруського народу генерал-майор М. М. Івановський, який похований у братській могилі в центральному парку «Дружба народів». На могилі визволителів встановлено пам'ятник. За виявлені героїзм і мужність під час визволення міста і району 14 воїнам Червоної Армії присвоєно звання Героя Радянського Союзу. За хоробрість і відвагу в боротьбі проти гітлерівців у роки Вітчизняної війни багато переяславців нагороджено орденами й медалями. Серед них полковника П. Ф. Сябрюка — орденом Леніна, двома орденами Червоного Прапора, орденом Вітчизняної війни 2-го ступеня; підполковника Л. П. Сенченка — орденами Леніна, Червоного Прапора, Богдана Хмельницького 2-го ступеня, Червоної Зірки; підполковника М. А. Лов'ягіна — трьома орденами Червоного Прапора.

Після визволення Переяслава його жителі під керівництвом райкому КП(б)У та райвиконкому, що одразу відновили свою діяльність, взялися за відбудовні роботи.

---

[1] Київський облпартархів, ф. 5, оп. 216, спр. 74, арк. 25, 32.

[2] Там же, ф. 34, оп. 68, спр. 11, арк. 1, 2, 22.

[3] Освобождение городов в период Великой Отечественной войны от немецко-фашистских войск и войск империалистической Японии 1941—1945 гг. Справочник. М., 1969, стор. 174.

Один з цехів швейної фабрики. Переяслав-Хмельницький. 1970 р.

Окупанти завдали місту великої шкоди. Вони зруйнували майже всі промислові підприємства, адміністративні й громадські будівлі, знищили районну бібліотеку.

Велику допомогу у відбудові промисловості й сільського господарства подали російські брати — трудівники Раменського району Московської області.

У жовтні 1943 року відновили роботу лісопильня, цегельний і шкіряний заводи, маслозавод, дві хлібопекарні; в січні 1944 року — артіль «Об'єднана праця», а в квітні — артіль «Інвалід-робітник».

12 жовтня 1943 року, враховуючи велике історичне значення Переяславської ради, яка навіки скріпила дружбу між українським і російським народами, а також зважаючи на великі заслуги Б. Хмельницького у возз'єднанні України з Росією, Указом Президії Верховної Ради СРСР місто Переяслав було перейменоване на Переяслав-Хмельницький.

Здійснювалася відбудова закладів охорони здоров'я, освіти, культури. В 1944 році почали працювати лікарня, дитсадок, дитбудинок, школи, педучилище, будинок культури.

Трудящі Переяслав-Хмельницького, прагнучи допомогти Червоній Армії в остаточному розгромі гітлерівських окупантів, працювали з величезним напруженням. За трудовий героїзм 626 жителів було нагороджено медалями «За доблесну працю у Великій Вітчизняній війні 1941—1945 рр.» Населення вносило у фонд оборони свої заощадження, передплачувало облігації воєнної позики, посилало фронтовикам теплі речі, взуття.

Після війни швидкими темпами почала розвиватися промисловість. 1946 року працювали промартілі ім. В. В. Куйбишева, ім. Б. Хмельницького, ім. М. І. Калініна. Наступного року вже діяли райпромкомбінат, райхарчокомбінат, 7 артілей промислової кооперації. Пізніше чотири з них об'єдналися в артіль «Переяславська рада». Після реконструкції в 50-х роках маслозавод було перетворено на сироварний завод. Став до ладу хлібозавод.

За семирічку реконструйовано старі й споруджено нові підприємства. 1961 року на базі артілі ім. Б. Хмельницького засновано фабрику художніх виробів, а промислову артіль «Переяславська рада» перетворено на побутовий комбінат. Реконструйовано фабрику переробки м'яти. 1959 року стали до ладу швейна фабрика, 1963-го — кукурудзокалібрувальний, а 1965-го — плодоконсервний заводи.

Найбільше і найпотужніше підприємство міста — швейна фабрика. Тут працює близько 3 тис. чоловік. У світлих і просторих цехах обладнано конвейєри. Переяславці шиють гарний жіночий, чоловічий і дитячий одяг. За роки семирічки виробництво продукції на швейній фабриці збільшилося на 644 проц. У 1965 році 1120 робітників цього підприємства змагалися за звання ударників комуністичної праці. Його удостоїлося 509 чоловік, у т. ч. такі майстри праці, як М. І. Грушецька, Д. Н. Дзюбенко та О. М. Стеблинська.

Далеко за межами країни славиться своєю продукцією фабрика художніх виробів ім. Б. Хмельницького, яка експортується в НДР, Францію, Канаду, Бельгію. На міжнародних виставках у Брюсселі й Марселі робітниці М. Микула, Г. Молчанова, К. Стріха, У. Стріха за високу художню майстерність були відзначені.

Плодоконсервний завод за обсягом виробництва посідає перше місце в області серед споріднених підприємств. В 1969 році тут вироблено 5 млн. умовних банок консервів 49 видів. Продукція заводу користується великим попитом не тільки

Музей народної архітектури та побуту в м Переяславі-Хмельницькому. 1970 р.

Святкове вбрання селянки Київщини (Полісся), XIX ст. Державний музей народно-декоративного мистецтва, м. Київ.

Святкове вбрання селянина Київщини, кінець XIX — поч. XX ст. (з колекції заслуженого діяча мистецтв УРСР І. М. Гончара).

Скринька сухої різьби по дереву роботи невідомого майстра з Київщини (з колекції заслуженого діяча мистецтв УРСР І. М. Гончара).

Вклейка надрукована на Харківській друкоофсетній фабриці

в республіці, але й за кордоном. Сироварний завод 1969 року дав країні 10,2 тис. цнт вершкового масла, близько 4 тис. цнт жирного сиру, понад 45,9 тис. цнт молочної продукції.

Найстарішим підприємством міста є м'ятний завод, який виробляє ефірні масла для парфюмерної промисловості та медичних закладів. У роки восьмої п'ятирічки став до ладу асфальтовий завод.

Натхненною працею відзначили трудящі Переяслава 50-річчя Великої Жовтневої соціалістичної революції і 100-річчя з дня народження В. І. Леніна. В 1967 році вони виробили понад план продукції на 3,7 млн. крб. Переможцем у соціалістичному змаганні серед підприємств міста в 1970 році вийшов колектив швейної фабрики. 254 робітники, інженерно-технічні працівники й службовці фабрики нагороджені ювілейною медаллю на ознаменування 100-річчя з дня народження В. І. Леніна. Серед них — 68 комуністів і 64 комсомольці. В трудових успіхах фабрики велика заслуга 185 комуністів і 1500 комсомольців, які ведуть значну виховну й організаторську роботу в колективі. Кожен другий молодий робітник фабрики навчається. Комсомольці й молодь вивчають передові методи праці, оволодівають суміжними професіями.

Радгосп «Переяславський» тепер — багатогалузеве господарство. У 1969 році середня врожайність зернових тут перевищила 27 цнт з га, у т. ч. пшениці — 29,3 цнт. Господарство має 2895 голів великої рогатої худоби, з них 1548 корів. Виробництво молока на 100 га сільськогосподарських угідь у 1969 році досягло 517 центнерів.

«Болотну цілину» в заплаві річки Трубіж освоює Переяслав-Хмельницька луко-меліоративна станція. У місті є районне відділення «Сільгосптехніки» з добре устаткованими майстернями.

Трудівники Переяслава-Хмельницького, виконуючи накреслення XXIV з'їзду КПРС і XXIV з'їзду КП України, добиваються значних виробничих успіхів.

Відбудувалося й красивішим стало місто. У зв'язку з підготовкою до святкування 300-річчя возз'єднання України з Росією Рада Міністрів УРСР виділила 20 млн. крб. на реконструкцію Переяслав-Хмельницького. План перебудови був розроблений під керівництвом відомого українського радянського архітектора В. Г. Заболотного (1898—1962).

У травні 1954 року всі народи Радянського Союзу відзначили знаменну дату — 300-річчя возз'єднання України з Росією. На площі, де відбувалася історична Переяславська рада (нині площа Возз'єднання), встановлено обеліск з меморіальною дошкою. 8 жовтня 1961 року на площі Б. Хмельницького відкрито величний монумент на честь 300-річчя возз'єднання України з Росією.

В центрі міста виросли великі й красиві споруди — будинок Рад, готель, універмаг. На центральній вулиці зведено 10 двоповерхових будинків виробничого, культурного та побутового призначення.

Територія Переяслав-Хмельницького значно розширилася. В зону міста ввійшли колишні села Бабачиха та Підварки. Тепер загальна площа Переяслав-Хмельницького становить понад 850 га. Основна його частина розташована на правому березі Трубежа і має чітке планування вулиць та кварталів. Вулиці й площі впорядковано, більшість їх заасфальтовано або забруковано; проведено великі роботи щодо озеленення. Реконструйовано автовокзальну площу. В центрі посаджено і впорядковано два сквери площею 3,7 гектара.

В теплиці радгоспу «Переяславський». 1969 р.

33 1-62

Рік у рік зростає житловий фонд. На 1 січня 1970 року він становив 3840 будинків. У центрі та на околицях міста виросли добротні багатоквартирні будівлі для трудівників швейної фабрики, відділення «Сільгосптехніки», цегельного заводу та інших підприємств і установ.

В місті працює 35 магазинів. Товарооборот торговельної сітки в 1969 році перевищив 5 млн. карбованців.

Піклування про здоров'я трудящих виявляється у розширенні мережі лікувальних закладів, забезпеченні їх кваліфікованими кадрами. В Переяслав-Хмельницькому налічується 113 медичних працівників з вищою освітою. Головним лікарем районної лікарні, що має тепер 250 ліжок, з 1944 року працює заслужений лікар УРСР П. Ф. Костюк. Крім лікарні, діють протитуберкульозний диспансер на 70 місць, амбулаторія, районна і стоматологічна поліклініки, дитяча консультація, санітарно-епідеміологічна станція. Для малят відкрито 9 садків і ясел. У місті споруджено стадіон, обладнано 5 спортивних майданчиків.

Багато уваги приділяється народній освіті. В місті є 10 загальноосвітніх шкіл, у т. ч. 6 — середніх (денних, вечірніх і заочних). Відкрито музичну школу. Працюють школи фабрично-заводського навчання, професійно-технічне училище механізації сільського господарства, філіал Київського технікуму легкої промисловості, педагогічне училище. У загальноосвітніх і спеціальних навчальних закладах навчається близько 6000 учнів. Свої знання їм передають 307 педагогів. За кількістю учнів і жителів, що мають вищу й середню освіту, Переяслав-Хмельницький посідає третє місце в області після Києва й Білої Церкви. Багато вміння й сил віддали справі виховання молодого покоління заслужені вчителі школи УРСР В. М. Азаренко, М. Г. Захарченко та П. Р. Захарченко. Вони нагороджені орденом Леніна. Ордена Леніна удостоєний також учитель А. П. Козачківський.

Центром культурно-освітньої роботи є районний будинок культури. Велику популярність у жителів здобули самодіяльний театр, танцювальний колектив, вокальний та інструментальний ансамблі, гурток художнього слова й солістів-вокалістів, агіткультбригада. Аматорському театрові в 1959 році за досягнуті успіхи в розвитку самодіяльного мистецтва і за успішний виступ на огляді-конкурсі в Києві присвоєно звання народного. Його нагороджено також грамотою Міністерства культури УРСР. 1967 року театр брав участь у заключному фестивалі драматичних колективів республіки. До послуг населення — 2 міські клуби, широкоекранний кінотеатр.

У місті працюють дві районні, одна міська, дев'ять профспілкових бібліотек, книжковий фонд яких становить 112 тис. примірників.

З нагоди 300-річчя возз'єднання України з Росією Переяслав-Хмельницький державний історико-краєзнавчий музей було перетворено на історичний. Тут зберігаються матеріали археологічних розкопок, зброя, нумізматичні та етнографічні колекції, вироби художньої промисловості, твори живопису й скульптури, перший номер газети «Искра», архівні матеріали і фотодокументи, які розповідають про історію Переяславщини від найдавніших часів до наших днів. Серед унікальних експонатів є особисті речі Б. Хмельницького, предмети, пов'язані з життям Т. Г. Шевченка.

Гордістю переяславців є музей народної архітектури й побуту, заснований 1964 року силами громадськості міста та району. В експозиції музею є понад 59 будівель: хати, вітряки, церква тощо. Експонати представлені в єдиному комплексі селянського житла, розташованого на фоні характерного для цього краю природного ландшафту.

Широко входять у побут нові народні звичаї та обряди. В урочистій обстановці ветерани праці посвячують у трудову сім'ю молодих робітників. Святково проводиться реєстрація шлюбу, новонароджених, золоте й срібне весілля. Популярним серед трудящих стало Свято трудової слави, на якому вшановуються ветерани праці підприємств та установ. Кадрові умільці передають молоді естафету трудових подвигів. З 1966 року стало традицією відзначати свято «Тих днів не згасне

слава», що сприяє вихованню молоді на бойових традиціях батьків.

У чудових перетвореннях, що відбуваються в місті, важлива роль належить міській Раді депутатів трудящих, у складі якої 64 депутати. При ній створено 9 постійно діючих комісій. Особливо ініціативно працюють комісії благоустрою й комунального господарства, побутового обслуговування.

Значних успіхів у виробничому й культурному житті трудящі міста досягли під керівництвом 56 первинних партійних організацій, які 1970 року об'єднували 1124 комуністів. Активну участь у трудовому й громадсько-політичному житті беруть профспілкові організації та 60 первинних комсомольських організацій, що налічують 3826 членів ВЛКСМ.

Жіночий вокальний ансамбль Переяслав-Хмельницького районного будинку культури. 1962 р.

З Переяславом пов'язані імена ряду відомих працівників науки, літератури й мистецтва. Тут народилися російський письменник М. М. Херасков (1733—1807), видатний український педагог, письменник і освітній діяч І. Ф. Тимківський (1772—1853), єврейський письменник Шолом-Алейхем (Ш. Н. Рабінович, 1859—1916), заслужений діяч мистецтв РРФСР Я. Я. Калиниченко (1869—1938), український архітектор, реставратор й мистецтвознавець В. П. Пещанський (1873—1926), український радянський патологоанатом, академік АН УРСР з 1951 року, заслужений діяч науки УРСР з 1944 року О. І. Смирнова-Замкова (1880—1962).

В найближчі роки Переяслав-Хмельницький ще більше зросте і стане красивішим. Незабаром закінчиться спорудження нового житлового масиву. Після завершення будівництва Канівської ГЕС Дніпро наблизиться до міста і буде від нього на відстані 2,5—3 км. Тут намічено спорудити велику захисну дамбу й новий порт, а також прокласти залізницю.

Великий Жовтень оновив землю переяславську. Творче життя вирує в старовинному, але вічно молодому Переяслав-Хмельницькому.

В. І. ДЕМИДЮК, М. І. СІКОРСЬКИЙ

ЖОВТНЕ́ВЕ

Жовтневе (до 1959 року Студеники) — село, центр сільської Ради. Розташоване на автомагістралі Київ—Харків, за 20 км на північний схід від районного центру та за 7 км від найближчої залізничної станції Переяславська. Населення — 2149 чоловік. Сільраді підпорядковане село Козлів.

Дата заснування Студеників невідома, але можна з певністю сказати, що село існує понад 300 років, бо воно ще зазначено на карті французького інженера Боплана, складеній у другій чверті XVII ст.[1] Першими жителями тут були, очевидно, переяславські козаки. Студеники знаходилися на південному сході від річки Недри, вдалині від торговельних шляхів, у лісовій гущавині, де жителі могли рятуватися від татарських нападів.

Історія виникнення й дальшого розвитку села невіддільна від боротьби українського народу проти польсько-шляхетського панування. В 1638 році населення Студеників брало участь у повстанні нереєстрових козаків на чолі з Я. Острянином

[1] В. Г. Ляскоронский. Гильом-Левассер де Боплан и его историко-географические труды относительно Южной России, т. 2. Карты Украины. К., 1901, стор. 27.

Монумент «Навіки разом з російським народом», встановлений біля с. Жовтневого. 1954 р.

і К. Скиданом. Після поразки повстання частина жителів переселилася в межі Російської держави. Але ті, що залишилися, не склали зброю і в 1648 році знову піднялися проти польських панів.

За адміністративно-територіальним поділом, введеному на Україні з 1649 року, Студеники належали до другої сотні Переяславського полку. В складі цього полку студениківські козаки були присутні 8 січня 1654 року на Переяславській раді, яка прийняла історичний акт про возз'єднання України з Росією.

1649 року переяславський полковник Л. Полуботок віддав Студеники сотникові С. Кульженку, в 1715 році гетьман Скоропадський спеціальним універсалом передав його у володіння полковому писареві П. Черняховському[1]. Пізніше, за даними Румянцевського опису (1765—1769 рр.), Студеники увійшли до третьої сотні Переяславського полку. В 1782 році, після ліквідації полкового устрою, село увійшло до складу Київського намісництва; з 1796 року — до Малоросійської губернії, а з 1802 року включено до Переяславського повіту Полтавської губернії[2]. У 1859 році в селі налічувалося 266 дворів і 1587 жителів, в основному козаків[3].

Після реформи 1861 року в селі відбувався глибокий процес диференціації селянства. За даними 1887 року, з 343 господарств козацьких було 277, селянських (селян власників, державних селян) — 60, міщанських та інших — 6. З усієї кількості 2140 десятин орної землі козацькі господарства мали 1952 десятини, але розподілялися вони дуже нерівномірно. Так, 51 двір мав від кількох сажнів до 3 десятин, а тим часом 69 господарств володіли від 9 до 50 десятинами землі. Становище більшості козацьких родин погіршувалося через відсутність робочої худоби. 51 господарство не мало ніякої худоби, 113 — обробляли землю супрягою, 27 — вдавалися до найму робочої худоби. Лише 70 заможних родин обробляли землю власним тяглом. Ще гіршим було становище 60 селянських родин, які володіли всього 167 десятинами орної землі. Вони, як і значна кількість козаків, перебували в кабалі заможної козацької верхівки. Найбільш поширеною формою експлуатації у Студениках була здача землі в обробіток з половини. Таких господарств, що орендували землю, було 43: з них 21 — безземельне, 20 — мали землі менше 3 десятин. Деякі селяни в пошуках кращої долі переселялися в інші губернії[4].

У наступні роки обезземелення основної маси селянства набрало ще більших розмірів. У 1910 році кількість бідняцьких господарств, які мали менше 3 десятин орної землі, зросла майже у 2,5 рази. Значна частина їхньої землі перейшла в руки куркулів. 34 куркульські господарства мали від 15 до 50 десятин, а 2 — понад 50 десятин[5]. На поміщицькі і куркульські господарства припадало близько 60 проц. усієї землі. Тільки поміщиця Кочубей мала в Студениках 1515 десятин[6].

Переважна більшість населення жила в злиднях. Чимало бідняків поповнювало ряди сільських і міських пролетарів. За 1861—1910 рр. з Студеників у місто пересе-

[1] Генеральное следствие о местностях Переяславского полка (1729—1730), стор. 7—8.
[2] Памятная книжка Полтавской губернии за 1865 год, стор. 58, 61, 62.
[3] Списки населенных мест Российской империи, т. 33. Полтавская губерния. СПб., 1862, стор. 163.
[4] Сборник по хозяйственной статистике Полтавской губернии, т. 10. Переяславский уезд, стор. 114—116, 117, 118, 120, 284.
[5] Третья подворно-хозяйственная земская перепись в Полтавской губернии 1910 г. Переяславский уезд, стор. 102.
[6] Київський облдержархів, ф. 389, оп. 1, спр. 128, арк. 85.

лилося 120 чоловік[1]. Багато селян, щоб прожити, йшли на заробітки в степові місцевості, зокрема в Таврію. Гіркої долі зазнала сім'я К. П. Близнюка. Не маючи змоги прогодувати велику родину (семеро синів і дві дочки), батько змушений був наймитувати в сільських багатіїв, а дітей посилати в Таврію. Дочка його Олександра там і померла, не витримавши нелюдської праці.

Чимало селян жило повністю або частково з ремісництва. В селі було 12 теслярів, 8 кравців, 12 шевців, 3 столяри.

Гноблені й позбавлені будь-яких прав, трудящі селяни піднімалися на боротьбу проти самодержавно-поміщицького ладу. Хвиля революційного руху, що прокотилася по всій царській Росії у 1905—1907 рр., дісталася й Студеників. Навесні і влітку 1905 року тут проходили бурхливі селянські сходи. Організатором їх був колишній воронезький залізничник В. М. Білоусько, який закликав селян відібрати в поміщиці Кочубей землю, майно та худобу і розподілити їх між собою[2]. В липні 1906 року знову відбулися селянські виступи. Кинувши роботу на полі, біднота Студеників пішла до управителя економії, вимагаючи збільшення плати й скорочення робочого дня. Козача сотня, викликана з Переяслава, по-звірячому розправилася з селянами. Незважаючи на жорстокі переслідування, боротьба студениківських бідняків за землю тривала.

В дореволюційні часи більшість населення Студеників була неписьменною. В 1887 році на 1710 жителів тільки 79 чоловік уміли читати й писати. Хоч у селі й діяло однокласне народне училище, відкрите 1872 року, проте вчилася у ньому незначна кількість дітей — 57 хлопчиків[3]. В 1915/16 навчальному році в Студениках вже було двокласне змішане училище, в якому навчалося 204 дітей, з них 153 хлопчики й 51 дівчинка[4]. В школі працювали 3 вчителі, з яких тільки один мав середню освіту.

Ще гірше було з медичним обслуговуванням. На всю Студениківську волость, до якої входило 6 сіл, був один фельдшер. Тому й не дивно, що в Студениках щороку від хвороб умирало 50—60 чоловік, переважно дітей. 1900 року в селі спалахнула епідемія холери, від якої загинуло близько 100 жителів[5].

Перемога Великої Жовтневої соціалістичної революції принесла селянам визволення від тяжкої поміщицької експлуатації і політичного безправ'я. Після встановлення Радянської влади селяни одержали землю за ленінським Декретом.

На початку 1918 року в Студениках відбулися вибори до Ради селянських депутатів. Тоді в селі налічувалося 2663 жителі (534 господарства). З них тільки бідняки й середняки мали право голосу. Трудове селянство обрало свій перший орган влади — Раду.

Здійснення перших заходів Радянської влади було перервано окупацією села австро-німецькими військами на початку березня 1918 року. Члени Ради селянських депутатів змушені були піти в підпілля. Українські буржуазні націоналісти жорстоко розправлялися з активістами села. Так, від рук бандитів загинув комуніст С. Щербак[6].

Після розгрому військ Директорії та визволення Києва Червоною Армією 5 лютого 1919 року Радянська влада була відновлена і в Студениках. У березні 1919 року в селі вже працювала Рада селянських депутатів[7], яка очолила боротьбу трудящих селян Студеників за будівництво нового життя.

Однак завершити революційні перетворення не вдалося. В серпні 1919 року село захопили денікінці. Понад три місяці безчинствували білогвардійці в Студениках.

---

[1] Наукові записки Переяслав-Хмельницького державного історичного музею, вип. 2, стор. 76.

[2] О. Калиновський. Зустріч з майбутнім. К., 1966, стор. 15.

[3] Сборник по хозяйственной статистике Полтавской губернии, т. 10. Переяславский уезд. Полтава, 1919, стор. 92.

[4] Київський облдержархів, ф. 912, оп. 3, спр. 50, арк. 95.

[5] Наукові записки Переяслав-Хмельницького державного історичного музею, вип. 2, стор. 78.

[6] О. Калиновський. Зустріч з майбутнім, стор. 16.

[7] Газ. «Голос комуніста», 22 березня 1919 р.

Чимало селян, зокрема активісти села П. І. Герасько, К. К. Бондар, С. К. Близнюк, М. І. Лущенко та І. Г. Міщенко, пішли до партизанського загону М. І. Одинця, який діяв у Переяславському повіті.

В грудні 1919 року Червона Армія очистила від ворогів Переяславщину і в Студениках було відновлено Радянську владу, створено ревком. Керівну роль у житті відігравав партійний осередок, який був створений у кінці 1919 року на чолі з П. І. Гераськом. 1920 року в селі організовано комсомольський осередок[1].

Під керівництвом комуністів, за активною участю комсомольців здійснювалися перші соціалістичні перетворення. Наприкінці 1919 року була обрана волосна Рада селянських депутатів. Волвиконком розподілив між безземельними й малоземельними селянами поміщицьку та частину куркульської землі. 700 селянських господарств Студениківської волості одержали 1500 десятин поміщицької та 200 десятин куркульської землі[2].

Відбудова села після закінчення громадянської війни розгорталася в умовах величезних труднощів. У бідноти не вистачало посівного матеріалу, тягла, реманенту. Зате в куркулів було все; вони всіляко перешкоджали землевпорядкуванню, чинили впертий опір заходам Радянської влади, тероризували населення, вбивали активістів. 1921 року куркульські бандити по-звірячому забили в Каратульському лісі ватажка сільських комуністів — секретаря партійної організації П. І. Гераська. Бандити завдали йому 36 ножових ран. П. І. Герасько похований у центрі села. Його ім'ям студениківці назвали одну з вулиць.

Проте ворогам Радянської влади не вдалося залякати трудящих, які підтримували політику ленінської партії. Наприкінці 1920 року за ініціативою комуністів був створений комітет незаможних селян, який очолив Я. І. Рідкоус[3]. У лютому 1922 року КНС налічував 42 чоловіка. Член комнезаму Є. М. Батрак був делегатом II Всеукраїнського з'їзду комітетів незаможних селян[4].

Комнезам разом з партійною і комсомольською організаціями згуртував бідноту навколо Радянської влади, захищав їх економічні і політичні права. Коло діяльності КНС було досить широким: забезпечення селян землею, надання в оренду сільськогосподарських машин, робота комітету взаємодопомоги, заходи щодо ліквідації неписьменності серед дорослих. Велика увага приділялась і культурно-освітній роботі. КНС залучав селян до споживчої кооперації. Усі незаможники були її членами[5].

З часом все більше трудівників села усвідомлювали ленінське положення, що розпорошеним індивідуальним селянським господарствам із злиднів не вийти. Протягом 1924—1925 рр. створено два ТСОЗи — «Червоний шлях» і «Червона зірка», які об'єднували близько 300 господарств. Сільські комуністи подавали приклад у боротьбі з труднощами, а ТСОЗи з першого ж року довели перевагу колективної праці.

1929 року в селі вже існувало машинно-тракторне товариство, яке об'єднувало 310 членів і мало молотарку з двигуном[6]. Одночасно в Студениках працювали сільськогосподарська кредитна кооперація, сільський комітет взаємодопомоги. Ці товариства відіграли важливу роль у вихованні серед селян почуття колективізму. Так, під час підготовки до весняної посівної кампанії 1929 року комуністи, комсомольці, активісти-незаможники організували допомогу біднішим родинам, створивши дві супряжні артілі бідняцьких господарств. У кожній з них було по 5 господарств і 12 га землі. Комітет взаємодопомоги організував збирання насіння для весняної

---

[1] Полтавський облпартархів, ф. 256, оп. 1, спр. 17, арк. 23.
[2] Київський облдержархів, ф. Р-110, оп. 20, спр. 15, арк. 5; Р-359, оп. 1, спр. 11, арк. 153.
[3] О. Калиновський. Зустріч з майбутнім, стор. 17.
[4] ЦДАЖР УРСР, ф. 257, оп. 1, спр. 69, арк. 322.
[5] Київський облдержархів, ф. Р-1201, оп. 1, спр. 15, арк. 24; спр. 17, арк. 1.
[6] Газ. «Змичка», 28 листопада 1929 р.

сівби. На 23 березня 1929 року він зібрав 142 пуди вівса, 52 пуди жита, 31 пуд гречки, 5 пудів проса[1].

Перехід на шлях колективного господарювання відбувався в умовах гострої класової боротьби. Спекулюючи на окремих недоліках в організації колгоспів, куркулі проводили шалену антирадянську пропаганду, вдавалися до різних провокацій і жорстоких розправ над активістами села, насамперед комуністами. 11 січня 1929 року Переяславський райвиконком, розглядаючи питання про хід колективізації у районі, зокрема в Студениках, ухвалив виселити за межі України особливо ворожо настроєних куркулів.

Комуністи села, підтримані комсомольцями й активістами-незаможниками, провели велику роз'яснювально-агітаційну та організаторську роботу серед трудового селянства під час здійснення суцільної колективізації. На початку березня 1930 року на спільних зборах членів ТСОЗів «Червоний шлях» і «Червона зірка» ухвалили об'єднати їх в одну сільськогосподарську артіль «Новий побут», згодом ім. В. В. Куйбишева.

Навесні 1931 року в селі створено ще 3 колгоспи: «Нове життя», «Перемога» та ім. Т. Г. Шевченка. Того ж року в Студениках було завершено суцільну колективізацію[2].

1932 року на колгоспних ланах появився перший трактор. Через 2 роки в селі організовано МТС.

Утворення великих колективних господарств дало можливість підвищити продуктивність праці, раціонально використати наявну техніку, застосувати передову агротехніку в землеробстві. Трударям Студеників велику допомогу в цьому надали шефи — працівники й студенти Київського технологічного інституту цукрової промисловості. Так, під час підготовки колгоспів до весняної сівби 1932 року до села прибула бригада з 11 чоловік, серед яких були 3 комуністи й 4 комсомольці[3].

1938 року колгоспи села, які мали 2452 га орної землі[4], перейшли на багатопільну сівозміну. Крім вирощування зерна в їх господарствах значне місце належало також тваринництву, городництву й садівництву. Кожний колгосп мав по 3—4 тваринницькі ферми.

Для підготовки спеціалістів-механізаторів при Студениківській МТС були організовані чотиримісячні курси трактористів, на яких у 1940 році навчалося 32 чоловіка[5]. В колгоспі «Перемога» працював агрономічний гурток.

З кожним роком зростали й міцніли колективні господарства. В 1939 році середній урожай зернових становив 14,3 цнт з га, а наступного — 16 центнерів. Виконувався план розвитку тваринництва[6]. Передова свинарка колгоспу ім. В. В. Куйбишева О. Г. Заноз була двічі учасницею Всесоюзної сільськогосподарської виставки. Трудящі села виявили їй високе довір'я, обравши депутатом районної Ради.

В передвоєнні роки значно підвищився добробут селян. 1940 року видача зерна на кожний колгоспний двір у середньому становила 210 пудів[7].

За роки Радянської влади відбулися великі зміни в культурі села. Поліпшилося медичне обслуговування жителів. За царизму їх лікували баби-шептухи, знахарки та фельдшер. Після революції у Студениках відкрито амбулаторію, пологовий будинок, аптеку. В усіх колгоспах створили дитячі ясла й садки.

1934 року на базі семирічної школи в селі відкрито десятирічну. 1939 року в ній навчалося 580 дітей, працювало 22 вчителі. До 1941 року Студениківську середню школу закінчило 259 юнаків та дівчат. Багато з них продовжили навчання в вузах.

---

[1] Газ. «Змичка», 4 квітня 1929 р.
[2] О. Калиновський. Зустріч з майбутнім, стор. 18.
[3] Газ. «Колективіст Переяславщини», 29 березня 1932 р.
[4] Київський облдержархів, ф. Р-354, оп. 1, спр. 5183, арк. 31.
[5] Газ. «Колективіст Переяславщини», 9 лютого 1940 р.
[6] Газ. «Колективіст Переяславщини», 5 і 25 травня 1941 р.
[7] О. Калиновський. Зустріч з майбутнім, стор. 18.

Село за довоєнні роки дало країні 36 вчителів, 18 агрономів, 11 лікарів, 5 інженерів і техніків. Близько ста чоловік здобули спеціальність механізатора сільського господарства[1]. Понад 50 уродженців села стали офіцерами Червоної Армії. Вихованець школи І. Я. Кравченко (1905—1942) був удостоєний високого звання Героя Радянського Союзу за проявлену мужність і героїзм у війні з білофіннами.

Центром усіх культурно-масових заходів на селі став сільський клуб. При ньому діяла бібліотека[2].

В роки Великої Вітчизняної війни студениківці, як і всі радянські люди, стали на захист соціалістичної Батьківщини. Багато жителів села пішли до Червоної Армії.

17 вересня 1941 року німецько-фашистські варвари окупували село. З перших днів вони почали жорстоку розправу над жителями, насамперед — радянськими активістами. Гітлерівці задушили в газовій машині колишнього голову волосного виконкому комуніста Г. С. Діденка[3].

Населення піднімалося на боротьбу проти ненависного ворога, саботувало заходи окупантів. Колгоспниця артілі «Перемога» О. Н. Герасько, працівник міліції Я. М. Ясько, робітник Дарницького шовкового комбінату М. Л. Лущенко (уродженець села) були розстріляні за саботаж розпоряджень окупаційних властей. Але це не залякало інших патріотів. Колгоспниця Д. Н. Пацюк переховувала радянських громадян, яких переслідували фашисти[4].

21 вересня 1943 року частини 1-го Українського фронту, розвиваючи наступ на Київ, визволили Студеники від гітлерівців.

За мужність і відвагу, виявлені в боротьбі проти німецько-фашистських загарбників, 165 жителів села нагороджені орденами й медалями.

За період тимчасової окупації фашисти завдали величезної шкоди селу. Загальні збитки, завдані фашистськими загарбниками Студеникам, становили майже 5 млн. крб. В усіх чотирьох артілях вони зруйнували приміщення тваринницьких ферм. Руйнувань зазнали майже всі громадські будівлі села. Школу було перетворено на стайню. Гітлерівці насильно вивезли на каторжні роботи до Німеччини 218 чоловік.

Ще йшли бої поблизу села, а трудівники Студеників почали відбудовувати зруйноване війною громадське господарство. Бракувало техніки й тяглової сили, проте колгоспники в 1943 році засіяли 488 га житом і 372 га озимою пшеницею (орної землі в колгоспах було 5127 га). Весною 1944 року студениківці одержали від російських братів — колгоспників Ярославської області допомогу посівним насінням. На придбання худоби, реманенту й будівництво господарських приміщень та житла держава надала півмільйона крб. довгострокового кредиту.

Під керівництвом сільської партійної організації, яка налічувала 22 комуністи, трудівники всіх чотирьох колгоспів вже на другий рік після закінчення війни майже повністю освоїли довоєнну посівну площу. На полях почали працювати трактори. В 1950 році весняна й осіння оранка та сівба були механізовані вже на 97, а збирання технічних культур — на 80 проц.[5] Широко стали запроваджувати механізацію в городництві та на тваринницьких фермах. Високими виробничими показниками відзначилися тракторні бригади З. Голованя та В. Довгалюка.

У вересні 1950 року здійснено об'єднання господарств. Всі чотири артілі Студеників утворили один колгосп ім. А. О. Жданова. Це сприяло піднесенню виробництва й поліпшенню добробуту трудівників. Колгосп уже в 1950—1951 рр. спорудив 5 великих стаєнь, 3 корівники, 4 свинарники та 5 телятників, електростанцію.

---

[1] К. Осадчий. Соціалістичні перетворення в Переяслав-Хмельницькому районі. К., 1954, стор. 27.

[2] Газ. «Колективіст Переяславщини», 27 лютого, 7 листопада 1940 р.

[3] Київський облпартархів, ф. 5, оп. 216, спр. 312, арк. 19.

[4] Там же, оп. 2—6, спр. 313, арк. 17.

[5] Там же, ф. 34, оп. 68, спр. 21, арк. 29; К. Осадчий. Соціалістичні перетворення в Переяслав-Хмельницькому районі, стор. 12.

Самовіддана праця колгоспників, удосконалення агротехніки забезпечили піднесення врожайності колгоспних ланів. Так протягом 1953—1958 рр. урожайність зернових зросла з 11,5 до 20,8 цнт, у т. ч. озимої пшениці — з 11,2 до 27,3 цнт. За цей же час у 2,5 рази збільшилися неподільні фонди артілі. На кінець 1959 року колгосп став мільйонером.

20 січня 1959 року на базі колгоспів трьох сіл — Студеників, Козлів і Переяславського — було створено велике колективне господарство «Жовтень».

Колгосп «Жовтень» — багатогалузеве господарство, яке об'єднує 1337 селянських дворів. Воно має 6903 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 5418 га орної землі, сіножатей 696 га, вигонів і пасовищ — 626 га. Провідними культурами є пшениця, кукурудза, цукровий буряк. Розвинуті овочівництво та садівництво. Поряд з рослинництвом у колгоспі розвивається також тваринництво. В 1969 році колгосп мав 2731 голову великої рогатої худоби, в т. ч. 1600 корів, свиней — 2112 голів, птиці — 3000 штук.

Господарство має потужну технічну базу. Автотракторний парк налічує 49 тракторів, 32 вантажних автомашини, 13 зернових і 15 спеціальних комбайнів та іншу сільськогосподарську техніку.

Великих успіхів господарство досягло у виробництві сільськогосподарської продукції. Колгосп кілька років був учасником Виставки передового досвіду в народному господарстві Української РСР. В 1967 році на честь 50-річчя Великого Жовтня за високі показники у вирощуванні сільськогосподарських культур і виробництву продуктів тваринництва колгосп нагороджений пам'ятним прапором Переяслав-Хмельницького райкому КП України та виконкому районної Ради депутатів трудящих.

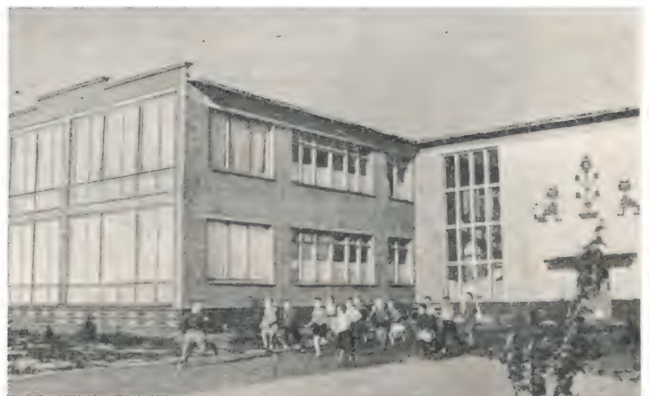
Включившись у соціалістичне змагання за гідну зустріч 100-річчя від дня народження В. І. Леніна, сільські трудівники перевиконали план-замовлення продажу хліба, м'яса та молока державі. В 1969 році колгоспники виростили найвищий у районі врожай зернових культур — по 30,7 цнт з га, в т. ч. озимої пшениці — 33,3 цнт. Відчутних успіхів домоглися й тваринники. На кожну фуражну корову надоєно по 2757 кг молока, на 100 га сільгоспугідь вироблено по 67 цнт м'яса. За високі показники у виробництві сільськогосподарської продукції господарству «Жовтень» присвоєно звання «Колгосп високої культури землеробства».

Сумлінна праця хліборобів відзначена високими урядовими нагородами. За трудові успіхи, досягнуті у виробництві сільськогосподарської продукції, орденом Леніна нагороджено бригадира тракторної бригади М. Д. Лоя, орденом Трудового Червоного Прапора — секретаря парткому М. І. Козелецького, голову колгоспу В. А. Середу, бригадира М. М. Лоя, комбайнера О. І. Сергу.

Зростання продуктивності праці стало економічною основою неухильного підвищення матеріального добробуту і культурного рівня трудящих. Колгоспникам забезпечена гарантійна щомісячна оплата праці, їм надаються оплачувані відпустки для відпочинку.

23 серпня 1959 року в урочистій обстановці з участю гостей із навколишніх районів та шефів — робітників Київського паровозоремонтного депо відбулася закладка нового соціалістичного селища Жовтневе. За останній час тут споруджено 150 будинків, у т. ч. 20 двоповерхових. До площі, яка знаходиться в центрі села, сходяться прямі, широкі, заасфальтовані вулиці, обабіч яких рівними рядами зведені цегляні одно- й двоповерхові будинки з водопроводом, газом, електроосвітленням. Для вчителів школи й спеціалістів сільського господарства споруджено 2 двоповерхові будинки, кожний

Дитячий комбінат у Жовтневому. 1969 р.

з них на 8 двокімнатних і трикімнатних квартир. У центрі села розташовані адміністративний будинок правління колгоспу, сільської Ради, поштового відділення, радіовузла, автоматичної телефонної станції. Поруч — готель, торговий центр з двома магазинами і їдальнею, школа, дитячий комбінат тощо.

Східну частину села прикрашає великий масив плодоносного колгоспного саду. З півдня до нього прилягає територія Студениківського спортивно-мисливського господарства.

На околицях села виросли господарські будівлі: нові корівники, свинарники, птахоферми, в яких усі трудомісткі процеси механізовані. Закінчено будівництво маслозаводу, водонапірної башти. Під час святкування 150-річчя від дня народження Т. Г. Шевченка в центрі села на площі 4 га закладено парк культури й відпочинку. Запроектовано також будівництво стадіону та штучного ставка в урочищі Рокитному.

Населення обслуговує 9 магазинів, у т. ч. універсальний, господарчий і 2 продовольчих.

Багато зроблено і для охорони здоров'я трудящих. Тут є протитубдиспансер на 70 ліжок, амбулаторія, пологовий будинок і аптека, в яких працює 17 спеціалістів з вищою та середньою медичною освітою. Для малят відкрито дитячий комбінат.

За роки Радянської влади невпізнанно змінилося культурне обличчя села. В центрі нового села споруджено красиву двоповерхову загальноосвітню середню школу. В дореволюційні часи тільки один уродженець Студеників мав середню освіту і став учителем. А лише за післявоєнні роки 102 жителі села здобули вищу освіту.

У Жовтневому є 2 сільські та шкільна бібліотеки, книжковий фонд яких становить 26 380 примірників. Значну роль у культурному житті села відіграє будинок культури із залом для глядачів на 350 місць. При ньому працюють гуртки художньої самодіяльності: драматичний, хоровий, музичний, духовий оркестр.

В життя й побут трудівників села міцно ввійшли нові обряди. Для хліборобів Жовтневого стало традицією — в третю неділю серпня відзначати свято врожаю і день народження нового села.

У звершеннях, що відбуваються в селі, велика організуюча роль належить сільській Раді депутатів трудящих, у складі якої — 35 депутатів. При ній створено 6 постійно діючих комісій.

Під керівництвом партійної організації за Радянської влади досягнуто значних успіхів у громадському й культурному житті села. Партійну організацію, що об'єднує 104 комуністів, очолює невтомний трудівник колгоспного виробництва М. І. Козелецький. Активну участь у виробничому, громадсько-політичному житті беруть 126 членів комсомольської організації.

Невпізнанно змінилися колишні Студеники та життя їх трудівників. Історія села — яскравий прояв торжества справи Великого Жовтня.

В. І. ДЕМИДЮК, М. І. СІКОРСЬКИЙ, П. П. ЯРОВИЙ

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ, ЦЕНТРИ СІЛЬСЬКИХ РАД ПЕРЕЯСЛАВ-ХМЕЛЬНИЦЬКОГО РАЙОНУ

ВЕЛИ́КА КАРАТУ́ЛЬ — село, центр сільської Ради. Розташована на березі річки Каратульки (Броварки) притоки Трубежа, за 10 км на північний схід від районного центру та за 21 км від залізничної станції Переяславська. Населення — 2054 чоловіка. Сільраді підпорядковані населені пункти Мар'янівка, Плескачі, Строкова.

На території села розміщена центральна садиба колгоспу «Радянська Україна», за яким закріплено 3947 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1954 га орної землі. З допоміжних підприємств є два млини, дві пилорами, дві майстерні для ремонту сільськогосподарського інвентаря, дві кузні, цегельний завод. За високі показники у вирощуванні сільськогосподарських культур та виробництві продуктів тваринництва 31 чоловіка нагороджено орденами й медалями Союзу РСР, з них орденом Леніна — бригадира колгоспу І. П. Бережного.

У селі є середня школа, клуб, бібліотека.

Партійна організація в селі створена 1919 року; ТСОЗ заснований у 1922 році. За активну участь у громадянській війні колгоспники П. А. Володько та П. З. Сахно в 1930 році нагороджені орденом Червоного Прапора.

За мужність і відвагу, виявлені на фронтах Великої Вітчизняної війни в боях проти німецько-фашистських загарбників, 82 жителів села нагороджено орденами й медалями.

У Великій Каратулі народився генерал-лейтенант І. Й. Сонько.

Поблизу села збереглися залишки Змійових валів, а на його околицях досліджено кургани часів Київської Русі.

В'ЮНИ́ЩЕ — село, центр сільської Ради. Розташоване на лівому березі Дніпра, за 14 км на південь від районного центру й за 40 км від залізничної станції Переяславська. За 6 км на схід від села проходить автомагістраль Київ—Дніпропетровськ. Населення — 617 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Городище, Козинці та Циблі.

Колгосп ім. Т. Г. Шевченка, центральна садиба якого розміщена в селі, має 3469 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2450 га орної землі. З допоміжних підприємств є пилорама, два млини, майстерня для ремонту сільськогосподарських машин.

На території В'юнища працюють середня школа, дві бібліотеки, клуб.

У дніпровських затоках, що оточують село, ловилося багато в'юнів. Звідси, гадають, і походить його назва.

Перша згадка в історичних джерелах про село належить до 1622 року.

У В'юнищі 1845 року перебував Т. Г. Шевченко. Тут він написав твори «Холодний Яр», «І мертвим, і живим, і ненародженим», «Минають дні, минають ночі», «Три літа», «Маленькій Мар'яні».

За мужність і відвагу, виявлені в боях з німецько-фашистськими загарбниками, 106 жителів села удостоєно урядових нагород.

Уродженці села — учитель Г. Ф. Харченко нагороджений орденами Леніна й Трудового Червоного Прапора, Г. І. Бойко-Павлов був активним учасником громадянської війни на Далекому Сході в 1920—1922 роках.

Біля Козинців, в урочищі Загаї виявлено поселення доби неоліту (V—IV тисячоліття до н. е.) та бронзи (II тисячоліття до н. ери).

ГЛА́НИШІВ — село, центр сільської Ради, розташоване на лівому березі річки Трубежа, за 9 км на північ від районного центру. Населення — 909 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Гайшин, Леніне і Чирське.

На території села — відділок Гайшинської птахофабрики, за якою закріплено 2216 га землі, в т. ч. орної 1679 га. Колгоспник С. В. Кириченко за вирощування високих урожаїв кукурудзи нагороджений орденом Леніна.

В Гланишеві є середня школа, бібліотека, клуб, фельдшерсько-акушерський пункт, пологовий будинок, радіовузол.

Село виникло на початку XVI ст. Його назва походить від першого поселенця цієї місцевості козака Гланиша. В 1921 році засновано партійний осередок. Одним з найактивніших борців за зміцнення Радянської влади на селі був О. М. Савчук. Його обирали делегатом Полтавського губернського з'їзду Рад (1921 року) та Всеукраїнського з'їзду Рад.

У Гайшині народилася, жила й працювала відома ланкова — Герой Соціалістичної Праці О. С. Хобта (1882—1960).

ГОРБАНІ́ — село, центр сільської Ради. Розташовані на правому березі річки Супою (притока Дніпра), за 40 км на південний схід від районного центру та 23 км від залізничної станції Яготин. Населення — 1052 чоловіка. Сільраді підпорядкований населений пункт Чопилки.

На території села розміщена центральна садиба колгоспу «Прогрес», за яким закріплено 2741 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2162 га орної землі. З допоміжних підприємств у колгоспі є млин, механічна майстерня, кузня. За успіхи в сільськогосподарському виробництві 8 чоловік нагороджено орденами й медалями СРСР, у т. ч. орденом Леніна — ланкового механізованої ланки П. М. Вербицького.

В Горбанях є восьмирічна школа, клуб, бібліотека.

Село виникло в XV столітті.

За мужність і відвагу, виявлені в боях проти німецько-фашистських загарбників у роки Вели-

кої Вітчизняної війни, 80 уродженців села удостоєно орденів і медалей.

ГРИ́ГОРІВКА — село, центр сільської Ради. Розташована на правому березі Дніпра, за 22 км на південь від районного центру та за 50 км від найближчої залізничної станції Переяславська. В селі є пристань. Населення — 1158 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Зарубинці, Луковиця, Монастирок, Трахтемирів.

На території села розміщена центральна садиба радгоспу «Григорівський», за яким закріплено 3223 сільськогосподарських угідь, у т. ч. 715 га орної землі. З допоміжних підприємств є млин, пилорама, ремонтно-технічна майстерня, виноробний цех. Трудівники села першими в області з допомогою об'єднання «Сільгосптехніки» та Українського науково-дослідного інституту механізації і електрифікації сільського господарства почали освоювати орнонепридатні схили, що створює сприятливі умови для розвитку садівництва й виноградарства.

В селі працюють восьмирічна школа, клуб, дві бібліотеки, фельдшерсько-акушерський пункт.

Перша згадка в історичних джерелах про Григорівку належить до 1552 року.

В роки громадянської війни уродженці села А. П. і М. С. Спижові служили у військовому з'єднанні Червоного козацтва України. М. С. Спижовий командував кавалерійським полком. У Велику Вітчизняну війну він був партизанським зв'язковим.

1922 року створено ТСОЗ «Прометей», що об'єднував 40 господарств.

Під час Великої Вітчизняної війни з листопада 1942-го до березня 1943 року у Григорівці діяла підпільна група, яку очолював житель села Є. Д. Ломака. В березні 1943 року вона була реорганізована в партизанський загін ім. Т. Г. Шевченка, який пізніше об'єднався із загоном ім. В. І. Чапаева, утворивши партизанське з'єднання ім. В. І. Чапаєва. В боях на фронтах війни та в партизанському русі брало участь 480 жителів Григорівки, з них 394 чоловіка нагороджені орденами й медалями. Свято шанують жителі села пам'ять про воїнів, які загинули в боях за Григорівку. В центрі її закладено парк «Дружба» на честь бійців різних національностей, що визволяли село. У братській могилі поблизу школи поховано 190 воїнів, у т. ч. гвардії рядового Героя Радянського Союзу М. Є. Петухова.

Біля сіл Григорівки, Зарубинців, Луковиці, Трахтемирова виявлено чимало археологічних пам'яток від трипільської культури (IV—III тисячоліття до н. е.) до часів Київської Русі. З них найважливіші — Трахтемирівське скіфське городище, могильник зарубинецької культури, що дав назву цій культурі, та давньоруське городище.

ДЕМ'Я́НЦІ — село, центр сільської Ради. Розташовані на берегах річки Альти, за 5 км на північний захід від районного центру та за 34 км від залізничної станції Переяславська. Населення — 1845 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Мазинки й Харківці.

В селі розміщена центральна садиба колгоспу ім. Ілліча, земельний фонд якого становить 3158 га, з них 2328 га орної землі. З допоміжних підприємств є дві пилорами, три млини, механічна та три теслярські майстерні. За досягнуті успіхи в сільськогосподарському виробництві шістьох жителів села нагороджено орденами й медалями СРСР.

На території села працюють середня школа, клуб, бібліотека, пологовий будинок, профілакторій для оздоровлення колгоспників.

Уперше село згадується в літопису 1155 року. За легендою назва села походить від старослов'янського «демено» — руль, стерно. «Деменцями» звалися лоцмани, що проводили судна судноплавною тоді Альтою. 1919 року створено партійну, а 1921-го — комсомольську організації.

Уродженцеві Дем'янців О. Г. Губареві за виявлений героїзм у боротьбі з гітлерівцями в роки Великої Вітчизняної війни посмертно присвоєно звання Героя Радянського Союзу.

На околицях сіл Мазинців та Харківців збереглися залишки поселень доби бронзи (II тисячоліття до н. е.) На території Дем'янців знайдено амфору X ст. з написами.

ДЕНИСИ́ — село, центр сільської Ради. Розташовані на правому березі річки Супою (притока Дніпра), за 26 км на схід від районного центру та за 18 км від залізничної станції Яготин. За 11 км від села проходить автомагістраль Київ — Харків. Населення — 1236 чоловік.

На території села розміщена центральна садиба колгоспу ім. Г. І. Петровського, за яким закріплено 3130 сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2216 га орної землі. Основний напрям господарства — вирощування зернових культур. Значне місце в сільськогосподарському виробництві належить тваринництву. З допоміжних підприємств є пилорама, млин, механічна та столярна майстерні; працює торфопідприємство районного значення.

За трудові успіхи, досягнуті в сільськогосподарському виробництві, 20 колгоспників нагороджено орденами й медалями Союзу РСР.

У Денисах є восьмирічна школа, клуб, бібліотека.

В історичних джерелах село вперше згадується 1622 року.

За мужність і відвагу, виявлені в боротьбі проти німецько-фашистських загарбників на фронтах Великої Вітчизняної війни, 70 жителів села нагороджено орденами й медалями. Восени 1943 року в будинку колгоспника М. Братуся містився командний пункт 1-го Українського фронту.

ДІВИ́ЧКИ — село, центр сільської Ради. Розташовані на лівому березі Дніпра, за 18 км на захід від районного центру та за 51 км від залізничної станції Переяславська. Населення — 1450 чоловік. Сільраді підпорядковано населений пункт Ковалин.

На території села розміщена центральна садиба радгоспу «Дніпро», який має 2447 га сільськогосподарських угідь, з них 1749 га орної землі.

Будівництво теплотраси в Єрківському колгоспі ім. Горького. 1969 р.

В селі є восьмирічна школа, клуб, дві бібліотеки.

З історичних документів відомо, що село існувало наприкінці XVII століття.

За мужність і відвагу, виявлені в боротьбі проти гітлерівських загарбників на фронтах Великої Вітчизняної війни, 86 жителів села нагороджено орденами й медалями. Уродженцеві Ковалина генерал-майору О. П. Роману за проявлений героїзм під час форсування Одера в 1945 році присвоєно звання Героя Радянського Союзу.

Поблизу села знайдено рештки поселень доби неоліту (V—III тисячоліття до н. е.), мідібронзи (III — початку I тисячоліття до н. е.), ранньослов'янської черняхівської культури, а також кургани скіфських часів (VI—III ст. до н. ери).

ЄРКІВЦІ — село, центр сільської Ради. Розташовані на лівому березі Дніпра, за 18 км на захід від районного центру. Населення — 1993 чоловіка.

На території села — колгосп ім. О. М. Горького, за яким закріплено 4188 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 3282 га орної землі. Основний напрям господарства — рільництво та м'ясо-молочне тваринництво. За успіхи в сільськогосподарському виробництві 12 чоловік нагороджено орденами й медалями Союзу РСР.

У Єрківцях є середня школа, клуб, дві бібліотеки, лікарня, пологовий будинок, аптека.

Вперше в історичних документах село згадується 1455 року.

У жовтні 1941 року в Єрківцях уже діяли дві бойові підпільні комсомольсько-молодіжні групи, очолювані комсомольцями — учнями місцевої середньої школи М. М. Яременком і В. Є. Бойком. Згодом ці групи перетворилися на партизанський загін ім. М. О. Щорса.

На околицях Єрківців досліджено 3 кургани пізньоскіфського часу (III—II ст. до н. е.), а також ранньослов'янське поселення черняхівської культури.

ЛЕЦЬКИ́ — село, центр сільської Ради. Розташовані на лівому березі Дніпра, в долині річки Броварки, за 15 км на південний схід від районного центру та за 40 км від залізничної станції Переяславська. Населення — 1105 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Вининці, Пологи-Чобітки.

На території села розміщена центральна садиба колгоспу «Зоря», який має 2770 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1698 га орної землі. З допоміжних підприємств є два млини, механічна та столярна майстерні, кормоцехи. За високі виробничі показники 11 колгоспників-передовиків сільського господарства нагороджено орденами й медалями СРСР.

У Лецьках є восьмирічна школа, клуб, бібліотека; з 1963 року виходить багатотиражна газета «Прапор комунізму».

За мужність і відвагу, виявлені на фронтах Великої Вітчизняної війни в боротьбі проти німецько-фашистських загарбників, 89 жителів села нагороджено орденами й медалями.

Біля Вінинець досліджено кургани доби бронзи (II тисячоліття до н. е.) та поховання кочівників (IX—XIII ст.) Поблизу Лецьків виявлено рештки поселення Київської Русі.

МАЛА́ КАРАТУ́ЛЬ — село, центр сільської Ради. Розташована вздовж річки Каратульки (притока Трубежа), за 8 км на південний схід від районного центру та за 36 км від залізничної станції Переяславська. Через село проходить автомагістраль Київ—Переяслав-Хмельницький—Лубни. Населення — 780 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Воскресенське й Травневе.

На території села розміщена центральна садиба колгоспу ім. М. Ф. Ватутіна, за яким закріплено 2775 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2018 га орної землі. Господарство має тваринницько-зерновий напрям. З допоміжних підприємств є пилорама, млин, майстерня для ремонту сільськогосподарських машин. За високі досягнення у виробництві сільськогосподарської продукції 15 колгоспників нагороджено орденами й медалями СРСР.

У селі є восьмирічна школа, школа сільської молоді, клуб, бібліотека.

Мала Каратуль заснована в період Київської Русі (середина XI століття). 1924 року створено партійну організацію.

За мужність і відвагу, виявлені на фронтах Великої Вітчизняної війни в боротьбі проти гітлерівських загарбників, 77 жителів села нагороджено орденами й медалями. На території села діяло партизанське з'єднання ім. В. І. Чапаєва.

ПЕРЕЯ́СЛАВСЬКЕ (до 1965 року — станція Переяславська) — село, центр сільської Ради, розташоване за 28 км на північний схід від районного центру та за 6 км від автомагістралі Київ — Харків. Населення — 1510 чоловік.

На території села розміщається бригада колгоспу «Жовтень», центральна садиба якого в с. Жовтневому. З промислових підприємств тут є держмлин, калібрувальний кукурудзо-

сушильний завод, що обслуговує Переяслав-Хмельницький район. За самовіддану працю бригадира тракторної бригади М. Д. Лоя нагороджено орденом Леніна.

В селі є восьмирічна школа, бібліотека.

1924 року створено партійну організацію. В 1939—1940 рр. 13 колгоспників були учасниками Всесоюзної сільськогосподарської виставки.

За мужність і відвагу, виявлені на фронтах Великої Вітчизняної війни в боротьбі проти німецько-фашистських загарбників, 232 жителів села нагороджено орденами й медалями.

Біля станції Переяславська партизани загону, яким командував Герой Радянського Союзу О. В. Тканко, пустили під укіс два військові ешелони ворога.

ПОЛО́ГИ-ВЕРГУНИ́ — село, центр сільської Ради. Розташовані на річці Чирці, за 23 км на південний схід від районного центру та за 28 км від найближчої залізничної станції Переяславська. Населення — 1096 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Натягайлівка, Перше Травня, Світанок.

У селі розміщений колгосп ім. С. М. Кірова, що має 5639 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 3633 га орної землі.

За високі показники в сільськогосподарському виробництві 7 колгоспників нагороджено орденами й медалями СРСР.

На території села є середня школа, клуб, бібліотека, пологовий будинок.

У 1919 році створена партійна, 1920-го — комсомольська організації.

Уродженець села комуніст з 1916 року М. І. Одинець — організатор і керівник партизанського руху в роки громадянської війни на Переяславщині. Загинув наприкінці 1919 року в бою за визволення Переяслава. В селі на могилі героя встановлено пам'ятник.

За мужність і відвагу, виявлені на фронтах Великої Вітчизняної війни в боротьбі проти німецько-фашистських загарбників, 700 жителів села нагороджено орденами й медалями, а льотчикові М. М. Ніколаєнку присвоєно звання Героя Радянського Союзу.

ПОЛО́ГИ-ЯНЕ́НКИ — село, центр сільської Ради. Розміщені за 25 км на південний схід від районного центру та за 28 км від найближчої залізничної станції Гладковщина. За 7 км від села проходить автомагістраль Київ — Черкаси. Населення — 1310 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Тарасівка і Улянівка.

В селі розміщений племінний радгосп «Колос», який має 2264 га земельних угідь, у т. ч. орної землі — 1410 га; 789 голів великої рогатої худоби і 770 свиней.

За успіхи, досягнуті у виробництві сільськогосподарської продукції, 14 чоловік нагороджено орденами й медалями СРСР. Є. П. Демиденко, яка 30 років працює на фермі, в 1958 році присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці, а 1966-го — відому всій країні доярку нагороджено другим орденом Леніна. Знатну землячку чотири рази обирали депутатом Верховної Ради СРСР. Відзначені і її послідовниці: доярки Г. М. Денисенко — орденом Леніна, Г. Ф. Тоцька — орденом Трудового Червоного Прапора.

На території села є восьмирічна школа, будинок культури, бібліотека, радіовузол, пологовий будинок.

Уперше село згадується в історичних джерелах за 1622 рік. У червні 1795 року тут спалахнуло повстання селян на чолі з А. Каплюком на знак протесту проти покріпачення жителів села. Повстання було жорстоко придушене. Під час першої російської буржуазно-демократичної революції 1905—1907 рр. відбулися виступи селян проти поміщицького гніту.

За мужність і відвагу, виявлені на фронтах Великої Вітчизняної війни в боротьбі проти гітлерівських загарбників, 83 жителів села нагороджено орденами й медалями.

Уродженцями села є доктор біологічних наук професор А. І. Зражевський, спеціалісти сільського господарства Герої Соціалістичної Праці С. С. Битик і П. І. Чухно.

ПОМОКЛІ́ — село, центр сільської Ради. Розташовані за 18 км на північний схід від районного центру і за 12 км від автомагістралі Київ—Харків. Населення — 2486 чоловік. Сільраді підпорядковано населений пункт Виповзки.

На території села розміщена центральна садиба колгоспу «Більшовик», за яким закріплено 5131 га сільськогосподарських угідь, з них 3091 га орної землі. Колгосп спеціалізується на вирощуванні зернових культур. Значне місце належить тваринництву. З допоміжних підприємств є пилорама, млин, столярна майстерня.

В Помоклях є середня школа, бібліотека, клуб, лікарня, пологовий будинок.

З історичних джерел відомо, що село існувало ще в XVI столітті. За участь у революційних виступах під час революції 1905—1907 рр. жителі села Н. Гресь, М. Дубина, Д. Сич, І. Канівець, Д. Герасименко були засуджені й заслані до Сибіру. 1921 року створено партійну, а 1923-го — комсомольську організації.

За мужність і відвагу, виявлені на фронтах Великої Вітчизняної війни в боротьбі проти німецько-фашистських загарбників, 112 жителів села нагороджено орденами й медалями СРСР.

Поблизу Помоклів збереглися кургани скіфських часів (VI—III ст. до н. е.) та залишки стародавнього земляного валу.

ПРИСТРО́МИ — село, центр сільської Ради. Розташовані на правому березі річки Трубежа (притока Дніпра), за 18 км на північний захід від районного центру та за 7 км від автомагістралі Київ—Харків. Населення — 1894 чоловіка. Сільраді підпорядковані населені пункти Вовчків і Заострів.

На території села розміщена центральна садиба радгоспу ім. І. Д. Черняховського, за яким закріплено 4108 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 3367 га орної землі. Господарство — овочево-молочного напряму. З допоміжних підприємств є механічна та столярна майстерні, кузня, млин.

За досягнуті успіхи в сільськогосподарському виробництві 6 чоловік удостоєно орденів і медалей СРСР.

В селі є середня школа, клуб, бібліотека, лікарня, медамбулаторія.

За мужність і відвагу, виявлені на фронтах Великої Вітчизняної війни в боротьбі проти гітлерівських загарбників, 118 жителів села нагороджено орденами й медалями.

Поблизу Пристромів виявлено залишки великого поселення доби бронзи (III—II тисячоліття до н. е.) та городища часів Київської Русі, а біля Вовчків — поселення зарубинецької та черняхівської культур.

СОСНО́ВА — село, центр сільської Ради. Розташована на правому березі річки Супою, за 25 км на північний схід від районного центру та за 10 км від залізничної станції Яготин. У 5 км від села проходить автомагістраль Київ—Харків. Населення — 1346 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Радянське й Сомкова Долина.

На території села розміщена центральна садиба колгоспу ім. В. І. Леніна, який має 3004 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2346 га орної землі. За трудові успіхи, досягнуті в сільськогосподарському виробництві, доярок Н. В. Дзюбан і П. П. Горяєву нагороджено орденом Леніна.

В селі є середня школа, клуб, дві бібліотеки.

Перша згадка про село належить до 1622 року.

1922 року створена комсомольська організація.

За мужність і відвагу, виявлені на фронтах Великої Вітчизняної війни в боротьбі проти гітлерівських загарбників, 72 жителів села нагороджено орденами й медалями СРСР.

На території села виявлено могильник черняхівської культури.

СТОВП'ЯГИ́ — село, центр сільської Ради. Розміщені за 7 км на захід від районного центру, за 35 км від залізничної станції Переяславська та за 2 км від автомагістралі Київ—Черкаси. Населення — 1762 чоловіка. Сільраді підпорядковані населені пункти Веселе, Гречаники, Кавказ, Підсінне, Соснова.

На території Стовп'ягів розміщений відділок радгоспу «Дніпро», якому належить 3015 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1903 га орної землі. Виробничий напрям господарства — тваринництво та овочівництво. З допоміжних підприємств тут є млин, пилорама, механізована майстерня для ремонту сільськогосподарських машин.

У селі є восьмирічна школа, бібліотека, клуб.

Вперше село згадується 1622 року під назвою Стулпяки. В 1925 році створена одна з перших на Переяславщині комуна «Червоний шлях».

Поблизу сіл Стовп'ягів та Підсінного виявлено залишки поселень: одне доби неоліту (V—III тисячоліття до н. е.), два пізньої бронзи (I тисячоліття до н. е.), одне скіфських часів (VI—III ст. до н. е.), а також кургани доби бронзи. Біля Гречаників досліджено поховання черняхівської культури.

ТАША́НЬ — село, центр сільської Ради. Розташована на високому правому березі річки Супою та її притоки Ташаньки (басейн Дніпра), за 30 км на схід від районного центру і 31 км від залізничної станції Переяславська. Населення — 1850 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Положаї і Шевченкове.

На території села розміщена центральна садиба колгоспу «Дружба», за яким закріплено 2275 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1945 га орної землі. Основний напрям господарства — вирощування зернових культур. Значне місце належить овочівництву й тваринництву. З допоміжних підприємств є млин, пилорама.

В селі є середня, вечірня й заочна середні школи, будинок культури, дві бібліотеки, лікарня, пологовий будинок, медична амбулаторія, аптека.

Ташань уперше в історичних джерелах згадується під 1146 роком в Іпатіївському літопису як укріплений пункт, споруджений для захисту кордонів Переяславської землі.

В листопаді 1919 року створено партійну організацію.

За мужність і відвагу, виявлені в боротьбі проти гітлерівських загарбників на фронтах Великої Вітчизняної війни, 160 жителів села нагороджено орденами й медалями.

Біля Ташані досліджено кургани доби бронзи (III—II тисячоліття до н е.) та часів Київської Русі.

ХО́ЦЬКИ — село, центр сільської Ради. Розташовані за 25 км на південний схід від районного центру на автомагістралі Київ—Черкаси та за 20 км від найближчої залізничної станції Гладківщина. Населення — 2255 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Борок і Комарівка.

В селі розміщена центральна садиба колгоспу «Комунар», за яким закріплено 4947 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 4069 га орної землі. З допоміжних підприємств є пилорама, млин, олійниця, майстерня для ремонту сільськогосподарського реманенту.

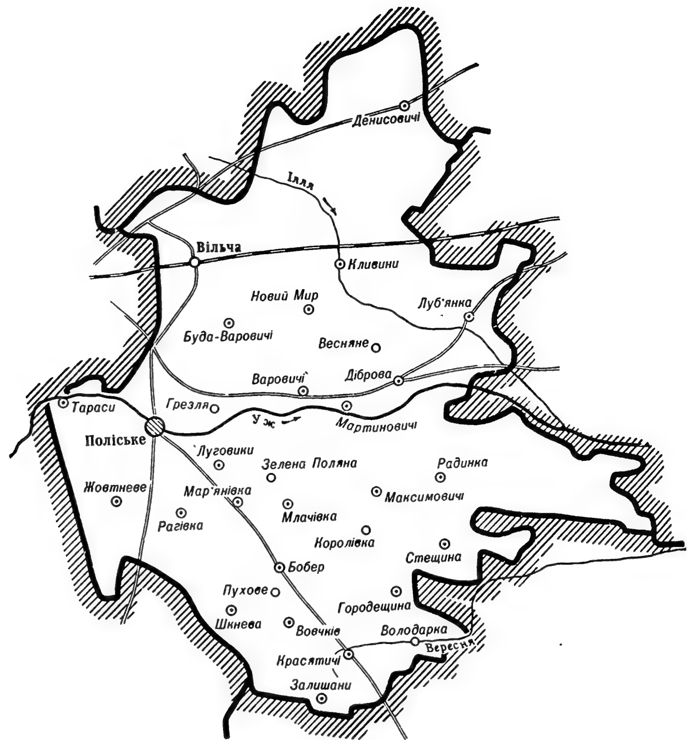
За трудові успіхи, досягнуті в сільськогосподарському виробництві, 12 колгоспників нагороджено орденами й медалями.

На території села є середня школа, клуб, бібліотека, лікарня.

В січні 1942 року у селі створено підпільну групу, яку очолив член партії з 1919 року В. О. Іванов («дід Василь»). До її складу входило 33 чоловіка, в т. ч. 9 комуністів і 7 комсомольців. За мужність і відвагу, виявлені в боротьбі проти гітлерівських загарбників на фронтах Великої Вітчизняної війни та в партизанському з'єднанні, 67 жителів села нагороджено орденами й медалями.

Поблизу сіл Хоцьок, Борка й Комарівки виявлено залишки кількох поселень доби неоліту (V—III тисячоліття до н. е.) та черняхівської культури, а також могильник і два поселення періоду Київської Русі.

ПОЛІСЬКИЙ РАЙОН

ПОЛІСЬКЕ

Поліське — селище міського типу (з 1938 р.) розташоване на берегах річки Уж. Віддаль до найближчої залізничної станції Вільча 15 км, до Києва — 130 кілометрів. Населення — 8,8 тис. чоловік. Селищній Раді підпорядковані села Грезля, Пінькас і Рудня Грезлянська.

Поліське — центр однойменного району, територія якого 1,3 тис. кв. км, населення — 39,6 тис. чоловік. У районі 2 селищні й 23 сільські Ради, яким підпорядковано 60 населених пунктів. Тут розташовані радгосп і 17 колгоспів, які мають 53,4 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 35,3 тис. га орної землі. Вирощують льон, хміль, картоплю, зернові культури. Промислових підприємств — 14. У районі — 40 загальноосвітніх шкіл, з них 11 середніх, 18 восьмирічних, 11 початкових, а також 5 будинків культури, 60 клубів, 49 бібліотек, широкоекранний кінотеатр, 60 медичних закладів.

Час заснування селища, яке спочатку називалося Хабним, невідомий. Вперше воно згадується у документі 1415 року[1]. 1499 року король Сигізмунд I передав Хабне з усіма людьми і землями у володіння овруцькому намісникові Полозу. Пізніше Хабне стало власністю його дочки. Феодали жорстоко гнобили селян, здирали з них чинш, стацію тощо. Збирання податків постійно супроводжувалося сутичками між селянами і польськими жовнірами.

У XVI столітті великого лиха місцевому населенню завдавали напади кримських татар. Вони грабували і вбивали жителів, а багатьох, особливо молодь, брали в полон, щоб потім продати в рабство. В 1541 році у Хабному збудовано замок. Це було невелике деревʼяне укріплення з кількома баштами, оточене ровом, залитим водою. Тут постійно перебувала сторожа[2].

---

[1] П. Г. Клепатский. Очерки по истории Киевской земли, т. 1, стор. 212; Акты, относящиеся к истории Западной России, т. 1, стор. 37.

[2] Архив Юго-Западной России, ч. 4, т. 1. К., 1867, стор. 45, 122.

Коли за Люблінською унією утворилася єдина польсько-литовська держава, ще більше посилилось гноблення селян. Феодал мав над кріпаками необмежену владу. З них стягували непосильні податки, примушували обробляти панські землі, відбувати шарварки, платити на охорону замку, за користування млином, дорогами, переїзд через греблю тощо.

З другої половини XVI ст. почали розвиватися промисли. Місцеві майстри з болотної руди виплавляли залізо і виготовляли зброю. Працювали бондарня, шевська майстерня. Ремісники також платили великі податки.

Від непосильного гніту селяни та ремісники тікали на Запорізьку Січ або в ліси, де об'єднувалися в невеликі загони. В 1594—1596 рр. вони брали участь у антифеодальному повстанні під керівництвом Северина Наливайка. Коли розгорілося полум'я визвольної війни українського народу (1648—1654 рр.), жителі Хабного у складі Київського полку хоробро захищали північно-західні кордони України від військ шляхетської Польщі[1].

За Андрусівським перемир'ям 1667 року Хабне залишилося під владою Польщі. Шляхтичі, що ворогували між собою, часто нападали на Хабне, яким у той час володів поміщик Машкевич. Так, 1684 року загін Тишкевича захопив поселення і примусив жителів дати йому викуп у 2 тисячі злотих. Згодом загін Тишкевича знову напав на Хабне і пограбував його.

Під час Північної війни у багатьох феодалів, що допомагали шведам, у т. ч. і в магната Машкевича, було відібрано маєтки, але невдовзі їх повернули. Коли російські війська залишили Правобережну Україну, населення Хабного знову опинилося під тяжким гнітом шляхти.

Та й за цих умов селяни не припиняли боротьби. В районі Хабного часто діяли загони повстанців. Влітку 1750 року вони розгромили панські маєтки в селах Рудні і Приборському. Восени того ж року загін гайдамаків, очолюваний І. Подолякою, розгромив у Хабному панський маєток. Коли 1768 року на Правобережній Україні окремі повстання злилися у великий народний рух, відомий в історії під назвою Коліївщини, селяни Хабного були його активними учасниками[2].

Після возз'єднання Правобережної України з Росією Хабне 1793 року ввійшло до складу Радомишльського повіту Київської губернії. На початку XIX ст. містечко стало власністю князів Радзивілів. 1809 року вони відкрили тут суконну фабрику, де працювало 450 кріпаків і які щороку виробляли близько 68 тис. аршин сукна. 1823 року Радзивіли в компанії з німцями-колоністами Теремом і Янцом побудували нову суконну фабрику. Для збуту її продукції у Києві, Херсоні, Курську, Москві, Петербурзі та інших містах відкривались спеціальні магазини.

1850 року власниками Хабного стали поміщики брати Горвати. Вони купили у княгині Радзивіл за 300 тис. крб. маєток, суконну фабрику, містечко і 13 сіл, де проживало 2059 ревізьких душ. Нові власники розширили підприємство. У 1855 році воно мало 122 прядильні і ткацькі машини. Тут працювало 362 робітники, з яких 89 було вільнонайманих та 10 майстрів-іноземців. Фабрика переробляла щорічно в середньому по 2425 пудів вовни[3].

Горвати жорстоко експлуатували трудящих. Робочий день тривав 16—17 годин. Робітники працювали у непристосованих, брудних приміщеннях, одержували мізерну платню. Їх сім'ї жили у темряві і злиднях.

Не витримуючи такого життя, багато хто з них тікав з фабрики світ за очі. Ціною крові і здоров'я робітників експлуататори забезпечували собі великі прибутки.

Після реформи 1861 року поміщики Горвати значно збільшили свої земельні володіння, безсоромно пограбували населення. Більшість селян було перетворено у піших та городників, щоб примусити їх постійно працювати на суконній фабриці.

[1] Архив Юго-Западной России, ч. 3, т. 2, стор. 41—46.
[2] Журн. «Киевская старина», 1882, № 1, стор. 530.
[3] Київський облдержархів, ф. 804, оп. 3, спр. 42, стор. 5.

Про зубожіння трудящих у Хабному дають уяву уставні грамоти. 1863 року з 644 селянських господарств тяглих зовсім не було, піших налічувалось 341, городників — 303[1]. Невдоволені реформою, місцеві жителі вимагали передачі їм поміщицької землі. Не маючи змоги прожити з свого убогого господарства, розорені селяни йшли у найми до Горватів і куркулів або на заробітки на Донбас та в інші місця.

У пореформені роки помітно розвивалися промисловість і торгівля. 1876 року на місцевій фабриці, у порівнянні з 1855 роком, було перероблено сировини майже у два рази більше. На підприємстві було зайнято 200—260 робітників[2]. У містечку працював винокурний завод, ширились дрібні промисли; кустарі виготовляли шпали, звичайні вози й колеса, випалювали деревне вугілля. У 1870 році тут відбулось 7 ярмарків, на які приїжджали купці з Києва, Гомеля та інших міст.

Трудящі терпіли не лише від експлуатації, голоду, злиднів, але і від хвороб, неписьменності. На всю волость (Хабне стало центром волості 1866 року) була невелика земська лікарня, в якій працювали лікар, два фельдшери й акушерка. Тому хворі вдавалися до послуг знахарів. З 1861 року в містечку було дві парафіяльні школи, де навчалося щорічно в середньому до 40 дітей. Про стан цих закладів журнал «Киевские епархиальные ведомости» повідомляв так: «Діти тут вчаться два роки, але не знають світської грамоти»[3]. Наприкінці XIX століття в містечку відкрито однокласну народну школу[4].

У 1900 році в Хабному було 423 двори, проживало 1745 чоловік. Із загальної кількості 14,7 тис. десятин землі 13,7 тис. належало поміщикові, 902 — селянам. У містечку працювали 2 винокурних, 3 цегельних заводи, 8 кузень, паровий млин[5]. Суконна фабрика на той час уже не діяла.

На початку XX ст. значно посилилися революційні настрої серед трудящих. Під час буржуазно-демократичної революції 1905—1907 рр. більшовики провадили серед населення агітаційну роботу. На вулицях часто розклеювалися листівки: «Геть царя! Геть поміщиків і капіталістів!». Відбувалися також селянські заворушення.

Після поразки революції 1905—1907 рр. становище трудящих погіршало. У містечку було багато безробітних. Дуже розорювалися селянські господарства. 1912 року, в порівнянні з 1900 роком, кількість землі, якою володіли селяни, значно скоротилася. Тепер 255 господарств мали всього 375 десятин землі, з них від 1 до 2 десятин — 91 господарство (46 десятин), від 2 до 3 десятин — 88 господарств (100 десятин)[6].

Нове лихо для трудящих принесла світова імперіалістична війна. Майже усі чоловіки були призвані до армії, багато з них загинуло на фронті. А вдома сім'ї здавали свої земельні ділянки куркулям або поміщикові, бо їх нічим було обробляти і засівати.

Коли у березні 1917 року в Хабному стало відомо про повалення самодержавства, селяни почали відбирати в поміщика землю, рубати його ліс. Наляканий діями населення, управитель маєтку звернувся до губернського комісара Тимчасового уряду з проханням терміново надіслати козаків. До Хабного прибули війська, які охороняли поміщицьку власність.

Великий Жовтень приніс українському народові визволення від соціального і національного гніту. У середині лютого 1918 року в Хабному створено ревком (голова О. Т. Тесленко), який конфіскував у поміщика землю, посівний матеріал, реманент та інше майно і роздав його незаможним селянам. За пропозицією ревкому

---

[1] Київський облдержархів, ф. 4, оп. 99, спр. 925, арк. 1844, 1915.
[2] В. Г. Мозговой. Сборник сведений по Киевской губернии, стор. 229—230.
[3] Журн. «Киевские епархиальные ведомости», 1864, № 1, стор. 712—713.
[4] Список населенных мест Киевской губернии, стор. 1250.
[5] Там же, стор. 1249—1250.
[6] Итоги переписи скота у сельского крестьянского населения Киевской губернии в 1912 году, стор. 355.

трудящі селяни на базі колишнього поміщицького маєтку створили колективне господарство, яке назвали «Хабненська трудова сільськогосподарська артіль»[1]. Але діяльність органів Радянської влади була перервана німецькою окупацією.

4 березня 1918 року ворожі війська вдерлися до Хабного. Окупанти за допомогою українських буржуазних націоналістів жорстоко розправлялися з радянськими активістами, грабували і вивозили до Німеччини народне добро.

На початку 1919 року в Хабному відновлюється Радянська влада. 5 вересня 1919 року, скориставшись наступом денікінців, куркульські банди Струка і Лазнюка захопили Хабне. Бандити грабували населення та чинили над ним насильства. 19 грудня 1919 року над містечком знову замайорів червоний прапор. З недобитими бандами Струка та Лазнюка, що відступили, повів боротьбу 1-й комуністичний український полк. Було обрано сільську Раду, яка знову розподілила між незаможними селянами колишню поміщицьку землю.

У травні 1920 року війська білополяків захопили на короткий час Хабне. Разом з петлюрівцями вони відновлювали старі порядки. Але 3 червня 1920 року частини Червоної Армії визволили містечко від загарбників, у Хабному остаточно утвердилась Радянська влада.

В роки іноземної інтервенції та громадянської війни багато жителів брали активну участь у боротьбі з окупантами, білогвардійцями, бандами українських буржуазних націоналістів. За мужність і відвагу, виявлені у боях з ворогом, односельчан Ф. Д. Бабенка і М. Р. Терещука у 1921 році нагороджено орденом Червоного Прапора.

В дуже складних умовах розпочалася відбудова народного господарства. Місцеві підприємства були зруйновані, у скрутному становищі опинилася більшість селянських господарств, не вистачало продовольства, палива, лютували голод, епідемії. На Хабне раз у раз нападали куркульсько-націоналістичні банди. Але ніщо не могло похитнути віру трудящих у Радянську владу, послабити рішучість відбудувати народне господарство.

12 червня 1920 року відбувся волосний з'їзд незаможних селян, який прийняв ряд важливих рішень, зокрема про створення у всіх селах комітетів незаможних селян, участь комнезамів у проведенні продрозверстки, взяття на облік хліба, який куркулі приховували, про боротьбу з бандитизмом тощо. Головою волосного КНС обрали селянина-бідняка з Хабного П. Т. Білька. Рішення з'їзду сприяли широкому залученню трудящих селян до господарського і культурного будівництва[2].

Місцевий комнезам разом з сільрадою восени 1920 року подбали про відкриття початкової школи для дітей, хати-читальні й лікарні. Для цих закладів незаможні селяни власними силами відбудували приміщення. Восени наступного року розпочалися заняття у перших гуртках ліквідації неписьменності серед дорослого населення.

Для економічного відродження села, ліквідації безробіття, поліпшення матеріальних умов життя трудящих велике значення мало створення у 1922 році за рішенням Раднаркому УРСР радгоспу «Хабне».

Того ж року при радгоспі засновано партійний осередок, який впливав не лише на стан справ у господарстві, а й на роботу сільради, комнезаму. Комуністи полум'яним правдивим словом та особистим прикладом організовували маси на подолання труднощів відбудовного періоду. Їх бойовими помічниками були комсомольці, які створили свій осередок на початку 1923 року.

У зв'язку з проведенням адміністративної реформи Хабне з 1923 року стало центром однойменного району. Відбудову народного господарства в основному завершено було на кінець 1925 року. В цей час у Хабному працювали майстерня для ремонту сільськогосподарського реманенту, два парові млини, миловарня. З кожним роком міцнішим ставав радгосп «Хабне».

---

[1] Київський облдержархів, ф. Р-364, оп. 1, спр. 2, арк. 53.
[2] Там же, ф. Р-99, оп. 1, спр. 23, арк. 2, 2-а.

Трудящі повсякденно відчували піклування Радянської влади про їх побут, культуру. Тепер у селі до послуг населення, крім лікарні, була й аптека. Почала працювати ще одна початкова школа. Навчанням було охоплено майже половину дітей шкільного віку. Дорослі оволодівали знаннями у школах і гуртках лікнепу. Ліквідація неписьменності серед населення набирала все більшого розмаху. В день святкування 8-ї річниці Жовтневої революції відбулося урочисте відкриття сельбуду, в якому влаштовувалися доповіді й лекції, концерти і колективні читання літератури, працювали різні гуртки.

Після XV з'їзду ВКП(б) комуністи й комсомольці Хабного проводили велику роботу щодо перетворення в життя ленінського кооперативного плану, підготовки селян до переходу на соціалістичні форми господарювання. Вони роз'яснювали трудівникам села політику Комуністичної партії, спрямовану на колективізацію сільського господарства.

Весною 1929 року в Хабному засновано перший колгосп під назвою «Інтенсивник», а в 1930—1931 рр.— ще три колективних господарства: ім. Ілліча, ім. XII з'їзду Рад та «Червона нива».

Першим колгоспам довелося переборювати чимало труднощів. Особливо позначалось на стані господарств виснаження землі, нестача тягла і відсутність кваліфікованих кадрів. Куркулі й підкуркульники, як тільки могли, шкодили розвитку і зміцненню артілей. Проте, долаючи труднощі, колективні господарства організаційно міцніли, зростав їх авторитет серед селян. У становленні колгоспів виключну роль відіграла Хабненська МТС, організована 1931 року.

У 1933 році всі чотири артілі об'єдналися в одне господарство — ім. Ілліча. У довоєнні роки на його полях вирощувались високі врожаї зернових і технічних культур, прибутковим було і громадське тваринництво. Колгоспний лад забезпечив заможне і культурне життя трудівникам полів і ферм.

За цей же час добрих результатів добився і радгосп «Хабне». Це державне господарство постачало підприємствам легкої промисловості льон-довгунець, а підприємствам харчової промисловості — картоплю, олійні культури, м'ясо, молоко. Праця в радгоспі була продуктивною і добре оплачувалась.

В артілі й радгоспі велику виховну роботу провадили партійні організації, а це мало велике значення для зміцнення трудової дисципліни, розгортання соціалістичного змагання й ударництва. В процесі колективної праці зростали нові люди, до кінця віддані спільній справі, інтересам держави. Колгоспники і працівники радгоспу виявляли справжній ентузіазм в роботі, докладали всіх зусиль для розвитку соціалістичних форм господарювання.

За роки довоєнних п'ятирічок у Хабному було збудовано деревообробну фабрику (1931 р.) та маслозавод (1935 р.). Випускали продукцію також цегельний завод, промартілі.

1938 року Хабне віднесено до категорії селищ міського типу. На той час воно мало широку мережу медичних закладів. Трудящих обслуговували лікарня, поліклініка, амбулаторія, санітарноепідеміологічна станція, зубопротезний кабінет. Працював пологовий будинок.

У Хабному, як і повсюди в нашій країні, були відчутні наслідки культурної революції. Напередодні війни повністю завершилась ліквідація неписьменності серед дорослого населення. Тепер усі робітники й колгоспники стали письменними. Діти шкільного віку навчалися у середній і двох неповносередніх школах. Зросли талановиті місцеві кадри.

У культурному розвитку селища значну роль відігравали будинок культури, два профспілкових клуби, бібліотека, книжковий фонд якої налічував 10 тис. примірників. Широкого розмаху набула художня самодіяльність. Заслужений успіх здобули концерти танцювального колективу клубу деревообробної фабрики та оркестру народних інструментів клубу радгоспу «Хабне». У місцевому кінотеатрі демонструвалися фільми. Селище майже повністю було радіофіковане.

В перші дні Великої Вітчизняної війни разом з усім народом на боротьбу проти ворога стали і трудящі селища. На фронт пішли майже всі чоловіки, серед них чимало добровольців. Ті дорослі, що залишилися, самовіддано працювали на будівництві оборонних споруд для Червоної Армії. Коли фронт наблизився до району, трудящі доклали багато зусиль, щоб евакуювати на Схід державне та колгоспне майно.

23 серпня 1941 року Хабне захопили фашисти[1]. У вересні 1941 року вони розстріляли 398 жителів[2]. Місцеве населення на боротьбу з ворогом організовував підпільний райком партії. У жовтні 1941 року гітлерівцям вдалося заарештувати і розстріляти 28 підпільників.

Та радянські патріоти не припиняли боротьби проти ворога. В кінці 1941 року почала діяти патріотична підпільна група, якою керував лікар комуніст О. П. Сірош. У липні 1942 року була організована ще одна група у складі 45 чол. Її очолював також лікар комуніст В. М. Ноздрін. Місцеві патріоти координували свою діяльність з київським підпіллям та навколишніми партизанськими загонами. Зв'язківцями були З. Т. Мухоїд, Г. Ф. Кульбачний, Ф. П. Лещенко та інші.

Підпільники розповсюджували серед населення зведення Радінформбюро, вели антифашистську агітацію, зривали заходи окупантів щодо збирання продуктів харчування для гітлерівської армії. Підпільники-лікарі робили все можливе, щоб звільняти односельчан від мобілізації на каторжні роботи до Німеччини. Гестапівці натрапили на слід патріотів, заарештували О. П. Сіроша, В. М. Ноздріна, З. Т. Мухоїда та інших. Після звірячих катувань їх розстріляли.

У 1941—1943 рр. в лісах навколо селища діяли партизанські групи та Розважівський партизанський загін. Народні месники знищували ворожих солдат і офіцерів, поліцаїв та інших прислужників окупантів. Весною 1943 року на Полісся прибуло партизанське з'єднання С. А. Ковпака. Місцеві партизани влилися до його складу[3].

Під час тимчасової окупації Хабного гітлерівці розстріляли багато жителів, завдали великої шкоди народному господарству. У повідомленні Радінформбюро від 21 грудня 1943 року зазначалося, що «фашистські виродки не жаліли ні стариків, ні жінок, ні дітей. Гітлерівці знищили цілі сім'ї. Перед очима Ганни Панасівни Петренко німці живими закопали в землю її дітей: Валерика — 4 років і Володю — 6 років. Робітник друкарні М. Сокіл помер від катувань. На каторгу в Німеччину гітлерівці вивезли 170 чоловік»[4].

15 листопада 1943 року підрозділи 143-ї стрілецької дивізії 12-ї армії 1-го Українського фронту визволили селище. В боях з фашистами наші воїни проявили масовий героїзм і відвагу. Старший сержант 297-го окремого винищувального артилерійського дивізіону І. І. Братусь вогнем з гармати знищив 5 танків, 8 дзотів, 120 солдатів і офіцерів. За цей подвиг йому присвоєно звання Героя Радянського Союзу[5].

28 листопада 1943 року комуністи зібралися на перші, після визволення селища, партійні збори. Обговоривши чергові завдання партійної організації, вони закликали трудящих у найкоротші строки ліквідувати наслідки окупації, відновити підприємства, радгосп «Хабне», колгоспи, медичні, навчальні та культурно-освітні заклади, віддати усі сили для священної справи — остаточної перемоги Червоної Армії над ворогом. Заклик партійної організації знайшов гарячу підтримку серед робітників, колгоспників, інтелігенції селища. Комуністи очолили вирішальні ділянки відбудови господарства.

Завдяки самовідданій праці трудящих у 1944 році почали випускати продукцію деревообробна фабрика, цегельний завод і промартілі. Відбудовувалися МТС і маслозавод.

---

[1] Німецько-фашистський окупаційний режим на Україні, стор. 400.
[2] Газ. «Київська правда», 24 грудня 1943 р.
[3] С. А. Ковпак. Від Путивля до Карпат. К., 1961, стор. 149.
[4] Газ. «Правда», 22 грудня 1943 р.
[5] Архів МО СРСР, ф. 33, оп. 793 756, спр. 6, арк. 142.

Поліське. 1969 р.

Багато труднощів виникло перед радгоспом і колгоспами. Колгоспів тепер у селищі було три — ім. Ілліча, ім. Димитрова, ім. XII з'їзду Рад. Не вистачало робочої сили, тракторів, сільськогосподарських машин і посівного матеріалу. Та мобілізовувались усі резерви, допомагали також трудящі Російської Федерації. Навесні 1944 року вони надіслали реманент, насіння, коней. Господарства виростили і зібрали врожай, виконали державний план заготівель картоплі, льону, хліба.

Після визволення селища відкрилася також лікарня, почалися заняття у середній і початкових школах, відновили роботу будинок культури й бібліотека.

Патріотичний рух трудящих за швидку відбудову народного господарства очолювали партійні організації.

Серед тих, хто відбудовував господарство, більшість становили жінки і підлітки. Не шкодуючи сил і часу, вони по-ударному працювали на підприємствах, у радгоспі і колгоспах, брали активну участь у суботниках і недільниках, постійно дбали про всебічну допомогу Червоній Армії. Передова молодь вступала до лав ленінського комсомолу. На початку 1945 року майже на всіх підприємствах, у радгоспі й артілях створено комсомольські організації.

9 травня 1945 року трудящі селища урочисто відзначили перемогу Радянського Союзу над фашистською Німеччиною. У цей день у багатьох сім'ях скорботно згадували тих, хто не повернувся додому. З 586 жителів села, що воювали на різних фронтах Великої Вітчизняної війни, 337 загинуло у боях з ворогом. 249 учасників війни нагороджено орденами й медалями СРСР.

Протягом першої післявоєнної п'ятирічки (1946—1950 рр.) в селищі повністю відбудували усі підприємства. 1948 року радгосп «Хабне» та колгоспи ім. Ілліча, ім. Димитрова, ім. XII з'їзду Рад відновили довоєнні посівні площі. У 1960 році всі артілі об'єдналися в одне велике багатогалузеве господарство — ім. Ілліча.

Багато уваги приділялося поліпшенню медичного обслуговування населення, роботі навчальних і культурно-освітніх закладів.

1958 року селище перейменоване в Поліське. У зв'язку з ліквідацією Поліського району у 1963—1965 рр. селищна Рада була безпосередньо підпорядкована Київському промисловому облвиконкому. Після відновлення наприкінці 1965 року району, Поліське знову стало районним центром.

У 1951—1970 рр. у Поліському було споруджено два нових і докорінно реконструйовано старі підприємства. 1959 року став до ладу льонозавод — одне з найбільших підприємств легкої промисловості Київської області. 1949 року почала роботу швейна фабрика, яка виготовляє чоловічий і жіночий одяг. На базі деревообробної створено меблеву фабрику, замість колишнього райхарчокомбінату — комбінат продтоварів, крохмало-паточний і хлібний заводи, РТС реорганізовано в районне відділення «Сільгосптехніки». За період 1950—1970 рр. випуск валової продукції промисловими підприємствами Поліського збільшився у 4,9 раза.

На підприємствах селища широко розгорнуто соціалістичне змагання за виконання і перевиконання виробничих планів, високопродуктивну працю і підвищення культури виробництва. У 1970 році 19 бригад і 930 робітників удостоєні почесного звання колективів і ударників комуністичної праці. Усі підприємства достроково виконали свої п'ятирічні плани. У Поліському працює державна гідрометеорологічна станція. За високі показники в роботі її працівникам присвоєно звання колективу комуністичної праці.

Значних успіхів досягнуто в галузі сільського господарства. У післявоєнні роки у радгоспі «Хабне» та в колгоспі ім. Ілліча провадиться велика робота щодо спеціалізації і інтенсифікації сільськогосподарського виробництва, підвищення культури землеробства й продуктивності тваринництва, запровадження у виробництво досягнень науки і передового досвіду.

Радгосп «Хабне», центральний відділок якого розташований у Поліському, спеціалізується на вирощуванні хмелю й картоплі та відгодівлі молодняка великої рогатої худоби. Радгосп має 6,6 тис. га сільськогосподарських угідь, з них 3,6 тис. га орної землі. У його розпорядженні 52 трактори, 29 комбайнів, 36 автомашин та інша техніка. Господарство є одним із найбільших хмелярських у республіці. Під хмелем тут зайнято 175 га, або стільки, як в усій Чернігівській області. 1970 року з кожного гектара зібрано по 18 цнт цієї культури. У радгоспі, на основі гребеневого способу садіння й обробітку, вирощують високі врожаї картоплі. Основним методом виробництва дешевого м'яса стала сінно-концентратна відгодівля худоби. Це забезпечує добовий приріст ваги телят у середньому 1015 гр., або більше ніж у півтора рази за звичайної відгодівлі.

Радгосп «Хабне» знаходиться на повному госпрозрахунку. Його прибутки у завершальному році п'ятирічки становили понад 700 тис. крб. За самовіддану працю 7 робітників радгоспу нагороджено орденами й медалями СРСР. Бригадир П. П. Буряченко удостоєний ордена Жовтневої Революції. У післявоєнні роки радгосп «Хабне» 5 разів був учасником Виставки досягнень народного господарства СРСР.

За колгоспом ім. Ілліча закріплено 3 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1,6 тис. га орної землі. Провідною галуззю господарства є м'ясо-молочне тваринництво. На його полях також вирощують льон, хміль, картоплю, зерно. Колгосп має 20 тракторів, 11 комбайнів, 10 автомашин та іншу техніку.

Спеціалізація господарства дає позитивні наслідки. 1970 року тут на кожні 100 га сільськогосподарських угідь вироблено по 250 цнт молока і 90 цнт м'яса. Вирощено також добрий врожай льону, хмелю, картоплі. Грошовий прибуток колгоспу становив 363,3 тис. крб. Це дає можливість здійснювати високу гарантовану оплату трудодня. Колгосп пишається багатьма своїми передовиками праці. П'ять колгоспників нагороджено орденами й медалями СРСР.

За післявоєнні роки значні зміни відбулися і в побуті трудящих, підвищився їх матеріальний добробут та культурно-освітній рівень.

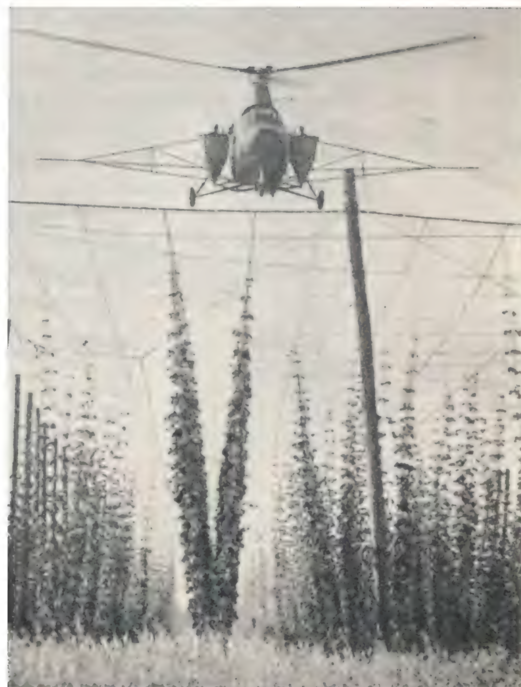
Тепер Поліське стало набагато кращим, ніж воно було до війни. З'явились нові вулиці, споруджено близько 700 житлових будинків, більшість з них має центральне опалення, водопровід. Селище повністю електрифіковане й радіофіковане. Населення дивиться телепередачі з Києва, Москви та інших міст країни.

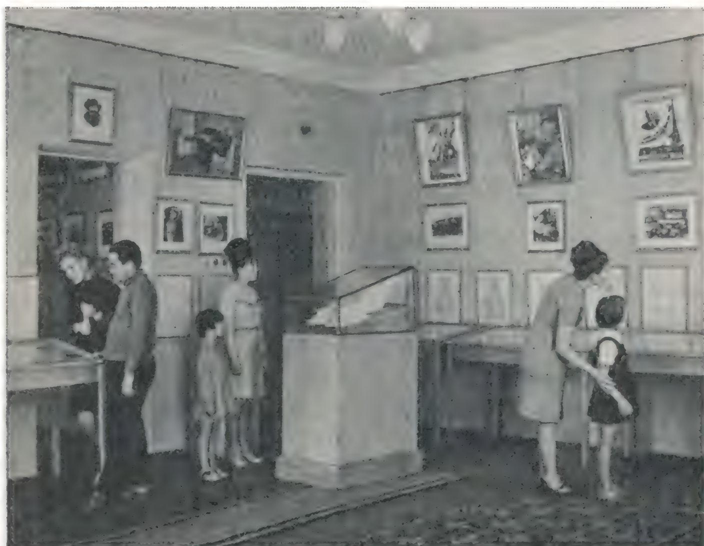
У районному центрі є універмаг, 27 магазинів, кафе, чайна, 6 їдалень. У 1970 році їхній товарообіг становив 6,8 млн. крб., що в порівнянні з 1950 роком більше як у 6 раз.

Розширилась і мережа лікувальних закладів. У Поліському є лікарня з поліклінічним відділенням, пологовий будинок, 5 медпунктів, аптека, санепідстанція. Тут розташована також обласна туберкульозна лікарня на 400 ліжок. Усього в селищі працює 59 лікарів і 199 медичних працівників середнього фаху.

Люблять у Поліському спорт. У добровільних товариствах «Спартак», «Колос» працює 16 секцій. На стадіоні регулярно влаштовують зустрічі футбольних та волейбольних команд, змагання з легкої атлетики.

Обприскування посівів хмелю у радгоспі «Хабне». 1969 р.

Народний музей В. І. Леніна у Поліському. 1969 р.

Уже стало традицією проведення районних спартакіад та легкоатлетичних кросів.

Про високий загальноосвітній рівень трудящих дають уяву підсумки перепису населення у 1970 році. Із загальної кількості жителів 2,9 проц. мають вищу освіту, 27,1 проц. — середню, 70 проц. — неповну середню і початкову освіту. Усі діти охоплені навчанням у середній, двох восьмирічних школах та школі-інтернаті. Для музичного навчання дітей створено спеціальну семирічну школу. Молодь, яка не має середньої освіти, навчається у вечірній і заочній школах. Всього у школах оволодівають знаннями 2885 дітей і молоді, працює 145 учителів. Багато робітників і колгоспників є заочниками вищих і середніх спеціальних навчальних закладів Києва, Москви та інших міст. Усі ці факти особливо переконливі, коли нагадати, що до Жовтневої революції у Хабному більшість населення була неписьменною.

Велику культурно-освітню роботу провадять 2 будинки культури і 5 клубів В них влаштовуються лекції, концерти, вечори відпочинку, працюють гуртки художньої самодіяльності, народний університет культури. У селищі — три бібліотеки (з них — одна дитяча), що налічують 90 тис. томів книг та обслуговують 3100 читачів, широкоекранний кінотеатр, 6 стаціонарних кіноустановок, 1961 року тут відкрито народний музей В. І. Леніна, який здобув широку популярність серед трудящих. Напередодні святкування 100-річчя з дня народження В. І. Леніна його відвідало понад 90 тис. чоловік.

Серед уродженців Поліського є інженери, агрономи, лікарі, учителі, офіцери, вчені. Багато з них трудяться у різних містах і селах країни. Жителі Поліська гордяться тим, що їх землякам вченим П. П. Топчану і П. Я. Буйденку присвоєно почесне звання лауреата Ленінської премії, а виробничникам І. Л. Коту і Б. О. Лудченку за трудові успіхи — почесне звання Героя Соціалістичної Праці.

На підприємствах, у радгоспі, колгоспі, установах працюють 32 первинні партійні організації, що об'єднують 751 комуніста і 22 первинні організації ЛКСМУ, у яких на обліку 809 юнаків і дівчат. Комуністи і комсомольці йдуть в авангарді боротьби трудящих селища за здійснення накреслених партією величних планів будівництва нового суспільства. Велику роботу провадить селищна Рада депутатів трудящих, яка має у своєму складі 10 постійно діючих комісій. Виконком, комісії широко залучають робітників, колгоспників, інтелігенцію до вирішення питань господарчого й культурного будівництва.

Заможно і культурно живуть трудівники Поліського. Вони впевнено крокують у комуністичне майбутнє.

А. О. РУТЕНКО, В. О. БУГАЙЧУК.

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ, ЦЕНТРИ СЕЛИЩНОЇ ТА СІЛЬСЬКИХ РАД ПОЛІСЬКОГО РАЙОНУ

БОБЕ́Р — село, центр сільської Ради, розташоване за 15 км від районного центру і за 30 км від залізничної станції Вільча. Населення — 935 чоловік. Сільській Раді підпорядкований населений пункт Королівка.

У Бобрі — центральна садиба колгоспу ім. Калініна, який має 2,8 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1,9 тис. га орної землі. За успіхи в розвитку сільського господарства 15 колгоспників удостоєні урядових нагород.

У селі є маслозавод, восьмирічна школа, два клуби, бібліотека.

За мужність, виявлену на фронтах Великої Вітчизняної війни, 293 жителі нагороджені орденами й медалями СРСР.

БУ́ДА-ВАРО́ВИЧІ — село, центр сільської Ради, розташоване за 25 км від районного центру і за 6 км від залізничної станції Вільча. Населення — 794 чоловіка.

У селі — відділок радгоспу «Хабне», центральна садиба якого — в Поліському.

Є восьмирічна школа, будинок культури, клуб, бібліотека.

Партійний осередок засновано 1923 року. Восени 1942 року в Буді-Варовичах діяла підпільна патріотична група. За бойові заслуги у Великій Вітчизняній війні 50 жителів села удостоєні урядових нагород.

ВАРО́ВИЧІ — село, центр сільської Ради, розташоване за 20 км від районного центру і за 12 км від залізничної станції Вільча. Населення — 1198 чоловік. Сільській Раді підпорядковане с. Ковшилівка.

На території Варовичів і Ковшилівки міститься відділок радгоспу «Хабне». За самовіддану працю 78 передовиків виробництва нагороджені орденами й медалями СРСР.

У Варовичах є середня школа, будинок культури, дві бібліотеки, лікарня.

В історичних документах село вперше згадується 1543 року.

1923 року організовано партійний осередок.

В універсальному магазині у селі Бобрі. 1969 р.

На Вільчинському лісопункті. 1970 р.

156 жителів села — учасників Великої Вітчизняної війни — нагороджені орденами й медалями СРСР.

ВІ́ЛЬЧА — селище міського типу (з 1958 р.), розташоване за 17 км від районного центру. Залізнична станція. Населення — 2200 чоловік. Селищній Раді підпорядкований населений пункт Становище.

У Вільчі розміщені бригада колгоспу ім. Ілліча, відділок радгоспу «Хабне», деревообробний та лісопильний заводи. За успіхи в розвитку промисловості й сільського господарства 112 передовиків праці удостоєні урядових нагород.

У селищі є середня й початкова школи, два клуби, три бібліотеки, лікарня.

За мужність, виявлену на фронтах Великої Вітчизняної війни, 96 жителів нагороджені орденами й медалями СРСР.

ВОВЧКІ́В — село, центр сільської Ради, розташоване за 19 км від районного центру і за 35 км від залізничної станції Вільча. Населення — 740 чоловік. Сільській Раді підпорядковані населені пункти Буда-Вовчківська, Пухове й Стовпне.

На території Вовчків — центральна садиба колгоспу ім. Леніна, за яким закріплено 4,1 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 3,5 тис. га орної землі. За самовіддану працю 7 колгоспників нагороджені орденами й медалями СРСР.

У селі є середня школа, клуб, бібліотека.

У 1942—1943 рр. в селі діяла підпільна патріотична група, яку очолювали Г. Г. Мухоїд і П. П. Орешич. За активну участь у Великій Вітчизняній війні 143 жителі удостоєні урядових нагород.

ГОРОДЕ́ЩИНА (стара назва — Михайлівка) — село, центр сільської Ради, розташо-

Виступ агіткультбригади на польовому стані колгоспу ім. В. І. Леніна с. Вовчків. 1970 р.

ване за 23 км від районного центру. Населення — 250 чоловік. Сільській Раді підпорядковані населені пункти Володарка й Дубова.

У Городещині міститься бригада колгоспу ім. Петровського, центральна садиба якого — в селі Володарці. За успіхи в розвитку сільського господарства 7 передовиків праці нагороджені орденами й медалями СРСР, серед них ланкова С. Т. Яковенко удостоєна ордена Леніна.

У селі є початкова школа, клуб, бібліотека.

55 жителів — учасників Великої Вітчизняної війни — мають урядові нагороди. Уродженцеві села Дубової Б. Е. Голубовському присвоєно звання Героя Радянського Союзу.

ДЕНИ́СОВИЧІ — село, центр сільської Ради, розташоване за 47 км від районного центру і за 15 км від залізничної станції Товстий Ліс. Населення — 532 чоловіка.

У Денисовичах знаходиться відділок радгоспу «Хабне» та лісгосп.

У селі — восьмирічна школа, клуб, бібліотека.

За мужність, виявлену на фронтах Великої Вітчизняної війни, 63 жителі нагороджені орденами й медалями СРСР.

ДІБРО́ВА (колишня назва Кабани) — село, центр сільської Ради, розташоване за 25 км від районного центру і за 12 км від залізничної станції Товстий Ліс. Населення — 1266 чоловік.

У Діброві — центральна садиба колгоспу ім. Куйбишева, який має 3,4 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1,7 тис. га орної землі. 3 колгоспники відзначені урядовими нагородами, серед них Л. С. Кириленко нагороджена орденом Жовтневої Революції. Працює цегельний завод.

У селі є середня школа, клуб, бібліотека, лікарня.

За бойові заслуги у Великій Вітчизняній війні 117 жителів удостоєні урядових нагород.

ЖОВТНЕ́ВЕ (до 1925 р.— Святоцьке) — село, центр сільської Ради, розташоване за 8 км від районного центру і за 23 км від залізничної станції Вільча. Населення — 571 чоловік.

У Жовтневому розміщена бригада колгоспу «Зоря комунізму», центральна садиба якого — в селі Володимирівці.

У селі є восьмирічна школа, клуб, бібліотека.

Під час громадянської війни жителі села створили партизанський загін під командуванням П. М. Садового, який воював проти іноземних загарбників і куркульсько-націоналістичних банд. За бойові заслуги в громадянській війні П. М. Садовий нагороджений орденом Червоного Прапора.

У Великій Вітчизняній війні брали участь 189 жителів села. Всі вони нагороджені орденами й медалями СРСР.

ЗАЛИША́НИ — село, центр сільської Ради, розташоване за 31 км від районного центру. Населення — 350 чоловік. Сільській Раді підпорядковані населені пункти Вересня, Войкове, Слобода Леніна.

Колгосп «Перемога» має 3,2 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2,5 тис. га орної землі. За успіхи в розвитку сільського господарства 5 колгоспників відзначені урядовими нагородами.

У селі є восьмирічна школа, будинок культури, бібліотека.

175 жителів — учасників Великої Вітчизняної війни — мають урядові нагороди.

На території Залишан збереглося середньовічне городище, обнесене валом.

КЛИВИ́НИ — село, центр сільської Ради, розташоване за 27 км від районного центру і за 7 км від залізничної станції Товстий Ліс. Населення — 331 чоловік. Сільській Раді підпорядковані населені пункти Весняне й Стара Рудня.

У Кливинах міститься виробнича бригада колгоспу ім. Куйбишева, центральна садиба якого — в селі Діброві.

У селі є початкова школа, клуб, бібліотека.

За мужність, виявлену на фронтах Великої Вітчизняної війни, 47 жителів нагороджені орденами й медалями СРСР.

КРАСЯ́ТИЧІ — село, центр сільської Ради, розташоване за 25 км від районного центру і за 45 км від залізничної станції Вільча. Населення — 919 чоловік. Сільській Раді підпорядковані населені пункти Міхлівщина і Чапаєве.

У Красятичах — центральна садиба колгоспу ім. 40-річчя Жовтня, за яким закріплено 2,5 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2,2 тис. га орної землі. За успіхи в розвитку сільського господарства 33 колгоспники нагороджені орденами й медалями СРСР. Серед них відзначені орденом Леніна доярка К. І. Давидюк, орденом Жовтневої Революції — тракторист І. Д. Ревенчук.

У селі є восьмирічна школа, клуб, бібліотека.

Під час визвольної війни українського народу 1648—1654 рр. у Красятичах відбулося повстання селян проти польської шляхти.

За бойові заслуги у Великій Вітчизняній війні 111 жителів удостоєні урядових нагород.

ЛУБ'Я́НКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 36 км на північний схід від районного центру і за 7 км від залізничної станції Товстий Ліс. Населення — 1030 чоловік. Сільській Раді підпорядковані населені пункти Бовище й Вільшанка.

Колгосп «Дружба» має 1,9 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 0,9 тис. га орної землі.

У селі є восьмирічна школа, клуб, бібліотека.

Луб'янка заснована у другій половині XIX ст. У грудні 1897 року селяни розгромили маєток місцевого поміщика. Вони брали активну участь у революції 1905—1907 рр.

196 жителів — учасників Великої Вітчизняної війни — нагороджені орденами й медалями СРСР.

ЛУГОВИКИ́ — село, центр сільської Ради, розташоване за 6 км від районного центру і за 22 км від залізничної станції Вільча. Населення — 832 чоловіка. Сільській Раді підпорядковані населені пункти Стеблі, Фабриківка, Червона Зірка.

Колгосп ім. Кірова має 2 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1,8 тис. га орної землі. За самовіддану працю 3 колгоспники нагороджені орденами й медалями СРСР. Серед них ланкова М. С. Довжик відзначена орденом Леніна.

У селі є восьмирічна школа, два клуби, дві бібліотеки.

В писемних джерелах село вперше згадується в 1719 році. Назву дістало від річки Лугової.

У Великій Вітчизняній війні брало участь 286 жителів. Усі вони нагороджені орденами й медалями СРСР.

МАКСИМО́ВИЧІ — село, центр сільської Ради, розташоване за 18 км від районного центру і за 38 км від залізничної станції Вільча. Населення — 1255 чоловік.

Колгосп ім. Леніна має 2,1 тис. га сільськогосподарських угідь, з них 1,2 тис. га орної землі.

У селі — восьмирічна школа, клуб, бібліотека, лікарня.

Вперше Максимовичі згадуються в люстрації Чорнобильського замку під 1570 роком. В 90-х роках XVI ст. жителі брали участь у селянсько-козацькому повстанні під керівництвом С. Наливайка.

1875 року жителі Максимовичів спорядили ходаків на чолі з Ф. Й. Богданом до Петербургу зі скаргою на поміщика. У столиці ходаки побували у сенаті, міністерстві юстиції і земельному комітеті. Тут обіцяли розглянути скаргу. Відтоді минуло кілька місяців, але відповіді селяни не одержали. Довелося Богданові знову вирушати до Петербурга. Йому вдалося під час параду військ у Москві вручити скаргу особисто цареві. Дії Богдана не залишилися поза увагою властей. Він був заарештований і висланий етапом до місця проживання. Восени 1877 року до Максимовичів прибув чиновник з губернії, щоб схилити селян «на мирову». Але «мирової» не вийшло. Щодо Богдана, то він був знову заарештований і висланий до Вятської губернії. Там він познайомився з великим російським письменником В. Г. Короленком, якому розповів всю правду про боротьбу за землю, про втрачену віру в царя. В. Г. Короленко, який теж відбував заслання, написав твір «Історія мого сучасника», в якому правдиво розповів про поневіряння селянина-ходака.

Під час Великої Вітчизняної війни жителі брали участь у партизанському загоні «За Батьківщину», що діяв на Поліссі. 70 учасників війни відзначені урядовими нагородами. Звання Героя Радянського Союзу присвоєно правнукові Ф. Й. Богдана — Л. В. Недогибченку.

МАРТИ́НОВИЧІ — село, центр сільської Ради, розташоване за 21 км від районного центру і за 24 км від залізничної станції Вільча. Населення — 1672 чоловіка.

У Мартиновичах — центральна садиба колгоспу «Батьківщина», який має 2,7 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1,3 тис. га орної землі. За успіхи в розвитку сільського господарства 16 колгоспників нагороджені орденами й медалями СРСР. Серед них зоотехнік М. Д. Кравченко удостоєний ордена Жовтневої Революції.

У селі є середня школа, клуб, дві бібліотеки.

В історичних документах село вперше згадується 1498 року.

За мужність, виявлену на фронтах Великої Вітчизняної війни, 179 жителів мають урядові нагороди.

У дитячій консультації с. Максимовичів. 1969 р.

МАР'Я́НІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 9 км від районного центру і за 25 км від залізничної станції Вільча. Населення — 826 чоловік. Сільській Раді підпорядковане с. Зелена Поляна.

Тут розміщена центральна садиба колгоспу «Україна», за яким закріплено 3,8 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2,6 тис. га орної землі. За самовіддану працю 11 колгоспників нагороджені орденами й медалями СРСР, серед них бригадир В. О. Овдієнко, ланкова Н. Д. Ющенко — орденом Леніна.

У селі є восьмирічна школа, клуб, бібліотека.

149 жителів — учасників Великої Вітчизняної війни — удостоєні урядових нагород.

МЛА́ЧІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 15 км від районного центру. Населення — 853 чоловіка.

У Млачівці знаходиться бригада колгоспу «Україна», центральна садиба якого — у Мар'янівці. Село славиться роботами майстрів української народної художньої вишивки. На базі місцевої сировини працює цегельно-черепичний завод.

У селі є середня школа, два клуби, дві бібліотеки.

За активну участь у Великій Вітчизняній війні 54 жителі нагороджені орденами й медалями СРСР.

НО́ВИЙ МИ́Р (до 1927 р.— Павловичі) — село, центр сільської Ради, розташоване за 25 км від районного центру. Населення — 1083 чоловіка.

На території села — відділок радгоспу «Хабне».

У Новому Мирі є восьмирічна школа, клуб, бібліотека.

Село відоме з 1634 року.

У Великій Вітчизняній війні брали участь 240 жителів. Усі вони нагороджені орденами й медалями СРСР.

РА́ГІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 6 км від районного центру і за 19 км від залізничної станції Вільча. Населення — 1158 чоловік. Сільській Раді підпорядковано населені пункти Котовське, Шевченкове, Ясен.

Колгосп «Прогрес» має 2,6 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1,9 тис. га орної землі. За самовіддану працю 6 колгоспників нагороджені орденами й медалями СРСР.

У Рагівці є восьмирічна школа, клуб, три бібліотеки.

За мужність, виявлену на фронтах Великої Вітчизняної війни, 135 жителів мають урядові нагороди.

РА́ДИНКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 27 км від районного центру і за 45 км від залізничної станції Вільча. Населення — 934 чоловіка. Сільській Раді підпорядковано населені пункти Буда-Радинська, Нівецьке, Омелянівка, Федорівка, Черемошна.

Тут міститься центральна садиба колгоспу «Світанок», який має 3 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1,8 тис. га орної землі. За самовіддану працю свинарка К. С. Лишиленко нагороджена орденом Леніна.

У Радинці є середня школа, клуб, бібліотека.

Село засноване в кінці XVIII століття. Назву дістало від річки Радика.

67 жителів — учасників Великої Вітчизняної війни — удостоєні урядових нагород.

СТЕ́ЩИНА — село, центр сільської Ради, розташоване за 30 км від районного центру і за 45 км від залізничної станції Вільча. Населення — 574 чоловіка. Сільській Раді підпорядковане с. Калинівка.

Колгосп «Дружба» має 1,8 тис. га сільськогосподарських угідь, з них 1,4 тис. га орної землі.

У селі є середня школа, клуб, дві бібліотеки.

1921 року створено партійний, а наступного — комсомольський осередки.

За активну участь у Великій Вітчизняній війні 60 жителів відзначені орденами й медалями СРСР.

ТАРА́СИ — село, центр сільської Ради, розташоване за 7 км від районного центру і за 25 км від залізничної станції Вільча. Населення — 760 чоловік. Сільській Раді підпорядковане с. Володимирівка.

На території Тарасів розташована виробнича бригада колгоспу «Зоря комунізму», центральна садиба якого — у Володимирівці. За успіхи в розвитку сільського господарства 11 колгоспників нагороджені орденами й медалями СРСР.

У Тарасах працюють восьмирічна школа, клуб, бібліотека.

57 жителів — учасників Великої Вітчизняної війни — удостоєні урядових нагород.

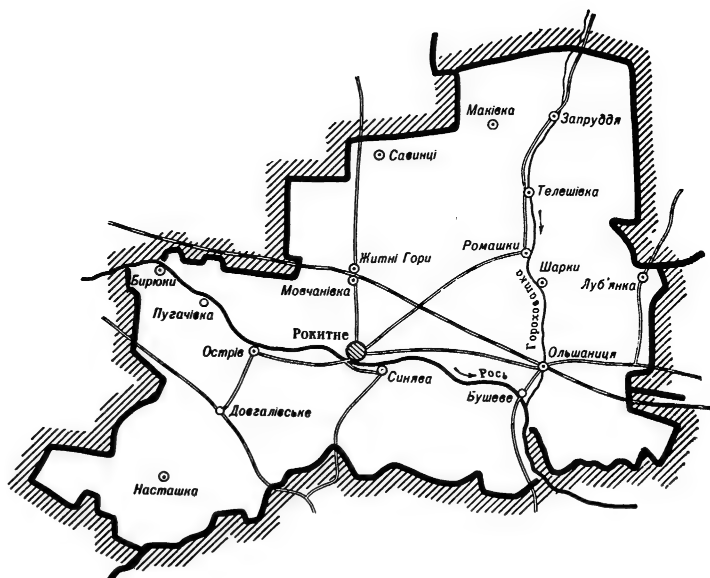
ШКНЕ́ВА — село, центр сільської Ради, розташоване за 21 км від районного центру і за 36 км від залізничної станції Вільча. Населення — 368 чоловік. Сільській Раді підпорядковані населені пункти Військове, Нова Марківка, Стара Марківка.

Колгосп ім. Щорса має 2 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1,6 тис. га орної землі. За самовіддану працю 50 передовиків колгоспного виробництва нагороджені орденами й медалями СРСР.

У селі є восьмирічна школа, клуб, бібліотека.

За мужність, виявлену на фронтах Великої Вітчизняної війни, 44 жителі відзначені урядовими нагородами.

РОКИТНЯНСЬКИЙ РАЙОН

РОКИТНЕ

Рокитне — селище міського типу, центр однойменної селищної Ради, залізнична станція. Розташоване вздовж невеликої річки Рокити та Росі. Відстань до Києва 123 км. Населення — 5394 чоловіка.

Рокитне — центр району, площа якого 630 кв. км, населення 43 038 чоловік. На території району — 1 селищна та 14 сільських Рад депутатів трудящих, яким підпорядковано 22 населені пункти. В економіці району провідне місце належить землеробству, розвинуто тваринництво. У районі — 14 колгоспів, 2 радгоспи, 12 промислових підприємств. Мережа охорони здоров'я налічує 5 лікарень, протитуберкульозний диспансер, 20 фельдшерсько-акушерських пунктів. У системі народної освіти — 11 середніх, 9 восьмирічних, 7 початкових, вечірня й заочна школи. Культурно-освітню роботу ведуть 8 будинків культури, 21 клуб, 40 бібліотек, 30 стаціонарних кіноустановок, з них 2 широкоекранних.

На території міста, лівому березі річки Рокити, виявлено залишки трьох поселень черняхівської культури.

В актових документах є згадки, що наприкінці XV — початку XVI ст. територія між річками Гороховаткою й Рокитою називалася пустелею Бовкуном або Бовкунським лісом (в інших джерелах — Болгун). В той час тут подекуди траплялися села, серед яких названі Рокитне й Ольшаниця. Спочатку ними володів боярин Роман, потім — його сини й родичі. Від частих нападів татар, зокрема після битви з ними під Ольшаницею в 1527 році, села занепали, а попередні власники їх покинули[1].

У другій половині XVI ст. Рокитне та інші населені пункти, розташовані на південь від Білої Церкви, стали місцем проживання українських козаків, які вели боротьбу проти турецько-татарської агресії. Є відомості, що у 80-х роках Рокитне було визнане королем Речі Посполитої як маєток одного з ватажків реєстрових козаків К. Косинського[2]. Права К. Косинського на Рокитне підтвердив польський

---

[1] П. Г. Клепатский. Очерки по истории Киевской земли, т. 1, стор. 408, 409.
[2] Архив Юго-Западной России, ч. 7, т. 3, стор. 127.

король і в 1590 році. Але вже тоді до багатих земель Рокитного й суміжних сіл потяглися ненаситні магнати Острозькі. Білоцерківський староста князь Я. Острозький загарбав Рокитне і згодом добився від короля привілею на володіння ним. Свавілля щодо козацького населення та його визначного ватажка викликало невдоволення серед козаків і стало приводом до походу реєстрових козаків на чолі з К. Косинським на Білу Церкву і розгрому маєтку білоцерківського підстарости князя Курцевича-Булиги[1]. Цей виступ поклав початок першому великому селянсько-козацькому повстанню 1591—1593 рр. проти української й польської шляхти на Україні.

Після поразки повстання магнати Острозькі остаточно загарбали Рокитне й перетворили його у своє володіння, запровадили тяжкі феодальні повинності.

У 1616 році королівські люстратори хотіли зробити Рокитне державним володінням, але князь Я. Острозький пред'явив документи як його власник. Згодом, після смерті Я. Острозького, в 1620 році Рокитне стало власністю магната Д. Заславського. Навколишні землі перетворилися на об'єкт гострих суперечок і частих сутичок між новим власником і князем К. Любомирським, який був білоцерківським старостою[2]. Тривалі суперечки за Рокитне та його землі супроводилися численними наїздами, грабуванням і жорстоким знущанням шляхти з трудящих.

Жителі Рокитного на багато років опинилися в ярмі важкого соціального й національного гніту. Містечко не раз ставало ареною грізних селянсько-козацьких повстань проти польської і української шляхти. Воно згадується, зокрема, в щоденниках польських комісарів, які брали участь у придушенні виступів козаків 1625 року[3].

В ті часи рокитнянцям неодноразово доводилося захищати свої землі і від спустошливих нападів кримських татар. У кінці вересня 1626 року козацьке військо на чолі з М. Дорошенком після переможної битви з татарською ордою під Білою Церквою оточило в районі містечка на болоті великий загін Бажур-султана й повністю знищило його. Загинуло близько десяти тисяч татар.

У другій чверті XVII ст. Рокитне було значним населеним пунктом, що мав замок. Тут постійно відбувалися ярмарки й торги.

Населення містечка брало активну участь у визвольній війні українського народу 1648—1654 рр. під проводом Б. Хмельницького. Під час війни Б. Хмельницький кілька разів перебував зі своїми військами в Рокитному. Після тяжкої поразки під Берестечком, в укріпленому козаками Рокитнянському замку стояв військовий гарнізон, поселилася козацька старшина, а біля річки Гороховатки розмістився військовий козацький табір[4]. 10 вересня 1651 року Б. Хмельницький у Рокитному прийняв посланця коронного гетьмана Польщі Потоцького полковника Маховського, який сюди прибув з умовами перемир'я. Тут було погоджено, що переговори й підписання угоди буде проведено у Білій Церкві.

У січні 1654 року до Рокитного приїжджав представник російського посольства стольник Л. Лопухін, який приводив тут населення до присяги на вірність Російській державі[5]. Члени посольства зробили опис укріплень Рокитного. На той час тут було два частоколи з проїжджими й глухими вежами, а навколо них тягнувся глибокий рів. В укріпленні стояли велика мідна і 7 малих залізних пищалей із запасом свинцю та пороху[6].

Після возз'єднання України з Росією Рокитне стало сотенним містечком Білоцерківського полку. В ньому проживало: козаків — 171, міщан — 188. За кількістю жителів Рокитне поступалося тільки перед Білою Церквою й Ставищами[7].

---

[1] Визвольна війна 1648—1654 рр. і возз'єднання України з Росією. К., 1954, стор. 30.
[2] Архив Юго-Западной России, ч. 7, т. 3, стор. 127—129.
[3] Журн. «Киевская старина», 1889, № 10, стор. 54.
[4] Słownik geograficzny Królestwa Polskiego, t. 9. Warszawa, 1888, стор. 706.
[5] Воссоединение Украины с Россией, т. 3, стор. 517.
[6] Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России, т. 10, стор. 796.
[7] І. П. Крип'якевич. Богдан Хмельницький, стор. 298.

Жителі Рокитного активно боролися проти шляхетської Польщі та зрадників українського народу І. Виговського й П. Тетері, які намагалися відірвати Україну від Росії. Під час визвольного повстання 1664—1665 рр. на чолі з Сулимкою і Вареницею під Рокитним стався великий бій, у якому загинув народний ватажок Сулимка[1].

Поразка шляхетської Польщі у війні з Туреччиною, грізні удари народних повстань привели до ослаблення феодального гніту на півдні Київщини. Шляхта звідси втекла і в багатьох місцях були поновлені козацькі привілеї. Так, після Бучацького мирного договору 1672 року Рокитне тимчасово стає козацьким містом; його населення й далі чинило мужній опір турецьким загарбникам та їх спільникові гетьману Правобережної України П. Дорошенкові[2]. Під час цієї боротьби містечко було надзвичайно спустошене турецько-татарськими нападами. Тому тут польська влада дозволяла осідати поселенцям. Для посилення оборони кордонів Польщі поселенцям надавались деякі привілеї, визнавались козацькі права. Проте поступки шляхти були тимчасові.

Протягом наступного століття Рокитним володіли різні магнати, за нього виникали часті суперечки й судові конфлікти. Боротьба феодалів ще більше погіршувала становище поневоленого населення, переважну більшість якого складали селяни-кріпаки. З кожним роком побори й податки зростали, кріпосне право набирало найжорстокіших форм.

Містечко й навколишні села неодноразово були свідками та учасниками гострої боротьби козаків і селян проти польських магнатів і шляхти. Чимало рокитнянців вливалися у загони гайдамаків, які громили поміщицькі маєтки, виганяли шляхту. Серед активних учасників Коліївщини, яких судила одненська комісія, були жителі Рокитного — Лихогруденко й Роговський[3]. Шляхетський суд присудив першому відтяти голову, а другого — четвертувати[4].

З кінця XVIII ст., коли Правобережна Україна ввійшла до складу Росії, Рокитне перебувало у Васильківському повіті Київської губернії. Шляхтич Карвицький продав містечко графу К. Браницькому[5].

Після розгрому Наполеона і повернення царської армії з-за кордону в Рокитному розквартирувалася бригада легкої артилерії, в складі якої було чимало учасників Вітчизняної війни — майбутніх декабристів. 27 січня 1826 року тут арештували активного члена «Товариства з'єднаних слов'ян», командира 2-ї роти 9-ї артилерійської бригади підполковника О. К. Берстеля (1788—1830)[6].

Нові власники Рокитного зробили все, щоб перетворити населення в кріпаків. У середині XIX ст. в числі його жителів уже не лишилося жодного вільного селянина.

В маєтку Браницького у Рокитному разом з с. Юзефівкою (пізніше Йосипівка) 1856 року налічувалося 878 селян-кріпаків. Із 258 дворів 18 були тяглими, 150 — пішими і 90 — городниками[7]. Для тяглових господарств, що мали коней або волів, запроваджувалися чотири дні панщини на тиждень: три дні тяглових і один жіночий. Півтяглові господарства, що мали половинні наділи, відбували пішу панщину — два дні чоловічі і один день жіночий на тиждень. Крім того, селяни відробляли на користь поміщиків значну кількість т. зв. згінних днів.

Селяни Рокитного не мирились із своїм безправним становищем і вели боротьбу за звільнення від кріпосницького гніту. Вони взяли участь у масовому антикріпосницькому повстанні, відомому в історії під назвою Київської козаччини. Уже в середині березня 1855 року селяни, складаючи списки козаків, відмовлялися виконувати панщину і розпорядження урядовців. На придушення цього руху кинуто царське

[1] М. Костомаров. Історичні монографії, т. 14. Тернопіль, 1892, стор. 28.
[2] М. Костомаров. Руїна. Львів, 1894, стор. 63.
[3] Український архів, т. 2, стор. 319, 388.
[4] Журн. «Киевская старина», 1890, № 5, стор. 281—282.
[5] Газ. «Киевские губернские ведомости», 24 березня 1856 р.
[6] Рух декабристів на Україні, стор. 67, 94.
[7] Київський облдержархів, ф. 4, оп. 99, спр. 1800, арк. 19.

військо. За свідченням сучасника, «з військом приїхало 10 парокінних возів з лозами в палець завтовшки і в 4—5 арш. завдовжки», якими били непокірних селян[1]. Багато повстанців арештували і кинули до в'язниці.

Незважаючи на жорстоку розправу, селяни й далі продовжували боротьбу за звільнення від кріпосницької залежності. Як тільки стало відомо про реформу 1861 року, багато селян-кріпаків Рокитного перестали працювати на поміщика, відмовлялися сплачувати викупні платежі, виконувати відробітки й переховувалися в лісах[2].

Реформа не виправдала сподівань селян. Городники не одержали польової землі, піші одержали основний наділ, що дорівнював 7 десятинам, а тяглі — 12 десятин. За землю селяни протягом 49 років повинні були сплачувати щорічно 3367 крб., що становило 19 крб. 30 коп. на основний і 30 крб. 38 коп. на «тяглий» наділ[3]. Для більшості селянських господарств такі викупні платежі були непосильними, що спричинялося до хронічної заборгованості.

У пореформений період колишні кріпаки все більше втягувалися в товарно-грошові відносини. Через містечко йшли шляхи з Богуслава на Білу Церкву і з Василькова на Таращу. Один раз на два тижні в Рокитному збирався базар. Селяни вивозили продавати хліб, худобу, а купували товари місцевих ремісників, одяг, речі домашнього вжитку й бакалійні товари, привезені купцями з Богуслава та інших міст. Місцеві чумаки доставляли сіль, рибу та інші товари з Криму й Дону.

В 60-х роках XIX ст. дещо прискорився розвиток промислового виробництва. В Рокитному з'явилися майстерні, невеликі заводи для переробки сільськогосподарської сировини. На початку 70-х років споруджено невеликий пивоварний завод, 2 водяних млини. Розширилося ремісниче виробництво: в Рокитному працювало 37 ремісників[4]. Протягом 80-х років почали діяти медоварний, миловарний і цегельний заводи. Це були напівкустарні підприємства, на яких працювало по кілька робітників. Активізувалася торгівля.

Розвиток капіталістичних форм господарства, ріст внутрішньої торгівлі та втягування Київщини в систему загальноросійського ринку, що особливо посилилося після прокладення Південно-Західної залізниці, дещо позначились на економіці й побуті Рокитного. Воно стало типовим периферійним містечком, де переважали дрібні підприємці, купці й лихварі.

В містечку разом з присілком Юзефівкою на 1900 рік налічувалося 864 двори (5625 жителів). Із 4983 десятин землі 2441,5 — належала поміщикам, близько 127 — церкві, 2407,5 — селянам[5]. Поміщики Рего та Юзеф Візерський володіли 1300 десятинами землі. Більшість селян мала всього від 0,5 до 3 десятин на двір.

На початку XX ст. становище місцевого трудового населення значно погіршилося. Воно брало участь у першій російській буржуазно-демократичній революції 1905—1907 рр. Тут відбулися політичні виступи проти царизму. Так, 17 вересня 1905 року група молоді, яка підлягала призову в армію, саботувала цей захід і готувала демонстрацію під гаслом «Геть самодержавство»![6]. Але поліція зірвала їх виступ. Пізніше за участь у революційних виступах жителів містечка А. Дзівановського та Орловського було заслано до Сибіру.

Столипінська аграрна реформа посилила класове розшарування, прискорила перетворення селян на сільських пролетарів і напівпролетарів. Про це свідчать дані земської статистики. 1912 року із 679 господарств Рокитного більше половини мали земельні наділи менше 4 десятин. Серед господарств з наділом до 2 десятин, яких на-

[1] С. Шамрай. Київська козаччина 1855 року, стор. 74—76.
[2] Н. Н. Лещенко. Крестьянское движение на Украине в связи с проведением реформы 1861 года (60-е годы XIX ст.), стор. 195; Отмена крепостного права на Украине, стор. 313.
[3] Київський облдержархів, ф. 4, оп. 99, спр. 1800, арк. 4—19, 22—27.
[4] Календарь Юго-Западного края на 1873 год, стор. 412.
[5] Список населенных мест Киевской губернии, стор. 557.
[6] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 274, оп. 1, спр. 1220, арк. 10—12.

лічувалося 248, зовсім не мали худоби 76. А тим часом 25 заможних господарств мали землі по 9 і більше десятин і по 8—10 голів худоби[1]. Безземельні й малоземельні господарства, позбавлені власного тягла й худоби, були приречені на злидні і постачали дешеву робочу силу в поміщицькі економії Браницьких, куркулям, поповнювали зростаючі лави сільського та фабрично-заводського пролетаріату.

В Рокитному напередодні першої світової війни працювали понад 20 дрібних промислових підприємств, на яких було зайнято близько 100 найманих робітників. Приватна торгівля зосереджувалася в руках понад 110 власників дрібних крамниць[2]. Всі вони брали активну участь у ярмарках навколишніх міст і містечок, особливо в рокитнянських ярмарках, які відбувалися двічі на місяць і відзначалися низькими цінами на сільськогосподарську продукцію.

Дореволюційне Рокитне було занедбаним, глухим закутком Київської губернії. Царизм, місцева буржуазія та її земські установи майже нічого не робили для піднесення культурно-освітнього рівня трудящих, охорони їх здоров'я. В кінці XIX ст. у містечку відкрили лікарню з одним лікарем і одним фельдшером. Крім Рокитного, вони ж обслуговували також навколишні села. Практично медичною допомогою могло користуватися тільки заможне населення. В 1862 році тут відкрили однокласну початкову школу, в якій один учитель навчав близько 40 дітей. У 1902 році школа стала двокласною.

Великим тягарем для населення стала перша світова імперіалістична війна, яка ще більше посилила зубожіння трудящих.

Звістка про перемогу Лютневої буржуазно-демократичної революції і повалення царизму, мужню боротьбу пролетаріату Росії на чолі з більшовиками швидко дійшла до Рокитного. Уже весною 1917 року майже в кожному селі були люди, які читали більшовицькі газети, листівки. Селяни мітингували, вимагали революційного вирішення аграрного питання[3].

Літом 1917 року селяни перейшли до активних дій. Вони нападали на маєтки Браницьких, відбирали млини, рубали ліс, пасли худобу на поміщицьких сіножатях. На вимогу селян виконком Рокитнянської волосної Ради в червні 1917 року ухвалив: збирати хліб на поміщицьких ланах не жатками, а вручну за третій і четвертий сніп[4].

Ставленики контрреволюційного Тимчасового уряду на Київщині робили відчайдушні спроби зберегти маєтки Браницьких та інших землевласників. Щоб придушити виступи селян, начальник Васильківської повітової міліції телеграмою від 18 липня 1917 року просив Київського губернського комісара «негайно надіслати в Рокитне дільничому начальнику міліції взвод козаків для сприяння виконанню судового рішення про відібрання у селян млина і захопленого лісу графині Браницької в Прусах»[5]. Та зупинити революційний рух трудящих вже ніхто не міг.

Дізнавшись про перемогу Жовтневого збройного повстання в Петрограді та утворення Радянського уряду на чолі з В. І. Леніним, трудящі Рокитного посилили боротьбу проти буржуазно-націоналістичної Центральної ради.

У січні 1918 року в Рокитному був створений волосний ревком. Активними пропагандистами перших заходів Радянської влади стали вчитель Ткачук, робітник Костецький і студент Ісаков. Але весною того ж року Рокитне захопили німецько-австрійські війська та їхні прихвостні — українські буржуазні націоналісти. Трудящі Рокитного під проводом більшовиків боролися проти окупантів. У березні 1918 року в районі села, недалеко від залізничної станції, відбувся бій повстанців с. Синяви і навколишніх сіл із загоном німців і гайдамаків, в результаті

---

[1] Итоги переписи скота у сельского крестьянского населения Киевской губернии в 1912 году, стор. 76.
[2] Весь Юго-Западный край, стор. 510.
[3] Великий Жовтень на Київщині, стор. 344.
[4] 1917 год на Киевщине. Хроника событий, стор. 147.
[5] Борьба за власть Советов на Киевщине (март 1917 г.— февраль 1918 г.), стор. 228.

якого Рокитне й станція стали вільними. Учасники повстання захопили багато гвинтівок і кулеметів. Німецьке командування направило у район повстання військо з артилерією і бронепоїздом. Повстання було придушене[1].

Трудящі Рокитного взяли активну участь в одному з найбільших повстань проти німецько-австрійських окупантів і їх прислужників улітку 1918 року. Багато жителів села разом з партизанськими загонами відступили через Полтавську губернію до кордонів РРФСР, де восени в «нейтральній зоні» влилися у Першу Українську Радянську дивізію і разом з таращанцями склали ядро легендарного Таращанського полку, яким командував В. Н. Боженко.

Після вигнання з Київщини німецько-австрійських окупантів, а потім буржуазно-націоналістичної Директорії більшовики Рокитного вийшли з підпілля. 10 березня 1919 року в Рокитному створили волосний ревком у складі 9 чоловік, серед яких було 5 комуністів. Головою його став робітник Павлов. Революційний комітет організував комуністичний збройний загін у кількості сорока чоловік. Члени загону, переважно колишні фронтовики і молодь, вели мужню боротьбу проти бандитизму. Ревком наклав контрибуцію на місцеву буржуазію в розмірі 100 тис. крб., розгорнув підготовку до з'їзду Рад Васильківського повіту[2].

Становище лишалося й далі тривожним. Діяли численні банди Тютюнника, Зеленого та інших, які в тилу Червоної Армії жорстоко розправлялися з комуністами й активними борцями за владу Рад. У вересні 1919 року Рокитне захопили денікінці. Вони чинили грабунки, вбивства й наскоки на сусідні села. Білогвардійці фактично трималися лише в районі залізниці[3]. В кінці року Червона Армія вигнала денікінців. У січні 1920 року відновив свою діяльність ревком. Велику роль у відродженні органів Радянської влади відіграв уповноважений губкому партії І. Захарутін, який очолив партосередок Рокитного.

Остаточно Радянська влада в селі утвердилася в червні 1920 року, після вигнання білополяків. Головою сільської Ради обрали бідняка А. Г. Тимбая. В серпні виник комітет незаможних селян (голова Слісаренко). В кінці 1920 року органи влади провели в Рокитному остаточний розподіл націоналізованої землі між бідняками й батраками. На початку жовтня в Рокитному стояв штаб Першої Кінної армії, очолюваний С. М. Будьонним і К. Є. Ворошиловим. Будьонівці допомогли розгромити куркульські банди.

Безперервні бої в роки іноземної інтервенції і громадянської війни, грабежі й руйнування, вчинені окупантами та контрреволюційними бандами, завдали великої шкоди економіці Рокитного. Були майже повністю зруйновані підприємства. Величезних збитків зазнало й сільське господарство, особливо тваринництво.

В 1923 році Рокитне стало районним центром, наступного року його віднесено до категорії селищ міського типу[4].

В роки боротьби радянського народу за здійснення соціалістичної індустріалізації й колективізації сільського господарства значні зміни відбулися в економічному розвитку селища. 1929 року в Рокитному побудовано маслозавод, у 1931-1933 рр. стали до ладу гранітний кар'єр, промкомбінат, промислова артіль «Швейтруд» та артіль інвалідів «Зоря». Значно розширилася сітка підприємств торгівлі.

Комуністи Рокитного ще з перших років мирного будівництва велику увагу приділяли об'єднанню трудящого селянства в громадські господарства. В березні 1921 року створено перший ТСОЗ, а в серпні 1922 року — другий під назвою «Вільна праця». Ініціаторами й активними членами цих товариств були демобілізовані червоноармійці та сільська біднота. Вони й поклали початок боротьбі трудівників села за перехід до соціалістичного господарювання.

---

[1] Ю. Я. Белан. Отечественная война украинского народа против немецких оккупантов в 1918 году, стор. 94.
[2] ЦДАЖР УРСР, ф. 2, оп. 1, спр. 59, арк. 41; газ. «Колгоспні вісті», 2 листопада 1967 р.
[3] Гражданская война на Украине, т. 2, стор. 228, 534.
[4] ЦДАЖР УРСР, ф. 1, оп. 2, спр. 1838, арк. 2—3.

Радянська влада відкрила трудящим селища шлях до освіти. Вже 1920 року в Рокитному організовано дві початкові школи та вищу початкову з українською мовою викладання. Остання наступного року була реорганізована в семирічну трудову. Комсомольська молодь підтримувала всі заходи партійної організації, брала активну участь у ліквідації неписьменності та організації культурно-освітньої роботи. Було відкрито бібліотеку, хату-читальню.

Масова колективізація селян Рокитного розпочалася в 1929 році. Тоді на землях колишньої економії поміщика Рего засновано колгосп ім. 12-річчя Жовтня, який спочатку об'єднував лише сільську бідноту й обробляв 500 га землі.

Весною 1930 року в колгоспі створена партійна, а також комсомольська організації. Комуністи й комсомольці колгоспу проводили велику агітаційно-масову і організаторську роботу серед трудящих, дбали про залучення до колгоспу всіх селян-бідняків і середняків.

На кінець 1930 року колгосп ім. 12-річчя Жовтня став великим господарством, яке обробляло вже 1600 га орної землі і об'єднувало більшість селян Рокитного. 1930 року з'явився перший трактор, на якому працював Я. Фещенко.

Велику допомогу колгоспу надала МТС, організована в Рокитному 1931 року. Тоді ж при Рокитнянській МТС була створена перша жіноча тракторна бригада в складі 9 дівчат. З 1934 року на колгоспних полях Рокитного постійно працювали дві тракторні бригади МТС. В 1935 році Рокитнянська МТС мала 64 трактори, 16 вантажних автомашин, 51 двигун, 53 молотарки, 75 сівалок та іншу сільськогосподарську техніку. Вона обслуговувала 21 колгосп. У 1939—1941 рр. вже 75 проц. оранки й сівби здійснювалося за допомогою тракторів[1].

Організаторами соціалістичного будівництва в селищі були комуністи. Партійні осередки діяли на всіх промислових підприємствах і в колгоспі. Активно працювали комсомольці, керовані комуністами.

У довоєнні роки Рокитнянський колгосп організаційно й економічно зміцнів. Це було багатогалузеве соціалістичне господарство з високим рівнем механізації. У 1939—1940 рр. середній урожай пшениці становив 15,6 цнт з га, ячменю — 16,8. Колгоспники збирали по 250—400 цнт цукрових буряків з гектара[2], а ланка Г. Л. Вишенської — понад 400 цнт. Значні успіхи здобуто і в розвитку тваринництва. Все це забезпечило високу оплату праці. Колгоспники одержували на трудодень по 3—4 кг зерна і по 2—3 крб. грішми.

В роки перших довоєнних п'ятирічок у центрі уваги партійних і радянських організацій стояли питання благоустрою селища, добробуту, медичного обслуговування трудящих і культурного будівництва.

Значно поліпшилося медичне обслуговування трудящих селища. При лікарні працювала добре обладнана поліклініка. Розширилися заклади освіти. Семирічну школу 1933 року було перетворено в середню. Перед Великою Вітчизняною війною в селищі працювали, крім середньої, ще дві семирічні школи, які мали добру навчально-матеріальну базу. В школах Рокитного викладали 42 вчителі. У районі повністю здійснили закон про обов'язкове семирічне навчання й ліквідували неписьменність серед дорослих.

У селищі працювали будинок культури, кінотеатр, 2 бібліотеки, були створені червоні кутки на підприємствах, 2 хати-читальні при колгоспі. Велику роботу проводила районна газета «Колгоспник Рокитнянщини».

Великі випробування випали трудящим Рокитного в роки Великої Вітчизняної війни. 23 липня 1941 року гітлерівські загарбники окупували селище. Почалися масові грабунки населення, репресії, гоніння на активістів, настали жахливі дні «нового порядку». Сотні людей стали жертвами фашистських злочинців. Так, були закатовані голова колгоспу ім. 12-річчя Жовтня І. Я. Мурга, колгоспниця В. Мов-

[1] Київський облдержархів, ф. Р-354, оп. 1, спр. 4462, арк. 28, 29; Київський облпартархів, ф. 143, оп. 1, спр. 7, арк. 6.

[2] Газ. «Пролетарська правда», 22 лютого 1940 р.

чан та її двоє дітей, сім'ї активістів Ф. Якименка, І. Ф. Борщенка. Лише в Рокитному фашисти стратили понад 400 чоловік і вивезли в німецьке рабство 350 юнаків і дівчат[1].

Під час тимчасової окупації багато рокитнянців, ризикуючи життям, подавали допомогу пораненим і полоненим бійцям, постачали продукти партизанам, допомагали їм медикаментами, переховували поранених червоноармійців. Залізничник Д. К. Заліський допомагав радянським людям переховуватись від вивезення в Німеччину. Лікар П. Я. Бєліков ставив фіктивні діагнози громадянам, яких фашисти мали вивезти до Німеччини[2]. Чимало патріотів-підпільників віддали своє життя в боротьбі з ненависними ворогами. За переховування поранених червоноармійців у 1942 році гітлерівці розстріляли колгоспника Л. Яковлєва, а також колишнього бригадира колгоспу ім. 12-річчя Жовтня П. Ф. Москалика.

Радянські люди вели боротьбу з окупантами, знищували їх техніку, допомагали партизанам. Робітник П. С. Козловський в 1943 році влаштувався вартовим автобази в Рокитному. Скориставшися нагодою, він спалив склад, у якому згоріло шість фашистських автомашин та багато пального.

На території району діяв партизанський загін «Іскра», командиром якого був І. І. Кулагін, комісаром — В. Г. Телєжко, а начальником штабу — С. П. Артамонов. Партизани загону дуже часто з'являлися на станції Рокитне, де вели розвідувальну й диверсійну роботу. На початку листопада 1943 року вони направили із станції порожняк назустріч військовому ешелону фашистів, завдавши цим великих втрат ворогові в людській силі й техніці. На кілька діб залізничний рух був припинений.

Рокитне визволене від фашистських окупантів у ніч з 6 на 7 січня 1944 року. В боях за визволення селища брали участь війська 27-ї армії 1-го Українського фронту під командуванням генерал-полковника С. Г. Трофименка[3].

На фронтах Вітчизняної війни і в партизанських загонах мужньо билися сотні жителів Рокитного. 622 з них нагороджені орденами й медалями. З перших днів війни перебував на фронтах і брав участь у боях з фашистськими загарбниками вихованець Рокитнянської середньої школи льотчик, лейтенант В. І. Козловський, удостоєний звання Героя Радянського Союзу і нагороджений багатьма орденами й медалями. Ім'я його носить піонерська дружина Рокитнянської середньої школи № 1, яку він закінчив у 1939 році. В селищі нині проживає С. М. Рященко, колишній командир партизанської інтернаціональної бригади, що стійко билася з гітлерівцями у Польщі.

Відступаючи під ударами радянських військ, гітлерівські загарбники спалили в Рокитному понад третину будинків. Вони знищили приміщення райвиконкому, райкому комсомолу; зруйнували МТС, засолзавод, залізничну станцію та багато інших будівель.

З перших же днів після визволення селища трудящі з величезним ентузіазмом взялися відроджувати зруйноване господарство. Через тиждень почали працювати школи, швидко відновлювався колгосп, стали до ладу МТС, промкомбінат. Уже в лютому 1944 року в Рокитному працював маслозавод, а Рокитнянська й Телешівська МТС відремонтували перші 60 тракторів[4]. За 2—3 місяці в райцентрі було відновлено роботу електростанції, поліклініки, лікарні, відкрито дитячі ясла й дитбудинок, клуб на 400 місць і радіовузол. 13 квітня вийшов перший номер відновленої районної газети «Колгоспник Рокитнянщини»[5].

Відчувалася гостра нестача тягла, бракувало сільськогосподарських машин і людей, проте наприкінці 1945 року вже було освоєно понад 90 проц. довоєнної посівної площі колгоспу ім. 12-річчя Жовтня, створено перші тваринницькі ферми.

---

[1] Київський облпартархів, ф. 143, оп. 1, спр. 7, арк. 7.
[2] Там же, спр. 78, арк. 4.
[3] Киевщина в годы Великой Отечественной войны, стор. 546.
[4] Газ. «Київська правда», 19 лютого 1944 р.
[5] Київський облдержархів, ф. Р-4478, оп. 1, спр. 4, арк. 278, 303, 349; Київський облпартархів, ф. 143, оп. 1, спр. 6, арк. 108.

План сільськогосподарських робіт у 1945 році колгосп виконав повністю[1]. З потроєною енергією, часто на найважчих фізичних роботах, працювали в той час жінки.

Велику роль в організації боротьби трудящих за відбудову народного господарства відіграли комуністи й комсомольці. Добре, зокрема, була налагоджена масово-політична робота в Рокитнянській МТС, працівники якої з року в рік перевиконували планові завдання. За успіхи, досягнуті на жнивах 1946 року, комсомольська організація району одержала перехідний Червоний прапор обкому ЛКСМУ.

Збирання хліба на полях Рокитнянського колгоспу ім. Фрунзе. 1965 р.

В післявоєнні роки народне господарство Рокитного зробило значний крок уперед: розширено й реконструйовано маслозавод, збудовано плодоконсервний завод, залізничний вокзал та службові приміщення, а також пункт заготзерна, харчопромкомбінат, побуткомбінат. Повністю механізовано гранітний кар'єр, хлібопекарню. Всі підприємства місцевої промисловості селища виконували й перевиконували виробничі плани. 1955 року Рокитнянська МТС вийшла в число переможців соціалістичного змагання, їй було присуджено першу грошову премію і перехідний Червоний прапор Міністерства сільського господарства СРСР і ВЦРПС[2].

Складні завдання стояли перед партійними й радянськими організаціями району в сільському господарстві, якому завдала величезної шкоди війна, а також посуха 1946 року. В районі не вистачало кваліфікованих спеціалістів, сільськогосподарської техніки, добрив, низькою була продуктивність громадського тваринництва.

В січні 1963 року рокитнянський колгосп ім. 12-річчя Жовтня об'єднався з артіллю ім. М. І. Калініна сусіднього с. Мовчанівки в нове господарство ім. М. В. Фрунзе. Основним виробничим напрямком його стало землеробство з розвинутим тваринництвом. З того часу, особливо після березневого (1965 р.) Пленуму ЦК КПРС, значно зросло сільськогосподарське виробництво колгоспу. Чималу роль у цій справі відіграло використання досягнень сучасної сільськогосподарської науки.

В 1966—1969 рр. колгосп виростив на всій площі середній урожай зернових по 25,1 цнт з га, в т. ч. пшениці — по 29,2 центнери.

Невпинно зростає громадське тваринництво. На 100 га сільськогосподарських угідь колгосп має 45 голів великої рогатої худоби, свиней — 51 і виробляє по 256,2 цнт молока та 69,6 цнт м'яса.

Колгосп ім. М. В. Фрунзе — велике механізоване господарство, трудівники якого вирощують на значних площах високі врожаї зернових культур, цукрових буряків і овочів. Господарство має сільськогосподарських угідь 3325 га, у т. ч. 3092,3 га орної землі. Для їх обробітку ефективно застосовується сучасна техніка. В колгоспі — 26 тракторів, 17 комбайнів, 3 буряконавантажувачі, 29 вантажних автомашин та інші механізми. Господарство має також допоміжні підприємства — цегельню, 2 пилорами, механізовану майстерню, 2 млини, олійницю.

Значних успіхів у зміцненні матеріально-технічної бази, підвищенні трудової дисципліни, поліпшенні організації праці колгосп добився завдяки копіткій органі-

[1] Київський облпартархів, ф. 143, оп. 1, спр. 182, арк. 1.
[2] Там же, оп. 7, спр. 2, арк. 56; оп. 13, спр. 1, арк. 9, 83.

заторській і виховній роботі партійної організації, яка нині налічує 60 членів. Комуністи очолюють усі провідні ділянки матеріального виробництва — бригади, ферми. Вони постійно забезпечують авангардну роль у виконанні народногосподарських планів, провадять велику масово-політичну роботу серед колгоспників.

Найбільше багатство колгоспу — його люди, славні передовики виробництва, майстри своєї справи. В господарстві працюють кваліфіковані спеціалісти, серед них чимало з вищою освітою, а 16 чоловік — здобули середню спеціальну освіту. Досвідченим організатором є знатний механізатор колгоспу К. Д. Авраменко, який з 1932 року працює трактористом і понад 20 років очолює тракторну бригаду. За працю він нагороджений орденами Леніна і Трудового Червоного Прапора. Понад 30 років працює дояркою Г. С. Лавренова, яка вже 10 років міцно тримає звання кращої доярки колгоспу. Один з кращих комбайнерів області — О. К. Манич ще в 1956 році удостоєний ордена Трудового Червоного Прапора. В 1967 році він комбайном СК-4 намолотив 430 тонн зерна і став учасником Виставки досягнень народного господарства СРСР. Серед правофлангових колгоспу — бригадир рільничої бригади Г. М. Манич. У цій бригаді в 1967 році було зібрано урожай цукрових буряків 368 цнт з га. А ланка Б. А. Саєнко в ювілейному 1970 році одержала 520 цнт цукрових буряків з га, за що ланкова нагороджена орденом Леніна. Краща пташниця колгоспу К. К. Усенко удостоєна ордена Жовтневої Революції.

Помітні зміни за останні роки сталися і в розвитку промисловості селища. На місці невеликих заводів, майстерень і окремих цехів з'явилися сучасні промислові підприємства. Це — завод залізобетонних виробів, який освоїв випуск збірних конструкцій для дворядного рамного корівника, механізовані гранітні кар'єри, асфальтовий завод, харчо-комбінат, промкомбінат і комбінат побутового обслуговування, районне об'єднання «Сільгосптехніки».

Ряд промислових підприємств Рокитного має значну питому вагу в усій місцевій промисловості Київської області. Так, плодоконсервний завод, який у 1968 році випустив 6,5 млн. умовних банок овочевих консервів близько 50 назв, є одним з найбільших підприємств області. Його продукція користується попитом в усіх республіках країни, а також експортується до НДР, ЧССР, ПНР і Японії.

Промислові підприємства міста достроково виконали виробничі плани восьмої п'ятирічки. За досягнуті успіхи 29 трудівників Рокитного нагороджено орденами й медалями. Директор заводу залізобетонних виробів М. П. Поповиченко удостоєний ордена Жовтневої Революції.

Швидкими темпами розбудовується і впорядковується селище. За післявоєнні роки колгоспники, робітники й службовці з допомогою держави та своїх виробничих колективів звели понад 600 індивідуальних і заселили більше 20 багатоквартирних комунальних будинків. Розширюється водогін, електро- і радіомережа, розпочато будівництво газомагістралі Біла Церква — Рокитне. Виросли нові адміністративні й торговельні приміщення, збудовано стадіон, озеленено вулиці, посаджено парк, розбито сквери, заасфальтовано частину вулиць і тротуарів. У дні святкування

Добування граніту в кар'єрі № 3. Рокитне. 1970 р.

39-ї річниці Великого Жовтня в Рокитному відкрито пам'ятник В. І. Леніну, а також пам'ятник Невідомому солдату.

Риштування новобудов — характерна риса сучасного пейзажу Рокитного. Селище перебудовується за генеральним планом. Поблизу заводу залізобетонних виробів став до ладу новий хлібозавод, будуються цукровий і комбікормовий заводи.

У центрі Рокитного. 1970 р.

В недалекому майбутньому райцентр прикрасять споруди нового ресторану, універмагу, лікарні, школи на 960 місць, дитячого комбінату, мосту через річку Рось.

Населення обслуговує 61 торговельне підприємство, де працює 108 чоловік.

В селищі функціонує широка мережа медичних закладів. Побудовані нові приміщення поліклініки, протитубдиспансеру. На варті охорони здоров'я трудящих — 44 лікарі й 126 працівників середнього медичного персоналу.

За повоєнний час у Рокитному сталися істотні зміни в галузі народної освіти. Якщо до Жовтневої революції у селищі зовсім не було жителів з вищою освітою і працювало лише 2 вчителі початкової школи, а 80 проц. населення лишалося неписьменним, то тепер у двох середніх і одній восьмирічній школах навчається близько 1600 дітей. У школах працює 98 вчителів. Селище має музичну школу, будинок піонерів, дитячі садки й ясла.

Серед культурно-освітніх закладів — новий будинок культури, при якому працюють гуртки художньої самодіяльності, широкоекранний і літній кінотеатри, радіовузол на 1500 точок. Книжковий фонд 4 бібліотек Рокитного становить понад 64 тис. томів.

Велику агітаційно-пропагандистську, виховну й організаторську роботу серед трудящих селища проводять 33 первинні партійні організації, що об'єднують 667 комуністів. 24 комсомольські організації Рокитного налічують 755 членів ВЛКСМ.

Заслужену повагу та високий авторитет у населення здобула селищна Рада депутатів трудящих. У своїй діяльності вона спирається на широкий актив. Добре, зокрема, налагоджена робота вуличних і батьківських комітетів, товариських судів, народної дружини та інших громадських комісій.

Прекрасне сьогоднішнє Рокитне, ще кращим буде воно в недалекому майбутньому.

Г. В. СІЧКАР

ТЕЛЕШІ́ВКА

Телешівка — село, центр сільської Ради. Розташована на обох берегах річки Гороховатки, що впадає у Рось, за 12 км на північний схід від районного центру й за 10 км від залізничної станції Рокитне. Населення — 2056 чоловік.

Біля села досліджено курган доби бронзи (II тисячоліття до н. е.), залишки трьох поселень і могильник черняхівської культури та трьох поселень Київської Русі.

Перші згадки про Телешівку зустрічаються в документах на початку XVIII ст.

В 1740 році тут налічувалося 60 дворів і проживало близько 550 чоловік[1]. Село лежало в густому дубовому гаю, що вкривав схили річки.

В 1754 році Телешівкою володів польський магнат, регент коронної канцелярії — полковник Ю. Дунін-Карвицький. Закріпачені телешівці не раз були учасниками гострої боротьби проти польських поміщиків і шляхти. В 1768 році під час Коліївщини тут діяв гайдамацький загін на чолі з М. Швачкою, до якого приєдналося чимало місцевих селян. Серед активних учасників гайдамацького руху, що їх у 1771 році судила каднянська комісія, був і житель Телешівки П. Розумовиченко, який брав участь у визволенні Умані від польсько-шляхетських поневолювачів[2].

Наприкінці XVIII ст. Телешівка з навколишніми землями належала поміщикові А. Головінському[3]. 1790 року в ній налічувалося 90 дворів і 744 жителі[4]. В 1818 році село продали поміщикам А. Блоцькому й Ф. Володкевичу. Через п'ять років вони перепродали телешівські землі разом з селянами новому поміщику — предводителю дворянства Васильківського повіту Я. І. Гудим-Левковичу за 6853 крб. сріблом[5]. У 1845 році на нього працювало 642 ревізькі душі.

Селяни-кріпаки не мирилися із своїм безправним становищем і вели боротьбу за звільнення від феодально-кріпосницького гніту. В 1855 році вони взяли участь у масовому антикріпосницькому русі селян — Київській козаччині. Після придушення повстання царськими військами багатьох селян заарештували й кинули до васильківської в'язниці.

За даними десятої ревізії 1856 року в маєтку поміщика М. Я. Гудим-Левковича налічувалося 708 ревізьких душ. Із 292 дворів було: 9 тяглових, 252 піших і 31 городників. Отже, кількість піших господарств збільшилася, а тяглових зменшилася майже в 6 разів проти 1845 року[6].

Реформа 1861 року дала можливість поміщикам зберегти в своїх руках більшу частину кращої землі. Городники польової землі не дістали, піші одержали основний наділ, що складав 5,5 десятини, а тяглові — 11 десятин. За одержану землю селяни змушені були протягом 49 років сплачувати щорічно 3769 крб. 38 коп., що становило 14 крб. 85 коп. з основного наділу й 29 крб. 70 коп. з тяглового[7]. Такі викупні платежі були непосильними для більшості селян. Крім того, їм заборонялося користуватися ставками (ловити в них рибу й різати очерет), полювати на звіра[8].

Наприкінці 90-х років XIX ст. в Телешівці налічувалось 533 двори (2817 жителів). З 4169 десятин землі 2480 належало княгині М. Горчаковій, 42 — церкві, а селянам — лише 1647 десятин[9].

Про розвиток капіталізму в сільськогосподарському виробництві та про втрату селянами надільної землі й перетворення їх у сільських пролетарів певне уявлення дають матеріали земської статистики. Так, у 1912 році із 593 господарств безземельних налічувалося 28, з наділом до 2 десятин — 202, до 3 десятин — 144, до 6 десятин — 179, до 10 десятин — 31, понад 10 десятин — 9 господарств. Останнім належало 224 десятини, тоді як 202 господарствам, що мали до 2 десятин землі — 213. Не мали худоби 114 господарств. Це були, головним чином, малоземельні і безземельні селяни. Місцевому куркулеві М. Кирпичу належали 136 десятин землі, молотарка, локомобіль та інший сільськогосподарський реманент. Він користувався працею наймитів. Малоземелля змушувало селян іти на заробітки до місцевих поміщиків. За день виснажливої праці з тяглом селянин одержував 80 коп., а без тягла — чоловік — 35, жінка — 20 копійок.

---

[1] Л. Похилевич. Сказания о населенных местностях Киевской губернии, стор. 530.
[2] Український архів, т. 2, стор. 3.
[3] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 486, оп. 1, спр. 6519, арк. 1.
[4] Л. Похилевич. Сказания о населенных местностях Киевской губернии, стор. 530.
[5] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 486, оп. 1, спр. 6519, арк. 3.
[6] Київський облдержархів, ф. 4, оп. 99, спр. 1967, арк. 26; ф. 11, оп. 1, спр. 12, арк. 10.
[7] Там же, ф. 4, оп. 99, спр. 1967, арк. 2, 28, 31.
[8] Там же, арк. 10, 30.
[9] Список населенных мест Киевской губернии, стор. 509.

В пореформений період у селі виникають промислові підприємства. 1875 року поміщиця М. Горчакова побудувала водяний вальцьовий млин, де працювало 8 робітників з місцевих селян. 1899 року млин переробив 39 тис. пудів зерна[1]. В цей час млин був паровим і на ньому працювало вже 16 робітників. Крім того, в селі були цегельний завод, 12 вітряків, крупорушка та 4 кузні[2].

Революційні події 1905 року знайшли гарячий відгук серед біднішого селянства. У жовтні селянин с. Ольшаниці І. М. Скрипка встановив зв'язок з 24-річним телешівським селянином-бідняком О. М. Дем'яненком і за його активною допомогою таємно розповсюджував серед населення Телешівки й Ромашок революційні прокламації, які закликали народ до повалення існуючого ладу[3]. Першими виступили селяни Ольшаниці, які вимагали повернення їм відрізків. За ними застрайкували телешівці. Боротьбу селян проти поміщицького гніту очолили батраки. Вони закликали селян не виходити на роботу, поки поміщики не підвищать оплати за виконану роботу. Страйк був придушений каральним загоном, який викликала поміщиця із Василькова.

Боротьба селян проти поміщицької сваволі не припинялась і в наступні роки. На початку грудня 1907 року селяни Телешівки, озброївшись косами й вилами, розганяли охорону й систематично вели порубки дерев у лісних угіддях княгині Горчакової. Організаторами цього руху були С. Н. Гоц, С. А. Кавун, В. І. Костенко, Н. І. Шурдук, Т. Д. Ручка та інші. 23—24 січня 1908 року вони були заарештовані і ув'язнені[4].

Скасування кріпосного права не принесло істотних змін у культурному житті трудящих. Самодержавство тримало їх у темноті і неуцтві. В однокласній початковій школі, яка відкрилася в Телешівці 1862 року[5], через три роки навчалося лише 28 дітей[6], а 1899-го — 67 учнів, з них лише одна дівчинка. Навчали їх учитель і піп. На утримання школи царські власті відпускали на рік тільки 191 крб.[7] З 1912 року тут засновано сільське двокласне училище.

Волю й щасливе життя селянам Телешівки, як і всім трудящим нашої Батьківщини, принесла історична перемога Великого Жовтня. На початку 1918 року в селі створюється Рада селянських депутатів, головою якої обрали селянина-бідняка Т. О. Салацького. Рада приступила до розподілу землі поміщиці Горчакової серед бідняків. Але розпочаті Радянською владою соціалістичні перетворення були перервані в зв'язку з окупацією села німецькими інтервентами. З окупантами повернувся управитель маєтку, який за їх допомогою силою примусив селян повернути худобу, сільськогосподарський реманент, землю. В селі лютував жорстокий окупаційний режим. Тяжкі випробування випали на долю телешівців і під час денікінської навали влітку 1919 року.

Радянське будівництво знову відновилося лише на початку 1920 року. Були створені ревком і комітет незаможних селян, які вели боротьбу з куркульським засиллям і бандитизмом, організовували заготівлю хліба, мобілізовували трудяще селянство до лав Червоної Армії. Під їх керівництвом було досягнуто перших успіхів у господарському й культурному житті: селяни організовано провели сівбу, відновилося навчання в школі, почала роботу медамбулаторія, в якій працювали лікар і фельдшер[8].

У травні 1920 року до села вдерлися білопольські війська. Під керівництвом колишнього солдата-артилериста Л. Є. Коваля та селянина-бідняка Є. К. Оленка

[1] Київський облдержархів, ф. 804, оп. 1, спр. 2421, арк. 194.
[2] Список населенных мест Киевской губернии, стор. 509.
[3] Київський облдержархів, ф. 320, оп. 1, спр. 11, арк. 130, 151.
[4] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 442, оп. 858, спр. 11, арк. 105, 120.
[5] Журн. «Киевская старина», 1897, № 7, стор. 15.
[6] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 442, оп. 815, спр. 493-б, арк. 107.
[7] Памятная книжка Киевского учебного округа на 1899 год, ч. 1. Киевская губерния. К., 1899, стор. 127.
[8] Київський облдержархів, ф. Р-1, оп. 1, спр. 131, арк. 64, 65.

селяни боролися проти окупантів (палили скирти з хлібом, амбари тощо). На початку червня 1920 року частини 1-ї Кінної армії визволили Телешівку від інтервентів.

У першій половині 1921 року обрана Рада, було створено КНС, до якого увійшли А. Федина (голова), А. Сторчовий і М. Марчук. Перехід до мирної праці відбувався у надзвичайно тяжких умовах. Сільське господарство було підірване імперіалістичною й громадянською війнами. Не вистачало робочих рук, знарядь праці, тяглової сили. Лютував куркульський бандитизм. Для забезпечення нормальної праці створено Бакумівський волосний ревком, якому була підпорядкована Телешівка[1].

У 1921 році виник партійний осередок, до складу якого ввійшли робітники млина О. Л. Скалінський (секретар), М. І. Бабак, Н. О. Марціх, І. О. Овчаренко, О. О. Солопай, П. К. Сушко. Навесні наступного року створена комсомольська організація, ядро якої склала робітнича молодь, що працювала на млині, та учні агропрофшколи. Комсомольська організація залучала молодь села до активного політичного життя, вела антирелігійну пропаганду, допомагала сільській Раді виконувати план хлібозаготівель. Комуністи й комсомольці очолили також похід проти неписьменності.

Значну допомогу в організації сільськогосподарського виробництва на основі передової агротехніки подавала селянам Телешівська агропрофшкола, відкрита 1921 року в колишньому поміщицькому маєтку. Тут готувалися спеціалісти з середньою агротехнічною освітою. Вона мала 167 десятин землі, трактор «Запорожець», молотарку, трієр, кукурудзодробилку, снопов'язалку, племінну рогату худобу тощо[2]. Господарство школи було для селян зразком культурного обробітку землі. За 1921—1929 рр. школа підготувала до 200 агрономів. У 1929 році школу переведено в с. Маслівку Миронівського району.

Робилися перші кроки в кооперуванні селянства. 1924 року в Телешівці виникло кредитне товариство (голова комуніст Н. О. Марціх), яке обслуговувало й жителів навколишніх сіл Бакумівки, Ромашок і Шарок. 1926 року створено сільське споживче та меліоративне товариства.

Культурним центром на селі стала семирічна школа, що почала діяти з 1926 року. В школі працювали 4 вчителі, які разом з учнями брали активну участь у ліквідації неписьменності та залученні селян до культурного будівництва.

Селяни все більше переконувалися в перевагах колективного господарства. В 1927—1928 рр. засновано 10 невеликих ТСОЗів: «Червоний хлібороб», «Перемога», «Вільна праця» та інші.

Наприкінці 1929 — початку 1930 року на базі ТСОЗів створено колгосп «Більшовик»[3]. Комуністи й комсомольці провели велику агітаційно-масову й організаторську роботу по залученню всіх селян-бідняків і середняків до колгоспу та організаційного зміцнення його. Навесні 1930 року почався масовий вступ селян до колгоспу. Того ж року він поділився на 3 окремі господарства: «Незаможник», «Перемога», «Запорожець»[4].

Наступної весни село повністю було колективізоване, а всі землі закріплені за артілями на вічне користування. Колгосп «Незаможник» мав 1200, «Перемога» — 1270, «Запорожець» — 830 га землі.

Навесні 1934 року створено Телешівську МТС. Машинний парк її складався на той час з 53 тракторів та 15 молотарок.

Передовим господарством серед колгоспів Телешівки була артіль ім. Й. В. Сталіна (до 1937 року «Запорожець»). У 1939—1940 рр. тут зібрали по 22—25 цнт озимої пшениці й по 30—33 цнт ярих культур. За високі показники в роботі колгосп у 1939 році завоював право бути учасником Всесоюзної сільськогосподарської ви-

[1] Київський облдержархів, ф. Р-1, оп. 1, спр. 320, арк. 13.
[2] Газ. «Радянська нива», 28 лютого 1926 р.; 11 березня 1928 р.
[3] Газ. «Радянська нива», 29 січня 1930 р.
[4] Газ. «Радянська нива», 13 червня 1930 р.

Збирання зернових у Телешівському колгоспі «Перемога». 1934 р.

ставки, на якій два роки демонстрував свої досягнення. Головвиставком відзначив колгосп дипломом 2-го ступеня, грошовою премією в сумі 5000 крб. та мотоциклом. Голова артілі А. М. Ремез був нагороджений Великою срібною медаллю і грошовою премією 1000 крб.[1] В 1940 році господарство мало не тільки високі показники врожаю зернових, а й добре розвинені тваринництво, птахівництво, городництво та інші галузі сільськогосподарського виробництва. Артіль своєчасно розрахувалася з державою, створила всі потрібні фонди й забезпечила високу оплату трудодня: 3 кг та 1,5 крб. грошей, не рахуючи інших натуральних виплат.

Новатором колгоспного виробництва показав себе і голова сільськогосподарської артілі «Незаможник» комуніст І. А. Мурга. За його пропозицією колгосп уперше почав застосовувати нові методи інтенсифікації виробництва, зокрема штучне зрошування плантації цукрових буряків. Великих успіхів у вирощуванні цукрових буряків досяг і колгосп «Перемога». Якщо в районі у 1940 році зібрали пересічно по 118,5 цнт цукрових буряків з га, то колгоспники артілі «Перемога» досягли значно вищого врожаю — по 185 цнт, а ланки М. Савченко, О. Погасій і С. Оси — по 240 цнт. За успіхи, досягнуті в розвитку сільськогосподарського виробництва, колгосп був висунутий кандидатом на Всесоюзну сільськогосподарську виставку 1941 року[2].

1935 року семирічна політехнічна школа була реорганізована в середню[3]. В селі працювали клуб, дві бібліотеки, радіовузол.

Всім процесом створення соціалістичної економіки й розвитку культури на селі керувала територіальна партійна організація. Вона об'єднувала 14 комуністів трьох колгоспів та МТС.

З перших днів нападу гітлерівської Німеччини на Країну Рад 828 жителів села пішли до лав Червоної Армії. Частина колгоспників працювала на спорудженні оборонних рубежів у районі Києва. Комуністи разом з комсомольцями організували евакуацію сільськогосподарських машин та іншого колгоспного майна. Однак закінчити її не вдалося: 28 липня 1941 року вже розгорнулися бої за село, де оборону тримали частини 374-ї стрілецької дивізії. Під час бою населення подавало активну допомогу радянським воїнам. Так, колгоспниця В. Й. Сатир доглядала в своїй хаті поранених бійців і офіцерів. У цій патріотичній справі їй допомагали медсестра Телешівської лікарні Т. К. Проценко та колгоспниці О. Г. Кухаренко й М. Г. Шурдук[4]. Того ж дня гітлерівці вдерлися у село. Настали жахливі дні окупації. Фашисти грабували колгоспників, знущалися з населення, спрямувавши репресії, насамперед, проти активістів. В 1942 році вони по-звірячому закатували 10 комуністів, у т. ч. голову сільради Г. Я. Співака, голову колгоспу ім. Й. В. Сталіна А. М. Ремеза, інструктора РК КП(б)У Т. Л. Коваля, трактористів Г. П. Чубка й Я. М. Теличка, колгоспників Л. Ф. Парія і І. С. Погасія. Всього за час тимчасової

[1] Газ. «Колгоспник Рокитнянщини», 22 березня 1940 р.; 1 і 5 січня 1941 р.
[2] Газ. «Колгоспник Рокитнянщини», 2 жовтня 1940 р.; 29 січня, 1 лютого 1941 р.
[3] Київський облдержархів, ф. Р-144, оп. 1, спр. 182, арк. 79.
[4] Газ. «Київська правда», 11 липня 1945 р.

Т. Л. Коваль — організатор і перший голова Телешівського колгоспу «Незаможник», закатований фашистами за підпільну роботу. Фото 1930 р.

окупації було розстріляно 53 чоловіка. На каторжні роботи до Німеччини фашисти вивезли 142 чоловіка[1]. Значна частина з них там загинула.

Проте радянські патріоти не схилили голови, вони вели активну боротьбу з окупантами. Так, у листопаді 1943 року група місцевих селян у складі трактористки П. Д. Савченко, ланкової колгоспу «Перемога» Д. І. Крамар та інших знищила ворожий продуктовий склад, що містився в будинку середньої школи. Ще одна група спалила приміщення охорони нафтобази. Колгоспниці Н. М. Шугалія, М. І. Корж, М. П. Погасій та інші мали зв'язок з партизанськими загонами. Вони переховували партизан, допомагали їм продуктами й одягом[2].

7 січня 1944 року бійці 42-го стрілецького полку 180-ї гвардійської Київської дивізії 2-го Українського фронту вибили гітлерівців з села. Визволяючи Телешівку, смертю хоробрих полягло понад 100 радянських воїнів. На братській могилі бійців і командирів Червоної Армії встановлено обеліск. До могили героїв приходять піонери, комсомольці, літні колгоспники, біля підніжжя пам'ятника завжди живі квіти.

Мужність у боротьбі з німецько-фашистськими окупантами проявили жителі Телешівки, що були в лавах Червоної Армії і в партизанських загонах. 253 з них нагороджені орденами й медалями. Відважно билися в тилу ворога телешівці-партизани А. Я. Краєвський, С. М. Одрина, О. К. Савченко, В. Ю. Тищенко. За бойову операцію, проведену 11 серпня 1943 року (був висаджений залізничний міст через річку Іршу, внаслідок чого припинився рух на залізничній ділянці Житомир—Коростень), ЦК КП(б)У та Український штаб партизанського руху оголосили В. Ю. Тищенку подяку[3]. 362 уродженці села не повернулися додому з фронтів війни.

В перші дні після визволення відновила роботу Телешівська сільська Рада, головою якої обрали активістку Р. М. Коваль — дружину закатованого комуніста.

В лютому 1944 року 300 дітей сіли за парти в середній школі[4].

Відновили свою діяльність всі три колгоспи: «Перемога», ім. Й. В. Сталіна, «Незаможник». Відбудову колективного господарства доводилося здійснювати в надзвичайно важких умовах. Окупанти повністю зруйнували виробничі приміщення колгоспів і машинно-тракторної станції, пограбували сільськогосподарську техніку, спалили 46 будинків колгоспників. Вони вивезли з села 22 тис. цнт хліба, 970 голів свиней, 919 голів рогатої худоби, 115 коней[5].

Переборюючи великі труднощі, колгоспники розпочали весняно-польові роботи. На колгоспних ланах працювали літні люди, діти, інваліди, але особливо відзначилися жінки. Значну допомогу колгоспам подавала МТС. Весною 1944 року 17 тракторів вийшли на колгоспні поля. Колгоспники бригади П. І. Мазія першими в районі закінчили сівбу зернових і технічних культур при високій якості роботи. До 25 квітня колгосп ім. Й. В. Сталіна виконав план весняної сівби на 132 проц. Юнаки та дівчата, зокрема П. Ткаченко й В. К. Коляда, виконували норми на 200 проц., а тракторист Телешівської МТС комсомолець І. Оленко перевищував денні норми виробітку втроє[6].

---

[1] Київський облпартархів, ф. 143, оп. 143/1, спр. 34, арк. 41—43.
[2] Там же, ф. 5, оп. 2/6, спр. 326, арк. 29.
[3] Т. Строкач. Наш позивний — свобода, стор. 413.
[4] Київський облдержархів, ф. Р-4469, оп. 1, спр. 4, арк. 12.
[5] Київський облпартархів, ф. 143, оп. 143/1, спр. 31, арк. 39, 83; спр. 34, арк. 4.
[6] Газ. «Колгоспник Рокитнянщини», 23, 27 квітня, 10 вересня 1944 р.

Телешівці проявляли під час відбудови високу політичну свідомість. В селі успішно провели збір коштів на танкову колону та передплату військової позики. У фонд Червоної Армії від телешівських колгоспників надійшло 82,5 тис. карбованців.

17 березня 1946 року відновила роботу територіальна партійна організація в складі 6 комуністів. Майже всі вони працювали безпосередньо в колгоспах і МТС[1]. Так, М. Д. Давиденко очолював рільничу бригаду, а П. І. Мазій працював механізатором у колгоспі «Перемога». Активно діяла комсомольська організація, яка об'єднувала 16 чоловік.

Велику культурно-освітню та політико-масову роботу на селі здійснювали педагогічні колективи початкової і середньої шкіл. Учителі працювали агітаторами, читали лекції, організовували недільники й брали участь у відбудові культурно-освітніх закладів. Улітку 1946 року було відбудовано сільський клуб, медамбулаторію, школи.

В 1948 році колгоспи зміцнили економічну базу своїх господарств. Високої продуктивності праці досягли передовики виробництва. Так, свинарка колгоспу ім. Й. В. Сталіна Н. О. Погасій протягом року виростила від 7 свиноматок у середньому по 23 поросят, при пересічній живій вазі поросяти в двомісячному віці — 15,8 кг. За трудові успіхи її нагороджено орденом Леніна[2].

Рішення вересневого (1953 року) Пленуму ЦК КПРС сприяли швидкому піднесенню колгоспного виробництва. Артілі були зміцнені кадрами спеціалістів сільського господарства. На постійну роботу сюди прибули два агрономи, ветлікар, зоотехнік, інженер[3].

За трудові досягнення по вирощенню цукрових буряків і зернових культур група передовиків колгоспного виробництва 26 лютого 1958 року була нагороджена орденами й медалями. Ордена Трудового Червоного Прапора удостоївся голова колгоспу ім. XX партз'їзду (колишній «Перемога») В. В. Корж, ордена «Знак Пошани» — бригадир тракторної бригади В. Д. Крижній і ланкова Н. М. Величко[4].

В грудні 1959 року з метою господарсько-організаційного зміцнення всі три колгоспи Телешівки об'єднані в один — «Україна». 1 січня 1960 року в селі створено партійний комітет[5].

В ювілейний 1967 рік партійна організація та правління колгоспу ще більше посилили увагу до розвитку громадського господарства артілі, уміло спрямували трудове й політичне піднесення на виконання конкретних виробничих завдань. Ударній роботі телешівських хліборобів сприяло змагання за комуністичну працю.

Самовіддана праця колгоспників забезпечила високий урожай. Хлібороби колгоспу з честю виконали соціалістичні зобов'язання, взяті до 50-річчя Великого Жовтня та встановлення Радянської влади на Україні. Колгосп виконав річний план продажу хліба державі на 137 проц. Своєчасно було засипано насіннєві, страхові й фуражні фонди[6].

На успішне здійснення накреслених партією заходів щодо дальшого зміцнення економіки колгоспу, підвищення матеріального заохочення трудівників села та гідну зустріч 100-річчя з дня народження великого В. І. Леніна була спрямована вся діяльність колгоспної партійної, комсомольської та профспілкової організацій. Комуністи Телешівки відіграють велику роль в організації масового соціалістичного змагання серед колгоспників, піднесенні культури виробництва, зниженні собівартості продукції, ефективному використанні кожного гектара землі. Внаслідок ак-

---

[1] Київський облпартархів, ф. 143, оп. 12, спр. 42, арк. 2.
[2] Газ. «Київська правда», 17 липня 1949 р.
[3] Н. Бугаєнко. Будні Рокитнянського району. К., 1956, стор. 27, 30, 35.
[4] Газ. «Київська правда», 6 і 7 березня 1958 р.
[5] Київський облпартархів, ф. 883, оп. 2, спр. 6, арк. 1.
[6] Газ. «Колгоспні вісті», 18 січня 1968 р.

тивної діяльності парторганізації в колгоспі широко запроваджуються прогресивні форми господарювання.

Колгосп «Україна» — багатогалузеве, передове господарство району. За ним закріплено 3379 га землі, в т. ч. 3200 га орної. У господарстві — 28 тракторів, 20 комбайнів, 24 вантажні автомашини та багато іншої техніки. Роботи в тваринництві механізовані на 70, а в рільництві — на 90 процентів.

За роки восьмої п'ятирічки колгосп «Україна» економічно і технічно зміцнів. Якщо в 1966 році грошові надходження становили 1 250 601 крб., то в 1970-му — 1 559 405 крб. Продуктивність праці зросла в середньому на 20 проц. Оплата праці одного людино-дня за цей час підвищилася з 3 крб. 76 коп. до 4 крб. 63 копійок.

Завдяки підвищенню культури землеробства урожайність зернових культур зросла на 16 проц. Урожайність цукрових буряків в 1966 році становила 254 цнт з га, а в 1970-му — 374 цнт, або на 47,7 проц. більше. Ланка М. А. Кушти виростила цукрових буряків по 404 цнт з га, а ланка О. Д. Ткаченко — по 408. Помітних успіхів досягнуто і в тваринництві. На всіх фермах впроваджено машинне доїння корів. Удій молока на фуражну корову в 1970 році становив 2848 кг проти 2125 кг в 1966 році. Високих надоїв молока добилися доярки: М. І. Ісько — 3383 кг, Г. І. Присіч — 3313 кг, Н. І. Коляда — 3203 кг від кожної корови. Всі бригади й ферми переведені на господарський розрахунок, колгоспники — на грошову оплату праці.

За досягнуті успіхи в сільськогосподарському виробництві та виконання п'ятирічного плану в 1971 році 8 чоловік нагороджено орденами й медалями, в т. ч. орденом Леніна — тракториста М. М. Харченка, орденом Жовтневої Революції — бригадира Г. Г. Шугалія, орденом Трудового Червоного Прапора — комбайнера В. Ю. Коваленка та ланкову М. А. Кушту.

На базі колгоспу «Україна» районний комітет партії створив школу передового досвіду, де підвищують свою кваліфікацію голови колгоспів, механізатори, ланкові та спеціалісти землеробства. За успіхи в соціалістичному змаганні районний комітет партії та райвиконком 3 січня 1969 року присвоїли господарству почесне звання колгоспу високої культури землеробства.

Провідну роль у громадському й культурному житті Телешівки відіграє сільська Рада депутатів трудящих. Серед 27 депутатів — 15 комуністів. При Раді створено 5 постійно діючих комісій. Крім того, тут працюють різні допоміжні громадські організації — батьківські комітети середньої і початкової шкіл, комісія по впровадженню нових обрядів, добровільна народна дружина, протипожежна дружина тощо. В своїй роботі Рада спирається на широкий актив, який налічує понад 100 чоловік.

Турботу Радянської влади про добробут трудящих, поліпшення побутових умов, зростання культури населення відчуває кожна родина. Сім'я механізатора П. П. Кобзаря, який понад 10 років трудиться в колгоспі, складається з чотирьох чоловік. Його дружина працює на фермі телятницею. Дві дочки навчаються в середній школі. П. П. Кобзар звів добротний будинок на 5 кімнат. Сім'я має телевізор, радіоприймач, швейну та пральну машини, газову плиту й мотоцикл.

З року в рік зростає і впорядковується колгоспна Телешівка. Тут ведеться масове житлове будівництво. За 1959—1968 рр. споруджено або перебудовано 335 житлових будинків (майже 50 проц. житлового фонду). В 1964 році прокладено шосейну дорогу, яка сполучає село з районним центром та Києвом. Обабіч неї насаджені дерева.

Велика увага приділяється побутовому обслуговуванню населення. Працюють пошта, автоматична телефонна станція, ощадна каса, чайна, філія райпобуткомбінату. Село електрифіковане й радіофіковане.

У селі — дільнична лікарня, аптека, тут працює 6 медпрацівників. Для малят відкрито дитячі ясла й садок.

Давно вже покінчено у Телешівці з неписьменністю. В початковій і середній школах тепер оволодівають знаннями 392 дітей, яких навчають 32 вчителі. Всі діти шкільного віку охоплені школою. Для поглиблення знань учнів у старших класах організовано факультативне вивчення історії, російської літератури, географії, хімії, автосправи. При школі працюють різні навчальні гуртки. Велику роботу в комуністичному вихованні підростаючого покоління ведуть шкільна комсомольська й піонерська організації.

Зріс культурний рівень трудящих Телешівки, розширилося коло їх інтересів. У селі є 3 клуби, 2 бібліотеки, історичний музей при середній школі. У клубах систематично демонструються кінофільми, працюють струнний оркестр, драматичний, хореографічний та інші гуртки художньої самодіяльності. Перед хліборобами виступають артисти столиці. В розпорядженні молоді — стадіон, тир та інші спортивні споруди.

Жителі села передплачують понад 2200 примірників центральних і місцевих газет та журналів, що в середньому становить 2,6 примірника на кожну колгоспну сім'ю. Про працю й культурне життя хліборобів Телешівки розповідає «Голос колгоспника» — багатотиражна газета артілі, що виходить двічі на місяць.

За роки Радянської влади понад 150 жителів села стали висококваліфікованими спеціалістами народного господарства й культури. 52 з них працюють учителями, 23 — лікарями, 23 — інженерами, 29 — спеціалістами сільського господарства, 9 — фінансовими працівниками, 2 — артистами, 18 — офіцерами. Колишній випускник школи Т. Є. Коваль — професор, завідуючий кафедрою хімії Житомирського сільськогосподарського інституту. В селі працює 43 спеціалісти: агрономи, зоотехніки, інженери, вчителі, економісти та інші.

Великих успіхів у господарчому й культурному житті села досягнуто під керівництвом партійної організації, яка об'єднує 87 комуністів. Активну участь у виробничому та громадсько-політичному житті беруть комсомольська організація в складі 37 чоловік та профспілкова організація, що налічує близько 100 чоловік.

Дружні, працьовиті люди живуть у Телешівці. Їх самовіддана праця наближає світле майбутнє людства, ім'я якому — комунізм.

М. І. МЄЛЄХОВ, М. С. САТИР

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ, ЦЕНТРИ СІЛЬСЬКИХ РАД РОКИТНЯНСЬКОГО РАЙОНУ

БИРЮКИ́ — село, центр сільської Ради. Розташовані на правому березі річки Росі, за 12 км на північний захід від районного центру і за 3 км від залізничної станції Бирюки. Населення — 1529 чоловік. Сільраді підпорядкований населений пункт Пугачівка.

Центральна садиба колгоспу «Зоря комунізму», що знаходиться в Бирюках, має 2292 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1747,2 га орної землі. З допоміжних підприємств у колгоспі є гранітний кар'єр. 6 передовиків сільськогосподарського виробництва нагороджено орденами й медалями.

Тут працюють середня школа, клуб, бібліотека; пологовий будинок, аптека; виходить багатотиражна газета «Зоря».

1905 року в селі відбувся виступ селян. Для придушення його з Києва був викликаний загін поліції. 5 чоловік — організаторів виступу заарештували.

За мужність і відвагу, виявлені на фронтах Великої Вітчизняної війни, 300 жителів села нагороджено орденами й медалями.

В Бирюках народилися Герої Соціалістичної Праці О. П. Пащенко — бригадир радгоспу «Богодухівський» Харківської області і Ф. Л. Пащенко — головний агроном цього ж радгоспу.

ЖИ́ТНІ ГО́РИ — село, центр сільської Ради, розташоване за 4 км на північ від районного центру і залізничної станції Рокитне. Населення — 2524 чоловіка.

На території села знаходиться центральна садиба колгоспу ім. В. І. Леніна, який має 2467,9 га землі, в т. ч. орної — 2370,7 га. 8 передовиків сільськогосподарського виробництва удостоєні орденів і медалей.

В Житніх Горах є середня школа, будинок культури, бібліотека; з 1960 року виходить багатотиражна газета «Шлях Ілліча».

За мужність і відвагу, виявлені в боротьбі проти гітлерівських загарбників, 300 жителів села нагороджено орденами й медалями.

На околицях села досліджено залишки 6 поселень ранньослов'янської черняхівської культури, а також городища з прилеглими до нього поселеннями часів Київської Русі.

ЗАПРУ́ДДЯ (до 1960 року — Вінцентівка) — село, центр сільської Ради. Розташоване по обидва береги Гороховатки, лівої притоки річки Росі, за 18 км на північний схід від районного центру і за 16 км від залізничної станції Ольшаниця. Населення — 2997 чоловік.

У Запрудді розміщена центральна садиба колгоспу ім. М. Ф. Ватутіна, за яким закріплено 3945,2 га землі, в т. ч. 3746 га орної. За самовіддану працю 9 передовиків сільськогосподарського виробництва нагороджено орденами й медалями, в т. ч. орденом Леніна — ланкових колгоспу Є. П. Бублик і Л. Г. Буру, орденом Жовтневої Революції—бригадира Є. Т. Черикала.

Село має середню школу, дві бібліотеки, будинок культури, лікарню, аптеку. Тут виходить колгоспна багатотиражна газета «Прапор Жовтня».

1905 року в поміщицькій економії відбувся страйк робітників, організаторами якого були С. Максименко та І. О. Широкоступ.

За мужність і відвагу, виявлені в боротьбі проти гітлерівських загарбників, 400 жителів села нагороджено орденами й медалями.

Уродженцю Запруддя К. Д. Висоцькому за мужність, виявлену в боях з білофіннами, в 1940 році присвоєно звання Героя Радянського Союзу.

ЛУБ'Я́НКА — село, центр сільської Ради. Розташована за 12 км на північний схід від районного центру і за 7 км від залізничної станції Ольшаниця. Населення — 1076 чоловік. Сільраді підпорядкований населений пункт Любка.

На території Луб'янки розміщена центральна садиба колгоспу ім. В. І. Леніна, за яким закріплено 1883,5 га землі, в т. ч. 1859,3 га орної. За високі виробні досягнення 6 передовиків праці нагороджено орденами й медалями.

Село має восьмирічну школу, клуб, бібліотеку.

За мужність і відвагу, виявлені на фронтах Великої Вітчизняної війни, 125 жителів села нагороджено орденами й медалями.

МА́КІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване на правому березі Дніпра, за 20 км на північний схід від районного центру і залізничної станції Рокитне. Населення — 1340 чоловік. Сільській Раді депутатів трудящих підпорядкований населений пункт Петрівське.

На території Маківки — колгосп «Перемога», який має 2210,2 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2165,8 га орної землі. З допоміжних підприємств є пилорама, млин, механічна й теслярська майстерні. За сумлінну працю 7 трудівників нагороджено орденами й медалями, в т. ч. орденом Леніна — завідуючого свинофермою М. А. Куцоконя, орденом Жовтневої Революції— свинарку Р. Ю. Куцокінь.

В селі — восьмирічна школа, клуб, дві бібліотеки.

МОВЧАНІ́ВКА — село, центр сільської Ради з 1925 року. Розташована за 2 км на північ від районного центру і залізничної станції Рокитне. Населення — 3831 чоловік.

У селі — центральна садиба колгоспу ім. М. В. Фрунзе, за яким закріплено 3325 га землі, в т. ч. 3092 га орної. З допоміжних підприємств колгосп має цегельний завод і 2 млини.

В післявоєнні роки за успіхи в розвитку сільськогосподарського виробництва 25 чоловік нагороджено орденами й медалями.

На території Мовчанівки є восьмирічна школа, бібліотека, клуб. Виходить багатотиражна газета «Колгоспна правда».

Погруддя Героя Радянського Союзу О. О. Шевченка. Мовчанівка. 1970 р.

В роки Великої Вітчизняної війни у селі діяла підпільна група. Під час однієї з операцій в тилу ворога комсомольців І. Мовчана, В. Борщенка, П. Якименка схопили фашисти і після катувань повісили. На другий день після їх страти гітлерівці вдерлися в будинок В. Борщенка і вбили його батька й матір, а потім застрелили матір П. Якименка та трьох його маленьких сестер.

За мужність і відвагу, виявлені в боротьбі проти гітлерівських загарбників, 126 жителів села нагороджено орденами й медалями. Уродженцями села є Герої Радянського Союзу — В. І. Козловський та О. О. Шевченко, який 1944 року в Карпатах повторив подвиг О. М. Матросова, й навічно занесений до списку військової частини. Ім'ям О. О. Шевченка названа школа, в якій він навчався, та краща колгоспна бригада.

На території села виявлено залишки 2 поселень черняхівської культури.

НАСТА́ШКА — село, центр сільської Ради. Розташована за 17 км на південний захід від районного центру та залізничної станції Рокитне. До шосе Біла Церква—Тараща — 3 км. Населення — 3582 чоловіка. Сільраді підпорядкований населений пункт Колесникове.

На території села розміщений колгосп ім. 1 Травня, який має 4420,6 га землі, в т. ч. 4000,3 га орної. За успіхи, досягнуті в розвитку колгоспного виробництва, 12 чоловік нагороджено орденами й медалями Союзу РСР, у т. ч. орденом Трудового Червоного Прапора — бригадира тракторної бригади І. П. Криволапа і доярку Л. І. Вараву.

В Насташці є середня і 2 початкові школи, заочна школа сільської молоді, республіканська школа будівельників, 3 клуби, будинок культури, 5 бібліотек; лікарня, пологовий будинок, побуткомбінат.

Село засноване в 1577 році. Під час революції 1905—1907 рр. тут відбулися селянські заворушення. 1918 року селяни Насташки брали активну участь у Таращанському повстанні проти німецьких інтервентів.

1923 року створено сільськогосподарську комуну ім. 1 Травня. Першими комунарами стали Ф. К. Дяденко (голова), Л. Т. Костина, М. Г. Костина, Х. І. Кутній, Г. І. Невмержицький, Р. С. Рябошапка, Т. С. Рябошапка, Г. В. Трохимець, Н. Х. Трохимець, М. Т. Шаповал.

За мужність і відвагу, виявлені в боротьбі проти фашистських загарбників у роки Великої Вітчизняної війни, 220 уродженців села нагороджено орденами й медалями.

В селі виявлено залишки городища часів Київської Русі, а на околицях є 2 кургани. За переказами, на місці сучасного села існувало велике стародавнє місто Китайгород, яке зруйнували татари.

ОЛЬШАНИ́ЦЯ — село, центр сільської Ради, залізнична станція. Розташована за 12 км на схід від районного центру. Населення — 3912 чоловік. Сільраді підпорядкований населений пункт Бушеве.

В Ольшаниці знаходиться центральна садиба колгоспу ім. А. О. Жданова, за яким закріплено 4227,9 га сільськогосподарських угідь, у т. ч.— 3563,2 га орної землі. В селі є асфальтний і цегельний заводи, гранітний кар'єр.

За успіхи, досягнуті в розвитку сільськогосподарського виробництва, 15 чоловік нагороджено орденами й медалями Союзу РСР.

Село має середню школу, клуб, бібліотеку; лікарню, амбулаторію. З 1960 року виходить багатотиражна газета «Колгоспні вісті».

1527 року під Ольшаницею гетьман К. Острозький розбив татар і звільнив понад 10 тис. полонених, яких завойовники гнали у рабство.

Під час революції 1905—1907 рр. селяни Ольшаниці виступили проти поміщиків. Їх боротьбу очолив селянський комітет, створений у жовтні 1905 року. До складу його входили І. Я. Павличенко, Л. Б. Кириченко та інші. Керував комітетом член РСДРП В. С. Довгалевський. Комітет став центром селянського руху чотирьох повітів: Васильківського, Канівського, Київського, Таращанського. Щоб придушити революційний виступ селян, до Ольшаниці було введено війська. В роки німецької окупації 1918 року жителі села приєдналися до Таращанського повстання.

В період тимчасової фашистської окупації гітлерівці закатували багатьох жителів села. Першими жертвами їх стали стара революціонерка М. Бабешко, один з організаторів сільського комітету в 1905 році І. Я. Павличенко та члени його родини. В лісах Ольшаниці діяв партизанський загін «Іскра», яким командував

Ініціатори створення комуни ім. 1 Травня. Насташка. 1928 р.

лейтенант Г. С. Кулагін. Зв'язковим загону був піонер Володя Бучацький, замордований фашистами в 1943 році. Його ім'я присвоєно піонерській дружині середньої школи, в якій він учився.

За мужність і відвагу, виявлені на фронтах Великої Вітчизняної війни в боротьбі проти гітлерівських загарбників, 200 жителів села нагороджено орденами й медалями.

Поблизу села знайдено скарб римських монет (II ст. н. е.), виявлено залишки двох поселень черняхівської культури, поселення та городища часів Київської Русі. Залишки слов'янського городища (VI—IX ст.) та періоду Київської Русі виявлено також біля Бушевого.

О́СТРІВ — село, центр сільської Ради. Розташований на правому березі Росі, там де впадає в неї двома рукавами річка Насташка, утворюючи острів. Звідси й походить назва села. Відстань до районного центру — 9 км, залізничної станції Сухоліси — 7 км. Населення — 3206 чоловік. Сільраді підпорядкований населений пункт Довгалівське.

На території села розміщена центральна садиба радгоспу «Дружба», за яким закріплено 3016,2 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2587,5 га орної землі. У післявоєнні роки за успіхи, досягнуті в розвитку сільськогосподарського виробництва, 11 чоловік нагороджено орденами й медалями Радянського Союзу, в т. ч. орденом Леніна — свинарку О. Ф. Люлько.

Село має середню школу, бібліотеку, будинок культури.

В Довгалівському народилися П. К. Запорожець (1873—1905) — соратник В. І. Леніна по петербурзькому «Союзу боротьби за визволення робітничого класу», В. С. Довгалевський (1885—1934) — радянський державний діяч і дипломат, Ф. М. Бурлака — український радянський письменник.

РОМА́ШКИ — село, центр сільської Ради. Розташовані на правому березі Гороховатки (лівий приток Росі), за 12 км на північний схід від районного центру і залізничної станції Рокитне. Населення — 1112 чоловік. Сільраді підпорядкований населений пункт Бакумівка.

На території Ромашок розміщена центральна садиба колгоспу «Шлях до комунізму», за яким закріплено 2854,3 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2667,1 га орної землі. В селі є великі запаси будівельної глини, на базі яких будується цегельний завод обласного значення.

За успіхи, досягнуті в розвитку сільського господарства, 13 чоловік нагороджено орденами й медалями Радянського Союзу, в т. ч. орденом Жовтневої Революції—голову колгоспу В. В. Коржа та доярку Л. А. Майку.

В селі — восьмирічна школа, клуб, бібліотека. З 1958 року виходить багатотиражна газета «Голос колгоспника».

Село засноване у XVIII ст. 1864 року тут відбулося селянське повстання, для придушення якого з Києва прибуло дві піхотні роти. Керівника повстання М. Головню засуджено до 11 років каторжних робіт і на довічне поселення в Сибіру.

За бойові заслуги в роки Великої Вітчизняної війни 86 жителів села нагороджено орденами й медалями.

Біля села знайдено кам'яні знаряддя праці доби бронзи (II тисячоліття до н. е.), досліджено два кургани скіфського часу (VII—VI ст. до н. е.), виявлено кілька срібних римських монет (II ст. н. е.). У 1899 році на могильнику черняхівської культури розкопано 38 поховань. Тут збереглися фібули (застібки) VI—VII ст. н. е., глиняний глек IV ст. н. е. із зображенням слов'янського календаря, якого розшифрував академік Б. А. Рибаков. Дослідники розкопали також курган та знайшли пряслиця з червоного шиферу часів Київської Русі. Залишки чотирьох поселень тих же часів є біля Бакумівки.

СА́ВИНЦІ — село, центр сільської Ради. Розташовані за 15 км на північ від районного центру і залізничної станції Рокитне. Населення — 1901 чоловік.

У селі знаходиться центральна садиба колгоспу «Прогрес», який має 2194,4 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2159 га орної землі. 12 передовиків сільськогосподарського виробництва нагороджено орденами й медалями, в т. ч. орденом Леніна доярку колгоспу А. Г. Скринську.

На території Савинців є восьмирічна і початкова школи, будинок культури, 2 бібліотеки. З 1960 року видається багатотиражна газета «Шляхом комунізму».

1905 року в Савинцях відбулося заворушення селян, які відмовлялися працювати на панських землях, вимагаючи підвищення плати.

За мужність і відвагу, виявлені на фронтах Великої Вітчизняної війни в боротьбі проти гітлерівських загарбників, 167 жителів села нагороджено орденами й медалями.

В Савинцях народилися Г. В. Пилипець — доктор сільськогосподарських наук та М. Г. Сухацька — доктор медичних наук.

СИНЯ́ВА — село, центр сільської Ради. Розташована на правому березі річки Росі, за 3 км на південний схід від районного центру і залізничної станції Рокитне. Населення — 4664 чоловіка.

На території села — центральна садиба колгоспу ім. С. М. Кірова, якому належить 3123,2 га землі, в т. ч. орної — 2443,9 га. З промислових підприємств у селі є механізований млин обласного значення, гранітний кар'єр, цегельний завод. За успіхи, досягнуті в розвитку сільськогосподарського виробництва, нагороджено орденами й медалями 27 чоловік, у т. ч. орденом Леніна — П. Г. Липового, М. О. Супруна.

Село має середню і восьмирічну школи, клуб, будинок культури, дві бібліотеки. Тут є амбулаторія, аптека, дитячий санаторій «Берізка», побуткомбінат.

Під час німецької окупації у березні 1918 року в Синяві почалося збройне повстання, до якого першого ж дня приєдналося близько 10 тис. селян навколишніх сіл. Організаторами його були О. Коваль і Й. Г. Дзюбенко. На допомогу повстанцям прийшов партизанський загін з Таращі, який очолював В. С. Баляс. Повстанці

з Синяви вирушили на Рокитне, але за допомогою німецьких броньовиків і артилерії Центральна рада розгромила повстання.

За бойові заслуги і відвагу, виявлені на фронтах Великої Вітчизняної війни в боротьбі проти гітлерівських загарбників, 200 жителів села нагороджено орденами й медалями.

В Синяві народилися М. Г. Бондаренко і Г. С. Хоменко — Герої Радянського Союзу.

Поблизу села виявлено залишки черняхівського поселення. Тут знайдено також 4 римські монети (II ст. н. е.). В Синяві збереглася архітектурна пам'ятка — дерев'яна церква, побудована 1649 року.

ШАРКИ́ — село, центр сільської Ради. Розташовані на лівому березі річки Гороховатки, що є лівою притокою Росі, за 11 км на північний схід від районного центру і за 5 км від залізничної станції Ольшаниця. Населення — 1456 чоловік.

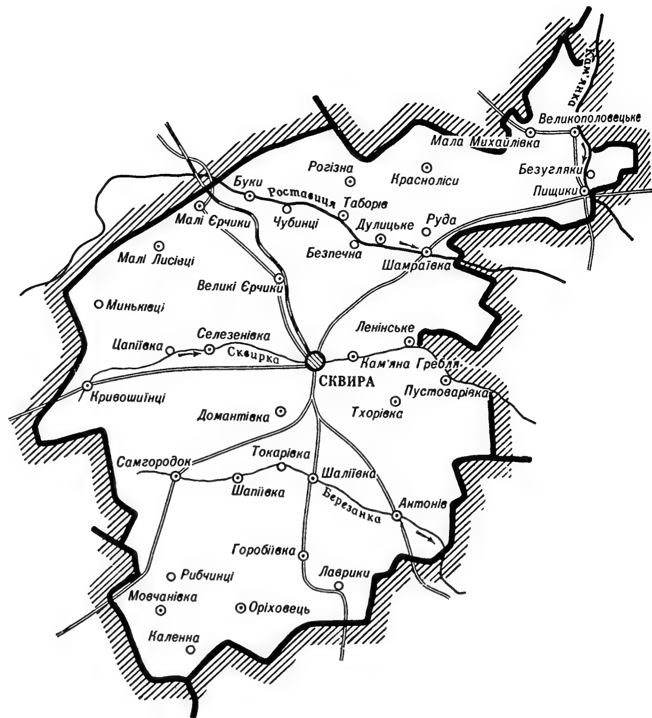
На території села розміщена центральна садиба колгоспу ім. 40-річчя Жовтня, за яким закріплено 2864,5 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. орної землі — 2595,3 га. За досягнення в розвитку сільськогосподарського виробництва орденами й медалями Союзу РСР нагороджено 11 чоловік, у т. ч. орденом Леніна—Н. О. Дяченка.

В Шарках є восьмирічна школа, будинок культури, бібліотека. З 1960 року виходить багатотиражна газета «Вперед».

За мужність і відвагу, виявлені на фронтах Великої Вітчизняної війни в боротьбі проти гітлерівських загарбників, 102 жителі села нагороджено орденами й медалями.

Поблизу села виявлено залишки поселення черняхівської культури, городища та поселення часів Київської Русі. Між селами Шарками та Ольшаницею досліджено залишки складних укріплень давньоруського міста Шаргорода, яке відігравало значну роль у Київській Русі, розкопано також давньоруські та кочівницькі кургани X—XIII століть.

СКВИРСЬКИЙ РАЙОН

СКВИ́РА

квира — місто районного підпорядкування, розташоване на річці Сквирці (притока Росі). Відстань до Києва: залізницею — 135 км, по асфальтовому шосе — 121 км. Залізнична станція на вузькоколійці Сквира — Попільня. Населення — 16 100 чоловік. Міській Раді підпорядковане с. Кононівка.

Сквира — центр однойменного району, площа якого становить 979 кв. км, населення — 63,1 тис. чоловік. На території району знаходяться міська і 26 сільських Рад депутатів трудящих, яким підпорядковано 55 населених пунктів. З корисних копалин є граніти, глини для виробництва будівельної кераміки, каолін, керамзит, пісок для виробництва скла. Напрям економіки району — сільськогосподарський; розвинута також промисловість. Тут розташовані 25 колгоспів, 2 радгоспи, дослідне поле Харківського науково-дослідного інституту овочівництва та навчально-дослідне господарство Сквирського сільськогосподарського технікуму. Земельні угіддя становлять 91 707 га, в т. ч. орна земля — 70 977 га, ліси — 3057 га, сіножаті і пасовища — 3730 га. Вирощують переважно зернові культури і цукрові буряки; розвинуто також овочівництво і садівництво. Важливе місце в господарстві належить м'ясо-молочному тваринництву. Значного розвитку набули птахівництво, шовківництво і рибництво. Промисловість представлена 11 підприємствами харчової, легкої, металообробної промисловості і промисловості будівельних матеріалів. У районі діють районна лікарня, протитубдиспансер, 6 дільничних лікарень, 25 пологових будинків і 37 фельдшерсько-акушерських пунктів. Є 14 середніх, 20 восьмирічних і 15 початкових шкіл, середня школа робітничої молоді і середня заочна, музична школа, сільськогосподарський технікум, а також 13 будинків культури, 34 клуби і 102 бібліотеки.

З літопису довідуємося, що київський князь Святополк у 1094 році «поя собе жену дщерь Тугортхана, князя половецкого»[1].

З документів кінця XIV ст. відомо, що Сквира поряд з Яготином, Трилісами та іншими селами була власністю Коримана — нащадка Тугортхана.

Сказане дає підстави припускати, що Сквира являла собою одне з давніх поселень.

---

[1] Полное собрание русских летописей, т. 1, стор. 26.

У другій половині XIV ст., коли більша частина українських земель підпала під владу Литви, литовський князь Володимир Ольгердович грамотою від 1390 року підтвердив право на володіння Сквирою та іншими землями, що лежали на південний захід від Києва, «Юрію Івантичу Половцю зе Сквири — Рожиновському»[1]. Ця грамота є першою писемною згадкою про місто.

В XV ст. Сквира являла собою укріплене поселення, оточене земляним валом. Тут були великий палац феодалів, господарські двори, млини і склади. В замку постійно перебував чисельний військовий гарнізон. Населення Сквири дуже терпіло від нападів татарських орд, які особливо посилилися наприкінці XV ст. У 1482 році кримські татари на чолі з ханом Менглі-Гіреєм спустошили значну частину Київщини. Багато поселень, у т. ч. і Сквира, були зруйновані вщент.

Після Люблінської унії 1569 року Сквиру, як і інші українські землі, захопила шляхетська Польща. Місто ввійшло до складу Білоцерківського староства. Тривалий час воно лишалося розореним. 12 червня 1591 року польський король Сигізмунд III видав київському воєводі князю М. Ружинському грамоту на право володіння Сквирою, заселення навколишніх земель та побудову замку. У 1615 році вона була оголошена слободою, внаслідок чого місцеві жителі звільнялися на 30 років від усяких податків і повинностей. Це приваблювало сюди втікачів з районів фільваркового господарства. У 1616 році в Сквирі налічувалося 30 димів. Тоді ж для сприяння розвитку ремесла і торгівлі місту було надано магдебурзьке право. Ним став управляти магістрат, який складався з війта, бурмистрів і райців. У 1629 році Сквира ввійшла до складу Київського воєводства. Основну масу міського населення становили дрібні ремісники, селяни і козаки.

Жителі Сквири брали активну участь у народно-визвольній боротьбі українського народу проти шляхетської Польщі. Вже наприкінці травня 1648 року в цьому районі діяв повстанський загін під керівництвом Я. Радкевича. Повстанці спільно з козаками зруйнували маєток польського магната О. Замойського[2]. Під час визвольної війни 1648—1654 рр. Сквира була визволена з-під влади польської шляхти і стала сотенним містом. Спочатку вона входила до Білоцерківського полку, а з 1651 року — до Паволоцького. Козаки Сквирської сотні хоробро билися в лавах української армії під проводом Б. Хмельницького[3].

Під час війни між Польщею і Росією 1654—1667 рр. у Сквиру знову повернулися польські феодали, які відновили своє панування. В ці роки чимало жителів міста переселилося на Слобожанщину. Широкі маси козацтва і селянства продовжували боротьбу проти іноземних поневолювачів, прагнучи до возз'єднання з Росією. У 1663 році Сквирська сотня повстала проти гетьмана Правобережної України польського ставленика Павла Тетері. Після «вічного миру» 1686 року Сквира лишилася під владою шляхетської Польщі. Сквирські козаки, які входили до Фастівського полку, брали активну участь у визвольній боротьбі під проводом Семена Палія.

З початку XVIII ст. на Правобережній Україні розгорнувся гайдамацький рух. Сквира стала ареною напруженої боротьби проти влади польської шляхти. У 1736 році при підтримці місцевого населення гайдамаки на деякий час визволили місто. В районі Сквири діяли гайдамацькі загони відомих ватажків М. Гриви і І. Жили. Сквиряни брали активну участь і в Коліївщині 1768 року. Відважно боролися гайдамацькі загони, очолювані М. Швачкою, А. Журбою, С. Плиханенком та ін. Це повстання жорстоко придушили війська шляхетської Польщі і Катерини II. Серед засуджених до страти повстанців було чимало сквирських козаків і селян.

У середині XVIII ст. Сквира лишалася невеликим містом. За переписом 1789 року, в ньому налічувалося 197 дворів[4]. Міська верхівка свавільно розпоряджалася зем-

---

[1] Słownik geograficzny Królestwa Polskiego, t. 10. Warszawa, 1889, стор. 744.
[2] В. И. Легкий. Крестьянство Украины в начальный период освободительной войны 1648—1654 гг. Л., 1959, стор. 64; Архив Юго-Западной России, ч. 3, т. 4, стор. 517.
[3] І. П. Крип'якевич. Богдан Хмельницький, стор. 222.
[4] Słownik geograficzny Królestwa Polskiego, t. 10, стор. 744.

лями, що належали місту, і захоплювала собі найкращі з них. Вона перекладала на бідніші верстви населення основний тягар повинностей і податків (сума останніх становила 24 553 злотих на рік) та примушувала їх працювати на свою користь.

Після возз'єднання Правобережної України з Росією (1793 рік) Сквира була казенним містом, яке користувалося магдебурзьким правом. У 1795 році вона стала повітовим містом Брацлавського намісництва, а з 1796 року — Київської губернії. З цього часу Сквира почала швидко зростати. За ревізією 1797 року, населення міста становило близько 2 тис. чоловік[1]. Основним заняттям жителів були дрібні промисли і торгівля. Тут розвивалися також ремесла: шевське, ткацьке, ковальське та ін. 16 разів на рік відбувалися ярмарки.

Міщани Сквири продовжували зазнавати великих утисків з боку феодалів. Так, у 1796 році один з цих феодалів Ф. Залеський самовільно захопив частину міських земель (с. Домантівку). У відповідь на це в 1798 році в Сквирі відбулося заворушення міщан, які відібрали ліс, порубаний в Домантівці за його наказом. Проте на захист Залеського виступили власті, і заворушення було придушено військовою силою.

Під час Вітчизняної війни 1812 року хвиля народного обурення і гніву проти загарбників охопила і населення Сквири. У повіті був сформований 1-й Київський козацький полк, до якого вступили 277 місцевих козаків, і до ополчення — 231 ратник. Успішно провели також збір коней, волів, фуражу і продовольства для армії.

Значний вплив на посилення антикріпосницького руху в Сквирі мали декабристи. У Сквирському повіті стояла 2-а бригада 3-ї гусарської дивізії. Чимало її офіцерів підтримували зв'язки з таємними товариствами, що діяли у цей час в Росії. У Сквирі розміщувався штаб гусарського принца Оранського полку, серед офіцерів якого були члени «Південного товариства». З початком повстання Чернігівського полку у с. Трилісах Васильківського повіту 29 грудня 1825 року повстанці розіслали в усі сусідні міста і гарнізони гінців, які закликали приєднатися до них. У Сквиру з цією метою прибув Ф. Башмаков. Тут також велася підготовка до виступу солдатів і офіцерів, якою керували штаб-ротмістр І. Жуков і поручик Поздєєв[2]. Але всі намагання підняти військові частини, в т. ч. і ті, які розміщувалися у Сквирському повіті, не мали успіху.

В першій половині XIX ст. у Сквирі відбувалося пожвавлення ремесла і торгівлі. Промислове виробництво тут було незначним. У місті діяли 3 тютюнові, 3 цегельні і пивоварне дрібні підприємства, які виробляли продукції на 4697 крб. на рік. Великого розвитку набуло ремесло. У 1855 році в місті налічувалося 1245 ремісників різних фахів: шевців, столярів, ковалів, мідників, палітурників, ювелірів та ін. Сквира поступово перетворилася на досить значний торговельний пункт Київщини. Торгівлею займалися 192 купці, капітал яких дорівнював 84 тис. крб. Вони скуповували хліб у навколишніх селах та відправляли його в Одесу, звідки він йшов за кордон. Закупкою хліба на ярмарках у Сквирі займалися також чумаки, які привозили сюди на продаж сіль та рибу[3]. Ярмаркова торгівля була досить значною. Товарооборот одного ярмарку становив у середньому 15—18 тис. карбованців.

Економічне пожвавлення зумовило зростання міського населення. Якщо в 1812 році в Сквирі проживало 3622 чоловіка, то в 1846 році — 6045 чоловік[4]. Основну частину трудящого населення міста становили міщани, які займалися ремеслом і торгівлею, а також сільським господарством на міських землях. Ці землі здавалися їм в оренду з торгів ділянками розміром від 4 до 10 десятин. Однак міська верхівка і заможні міщани захоплювали всі кращі ділянки. Так, міщанин Цимбал володів хутором з 420 десятинами землі[5].

---

[1] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 442, оп. 44, спр. 678, арк. 28.
[2] М. Лисенко. Повстання декабристів на Україні. К., 1952, стор. 22, 64, 65, 67.
[3] І. С. Слабєєв. З історії первісного нагромадження капіталу на Україні, стор. 51, 74.
[4] Статистическое описание Киевской губернии, ч. 1, стор. 416.
[5] Київський облдержархів, ф. 2, оп. 3, спр. 2497, арк. 41; ф. 333, оп. 2, спр. 95, арк. 1—10; спр. 72, арк. 1.

У пореформений період відбувалося швидке зростання Сквири. За 50 років її населення збільшилося у 3 рази і в 1900 році становило понад 20 тис. чоловік[1]. Значно зросла промисловість міста. Якщо тютюнова фабрика в 1870 році давала продукції на 9 тис. крб., то у 1898 році — на 64 тис. крб. У цей час на ній працювало 45 робітників. У 1900 році в місті вже діяли 2 тютюнові фабрики, на яких було зайнято 98 робітників, а також дрібні промислові підприємства: броварня, 5 цегелень, каретний і шкіряний заводи, 3 водяні млини, хлібопекарня та 14 кузень, на яких працювало по 6—10 робітників[2]. У 1914 році в місті збудовано горілчаний завод.

Розвивалося ремесло. У 1870 році в Сквирі налічувалося 427 ремісників. Крім того, наприкінці XIX ст. з'явилися дрібні ремісничі заклади, в яких застосовувалася наймана праця. В них працювало 568 робітників. Умови життя і праці робітників були дуже тяжкими: тривалий робочий день, мізерна заробітна плата, знущання хазяїв. Особливо скрутним було становище робітників у ремісничих майстернях. Частина населення займалася сільським господарством.

З проведенням реформи міського самоврядування у Сквирі в 1878 році відбулися вибори до міської думи і управи, на які покладався нагляд за благоустроєм міста. Проте коштів на це виділялося дуже мало. Переважна більшість вулиць була незабрукована, будинки в основному криті соломою.

Населення Сквири брало участь у суспільно-політичному русі, який поширився в країні у другій половині XIX ст. Під час польського повстання 1863 року в місті діяв філіал Київського польського комітету. На початку 60-х років серед селян Сквирського повіту проводили освітню роботу демократично настроєні студенти Київського університету Тадей і Йосип Рильські, які читали їм твори Т. Г. Шевченка та іншу демократичну літературу. У 1867 році за Т. Рильським та його дружиною було встановлено поліцейський нагляд. Царська охранка уважно стежила за «неблагонадійними», число яких у місті весь час зростало. У 1879 році їх налічувалося 76 чоловік[3].

Наприкінці XIX — на початку XX ст. серед сквирських робітників і ремісників проводили роботу соціал-демократи. Вони розповсюджували нелегальні революційні видання.

З початком першої російської революції у Сквирі були розповсюджені листівки, в яких гостро засуджувався кривавий злочин царизму — розстріл робітників Петербурга 9 січня і висувалася вимога зміни державного ладу. У травні 1905 року відбувся страйк робітників-кравців. Їх підтримали робітники тютюнової фабрики. У липні протягом двох тижнів страйкували ремісники і службовці міста, а також робітники тютюнової фабрики. Страйковий рух охопив навколишні села, де до нього приєдналися сільськогосподарські робітники поміщицьких економій.

Після оголошення царського маніфесту на центральній вулиці Сквири 18 жовтня відбулася стихійна демонстрація, в якій брало участь до 300 чоловік. Наступного дня, незважаючи на протидію поліції, трудящі зібралися в центрі міста на багатолюдний мітинг, після якого рушили до тюрми, щоб звільнити політичних в'язнів. Проте місцеві власті кинули війська, які пострілами розігнали демонстрантів. Трудящі наочно переконалися, чого варті оголошені в маніфесті царські свободи[4].

Першого травня 1906 року робітники майже всіх підприємств Сквири припинили роботу. На околицях міста було розповсюджено соціал-демократичну прокламацію «Перше травня», яка закликала робітників і наймитів економій вимагати 8-годинного робочого дня і демократичних свобод[5]. Незважаючи на загальний спад революції, виступи робітників не припинялися.

---

[1] Список населенных мест Киевской губернии, стор. 1294.
[2] ЦДІА СРСР, ф. 1281, оп. 7, спр. 50, арк. 63; ф. 1284, оп. 223, спр. 179, арк. 55.
[3] Київський облдержархів, ф. 2, оп. 195, спр. 523, арк. 101—113.
[4] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 317, оп. 1, спр. 2978, арк. 1—21.
[5] Київський облдержархів, ф. 2, оп. 222, спр. 386, арк. 1—3.

Будинок, у якому в січні 1918 року відбувся з'їзд представників Рад повіту, що проголосив Радянську владу. 1969 р.

Після поразки революції почалася жорстока розправа над трудящими. В місто привозили заарештованих робітників і селян з усього повіту і влаштовували над ними суди. За судовим процесом, який відбувся 28 квітня 1908 року, 13 селян засудили до заслання у віддалені райони Росії.

Починаючи з 1912 року, у повіті спостерігалося нове піднесення робітничого руху. У червні тут застрайкували 700 сільськогосподарських робітників бурякових плантацій[1]. Страйкарі вимагали підвищення заробітної плати. Виступи робітників не припинялися і в роки першої світової війни. Першого травня 1915 року в місті відбулася маївка.

Трудящі Сквири не мали необхідної медичної допомоги. Населення міста і повіту обслуговували лише 2 лікарні на 45 ліжок, в яких працювали 7 лікарів і фельдшер.

Низьким був рівень освіти. На початку XX ст. в місті діяли міське двокласне училище, де у 1904 році навчалося 324 хлопчики і 178 дівчаток, 2 церковнопарафіяльні і єврейська недільна школи. Тільки в 1909 році тут відкрили чоловічу гімназію, в якій навчалося 200 дітей заможних батьків. Освіта була недоступна для народних мас. У 1913 році в місті налічувалося 820 учнів. У 1902 році було відкрито «народний дім тверезості», при якому створили бібліотеку. Привілейовані стани обслуговувала бібліотека дворянського зібрання. Значну культурну діяльність проводив аматорський драматичний гурток, яким керувала актриса М. М. Старицька та її учні. Він сміливо ніс у народ гуманістичні ідеї.

Після Лютневої буржуазно-демократичної революції місцеві органи царської влади в Сквирі були замінені органами влади Тимчасового уряду на чолі з повітовим комісаром. Водночас трудяще населення і солдати стали на шлях створення народних органів влади — Ради робітничих і Ради солдатських депутатів. Вони виникли в місті уже в березні 1917 року[2].

З перемогою Жовтневого збройного повстання в Петрограді посилилася боротьба трудящих Сквири за встановлення влади Рад. Цією боротьбою керувала більшовицька організація, створена в місті на початку грудня 1917 року[3]. Наприкінці січня 1918 року тут відбувся з'їзд представників волосних і сільських Рад повіту, на якому було обрано Сквирський повітовий виконавчий комітет Рад робітничих, селянських і солдатських депутатів. Його головою став більшовик Свиридов. Рада почала здійснювати всю повноту влади, проводила в життя ленінський Декрет про землю, налагоджувала революційний порядок.

Наступ німецьких інтервентів на Україну тимчасово перервав радянське будівництво. У березні 1918 року німецькі війська захопили Сквиру. Почалася жорстока розправа з партійними і радянськими працівниками. Більшовики перейшли в підпілля. Під їх керівництвом у Сквирі й повіті став розгортатися масовий повстанський рух. Великий вплив на нього справила народна боротьба проти окупантів, що розгорнулася в Звенигородському і Таращанському повітах. Жителі Сквири вступали до партизанських загонів. 7 серпня понад 600 повстанців трьома загонами з Ружина, Самгородка і Великих Єрчиків вирушили в напрямку Сквири. 11 серпня повстанська армія підійшла до міста. Почався бій, який тривав з 9 години вечора до 8 години ранку. Незважаючи на героїчні зусилля повстанців, вони не змогли подолати озброєного до зубів ворога і змушені були відступити.

[1] Київський облдержархів, ф. 2, оп. 228, спр. 35, арк. 125—131.
[2] Перемога Великої Жовтневої соціалістичної революції на Україні, т. 2, стор. 15.
[3] Журн. «Летопись революции», 1926, № 5, стор. 65.

Проте боротьба проти німецьких окупантів у Сквирі і повіті не припинилася. Восени 1918 року Київський обласком партії направив делегата II з'їзду КП(б)У О. Й. Шотен-Кабанник, А. Ф. Левченка та інших для організації партизанського руху в районі Білої Церкви — Сквири—Ходоркова. Під їх керівництвом тут активізувалися партизанські загони О. Попелюхи, М. Пузирьова та загони Червоного козацтва. Один з них діяв у районі Романівки—Сквири[1]. В самому місті, незважаючи на масові репресії окупантів, було створено підпільний більшовицький осередок, члени якого розповсюджували серед населення листівки із закликами до боротьби проти ворога[2].

Наприкінці листопада 1918 року партизанський загін, що складався з робітників Шамраївського цукрозаводу, визволив Сквиру від окупантів. Але на початку грудня місто захопили загони петлюрівських військ. Вони жорстоко розправлялися з населенням і грабували його. Трудящі піднялися на боротьбу проти ворогів. Наприкінці лютого 6-й Корочанський український повстанський полк розпочав кровопролитні бої за Сквиру. Вона неодноразово переходила з рук у руки. 4 березня 1919 року частини 1-ї Української радянської дивізії у взаємодії з повстанцями після 8-годинного бою визволили місто.

У Сквирі розгорнулося радянське будівництво. В березні відбулася 1-а повітова партійна конференція, яка обрала повітовий комітет КП(б)У на чолі з О. Й. Шотен-Кабанник. Міська партійна організація складалася з 50 членів партії і 80 співчуваючих[3]. На повітовому з'їзді Рад було обрано повітову і міську Ради робітничих і селянських депутатів. Головою міської Ради став Бондаренко[4]. Військовим комісаром повіту призначили комуніста М. Пузирьова, який негайно приступив до організації бойового загону. Згодом загін дістав назву 1-го Сквирського залізного батальйону. Його командиром став В. І. Маслов[5]. Активними помічниками комуністів виступали комсомольці. Секретарем повітової комсомольської організації обрали О. Некраша, який незабаром загинув у бою з бандою. У 1919 році його і 13 тяжкопоранених комсомольців бандити закопали в землю живими.

Налагодження мирного життя відбувалося в умовах гострої боротьби проти контрреволюційних банд. У травні 1919 року буржуазно-націоналістичні елементи на чолі з Мазуренком підняли в місті заколот і проголосили так звану «Сквирську республіку». Проте у червні війська Червоної Армії придушили цей заколот і ліквідували націоналістичне охвістя. Радянська влада зміцнювалася. Всі землі, ліси і води, а також підприємства були передані у суспільну власність. У 1919 році на колишніх поміщицьких землях було організовано перше Українське кооперативне товариство насінників, садівників і городників та секцію інтенсивних культур, яку очолив Й. Я. Магомет.

У кінці серпня над Сквирою нависла нова небезпека: з півдня наступали білогвардійські полчища Денікіна. Незабаром вони захопили місто. Денікінські загони грабували населення і знущалися над ним. Більшовики Сквири знову перейшли в підпілля і почали готувати сили для повстання. Вони діяли під керівництвом Зафронтбюро, створеного ЦК КП(б)У для організації підпільної і партизанської боротьби проти денікінців.

25 грудня 1919 року війська Червоної Армії визволили Сквиру від білогвардійців. Відразу ж було створено повітовий ревком, який почав налагоджувати мирне життя. Він встановив суворий революційний порядок, організував загін міліції, проводив роботу щодо забезпечення Червоної Армії продовольством, подавав допомогу сім'ям червоноармійців[6]. У березні 1920 року відбулася повітова безпартійна

---

[1] Киевщина в годы гражданской войны и иностранной военной интервенции, стор. 78—79.
[2] ЦДАЖР УРСР, ф. 1216, оп. 1, спр. 199, арк. 17.
[3] Газ. «Коммунист», 14 червня 1919 р.
[4] Київський облдержархів, ф. Р-1, оп. 1, спр. 17, арк. 1, 4.
[5] ЦДАРА, ф. 25 860, оп. 2, спр. 13, арк. 60.
[6] Киевщина в годы гражданской войны и иностранной военной интервенции, стор. 337, 349.

робітничо-селянська конференція, учасники якої надіслали привітання В. І. Леніну, III Комінтерну та Червоній Армії[1].

Успішна відбудовча робота була перервана у травні 1920 року наступом білополяків, які на деякий час захопили Скверу. Проте 5 червня війська Першої Кінної армії прорвали білопольський фронт і, завдавши ворогові нищівного удару, визволили місто. 12 червня сюди вступила кавалерійська бригада під командуванням Г. І. Котовського. На будинку, де він перебував, встановлено меморіальну дошку.

Після вигнання білополяків у місті розгорнулася відбудова народного господарства. Відновив діяльність повітовий ревком (голова Д. В. Кобзар). Почав роботу повітовий комітет КП(б)У. Партійна організація міста в цей час налічувала 40 комуністів[2]. Активно діяла повітова комсомольська організація, яка об'єднувала 70 юнаків і дівчат.

Трудящі Сквири, керовані комуністами і комсомольцями, піднялися на відбудову господарства. Було проведено ремонт приміщень державних установ і житлових будинків, почалося упорядкування міста. Стала до ладу хлібопекарня. До рук держави перейшли тютюнова фабрика та інші підприємства. Важливим завданням, яке постало перед партійними організаціями, було проведення виборів до Рад. 25—27 червня 1921 року в Сквирі відбувся 3-й повітовий з'їзд Рад, на якому обрали виконком повітової Ради[3].

На заклик комуністів населення Сквири активно включилося в кампанію допомоги голодуючим Поволжя та південних районів України. У 1921—1922 рр. Сквирська повітова комісія допомоги голодуючим надіслала для них 907 пудів хліба, багато різних речей і 30 млн. крб. Для дітей голодуючих відкрили 3 дитячі будинки.

Відбудові народного господарства намагалися перешкодити буржуазно-націоналістичні банди, діяльність яких спрямовувалася з-за кордону. Вони неодноразово вчиняли напади на Скверу. Від рук бандитів загинуло чимало комуністів, комсомольців і радянських активістів. У листопаді 1921 року були підступно вбиті член виконкому повітової Ради А. Богачевський, завідуючий зерноприймальним пунктом К. Є. Поліщук. На бойовому посту загинули міліціонери Орел і Лукашевський[4]. Велику мужність і самовідданість у боротьбі проти бандитизму виявили працівники міліції і бійці 74-ї бригади 25-ї дивізії ім. Чапаєва, що прибули сюди на допомогу. За активною участю населення ці банди незабаром були знешкоджені.

Починаючи з 1921 року, у Сквирі відбувався активний процес утворення споживчих, кредитних і промислових кооперативних об'єднань. У вересні в місті виникли кустарно-промисловий кооператив і повітова сільгоспспілка, яка об'єднала 40 сільськогосподарських кооперативних товариств. У 1922 році утворився робітничий кооператив, який надавав робітникам кредити, а також допомагав збирати продподаток. Цього року у Сквирі на базі Українського кооперативного товариства насінників, садівників і городників було створено селекційно-помологічну станцію. Поступово ставали до ладу промислові підприємства міста. Протягом 1924 року відновили роботу 2 млини, спирто-горілчаний завод, електростанція, побудована 1919 року. На околицях Сквири, де населення займалося переважно сільським господарством, почався рух за створення сільськогосподарських артілей. У 1923 році тут виникла сільськогосподарська артіль «Братерство»[5].

Значних успіхів було досягнуто в галузі охорони здоров'я, освіти і культури. Медичну допомогу населенню Сквири подавала лікарня на 30 ліжок і 2 амбулато-

[1] Київський облдержархів, ф. Р-4258, оп. 1, спр. 3, арк. 24—31.

[2] АІІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 5, спр. 175, арк. 15, спр. 166, арк. 32; Київський облдержархів, ф. Р-1, оп. 1, спр. 136, арк. 3, 5, 9.

[3] ЦДАЖР УРСР, ф. 2, оп. 2, спр. 331, арк. 17; Київський облдержархів, ф. Р-111, оп. 1, спр. 101, арк. 1—11.

[4] Газ. «Ленінська правда» (Сквира), 17 червня і 21 листопада 1967 р.; газ. «Більшовик» (Київ), 14 жовтня 1922 р.

[5] Київський облдержархів, ф. Р-349, оп. 1, спр. 1714, арк. 16.

рії[1]. В місті діяли 2 семирічні і 2 початкові школи, в яких навчалося 1258 учнів і працювало 37 вчителів. Крім того, тут були 3 дитячі будинки, де виховувалося 136 дітей. Сільськогосподарська професійна школа щорічно готувала до 70 спеціалістів. Одним з найважливіших завдань була ліквідація неписьменності серед дорослих. У Сквирі діяло кілька лікнепів і 3 відділення товариства «Геть неписьменність!». У місті працювали самодіяльний театр, 2 драматичні гуртки, клуб, 3 хати-читальні, бібліотека. З 1923 року Сквира стала центром району.

Відбудувавши народне господарство, трудящі приступили до побудови фундаменту соціалістичної економіки. Протягом першої п'ятирічки продовжувала розвиватися промисловість міста. Сквирський спирто-горілчаний завод незабаром було реконструйовано на лікеро-горілчаний. На підприємстві працювало 70 робітників. Збільшилася потужність міської електростанції. Зросло виробництво кустарно-промислових підприємств — броварні, швейної майстерні, цегельні, майстерні для ремонту сільськогосподарських знарядь та ін.[2]. У 1929 році було створено ще одну промартіль «Об'єднаний металіст», яка мала кілька цехів. У 1932 році артілі «Харчопром» і «Вільна праця», що виникли тут раніше, виготовляли продукції на суму 124,3 тис. крб. У них працювало 173 робітники. Значними підприємствами були олійня і маслоробня, які виробляли продукції на суму 308 тис. і 455 тис. карбованців[3].

Багато уваги приділялося питанням розвитку сільського господарства і зміцненню колгоспного руху. У 1926 році у Сквирі виникло кілька ТСОЗів, які в 1929 році об'єдналися з артіллю «Братерство» в колгосп «Колос». Значну допомогу господарству подавало машинно-тракторне товариство, організоване у 1927 році, а з 1930 — Сквирська МТС, що мала 70 тракторів. В 1931 році було створено радгосп насінницького напряму, який згодом став одним з центрів забезпечення елітним насінням господарств Радянської України та інших республік. Радгосп засіяв 1303 га ярими культурами. У ньому працювало 118 робітників. Певних успіхів досягла Сквирська селекційно-помологічна станція. У 1932 році в місті відкрили міжрайонну інкубаторну станцію, яка давала за сезон понад 1 млн. курчат. У зміцненні колгоспного господарства значну роль відіграли перший і другий районний з'їзди колгоспників-ударників, що відбулися у Сквирі в 1933 році.

У передових лавах борців за побудову соціалізму завжди йшли комуністи і комсомольці. У 1931 році Сквирська районна партійна організація налічувала 255 комуністів. У місті працювало 12 первинних партійних організацій. Численним був загін комсомольців району, який у 1932 році об'єднував понад 1 тис. чоловік[4]. З 1929 року почала виходити газета «Колективне село».

Друга п'ятирічка і перші три роки третьої були періодом великих успіхів у розвитку економіки. Промисловість Сквири у 1938—1940 рр. щорічно випускала продукції на суму 15 млн. крб. Стали до ладу райхарчокомбінат, пивоварний завод і трикотажна фабрика, закінчувалося будівництво швейної фабрики. На промислових підприємствах і в артілях міста було зайнято понад 1 тис. робітників. Значним підприємством була МТС, яка мала 100 тракторів. У ній працювало 400 робітників.

У 1935 році колгосп «Колос» було розукрупнено і утворено колгоспи ім. Чапаєва, ім. Щорса, ім. Кірова, ім. Ілліча, «Нове життя» та «Трудова нива». Господарства успішно розвивалися. У 1940 році їх неподільні фонди становили 130 тис. крб. Багатогалузевим господарством став сквирський радгосп. У 1938 році за рішенням Раднаркому УРСР на базі селекційно-помологічної станції створили Сквирське дослідне поле. Його керівник Й. Я. Магомет за досягнення в розвитку плодо-овочевого госпо-

---

[1] Матеріали до опису округ УРСР, Білоцерківська округа, стор. 2—4, 44.

[2] Два роки розвитку господарства Сквирщини. Сквира, 1931, стор. 37, 38.

[3] Довідник основних статистико-економічних показників господарства районів Київської області УРСР, стор. 200.

[4] АІІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 10, спр. 747, арк. 1; газ. «Колективне село» (Сквира), 18 червня 1932 р.

дарства був нагороджений у 1939 році срібною медаллю Всесоюзної сільськогосподарської виставки[1]. З 1919 по 1941 рік Сквирським дослідним полем було вирощено і реалізовано 5,6 тис. цнт високоякісного насіння овочево-баштанних культур. Це становило 70 проц. загальної кількості насіння, вирощеного всіма дослідними станціями республіки.

Зросла мережа лікувальних закладів. Населення Сквири обслуговували міська лікарня на 150 ліжок, районна поліклініка, протитубдиспансер, пологовий будинок, дитяча амбулаторія, жіноча консультація, шкільні медпункти, молочна дитяча кухня, фізіотерапевтичний кабінет.

Значних успіхів було досягнуто в галузі освіти. Всіх дітей шкільного віку охопили навчанням. У цілому до 1931 року була ліквідована неписьменність. У місті діяли 3 середні, 3 семирічні, 2 початкові школи і школа робітничої молоді, в яких навчалося 2450 учнів. Крім того, в сільськогосподарському технікумі, відкритому в 1930 році, набувало знань 350 студентів. У навчальних закладах Сквири працювало 98 вчителів. Серед вихованців шкіл міста багато спеціалістів високої кваліфікації, справжніх радянських патріотів. Це — вчений в галузі ядерної фізики, лауреат Державної премії Л. Л. Дубинський, скульптор К. Б. Діденко. За мужність і героїзм, виявлені під час війни з білофіннами, житель міста Д. Л. Маргуліс був удостоєний звання Героя Радянського Союзу, а колишній головний хірург міської лікарні К. І. Рябоконь нагороджений орденом Червоної Зірки[2].

Значно зріс культурний рівень трудящих. У місті працювали кінотеатр, кілька клубів, стадіон. До послуг населення були бібліотеки, книжковий фонд яких становив 55 тис. примірників, і кілька читалень.

Вторгнення фашистських орд у Радянську країну перервало мирну творчу працю трудящих Сквири. Як і весь радянський народ, вони піднялися на захист Батьківщини. До військкомату надходили численні заяви про добровільний вступ до Червоної Армії. З наближенням фронту найцінніше устаткування підприємств евакуювали в східні райони країни.

14 липня 1941 року в Сквиру вдерлися гітлерівські загарбники. Почалася жорстока розправа з населенням. Уже в перші тижні в місті було розстріляно понад 1 тис. чоловік, серед них багато комуністів і радянських активістів[3]. За час окупації фашистські недолюдки закатували тут 1500 радянських громадян, 1125 юнаків і дівчат вивезли на каторгу до Німеччини. Окупанти грабували населення, відбирали у нього майно, худобу і хліб.

Трудящі Сквири і району піднялися на боротьбу проти ненависного ворога. Організаторами цієї боротьби були комуністи і комсомольці. Активну діяльність проводив Т. О. Ільченко з с. Малих Єрчиків Сквирського району, якого Київський обком ЛКСМУ направив у серпні 1941 року в рідний район для розгортання підпільної роботи в тилу ворога. Він був одним з організаторів підпільної боротьби і створив у ряді населених пунктів підпільні групи. За його допомогою в Сквирі при міській лікарні виникла підпільна група на чолі з К. І. Рябоконем і В. П. Зуєвським. На Сквирському дослідному полі діяли підпільники на чолі з комсомолкою Н. І. Чуєнко[4].

В жовтні 1942 року було створено штаб для керівництва підпільним рухом у районі. Командиром штабу став А. К. Панченко, комісаром — Т. О. Ільченко, начальником штабу — М. Г. Поліщук. Штаб організував 9 бойових підпільних груп. У червні 1943 року створили Сквирський партизанський загін, командиром якого був А. К. Панченко, а комісаром — Т. О. Ільченко. В ньому боролися 80 партизанів. У серпні 1943 року на базі Сквирського і Великополовецького партизан-

---

[1] Газ. «Київська правда», 13 березня 1945 р.

[2] Газ. «Червоний Жовтень» (Сквира), 7 листопада 1940 р.; 7 січня 1941 р.

[3] Нариси історії Київської обласної партійної організації, стор. 449; Киевщина в годы Великой Отечественной войны, стор. 341.

[4] Київський облпартархів, ф. 5, оп. 2/1, спр. 89, арк. 2; спр. 182, арк. 17.

ських загонів сформували 5-й батальйон з'єднання партизанських загонів Київської області. Комісаром батальйону був Ю. О. Ковмір. Партизани провели багато бойових операцій проти фашистів. Їх діяльність поширювалася також за межі району[1].

У середині 1943 року сквирське підпілля очолив підпільний райком партії, до складу якого входили В. П. Зуєвський, К. І. Рябоконь, В. М. Чорностав, Н. І. Чуєнко та ін. Підпільний райком діяв до визволення Сквири радянськими військами[2]. Він створив другий Сквирський партизанський загін на чолі з Т. Д. Богаченком. Партизани і підпільники Сквири провели ряд успішних бойових операцій. Вони висадили в повітря залізничний міст біля с. Голуб'ятина та міст на шосейному шляху в с. Строковій Попільнянського району. Рух транспорту був паралізований, і німецько-фашистським загарбникам не вдалося вивезти з Сквири 8 тис. цнт хліба. Партизани знищили багато бойової техніки ворога, понад 200 гітлерівських солдатів і офіцерів, 2 поліцейські дільниці, пустили під укіс 3 ворожі ешелони, захопили значні трофеї. Активно діяли партизани М. Маслун, З. Валєтова, І. М. Гайдамачук, І. Яременко та багато інших[3].

Налякані розмахом партизанського руху, фашисти вчинили жорстоку розправу над радянськими людьми. Гітлерівці оточили с. Краснянку, де перебувала група сквирських партизанів. Кати по-звірячому вбили народних месників, розстріляли 112 мирних жителів, спалили 31 хату. Тут загинула М. Маслун. У с. Малих Лисівцях карателі оточили будинок, в якому знаходилися командир партизанського загону Т. Д. Богаченко і розвідниця З. Валєтова. Мужні патріоти відстрілювалися до останнього патрона і загинули, не здавшись ворогу. Фашисти натрапили на слід групи лікаря К. І. Рябоконя. Вони заарештували відважного підпільника і живцем спалили його[4].

Партизани допомагали Червоній Армії визволяти Сквиру. Наприкінці грудня 1943 року, коли радянські війська наблизилися до Сквирського району, партизанський загін зав'язав бій у тилу ворога. 29 грудня 1943 року 240-а стрілецька Київсько-Дніпровська Червонопрапорна дивізія під командуванням Героя Радянського Союзу полковника Т. Х. Уманського визволила місто.

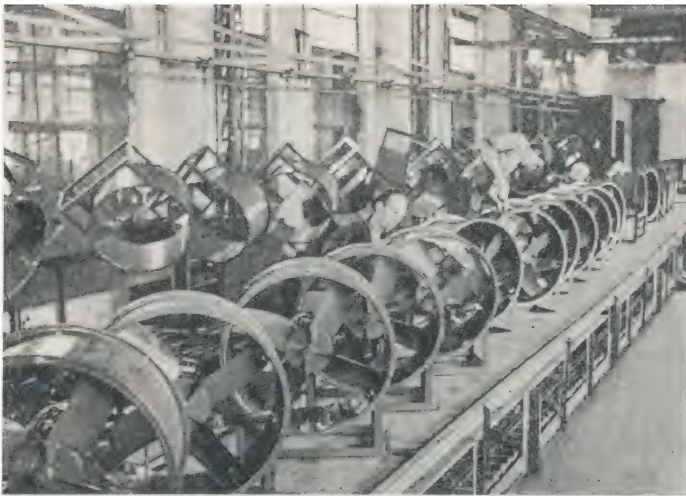
Населення Сквири радо зустріло своїх визволителів. Багато сквирян поповнило лави Червоної Армії. За мужність і відвагу, виявлені на фронтах Великої Вітчизняної війни, близько 500 з них нагороджено орденами й медалями СРСР. Жителі міста пишаються Героями Радянського Союзу М. М. Ольшевським і О. П. Плугатарем, що загинули, визволяючи братню Литву.

Відразу ж після визволення трудящі Сквири приступили до відбудови народного господарства. Гітлерівські загарбники завдали великої шкоди господарству міста. Вони зруйнували кілька промислових підприємств, хлібопекарню, будівлі Сквирської МТС і вивели з ладу тракторний парк[5]. У приміських колгоспах були знищені всі виробничі приміщення, зовсім не лишилося худоби. Лежали в руїнах приміщення лікарні, шкіл і культурно-освітніх закладів, багато житлових будинків.

Велику організаційну роботу провела партійна організація району, яка в 1944 році налічувала 123 комуністи[6]. Вона мобілізувала трудящих на виконання постанови РНК СРСР і ЦК ВКП(б) від 21 серпня 1943 року «Про невідкладні заходи по відбудові господарства в районах, визволених від німецької окупації». Уже в березні 1944 року відновило свою діяльність Сквирське дослідне поле. Влітку став до ладу лікеро-горілчаний завод. Цього ж року почали діяти швейна фабрика, райхарчокомбінат і промислово-кооперативні підприємства. Натхненно і самовідда-

---

[1] Київський облпартархів, ф. 5, оп. 2/6, спр. 84, арк. 76, 77; оп. 2/1, спр. 182, арк. 17.
[2] Нариси історії Київської обласної партійної організації, стор. 457.
[3] Київський облпартархів, ф. 5, оп. 2/1, спр. 182, арк. 17, 18; оп. 2/6, спр. 84, арк. 80.
[4] Газ. «Ленінська правда», 24 січня 1967 р.
[5] Київський облпартархів, ф. 5, оп. 2/1, спр. 183, арк. 3; спр. 182, арк. 15.
[6] Там же, спр. 182, арк. 19.

Конвейєр складального цеху заводу «Сантехвироби», м. Сквира. 1970 р.

но працювали трактористи і слюсарі Сквирської МТС. На кінець 1944 року тут було зібрано 61 трактор і відремонтовано 32 молотарки.

Незважаючи на труднощі, сквирські колгоспи успішно провели посівну кампанію і зібрали добрий урожай. Район у 1944 році повністю виконав план хлібозаготівель, за що перший секретар райкому партії М. П. Тюзнєв, голова райвиконкому Ф. Тютюнник та уповноважений наркомзему Ф. П. Дичко були нагороджені орденом Вітчизняної війни 2-го ступеня. 110 трудівників міста відзначено медалями «За доблесну працю у Великій Вітчизняній війні 1941—1945 рр.».

Відбудовуючи зруйновані фашистами підприємства, установи й заклади, трудящі всіляко допомагали фронту. Вони внесли до фонду оборони 670 тис. крб. Комсомольці стали ініціаторами допомоги інвалідам Великої Вітчизняної війни і виробили для них у 1944 році 25 тис. трудоднів. За це ЦК ВКП(б) виніс міській комсомольській організації подяку. Чимало молоді поїхало працювати на Донбас. Самовіддана праця комсомольців на трудовому фронті дістала високу оцінку. У 1946 році районній комсомольській організації було присуджено перехідний Червоний прапор ЦК ВЛКСМ[1].

Партійні і радянські органи повсякденно дбали про налагодження роботи закладів охорони здоров'я, освіти і культури. З 1944 року почала працювати районна лікарня на 100 ліжок, в якій налічувалося 12 лікарів. У 1950 році відкрили дитячу лікарню на 25 ліжок, а в 1953 році — протитубдиспансер. На кінець першої післявоєнної п'ятирічки в місті працювали 5 шкіл. У 1945 році відкрили районний будинок культури.

Швидкими темпами розвивалася промисловість міста. У 1946—1953 рр. введено 27 тис. кв. метрів нових виробничих площ. Успішно працювали колективи райхарчопромкомбінату, швейної фабрики, олійно-круп'яного заводу, артілей «Будматеріали» та «Вільна праця». За перевиконання виробничих планів промисловими підприємствами в грудні 1950 року району було вручено перехідний Червоний прапор обкому КП(б)У і виконкому обласної Ради депутатів трудящих. У 1955 році колишню артіль «Об'єднаний металіст» реорганізували на державний завод «Сантехвироби». Тут побудували нові ливарний і механічно-складальний цехи. У 1956 році закінчилася реконструкція електростанції. Того ж року став до ладу новий хлібозавод. У 1963 році лікеро-горілчаний завод було перебудовано на сироварний.

Колективи промислових підприємств міста розгорнули соціалістичне змагання з робітниками Серебряно-Прудського району Московської області, а також сусідніх Великополовецького, Попільнянського і Звенигородського районів. Широкого розмаху набув у Сквирі рух за комуністичну працю. Першим звання колективів комуністичної праці було присвоєно бригадам швейної фабрики на чолі з Г. Оленчук і Н. Камецькою. На 1966 рік звання ударників комуністичної праці удостоєні 440 трудівників. Промислові підприємства Сквири прийшли з високими показниками до 50-річного ювілею Великого Жовтня і перевиконали виробничі завдання. Передовики промисловості міста монтер лінійно-технічної дільниці зв'язку Герой Соціалістичної Праці С. П. Михайлов, бригадир швейної фабрики В. І. Василенко, слюсар районного відділення «Сільгосптехніки» В. Ф. Замчалов, токар заводу «Сантехвироби» І. О. Корзун та ряд інших занесені на районну Дошку пошани.

---

[1] Київський облпартархів, ф. 5, оп. 2/1, спр. 182, арк. 34; ф. 779, оп. 1, спр. 10, арк. 66, 67.

Сквира стала значним промисловим центром області, де особливого розвитку набули легка і харчова промисловість та виробництво будматеріалів. Найбільшими підприємствами є заводи сироварний, «Сантехвироби» і цегельний, комбінат продтоварів, плодоконсервний комбінат, швейна фабрика, трикотажний цех № 2 Київської фабрики ім. Рози Люксембург та районне відділення «Сільгосптехніки». Новими трудовими здобутками зустріли трудящі XXIV з'їзд КПРС і XXIV з'їзд КП України. За роки восьмої п'ятирічки підприємства міста виробили понад план продукції на 5 млн. 568 тис. крб. За успішне виконання п'ятирічного плану велику групу передовиків праці у 1971 році нагороджено орденами і медалями, в т. ч. майстра швейної фабрики Н. К. Камецьку і слюсаря районного відділення «Сільгосптехніки» В. Ф. Замчалова — орденом Леніна.

Самовіддано працювали трудівники сільського господарства. Дальшому зростанню сільськогосподарського виробництва сприяло укрупнення колгоспів і поповнення їх досвідченими керівними кадрами. У 1957 році три приміські колгоспи Сквири увійшли до складу радгоспу, який дістав назву «Сквирський», а три інші колгоспи об'єдналися у сільськогосподарську артіль ім. XX з'їзду КПРС.

Радгосп «Сквирський» — одне з великих господарств області овочево-молочного напряму. Він має 5375 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 4616 га орної землі. У 1961 році на кожні 100 га угідь працівники радгоспу виробили по 501 цнт молока та 105,4 цнт м'яса, одержали з кожного гектара по 31,5 цнт зернових. Радгоспу було присуджено перехідний Червоний прапор Київського обкому КП України та облвиконкому. Головному агроному Ф. В. Бондарю присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці. Протягом восьмої пятирічки у господарстві середня врожайність озимої пшениці становила 33,8 цнт і цукрових буряків 350,3 цнт з гектара. У 1970 році на 100 га сільськогосподарських угідь було вироблено 744 цнт молока. За досягнення у розвитку сільського господарства 7 працівників радгоспу у 1971 році удостоєні високих урядових нагород, серед них Герой Соціалістичної Праці Ф. В. Бондар і доярка В. В. Поліщук нагороджені орденом Жовтневої Революції.

Колгосп ім. XX з'їзду КПРС спеціалізується на вирощуванні зернових і городніх культур, цукрових буряків та розвитку тваринництва. За господарством закріплено 2482 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2238 га орної землі. У 1958 році за виробничі досягнення доярку М. Ф. Маличенко і голову колгоспу Я. Д. Константинівського нагороджено орденом «Знак Пошани». Протягом 1958—1966 рр. колгосп ім. XX з'їзду КПРС був учасником Виставки досягнень народного господарства СРСР і неодноразово відзначався медалями і дипломами. В роки восьмої п'ятирічки колгосп домігся нових виробничих успіхів. У господарстві вирощено в середньому по 28 цнт пшениці та по 340 цнт цукрових буряків з гектара. На 100 га сільськогосподарських угідь вироблено по 384 цнт молока та по 98 цнт м'яса. У 1966 році ланкову Г. О. Марунич було нагороджено орденом Леніна, бригадирів комплексної та тракторної бригад М. Є. Майка і В. Л. Телятника, а також ланкову В. І. Грабовську —

Пам'ятник В. І. Леніну, м. Сквира. 1970 р.

орденом Трудового Червоного Прапора. За виконання планових завдань восьмої п'ятирічки 7 трудівників колгоспу у 1971 році було відзначено орденами і медалями, в т. ч. голову колгоспу Я. Д. Константинівського — орденом Леніна і бригадира А. Ф. Івашкевича — орденом Трудового Червоного Прапора.

Велику роботу проводить Сквирське дослідне поле, колектив якого за 50 років вивів і поліпшив понад 70 сортів овочевих, баштанних, плодових і квіткових культур.

Рік у рік Сквира прикрашається новими будовами. Тільки в 1966—1969 рр. у місті було споруджено 5 тис. кв. метрів державної житлової площі і 541 індивідуальний будинок, приміщення двох середніх і восьмирічної шкіл, поліклініку та ряд адміністративних будинків. Невпинно поліпшується благоустрій міста. Його впорядкуванням і озелененням займаються міськрада депутатів трудящих та 30 вуличних комітетів. У 1969 році тут прокладено 12 км шляхів з твердим покриттям та заасфальтовано 20,5 тис. кв. метрів вулиць і тротуарів.

Торговельна мережа міста з 1960 по 1970 рік зросла з 29 до 40 магазинів. Якщо в 1960 році товарооборот становив 6855 тис. крб., то у 1970 році він збільшився до 14 297 тис. крб. Це свідчить про зростання матеріального добробуту трудящих. Поліпшилося побутове обслуговування населення. 1969 року відкрили побутовий комбінат.

У Сквирі багато уваги приділяється охороні здоров'я трудящих. Тут є районна лікарня, протитубдиспансер, дитяча лікарня, поліклініка, 7 пунктів охорони здоров'я на підприємствах, дитяча і жіноча консультації, фізіотерапевтичний кабінет, 3 рентгенологічних кабінети, станція швидкої допомоги, санепідстанція. В них працюють 68 лікарів і 224 чоловіка середнього медперсоналу.

За післявоєнний час значно зріс рівень освіти населення Сквири. У місті діють 3 середні, 2 восьмирічні школи і школа-інтернат, а також вечірня і заочна середні школи. В них навчається 3050 учнів і працюють 199 вчителів. Самовіддано трудяться на педагогічній ниві заслужена вчителька УРСР, відмінник народної освіти, орденоносець А. О. Біловицька та заслужена вчителька УРСР К. Г. Лавренко. Із спеціальних освітніх закладів тут діють сільськогосподарський технікум, музична школа, професійно-технічне училище. Сільськогосподарський технікум випустив близько 5 тис. агрономів, зоотехніків, економістів. При районному відділенні «Сільгосптехніки» працюють курси механізаторів. Рік у рік збільшується кількість дитячих дошкільних закладів, у яких виховується понад 550 дітей.

Значні зрушення відбулися в культурному житті міста. У 1958 році було споруджено нове приміщення районного будинку культури. За заслуги в розвитку самодіяльного мистецтва театральний колектив будинку культури в цьому році був нагороджений Почесною грамотою Президії Верховної Ради УРСР. Хор районного будинку культури на фестивалі самодіяльного мистецтва УРСР, присвяченому 50-річчю Великого Жовтня, відзначений дипломом 1-го ступеня та золотою медаллю. Частими гостями сквирян є столичні театральні колективи. У 1969 році Київський український драматичний театр ім. Івана Франка показав у Сквирі п'єсу М. Я. Зарудного «Рим, 17, до запитання». В цьому ж році відбулася зустріч з шефами — акторами Київського академічного театру опери та балету ім. Т. Г. Шевченка, під час якої тут виступили народні артисти СРСР Д. М. Гнатюк і Л. А. Руденко.

Й. Я. Магомет — народний селекціонер, лауреат Державної премії СРСР, завідуючий відділом селекції і насінництва Сквирського дослідного поля, м. Сквира. 1965 р.

Своє дозвілля трудящі проводять також в шести профспілкових і колгоспному клубах. Активно працюють районне відділення товариства «Знання» і районна організація Українського товариства охорони пам'ятників історії та культури. У місті є широкоекранний кінотеатр на 300 місць. У 1969 році завершено будівництво телевізійного ретранслятора. До послуг

трудящих — міські бібліотеки, книжковий фонд яких становить понад 123 тис. примірників. Кожна сім'я передплачує газети і журнали. Тут виходить районна газета «Ленінська правда».

Досягнуті успіхи є результатом великої організаційної й виховної роботи партійних організацій Сквири. В місті налічується 43 первинні партійні організації, що об'єднують близько 1 тис. комуністів. 36 первинних комсомольських організацій мають у своїх лавах 2097 юнаків і дівчат. Значну роль в житті міста відіграє міська Рада депутатів трудящих, при якій працюють постійно діючі комісії: освіти і культури, охорони здоров'я, громадського харчування, комунальна, побутова та інші.

Дитячий комбінат «Веселка» у Сквирі. 1970 р.

Жителі Сквири високо шанують ветеранів революції, війни і праці, з іменами яких пов'язана історія міста. Його почесними громадянами стали секретар першого повітового комітету партії О. Й. Шотен-Кабанник, командир дивізії, що визволила місто від гітлерівських загарбників, Герой Радянського Союзу генерал-майор запасу Т. Х. Уманський і народний селекціонер, кавалер орденів Леніна і Трудового Червоного Прапора, лауреат Державної премії СРСР Й. Я. Магомет. Уродженцем міста є відомий учений в галузі травматології і ортопедії, доктор медичних наук, професор М. В. Ховенко.

Трудящі Сквири впевнено крокують вперед, вносячи свій вклад у побудову комунізму в нашій країні.

І. О. БУДКО, О. І. ЛУГОВА, М. О. САМОДІД

ВЕЛИКОПОЛОВЕ́ЦЬКЕ

Великополовецьке — село, центр сільської Ради, розташоване на берегах річки Кам'янки, за 35 км від районного центру і за 22 км від найближчої залізничної станції Біла Церква. З містами Києвом, Білою Церквою і Сквирою сполучене шосейним шляхом. Населення — 3043 чоловіка. Сільраді підпорядковано с. Андріївка.

Біля Великополовецького в урочищі Заріччі збереглися залишки поселень доби неоліту (IV—III тисячоліття до н. е.), бронзи (II тисячоліття до н. е.) та Київської Русі (X—XIII ст.)[1]. Територія села входила, очевидно, до земель, якими володів половецький хан Тугортхан наприкінці XI ст.[2] З цим пов'язана і назва населеного пункту.

У XIV ст. більшість українських земель підпала під владу Литви. У цей час, як видно з грамоти литовського князя Володимира Ольгердовича 1390 року, Великополовецьке було власністю нащадків Тугортхана — князів Рожиновських. Після Люблінської унії 1569 року на Україну посунули польські магнати, які захоплювали великі земельні масиви. У 1591 році Великополовецьке було включено до Білоцерківського староства і за грамотою польського короля передано у володіння польському феодалові М. Ружинському[3].

---

[1] В. Б. Антонович. Археологическая карта Киевской губернии. М., 1895, стор. 46.
[2] Л. Похилевич. Сказания о населенных местностях Киевской губернии, стор. 504.
[3] Słownik geograficzny Królestwa Polskiego, t. 8. Warszawa, 1887, стор. 729.

Багато лиха зазнавали жителі Великополовецького від нападів кримських татар, які в 1591 році вщент зруйнували його. Село тривалий час лишалося запустілим. У 1616 році в ньому налічувалося 15 дворів.

Місцеве населення брало участь у боротьбі проти польсько-шляхетського панування. Великополовецьке знаходилось у районі поширення селянсько-козацьких повстань під проводом К. Косинського 1591—1593 рр. та С. Наливайка 1594—1596 рр. Під час визвольної війни українського народу 1648—1654 рр. польську шляхту вигнали з села.

У 1667 році після Андрусівського перемир'я Великополовецьке перейшло під владу шляхетської Польщі. У 1740 році тут налічувалося 80 дворів, у 1765 році — 101 двір. Поміщик жорстоко експлуатував селян, які сплачували на його користь чинш у розмірі 1788 злотих та інші платежі[1]. Наприкінці XVIII ст. село належало графу Браницькому.

Після возз'єднання Правобережної України з Росією (1793 рік) селяни Великополовецького лишилися кріпаками Браницьких. У 1812 році в селі налічувалося 125 дворів і 1367 жителів. Під час Вітчизняної війни 1812 року патріотичне піднесення охопило і великополовчан. Вони надали 100 квартир для розташування 5-го піхотного полку Нижегородського ополчення, постачали продовольство для армії.

У першій половині XIX ст. дедалі зросла експлуатація селян і погіршилось їх соціально-економічне становище. За ревізією 1857 року, в користуванні селян Великополовецького було 2189 десятин землі. Переважну більшість їх становила біднота. Із загальної кількості 361 двору — 116 не мали польового наділу, 237 були безтягловими і тільки 8 мали тягло. В 1859 році у селі проживало 2454 чоловіка. Населення не одержувало ніякої медичної допомоги. Тут не було також школи.

В результаті реформи 1861 року селяни Великополовецького були пограбовані. На 1001 ревізьку душу виділили 2302 десятини орної землі, за яку жителі села мали сплатити велику суму — 67 553 крб.[2] Отже, на ревізьку душу припадало 2,3 десятини землі. Зрозуміло, що з такого мізерного клаптика землі не могла прогодуватися сім'я селянина. Тим часом поміщицька економія мала близько 1500 десятин. Браницькі залишили за собою монопольне право на сіножаті, ловлю риби, полювання, користування лісом, річками, озерами. Вони побудували тут цегельню і 2 водяні млини.

1900 року у Великополовецькому проживало 4107 чоловік. Тут діяли цегельня і 6 млинів. Значна частина населення, яка терпіла від безземелля, змушена була йти на заробітки в Катеринославську і Херсонську губернії, у Київ та Одесу[3].

Трудове селянство Великополовецького не мирилося з своїм тяжким становищем і продовжувало боротьбу проти експлуататорів. Жителі села, які працювали за наймом у поміщика в с. Кривому, взяли участь у страйку сільськогосподарських робітників, що відбувся там восени 1903 року. Про цей виступ повідомляла газета «Искра»[4].

Під час революції 1905—1907 рр. у Великополовецькому активізувались революційні виступи сільської бідноти. У травні 1905 року селяни перешкодили Браницькій провести розмежування земель. На місце подій прибули справник, мировий суддя та ескадрон драгунів. Розмежування здійснили під охороною війська, яке нагаями розігнало понад 400 селян. За цей виступ суд засудив 84 чоловіка до тюремного ув'язнення.

Столипінська реформа прискорила розорення більшості селянських господарств Великополовецького. В 1912 році з 734 дворів 39 були безземельними, а 383 — мали до 3 десятин землі. Їм належало тільки 600 десятин, або чверть селянської землі. 152 селянські двори не мали худоби[5].

---

[1] Архив Юго-Западной России, ч. 7, т. 3, стор. 92.
[2] Київський облдержархів, ф. 4, оп. 99, спр. 1716, арк. 7, 17, 20, 107.
[3] Список населенных мест Киевской губернии, стор. 484, 485.
[4] Газ. «Искра», 22 жовтня 1903 р.
[5] Итоги переписи скота у сельского крестьянского населения Киевской губернии в 1912 году, стор. 55.

У земській лікарні, що обслуговувала волость, працювали лише лікар, 4 фельдшери та акушерка. Переважна більшість населення була неписьменною. У двокласній церковнопарафіяльній школі, відкритій тут у 60-х роках XIX ст., навчалися в основному діти заможних батьків.

Лютнева революція не принесла жителям Великополовецького ні миру, ні землі, ні хліба. Після перемоги Жовтневого збройного повстання у Петрограді в селі розгорнулася боротьба за встановлення Радянської влади. На початку 1918 року утворилася Рада селянських депутатів, першим головою якої став селянин-бідняк В. А. Реган. Вона приступила до конфіскації поміщицької землі та роздачі її селянам. Проте діяльність Ради перервав напад німецьких окупантів, які у березні 1918 року захопили село. Жителі Великополовецького стали на шлях рішучої боротьби проти загарбників. Чимало з них боролося в партизанських загонах, очолюваних О. Попелюхою і В. Махновим. З 26 серпня по 3 вересня 1918 року поблизу села партизани двічі вступали в бій з окупантами і державною вартою гетьмана Скоропадського.

Наприкінці 1918 року Великополовецьке захопили петлюрівці. В березні 1919 року Червона Армія вигнала їх із села. Тут було створено волосний ревком[1]. Бідніше селянство організувало комбід на чолі з К. О. Чагарним.

Переважна більшість населення Великополовецького активно підтримувала Радянську владу та її заходи. Трудящі селяни брали участь у ліквідації куркульських банд, зокрема банди Батрака, розгромленої в квітні 1919 року. Чимало селян вступило до Київського комуністичного полку, створеного для боротьби проти бандитизму. Один із великополовчан — Д. Л. Декаленко в 1919 році брав участь у боях за визволення Києва від Денікіна. Трудящі із зброєю в руках захищали своє село від нападів куркульських банд. За спогадами В. П. Затонського, «Велика і Мала Половецькі волості Київської губернії в разі потреби виставляли цілі полки з кулеметами і навіть артилерією»[2]. Коли у вересні 1919 року Київщина опинилася під владою денікінців, у Великополовецькому не було їх гарнізону. Волосний ревком тут продовжував діяти. Головою його був Ф. Юревич[3].

Весною 1920 року Великополовецьке захопили білопольські інтервенти. Але у червні цього року кавалерійська бригада на чолі з Г. І. Котовським визволила його. Налагодженням мирного життя в селі керував волревком. Активно допомагали йому волосний партійний осередок і сільська комсомольська організація, що виникли влітку 1920 року. Молодь створила бойовий загін у складі 60 чоловік, який надіслали в розпорядження міліції до Білої Церкви, розпочала антирелігійну пропаганду, провела тиждень освіти[4].

Ревком розгорнув велику роботу щодо відбудови народного господарства, організував селянство на боротьбу з куркульським бандитизмом. Відділ соціального забезпечення ревкому взяв на облік сім'ї загиблих червоноармійців і виділив їм матеріальну допомогу.

Активно діяв сільський комнезам, створений у серпні 1920 року (голова А. Брідненко)[5]. За допомогою комнезамівців вже 15 грудня 1920 року було виконано продрозверстку. У квітні 1921 року при комнезамі утворився посівком, який проводив наділення землею безземельних і малоземельних селян, допомагав ремонтувати сільськогосподарські знаряддя. Було засновано показове господарство, для якого виділили 75 десятин землі[6].

Разом з успіхами у відбудові господарства зміцнювалася Радянська влада. У червні 1921 року відбулися вибори сільської і волосної Рад. Головою волосного

---

[1] Київський облдержархів, ф. Р-1, оп. 4, спр. 60, арк. 4.

[2] Этапы большого пути. Воспоминания о гражданской войне. М., 1963, стор. 156.

[3] Киевщина в годы гражданской войны и иностранной военной интервенции (1918—1920 гг.), стор. 356.

[4] Київський облдержархів, ф. Р-1, оп. 1, спр. 64, арк. 327, 354; спр. 132, арк. 19, 25; спр. 216, арк. 101.

[5] ЦДАЖР УРСР, ф. 257, оп. 1, спр. 6, арк. 24.

[6] Київський облдержархів, ф. Р-1, оп. 1, спр. 292, арк. 50.

виконкому став М. Омельченко. Волвиконком розгорнув активну діяльність щодо проведення в життя ленінського плану побудови соціалізму. У 1921 році розпочалося будівництво електростанції. Виникло товариство спільного обробітку землі, що у 1923 році об'єднувало 135 членів і мало 50 га землі. Воно створило овочевий розсадник, який в 1925 році за досягнуті успіхи був відзначений Раднаркомом УРСР другою премією. З 1923 по 1959 рік Великополовецьке було центром району. У 1925 році в селі проживало 4406 жителів.

Багато уваги приділялося питанням охорони здоров'я. Для боротьби з епідеміями створили спеціальні санітарні ради. У листопаді 1920 року в селі відкрили лікарню, при якій діяв пункт швидкої допомоги. Багато було зроблено для розвитку народної освіти. В селі працювала семирічна школа. В 1922 році організували школу ліквідації неписьменності серед дорослих, в якій навчалося 57 чоловік. Почав діяти селянський будинок. У 1924 році тут відкрили відділення товариства «Геть неписьменність!». Велику участь у масово-політичній роботі брала комсомольська організація. З її допомогою в колишньому маєтку Браницьких у 1927 році створили школу-інтернат, де навчалося 80 учнів.

Важливим завданням, яке постало перед трудящими Великополовецького, було проведення колективізації. Наприкінці 1928 року в селі було створено сільськогосподарську артіль «Плугатар». Головою її став комуніст М. П. Варченко. Першими вступили до колгоспу комуністи, які згуртували навколо себе сільську бідноту. У 1929 році в селі виникло ще 3 колгоспи: «Червоний гігант», ім. Будьонного і «Комунар». Їх організаторами були комуністи М. К. Безуглий, І. Г. Лазаренко, двадцятип'ятитисячник, донецький шахтар К. Г. Ляднов, робітник з Орловської області Д. М. Овчинников та комсомолець Ю. М. Шевченко. Дальшій колективізації сприяло створення у 1932 році Великополовецької МТС, в якій у 1934 році налічувалося 50 тракторів.

Колективна праця стала справою честі, доблесті і геройства. Вона породила цілу плеяду передовиків сільського господарства. У 1935 році колгоспниця артілі «Червоний гігант» Г. Д. Кошова виступила одним із зачинателів руху п'ятисотенниць, який поширився в усьому Радянському Союзі. В цьому році ланка Г. Д. Кошової зібрала понад 600 цнт цукрових буряків з гектара. Партія і уряд високо оцінили працю української колгоспниці, нагородивши її орденом Леніна[1]. Знатній трудівниці надіслав вітального листа голова Президії ВУЦВК Г. І. Петровський. Вона була делегатом Надзвичайного VIII Всесоюзного з'їзду Рад, який затвердив нову Конституцію Союзу РСР. Почин Г. Д. Кошової підхопили колгоспники І. Н. Павлик, Т. І. Шлапацька, К. Панченко та багато інших.

Рік у рік колгосп «Червоний гігант» економічно зміцнювався. У 1937 році за господарством було закріплено 2604 га землі. Воно мало молочну ферму, свиноферму, пасіку, млин, олійницю, сад. Валовий доход його становив 143 тис. карбованців[2].

Великих успіхів досягли трудящі Великополовецького у галузі охорони здоров'я, освіти і культури. В селі працювали лікарня, дитячий садок та ясла. У 1933 році тут відкрили середню школу,

Бійці Великополовецького партизанського загону на площі Богдана Хмельницького в Києві після визволення міста від німецько-фашистських загарбників. 1943 р.

[1] Газ. «Вперед» (Великополовецьке), 12 лютого 1936 р.
[2] Газ. «Вперед», 12 лютого 1937 р.

в якій навчалося понад 500 учнів, тобто всі діти шкільного віку. У 1939 році кількість учнів зросла до 800. Діяв сільський клуб з кіноустановкою. При ньому працювали гуртки художньої самодіяльності, над якими шефствували артисти Київського державного російського драматичного театру УРСР ім. Лесі Українки. Шефи організували семінар для керівників художньої самодіяльності району. Розквітала народна творчість, в якій відображались події недавнього героїчного минулого. Восени 1936 року у Великополовецькому була записана бойова комсомольська пісня років громадянської війни: «Гей нумо, хлопці, ми комсомольці», яка мала велике поширення[1]. З 1935 року тут почала виходити газета «Вперед».

Й. П. П'ясецький — секретар Великополовецького підпільного райкому партії, с. Великополовецьке. Фото 1959 р.

Після нападу фашистської Німеччини на СРСР чимало жителів Великополовецького пішло добровільно на фронт. На мітингу, що відбувся тут 24 червня, трудящі продемонстрували свою готовність віддати всі сили для розгрому ворога. З наближенням фронту почалась евакуація колгоспного майна.

16 липня 1941 року Великополовецьке було захоплено гітлерівцями. Настали дні масового терору і знущань над мирним населенням. Гітлерівські кати розстріляли і закатували 100 радянських громадян, 447 юнаків і дівчат вивезли на каторгу до Німеччини.

Жителі Великополовецького розгорнули нещадну боротьбу проти окупантів. Наприкінці листопада 1942 року тут було створено партизанський штаб, до складу якого ввійшли С. В. Бєлих, Ю. О. Ковмір і П. К. Гудзь. У березні 1943 року в розпорядженні штабу знаходились 4 бойові групи чисельністю 46 чоловік[2]. З бійців цих груп у червні було організовано Великополовецький партизанський загін ім. Пархоменка. Він базувався в урочищі Вороничах. Влітку 1943 року в районі було створено Великополовецький підпільний райком партії, який очолив робітник Київського заводу «Червоний екскаватор» Й. П. П'ясецький. Під керівництвом райкому діяло 5 підпільних організацій у складі 35 комуністів та 9 комсомольців. Серед них і Великополовецька підпільна організація, на чолі якої стояв І. П. Дудка[3].

Партизани і підпільники не давали спокою окупантам. Народні месники провели ряд сміливих операцій. У селах Малополовецькому, Малих Єрчиках і Чубинцях були ліквідовані поліцейські дільниці. Партизани захопили автомашину помічника Білоцерківської польової комендатури з цінними документами. В ніч на 28 серпня 1943 року вони знищили майже всі фашистські автомашини, що були в парку Великополовецької МТС, і захопили дві з них. Наступного дня в урочищі Найді 70 партизанів вступили у нерівний бій з фашистським каральним загоном чисельністю у 200 чоловік. Вони знищили близько 20 гітлерівців і поліцаїв. Незабаром загін ім. Пархоменка ввійшов до складу 5-го батальйону з'єднання партизанських загонів Київської області, який діяв у Сквирському, Великополовецькому і Білоцерківському районах[4].

31 грудня 1943 року війська 1-го Українського фронту визволили Великополовецьке. 240 великополовчан боролося проти фашистських загарбників на фронтах Великої Вітчизняної війни, з них 225 нагороджено орденами і медалями Радянського Союзу. Вихідцю з села Г. Т. Скируті присвоєно звання Героя Радянського Союзу.

---

[1] Українські народні думи та історичні пісні, стор. 379.
[2] Київський облпартархів, ф. 5, оп. 2/6, спр. 89, арк. 19, 25.
[3] Київський облдержархів, ф. Р-9758, оп. 1, спр. 12, арк. 5.
[4] Киевщина в годы Великой Отечественной войны, стор. 306.

Він героїчно боровся за визволення Радянської України від ворога і разом з своїм полком одним із перших форсував Дніпро. На долю одного з жителів села, колишнього секретаря Великополовецького райкому партії, підполковника В. І. Шевченка випало щастя за дорученням штабу 2-го Білоруського фронту вручити уряду Української РСР ключ від столиці України — Києва, відбитий воїнами фронту у ворога[1].

Німецько-фашистські загарбники завдали величезної шкоди господарству. Загоюючи рани, трудівникам Великополовецького довелося долати численні труднощі. Але вони мобілізували всі сили, щоб у найкоротші строки відбудувати господарства рідних колгоспів. У 1944 році в колгоспі «Червоний гігант» було засіяно 907 га зерновими культурами і 60 га цукровими буряками, в колгоспі «Комунар» — 481 га зерновими і 40 га цукровими буряками, в колгоспі ім. Будьонного — 389 га зерновими.

Комуністи села звернулися до колгоспників із закликом відродити довоєнну славу своїх колгоспів. Цей рух очолила Г. Д. Кошова, якій на той час пішов уже восьмий десяток. Її ланка, що складалася з літніх жінок, у посушливому 1946 році зібрала по 526 цнт цукрових буряків з гектара. За високі врожаї цієї культури Г. Д. Кошовій в 1946 році присвоїли звання Героя Соціалістичної Праці. Після смерті Г. Д. Кошової (1948 рік) знатній колгоспниці було встановлено пам'ятники на Всесоюзній сільськогосподарській виставці у Москві та в селі, а колгоспу «Червоний гігант» присвоєно її ім'я. Відомий український радянський поет А. Малишко написав поему, в якій прославив героїню ланів Г. Д. Кошову.

В 1949 році у Великополовецькому в основному було відбудовано всі виробничі приміщення колгоспів, відновлено довоєнну посівну площу. Налагодили роботу заклади охорони здоров'я, освіти і культури. У селі діяла лікарня. З 1944 року почала працювати середня школа, розгорнув культосвітню діяльність клуб.

Докорінні зміни в житті колгоспів сталися після вересневого (1953 року) Пленуму ЦК КПРС. За наступні п'ять років доходи колгоспів зросли майже втроє. У 1957 році в артілі ім. Г. Д. Кошової вони становили 3 млн. крб. У селі виросли кваліфіковані кадри працівників сільського господарства, які не раз виходили переможцями у соціалістичному змаганні. У 1957 році на Всесоюзній сільськогосподарській виставці у Москві за вирощення високих урожаїв пшениці була нагороджена і премійована група передовиків колгоспу ім. Г. Д. Кошової: голова колгоспу М. К. Волинець, агроном О. Р. Бондаренко, ланкова І. Г. Яременко, бригадир тракторної бригади Т. С. Шеремет та інші.

Велику роль у піднесенні колгоспного виробництва відіграла Великополовецька МТС. У 1957 році в ній налічувалося 208 тракторів, 56 комбайнів і багато інших сільськогосподарських знарядь.

З метою дальшого організаційно-господарського зміцнення колгоспів у 1959 році три господарства села об'єдналися в одне. Колгоспники назвали його ім'ям своєї прославленої землячки Г. Д. Кошової. Колгосп ім. Г. Д. Кошової став одним з найбільших у Сквирському районі. За ним закріплено 4678,9 га землі. В господарстві високо розвинуто рільництво і тваринництво. Машинний парк колгоспу налічує 28 тракторів, 10 зернових комбайнів, 20 автомашин та багато іншої сільськогосподарської техніки. На фермах колгоспу — 2395 голів великої рогатої худоби. Тут є також допоміжні підприємства: млин, олійниця, деревообробна майстерня, майстерня для ремонту автомашин.

Трудівники сільського господарства добилися високих виробничих показників. У 1967 році вони виробили на 100 га сільськогосподарських угідь 513,4 цнт молока та 97,1 цнт м'яса. Урожай зернових у 1965—1968 рр. становив в середньому 25 цнт, а цукрових буряків — 293 цнт з гектара. Рік у рік зростає доход колгоспу. У 1967 році він досяг 1,5 млн. крб. 1969 рік приніс колгоспникам нові виробничі

---

[1] Газ. «Радянська Україна», 9 травня 1964 р.

досягнення в соціалістичному змаганні. Особливо відзначилися доярки Г. Л. Шот, Н. Пиндик, Ф. Котова, О. Бридня, які надоїли по 3400—3600 кг молока від кожної корови. Колгосп успішно завершив восьму п'ятирічку. План продажу державі м'яса господарство виконало на 175 проц., молока — на 168, овочів — на 160, цукрових буряків — на 129, зернових — на 109 проц. Партія і уряд високо оцінили працю колгоспників. 8 чоловік нагороджено орденами і медалями, серед них завідуючу фермою М. І. Квашу — орденом Жовтневої Революції і механізатора Ф. І. Риженка — орденом Трудового Червоного Прапора.

В післявоєнні роки у Великополовецькому виникли промислові підприємства. Це — відділення «Сільгосптехніки», що має автоколону з 32 автомашин. Тут працюють 265 робітників і 6 інженерів. У селі діє також оцтовий цех, підпорядкований Сквирському промкомбінату. 88 робітників цеху виробляють щороку 150 тис. декалітрів оцету і 58 тис. декалітрів безалкогольних напоїв.

Докорінно змінилося обличчя Великополовецького. Трудівники живуть у нових світлих будинках. У 1960—1970 рр. тут побудовано 350 будинків. Село електрифіковано і радіофіковано. Звичайним явищем є пральні машини, телевізори, велосипеди тощо. До послуг населення — побутова майстерня, їдальня та інші заклади. Внаслідок збільшення доходів колгоспників невпинно підвищується їх купівельна спроможність. Свідченням цього є постійне зростання товарообороту місцевої торговельної мережі, яка має 13 магазинів. У 1970 році він становив 2,25 млн. карбованців.

Добре налагоджено медичне обслуговування трудящих. У Великополовецькому є лікарня на 50 ліжок, дитяча консультація, пологове відділення. На варті охорони здоров'я стоять 4 лікарі і 39 чоловік середнього медперсоналу. Тут діють дитячий садок і ясла.

Значно зріс культурний рівень населення. У Великополовецькому є середня школа на 650 учнів і школа-інтернат на 160 учнів. У них працюють 38 учителів. Чимало випускників шкіл здобули вищу освіту, серед них 12 лікарів, 27 учителів, 15 інженерів, 80 спеціалістів сільського господарства. В селі живе і працює 60 фахівців.

Осередком культурного життя є будинок культури на 450 місць. Тут читаються лекції, проводяться бесіди і зустрічі з митцями, передовиками виробництва. В селі діє бібліотека, книжковий фонд якої становить 32,3 тис. примірників. Майже кожна сім'я передплачує газети і журнали. Сільське відділення товариства «Знання» налічує 45 чоловік.

Велику політико-виховну роботу проводить партійна організація Великополовецького, яка об'єднує 153 комуністи. В лавах комсомольської організації налічується 196 юнаків і дівчат. Важливу роль відіграє сільська Рада. При ній працюють 5 постійно діючих комісій: фінансово-бюджетна, сільськогосподарська, культурно-освітня, благоустрою, соціалістичної законності і охорони порядку.

Виконуючи настанови Комуністичної партії і Радянського уряду, трудящі плідно працюють над розв'язанням завдань дальшого господарського і культурного будівництва.

О. І. ЛУГОВА, М. О. САМОДІД

ШАМРАЇВКА

Шамраївка — село, центр сільської Ради, розташоване на річці Роставиці, за 14 км від районного центру. Через село проходить асфальтове шосе Сквира — Біла Церква та вузькоколійка Шамраївка —Устимівка. Населення — 2671 чоловік. Сільраді підпорядковано с. Руда.

Біля Шамраївки виявлено кургани та залишки давньоруського городища XI—XIII століть.

Село виникло у 80-х роках XV ст. Його заснували вихідці з Волині, які залишили рідні місця під час нападу кримських татар у 1482 році. Населення займалося землеробством, рибальством, а також бортництвом і полюванням. У середині XVI ст. тут почали виробляти селітру.

Після Люблінської унії 1569 року Київщину захопили польські феодали. Землі Білоцерківського староства, куди входила і Шамраївка, потрапили під владу Януша Острозького. В селі були збудовані господарські приміщення та будинок управителя. Панщина зросла до 3—4 днів на тиждень. Посилився національний та релігійний гніт.

Шамраївці брали участь у селянсько-козацьких повстаннях на чолі з К. Косинським і С. Наливайком, які спалахнули на Правобережжі наприкінці XVI століття і були спрямовані проти польсько-шляхетського панування. Під час визвольної війни українського народу 1648—1654 рр. Київщина була визволена від польської шляхти. Шамраївка і Руда ввійшли до складу Білоцерківського полку. Шамраївські селяни і козаки виготовляли для українського війська селітру і поташ та доставляли їх у порохову майстерню в Корсунь.

Незважаючи на те, що після Андрусівського перемир'я 1667 року Правобережжя лишилося під владою Польщі, жителі Шамраївки тривалий час не пускали польської шляхти. У 1671 році до села підійшли 7 польських хоругв. Проте назустріч їм виступили 300 козаків, які відбили напад шляхтичів і гнали їх аж до Паволочі. В 1694 році в Шамраївці відбувся бій між паволоцькими козаками на чолі з сотником Наумом та 40 польськими жовнірами під командою ротмістра. Козаки розгромили польський загін, а ротмістра і 17 жовнірів взяли у полон.

Влада в Шамраївці продовжувала належати козацькій старшині. В селі постійно містився козацький гарнізон. Польський коронний гетьман Яблоновський 17 березня 1694 року в листі до фастівського полковника С. Палія скаржився, що козаки відібрали у нього ряд маєтків, у т. ч. і Шамраївку. Незабаром тут відновилася влада польських магнатів, які посилили соціальне і національне гноблення. На початку XVIII ст. село стало центром Шамраївського ключа, який належав графам Браницьким і складався з 6 сіл. У 1740 році в Шамраївці налічувалося 75 дворів і проживало 600 жителів[1]. У 1795 році кількість дворів і чисельність населення збільшилися відповідно до 112 і 1164.

Жителі села були активними учасниками гайдамацького руху, що поширився на Правобережній Україні у XVIII ст. Так, у 1744 році відбувся суд над 7 учасниками гайдамацького руху, серед яких були і жителі Шамраївки.

Після возз'єднання Правобережної України з Росією селяни Шамраївки лишилися кріпаками графів Браницьких і зазнавали жорстокого феодального гніту. Значно зросла панщина. Крім того, магнати примушували селян виконувати на їх користь численні додаткові роботи. У 1833 році кілька шамраївських селян подали у суд скаргу на графа Браницького, вимагаючи звільнення від кріпосної залежності. Коли ж сенат відмовив селянам у цьому, вони самочинно перестали виконувати панщину в поміщицькій економії. Щоб повернути їх до покори, був викликаний пристав з солдатами. Справа тяглася до 1840 року і закінчилася покаранням селян. Вони так і лишилися кріпаками Браницьких[2].

Селяни Шамраївки прагнули визволитися від феодально-кріпосницького гніту. Вони взяли активну участь у Київській козаччині. 3 квітня 1855 року шамраївські селяни з жінками і дітьми вирушили до с. Трушків, де зібралося понад 1 тис. селян навколишніх сіл. Вони вимагали запису в козаки, заявляючи: «Всі тут поляжемо до єдиного, але служить ляхам більше не будемо і панщини не хочемо»[3]. У ході цього виступу шамраївці створили свій керівний орган — сільське самоврядування.

---

[1] Słownik geograficzny Królestwa Polskiego, t. 11. Warszawa, 1890, стор. 787.

[2] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 442, оп. 1, спр. 2584, арк. 25—26; ф. 485, оп. 1, спр. 12 400, арк. 29—30; Київський облдержархів, ф. 234, оп. 1, спр. 329, арк. 6.

[3] Журн. «Киевская старина», 1900, № 7—8, стор. 34.

Для придушення заворушення власті кинули 3 роти солдатів. Найбільш активних селян було заарештовано, а решту розігнано.

Одержуючи величезні прибутки від експлуатації кріпаків, Браницькі дедалі багатіли. Їх господарство інтенсивно розвивалося. У 1847 році в Шамраївській економії було побудовано цукроварню. На ній працювали близько 150 робітників, як кріпаків, так і вільнонайманих. Уже через два роки завод виробив цукру-піску на 42 тис. крб. Тут діяли також крупорушка і млин. У 1859 році в селі налічувалося 323 двори і 1988 жителів.

Під час реформи 1861 року Браницькі пограбували селян. Поміщики відібрали частину надільної землі, якою користувалися селяни після інвентарної реформи 1848 року. На 986 ревізьких душ Шамраївки було виділено для викупу 2643 десятини землі, за яку вони щорічно мали сплачувати 3281 крб. 25 коп. протягом 49 років. Браницькі захопили також леваду і ставок, якими споконвіку користувалися селяни. Останні подали скаргу в суд, але він, охороняючи інтереси поміщиків, відхилив її.

У пореформену добу на Україні швидко розвивалося капіталістичне виробництво. Шамраївський цукровий завод був повністю перебудований. У 1866—1867 рр. він мав 8 парових гідравлічних пресів і 8 насосів та виробляв на рік 40 896 пудів цукру-піску на суму 134,8 тис. крб. Наприкінці XIX — на початку XX ст. завод став великим промисловим підприємством. Він мав 16 парових машин на 175 кінських сил, 112 дифузій і виробляв на рік близько 125 тис. пудів цукру-піску на суму 514 тис. крб. На заводі працювало 506 робітників[1]. Напередодні Лютневої революції його виробництво зросло до 479 тис. пудів цукру-піску. Робочий день на підприємстві тривав 13—15 годин на добу. Заробітна плата була мізерною. Так, постійним робітникам, що працювали на перевезенні буряків, платили по 30—40 коп. на день, сезонним — по 20 коп. У селі продовжували також діяти 3 млини, крупорушка і 6 кузень.

З розвитком капіталізму поглиблювалася класова диференціація селянства. Одержавши мізерні наділи під час реформи, не маючи робочої худоби і сільськогосподарських знарядь, значна частина селян Шамраївки перетворилася на пролетарів. Шукаючи засобів до існування, вони наймалися на цукровий завод, а також йшли на заробітки в Херсонську, Катеринославську губернії та в Київ. У 1912 році з 878 селянських господарств 70 не мали орної землі, 477 (понад 50 проц.) — володіли ділянками до 3 десятин кожне. 237 селянських господарств зовсім не мали худоби[2]. Внаслідок примітивного обробітку землі дуже низькою була врожайність.

На грунті малоземелля, поміщицької експлуатації і зубожіння невпинно зростав селянський рух. У 1876 році жителі Шамраївки виступили проти розмежування поміщицьких і селянських земель, з допомогою якого поміщиця Браницька хотіла захопити кращі землі селян, а їм відвести гірші. Селяни вдавалися і до таких форм боротьби, як порубка і підпали. У 1880 році вони порубали ліс графа Браницького, а у 1897 році підпалили кінний завод[3]. Дедалі посилювався робітничий рух, що особливо виявилося під час революції 1905—1907 рр. У жовтні 1906 року на Шамраївському цукровому заводі відбувся страйк 620 робітників. Вони припинили роботу і вимагали підвищення заробітної плати. Адміністрація викликала поліцію, яка розправилася з організаторами страйку М.П. Ткаченком, І. Ф. Щербенком та О. Ю. Качаненком. Незважаючи на це, власник змушений був піти на деякі поступки[4].

Населення Шамраївки не одержувало необхідної медичної допомоги. При цукровому заводі діяла невелика лікарня з одним лікарем. У селі панувала майже

[1] П. А. Орлов. Указатель фабрик и заводов Европейской России и царства Польского, изд. 2. СПб., 1887, стор. 598.

[2] Итоги переписи скота у сельского крестьянского населения Киевской губернии в 1912 г., стор. 86.

[3] Київський облдержархів, ф. 2, оп. 193, спр. 229, арк. 1, 2; ф. 183, оп. 1, спр 719, арк. 6.

[4] Там же, оп. 218, спр. 168, арк. 30; оп. 222, спр. 50, арк. 13—16.

суцільна неписьменність. Тут була лише церковнопарафіяльна школа, в якій навчалося 40 учнів. У той же час у селян зростав потяг до знань. Свідченням цього є глибокий інтерес, який викликала пересувна виставка творів прогресивних художників, відкрита в селі у 1904 році. За три дні її відвідало 2797 жителів Шамраївки та навколишніх сіл Трушків, Руди, Матюшів та інших.

Після звістки про повалення самодержавства у Шамраївці посилились революційні настрої. Бідніші селяни вимагали поділу поміщицьких земель та роздачі коней з кінного заводу. Для охорони майна поміщиці Браницької адміністрація заводу змушена була звернутися за допомогою до васильківського повітового комісара[1]. В село прибули козаки.

У жовтні 1917 року пролетаріат взяв владу у свої руки. Серед революційних робітників і матросів, що штурмували Зимовий палац, був і житель Шамраївки Я. П. Лунченко, який брав участь у революційному русі з 1908 року.

Великий Жовтень докорінно змінив життя трудящих Шамраївки. У лютому 1918 року вони створили Раду робітничих, селянських і солдатських депутатів. Земельна комісія приступила до запровадження в життя ленінського Декрету про землю. Цукровий завод перейшов у власність держави. Але наступ німецьких загарбників і військ Центральної ради не дав можливості завершити це. В березні 1918 року село захопили німецькі окупанти.

Трудящі Шамраївки піднялися на боротьбу проти ворога. У селі розгорнуло діяльність підпілля. Йшла підготовка до повстання, якою керував більшовицький комітет на чолі з колишнім шахтарем В. М. Ткаченком. До складу комітету входили А. Шлапацький, В. Грудзь, Т. Ю. Мариненко, І. Ярошенко, К. Козловський, Ф. Винниченко[2]. Комітет організував повстанський загін, який очолив В. І. Маслов. Штаб загону розмістився в урочищі Пожарному. Підпільники доставили з Ходоркова в село транспорт із зброєю і патронами[3]. У листопаді 1918 року повстанці почали бойові дії. Вони визволили Шамраївку і Сквиру. Проте у грудні село захопили петлюрівці.

Наприкінці лютого 1919 року Шамраївка була визволена. Відразу ж створили волосний ревком на чолі з О. Я. Матусевичем. У селі було відкрито лікарню і клуб. Важливу роль у налагодженні мирного життя відіграв партійний осередок, створений тут навесні 1919 року. Він складався з 10 комуністів[4].

У вересні 1919 року Шамраївку захопили денікінці. Більшовики знову перейшли в підпілля і повели за собою трудящих на боротьбу проти ворога. Для організації в цьому районі партизанського руху ЦК КП(б)У направив туди Я. Максименка. Він прибув у Шамраївку, яка стала центром формування партизанського загону[5]. У грудні 1919 року денікінців було вигнано з села.

Однак навесні 1920 року Шамраївку захопили білополяки, разом з якими прийшли петлюрівці. На початку червня Окрема кавалерійська бригада під командуванням Г. І. Котовського визволила село. Розгорнулося радянське будівництво, що проходило під керівництвом партійного осередку. Почали роботу волосний ревком на чолі з Р. Зіничем і сільський, який очолив Т. Ю. Мариненко[6].

У серпні 1920 року було створено комнезам, головою якого став С. Л. Тимченко. Наступного року він налічував уже 244 чоловіка. Комнезамівці були опорою Радянської влади. Вони організували сільськогосподарське кредитне товариство, забезпечили виконання продрозверстки. У жовтні 1920 року в Шамраївці провели волосний з'їзд комнезамів. Активну участь у радянському будівництві брала комсомольська організація, яка виникла тут у березні 1920 року.

---

[1] Київський облдержархів, ф. 1716, оп. 1, спр. 26, арк. 43.

[2] АІІП ЦК КП України, ф. 5, оп. 1, спр. 158, арк. 284.

[3] Киевщина в годы гражданской войны и иностранной военной интервенции (1918—1920 гг.), стор. 80, 105.

[4] ЦДАЖР УРСР, ф. 1738, оп. 1, спр. 49, арк. 29.

[5] Журн. «Літопис революції», 1930, № 1, стор. 162.

[6] Київський облдержархів, ф. Р-1, оп. 2, спр. 64, арк. 219.

У червні 1921 року відбулися вибори до волосної сільської Рад. Важливим завданням була відбудова цукрового заводу, зруйнованого в роки громадянської війни. Робітничий колектив підприємства, очолений комуністами, з ентузіазмом приступив до його відродження. Восени 1921 року завод уже дав 74,3 тис. пудів цукру. Щоб налагодити роботу підприємства, Київський губком партії у травні 1921 року направив на завод І. М. Качмарика, який раніше працював тут. У тяжких умовах розрухи підприємство було відбудовано в короткі строки. На ознаменування цієї події робітники і службовці надіслали В. І. Леніну вітального листа. У 1922 році на базі цукрового заводу і бурякорадгоспу, створеного у 1921 році, виник комбінат. У 1928 році бурякорадгосп реорганізували на племгосп великої рогатої худоби. Він входив до складу цукрового комбінату. У племгоспі працювало 860 робітників. Незабаром у селі стали до ладу млин, цегельний завод, електрична соломорізка, шкіряний завод, майстерня для ремонту сільськогосподарських знарядь. З 1923 по 1925 рік Шамраївка була центром району.

Партійний осередок Шамраївського цукрового заводу, с. Шамраївка. Фото 1923 р.

У відбудовний період чимало було зроблено в галузі охорони здоров'я, освіти, культури. В Шамраївці відкрили медпункт. У 1925 році тут працювали семирічна і початкова школи та лікнеп і фабрично-заводська школа при цукровому комбінаті. У 1922 році відкрився заводський клуб на 250 місць. При ньому були організовані гуртки: політосвіти, драматичний, музичний та ін. Почали працювати бібліотека й читальня при цукровому комбінаті, а також хата-читальня.

Відбудова народного господарства в Шамраївці проходила в умовах жорстокої класової боротьби. Трудящим села не раз доводилося давати збройну відсіч куркульсько-націоналістичним бандам, які діяли на Київщині. Від рук бандитів загинуло кілька активістів села, які самовіддано захищали Радянську владу. Серед них працівники земвідділу Яцун і Жолтов, секретар партійного осередку цукрокомбінату В. Воронін та голова сількомнезаму В. М. Хижняк. Незабаром ці банди було ліквідовано.

Шамраївці дедалі більше переконувалися у необхідності переходу на шлях колективного господарювання. Уже в 1921 році в селі був створений сільськогосподарський кооператив. Навесні 1924 року виникли ТСОЗ і споживче товариство, а в 1929 році було створено 2 колгоспи: «Незаможник» та ім. Ворошилова. У 1931 році з цукрокомбінату виділився як самостійне господарство радгосп. Наступного року в Шамраївці стала до ладу МТС, яка мала 19 тракторів.

Запровадження передової агротехніки й самовіддана праця трудівників сприяли зміцненню колгоспів і радгоспу. Рік у рік збільшувалися врожаї зернових культур у колгоспі «Незаможник». У 1940 році колгосп зібрав по 16,5 цнт зернових з гектара. В цьому році в господарстві надоїли від кожної фуражної корови по 2265 кг молока.

Значних успіхів досяг радгосп. Він розводив племінну худобу найкращих порід. У 1935 році в радгоспі налічувалось 6 корів-рекордисток. Доярка П. О. Федоряка надоїла від кожної фуражної корови по 3019 кг молока. За високі надої молока доярки Л. Ф. Попченко, Т. С. Хаврук, П. О. Федоряка у 1936 році були нагороджені орденом «Знак Пошани», а в 1939 році П. О. Федоряка удостоєна високої нагороди — ордена Леніна. Передовики радгоспу в цьому році були учасниками Всесоюзної сільськогосподарської виставки. У 1939 році радгосп знову увійшов до складу цукрокомбінату. Його господарство було серед передових у тресті «Головцукор СРСР».

Самовіддано працював колектив цукрового заводу. В ході реконструкції підприємства, що розпочалася у 1928 році, було переобладнано цехи і запроваджено ряд технічних удосконалень, внаслідок чого зросла продуктивність праці. У 1935/36 виробничому сезоні завод дав країні 183 тис. цнт цукру. На підприємстві поширився стахановський рух, ініціатором якого виступив апаратник М. Андрієвський. Великого розвитку набув рух раціоналізаторів. Слюсар-точильник А. В. Коберник запропонував новий метод точіння ножів для різання цукрових буряків, який значно знижував собівартість продукції і збільшував продуктивність праці. Цей метод знайшов застосування на всіх цукрових заводах країни. А. В. Коберник був нагороджений орденом Трудового Червоного Прапора.

Поліпшилося медичне обслуговування, зріс освітній і культурний рівень населення Шамраївки. В селі діяли медамбулаторія і медпункт. Навчанням були охоплені всі діти шкільного віку. Тут працювала середня школа, яку до 1941 року закінчило 250 учнів. При цукрокомбінаті діяла школа фабрично-заводського навчання. Своє дозвілля трудящі проводили у клубі, де працювали гуртки художньої самодіяльності. Село було радіофіковано. В ці роки у Шамраївці записали народну пісню про Харка, жаботинського сотника, керівника селянських виступів у 1764—1765 рр., підступно вбитого в селі 1766 року.

Звістка про напад фашистської Німеччини на Радянський Союз викликала гнів і обурення жителів Шамраївки. У селі відбулися багатолюдні мітинги. Багато робітників, колгоспників і службовців добровільно вступили до лав Червоної Армії. На фронт пішло близько 600 чоловік. З наближенням ворога почалася евакуація матеріальних цінностей. Було вивезено в Алтайський край племінне стадо, яке налічувало 700 голів.

15 липня 1941 року гітлерівці вдерлися в Шамраївку. Вони встановили жорстокий окупаційний режим. Почалися розстріли радянських людей. Фашистські кати по-звірячому вбили й замучили в гестапо 50 чоловік. Серед них — комуністів В. М. Пічкура, О. К. Кащенка, М. Козловського, А. К. Матусевича, І. П. Калениченка, П. І. Калениченка, Д. К. Примака, Ф. Я. Мізіна та багатьох інших. З Шамраївки і Руди гітлерівці відправили на каторгу до Німеччини 185 юнаків і дівчат.

Населення Шамраївки піднялося на боротьбу проти ненависного ворога. У селі почала діяти підпільна партійна група, секретарем якої був І. С. Гливаківський. Цією групою керував Великополовецький підпільний райком партії. В лісах навколо села у 1943 році діяв партизанський загін «Ураган», яким командував С. К. Бєляков. Народні месники знищували поліцаїв, зокрема вони вбили начальника кущової поліції. У 1943 році за дорученням підпільного РК КП(б)У загін «Ураган» забезпечив збереження цукрокомбінату, млина та інших об'єктів від знищення їх фашистами під час відступу.

30 грудня 1943 року 78-й стрілецький полк 74-ї стрілецької дивізії та 1-а Окрема Чехословацька бригада вступили в Шамраївку. В боях за її визволення полягло 67 радянських воїнів. Шамраївці мужньо захищали свою Батьківщину на фронтах війни. 252 з них загинули смертю хоробрих. Нині в селі проживають 216 учасників Великої Вітчизняної війни, з яких 102 нагороджено орденами й медалями Радянського Союзу. Уродженцем с. Руди є Герой Радянського Союзу М. П. Лопач.

Німецько-фашистські окупанти завдали господарству Шамраївки великих збитків. Вони пограбували цукровий комбінат, колгоспи, знищили багато будівель, вивезли близько 30 тис. цнт зерна, 956 голів великої рогатої худоби, 186 коней, 160 овець[1].

Трудівники села доклали всіх зусиль, щоб у найкоротші строки відбудувати зруйноване господарство. Поступово відроджувався радгосп, який вирощував племінну худобу.

---

[1] Київський облдержархів, ф. Р-9758, оп. 1, спр. 12, арк. 43, 47.

Важкою для колгоспного господарства була перша весна після визволення. Незважаючи на труднощі, колгоспники успішно провели весняну посівну кампанію і зібрали непоганий врожай. Відновлювалося колгоспне стадо. Колгосп ім. Ворошилова продав державі 2367 цнт м'яса. Господарства змогли виділити кошти на ремонт будівель, придбання сільськогосподарських машин і продуктивної худоби, а також на культурні потреби. У 1944 році став до ладу цукровий завод. У 1946—1950 рр. добовий виробіток цукру становив 674 цнт. Почалася технічна реконструкція підприємства. Було відновлено заклади охорони здоров'я, освіти і культури.

Наступні роки стали періодом дальшого піднесення економіки села. У 1950 році обидва колгоспи об'єдналися в один. За колгоспом закріпили 3743 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2753,6 га орної землі. Наступного року на колгоспній фермі налічувалося 585 голів великої рогатої худоби, 635 свиней, 220 коней і 2 тис. штук птиці. Валовий доход колгоспу становив 1140 тис. крб. У 1957 році колгосп дістав назву ім. 40-річчя Жовтня. Його головою було обрано тридцятитисячника М. А. Рудя.

Рік у рік колгосп ім. 40-річчя Жовтня досягав нових успіхів. У 1958 році колгоспники зібрали по 19,9 цнт зернових з гектара. На 100 га сільськогосподарських угідь було вироблено по 256 цнт молока і 60 цнт м'яса. Колгосп мав 654 голови великої рогатої худоби, 673 свині, 559 овець[1]. Понад 90 проц. польових робіт було механізовано. Колгосп обслуговували 2 тракторні бригади з 12 трактористів. Валовий доход господарства зріс до 3, 7 млн. крб. Значно поліпшився добробут колгоспників, які побудували 50 нових житлових будинків. Колгосп спорудив приміщення клубу і бібліотеки.

У роки семирічки і восьмої п'ятирічки в колгоспі ім. 40-річчя Жовтня зросли технічна оснащеність і продуктивність праці. У 1965—1967 рр. в господарстві зібрали в середньому по 29,8 цнт зернових, у т. ч. 34,3 цнт озимої пшениці, та 267,6 цнт цукрових буряків з гектара. У колгоспі налічувалось 1015 голів великої рогатої худоби, 1262 свині, 500 овець і 7247 штук птиці. На 100 га сільськогосподарських угідь вироблено в середньому по 75,4 цнт м'яса і по 322 цнт молока. Високих показників добилися колгоспники у 1969 році. На 100 га сільськогосподарських угідь було вироблено по 85,6 цнт м'яса і по 429 цнт молока. Колгоспний машинний парк у 1969 році складався з 21 трактора, 9 комбайнів, 15 тракторних плугів та 169 інших сільськогосподарських машин.

Внаслідок самовідданої праці трудівників колгосп виконав п'ятирічний план продажу державі молока на 193 проц., овочів — на 182, зерна — на 125 проц. За успішне виконання планів восьмої п'ятирічки 5 колгоспників нагороджено орденами і медалями, серед них доярку Г. П. Кревуш — орденом Леніна і тракториста А. Ф. Хмільова — орденом Трудового Червоного Прапора.

Чималих результатів досягли працівники радгоспу «Шамраївський». У 1953 році від кожної фуражної корови було надоєно по 4760 кг молока. За виробництвом молока радгосп у 50-х роках посідав друге місце в республіці. У 1958 році передові доярки радгоспу Н. Буценко та М. Яременко були нагороджені орденом Леніна, доярка Г. Бровченко удостоєна ордена Леніна удруге. За успішне виконання завдань виробництва тваринницької продукції радгоспу в 1965 році було вручено перехідний Червоний прапор Міністерства харчової промисловості СРСР і ЦК профспілки працівників харчової промисловості, а директора цукрового комбінату Я. Ю. Прядка нагороджено орденом «Знак Пошани».

Радгосп вийшов переможцем в області у змаганні на честь 50-річчя Великого Жовтня і був нагороджений дипломом 1-го ступеня ВДНГ СРСР. За високі надої молока і вирощення молодняка вручено золоті медалі доярці С. П. Погорілій і телятниці О. М. Гайдайчук.

Завдяки зусиллям працівників радгоспу в 1968 році на 100 га сільськогосподарських угідь було вироблено по 102,7 цнт м'яса, надоєно від кожної фуражної корови

[1] Київський облдержархів, ф. Р-354, оп. 4, спр. 624, арк. 53.

4961 кг молока. Урожай зернових становив 28,5 цнт з гектара. У цьому році радгосп одержав перехідний Червоний прапор Ради Міністрів СРСР і ВЦРПС. За роки восьмої п'ятирічки валовий збір зерна збільшився на 7400 цнт і становив 24 402 цнт. Передова доярка С. П. Погоріла надоїла в середньому від однієї корови 5820 кг молока на рік, а в 1970 році — 6193 кілограми.

Невпинно зростало виробництво на цукровому заводі. Протягом 50-х років продовжувалось технічне переоснащення підприємства. Було реконструйовано випарну станцію, встановлено клапанну машину на 400 кінських сил, турбіну на 300 квт та повністю електрифіковано всі виробничі процеси. Внаслідок цього вже у 1955 році добова переробка сировини становила 10 тис. цнт, а в 1961 році — 13 тис. центнерів.

Висока механізація і автоматизація виробничих процесів зумовили безперебійний вихід готової продукції. У 1967 році підприємство добилося нових успіхів. Завод при нормі 13 200 цнт переробляв за добу 13 966 цнт сировини. У 1968 році тут став до ладу новий цех переробки цукрової сировини, поліпшився технологічний процес виробництва. У 1969 році було вироблено 290,6 тис. цнт цукру.

Рік у рік поліпшується благоустрій Шамраївки. Багато уваги цьому приділяє постійна комісія сільської Ради по благоустрою. Лише протягом 1960—1970 рр. тут побудовано 410 індивідуальних житлових будинків. Крім того, споруджено нове приміщення школи, будинок культури, 2 клуби. Село електрифіковано і радіофіковано. Багато зроблено для поліпшення побуту трудящих. Тут діє торговельний комплекс, в якому розмістилися продовольчий і промтоварний магазини. До послуг населення також сільмаг, магазин будівельних матеріалів, побутовий комбінат, відділення зв'язку. Товарооборот торговельної мережі села, яка складається з 12 магазинів, у 1969 році становив 1,7 млн. карбованців.

Значно поліпшилося медичне обслуговування трудящих. Про їх здоров'я піклується колектив сільської лікарні, що налічує 29 чоловік. Лікарня має 35 ліжок. Крім того, тут є медамбулаторія, дитяча консультація, рентгенологічний кабінет, аптека. У 2 дитячих яслах виховується 80 дітей.

У Шамраївці діють середня і восьмирічна школи, в яких навчається 900 дітей і працює 62 вчителі. Працююча молодь дістає освіту у заочній середній школі. Тут є також музична школа. За роки Радянської влади середню школу села закінчило понад 1 тис. юнаків і дівчат. Багато з них здобули вищу освіту і стали вченими, партійними і радянськими діячами, офіцерами Радянської Армії і Флоту. Серед них віце-адмірал Л. В. Мізін, кандидат технічних наук В. М. Синявський, кандидат історичних наук В. В. Тимченко та ін. Зріс прошарок сільської інтелігенції. Тут налічується понад 120 чоловік з вищою освітою, 150 — з незакінченою вищою і 125 — з спеціальною середньою освітою.

Велику роботу проводять колгоспний будинок культури і заводський та сільський клуби. При них працюють гуртки художньої самодіяльності: вокальний, драматичний, танцювальний та ін. В приміщенні будинку культури демонструються фільми, читаються лекції, виступають приїжджі митці. У селі діє бібліотека, книжковий фонд якої становить понад 11 тис. примірників. Активно працює сільське відділення товариства «Знання». З 1954 року в селі виходить колгоспна багатотиражна газета «Колгоспне слово» і з 1957 року — багатотиражна газета «Голос цукровика».

На нові трудові звершення трудящих Шамраївки спрямовує партійна організація, яка об'єднує 166 комуністів. В лавах комсомольської організації налічується 255 юнаків та дівчат.

За роки Радянської влади Шамраївка перетворилася на передове соціалістичне село. Своєю працею його трудівники наближають світле комуністичне майбутнє.

О. І. ЛУГОВА, М. О. САМОДІД, І. В. ШТОКА

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ, ЦЕНТРИ СІЛЬСЬКИХ РАД СКВИРСЬКОГО РАЙОНУ

АНТО́НІВ — село, центр сільської Ради, розташоване на річці Березянці, за 13,5 км від районного центру. Населення — 1904 чоловіка.

В Антонові міститься колгосп «Більшовик», за яким закріплено 3559 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 3418 га орної землі. Виробничий напрям господарства — зерново-буряковий; розвинуто тваринництво. У 1967 році голова колгоспу М. М. Зайченко був удостоєний ордена Леніна.

У селі є середня школа, будинок культури, бібліотека, а також пологовий будинок.

Перші згадки про Антонів в історичних джерелах належать до 1471 року. Місцеве населення брало участь у козацько-селянському повстанні під проводом К. Косинського 1591—1593 рр., у гайдамацькому русі 1750 року. Під час Коліївщини селяни постачали гайдамакам зброю, порох і продовольство. Вони взяли також активну участь у Київській козаччині 1855 року. В роки революції 1905—1907 рр. у селі відбулося кілька виступів селян і страйків сільськогосподарських робітників.

У 1920 році в Антонові виникла комсомольська організація. За мужність і героїзм, виявлені на фронтах Великої Вітчизняної війни, 193 жителів нагороджено орденами й медалями СРСР.

Уродженцями села є генерал-майор В. А. Гнатенко і генерал-майор І. П. Тарасенко.

Біля Антонова знаходиться курганний могильник і городище часів Київської Русі. За народними переказами це залишки міста Розволожжя.

БУКИ́ — село, центр сільської Ради, розташоване на річці Роставиці (притока Росі), за 14 км від районного центру, на залізничній лінії Сквира—Попільня. Населення — 940 чоловік.

Поблизу Буків — великі поклади граніту, глини, піску. Тут є державний кам'яний кар'єр і державне лісове господарство площею 348 гектарів.

У Буках міститься центральна садиба колгоспу «Ленінець», за яким закріплено 1504 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1389 га орної землі. Виробничий напрям господарства — зерново-буряковий; розвинуто тваринництво. За самовіддану працю на колгоспних ланах 7 передовиків виробництва нагороджено орденами й медалями.

У селі працюють восьмирічна школа, будинок культури, бібліотека.

Перші згадки про Буки в історичних джерелах належать до 1622 року. Жителі села брали активну участь у визвольній війні українського народу 1648—1654 рр., а також у Коліївщині. У 1905 році тут відбулися селянські заворушення.

В роки тимчасової німецько-фашистської окупації в Буках активно діяла підпільна група. Її організатором був Я. С. Шовкун, який загинув від рук гітлерівців. Після цього групу очолила М. М. Маслун (її спалили фашисти в с. Краснянці). 20 місцевих жителів боролися в лавах партизанів. За бойові заслуги у Великій Вітчизняній війні 45 жителів села нагороджено орденами й медалями СРСР.

Біля Буків знайдено залишки городища, а також могильник часів Київської Русі. Він налічує 950 курганів, з яких 33 — досліджено.

ВЕЛИ́КІ ЄРЧИКИ — село, центр сільської Ради, розташоване за 6 км від районного центру. Через село проходить шосе Сквира — Житомир, а на східній околиці — вузькоколійка Сквира — Попільня. Населення — 1305 чоловік.

У Великих Єрчиках міститься центральна садиба колгоспу «Радянська Україна», за яким закріплено 2163 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2086 га орної землі. Виробничий напрям господарства — зерново-тваринницький. Допоміжні галузі — садівництво й городництво. 4 трудівників сільськогосподарського виробництва нагороджено орденами й медалями.

У селі є середня школа, клуб, бібліотека, а також пологовий будинок.

Перші згадки про Великі Єрчики в історичних джерелах належать до 1605 року. У 1884 році в селі відбулися селянські заворушення. В роки революції 1905—1907 рр. тут розповсюджувалися революційні прокламації. У 1906 році спалахнув великий страйк сільськогосподарських робітників, який закінчився кривавою сутичкою з поліцією.

В 1920 році у Великих Єрчиках була створена комсомольська організація, яку очолив В. О. Баландін. Куркулі по-звірячому вбили його. У 1967 році йому споруджено пам'ятник.

За мужність і відвагу, виявлені на фронтах Великої Вітчизняної війни, 42 жителів села нагороджено орденами й медалями СРСР.

ГОРОБІ́ЇВКА — село, центр сільської Ради, розташоване на річці Пожарці, за 15 км від районного центру. Населення — 1570 чоловік. Сільраді підпорядковане с. Лаврики.

У Горобіївці міститься центральна садиба колгоспу «Червоний лан», за яким закріплено 3040 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2871 га орної землі. Виробничий напрям господарства — зерново-буряковий; розвинуто тваринництво. Допоміжні галузі — рибництво (площа ставків — 44 га), садівництво та городництво. За самовіддану працю 7 передовиків виробництва нагороджено орденами й медалями, серед них бригадира Д. М. Хому — орденом Леніна.

У селі є середня школа, будинок культури, бібліотека, а також лікарня і пологовий будинок. При будинку культури працює хор (керівник Р. І. Косевич), якому присвоєно звання самодіяльного народного хору.

Під час революції 1905—1907 рр. в Горобіївці відбулися виступи селян.

За бойові заслуги на фронтах Великої Вітчизняної війни 135 жителів села нагороджено орденами й медалями СРСР.

ДО́МАНТІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 7 км від районного центру. Населення — 649 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Квітневе (до 1947 року — Казимирівка) і Ями.

В околицях села є поклади білої глини й піску.

У Домантівці міститься комплексна бригада Сквирського колгоспу ім. XX з'їзду КПРС. Виробничий напрям господарства — зерново-тваринницький. Допоміжні галузі — садівництво й рибництво. Є ділянка дослідного поля Міністерства сільського господарства УРСР, де вирощуються саджанці фруктових дерев та насіння овочевих культур для багатьох областей республіки. За високі виробничі досягнення 72 передовиків праці нагороджено орденами й медалями.

У селі працюють початкова школа, клуб, бібліотека.

Домантівка вперше згадується в історичних джерелах кінця XVIII століття.

За мужність і відвагу, виявлені у Великій Вітчизняній війні, 63 жителів села нагороджено орденами й медалями СРСР.

ДУЛИ́ЦЬКЕ — село, центр сільської Ради, розташоване в долині річки Роставиці, за 13 км від районного центру. Населення — 1782 чоловіка. Сільраді підпорядковані населені пункти Безпечна й Ордаша.

В околицях села є багаті поклади граніту, піску і каолінових глин.

У Дулицькому міститься центральна садиба колгоспу ім. Кірова, за яким закріплено 3133 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2926 га орної землі. Виробничий напрям господарства — буряково-зерновий; розвинуто тваринництво. 128 передовиків виробництва нагороджені орденами й медалями.

У селі є середня школа, клуб, будинок культури, бібліотека.

Населення Дулицького брало активну участь у визвольній війні українського народу 1648—1654 рр. і в гайдамацькому русі в 40-х роках XVIII ст. У 1879 році в селі відбулися селянські заворушення. В 1905—1906 рр. у Дулицькому і Безпечній мали місце виступи селян.

У 1918—1919 рр. в цьому районі діяли проти німецьких окупантів і петлюрівців місцеві партизани.

Під час тимчасової німецько-фашистської окупації чимало жителів Дулицького билося з ворогом у партизанських загонах. Ю. О. Ковмір був комісаром 5-го батальйону з'єднання партизанських загонів Київської області, П. К. Гудзь — комісаром Великополовецького партизанського загону. 156 жителів села за бойові заслуги на фронтах Великої Вітчизняної війни нагороджено орденами й медалями СРСР.

Поблизу Дулицького знайдено 3 бронзові списи, ймовірно доби бронзи (II тисячоліття до н. е.).

КАМ'ЯНА́ ГРЕ́БЛЯ — село, центр сільської Ради, розташоване на річці Сквирці (притока Росі), за 5 км від районного центру і за 2 км від автомагістралі Київ — Вінниця. Населення — 851 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Золотуха й Кузьмівка.

У селі є багаті поклади сірого граніту, піску, жовтої та білої глини.

В Кам'яній Греблі міститься центральна садиба колгоспу ім. Жданова, за яким закріплено 1745 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1628 га орної землі. Виробничий напрям господарства — зерново-буряковий; розвинуто тваринництво. Допоміжні галузі — садівництво й городництво. За високі показники 8 передовиків виробництва нагороджені орденами й медалями.

У селі є восьмирічна школа, будинок культури, бібліотека.

Житель Кам'яної Греблі І. З. Поліщук був учасником повстання на броненосці «Потьомкін».

Під час тимчасової німецько-фашистської окупації в селі діяла підпільна група на чолі з М. Г. Поліщуком. За бойові заслуги на фронтах Великої Вітчизняної війни 120 жителів Кам'яної Греблі нагороджено орденами й медалями СРСР.

КРА́СНОЛІСИ — село, центр сільської Ради, розташоване за 23 км від районного центру і за 12 км від залізничної станції Кожанка. Село зв'язане шосейним шляхом з автомагістраллю Київ — Вінниця. Населення — 1099 чоловік.

У Краснолісах міститься центральна садиба колгоспу «Шлях Леніна», за яким закріплено 2516 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2325 га орної землі. Виробничий напрям господарства — зерново-буряковий; розвинуто тваринництво. За сумлінну працю 4 трудівників нагороджено орденами й медалями.

У селі працюють восьмирічна школа, клуб, бібліотека.

В 1905 році у Краснолісах відбулося заворушення селян.

У 1919 році в селі виникла комсомольська організація. За бойові подвиги на фронтах Великої Вітчизняної війни 162 жителів Красноліс нагороджено орденами й медалями СРСР.

КРИВОШИ́ЇНЦІ — село, центр сільської Ради, розташоване за 12 км від районного центру, на автомагістралі Київ — Вінниця. Населення — 1849 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Нова Петрівка, Тарасівка й Цапіївка.

У Кривошиїнцях міститься центральна садиба колгоспу ім. Куйбишева, за яким закріплено 3845 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 3538 га орної землі. Виробничий напрям господарства — зерново-буряковий; розвинуто тваринництво. За сумлінну працю 20 трудівників нагороджено орденами й медалями, серед них чотирма орденами Леніна — ланкову Т. О. Швидку і доярку Н. К. Стогній, 5 колгоспників — орденом Трудового Червоного Прапора. Т. О. Швидкій присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці.

М. К. Пимоненко. Весілля в Київській губернії.
Олія. 1891 р.

Т. Г. Шевченко. Андруші. Сепія. 1845 р.

Нар. художник П. П. Верна. Погруддя Т. Г. Шевченка. Різьба по дереву. 1927 р.

Державний музей українського народно-декоративного мистецтва, м. Київ.

У селі є середня школа, будинок культури, бібліотека.

Кривошиїнці вперше згадуються в історичних джерелах початку XVII ст. Місцеве населення брало участь у Коліївщині. Селянина І. Пасічника було засуджено до страти. У 1903 році тут відбувся страйк сільськогосподарських робітників.

У 1918 році в Кривошиїнцях було створено партійний осередок, у 1921 році — комсомольський. За мужність і відвагу, виявлені на фронтах Великої Вітчизняної війни, 133 жителів села нагороджено орденами й медалями СРСР.

ЛЕ́НІНСЬКЕ (до 1947 року — Ленінська Тарасівка) — село, центр сільської Ради, розташоване на річці Сквирці (притока Росі), за 14 км від районного центру і за 4 км від автомагістралі Київ — Вінниця. Населення — 786 чоловік. Сільраді підпорядковане с. Нова Пустоварівка.

В околицях села є поклади каолінових глин, піску, граніту й торфу.

У Ленінському міститься центральна садиба колгоспу ім. Першого травня, за яким закріплено 2040 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1909 га орної землі. Виробничий напрям господарства — зерново-тваринницький. Допоміжні галузі — садівництво й рибництво. 48 передовиків сільського господарства нагороджено орденами й медалями, серед них Г. М. Гіптенко і І. С. Рибчинський удостоєні ордена Леніна.

У Ленінському діють восьмирічна школа, клуб, бібліотека.

Село засноване в середині XIX ст. і мало назву Стадниця.

За героїзм і відвагу, виявлені на фронтах Великої Вітчизняної війни, 89 місцевих жителів нагороджено орденами й медалями СРСР.

Уродженцем села є член ЦК КПРС, депутат Верховної Ради СРСР С. С. Авраменко.

МАЛІ́ Є́РЧИКИ — село, центр сільської Ради, розташоване на річці Роставиці (притока Росі), за 10 км від районного центру, за 1 км від залізниці Сквира — Попільня, на шосейному шляху, що зв'язує ці пункти. Населення — 987 чоловік.

У Малих Єрчиках міститься центральна садиба колгоспу «Комуніст», за яким закріплено 1612 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1491 га орної землі. Виробничий напрям господарства — зерново-буряковий; розвинуто тваринництво. Допоміжні галузі — садівництво, городництво, бджільництво та рибництво. За високі показники в роботі 5 трудівників нагороджено орденами й медалями.

У селі — восьмирічна школа, клуб, бібліотека.

В 1816 році кріпаки Малих Єрчиків та навколишніх сіл звернулися до губернських властей із скаргою на поміщиків за знущання, після чого у село були кинуті війська. Під час революції 1905—1907 рр. тут розповсюджувалися революційні листівки.

У 1922 році в Малих Єрчиках було створено комсомольську організацію. В роки тимчасової німецько-фашистської окупації в селі діяла підпільна група, якою керував комсомолець Т. О. Ільченко. До її складу входили Т. І. Шевчук, П. Ю. Яценко, І. М. Гайдамачук, П. П. Яценко, М. Л. Гайдамачук. За мужність і героїзм, виявлені на фронтах Великої Вітчизняної війни і в тилу ворога, 164 жителів села нагороджено орденами й медалями Радянського Союзу.

Поблизу Малих Єрчиків виявлено кургани часів Київської Русі.

МАЛІ́ ЛИСІВЦІ́ — село, центр сільської Ради, розташоване за 15 км від районного центру. Населення — 1088 чоловік. Сільраді підпорядковане с. Миньківці.

У Малих Лисівцях міститься центральна садиба колгоспу ім. Леніна, за яким закріплено 3004 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2811 га орної землі. Виробничий напрям господарства — зерновий; розвинуто м'ясо-молочне тваринництво. Допоміжними галузями є садівництво й городництво. За самовіддану працю 8 передовиків виробництва нагороджено орденами й медалями.

У селі працюють восьмирічна школа, клуб, бібліотека, а також пологовий будинок і профілакторій.

Малі Лисівці вперше згадуються в історичних документах XVII ст. У 1886 році тут відбулися селянські виступи.

У Миньківцях наприкінці 1919 року містився штаб бригади Г. І. Котовського. В період тимчасової німецько-фашистської окупації в Малих Лисівцях діяла підпільна організація. Через деякий час на її базі створили партизанський загін, який очолив Г. П. Письменний. На явочній квартирі в селі гестапівці захопили командира другого Сквирського партизанського загону Т. Д. Богаченка і партизанку-розвідницю З. Валетову, яких спалили живцем. За бойові подвиги на фронтах Великої Вітчизняної війни 205 жителів села нагороджено орденами й медалями СРСР.

Вихідцями з села є письменник, кандидат філологічних наук П. П. Лисюк і кандидат технічних наук В. П. Чвирук.

МАЛА́ МИХА́ЙЛІВКА (до 1963 року — Михайлівка) — село, центр сільської Ради, розташоване на річках Соботі і Піншу (притоки Росі), за 34 км від районного центру і за 28 км від залізничної станції Біла Церква. Населення — 872 чоловіка.

У Малій Михайлівці міститься центральна садиба колгоспу ім. XII-річчя Жовтня, за яким закріплено 981 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 881 га орної землі. Виробничий напрям господарства — зерново-буряковий; розвинуто молочно-м'ясне тваринництво. Допоміжними галузями є овочево-парникове господарство, садівництво, бджільництво і рибництво.

У селі працюють восьмирічна школа, клуб, бібліотека.

У 1905 році в Малій Михайлівці відбувся страйк селян.

За бойові заслуги в боротьбі проти німецько-фашистських загарбників на фронтах Великої

38 1-62

Вітчизняної війни і в тилу ворога 100 жителів села нагороджено орденами й медалями СРСР.

МОВЧА́НІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 23 км від районного центру. Населення — 849 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Рибчинці й Улянівка.

У Мовчанівці міститься центральна садиба колгоспу «Зоря комунізму», за яким закріплено 2500 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2381 га орної землі. Виробничий напрям господарства — зерново-буряковий; розвинуто тваринництво. Допоміжними галузями є садівництво, городництво, рибництво і бджільництво. За успіхи в розвитку сільського господарства орденами й медалями нагороджено 5 трудівників, серед них орденом Леніна — колишнього голову колгоспу К. К. Кравчука.

У селі працюють восьмирічна школа, клуб, бібліотека.

В 1891 році у Мовчанівці відбулися селянські заворушення, в 1905 році — страйк.

На початку червня 1920 року Перша Кінна армія, штаб якої містився в селі, прорвала в цьому районі білопольський фронт. За бойові заслуги в боротьбі з ворогом під час Великої Вітчизняної війни 128 жителів нагороджено орденами й медалями СРСР.

Уродженцем Мовчанівки є художник В. К. Сторожук (1886—1962 рр.).

ОРІХОВЕ́ЦЬ (до 1947 року — Татарнівка) — село, центр сільської Ради, розташоване за 25 км від районного центру. Населення — 962 чоловіка. Сільраді підпорядковане с. Каленна.

В Оріховці міститься центральна садиба колгоспу «Шлях до комунізму», за яким закріплено 3260 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 3150 га орної землі. Виробничий напрям господарства — зерново-буряковий; розвинуто тваринництво. Допоміжними галузями є садівництво, овочівництво, птахівництво та бджільництво. У 1967 році зібрано по 30 цнт зернових, у т. ч. по 34 цнт пшениці, по 363,5 цнт цукрових буряків з гектара, на 100 га сільськогосподарських угідь вироблено 542,3 цнт молока і 118,8 цнт м'яса. За високі показники господарство нагороджено орденом Трудового Червоного Прапора. 11 колгоспників і спеціалістів сільського господарства удостоєно орденів і медалей, серед них двох орденів Леніна — голова колгоспу С. Г. Козачина, ордена Леніна — агроном М. Ф. Івасюк, доярка О. С. Поліщук. За високі врожаї цукрових буряків ланковій М. П. Вінник присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці.

Снігозатримання на полях колгоспу «Шлях до комунізму», с. Оріховець. 1968 р.

У селі є середня школа, будинок культури, 2 бібліотеки.

Перші згадки про Оріховець в історичних джерелах належать до 1631 року. Під час Коліївщини в селі відбулися селянські заворушення.

За бойові подвиги на фронтах Великої Вітчизняної війни 253 жителів Оріховця нагороджено орденами й медалями СРСР.

Уродженцями села є письменник-драматург М. Я. Зарудний та Герой Радянського Союзу Ф. П. Коренчук, який здійснив подвиг у боях з білофіннами, охороняючи державний кордон СРСР.

ПИ́ЩИКИ — село, центр сільської Ради, розташоване на річці Кам'янці (притока Роставиці), за 24 км від районного центру, за 10 км від залізничної станції Біла Церква і за 2 км від автомагістралі Київ — Вінниця. Населення — 2129 чоловік. Сільраді підпорядковане с. Безугляки.

У Пищиках міститься центральна садиба колгоспу «Заповіт Ілліча», за яким закріплено 3320 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 3054 га орної землі. Виробничий напрям господарства — зерново-буряковий; розвинуто тваринництво. 6 трудівників колгоспу нагороджено орденами й медалями. У селі є цегельний завод.

В Пищиках працюють середня школа, будинок культури і бібліотека.

За мужність і відвагу, виявлені на фронтах Великої Вітчизняної війни, 165 місцевих жителів нагороджено орденами й медалями СРСР.

Уродженцем села є лауреат Державної премії СРСР кінооператор К. І. Богдан.

У Пищиках збереглася пам'ятка культури — дерев'яна церква, побудована 1654 року.

ПУСТОВА́РІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 16 км від районного центру, з яким з'єднане шосейним шляхом. Населення — 2519 чоловік.

У Пустоварівці міститься центральна садиба колгоспу ім. Ватутіна, за яким закріплено 3982 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 3604 га орної землі. Виробничий напрям господарства — зерново-буряковий; розвинуто тваринництво. Допоміжними галузями є садівництво, шовківництво і рибництво. 14 передовиків виробництва нагороджено орденами й медалями, серед них А. К. Поплавського — орденом Леніна.

У селі є середня школа, будинок культури, бібліотека, а також медамбулаторія.

Пустоварівка вперше згадується в історичних джерелах першої половини XVIII ст. У 1848 році селяни подали скаргу генерал-губернатору з приводу жорстоких утисків поміщиків. Проте її було відхилено, а кількох селян

покарано. Селянські виступи і страйки відбувалися тут і під час революції 1905—1907 рр. У 1916 році страйкували селяни, що працювали на цукрових плантаціях.

За бойові подвиги в боротьбі з окупантами під час Великої Вітчизняної війни 82 жителів Пустоварівки нагороджено орденами й медалями СРСР. У селі встановлено бюст генералу армії М. Ф. Ватутіну.

Уродженцями села є видатний хірург член-кореспондент АН УРСР, доктор медичних наук, заслужений діяч науки УРСР, генерал-майор медичної служби О. М. Іщенко, професор Д. Ф. Волинець, кандидат економічних наук С. Ф. Покропивний, кандидати сільськогосподарських наук А. М. Журбенко, Г. М. Журбенко, М. М. Майборода, письменник Л. П. Куліш.

Поблизу Пустоварівки виявлено залишки поселення ранньослов'янської черняхівської культури (II—VI ст. н. е.).

РОГІ́ЗНА — село, центр сільської Ради, розташоване за 20 км від районного центру. Населення — 1161 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Дунайка і Краснянка.

В Рогізній міститься центральна садиба колгоспу «Червоний промінь», за яким закріплено 2629 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2473 га орної землі. Виробничий напрям господарства — зерново-тваринницький. Допоміжними галузями є садівництво й рибництво. 56 передовиків сільськогосподарського виробництва нагороджено орденами й медалями.

В селі є восьмирічна школа, клуб, бібліотека.

У 1905 році в Рогізній відбувся селянський страйк.

Під час тимчасової німецько-фашистської окупації в селі діяла підпільна група на чолі з Т. Левківським. Фашистські кати жорстоко розправилися з сім'ями партизанів і живцем спалили 63 чоловік. За бойові заслуги на фронтах Великої Вітчизняної війни 36 жителів Рогізної нагороджено орденами й медалями СРСР.

СА́МГОРОДОК — село, центр сільської Ради, розташоване за 13 км від районного центру. Населення — 1955 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Новий Шлях, Саврань і Перемога.

У Самгородку міститься центральна садиба колгоспу ім. Свердлова, за яким закріплено 4518 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 4149 га орної землі. Виробничий напрям господарства — зерново-буряковий; розвинуто тваринництво. 68 передовиків праці нагороджено орденами й медалями, серед них тракторист І. Г. Тимошенко й бригадир рільничої бригади М. Я. Добровольський — орденом Леніна.

В селі є середня і початкова школи, будинок культури, бібліотека, а також лікарня.

У 1855 році в Самгородку відбувся виступ селян. В 1891 році вони захопили панські випаси.

Влітку 1918 року у селі спалахнуло повстання проти німецьких окупантів і гетьманців. У 1921 році тут було створено комсомольський осередок. Під час німецько-фашистської окупації в Самгородку діяли підпільна група й партизанський загін на чолі з Т. О. Ільченком і П. О. Шуляком. 145 жителів села за бойові заслуги у Великій Вітчизняній війні нагороджено орденами й медалями СРСР.

Уродженцем Самгородка є доктор економічних наук, професор Я. У. Лінійчук.

Поблизу села досліджено кургани з похованнями доби бронзи (II тисячоліття до н. е.), часів Київської Русі та кочівницькі з конем і зброєю (X—XI ст.).

СЕЛЕЗЕ́НІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване на річці Сквирці, за 10 км від районного центру і за 2 км від автомагістралі Київ—Вінниця. Населення — 1152 чоловіка. Сільраді підпорядковане с. Дубина.

У Селезенівці міститься відділок ім. Калініна радгоспу «Сквирський» (центральна садиба — у м. Сквирі), який має 2226 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2040 га орної землі.

В селі є восьмирічна школа, клуб, бібліотека.

Перші згадки про Селезенівку в історичних джерелах належать до 1610 року. В 1886 році тут відбулися селянські заворушення. Активні виступи селян мали місце також у 1905—1906 роках.

У серпні 1918 року селяни Селезенівки брали активну участь у повстанні проти німецьких окупантів і гетьманців. У 1922 році в селі створили комсомольську організацію. За бойові подвиги на фронтах Великої Вітчизняної війни 182 жителів Селезенівки нагороджено орденами й медалями СРСР.

ТА́БОРІВ — село, центр сільської Ради, розташоване на річці Роставиці (притока Росі), за 9 км від районного центру. Населення — 672 чоловіка. Сільраді підпорядковане с. Чубинці.

У Чубинцях міститься центральна садиба колгоспу ім. Фрунзе, за яким закріплено 2300 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2079 га орної землі. Виробничий напрям господарства — зерново-буряковий; розвинуто тваринництво. За самовіддану працю на колгоспних ланах 17 передовиків виробництва нагороджено орденами й медалями.

На території сільради є початкова і восьмирічна школи, 2 клуби, 2 бібліотеки, а також дільнична лікарня.

Перші згадки в історичних документах про Таборів належать до 1622 року.

За бойові заслуги на фронтах Великої Вітчизняної війни 268 жителів села нагороджено орденами і медалями СРСР.

ТХОРІ́ВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 8 км від районного центру і за 3 км від шосе Сквира—Володарка—Ставище. Населення — 1386 чоловік.

У селі діє спиртовий завод. Тут розташовані також комплексна бригада № 3 колгоспу ім. Першого травня (центральна садиба — в с. Ленінському), за якою закріплено 982 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 797 га орної землі, і відділок радгоспу «Сквирський» (центральна

садиба — у м. Сквирі), який має 954 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 866 га орної землі. Основний напрям господарства — зерново-буряковий; розвинуто м'ясо-молочне тваринництво. За самовіддану працю 84 передовиків виробництва нагороджено орденами й медалями, серед них керуючого відділком радгоспу П. Т. Кукала, доярку О. М. Кузнецову і свинарку Т. П. Пасічник — орденом Леніна.

У селі є восьмирічна школа, 2 клуби, 4 бібліотеки.

В 1905 році у Тхорівці відбулося заворушення селян.

У 1919 році в селі створено партійну і комсомольську організації. За бойові подвиги на фронтах Великої Вітчизняної війни 102 жителів нагороджено орденами й медалями СРСР.

ШАЛІЇВКА — село, центр сільської Ради, розташоване на річці Березянці (притока Росі), за 10 км від районного центру. Населення — 591 чоловік. Сільраді підпорядковане с. Терешки.

У Шаліївці міститься центральна садиба колгоспу «Дружба», за яким закріплено 2349 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2148 га орної землі. Виробничий напрям господарства — зерново-буряковий; розвинуто тваринництво. Допоміжними галузями є садівництво, городництво й рибництво (площа ставків —108 га).

У селі працюють восьмирічна школа, клуб, бібліотека.

Перші згадки про Шаліївку в історичних документах належать до 1631 року. В 1905 році тут відбулися селянські заворушення.

У серпні 1918 року селяни Шаліївки із зброєю в руках виступили проти німецьких окупантів. Під час тимчасової німецько-фашистської окупації в селі діяла підпільна група під керівництвом В. М. Коваля. 55 жителів за бойові заслуги у Великій Вітчизняній війні нагороджено орденами й медалями СРСР.

ШАПІЇВКА — село, центр сільської Ради, розташоване на річці Березянці (притока Росі), за 10 км від районного центру. Населення — 997 чоловік. Сільраді підпорядковане с. Токарівка.

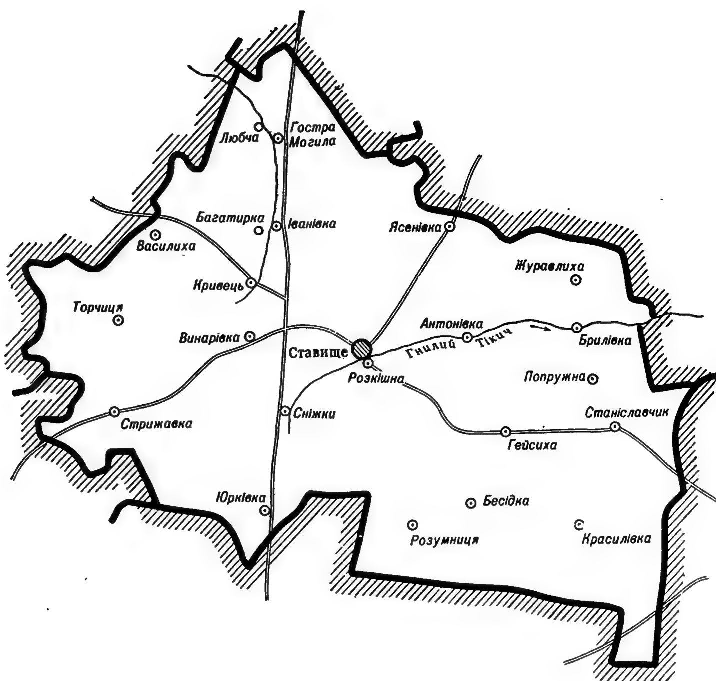
У Шапіївці міститься центральна садиба колгоспу ім. XXI з'їзду КПРС, за яким закріплено 2390 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2228 га орної землі. Виробничий напрям господарства — зерново-буряковий; розвинуто тваринництво. 5 передовиків виробництва нагороджено орденами й медалями.

У селі працюють восьмирічна школа, будинок культури, бібліотека.

В 1887 і 1896 рр. у Шапіївці відбулися селянські заворушення, а в 1905 році — страйк.

За бойові заслуги в боротьбі з німецько-фашистськими загарбниками на фронтах Великої Вітчизняної війни і в тилу ворога 147 жителів нагороджено орденами й медалями СРСР.

СТАВИЩЕНСЬКИЙ РАЙОН

СТАВИЩЕ

тавище — селище міського типу, розташоване на річці Гнилому Тікичі (басейн Південного Бугу), за 6 км від автомагістралі Київ — Одеса, за 17 км від залізничної станції Жашків. Віддаль від Києва — 136 км. Населення — 6,2 тис. чоловік.

Ставище — центр району, площа якого — 671 кв. км, населення — 38,7 тис. чоловік. В районі — селищна та 20 сільських Рад, яким підпорядковано 30 населених пунктів. На території району виявлено поклади торфу та цегельно-черепичних глин, є виходи підземних радіоактивних вод. Провідна галузь економіки району — сільське господарство, що має буряково-зерновий напрям, розвинено м'ясо-молочне тваринництво. Тут налічується 21 колгосп. Кількість орної землі становить 70 проц. від загальної площі сільськогосподарських угідь. На території району знаходиться 7 промислових підприємств. Працюють 4 лікарні, 20 медпунктів, дитячий ревматологічний санаторій, 26 шкіл, 19 будинків культури, 11 клубів, 28 бібліотек.

Наприкінці XVI століття на землях, які в той час належали білоцерківському старості С. Любомирському, виникло невелике поселення, що дістало назву Любомир[1]. Та з часом, внаслідок численних нападів кримських татар, поселення було повністю зруйновано. Збереглися лише окремі оселі між ставками. В переліку володінь Ружинського початку XVII ст. названо і село Ставище. Це — перша письмова згадка про його існування[2]. В люстрації Київського воєводства 1622 року Ставище згадується в числі одного з сіл магната Ходкевича, які через повне зубожіння населення внаслідок татарських набігів та розміщення тут на постій коронного війська були на деякий час звільнені від усіх податків[3]. На 1635 рік Ставище зга-

---

[1] Л. Похилевич. Сказания о населенных местностях Киевской губернии, стор. 435.
[2] Журн. «Киевская старина», 1882, № 5, стор. 74.
[3] Воссоединение Украины с Россией, т. 1, стор. 41.

Центр смт Ставища. 1969 р.

дується вже як містечко, що мало оборонні укріплення та військовий гарнізон. Йому було надано магдебурзьке право, за яким, зокрема, ремісники об'єднувалися в цехи[1].

Селяни та козаки містечка взяли активну участь у визвольній війні 1648—1654 рр. Ще до початку загальнонародного повстання сюди прибув один з посланців Богдана Хмельницького — Ярема Кончевський, який дістав завдання встановити контакт з населенням Наддніпрянщини. За його свідченням «містечко Ставище запевнило козаків, що міські гармати не будуть їм шкодити»[2].

Після перемог, здобутих козацьким військом під Жовтими Водами і Корсунем, селянське повстання охопило всю Південну Київщину. В кінці травня 1648 року загін повстанців на чолі з Я. Радкевичем захопив маєток магната О. Замойського у Ставищі. У роки народно-визвольної війни в Ставищі неодноразово бував Богдан Хмельницький. 1649—1650 рр., під час підготовки до Молдавських походів, воно стало одним із пунктів, де гетьман збирав військо й обози. В січні 1651 року Богдан Хмельницький, за свідченням літописця, розмістив козацькі полки біля Бугу, а сам розташувався у Ставищі[3].

У наступні роки Ставище згадується як укріплене козацьке місто. 23 червня 1653 року сюди прибуло посольство на чолі з боярами А. Матвєєвим та І. Фоміним для зустрічі з гетьманом. Одночасно тут з'явилися посланці Богдана Хмельницького — полковники К. Бурляй і С. Мужиловський, які повідомили, що гетьман переніс зустріч із Ставища в Чигирин, а тому 24 червня посольство вирушило до резиденції гетьмана. У Ставищі С. Мужиловський і К. Бурляй розповіли російським послам про гостру суперечку Хмельницького з кримським ханом, викликану тим, що хан, перебуваючи з ордою під Білою Церквою і Ставищем, «на посаде и в уезде многих людей в полон поимали. И гетьман де тот полон велел у них отбить... и бой был небольшой...»[4]. У вересні цього ж року Богдан Хмельницький зупинявся у Ставищі на ночівлю, прямуючи з військом у м. Корсунь для зустрічі з російськими послами Р. Стрешнєвим і М. Бредіхіним.

Як свідчать у своїх записах члени російського посольства, що перебували в місті, Ставище оточував частокіл, в якому було 2 проїжджі вежі з ворітьми, та 2 глухі вежі з непроїжджими ворітьми. До першого укріплення примикало друге, що також мало частокіл з проїжджою і глухою вежами. В укріпленні стояли поряд велика мідна і дві залізні пищалі. Для потреб оборони зберігалося 40 пудів свинцю і 50 пудів пороху[5]. В місті налічувалося 6 церков.

Після історичної Переяславської Ради населення Ставища присягнуло на вірність союзу з Російською державою. Ставище стало сотенним містом Біло-

---

[1] ЦДІА СРСР, ф. 1151, оп. 1, спр. 311, арк. 9—18.
[2] І. П. Крип'якевич. Богдан Хмельницький, стор. 298.
[3] Летопись Самовидца, стор. 24.
[4] Воссоединение Украины с Россией, т. 3, стор. 298, 299.
[5] Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России, т. 10, стор. 790.

церківського полку. В ньому налічувалося 677 дворів, з яких 312 належало козакам і 365 — міщанам[1]. Взимку 1655 року біля Ставища сталася велика битва між військом Богдана Хмельницького й польсько-татарськими силами. В ході цього бою козацьке військо завдало ворогам значних втрат, вийшло з оточення і з'єдналося з російськими військами, які знаходилися в районі Білої Церкви.

В 1664 році на Подніпров'ї почалося велике повстання проти королівської Польщі та її прислужників, яке незабаром охопило майже всю Правобережну Україну. Центром його стали містечко Лисянка й Ставище. Повстання очолили Варениця й Сулимка, які «со множеством голоти... Лисенку і Ставище собі покорили»[2]. Повстання підтримали запоріжці на чолі з Іваном Сірком.

Внаслідок повстань влада шляхетської Польщі на Правобережжі на деякий час була ліквідована. Для придушення повстання польський король весною 1665 року кинув великі збройні сили, але повсталі продовжували мужню боротьбу. У листі королю прибічник польської шляхти гетьман П. Тетеря з військового табору під Ставищем писав, що піднялася майже вся Україна і просив надіслати на допомогу якомога більше піхоти.

Обороною Ставища керували досвідчені козаки Дашко і Булгак, колишні сподвижники Богдана Хмельницького. Очоливши значні загони козаків і озброєних міщан, вони зачинилися в місті і захищали його до останньої краплі крові. Король Ян Собеський запропонував їм здатися, за що обіцяв зберегти всі вольності й привілеї, але козаки і міщани з гнівом відкинули ці пропозиції. На чолі шляхетського війська король поставив жорстокого карателя Чарнецького, який проголосив: «І на розплід не залишити русина». Чарнецький і Тетеря, з'єднавшись з кримським ханом, обрушили головні сили на Ставище. Тільки після 5-місячної облоги і кровопролитних боїв в кінці 1665 року їм удалося вдертися в місто. Багато жителів було вбито. Польський державний діяч і історик С. Твардовський писав: «Ні на яку стать не зважав розлютований жовнір, ні на дівчину, ні на вагітну жінку, ні на невинних дітей на грудях матері». Ставище, так само як і навколишні села, було зруйновано і опустошено, його укріплення і церкви спалено[3]. З цього часу Ставище стало незначним містечком.

Після підписання Андрусівського перемир'я 1667 року Ставище, як і більша частина Правобережжя, залишилося під гнітом шляхетської Польщі. Повернулися тяжкі часи свавілля польської шляхти, нестерпного соціального і національного гніту. За таких умов відродження зруйнованого міста проходило дуже повільно. Тут ще тривалий час лишалися руїни. Тільки в кінці XVII — на початку XVIII ст. Ставище поступово починає відбудовуватись, поповнюватись переселенцями з навколишніх сіл, які мали тимчасові пільги й відбували тут менші повинності; прибулим козакам зберігались їх привілеї[4].

Селяни Ставища взяли участь в народних повстаннях 1702—1704 рр., очолюваних С. Палієм, С. Самусем, З. Іскрою, А. Абазином, а також у гайдамацькому русі. Так, у 1750 році в районі Ставища діяв загін гайдамацького ватажка Мартина Теслі, помічником і соратником якого був місцевий житель Степан Безрукавий[5].

В 1774 році польський сейм передав Ставище у володіння коронному гетьманові К. Браницькому; майже всі мешканці містечка були закріпачені. Після возз'єднання Правобережної України з Лівобережною у складі Росії (1793 р.) Ставище стало заштатним містечком Таращанського повіту Київської губернії.

Жителі Ставища не мирилися з кріпосництвом і вели тривалу боротьбу проти

---

[1] І. П. Крип'якевич. Богдан Хмельницький, стор. 298.

[2] Летопись Григория Грабянки. К., 1854, стор. 186.

[3] Л. Похилевич. Сказания о населенных местностях Киевской губернии, стор. 433—435.

[4] Г. Я. Сергієнко. Визвольний рух на Правобережній Україні в кінці XVII і на початку XVIII ст., стор. 48—50.

[5] Архив Юго-Западной России, ч. 3, т. 3, стор. 423, 542, 543, 546.

магнатів Браницьких. 1819 року в Таращанському повітовому суді слухалася справа про жителів Ставища, «що шукали звільнення з-під володіння графині Браницької». Як зазначалось у матеріалах суду, ставищенці «ходили натовпом, закликаючи не відбувати панщину і не виконувати будь-які повинності на тій підставі, що вони люди вільні»[1]. Справа тяглася кілька років і дійшла до сенату. Суд визнав ставищенців кріпаками Браницьких, а ініціаторів боротьби — селян А. Бойка, Н. Кравченка, Д. Коваленка, П. Поповича, І. Дем'яненка ухвалив «покарати кожного тілесно». Серед покараних батогами за невихід на роботу були й жінки — Марія Байда, Оксана Котловенко, Катерина Колесник та інші[2].

Браницькі встановили систему нестерпної експлуатації, часто вдавались до тілесних покарань кріпаків. У 1831 році ставищенці скаржились до Таращанського повітового суду на графських управителів, які жорстоко побили канчуками селян Палажку Крученкову, Пилипа Липника, Петра Байду та його дружину Явдоху. Щоб втихомирити селян, суд ухвалив оштрафувати економію на 5 крб., а від селян зажадав беззастережної покори. При цьому організаторів жорстокої розправи було виправдано, бо на думку цього «правосуддя» покарання було «умеренным»[3]. Зазнавали селяни експлуатації і з боку церкви. Успенська церква, що володіла в Ставищі хутором Поповим Яром, зобов'язувала селян не тільки виконувати сільськогосподарські роботи та сплачувати податки, а й брати участь у зведенні різних будов, ремонті церковних приміщень тощо[4].

Тяжкий гніт зумовлював невпинне зубожіння селян. За переписом 1856 року, в Ставищі налічувалось 297 господарств залежних селян, з них городників — 130, піших — 149 і тяглих — 19. Городники мали лише невеликі наділи присадибної землі, піші — по 5 десятин польової землі на господарство, а тяглі — по 11 десятин. За користування землею селяни щорічно повинні були сплачувати Браницьким за кожну десятину по 2 крб. 70 коп. або відробляти по 16 чоловічих днів панщини[5]. Крім того, селяни відбували на користь поміщиків значну кількість згінних днів на т. зв. громадських роботах.

Малоземелля, жорстока експлуатація спричинялися до селянських виступів. Особливо посилилася антикріпосницька боротьба селян Ставища в роки Кримської війни, під час Київської козаччини 1855 року. Селяни перестали відробляти панщину і записувались у козаки, щоб стати вільними. У Ставище було введено дві роти солдат; активних учасників руху заарештували, багатьох селян покарали різками[6].

Грабіжницька реформа 1861 року не поліпшила матеріального становища трудящих Ставища, які задихалися від малоземелля. За одержані 1288 десятин землі вони протягом 49 років повинні були щорічно сплачувати велику суму — 2221 крб. викупних платежів. Селяни повністю втратили право на користування угіддями; їх позбавили права збирати в лісі ягоди, гриби, горіхи, жолуді, тримати тут пасіки або заготовляти дрова, так само, як і будувати водяні млини, ловити рибу в річці й озерах. Селянам заборонялося користуватися дорогами, які проходили через поміщицькі поля, але ставили в обов'язок ремонтувати їх[7]. Кращі землі Ставища залишилися в руках поміщиків. На 1900 рік з 5544 десятин земель, закріплених за містечком, 3271 належала поміщикам, 45 — церкві, 59 — іншим станам. А селяни, які становили більшу частину населення містечка, мали всього 2169 десятин землі.

З кінця XIX ст. в Ставищі починає розвиватися дрібна промисловість, переважно невеликі підприємства переробки сільськогосподарської продукції, значна части-

---

[1] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 485, оп. 1, спр. 3060, арк. 8.
[2] Там же, спр. 6809, арк. 4—15.
[3] Там же, оп. 2, спр. 451, арк. 2, 18.
[4] Там же, ф. 442, оп. 290, спр. 200, арк. 3—11.
[5] Київський облдержархів, ф. 4, оп. 99, спр. 1592, арк. 4—8.
[6] С. Шамрай. Київська козаччина 1855 року, стор. 74.
[7] Київський облдержархів, ф. 4, оп. 99, спр. 1592, арк. 9, 10.

на яких належала Браницьким. На початку XX ст. тут діяв горілчаний завод, заснований ще в 1851 році, де було зайнято 24 робітники, вальцьовий млин, де працювало 8 чоловік, та цегельний завод з 20 робітниками, а також 10 вітряків, 4 просорушки і 14 кузень[1]. Деякі безземельні селяни займались гончарним промислом. Багато безземельних і малоземельних селян працювало у графських маєтках або змушені були шукати засобів до існування в поміщицьких економіях та на промислах Катеринославської, Таврійської і Херсонської губерній. У Ставищенській волості лише протягом 1894 року брали паспорти для відходів на заробітки 1303 чол., в т. ч. 485 із Ставища[2].

Однією з поширених форм боротьби селян проти гніту були масові порубки поміщицьких лісів. Так, у 1884 році вони вирубали ділянку панського лісу, а коли Браницький прибув на місце порубки, селяни побили його кийками[3].

На початку XX ст. виступи трудящих Ставища проти поміщицького гніту набули великої гостроти. У травні 1903 року селяни протестували проти захоплення графом Браницьким громадського ставу та городів поблизу річки Гнилого Тікича. Вони вигнали графських управителів, а потім і представників поліції. Для придушення виступу в Ставище прибули 2 ескадрони карателів[4]. У грудні цього ж року селяни виступили проти межування землі. Для придушення цього виступу знову прибули каральні загони. У вересні 1904 року селяни Ф. Почтар, С. Святина, А. Байда, С. Микитенко, П. Єременко та ін., які працювали за наймом, скаржилися київському губернатору: «Наймаючись на роботу в економіях графа, ми працюємо за дуже низьку плату; наприклад, за 12 нажатих снопів робітник одержує тільки один, при роботі косаркою чи жаткою — 16-й сніп, за складання хліба в скирти — 40 коп. на день, а за інші роботи й вивозку гною — 25 коп. на день»[5]. Скарга була передана в економію, але управитель відмовився зважити на неї.

Під час революції 1905—1907 рр. боротьба селян за землю посилилася. Трудящі Ставища неодноразово збирались на мітинги, вимагали негайного розподілу поміщицької землі. За виступ проти місцевих властей поліція кинула кількох чоловік до в'язниці.

В роки столипінської реакції зубожіння селянства посилюється, поглиблюється класове розшарування. Так, на 1912 рік із 397 селянських господарств Ставища 111 мали земельні наділи до 2 десятин. А тим часом 20 господарствам належало по 8—10 десятин землі[6]. Біднота втрачала землю і перетворювалась на сільських пролетарів. У заможних господарствах постійно працювали по кілька наймитів, які зазнавали жорстокої експлуатації.

Сам вигляд містечка, де в 1900 році налічувалося 8580 жителів, свідчив про глибокі соціальні контрасти. Велика площа базару з рядами рундуків і заїздів, що належали 120 власникам, складала своєрідний центр містечка. Розкішний парк з будинками графині Браницької був наглухо відгороджений високим парканом. Пейзаж містечка доповнювали кам'яна церква, костьол, синагога та будинок волосного управління. А далі тягнулися убогі, чорні й похилені хатини селян і робітників.

У містечку діяла всього одна невелика лікарня з трьома лікарями[7]. Освіта розвивалась дуже повільно. З 1864 року у Ставищі існувала церковнопарафіяльна школа, на утримання якої щорічно відпускалося всього 225 крб., з 1886 року — двокласне сільське училище, а на початку XX ст. — чотирикласне міське училище.

В роки світової імперіалістичної війни були мобілізовані сотні ставищенців, зростали податки і побори на війну. Нестача робочих рук і тягла позначилась на

[1] Список населенных мест Киевской губернии, стор. 1487.
[2] Київський облдержархів, ф. 804, оп. 3, спр. 110, арк. 55, 56.
[3] Крестьянское движение в России в 1881—1889 гг. Сборник документов. М., 1960, стор. 306.
[4] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 442, оп. 702, спр. 254, арк. 5.
[5] Там же, арк. 11.
[6] Итоги переписи скота у сельского крестьянского населения Киевской губернии в 1912 году, стор. 443.
[7] Весь Юго-Западный край, стор. 601, 602.

погіршенні обробітку землі, зниженні врожайності. В 1914—1916 рр. урожай зернових у Ставищі не перевищував 10 цнт з га[1]. Проте війна не вплинула на зменшення прибутків Браницьких. Вони наживались на вигідних замовленнях військових відомств на хліб, цукор, горілку. Чималий прибуток приносив і ставищенський кінний завод, який постачав фронту сотні верхових і тяглих коней.

Звістка про повалення самодержавства викликала загальне піднесення серед трудящих Ставища. Але з часом вони переконалися у марності своїх сподівань. Коли 22 серпня 1917 року уповноважені Тимчасового уряду спробували зібрати волосні збори, то від сіл волості з'явилося лише 6 представників. Трудящі відмовилися підтримувати буржуазну владу, яка служила панам і куркулям[2].

17 жовтня 1917 року в Ставищі почалися аграрні виступи, ініціаторами яких були солдати, що повернулися з фронту. Як доносили місцеві власті Генеральному секретаріату Центральної ради — «становище дуже неспокійне, місцевої міліції недостатньо, просимо вжити заходів»[3]. У жовтні 1917 року начальник постачання Південно-Західного фронту повідомляв штаб Київського військового округу, що селяни Ставища, довідавшись про рішення Таращанського земельного комітету, за яким всі поміщики повинні зорати свої землі до 15 жовтня, а в разі невиконання цього рішення незорані землі будуть передані селянам, стали саботувати осінню оранку, не пускати орачів з плугами в поле. Селяни також захопили ділянку поля, засіяну конюшиною[4]. У жовтні 1917 року в Ставищі для придушення селянських заворушень було розміщено військовий загін чисельністю 50 чоловік. Та, незважаючи на ці заходи, революційна боротьба наростала.

Коли стало відомо про перемогу Великої Жовтневої соціалістичної революції, у містечку відбулася демонстрація. Трудящі пройшли вулицями з червоними прапорами і лозунгами «Вся влада Радам!», «Геть поміщиків і експлуататорів!». У січні 1918 року у Ставищі була встановлена Радянська влада.

Утвердження Радянської влади в Ставищі було затримане австро-німецькою окупацією 1918 року. Ставище стало одним з опорних пунктів повстання проти окупантів та їх націоналістичних прислужників. На початку червня у районі Ставища зосередилася група повстанців, чисельність якої протягом кількох днів зросла до 1500 чоловік[5]. 24 червня гетьманці були вигнані з Ставища, в містечку сформувався великий повстанський загін, який взяв активну участь у визволенні Таращі. Після наступу з Білої Церкви переважаючих сил окупантів та їх прислужників повстанський загін на чолі з більшовиками Балясом і Григоренком знову повернувся в Ставище і обороняв його до кінця липня[6]. Після запеклих боїв, особливо 29—30 липня, головні сили повстанців залишили Ставище і відійшли на лівий берег Дніпра. Багато ставищенців влилося тоді в лави прославленого Таращанського полку, а ті, що залишилися на місці, продовжували партизанську боротьбу під керівництвом комуніста П. І. Кравченка.

Після вигнання з Київщини німецьких інтервентів і буржуазно-націоналістичної Директорії у Ставищі був створений волревком, до складу якого ввійшли М. М. Сектим (голова), Ю. Долинський, Г. Білоусов. Ревком націоналізував винокурний завод Браницьких, взяв на облік майно економії, розпочав підготовку до весняних польових робіт. Але весною Ставище знову стало ареною запеклих боїв. Протягом квітня—червня 1919 року воно кілька разів потрапляло до рук петлюрівських отаманів[7].

---

[1] Врожайні дані за 1902—1916 рр. К., 1929, стор. 61.

[2] Газ. «Селянська думка», 2 вересня 1917 р.

[3] Київський облдержархів, ф. 1716, оп. 1, спр. 50, арк. 54—58.

[4] Борьба за власть Советов на Киевщине, стор. 327.

[5] Киевщина в годы гражданской войны и иностранной военной интервенции, стор. 25—27, 50.

[6] Є. М. Скляренко. Боротьба трудящих України проти німецько-австрійських окупантів і гетьманщини в 1918 році, стор. 192.

[7] В. А. Антонов-Овсеенко. Записки о гражданской войне, т. 4. М., 1933, стор. 173, 251.

У липні цього ж року Ставище зазнало нападу банд Тютюнника, а в серпні — банди Зеленого.

У серпні 1919 року в районі Ставища героїчно билися з петлюрівцями частини 58-ї дивізії під командуванням І. Ф. Федька, які відходили на північ. Багато ставищенців влились у ряди Червоної Армії. Трудящі Ставища в грудні 1919 року палко вітали визволителів; як відзначала газета «Вісті», «ставлення села до Радянської влади саме найкраще. Селяни готові поділитися останнім з червоноармійцями»[1].

Відновив діяльність волревком, який приступив до організації сільських комнезамів і міліції[2]. На початку 1920 року в містечку було засновано комуністичний осередок з 6 чоловік. Він розгорнув серед селян діяльну роботу, користуючись у них великим авторитетом.

Налагодженню мирного життя перешкоджали недобитки петлюрівських банд, які налітали на Ставище і в 1920 році. Бандити грабували винокурний завод, відбирали в селян хліб і худобу, вбивали активних борців за Радянську владу, тероризували населення.

Дуже потерпіло Ставище від навали білополяків, які на короткий час захопили містечко на початку травня 1920 року. Окупанти розгромили і спалили багато будинків, пограбували магазини і млини[3].

Після вигнання в червні 1920 року білополяків в Ставищі остаточно встановлюється Радянська влада. Знову розгорнув діяльність волосний ревком. Велику роботу провадив земвідділ, який особливу увагу приділяв допомозі бідняцьким господарствам, зокрема, розподіляв насіннєвий фонд, надавав худобу та реманент, конфісковані у багатіїв.

Велику роль у налагодженні роботи волревкому та інших органів Радянської влади відіграли комуністи Ставища, які входили у волосну парторганізацію, а з 1923 року, коли Ставище стало районним центром Білоцерківської округи,— в районну партійну організацію. 20 липня 1920 року в Ставищі відбувся з'їзд членів волревкому і комнезамів волості[4]. На 1 вересня 1921 року комнезами діяли у 8 з 10 сіл Ставищенської волості. З перших днів мирного життя значні зміни відбувалися в сільському господарстві. Ще в 1920 році на базі колишньої економії Браницьких в Ставищі було створено радгосп.

З буремного 1920 року бере свій початок комсомольська організація Ставища, хоч організаційно вона була оформлена в 1921 році. Комсомольці активно допомагали партійній організації і органам Радянської влади в боротьбі з бандитизмом і саботажем класових ворогів. Разом з членським квитком перші комсомольці одержували гвинтівку й сотню патронів. У 1923 році було обрано райком комсомолу.

Радянська влада приділяла належну увагу організації охорони здоров'я трудящих. В кінці 1920 року було проведено ремонт Ставищенської лікарні, здійснено ряд заходів щодо боротьби з тифом та іншими епідемічними захворюваннями, взято на облік всіх медичних працівників, налагоджено регулярну роботу медпункту.

1—3 серпня 1920 року в Ставищі проходив з'їзд учителів Таращанського повіту, який одностайно висловився за підтримку Радянської влади і всіх її культосвітніх заходів. Делегат від Ставища повідомив, що, незважаючи на важкі матеріальні умови, розпочали роботу початкові школи[5]. Вживалися заходи до поліпшення умов життя вчителів. Так, всі житлові приміщення колишньої економії Браницьких у Ставищі були передані під квартири учителям[6].

У 1923 році з метою прискорення підготовки учителів і агрономів у Ставищі було організовано педагогічну та агрономічну школи. На той час у райцентрі працювали

---

[1] «Известия-Вісті» (Київ), 25 січня 1920 р.
[2] Радянське будівництво на Україні в роки громадянської війни (1919—1920), стор. 533.
[3] Київський облдержархів, ф. Р-1, оп. 1, спр. 248-б, арк. 14.
[4] Там же, арк. 300.
[5] Київський облдержархів, ф. Р-1, оп. 1, спр. 138, арк. 45.
[6] Газ. «Плуг і молот», 1 травня 1923 р.

дві початкові школи та бібліотека. В 1925 році одна з початкових шкіл була перетворена на трудову семирічну. На 1926 рік у містечку проживало 4994 чол. населення, налічувалося 873 господарства, причому значна частина з них — 478 — були бідняцькими[1].

Все більше трудящих переконувалося у перевагах колективного господарювання. У 1927 році було створено ТСОЗ «Веселка», до якого спочатку ввійшло 14 господарств. На спільні кошти з допомогою держави вони придбали сівалку, жатку, молотарку, трактор «Фордзон». В 1928 році утворилось ще два ТСОЗи, а наступного року на базі ТСОЗів виникла сільськогосподарська артіль «Комунар»[2]. У травні 1931 року в Ставищі створено колгосп ім. Будьонного, селяни навколишніх хуторів об'єдналися в сільськогосподарську артіль ім. Ворошилова. Радянська держава надала колгоспам Ставищенського району допомогу в сумі 25 тис. карбованців.

Для обслуговування артілей у 1931 році було організовано Ставищенську МТС. У 1932 році вона обслуговувала технікою вже 33 колгоспи, які об'єднували 1244 селянські господарства з площею посіву 22,7 тис. га. МТС мала 65 тракторів, 13 вантажних автомашин.

Одним з перших трактористів Ставищенської МТС був О. С. Смолич. Це йому в 1936 році вручили новенький «У-2», який нині встановлено на п'єдесталі у вигляді серпа та молота біля в'їзду в селище, як пам'ятник звитяжної праці хліборобів.

Неухильно зростали лави ентузіастів колгоспного будівництва. Далеко за межами району було відомо ім'я знатної п'ятисотенниці М. Д. Шульги, яка збирала високі врожаї цукрових буряків.

З кожним роком зростала промисловість селища. Так, ще в 1927—1929 рр. стали до ладу хлібозавод і маслозавод, кравецька і шевська артілі, потужний засолювальний пункт. Згодом при райспоживспілці відкрилося кілька нових цехів по випуску промислових товарів і продуктів харчування. 1939 року в Ставищі був заснований автопарк, який обслуговував жителів селища і району. У 1935 році було відкрито середню школу, десятки випускників якої продовжували навчання у вищих і середніх спеціальних навчальних закладах країни. Справжнім центром культурного життя ставищенців став районний будинок культури із залом для глядачів на 400 місць.

Напередодні фашистської навали Ставище було добре впорядкованим селищем, з парками, новими приміщеннями районних установ, закладів культури і торгівлі.

17 липня 1941 року селище окупували фашистські загарбники. Запанував режим жорстокого терору, грабунків. Трудящі розгорнули боротьбу проти гітлерівців. У серпні 1942 року на території району став діяти партизанський загін ім. Чкалова, що налічував 39 бійців. Його очолив Б. Д. Куземний, який загинув смертю героя 7 серпня 1943 року. Командиром загону став І. Д. Карташов. Загін провів 37 бойових операцій, знищивши значну кількість живої сили противника, бойової техніки окупантів, в т. ч. 9 автомашин і тракторів[3]. Серед активних партизанів загону були жителі Ставища В. К. Римар, П. А. Шило, П. І. Зленко, Ф. П. Орел та інші[4]. Партизани приймали радіоповідомлення з Москви і поширювали їх серед жителів, друкували листівки, в яких закликали населення до боротьби проти окупантів. Всього було розповсюджено 28 листівок загальним тиражем 32 тис. примірників[5]. Народні месники перешкоджали окупантам вивозити награбоване майно, відправляти молодь на каторжні роботи до Німеччини, чинити розправу над мирним населенням.

Гітлерівці жорстоко розправлялись з партизанами. У фашистських катівнях загинув, зокрема, комсомолець О. О. Шевчук, схоплений під час розповсюдження листівок серед населення[6].

---

[1] Список поселень Білоцерківщини. Біла Церква, 1926, стор. 61.
[2] Газ. «Радянська нива», 2 березня, 2 квітня 1929 р.
[3] Київський облпартархів, ф. 5, оп. 2/6, спр. 96, арк. 1.
[4] Там же, ф. 1400, оп. 1, спр. 22, арк. 21.
[5] АІІП ЦК КП України, ф. 62, спр. 415, арк. 3.
[6] Київський облпартархів, ф. 5, оп. 2/6, спр. 95, арк. 63.

Ставищенці активно допомагали партизанам боротися з окупантами. Учасник громадянської війни П. Г. Бітнер в перші дні Великої Вітчизняної війни просився добровольцем до Червоної Армії, але за віком йому було відмовлено. Під час окупації він надавав допомогу пораненим командирам і червоноармійцям, закликав до боротьби з ворогами. П. Г. Бітнер був по-звірячому закатований гестапівцями[1]. У Ставищі фашисти під час окупації вбили 99 чоловік, вивезли до Німеччини 345 юнаків та дівчат, пограбували й зруйнували колгоспи, МТС, школу, лікарню тощо.

Пам'ятник Слави в Ставищі. 1969 р.

Ставище було визволено 4 січня 1944 року військами 38-ї армії 1-го Українського фронту. Під час бою група сержанта І. С. Гаврилова знищила всі вогневі точки противника, чим забезпечила швидке просування військ і визволення селища. Сини братнього російського народу Герої Радянського Союзу І. С. Гаврилов та П. Н. Стариков в числі інших воїнів, полеглих у боях за Ставище та навколишні села, поховані в центральному парку селища. На їх могилі встановлено величний монумент слави.

Ставищенці хоробро воювали на фронтах Великої Вітчизняної війни. Земляки свято шанують пам'ять про свого односельця, командира танкового взводу лейтенанта О. С. Паланського, якому 15 січня 1944 року за героїзм у боях під час форсування Дніпра присвоєно звання Героя Радянського Союзу. О. С. Паланський загинув у березні 1945 року на підступах до Берліна[2]. Всього на фронтах війни полягло 296 жителів селища. Понад 320 ставищенців нагороджено бойовими орденами й медалями.

З перших же днів визволення в селищі розгорнули діяльність партійні та комсомольські організації. У червні 1944 року в районі працювало 79 комуністів і понад 500 комсомольців[3]. Під керівництвом комуністів ставищенці з величезним ентузіазмом взялися за відбудову народного господарства, за надання допомоги Червоній Армії в її священній боротьбі проти фашизму. Уже в 1944 році почали випускати продукцію маслозавод, промартіль «Нове життя», ряд цехів харчокомбінату. Велика робота була здійснена щодо відбудови і налагодження роботи МТС. За перший рік після визволення ставищенці зібрали і здали в фонд Червоної Армії 4703 тонни хліба, 2410 тонн картоплі, 392 тонни сіна та інші продукти і фураж[4]. Крім того, було здано багато м'яса, жирів, яєць та меду для потреб підшефного військового госпіталю в Києві. Ставищенці надіслали бійцям діючої армії 2158 індивідуальних посилок[5]. У квітні 1945 року Державний Комітет Оборони прислав подяку допризовникам селища, які внесли кошти на будівництво літака «Допризовник-ставищенець».

Партійна організація району приділяла постійну увагу розвитку сільськогосподарського виробництва. Вона дбала про добір і підготовку кваліфікованих кадрів. Вживались заходи для забезпечення колгоспів посівматеріалом, сільськогосподарськими машинами, спеціалістами. Тільки при Ставищенській МТС в 1944 році було підготовлено 97 трактористів.

---

[1] Київський облпартархів, ф. 5, оп. 2/6, спр. 96, арк. 32.
[2] Боевые звезды киевлян, стор. 297—298.
[3] Київський облпартархів, ф. 1400, оп. 1, спр. 6, арк. 1.
[4] Газ. «Червоний колективіст», 5, 19 квітня 1945 р.
[5] Київський облпартархів, ф. 1400, оп. 2, спр. 6, арк. 24.

Перший післявоєнний врожай було зібрано своєчасно і без втрат, хоч більшість робіт доводилося виконувати вручну. На косовиці хлібів особливо відзначились інвалід війни П. Крук, жінки Г. Довгошия, О. Добровольська, Г. Кирилюк, які перевиконували норми в кілька разів[1]. Долаючи величезні труднощі, трудівники Ставища протягом порівняно короткого часу підняли з руїн всі три колгоспи селища — ім. Ворошилова, ім. Будьонного та «Комунар». В 1956 році вони об'єдналися в укрупнену сільськогосподарську артіль ім. XX з'їзду КПРС, що сприяло успішному розвитку господарства. Зміцнивши керівництво колгоспу, його партійну організацію та надавши господарству іншу допомогу, районна партійна організація добилася корінного поліпшення організації праці, підвищення її продуктивності, підвищення оплати праці членів артілі. З часом колгосп вийшов у число передових господарств району. Неухильно підвищувалася врожайність зернових і коренеплодів, продуктивність громадського тваринництва.

Нині артіль — це високопродуктивне механізоване господарство. На 2105 га орної землі тут працює 23 трактори, 15 комбайнів, 15 автомашин тощо. В сільськогосподарському виробництві широко застосовується електроенергія, механізовано всі трудомісткі процеси на тваринницьких фермах, колгоспних токах. Основними культурами, що вирощуються в артілі, є зернові, а також цукрові буряки. Протягом 1966—1968 рр. тут було зібрано з гектара в середньому по 23,3 цнт зернових та по 312 цнт буряків.

Значних успіхів досягли трудівники артілі в розвиткові тваринництва. Виробництво м'яса на 100 га угідь у 1969 році становило 116,8 цнт. За найвищі в районі показники у виробництві м'яса колгосп ім. XX з'їзду КПРС на честь 50-річчя Великого Жовтня нагороджено пам'ятним Червоним прапором Ставищенського РК КП України і райвиконкому. Урядовими нагородами відзначена самовіддана праця близько 40 трудівників Ставища.

Неухильно підвищується рентабельність усіх галузей господарства. Грошові прибутки колгоспу у 1969 році зросли порівняно з 1964 роком удвічі і становили близько 830 тис. крб. Збільшення прибутків дало можливість забезпечити високу оплату праці членів артілі. В кожну колгоспну сім'ю прийшов справжній достаток.

«Міжколгоспбуд» Ставища, що відкрився у 1956 році, має цегельний завод, цех залізобетонних виробів, столярний цех. При заготівельній конторі Ставищенської райспоживспілки працює консервний цех, який виробляє різноманітні овочеві консерви. У селищі також діють райхарчокомбінат, побутовий комбінат та інші підприємства.

Хлібозавод, автопідприємство, маслозавод, міжколгоспне будівельне управління, районне об'єднання «Сільгосптехніки» перевиконали планові завдання восьмої п'ятирічки. За досягнуті успіхи перший секретар РК КП України С. П. Ковалевський та заступник керуючого «Сільгосптехніки» Д. Я. Паламарчук нагороджені орденом Жовтневої Революції.

У Ставищі успішно здійснюється житлово-комунальне будівництво, завдяки чому невпізнанним стало селище, особливо його центр, де виросли красиві будівлі широкоекранного кінотеатру «Зірка», готелю «Колос», ресторану «Тікич», універмагу, гастроному, школи, адміністративних і житлових будинків тощо. Тут працює 10 крамниць,

Ранкова фіззарядка у дитячому санаторії «Дружба», смт Ставище. 1969 р.

[1] Газ. «Київська правда», 4 серпня 1945 р.

ресторан, 2 їдальні та ряд інших підприємств громадського харчування.

Автопідприємство налічує понад 120 автомашин. Ставищенська автобусна станція має кілька десятків автобусів, які здійснюють регулярний зв'язок з Києвом та навколишніми населеними пунктами. В 1963 році в селищі збудовано автовокзал.

Ставищенська районна лікарня — одна з кращих в області. Вона розташована у великому фруктовому саду. Лікарня розрахована на 200 ліжок, має різноманітні кабінети й лабораторії. Тут працює 42 лікарі та 164 чоловіка середнього медперсоналу. В їх числі заслужений лікар республіки, учасник Великої Вітчизняної війни Е. А. Троп'янов, удостоєний ордена Леніна та інших урядових нагород. У селищі є також поліклініка, протитуберкульозний диспансер, дитяча консультація, молочна кухня для малят, санітарно-бактеріологічна лабораторія та медичні пункти на промислових підприємствах і в школах.

У книгарні, смт Ставище. 1969 р.

У наймальовничішому кутку Ставища — в старовинному парку, розташовано обласний дитячий санаторій «Дружба». М'який клімат, цілюще повітря, радонові джерела — все це забезпечує успішне лікування дітей, хворих на ревматизм.

Ставище — значний освітній та культурний центр району. Тут працюють початкова, восьмирічна, середня, вечірня і заочна школи. При середній школі є інтернат для учнів з навколишніх сіл району. За 50 років Радянської влади тільки в Ставищі 662 випускники шкіл селища здобули вищу і 1480 — середню спеціальну освіту. Всього в селищі набуває знань 1220 учнів, працює 72 учителі.

Для дітей трудівників Ставища відкрито музичну школу, будинок піонерів, дитячий комбінат. При будинку культури із залом для глядачів на 600 місць діють хорова капела, гурток декламаторів, естрадний оркестр. У Ставищі є широкоекранний кінотеатр, дві районні бібліотеки — для дітей і дорослих.

У центрі селища розташовано великий стадіон, де часто відбуваються футбольні матчі й спортивні змагання з молоддю сусідніх районів. У 1967 році футбольна команда селища здобула перше місце в області і завоювала приз обласної ради добровільного спортивного товариства «Колгоспник».

Ставищенська селищна Рада, яку багато років очолює комуніст В. Ф. Поліщук, велику увагу, поряд з виробничими питаннями, приділяє благоустрою селища. Її комісії організували трудящих на масовий похід за впорядкування і озеленення селища. В серпні 1969 року виконком Київської обласної Ради визнав Ставище переможцем обласного конкурсу-огляду на кращий благоустрій і зовнішнє оформлення міст, селищ і сіл. Багато куточків селища перетворено на квітучий сад.

Улюбленим місцем відпочинку ставищенців став центральний парк. Тут розміщено спортивні майданчики і культурно-побутові павільйони, прокладені нові алеї, квітники. На центральній алеї парку встановлено постамент з погруддям В. І. Леніна, який завжди любовно прикрашений живими квітами.

Трудящі Ставища разом з усім радянським народом самовіддано трудяться, вносячи свій вклад у боротьбу за побудову комунізму в нашій країні.

В. К. БАЛИЦЬКИЙ, В. П. КОЗИНЕЦЬ, Г. В. СІЧКАР

ІВА́НІВКА

Іванівка (до 1946 року — Янишівка) — село, центр сільської Ради, розташоване за 12 км від районного центру, за півкілометра від автомагістралі Київ — Одеса, за 25 км від залізничної станції Жашків. Поблизу села протікає невелика річка Тарган, притока річки Росі. Населення — 2132 чоловіка. Сільській Раді підпорядковане село Багатирка.

В околицях Іванівки досліджено великий курган доби ранньої та пізньої бронзи (III та початок I тисячоліття до н. ери)[1].

Перші відомості про село припадають на 1750 рік, коли жителі Янишівки взяли активну участь у гайдамацькому русі, за що шляхетські карателі конфіскували у селян худобу, а багатьох з них засудили до страти[2]. У 1774 році Янишівка перейшла у власність коронного гетьмана К. Браницького[3], жорстокого кріпосника. Після возз'єднання Правобережної України з Лівобережною у складі Росії (1793 р.) село залишилось у володінні Браницьких.

Розташоване на шляху з Білої Церкви до Криму, село зростало за рахунок переселенців — селян-утікачів. Крім українців, тут здавна проживали представники інших національностей, насамперед поляки, а також литовці, татари та інші. В середині XIX століття в Янишівці мешкало 1755 чоловік.

Поземельний устрій і повинності селян-кріпаків Янишівки відбиті у матеріалах інвентарної реформи і викупних документах. Так, за даними ревізії 1856 року в селі налічувалося 455 кріпаків чоловічої статі, 174 селянські господарства, з яких піших було 130, городників — 31, тяглих — 13 дворів. Земельний наділ піших становив 7 десятин польової землі, а тяглих — 14 десятин. Отже, більша частина селян була малоземельною.

Згідно з інвентарними правилами кріпаки відробляли панщину по 16 чоловічих днів за десятину, тобто по 112 піших днів на рік за користування наділом в 7 десятин і по 224 дні за 14 десятин наділу. Причому переважну більшість днів панщини кріпаки мали відробляти влітку (з 24 березня по 24 вересня). Крім того, кріпаки виконували повинності за користування присадибною землею, а також відробляли т. зв. згінні дні (ремонт доріг, гребель тощо). Панські економи і осавули жорстоко розправлялись з селянами, які не виконували повинностей.

Важкий соціальний гніт, що його зазнавали кріпаки, штовхав їх на боротьбу за волю, за скасування кріпосного права. Янишівці були активними учасниками Київської козаччини, за що зазнали репресій від царського війська.

За реформою 1861 року кращі землі села залишались у володінні Браницьких. Згідно з уставною грамотою 31 господарство городників польової землі не одержало. Пішим наділили по 7 десятин, а тяглим — по 14 десятин на господарство. Крім кріпаків, у Янишівці на час проведення селянської реформи налічувалося 172 господарства малоземельної шляхти, переважна більшість яких мала землі менше 1 десятини і лише окремі двори володіли 1—2 десятинами. На всі 172 господарства «вольно живущих» — постійних найманих робітників і службовців маєтку Браницьких — припадало 104 десятини землі.

Викупна ціна за землю була дуже високою. За кожну десятину надільної землі селянин мав сплачувати по 2 крб. 70 коп., або відробляти щорічно 16 чоловічих днів. Навіть після зменшення в 1863 році викупних платежів на 20 процентів, за 1154 десятини землі янишівці повинні були протягом 49 років вносити до банку кожного року по 2339 карбованців[4]. Таким чином, селянину доводилось сплачувати за наділ з присадибною землею від 17 до 30 і більше карбованців, що було непосиль-

---

[1] Археологічні пам'ятки УРСР. Короткий список, стор. 155.
[2] Архив Юго-Западной России, ч. 3, т. 3. К., 1876, стор. 422—424.
[3] Журнал «Киевская старина», 1882, № 5, стор. 254.
[4] Київський облдержархів, ф. 4, оп. 99, спр. 1444, арк. 11, 12, 14, 15, 29, 32, 107, 108.

ним тягарем. Тому недивно, що переважна більшість селян не могла повністю сплачувати викупні платежі і весь час лишалася перед казною в боргу.

На 1900 рік у селі налічувалося 464 двори, 2570 жителів. Усієї землі було 3249 десятин, з них 1644 належало поміщикам, 49 — церкві, 1300 — селянам[1]. У володінні поміщиків і заможних селян знаходилися паровий млин, 5 вітряків і 3 кузні. Багато селян зовсім не мали землі, тягла, худоби, реманенту і були постійними наймитами поміщиків та сільських глитаїв. Чимало бідняків за безцінь виснажливо працювали в економії Браницького «Холодний яр», розташованій за 5 км від села, або на його ж кінному заводі у Янишівці. Підрядчики набирали, головним чином, фізично здорову молодь, а на такі роботи, як шарування і проривка цукрових буряків наймали здебільшого жінок та дітей, праця яких оплачувалась ще дешевше. Діти одержували за день лише по 5—10 копійок. Багато знедолених селян йшло на заробітки у Таврійську та Херсонську губернії.

Протестуючи проти жорстокої експлуатації, янишівці не раз порушували межі поміщицьких земель, рубали панський ліс, випасали сіножаті. Про це, зокрема, свідчить скарга графа Браницького за 1877 рік на ім'я царя Олександра II[2].

Революція 1905—1907 рр. мала широкий відгук серед бідняцьких мас Янишівки. Так, в середині травня 1905 року велика група селян-наймитів, що працювали в економії «Холодний яр», застрайкували, поставивши вимогу збільшити щоденну плату з 30 до 50 коп. Після відмови управителя задовольнити вимоги, вони кинули роботу і попрямували в Янишівку, знімаючи з плантацій цукрових буряків підлітків і дітей, які за 10 коп. цілий день збирали довгоносика. До янишівців приєдналися наймити з сіл Любчої, Гострої Могили. Згодом страйковий рух поширився на села Бесідку і Красилівку[3]. Таращанський повітовий справник доповідав начальникові Київського губернського жандармського управління, що хвилювання селян Янишівки пов'язані із закликом революційних агітаторів силоміць відібрати поміщицьку землю і що ним «...виявлено 4 чоловіка, які займалися розповсюдженням різних за змістом прокламацій і брошур політичного характеру»[4].

Після поразки революції 1905—1907 рр. у Янишівці були проведені арешти активних учасників революційних виступів, поширювачів нелегальної політичної літератури, які закликали до повалення царизму й розподілу поміщицьких земель. Трьох із них — М. П. Драговоза, С. Н. Омельчука, Ю. А. Шевчука вислали під нагляд поліції у Вологодську губернію.

В наступні роки серед селян продовжувало наростати невдоволення аграрною політикою царизму, поширювались чутки про неминучість розподілу поміщицької землі. Після проведення столипінської аграрної реформи в Янишівці розшарування селянства посилилось. Куркулі скуповували землі бідних селян, які, вийшовши з громади, не могли самостійно вести господарство, розорялись і потрапляли в кабалу до глитаїв. Ряди сільського пролетаріату зростали. З 435 селянських господарств, переписаних у Янишівці 1912 року, понад $^3/_5$ мали земельні наділи до 4 десятин. Характерно, що серед 124 господарств з наділом до 2 десятин, у 45 зовсім не було худоби. Одночасно 20 заможним господарствам припадало на двір по 9 і більше десятин землі[5].

Гнітила селян і духовна темрява. Клопотання жителів села відкрити однокласне сільське училище власті довго не задовольняли. Тільки в 1896 році на кошти селян була побудована церковнопарафіяльна школа. В 1908 році була відкрита двокласна школа міністерства освіти, де навчалися діти з Янишівки та навколишніх сіл. У ній працювало 3 вчителі, що навчали 5 груп. При школі була невеличка бібліотека на

---

[1] Список населенных мест Киевской губернии, стор. 1468.
[2] Київський облдержархів, ф. 1, оп. 5, спр. 148, арк. 19.
[3] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 442, оп. 855, спр. 115, арк. 60—62.
[4] Київський облдержархів, ф. 274, оп. 1, спр. 2328, арк. 26.
[5] Итоги переписи скота у сельского крестьянского населения Киевской губернии в 1912 году, стор. 438.

150—160 книг. Але ходити до школи мали змогу тільки діти заможних селян, бо рік навчання коштував 6 крб. за учня, що в переводі на хліб становило 15 пудів.

Звістка про Лютневу революцію дійшла до Янишівки на початку березня 1917 року. В приміщенні школи відбулися багатолюдні збори, які вітали повалення царату, вимагали вирішення земельного питання. Коли ж селяни переконалися, що Тимчасовий уряд землі не дасть, вони намагалися розв'язати це питання самочинно. Так, у липні 1917 року селяни захопили луг, що належав кінному заводу Браницького, і почали випасати на ньому своїх коней. Граф викликав повітового комісара Тимчасового уряду, який зробив селянам «роз'яснення» і категорично заборонив порушувати межі панських земельних угідь. Для попередження подібних виступів у волость послали роту солдатів[1].

З великим піднесенням зустріли трудящі Янишівки перемогу Великого Жовтня. Радянська влада була встановлена в селі у січні 1918 року. Зразу ж був створений земельний комітет, який, керуючись ленінським Декретом про землю, взяв на облік поміщицькі землі, маєтки, ліси і приступив до розподілу їх серед селян.

8 квітня 1918 року село зайняли австро-німецькі окупанти. Селяни Янишівки одними з перших у Таращанському повіті підняли прапор повстання проти окупантів та їх гетьманських поплічників. 16 травня янишівці дали збройну відсіч німецьким карателям, які разом з гетьманцями вимагали повернення поміщику майна і худоби, грабували селян і чинили жорстокі насильства над мирним населенням[2]. Повсталі вигнали з села окупантів, створили збройні загони і приготувалися до нових боїв. Їх підтримали жителі Ставища, Ольшаниці, Луки, Гострої Могили та інших.

11 червня між повстанцями і німецько-гетьманськими загонами в районі Янишівки відбувся запеклий бій. Селяни забарикадували головну вулицю села возами, боронами, плугами і мужньо відбивали ворожі атаки. Вони мали одну гармату, захоплену в боях з гетьманською вартою в районі Жашкова[3]. Ворог зазнав великих втрат. Але село внаслідок артилерійського обстрілу було майже повністю спалене. Багато жителів Янишівки у складі партизанського загону брало участь у боях за Рокитне, Таращу та інші населені пункти. У серпні 1918 року цей партизанський загін влився в Таращанський полк 1-ї Української радянської дивізії.

Влітку 1919 року Янишівку зайняли денікінці, в обозі яких повернулися поміщики і капіталісти. Визволили село від білогвардійців частини 12 армії. В кінці 1919 року вони очистили територію повіту і від куркульських банд Тютюнника, Зеленого[4].

Народна влада повела рішучу боротьбу проти недобитків куркульських банд, налагоджувалось мирне життя. Та весною 1920 року село захопили білополяки, але невдовзі були вигнані. На той час Янишівка входила до Кривецької волості Таращанського повіту. Головою Кривецького волревкому було обрано одного з перших комуністів Янишівки М. Г. Шпильківського. Боротьбу трудящих за утвердження і зміцнення Радянської влади очолив ревком. Велику допомогу в розгортанні цієї боротьби подали комуністи Тетієва.

У червні 1920 року в селі був створений комітет незаможних селян, головою якого став Д. Фареник. Комнезам провів велику роботу, щоб розгромити куркульські банди і утвердити Радянську владу, хоч, як повідомляв у своєму звіті інструктор Таращанського повітревкому, «працювати було дуже важко— куркульство чинило відчайдушний опір організації бідноти»[5]. Активними борцями за утвердження Радянської влади в Янишівці були комуністи. 1920 року утворився партійний осередок, а 1923 — комсомольська організація.

---

[1] Київський облдержархів, ф. 1716, оп. 1, спр. 50, арк. 32, 54.
[2] Киевщина в годы гражданской войны и иностранной интервенции, стор. 72.
[3] Гражданская война на Украине, т. 1, кн. 1, стор. 179.
[4] М. К. Колісник. Відновлення і зміцнення Радянської влади на Україні (1919 — 1920 рр.). Х., 1958, стор. 36.
[5] Київський облдержархів, ф. Р-1, оп. 1, спр. 248, арк. 46.

Будівництво нового життя доводилося розпочинати в надзвичайно важких умовах. Під час окупації були пограбовані і спалені майже всі господарства, село відроджувалося з попелу. Було взято на облік усю племінну худобу, реманент та інші матеріальні цінності колишньої економії «Холодний яр». В 1922 році організовано радгосп, який існував до 1936 року. Господарство спеціалізувалось на відгодівлі свиней. В 1924 році в селі було створено кредитне товариство, яке піклувалось про розширення площ посівів цукрових буряків та їх врожайність, допомагало селянам купувати в кредит реманент, сортове насіння тощо[1]. Але в селі ще зберігалися господарства куркулів і непманів, які тримали в своїх руках млини, крамниці, олійні.

На 1926 рік у Янишівці налічувалося 690 господарств, проживало 3032 чоловіка. В селі функціонували 2 кооперативи, 7 державних і приватних крамниць, 4 млини, 2 драчі, налічувалося 52 кустарі (кравці, шевці, бондарі, кушніри, ковалі та ін.). В 1929 році за ініціативою комуністів відбулось об'єднання селян у ТСОЗ «Досвід». Першими його членами були селяни-бідняки. В 1930 році на базі ТСОЗу створено артіль «Новий шлях», яка в 1931 році стала називатись ім. Комінтерну. Інша артіль, створена в тому ж році (згодом вона одержала назву — ім. XIV-річчя Жовтня), об'єднувала 90 господарств бідняків та середняків. З 1933 року в артілях стали працювати перші трактори із Ставищенської МТС.

У роки колективізації йшла запекла боротьба з куркулями, які перешкоджали колгоспному будівництву, зривали виконання сільськогосподарських робіт, поширювали різні ворожі чутки. В січні 1932 року районна газета «Червоний колективіст» писала про Янишівку: «Вся куркульська «братія» спрямовує роботу на зрив хлібозаготівель, на зрив організаційно-господарського зміцнення колгоспу»[2]. У грудні 1932 року виїзна сесія Київського обласного суду розглянула справу куркульсько-петлюрівської зграї, що звила собі кубло в Янишівці і своєю шкідницькою діяльністю, згноївши й розбазаривши колгоспне збіжжя, зірвала виконання плану хлібозаготівель, намагалась розвалити колгоспи. Найзапекліших ворогів було покарано.

Комуністи Янишівки, що 1934 року об'єдналися в окрему сільську парторганізацію, провели діяльну роботу щодо організаційного зміцнення колгоспів і добилися їх злагодженої роботи. З кожним роком зростали ряди передовиків праці.

На 1940 рік артілі села стали міцними, забезпеченими всім необхідним реманентом колективними господарствами. Лише в колгоспі ім. XIV-річчя Жовтня було 5 тваринницьких ферм; працювало 8 тракторів, 8 вантажних автомашин.

Неухильно поліпшувалась охорона здоров'я трудящих. В 1921 році у селі відкрито медичну амбулаторію, а в 1935 році — лікарню, яку обслуговували понад 10 медпрацівників.

За роки Радянської влади великі зрушення сталися в культурному житті села. Відкрилися клуб, бібліотека. Була проведена велика робота по ліквідації неписьменності. Почала працювати двокласна початкова школа, яка згодом реорганізувалася в чотирикласну, а 1927 року — в семирічну трудову школу[3]. У 1935 році на її базі створено середню школу, при якій відкрито вечірню школу для дорослих. Збільшився педагогічний колектив школи. Якщо в 1930 році у Янишівці працювало 15 учителів, то в 1940 році — 21. Багато сил до становлення культурного життя села доклав уродженець Янишівки, видатний український фольклорист і композитор П. Д. Демуцький (1860—1927 рр.).

Мирну працю радянських людей порушила німецько-фашистська навала. 18 липня 1941 року загарбники вдерлися в Янишівку. Запанував кривавий окупаційний режим. Фашисти пограбували і зруйнували колгоспи, культурно-освітні заклади. Приміщення школи вони перетворили на склад, знищивши все шкільне обладнання, закрили клуб, бібліотеку, лікарню.

---
[1] Газ. «Радянська нива», 7 серпня 1929 р.
[2] Газ. «Червоний колективіст», 19 січня 1932 р.
[3] Газ. «Радянська нива», 18 травня, 7 серпня 1929 р.

Та радянські люди не скорилися ворогам. Вони саботували заходи загарбників, відмовлялися здавати худобу, виконувати роботи, всім, чим могли, допомагали радянським партизанам. В складі партизанського загону ім. Чкалова, що діяв на території Ставищенського району, мужньо билися з ворогом жителі Янишівки Г. С. Голембівський, О. П. Драговоз, В. Х. Драговоз, М. С. Бомко, І. Я. Легкий та інші. Велику допомогу партизанам подавали зв'язківці — комсомольці Л. Д. Савицька, М. Г. Савицька, О. Д. Кирилюк, М. Г. Бомко та М. П. Бомко[1]. Самовіддано діяла партизанська зв'язкова вчителька З. Г. Білорус, мати п'ятьох дітей. Майже під носом у гітлерівців вона розповсюджувала листівки, виконувала бойові завдання, переховувала і лікувала у своїй хаті поранених партизанів[2]. Партизани нещадно знищували фашистів, перешкоджали вивозити награбоване майно, забирати молодь на каторжні роботи до Німеччини[3]. 31 грудня 1943 року великий каральний загін окупантів поблизу села в лісі Ціцілія атакував табір партизанського загону. Гітлерівці оточили будинок лісника, де перебували поранений командир загону І. Д. Карташов та партизан О. М. Рябков. Відважні партизани прийняли нерівний бій і відстрілювалися аж поки їм на допомогу не наспіли товариші з загону і не розгромили карателів[4].

У червні 1943 року в селі стала діяти підпільна група на чолі з І. В. Воззбранним. Згодом вона влилася до партизанського загону ім. Чкалова.

Під час відступу німецько-фашистські загарбники готувалися вчинити над жителями криваву розправу, а село спалити. Та вони не встигли здійснити свого злочинного наміру. В ніч на 2-е січня 1944 року частини 240-ї стрілецької дивізії 38-ї армії 1-го Українського фронту визволили село від німецьких загарбників. На фронтах Великої Вітчизняної війни загинуло 168 жителів села. Понад 250 уродженців Янишівки за бойові подвиги удостоєні урядових нагород.

Зразу ж після визволення Янишівки розгорнулася діяльна робота щодо відбудови господарства села, зокрема колгоспів ім. Комінтерну та ім. XIV-річчя Жовтня, їх організаційного та господарського зміцнення. Незважаючи на великі труднощі, уже в перші роки після війни колгоспи успішно справлялися з виконанням сільськогосподарських робіт, своєчасно розраховувалися з державою по поставках хліба, м'яса, молока.

В 1950 році колгоспи села об'єдналися в артіль ім. XIV-річчя Жовтня, яка широко розгорнула будівництво тваринницьких приміщень, а також громадських будівель, розширила посівні площі, збільшила поголів'я худоби. Трирічний план розвитку тваринництва був перевиконаний по всіх основних показниках. Урожайність зернових з одного гектара в 1951 році становила 14,2 центнера[1]. В 1960 році колгосп с. Іванівки об'єднався з колгоспом с. Багатирки в артіль «Прогрес». Колгосп «Прогрес» — багатогалузеве господарство зерново-бурякового напрямку, за яким закріплено 5192 га землі, в т. ч. 4332 га орної. На зернові культури припадає в середньому 54 проц. орної землі, у т. ч. на озиму пшеницю — 31 проц. З року в рік зростає технічна оснащеність колгоспу. На 1969 рік господарство мало

На польовому стані тракторної бригади колгоспу «Прогрес», с. Іванівка. 1969 р.

[1] Київський облпартархів, ф. 5. оп. 2, спр. 96, арк. 25.

[2] Газ. «Прапор Леніна», 1 квітня 1965 р.

[3] Київський облпартархів, ф. 1400, оп. 1, спр. 22, арк. 101—105.

[4] АІІП ЦК КП України, ф. 62, оп. 2, спр. 425, арк. 9—10.

[5] Київський облпартархів, ф. 1400, оп. 4, спр. 116, арк. 180.

Будинок культури, с. Іванівка. 1969 р.

39 тракторів, 28 різних комбайнів, 25 автомашин та іншу сільськогосподарську техніку. В 1969 році тут зібрали по 32,9 цнт з га зернових, у т. ч. озимої пшениці — по 34,9 цнт з площі 1080 гектарів.

Велика увага приділяється розвиткові тваринництва, підвищенню його продуктивності. В 1960 році в колгоспі було 1560 голів великої рогатої худоби, а на 1967 рік — 2280 голів. За досягнуті успіхи в розвитку тваринництва, збільшенні виробництва й заготівлі м'яса, молока, яєць, птиці у 1966 році голову колгоспу М. Г. Підгаєцького нагороджено орденом Леніна, а завідуючого фермою О. В. Полонського — орденом Трудового Червоного Прапора. Ордена Леніна удостоєний також передовий механізатор артілі В. С. Хоменко. За трудові перемоги орденами й медалями нагороджено 35 жителів села. Значних успіхів досягли тваринники колгоспу і в наступні роки. Так, восьмий п'ятирічний план по виробництву молока виконали на 112 проц., м'яса — 118 проц., яєць — 135 проц. За великі успіхи, досягнуті в розвитку сільського господарства і виконанні п'ятирічних планів виробництва та продажу державі продуктів землеробства і тваринництва, 9 трудівників колгоспу «Прогрес» нагороджено орденами і медалями, в т. ч. свинарку Н. Л. Шевчук — орденом Леніна.

Неухильно зростають грошові прибутки колгоспу. Якщо в 1953 році вони становили 172 тис. крб., то в 1967 році — вже 1 млн. 690 тис. крб. У післявоєнні роки споруджено тваринницьке містечко: 17 корівників, 5 телятників, 3 свинарники, 3 конюшні, птахоферми, вівчарник, 2 кормокухні, 2 кормоцехи, а також кукурудзосушарку, автогараж, механічну майстерню, вальцьовий млин, 4 артезіанські колодязі, збудовано 3 ставки загальною площею 38 га.

На кошти колгоспу побудовано шосейну дорогу в село Багатирку і до автомагістралі Київ—Одеса, радіолінію тощо. Високовольтна лінія від Кременчуцької ГЕС, яка проходить через село, забезпечує колгоспне господарство і житлові будинки електричною енергією. У селі працює комбінат побутового обслуговування (взуттєва, швейна майстерні та перукарня), відділення зв'язку, ощадкаса, 5 торгових підприємств. Діють колгоспні дитячі ясла, розміщені у парку, посадженому молоддю села.

Велика увага приділяється охороні здоров'я. До послуг іванівців медамбулаторія, профілакторій, аптека. Їх обслуговує 10 кваліфікованих працівників охорони здоров'я.

В 1964 році колгосп перейшов на внутрігосподарський розрахунок з грошовою оплатою праці. Це позитивно позначилося на дальшому піднесенні матеріального добробуту. В 1968 році оплата людино-дня перевищила 4 карбованця[1].

Партійна організація колгоспу, яка налічує 67 комуністів, приділяє велику увагу дальшому розвитку громадського господарства, зміцненню трудової дисципліни,

[1] Газ. «Прапор Леніна», 1 січня 1969 р.

підвищенню продуктивності праці, зниженню собівартості продукції. Не менше значення має ідейно-виховна робота в масах, яка забезпечила авангардну роль комуністів на виробництві, виховання цілої плеяди передовиків сільськогосподарського виробництва, активістів громадсько-політичної роботи.

До Книги пошани колгоспу занесено 60 ветеранів колгоспного виробництва, кращих трудівників. За успіхи у виконанні зобов'язань на честь 50-річчя Великої Жовтневої соціалістичної революції колгоспу вручено на вічне зберігання пам'ятний Червоний прапор Ставищенського РК КП України і райвиконкому.

Висока оплата праці, значні відрахування колгоспу на культосвітню роботу створюють умови для швидкого розвитку освітньої і культурно-масової роботи. В 1964 році на кошти колгоспу споруджено типове приміщення для середньої школи. При Іванівській школі обладнані хімічний, фізичний та біологічний кабінети, діє бібліотека. На 1969 рік тут працювало 37 вчителів, набувало знань 550 учнів.

Справжнім центром культурного життя Іванівки став новий будинок культури із залом на 600 місць, сучасним спортивним комплексом. Тут проводяться всі масово-політичні та культосвітні заходи: урочисті збори, концерти артистів-професіоналів і учасників художньої самодіяльності, перегляди кінофільмів, зустрічі із знатними людьми району і області — учасниками Великої Жовтневої соціалістичної революції, героями громадянської і Великої Вітчизняної воєн, ветеранами соціалістичного будівництва. При будинку культури постійно працюють гуртки художньої самодіяльності: вокальний, драматичний, музичний, а також футбольна, волейбольна, баскетбольна та інші спортивні секції. Великою популярністю користуються виступи колгоспного й учнівського хору, яким понад 25 років керує ветеран художньої самодіяльності Г. Х. Легкий. Хор неодноразово здобував призові місця на оглядах художньої самодіяльності та обласних олімпіадах.

Сільська група товариства «Знання» налічує понад 30 лекторів. Великого поширення набули в селі нові обряди та свята: комсомольські весілля, урочисті реєстрації шлюбів, новонароджених, свята врожаю, вшанування людей праці тощо. Особливо тепло відбуваються проводи молоді до лав Радянської Армії. На урочистих зборах села в будинку культури рідні й односельці дають наказ призовникам села вірно служити Радянській Вітчизні, не забувати про своє село, колгосп, дарують їм необхідні солдатові особисті речі. Майбутні військовослужбовці Радянської Армії дають клятву землякам високо нести звання радянського солдата, зробити все від них залежне для зміцнення обороноздатності Батьківщини.

В Іванівці уже стало традицією щороку 9 травня влаштовувати громадські поминки на братській могилі і на кладовищах. На урочистому мітингу (на нього сходяться всі мешканці села) називаються імена всіх громадян Іванівки, які віддали своє життя за Радянську Батьківщину в роки Великої Вітчизняної війни, вручається земля з братської могили приїжджаючим рідним і близьким героїв, полеглих у боях за визволення села від німецько-фашистських окупантів. А коли наступають сутінки, починається факельний похід селом до братської могили, де молодь дає клятву не забувати подвигу радянського народу у Великій Вітчизняній війні.

Благоустрою села, розвитку його культури, запровадженню нових звичаїв і обрядів велику увагу приділяє виконком сільської Ради. У роботі комісій сільської Ради бере участь весь актив села. Особливо сумлінно працює комісія благоустрою та будівництва нових доріг.

Змінився зовнішній вигляд Іванівки. За післявоєнний час в ній зведено понад 600 нових будинків. Центр села добре впорядкований. Тут розташовані будинок культури, двоповерхова школа, нове приміщення сільської Ради, сільські магазини. Всі новобудови, вулиці села обсаджені фруктовими та декоративними деревами, квітами.

План дальшого розвитку колгоспного виробництва, піднесення добробуту й культури жителів Іванівки надихає їх на нові трудові подвиги.

М. Б. ЛЕГКА, Г. В. СІЧКАР

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ, ЦЕНТРИ СІЛЬСЬКИХ РАД СТАВИЩЕНСЬКОГО РАЙОНУ

АНТО́НІВКА (давні назви — Слобода, Ставищенська Антонівка) — село, центр сільської Ради, розташоване на лівому березі Гнилого Тікича, за 6 км від районного центру, за 25 км від залізничної станції Жашків. Населення — 1121 чоловік.

На території села знаходиться колгосп ім. Котовського, що має 1776 га землі, у т. ч. орної — 1674 га. Вирощують переважно зернові культури й цукрові буряки. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. З допоміжних підприємств є млин, ремонтно-технічна майстерня, пилорама.

В Антонівці діють восьмирічна школа, клуб, бібліотека.

За мужність і героїзм, виявлені в боротьбі з німецько-фашистськими загарбниками в роки Великої Вітчизняної війни, 60 жителів села нагороджені орденами й медалями.

Поблизу села збереглися залишки давньоруського городища X—XIII століть.

БЕСІ́ДКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 14 км від районного центру, за 20 км від залізничної станції Жашків, за 22 км від автостради Київ—Одеса. Населення — 2023 чоловіка.

У селі розміщено колгосп ім. Щорса, що має 3583 га землі, у т. ч. 3478 га орної. Вирощуються зернові й технічні культури. Розвинуте тваринництво, птахівництво, садівництво, рибне господарство (площа ставків — 56 га).

За успіхи в розвитку сільського господарства 12 передовиків нагороджені орденами й медалями, в т. ч. голова колгоспу І. С. Корнієнко — орденом Леніна, комбайнер А. Д. Махаринський — орденом Жовтневої Революції.

У Бесідці працюють середня школа, клуб, бібліотека.

В документальних джерелах село вперше згадується у XVIII столітті.

Жителі Бесідки брали активну участь в антикріпосницькому селянському русі, т. зв. Київській козаччині. У квітні 1855 року відбулася збройна сутичка селян з військами, після чого селян покарали різками, а їх ватажка Ф. Шеремія заслали до Сибіру на каторгу.

В 1902—1905 рр. у селі відбулося кілька страйків селян. В село були введені війська, виступи селян придушили.

За мужність і відвагу, виявлені в боях з фашистськими загарбниками в роки Великої Вітчизняної війни, 173 жителі нагороджені орденами й медалями СРСР.

У Бесідці народився П. В. Родіонов — український радянський фармаколог, заслужений діяч науки УРСР.

БРИЛІ́ВКА (до XVIII ст.— Буркатівка) — село, центр сільської Ради, розташоване по обидва береги річки Гнилого Тікича, за 12 км від районного центру і за 33 км від залізничної станції Жашків. Населення — 1419 чоловік.

У селі знаходиться колгосп «Праця Леніна», земельні угіддя якого становлять 1784 га, у т. ч. орної землі — 1558 га. Вирощують переважно зернові культури. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво й рибне господарство (площа ставків — 100 га), городництво. За успіхи в розвитку колгоспного виробництва орденами й медалями СРСР нагороджені 9 чоловік.

У Брилівці є восьмирічна школа, клуб, бібліотека.

Вперше в історичних джерелах Брилівка згадується в 1765 році.

В 1905 році в селі відбувся страйк батраків та селян-поденників.

За мужність і героїзм, виявлені в боротьбі з фашистськими загарбниками в роки Великої Вітчизняної війни, 148 чоловік нагороджені орденами й медалями Радянського Союзу.

Поблизу села є залишки давньоруського городища.

ВАСИЛИ́ХА — село, центр сільської Ради, розташоване за 18 км від районного центру, за 39 км від залізничної станції Жашків і за 13 км від автостради Київ—Одеса. Населення — 830 чоловік.

У селі — колгосп ім. Чапаєва, якому належить 2037 га землі, у т. ч. 1858 га орної. Є чотири ставки. Виробничий напрям — вирощування зернових культур і цукрових буряків. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. Тракторист І. М. Матвієнко нагороджений орденом Жовтневої Революції.

У Василисі працюють восьмирічна школа, бібліотека, будинок культури.

Село засноване в 1786 році.

ВИНАРІ́ВКА (давня назва — Войнарівка) — село, центр сільської Ради, розташоване за 8 км від районного центру, за 18 км від залізничної станції Жашків і за 0,5 км від автостради Київ—Одеса. Населення — 980 чоловік. Сільраді підпорядковане с. Вишківське.

У Винарівці — центральна садиба колгоспу «Прапор комунізму», що має 2523 га землі,

Механічне навантаження сіна в колгоспі «Прапор комунізму», с. Винарівка. 1969 р.

у т. ч. 2253 га орної. Виробничий напрям господарства — вирощування зернових культур і м'ясо-молочне тваринництво. Розвинуті птахівництво, садівництво, городництво. За високі виробничі показники 32 передовики колгоспного виробництва нагороджені орденами й медалями СРСР.

У селі є восьмирічна школа, будинок культури, бібліотека.

У XVIII ст. селяни Винарівки брали участь у гайдамацькому русі, 1855 року — в Київській козаччині. У травні 1905 року в селі відбувся страйк сільськогосподарських робітників, які працювали в поміщицькому маєтку. 1918 року поблизу села точилися жорстокі бої проти німецьких окупантів та їх наймитів. У квітні цього ж року селяни Винарівки і навколишніх сіл утворили бойовий загін, який брав активну участь у боротьбі з окупантами.

За мужність і героїзм, виявлені в боротьбі з гітлерівськими загарбниками під час Великої Вітчизняної війни, 93 чоловіка нагороджені орденами й медалями СРСР.

Поблизу села виявлено поселення доби бронзи (II тисячоліття до н. е.). Тут же знайдено посуд черняхівської культури (II—VI ст. н. е.).

ГЕЙСИ́ХА — село, центр сільської Ради, розташоване за 10 км від районного центру. Населення — 1628 чоловік.

У селі — колгосп «Авангард», що має 2435 га землі, у т. ч. 2337 га орної. Виробничий напрям господарства — вирощування зернових культур і цукрових буряків, розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. За успіхи в розвитку колгоспного виробництва 11 передовиків нагороджені орденами й медалями СРСР, в т. ч. П. Г. Боковенко — орденом Леніна.

У Гейсисі є восьмирічна школа, будинок культури, бібліотека. 1964 року в центрі села споруджено пам'ятник В. І. Леніну.

Уперше в історичних документах село згадується на початку XVIII ст. У 1768 році жителі села брали участь в Коліївщині. 1861 року вони виступили проти грабіжницької реформи і відмовилися визнати Положення 19 лютого. В 1905 році селяни Гейсихи приєдналися до страйку сільськогосподарських робітників, які працювали в поміщицькій економії.

За бойові подвиги на фронтах Великої Вітчизняної війни 86 чоловік нагороджені орденами й медалями СРСР.

ГО́СТРА МОГИ́ЛА — село, центр сільської Ради, розташоване на автостраді Київ—Одеса, за 18 км від районного центру. Найближчі залізничні станції Біла Церква і Жашків — за 35 км. Населення — 1726 чоловік. Сільраді підпорядковане с. Любча.

В Гострій Могилі — центральна садиба колгоспу «Росія», що має 3384 га землі, в т. ч. орної — 3170 га. Вирощуються переважно зернові культури й цукрові буряки. Розвинуті м'ясо-молочне тваринництво, садівництво, городництво. За сумлінну працю 7 передовиків колгоспного виробництва нагороджені орденами й медалями Радянського Союзу.

В селі працюють середня школа, будинок культури, бібліотека.

Гостра Могила вперше згадується у документах кінця XVI ст. На території села є могильник, від чого й походить його назва. 1648 року жителі села брали участь у визвольній війні українського народу проти польських загарбників.

За мужність і відвагу, виявлені на фронтах Великої Вітчизняної війни, 139 жителів села нагороджені орденами й медалями СРСР.

ЖУРАВЛИ́ХА — село, центр сільської Ради, розташоване за 12 км від райцентру, за 42 км від залізничної станції Жашків. Населення — 1972 чоловіка.

У Журавлисі знаходиться колгосп «Червона зірка», який має 2301 га землі, в т. ч. орної — 2008 га. Виробничий напрям господарства — вирощування зернових культур і цукрових буряків. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво.

За успіхи в розвитку колгоспного виробництва 23 передовики нагороджені орденами й медалями СРСР, в т. ч. орденом Леніна — І. П. Богдан, Д. М. Корнієнко, О. П. Загоруйко, І. М. Поліщук, орденом Жовтневої Революції — О. Ф. Тропотяга.

У селі є середня школа, будинок культури, бібліотека.

Село було відоме вже на початку XVIII ст. Воно виникло на правому березі болотистої річки Циціліï, на місці городища часів Київської Русі. В селі збереглася невеличка дерев'яна церква—пам'ятник архітектури XVIII століття.

Навесні 1905 року селяни Журавлихи спалили поміщицьку економію. Багато учасників виступу було заарештовано.

За бойові подвиги на фронтах Великої Вітчизняної війни 107 жителів села нагороджені орденами й медалями СРСР.

КРАСИ́ЛІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 18 км від районного центру, за 22 км від залізничної станції Жашків, за 25 км від автостради Київ—Одеса. Населення — 1415 чоловік.

У Красилівці знаходиться колгосп «Ленінський шлях», який має 3056 га землі, в т. ч. 2747 га орної. Провідними культурами є пшениця, ячмінь, кукурудза, з технічних — цукрові буряки, соняшник. За вирощування високих урожаїв 12 колгоспників нагороджені орденами й медалями СРСР.

В селі працюють середня школа, клуб, бібліотека, лікарня, аптека.

Красилівка виникла наприкінці XVII — на початку XVIII ст., коли землі південної Київщини заселялися селянами-втікачами.

Селяни Красилівки брали участь у Коліївщині та Київській козаччині. Вони відмовилися виходити на панщину, оголосили себе вільними козаками. В село були введені війська, селян покарали різками.

У 1902 році відбувся страйк красилівських селян, що працювали на цукрових плантаціях у поміщицькій економії. 1905 року селяни знову

застрайкували, припинили польові роботи, вимагаючи підвищення заробітної плати. Викликані війська придушили цей виступ. 1918 року багато красилівців було в партизанських загонах, які вели боротьбу з німецькими окупантами на території Таращанського повіту.

За мужність і відвагу, виявлені на фронтах Великої Вітчизняної війни, 183 жителі села нагороджені орденами й медалями СРСР.

КРИВЕ́ЦЬ (давня назва — Покрівець) — село, центр сільської Ради, розташоване за 6,5 км від районного центру, за 1 км від автомагістралі Київ — Одеса. Відстань до найближчої залізничної станції Жашків — 20 км. Населення — 1012 чоловік.

У селі розміщено колгосп імені 1 Травня що має 1813 га землі, в т. ч. орної — 1667 га. Напрям господарства — вирощування зернових культур, м'ясо-молочне тваринництво. Розвинуті садівництво й городництво. З 1939 року працює сортодільниця.

За вирощування високих урожаїв пшениці (40 цнт з га) в 1948 році ланкову А. А. Поночовну було нагороджено орденом Леніна.

У Кривці є восьмирічна школа, будинок культури, бібліотека.

Вперше село згадується в історичних документах XVII століття.

Селяни Кривця у 1855 році брали участь у Київській козаччині.

За бойові заслуги на фронтах Великої Вітчизняної війни понад 100 жителів села нагороджені орденами й медалями.

Кривець — батьківщина генерал-майора морської авіації В. А. Животівського, генерал-майора танкових військ В. К. Лавренюка і доктора технічних наук О. С. Лишавського.

ПОПРУ́ЖНА — село, центр сільської Ради, розташоване за 17 км від районного центру, за 30 км від залізничної станції Жашків та за 22 км від автостради Київ — Одеса. Населення — 1067 чоловік.

У селі розташовано колгосп ім. Чкалова, який має 1491 га землі, в т. ч. орної — 1380 га. Вирощують переважно зернові культури й цукрові буряки. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. За вирощування високих урожаїв цукрових буряків ланкова К. І. Шестопал нагороджена орденом Леніна, бригадир рільничої бригади І. Г. Кизима удостоєний звання Героя Соціалістичної Праці, свинарка Г. Я. Драмарецька — ордена Жовтневої Революції.

У селі є восьмирічна школа, клуб, бібліотека.

Попружну заснували селяни-втікачі у першій половині XVIII ст. Селяни Попружної брали участь у Київській козаччині.

РОЗКІ́ШНА — село, центр сільської Ради, розташоване на правому березі річки Гнилого Тікича, за 1 км від районного центру, за 18 км від залізничної станції Жашків, за 8 км від автостради Київ — Одеса. Населення — 3224 чоловіка.

У селі знаходиться колгосп ім. XXII з'їзду КПРС, земельні угіддя якого становлять 2616 га, в т. ч. орної землі — 2238 га. Напрям господарства — вирощування зернових культур і м'ясо-молочне тваринництво. Розвинуті рибне господарство (площа ставків — 100 га), бджільництво, садівництво й городництво. З допоміжних підприємств є олійниця, млин, пилорама, майстерні для ремонту сільськогосподарського інвентаря. У Розкішній міститься районна інкубаторна станція.

За високі виробничі показники 19 колгоспників нагороджені орденами й медалями СРСР, серед них М. П. М'яленко орденом Леніна.

В Розкішній є середня школа, клуб, 3 бібліотеки. В селі міститься районний протитуберкульозний диспансер.

В 1903 році в Розкішній відбулося заворушення селян. Карателі жорстоко придушили цей виступ. 1918 року на околицях села діяв партизанський загін під командуванням П. І. Кравченка. У червні 1920 року в селі перебував штаб Першої Кінної армії.

За героїзм і мужність, виявлені на фронтах Великої Вітчизняної війни, 320 жителів Розкішної нагороджені орденами й медалями СРСР, в т. ч. В. Н. Завгородній удостоєний звання Героя Радянського Союзу.

РОЗУ́МНИЦЯ — село, центр сільської Ради, розташоване за 10 км від районного центру, за 16 км від залізничної станції Жашків, за 17 км від автостради Київ — Одеса. Населення — 1308 чоловік.

На території села знаходиться колгосп ім. XIII-річчя Жовтня, що має 1829 га землі, з них орної — 1709 га. Виробничий напрям господарства — вирощування зернових культур і цукрових буряків. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. Допоміжні галузі — городництво, садівництво, бджільництво, рибальство.

За досягнуті успіхи у колгоспному виробництві 20 чоловік нагороджені орденами й медалями СРСР, у т. ч. орденом Леніна — Д. М. Неграй, Д. М. Антонюк, Н. Г. Савчук, Р. П. Бабієнко, В. Ф. Копачевський.

У селі є восьмирічна школа, клуб, бібліотека.

Розумниця виникла на початку XVIII ст. Спочатку це був хутір, який належав ставищенському міщанинові Розуменку.

У районі села в 1918 році діяли партизанські загони, що боролися з німецькими окупантами.

За бойові заслуги на фронтах Великої Вітчизняної війни 35 жителів нагороджені орденами й медалями.

СНІЖКИ́ — село, центр сільської Ради, розташоване за 7 км від районного центру, за 12 км від залізничної станції Жашків. Через село проходить автострада Київ — Одеса. Біля Сніжків бере початок річка Гнилий Тікич. Населення — 909 чоловік. Поблизу села — великі масиви листяних лісів Ставищенського лісництва Білоцерківського лісгоспзагу (площа 1662 га). У селі розташована бригада колгоспу «Дружба».

В Сніжках є восьмирічна школа, будинок культури, бібліотека.

Перша згадка про Сніжки належить до 1730 року. Під час Коліївщини поблизу села

розташовувався табір повстанців. 1855 року жителі Сніжків брали участь у Київській козаччині. В роки громадянської війни у Сніжках і навколишніх селах діяв партизанський загін під командуванням П. І. Кравченка. 1918 року поблизу села точилися жорстокі бої з німецькими загарбниками.

За бойові подвиги під час Великої Вітчизняної війни 83 жителі села нагороджені орденами й медалями.

СТАНІСЛА́ВЧИК (давня назва — Братчикова Гребля) — село, центр сільської Ради, розташоване за 18 км від районного центру, за 40 км від залізничної станції Жашків. Населення — 1517 чоловік.

У Станіславчику міститься колгосп ім. Калініна, земельні угіддя якого становлять 2055 га, в т. ч. орної землі — 1923 га. Основний напрям господарства — вирощування зернових культур і м'ясо-молочне тваринництво. Розвинуте рибне господарство (є два ставки площею 90 га). За трудові успіхи урядових нагород удостоєно 9 колгоспників.

У селі є середня школа, бібліотека, клуб, пологовий будинок.

Село Станіславчик виникло на початку XVIII ст. Його жителі брали активну участь у Київській козаччині. Карателі вчинили жорстоку розправу над селянами.

За героїзм, виявлений у боротьбі з німецько-фашистськими загарбниками в роки Великої Вітчизняної війни, 189 жителів села нагороджені орденами й медалями.

СТРИЖА́ВКА — село, центр сільської Ради, розташоване на лівому березі річки Торчі, за 18 км від районного центру, за 28 км від залізничної станції Жашків, за 10 км від автостради Київ—Одеса. Населення — 920 чоловік. Сільраді підпорядковані села Веселе, Григорівська Слобода, Сухий Яр, Червоне.

У Стрижавці міститься колгосп «Шлях до комунізму», земельний фонд якого 1783 га, в т. ч. орної землі — 1457 га. Напрям господарства — зерново-тваринницький, розвинуте городництво та баштанництво. Голову колгоспу О. Є. Горобця нагороджено орденом Жовтневої Революції.

У Стрижавці є восьмирічна школа, клуб, бібліотека.

За мужність і відвагу, виявлені на фронтах Великої Вітчизняної війни, 85 жителів села нагороджені орденами й медалями. На околиці села діяв партизанський загін під командуванням Барашкова.

ТО́РЧИЦЯ — село, центр сільської Ради, розташоване за 18 км від районного центру, за 35 км від залізничної станції Жашків, за 8 км від автостради Київ—Одеса. Населення 1151 чоловік.

У селі розміщена центральна садиба колгоспу «Переможець», земельний фонд якого 3049 га, в т. ч. 2343 га орної землі. Напрям господарства — зерново-тваринницький. Розвинуте також птахівництво, рибне господарство, бджільництво. Свинарку Л. П. Вовчук нагороджено орденом Леніна.

В Торчиці є середня школа, клуб, бібліотека, лікарня.

В роки Великої Вітчизняної війни у районі села діяв партизанський загін, яким командував О. Осецький.

За бойові заслуги в боротьбі проти німецько-фашистських окупантів понад 60 жителів села нагороджені орденами й медалями. О. Г. Фесенку за мужність і героїзм, виявлені під час форсування в 1944 році Вісли, присвоєно звання Героя Радянського Союзу.

На території села збереглися рештки давньоруського городища XI—XII століть.

ЮРКІ́ВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 12 км від районного центру, за 10 км від залізничної станції Жашків, за 8 км від автостради Київ—Одеса. Населення — 907 чоловік. Сільраді підпорядковане с. Торчицький Степок.

У Юрківці знаходиться центральна садиба колгоспу «Дружба», земельні угіддя якого становлять 1778 га, в т. ч. орної — 1513 га. Напрям господарства — зерново-тваринницький. Розвинуте садівництво, бджільництво, ставкове рибне господарство.

За виробничі успіхи 15 жителів села удостоєні урядових нагород, в т. ч. голова колгоспу Г. З. Михайлюк та доярка Г. І. Брик — ордена Леніна.

У селі діють восьмирічна школа, бібліотека, клуб, медичний пункт, пологовий будинок.

За героїзм та відвагу, виявлені в боях з окупантами в роки Великої Вітчизняної війни, 110 жителів села нагороджені орденами й медалями СРСР, льотчиці Г. І. Джунківській (Марковій) присвоєно звання Героя Радянського Союзу.

ЯСЕНІ́ВКА (давня назва — Шукайвода) — село, центр сільської Ради, розташоване за 12 км від районного центру, за 35 км від залізничної станції Жашків, за 17 км від автостради Київ—Одеса. Населення — 1223 чоловіка. Сільраді підпорядковане с. Полковниче.

В селах Ясенівці та Полковничому розміщений колгосп «Арсенал», що має 2991 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2586 га орної землі. Виробничий напрям — зерново-тваринницький, провідна технічна культура — цукрові буряки. 12 передовиків колгоспного виробництва нагороджені орденами й медалями СРСР, зокрема О. В. Сторожук — орденом Леніна.

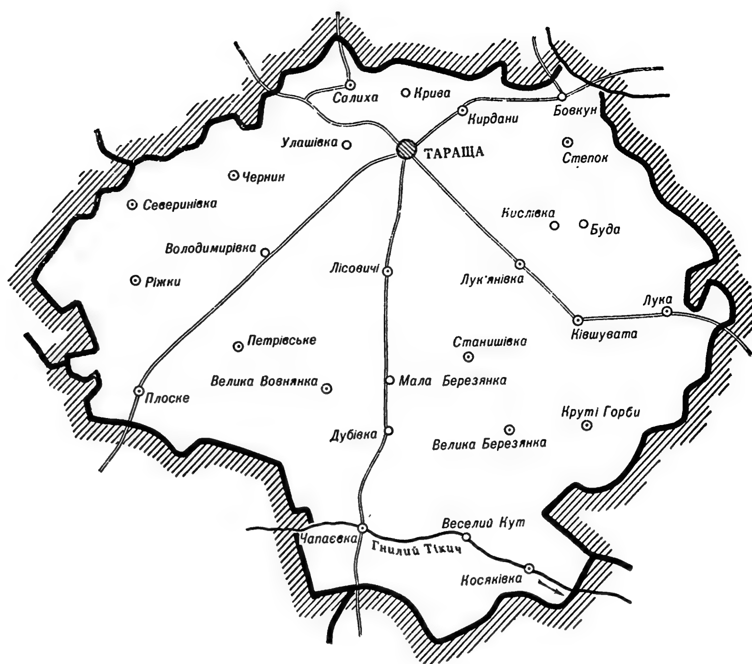
У Ясенівці є восьмирічна школа, будинок культури, бібліотека.

Селяни Ясенівки брали активну участь у Київській козаччині 1855 року, за що були жорстоко покарані.

Під час Великої Вітчизняної війни у районі села діяв партизанський загін ім. Чкалова, яким командував І. Д. Карташов. За бойові заслуги на фронтах 88 жителів села нагороджені орденами і медалями.

Поблизу села виявлені залишки поселення та городища часів Київської Русі. Біля села налічується 33 кургани.

ТАРАЩАНСЬКИЙ РАЙОН

ТАРА́ЩА

Тараща — місто районного підпорядкування. Розташована в лісистій місцевості на півдні області, вздовж річок Котлуя і Глибочиці, які біля міста зливаються і трохи нижче впадають у річку Рось, притоку Дніпра. Відстань до Києва — 122 км, до найближчої залізничної станції Ольшаниця — 22 км, до автостради Київ—Одеса — 30 км. Населення — 12,1 тис. чоловік.

Тараща — центр району, площа якого становить 763 кв. км, населення — 52 866 чоловік. На території району міститься одна міська і 18 сільських Рад депутатів трудящих; їм підпорядковано 34 населені пункти. З корисних копалин є глини й граніти. Провідне місце в економіці району посідає сільське господарство. Угіддя становлять 52 002 га, в т. ч. орна земля — 47 441 га. Всі 17 колгоспів вирощують переважно озиму пшеницю і цукрові буряки. Розвинуте також м'ясо-молочне тваринництво. В районі налічується 10 промислових підприємств. Мережа медичних закладів складається з 7 лікарень, протитуберкульозного диспансера, 31 медичного пункту. У населених пунктах — 10 середніх, 20 восьмирічних і 11 початкових шкіл, 2 середні школи робітничої і сільської молоді, 11 будинків культури, 26 клубів, 30 бібліотек.

Біля Таращі знайдено бронзовий клепаний казан та бронзову сокиру доби пізньої бронзи (I тисячоліття до н. е.)[1].

На місці, де розташована Тараща, до XVIII ст. було незаймане урочище. З 1569 року воно належало до Білоцерківського староства Речі Посполитої. В 1611 році польський король Сигізмунд III подарував ці землі шляхтичеві Лісовичу, зобов'язавши його створити тут форпост для боротьби з татарами. Однак Лісович не заселив урочище. До того ж син його перейшов на бік запорізьких козаків, за що король відібрав урочище і передав Островському, а пізніше — Родкевичу. Але й вони не заселили його.

---

[1] Журн. «Советская археология», 1957, № 2, стор. 52.

Заснував Таращу полковник Бліндовський, якому король Август II віддав ці землі в нагороду за заслуги у війні з шведами в 1709 році. Однак через два роки поселення зруйнував Орлик, зрадник українського народу, прихильник Мазепи і Карла XII[1]. Незабаром поселення почало відроджуватися. Тут осідали головним чином селяни з Полісся, що тікали від кріпацької неволі. У 1722 році король Август II надав поселенню привілей містечка, згідно з яким жителям дозволялося раз на 2 тижні проводити торги і 4 рази на рік — ярмарки[2]. У 1724 році в Таращі налічувалося 60 дворів. В 1740 році король Август III передав її шляхтичам Бушовським. Відтоді вона стала центром староства. За люстрацією 1765 року тут було 109 дворів, з них 78 селянських, які відробляли щороку 1092 дні панщини і сплачували 984 злотих чиншу і 120 злотих косового; 26 міщанських дворів платили 3900 злотих оренди за корчми і млини; і тільки 5 дворів не виконували ніяких повинностей.

Розвиток ремесел і торгівлі сприяв зростанню населення. В 1789 році в Таращі разом з передмістями налічувалося 234 двори, з них 6 належало мірошникам, 12 ткачам, 9 іншим ремісникам[3]. В 1791 році король Станіслав Август надав Таращі магдебурзьке право.

Після возз'єднання з Росією Таращанське староство ввійшло до складу П'ятигірського повіту Київської губернії, а в 1800 році повітовий центр перенесли з П'ятигір у Таращу і повіт перейменовано на Таращанський. За Таращею зберігалися привілеї, які вона мала раніше. Щоб забезпечити дальший розвиток міста і зростання кількості жителів, київський губернатор у 1841 році надав населенню Таращі ряд пільг: вільну приписку у міський стан, звільнення протягом 25 років від усіх державних податків і повинностей (навіть від рекрутської), деякі привілеї місцевим торговцям і ремісникам. У результаті кількість населення в 1845 році досягла вже 5129 чоловік. Займалося воно головним чином хліборобством і ремеслами. Тут виробляли вози, брички, т. зв. таращанські, сани, колеса, ободи, голоблі тощо, які продавали не тільки на місцевих ярмарках, а й вивозили до Бессарабії, на Поділля, в Херсонську губернію. В місті жили також шевці, кравці, ковалі та інші ремісники[4]. Великих ярмарків тут не бувало, але кожні два тижні проходили одноденні торги, на які з'їжджалися селяни із Таращанського, Канівського і Васильківського повітів. Привозили сюди худобу, хліб та інші сільськогосподарські товари. Річний товарооборот торгів перевищував 2320 крб. сріблом[5]. У місті була лікарня, заснована в 1834 році. У ній щорічно подавали медичну допомогу в середньому 200 хворим. У 1845 році вже діяло парафіяльне училище.

Зовнішній вигляд Таращі лишався непривабливим. З 657 будинків тільки 2 були кам'яні. Відвідавши її в 1845 році, Т. Г. Шевченко писав: «Тараща — місто! Не розумію для чого дали таку гучну назву цій брудній ... слободі»[6].

В середині XIX ст. в Таращі виникли перші невеликі промислові підприємства. В 1855 році працювали тютюнова фабрика, яка давала за рік продукції на 420 крб., цегельний завод з річною продукцією на 170 крб. і 12 водяних млинів.

У післяреформений період у Таращі спостерігається більш інтенсивний розвиток промисловості, ремесел і кустарних промислів, торгівлі. В 1867 році стали до ладу черепичний, пивоварний та ще один цегельний заводи. На кожному з них працювало від 3 до 5 робітників. Кількість ремісників досягла 555 чоловік проти 149 в 1855 році[7]. Річний товарооборот таращанських торгів становив 70 тис. карбованців.

У 1900 році серед підприємств Таращі найбільшими були вальцьовий млин (22 робітники), пивоварний завод (5 робітників) та 6 цегельних заводів, де працювало

---

[1] Słownik geograficzny Królestwa Polskiego, t. 12. Warszawa, 1892, стор. 160, 161.
[2] Архив Юго-Западной России, ч. 5, т. 1. К., 1869, стор. 289—290.
[3] Там же, ч. 7, т. 3, стор. 81, 82, 223, 227.
[4] Статистическое описание Киевской губернии, ч. 1, стор. 439, 441, 442.
[5] Київський облдержархів, ф. 2, оп. 1, спр. 22 770, арк. 855.
[6] Т. Шевченко. Повне зібрання творів у 6-ти т., т. 4. К., 1963, стор. 264.
[7] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 442, оп. 47, спр. 67, арк. 30.

42 робітники. Крім того, тут діяли медоварня, миловарня, олійниця, свічкарня, 18 кузень, 8 водяних млинів, 2 вітряки, 4 тупчаки. На кожному з таких дрібних підприємств було зайнято по 1—2 робітники. В 1914 році став до ладу ще чавуноливарний завод, на якому працювало до 100 робітників. Виникли торговельні фірми, що оптом скуповували сільськогосподарські продукти і вивозили в інші губернії або на експорт. Значні торговельні операції проводило споживче товариство, якому належали оптові бази і складські приміщення. Незначна частина населення займалася хліборобством і городництвом. Наприкінці XIX — на початку XX ст. Таращі належало 1038,5 десятини орної землі. На 1900 рік у місті проживало 11 616 чоловік[1], а разом з передмістями — Вернигорщиною, Орликівкою, Мулівщиною, Козаківкою і Заріччям — понад 15 тис. чоловік.

Розвиток капіталізму призводив до чимдалі більшого розорення дрібних ремісників і торговців міста. Посилилося розшарування селянства, зростала кількість вільних робочих рук, а дрібні промислові підприємства і кустарні майстерні не могли забезпечити всіх роботою. Сотні зубожілих селян і ремісників змушені були шукати заробітків у Таврійській та Херсонській губерніях, у великих промислових містах. В окремі роки з Таращі й повіту на відхожі промисли йшло понад 2 тис. чоловік[2]. Дехто навіть емігрував до Північної Америки.

Під впливом розвитку революційного руху в країні на початку XX ст. в Таращі 1904 року виник соціал-демократичний гурток. Керував ним В. С. Довгалевський (після Жовтневої революції — радянський державний діяч і дипломат), який був зв'язаний з підпільною організацією РСДРП в м. Умані. Довгалевський вів також широку пропагандистську й агітаційну роботу серед трудящих Таращі й Таращанського та Васильківського повітів. Царські власті розправилися з гуртківцями. В 1907 році вони заарештували В. С. Довгалевського, братів Поташників, Лівертовського, Ковтуна, Ольшанського, Гукайло та ін. У травні цього ж року учні-старшокласники повітового училища виступили з протестом проти організації урочистого молебня і надіслання вітальної телеграми царю з нагоди початку випускних екзаменів. Телеграма так і не була надіслана. Організаторів цього виступу виключили з училища. На знак солідарності з ними частина учнів демонстративно залишила училище[3].

Великий вплив на формування революційного світогляду молоді справили вислані до Таращі після революції 1905—1907 рр. учасники революційних подій в Петербурзі Д. Г. Ільїн і Ф. Карпович, а також викладач фізики й математики Бєльської гімназії, громадський діяч Пржесецький, якого раніше не раз арештовували і ув'язнювали. Пржесецький організував вечірні курси для дорослих за програмою гімназії. Це допомогло йому підтримувати зв'язки із сільською молоддю.

Місцеві власті намагалися придушити будь-який вияв протесту проти існуючого ладу. На 1 січня 1914 року в Таращанській в'язниці, розрахованій на 59 чоловік, утримувалося 152, крім того, в арештантському будинку — 33 і при поліцейському управлінні — 4[4]. Збільшилася кількість поліцейських чинів. Якщо один лікар припадав на 3800 жителів, то нижчий поліцейський чин — на 580. Про політичне безправ'я основної маси населення свідчить хоча б той факт, що в 1910 році лише 246 жителів мали право голосу на виборах до Державної думи[5].

Повільно зростав повітовий центр. На благоустрій Таращі асигнувалися мізерні суми. Так, за кошторисом видатків у 1911 році для цієї мети виділили 2100 крб., тоді як на утримання міської поліції витрачалося втричі більше[6]. Із 1590 житлових

---

[1] Список населенных мест Киевской губернии, стор. 1408.
[2] Київський облдержархів, ф. 804, оп. 3, спр. 134, арк. 26.
[3] Там же, ф. 2, оп. 223, спр. 214, арк. 2, 3.
[4] Памятная книжка Киевской губернии на 1915 год. К., 1915, стор. 83, 84.
[5] Города России в 1910 году, стор. 565, 673.
[6] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 442, оп. 664, спр. 96, ч. 2, арк. 22, 25.

В. С. Баляс — організатор червоних партизанських загонів на Таращанщині в роки громадянської війни. Фото 1918 р.

будинків 1423 були дерев'яні, здебільшого вкриті соломою. Тільки 3,5 версти вулиць — забруковано. Освітлювалися вони 60 гасовими ліхтарями. В місті проживало 15 200 чоловік[1].

Мало дбав царський уряд і про охорону здоров'я трудящих. Із медичних закладів у Таращі діяли повітова лікарня на 32 місця, приймальна палата на 3 місця та 2 приватні аптеки. 4 лікарі, 7 фельдшерів і 3 повитухи, звичайно, не могли забезпечити медичною допомогою населення навіть самого міста. В 1915 році в повіті на 1000 народжень припадало 706,7 смертей[2].

Дещо в кращому стані, порівняно з іншими повітовими центрами, була народна освіта. Із шкільних закладів у Таращі діяли міське двокласне училище, відкрите 1869 року, де в 1912/13 навчальному році налічувалося 12 учителів і 368 учнів, 2 однокласні училища, відкриті в 1860 і 1905 роках, двокласна церковнопарафіяльна школа, відкрита в 1902 році, школа грамоти, яка почала роботу 1898 року, 4 приватні і кілька недільних шкіл. У 1913 році на базі міського двокласного училища утворили чоловіче і жіноче вищі початкові училища. Того ж року відкрито приватну 4-класну жіночу прогімназію, через два роки її реорганізували на семикласну жіночу гімназію. В 1915 році до міста евакуювали із м. Бєльська чоловічу гімназію. В 1916 році відкрили 5-класне реальне училище. Число учнів у всіх освітніх закладах міста перевищувало 1500 чоловік.

Значну роль у культурному житті Таращі відігравали бібліотека, створена на кошти громадськості, 2 платні читальні, бібліотека-читальня і народний будинок, в якому відбувалися спектаклі приїжджих труп, виступи самодіяльних театральних, музичних і хорових колективів. Тільки в 1905—1906 рр. гурток аматорів під керівництвом П. Коваленка показав таращанцям 37 вистав, переважно класичного репертуару. У місті працювали 2 друкарні, 4 книгарні. Велику роботу для поширення освіти і культури серед населення провадила демократично настроєна інтелігенція міста. З її ініціативи було відкрито кілька недільних шкіл. Педагоги гімназій допомагали молоді готуватися до вступу у вищі навчальні заклади.

У березні 1917 року після звістки про повалення царизму трудівники Таращі добилися від губернського комісара Тимчасового уряду звільнення з в'язниці арештованих. Замість поліції була організована міліція. Поряд з повітовою земською радою при комісарі Тимчасового уряду, у квітні 1917 року в Таращі виникла Рада робітничих депутатів. У квітні 1917 року страйкували робітники чавуноливарного заводу та інших підприємств. У липні в місті відбулася масова демонстрація жінок-солдаток. Вони вимагали укладення миру і видачі хлібних пайків сім'ям фронтовиків[3].

Революційний рух у місті значно посилився після звістки про перемогу Жовтневого збройного повстання у Петрограді. У грудні 1917 року до Таращі прибув член партії з 1898 року, учасник жовтневих подій у Петрограді І. К. Михайлов. На зборах і мітингах він розповідав про перемогу Великої Жовтневої соціалістичної революції, роз'яснював програму більшовицької партії, спростовуючи цим самим наклепи буржуазної преси на більшовиків.

Для встановлення Радянської влади в повіті на початку січня 1918 року була створена ініціативна група. До неї увійшли І. К. Михайлов, П. П. Лисенко, М. Й. Машинцева, П. З. Бродська, І. Н. Гриневич, П. В. Мозоль та ін. Насамперед вони

[1] Города России в 1910 году, стор. 528, 534.
[2] Київський облдержархів, ф. 804, оп. 3, спр. 143, арк. 25.
[3] Там же, ф. 1716, оп. 1, спр. 49, арк. 54.

І. Н. Гриневич. Фото 1925 р. П. С. Григоренко. Фото 1915 р. І. К. Михайлов. Фото 1920 р. М. Й. Машинцева. Фото 1916 р.

приступили до створення загону Червоної гвардії. 15 січня в Таращі мав відбутися мітинг колишніх фронтовиків повіту, на який прибуло близько тисячі чоловік, але організатора його І. К. Михайлова в ніч на 15 січня заарештували гайдамаки і відправили до білоцерківської в'язниці. Довідавшись про це, обурені фронтовики роззброїли повітову міліцію і вільних козаків[1]. Посаду повітового комісара скасували, і вся влада в Таращі й повіті перейшла до ініціативної групи, яка утворила ревком. І. К. Михайлов, визволений з білоцерківської в'язниці у зв'язку з відступом військ Центральної ради, очолив підготовку до повітового з'їзду Рад. У лютому в Таращі була організована партійна група в складі місцевих жителів Я. П. Лисенка, О. Ковтуна, Н. Сектима, а також комуністів-фронтовиків В. С. Баляса із с. Лісовичів, П. С. Григоренка і Степченка з с. Ківшуватої та С. Винарського з с. Василихи.

Перший повітовий з'їзд Рад відкрився 22 лютого. Делегати обговорили найбільш злободенні питання: про землю, зміцнення Червоної гвардії, створення повітових органів Радянської влади. Серед делегатів було чимало представників націоналістичної «Спілки». І ось тут, на з'їзді, який тривав цілий тиждень, комуністи розгорнули боротьбу за кожного делегата. І. К. Михайлов виступав з доповідями з усіх питань порядку денного, брав участь у дебатах, викриваючи наміри буржуазних націоналістів. У результаті цього були прийняті всі більшовицькі резолюції, а до повітвиконкому обрали переважно більшовиків. Очолив його І. К. Михайлов, секретарем став І. Н. Гриневич. Виконком ліквідував інститут мирових суддів і організував народний суд[2]. Через те, що на з'їзді не було делегатів від 5 волостей, ухвалили вважати обраний комітет тимчасовим і розпочати підготовку до II повітового з'їзду Рад.

Працювати доводилось у дуже тяжких умовах. Не було грошей для фінансування першочергових робіт. Більшість шкіл у повіті і лікарня були закриті. Щоб знайти кошти, виконком наклав на місцеву буржуазію контрибуцію в сумі 60 тис. крб., які використали для заробітної плати вчителям та відновлення роботи лікарні. Земельна комісія на чолі з П. С. Григоренком приступила до розподілу поміщицької землі і реманенту. Проводилася робота щодо створення на місцях Рад та земельних комітетів і підготовка до II повітового з'їзду Рад. В цей час німецькі окупанти вже захопили залізничну станцію Рокитне і с. Синяву. Робітники Синявського цукрового заводу і місцеві селяни під керівництвом братів Годлевських вчинили ворогу збройний опір, але зважаючи на нерівність сил, звернулися по допомогу до Таращанського повітвиконкому. Делегати, які зібралися на II повітовий з'їзд Рад, оголосили себе мобілізованими. У селах було проведено мобілізацію колишніх фронтовиків. Загін чисельністю до 800 чоловік під командуванням повітвійськкома Ф. П. Гребенка та його помічника В. С. Баляса вирушив проти окупан-

[1] Борьба за власть Советов на Киевщине, стор. 524.
[2] И. К. Михайлов. Четверть века подпольщика, стор. 253—255.

Будинок, у якому в лютому 1918 р. відбувся І з'їзд Рад Таращанського повіту; в 1921 р. тут містився штаб Г. І. Котовського. Фото 1970 р.

тів. До синявських повстанців протягом 11—12 березня приєдналося близько 10 тис. селян з навколишніх сіл Таращанського і Васильківського повітів. Вони вибили загони німців і гайдамаків із станції Рокитне і захопили тут 40 вагонів гвинтівок і 24 кулемети. Тільки з допомогою броньовиків і артилерії загарбникам вдалося придушити повстання.

Оцінюючи реальну обстановку, повітвиконком прийняв рішення створити із добре озброєних колишніх фронтовиків партизанський загін (20—25 чоловік) і перейти з ним на нелегальне становище, а решту загонів розпустити до особливого розпорядження. В середині березня німецькі війська зайняли Таращу і разом з загонами Центральної ради почали грабежі, криваві розправи. Вони арештували членів повітвиконкому П. В. Мозоля, В. С. Баляса, І. Н. Гриневича, П. С. Григоренка, А. Н. Михайлову, М. Й. Машинцеву та інших учасників боротьби за Радянську владу в місті й повіті. І. К. Михайлова, якому пощастило вибратися за межі повіту, оголосили поза законом.

Репресії проти комуністів не паралізували діяльності Таращанської партійної організації. Більшовицьке підпілля (в складі П. З. Бродської, О. Ковтуна та ін.) підтримувало зв'язок з арештованими і розрізненими партизанськими групами. У квітні 1918 року невеликий партизанський загін напав на таращанську в'язницю, обеззброїв державну варту, що налічувала 40 чоловік, і визволив 22 арештованих, у т. ч. П. В. Мозоля, В. С. Баляса, П. С. Григоренка, І. Н. Гриневича. Учасники нападу захопили кулемет, 18 гвинтівок, 3 тис. патронів, воза та 6 коней[2].

Того ж місяця в Таращі з членів підпільної партійної організації створено трійку в складі І. Н. Гриневича, Я. П. Лисенка і П. З. Бродської. Вона підтримувала зв'язок з Білоцерківською парторганізацією, Києвом та партизанськими загонами. Завдяки активній діяльності таращанського більшовицького підпілля у повіті виникло ще кілька партизанських загонів та груп. На заклик Київського губревкому наприкінці травня партійна організація створила підпільний військово-революційний комітет на чолі з П. В. Мозолем. Ревком мав підготувати, а потім очолити повстання[3].

Партизанський рух селян у повіті набирав дедалі більш організованого характеру і в червні 1918 року переріс у найбільше на Україні Таращанське повстання, яке злилося з повстаннями трудящих Звенигородського, Канівського та інших повітів губернії. До головного штабу повстання ввійшли В. С. Баляс (начальник артилерії), П. В. Мозоль (начальник господарської частини), І. Н. Гриневич (політкомісар), П. С. Григоренко, Ф. П. Гребенко та ін.[4] Основне ядро штабу становили більшовики. Делегат від київських більшовиків на І з'їзді КП(б)У повідомляв, що губернська партійна організація встановила зв'язок з повстанцями Таращанського та інших повітів і керує їх боротьбою. 12 червня таращанці вигнали окупантів з міста, а в середині червня стали повними господарями в повіті. Навіть після того, як німецькі загарбники, підтягнувши сили, 20 червня знову захопили Таращу, повстанці займали близько трьох чвертей повіту[5].

Загони повстанців, що налічували до 20 тис. чоловік і складалися з кінноти, піхоти, кулеметних команд і артилерії, громили німецькі гарнізони і гетьманських

---

[1] Журн. «Літопис революції», 1931, № 1—2, стор. 72.
[2] Під гнітом німецького імперіалізму, стор. 110.
[3] ЦДАЖР УРСР, ф. 1393, оп. 1, спр. 7, арк. 2.
[4] 1917—1920 рр. на Білоцерківщині, стор. 32.
[5] Гражданская война на Украине, т. 1, кн. 1, стор. 209, 210, 222.

О. К. Нестеренко. Проводи партизана.
Олія. 1940 р.

Студія образотворчого мистецтва при Васильківському будинку культури. 1968 р.

М. О. Примаченко. Соняшники і горіх. Гуаш, акварель. 1962 р.

Державний музей українського народно-декоративного мистецтва, м. Київ.

карателів. Широкий розмах повстання викликав серйозне занепокоєння німецького командування і гетьманських властей. Ворог, намагаючись оточити і знищити повстанців, кинув проти них 5-у кінну баварську дивізію та 2 піхотні дивізії 27-го армійського корпусу. Майже два місяці тривали запеклі бої. На початку серпня повстанські загони прорвали вороже кільце, форсували Дніпро і здійснили під командуванням В. С. Баляса героїчний рейд по Лівобережній Україні до кордонів РРФСР. Восени 1918 року в нейтральній зоні вони влилися в 1-у Українську радянську дивізію і склали основне ядро легендарного Таращанського полку, яким командував В. С. Баляс, а коли його поранили — В. Н. Боженко.

Після того, як повстанці залишили Таращу і повіт, боротьба проти ворога не припинялась. 11 серпня на губернському з'їзді підпільних ревкомів представник від Таращанського повіту доповідав, що підготовка до нового повстання йде повним ходом. У вересні тут уже діяв партизанський загін під командуванням П. І. Кравченка. 23 листопада партизани вчинили наліт на Таращу, розігнали державну варту, захопили в'язницю і визволили 56 політичних в'язнів[1]. Після відступу німців, з кінця листопада і до середини грудня, до приходу січовиків Директорії, Тараща була в руках партизанів. На початку березня 1919 року радянські війська разом з повстанцями визволили місто. Знову був створений ревком, до складу якого ввійшло 12 комуністів[2]. Міська партійна організація об'єднувала тоді 56 чоловік[3].

Відновлення Радянської влади відбувалося в складних умовах. У підпіллі діяла петлюрівська контрреволюція, частина службовців старих установ відмовлялася працювати, місцева буржуазія вела відкриту агітацію проти більшовиків і Рад. У повіті діяли куркульські банди, які часто робили наскоки на Таращу, грабували і тероризували населення. Так, 11 червня банда Яценка захопила місто, але вже через два дні за допомогою частин Червоної Армії воно було визволене, банду розгромлено, а її ватажка вбито.

Місту загрожувала й нова небезпека — війська Денікіна, що насувалися з півдня. Партійна організація оголосила себе мобілізованою на денікінський фронт[4]. Щотижня на збірні пункти Таращі з'являлося близько 150 добровольців. Учасники міських профспілкових зборів і І повітового з'їзду волосних виконкомів і комнезамів, що відбулися в липні, у своїх резолюціях поклялися захищати пролетарську владу і допомагати Червоній Армії в її боротьбі проти денікінців і куркульських банд[5]. Наприкінці серпня загін добровольців, яким командував І. П. Яцевський, відправився на фронт, повітревком евакуювався в м. Гомель. У Таращі залишилася підпільна більшовицька група на чолі з П. П. Лисенком. 29 серпня 1919 року місто захопили денікінці.

На початку листопада партизанський загін, організований більшовицьким підпіллям, розгромив денікінський гарнізон і визволив Таращу. У місті й повіті було відновлено Радянську владу. 2 січня 1920 року в місто вступила 2-а Таращанська бригада. Ревком (голова — М. П. Лисенко) головну увагу приділяв відбудові господарства, нормалізації життя. Для зміцнення місцевої партійної організації Київський губком партії направив до Таращі двох комуністів — Кузнецова та М. С. Андріанова, який був обраний секретарем повітпарткому. Ревком провів комуністичні суботники, під час яких заготовляли паливо і впорядковували місто. Налагоджувалася робота міської лікарні, в центрі уваги якої стала боротьба проти епідемії тифу. На базі різного типу шкіл було створено 2 трудові школи 2-го ступеня і одна 1-го. У березні відкрито перший у повіті дитячий садок на 50 місць. Почала виходити повітова газета «Известия». Трудящі палко підтримували Радян-

---

[1] Киевщина в годы гражданской войны и иностранной военной интервенции, стор. 66, 132.
[2] Газ. «Красная Армия», 15 квітня 1919 р.
[3] АІІП ЦК КП України, ф. 5, оп. 5-1, спр. 263, арк. 17; ф. 13, оп. 13-1, спр. 13, арк. 1.
[4] Газ. «Більшовик», 15 липня 1919 р.
[5] АІІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 4, спр. 199, арк. 23.

ську владу. Перша повітова безпартійна конференція, що відбулася на початку квітня, з усіх питань прийняла більшовицькі резолюції[1].

Відбудові господарства міста перешкоджала активізація куркульських банд, які, скориставшись наступом білополяків, на початку травня 1920 року відрізали Таращу від повіту. Ревком і партком евакуювалися, залишивши в підпіллі групу комуністів на чолі з І. П. Яцевським. 10 травня в Таращу вступили білополяки. Але вже 28 травня кавалерійська бригада Г. І. Котовського визволила Таращу від інтервентів. Пам'ять про котовців дорога таращанцям. У місті поховані командири 1-го і 2-го кавалерійських полків цієї бригади І. М. Макаренко та І. С. Нягу.

Після вигнання білополяків повітревком на чолі з І. П. Яцевським і партком, головою якого був І. Н. Гриневич, спрямували всю свою діяльність на допомогу фронту, на створення місцевих органів влади в повіті, на відбудову господарства і виконання продрозверстки. 10—11 липня 1920 року в Таращі відбулася II повітова безпартійна конференція, яка прийняла рішення створити на місцях Ради і комнезами, приступити до землевпорядкування. На конференції обговорювалися також питання про стан народної освіти й організацію осередків Комуністичної Спілки Молоді[2].

Першими організаторами комсомолу в повіті стали В. С. Іванушкін, Н. Б. Рахліс, О. Ф. Соловйов. На 1 серпня 1920 року комсомольська організація міста налічувала 22 чоловіка. Комсомольці збудували барак на 20 чоловік для хворих на тиф, у 1921 році налагодили роботу притулків для 400 дітей, що прибули з голодуючого Поволжя, брали участь у діяльності продзагонів.

У серпні 1920 року в повіті діяли вже 45 комнезамів. У вересні відбувся І повітовий з'їзд КНС[3], який підкреслив, що одним з найголовніших завдань є боротьба за хліб. Але виконання продрозверстки проходило в умовах нової хвилі куркульських виступів. Велику допомогу трудящим у боротьбі з бандитизмом у повіті подала 17-а кавалерійська дивізія Г. І. Котовського, штаб якої в січні—квітні 1921 року розміщувався в Таращі. Окремі підрозділи дивізії охороняли підприємства, склади, зсипні пункти. Червоноармійці брали участь у посівній кампанії, допомагали сільській бідноті налагоджувати господарство.

Промисловість і комунальне господарство Таращі внаслідок війни й інтервенції були зруйновані. На кінець 1920 року тут працювали лише друкарня, бойня, кравецька майстерня, а також приватна лазня і 10 перукарень. Ревком націоналізував підприємства, взяв на облік і під контроль розподіл продуктів. На базі конфіскованого у приватників устаткування створили миловарню. 1703 десятини орної землі, яка раніше належала міській управі і здавалася в оренду, було розподілено між безземельними і малоземельними селянами[4].

У першій половині 1921 року в повіті були проведені вибори волосних і сільських Рад. А 1 липня відкрився II повітовий з'їзд Рад. З 208 делегатів 86 були комуністи. З'їзд обрав виконавчий комітет повітової Ради робітничих, селянських і червоноармійських депутатів на чолі з робітником, комуністом з 1905 року Ф. С. Логвиновим.

Широкого розмаху на початку 20-х років набрав кооперативний рух. Влітку 1920 року дрібні крамарі Таращі об'єдналися в 36 торговельних кооперативів, а пізніше — в єдиний робітничо-селянський багатокрамничний кооператив. У 1921 році на околицях виникло 4 ТСОЗи. Найбільший з них — «Праця і єдність» мав 11 коней, 40 десятин землі[5]. В 1925 році на Мулівщині утворилося рибне, а на Лисій горі — меліоративне товариства. В 1926 році на першій Таращанській сільськогосподарській виставці вони були відзначені дипломами та грошовими преміями.

---

[1] АІІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 5, спр. 167, арк. 3, 6, 7, 9; Київський облдержархів, ф. Р-1, оп. 1, спр. 145, арк. 63.
[2] Київський облдержархів, ф. Р-1, оп. 1, спр. 138, арк. 201—212.
[3] АІІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 5, спр. 168, арк. 24.
[4] Київський облдержархів, ф. Р-1, оп. 1, спр. 104, арк. 29—33; спр. 283, арк. 21, 36.
[5] Там же, арк. 295, 297, 390.

У відбудовчий період повітвиконком проводив велику роботу щодо здійснення соціалістичних перетворень у Таращі, зокрема в галузі культури. Відділ народної освіти очолював Д. Г. Ільїн. У травні 1921 року відбувся повітовий з'їзд працівників освіти й культури, на якому обговорювалися питання про відкриття нових шкіл, курсів, музеїв, дитячих садків, майданчиків. У 1926 році в селищі[1] діяли 2 семирічні та 2 початкові школи, де налічувалося 29 учителів і 1153 учні, технікум механізації сільського господарства, заснований 1920 року, і профтехшкола, відкрита 1921 року.

Найважчою ділянкою культурного фронту була ліквідація неписьменності серед дорослих. Першу школу лікнепу, яка охопила 30 чоловік, створено 1926 року на Мулівщині. У боротьбу за ліквідацію неписьменності включилися не тільки вчителі, а й молодь, зокрема учні Таращанського технікуму механізації, які навчили грамоти 100 чоловік. 24 кращі комсомольці виїхали в села району, щоб допомогти ліквідувати неписьменність. У Таращі відкрили робітничий клуб, кінотеатр, на околицях — хати-читальні.

Сільське господарство переходило на соціалістичні рейки. В 1928 році на базі ТСОЗів створено сільськогосподарські артілі «Бідняк» (з 1934 року ім. Будьонного), очолив її П. Ф. Бурлій, і «Червоний орач» (з 1930 року «Третій вирішальний»), головою якої обрали М. Г. Озадовського. Допомога селу в перебудові сільського господарства стала кровною справою робітників Таращі. В 1929—1930 рр. парторганізація чавуноливарного заводу ім. 9 Січня направила в села на роботу чотирьох робітників. Для допомоги в проведенні весняної сівби 1931 року з Таращі виїжджали в села району 490 комуністів, комсомольців та активістів. У січні 1930 року з робітників, комсомольців, колишніх червоних партизанів, передових робітників та інтелігенції селища було організовано бойові бригади колективізації, які подали велику допомогу сільським партійним осередкам і Радам у створенні колгоспів та їх організаційно-господарському зміцненні. Навесні 1932 року в районі була успішно завершена суцільна колективізація.

В 1930 році в Таращі організували першу в Білоцерківському окрузі МТС, яка мала спочатку 9 тракторів, а в 1934 році — вже 76. Трактористів готував технікум механізації сільського господарства та профтехшкола. Організовані в 30-х роках постійно діючі міжрайонні колгоспні курси та школи готували рільників, тваринників, ветфельдшерів, птахівників, рибоводів, пасічників, рахівників та спеціалістів інших професій[2]. У зв'язку з потребами механізації колгоспного виробництва чавуноливарний завод 1933 року реорганізували в машинно-тракторні майстерні (МТМ).

Кооперувалися також кустарі й ремісники Таращі, які становили близько 45 проц. усього населення. В 1929—1930 рр. виникли промартілі «Більшовицька праця», «Швейкооп», «Чоботар», «Гужтранс», «Харчотруд» та інші.

Рік у рік розвивалася економіка селища. Великим господарством стала Таращанська МТС. У 1939 році вона вже налічувала 91 трактор, 22 зернові комбайни, 47 автомашин та багато іншої сільськогосподарської техніки і обслуговувала 26 колгоспів[3]. У 1939 році стали до ладу плодокомбінат, де переробляли овочі й фрукти, маслозавод і харчокомбінат, що мав цехи кондитерський, кулінарно-ковбасний та безалкогольних напоїв. У 1941 році при харчокомбінаті відкрито макаронну фабрику.

Робітники Таращі активно відгукнулися на почин О. Г. Стаханова. Першим стахановцем став токар МТМ комсомолець Д. Шараєвський, який виконував норми на 300 й більше проц. 10 кращих робітників були затверджені учасниками Всесоюзної сільськогосподарської виставки 1941 року.

---

[1] У 1925 році Таращу віднесено до категорії селищ міського типу. Тоді ж вона стала районним центром Білоцерківського округу.

[2] Київський облдержархів, ф. Р-354, оп. 1, спр. 1597, арк. 24; спр. 2938, арк. 10, 18; спр. 6417, арк. 16.

[3] Там же, спр. 8789, арк. 20; спр. 9079, арк. 38, 41, 46, 48; спр. 9080, арк. 2.

Зміцнювались і сільськогосподарські артілі околиць селища — «Третій вирішальний» та ім. Будьонного. Колгосп «Третій вирішальний», який очолював комуніст В. В. Домилівський, славився ставковим господарством, на базі якого в 1934 році створено опорний пункт Українського науково-дослідного інституту рибництва.

За передвоєнні роки селище помітно змінилося, поліпшилися благоустрій, охорона здоров'я, зросла культура. Якщо в 1921 році таращанська лікарня мала 42 місця і працювало тут 10 медпрацівників, то в 1935 році в ній було вже 60 ліжок і 32 чоловіка медперсоналу. На околиці селища в лісистій місцевості створено дитячий кістково-туберкульозний санаторій на 40 місць. У 1933 році відкрито ще 2 початкові й семирічну школи. В наступному році 2 семирічні школи реорганізовані у середні. З ініціативи комсомольської організації в 1935 році почала діяти вечірня середня школа, в якій навчалося 85 юнаків і дівчат. У 1936 році провів перший набір слухачів вечірній педагогічний технікум. У 1932 році селище було радіофіковане. В 1935 році споруджено кінотеатр і палац піонерів, у 1939 — будинок культури. Починаючи з 1934 року, в Таращу щороку приїздив на гастролі Київський обласний драматичний театр ім. Саксаганського. Значну роботу провадила бібліотека, яка налічувала в 1940 році близько 10 тис. книжок.

Дальше розгортання соціалістичного будівництва в Таращі перервав напад гітлерівських орд на Радянську країну. 23 липня 1941 року після п'ятиденних запеклих боїв селище захопили гітлерівці і почали встановлювати «новий порядок». За будь-який вияв протесту, за зв'язок з партизанами розстрілювали без суду і слідства. Та радянські люди не скорилися ворогові. На початку 1942 року в селищі виникла підпільна група, яку очолив колишній секретар Кам'янець-Подільського обкому ЛКСМУ М. С. Господишев, а після його арешту — М. М. Хаян. Група вела агітацію проти окупантів, розповсюджувала антифашистські листівки, псувала сільськогосподарські машини, перешкоджала відправці молоді в Німеччину. З жовтня 1941 року понад два роки діяла підпільна патріотична група в Таращанському районному відділенні зв'язку, її очолював технік радіовузла А. П. Стрілець. Група забезпечувала партизанів загону «Іскра» деталями для радіоприймачів і передатчиків. Аспірант Київського медичного інституту Н. А. Сопільняков був зв'язковим підпільної групи Хаяна. Працюючи під час окупації лікарем таращанської лікарні, він видавав фіктивні довідки, звільняючи цим молодь від відправки на каторгу до Німеччини[1].

Багато жителів Таращі брали участь у партизанському русі, зокрема О. Т. Савлук, В. С. Холодний, П. П. Кириленко, І. В. Голінзовський, В. П. Квасневський та інші. Свободу і незалежність Батьківщини відстоювали трудящі селища і на фронтах Великої Вітчизняної війни. За мужність і відвагу 246 чоловік нагороджено орденами й медалями Радянського Союзу, а льотчику М. К. Навроцькому і танкісту П. Л. Вернигорі (посмертно) присвоєно звання Героя Радянського Союзу.

5 січня 1944 року 167-а стрілецька дивізія під командуванням генерал-лейтенанта С. Г. Трофименка у взаємодії з 5-им гвардійським танковим корпусом, яким командував генерал-лейтенант А. Г. Кравченко, визволили Таращу від німецько-фашистських загарбників. Радянські війська знищили в бою 3 ворожі танки, 5 гармат, 8 мінометів, 16 автомашин, 100 підвід з вантажами і до 300 солдатів і офіцерів ворога[2].

За період тимчасової окупації фашисти розстріляли і закатували в селищі 1450 радянських громадян, в т. ч. 276 дітей, 367 чоловік вивезли до Німеччини.

Фашистські варвари завдали величезних збитків господарству Таращі. У руїнах лежали кращі будинки, були спустошені промислові підприємства і артілі, повністю зруйновані електро- і радіомережа. Партійна організація і селищна Рада мобілізу-

[1] Київський облпартархів, ф. 5, оп. 2/6, спр. 74, арк. 1—5; спр. 100, арк. 29, 30; спр. 325, арк. 2; спр. 326, арк. 5, 32, 70, 71.

[2] Архів МО СРСР, ф. 40-А, оп. 9136, спр. 910, арк. 5; ф. Освобождение городов Советской Армией, стор. 243.

вали і спрямували діяльність трудящих на відбудову господарства. Вже в лютому 1944 року стали до ладу машинно-тракторні майстерні. Навесні перші 53 трактори вирушили з МТС на колгоспні поля. Влітку прийняв на переробку овочі й фрукти відбудований плодоконсервний завод. На кінець року всі промислові підприємства Таращі відновили роботу. Відкрилися школи, культосвітні заклади, лікарня, дитячий санаторій. Завдяки самовідданій праці радіотехніка А. П. Стрільця, колишнього підпільника, вся радіоапаратура була відремонтована. Розпочав роботу радіовузол. У 1944 році замість запланованих 250 будинків радіофікували 413.

Трудящі селища всіляко допомагали рідній армії добити ненависного ворога. Вони зібрали 2 млн. крб. на танкову колону «Таращанський колгоспник», відрахували із своєї зарплати 58,7 тис. крб. у фонд допомоги інвалідам Великої Вітчизняної війни та сім'ям фронтовиків[1]. Для дітей військовослужбовців і сиріт артіль «Чоботар» пошила безплатно 175 пар черевиків.

Поступово селище заліковувало рани, заподіяні війною і тимчасовою окупацією. В 1948 році на базі машинно-тракторних майстерень була створена міжрайонна майстерня капітального ремонту сільськогосподарських машин (ММКР), яка обслуговувала Таращанський, Рокитнянський, Ставищенський, Богуславський та інші райони області. Значних успіхів добилася Таращанська МТС. У 1948 році була повністю освоєна довоєнна посівна площа в колгоспах її зони.

На початку 50-х років почалася реконструкція промислових підприємств, в якій взяло участь багато міст нашої країни. Для ММКР надійшло новітнє вітчизняне устаткування з Чернігова, Москви, Вітебська, Курганської області, Грузії. Було переобладнано всі цехи, впроваджено потоково-вузловий метод ремонту, механізовано трудомісткі процеси, побудовано новий цех покрівельного листа з рідкого чавуну, продукція якого відправлялася на підприємства Москви, Ленінграда, Махачкала, Одеси, Києва та інших промислових центрів. Для комбінату продовольчих товарів устаткування надходило з Києва, Донецька, Сум, Миколаєва, Воронежа, Орла, Горького, Ставрополя, Новоросійська, Тбілісі, Батумі. Протягом 1955—1957 рр. було реконструйовано 8 цехів комбінату, а згодом побудовано новий корпус. Значно розширено плодоконсервний завод. Сюди надходили машини, виготовлені в Полтаві, Дніпропетровську, Одесі, Куйбишеві. Реконструйований був маслоробний завод. У 1955 році стало до ладу нове підприємство — «Міжколгоспбуд». Високий рівень технічного оснащення промислових підприємств забезпечив матеріальну основу зростання продуктивності праці.

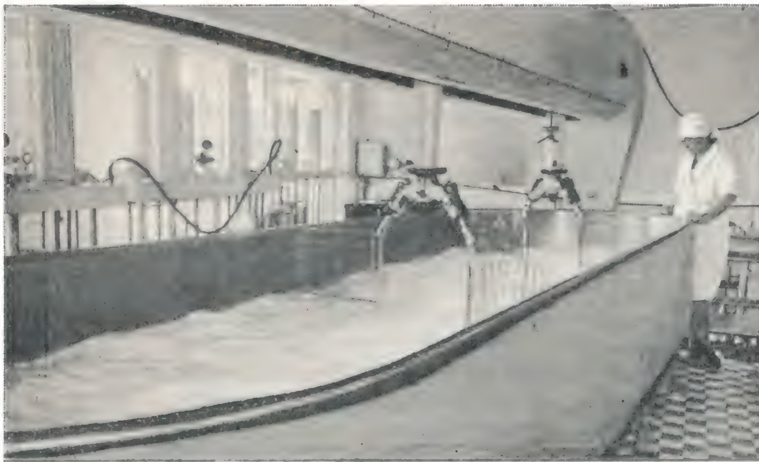
У зв'язку із збільшенням кількості населення та швидким розвитком промисловості рішенням виконкому Київської обласної Ради депутатів трудящих від 5 жовтня 1957 року Таращу віднесено до категорії міст районного підпорядкування.

Партійна організація міста провела велику роботу серед трудящих, мобілізуючи їх на освоєння новітньої техніки, підвищення своєї кваліфікації, на боротьбу за режим економії, за виконання і перевиконання виробничих завдань. Широко розгорнулося соціалістичне змагання між промисловими підприємствами Таращі на честь 40-річчя Великого Жовтня. Попереду йшов колектив міжрайонної майстерні капітального ремонту, який достроково, за 9 місяців, виконав план 1957 року. Тут не було жодного робітника, який би не виконував виробничих завдань. Вийшли в ряди передових колективи комбінату продовольчих товарів, промкомбінату, плодоконсервного заводу та ін. Досягли успіхів і механізатори Таращанської МТС. За високі показники в роботі 27 чоловік нагороджені орденами й медалями Союзу РСР, серед них орденом Леніна — комбайнери М. Ф. Краснопольський та І. Т. Гарбар, який ще в 1951 році відзначений орденом Трудового Червоного Прапора.

Колишні приміські сільськогосподарські артілі в 1958 році об'єдналися з сусідніми: «Третій вирішальний» — з колгоспом ім. Кірова (с. Кирдани), ім. Будьонного — з колгоспом ім. Боженка (с. Лісовичі).

---

[1] Газ. «Голос колгоспника» (Тараща), 27 грудня 1944 р.

В одному з цехів Таращанського сирзаводу. 1969 р.

Ще більших успіхів на всіх ділянках господарства добилися трудящі міста в наступні роки. Таращанська РТС, до якої в 1959 році ввійшла міжрайонна майстерня капітального ремонту, в 1960 році зайняла перше місце серед колективів ремонтно-технічних станцій України. Наступного року РТС була реорганізована в районне об'єднання «Сільгосптехніки». За дострокове виконання плану 1963 року колектив цього підприємства завоював перехідний Червоний прапор Ради Міністрів УРСР і Української республіканської Ради профспілок. Значно перевиконували виробничі завдання в роки семирічки колективи промкомбінату, плодоконсервного і маслозаводу, комбінату продовольчих товарів та інші.

На підприємствах міста поширився рух за комуністичну працю. На 1 січня 1964 року звання колективу комуністичної праці було надано консервному цеху плодоконсервного заводу і електротехнічному цеху «Сільгосптехніки». Боролися за нього ще 8 цехових колективів. 186 кращих виробничників стали ударниками комуністичної праці, слюсар «Сільгосптехніки» І. Я. Орличенко в 1966 році нагороджений орденом Леніна. Включившись у соціалістичне змагання на честь 50-річчя Радянської влади і 100-річчя з дня народження В. І. Леніна, трудівники міста добилися нових виробничих успіхів. План 1967—1969 рр. всі підприємства виконали достроково.

У 1970 році валова продукція промисловості перевищила 10 млн. крб. Дві третини її припадає на харчову промисловість. Найбільшим з підприємств цієї галузі є сирзавод, створений на базі маслозаводу. В 1964 році споруджено нові цехи. Завод спеціалізується на виробництві сиру типу «Російський». У 1970 році він виробив 354 тонни сиру, 418 тонн вершкового масла та багато іншої молочної продукції — всього на суму 3731 тис. крб. Завжди високоякісну продукцію дає З. Я. Туркіна — ветеран заводу, змінний майстер-сировар. Новий метод зберігання сиру запровадила помічник майстра Ж. Т. Похилюк. Це вивільнило чотирьох робітників і дало велику економію виробництву.

Далеко за межами Таращі відомий плодоконсервний завод. Щороку він випускає продукції на суму близько 900 тис. крб., яка реалізується в багатьох республіках СРСР, а також експортується в Японію, Польщу, Чехословаччину. Всі 5 цехів заводу завоювали почесне звання колективу комуністичної праці. 25 років самовіддано трудяться тут ударники комуністичної праці О. Д. Кустовська, М. К. Литовченко, М. М. Самченко та інші.

Значним підприємством є Таращанський комбінат продовольчих товарів, який випускає кондитерські вироби, вина, безалкогольні напої, борошно, крупи, олію. В 1970 році він виробив продукції на 1156 тис. карбованців.

Набагато розширилося районне об'єднання «Сільгосптехніки». Воно має цехи ливарний, механічний, електротехнічний, тракторний, автомобільний і цех виробництва соломорізок. У 1967 році були споруджені нові виробничі корпуси. Валова продукція майстерень «Сільгосптехніки» в 1970 році становила 1666 тис. крб., або 13,5 проц. валової продукції промисловості Таращі.

У місті працюють також меблева фабрика, створена в 1964 році на базі райпромкомбінату, та побутовий комбінат, організований в 1960 році в результаті об'єднання промартілей «Чоботар», «Швейкооп» та артілі інвалідів ім. XVIII-річчя Жовтня. Побутовий комбінат має кілька майстерень в місті і 22 філії в селах району.

Таращa — один із найбільших центрів рибного господарства області. Тут міститься племінний рибний пункт Українського науково-дослідного інституту рибництва та рибне господарство Київського рибтресту. Таращанський район, у якому зосереджена п'ята частина водоймищ Київщини, дає 40—45 проц. риби, що вирощується в області.

Район посідає перше місце в області по розвитку птахівництва. В Таращі розташована міжколгоспна інкубаційно-птахівнича станція, яка постачає племінну птицю колгоспам не тільки Таращанського, а й інших районів. Щороку вона дає півмільйона птахомолодняка. В 1971 році буде закінчено спорудження нового виробничого комплексу, після чого потужність її зросте вдвічі. Станція посідає перше місце в області, рік у рік вона учасник Виставки досягнень народного господарства СРСР, неодноразово була відзначена дипломами виставки. Очолює станцію тридцятитисячник, полковник у відставці А. З. Мінецький, нагороджений 30 орденами і медалями, в т. ч. орденом Червоного Прапора, орденом Трудового Червоного Прапора, 4 орденами і 6 медалями ПНР.

У Таращі знаходиться опорний пункт Українського науково-дослідного інституту економіки сільського господарства, який на матеріалах району провадить наукову роботу в галузі міжколгоспної і внутрігосподарської спеціалізації, а також механізації та електрифікації сільського господарства.

Роки семирічки і восьмої п'ятирічки були знаменними для хліборобів Таращанського району. Партійна організація мобілізувала колгоспне селянство на підвищення продуктивності праці в сільському господарстві, за що район неодноразово був занесений на обласну Дошку пошани. Особливо помітні зрушення відбулися після березневого (1965 р.) Пленуму ЦК КПРС. За високі показники в розвитку сільськогосподарського виробництва в 1965 році велика група працівників сільського господарства району була нагороджена орденами й медалями Союзу РСР, а тодішньому першому секретарю Таращанського РК КП України І. Є. Пилипенку присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці. У 1968 та 1969 роках за вирощування високих урожаїв зернових культур район двічі завойовував перехідний Червоний прапор Ради Міністрів СРСР і ВЦРПС, а в 1970 році за високі врожаї цукрових буряків — перехідний Червоний прапор Київського обкому КП України і обласної Ради депутатів трудящих. Йому присвоєно почесне звання району високої культури землеробства. За успіхи, досягнуті в розвитку сільського господарства і промисловості в роки восьмої п'ятирічки, 188 передовиків виробництва району нагороджені орденами й медалями СРСР. Перший секретар РК КП України І. Т. Душко був удостоєний честі представляти партійну організацію передового району на XXIV з'їзді КПРС.

З розвитком народного господарства росла і впорядковувалася Таращa. Зріс житловий фонд. На кінець 1970 року він налічував 390 комунальних квартир. Протягом 1960—1970 рр. споруджено близько 500 індивідуальних будинків за типовими проектами. У місті побудовано ресторан, готель, лазню, перукарні. Велику роль у розгортанні капітального і житлового будівництва відіграє організація «Міжколгоспбуд», підприємства якої щороку виробляють близько 4 млн. штук цегли і 650 куб. метрів збірного залізобетону. В 1954 році було прокладено лише перші метри водопроводу, а 1970 року довжина його магістральної мережі становила вже 11,2 км. Широко ввійшов у побут газ. Більш як половину квартир у місті газифіковано. Всі центральні вулиці заасфальтовані,

Пам'ятник В. І. Леніну в м. Таращі. 1969 р.

Заняття в Таращанському технікумі механізації та електрифікації сільського господарства. 1969 р.

а на околицях — забруковані. На них встановлені люмінесцентні світильники, розбиті клумби і газони, посаджені декоративні й фруктові дерева. Ще в 1957 році закладено два нові парки — на вулицях Паризької комуни та Богдана Хмельницького. Прикрасою міста є також парк «Таращанка», створений за допомогою працівників ботанічного саду Академії наук УРСР. Тут росте понад 500 видів найрізноманітніших порід дерев, багато з них — «переселенці» з Америки, Африки, Азії. В 1965 році в Таращі відкрито пам'ятник В. І. Леніну. На кошти громадськості споруджено пам'ятник радянським воїнам, що загинули в боях за визволення міста від фашистських загарбників.

Зросла мережа медичних закладів. 1957 року відкрито дитячу лікарню на 25 ліжок, 1969 року — нову районну поліклініку з кабінетами, обладнаними новітньою апаратурою. Розширено районну лікарню. Всього лікувальні заклади міста налічують 310 ліжок. У них працюють 48 медичних працівників з вищою та 150 з середньою спеціальною освітою, з них 37 удостоєні урядових нагород, у т. ч. головний лікар району В. Й. Лебедєва нагороджена орденом Леніна.

Значного розвитку досягли народна освіта і культура. В 1970/71 навчальному році в Таращі працювало 2 середні, 2 восьмирічні і початкова та середня заочна школи, в яких навчалося 2370 дітей, а також технікум механізації та електрифікації сільського господарства, де налічувалося 1090 учнів. У 1959 році відкрито музичну школу-семирічку. У навчальних закладах міста працює 189 учителів, з них 38 — відмінники народної освіти УРСР, а вчителька середньої школи № 1 Т. О. Левковцева, завідуючий районним відділом народної освіти П. М. Трохименко та директор школи-інтернату Р. П. Петренко удостоєні звання заслуженого вчителя УРСР і нагороджені медаллю ім. Макаренка. Понад 400 дітей відвідують художні й технічні гуртки Таращанського палацу піонерів та гуртки при районній станції юних натуралістів.

Цікава і змістовна робота щодо виховання молоді на бойових традиціях таращанців проводиться в середній школі № 1. Юні слідопити цієї школи вивчають історію свого міста і району, бойовий шлях легендарного Таращанського полку в роки громадянської та Великої Вітчизняної воєн. Вони розшукали багатьох колишніх бійців-таращанців, організовують зустрічі з ними, листуються. Піонерській дружині школи присвоєно ім'я Таращанського полку.

З культурно-освітніх закладів у місті працюють 4 масові бібліотеки з книжковим фондом 76 100 томів, районний будинок культури, 2 робітничі клуби, при яких діють гуртки художньої самодіяльності. 1960 року відкрито широкоекранний кінотеатр на 350 місць. Завдяки спорудженому в 1961 році ретранслятору Тараща приймає телевізійні передачі. До трудящих міста часто приїжджають артисти з Києва, Москви. Гордістю таращанців є відкритий в 1965 році історико-краєзнавчий музей, що працює на громадських засадах. Значна частина експонатів зібрана юними слідопитами і краєзнавцями.

Багата таращанська земля. Щедра вона і на чудових людей. У Таращі народилися І. П. Новицький (1844—1900) — український історик і етнограф, К. І. Шуляківський — член київського «Союзу боротьби за визволення робітничого класу», який присвятив своє життя революційній роботі; Р. Лучанська — член партії

з 1915 року, активна учасниця революційного підпілля в Києві та Одесі в роки громадянської війни. Звідси родом А. П. Ніколаєв — український радянський вчений, дійсний член Академії медичних наук СРСР; А. П. Александров — видатний радянський фізик, академік, Герой Соціалістичної Праці, лауреат Ленінської і Державної премій; брати Долицькі — активні борці за Радянську владу в роки громадянської війни, сьогодні — радянські вчені: Яків Ілліч — професор, доктор геолого-мінералогічних наук і Юхим Ілліч — професор, доктор філологічних наук; відомий російський радянський композитор В.М. Юровський; український радянський критик і літературознавець Ю. С. Бурляй. У Таращі народився О. Є. Златоцвєтов — генерал-лейтенант авіації, учасник громадянської війни в Іспанії, видатний полководець Червоної Армії в роки Великої Вітчизняної війни. В 1930—1935 рр. у Таращі на журналістській і комсомольській роботі працював В. Ф. Нужний, тепер — заслужений працівник культури УРСР, заступник голови правління республіканського товариства «Знання».

Рік у рік розквітає і хорошіє Тараща — місто з славними революційними і трудовими традиціями. На прикладі її розвитку яскраво видно, які великі перетворення відбулися в нашій країні за роки Радянської влади.

Л. Г. КОЗЛОВСЬКА, І. З. ПІЛЬКЕВИЧ

КІВШУВАТА

Ківшувата — село, центр сільської Ради, розташоване над річкою Кислівкою, притокою Росі, за 13 км від Таращі. Відстань до залізничної станції Ольшаниця — 37 км. Населення — 3066 чоловік. Сільраді підпорядковане с. Маковецьке.

Біля Ківшуватої є два кургани скіфського часу — Безіменний та Подолячка (V—IV ст. до н. е.). У похованнях виявлено залізний панцир, наконечники списів, вудила та 38 бронзових стріл, а також 38 прикрас із бронзи у вигляді голівок тварин і птахів. Крім того, в селі знайдено римські монети (II ст. н. е.), одна з яких карбована у Верхній Мезії[1]. Поблизу села є залишки городища Київської Русі.

Окремі вчені відносять заснування Ківшуватої до часів монголо-татарської навали (XIII ст.), посилаючись на походження назви («Кіш» — по-татарському «стан»). Існує також твердження, що село засноване запорізькими козаками[2]. В історичних документах першої половини XV ст. місцевість, на якій розташована Ківшувата, згадується як урочище Бовкун, де жителі Білоцерківщини займалися бортництвом і полюванням[3]. Наприкінці XVI — в першій половині XVII ст. поселенням володіли польські магнати Островські, Чернишевичі та ін. Після Білоцерківського договору 1651 року польський король видав грамоти на володіння Ківшуватою спочатку С. Млодецькому (1651 р.), а потім І. Ярошинському (1653 р.). Але у зв'язку з визвольною війною українського народу вони лишилися номінальними власниками.

Селяни Ківшуватої не визнавали польсько-шляхетської влади. Частина з них приєдналася до війська Богдана Хмельницького. В селі зберігалися пищалі, а також значні запаси свинцю, пороху, ядер, куль тощо. В січні 1654 року жителі прийняли присягу на вірність Російській державі. Того ж року Ківшувату разом з іншими містечками і селами пожалував російський цар генеральному писареві Запорізького війська І. Виговському[4]. Однак Правобережна Україна залишилася під владою шляхетської Польщі, і король Ян Казимир 1660 року передав Ківшувату в ленне володіння магнатам Млодецьким. Крім Ківшуватої, вони одержали 12 сіл і 33 147 деся-

---

[1] В. Б. Антонович. Археологическая карта Киевской губернии, стор. 75.
[2] Л. Похилевич. Сказания о населенных местностях Киевской губернии, стор. 419, 420.
[3] Słownik geograficzny Królestwa Polskiego, t. 4. Warszawa, 1883, стор. 486.
[4] І. П. Крип'якевич. Богдан Хмельницький, стор. 279.

тин землі, в т. ч. 5600 десятин лісу[1]. Підлеглі мусили виконувати різні феодальні повинності і відробляти панщину, яку власники маєтків весь час намагалися збільшити. Соціальний гніт поєднувався з національним. Тому, коли наприкінці XVII ст. на Правобережжі розгорнулася визвольна боротьба проти польської шляхти на чолі з С. Палієм, населення Ківшуватої взяло в ній участь. Повстанці зруйнували замок Млодецького і розправилися з його володарем[2].

На початку XVIII ст. Ківшувата була сотенним містечком і перебувала під владою козацької старшини. В складі Фастівського полку козаки села брали участь у Полтавській битві 1709 року. Але після Прутського миру (1711 р.) Ківшувата залишилась під владою Польщі. Панський гніт і сваволя викликали нову хвилю антифеодальної боротьби, яка особливо посилилась під час гайдамацького руху. У 1734 році жителі Ківшуватої знову розгромили маєток. Під час Коліївщини в 1768 році перелякана шляхта повтікала із сіл Ківшуватського ключа. Повстанці зруйнували маєтки, а тих панів, хто потрапив до їх рук, повбивали.

Після возз'єднання з Росією Ківшувата ввійшла до П'ятигірського, а з 1800 року — до Таращанського повіту. Село лишилось у власності Млодецьких. 1841 року тут було 872 ревізькі душі кріпаків і 549 осіб інших станів. Кріпацький двір мав відробляти панщину по 2 чоловічі і 2 жіночі дні на тиждень, по 12 літніх та 12 шарваркових, по 4 дні на гуральні, по 3 чоловічі дні в млині і, крім того, вивезти по 4 хури дров на рік. У середині XIX ст., коли все більшого розвитку набували товарно-грошові відносини, частина відробіткових повинностей замінювалася грошовою рентою. Так, замість роботи на будівництві доріг кріпак, що мав тягло, платив 1 крб. 95 коп., піший — 1 крб.[3] На цикорній фабриці Млодецьких, валова продукція якої в 1847 році становила 400 крб. сріблом, працювали кріпаки і наймані робітники. Денний заробіток дорослих робітників не перевищував 15 коп., підлітків — 10 коп. Жителі, вільні від кріпосної залежності, займалися головним чином торгівлею. Річний товарооборот торгів, які відбувалися кожні 2 тижні, в 1846 році дорівнював 3350 крб. сріблом[4].

Становище кріпаків було надзвичайно тяжке. Вони не мали ніяких прав. Крім того, поміщик під усякими приводами збільшував панщину і зменшував селянські наділи. Серед селян наростало невдоволення, яке вилилось у відкритий виступ під час Київської козаччини в 1855 році. Кріпаки відмовилися виконувати панщину, складали списки «козаків», вважаючи себе вільними. 26 березня 1855 року близько 200 селян Ківшуватої, Кислівки і Степка, зібравшись у Ківшуватій, погрожували виступити проти «дворян». Переляканий Млодецький поспішив до Таращі по допомогу. В село прибула комісія. Селяни «заспокоїлися», але, як вони казали, до «певного часу», щоб при першій нагоді знову повстати проти поміщиків[5].

За період від інвентарної реформи 1847 року до 1861 року Млодецький відібрав у селян Ківшуватої 953 десятини орної землі і сіножатей. За станом на 1 червня 1862 року в користуванні 377 селянських дворів залишалося 2268 десятин землі. Згідно з викупним актом, складеним у 1866 році, селяни Ківшуватої мали викупити 3265 десятин. Сюди входили також непридатні землі, левади, вигони та інші неужитки, які поміщик примусив їх викупляти. Ринкова вартість цих земель дорівнювала 59 653 крб. 50 коп. Починаючи з 1863 року, селяни повинні були сплачувати протягом 49 років по 3579 крб. 79 коп. кожного року. Отже, земля їм коштувала 175 381 крб. 29 коп., що майже втричі перевищувало її реальну вартість[6].

Обурені грабіжницькою реформою, селяни відмовлялися виконувати повинності і навіть не корилися місцевим властям[7].

---

[1] Статистическое описание Киевской губернии, ч. 2, стор. 434, 435.
[2] Słownik geograficzny Królestwa Polskiego, t. 4, стор. 488.
[3] Київський облдержархів, ф. 11, оп. 1, спр. 35, арк. 25, 26.
[4] Статистическое описание Киевской губернии, ч. 1, стор. 476; ч. 3, стор. 4, 5, 222, 223.
[5] С. Шамрай. Київська козаччина 1855 року, стор. 71.
[6] Київський облдержархів, ф. 4, оп. 99, спр. 1057, арк. 6, 38, 131.
[7] Отмена крепостного права на Украине, стор. 190.

Реформа 1861 року не внесла істотних змін в економічне становище селян. Ті з них, хто одержав невеликі клаптики землі, мусили йти в кабалу до того ж поміщика. В результаті дроблення наділів зростала кількість малоземельних селян. У 1900 році у Ківшуватій було 4300 десятин землі, з яких 952 належало графу В. І. Млодецькому, 81 — церкві, 3267 — селянам. Графський маєток став справжнім капіталістичним господарством. Земля здавалася в оренду. Обробляли її наймані сільськогосподарські робітники. Тут запроваджувалася чотирипільна система, тоді як у селянських господарствах — трипільна.

У пореформений період, особливо на початку XX ст., відбувався інтенсивний процес розшарування селян. У 1912 році переважна більшість господарств Ківшуватої зовсім не мала землі або володіла незначними наділами. Так, із 875 господарств 467 мали до 3 десятин. Цим господарствам належало трохи більше землі, ніж 28 найзаможнішим. Малоземельні і безземельні селяни мусили йти в найми до поміщиків і куркулів, частина їх шукала заробітку в промислових центрах або у великих поміщицьких економіях.

Багато чого навчилися ті селяни, що ходили на заробітки. Вони дедалі більше розуміли, що одержати землю і визволитися з-під гніту поміщиків можна тільки в союзі з робітничим класом. Пробудженню класової свідомості трудового селянства наприкінці XIX ст. сприяли прокламації київського «Союзу боротьби за визволення робітничого класу». Приносив їх у село колишній студент Новоолександрійського сільськогосподарського інституту М. Меленевський, який жив у с. Федюківці під негласним наглядом поліції. Незабаром його заарештували і вислали у Вологодську губернію[1].

Відкрито виступили селяни Ківшуватої проти поміщика в роки першої російської революції. 19 травня 1905 року вони оголосили страйк, розігнали всіх службовців маєтку Млодецького і орендарів, наступного дня арештували прикажчиків та економа. Страйкарі мали намір розподілити поміщицьку землю[2]. Власті терміново послали в село підрозділ драгунів, які жорстоко розправилися з селянами. Але виступи не припинилися. Наприкінці 1905 — на початку 1906 року в Ківшуватій відбувалися сходи селян. Організатором їх був учитель з Черкаського повіту П. М. Григоренко. Він роз'яснював справжню суть маніфесту 17 жовтня, закликав селян не сплачувати податків, не підкорятися царським властям, забрати землю у поміщиків силою. Наприкінці 1906 року П. М. Григоренка разом з багатьма селянами арештували[3]. У Ківшувату було введено військовий загін. Проте незадоволення серед селян тривало, про що у квітні 1913 року таращанський повітовий справник повідомляв київського губернатора.

Напередодні першої світової війни із промислових підприємств у селі діяли паровий млин і пивоварний завод. Власті мало дбали про охорону здоров'я населення. З медичних закладів у Ківшуватій були аптека і земська лікарня, де працювали лікар, 3 фельдшери та акушерка. Лікарня обслуговувала 11 сіл. Тимчасом пан Млодецький мав домашнього лікаря. На низькому рівні була й народна освіта. Однокласна і двокласна церковнопарафіяльні школи не могли охопити всіх дітей шкільного віку. В однокласній школі навчання тривало три роки і після екзаменів лише хлопчики могли вступити до двокласної школи, бо дівчаток не приймали.

Страшним тягарем на плечі трудящих Ківшуватої лягла імперіалістична війна. Не вистачало тягла і робочої сили, скоротилися посіви. Селяни розорялись і дедалі більше попадали в куркульську кабалу. Тому Лютневу буржуазно-демократичну революцію зустріли з надією, що закінчиться війна і вони одержать землю. Біднота відмовлялась обробляти поміщицькі землі, а влітку самовільно скосила і забрала хліб з панських ланів.

---

[1] Київський облдержархів, ф. 2, оп. 215, спр. 315, арк. 8, 10, 19, 31.

[2] Наукові записки Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка, т. 13, вип. 10. К, 1954, стор. 85.

[3] Київський облдержархів, ф. 2, оп. 222, спр. 125, арк. 1, 2, 9, 17, 37, 39.

Боротьбу за встановлення Радянської влади у Ківшуватій після перемоги Жовтневої революції очолили прибулі сюди матроси Балтійського і Чорноморського флотів комуніст П. С. Григоренко, К. Донченко і А. Ю. Федченко. Організований ними в листопаді 1917 року селянський комітет взяв під контроль Ківшуватський маєток і приступив до управління ним. Але наприкінці 1917 року куркулі підступно з-за рогу вбили К. Донченка. В січні 1918 року, коли влада в Таращанському повіті перейшла до рук ревкому, селяни Ківшуватої вигнали економа, землю поміщика почали ділити між безземельними і малоземельними. До складу комісії по розподілу панської землі та майна ввійшли А. Ю. Федченко, М. Маковецький, П. Н. Федченко, Г. Д. Яковина, а також П. С. Григоренко, який пізніше очолив повітову земельну комісію.

У березні 1918 року в Ківшувату вступили кайзерівські війська. Слідом за ними в село повернувся панський економ, який вчинив екзекуцію над селянами за конфісковані землю і майно. Один з куркулів водив німців і гайдамаків по хатах, вказував, хто брав участь у розподілі панського майна. «Винуватців» садовили в діжку, набиту цвяхами, били нагайками, палили їхні хати. Окупанти грабували господарства селян, награбоване вивозили з села. П. С. Григоренка арештували і кинули до таращанської тюрми. У квітні партизанський загін визволив його разом з іншими в'язнями.

Жителі Ківшуватої брали активну участь у боротьбі проти німецьких загарбників та гетьманців. 12 червня 1918 року вони вигнали з села окупантів та гетьманську варту і влилися в повстанські загони, які повели наступ на Таращу[1]. Через Ківшувату на початку серпня учасники Таращанського повстання виходили з німецького оточення. Наприкінці листопада 1918 року в селі було відновлено Радянську владу, але вже в грудні його захопили війська Директорії. У березні 1919 року червоні частини визволили село. Знову почали діяти місцеві органи Радянської влади. До серпня в усіх селах волості створено комбіди[2]. Дальше розгортання радянського будівництва перервав наступ денікінців, які наприкінці серпня зайняли Ківшувату. Визволила її на початку січня 1920 року 2-а Таращанська бригада. В Ківшуватій був організований волревком, який повів рішучу боротьбу з бандами і націоналістичними елементами, що активізувалися.

На початку травня 1920 року село окупували білополяки. Але наприкінці травня радянські війська групи Й. Е. Якіра вигнали загарбників. Знову почали діяти органи Радянської влади. Вже на початку серпня у Ківшуватській волості було створено 14 сільських ревкомів і 13 комнезамів. Ківшуватський волревком очолив комуніст з 1917 року С. М. Винарський, уродженець с. Василихи[3]. Ревкоми разом з комнезамами проводили у волості продрозверстку, перерозподіл землі, допомагали селянам налагоджувати господарство, забезпечували всеобуч.

Працювати доводилось у тяжких умовах. У другій половині 1920 року посилилися нальоти куркульсько-петлюрівських банд на Ківшувату. Вони вбивали і грабували селян, намагалися зірвати виконання продрозверстки. Так, наприкінці серпня бандити напали на село, вбили 6 і поранили 20 жителів[4]. У грудні банди українських буржуазних націоналістів, що мали на озброєнні дві гармати, повели наступ на Ківшувату, де перебувала одна із груп особливого продполку. На допомогу ківшуватцям прийшли радянські війська 56-ї дивізії, які змусили бандитів відступити[5].

В організації трудящих Ківшуватської волості на боротьбу з бандитизмом велика заслуга належить партосередку, створеному в 1920 році. Очолював його К. В. Бондаренко, а з 1921 року — Басов (у 1923 році загинув від рук куркулів).

---

[1] Киевщина в годы гражданской войны и иностранной военной интервенции, стор. 44.
[2] Газ. «Красная Армия», 23 серпня 1919 р.
[3] Київський облдержархів, ф. Р-1, оп. 1, спр. 138, арк. 103, 119.
[4] АІІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 5, спр. 171, арк. 50, 55.
[5] Київський облдержархів, ф. Р-1, оп. 1, спр. 104, арк. 43.

Мітинг, присвячений першому виходу в поле у колгоспі ім. Леніна, с. Кившувата. 1930 р.

Комуністи разом з членами комнезаму створили загони самооборони, які допомагали ківшуватській міліції і частинам радянських військ громити банди куркулів, охороняти зсипні пункти, Лучанський цукровий завод. Велику допомогу подавали населенню бійці кавалерійської бригади Г. І. Котовського, яка стояла тут у січні — квітні 1921 року[1].

Після переможного завершення громадянської війни, у першій половині 1921 року в Ківшуватій було обрано сільську Раду і волосний виконавчий комітет Рад робітничих, селянських і червоноармійських депутатів, головою якого став К. В. Бондаренко. Розгорнув діяльність райком партії[2]. 1924 року в селі виник комсомольський осередок. У 1925 році на першій районній комсомольській конференції був створений Ківшуватський райком комсомолу, секретарем обрали Ф. Д. Панасенка. До складу бюро входив О. С. Левада — нині відомий український письменник. У 1924 році виникла піонерська організація.

Уже в перші роки мирного будівництва в селі організувалися сільськогосподарські кооперативи: в 1922 році — «Хвиля» на чолі з І. А. Бучинським та «Комашня» на чолі з У. М. Івашиною. Того ж року виникли ще 3 кооперативи: «Рій», «Червоний хутір» і «Роща»[3], а в 1926 році — лісомеліоративне і меліоративне товариства.

Значну увагу місцеві органи влади приділяли охороні здоров'я трудящих. У селі відбудували лікарню на 16 ліжок. Почала діяти аптека. Сталися зміни і в галузі освіти й культури. 1926 року в Ківшуватій працювали початкова й семирічна школи, сельбуд, бібліотека, народний театр, яким керував учитель, ветеран народної освіти А. І. Дідик. Для ліквідації неписьменності були створені спеціальні гуртки, де заняття проводили комсомольці та учні старших класів семирічної школи.

1929 рік був роком масової колективізації в селі. Тут організувалися колгоспи ім. Шевченка, ім. Петровського і ТСОЗ, а в лютому 1930 року колгоспи об'єдналися в один — ім. Леніна. Очолив його І. Л. Циганенко. Це було велике господарство, в якому на 1 травня 1930 року налічувалося 726 дворів і 2987 га землі, в т. ч. 2691 га орної. Колгосп мав тваринницькі ферми на 35 корів і 106 свиней, птахоферму, 8 інкубаторів, пасіку, 60 га ставків. Працювали 2 млини, олійниця, просорушка. В господарстві було 344 робочих коней і 2 трактори, перший з яких — «фордзон» подарували київські робітники-шефи ще кооперативу «Комашня». Другий трактор колгосп одержав у 1930 році із Ленінграда від шефів — моряків Балтійського флоту[4].

Радісною для колгоспників Ківшуватої була весна 1930 року. 24 березня в селі відбувся багатолюдний мітинг, присвячений початку весняної посівної кампанії, на який приїхали представники колгоспів не тільки навколишніх сіл, а й Уманського округу. Наступного дня всі колгоспники вийшли в поле. Дружно і організовано проходили польові роботи. І хоча куркулі Ківшуватої і сусідніх сіл намагалися зірвати сівбу, артіль ім. Леніна закінчила посівну кампанію першою в районі.

Велику роль в успішному проведенні колективізації в Ківшуватій і в економічному зміцненні артілі відіграла партійна організація села. Колгосп ім. Леніна

---

[1] Г. И. Котовский. Документы и материалы, стор. 295, 318, 327.
[2] З 1923 до 1930 року Ківшувата була районним центром.
[3] Київський облдержархів, ф. Р-349, оп. 1, спр. 1714, арк. 57, 58, 62.
[4] АІІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 10, спр. 798, арк. 140, 141; спр. 67, арк. 2.

став центром міжсільського колгоспного куща, який об'єднував у 1930 році сільськогосподарські артілі семи сіл із загальною площею землі 15 тис. га. Через міжколгоспний кущ парторганізація артілі ім. Леніна впливала на хід колективізації в інших селах, які не мали ще своїх партосередків. В артілі, як передовій у районі, була організована виставка для популяризації серед бідняцько-середняцьких мас економічних та культурних досягнень колгоспного будівництва[1].

Активну участь у громадському та виробничому житті села бравКівшуватський осередок ЛКСМУ, який в 1927 році налічував 35 чоловік. Комсомольці створили на фермах і в бригадах ударні групи. Влітку 1930 року з ініціативи осередку розгорнулося соціалістичне змагання за кращий обробіток цукрових буряків, у яке включилися близько 300 дівчат.

Значну допомогу колгоспу подала організована 1932 рокуКівшуватська МТС. В зону її обслуговування входили 25 колгоспів. Спочатку тут було лише 20 тракторів, у 1933 році — вже 52 трактори, 7 автомашин, 2 локомобілі, 7 снопов'язалок. У 1934 році одержано перший комбайн. А напередодні Великої Вітчизняної війни, в 1939—1940 рр., вона мала 15 комбайнів, 89 тракторів та іншу сільськогосподарську техніку[2]. В МТС працювало 130 трактористів, 30 комбайнерів, 33 інші спеціалісти. Кращі з них — токар Є. Н. Ясеновий, механік М. І. Бурч, трактористи Н. Бондар та Я. М. Карпенко були учасниками Всесоюзної сільськогосподарської виставки, а стахановець, бригадир тракторної бригади В. С. Луценко нагороджений орденом «Знак Пошани».

Колгоспники працювали з великим ентузіазмом. На заклик І Всесоюзного з'їзду колгоспників-ударників розгорнулося соціалістичне змагання між бригадами і ланками. 320 колгоспників оголосили себе ударниками першої весни другої п'ятирічки. Високих виробничих показників добились у 1935 році бригади делегата II Всесоюзного з'їзду колгоспників-ударників П. П. Пильгуна та делегата з'їзду колгоспників Київщини Г. Ф. Яковини.

Гаряче підтримали дівчата-комсомолкиКівшуватої рух п'ятисотенниць. У 1936 році це високе звання виборювали 12 ланок. Найвищий у колгоспі врожай цукрових буряків — по 510 цнт з гектара одержала ланка А. Б. Рибалко. Комсомолки виступили застрільниками змагання доярок-тритисячниць. У 1937 році колгосп одержав у середньому по 2500 літрів молока на кожну фуражну корову, а доярки Д. Голобородько та С. Пильгун надоїли по 3000—3100 літрів.

Високі виробничі показники мали й рільничі бригади. Середня врожайність зернових у 1937 році становила: жита — 19,3 цнт, пшениці — 22,1 цнт з гектара. Грошові доходи колгоспу перевищили мільйон карбованців. Це був перший у районі колгосп-мільйонер. Навесні 1938 року на базі колгоспу ім. Леніна організували два колгоспи: ім. Леніна, земельні угіддя якого становили 2439,8 га та ім. Сталіна, що мав 2545,2 га землі. В 1939 році обидва колгоспи були учасниками Всесоюзної сільськогосподарської виставки і відзначені преміями.

Певні зміни сталися і в галузі культури. Напередодні Великої Вітчизняної війни вКівшуватій діяли середня і неповна середня школи, середня школа для дорослих, в яких налічувалося 900 учнів і 40 учителів, робітфак Київського ветеринарного інституту і педшкола; понад 80 юнаків і дівчат навчалися в інститутах і технікумах. У селі працювали 2 клуби, бібліотека, радіовузол.

Коли почалася Велика Вітчизняна війна, уКівшуватій все було підпорядковано допомозі фронту і збереженню матеріальних цінностей. Худобу і частину сільськогосподарської техніки евакуювали, решту машин і механізмів розібрали і заховали. 23 липня 1941 року фашисти захопили село і почали встановлювати «новий порядок». Але радянські люди не схилилися перед ворогом. Секретар комсомольської

[1] АІІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 10, спр. 67, арк. 1; спр. 455, арк. 15.

[2] Київський облдержархів, ф. Р-354, оп. 1, спр. 2938, арк. 1, 12, 33, 40, 43; спр. 9079, арк. 37, 40, 45; спр. 9080, арк. 1.

організації Ківшуватої Т. Т. Глобенко, комсомолка О. А. Омельченко та інші вели підпільну роботу проти окупантів. Вони друкували і розповсюджували антифашистські листівки, переховували поранених радянських воїнів. У 1942 році вороги заарештували О. А. Омельченко та її товаришів і закатували, а Т. Т. Глобенка розстріляли в 1943 році. Від рук фашистів загинув і директор МТС Ф. Ф. Онопрієнко. Його схопили при спробі висадити в повітря автобазу. Та боротьба не припинялася. Жителі села підтримували зв'язок з партизанським загоном ім. Чапаєва, що діяв на території Таращанського району[1].

Середня школа в с. Ківшуватій. 1970 р.

На початку січня 1944 року частини Червоної Армії підійшли до Ківшуватої. Німецько-фашистські загарбники створили тут досить міцні укріплення, намагаючись будь-що затримати просування радянських військ. Після запеклого бою 7 січня воїни 167-ї стрілецької дивізії під командуванням генерал-лейтенанта С. Г. Трофименка визволили Ківшувату, але 14 січня гітлерівцям знову вдалося захопити її. Кілька днів точилися жорстокі бої. Тоді невеликий загін радянських солдатів на чолі з майором Лосєвим у ніч з 22 на 23 січня пішов в обхід села. На світанку він уже штурмував Ківшувату з тилу — там, де ворог не чекав цього. Загін діяв чітко, впевнено, блискавично[2]. 23 січня 1944 року о 5 годині ранку Ківшувата була остаточно визволена від німецько-фашистських загарбників. Ворог втратив до 300 солдат і офіцерів, багато бойової техніки. У братській могилі в центрі Ківшуватої поховано 94 радянських воїнів, які полягли смертю хоробрих у боях за село.

На фронтах війни мужньо билися з окупантами 640 ківшуватців, з них 291 загинув смертю хоробрих. За героїзм і відвагу, виявлені в боях з фашистськими загарбниками, 145 чоловік нагороджено орденами й медалями.

За період тимчасової окупації гітлерівці розстріляли, повісили або закатували 57 жителів села, 797 юнаків і дівчат вивезли до Німеччини. Відступаючи, фашисти зруйнували і спалили приміщення тваринницьких ферм, пограбували і частково зруйнували лікарню, школи та інші громадські будівлі[3].

Трудящі Ківшуватої всіляко допомагали фронту. Голова сільської Ради А. М. Винниченко вніс із своїх коштів на будівництво танкової колони «Таращанський колгоспник» 35 тис. крб., а Ф. С. Задорожний — 18 тис. крб.[4] Колгоспники вносили у фонд оборони гроші, цінні речі, зерно тощо. Партійна організація і сільрада спрямували всі зусилля трудящих Ківшуватої на відбудову господарства. Важко було в перші роки. Не вистачало реманенту, техніки, тягла, будівельних матеріалів, робочих рук. Тваринницькі ферми і житлові приміщення довелося зводити глинобитні, вкриті соломою. Додаткові труднощі викликала посуха 1946 року.

Велике значення для піднесення господарства артілей мали рішення вересневого (1953 р.) Пленуму ЦК КПРС. Хлібороби Ківшуватої провели відповідну роботу, щоб якнайповніше використати всі резерви для підвищення врожайності полів та продуктивності тваринництва. Вже в 1958 році вони виростили по 17,6 цнт зернових з гектара, в т. ч. 22,9 цнт озимої пшениці. Значно збільшилося виробництво молока і м'яса.

---

[1] Київський облпартархів, ф. 5, оп. 2/6, спр. 326, арк. 15, 102; спр. 100, арк. 43, 44.
[2] С. С. Смирнов. На войне. М., 1961, стор. 386, 387.
[3] Таращанський райдержархів, ф. 34, оп. 1, спр. 17, арк. 1; ф. 103, оп. 1, спр. 1, арк. 2.
[4] Газ. «Київська правда», 29 лютого 1944 р.

У 1958 році обидва колгоспи Ківшуватої об'єдналися в один — ім. Леніна. Господарство очолив досвідчений організатор, комуніст С. І. Оноприєнко. В 1960 році до колгоспу ім. Леніна приєдналася невелика артіль с. Луки.

Колгосп ім. В. І. Леніна — ініціатор змагання колгоспників і робітників радгоспів у роки семирічки за збільшення виробництва продукції тваринництва, за великий хліб. Натхнені рішеннями XXI з'їзду КПРС, врахувавши свої можливості, колгоспники вирішили виконати завдання семирічки за 5 років. Восени 1961 року вони звернулися до хліборобів республіки з закликом виконати семирічний план по валовому збору зерна в 1962 році. І це підвищене зобов'язання колгосп виконав. 1962 року він довів валовий збір зерна до 103,6 тис. цнт (завдання останнього року семирічки становило 73 тис. цнт) при середній врожайності зернових 31,3 цнт з гектара. Того ж року колгосп виконав і семирічний план виробництва м'яса. За досягнуті успіхи він був занесений на обласну Дошку пошани.

Обговоривши директиви XXIII з'їзду КПРС, трудівники артілі взяли зобов'язання завершити восьму п'ятирічку (1966—1970 рр.) за чотири роки. І свого слова вони з честю дотримали. Щорічно колгосп вирощує в середньому пшениці до 40 цнт з гектара, цукрових буряків — 400 цнт з гектара, виробляє в розрахунку на 100 га сільськогосподарських угідь понад 170 цнт м'яса і до 600 цнт молока. Все це дало можливість виконати план продажу державі сільськогосподарської продукції за восьму п'ятирічку по зерну на 147 проц., цукрових буряках — 135 проц., молоку— 145 проц. і м'ясу — 220 процентів.

Колгосп ім. Леніна — господарство високої культури землеробства і тваринництва. Він має 6289,7 га землі, в т. ч. 5715,6 га орної. В 1970 році машинно-тракторний парк налічував 80 тракторів, 47 комбайнів різних типів, 61 автомашину та багато іншої сільськогосподарської техніки. В господарстві працювало 230 електромоторів. Вартість основних засобів виробництва досягла 4,8 млн. крб. На 1 січня 1971 року на фермах колгоспу було 3935 голів великої рогатої худоби, 4511 свиней, 1350 овець. Виробничий напрям господарства — вирощування зернових культур та цукрових буряків і відгодівля великої рогатої худоби. Крім основних галузей, тут добре розвинуті кролівництво, рибництво та бджільництво. За продуктивністю ставкового господарства колгосп є одним з кращих у республіці. Висока товарність сільськогосподарської продукції забезпечила колгоспу ім. Леніна, починаючи з 1965 року, грошові доходи понад 3 млн. крб. щорічно, а в 1970 році вони становили 4,4 млн. крб. Це дає можливість відраховувати в неподільний фонд 550—700 тис. крб., у фонд оплати праці колгоспників — до 2 млн. карбованців.

Починаючи з 1965 року колгосп — постійний учасник Виставки досягнень народного господарства СРСР та Виставки передового досвіду в народному господарстві УРСР. 100 ківшуватських хліборобів удостоєні золотих, срібних та бронзових медалей виставок. На честь 50-річчя Великого Жовтня колгосп нагороджений пам'ятним Червоним прапором ЦК КПРС, Президії Верховної Ради СРСР, Ради Міністрів СРСР і ВЦРПС.

Боротьбою колгоспників за економічне зміцнення господарства керує партійна організація, яка в 1970 році налічувала 112 чоловік. Велику увагу вона приділяє, зокрема, розстановці і вихованню кадрів. Безпосередньо на виробництві працюють 75 проц. комуністів. Завдяки великій масово-політичній роботі партійної та комсомольської організацій підвищується ідейно-політичний рівень та ділова кваліфікація колгоспних кадрів, формується людина комуністичного майбутнього. В колгоспі 58 ударників і 3 бригади комуністичної праці. 29 чоловік за успіхи в сільськогосподарському виробництві нагороджені орденами і медалями Радянського Союзу, в т. ч. старший агроном І. А. Бугаєнко, доярки Г. А. Кривонос, З. К. Недужа, свинарка Л. З. Недужа — орденом Леніна, бригадир рільничої бригади А. О. Мусійчук, тракторист О. Ю. Тараненко, свинарка Н. А. Ясенова — орденом Жовтневої Революції; свинарка М. С. Красносільська і голова колгоспу С. І. Оноприєнко удостоєні звання Героя Соціалістичної Праці. С. І. Оноприєнко був делегатом

III Всесоюзного з'їзду колгоспників і XXIV з'їзду КП України. За перевиконання восьмого п'ятирічного плану продажу державі продуктів тваринництва колгосп нагороджено орденом Леніна.

Хлібороби Ківшуватої підтримують творчі зв'язки, обмінюються делегаціями з колгоспниками с. Молокового Ленінського району Московської області. Побували в Ківшуватій і делегації Краківського воєводства ПНР і НДР, які вивчали досвід ведення господарства, зокрема вирощування високих урожаїв цукрових буряків на основі комплексної механізації.

Визначною подією в житті трудящих Ківшуватої була проведена в листопаді 1969 року науково-теоретична конференція на честь 100-річчя з дня народження В. І. Леніна на тему «Втілення в життя ленінського кооперативного плану», організована Київським обкомом КП України, Інститутом історії партії ЦК КП України і Таращанським райкомом КП України. В ній взяли участь 400 науковців, партійних працівників і колгоспників.

З розвитком економіки Ківшуватої змінювався і її зовнішній вигляд. За проектом Київського обласного інституту цивільного будівництва в центрі села споруджено триповерхову середню школу, добудовано головний корпус дільничної лікарні, приміщення сільради, контори колгоспу і радіовузла, будинок побутового обслуговування тощо. Зведено понад 500 нових цегляних будинків, критих залізом або черепицею. Село повністю електрифіковане і радіофіковане. Всюди височать телевізійні антени. Налагоджено регулярне автобусне сполучення з райцентром і Києвом.

До послуг ківшуватців — сільмаг, крамниці — книжкова, продуктова і господарських товарів, 2 їдальні, відділення зв'язку, ощадкаса.

Велику увагу сільська Рада і правління колгоспу приділяють охороні здоров'я трудящих. Дільнична лікарня налічує 50 ліжок. Діють медпункти, пологовий будинок, профілакторій, аптека. Систематично провадиться профілактична робота. Ті з колгоспників, які потребують курортно-санаторного лікування, забезпечуються безплатними путівками. Всі видатки на утримання дітей в дошкільних закладах взяв на себе колгосп.

Значного розвитку набула народна освіта. У селі 2 школи — середня і восьмирічна, де в 1969/70 навчальному році налічувалося 567 учнів і 52 вчителі. Працююча молодь навчається у вечірніх та заочних класах. Середня школа є опорною в області для вивчення передового досвіду. 10 кращих виробничників навчаються за рахунок колгоспу у вузах. Вищу освіту здобули 250 жителів села. 50 з них стали вчителями, 40 — інженерами, 35 — агрономами, 10 — лікарями. Частина з них працює в рідному селі.

Завжди людно в будинку культури. При ньому працюють гуртки художньої самодіяльності, регулярно демонструються кінофільми. В селі — дві бібліотеки, книжковий фонд яких становить 14 150 томів. Жителі передплачують 3350 примірників журналів і газет. Мають колгоспники і власну багатотиражну газету «Ленінець», яка висвітлює всі сторони життя села і колгоспу. Тричі на тиждень ведуться місцеві радіопередачі.

Багато уваги розвитку Ківшуватої приділяє сільська Рада, до якої обрано 45 депутатів, у т. ч. 18 комуністів. При сільраді працюють 5 постійних комісій, які розглядають питання виробничої діяльності колгоспу, дбають про благоустрій села, розвиток культури тощо. Зокрема, культосвітня комісія організовує догляд за дітьми у позашкільний час.

У Ківшуватій народилася М. Й. Машинцева — революціонерка-підпільниця, активна учасниця боротьби за встановлення Радянської влади на Таращанщині.

З кожним роком Ківшувата все більше набирає вигляду нового, добре впорядкованого селища міського типу.

Л. Г. КОЗЛОВСЬКА, П. П. ЯСЕНОВИЙ

ЛІСОВИ́ЧІ

Лісовичі — село, центр сільської Ради, розташоване понад річкою Котлуєм за 4 км від Таращі. Відстань до залізничної станції Ольшаниця — 27 км. Населення 2908 чоловік. Сільраді підпорядковані села Володимирівка і Потоки.

Існує легенда, що на місці сучасного села було колись місто Самбір. Можливо, київський князь Ярослав Мудрий поселив тут людей, виведених ним з Галичини, і вони, на згадку про батьківщину, дали цьому місту назву Самбір. Пізніше поселення вщент зруйнували татари[1]. Вперше в історичних документах Лісовичі згадуються в реєстрі Запорізького війська 1654 року як містечко Білоцерківського полку[2]. Того ж року жителі містечка прийняли присягу на вірність Російській державі. Після Андрусівського перемир'я 1667 року Лісовичі залишилися під владою Польщі в складі Білоцерківського, а з 1740 року — Таращанського староства[3]. За люстрацією 1789 року в селі налічувалося 168 дворів з населенням 1008 чоловік, у т. ч. 13 ткачів і 5 мірошників. На користь таращанського старости населення виконувало повинності у формі відробіткової і натуральної ренти. Вони мали відробляти 156 літніх тяглих днів, 1484 піші, вивезти 312 хур дров, напрясти 151 моток ниток. Крім того, треба було дати 242 курки, 1210 штук яєць, сплатити 3967 злотих чиншу, а також подорожнього, лісового, косового, воскового і медового, покамінного від мірошників, верстатового від ткачів, на загальну суму 2731 злотий[4].

Після возз'єднання Правобережної України з Лівобережною в складі Росії Лісовичі були передані барону Оггеру, який у 1820 році продав їх графині Браницькій. За інвентарними правилами, селяни повинні були відробляти панщину по 3 дні на тиждень з 1 квітня до 1 жовтня від душі, а в інший час — від двору. Але фактично розміри панщини визначала сама поміщиця. Особливо тяжкою для кріпаків була урочна система. Поміщиця давала завдання (урок) на день. Щоб виконати його, селяни мусили працювати кілька днів.

Феодально-кріпосницька експлуатація й малоземелля переповнювали чашу селянського терпіння. Коли в 1855 році в Таращанському повіті почалися виступи селян, до них приєднались і кріпаки Лісовичів. Вони відмовлялися виконувати панщину, розпорядження місцевих властей, складали списки «вільних козаків».

На час проведення реформи 1861 року в Лісовичах налічувалося 358 дворів, які мали викупити 2180 десятин землі, в т. ч. 34 десятини, що були під вигонами. За землю поміщик одержав від казни 51 759 крб. 16 коп., а селяни протягом 49 років, починаючи з 1863 року, щорічно мусили сплачувати викупних платежів 3105 крб. 55 коп.[5] Таким чином, земля селянам коштувала 152 172 крб., що майже втричі перевищувало ринкову ціну на землю. Крім того, Браницькі відібрали у них 3 млини.

Реформа не виправдала сподівань селян. Кращу землю поміщик забрав собі, а селянам дісталася гірша та неужитки. Тому, коли до Лісовичів приїхали землеміри, жителі села на чолі з К. Грибенком почали вимагати негайного припинення робіт, погрожуючи застосувати силу. В село прибув мировий посередник. На його запитання, чому селяни «вчинили безпорядки», Грибенко відповів, що вони ніяких умовлянь слухати не будуть, оскільки «поміщики досить їх обдирали». Безсилий заспокоїти селян переконаннями і погрозами, мировий посередник наказав арештувати Грибенка.

У пореформений період селянські господарства, крім високих викупних платежів, були обтяжені ще й всілякими податками — поземельним, подушним, на утримання духовенства і селянського громадського управління та ін. До того ж, весь час

---

[1] Л. Похилевич. Сказания о населенных местностях Киевской губернии, стор. 424.
[2] І. П. Крип'якевич. Богдан Хмельницький, стор. 294.
[3] Słownik geograficzny Królestwa Polskiego, t. 12, стор. 161.
[4] Архив Юго-Западной России, ч. 7, т. 3, стор. 244.
[5] Київський облдержархів, ф. 4, оп. 99, спр. 1959, арк. 37, 43, 98—100.

відбувалося подрібнення селянських наділів, а отже і збільшення кількості безземельних та малоземельних господарств, поглиблювалася майнова нерівність. У 1900 році в Лісовичах налічувалося 817 дворів з населенням 4551 чоловік. Землі в селі було 4577 десятин, з яких 1051 десятина належала Браницьким, 39 — церкві, 848 — удільному відомству, яке здавало її в оренду дворянину Є. Ф. Щавинському та міщанину В. Т. Слупчинському, і тільки 2639 десятин належало селянам[1], тобто в середньому по 3,2 десятини на двір. Але в переважній більшості селянські наділи становили всього 1,5—2 десятини. В селі дедалі більше виділялася куркульська верхівка, яка нещадно експлуатувала сільську бідноту. Селяни фактично не мали ніяких прав. З них могли безкарно знущатися місцеві власті, куркулі, поміщики. Одного разу тільки за те, що хлопчик — син бідняка Д. Шевченка пас на панській толоці корову, Слупчинський застрелив його.

В період революції 1905—1907 рр. ненависть до поміщика і орендарів вилилась у відкриті виступи. Селяни здійснювали масові самовільні порубки лісу, за що деяких з них засудили до ув'язнення. Але жителі Лісовичів не дали забрати засуджених. Для виконання вироку в село прибули пристав Таращанського повіту, поліцейський наглядач, команди піших і кінних стражників. Лише тоді вдалося засуджених доставити в таращанську в'язницю. Однак трудящі Лісовичів не припиняли боротьби. Вони кілька разів підпалювали маєток удільного відомства. Щоб придушити виступи селян, таращанський повітовий справник восени 1907 року знову прислав у Лісовичі загін стражників[2].

Ще більше погіршилося становище сільської бідноти після проведення столипінської реформи. У 1912 році з 780 селянських дворів Лісовичів 22 були зовсім безземельними, 517 мали до 3 десятин, в той час, як 7 найзаможнішим господарствам належало по 10 і більше десятин[3]. Збільшилася також і кількість господарств, які не мали робочої худоби і сільськогосподарського реманенту. Основний масив земель села, як і раніше, був у руках Браницьких та удільного відомства. Щоб якось прогодуватись і сплатити податки, селяни мусили йти на заробітки до промислових центрів або на великі поміщицькі латифундії в Херсонську, Катеринославську, Таврійську губернії.

Зовнішній вигляд Лісовичів був непривабливий. Вздовж вулиць, по таращанському шляху та по дорозі на с. Потоки стояли старі, похилені хати. А посеред села, крім церкви, побудованої ще 1796 року, містилися шинок і розправа. На дуже низькому рівні була народна освіта. В селі працювала тільки церковнопарафіяльна школа, відкрита 1859 року[4].

Радянська влада в Лісовичах була встановлена в січні 1918 року. Сільська біднота гаряче підтримала її. Розпочався розподіл поміщицької й державної землі. Але вже в березні село зайняли німецькі війська. Відновлення окупантами поміщицької власності на землю жителі Лісовичів зустріли вороже. Коли в червні 1918 року спалахнуло Таращанське повстання, переважна більшість селян піднялася на боротьбу проти інтервентів і гетьманців. В. С. Баляс, І. Ф. Гарбар, А. Силенко, О. Лещенко, К. Шульга, П. Д. Крижанівський, С. Макаренко, С. Голота, М. І. Литовченко та багато інших влилися в повстанські загони. В Лісовичах у хаті П. М. Лещенка містився штаб повстання. 12 червня загони повстанців, які наступали з боку Лісовичів і Кирданів, вибили окупантів з Таращі і стали повновладними господарями в повіті. Коли ж німецьке командування і гетьманські власті кинули проти них великі сили і намагалися оточити, повстанці переправилися через Дніпро і під командуванням В. С. Баляса здійснили рейд через Полтавську і Чернігівську губернії в нейтральну зону, де у вересні 1918 року був сформований

[1] Список населенных мест Киевской губернии, стор. 1541.
[2] Київський облдержархів, ф. 2, оп. 222, спр. 262, арк. 11; оп. 223, спр. 214, арк. 6.
[3] Итоги переписи скота у сельского крестьянского населения Киевской губернии в 1912 году, стор. 449, 450.
[4] Памятная книжка Киевской губернии на 1914 год. К., 1914, стор. 190.

легендарний Таращанський полк. У складі полку було багато жителів Лісовичів.

Наприкінці листопада 1918 року, після відступу німців, Лісовичі захопили січовики Директорії. У березні 1919 року частини Червоної Армії вибили їх із села. Одразу ж були відновлені органи Радянської влади, почалася підготовка до розподілу поміщицьких земель. Але в серпні в село вступили денікінці. На початку листопада партизанський загін, організований таращанським більшовицьким підпіллям, розбив денікінський гарнізон у Таращі. Тоді була відновлена Радянська влада і в Лісовичах. Остаточно Радянська влада в селі утвердилася в червні 1920 року[1] після вигнання білополяків, які перебували тут у травні 1920 року. В селі було створено комітет незаможних селян, який очолили П. Крижанівський, К. Плахотнюк та О. Іванченко[2]. Навесні 1921 року обрали першу сільську Раду.

Після громадянської війни органи Радянської влади всю свою роботу спрямовували на виконання продрозверстки, а потім продподатку, на боротьбу з тифом і голодом. У селі відкрили санпункт. На початку 20-х років у Лісовичах діяли початкова школа, сельбуд, бібліотека. Розгортанню культосвітньої роботи сприяло відкриття хати-читальні, при якій працювали гуртки політичної освіти і драматичний. Велика робота проводилася щодо ліквідації неписьменності. До громадської роботи залучалися жінки. У 1923 році до президії сільських зборів вперше обрали селянку О. Петренко. В 1922 році в селі виник партійний осередок, до якого ввійшли М. І. Литовченко, С. Козакевич, Г. М. Бутенко, М. С. Кулибаба (секретар), і комсомольський осередок, який очолив С. М. Кулибаба.

З ініціативи лісовицьких комуністів у травні 1922 року в селі була створена перша в повіті сільськогосподарська артіль «Надія», в якій об'єдналися селяни-бідняки, колишні червоноармійці й партизани. Головою артілі обрали М. С. Кулибабу. 1 вересня організувалася ще одна артіль — «Хлібороб» на чолі з К. М. Плахотнюком. Це були невеликі колективні господарства. В 1927 році артіль «Надія» об'єднувала 22 сім'ї. Вона мала 75 десятин орної землі, трактор, 6 коней, 2 молотарки, сівалку, жниварку, січкарню, 5 плугів, 2 культиватори тощо. До артілі «Хлібороб» вступило 15 дворів, землі у неї було 50 десятин, неподільний фонд становив 2570 крб. Артіль придбала трактор, молотарку та 4 коней.

Лісовицькі сільськогосподарські артілі були яскравою демонстрацією переваг колективного господарювання. Ще з весни 1923 року вони запровадили восьмипільну систему сівозміни, що забезпечило набагато вищу врожайність у порівнянні з індивідуальними господарствами. Так, у 1926 році в артілі «Хлібороб» зібрали з десятини по 100 пудів пшениці і по 105 пудів жита, тоді як в індивідуальних господарствах — по 54 пуди пшениці і по 60 пудів жита[3]. За впровадження поліпшених форм ведення господарства артілі «Надія» і «Хлібороб» на Білоцерківському окружному конкурсі в січні 1925 року одержали грошові премії. Артіль «Хлібороб» відзначили також на конкурсі кращих колективних господарств Білоцерківщини, присвяченому 10-річчю Великої Жовтневої соціалістичної революції.

Артілі підтримували широкі зв'язки з бідняками, допомагали їм реманентом, насінням, грішми тощо. Все це сприяло розгортанню колективізації в селі. Вже на 1 грудня 1929 року в артілі об'єдналися 60 проц. господарств. Партійна організація Лісовичів, яка налічувала 20 комуністів, брала найактивнішу участь у колективізації, в боротьбі з ворожими випадами куркулів, у виконанні плану хлібозаготівель. Окремі факти класової боротьби в Лісовичах послужили матеріалом для кінофільму «Вовчими стежками», знятому в селі 1930 року. Кінофільм розповідав про боротьбу селян з куркулями та сектантами.

В 1930 році артілі «Надія» і «Хлібороб» об'єдналися в одну — «Нове життя», у 1931 році до неї влилась артіль «Прогрес», що виникла в 1929 році. Об'єднане госпо-

---

[1] АІІП ЦК КП України, ф. 1, оп 5, спр. 171, арк. 29.
[2] Київський облдержархів, ф. Р-1, оп. 1, спр. 248-б, арк. 101—103.
[3] ЦДАЖР УРСР, ф. 559, оп. 3, спр. 28, арк. 3—9.

дарство назвали «Червоний партизан». Крім того, в 1930 році в Лісовичах був організований колгосп «Плуг». Колективні господарства під керівництвом партійної організації мобілізували всі сили для успішного виконання плану хлібозаготівель. 30 січня 1932 року колгоспниці села відправили червону валку — 2 тис. пудів хліба — і через виїзну редакцію газети «Пролетарій» звернулись із закликом до всіх колгоспниць Таращанщини наслідувати їхній приклад.

Слухачі курсів трактористок колгоспу «Червоний партизан», с. Лісовичі. 1934 р.

Актом на вічне користування землею, врученим у 1936 році, за колгоспом «Червоний партизан» закріплено 2327 га землі, в т. ч. 1858 га орної, за колгоспом «Плуг» — 2144 га, в т. ч. 1419 га орної. Колгоспи мали на той час 178 голів великої рогатої худоби, 218 свиней, 180 овець, 15 коней,

Партійна організація і правління колгоспів провадили серед хліборобів велику організаційну і масово-політичну роботу. В 1936 році 18 ланок включились у змагання п'ятисотенниць, 61 ланка боролася за 300—400 цнт цукрових буряків з гектара. Найвищий врожай цукрових буряків не тільки в Лісовичах, але й у зоні Таращанської МТС — по 519 цнт з гектара — виростила в 1936 році ланка комсомолки Олександри Ухатої (колгосп «Червоний партизан»)[1], а ланка її подруги Ганни Черкас у наступному році виростила по 500 цнт з гектара. Визначних успіхів добились і тваринники колгоспу «Червоний партизан» У. П. Кулибаба, П. Р. Бутенко, Г. Й. Мовчан, С. О. Вовченко, які були учасниками Всесоюзної сільськогосподарської виставки 1939 року[2]. Вівцеферму колгоспу «Плуг» Головний виставочний комітет нагородив дипломом II ступеня та грошовою премією.

За роки Радянської влади значно поліпшилась охорона здоров'я населення. У Лісовичах побудовано пологовий будинок, медпункт, дитячі ясла і садки. Провадилася велика профілактична робота.

З розвитком економіки змінювався зовнішній вигляд села, зростала культура. Вже в 1930 році в основному було здійснено загальне початкове навчання. Дві початкові школи відвідувало близько 250 дітей. У 1931 році першу, а в 1933 році другу початкові школи реорганізували в неповні середні; 1934 року відкрилася нова початкова школа. В 1939/40 навчальному році в трьох школах села 29 учителів навчали 740 дітей. Діяла сільська бібліотека, що мала 3 тис. книжок. При клубі працювали гуртки художньої самодіяльності. На весь район славився драматичний гурток, яким керував учитель Г. К. Коваленко. В 1938 році було радіофіковано частину села.

Почалася Велика Вітчизняна війна. Коли ворог наблизився до Лісовичів, колгоспи евакуювали до Полтавської області коней, велику рогату худобу, овець та автомашини[3]. Сільськогосподарську техніку заховали або знищили. 22 липня 1941 року гітлерівці окупували Лісовичі. Перед тим, як загарбники вдерлися в село, колгоспник М. Голота підпалив молотарку і знищив пальне. Фашисти на тому ж самому місці вбили патріота. Смерть і розорення принесли з собою окупанти. Вони забирали в населення хліб, худобу, птицю, прирікаючи його на голод.

---

[1] Київський облдержархів, ф. Р-354, оп. 1, спр. 5340, арк. 50.
[2] Газ. «Пролетарська правда», 23 травня 1939 р.
[3] Таращанський райдержархів, ф. 154, оп. 1, спр. 4, арк. 1, 2.

Радянські люди чинили опір німецьким загарбникам. На початку 1942 року в селі виникла підпільна антифашистська група в складі 21 чоловіка. Активним учасником її був В. Я. Литовченко, зв'язковий партизанського загону, що діяв на Таращанщині. За це гітлерівці закатували його матір і спалили хату. Підпільники одержували від партизанів друковані листівки і розповсюджували їх серед населення не тільки Лісовичів, але й сіл Улашівки, Дубівки, Малої та Великої Вовнянки, Чернина, робітників ліспромгоспу тощо. 12 жителів Лісовичів були зв'язковими і допомагали партизанському загону «Іскра», що діяв на території Таращанського району, а також переховували і лікували поранених червоноармійців[1]. На фронтах Великої Вітчизняної війни мужньо билися з фашистськими загарбниками 800 жителів села. За хоробрість та бойові заслуги 180 чоловік нагороджено орденами і медалями Радянського Союзу.

4 січня 1944 року бійці 167-ї стрілецької дивізії під командуванням генерал-лейтенанта С. Г. Трофименка визволили Лісовичі. 60 радянських воїнів, що загинули в боях, поховані в центрі села у братській могилі, на якій встановлено пам'ятник.

Перед відступом фашистські варвари спалили 25 хат, приміщення тваринницьких ферм, пограбували сільськогосподарський реманент, на колгоспних фермах не залишилося жодної голови худоби. За період тимчасової окупації гітлерівці закатували й розстріляли 47 жителів села, в т. ч. голову колгоспу «Червоний партизан» В. П. Шульгу, вчителя Т. П. Бутенка та ін. На каторжні роботи до Німеччини вивезли 327 юнаків і дівчат.

Трудящі Лісовичів всіляко допомагали Червоній Армії добити ворога. Вони здавали у фонд оборони сільськогосподарські продукти, гроші, зокрема взяли участь у зборі коштів на танкову колону «Таращанський колгоспник». Учасник партизанського руху в 1918 році Ф. Т. Ухатий вніс із своїх коштів 25 тис. крб.[2] Колгоспники допомагали родинам фронтовиків, дітям-сиротам, засіваючи додаткові гектари для спеціального фонду допомоги.

Важкими були роки відбудови. В село не повернулося 289 чоловік, які загинули на фронтах Великої Вітчизняної війни. Партійна організація, сільська Рада і правління колгоспів провели значну організаційну роботу. Зокрема, велика увага приділялася правильній розстановці кадрів. На найвідповідальніших ділянках господарства працювали комуністи, які подавали приклад у роботі. Завдяки цьому вже в 1944 році за успіхи в розвитку тваринництва колгоспу «Червоний партизан» присудили перехідний Червоний прапор Раднаркому УРСР і першу грошову премію. Колгоспники Н. С. Ухата, М. І. Лещенко, В. І. Бутенко, Л. М. Лелюх та С. Ф. Степаненко за ударну роботу на колгоспних ланах були занесені до Книги пошани Таращанського РК КП(б)У. Трудовий героїзм виявили в'язальниці колгоспу «Плуг» М. Верба, Д. Нагірна, А. Баляс, які під час жнив нав'язували по 300 снопів за день[3]. Додаткові труднощі викликала засуха 1946 року. Середній урожай становив 7—8 цнт з гектара. Проте завдяки наполегливій праці хліборобів окремі бригади вже в 1949 році збирали по 19 цнт жита, по 22 цнт вівса. Ланка О. Ухатої виростила по 350 цнт цукрових буряків.

Протягом 50-х років колгоспи «Плуг» (с. Лісовичі), «Червона нива» (с. Потоки), ім. Будьонного (м. Тараща), «Україна» (с. Володимирівка) об'єдналися в один, якому надали ім'я легендарного командира полку В. Н. Боженка. В 1962 році в нього влилась артіль «Червоний партизан». Велике значення для економічного зміцнення колгоспу мали рішення березневого (1965 р.) Пленуму ЦК КПРС та XXIII з'їзду партії. Новий принцип планування, підвищення закупівельних цін на сільськогосподарські продукти, пільги, що їх надала держава колгоспам, сприяли

---

[1] Київський облпартархів, ф. 5, оп. 2/6, спр. 100, арк. 1, 10, 22, 31, 42, 43, 70; спр. 326, арк. 5.

[2] Газ. «Київська правда», 29 лютого 1944 р.

[3] Газ. «Київська правда», 8 вересня 1944 р.

Пасіка в колгоспі ім. Боженка, с. Лісовичі. 1969 р.

дальшому розвитку господарства. Вже в 1965 році колгосп одержав цукрових буряків до 300 цнт з гектара. В 1967 році хлібороби артілі виростили близько 30 цнт зернових на кожному гектарі посіву. Рільнича бригада М. Х. Степаненка зібрала по 32 цнт пшениці і по 326 цнт цукрових буряків з гектара, а ланка О. П. Шараєвської — по 473 цнт цукрових буряків. За досягнуті успіхи 6 колгоспників було нагороджено орденами й медалями Радянського Союзу, в т. ч. орденом Леніна — ланкового механізованої ланки М. О. Нечипоренка.

Завдяки застосуванню сучасної агротехніки і комплексній механізації всіх виробничих процесів, колгосп ім. Боженка перетворився на велике, передове, високотоварне господарство. За ним закріплено 6997 га землі, в т. ч. 4520,5 га орної. Колгосп має 74 га садів, 3,8 га виноградників, 1,6 га ягідників. На тваринницьких фермах господарства — 2600 голів великої рогатої худоби, 1053 свиней, 797 овець. Провідне місце належить молочно-м'ясному тваринництву. Розвинуте птахівництво і рибництво. У колгоспі 146 га ставків, з них 40 га зарибнено. Машинно-тракторний парк налічує 69 тракторів, 36 комбайнів, 48 автомашин. За останні роки у колгоспі побудовано 26 типових приміщень ферм, зерносховище, цегельний завод, що виробляє 5 млн. штук цегли на рік, вальцьовий млин потужністю 12 тонн на добу. Врожайність зернових у колгоспі 1969 року становила в середньому 29,1 цнт, в т. ч. пшениці — 32,1 цнт з гектара, цукрових буряків — 355 цнт з гектара. Ланка М. О. Нечипоренка, запровадивши механізований метод обробітку посівів цукрових буряків, набагато знизила собівартість. Її приклад у 1970 році наслідували ще 6 механізованих ланок.

Зросла і продуктивність тваринництва. В 1970 році на 100 га угідь вироблено 72,1 цнт м'яса і 451 цнт молока. Надоєно від фуражної корови в середньому по 2847 кг молока. Значне місце в економіці колгоспу посідає птахівництво. Птахоферма, де налічується понад 19,6 тис. штук курей, одна з кращих не тільки в районі, але й в області. Валовий збір яєць у 1970 році становив 2293 тис. штук.

Колгосп ім. Боженка має одну з найбільших на Україні пасіку (725 бджолосімей). Щорічно він збирає по 150—180 цнт меду, що дає понад 30 тис. крб. доходу. Значно збільшились грошові доходи колгоспу. В 1970 році вони становили 2180 тис. крб. Це дало можливість відрахувати у фонд оплати праці колгоспників 965 тис. крб. (проти 368 тис. крб. у 1962 році).

За перевиконання восьмого п'ятирічного плану виробництва та продажу державі сільськогосподарської продукції 18 колгоспників нагороджено орденами й медалями, з них орденом Леніна голову колгоспу М. П. Степченка та комбайнера М. Й. Мельника.

Велика роль у розвитку економіки і культури села належить партійній організації, яку вже понад 10 років очолює В. Г. Грибенко. В 1970 році тут було на обліку 125 комуністів. 84 з них працювали безпосередньо у виробництві — це механізатори, тваринники, рільники. Вони очолюють соціалістичне змагання в колгоспі, добиваються найвищих показників у роботі. Партійний комітет значну увагу приділяє навчанню комуністів, комсомольців та безпартійних трудівників, підвищенню їх ідейно-теоретичного рівня і ділової кваліфікації. Різними формами навчання охоплено 370 колгоспників. Активно працює агітколектив, що налічує 111 пропагандистів і агітаторів, закріплених за різними виробничими ділянками, та сільська група

товариства «Знання», до складу якої входить 47 чоловік. Партійна організація вміло спрямовує роботу жіночої ради. Члени ради допомагають у вихованні молодого покоління, піклуються про старих і багатосімейних колгоспників, влаштовують виставки жіночого рукоділля та різних виробів. З її ініціативи організовуються виїзди до Києва на екскурсії та спектаклі, вводяться нові обряди: урочиста реєстрація новонароджених, комсомольські весілля, урочисті проводи в армію тощо.

Рік у рік прикрашається, молодіє колгоспне село. Крім типових господарських приміщень, тут споруджено нові приміщення правління колгоспу, двоповерховий будинок культури на 450 місць, будинок механізаторів, дитячий комбінат, початкову школу, навчальні майстерні та новий корпус середньої школи, медпункт, стадіон. При новозбудованому філіалі побутового комбінату працюють майстерні ремонту та пошиття одягу і взуття, перукарня. За післявоєнні роки в селі зведено 326 цегляних будинків. Газові плити, пральні машини, холодильники стали звичними в побуті хліборобів. Колгоспна АТС обслуговує 60 абонентів.

Добре поставлена в селі охорона здоров'я трудящих. Тут є пологовий будинок, три фельдшерсько-акушерські пункти, на фермах — профілакторії. За рахунок колгоспу хлібороби Лісовичів лікуються і відпочивають у санаторіях та будинках відпочинку. Влітку при школі діє піонерський табір. У селі — 4 медпрацівники з середньою спеціальною освітою. Акушерка Г. М. Лещенко з 1937 року завідує пологовим будинком. За цей час вона прийняла близько трьох тисяч новонароджених громадян.

Величезні зміни сталися в селі і в галузі народної освіти й культури. В 1952 році семирічна школа реорганізована в середню. Крім того, є восьмирічна й початкова школи. В 1969/70 навчальному році в школах працювало 44 вчителі, які навчали 557 учнів. У вечірніх класах сільської молоді було 82 учні. Значну масово-політичну і культурно-масову роботу провадять бібліотеки — сільська і 3 шкільні, загальний книжковий фонд яких становить 21 тис. томів. Жителі села передплачують до 4 тис, примірників газет і журналів.

За роки Радянської влади з Лісовичів вийшло 386 спеціалістів з вищою освітою, в т. ч. 109 учителів, 47 інженерів, 39 лікарів, 7 юристів, 27 працівників сільського господарства. 32 спеціалісти повернулися до рідного села. В Лісовичах народився Л. С. Дмитренко — доцент кафедри математики Київського державного університету. В 1954—1956 рр. в Лісовицькій середній школі викладав російську літературу білоруський письменник В. С. Короткевич.

Завжди людно в будинку культури, де працюють хоровий і драматичний гуртки, духовий оркестр та оркестр народних інструментів. На всю країну пролунали пісні хору-ланки лісовицьких дівчат — членів бригади комуністичної праці, які в 1957 році з успіхом виступали в Москві на Всесвітньому фестивалі молоді. А хор учителів та хор механізаторів колгоспу часто виступають на оглядах художньої самодіяльності в Києві. Жителі Лісовичів приймають і в себе митців. Сюди приїздили актори Київського державного українського драматичного театру ім. І. Франка, Київської філармонії, студенти Київської державної консерваторії ім. П. І. Чайковського та інші.

У досягненнях трудівників села велика заслуга сільської Ради, до якої обрано 58 депутатів, серед них 11 мають вищу і 22 середню освіту. При сільраді створено п'ять постійно діючих комісій. На сесіях виконкому депутати вирішують важливі питання роботи шкіл, охорони здоров'я, благоустрою та інші.

Заможним, культурним і щасливим життям живуть трудящі Лісовичів, успішно здійснюючи завдання нової п'ятирічки.

Л. Г. КОЗЛОВСЬКА, С. П. ЛЕЩЕНКО

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ, ЦЕНТРИ СІЛЬСЬКИХ РАД ТАРАЩАНСЬКОГО РАЙОНУ

ВЕЛИ́КА БЕРЕ́ЗЯНКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 20 км від районного центру і за 40 км від залізничної станції Ольшаниця. Населення — 2323 чоловіка.

На території села знаходиться колгосп «Прогрес», який має 3346 га землі, в т. ч. орної — 3050 га. У колгоспі вирощують зернові культури й цукрові буряки, розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. Допоміжні галузі: бджільництво, птахівництво, садівництво.

За видатні заслуги в розвитку сільського господарства 16 колгоспників удостоєно урядових нагород. Голова колгоспу Г. А. Трохименко та завідуючий молочною фермою М. Д. Майстренко нагороджені орденом Леніна.

У Великій Березянці є середня школа, будинок культури, бібліотека, дільнична лікарня.

В історичних документах село вперше згадується в 1743 році. В 1905 році у Великій Березянці відбувся виступ селян, який очолив І. Я. Коберник. Біднота почала громити панський маєток, ділити поміщицьку землю. Але виступ був придушений карателями.

Під час Великої Вітчизняної війни 118 жителів села нагороджено орденами й медалями Радянського Союзу. Два вихідці з села — І. А. Коберник та Г. М. Макітренко — генерали Радянської Армії.

ВЕЛИ́КА ВО́ВНЯНКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 15 км від районного центру і за 43 км від залізничної станції Ольшаниця. Населення — 1350 чоловік. Сільраді підпорядковані села Дубівка і Мала Вовнянка.

У Великій Вовнянці — колгосп ім. Калініна, який має 3285 га землі, в т. ч. 3066 га орної. У колгоспі вирощують переважно зернові культури і цукрові буряки, розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. Допоміжні галузі — птахівництво, бджільництво, рибництво, садівництво.

За високі врожаї кок-сагизу ланкова К. А. Журавель у 1951 році удостоєна звання Героя Соціалістичної Праці.

В селі є будинок культури на 400 місць, 2 восьмирічні школи, бібліотека.

Перша згадка про Велику Вовнянку в історичних документах належить до 1765 року.

За мужність і відвагу, виявлені в боях з фашистами в роки Великої Вітчизняної війни, орденами й медалями нагороджено 298 чоловік. Уродженцеві села Д. Л. Штельмаху присвоєно звання Героя Радянського Союзу.

У Великій Вовнянці народився І. М. Шабатін — доктор історичних наук, професор Московського державного університету.

КИРДАНИ́ — село, центр сільської Ради, розташоване на лівому березі річки Котлуя (притоки Росі). Відстань до районного центру — 4 км. Населення — 1321 чоловік. Поблизу села — великі масиви лісів Таращанського лісництва.

У Кирданах розташована центральна садиба колгоспу ім. Кірова, який має 1353 га земельних угідь, у т. ч. 1211 га орної землі. Вирощують переважно озиму пшеницю, ячмінь, кукурудзу (на зерно), цукрові буряки. Розвинуте молочно-м'ясне тваринництво і рибництво (у селі 65 га ставків).

У селі є восьмирічна школа, клуб, бібліотека.

Вперше в історичних документах село згадується в XVI столітті. В 1855 році селяни Кирданів брали участь у повстанні, відомому під назвою Київської козаччини. В 1918 році під час німецької окупації багато жителів села влилося в партизанський загін, що діяв на території Таращанського повіту.

У 1922 році в Кирданах виникла хліборобська артіль «Поступ», 1923 року — «Незаможник», на базі яких 1929 року була організована сільськогосподарська артіль «Поступ» (тепер колгосп ім. Кірова).

Під час Великої Вітчизняної війни поблизу Кирданів діяв партизанський загін під командуванням капітана Б. К. Бабенка. 15 жителів села входило до цього загону, з них 5 розстріляли окупанти в 1942 році. За бойові заслуги на фронтах Великої Вітчизняної війни 45 жителів села нагороджені орденами й медалями.

У Кирданах народився генерал-майор артилерії І. А. Вовченко.

Поблизу села є великий курган — Лиса Могила. В селі знайдено кілька римських монет (II ст. н. е.).

КОСЯКІ́ВКА — село, центр сільської Ради, розташоване по обидва береги річок Гнилого Тікича та Березянки, за 25 км від районного центру і за 50 км від залізничної станції Ольшаниця. Населення — 854 чоловіка. Сільраді підпорядковані села Антонівка і Веселий Кут.

У Косяківці — дільниця колгоспу «Радянська Україна». Земельні угіддя його становлять 3627 га, в т. ч. орної землі — 3375 га. Виробничий напрям колгоспу — вирощування зернових культур. Розвинуте мясо-молочне тваринництво. Допоміжні галузі — садівництво, ставкове рибництво, бджільництво. Артіль має кар'єри, в яких добуваються місцеві будівельні матеріали: камінь, глина, пісок.

За успіхи, досягнуті в розвитку сільського господарства, 7 колгоспників Косяківки нагороджені орденами й медалями, в т. ч. бригадир рільничої бригади С. О. Бурячок — орденом Леніна.

В селі є середня школа, будинок культури, бібліотека.

Вперше Косяківка згадується в історичних документах за 1765 рік. У 1905 році відбувся виступ селян, які працювали в поміщицькій

економії. Викликані поміщиком війська придушили цей виступ. Під час Великої Вітчизняної війни в селі діяла підпільна антифашистська група під керівництвом І. Я. Байдикова. За мужність і відвагу, виявлені на фронтах Великої Вітчизняної війни, понад 100 чоловік нагороджено орденами й медалями СРСР.

КРУТІ́ ГОРБИ́ — село, центр сільської Ради, розташоване за 20 км від районного центру і за 40 км від залізничної станції Ольшаниця. Населення — 1304 чоловіка.

У селі розміщена центральна садиба колгоспу ім. Першого травня. Земельні угіддя його становлять 1619 га, в т. ч. орної землі — 1502 га. Виробничий напрям — рільництво і м'ясо-молочне тваринництво. Вирощуються озима пшениця, ячмінь, кукурудза на зерно, цукрові буряки, овочеві культури. Розвинуті допоміжні галузі — ставкове рибництво та бджільництво.

За успіхи в розвитку сільськогосподарського виробництва 5 чоловік нагороджено орденами й медалями.

В селі — восьмирічна школа, будинок культури; є пологовий будинок.

За бойові заслуги на фронтах Великої Вітчизняної війни 70 жителів села нагороджені орденами й медалями Радянського Союзу.

ЛУ́КА — село, центр сільської Ради, розташоване за 21 км від районного центру і за 35 км від залізничної станції Ольшаниця. Населення — 3680 чоловік.

У Луці — одна з дільниць Ківшуватського колгоспу ім. Леніна, до складу якої входять 2 рільничі, садово-городня і тракторна бригади. В селі є цукровий завод, заснований 1860 року. У сезон цукроваріння на заводі зайнято 500 робітників. 10 з них за трудові досягнення відзначені урядовими нагородами, в т. ч. слюсар І. Г. Пильгун нагороджений орденом Леніна. 5 хліборобів села за доблесну працю також нагороджено орденами й медалями Союзу РСР.

У селі є середня і восьмирічна школи, будинок культури, клуб при цукровому заводі, 4 бібліотеки.

Вперше село згадується в історичних документах за 1732 рік. У 1905 році відбувся страйк селян, що працювали в поміщицькій економії. Поміщик відмовився задовольнити їхні вимоги і викликав війська. Обурені селяни пошкодили поміщицькі будівлі, припинили подачу води із ставка на завод. У село були вдруге викликані війська, які жорстоко покарали непокірних.

У роки Великої Вітчизняної війни поблизу села діяв партизанський загін ім. Чапаєва під командуванням А. А. Мащенка.

Два вихідці з села Я. В. Карпенко і П. Я. Циган — генерали Радянської Армії.

Біля с. Луки в могильнику передскіфського часу (IX-VII ст. до н. е.) знайдено 15 бронзових браслетів. В селі виявлено римську монету II ст. н. е. та клад з 244 празьких монет XIV століття.

ЛУК'Я́НІВКА — село, центр сільської Ради. Через село проходить шосе Біла Церква — Звенигородка. Відстань до залізничної станції Ольшаниця — 32 км, до районного центру — 7 км. Населення — 1314 чоловік. Сільраді підпорядковано с. Малоберезанське.

У Лук'янівці розташована 3-я виробнича дільниця колгоспу «Перемога» (центральна садиба в с. Станишівці).

В селі є восьмирічна школа, бібліотека, будинок культури.

Вперше в історичних документах село згадується в 1734 році.

За мужність і відвагу, виявлені на фронтах Великої Вітчизняної війни, 120 жителів села нагороджено орденами й медалями Радянського Союзу.

В Лук'янівці народилися І. Х. Губенко — вчений-селекціонер, лауреат Державної премії СРСР і О. С. Левада — письменник.

Поблизу села, серед лісу, знаходяться два городища XVII ст. з рештками земляних валів.

ПЕТРІ́ВСЬКЕ (до 1924 року — Юшків Ріг) — село, центр сільської Ради, розташоване поблизу шосе Таращa—Ставище, за 18 км від районного центру і за 42 км від залізничної станції Ольшаниця. Населення — 1374 чоловіка.

У Петрівському — центральна садиба колгоспу ім. Мічуріна, який має 2786 га землі, в т. ч. 2670 га орної. Основний виробничий напрям господарства — вирощування зернових культур. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво.

За успіхи, досягнуті у виробництві сільськогосподарської продукції, 11 колгоспників нагороджено орденами й медалями, в т. ч. комбайнер М. Ф. Краснопольський — орденом Леніна.

В селі є середня школа, будинок культури, бібліотека.

Вперше Петрівське згадується в історичних документах за 1789 рік. У 1889 році тут відбулося заворушення селян, які відмовилися сплачувати викупні платежі за землю.

За мужність і відвагу, виявлені на фронтах Великої Вітчизняної війни, 152 чоловіка нагороджено орденами й медалями Союзу РСР.

ПЛО́СКЕ — село, центр сільської Ради, розташоване за 20 км від районного центру і за 40 км від залізничної станції Ольшаниця. Через село проходить шосе, яке сполучає Таращу і Ставище. Населення — 1093 чоловіка.

На території Плоского розташоване багатогалузеве господарство колгоспу «Жовтень», земельні угіддя якого становлять 2300 га, в т. ч. 2005 га орної землі. Вирощують переважно озиму пшеницю, кукурудзу на зерно, цукрові буряки. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво.

За визначні успіхи в розвитку колгоспного виробництва три передовики нагороджені орденами, з них ланкова Н. І. Ясеницька — орденом Леніна.

В селі є клуб, бібліотека, восьмирічна школа.

Перша згадка про село в історичних документах належить до 1765 року. В 1905 році тут відбувся страйк сільськогосподарських робіт-

ників. У 1918 році в селі діяв партизанський загін, який боровся проти німецьких окупантів і гайдамаків. Під час Великої Вітчизняної війни в районі села діяв партизанський загін ім. Чкалова під командуванням Б. Д. Кузенного.

У Плоскому народилися В. В. Куберський — кандидат технічних наук, лауреат Ленінської премії, О. П. Маркевич — відомий зоолог, академік АН УРСР, заслужений діяч науки УРСР, а також О. А. Маркевич — народний співець-кобзар.

РІЖКИ — село, центр сільської Ради, розташоване за 22 км від районного центру і за 45 км від залізничної станції Ольшаниця. Населення — 1705 чоловік.

У селі розташований колгосп ім. Димитрова— багатогалузеве господарство, яке має 2505 га землі, в т. ч. 2368 га орної. Виробничий напрям — рільництво і м'ясо-молочне тваринництво. Розвинуте ставкове рибництво.

У Ріжках є восьмирічна й початкова школи, клуб, бібліотека, дільнична лікарня.

Під час Великої Вітчизняної війни в районі с. Ріжок діяв партизанський загін, яким командував Б. Д. Кузенний. За мужність і відвагу, виявлені в боях з фашистами на фронтах Великої Вітчизняної війни, близько 300 жителів села нагороджені орденами й медалями Радянського Союзу.

СА́ЛИХА — село, центр сільської Ради, розташоване за 3 км від шосе Тараща — Біла Церква і за 12 км від залізничної станції Рокитне. Населення — 1671 чоловік. Сільраді підпорядковане с. Крива.

У Салисі — центральна садиба колгоспу «Більшовик», який має 2206 га землі, в т. ч. 1993 га орної. Вирощують переважно зернові культури, розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. Допоміжні галузі — бджільництво і ставкове рибництво (площа водного дзеркала ставків — 25 га).

У селі є восьмирічна школа, клуб, бібліотека.

Салиха виникла у XVIII столітті.

В роки Великої Вітчизняної війни в боротьбі проти німецько-фашистських загарбників у тилу ворога брали активну участь 54 жителі села.

У с. Кривій живе майстер-керамік М. Т. Левандовська.

СЕВЕРИ́НІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 20 км від районного центру і за 40 км від залізничної станції Ольшаниця. Населення — 1591 чоловік. Сільраді підпорядковане с. Красюки.

У Северинівці — центральна садиба колгоспу ім. XX з'їзду КПРС, який має 2700 га землі, з них 2424 га орної. Вирощують озиму пшеницю, кукурудзу, гречку, просо, цукрові буряки. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво.

За успіхи, досягнуті в розвитку сільськогосподарського виробництва, в 1966 році 5 колгоспників нагороджено орденами й медалями Радянського Союзу.

В селі є середня школа, бібліотека, клуб.

Трактор, який проклав першу борозну в с. Северинівці. Фото 1969 р.

Уперше в історичних документах село згадується в 1765 році.

В роки тимчасової німецько-фашистської окупації в селі діяла підпільна група, що налічувала 13 чоловік. Усіх їх гітлерівці розстріляли.

В селі в 50-ту річницю Великого Жовтня встановлено трактор-пам'ятник на честь зачинателів колгоспного руху.

СТАНИШІ́ВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 14 км від районного центру і за 42 км від залізничної станції Ольшаниця. Населення — 1007 чоловік. Сільраді підпорядковане с. Мала Березянка.

У Станишівці — центральна садиба колгоспу «Перемога», земельні угіддя якого становлять 2325 га, в т. ч. 2214 га орної землі. Вирощують переважно зернові культури й цукрові буряки. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво.

За досягнення в розвитку колгоспного виробництва 6 жителів села нагороджені орденами й медалями, у т. ч. орденом Леніна — завідуючий фермою Ф. К. Мащенко і ланкова Л. П. Кобилко.

У селі є восьмирічна школа, будинок культури, клуб та 2 бібліотеки, стадіон на 2 тис. місць.

Станишівка виникла у XVIII столітті.

В роки Великої Вітчизняної війни в селі діяла підпільна антифашистська група на чолі з Ф. Д. Рябчуком. За мужність і відвагу, виявлені на фронтах Великої Вітчизняної війни, 110 жителів села нагороджено орденами й медалями Радянського Союзу. Уродженець Станишівки М. А. Драган — повний кавалер ордена Слави.

СТЕПО́К — село, центр сільської Ради, розташоване за 13 км від районного центру і за 15 км від залізничної станції Ольшаниця. Населення — 748 чоловік. Сільраді підпорядковані села Бовкун, Буда, Кислівка.

У Степку — центральна садиба колгоспу ім. Шевченка, земельні угіддя якого становлять 3346 га, з них орної землі — 2790 га. Вирощують переважно озиму пшеницю і цукрові буряки.

Тваринництво — м'ясо-молочного напряму. Діє цегельний завод.

У селі є восьмирічна школа, клуб, бібліотека.

Степок виник у XVIII столітті.

Жителі села брали активну участь у партизанських загонах, які боролися проти німецьких окупантів у 1918 році.

У с. Бовкуні народився визначний радянський співець-кобзар, член Спілки композиторів України П. В. Носач (1890—1966).

ЧАПА́ЄВКА — село, центр сільської Ради. Відстань до районного центру — 25 км, до залізничної станції Ольшаниця — 45 км. Населення — 3067 чоловік.

На території села розташований колгосп ім. Чапаєва. Земельні угіддя його становлять 4093 га, в т. ч. 3771 га орної землі. Вирощують переважно зернові культури і цукрові буряки. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. З допоміжних підприємств колгосп має вальцьовий млин, цегельний завод, олійницю.

У Чапаєвці — середня і початкова школи, клуб, бібліотека, є лікарня на 35 ліжок.

Перша згадка в історичних документах про поселення на місці сучасної Чапаєвки належить до 1622 року.

В 1905 році жителі села відмовилися працювати на поміщика, розповсюджували революційну літературу і листівки. Активними учасниками цих подій були селянин К. Н. Даценко і матрос І. О. Даценко.

За бойові заслуги на фронтах Великої Вітчизняної війни 240 жителів Чапаєвки нагороджено орденами й медалями Радянського Союзу.

У Чапаєвці народився В. А. Жебокрицький — доктор історичних наук, професор Київського державного університету.

ЧЕРНИ́Н — село, центр сільської Ради, розташоване за 14 км від районного центру і за 39 км від залізничної станції Ольшаниця. Населення — 1573 чоловіка. Сільраді підпорядковані села Улашівка, Червоні Яри.

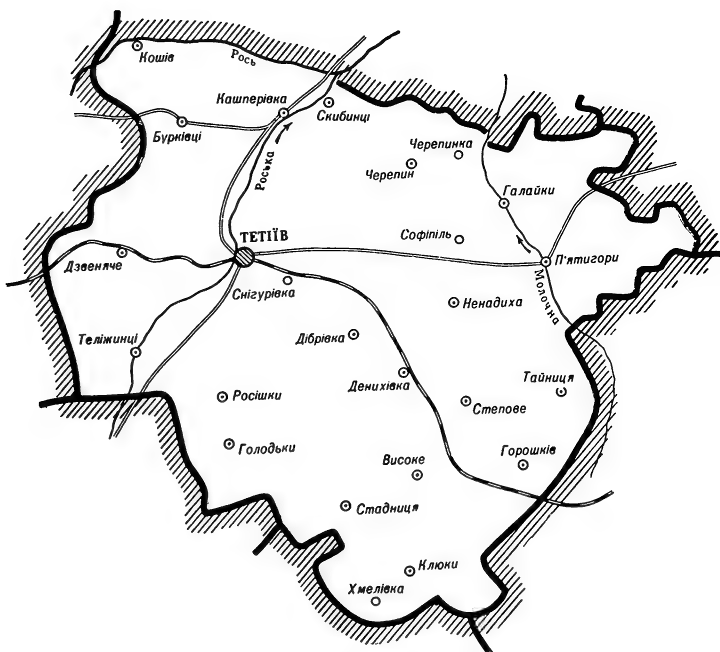
У Чернині — центральна садиба колгоспу ім. XXI з'їзду КПРС, земельні угіддя якого становлять 3315 га, в т. ч. орної землі — 3014 га. Вирощують переважно зернові культури і цукрові буряки. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво.

За визначні успіхи в розвитку колгоспного виробництва в 1966 році 5 чоловік нагороджено орденами й медалями Радянського Союзу, в т. ч. орденом Леніна — бригадира тракторної бригади А. М. Безпалька.

У селі є восьмирічна школа, клуб, бібліотека.

Чернин виник у XVIII столітті.

ТЕТІЇВСЬКИЙ РАЙОН

ТЕТІЇВ

етіїв — місто районного підпорядкування, розташоване на річці Росці (притока Росі), за 148 км від Києва. Залізнична станція на лінії Козятин—Жашків. Населення — 10,4 тис. чоловік.

Тетіїв — центр однойменного] району, площа якого 758 кв. км. На території його — 1 міська і 20 сільських Рад депутатів трудящих; їм підпорядковано 33 населені пункти. Населення — 48,1 тис. чоловік. 22 колгоспи і 3 радгоспи спеціалізуються на виробництві зерна, цукрових буряків, м'яса і молока. Розвинуті також ставкове рибництво і садівництво. Земельних угідь 75 756 га, в т. ч. орної землі — 52 198 га, лісів — 6300 га, пасовищ — 2827 га, сіножатей — 1455 га. Основна галузь промисловості — харчова. В районі — 12 підприємств. Діють 3 лікарні, 29 фельдшерсько-акушерських пунктів, 18 пологових будинків; 33 школи, в т. ч. 11 середніх, 15 восьмирічних, 5 початкових, 1 допоміжна школа-інтернат, заочна середня школа робітничої молоді; 21 будинок культури, 14 клубів, 38 бібліотек, народний історично-краєзнавчий музей, дитяча музична школа.

На території сучасного Тетієва знайдено кам'яні знаряддя праці та бронзовий кинджал доби бронзи (II—I тисячоліття до н. е.), зброю сарматського часу (I—II ст. н. е.), а також римські монети (II ст. н. е.)[1]. Поблизу міста є 4 кургани. Два з них мають назви Красна могила та Зелена корчма. В місті збереглися залишки валу від стародавнього городища.

Тетіїв — місто з стародавньою історією. Воно ще в XII ст. не раз зазнавало нападів кочівників. Під час монголо-татарської навали Тетіїв було повністю зруйновано. Як свідчать документи, землями Тетієва в 1514 році володіли литовські вельможі Іван і Андрій Кошки[3].

---

[1] В. Б. Антонович. Археологическая карта Киевской губернии, стор. 76; М. Ю. Брайчевський. Римська монета на території України, стор. 146.

[2] Słownik geograficzny Królestwa Polskiego, t. 8, стор. 61; t. 12, стор. 321.

Після Люблінської унії, коли українські землі підпали під владу шляхетської Польщі, Тетіїв входив до Брацлавського воєводства[1]. У 1596 році ним володів один з найбільших українських магнатів К.-В. Острозький. Відбудовуючи містечко, Острозькі перенесли його на правий берег Роськи — зручніше для оборони місце. На горбі, між гирлами Дубравки й Росішки, збудували замок. Зі сходу його захищали ліси, а з півдня, півночі й заходу — річка з притоками й непрохідними плавнями. Навколо замку селилися селяни і міщани, що тікали від гніту феодалів з Волині, північної Київщини, а також козаки. Наприкінці XVI і в першій половині XVII ст. біля містечка виникли села Слобода, Плоханівка, Снігурівка, що входять нині до Тетієва. Так він став центром значного староства і великого магнатського землеволодіння.

З 1606 року Тетієву надано самоврядування за магдебурзьким правом. Двічі на рік у ньому проводились ярмарки та щотижня — торги. У 1628 році тут нараховувалося 770 димів, діяв водяний млин. За користування землею селяни платили феодалу чинш від 10 до 14 крб. сріблом і залежно від наділу та наявності тягла відбували панщину до 3-х днів на тиждень[2]. Значну частину населення становили міщани: дрібні торговці, ремісники, підмайстри, наймити. Їх жорстоко експлуатувала заможна міська верхівка, примушуючи не тільки сплачувати податки на утримання війта, райців, а й виконувати ряд повинностей: ремонтувати шляхи, греблі, працювати на землях членів магістрату та феодала. Власник міста й староста забирали у ремісників частину їх продукції.

Соціальний гніт доповнювався національно-релігійним. Магнат Д. Заславський, який з 1620 року став власником містечка, примушував усіх православних ставати уніатами, а священиків — підкорятися уніатському митрополитові. Хто не виконував цього розпорядження, того жорстоко карали[3].

Феодально-кріпосницьке і національне гноблення викликало у місцевого населення ненависть до поневолювачів. Тетіївці брали активну участь у визвольній війні 1648—1654 рр. Вони сформували сотню козаків на чолі з Феськом Федченком і хорунжим Стасем. Сотня входила до Білоцерківського полку, що в 1648 році визволив Тетіїв[4]. Тут під час походу на Волинь зупинявся Богдан Хмельницький. Після Андрусівського перемир'я 1667 року Тетіїв залишився у складі Речі Посполитої. Рятуючись від панських утисків, його жителі тікали на Лівобережжя і Слобожанщину. Внаслідок цього містечко майже обезлюдніло. Тільки в 1711 році магнат Я. Сангушко, діставши Тетіїв у спадщину, почав його заселювати, обіцяв поселенцям усякі пільги. Однак уже в 40-х рр. XVIII ст. селяни потрапили у повну залежність від поміщика. Вони відробляли панщину до 3—4 днів на тиждень, крім того, виконували інші роботи: збирали в лісі ягоди, лагодили шляхи, мости, гатки. Ще більш посилився релігійний гніт у 80-х рр., коли містечко стало резиденцією уніатського деканату[5].

Тетіївці були активними учасниками гайдамацького руху. 19 липня 1768 року гайдамацький загін на чолі з козаком Серединенком оволодів містечком, розправився з шляхтою, а здобуте майно роздав бідним. До загону приєдналося багато місцевих жителів. Утворилося ще кілька повстанських підрозділів. Загін на чолі з тетіївським козаком Фургульцем зайняв П'ятигори, Кашперівку, Жашків і Житники, а загони Дзяченка і Пташника здобули Погребище і Борщагівку[6]. Проте повстанці недовго утримували Тетіїв. Його знову захопила шляхта. Кілька разів гайдамаки виганяли гнобителів з Тетієва. І тільки війська, послані Катериною II, остаточно

[1] А. И. Баранович. Украина накануне освободительной войны середины XVII в. М., 1959, стор. 108.
[2] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 442, оп. 614, спр. 151, арк. 2.
[3] Історія Української РСР, т. 1, стор. 178.
[4] Реестр войска Запорожского. М., 1875, стор. XII, XIV, 184.
[5] «Український історичний журнал», 1965, № 6, стор. 108.
[6] Записки Наукового товариства імені Шевченка, т. 96. Львів, 1910, стор. 84.

придушили повстання. Польська шляхта вчинила жорстоку розправу. За рішенням суду в Тетієві на шибеницях страчено близько тисячі жителів[1]. Висока могила при виїзді до села Росішок ще й тепер нагадує сучасникам про героїчну боротьбу їхніх предків. З 1784 року Тетіїв був центром великого феодального господарства магната Лєдоховського. В ньому налічувалося 378 димів і 2799 чоловік[2].

Після возз'єднання Правобережної України з Росією в 1793 році містечко входило до складу П'ятигірського повіту, а з 22 листопада 1800 року стало волосним центром Таращанського повіту Київської губернії. Власник Тетієва О. Даровський у 1834 році володів 3717 десятинами землі. Він побудував тут гуральню, яка в 1848 році виробляла продукції на 900 крб. Крім того, діяли броварня й цегельня. Велику роль відігравала торгівля. На недільні ярмарки у 1846 році привозилося товарів на 16 тис. крб., а продавалося — на 12 тис. крб. У 1853 році в Тетієві проживало 4488 чоловік[3], у т. ч. 3 тис. селян-кріпаків, близько 500 державних селян. Значну частину жителів становили міщани, багато яких займалося ремеслами.

У 20-х рр. XIX ст. при костьолі існували лікарня на 10 ліжок та польська школа, в якій навчалися переважно діти поміщицьких службовців. Українське населення залишалося неписьменним.

Селяни Тетієва у результаті реформи 1861 року були фактично пограбовані. Згідно з уставною грамотою на 1610 ревізьких душ поміщик виділив 4165 десятин землі, тобто по 2,5 десятини на душу. За цю землю вони мали сплачувати в казну щороку 4808 крб. 61 коп. Крім того, до переходу на викуп селяни залишалися тимчасовозобов'язаними і мусили, як раніше, працювати на пана літом 74 дні і зимою 48[4]. Поміщик не повернув деяким селянам усієї землі, якою вони користувалися до реформи. Вони звернулися зі скаргою до судових інстанцій. Разбір справи тривав до 1884 року, але вимоги їх не задовольнили[5]. Селяни виступали проти тимчасовозобов'язаних відносин з поміщиком, відмовлялися виконувати повинності в його господарстві. 26—27 березня 1862 року жінки не вийшли на роботу до фільварку. Щоб приборкати непокірних, прибув начальник таращанської поліції з ротою солдатів. Почалися арешти. Проте селяни заявили: «Чиновникам не віримо, а повіримо лише тоді, коли цар прийде»[6]. Незважаючи на погрози, тетіївці відмовилися підписувати уставну грамоту. Внаслідок цього вона була введена без їх згоди, а для гарантії «порядку» в містечку залишився на постій загін козаків[7].

У пореформену добу відбувається дальший економічний розвиток Тетієва. У 1867 році на гуральні Даровського працювало 9 робітників і виготовлялося продукції на 7 тис. крб., у 2-х цегельнях — 14 робітників і продукції — на 1340 крб. на рік. Заможний селянин Г. Поліщук організував виробництво черепиці, яку виготовляли 4 робітники. Свічковий завод П. Сухаря видавав продукції на 950 крб. Крім того, у містечку діяли 4 водяних і 5 вітряних млинів, 3 крупорушки, які за рік переробляли 2250 пудів зерна на борошно та 13 000 пудів — на крупу. У центрі містечка, де розміщувалися в основному підприємства, жило 1807 міщан[8], які займалися кравецьким, ткацьким, бондарним, столярним і гончарним промислами. Поширеним було вишивання рушників і плетіння кошиків. Торгівля мала переважно місцевий характер. У Тетієві налічувалося близько 90 бакалійних і галантерейних крамниць. На околицях містечка: в Слободі, Плоханівці і Снігурівці жили селяни. Тут розміщувалися 3 поміщицькі економії, в яких було 2060 десятин орної землі.

---

[1] Л. Похилевич. Сказания о населенных местностях Киевской губернии, стор. 447.
[2] Архив Юго-Западной России, ч. 5, т. 2. К., 1890, стор. 463.
[3] Памятная книжка Киевской губернии на 1856 год. К., [1855], стор. 121.
[4] Київський облдержархів, ф. 4, оп. 99, спр. 1372, арк. 11, 15, 16, 49, 56; спр. 1849, арк. 39, 45, 70, 75, 82; спр. 1850, арк. 74, 75, 86.
[5] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 442, оп. 614, спр. 151, арк. 1—9.
[6] Там же, оп. 300, спр. 9, арк. 65—67; Н. Н. Лещенко. Крестьянское движение на Украине в связи с проведением реформы 1861 года (60-е годы XIX ст.), стор. 300.
[7] Київський облдержархів, ф. 503, оп. 1, спр. 1822, арк. 1—4.
[8] ЦДІА СРСР, ф. 1290, оп. 4, спр. 114, арк. 177.

Внаслідок розвитку капіталізму поглиблювався процес класового розшарування селянства. Створювався резерв вільних робочих рук. Частина бідняків шукала собі заробітків на Херсонщині, Катеринославщині, в промислових містах. Наприклад, тільки протягом 1901 року з містечка пішло 319 чоловік[1]. Під час революції 1905—1907 рр. в економіях прокотилася хвиля страйків сільськогосподарських робітників, які вимагали підвищення заробітної плати, поліпшення умов життя. Заворушення були придушені козаками. 17 страйкарів кинули до в'язниці. Одним з організаторів виступів був сільський учитель із Слободи Г. І. Щиголь. У його хаті друкувалися прокламації і листівки. За революційну діяльність царський уряд заслав Г. І. Щиголя на каторгу.

Під час столипінської аграрної реформи частина селян-бідняків переселилася до Уссурійського краю і Оренбурзької губернії, але більшість з них повернулася зовсім розореною і зубожілою. 1914 року в Тетієві було 1677 дворів, де проживало 10 203 чоловіка. Селянам належало 4169 десятин землі[2], а поміщиці М. І. Морочинській і капіталістові Я. М. Бернеру — 4676 десятин.

Найбільшим промисловим підприємством Тетієва був ливарний завод Глишпора. Він виробляв 4 тис. пудів чавунного литва для потреб місцевих цукрових заводів та економій. У 1914 році тут працювало 18 робітників і 4 підлітки. За каторжну працю вони одержували близько 70 коп. на день[3]. Діяло також 3 водяні млини, цегельня й свічкове підприємство.

Значного розвитку набула торгівля. У містечку налічувалося 54 крамниці, 3 магазини готового одягу, 3 — канцелярських приладь, 16 складів. Про великий обсяг торгівлі свідчить існування в Тетієві 3-х кредитних банківських установ.

Місцеві власті майже не турбувалися про благоустрій. Вулиці не були впорядковані. Коли наставав вечір, вони поринали в темряву.

Медичну допомогу населенню подавала земська лікарня на 25 ліжок, побудована у 1912 році. В ній працювали 1 лікар, 3 фельдшери і акушерка. Крім того, практикували 5 приватних лікарів, у т. ч. один зубний. Діяла земська аптека, 4 аптекарські крамниці[4].

Дуже мало уваги приділялося освіті. Перша однокласна парафіяльна школа в Слободі виникла на початку 60-х років XIX ст. У Тетієві працювали церковно-парафіяльна католицька школа. Тільки напередодні Лютневої революції земство заснувало двокласну школу, де викладання велося російською мовою. Переважна більшість населення залишалася неписьменною.

Після повалення царизму в квітні 1917 року відбулися селянські заворушення. Селяни громили економії, не давали заготовляти паливо для Кашперівського цукрового заводу. Тимчасовий уряд надіслав до містечка 50 кінних козаків, які жорстоко розправлялися з непокірними[5].

В листопаді 1917 року в Тетіїв прийшла радісна звістка про перемогу Великої Жовтневої соціалістичної революції. Вона пробудила в трудящих потяг до активного політичного життя. В цей час з фронту, з Донбасу та інших місць повернулося багато людей, які пройшли велику революційну школу, вступили до лав більшовицької партії. З них і склалося ядро Тетіївської парторганізації, до якої входили Н. В. Казнадзей, М. Г. Бурмос, О. В. Панченко, Т. С. Митулинський, Й. П. Файголь, В. М. Лейдерман, А. О. Семенишин та ін.[6] Велику допомогу у створенні більшовицької організації подали комуністи Білої Церкви, які відрядили в Тетіїв Ю. М. Шургальського. Прибувши до Тетієва, він розмножував на друкарській машинці і розповсюджував у містечку та по селах волості листівки з декретами про мир і землю.

---

[1] Київський облдержархів, ф. 804, оп. 3, спр. 137, арк. 13.
[2] Там же, спр. 150, арк. 78, 79.
[3] Там же, оп. 1, спр. 2812, арк. 349, 374, 375.
[4] Весь Юго-Западный край, стор. 602—603.
[5] Київський облдержархів, ф. 819, оп. 2, спр. 12, арк. 26; ф. 1716, оп. 1, спр. 66, арк. 54.
[6] АІІП ЦК КП України, ф. 13, оп. 1, спр. 13, арк. 1, 2.

У Плоханівці, Снігурівці біднота почала захоплювати поміщицькі землі[1]. Виникли земельні комітети. Їх очолили: в Плоханівці — В. В. Казнадзей, у Снігурівці — С. В. Усаневич, в Слободі — Г. І. Щиголь.

Втілюючи в життя постанови 1-го Всеукраїнського з'їзду Рад, більшовики Тетієва повели боротьбу за встановлення Радянської влади. На мітингах, зборах, під час бесід вони викривали зрадницьку антинародну політику Центральної ради.

У січні 1918 року відбулися вибори до волосної і містечкової Рад робітничих, селянських і солдатських депутатів. До Рад були обрані Н. В. Казнадзей, Ф. М. Загаєцький, Т. С. Митулинський, О. В. Панченко, Г. І. Щиголь та ін. Головою виконавчого комітету волосної Ради став Р. М. Гринчук, головою виконкому містечкової Ради — Й. П. Файголь. Органи влади Центральної ради припинили своє існування. Міліція, яка складалася з солдатів-фронтовиків і вже давно йшла за більшовиками, перейшла на бік Рад. Встановлення Радянської влади в Тетієві трудящі відзначили мітингом і демонстрацією.

Проте у березні Тетіїв був окупований німецькими військами. Вони почали жорстоко розправлятися з активістами. Карателі розстріляли колишнього голову земельної комісії Г. І. Щиголя, наклали контрибуцію на містечко, забрали хліб, худобу, селянське майно.

У відповідь на терор тетіївці під керівництвом більшовиків-підпільників піднялися на боротьбу проти окупантів і гетьманців. Чимало з них, зокрема Н. В. Казнадзей, К. П. Ратушний, М. Г. Бурмос, Т. Г. Дідух, О. В. Панченко, вступили до партизанських загонів, що виникли в Таращанському повіті. Один з них діяв у П'ятигорах і Черепині. На початку червня 1918 року він напав на німецький гарнізон у Тетієві і примусив його втекти до Білої Церкви.

Після розгрому військ петлюрівської Директорії у лютому 1919 року в Тетієві відновила діяльність Рада. Комуністи звернулися до населення з відозвою, в якій закликали трудящих містечка й волості швидше налагодити нормальну роботу підприємств, магазинів, державних і громадських установ, організовано провести розподіл поміщицьких і церковних земель та посівну кампанію. Проте відбудові господарства заважали часті напади куркульських банд. Тому питання боротьби з ними посідало чільне місце в діяльності Тетіївської парторганізації і радянських установ. Для захисту містечка й сіл волості був створений озброєний загін з 25 чоловік. Його очолив секретар партійної організації Н. В. Казнадзей. З 1 травня 1919 року всі комуністи відвідували військове навчання. Для зміцнення військових відділів Рад у селах волості парторганізація виділила комуністів М. Г. Бурмоса і Ю. М. Шургальського [2]. В травні, червні та липні тетіївцям доводилося мобілізовувати свої сили і давати відсіч бандам Соколовського та інших отаманів.

21 липня 1919 року в Тетієві відбулися вибори комітетів бідноти, що стали справжньою опорою Радянської влади на селі. Проте мирне будівництво тривало недовго. У вересні війська Денікіна захопили містечко. Комуністи знову пішли в підпілля, а частина їх влилася до 45-ї радянської дивізії Й. Е. Якіра, яка у вересні 1919 року виходила з оточення, пробиваючись на з'єднання з 12-ю армією.

Після розгрому армій Денікіна в кінці грудня 1919 року в Тетієві створено волосний ревком на чолі з комуністом Ю. М. Шургальським[3]. Земельним і продовольчим відділами керували Р. М. Гринчук та Т. С. Митулинський. З перших днів своєї діяльності волосний ревком взяв на облік усі запаси продовольчих товарів, палива, вів боротьбу з спекуляцією. Партійний осередок проводив політико-масову роботу. Було створено т. зв. «партійний клуб більшовиків». Тут відбувалися збори, бесіди, культмасові заходи[4].

---

[1] Газ. «Селянська думка» (Тараща), 25 листопада 1917 р.
[2] ЦДАЖР УРСР, ф. 2, оп. 1, спр. 59, арк. 173.
[3] Радянське будівництво на Україні в роки громадянської війни (1919—1920 рр.), стор. 533.
[4] Газ. «Більшовик», 15 лютого 1920 р.

14 лютого 1920 року в Тетієві стався бандитський заколот. Підпільна контрреволюційна організація, підтримана петлюрівськими недобитками, синками куркулів та буржуазії, захопила містечко. Кілька комуністів було вбито, голову волосного ревкому Ю. М. Шургальського — тяжко поранено[1]. Діставши відсіч, бандити відступили, але 24 березня знову вдерлися до Тетієва, арештували військкома Кашперівської волості М. Г. Бурмоса і жорстоко розправилися з ним. Вчинивши погром, вони вбили й заживо спалили сотні людей[2].

Під час білопольської інтервенції в травні 1920 року окупанти, озброївши гвинтівками і артилерією бандитські загони Куравського, спрямували їх проти Червоної Армії.

2 червня 1920 року Тетіїв було визволено. Протягом кількох днів тут містився штаб Першої Кінної армії, відбувалися наради командирів з участю С. М. Будьонного, К. Є. Ворошилова, О. Я. Пархоменка.

Радянське будівництво розгорталося у складній обстановці. Більшість підприємств було зруйновано, крамниці пограбовано, лютувала епідемія тифу й холери. Кількість населення зменшилася до 5975 чоловік. Не вистачало кадрів радянських і партійних працівників. За цих умов розпочав свою діяльність волосний ревком під керівництвом комуніста П. Д. Дячука, який очолив також волосний комітет КП(б)У, що здійснював керівництво роботою комуністів і у Животівській та Кашперівській волостях[3]. 9 липня відбулися збори жителів Тетієва. У своїй резолюції вони закликали все населення повіту підтримувати Радянську владу й подавати всіляку допомогу Червоній Армії. На початку серпня виникли волосний і сільські комітети незаможних селян. З їх допомогою Червоній Армії було надіслано близько 4 тис. пудів хліба[4]. У колишньому маєтку поміщиці Морочинської створили племінне господарство (племгосп).

У другій половині 1920 — на початку 1921 рр. нормальному життю трудящих заважали періодичні наскоки контрреволюційних банд. Через це не всі селяни змогли своєчасно зібрати врожай і посіяти озимину. Куркулі саботували розпорядження органів влади, розкрадали дефіцитні товари тощо.

12 січня 1921 року були переобрані волосний і сільські ревкоми, комітети незаможних селян, у результаті чого вони звільнилися від ворожих елементів. Тетіївський волосний ревком реорганізовано в районний. Новообрані органи влади ще з більшою енергією почали налагоджувати господарське життя. Під їх керівництвом для цукрових заводів повіту заготовлено 1560 тис. куб. м. дров, добудовано залізничну колію Козятин—Жашків, відремонтовано сільськогосподарський інвентар. У квітні в Тетієві зібрався волосний з'їзд ревкомів і комітетів незаможних селян. Він схвалив закон про продподаток і вільну торгівлю сільськогосподарськими продуктами. На з'їзді обрали посівком, що забезпечив успішне проведення весняної сівби. Значний вклад у цю справу внесли воїни 17-ї кавалерійської дивізії Г. І. Котовського, яка розміщувалася в Тетіївській волості. Вони своїми кіньми зорали бідняцькі ділянки, виділили частину зерна для посівів[5].

Визначною подією в житті Тетієва були вибори до Рад робітничих, селянських і червоноармійських депутатів, що відбулися у червні 1921 року. Першим головою виконкому волосної Ради був Т. С. Митулинський. Згодом його обрали головою Київської міськради. У червні того ж року тетіївська молодь на своїй конференції ухвалила створити комсомольську організацію. Її першим секретарем став П. Г. Щиголь, син розстріляного німецькими інтервентами комуніста. Серед перших комсомольців були В. В. Казнадзей, Ф. С. Саєвський, С. Г. Бурлаченко, С. С. Кругляк.

---

[1] АІІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 5, спр. 164, арк. 13, 21, 60, 66; спр. 175, арк. 131.

[2] Там же, спр. 164, арк. 20—21; спр. 175, арк. 131. Київський облдержархів, ф. Р-4247, оп. 1, спр. 3, арк. 21.

[3] АІІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 6, спр. 508, арк. 11, 12, 15.

[4] Київський облдержархів, ф. Р-1, оп. 1, спр. 248-б, арк. 79, 80.

[5] Там же, спр. 104, арк. 378, 381.

Вони з молодечим запалом брали участь у збиранні продподатку, вели роботу по ліквідації неписьменності, активно включилися в організацію допомоги голодуючим Поволжя. Комсомольці зібрали 800 пудів хліба, влаштували для приїжджих дітей-сиріт дитячий будинок[1].

Тетіїв у 1923 році став районним центром Білоцерківського округу. Життя висувало на порядок денний питання про кооперацію. Перевагу спільного обробітку землі селяни бачили на прикладі місцевого племгоспу. Починаючи з 1921 року, на його території щорічно влаштовувалися сільськогосподарські виставки передового досвіду. 13 незаможницьких господарств Тетієва весною 1923 року об'єднались у сільськогосподарську артіль «Червона хвиля». Першим головою її обрали бідняка П. Г. Ламбуцького. Артіль стала провідником нових форм господарювання на селі. Місцевий племгосп допоміг їй створити тваринницьку ферму. Редакція окружної газети «Плуг і молот», яка була почесним членом господарства, подарувала плуг-семерик. На зароблені трудодні члени кооперативу відкрили дитячий будинок для дітей-сиріт, батьки яких загинули в громадянську війну та в боротьбі з контрреволюційними бандами[2].

У Тетієві в 1924 році виникли також кооперативні сільськогосподарські товариства, які мали прокатний пункт реманенту, сіяли буряки для Кашперівської цукроварні, давали гроші в позику селянам[3]. Трохи пізніше у селищі заснували меліоративне товариство, споживспілку.

У відбудовний період стали до ладу дрібні промислові підприємства: бондарні, кузні, слюсарні, водяні млини, кравецька і шевські майстерні та 12 кооперативних торговельних точок.

Налагоджувалась охорона здоров'я трудящих. Вже в 1920 році відкрили лікарню на 30 ліжок. У 1925 році в ній працювало 5 лікарів, 3 фельдшери. Діяли також аптека, дитячі ясла[4].

Значно підвищився культурний рівень трудящих. 1925 року в селищі працювали дві початкові й семирічна трудова школи, де 12 вчителів навчали 517 учнів. Успішно здійснювалася ліквідація неписьменності. У 3-х школах лікнепу і ліквідпунктах вчителі та культармійці навчали робітників і селян. Культосвітню роботу проводили хати-читальні, а також клуб, де діяла кіноустановка. При школах працювали бібліотеки.

З новим економічним укладом у життя людей поступово входив новий побут, звичаї та обряди. У святі врожаю, організованому місцевою комуністичною спілкою молоді, взяли участь майже всі жителі Тетієва[5]. Без попів і кадил, урочисто, з червоними прапорами пройшли громадянські панахиди під час похорону активного учасника боротьби за Радянську владу Н. В. Казнадзея і комсомольця Л. О. Паламарчука.

У відбудові господарства, налагодженні культурного життя Тетієва зростала роль партійної організації. Збільшувалася кількість її членів. Якщо в квітні 1919 року в ній налічувалося 18 комуністів, то в 1925 — близько 80.

Все активніше залучалися до громадського життя жінки. Добрими організаторами зарекомендували себе комуністи І. Грубріна, лікар К. М. Хлєбникова, вчителька Г. Л. Троценко. Вони проводили бесіди серед населення, дбали про піднесення культурно-освітнього рівня своїх подруг. Ця робота дала прекрасні результати: Вже у 1925—1926 рр. 40 проц. жінок були активістками.

Скінчився відбудовний період. Трудящі на чолі з комуністами ще з більшою завзятістю перебудовували господарство на соціалістичний лад. Партійна організація, Ради і комітети незаможних селян докладали всіх зусиль, щоб поліпшити

---

[1] Київський облдержархів, ф. Р-111, оп. 1, спр. 402, арк. 9; спр. 269, арк. 13.
[2] Газ. «Плуг і молот», 25 травня, 13 червня, 10 вересня 1924 р.
[3] Газ. «Плуг і молот», 5 вересня 1924 р.
[4] Київський облдержархів, ф. Р-1, оп. 1, спр. 104, арк. 154, 315.
[5] Газ. «Плуг і молот», 22 березня, 31 серпня 1924 р.

роботу племгоспу, який мав 577 десятин землі і вирощував племінну худобу для всього округу. Йому виділили значну кількість реманенту: молотарки, жатки, плуги, сінокосарки, віялки та інші сільськогосподарські знаряддя. Подією для всього Тетієва було придбання племгоспом трактора «Фордзон». З ініціативи комуністів у 1926 році створено бурякове кооперативне об'єднання, а в Слободі організовано машинно-тракторне товариство, яке подавало селянам широку допомогу в обробітку землі.

Активну участь у кооперуванні сільського господарства брали комсомольці. З їх допомогою в 1929 році виникли три ТСОЗи, бригади ремонту сільськогосподарських знарядь тощо. Між товариствами спільного обробітку землі та артіллю «Червона хвиля» розгорнулося змагання за високу продуктивність праці. У кінці 1929 року з ТСОЗу та артілі «Червона хвиля» створено колгосп ім. Калініна. На початку 1930 року у Тетієві утворилося ще п'ять сільгоспартілей. За рішенням обкому КП(б)У в березні 1932 року для налагодження політмасової роботи до села виїхала бригада робітників київського заводу «Червоний двигун». Шефи допомагали також налагодити роботу створеної в 1931 році Тетіївської МТС, ремонтували машини, готували кадри трактористів. Поступово зростав машинний парк. Якщо восени 1932 року в МТС було 29 тракторів, то весною наступного року — 44 трактори, 19 букерів, 7 сінокосарок, 10 лобогрійок, 5 самоскидок та молотарка[1].

У Тетієві в 1933 році існувало шість колгоспів. Вони охоплювали 78,6 процента господарств. У 1932 році на базі племгоспу створено насінницький радгосп, якому виділено 1246 га землі. В господарстві працювало 64 робітники, було 3 трактори, 3 автомашини, 43 коней і волів, 59 голів великої рогатої худоби. Діяла своя ремонтна майстерня[2].

В середині 30-х років у країні ширився рух п'ятисотенниць. 12 вересня 1935 року в Тетієві відбувся зліт буряківниць, який прийняв рішення створити ланки високого врожаю цукрових буряків в усіх колгоспах і радгоспах району. На 1936 рік колективні господарства вже досить зміцніли. Так, у Плоханівському колгоспі ім. Сталіна було 1530 га орної землі, 98 коней, 227 голів великої рогатої худоби, 180 свиней, 141 вівця[3].

В результаті соціалістичної перебудови сільського господарства різко підвищилася врожайність провідних культур. Якщо в 1925 році з кожного гектара збирали пшениці по 11, а цукрових буряків по 90 цнт, то вже в 1938 році — відповідно по 18 і 175 цнт[4]. Зразки високопродуктивної праці показували ланкові Ярова і М. Троценко, які в 1938 році одержали по 316—385 цнт буряків з гектара. Трактористи МТС З. Добровольський, Я. Бакун, А. Синкевич та І. Ковальчук за хороші показники в роботі у 1939 році завоювали право участі у Всесоюзній сільськогосподарській виставці.

Поряд із піднесенням сільськогосподарського виробництва зміцнювався і промисловий сектор. У 1932—1933 рр. побудовано електростанцію, відкрито майстерню для ремонту колгоспної техніки. У 1939 році почав діяти автопарк на 50 автомашин.

Підвищувався матеріальний рівень трудящих селища. В артілі ім. Калініна, наприклад, колгоспники одержували на трудодень по 2—3 кг зерна, овочі, гроші. Зводилися будинки, виріс новий житловий район ім. Дзержинського. Селищна Рада почала займатися питаннями електрифікації і радіофікації. Населення Тетієва у 1939 році становило 8022 чоловіка[5].

За роки побудови соціалізму великих успіхів було досягнуто на ниві культурного будівництва. 1933 року семирічна школа була реорганізована в середню, а дві

---

[1] Київський облдержархів, ф. Р-354, оп. 1, спр. 3, арк. 92; спр. 103, арк. 64.

[2] Довідник з основних статистично-економічних показників господарства районів Київської області УРСР, стор. 68—69, 94—97, 207.

[3] Київський облдержархів, ф. Р-354, оп. 1, спр. 5943, арк. 33.

[4] Газ. «Ленінець» (Тетіїв), 11 лютого 1940 р.

[5] Київський облдержархів, Список населенных мест с указанием численности населения по Киевской области, форма № 3, стор. 726.

початкові — в семирічні. Тільки на околиці селища, на масиві ім. Дзержинського, діяла початкова школа. На 1936 рік у селищі нараховувалося 1600 учнів. Водночас розширювалася мережа навчальних закладів для малописьменних дорослих. У 1930 році при семирічній школі почала працювати вечірня школа сільської молоді, яку через рік реорганізували в робітфак, а в 1936 році — у вечірню середню школу. Відкривалися один за одним спеціальні навчальні заклади. З 1930 по 1935 рр. у Тетієві працював робітфак Київського ветеринарного інституту. З 1932 по 1934 р.— вечірній педтехнікум, а в 1937 році — філіал Білоцерківської педагогічної школи.

Велику культурно-освітню роботу розгорнув будинок культури. Тут читалися лекції, демонструвалися кінофільми, працювали гуртки політичної освіти, художньої самодіяльності. У травні 1940 року успішно пройшов районний огляд самодіяльного мистецтва колгоспних клубів, а також олімпіада дитячої творчості. При районній бібліотеці було влаштовано виставку творів початкуючих літераторів і художників. Особливо пожвавилася діяльність спортивно-оборонних гуртків, у яких молодь складала норми на значки ППХО, ГПО, ГСО, брала участь у стрілецьких змаганнях, навчалася на курсах шоферів.

Усі ці відрадні перетворення в економіці, культурі, побуті, що відбувалися під керівництвом партійної організації, за найактивнішою участю її членів, систематично висвітлювалися в районній газеті «Ленінським шляхом» — органі Тетіївського РПК і РВК, яка почала виходити з 3 грудня 1931 року. У 1938 році її перейменували в «Ленінець», а в 1962 — в «Ленінські заповіти». З кожним роком збільшувалася кількість комуністів і комсомольців. Уже в 1937 році було 129 членів партії, а напередодні війни — 216. Районна організація ЛКСМУ об'єднувала в своїх лавах 1559 чоловік.

Мирну працю трудящих перервала навала німецько-фашистських орд. 17 липня 1941 року окупанти захопили Тетіїв. Почалася жорстока розправа над радянськими людьми. Проте фашисти не почували себе господарями. Як і всюди, де вони ступали, у них під ногами горіла земля. В Тетіївському районі було створено підпільний райком партії, який очолив секретар РК КП(б)У П. В. Цвєтков. Під його керівництвом діяло 5 підпільних організацій у складі 57 чоловік. Вони вели антифашистську агітацію, розповсюджували повідомлення Радінформбюро, листівки, організовували допомогу радянським воїнам, що вибиралися з оточення, направляли їх у партизанські загони. Гітлерівці довго не могли натрапити на слід підпільників. Весною 1942 року гестапівцям вдалося заарештувати членів підпільного райкому партії Л. В. Кагарлуцького і К. А. Сіміс. Ніякі знущання й тортури не змогли примусити комуністів виказати своїх товаришів. Фашисти замучили їх, як і ще 13 чоловік, зв'язаних з партійним підпіллям.

Незважаючи на терор, месники не давали спокою фашистам. У грудні 1942 року під керівництвом райкому було організовано партизанський загін, який перебазувався до лісу. Проте сам П. В. Цвєтков не встиг перейти до загону. Він і його бойовий товариш В. Н. Ножкін були оточені на конспіративній квартирі Д. С. Білозер у селі Голодьках і геройськи загинули в нерівному бою[1]. Молодь Тетієва, вшановуючи пам'ять про хороброго підпільника, назвала його іменем свій клуб. Активну участь у роботі підпільного райкому брала вчителька М. Є. Борщова, яка була зв'язківцем райкому.

Водночас антифашистську діяльність на території Тетієва проводила й група Й. Л. Мукомела[2]. Вона боролася проти гітлерівців, починаючи з жовтня 1941 року до останнього дня гітлерівської окупації. Група підтримувала зв'язок з підпільним райкомом партії, а також партизанським загоном Г. С. Кулагіна, якому передавала зброю. Взимку 1942 року вона знищила ворожий ешелон з автомашинами, що йшов на Східний фронт. Підпільники виготовляли довідки про захворювання. Пред'являючи їх, молодь звільнялася від німецької каторги.

[1] Київський облпартархів, ф. 5, оп. 2/6, спр. 103, арк. 5, 15—16, 82.
[2] Газ. «Київська правда», 27, 31 жовтня, 4 листопада 1959 р.

3 січня 1944 року воїни 155-ї стрілецької дивізії визволили Тетіїв від німецько-фашистських військ. За час окупації гітлерівці заподіяли Тетієву і всьому району величезних збитків. Було спалено понад 137 колгоспних приміщень. 1358 чоловік вивезено на каторгу до Німеччини, 238 — по-звірячому закатовано в гестапівських застінках, серед них сім'ї партизанів А. П. Марченка, Р. Д. Литвина, В. Н. Снігурця, К. А. Сіміс, Ф. О. Семенишина, І. Ф. Яковишина, С. С. Кругляка[1].

Відстоюючи незалежність і свободу своєї Батьківщини, тетіївці хоробро билися на фронтах Великої Вітчизняної війни. Багато з них нагороджені орденами й медалями Радянського Союзу. Понад 400 чоловік загинуло в боях з ворогом.

Після визволення трудящі приступили до відбудови зруйнованого господарства, яка проходила в надзвичайно складних умовах. Не вистачало сільськогосподарського інвентаря, робочих рук, транспорту. Артіль ім. Калініна не мала жодної автомашини. Залишилося 6 парокінних возів, сани, 16 плугів, 30 борін, 6 культиваторів, сівалка, гребка та молотарка. На 3 січня 1944 року в цьому колгоспі було тільки 12 голів великої рогатої худоби, 11 свиней[2].

Переборюючи труднощі, партійна організація району зуміла мобілізувати населення на самовіддану працю. Колгоспи вчасно провели весняну сівбу, підготувалися до збирання врожаю, зібрали необхідний інвентар у колгоспників. Робітники Тетіївської МТС лагодили й складали з окремих частин сільськогосподарські машини. Вже в червні 1944 року вони відремонтували 4 молотарки, 5 комбайнів, 8 двигунів, 3 локомобілі.

Трудівники Тетієва подавали велику допомогу фронту, нічого не шкодували, щоб наблизити день перемоги. В селищі було зібрано 48 280 крб. на побудову танків «Тетіївський боєць всевобучу»[3]. Колгоспники здали у фонд оборони багато хліба, картоплі та овочів. Успішно пройшла передплата Другої Державної воєнної позики. Вчителі та учні надсилали подарунки бійцям Червоної Армії.

Закінчення Великої Вітчизняної війни створило сприятливі умови для прискореної відбудови господарства. 18 вересня 1947 року колгосп ім. Кірова рапортував Центральному Комітету ВКП(б) про виконання плану хлібозаготівель. На зерноприймальний пункт було здано 10 578 пудів зерна, в т. ч. 336 — понад план[4]. У 1949 році високих показників добився і колгосп ім. Калініна. Ланка О. П. Левченко виростила по 22 цнт пшениці з кожного гектара. Добре попрацювали механізатори Тетіївської МТС, які першими в республіці виконали річний план ремонту тракторів[5].

У 1951 році відбулося об'єднання артілей. Із шести колгоспів утворено три. Це дало можливість краще використовувати техніку і робочу силу, зробити господарства рентабельними. Слободська артіль ім. Калініна в 1956 році одержала прибутків більш як на 1,7 млн. крб. Середній надій молока на корову становив тут 3040 літрів[6]. У 1959 році два колгоспи приєдналися до радгоспу «Тетіївський». Господарство мало 4227 га угідь і спеціалізувалося на виробництві м'яса і молока. Водночас тут засівалося 3817 га землі різними культурами. Розвивалося овочівництво і садівництво. У 1966—1968 рр. у радгоспі вироблено в середньому на 100 га землі по 112 цнт м'яса. Надій молока на корову становив 3101 кг. Доярки С. Н. Власюк, М. П. Ковінько досягли ще ліпших результатів — по 3600—3700 кг на корову. Свинарка М. Білокінь одержала від кожної свиноматки по 27 поросят.

У третьому кварталі 1970 року радгосп достроково завершив восьмий п'ятирічний план по виробництву молока і м'яса. На 10 жовтня п'ятирічне завдання було перевиконано по молоку на 111, по м'ясу — на 150 проц. Взявши зобов'язання в ленінському ювілейному році виробити на 100 га угідь по 900 цнт молока, або надоїти

[1] Київський облпартархів, ф. 5, оп. 2/1, спр. 202, арк. 27.
[2] Київський облдержархів, ф. Р-354, оп. 4, спр. 47, арк. 212.
[3] Газ. «Ленінець», 31 січня 1945 р.
[4] Газ. «Ленінець», 18 вересня 1947 р.
[5] Газ. «Ленінець», 30 січня 1950 р.
[6] Київський облдержархів, ф. Р-354, оп. 4, спр. 659, арк. 135, 138.

від кожної корови по 3150 кг, тваринники вже у вересні сягнули тритисячного рубежа. Господарство велику увагу приділяє племінній справі. На фермі є 22 корови класу еліта, 421 — першого класу і 549 — другого класу[1]. Високою стала врожайність основних культур. У 1965—1967 рр. в радгоспі зібрано по 26 цнт зернових і по 311 цнт цукрових буряків з га. 1970 року урожай цукрових буряків зріс до 424 центнерів. 1971 року за виробничі здобутки радгоспу у восьмій п'ятирічці шість його працівників нагороджено орденами і медалями, в т. ч. доярку С. Н. Власюк та директора С. Я. Марченка — орденом Жовтневої Революції, головного зоотехніка О. М. Яницьку — орденом Трудового Червоного Прапора.

У радгоспі налічується 56 тракторів, 9 зернових, 6 кукурудзозбиральних, 8 бурякозбиральних і 8 силосозбиральних комбайнів, 43 вантажні машини.

Зміцніла також економіка колгоспу ім. Калініна. Господарство має 2738 га землі, численний авто-тракторний парк. На тваринницьких фермах виробничі процеси електрифіковано. У ювілейний рік — 50-річчя Великого Жовтня — колгоспники зібрали по 35 цнт озимої пшениці та по 375 цнт буряків з гектара. У 1966—1968 рр. на 100 га сільськогосподарських угідь вироблено в середньому по 493,1 цнт молока та по 156 центнерів м'яса. За успіхи, досягнуті в соціалістичному змаганні ювілейного 1967 року, колгоспу вручено перехідний Червоний прапор Ради Міністрів і ВЦРПС з видачею першої грошової премії[2]. За досягнення в розвитку економіки і в культурному будівництві в квітні 1970 року колгоспу вручено Ленінську ювілейну Грамоту ЦК КПРС, Президії Верховної Ради СРСР, Ради Міністрів СРСР і ВЦРПС[3].

Велика заслуга у цих здобутках колгоспної партійної організації, в якій налічується 30 комуністів. Усю свою діяльність вони спрямовують на розвиток колгоспного виробництва, очолюють найважливіші ділянки роботи. Двадцять років керує колгоспом комуніст Г. С. Голембовський, у 1971 році нагороджений орденом Леніна. Сумлінно працює комуністка зоотехнік Є. З. Підопригора. За досягнення колгоспу у восьмій п'ятирічці її відзначено орденом «Знак Пошани». Заслуженою повагою користуються серед тетіївців ветеран праці С. К. Мотузюк, династія колгоспників Ратушних—Левченків. Одним із активних засновників колгоспу був Я. П. Ратушний. Його сестра О. П. Левченко 22 роки працювала ланковою на буряковій плантації і понад 13 років трудилася на свинофермі. У 1969 році вона одержала по 23 поросят від свиноматки. Син її — Д. А. Левченко — передовий тракторист. Таких сімей у колгоспі багато. За високі показники в роботі орденами й медалями Радянського Союзу нагороджено 25 колгоспників. Серед них Г. І. Бороднійчук — орденом Жовтневої Революції.

Великий крок уперед зробили й промислові підприємства Тетієва. У 1958 році на базі МТС почала діяти РТС, яку в 1961 році реорганізовано в об'єднання «Сіль-

[1] Газ. «Київська правда», 10 жовтня 1970 р.
[2] Газ. «Ленінські заповіти» (Тетіїв), 23 квітня 1968 р.
[3] Газ. «Ленінські заповіти», 16 квітня 1970 р.

Центральна площа в Тетієві. 1969 р.

Заняття у Тетіївській музичній школі. 1970 р.

госптехніки». В міжколгоспній будівельній організації, що виникла в грудні 1956 року, працює 500 робітників. Вона оснастилася потужною будівельною технікою: бульдозерами, автонавантажувачами, баштовими кранами тощо. Весь час зростає виробнича потужність цегельного заводу, заснованого 1958 року. Продуктивність його близько 8,8 млн. штук цегли на рік. Значно збільшився Тетіївський автопарк. Близько 100 автомашин щоденно перевозять сотні тонн народногосподарських вантажів. В 1970 році побудований і видав першу продукцію міжколгоспний комбікормовий завод[1]. 1969 року почали працювати швейний та гончарний цехи промкомбінату[2]. Широким попитом у трудящих користуються вироби тетіївських підприємств харчової промисловості, що стали до ладу у післявоєнні роки,— маслозаводу, харчокомбінату, — які переробляють сільськогосподарську продукцію колгоспів і радгоспів району, виробляють борошно, крупу, безалкогольні напої, цукерки. З 1960 року працює Тетіївська дільниця електромережі. У 1969 році вона виконала план реалізації електроенергії на 105 процентів, електрифікувала 160 будинків, провела 10 км нових ліній.

На промислових підприємствах виникли партійні організації, які налічують: у «Міжколгоспбуді» 36 комуністів, «Сільгосптехніці» — 33, автопарку — 34.

Високу оцінку своєї роботи дістала Тетіївська районна комсомольська організація. У 1967 році за успіхи в соціалістичному змаганні на честь 50-річчя Радянської влади їй було вручено пам'ятний Червоний прапор ЦК ЛКСМУ. У 1970 році в Тетієві працювало 24 первинні комсомольські організації, в яких перебувало 1034 комсомольці.

Від 18 березня 1968 року Указом Президії Верховної Ради УРСР Тетіїв віднесено до категорії міст районного підпорядкування. Багато зроблено для поліпшення благоустрою. У минулому розрізнені села Снігурівка, Плоханівка, Слобода нині злилися з Тетієвом в єдине місто з рівними асфальтованими вулицями, що обсаджені тополями. Понад 85 процентів будинків міста зведені після війни. У більшості з них є газ, парове опалення, централізоване водопостачання. Місто повністю електрифіковане й радіофіковане. В усіх напрямках курсують 34 автобуси.

Добре розвинута торговельна мережа: працюють універмаг, 6 продуктових, меблевий, господарський та культтоварний магазини, 20 ларків. У 1969 році на душу населення продано товарів на суму 358 крб. Щороку провадяться ярмарки.

Значна увага приділяється охороні здоров'я. Виросло лікувальне містечко. На його території розмістилися лікарня на 230 ліжок, протитуберкульозний диспансер. Світлі, просторі спеціалізовані корпуси терапевтичного, хірургічного відділень потопають у зелені. Населення обслуговує 39 лікарів та 122 середніх медичних працівників. 485 дітей трудящих виховуються у дитячих садках і яслах.

У місті створені всі умови для навчання і виховання підростаючого покоління. Діють 2 середні, 2 восьмирічні й одна школа робітничої молоді, в яких навчається 1917 учнів і працює 112 вчителів. Серед них заслужені вчителі УРСР Г. Д. Корнійчук та І. Ф. Сенько. 40 років віддав педагогічній справі Ф. О. Васильченко. Його нагороджено орденом Трудового Червоного Прапора. У Тетієві є також медичне училище, постійні торговельні курси, школа шоферів. Чимало вихованців шкіл стали гордістю міста. У місті закінчили середню школу № 1 український радянський

[1] Газ. «Київська правда», 10 жовтня 1970 р.
[2] Газ. «Ленінські заповіти», 26 лютого 1970 р.

поет І. Ф. Драч, письменник В. М. Жураківський. У Тетієві народилися і провели дитячі роки літературознавець, письменник В. Г. Кирилюк, заслужений художник РРФСР В. С. Рогаль, генерал-майор О. З. Франчук.

Трудящих міста обслуговує 9 бібліотек з книжковим фондом близько 104 тис. томів. Тетіївці люблять свій будинок культури. З великим успіхом тут у 1967—1970 рр. пройшли концерти Київського ордена Леніна державного академічного театру опери та балету УРСР ім. Т. Г. Шевченка, Київської державної філармонії, Державної заслуженої капели бандуристів УРСР, Черкаського державного народного хору та інших мистецьких колективів. Заслужену славу завоювали у тетіївців інструментальний ансамбль, духовий народний самодіяльний оркестр будинку культури, хор районної лікарні. У будинку культури влаштовуються виставки образотворчого та прикладного мистецтва. Так, у 1967 році свої полотна демонстрували тут 87 народних умільців району. Високу оцінку відвідувачів дістали малюнки з видами Тетієва самодіяльного художника М. Сабодаша. На багатьох підприємствах і в організаціях створені колективи художньої самодіяльності. Традиційними стали — свято пісні, яке щороку проводиться в другу неділю червня, свято першого снопа та інші.

У місті з 1964 року працює музична школа з відділеннями баяна, піаніно та народних інструментів. У ній навчається 120 учнів. Діє міська літературна студія «Роська». Багато її членів пишуть оповідання, вірші, пісні. Так, учитель М. І. Кравчук видав збірку новел «Криниця під вікном». В 1970 році його прийнято в члени Спілки письменників України.

Тетіївці проявляють великий інтерес до історії свого міста. Тут у 1965 році створено краєзнавчий музей, де зберігаються численні археологічні знахідки, документи й речі борців за Радянську владу, героїв громадянської і Вітчизняної воєн, які віддали своє життя за прекрасне сьогодення Тетієва. В 1970 році музею присвоєно звання народного. Його очолює на громадських началах вчителька-пенсіонерка А. Х. Данилюк.

Усім досягненням в галузі економіки, піднесенні матеріального добробуту, культурного рівня трудящі міста зобов'язані Радянській владі, рідній Комуністичній партії.

О. І. ЛУГОВА, М. О. САМОДІД, Г. М. ПАНЧЕНКО

КА́ШПЕРІВКА

Кашперівка — село, центр сільської Ради, розташоване на березі річки Роськи, за 5 км від районного центру, залізнична станція на лінії Козятин — Жашків. Населення — 4850 чоловік.

Територія Кашперівки була заселена з давніх часів. На її околиці є чотири кургани. Один з них розкопаний у 1861 році. Поблизу села знайдені три золоті римські монети II ст. н. е. та золота бляшка.

Вперше село згадується в документах наприкінці XVI — на початку XVII ст. як володіння феодала Кошки, а потім — Острозьких. У 1629 році, коли воно належало Адаму Вільзі, 77 димів платили податки[1].

Під час визвольної війни, у 1651 році, селянсько-козацьке військо під проводом Богдана Хмельницького проходило яром від річки Роськи до Чорного лісу на Тетіїв та Животів. До цього війська приєдналася й частина місцевих селян, які потім брали участь у битві під Берестечком. Згаданий яр і до наших днів зберіг назву Богданового.

Тяжкі умови життя, жорстоке феодальне гноблення, тривала війна — все це стримувало зростання села. Багато місцевих жителів, рятуючись від феодально-крі-

[1] Źródła dziejowe, t. 21, стор. 552.

посницьких утисків, тікали на Лівобережжя. В 1664 році в селі налічувалося лише 12 димів і 3 невеликих млини[1]. 1667 року після Андрусівського перемир'я Кашперівка залишилася у складі Речі Посполитої. У XVIII ст. вона була власністю магнатів Лєдоховських і входила до Тетіївського ключа, у якому налічувалося 43 села і 2 містечка. У 1738 році в Кашперівці було 160 димів і 905 чоловік. Населення в основному складалося з селян, які зазнавали як соціального, так і національно-релігійного гніту. В часи Коліївщини вони активно допомагали гайдамацькому загонові тетіївського козака Фургульця визволити село[2].

Після возз'єднання Правобережної України з Росією Кашперівка стала волосним центром Таращанського повіту Київської губернії. Ще в дореформений період, у 40-х рр. XIX ст., у Кашперівському маєтку поміщика Л. Свейковського з'являються перші промислові підприємства: цегельня, гуральня, на базі якої в 1847 році побудовано цукроварню[3]. У 1860 році вона виробила 19 125 пудів цукру. Тут працювало два кваліфікованих майстри і 309 сезонних робітників. Значну частину їх становила біднота навколишніх сіл.

Напередодні реформи в сільській общині досить значним було майнове розшарування. Так, 1857 року тут налічувалося 757 ревізьких душ і 288 дворів, у т. ч. тяглих — 114, піших — 162, городників — 12[4]. Отже, більшість селян була неспроможною прожити за рахунок свого господарства.

Проведена царським урядом реформа 1861 року юридично звільнила селян від кріпацтва, але фактично не поліпшила їх економічного становища. За уставною грамотою селянам виділили 1907 десятин 791 сажень орної, сінокосної, присадибної та 50 десятин 819 сажнів непридатної для обробітку землі, за що вони повинні були платити протягом 49 років щороку по 3241 крб. 24 коп.[5] До переходу на викуп селяни залишалися тимчасовозобов'язаними перед поміщиком, відбували панщину та інші повинності. Усе це викликало в них обурення, яке весною 1861 року вилилося у відкритий виступ. Жінки заявили поміщику, що, починаючи з 1 травня, вважають себе вільними від виконання панщини[6]. В село прибув начальник таращанської повітової поліції. У рапорті київському генерал-губернаторові він писав, що селяни Кашперівки, як і інших сусідніх сіл, «неправильно розуміючи положення, не виказують потрібного послуху місцевій владі». Лише «поява військової сили, а потім приклад суворого покарання,— зазначав він,— можуть припинити впертість і непокору, що поширюється між селянами»[7]. Почалися арешти «призвідників», які закликали селян не відбувати панщину. Однак розправа не залякала непокірних.

У селян були всі підстави обурюватися реформою. 1863 року з 4385 десятин землі поміщикові Свейковському належало 2478, церкві — 52 десятини. В той же час 1685 селянам дісталося 1855 десятин орної землі. Господарство поміщика розвивалося на нових, капіталістичних засадах, розширювалися бурякові плантації. У 1868 році після заснування акціонерного товариства Кашперівського цукрозаводу підприємство почало оснащуватися новітніми машинами, нарощувати потужність. Якщо в 1879 році вироблялося 52 тис. пудів цукру, то в 1884— 103,5 тис. пудів. Кількість робітників за цей час зросла з 220 до 285[8]. Крім цукрового заводу, в 80-х рр. у Кашперівці було 3 водяні млини і крупорушка, які переробляли за рік до 5 тис. пудів зерна[9]. 1901 року цукровий завод і бурякові плантації стали власністю фран-

---

[1] Архив Юго-Западной России, ч. 7, т. 2, стор. 542.
[2] Записки Наукового товариства імені Шевченка, т. 96, стор. 84.
[3] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 730, оп. 1, спр. 82, арк. 39, 40.
[4] Київський облдержархів, ф. 4, оп. 99, спр. 1626, арк. 79.
[5] Там же, арк. 40, 79.
[6] Н. Н. Лещенко. Крестьянское движение на Украине в связи с проведением реформы 1861 года (60-е годы XIX ст.), стор. 195.
[7] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 442, оп. 300, спр. 29, арк. 78—81.
[8] П. А. Орлов. Указатель фабрик и заводов Европейской России с Царством Польским и великим княжеством Финляндским, изд. 1. СПб., 1881, стор. 81; изд. 2, стор. 164.
[9] Київський облдержархів, ф. 804, оп. 3, спр. 73, арк. 1.

ко-бельгійського акціонерного товариства. Через два роки воно збудувало рафінадний цех, продукція якого йшла на експорт. В 1913 році завод виробив за сезон 368 407 пудів цукру.

Швидкий розвиток цукрового заводу сприяв зростанню населення. 1877 року в селі налічувалося 320 дворів і 2220 чоловік. а в 1916 — 752 двори і 3651 чоловік[1]. Життя трудящих мас було вкрай тяжким. Незважаючи на значний приріст населення, площа селянської землі не збільшилася. У 80-х роках на ревізьку душу вже припадало в середньому по 2,4 десятини землі.

Місцевий цукровий завод та інші промислові підприємства не могли забезпечити роботою всіх сільських пролетарів. Тому багато з них вирушали на заробітки в південні губернії. Не кращим було становище й тих, хто залишався вдома й працював на цукроварні. Робочий день тут тривав 14—16 годин. Не було ніякої охорони праці. Це часто призводило до нещасних випадків. За каторжну працю робітники одержували по 7—8 крб. на місяць.

Жорстока експлуатація, політичне безправ'я, нелюдські умови існування — все це викликало у трудящих незадоволення, яке неодноразово виливалося в революційні виступи. Гостра боротьба розгорнулася в роки першої буржуазно-демократичної революції. У травні 1905 року вибухнув страйк робітників економії. Вони припинили роботу і вимагали підвищити зарплату. До них приєдналися робітники заводу. Для розправи з страйкарями прибув загін карателів[2]. Восени 1906 року прокотилася нова хвиля селянських заворушень. У вересні в Кашперівці активно виступила молодь, якій належало йти в армію. Знову прибули солдати, почалися арешти[3].

Після поразки революції 1905—1907 рр. настали чорні часи і для Кашперівки. В селі верховодили куркулі. Особливо зміцнилися їх господарства внаслідок столипінської реформи. У Кашперівській волості в 1908 році утворилося 24 хуторські господарства, які виділялися серед інших хуторів губернії великими розмірами[4]. У 1910 році, з початком нового революційного піднесення в країні, посилилися виступи й робітників Кашперівки. 2 листопада 1912 року застрайкували 20 робітників, найнятих у Чернігівській губернії. Коли адміністрація відмовилася задовольнити їхні вимоги про підвищення зарплати, вони залишили роботу[5].

Перша світова війна ще більше посилила обурення робітників і селян. У донесенні від 7 червня 1915 року начальник повітової поліції писав, що внаслідок малоземелля серед трудящого населення шириться незадоволення поміщиками й органами влади, зростає переконання, що поміщицька земля повинна перейти до них безплатно[6].

Дуже низьким залишався освітній рівень населення. Існувала тільки одна церковнопарафіяльна школа, в якій у 1905—1908 рр. навчалося 50 учнів. Незадовго до революції земство побудувало двокласну школу. У 1907—1910 рр. у селі було створено аматорський драмгурток. У ньому починала свою акторську діяльність уродженка Кашперівки — народна артистка УРСР Л. В. Мацієвська-Моринець.

Лютнева революція не поліпшила економічного становища трудящих. Багато місцевих жителів бідувало і не могло знайти роботи. Цукровий завод працював з великими перебоями, до того ж більшість робіт виконували військовополонені. Влітку 1917 року це призвело до масових протестів. Селяни вимагали, щоб адміністрація економії не використовувала на роботах полонених і не вербувала робітників з інших сіл. Селяни відмовилися також одержувати зарплату «керенками»[7].

---

[1] ЦДІА СРСР, ф. 1290, оп. 4, спр. 114, арк. 217.

[2] М. Н. Лещенко. Селянський рух на Правобережній Україні в період революції 1905—1907 рр., стор. 223.

[3] Київський облдержархів, ф. 2, оп. 222, спр. 221, арк. 24.

[4] Описание хуторских хозяйств Таращанского уезда Киевской губернии по исследованию 1908 г. К., 1911, стор. 59—60.

[5] Київський облдержархів, ф. 2, оп. 228, спр. 35, арк. 145.

[6] Там же, оп. 231, спр. 1249, арк. 21.

[7] ЦДАЖР СРСР, ф. 406, оп. 6, спр. 13, арк. 20.

Управління Кашперівського заводу уклало з військовим відомством угоду на поставку цукру для армії. Але селяни на волосному сході у квітні 1917 року не дозволили рубати ліс на паливо для заводу[1]. Адміністрація підприємства звернулася до губернського комісара з проханням скасувати рішення волосного сходу. Для «наведення порядку» в село відряджено загін козаків[2].

З 1915 по 1917 рр. на цукровому заводі працював С. Й. Тудор (Олексюк), згодом відомий український радянський письменник.

Трудящі Кашперівки з радістю зустріли звістку про перемогу Великої Жовтневої соціалістичної революції. Втілюючи в життя історичні рішення І Всеукраїнського з'їзду Рад, робітники й селяни у січні 1918 року провели вибори до Ради робітничих, селянських і солдатських депутатів. Велику організуючу роль тут відігравали солдати, що повернулися з фронту, робітники заводу. Це було революційно настроєне ядро, яке очолив колишній фронтовик, тетіївський більшовик М. Г. Бурмос. Під керівництвом Ради трудящі почали будувати нове життя. У січні 1918 року селяни приступили до розподілу поміщицької землі, на заводі запроваджено робітничий контроль. Працювала сільська школа. Проте в березні німецькі війська захопили Кашперівку. Соціалістичні перетворення припинилися. Окупанти відразу почали розправлятися з активними учасниками встановлення Радянської влади на селі. 12 чоловік було розстріляно. На боротьбу проти кайзерівців і буржуазно-націоналістичної гетьманської влади піднялися широкі трудящі маси. Виконавчий комітет Таращанської повітової Ради робітничих і селянських депутатів, який перебував у підпіллі, оголосив мобілізацію. Робітники й селяни Кашперівки вступали до партизанських загонів, які діяли в районі Таращі, Тетієва, Черепина, П'ятигір[3].

Після розгрому військ петлюрівської Директорії у лютому 1919 року в Кашперівці відновила свою діяльність Рада робітничих і селянських депутатів. Під її керівництвом та комуністів, надісланих з Тетієва, робітники приступили до відбудови цукрового заводу, а селяни у березні готувалися до розподілу поміщицької і церковної землі та проведення посівної кампанії. Швидкому розвитку господарства заважали куркульські банди. У травні Рада мобілізовувала населення на боротьбу з бандитами. У липні 1919 року в Кашперівці створено комітет бідноти, який був опорою Радянської влади в селі.

10 вересня 1919 року 45-а і 58-а стрілецькі дивізії, очолювані Й. Е. Якіром і І. Ф. Федьком, прориваючись з району Одеси на з'єднання з основними силами Червоної Армії, пройшли через Кашперівку. Населення радо вітало червоних бійців.

З допомогою Тетіївської партійної організації 28 лютого 1920 року в Кашперівці створено волосний ревком. Проте вже в квітні—травні дії банди Куравського і навала білополяків знову припинили радянське будівництво. Та в червні Перша Кінна армія вигнала білополяків з села.

Почалося відновлення органів Радянської влади. 5 липня 1920 року обрано волосний ревком. Його головою став І. І. Заворотний, членом ревкому — А. Д. Матвійчук, військовим комісаром — В. Ф. Бакун. Для роботи у відділах ревкому залучено робітників цукрозаводу і селян-бідняків. У серпні для зміцнення ревкому був надісланий з Тетієва комуніст І. П. Колесник, який став його секретарем. При ревкомі організовано міліцію. У липні 1920 року в селі утворено волосний партійний осередок з чотирьох комуністів[4].

Спираючись на підтримку населення, волосний ревком налагоджував життя в селі та волості. З його допомогою створено сільські ревкоми. Земельний відділ взяв на облік ліс і землю поміщика, частину її передав цукрозаводу. Комуністи і ревкомівці розгорнули роботу щодо виконання продрозверстки, відбудови цукрозаводу.

---

[1] Борьба за власть Советов на Киевщине, стор. 75, 117.
[2] Київський облдержархів, ф. 1716, оп. 1, спр. 66, арк. 54.
[3] ЦДАЖР УРСР, ф. 5463, оп. 1, спр. 39, арк. 11, 13, 14, 16.
[4] Київський облдержархів, ф. Р-1, оп. 1, спр. 138, арк. 139.

Активним помічником ревкому виступало незаможне селянство, яке 13 серпня 1920 року об'єдналося в КНС. Уже на другий день відбулися збори селян-незаможників, які в прийнятій резолюції заявили: «Всі ми, незаможні селяни, підтримуємо Радянську владу, як найкращу владу робітників і селян». Збори ухвалили вживати найсуворіших заходів до бандитів і дезертирів[1]. 29 серпня у Кашперівці відбувся з'їзд комнезамів волості, на якому головою волосного КНС обрано К. Осташевського. До комнезаму примикала також «Організація незаможних робітників Кашперівського заводу». Вона налічувала 90 чоловік[2].

У важких умовах, породжених затяжною громадянською війною, трудящі відбудовували зруйноване господарство. Великою перешкодою були наскоки банд, з якими протягом 1920—1922 рр. доводилося вести збройну боротьбу частинам 8-ї та 17-ї кавалерійських дивізій. У селі лютувала епідемія віспи, тифу. Значно скоротилося населення, яке в 1921 році становило лише 2840 чоловік.

Долаючи труднощі, партосередок і органи Радянської влади мобілізували населення на будівництво нового життя. У березні 1921 року на волосному з'їзді комнезамів було вирішено всіма засобами допомогти Радянській владі здійснювати нову економічну політику. З'їзд обрав посівком. У квітні в селі створено кооперативне споживче товариство. У червні відбулися вибори до волосної і сільської Рад.

Сільська Рада відразу спрямувала свою діяльність на своєчасне збирання селянами врожаю, виконання продподатку, вживала заходів для нормальної роботи цукрового заводу, який у 1921 році виробив за сезон 11 877 пудів цукру. 1922 року на землях колишньої економії створено бурякорадгосп, який мав близько 3 тис. гектарів.

Життя поступово налагоджувалося. Велику роль у цьому відігравала волосна партійна організація. Комуністи зосередили увагу на відбудові господарства, проводили політико-виховну роботу серед населення, брали активну участь у діяльності Ради. Комуніста С. А. Посвольського — члена сільради, вчителя — кашперівці надіслали своїм делегатом на IV губернський з'їзд Рад. Згодом його обрали членом ВУЦВК 5-го скликання[3].

Восени 1921 року створено партійний осередок на цукрозаводі, до якого ввійшли робітники Ф. П. Панченко, В. О. Іванюта, В. П. Обривченко, В. Я. Рябенко. Його секретарем був Ю. М. Шургальський. Син робітника, сирота, він з дитинства наймитував по економіях, працював у Донбасі слюсарем. Вступивши в 1917 році до партії більшовиків, Ю. М. Шургальський був надісланий Білоцерківською партійною організацією в Тетіївську волость.

Надійним помічником комуністів у здійсненні соціалістичних перетворень був комсомольський осередок, створений у листопаді 1922 року. Його очолював робітник цукрозаводу П. І. Ситник. Комуністи й комсомольці стали ініціаторами нових соціалістичних форм праці. Так, 25 лютого 1924 року вони організували недільник. Члени Комуністичної спілки молоді проводили велику виховну роботу серед юнаків і дівчат заводу та села, налагодили випуск стінної газети «Комсомольський промінь».

У громадському житті Кашперівки все більшу роль почали відігравати жінки. Так, у 1924 році в складі сільського комнезаму з 196 його членів 65 — були жінки[4].

На кінець 1925 року відбудову господарства було завершено. Значних успіхів досягли робітники бурякорадгоспу, де працювало 113 чоловік. У 1926—1927 рр. на окремих масивах тут вирощено по 134—149 цнт цукрових буряків з гектара. Це на 12 цнт більше, ніж у селянських господарствах[5].

Швидко нарощував потужність цукровий завод. У 1925 році підприємство переробило 85 тис. тонн буряків і дало понад 5 тис. тонн цукру, 1096 тонн меляси та

---

[1] Київський облдержархів, ф. Р-1, оп. 1, спр. 138, арк. 120.
[2] Там же, спр. 248-б, арк. 235.
[3] Там же, ф. Р-111, оп. 1, спр. 333, арк. 291.
[4] Газ. «Плуг і молот», 11 червня 1924 р.
[5] Київський облдержархів, ф. Р-1140, оп. 1, спр. 1, арк. 45.

велику кількість жому. На виробництві було понад 600 робітників і службовців[1]. На 444 тис. крб. виробляв продукції водяний млин.

У 1923 році Кашперівка стає селом Тетіївського району Білоцерківського округу. 1925 року тут налічувалося 1009 дворів і 4125 жителів[2]. Сільська Рада велику увагу приділяла поліпшенню побуту трудівників. Було відкрито три магазини — один сільський і два — споживспілки. З 1920 року в Кашперівці діяла їдальня. Налагоджено охорону здоров'я трудящих. З 1923 року при заводі працювала лікарня, при школі — лікарський пункт. Створено зубний кабінет. Цього ж року відкрили дитячий будинок.

Багато зроблено в галузі народної освіти. Ще влітку 1920 року було створено початкову школу. 1924 року діяла вже семирічна трудова школа, в якій навчалося близько 300 учнів, працювало 7 учителів. Успішно велася робота щодо ліквідації неписьменності серед дорослого населення. На цукровому заводі і при школі діяли лікнепи, які відвідувало близько 100 чоловік, у т. ч. 65 жінок. 2 лютого 1924 року відбувся перший випуск 40 слухачів. При цукрозаводі з 1921 року діяли сільськогосподарські агротехнічні курси.

Культурно-масову роботу проводили клуб, бібліотека, хата-читальня. Сільрада придбала кіноустановку. Заслужену славу завоював заводський робітничий самодіяльний театр, що уже в 1920 році ставив п'єси. Популярною була заводська стінна газета, яка 1928 року на III з'їзді профспілок цукровиків Білоцерківщини за всебічне висвітлення життя колективу підприємства і села відзначена першою премією[3].

Кашперівці все більше переконувалися в перевагах колективної праці. Ще в 1924 році на зборах комнезамів вони підтримали ідею кооперування. Всупереч шаленій протидії куркулів 1927 року в селі організовується ТСОЗ, який мав 70 га землі. До нього увійшло 20 господарств незаможників, а через рік —70. Очолював його комуніст П. Т. Коломієць. Переломним у житті села був 1930 рік. Після роз'яснювальної роботи комуністів 400 селянських господарств вступили до колгоспів. У 1932 році в Кашперівці діяло три колгоспи. Створені в 1932 році партійні і комсомольські осередки артілей мобілізували селян на боротьбу за зміцнення господарств, організували соцзмагання.

Виконання хлібозаготівлі здійснювалося в умовах відчайдушного опору куркульства. Глитаї вчинили замах на бригадира заготівлі хліба С. І. Маценка. Обурені колгоспники артілі ім. Петровського 11 січня 1932 року зібралися на мітинг. Вони заявили, що ніякі підступи ворогів колгоспного ладу не перешкодять їм виконати свій обов'язок перед державою і ухвалили здати додатково ще 600 пудів хліба. За перевиконання плану хлібозаготівлі артіль одержала премію — 400 карбованців[4].

Минали роки напруженої праці, міцніло й зростало колективне господарство. Артіль ім. Шевченка в 1936 році мала 856 га орної землі і 74 га сіножаті та випасу. У колгоспі налічувалося 53 коней, 120 голів великої рогатої худоби, 46 овець. Через чотири роки площа орної землі зросла до 1312 га, збільшилась кількість рогатої худоби, створено свиноферму та птахоферму на 240 штук птиці. Заможним господарством у 1940 році була артіль ім. Сталіна. Вона мала 1205 га землі, 300 голів рогатої худоби, свиноферму, птахоферму, велику пасіку[5].

Відбулися зміни і в житті бурякорадгоспу. 1930 року його передано заводу і створено Кашперівський цукрокомбінат. Уже через рік господарство мало 413 коней та волів, 373 корови, 629 свиней. Йому виділено 4169 га землі, яку обробляли

[1] Газ. «Радянська нива», 14 січня і 7 лютого 1926 р.
[2] Список поселень Білоцерківщини, стор. 68.
[3] Газ. «Пролетарська правда», 12 серпня 1928 р.
[4] Київський облдержархів, ф. Р-292, оп. 1, спр. 468, арк. 79. Газ. «Ленінським шляхом», 14 січня 1932 р.
[5] Київський облдержархів, ф. Р-354, оп. 1, спр. 205, арк. 9—11.

248 постійних робітників. У радгоспі було 3 трактори, 62 сівалки, 17 культиваторів та 39 борін. Техніку ремонтували у власній майстерні. Комбінат став центром підготовки кадрів молодих спеціалістів сільського господарства. Тут відкрили постійні агро-зоотехнічні курси для працівників тваринництва та сезонні курси трактористів, організовувалося навчання ланкових. У 1930 році цукрокомбінат направив на керівну роботу в колгоспи 15 робітників[1].

Серед працівників сільського господарства широко розгорнулося соціалістичне змагання. У кожному колгоспі народжувалися справжні майстри високих урожаїв і передовики тваринництва. 1938 року доярка цукрокомбінату К. В. Рогатюк надоїла від кожної з 12 корів по 3048 літрів молока, а її подруга М. Г. Старинець — по 3100 літрів. Вони завоювали право участі у Всесоюзній сільськогосподарській виставці. Ланкова М. Троценко виростила на кожному гектарі по 385 цнт цукрових буряків.

За роки соціалістичного будівництва значних успіхів досягли й робітники заводу. Ще в 1929 році підприємство реконструювали: побудували димар, повністю механізували подачу сировини. У 1935 році встановили парові турбіни потужністю в 35 квт.

Протягом довоєнних п'ятирічок зростав культурний рівень села. 1928 року в семирічній школі відбувся перший випуск. У 1935 році вона була перетворена у середню. Напередодні війни тут навчалося 1050 учнів і працювало 38 учителів. До 1934 року в селі існували лікнеп і заводська школа малописьменних. На цукрокомбінаті працював клуб, де діяли гуртки політосвіти, самодіяльний театр.

Напад фашистської Німеччини перервав будівництво нового життя. 17 липня 1941 року Кашперівку окупували гітлерівці. Вони вивозили до Німеччини цукор, хліб, худобу, відправили на каторжну роботу понад 100 чоловік. Жителі не хотіли миритися з «новим порядком». Уже з осені 1941 року в селі розгортається боротьба проти окупантів. Створено групу месників з 5 комуністів, 4 комсомольців і 4 безпартійних, яка входила до тетіївського підпілля. Її очолив член підпільного райкому партії голова сільради П. І. Томчай. Група розгорнула антифашистську агітацію, розповсюджувала листівки, добувала зброю та боєприпаси для партизанів. На явочній квартирі в Кашперівці зустрічалися підпільники. 1942 року фашисти натрапили на слід підпільників і заарештували П. І. Томчая та Є. Ф. Панченка, яких потім закатували[2].

У листопаді 1943 року діяльність підпільної групи знову активізувалась. До неї входили М. П. Соломонов, Г. І. Степовий, І. А. Антипович та ін. Керував групою Р. Д. Литвин. Підпільники встановили зв'язок з партизанським загоном Г. С. Кулагіна. Вони здійснювали диверсії проти окупантів, визволяли заарештованих, переховували поранених месників. Група знищила зрадників Батьківщини, які співробітничали з гітлерівцями, відправляли молодь до Німеччини[3]. З народними месниками тримали тісний зв'язок жителі Кашперівки М. Л. Лобода (замучений фашистами), З. П. Агібалов, С. І. Червінський та багато інших[4].

Продуктовий цех Кашперівського цукрового заводу. 1969 р.

[1] Київський облдержархів, ф. Р-1140, оп. 1, спр. 1, арк. 35.
[2] Київський облпартархів, ф. 5, оп. 2/6, спр. 103, арк. 20—21.
[3] Там же, арк. 1—16.
[4] Там же, спр. 335, арк. 30—31.

Мужньо захищали соціалістичну Вітчизну жителі села і на фронтах Великої Вітчизняної війни. 283 воїнів полягли смертю хоробрих. Багато фронтовиків одержали урядові нагороди. Серед них особливо відзначився А. І. Степовий, який на Карельському фронті одним з перших форсував ріку Свір. Закріпившись на ворожому березі, невеличкий підрозділ сміливців на чолі з єфрейтором А. І. Степовим захопив командний пункт ворожої роти з цінними документами. За героїзм, виявлений під час бойової операції, йому присвоєно звання Героя Радянського Союзу.

Відступаючи, фашисти знищили реманент колгоспів та радгоспу, намагалися висадити в повітря і цукровий завод. Проте завдяки активним діям партизанів та підпільників, підприємство залишилося непошкодженим. Розвиваючи успішний наступ, частини 155-ї стрілецької дивізії 1-го Українського фронту 1 січня 1944 року визволили Кашперівку. Ще тривала війна, а трудівники села розпочали відбудовувати господарство. У липні 1944 року на заводі відновила свою діяльність партійна та комсомольська організації, які налічували 4 комуністи і 23 члени ВЛКСМ. Комуністи й комсомольці зуміли налагодити так роботу, що завод на 40 днів раніше строку підготувався до сезону. Підприємство виробило понад план 1000 цнт продукції[1]. Самовіддано працювали колгоспники артілі ім. Сталіна. Вони в 1944 році здали державі 1552 цнт зерна, 786 — засипали у страховий фонд і близько 500 цнт— на інші потреби[2]. У фонд Червоної Армії колгоспники здали 468 цнт хліба. Комсомольська організація села відрахувала в фонд допомоги інвалідам Вітчизняної війни 349 трудоднів, а учні школи — у фонд сім'ям загиблих воїнів 3 тисячі трудоднів, зароблених у колгоспі. Директор школи О. І. Шемет до перемоги над фашистами віддавала свою пенсію на користь сім'ям фронтовиків[3].

Великі труднощі долали колгоспи. На 1 січня 1945 року в артілі ім. Шевченка було тільки 67 голів великої рогатої худоби, 34 коня, 14 волів, 9 свиней, 169 штук птиці. Колгоспники не шкодували сил для зміцнення господарства, самовідданою працею примножували артільне багатство. Вони засіяли 577 га зернобобовими та 52 га цукровими буряками. Господарство одержало 24 150 крб. прибутку. 29 листопада 1951 року відбулося об'єднання колгоспів ім. Сталіна, ім. Петровського та ім. Шевченка. Земельна площа новоствореного господарства становила 3896 га. На тваринницьких фермах налічувалося 720 голів великої рогатої худоби, 522 свині, 153 коня, 1346 штук птиці, а на пасіці — 183 вулики. Господарство мало весь необхідний сільськогосподарський реманент, 3 автомашини. Працювало 2 цегельні, 3 столярно-теслярські майстерні і 3 кузні. Прибутки артілі становили 577,6 тис. крб.[4] У 1960 році сільськогосподарська артіль і бурякорадгосп реорганізували у Кашперівський радгосп цукрокомбінату. Господарство спеціалізується на вирощуванні насіння цукрових буряків і виробництві продуктів тваринництва. Площа угідь новоствореного радгоспу становила 4637 га, з яких 1818 — засівалися зерновими. Уже в перший рік тут вирощено на кожному гектарі по 204 цнт цукрових буряків, по 11,3 цнт насіння, на 100 га сільськогосподарських угідь вироблено по 352 цнт молока і по 57 цнт м'яса.

Завдяки високій агротехніці й наполегливій праці робітників урожайність основних культур у радгоспі значно підвищилася. У 1968—1969 рр. в середньому зібрано по 28,7 цнт зернових і по 479 цнт буряків з гектара. На 100 га угідь вироблено по

Будинок культури у Кашперівці. 1970 р.

[1] Київський облпартархів, ф. 287, оп. 1, спр. 22, арк. 14.

[2] Київський облдержархів, ф. Р-354, оп. 4, спр. 47, арк. 43.

[3] Газ. «Ленінець», 15 січня 1945 р.

[4] Київський облдержархів, ф. Р-354, оп. 4, спр. 389, арк. 65—79.

Учасники художньої самодіяльності Кашперівського будинку культури на березі річки Роськи. 1969 р.

423,7 цнт молока і по 73,6 цнт м'яса. З 1966 року господарство вирощує насіння одноросткових цукрових буряків на площі понад 400 га. За роки восьмої п'ятирічки його продано державі 16 854 цнт.

Значні зміни сталися і на цукровому заводі. Тут побудовано і введено в дію очисні споруди, заводську ТЕЦ, нові цехи. Котельню переведено на рідке паливо. В 1967 році, коли колектив підприємства відзначив своє 120-річчя, до ладу стали нова газова піч, мийне відділення та чотирьохсотметровий гідротранспортер. Завдяки технічному удосконаленню зростає потужність підприємства, механізуються виробничі процеси, поліпшуються умови праці робітників. У 1967 році завод виробив 141,1 тис. цнт цукру, у 1969—250,7 тис. цнт.

Економічні досягнення жителів Кашперівки все відчутніше позначаються на їх матеріальному добробуті, культурі, побуті. Тільки за період з 1955 по 1967 рр. у селі споруджено 456 цегляних будинків. У кожному — електрика, радіо. Впорядковано всі вулиці, тротуари, обабіч їх насаджено дерева. До послуг жителів — кравецька майстерня, відділення зв'язку, сільмаг, їдальня. Функціонують лікарня, аптека, дитячий комбінат, троє дитясел.

Значного розвитку набула освіта. 21 випуск після війни зробила Кашперівська середня школа. 1014 її учнів одержали атестати зрілості. У 1970 році в школі працював 51 учитель і навчалося 930 дітей. Понад тридцять років життя віддала вихованню учнів учителька О. І. Шемет. За багатолітню педагогічну діяльність вона відзначена орденами Леніна, Трудового Червоного Прапора та медаллю «За доблесну працю у Великій Вітчизняній війні 1941—1945 рр.».

Кашперівці виявляють великий потяг до літератури, живопису, музики. Їх культурні запити задовольняють 4 бібліотеки, в яких налічується 34 тис. книг, 5 клубів. До 50-річчя Радянської влади трудящі одержали чудовий подарунок — двоповерховий будинок культури на 450 місць. Біля нього споруджено пам'ятник В. І. Леніну. У будинку демонструються кінофільми, члени товариства «Знання» читають лекції, влаштовуються тематичні вечори, зустрічі представників трьох поколінь, молодіжні «вогники». Понад 200 аматорів беруть участь у семи гуртках художньої самодіяльності. Особливою популярністю користується духовий оркестр, який неодноразово відзначався грамотами та дипломами обласного управління культури. Концерти та вистави драмгуртка будинку культури з задоволенням відвідують не лише односельці, а й трудящі Тетієва, Ставищ, Узина, Миронівки, Шамраївки, інших міст і сіл. Урочисто стали проводитися народні свята і гуляння, реєстрація шлюбів, проводи до Радянської Армії, посвячення в робітники тощо.

Як на виробництві, так і в усьому житті села провідна роль належить партійній організації цукрокомбінату. У ній налічується 113 комуністів. У 1965 році тут створено партком, який здійснює керівництво сімома партійними цеховими організаціями, що діють на заводі, у п'яти відділках радгоспу та середній школі. Активним помічником партійної організації є комсомольці, яких тут 350. Кашперівці, натхнені рішеннями партії, рівняючись на комуністів і комсомольців, упевненою ходою крокують до щасливого майбуття.

О. І. ЛУГОВА, М. О. САМОДІД

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ, ЦЕНТРИ СІЛЬСЬКИХ РАД ТЕТІЇВСЬКОГО РАЙОНУ

БУ́РКІВЦІ — село, центр сільської Ради, розташоване за 8 км від районного центру і за 4 км від залізничної станції Кашперівка. Населення — 884 чоловіка.

На території села — колгосп «Здобуток Жовтня», за яким закріплено 2078 га землі, в т. ч. орної — 1455 га. Виробничий напрям — зерново-буряковий. Розвинуто тваринництво.

У Бурківцях є восьмирічна школа, клуб, бібліотека.

Перші історичні відомості про село належать до початку XVIII ст. У травні 1861 року селяни, незадоволені умовами реформи, відмовилися працювати в поміщицькій економії. Лише втручання поліції примусило їх вийти на роботу.

За виявлений героїзм у роки Великої Вітчизняної війни 120 жителів села відзначено орденами і медалями.

Поблизу села є 5 курганів доби бронзи.

ВИСО́КЕ — село, центр сільської Ради, розташоване за 18 км від районного центру і за 5 км від залізничної станції Денгофівка. Населення — 1129 чоловік.

На території села — колгосп «Мир», за яким закріплено 2152 га угідь, у т. ч. 1732 га орної землі. Господарство спеціалізується на виробництві зернових культур і цукрових буряків. Розвинуто тваринництво.

У селі є середня школа, будинок культури, бібліотека, пологовий будинок.

Високе відоме з середини XVII ст. Влітку 1905 року селяни, які працювали в панській економії, оголосили страйк. Викликані війська жорстоко розправилися з страйкуючими. Організаторів виступу Т. Безобчука, В. Кінзельського і Ф. Дженжуру заарештували.

ГАЛА́ЙКИ — село, центр сільської Ради, розташоване за 18 км від районного центру і за 12 км від залізничної станції Денгофівка. Населення — 1076 чоловік. Сільраді підпорядковано с. Софіпіль.

На території Галайок розташований колгосп ім. Ватутіна, за яким закріплено 3489 га землі, в т. ч. 2380 га орної. Господарство зерново-бурякового та м'ясо-молочного напряму. За виробничі досягнення у восьмій п'ятирічці 5 трудівників колгоспу нагороджено орденами і медалями, в т. ч. А. С. Чорнолуцьку — орденом Жовтневої Революції.

У селі є восьмирічна школа, клуб, бібліотека.

У 1905 році селяни виступили з вимогою передачі їм поміщицької землі, але жандарми придушили цей виступ, заарештували його організаторів А. Тихохода і С. Ковальчука.

Під час Великої Вітчизняної війни жителі села подавали допомогу партизанам.

У селі народився С. П. Яремич (1869—1939) — відомий художник і мистецтвознавець.

ГОЛО́ДЬКИ — село, центр сільської Ради, розташоване за 15 км від районного центру і за 10 км від залізничної станції Денгофівка. Населення — 1507 чоловік.

На території села — колгосп «Перемога», за яким закріплено 2976 га землі, в т. ч. орної — 2258 га. Виробничий напрям — зерново-буряковий. Розвинуто тваринництво.

У селі — середня школа, консультаційний пункт Тетіївської заочної середньої школи, будинок культури, дві бібліотеки, пологовий будинок.

Селяни брали участь у Коліївщині. Місцевість, де містився табір селянського ватажка Баби, й досі називається Бабині лози.

У роки Великої Вітчизняної війни в селі діяла підпільна група на чолі з секретарем Тетіївського райкому КП України П. В. Цвєтковим. Багато жителів села билося з фашистами в партизанському загоні під командуванням І. Дишканта.

У 1955 році до Голодьок приєднано с. Ситківці.

ГОРО́ШКІВ — село, центр сільської Ради, розташоване за 25 км від районного центру і за 3 км від залізничної станції Кривчунка. Населення — 1708 чоловік. Сільраді підпорядковано с. Ріденьке.

На території Горошкова знаходиться колгосп ім. Леніна. За ним закріплено 2983 га землі, в т. ч. орної — 2368 га. Господарство спеціалізується на вирощуванні зернових культур, цукрових буряків. Добре розвинуто тваринництво, птахівництво.

У селі є середня школа, будинок культури, дві бібліотеки, пологовий будинок.

Горошків відомий з XVIII ст. У 1918 році сільські більшовики А. С. Дідик, Д. С. Дідик, І. Л. Бондар та ін. створили партизанський загін, який бився з німецькими окупантами.

У роки Великої Вітчизняної війни жителі Горошкова активно включились у партизанську боротьбу. Підпільну роботу вели комуністи Ф. Г. Берегеля та І. В. Якимчук, які загинули від рук ворога.

ДЕНИХІ́ВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 12 км від районного центру. Залізнична станція на лінії Козятин—Жашків. Населення — 2263 чоловіка.

На території села міститься колгосп «Шлях до комуни», за яким закріплено 1097 га угідь, у т. ч. 837 га орної землі. Господарство спеціалізується на вирощуванні зернових культур і цукрових буряків. Бригадира рільничої бригади колгоспу М. М. Рижук за вирощування високих урожаїв зернових у 1965 році нагороджено орденом Леніна, а за виробничі досягнення у восьмій п'ятирічці присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці. 1967 року її обрано депутатом

На святі першого снопа у колгоспі ім. Свердлова, с. Дзвеняче. 1970 р.

Верховної Ради УРСР. У Денихівці є насінницький радгосп «Шевченківський», у користуванні якого 4079 га землі, в т. ч. 3317 га орної, та цукровий завод ім. Шевченка. За виробничі досягнення у восьмій п'ятирічці п'ять працівників радгоспу нагороджено орденами і медалями, в т. ч. Ф. С. Шевчук — орденом Леніна, С. І. Гончаренка — орденом Жовтневої Революції.

У селі — середня школа, палац культури, клуб, чотири бібліотеки, дільнична лікарня.

Село належало в XVII ст. княгині К. Сангушко з родини Денгофів. Звідси й походить його перша назва Денгофівка, яку згодом перейменовано на Денихівку.

В 1923 році при заводі й радгоспі створена спільна партійна організація. У роки Великої Вітчизняної війни в селі діяла підпільна група у складі С. С. Гокіна, Г. Н. Дидикала, З. К. Уманця, В. П. Кутасевича, М. О. Гуменюка, С. Й. Ткаченка та ін. Перед відступом фашистів з села підпільники запобігли знищенню цукрового заводу. Група підтримувала зв'язок з партизанським загоном «Іскра».

ДЗВЕНЯ́ЧЕ — село, центр сільської Ради, розташоване за 8 км від районного центру, за 3 км від залізничної станції Друцька. Населення — 642 чоловіка. Сільській Раді підпорядковані села Михайлівка, Перше Травня, Тарасівка.

У Дзвенячому міститься колгосп ім. Свердлова, за яким закріплено 1694 га землі, в т. ч. 1281 га орної. Напрям господарства зерновобуряковий. Розвинуто тваринництво. За вирощування високих урожаїв 8 колгоспників удостоєно урядових нагород, у т. ч. ордена Леніна — І. П. Козак, О. А. Титарук, П. Г. Тропак. В. С. Фурман нагороджений орденами Леніна і Жовтневої Революції.

У селі є середня школа, будинок культури, бібліотека.

Під час Великої Вітчизняної війни багато жителів билося з ворогом у лавах Червоної Армії, з них 83 нагороджено орденами й медалями.

ДІБРІ́ВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 5 км від районного центру, за 3 км від залізничної станції Денгофівка. Населення — 2215 чоловік. Сільській Раді підпорядковано села Дубина, Дородка.

На території Дібрівки знаходиться колгосп «Зоря комунізму», за яким закріплено 2869 га землі, в т. ч. 2294 га орної. Виробничий напрям господарства — зерново-буряковий. Розвинуто тваринництво.

У післявоєнні роки 8 передовиків колгоспу відзначені урядовими нагородами, серед них Т. А. Скринжевська — орденом Леніна.

У селі є восьмирічна школа, клуб, три бібліотеки.

КЛЮКИ́ — село, центр сільської Ради, розташоване за 20 км від районного центру і за 12 км від залізничної станції Денгофівка. Населення — 1071 чоловік. Сільській Раді підпорядковано с. Хмелівка.

За колгоспом «Прапор Леніна», який розташований на території села, закріплено 2529 га землі, в т. ч. 2102 га орної. Напрям господарства зерново-буряковий. Розвинуто тваринництво. 1971 року свинарку Т. І. Войну за високі виробничі показники у восьмій п'ятирічці нагороджено орденом Жовтневої Революції.

У селі — восьмирічна школа, будинок культури, дві бібліотеки, пологовий будинок.

Вперше Клюки згадуються в документах XVII ст., коли вони належали польському магнатові Я. Сангушкові. Восени 1907 року селяни Клюків зруйнували поміщицький маєток, розібрали хліб, худобу, почали ділити землю. Виступ було придушено каральним загоном. 18 чоловік віддано до суду.

За виявлений героїзм у боротьбі з німецько-фашистськими загарбниками в роки Великої Вітчизняної війни 79 жителів нагороджено орденами й медалями.

КО́ШІВ — село, центр сільської Ради, розташоване на річці Росі, за 17 км від районного центру і за 12 км від залізничної станції Кашперівка. Населення — 1078 чоловік. Сільській Раді підпорядковано с. Погреби.

На території Кошева міститься колгосп «Нове життя», за яким закріплено 3020 га землі, в т. ч. 2237 га орної. Виробничий напрям господарства — зерново-буряковий. Розвинуто тваринництво.

Чотирьох колгоспників за вирощування високих урожаїв та успіхи в розвитку тваринництва відзначено урядовими нагородами, серед них орденом Леніна — доярку Ф. В. Гоменюк.

У селі є восьмирічна школа, будинок культури, дві бібліотеки, пологовий будинок.

Навколо Кошева збереглися кілька курганів і залишки військового табору часів Київської Русі. Назва села походить від цього табору, або коша. В історичних документах воно відоме з 1629 року. На березі Росі, поблизу села, височить курган Кочубеєва могила. На цьому місці в 1708 році зрадник Мазепа стратив патріотів І. Іскру й В. Кочубея. У липні 1908 року у зв'язку з 200-річчям з дня їх страти біля села встановлено гранітний обеліск.

1905 року відбувся страйк, організаторами якого були селяни М. Ю. Бондар, С. М. Ратушний,

Г. К. Захарченко. Але виступ придушили карателі, а керівників його заарештували.

Жителю Кошева А. П. Бондарю за мужність, виявлену в боях на Сандомирському плацдармі в серпні 1944 року, присвоєно звання Героя Радянського Союзу.

НЕНА́ДИХА — село, центр сільської Ради, розташоване за 15 км від районного центру і за 5 км від залізничної станції Денгофівка. Населення — 1071 чоловік.

На території села міститься колгосп ім. Шевченка, за яким закріплено 1902 га землі, в т. ч. 1507 га орної. Господарство спеціалізується на виробництві зерна, цукрових буряків. Розвинуто тваринництво.

В Ненадисі є восьмирічна школа, клуб, бібліотека, пологовий будинок.

Вперше село згадується в документах другої половини XVII ст. 1922 року в селі організовано партійний і комсомольський осередки.

У Ненадисі під час німецько-фашистської окупації діяла підпільна група на чолі з Л. В. Кагарлуцьким, яка підтримувала зв'язок з партизанами. У серпні 1942 року фашисти схопили керівника підпілля й розстріляли. За мужність і відвагу, виявлені у роки Великої Вітчизняної війни, уродженцю села К. П. Сліпанчуку, учаснику боїв на озері Хасан, присвоєно звання Героя Радянського Союзу. Житель села Д. В. Цовбун — учасник Кронштадтського повстання 1905 року.

П'ЯТИ́ГОРИ — село, центр сільської Ради, розташоване на річці Молочній, за 20 км від райцентру і залізничної станції Тетіїв. Населення — 2566 чоловік. Сільраді підпорядковано села Молочне, Одайпіль.

На території села міститься колгосп ім. Карла Лібкнехта та відділок Шевченківського радгоспу. Господарства спеціалізуються на вирощуванні зерна і цукрових буряків. Розвинуто тваринництво. За колгоспом закріплено 4269 га угідь, у т. ч. 3089 га орної землі. З допоміжних підприємств діють млин і олійниця.

У селі є середня школа, допоміжна школа-інтернат, будинок культури, два клуби, три бібліотеки, дільнична лікарня.

Село має понад 400-річну історію. Колишня назва його Триножин. Уперше під назвою П'ятигори воно згадується в документах за 1596 рік. У 1905 році в селі виник страйк сільськогосподарських робітників. У червні 1918 року місцеві жителі брали участь у повстанні проти кайзерівських окупантів. Тут зупинявся партизанський загін, що йшов з Таращі. В 1919 році виник партійний осередок (секретар В. Петриченко).

У П'ятигорах народився С. Х. Сікорський — Герой Радянського Союзу, який у жовтні 1943 року відзначився під час форсування Дніпра в районі Букрина. Житель П'ятигір Х. Г. Дяченко в роки Великої Вітчизняної війни пройшов з колгоспними кіньми і возом у рядах Червоної Армії від Сталінграда до Балтики. Після перемоги над ворогом повернув у рідний колгосп коні і віз. За мужність, виявлену в боях з ворогом, його нагороджено орденом Вітчизняної війни 2-го ступеня, багатьма медалями й Грамотою Військової ради армії, яка зберігається в Центральному музеї Радянської Армії, фронтовий віз Х. Г. Дяченка — у Білоцерківському краєзнавчому музеї.

У селі живе і працює учасниця руху п'ятисотенниць кавалер ордена Леніна О. І. Петриченко.

РОСІ́ШКИ — село, центр сільської Ради, розташоване на річці Росішці, за 7 км від райцентру і залізничної станції Тетіїв. Населення — 850 чоловік.

Колгосп «Заповіти Леніна», що міститься на території села, має зерново-буряковий виробничий напрям. Розвинуто тваринництво. У користуванні господарства 1833 га угідь, у т. ч. 1448 га орної землі.

У Росішках є восьмирічна школа, клуб, дві бібліотеки.

Назва села походить від назви річки Росішки.

Книжкова автокрамниця на полі П'ятигірського колгоспу ім. К. Лібкнехта. 1969 р.

Одна з вулиць Скибинців. 1969 р.

СКИ́БИНЦІ — село, центр сільської Ради, розташоване за 12 км від районного центру і за 5 км від залізничної станції Кашперівка. Населення — 1883 чоловіка.

На території села знаходиться колгосп «Більшовик», за яким закріплено 2451 га угідь, у т. ч. 1538 га орної землі. Напрям господарства зерново-буряковий. Розвинуто тваринництво. У 1971 році за виробничі досягнення у восьмій п'ятирічці п'ять колгоспників нагороджено орденами і медалями, в т. ч. М. І. Батюка — орденом Леніна.

У 1905 році селяни, зайняті на роботах у поміщицькому маєтку, організували страйк, що тривав два тижні. Каральний загін придушив виступ, 28 страйкарів заарештували.

За мужність і відвагу, виявлені у роки Великої Вітчизняної війни, 87 місцевих жителів нагороджено орденами й медалями. У Скибинцях у 1895 році народився А. Д. Лебединець — заслужений діяч мистецтв Української і Узбецької РСР, керівник групи, яка створювала музику Державного гімну Української РСР.

Біля села збереглися залишки поселення, кургани та знайдено скарб доби бронзи (II тисячоліття до н. е.), у Скибинцях — бронзовий енколпіон часів давньої Русі (XII—XIII ст.).

СТА́ДНИЦЯ — село, центр сільської Ради, розташоване за 18 км від районного центру і за 12 км від залізничної станції Денгофівка. Населення — 1457 чоловік.

На території села міститься колгосп «Хлібороб», за яким закріплено 2903 га землі, в т. ч. 2280 га орної. Господарство спеціалізується на вирощуванні зернових культур і цукрових буряків. Розвинуто тваринництво. У Стадниці працює спиртозавод.

У селі є середня школа, клуб, три бібліотеки.

Вперше село згадується в документах у XVII ст. У районі села 1768 року під час Коліївщини діяли гайдамацькі загони. В 1897 році селяни виступали проти поміщика, за переділ землі. У 1922—1923 рр. у колишньому поміщицькому маєтку містився штаб бригади Г. І. Котовського.

Під час фашистської навали окупанти зруйнували всі будівлі колгоспів, вивезли худобу, спалили школу, лікарню і понад 100 будинків. Місцеві жителі активно підтримували партизанський рух.

СТЕПОВЕ́ — село, центр сільської Ради, розташоване за 18 км від районного центру і за 6 км від залізничної станції Денгофівка. Населення — 1268 чоловік.

На території села — центральна садиба колгоспу «Україна», за яким закріплено 2472 га угідь, у т. ч. 2098 га орної землі. Він спеціалізується на вирощуванні зернових культур, цукрових буряків. Розвинуто м'ясо-молочне тваринництво і птахівництво. За виробничі успіхи три колгоспниці відзначені урядовими нагородами.

Село має восьмирічну школу, клуб, бібліотеку.

Сучасна назва села існує з травня 1958 року. З середини XVII ст. воно відоме як Слобода, з 1932 року населений пункт одержав назву Будьонівка. Під час першої російської революції селяни провели страйк і добилися підвищення плати за сезонні роботи. У 1920 році в селі перебував штаб Першої Кінної армії.

ТАЙНИ́ЦЯ — село, центр сільської Ради, розташоване за 25 км від районного центру і за 12 км від залізничної станції Денгофівка. Населення — 1085 чоловік.

За колгоспом «Ударник», садиба якого — на території села, закріплено 2056 га землі, в т. ч. 1605 га орної. Виробничий напрям господарства — зерново-буряковий. Розвинуто тваринництво.

У Тайниці є восьмирічна школа, клуб, бібліотека, пологовий будинок.

У давнину село називалося Потайним, або Тайним хутором. Ця назва виникла від того, що в навколишніх лісах ховалися жителі сусідніх сіл від татарських нападів. Селяни-втікачі, які й заснували це село наприкінці XVI ст., брали активну участь у повстанні Наливайка, у визвольній війні 1648—1654 років.

Під час німецько-фашистської окупації у Тайниці секретар підпільного РК КП України П. С. Цвєтков формував партизанський загін. Значну допомогу йому подавали жителі села.

ТЕЛІ́ЖИНЦІ — село, центр сільської Ради, розташоване за 8 км від районного центру і залізничної станції Тетіїв. Населення — 1697 чоловік.

На території села міститься колгосп ім. Пархоменка, за яким закріплено 2743 га угідь, у т. ч. 2165 орної землі. Господарство спеціалізується на вирощуванні зернових культур і цукрових буряків. Розвинуто м'ясо-молочне тваринництво. За високопродуктивну працю 5 колгоспників удостоєні урядових нагород, серед них доярка Г. І. Майструк — ордена Леніна.

У Теліжинцях є середня школа, клуб, дві бібліотеки.

Під час німецької окупації 2 червня 1918 року в селі було розстріляно борців за Радянську владу І. А. Чепура, Д. С. Костюка, С. Ф. Зайця,

А. Т. Лищука, О. І. Лищука і С. Дзюбу. На їх могилі встановлено пам'ятник.

В Теліжинцях народився український радянський поет І. Ф. Драч.

ЧЕРЕПИ́Н — село, центр сільської Ради, розташоване за 9 км від районного центру і за 9 км від залізничної станції Тетіїв. Населення — 1052 чоловіка. Сільській Раді підпорядковано села Григорівка та Черепинка.

На території села — колгосп ім. Петровського, за яким закріплено 3895 га землі, в т. ч. 3724 га орної, та 60 га саду. Господарство спеціалізується на вирощуванні зернових культур і цукрових буряків. Розвинуто м'ясо-молочне тваринництво, садівництво.

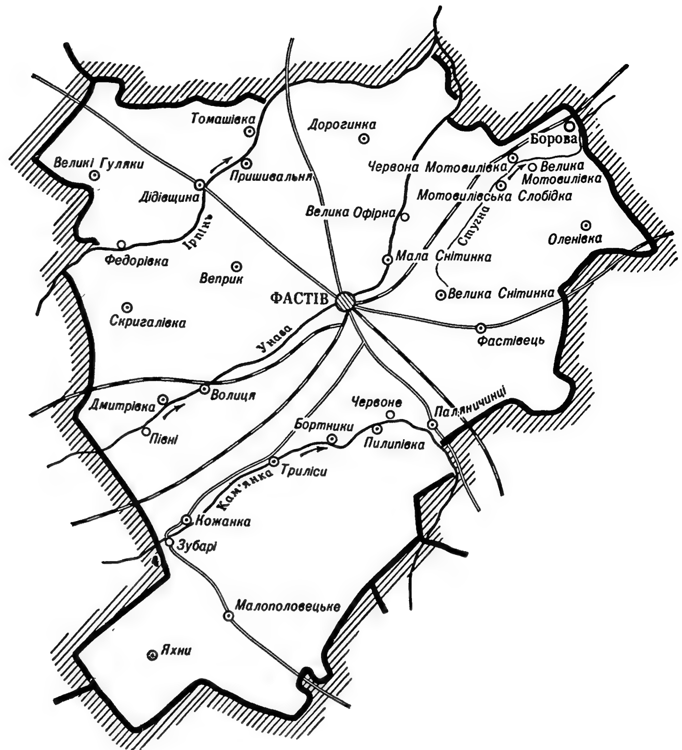
В Черепині є восьмирічна школа, будинок культури, дві бібліотеки, пологовий будинок.

Під час Коліївщини в лісі під Черепином був табір повстанців. Весною 1905 року в селі виник страйк. Каральний загін жорстоко розправився з його учасниками.

1918 року у Черепині під час німецької окупації створено партизанський загін, який 9 червня розгромив каральний підрозділ і згодом влився до складу Таращанського полку.

У роки Великої Вітчизняної війни за мужність у боротьбі проти фашистів та за визначні успіхи в розвитку народного господарства 238 черепинців нагороджено орденами і медалями, в т. ч. Г. Ф. Файденка — орденом Леніна.

ФАСТІВСЬКИЙ РАЙОН

ФА́СТІВ —

МІСТО ОБЛАСНОГО ПІДПОРЯДКУВАННЯ

астів розташований на річці Унаві, притоці Ірпеня, за 64 км від Києва. Значний залізничний вузол Південно-Західної залізниці. Населення — 42,4 тис. чоловік.

Фастів — центр однойменного району, площа якого 931 кв. км. Населення — 58,5 тис. чоловік. Сільське населення становить 84 проц. На території району — одна селищна і 22 сільські Ради депутатів трудящих, яким підпорядковані 48 населених пунктів. З корисних копалин у районі є граніти, рябі глини, в долині річки Ірпеня — торф. В економіці провідне місце посідає сільське господарство. В районі — 17 колгоспів, 3 радгоспи і 3 підсобні господарства. Земельні угіддя — 68,1 тис. га, з них 70 проц. становить орна земля. Вирощують переважно зернові культури й цукрові буряки. Розвинуте молочно-м'ясне тваринництво. Тут є 18 промислових підприємств. У населених пунктах — 5 лікарень, протитуберкульозний диспансер, 11 пологових будинків, поліклініка, 3 медамбулаторії, 34 медпункти. У районі — 55 шкіл, у т. ч. 20 середніх, 21 восьмирічна, 8 початкових, школа-інтернат, 4 вечірні та заочна середні школи, а також 2 музичні школи, зоотехнікум та дитяча спортивна школа, 10 будинків культури, 39 клубів, 35 бібліотек. Діють 10 народних університетів.

На території сучасного Фастова в 1954 році досліджено пізньопалеолітичну стоянку, де виявлено залишки вогнищ та місця для виготовлення крем'яних знарядь праці. На околицях знайдено прясла з червоного шиферу та бронзовий енголпіон періоду Київської Русі. Між Фастовом та Мар'янівкою розкопані кочівницькі кургани (X—XII ст.)[1].

Уперше в історичних документах Фастів згадується під 1390 роком, коли київський князь Володимир Ольгердович підтвердив право роду князів Рожиновських на володіння Фастовом. Отже, наприкінці XIV ст. поселення Фастів уже

[1] Краткие сообщения Института истории материальной культуры, вып. 65. М., 1956, стор. 68; В. Б. Антонович. Археологическая карта Киевской губернии, стор. 42.

існувало, але через наскоки татар на початку XV ст. жителі залишили його. На початку XVI ст. тут знову почали селитися люди. В середині століття поселення належало Івашенцевичам, головний маєток яких знаходився в Макарові (тому їх називали ще Макаревичами). Один із спадкоємців, Андрій Макаревич, у 1561 році заставив Фастів київському римсько-католицькому єпіскопові М. Пацу[1], а в 1568 році поселення у числі інших, відомих під назвою «Глібова на Рпені», Сигізмунд Август пожалував «вічним дідичним правом» єпіскопу Б. Гулькевичу. Це призвело до тривалої і впертої суперечки між Макаревичами та їх спадкоємцями і католицькими єпіскопами. Справа розглядалась у судах різних інстанцій. Нарешті Люблінський трибунал вирішив її на користь єпіскопів.

За час судової тяганини Фастів знову занепав. Лише після того, як єпіскоп Й. Верещинський пообіцяв звільнити жителів від податків і надати інші привілеї, населення почало зростати. Й. Верещинський намагався перетворити Фастів на один із центрів католицизму на Україні. Він заснував тут друкарню, побудував костьол. Навіть перейменував село на «Новий Верещин». Наступник його єпіскоп К. Казимирський повернув селу попередню назву. На його клопотання король Сигізмунд III у 1601 році надав Фастову права і привілеї містечка. За К. Казимирського єзуїти зміцнили свої позиції. Фастів став резиденцією єпіскопів. У 1612 році в містечку був відкритий єзуїтський колегіум, а в 1638 році — заснований монастир бернардинів[2].

У першій половині XVII ст. Фастів хоч і мав привілеї містечка, по суті лишався селом. У 1630 році тут налічувалося 152 двори[3]. Розвинуте було скотарство, значно менше — хліборобство. Важливе місце в господарстві посідали промисли, зокрема рибальство і мисливство, а також ремесла: ткацтво, гончарство, обробка дерева. Тарифи поборів Київського воєводства 1631 року називають у Фастові 19 ремісників[4].

Населення Фастова зазнавало жорстокого феодально-кріпосницького й національно-релігійного гніту. Польська шляхта і католицьке духовенство захопили кращі землі, збільшували з кожним роком феодальні повинності, силою насаджували католицизм. Утиски і свавілля польських панів посилювали ненависть жителів містечка до магнатів і шляхти. У 1618 році міщани Фастова взяли активну участь у великому антифеодальному повстанні, що спалахнуло в центральній частині Київського воєводства. Коли почалася визвольна війна українського народу під проводом Богдана Хмельницького, вони знову повстали на боротьбу проти гнобителів. У червні 1648 року посланець київського воєводи А. Киселя скаржився Богдану Хмельницькому, що загони, створені жителями Фастова і навколишніх сіл, вчинили напад на маєток брацлавського воєводи, забрали худобу, запаси пороху, зброю, а потім спустошили Мотовилівський та Білогородський маєтки[5]. Даремно католицький єпіскоп О. Соколовський намагався утримати Фастівський маєток. Козаки разом з повсталим населенням захопили його, порубали багато шляхти, знищили всі заклади єзуїтів та бернардинів[6]. З 1648 року Фастів став сотенним містечком Білоцерківського полку. В 1654 році тут стояв з військом Богдан Хмельницький і разом з боярином В. В. Бутурліним був присутнім, коли місцеві жителі урочисто присягали на вірність Російській державі.

За Андрусівським перемир'ям Фастів залишився під владою шляхетської Польщі. Знову посилилась експлуатація міщан і селян, почався наступ уніатства на право-

---

[1] П. Г. Клепатский. Очерки по истории Киевской земли, т. 1, стор. 363.
[2] Л. Похилевич. Сказания о населенных местностях Киевской губернии, стор. 479, 480.
[3] І. Д. Бойко. Селянство України в другій половині XVI— першій половині XVII ст., стор. 89.
[4] А. И. Баранович. Украина накануне освободительной войны середины XVII в., стор. 146.
[5] Воссоединение Украины с Россией, т. 2, стор. 47.
[6] Історія України в документах і матеріалах, т. 3. К., 1941, стор. 151.

Т. Г. Шевченко. Автопортрет.
Олія. 1840—1841 pp.

В історико-краєзнавчому музеї ім. Т. Г. Шевченка, м. Яготин, 1970 р.

славну церкву, переслідування української мови і культури. Крім того, у другій половині XVII ст. Фастів зазнавав кілька разів спустошливих нападів татарських орд. Все це спричинилося до того, що містечко спустіло і занепало.

Піднесення економічного й політичного життя Фастова наприкінці XVII — на початку XVIII ст. пов'язане з діяльністю народного героя Семена Палія[1] — видатного організатора заселення та відбудови господарства південної Київщини, керівника народно-визвольної боротьби проти польсько-шляхетських загарбників. Війна з Туреччиною і потреба захисту кордонів від татарських орд вимагали від Речі Посполитої збільшення кількості військ. Щоб використати для цього правобережне козацтво, уряд юридично дозволив його існування, але під контролем польських комісарів-регіментарів. У 1684 році С. Палій на основі королівського універсалу одержав «приповідний лист» на формування козацького полку і дозвіл поселитись у Фастові. В ході війни фастівський полковник виконав взяті на себе зобов'язання: брав участь у боях з турками, охороняв кордони від набігів татар. Одночасно він дбав і про господарське піднесення Фастова та навколишніх сіл, зміцнював козацькі сили для боротьби з польською шляхтою. 1692 року у Фастові налічувалося 3 тис. дворів, а чисельність полку зросла протягом 1691—1693 рр. з 800 до 3 тис. чоловік. Заселяли землі Фастівського полку селяни-втікачі, міщани, козаки — вихідці з різних місць України.Вони не відбували феодальних повинностей польській шляхті, платили тільки невеликі податки місцевій козацькій старшині.

Російський священик І. Лук'янов, який під час мандрівки в Палестину заїжджав до Фастова, писав, що містечко гордо стоїть, обнесене дерев'яними укріпленнями і земляним валом, захисники його — сильні й сміливі люди. Продукти у Фастові дешеві, навіть дешевші, ніж у Києві. Про характер діяльності Палія польський регіментар С. Дружкевич 30 серпня 1692 року писав королю Яну III Собеському, що той створює собі удільну провінцію, укріплює Фастів, будує фортеці, звідусіль збирає людність і претендує на землі по саму Случ. Палія активно підтримували трудові верстви населення, що прагнули визволитися з-під польсько-шляхетського ярма. Наприкінці 90-х років XVII ст. населення Правобережної України знову піднялося на боротьбу проти шляхти. З Фастова, де в укріпленому замку була резиденція С. Палія, вирушали козацькі загони, які разом з селянами та міщанами виганяли із сіл і містечок магнатів і представників польської влади. Польський уряд не раз посилав війська проти повстанців. У 1693, 1694 і 1697 рр. козаки Фастівського полку разом з козаками Богуславського, Корсунського та Брацлавського полків відбили спроби польсько-шляхетських військ захопити Фастів і ліквідувати правобережне козацтво.

Усвідомлюючи складність політичної обстановки, зважаючи на прагнення народних мас возз'єднати Правобережну Україну з Лівобережною в складі Росії, С. Палій у 1688 і 1689 рр. звертався до царя з проханням прийняти Фастів разом з козаками і міськими жителями до складу Російської держави. Але царський уряд, не бажаючи ускладнювати відносини з Польщею, відповів, що це зробити неможливо через наявність «Вічного миру»[2].

Боротьба з польською шляхтою особливо загострилася після укладення між Польщею і Туреччиною в січні 1699 року Карловицького миру. Не потребуючи більше допомоги козаків, сейм у червні 1699 року вирішив остаточно ліквідувати козацтво. Незабаром київський католицький єпіскоп Я. Гомолінський прислав у Фастів двох ксьондзів, щоб вони від його імені прийняли маєток.На претензії єзуїтів С. Палій відповів, що він «поселився на вільній Україні, і Речі Посполитій немає ніяких справ до цієї області; лише він один має право в ній розпоряджатися,

[1] Прізвище Палій Семен Пилипович Гурко дістав у Запорізькій Січі за надзвичайну хоробрість.

[2] Г. Я. Сергієнко. Визвольний рух на Правобережній Україні в кінці XVII і на початку XVIII ст., стор. 62, 63, 68.

як справжній козак і гетьман козацького народу»[1]. Тоді за наказом короля регімснтар Цинський у серпні 1700 року на чолі 4-тисячного війська з артилерією вирушив у похід на Фастів. Довідавшись про наступ, С. Палій спорядив великий козацький загін у сусідній ліс для засідки, а головні сили залишив у місті. Вороги підійшли до Фастова надвечір і розмістилися табором, не чекаючи нападу. Наступного дня козацькі сотні раптово напали на табір польських військ і розгромили їх.

Польсько-шляхетський уряд розгорнув підготовку до великого наступу. У зв'язку з загрозою ворожого нападу полковники С. Палій, С. Самусь, З. Іскра, А. Абазин зібрали у Фастові взимку 1702 року нараду, яка ухвалила закликати до повстання народні маси. На початку 1702 року Фастів перетворився на великий військовий табір. Сюди збиралися козаки, селяни і міщани з усієї України. Влітку 1702 року почалося народне повстання. Активно виступили жителі Богуслава, Лисянки, Корсуня. Їх очолив С. Самусь. Під час облоги повсталими Білої Церкви С. Палій не тільки приєднався до повстання, але й очолив його. 10 листопада 1702 року повстанці взяли Білу Церкву. Сюди була перенесена резиденція С. Палія, а Фастів став сотенним містечком Білоцерківського полку.

Придушити повстання допоміг гетьман І. Мазепа. Він у 1704 році зрадницьки заарештував С. Палія, несправедливо звинувативши його у зносинах з прихильником шведського короля Карла XII магнатом Любомирським. С. Палія заслали до Сибіру. Фастів, Білу Церкву, Богуслав зайняли сердюки — козаки найманих піхотних полків Лівобережної України. 1 серпня 1704 року гетьманським універсалом було оголошено про усунення С. Палія з посади білоцерківського полковника і вручення полковницького уряду М. Омельченку. Тільки після розкриття зради Мазепи С. Палій повернувся на Україну і, незважаючи на похилий вік, взяв участь у розгромі шведів під Полтавою. Слава про С. Палія живе в пам'яті народній, про нього складено багато пісень, легенд і дум. Непримиренну боротьбу Палія проти польсько-шляхетського гніту оспівав Т. Г. Шевченко в поемі «Чернець». Ще й зараз над Унавою є великий вал, який в народі звуть Палієвим. Археологи виявили тут залишки спалених дерев'яних споруд — колишнього козацького городка, а одна з околиць Фастова має назву Казнівки. За переказами, С. Палій страчував тут ворогів.

Під владою лівобережних гетьманів Фастів перебував до 1712 року — часу, коли після невдалого Прутського походу Петро І змушений був повернути правобережні землі Польщі. За умовами миру ці землі мали залишатись пусткою, а жителі — переселитися на Лівобережжя[2]. Протягом 1712—1714 рр. жителі Фастова переселилися в район Василькова, який був у складі Російської держави. Містечко знову стало власністю католицьких єпіскопів. Повернулися єзуїти і шляхта, але працювати не було кому. У Фастові, Чорногородці і селах, що належали до Фастова, не залишилося жодної людини. Щоб швидше заселити опустілі землі, польський уряд надавав переселенцям «слободи», звільняв їх від повинностей на 5 років. Протягом 1715—1730 рр. містечко знову заселилося. Але «слободи» кінчалися, і напіввільні поселенці ставали кріпаками. Біскупські управителі утримували драгун і з їх допомогою збирали з підлеглих податки, а іноді й захоплювали сусідні землі.

Життя трудящих містечка ставало дедалі тяжчим, нестерпнішим. Тому, коли в 50-х роках XVIII ст. на Правобережжі широко розгорнувся гайдамацький рух, міщани Фастова взяли в ньому активну участь. У 1750 році гайдамацький загін, очолюваний О. Письменним, захопив містечко і розгромив польську шляхту[3]. З новою силою вибухнув гнів трудящого люду під час Коліївщини. Жителі Фастова підтримали народних ватажків М. Швачку та А. Журбу, які на чолі великого гайдамацького загону в 1768 році захопили Фастів і зробили його своєю головною

[1] Г. Я. Сергієнко. Визвольний рух на Правобережній Україні в кінці XVII і на початку XVIII ст., стор. 117.
[2] Журн. «Киевская старина», 1885, № 5, стор. 34.
[3] Архив Юго-Западной России, ч. 3, т. 3, стор. 539, 540.

квартирою. Сюди приводили на суд панів-шляхтичів, прикажчиків, єзуїтів. Повстанці зруйнували костьол і припинили діяльність єзуїтів. Заповітною мрією М. Швачки було взяти Білу Церкву, але для цього не вистачило ні людей, ні зброї.

Польські магнати, не маючи достатньо сил, щоб придушити повстання, звернулися до Катерини II по допомогу. Царський уряд, боячись вибуху антифеодального повстання на Лівобережній Україні, погодився послати війська. Влітку 1768 року повстання було придушене. А. Журба загинув у бою, а М. Швачку за вироком царського суду заслали на каторгу до м. Нерчинська. Дальша його доля невідома. Народні пісні змальовують М. Швачку як вольову, сміливу, небезпечну для панів людину:

Ой, хвалився батько Швачка,
Да до Хвастова йдучи,
Ой, будемо драти, панове-молодці,
Із китайки онучі.

Ці слова народної пісні про М. Швачку Т. Г. Шевченко взяв за епіграф до одного з розділів поеми «Гайдамаки».

Після возз'єднання Правобережної України з Росією Фастів ввійшов до складу Васильківського повіту Київської губернії. Деякий час він залишався власністю єпископа Північицького, який повернувся до Фастова. У 1843 році єпіскопам було призначено утримання з казни, а містечко зараховано до державних маєтностей. Воно стало центром волості[1].

Припинення руйнівних нападів татар і грабежів польських магнатів зумовило зростання населення. Якщо за переписом 1797 року в містечку проживало 904 чоловіка[2], то в 1852 році вже 3266. Жителі працювали на броварні, гуральні, займалися ремеслами і особливо — торгівлею, розвитку якої сприяло вигідне розташування Фастова на шляху Київ—Бердичів. Тут було 20 дрібних крамниць і 3 корчми. Щороку відбувалося 7 ярмарків, куди привозили на продаж худобу, сало, хліб, мед, рибу, сіль, будівельні матеріали, жорнові камені тощо. Важливою галуззю господарства лишалося хліборобство, яким займалося 500 державних селян. У 1855 році в містечку налічувалося 129 будинків, з них 2 кам'яні під залізом, решта — дерев'яні під соломою. В 1851 році відкрито двокласну школу для хлопчиків і через два роки — для дівчаток. В обох школах навчалося 60 дітей[3].

Економічний, політичний і культурний розвиток Фастова значно пожвавився в останній чверті XIX ст. Цьому сприяли, насамперед, побудова і введення в дію в 1870 році залізниці Київ — Одеса. За рахунок пролетаризації селян навколишніх сіл та припливу робітників з промислових центрів Росії у містечку почав формуватися пролетаріат. Наприкінці XIX ст. у Фастові на залізниці працювало 973 чоловіка колишніх селян і 139 чоловік з інших станів[4].

Одночасно з прокладенням залізниці прусський підданий Ф. Брандт збудував у містечку котельно-механічний завод, на якому працювало 34 робітники. На заводі вручну виробляли устаткування для цукрових заводів. У 1900 році на базі цього заводу утворилось «Акціонерне товариство Ф. Брандта». Тоді тут налічувалось уже 180 робітників. Близько 100 чоловік працювали в залізничних майстернях та на заводі по виготовленню шпал, що став до ладу 1872 року. Характерною рисою економіки Фастова кінця XIX — початку XX ст. була наявність великої кількості дрібних напівкустарних підприємств з 5—10 робітниками. Це, зокрема, 2 шкіряні, 2 миловарні, 5 цегельних, кілька медоварних підприємств, 2 водяні млини, 5 крупорушок тощо[5]. У містечку налічувалося понад 60 дворів ремісників, з них 40 шевців, 7 бондарів, 13 займалися слюсарно-ковальським промислом[6].

---

[1] Л. Похилевич. Сказания о населенных местностях Киевской губернии, стор. 482.
[2] Статистическое описание Киевской губернии, ч. 1, стор. 493.
[3] Газ. «Киевские губернские ведомости», 25 листопада 1855 р.
[4] Наукові записки інституту історії АН УРСР, т. 13. К., 1960, стор. 163.
[5] Список населенных мест Киевской губернии, стор. 574, 575.
[6] Кустарная промышленность в Киевской губернии, т. 2, стор. 62, 85, 107.

Одна з вулиць Фастова кінця XIX ст. Фото.

Умови праці робітників були тяжкі. На заводі Брандта робочий день становив 12—14 годин, а заробітки не перевищували 12 крб. на місяць[1]. Адміністрація підприємства в гонитві за високими прибутками мало звертала уваги на техніку безпеки, що призводило до нещасних випадків, які особливо почастішали після 1897 року, коли на заводі встановили механічні верстати і збільшили обсяг ливарних робіт. Покалічених, як правило, звільняли з роботи без усякої допомоги. Більшість робітників жила в бараках, збитих з дощок і обмазаних глиною, з земляною долівкою.

Експлуатація, жахливі умови життя штовхали робітників на шлях економічної, а потім і політичної боротьби. Пристав Васильківського повіту в рапорті справнику від 23 червня 1897 року писав, що робітники котельно-механічного заводу М. А. Кононко та П. Є. Зайковський агітували товаришів висунути вимоги про збільшення заробітної плати і скорочення робочого дня, а в разі незадоволення вимог — організувати страйк. Вони розповсюджували також революційну літературу[2]. Зважаючи на зростання революційної активності робітників Фастова, київський «Союз боротьби за визволення робітничого класу» 15 серпня 1897 року випустив прокламацію «Лист до робітників машинобудівного заводу Брандта», яка закликала їх брати приклад з інших міст і виступати на боротьбу за поліпшення свого становища. Закінчувалася прокламація словами: «Дружна сила робітників все переможе»[3]. Перший організований страйк на заводі Брандта відбувся в 1903 році. Його учасники вимагали скоротити робочий день до 10 годин із збереженням заробітної плати. Адміністрація змушена була задовольнити їхні вимоги. Наростання революційного руху у Фастові занепокоїло власті. В листопаді 1904 року за розпорядженням командуючого Київським військовим округом до містечка прибув військовий загін.

Робітники Фастова активно виступали проти царизму в роки першої російської революції. Влітку 1905 року поліція лише силою зброї придушила страйк робітників заводу Брандта і залізничних майстерень. Близько 20 учасників страйку заарештували. Але репресії не зламали робітників. Вони боролися навіть у час спаду революційної хвилі. 2 квітня 1907 року на заводі знову вибухнув страйк, який тривав майже місяць. Тільки після задоволення частини вимог робітників і застосування жорстоких репресій 27 квітня завод почав працювати.

Тяжким було становище і тієї частини населення, що займалася землеробством. У 1912 році у містечку з 879 селянських господарств 140 мали земельні наділи до однієї десятини, 285 — до двох, 221 — до трьох десятин, а 16 господарств володіли 10 й більше десятинами. Отже, більш як половина господарств були дуже погано забезпечені землею. Їм належало всього 167 коней і 93 голови великої рогатої худоби[4]. Тому бідняки мусили або здавати в оренду свої ділянки землі й шукати заробітків у промислових центрах, або йти в кабалу до куркулів.

---

[1] А. А. Нестеренко. Очерки истории промышленности и положение пролетариата Украины в конце XIX и начале XX в. М., 1954, стор. 81.

[2] Київський облдержархів, ф. 317, оп. 1, спр. 12, арк. 16.

[3] І. І. Шевченко. З історії соціал-демократичних організацій на Україні. К., 1956, стор. 61.

[4] Итоги переписи скота у сельского крестьянского населения Киевской губернии в 1912 году, стор. 82.

Злидні й нестатки були постійними супутниками трудящих дореволюційного Фастова. Жили вони в убогих дерев'яних хатинах. Восени під час дощів на вулицях стояла непролазна грязюка, а влітку — хмари куряви. Мало дбали місцеві власті про охорону здоров'я населення. В 1900 році 9337 жителів містечка обслуговувала лікарня на 25 ліжок, фельдшерський пункт та аптека, в яких працювали 4 лікарі, 4 фельдшери і один аптекар. У двох гімназіях, чотирикласній, двох двокласних і чотирьох однокласних школах навчалося менше половини дітей шкільного віку, решта лишалася поза школою. У містечку не існувало жодної народної бібліотеки, робітничого клубу, зате діяли 2 церкви, костьол, 6 синагог.

Багато горя й страждань завдала трудівникам Фастова імперіалістична війна. На заводі Брандта і в залізничних майстернях збільшився робочий день, знизилася зарплата. День у день росли ціни на продукти. Частина робітників була мобілізована на фронт, і сім'ї лишилися без годувальників. Тому звістка про Лютневу революцію і повалення царизму викликала серед трудящих величезне піднесення. Наприкінці квітня 1917 року за участю представників київських Рад робітничих і військових депутатів у Фастові створено Раду робітничих і солдатських депутатів. До неї ввійшли 32 чоловіка, які представляли 2 тис. робітників[1]. Виконком Ради з 6 чоловік очолив робітник котельно-механічного заводу більшовик Г. Краснопольський. У Раді розгорнулася гостра боротьба з меншовиками та есерами за маси.

Важливу роль у цій боротьбі відіграв партійний осередок, що виник у середині квітня 1917 року. Більшовики П. Унрук, учасник революції 1905—1907 рр., який повернувся з заслання, ливарник котельно-механічного заводу В. Щавинський, робітники Б. Бочковський, Г. Краснопольський вели широку революційну пропаганду. Партійний осередок організував святкування Першого травня. В цей день містечко мало урочистий, святковий вигляд, контори і магазини не працювали, на будинках майоріли червоні прапори. Робітники підприємств, залізничники і селяни пройшли колонами по центральних вулицях, а потім відбувся багатолюдний мітинг. Довго на вулицях не стихали революційні пісні.

Під керівництвом партійного осередку 25 жовтня 1917 року робітники заводу Брандта висунули вимогу негайно виплатити їм двотижневу заробітну плату на основі підвищених розцінок, а також провести доплату різниці між новими і старими розцінками, починаючи з 18 липня 1917 року, коли вперше були поставлені ці вимоги. Не діставши військової допомоги, адміністрація заводу змушена була піти на поступки[2].

Про перемогу Великої Жовтневої соціалістичної революції в Петрограді у Фастові стало відомо наступного дня. Більшовики влаштували політичну демонстрацію і мітинг, на якому виступили П. Унрук і В. Щавинський. Під керівництвом більшовиків трудящі Фастова посилили боротьбу проти буржуазної Центральної ради, за встановлення Радянської влади. На початку листопада робітники захопили завод Брандта і в резолюції зборів 8 листопада 1917 року записали, що вони повністю підтримують Ради робітничих, солдатських і селянських депутатів і на перший їх заклик підуть всі як один під прапором революції на захист дорогої їм свободи. Загальні збори робітників, що відбулися наприкінці листопада 1917 року, прийняли резолюцію, в якій вимагали якнайшвидшого запровадження контролю над виробництвом, вбачаючи в цьому єдиний засіб боротьби з саботажем капіталістів, а також передачі всієї влади на Україні Радам робітничих, солдатських і селянських депутатів[3].

Загони Червоної гвардії 30 січня 1918 року вигнали з Фастова війська Центральної ради. Але в лютому містечко захопили німецькі окупанти. Вони без суду і слідства розстрілювали всіх, кого запідозрювали в прихильності до Радянської

---

[1] Борьба за власть Советов на Киевщине, стор. 149.
[2] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 575, оп. 1, спр. 506, арк. 140.
[3] Борьба за власть Советов на Киевщине, стор. 395.

влади, грабували жителів. Партійний осередок у складних умовах підпілля організував з робітників партизанський загін, який налічував до 100 чоловік[1].

Після краху німецької окупації на Україні влада у Фастові в листопаді 1918 року перейшла до петлюрівської Директорії. Знову почалися арешти й погроми. П'яні банди січовиків убивали на вулицях людей, вдиралися в будинки, грабували і тероризували населення[2].

Визволивши Київ, радянські війська, до складу яких входили Богунський і Таращанський полки, вирушили ранком 17 лютого 1919 року в напрямку Фастова. Натиск богунців і таращанців був навальним. Вже наступного дня солдати петлюрівських полків почали розбігатись. А 19 лютого радянські частини вступили у Фастів[3]. Деякий час тут містився штаб 1-ї Української радянської дивізії. 28 лютого 1919 року був організований ревком на чолі з помічником машиніста комуністом В. Л. Малиновським. До складу його ввійшли також комуністи В. Щавинський, Г. Краснопольський та М. Шуланд. Ревком створив червоногвардійський батальйон для боротьби з бандами, командиром якого став П. Унрук, організував населення на відбудову залізничної колії на лінії Київ — Фастів. 2 квітня 1919 року з Києва прийшов перший поїзд. Партійний осередок у березні 1919 року налічував 16 комуністів. З їх ініціативи робітники відбудували котельно-механічний, або, як його стали називати, чавуноливарний завод. 6 червня підприємство стало до ладу.

Дальший розвиток господарського будівництва перервав на початку вересня 1919 року наступ полчищ Денікіна. Боронили містечко від білогвардійців бійці Одеської групи Червоної Армії. Багато з них загинуло смертю хоробрих. Всі вони поховані в братській могилі у міському парку.

Захопивши Фастів, денікінці почали відкрито грабувати населення. За найменший вияв непокори розстрілювали на місці. Багато жителів загинуло під час єврейських погромів. Один з них, що почався 9 вересня 1919 року, тривав 6 днів. Погромники вбили близько 600 чоловік, спалили 100 будинків і 60 крамниць.

Населення Білоцерківського (до 1919 року — Васильківського) повіту активно виступило на боротьбу з денікінцями. Для оперативного керівництва партизанським рухом повіт був поділений на три зони: Білоцерківську, Фастівську та Рокитнянську. Повітовий партизанський штаб знаходився у Фастівській зоні. Протягом трьох місяців партизани більше десяти разів захоплювали містечко й залізничну станцію. Білогвардійці тривалий час не мали можливості відправляти поїзди через Фастів.

Не витримавши стрімкого натиску радянських військ, денікінці панічно відступали. 23 грудня 1919 року першим до Фастова вступив 521-й полк 3-ї бригади 58-ї дивізії. Слідом за ним ввійшли частини 47-ї дивізії. Денікінці втекли, залишивши на залізничній станції 30 ешелонів, навантажених літаками, артилерією, снарядами та іншим військовим спорядженням[4]. За героїзм і вміле командування радянськими частинами в боях за Фастів начальник штабу 172-ї стрілецької бригади 47-ї дивізії С. Й. Білий був нагороджений орденом Червоного Прапора та іменним золотим годинником.

Уже 27 грудня 1919 року у Фастові почав діяти ревком у складі 5 чоловік на чолі з В. Щавинським. При ревкомі працювали 4 відділи: управління, земельний, продовольчий і народної освіти. Одночасно був створений партійний комітет, який налічував 6 чоловік[5]. З неймовірними труднощами ревком та партком налагоджували мирне життя у Фастові. Головну увагу вони приділяли організації допомоги

[1] АІІП ЦК КП України, ф. 59, оп. 2, спр. 564, арк. 21.
[2] Гражданская война на Украине, т. 1, кн. 1, стор. 633.
[3] І. К. Рибалка. Розгром буржуазно-націоналістичної Директорії на Україні. Х., 1962, стор. 156.
[4] Киевщина в годы гражданской войны и иностранной военной интервенции, стор. 317.
[5] Київський облдержархів, ф. Р-1, оп. 1, спр. 90, арк. 351.

Червоній Армії, зміцненню Радянської влади в містечку, боротьбі з бандитизмом, спекуляцією, епідемією висипного тифу.

Але на початку травня 1920 року Фастів захопили білополяки. Більшовики-підпільники організували партизанський загін, який діяв разом з Білоцерківським загоном. Партизани на тривалий час перервали рух ворожих ешелонів на лінії Київ—Фастів. Ширшому розгортанню партизанського руху перешкодив провал підпільної організації — контррозвідка ворога схопила її керівників[1]. 5 червня радянські війська прорвали білопольський фронт. 11 червня до містечка вступили частини 45-ї дивізії, якою командував Й. Е. Якір[2].

У визволеному Фастові відновили роботу ревком і партійний комітет. Наприкінці червня 1920 року виник комнезам, головою якого обрали бідняка Т. С. Губського. Міліція, яка поповнилася за рахунок кращих робітників і селян, разом з загонами червоноармійців розгромила петлюрівські банди, що діяли в районі Фастова. Багато жителів містечка пішли добровольцями на врангелівський фронт.

Навесні 1921 року відбулися вибори до місцевої Ради робітничих, селянських і червоноармійських депутатів. Виконком Ради разом з комнезамом здійснювали заходи, спрямовані на відбудову господарства Фастова. Вони розподілили між безземельними 347 десятин землі, взяли на облік сільськогосподарський інвентар, конфіскований у куркулів, налагодили постачання населення продовольством і паливом, дбали про трудовлаштування безробітних[3]. Протягом 1921—1925 рр. було відбудовано залізничну станцію, завод по виготовленню шпал, майстерню ремонту сільськогосподарських машин, два парові млини. 10 жовтня 1926 року дав першу плавку чавуноливарний завод. На мітингу, що відбувся з цієї нагоди, робітники вирішили назвати завод «Червоний Жовтень»[4].

Рік у рік нарощували виробничі потужності промислові підприємства селища[5], на яких у 1929 році працювало 3 тис. робітників (всього у Фастові на той час було 14 600 жителів)[6]. У роки другої п'ятирічки збудовано кілька нових підприємств. 1933 року стала до ладу електростанція, а ще через два роки — паровозне депо та залізнична станція Фастів-II, пивзавод і переобладнаний хлібозавод.

Удосконалюючи методи партійного керівництва економічним, політичним і культурним життям, зростала й міцніла партійна організація селища. Вона подавала конкретну допомогу первинним парторганізаціям. У квітні 1931 року була перебудована за галузевим принципом партійна організація залізничників. Створення партгруп, об'єднання їх у партосередки сприяло підвищенню рівня партійного керівництва на залізниці. На бюро не раз розглядалося питання про роботу підприємств, про підготовку технічних кадрів, постачання продуктів їдальням тощо.

За допомогою громадськості селищна Рада провела значні роботи щодо благоустрою Фастова. Лише в 1937 році вона асигнувала 62 тис. крб. на брукування вулиць, прокладення тротуарів, озеленення[7]. Протягом 30-х років тут було збудовано кінотеатр, чотири клуби, бібліотеку, двоповерхову середню школу, дитячий садок. Широко розгорнулося спорудження індивідуальних будинків. Лише в 1937—1938 рр. справили новосілля 248 сімей. Розширилася мережа лікувальних закладів — у 1940 році у Фастові працювали лікарня, поліклініка, три фельдшерські пункти, санепідстанція. Значними були досягнення культурної революції. До 1933 року було ліквідовано неписьменність серед дорослого населення. Напередодні Великої Вітчизняної війни у Фастові діяли три середні, три семирічні і три початкові школи, а також дворічна медична школа, відкрита в 1933 році. З 1935 року

[1] П. М. Балковий. Війна без флангів, стор. 244.
[2] Гражданская война на Украине, т. 3, стор. 193.
[3] Київський облдержархів, ф. Р-1, оп. 1, спр. 132, арк. 26, 30.
[4] АІІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 10, спр. 471, арк. 77; спр. 1333, арк. 84.
[5] У 1923 р. під час проведення адміністративної реформи на Україні Фастів віднесено до категорії селищ міського типу.
[6] ЦДАЖР УРСР, ф. 1, оп. 4, спр. 1084, арк. 124.
[7] Київський облдержархів, ф. Р-354, оп. 1, спр. 6951, арк. 4.

почалися заняття у вечірній школі працюючої молоді. Значну культосвітню роботу проводили чотири клуби, бібліотека. 1938 року Фастів віднесено до категорії міст районного підпорядкування.

Героїчні сторінки в історію Фастова вписали трудящі в роки Великої Вітчизняної війни. В липні 1941 року фашисти, обійшовши правий фланг радянських військ у районі Бердичева, намагалися з ходу захопити Фастів. Незважаючи на чисельну перевагу гітлерівців, жорстокі бої за місто тривали 9 днів. Оборону очолював командир 91-го прикордонного загону майор Я. Д. Малий, якому були підпорядковані батарея 45-міліметрових гармат та підрозділи 12-го і 75-го залізничних батальйонів. Радянським воїнам допомагали місцеві жителі. Вони будували оборонні укріплення, готували їжу, подавали допомогу пораненим. Незважаючи на бомбардування та артилерійський обстріл, залізничники формували поїзди, аж поки останній ешелон не залишив станції. Її начальник комуніст В. В. Бєлінський вживав оперативних заходів, щоб не перервати руху транспорту. До відправки останнього ешелону залишалися на бойовому посту секретар парткому вузла І. В. Манько, складач поїздів комуніст Д. Я. Болтовець, телеграфістка К. І. Воронович.

Зустрівши стійкий опір, гітлерівці почали методичний артилерійський і мінометний обстріл позицій радянських військ. Протягом 14—15 липня вони кілька разів намагалися прорватися в місто з різних напрямків, але їх атаки були відбиті. В кровопролитних боях справжній героїзм виявили залізничні підрозділи під командуванням комісара О. Л. Галафєєва та старшого лейтенанта Л. П. Кривця, які загинули смертю хоробрих, і прикордонна комендатура 91-го прикордонного загону на чолі з комісаром Н. І. Таракановим[1]. 18 липня ворог оточив Фастів і захопив вокзал, але бої тривали ще кілька днів. Тільки в ніч на 22 липня загін Я. Д. Малого залишив місто і двома бойовими групами прорвався крізь розташування гітлерівців.

Загарбавши Фастів, фашисти влаштували у медичній школі табір для військовополонених, у дитячому садку розмістили каральний загін. Вони методично винищували населення. Радянських людей групами по 20—30 чоловік розстрілювали в яру поблизу Фастова. Кількох чоловік повісили. За час окупації гітлерівці закатували 172 чоловіка і вивезли до Німеччини — 1696[2].

Боротьба трудящих Фастова проти фашистських загарбників пов'язана з ім'ям безстрашного підпільника, комуніста з 1923 року, професора Київського медичного інституту П. М. Буйка. «Ім'я цього відважного радянського патріота, кращого представника нашої інтелігенції не забудеться ніколи»,— писав М. І. Калінін[3]. З перших днів війни П. М. Буйко добровільно пішов на фронт. Він працював начальником санітарної служби дивізії. У вересні 1941 року попав в оточення і полон, з якого втік і влаштувався у Фастові приватним лікарем, а з лютого 1942 року — у фастівській лікарні. П. М. Буйко організував підпільну групу, до якої ввійшли 13 чоловік, зокрема місцеві лікарі Ф. Ф. Дербунов, О. П. Кулиненко та інші. Група була складовою частиною Томашівського підпілля. Вона мала тісний зв'язок з підпільними групами Дорогинки, Ярошівки та інших сіл, а в червні 1943 року встановила зв'язок з командуванням 4-го партизанського батальйону Київського з'єднання. В листопаді 1941 року почала активно діяти комсомольсько-молодіжна диверсійна група на Фастівському залізничному вузлі. Очолювали її О. Д. Чолох і Д. М. Сокіл. Підпільники переправляли в партизанський загін людей, постачали їм зброю, боєприпаси, медикаменти, проводили роз'яснювальну роботу серед населення.

---

[1] Журн. «Пограничник», 1961, № 17, стор. 25.

[2] Київський облдержархів, Хронологічний довідник про тимчасову окупацію німецько-фашистськими загарбниками Київщини і визволення її Червоною Армією, стор. 3.

[3] Я. Баш. Професор Буйко. К., 1967, стор. 5.

Тривалий час П. М. Буйко працював у медичній комісії біржі праці. Незважаючи на суворий контроль гестапо, ризикуючи життям, він врятував від фашистської каторги понад тисячу юнаків і дівчат. З їх числа тільки у 4-й партизанський батальйон вступили 60 чоловік. Одночасно П. М. Буйко в поліклініці та на квартирах лікував поранених партизанів, не раз бував у партизанському загоні. У червні 1943 року гестапо розкрило діяльність професора, але завдяки добре поставленій розвідці він уник арешту і, забравши медикаменти та цінні інструменти, разом з кількома лікарями прибув у 4-й батальйон Київського партизанського з'єднання. Партизани оточили його увагою і піклуванням. У жовтні 1943 року, йдучи на виконання чергового завдання (подати допомогу пораненим партизанам у с. Ярошівці), П. М. Буйко потрапив у німецьку засідку. Щоб допитати його, в Ярошівку спеціально приїжджали гестапівці з Києва. Але народний герой відмовився зробити будь-які зізнання. Ось у якому плані відбувалася розмова на допиті:

— Що ви робили в загоні? — Лікував поранених партизанів.

— Скільки вилікували? — Всіх, скільки було поранених.

— А де знаходяться партизани? — Під кожним кущем. Куди ви не підете, вони вас самі зустрінуть.

Нелюдські муки, звіряче катування — все витримав мужній комуніст. Коли напівживого П. М. Буйка кинули в сарай до заложників, ті пропонували йому втекти, але він відмовився: «Я знаю, що мене вб'ють, але коли втечу, то знищать вас усіх. Краще загину один»[1]. 15 жовтня 1943 року фашисти спалили радянського вченого-патріота разом з заложниками В. Я. Шевченком, В. Ф. Нижником та Ф. С. Василенком у хаті партизана А. Т. Родини. П. М. Буйку посмертно присвоєно звання Героя Радянського Союзу. У боротьбі з ворогом віддали своє життя фастівські підпільники М. М. Стеценко, В. Г. Кривенко, В. М. Буянов та інші.

Після визволення Києва 6 листопада 1943 року, радянські війська, розвиваючи наступ, підійшли до Фастова. Німецький гарнізон у місті складався з полку піхоти, мав 64 зенітні гармати, дивізіон польової артилерії середнього калібру, 20 танків, з них 8 типу «Тигр», 9 самохідних гармат різних типів. Увечері 6 листопада передовий батальйон 91-ї гвардійської окремої танкової бригади, якою командував полковник І. Г. Якубовський, нині маршал СРСР, і танково-десантна рота підійшли до східної околиці Фастова[2]. Поява їх створила видимість підготовки атаки на головному напрямі наступу. А тим часом головні сили бригади здійснили обхідний маневр і атакували ворога з півночі[3]. Внаслідок стрімкого наступу радянських військ фашисти втратили управління ар'єргардними частинами, не змогли визначити сили і наміри радянських частин і попередити гарнізон міста.

Вранці 7-го листопада 1943 року радянські війська повністю оволоділи Фастовом[4]. Відступаючи, ворог залишив 64 зенітні гармати, 62 паровози, 600 вагонів, навантажених військовим майном, зброєю та боєприпасами, 89 вагонів марганцевої руди, 3 тис. тонн пального на нафтобазі, 4 тис. тонн хліба на складах та інше[5]. У взаємодії з 91-ю бригадою громили ворога 22-а гвардійська мотострілецька бригада підполковника Михайлова, 51-а гвардійська танкова бригада підполковника Плешка, 53-я гвардійська танкова бригада полковника Архипова, 1893-й самохідний артилерійський полк підполковника Басова. Наказом Верховного Головнокомандуючого цим частинам було присвоєно найменування «Фастівських», а 6-й гвардійський Київський танковий корпус нагороджено орденом Червоного Прапора. Від імені Батьківщини Москва салютувала доблесним військам, що визволяли Фастів, 12-ма артилерійськими залпами із 124 гармат.

---

[1] Киевщина в годы Великой Отечественной войны, стор. 361—363.
[2] Архів МО СРСР, ф. 315, оп. 4440, спр. 64, арк. 5; спр. 71, арк. 6.
[3] СССР в Великой Отечественной войне (1941—1945). М., 1970, стор. 481.
[4] Там же, стор. 466.
[5] Архів МО СРСР, ф. 315, оп. 4440, спр. 71, арк. 16; спр. 123, арк. 55.

44 1-62

У бою за місто тільки 91-а гвардійська окрема танкова бригада знищила 22 гармати, 72 автомашини, 230 підвід з військовим майном, 29 мінометів, 2 танки, 2 самохідні артилерійські установки, близько тисячі солдатів і офіцерів.

Німецьке командування вирішило будь-що повернути Фастів, важливий залізничний вузол на лінії, яка зв'язувала Київське і Криворізьке угруповання. В район Фастова гітлерівці перекинули три танкові дивізії та інші війська. Починаючи з 8 листопада, вони безперервно контратакували радянські війська, але безуспішно. Ворог зазнав величезних втрат. Тільки на ділянці оборони 91-ї гвардійської Фастівської окремої танкової бригади 9 листопада було знищено 71 танк, 14 самохідних гармат, 32 бронетранспортери, 675 солдатів і офіцерів[1]. Наприкінці місяця фронт стабілізувався на лінії Коростень—Черняхів—Радомишль—Фастів—Трипілля. 24 грудня війська 1-го Українського фронту перейшли в наступ і почали розгром Брусилівського та Білоцерківського угруповань ворога.

Багато радянських солдатів та офіцерів відзначилися в боях за Фастів. За мужність і відвагу 31 воїну було присвоєно звання Героя Радянського Союзу, зокрема І. Г. Якубовському, П. В. Лусті, К. В. Заборовському (посмертно), О. Г. Боженку, Д. Я. Старостіну, О. І. Фофанову, О. Д. Малькову, М. М. Шерстову, Мустафаєву Хадир Гасан Огли та ін. Багатьох нагороджено орденами й медалями Радянського Союзу. 9 травня 1970 року на честь 25-ї річниці Перемоги у Великій Вітчизняній війні в місті відкрито пам'ятник героям-танкістам, що визволяли Фастівщину від німецько-фашистських загарбників. Пам'ятники загиблим є також на братських могилах на центральному кладовищі, в міському парку, на Привокзальній площі.

Відважно билися жителі міста з фашистами в роки Великої Вітчизняної війни. 107 чоловік нагороджено орденами й медалями за підпільну роботу в тилу ворога і понад 4 тис. чоловік — за бойові заслуги на фронтах. І. І. Буциков удостоєний звання Героя Радянського Союзу, М. В. Савченко — повний кавалер ордена Слави.

Завдяки стрімкому наступу радянських військ ворог не встиг знищити підприємства, установи і житлові будинки міста. Однак протягом наступних жорстоких півторамісячних боїв Фастів зазнав значних руйнувань. Щоденно залізничні станції Фастів-І і Фастів-ІІ бомбардували 50—60 літаків, ворог обстрілював місто з важких гармат, на околицях точилися бої. Фашисти повністю зруйнували залізничну станцію Фастів-І, заподіяли серйозних руйнувань заводу «Червоний Жовтень», станції Фастів-ІІ, на довгий час вивели з ладу електростанцію, пивзавод, хлібозавод, знищили сотні будинків.

Ворог ще скидав на місто бомби, ще не стих гуркіт гармат, а жителі розпочали відбудовчі роботи. У травні 1944 року стали до ладу електростанція, завод «Червоний Жовтень», хлібозавод, розпочалося навчання в школах. Фастівці самовідданою працею допомагали Червоній Армії швидше розгромити ворога. Вони віддавали свої заощадження, частину заробітної плати на будівництво літаків і танкових колон.

Завдяки невичерпній творчій енергії і трудовій активності робітників та інтелігенції, допомозі багатьох підприємств і колективів країни, Фастів відроджувався з руїн. За короткий час робітники Фастова відбудували залізничний вузол. Щороку залізничники пере-

Будинок вокзалу станції Фастів, зруйнований німецько-фашистськими загарбниками. 1943 р.

[1] Архів МО СРСР, ф. 315, оп. 4440, спр. 64, арк. 3; спр. 71, арк. 19.

виконували державні плани перевезень народногосподарських вантажів. У 1951 році було відправлено на 1352 поїзди і перевезено на 311 тис. тонн вантажів більше, ніж у 1950 році. Не раз колективи станцій виборювали першість у соціалістичному змаганні серед залізничників країни і нагороджувалися перехідним Червоним прапором Міністерства шляхів сполучення СРСР та ЦК профспілки. Машиніст комуніст Ф. В. Котирло в 1951 році став зачинателем руху за зниження собівартості перевозок, а в 1953 році — одним з ініціаторів швидкісного водіння великовагових поїздів. Його методи роботи запозичили машиністи не тільки Фастівського вузла, але й усієї країни. Широке впровадження їх сприяло достроковому — за 15—20 днів до закінчення року — виконанню вантажоперевезень[1].

У дизельному цеху рефрижераторного депо, м. Фастів, 1970 р.

Уже в перші післявоєнні роки невпізнанно змінився завод «Червоний Жовтень». У 1945—1946 рр. «Діпромашприлад» (Ленінград) розробив проект реконструкції цього підприємства, яке мало випускати емальовану і чавунну кислотостійку хімічну апаратуру. В 1946 році тут розгорнулися будівельні роботи, завод безперервно одержував нові верстати та обладнання. Систематичну допомогу йому подавали Харківський філіал Науково-дослідного інституту хімічного машинобудування і спеціалісти Ленінграда. У травні 1949 року дав першу продукцію емалевий цех. Наступного року було закінчено будівництво котельного цеху, а навесні 1953 року — механічного.

Протягом відбудовного періоду і 50-х років були реконструйовані також Державний млин № 1, хлібозавод, пивзавод, молокозавод та інші підприємства.

Величезні зміни в економічному і культурному житті Фастова відбулися за останні 10 років. У 1963 році Фастів віднесено до категорії міст обласного підпорядкування. В ньому діють 14 промислових підприємств, 12 транспортних і 6 будівельних організацій. Серед них зовсім нові — рефрижераторне депо, створене в 1962 році, і завод електротермічного обладнання, який став до ладу в 1960 році. Як розвивалися ці підприємства, яскраво видно на прикладі рефрижераторного депо. Спочатку його виробничими приміщеннями були два вагони, де працювало 45 чоловік, а нині депо має просторі, світлі корпуси цехів, оснащені новітньою технікою, рефрижераторні поїзди і секції для транспортування різної продукції у всі куточки нашої Батьківщини. В депо трудяться понад 2 тис. робітників, 45 інженерів і 227 техніків. З 1968 року депо працює за новою системою планування та економічного стимулювання. Підвищенню виробничих потужностей підприємств сприяло переведення в 1959 році цехів на використання природного газу та підключення Фастова до системи «Київенерго».

В економічному, політичному і культурному житті Фастова провідною і керівною силою є міська партійна організація. В січні 1970 року вона налічувала 3882 комуністи, об'єднаних у 117 первинних парторганізаціях. Найбільші з них — рефрижераторного депо (432 комуністи), заводу «Червоний Жовтень» (320 комуністів), моторовагонного депо (215 комуністів).

Керуючись рішеннями XXIII з'їзду партії і вересневого (1965 р.) Пленуму ЦК КПРС, колективи підприємств удосконалюють виробництво, впроваджують прогресивну технологію і наукову організацію праці. Так, працівники емальцеху

---

[1] Київський облпартархів, ф. 17, оп. 12, спр. 25, арк. 13.

Залізнична станція Фастів-І. 1970 р.

та емальлабораторії заводу «Червоний Жовтень» освоїли виробництво нових марок емалей, що дало можливість налагодити серійний випуск чавунних та сталевих апаратів з підвищеним температурним режимом роботи. Колектив рефрижераторного депо з 1967 року запровадив графік ремонту рефрижераторних секцій, а робітники 4-ї Фастівської дистанції колії добилися найвищої серед залізничників країни механізації ремонтних та інших робіт. На станціях здійснюється управління з допомогою автоматики і телемеханіки. За досягнуті успіхи в соціалістичному змаганні на честь славних ювілеїв — 50-річчя Великої Жовтневої соціалістичної революції і 50-річчя встановлення Радянської влади на Україні колективу заводу «Червоний Жовтень» було вручено пам'ятний Червоний прапор Київського обкому КП України, обласної Ради депутатів трудящих та облпрофради, а колективу швейної фабрики — пам'ятний Червоний прапор міськкому партії та міськвиконкому. Виробничі завдання восьмої п'ятирічки всі підприємства Фастова перевершили. Зокрема, завод «Червоний Жовтень» план виробництва валової продукції виконав на 104 проц., продуктивність праці зросла на 50,6 проц. Випуск продукції на заводі електротермічного обладнання зріс майже в два рази, а продуктивність праці — на 77,3 проц. Достроково — у вересні 1970 року — виконав п'ятирічний план колектив швейної фабрики.

Багато трудівників Фастова за самовіддану працю були нагороджені орденами та медалями, в т. ч. депутат міської Ради, складач поїздів В. Я. Бугера, електрозварник заводу «Червоний Жовтень» Д. Г. Кудь нагороджені орденом Леніна, начальник пункту технічного огляду вагонів комуніст М. М. Цурочкін, робітниця котельного цеху заводу «Червоний Жовтень» Г. А. Норець — орденом Трудового Червоного Прапора. Близько 2 тис. чоловік нагороджено пам'ятною медаллю «За доблесну працю. На відзнаку 100-річчя з дня народження Володимира Ілліча Леніна».

Широко розгорнулося на підприємствах Фастова соціалістичне змагання на честь XXIV з'їзду КПРС та XXIV з'їзду КП України. Робітники змагалися за право називатися колективом ім. XXIV з'їзду КПРС. Рефрижераторне депо достроково виконало квартальний план перевезення вантажів і ремонту вагоно-рефрижераторного парку. Всі заплановані техніко-економічні показники перевершили працівники локомотивного депо. Продуктивність праці вони підвищили на 10,5 проц. проти запланованих 3 проц. На 6 проц. зменшено собівартість перевезень, понад план одержано прибутків 20 300 крб. Достроково виконав квартальний план виробництва продукції завод «Червоний Жовтень». Підприємствам хімічної промисловості відвантажено апаратури на 57 тис. крб. більше, ніж заплановано. На XXIV з'їзді КПРС представляти партійну організацію Фастова випала честь слюсареві заводу В. В. Кулевському. Своїм делегатом на XXIV з'їзд КП України комуністи міста послали першого секретаря міськкому партії М. Ф. Норенка.

Однією з форм вияву трудової активності і творчої ініціативи трудящих міста є рух раціоналізаторів. Протягом восьмої п'ятирічки на підприємствах впроваджено 3530 пропозицій з умовним економічним ефектом 3100 тис. крб. Члени ради наукової організації праці на 4-й Фастівській дистанції колії сконструювали реактивний снігоочищувач, який замінив ручну працю близько 100 робітників.

Значно підвищився загальноосвітній і технічний рівень 15-тисячного загону робітників Фастова. На заводі «Червоний Жовтень» діє університет технічного про-

гресу, школа майстрів передового досвіду, школа робітничої молоді, філіал машинобудівного технікуму. Постійну увагу підвищенню кваліфікації робітників приділяє партком рефрижераторного депо. Протягом 1966—1967 рр. тут підготовлено понад 300 начальників поїздів і секцій. У 1967 році 40 робітників навчалися в інститутах, близько 200 — у технікумах, 60 — у школах робітничої молоді.

Поряд з промисловими підприємствами відроджувалось і впорядковувалося саме місто. У 50-х роках було споруджено вокзали станцій Фастів-І і Фастів-ІІ, дві середні школи, терапевтичне відділення лікарні, лазню, їдальню, універмаг, два спеціалізовані магазини, комбінат побутового обслуговування тощо. Щороку трудящі міста одержували 2,5—3 тис. кв. метрів житлової площі.

Відмітною рисою сучасного Фастова є широкий розмах будівництва. Лише протягом 1962—1970 рр. житлова площа міста збільшилася майже на 100 тис. кв. метрів. Більшість будинків має водопровід, центральне опалення, газові плити, каналізацію. За післявоєнні роки реконструйовано і забудовано центральні вулиці, виникло близько 30 нових.

Постачання міста промисловими, продовольчими та іншими товарами здійснюють такі торговельні організації, як міськзміщторг (40 магазинів), філіал відділу робітничого постачання, райспоживспілка, лісоторгова база. У 1966—1970 рр. збудовано і введено в дію універмаг, 6 продовольчих магазинів. Товарооборот торговельних підприємств у 1970 році порівняно з 1965 роком зріс на 3 млн. крб. і становив понад 20 млн. крб. (без магазинів райспоживспілки). В 1967 році створено комбінат громадського харчування, протягом 1966—1970 рр. відкрито 6 їдалень на підприємствах.

Набагато зросла в місті мережа лікувально-профілактичних закладів. У 1970 році тут діяли районна лікарня на 300 ліжок, яка носить ім'я Героя Радянського Союзу П. М. Буйка, міська поліклініка і поліклініка для залізничників, протитуберкульозний диспансер, райсанепідстанція, 8 медпунктів. У місті працювало 112 лікарів і 298 чоловік середнього медперсоналу, з них 10 чоловік нагороджені значком «Відмінник охорони здоров'я». Загальну пошану заслужили лікарі А. Л. Лобко та Г. М. Юхименко, які понад 40 років свого трудового життя віддали охороні здоров'я фастівців. У місті є 10 дошкільних дитячих закладів, де виховується 1700 дітей.

Високого рівня розвитку досягла у Фастові освіта. В місті є 8 середніх шкіл, у т. ч. школа-інтернат, 2 восьмирічні, 3 початкові школи, в яких навчаються 6300 учнів і працюють 419 учителів, з них 314 мають вищу освіту. Серед учителів 26 нагороджені значком «Відмінник народної освіти УРСР», а інспектор міського відділу народної освіти Г. Я. Атаманенко удостоєна звання заслуженого вчителя УРСР.

Трудящі Фастова мають всі умови для культурного відпочинку. Тут є два кінотеатри, два будинки культури — районний та заводу «Червоний Жовтень», стадіон, літній плавальний басейн на Унаві. При будинку культури заводу «Червоний Жовтень» працюють хорова капела, робітничий драматичний театр (керівник В. П. Прихненко), оркестр народних інструментів, капела бандуристок, ансамбль скрипалів, студії вокалістів, читців. У художній самодіяльності заводу бере участь 250 чоловік. У будинку культури відбуваються вечори революційної,

Площа В. І. Леніна у м. Фастові. 1970 р.

бойової і трудової слави. Високою виконавською майстерністю відзначаються самодіяльні митці районного будинку культури — оркестр народних інструментів і молодіжний естрадний оркестр. Перед трудящими міста часто виступають самодіяльні художні колективи моторовагонного депо і медичних працівників, а також професійні театральні колективи Києва.

Культурно-масову роботу ведуть три бібліотеки для дорослих, одна для дітей та 20 бібліотек на підприємствах і в установах. Книжковий фонд їх становить понад 100 тис. примірників.

Важливу роль у житті Фастова відіграє міська Рада, до складу якої входить 126 депутатів. При виконкомі створено 11 комісій, які в своїй роботі спираються на широкий партійний і радянський актив. Комісії розглядають і вирішують найрізноманітніші питання — стан охорони здоров'я, соціального забезпечення, техніки безпеки на підприємствах, підготовки шкіл до навчального року тощо. Значну допомогу в благоустрої міста подають міськраді вуличні та будинкові комітети.

У Фастові народилися П. А. Бондаренко — відомий російський радянський скрипаль, професор та В. П. Сичевський — український письменник і режисер.

У місті зберігається пам'ятка архітектури — дерев'яна Покровська церква, побудована 1740 року.

«Славним містом» назвав Т. Г. Шевченко Фастів у своїх творах. Революційними, бойовими і трудовими ділами жителі міста примножили його славу.

В. В. ДІДЕНКО

ТРИЛІСИ

Триліси — село, центр сільської Ради, розташоване на березі річки Кам'янки, правої притоки Росі, за 13 км від Фастова. Населення — 6300 чоловік.

Біля села досліджено кургани доби бронзи, часів Київської Русі та кочівників X—XIII ст. У селі збереглися залишки городища, на якому в 1865 році знайдено монетний скарб (голландські талери та дрібні срібні монети — польські, шведські, прусські)[1].

Триліси (в писемних джерелах — Трилесы, Трилесся, Трылисы) — одне з найдавніших поселень Придніпров'я. Про походження назви села існує дві думки. Згідно з однією, колись у цій місцевості росли три дубові ліси. За іншою — воно було оточене трьома рядами дубового частоколу. Остання, очевидно, більш достовірна. Триліси вперше згадуються в XIV ст., коли київський князь Володимир Ольгердович грамотою, виданою в 1390 році, стверджував право володіння ними за князем Юрієм Половцем-Рожиновським зі Сквири. Син князя Володимира Ольгердовича—Володимир (Олелько) спеціальним привілеєм підтвердив право Михайла Юрійовича зі Сквири на володіння Трилісами. В 1593 році польський король Сигізмунд III передав містечко разом з навколишніми селами у володіння В. Чермінському.

Наприкінці XVI — на початку XVII ст. татарські орди п'ять разів спустошували Триліси, а в 1600 році — повністю спалили[2]. Проте невдовзі містечко почало відроджуватися. В 1616 році в Трилісах, які належали тоді до Білоцерківського староства, було 170 селянських господарств, що відбували «послушенство», і 30 козацьких. Феодальних повинностей вони не виконували, бо у зв'язку з татарськими набігами містечку були надані пільги на 20 років. Однак староста примушував жителів вносити чималі платежі на свою користь, влітку жати один

---

[1] В. Б. Антонович. Археологическая карта Киевской губернии, стор. 47.
[2] Географическо-статистический словарь Российской империи, т. 5. СПб., 1885, стор. 206.

день на тиждень, косити два дні на рік, взимку привозити до замку два вози дров[1]. Під час воєнних дій чоловіки відбували військову службу, а в мирний час — польову сторожу на степових шляхах. Як видно з наведених даних, феодальна залежність селян у Трилісах була легшою, ніж у багатьох інших містечках, тим важчими були для них утиски, яких вони зазнавали від старости, підстарости, власників трьох млинів та двох крамниць, що самі визначали ціни на продукти, розмір мірчука тощо. Все це разом з постійною небезпекою нападів татарських орд призводило до того, що багато селян залишили містечко. За люстрацією 1622 року в ньому налічувалося всього 60 дворів[2].

Щоб захистити Триліси від нападів татар, їх обнесли земляним валом і дерев'яними стінами. На горбі біля річки Кам'янки знаходився замок. Його невеликий гарнізон мав на озброєнні три гармати, 19 гаківниць та іншу зброю. У 1626 році Сигізмунд III передав містечко у володіння ротмістрові польських військ А. Строчі за участь у придушенні селянсько-козацьких виступів проти шляхти в 1625 році.

Яскраву сторінку вписали жителі Триліс в історію визвольної війни українського народу 1648—1654 рр. У серпні 1651 року, коли селянсько-козацькі війська на чолі з Богданом Хмельницьким після поразки під Берестечком відступили до Білої Церкви, польське військо зупинилося під Трилісами. Жовніри й шляхта нещадно пограбували населення навколишніх хуторів. Вони навантажили цілий обоз продуктами, а також різним майном. Але козацький гарнізон і жителі не впустили поляків у містечко. «Невгамовна чернь,— писав у листі до короля стольник А. Мясковський,— бачачи військо досить велике, жодної душі не вислала просити про помилування, а посилала нам тисячу всяких лайливих слів і радила не мучити коней, щоб було на чому тікати в Краків»[3]. Коронний гетьман Потоцький дав наказ силою оволодіти містечком. На світанку 23 серпня 1651 року загін у складі 600 піхотинців і 400 драгунів з чотирма гарматами розпочав штурм Триліс. Бій був нерівний, але жителі захищалися мужньо. Навіть жінки брали участь у відсічі ворогу. Одна з них билася в гущі ворогів і відрубала косою голову польському капітану. Втративши 80 солдат і двох офіцерів, шляхта захопила Триліси і вщент зруйнувала їх. З небаченою люттю вона винищувала людей без різниці статі і віку. Очевидець записав: «Трупів скрізь повно: в будинках, погребах, коморах, біля містечка і на полях, повно скрізь чоловіків і жінок з дітьми. Очевидно, не менше 2 тис. чоловік». Козацького сотника Б. Олександренка взяли в полон і після нелюдських катувань посадили на кіл. Тих, хто намагався пробратись у Фастів човнами, шляхтичі перехоплювали і тут же вбивали. За переказами, кров три дні не висихала.

Довгий час Триліси не заселялись. У XVIII ст. вони згадуються в документах як невелике село Білоцерківського староства. В 1765 році в ньому налічувалося 138 халуп[4]. Тут містилися прикордонні митні склади. З 1775 року поселення належало польському магнатові К. Браницькому. Після возз'єднання Правобережної України з Росією Триліси увійшли до Васильківського повіту Київської губернії.

Однією з найважливіших подій у житті Триліс XIX ст. було повстання Чернігівського полку. П. І. Пестель 13 грудня 1825 року за доносом був заарештований, тому повстання очолив підполковник С. І. Муравйов-Апостол. Про повстання 14 грудня в Петербурзі він дізнався 25 грудня від сенатського кур'єра в Житомирі, куди прибув для зустрічі з членами таємного товариства, що служили в інших військових частинах. 28 грудня С. І. Муравйов-Апостол приїхав у Триліси, де була розквартирована 5-та мушкетерська рота[5], і послав солдата з запискою

[1] І. П. Крип'якевич. Богдан Хмельницький, стор. 24.
[2] Воссоединение Украины с Россией, т. 1, стор. 40.
[3] Історія України в документах і матеріалах, т. 3. К., 1941, стор. 223.
[4] Л. Похилевич. Сказания о населенных местностях Киевской губернии, стор. 506.
[5] Очерки из истории движения декабристов, стор. 160, 161.

Пам'ятник декабристам у с. Трилісах. 1969 р.

про початок дій до члена товариства командира роти А. Д. Кузьміна, який разом з поручиками М. О. Щепиллом, В. М. Соловйовим та І. І. Сухиновим перебував в той час у Василькові у зв'язку з прийняттям присяги Миколі І. Одержавши звістку, офіцери виїхали до Триліс. Але раніше туди прибули полковник Гебель і жандармський поручик Ланг, які шукали С. І. Муравйова-Апостола та М. П. Бестужева-Рюміна. Випадково зайшовши на квартиру до А. Д. Кузьміна, вони побачили там одягнутого С. І. Муравйова-Апостола, а в сусідній кімнаті на ліжку — його брата. Гебель зачитав наказ про арешт, поставив варту. В цей час приїхали з Василькова А. Д. Кузьмін, М. О. Щепилло, В. М. Соловйов та І. І. Сухинов. За допомогою зброї вони звільнили С. І. Муравйова-Апостола з-під арешту. Того ж дня А. Д. Кузьмін на чолі 5-ї мушкетерської роти пішов у Ковалівку, М. О. Щепилло та В. М. Соловйов поїхали піднімати свої роти. 30 грудня 5-та і 2-га роти направилися до Василькова. Це стало початком повстання. Чернігівський полк на чолі з С. І. Муравйовим-Апостолом 31 січня вирушив з Василькова на Білу Церкву, щоб залучити 17-й єгерський полк. Повсталі роти зупинилися в Пологах і провели тут з 2 на 3 січня тривожну ніч. У Пологах С. І. Муравйов-Апостол довідався, що 17-й єгерський полк з Білої Церкви вийшов у напрямі Сквири, а замість нього введений вірний цареві 18-й єгерський полк з артилерією. Тому було вирішено йти через Ковалівку і Триліси на Паволоч. 3 січня 1826 року Чернігівський полк між селами Ковалівкою і Устимівкою зустріли урядові війська під командуванням генерал-майора Гейсмара. Після кількох артилерійських залпів повсталі роти атакувала кавалерія і розгромила їх. Загинули поручик М. О. Щепилло, прапорщик Іполіт Муравйов-Апостол (молодший брат С. І. Муравйова-Апостола) та 6 солдат. Близько 20 чоловік було поранено, 895 — взято в полон[1].

Царський уряд нещадно розправився з декабристами. С. І. Муравйов-Апостол і М. П. Бестужев-Рюмін разом з П. І. Пестелем, К. Ф. Рилєєвим і П. Г. Каховським були повішені, В. М. Соловйов, І. І. Сухинов, О. Мозалевський і А. А. Бистрицький — засуджені до довічної каторги. Солдатів — учасників руху за вироком військового суду били шпіцрутенами, а потім відправили на заслання та в полки, розквартировані на окраїнах Росії.

Офіцери Чернігівського полку М. О. Щепилло, Іполіт Муравйов-Апостол, А. Д. Кузьмін, який застрелився, солдати І. Акусов, М. Юрій, Ю. Юрій, С. Іванов, І. Єпіфанов, Є. Михайлов поховані в Трилісах у братській могилі. В 1965 році на відзнаку 140-річчя повстання Чернігівського полку в селі споруджено пам'ятник.

У другій половині XIX ст. економічне життя Триліс дещо пожвавилось. У 1856 році В. Браницький збудував тут гуральню, на якій працювали кріпаки[2]. Крім гуральні, в селі були панська економія, водяний млин і 3 кузні.

Реформа 1861 року не поліпшила економічне становище селян. Вони сподівалися одержати без викупу землю, политу їх потом і кров'ю, та ці сподівання виявилися марними. Після проведення реформи селянські наділи становили в середньому по 2,5 десятини на ревізьку душу, що не забезпечувало навіть прожиткового мінімуму. За наділи селяни мали платити високі викупні платежі. Крім того, їхні господарства були обтяжені численними податками. Все це призводило до зубожіння

[1] Очерки из истории движения декабристов, стор. 176—182.
[2] Весь Юго-Западный край, стор. 511.

й обезземелення селян. Щоб якось прогодувати сім'ю, вони мусили йти на заробітки в поміщицьку економію або на відхожі промисли, іноді назавжди залишаючи рідні оселі. Обезземелення селян посилював безперервний процес дроблення селянських наділів у результаті виникнення нових сімей. Якщо напередодні реформи 1861 року в Трилісах налічувалося 360 дворів[1], то в 1900 році — вже 430. У селі був млин, три кузні. Хоч з 1866 року Триліси стали волосним центром, але на економічному і культурному розвитку їх це не позначилось.

Навесні 1905 року хвиля селянських виступів, яка прокотилася по країні, захопила й Триліси. В травні 1905 року застрайкували робітники гуральні. Вони вимагали скорочення робочого дня з 12 до 10 годин, підвищення заробітної плати. Страйк підтримали робітники економії, які також висунули вимогу підвищити оплату праці[2]. Браницькі звернулися до київського губернатора по допомогу. В Триліси прибув каральний загін. Тільки після арешту організаторів страйку та масових репресій виступ було придушено. Щоб попередити нові виступи селян, загін ще довгий час залишався в Трилісах.

Після проведення столипінської аграрної реформи процес класової диференціації в селі ще поглибився. У 1912 році в Трилісах 866 дворів володіли 2279 десятинами надільної землі, в т. ч. 280 дворів мали до 2 десятин, а 18 дворів — 10 і більше. Причому, 508 господарств, яким належало від однієї до трьох десятин, мали 247 коней і 62 голови волів та корів[3]. Недостатня кількість робочої худоби, низький рівень агротехніки зумовлювали низькі врожаї.

Село лишалося відсталим і щодо освіти. Понад 80 проц. жителів не вміли навіть розписатися. Однокласна народна і церковнопарафіяльна школи, відкриті в 1863 році, не могли охопити всіх дітей. Навчалися переважно діти заможних сімей, а бідніші часто не відвідували школи, бо не мали в що одягнутися. Та й потрібно було допомагати батькам. Лікувалися селяни від усіляких хвороб «свяченою» водою або йшли до знахаря. Лише на початку XX ст. в Трилісах відкрили фельдшерський пункт і аптеку.

Нових страждань завдала трудящим перша світова імперіалістична війна. Багато сімей лишилося без годувальника, зросли податки й дорожнеча, що призводило до занепаду бідніших господарств. Після Лютневої революції у березні 1917 року селяни створили земельний комітет, який почав розподіл землі, хліба та майна з панської економії, але комісар Тимчасового уряду заборонив це. Селяни виконали наказ лише тоді, коли в село на виклик поміщиці прибули козаки. В другій половині січня 1918 року в Трилісах була встановлена Радянська влада. Ревком, який очолив бідняк А. Д. Вишнівський, приступив до розподілу поміщицької землі.

Здійсненню революційних перетворень перешкодили кайзерівські війська, що на початку березня 1918 року вступили в Триліси. Знову були відновлені старі, дореволюційні порядки. Ревком продовжував свою діяльність в умовах підпілля. Створена ним із жителів села Триліська рота брала участь у боротьбі з окупантами.

Наприкінці 1918 року, після краху німецької окупації на Україні, село захопили війська Директорії. У лютому 1919 року Червона Армія визволила Триліси. Але радянське будівництво було ще двічі перерване: денікінцями (вересень — грудень 1919 року) та білополяками (травень 1920 року). Остаточно Радянська влада в Трилісах була відновлена у червні 1920 року.

Соціалістичне будівництво в селі після закінчення громадянської війни проходило в складних і важких умовах. Навколо діяли рештки куркульсько-національ-

---

[1] Географическо-статистический словарь Российской империи, т. 5, стор. 206.
[2] Революция 1905—1907 гг. на Украине, т. 2, ч. 1, стор. 340.
[3] Итоги переписи скота у сельского крестьянского населения Киевской губернии в 1912 году, стор. 69.

Засідання правління колгоспу ім. Сніцера, с. Триліси. 1932 р.

лістичних банд, чинили опір сільські куркулі. Велику роль в організації селян на боротьбу за зміцнення Радянської влади відіграли партійний осередок та комнезам, створені в 1920 році. Вони керували розподілом поміщицьких земель і майна, стежили за проведенням продрозверстки.

Зміцнювалися органи Радянської влади, посилював свій ідейний вплив партосередок. У квітні 1921 року відбулися вибори до сільської Ради. З ініціативи комуністів А. М. Спруде та Г. М. Сніцера в селі 1925 року почали працювати дві школи партійної освіти. Завдяки цьому підвищився політичний і загальноосвітній рівень членів партії, активу, зросла кількість комуністів. У 1926 році в школах навчалося 15 членів партії, 21 комсомолець і 9 безпартійних[1].

Поступово розгорталася в селі і культурно-освітня робота. Вже восени 1920 року було відкрито початкову школу. Члени товариства «Геть неписьменність!» організували школи лікнепу, де навчалося грамоти доросле населення. Центром культурно-освітньої роботи став сельбуд. Тут працювала бібліотека, яка налічувала у 1927 році 3 тис. книжок. Ними користувалося 600 читачів.

Незважаючи на агітацію, яку вели куркулі, в 1928 році в Трилісах виникли три товариства спільного обробітку землі: «Червоний сівач», «Ударник», «Червоний клин», а в листопаді наступного року — перша сільськогосподарська артіль «Передовик». У створенні цих колективних господарств активну роль відіграв колишній наймит, учасник громадянської війни комуніст Г. М. Сніцер. Працюючи на спиртозаводі, Г. М. Сніцер очолював сільську парторганізацію, а в 1927 році був призначений директором заводу. Одночасно він керував підготовкою і проведенням колективізації в селі. 28 січня 1930 року під час зборів сільського активу постріл куркульського обріза обірвав життя комуніста. Жителі Триліс у 1967 році встановили пам'ятник Г. М. Сніцеру, назвали його ім'ям вулицю, піонерську дружину.

У відповідь на терористичні акти куркулів сільська біднота ще тісніше згуртувалася навколо партійного осередку. 30 січня 1930 року селяни заявили на зборах: «Глитаї думають спинити цим колективізацію. Біднота не злякається цих вчинків. Село Триліси буде колективізовано!»[2]. Наприкінці 1930 року в Трилісах було вже 5 колгоспів.

З 1934 року колгоспи називалися ім. 16-річчя РСЧА, ім. Політвідділу, ім. Сніцера, ім. Петровського та ім. МЮДу. Куркулі намагалися розкласти в колгоспах трудову дисципліну, займалися шкідництвом, підбурювали селян не виконувати хлібозаготівель. «Хто перший повезе хліб, того спалимо, а сім'ю виріжемо»,— погрожували вони[3]. Але бідняцько-середняцька частина села, очолювана партійною організацією, зламала опір куркулів. Колгоспи впевнено йшли шляхом організаційного і господарського зміцнення, поступово підвищували врожайність зернових, збільшували грошові прибутки. У 1939 році ланки колгоспу ім. 16-річчя РСЧА, які очолювали М. Мельниченко, А. Іванченко, В. Димура та П. Дакало, зібрали по 320 цнт цукрових буряків з кожного гектара. Перед Великою Вітчизня-

[1] Газ. «Радянська нива», 9 січня 1927 р.
[2] Газ. «Радянська нива», 31 січня 1930 р.
[3] АІІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 1—10, спр. 67, арк. 22.

ною війною стопудові врожаї зернових вирощував колгосп ім. Петровського, головою якого був Г. В. Лень, нагороджений за бойові заслуги під час війни з білофінами орденом Червоного Прапора.

Триліські колгоспи значно збільшили поголів'я худоби. В 1940 році на фермах налічувалося 250 корів, телят та волів. За досягнуті успіхи в розвитку громадського господарства колгоспи ім. 16-річчя РСЧА та ім. Петровського у 1940 році були учасниками Всесоюзної сільськогосподарської виставки, а конюх з артілі ім. 16-річчя РСЧА С. С. Лень одержав Малу золоту медаль Головного виставочного комітету.

Велику організаційно-масову та політичну роботу щодо дальшого зміцнення колективних господарств провадила сільська партійна організація, яка налічувала 11 комуністів. Вони відповідали за найважливіші ділянки економічного та громадського життя села. Заможно й культурно стали жити колгоспники. Стахановець С. Пустовіт з артілі ім. 16-річчя РСЧА у 1940 році одержав понад 10 цнт пшениці. «Я ніколи не бачив у себе стільки хліба, як цього року», — казав він[1].

Значне місце в господарському житті Триліс посідав спиртозавод. У 1923 році закінчилася відбудова його, а через два роки він перевищив рівень виробництва 1913 року. Однак технологічні процеси залишалися застарілими, переважала ручна праця, не вистачало виробничих площ. У 1934 році підприємство реконструйовано. Тут встановили стрічкові транспортери, зерноочисні машини, механічну лопату та інше обладнання. Колектив заводу в 1939 році підвищив продуктивність праці на 35 проц. проти 1938 року, а в наступному, 1940 році виробив понад план 21 тис. декалітрів спирту[2].

Невпізнанно змінилось обличчя села. Напередодні війни тут працював сільмаг, 4 крамниці, де трудівники Триліс могли придбати необхідні товари. Діяли лікарня на 25 ліжок, медамбулаторія, дитячий садок спиртозаводу та 5 сезонних дитячих ясел у колгоспах. Особливо зросли освіта й культура. В 1940 році було остаточно ліквідовано неписьменність серед дорослого населення. В середній та семирічній школах налічувалося 480 учнів, у 6 разів більше в порівнянні з 1913 роком. У заводському та сільському клубах працювали хорові, драматичні, танцювальні гуртки, влаштовувалися тематичні вечори, диспути, шахові турніри.

Тяжким випробуванням для трилісців була війна, нав'язана фашистською Німеччиною, і тимчасова окупація. 17 липня 1941 року гітлерівці вдерлися в Триліси. Вони арештували, ув'язнили і закатували 93 партійних, радянських і комсомольських активістів, 252 юнаків і дівчат відправили на каторгу до Німеччини, пограбували й спалили спиртозавод, колгоспи, школи, клуби, лікарню.

7 листопада 1943 року частини 3-ї танкової армії визволили Триліси, але ворог кинув у бій свіжу танкову дивізію та інші частини, і радянські війська 11 листопада мусили залишити село. Остаточно Триліси були визволені від окупантів 25 листопада 1943 року.

Жителі села одразу приступили до відбудови зруйнованого фашистами господарства. Протягом 1944—1950 рр. були відбудовані колгоспи. Держава допомогла відновити поголів'я худоби, спорудити тваринницькі приміщення, 4 млини, олійницю, ремонтні майстерні, виділила 9 двигунів та 4 автомашини. Робітники спиртозаводу допомогли механізувати трудомісткі процеси на фермах. 1944 року колгоспи вчасно закінчили весняну сівбу, а бригада № 3, яку очолював П. З. Турчин, закінчила сівбу

Обробіток посівів цукрових буряків у колгоспі ім. Сніцера, с. Триліси. 1969 р.

[1] Газ. «Більшовицька будова» (Фастів), 7 листопада 1940 р.

[2] Газ. «Перемога», 1 січня 1941 р.

першою в районі. Високі врожаї цукрових буряків вирощувала комсомольсько-молодіжна ланка А. Опанасенко з колгоспу ім. 16-річчя РСЧА. Навіть у посушливому 1946 році вона зібрала по 225 цнт цукрових буряків і по 18 цнт проса з кожного гектара.

Внаслідок самовідданої праці робітників та інженерно-технічних працівників через кілька місяців після визволення села став до ладу спиртозавод. Колектив підприємства разом з колгоспниками відбудував залізничний міст через річку Кам'янку і залізничну колію, якою підвозилася сировина. 1949 року на заводі закінчили монтаж і ввели в дію напівбезперервну технологічну лінію розварювання крохмальної сировини. За систематичне перевиконання державних планів виробництва продукції та її високу якість у 1952 році заводу надано звання підприємства відмінної якості.

Влітку 1950 року всі п'ять колгоспів об'єдналися в один — ім. Сніцера. Завдяки підвищенню культури землеробства, правильній розстановці кадрів, масово-політичній роботі партійної організації, що налічувала 50 комуністів, колгосп ім. Сніцера протягом 50-х і особливо 60-х років виріс у велике багатогалузеве господарство. Артіль має 2203 га орної землі. Вирощують переважно зернові культури, врожайність яких у 1959—1969 рр. становила в середньому 18,6 цнт з гектара. Машинно-тракторний парк налічує 33 трактори, 23 комбайни різних типів, 22 автомашини. У господарстві працює 60 електромоторів.

Розвинуте в колгоспі молочно-м'ясне тваринництво. За останні роки тут споруджено 11 корівників, 8 свинарників, кормоцех. У 1969 році на 100 га угідь було вироблено 450 цнт молока і 67,8 цнт м'яса. Прибутки колгоспу зросли з 110,3 тис. крб. у 1959 році до 1444 тис. крб. у 1969 році.

Гордістю колгоспу є його люди. Так, краща свинарка Г. Г. Пустовіт у 1969 році від кожної з 20 свиноматок виростила 22 поросят. Доярка Г. А. Денисюк надоїла в середньому по 3176 кг молока від кожної закріпленої за нею корови. За високі показники в розвитку колгоспного виробництва багато трудівників відзначені урядовими нагородами, а ланкова О. Т. Музиченко нагороджена орденом Леніна. У 1970 році 68 чоловік удостоєні ювілейної медалі «За доблесну працю. На відзнаку 100-річчя з дня народження Володимира Ілліча Леніна».

Високих виробничих показників досягав рік у рік колектив спиртозаводу. У 1961 році на базі його створено спиртокомбінат. Тут освоєно виробництво сухих кормових дріжджів і вуглекислоти. Котельні установки переведені з твердого палива на природний газ, що дало економію 125 тис. крб. на рік. В результаті удосконалення окремих процесів продуктивність праці у 1969 році зросла у 2,5 раза порівняно з 1965 роком. На підприємстві запроваджено нову систему планування та економічного стимулювання.

Трудову і громадсько-політичну діяльність робітників спиртокомбінату спрямовує партійна організація, яка налічує 67 комуністів. Партбюро вміло розставило партійні сили на виробництві. На найвідповідальніших ділянках створені партійні групи. Вони є в 4 виробничих бригадах, у вуглекислотному цеху, механічній майстерні, заводоуправлінні.

З 1949 до 1971 року комбінат очолював М. П. Тюзнєв, колишній шахтар, потім комсомольський вожак, секретар райкому комсомолу, секретар райкому партії в Омській та Київській областях. За організацію омських хліборобів на забезпечення фронту сільськогосподарськими продуктами 1942 року комуніст М. П. Тюзнєв нагороджений орденом Леніна. На комбінаті 80 проц. робітників та інженерно-технічних працівників мають вищу й середню освіту, яку майже всі здобули без відриву від виробництва. Слюсарем на заводі розпочав свій трудовий шлях у 1934 році М. М. Сліпич. У 1960 році він закінчив технікум харчової промисловості і працює начальником цеху. Л. Т. Вишнівська, яку парторганізація та дирекція направили вчитись у Львівський технікум харчової промисловості, а після його закінчення — до Київського інституту харчової промисловості, працює завідуючою

У паросиловому цеху спиртокомбінату, с. Трилісии. 1969 р.

лабораторією. Половина робітників — ветерани комбінату. Під керівництвом партійної організації колектив у 1962 році завоював звання підприємства комуністичної праці. Протягом 1950—1970 рр. він 43 рази виборював перше місце в соціалістичному змаганні і утримував перехідний Червоний прапор Ради міністрів СРСР та ВЦРПС. У квітні 1970 року на відзначення 100-річчя з дня народження В. І. Леніна колективу комбінату вручено Ленінську ювілейну Почесну грамоту ЦК КПРС, Президії Верховної Ради СРСР, Ради Міністрів Союзу РСР та ВЦРПС. 44 передовики нагороджені медаллю «За доблесну працю. На відзнаку 100-річчя з дня народження Володимира Ілліча Леніна».

Успішно справився колектив спиртокомбінату з виробничим завданням восьмої п'ятирічки. План виробництва спирту виконано на 104,3 проц., дріжджів — на 125,5 проц., вуглекислоти — на 120 проц. Продуктивність праці за п'ятиріччя зросла в 2,5 раза. За високі показники в роботі 5 працівників комбінату нагороджені орденами й медалями, в т. ч. орденом Леніна Ф. Й. Кириленко, орденом Жовтневої Революції — Я. О. Мирончук.

Включившись у змагання за гідну зустріч XXIV з'їзду КПРС та XXIV з'їзду КП України, колектив спиртокомбінату достроково виконав план першого кварталу 1971 року, підвищив продуктивність праці на 1,9 проц., заощадив 60 тонн умовного палива і 21 тис. квт.-год. електроенергії.

Надійним помічником комуністів у виробничих справах, розв'язанні громадсько-політичних завдань, вихованні молоді в комуністичному дусі є комсомольські організації села — спиртокомбінату і колгоспу, які налічують 65 комсомольців. Багато вихованців комсомолу — серед передовиків виробництва. Так, комбайнер колгоспу ім. Сніцера В. І. Сліпич — переможець соціалістичного змагання серед молодих комбайнерів району в 1969 та 1970 роках, електрозварник спиртокомбінату В. Т. Чернишенко завжди виконує виробничі норми на 115—120 процентів.

Із зміцненням економіки колгоспу зростало й село. Лише протягом останніх років тут споруджено багато нових житлових будинків, приміщення 8-річної школи, сільської Ради, 3 магазини, побуткомбінат, клуб з широкоекранною установкою, завершується будівництво середньої школи. 800 будинків змінили солом'яну покрівлю на шифер, забруковано вулицю ім. Горького, посаджено парк.

Сільрада і правління колгоспу велику увагу приділяють охороні здоров'я населення. У Трилісах діє лікарня з пологовим відділенням, амбулаторія, медпункт, дитячий садок заводу і колгоспні дитячі ясла. У лікарні працює 2 лікарі, 9 спеціалістів з середньою медичною освітою.

Набагато зріс освітній і культурний рівень трудівників села. Середню й восьмирічну школи відвідують понад 900 дітей. Їх навчають 60 учителів. При заводському клубі працюють хоровий, музичний, драматичний і танцювальний гуртки, в яких бере участь близько 150 чоловік. Щороку збагачуються новинками літератури заводська й сільська бібліотеки. В 1969 році вони мали 20 тис. книжок і обслуговували 1200 читачів.

Трудящі Триліс, розгорнувши соціалістичне змагання за дострокове виконання рішень XXIV з'їзду КПРС, разом з усім радянським народом примножують славу і міць своєї Батьківщини.

В. В. ДІДЕНКО

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ, ЦЕНТРИ СЕЛИЩНОЇ І СІЛЬСЬКИХ РАД ФАСТІВСЬКОГО РАЙОНУ

БОРОВА́ — центр селищної Ради, розташована по обидва береги річки Стугни, за 18 км від районного центру. У селищі — залізнична станція Мотовилівка. Населення — 9100 чоловік.

Провідне місце в економіці селища посідає промисловість. Діють Мотовилівський деревообробний комбінат тресту «Київлісотара», молокозавод. У селищі — Київська овочекартопляна дослідна станція Українського науково-дослідного інституту картопляного господарства.

У Боровій — середня та восьмирічна школи, широкоекранний кінотеатр, 2 клуби, 2 бібліотеки. Працюють лікарня на 100 ліжок, пологовий будинок, поліклініка, 3 медпункти, кістково-туберкульозна лікарня на 100 ліжок.

У період тимчасової німецько-фашистської окупації в Боровій з червня 1942 року до визволення діяла підпільна антифашистська група, якою керували комуністи М. Н. Панасик і В. В. Головко. Багато жителів села входили до партизанського загону, що діяв у навколишніх лісах.

Біля Борової виявлено поселення доби бронзи (II тисячоліття до н. е.).

У Боровій минули дитячі роки А. М. Соколова — льотчика-винищувача, Героя Радянського Союзу. Тут училися в школі І. Г. Петровський, видатний радянський вчений-математик, академік, лауреат Державної премії, ректор Московського університету та В. І. Верховський — доктор історичних наук. 5 вихідців з селища — кандидати наук: І. О. Мотовиловець, Є. М. Ємчук, Г. І. Іллюхін, Н. К. Михайличенко, М. О. Кирсенко.

БО́РТНИКИ — село, центр сільської Ради, розташоване на лівому березі річки Кам'янки (притоки Росі), за 12 км від районного центру і залізничної станції Фастів. Населення — 799 чоловік.

У селі розташована 3-я комплексна бригада колгоспу ім. Г. М. Сніцера (центральна садиба в с. Трилісах).

У Бортниках є восьмирічна школа, бібліотека, клуб.

Село засноване в першій половині XVII століття.

За бойові заслуги на фронтах Великої Вітчизняної війни 59 жителів села нагороджено орденами й медалями.

ВЕЛИ́КА СНІТИ́НКА (стара назва — Масани) — село, центр сільської Ради, розташоване за 7 км від районного центру і за 5 км від залізничної станції Снітинка. Населення — 2770 чоловік.

У селі — центральна садиба радгоспу «Великоснітинський», який має 4,6 тис. га землі, в т. ч. 3,5 тис. га орної. Господарство спеціалізується на м'ясо-молочному тваринництві та вирощуванні овочів. Допоміжні галузі — рибництво (20 га ставків), бджільництво, садівництво. За успіхи в розвитку сільськогосподарського виробництва комбайнера П. Ф. Харченка нагороджено орденом Леніна, телятницю Є. І. Шабельник — орденом Жовтневої Революції.

У Великій Снітинці є восьмирічна школа, 2 бібліотеки, будинок культури, медамбулаторія.

У 1905 році в селі вибухнуло повстання проти поміщика. 2 березня 1907 року відбулася збройна сутичка між поліцією та селянами й робітниками, які намагалися звільнити заарештованих за антиурядову пропаганду І. Єгорова і К. Ганжу. Під час сутички кількох жителів було вбито й поранено. У квітні 1912 року відбувся страйк сільськогосподарських робітників. У 1918 році понад 200 жителів села боролися за Радянську владу в складі партизанського загону, яким командував О. Майданюк. За бойові подвиги на фронтах Великої Вітчизняної війни 236 чоловік нагороджено орденами й медалями.

У селі народилися І. Г. Кологойда — український радянський письменник (1901—1959 рр.) та В. А. Кисленко — кандидат медичних наук.

На території Великої Снітинки знайдено дві срібні римські монети II ст. н. е. На околицях збереглися залишки чотирьох городищ часів Київської Русі та великий курган, який має назву «Могила Сорока».

ВЕЛИ́КІ ГУЛЯКИ́ (до 1965 р.— Великі Голяки) — село, центр сільської Ради, розташоване по обидва береги річки Жарки (притоки річки Ірпеня), за 20 км від районного центру і залізничної станції Фастів. Населення — 1018 чоловік. Сільраді підпорядковані села Василівка і Федорівка.

У селі — центральна садиба колгоспу ім. Ілліча, земельні угіддя якого становлять 3,6 тис. га, в т. ч. орної землі — 2,4 тис. га. Виробничий напрям господарства — рільництво. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. За успіхи в розвитку колгоспного виробництва ланкову О. Ф. Дяченко нагороджено орденом Жовтневої Революції.

У Великих Гуляках є середня школа, бібліотека, будинок культури.

Село засноване в другій половині XIV століття.

У липні 1861 року у Великих Гуляках відбувся виступ селян проти реформи. В село були послані війська, які придушили виступ, 21 чоловіка покарано.

В роки тимчасової німецько-фашистської окупації у селі діяла підпільна комсомольська організація, якою керували А. М. Лазебний і П. П. Поліщук. За бойові заслуги на фронтах Великої Вітчизняної війни 173 чоловіка нагороджено орденами й медалями.

Уродженці села О. Л. Поліщук та І. С. Бондарчук — генерали Радянської Армії.

Біля с. Федорівки знайдено кам'яні знаряддя праці доби бронзи (II тисячоліття до н. е.).

ВЕ́ПРИК (стара назва — Веприн) — село, центр сільської Ради, розташоване за 8 км від

Пам'ятник на братській могилі радянських воїнів, що полягли в боях за визволення с. Веприка від фашистських окупантів. На другому плані — будинок культури. 1969 р.

районного центру і залізничної станції Фастів. Населення — 1815 чоловік. Сільраді підпорядковане с. Млинок.

У Веприку — центральна садиба колгоспу ім. XXII з'їзду КПРС, земельні угіддя якого становлять 3 тис. га, в т. ч. орної землі — 2,1 тис. га. В колгоспі вирощують переважно зернові культури. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. За успіхи в розвитку колгоспного виробництва 12 передовиків нагороджено орденами й медалями, в т. ч. доярку М. І. Алакоз— орденом Леніна, тракториста Л. Я. Котляра — орденом Жовтневої Революції.

В селі є середня школа, дві бібліотеки, будинок культури.

В роки Великої Вітчизняної війни поблизу Веприка діяв 5-й партизанський батальйон, одним із загонів якого командував житель села І. В. Кучинський. За мужність і відвагу, виявлені в боях з німецько-фашистськими окупантами, 200 чоловік нагороджено орденами й медалями.

У Веприку останні роки свого життя працював класик української музики К. Г. Стеценко (1882—1922). Тут його й поховано. 1956 року композиторові споруджено пам'ятник.

ВО́ЛИЦЯ — село, центр сільської Ради, розташоване на річці Унаві, за 12 км від районного центру, біля залізничної станції Нововолиця. Населення — 1337 чоловік.

У селі — центральна садиба колгоспу «Дружба», який має 1,6 тис. га землі, в т. ч. 1 тис. га орної. Виробничий напрям господарства — вирощування зернових культур і м'ясо-молочне тваринництво.

У Волиці є середня школа, бібліотека, будинок культури.

Засноване село в XVI ст. У 1878 році тут відбулося заворушення селян.

За бойові подвиги на фронтах Великої Вітчизняної війни 19 жителів села нагороджено орденами й медалями.

ДІ́ДІВЩИНА (стара назва — Довгоселиця)— село, центр сільської Ради, розташоване на лівому березі річки Ірпеня, за 15 км від районного центру і залізничної станції Фастів. Населення — 1190 чоловік. Сільраді підпорядковані села Вільшанська Нива й Деминівка.

У Дідівщині знаходиться центральна садиба колгоспу ім. Леніна, земельні угіддя якого становлять 3,1 тис. га, в т. ч. орної землі — 2,1 тис. га. В колгоспі сіють переважно озиму пшеницю, ячмінь, горох, з технічних культур — цукрові буряки. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво.

У селі є восьмирічна школа, бібліотека, будинок культури. Працюють лікарня, медпункт, аптека.

У липні 1861 року в Дідівщині відбувся виступ селян проти реформи. Викликані війська придушили цей виступ. У червні 1905 року відбувся страйк сільськогосподарських робітників, які працювали в панській економії.

За бойові заслуги на фронтах Великої Вітчизняної війни 217 жителів села нагороджено орденами й медалями.

У Дідівщині народилися М. Г. Сахно — генерал-майор танкових військ і А. І. Горобей — кандидат економічних наук, який багато років працював директором Київського філіалу музею В. І. Леніна.

На околиці села в урочищі Дальній Панорі досліджено поселення і могильники ранньослов'янської черняхівської культури (розкопано 19 поховань та одне житло), виявлено також могильник та поселення часів Київської Русі.

ДМИ́ТРІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 17 км від районного центру і за 5 км від залізничної станції Кожанка. Населення — 893 чоловіка. Сільраді підпорядковане с. Півні.

У Дмитрівці — центральна садиба колгоспу «Більшовик», земельні угіддя якого становлять 2,6 тис. га, в т. ч. орної землі — 1,8 тис. га. У колгоспі вирощують переважно озиму пшеницю, ячмінь, цукрові буряки. Провідною галуззю тваринництва є відгодівля великої рогатої худоби. За успіхи в колгоспному виробництві бригадира І. Х. Дяченка нагороджено орденом Леніна.

У селі є початкова школа, клуб, бібліотека.

За мужність і відвагу, виявлені на фронтах Великої Вітчизняної війни, 53 чоловік нагороджено орденами й медалями.

ДОРОГИ́НКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 12 км від районного центру і за 9 км від залізничної зупинки Вишняки. Населення — 1195 чоловік. Сільраді підпорядковане с. Кощіївка.

У Дорогинці — центральна садиба колгоспу ім. Кірова, який має 2,9 тис. га землі, в т. ч.

орної — 2,1 тис. га. Виробничий напрям господарства — вирощування зернових культур. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво.

В селі є восьмирічна школа, клуб, бібліотека.

Заснована Дорогинка в XVI столітті.

В 1942 році в Дорогинському лісництві виникла підпільна антифашистська група, яка у квітні 1943 року влилась у Васильківський партизанський загін під командуванням Героя Радянського Союзу А. С. Грисюка. Народним месникам велику допомогу подавали місцеві жителі. В листопаді 1943 року фашисти зробили спробу спалити Дорогинку за участь жителів у партизанському русі, але село врятувала Червона Армія. За бойові подвиги на фронтах Великої Вітчизняної війни понад 200 жителів села нагороджено орденами й медалями.

На околиці Дорогинки та Кощіївки знайдено багато пряслиць з червоного шиферу часів Київської Русі.

КО́ЖАНКА — село, центр сільської Ради, розташоване на лівому березі ріки Кам'янки (притоки Росі), за 18 км від районного центру і за 3 км від залізничної станції Кожанка. Населення — 3335 чоловік. Сільраді підпорядковані села Зубарі і Софіївка.

У Кожанці розміщені цукрокомбінат, цегельний завод «Міжколгоспбуду», центральна садиба радгоспу цукрокомбінату, земельний фонд якого становить 4,4 тис. га, в т. ч. орної землі — 3,3 тис. га. За трудові досягнення робітниць О. І. Андрієвську та Л. М. Терещенко нагороджено орденом Леніна.

В селі є початкова і середня школи, 3 бібліотеки, будинок культури, амбулаторія, медпункт.

Заснована Кожанка в XIV ст. 1863 року в Кожанці відбувся виступ селян проти поміщиків.

В роки тимчасової фашистської окупації в Кожанці і Зубарях діяла підпільна організація сприяння партизанам. Керував нею Д. Ю. Дяченко. З жовтня 1941 до листопада 1943 року на цукрозаводі діяла підпільна антифашистська група на чолі з П. Я. Кривенком і С. Г. Павліченком, яка налічувала 29 чоловік.

У 30-х роках на Кожанському цукровому заводі працював головним інженером М. В. Підгорний. У Кожанці народилися І. Д. Миколаєнко — Герой Радянського Союзу, М. С. Помазан — агроном, Герой Соціалістичної Праці та І. Й. Чайковська — доктор медичних наук.

МАЛА́ СНІТИ́НКА — село, центр сільської Ради, розташоване на річці Унаві, за 4 км від районного центру і залізничної станції Фастів. Населення — 987 чоловік. Сільраді підпорядковані села Велика Офірна і Мала Офірна.

У Малій Снітинці — центральна садиба радгоспу «Фастівський», земельні угіддя якого становлять 3,8 тис. га, в т. ч. орної землі — 2,6 тис. га. Господарство радгоспу овочево-молочного напряму. На території села працює кам'яний кар'єр.

У селі є середня школа, бібліотека, клуб.

Уперше Мала Снітинка згадується в середині XVIII ст., коли поблизу діяли гайдамацькі загони.

Уродженцю села льотчику Г. П. Собківському присвоєно звання Героя Радянського Союзу.

Біля с. Малої Офірної досліджено курган скіфського часу (VI ст. до н. е.). Поблизу Малої Снітинки збереглися залишки трьох стародавніх городищ.

МА́ЛОПОЛОВЕ́ЦЬКЕ — село, центр сільської Ради, розташоване на річці Субоді (притоці Кам'янки), за 20 км від районного центру і за 8 км від залізничної станції Кожанка. Населення — 2950 чоловік. Сільраді підпорядковане с. Тарасівка.

У Малополовецькому — центральна садиба колгоспу «Нове життя», який має 4,4 тис. га землі, в т. ч. орної — 3,2 тис. га. З допоміжних підприємств у колгоспі є 2 млини, олійниця. Виробничий напрям господарства — вирощування зернових. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. За трудові успіхи 8 передовиків виробництва нагороджені орденами й медалями, в т. ч. бригадир А. Д. Рибитва — орденом Жовтневої Революції.

У селі — середня школа, 2 бібліотеки, клуб; є лікарня на 50 ліжок.

У травні 1905 року селяни відмовилися працювати на поміщицьких ланах, вимагаючи підвищення плати. Восени того ж року вони підпалили панські скирти необмолоченого хліба і розібрали отару овець. У червні 1906 року відбувся страйк сільськогосподарських робітників, що працювали в маєтку, очолюваний селянами С. Безштаньком, Я. Сіроданом, Г. Заболотним, С. Морезом. Страйкарі примусили орендаря підвищити оплату праці.

Під час німецько-фашистської окупації у травні 1943 року партизани розгромили в Малополовецькому поліцейську дільницю, вбили 12 зрадників і знищили списки молоді, яку мали вивезти до Німеччини.

МОТОВИ́ЛІВСЬКА СЛОБІ́ДКА — село, центр сільської Ради, розташоване на правому березі р. Стугни, за 16 км від районного центру і за 2 км від залізничної зупинки Вишняки. Населення — 1201 чоловік.

У селі — перша комплексна бригада колгоспу «Рассвет» (центральна садиба в с. Великій Мотовилівці).

У Мотовилівській Слобідці є восьмирічна школа, бібліотека, клуб.

Під час німецько-фашистської окупації комуніст Д. Й. Прилипко (до 1941 р. — голова колгоспу в с. Великій Мотовилівці) разом з іншими патріотами врятували багато поранених радянських бійців, допомогли їм перейти лінію фронту, збирали зброю для партизанського загону. В січні 1942 року Д. Й. Прилипко загинув у катівні гестапо. Ім'ям патріота названа вулиця села, а в школі, де він учився, встановлена меморіальна дошка.

ОЛЕ́НІВКА (до 1917 р.— Геленівка) — село, центр сільської Ради, розташоване за 24 км від

районного центру і за 12 км від залізничної станції Мотовилівка. Населення — 1270 чоловік.

У селі — центральна садиба колгоспу ім. ВКП(б), який має 1,7 тис. га землі, в т. ч. орної — 1,3 тис. га. Виробничий напрям — вирощування зернових культур з розвинутим м'ясо-молочним тваринництвом. Допоміжні галузі — городництво, садівництво, рибництво та бджільництво. У селі розташовані також відділок Київської овочево-картопляної дослідної станції та філія Київської фабрики художніх виробів.

В Оленівці є восьмирічна школа, бібліотека, клуб.

Село виникло в XVII столітті.

За бойові заслуги на фронтах Великої Вітчизняної війни 77 жителів села нагороджено орденами й медалями.

Оленівка — визначний осередок художнього декоративного ткацтва на Київщині. Ще наприкінці XIX ст. тут почали виробляти килими типу гобеленів. У 1913—1915 рр. художнім керівником ткацької майстерні в с. Оленівці був В. Г. Кричевський — український радянський архітектор, живописець і графік.

Біля Оленівки досліджено кургани доби бронзи (II тисячоліття до н. е.) і періоду Київської Русі. В урочищі Лагері є два городища. На околицях знайдено багато пряслиць з червоного шиферу часів Київської Русі.

ПАЛЯНИ́ЧИНЦІ — село, центр сільської Ради, розташоване по обидва береги річки Кам'янки, за 12 км від районного центру і за 5 км від залізничної станції Фастів. Населення — 1022 чоловіка. Сільраді підпорядковане с. Червоне.

У Паляничинцях — центральна садиба колгоспу «Росія», земельні угіддя якого становлять 3,5 тис. га, в т. ч. орної землі — 2,6 тис. га. Виробничий напрям — вирощування зернових культур. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. Допоміжні галузі — свинарство, птахівництво, рибництво, садівництво. За успіхи в розвитку сільськогосподарського виробництва ланковий М. О. Яровенко удостоєний ордена Леніна, доярка М. Д. Микитенко — ордена Жовтневої Революції.

В селі — восьмирічна школа, бібліотека, будинок культури. Діють медамбулаторія, пологовий будинок.

Уперше в історичних документах Паляничинці згадуються в 1637 році. У травні 1905 року селяни організували страйк. Вони вимагали від поміщика оплати праці за встановленими ними розцінками.

За героїзм та мужність, виявлені на фронтах Великої Вітчизняної війни, 136 жителів села нагороджені орденами й медалями.

У Паляничинцях народився професор О. Т. Рябишенко.

На околиці Паляничинців знайдено бронзовий енколпіон часів Київської Русі. Біля села є дві стародавні могили — Башина і Шахова, назву яких пов'язують з битвами проти турків.

ПИЛИ́ПІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 12 км від районного центру і залізничної станції Фастів. Населення — 710 чоловік. Сільраді підпорядковані села Єлизаветівка, Кищинці й Королівка.

У Пилипівці — центральна садиба колгоспу «Шлях до комунізму», який має 4 тис. га землі, в т. ч. орної — 2,8 тис. га. Виробничий напрям господарства — вирощування зернових культур і цукрових буряків. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво.

За трудові успіхи 8 передовиків колгоспного виробництва нагороджені орденами й медалями, в т. ч. орденом Леніна — комбайнер М. Н. Федченко і головний агроном Г. Н. Чернявський, голова колгоспу М. А. Дейнега — орденами Леніна і Жовтневої Революції.

У селі — восьмирічна школа, бібліотека, клуб.

Виникла Пилипівка в XVII столітті.

За героїзм та мужність, виявлені на фронтах Великої Вітчизняної війни, 35 жителів села нагороджено орденами й медалями. В 1965 році в Єлизаветівці споруджено обеліск на честь бійців 94-го прикордонного загону, які загинули в 1941 році поблизу села в жорстоких боях з гітлерівцями.

ПРИШИВА́ЛЬНЯ — село, центр сільської Ради, розташоване на правому березі річки Ірпеня, за 12 км від районного центру. Населення — 600 чоловік. Сільраді підпорядковані села Вишня і Кончаки.

У Пришивальні — центральна садиба колгоспу «Прогрес», який має 1,7 тис. га землі, в т. ч. орної — 1,2 тис. га. В колгоспі вирощують переважно зернові культури й цукрові буряки. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво.

В селі є восьмирічна школа, бібліотека, клуб. Діють фельдшерсько-акушерський пункт, пологовий будинок.

Засноване село Семеном Палієм наприкінці XVII ст. Поблизу знаходяться залишки замковища, оточеного з трьох боків ровом.

У період тимчасової німецько-фашистської окупації кілька жителів Пришивальні входили до томашівської підпільної антифашистської групи. У 1943 році поблизу села діяв партизанський загін Героя Радянського Союзу А. С. Грисюка.

Біля с. Пришивальні на правому березі річки Ірпеня є залишки великого городища часів Київської Русі.

СКРИГАЛІ́ВКА (стара назва — Скраглівка) — село, центр сільської Ради, розташоване за 15 км від районного центру. Населення — 702 чоловіка. Сільраді підпорядковане с. Ставки.

У Скригалівці — комплексна виробнича бригада колгоспу «Україна» (центральна садиба в с. Ставках), земельні угіддя якого становлять 2,3 тис. га, в т. ч. орної землі — 1,7 тис. га. Виробничий напрям господарства — вирощування зернових культур. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво.

В селі є восьмирічна школа, будинок культури, бібліотека; фельдшерсько-акушерський пункт, пологовий будинок.

Під час Великої Вітчизняної війни поблизу Скригалівки діяв партизанський загін, у складі

Пам'ятник Герою Радянського Союзу П. М. Буйку в с. Томашівці. 1969 р.

якого було 10 жителів села. За бойові заслуги на фронтах війни 322 чоловіка нагороджено орденами й медалями.

У с. Ставках народився В. М. Шевчук — Герой Радянського Союзу, генерал-майор авіації.

ТОМАШІ́ВКА — село, центр сільської Ради, розташоване на лівому березі річки Ірпеня, за 18 км від районного центру. Населення — 622 чоловіка. Сільраді підпорядковане с. Ярошівка.

У Томашівці знаходиться центральна садиба колгоспу «Зоря», який має близько 2,5 тис. га землі. Вирощують переважно зернові культури й цукрові буряки. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво.

В селі є середня школа, клуб, дві бібліотеки.

Томашівка заснована в другій половині XVII ст. під час селянсько-козацьких повстань проти польської шляхти.

В 1861 році в Томашівці відбувся виступ селян проти проведення реформи. Поміщик викликав війська, які придушили виступ. У 1863 році жителі Томашівки знову повстали. Цього разу 118 чоловік було віддано до суду і покарано різками. В 1907 році в селі відбувся страйк сільськогосподарських робітників.

Під час німецько-фашистської окупації в Томашівці в листопаді 1941 року професор П. М. Буйко та І. М. Іванніков організували підпільну групу, якою керувала В. Й. Гатті, а пізніше — В. Ф. Володін. У квітні 1943 року група вийшла в ліс і влилась у партизанський загін Героя Радянського Союзу А. С. Грисюка. У селі біля середньої школи споруджено пам'ятник Герою Радянського Союзу П. М. Буйку.

У Томашівці народилися Ф. О. Бурлака — один з організаторів колгоспу в селі, нині генерал Радянської Армії, і П. І. Рибинок — Герой Радянського Союзу.

ФА́СТІВЕЦЬ — село, центр сільської Ради, розташоване вздовж шосе Київ—Фастів, за 10 км від районного центру. Населення — 1294 чоловіка. Сільраді підпорядковані села Вінницькі Стави і Клехівка.

У Фастівці — центральна садиба колгоспу «Заповіт Ілліча», земельні угіддя якого становлять 3,3 тис. га, в т. ч. орної землі — 2,6 тис. га. Виробничий напрям господарства — вирощування зернових культур і цукрових буряків. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво.

За трудові успіхи 14 передовиків колгоспного виробництва нагороджені орденами й медалями, в т. ч. орденом Леніна — бригадир рільничої бригади І. М. Білецький і ланкова Г. С. Островська.

В селі є середня школа, будинок культури, 2 бібліотеки.

У 1905—1906 рр. у Фастівці відбулися заворушення селян. Улітку 1918 року селяни на чолі з С. Н. Горчинським розгромили загін німецьких окупантів. Для боротьби з денікінцями в 1919 році в селі був створений партизанський загін, яким командував Т. Т. Огій.

В липні—серпні 1846 року в селі перебував Т. Г. Шевченко, який працював у складі археологічної експедиції Київського університету. В селі народився О. І. Тхоржевський — Герой Радянського Союзу.

Біля с. Фастівця розташовані 26 високих могил. Одна з них називається Забродня, а дві — Черняковські могили. У 1845 році розкопано п'ять курганів, серед них відома могила скіфських часів «Переп'ят» (VI ст. до н. е.), в якій у дубовому саркофазі знайдено кілька скелетів, кістки коня, глиняний посуд, зброю тощо.

ЧЕРВО́НА МОТОВИ́ЛІВКА (старі назви — Гуляники, Казенна Мотовилівка) — село, центр сільської Ради, розташоване за 18 км від районного центру і за 2 км від залізничної зупинки Півні. Населення — 4688 чоловік. Сільраді підпорядковані села Велика Мотовилівка, Вишняки й Тарасенки.

У Червоній Мотовилівці розташована комплексна бригада колгоспу «Рассвет» (центральна садиба в с. Великій Мотовилівці), земельні угіддя якого становлять 4,9 тис. га, в т. ч. орної землі — 3,4 тис. га. Вирощують переважно

Механізована роздача кормів на фермі колгоспу «Заповіт Ілліча», с. Фастівець. 1970 р.

зернові культури й цукрові буряки. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. За успіхи в розвитку тваринництва завідуючу молочно-товарною фермою М. Ф. Страшук нагороджено орденом Жовтневої Революції.

В селі є середня і восьмирічна школи, бібліотека, клуб.

Уперше в історичних документах село згадується у XII ст. під назвою Гуляники. 1560 року київський воєвода князь К. Острозький подарував його Івану Мотовиловцю, звідки й пішла нова назва. Під час повстання декабристів у с. Великій Мотовилівці з 31 грудня 1825 року до 2 січня 1826 року перебував повсталий Чернігівський полк.

За бойові заслуги на фронтах Великої Вітчизняної війни 149 жителів Червоної Мотовилівки нагороджено орденами й медалями Союзу РСР.

Біля с. Червоної Мотовилівки виявлено поховання доби пізньої бронзи (IX—VIII ст. до н. е.), знайдено пряслиця з червоного шиферу часів Київської Русі. На околицях села розташовано кілька стародавніх городищ та 5 курганів.

ЯХНИ́ — село, центр сільської Ради, розташоване у верхів'ї річки Субоді (притоки Кам'янки), за 25 км від районного центру і за 9 км від залізничної станції Кожанка. Населення — 963 чоловіка.

У селі — центральна садиба колгоспу «Жовтень», який має 1,8 тис. га землі, в т. ч. орної— 1,4 тис. га. Вирощують озиму пшеницю, цукрові буряки, картоплю, овочі. Основний напрям тваринництва — розведення великої рогатої худоби і свиней. За високі надої молока доярку Г. О. Олексієнко нагороджено орденом Леніна.

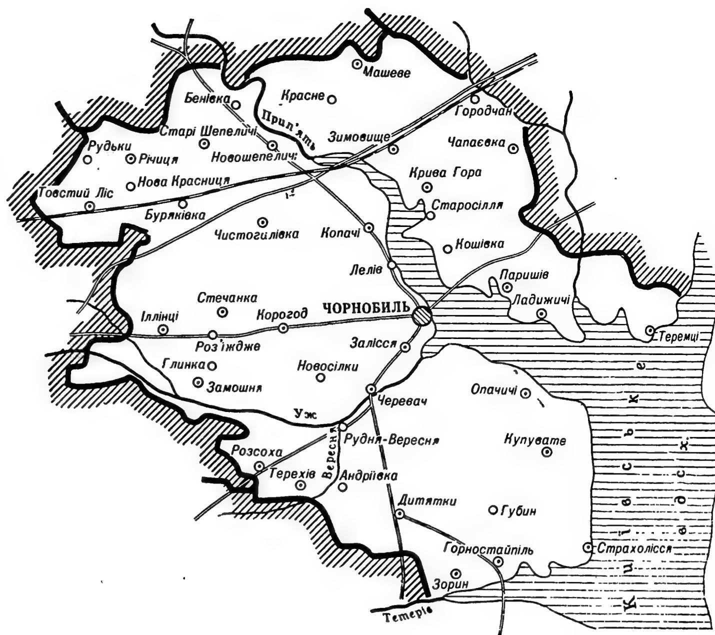
У Яхнах є восьмирічна школа, будинок культури, бібліотека.

У 1768 році селяни Яхнів брали активну участь у Коліївщині. У травні 1879 року в селі відбулося селянське заворушення.

Під час німецько-фашистської окупації з грудня 1941 року до листопада 1943 року поблизу Яхнів діяв партизанський загін, яким командував М. С. Макаров. За бойові заслуги на фронтах Великої Вітчизняної війни 65 чоловік нагороджено орденами й медалями.

У селі народився А. Г. Музиченко — Герой Соціалістичної Праці.

ЧОРНОБИЛЬСЬКИЙ РАЙОН

ЧОРНО́БИЛЬ

Чорнобиль — місто районного підпорядкування (з 1941 р.), розташоване на правому березі річки Прип'яті, при впадінні її притоки — річки Ужа, за 133 км від Києва і за 18 км від залізничної станції Янів. Пристань. Населення — 10,1 тис. чоловік.

Чорнобиль — центр однойменного району, площа якого становить 2 тис. кв. км, населення — 47 тис. чоловік. У районі — 1 міська і 27 сільських Рад, яким підпорядковано 69 населених пунктів. Є 2 радгоспи, 18 колгоспів, за якими закріплено 100,7 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 34,1 тис. га орної землі. Вирощують картоплю, льон, а також зернові культури. Тваринництво — м'ясо-молочного напрямку. На території району — 11 промислових підприємств. Діти навчаються у 55 загальноосвітніх школах, у т. ч. 11 середніх, 21 восьмирічній, 23 початкових. Працюють медучилище, профтехучилище, музична школа. До послуг трудящих району 6 будинків культури, 47 клубів, 41 бібліотека. Населення обслуговує 91 медичний заклад.

Чорнобиль — одне з найдавніших міст Придніпров'я. Перша літописна згадка про нього відноситься до 1193 року. Біля міста виявлено залишки городища, оточеного глибоким ровом, та кургани часів Київської Русі. В одному з них, що називається Татарським, знайдено залізну зброю. Знайдено також скарб ювелірних, бронзових та срібних прикрас XII—XIII століть.

За часів панування київських удільних князів тут існував замок. 1362 року населений пункт опинився під владою Литви. У 1473 чи 1482 рр. замок був зруйнований[1].

У другій половині XV ст. почалося закріпачення селян, що жили в Чорнобилі та в навколишніх селах. Вони мусили платити феодалові данину й виконувати різні повинності, в т. ч. військову[2].

---

[1] П. Г. Клепатский. Очерки по истории Киевской земли, т. 1, стор. 299.
[2] Архив Юго-Западной России, ч. 8, т. 4. К., 1907, стор. 112—113.

Чорнобильський замок поновлений в першій чверті XVI століття. Він стояв поблизу населеного пункту у важко доступній місцевості. За розмірами ця споруда була великою. Замок мав подвійні стіни, його оточував рів, наповнений водою. Від воріт через рів перекидали міст, якщо ворог загрожував — міст піднімали. У замку постійно перебувала варта[1].

З відбудовою замку Чорнобиль — центр повіту[2]. В 1552 році в ньому налічувалося 196 будинків і 1372 жителі, з них понад 1160 міщан. Тут розвивалися ковальське, бондарне та інші ремесла[3]. Недалеко від Чорнобиля добували болотну руду, з якої виготовляли залізо.

Після Люблінської унії 1569 року Чорнобиль підпав під владу Польщі. З того часу він став центром староства. Польська шляхта, прибравши владу, ще більше закріпачила селян. Вони повинні були відробляти панщину один-два дні на тиждень. Крім того, з кріпаків стягали грошову й натуральну данину, примушували виконувати різні повинності. Великі податки й повинності на утримання замку несли також ремісники.

Соціальний гніт населення доповнювався національним і релігійним. Для зміцнення своєї влади польська шляхта використовувала католицьку церкву. 1600 року у Чорнобилі збудували костьол[4]. Місцеві жителі переслідувалися за виконання православних обрядів.

У першій половині XVII століття польська шляхта ще з більшою жорстокістю гнобила селян і ремісників. Панщина досягала вже чотирьох-п'яти днів на тиждень. З кожного селянського двору збирався чинш грішми й натурою. Кріпаки ремонтували греблі, дороги, охороняли панський маєток тощо. Зросли податки й повинності і для ремісників. Шляхта мала необмежену владу над своїми підданими. Все це породжувало ненависть селян і ремісників до гнобителів.

Населення Чорнобиля брало активну участь у визвольній війні українського народу 1648—1654 рр. У районі містечка неодноразово точилися вперті бої між повстанцями і польсько-литовськими військами. У 1649—1650 рр. Чорнобиль утримували литовські війська на чолі з Л. Сапегою[5]. Навесні 1651 року дві тисячі повстанців на чолі з М. Поповичем вибили ворожі війська з містечка. Згодом сюди вступив також Київський полк військ Богдана Хмельницького під командуванням А. Ждановича. У травні того ж року біля Чорнобиля відбувся великий бій між польсько-литовськими військами і козацьким полком Семена Гаркуші, який ішов з Овруча до Чорнобиля на з'єднання з Київським полком[6]. Він закінчився перемогою козаків. Але через місяць під натиском литовських військ Київський полк змушений був залишити Чорнобиль. Проте минуло небагато часу, і ворожі війська знову були вибиті з містечка[7].

Населення Чорнобиля радісно вітало історичне рішення Переяславської ради про возз'єднання України з Росією. У січні 1654 року воно склало присягу на вірність Російській державі.

Але невдовзі Чорнобиль знову опинився під владою шляхти. Повернулися старі господарі, настали старі порядки. Та ненадовго. Під час повстання селян на Правобережній Україні 1665 року війська під командуванням овруцького полковника Децика на деякий час визволили містечко[8].

Після Андрусівського перемир'я між Росією і Польщею (1667 р.) Чорнобиль залишився під владою Польщі. Містечко стало власністю князів Сапегів. Звідси

---

[1] Архив Юго-Западной России, ч. 7, т. 1, стор. 587.
[2] П. Г. Клепатский. Очерки по истории Киевской земли, т. 1, стор. 299.
[3] Там же, стор. 298, 303.
[4] Л. Похилевич. Сказания о населенных местностях Киевской губернии, стор. 147.
[5] Воссоединение Украины с Россией, т. 2, стор. 463.
[6] Документы об освободительной войне украинского народа 1648—1654 гг., стор. 423, 426.
[7] Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России, т. 10, стор. 239—240.
[8] К. І. Стецюк. Народні рухи на Лівобережній і Слобідській Україні в 50—70-х роках XVII ст., стор. 253.

шляхтичі не раз робили набіги на лівобережні українські землі, що входили до складу Російської держави. Так, у січні 1669 року загін магната полковника Я. Пиво напав на містечко Ніжин[1]. Сапеги володіли Чорнобилем до кінця XVII століття. Кілька раз вони віддавали його в оренду. Власники і орендарі містечка посилювали феодальний гніт. Панщина влітку становила шість днів на тиждень з господарства. Були збільшені податки натурою й грішми, кількість повинностей. У Чорнобилі, як і повсюди на українських землях, що перебували під владою польської шляхти, переслідувались українська мова, культура, здійснювалося окатоличення місцевого населення.

За цих нестерпних умов жителі все частіше піднімалися на боротьбу проти панів, добивалися возз'єднання Правобережної України з Росією. Під час повстання українських селян і козаків на чолі з Палієм і Самусем (1702—1704 рр.) чорнобильці не раз громили шляхетські й орендаторські будинки.

Коли на Правобережній Україні знялося полум'я гайдамацького руху, місцеві селяни й ремісники активно підтримували повстанців. Вони двічі— 20 жовтня 1747 і 13 червня 1751 рр.— допомагали повстанським загонам захопити Чорнобиль і розправитися з гнобителями[2]. 17 липня 1768 року князь М. Рєпнін писав із Варшави генерал-майору М. Кречетникову про необхідність, якщо гайдамаки оволодіють Чорнобилем, послати для їх розгрому гусарський полк, розташований у Харкові. Було наказано «біля Овруча й Чорнобиля непокірних мужиків і гайдамаків знищувати»[3].

Щоб оборонятися від повстанців, тодішній власник Чорнобиля М. Ходкевич заново перебудував свій замок і тримав там гарнізон з 700 солдатів при 12 гарматах.

У другій половині XVIII ст. в Чорнобилі швидко зростали дрібні промисли, торгівля. Тут виникли цехи кравців, шевців, кушнірів. Ходкевич, прагнучи збільшити прибутки, дозволив ремісникам самим збувати свої товари[4]. У містечку влаштовувалися великі ярмарки, на які купці привозили товари. З Чорнобиля до Києва, Кременчука та в інші місця вивозили ліс, дьоготь, смолу. Одночасно посилювалась і експлуатація кріпаків і ремісників. З 1772 року жителі містечка під час жнив відбували тижневу повинність[5].

Економічний розвиток містечка сприяв зростанню його населення. Тут осідає багато втікачів з інших земель. Наприкінці XVIII століття в містечку було 2865 жителів, 642 будинки.

Після возз'єднання Правобережної України з Росією (1793 р.) Чорнобиль ввійшов до складу Радомишльського повіту Київської губернії як заштатне містечко. Під час Вітчизняної війни 1812 року, в зв'язку з загрозою наступу французької армії на Київ, Чорнобиль був значно укріплений. Тут зосередилося Костромське ополчення.

У першій половині XIX ст. виникають невеликі підприємства. 1845 року шкіряний і два свічкові заводи виробили продукції на суму понад 2 тис. крб.[6]

1830 року у містечку заснували перший медичний заклад — невеличку аптеку. Через 25 років відкрилася парафіяльна школа. Вчителем був дяк. Він навчав дітей у власній хаті, бо шкільного приміщення не було.

Після реформи 1861 року 1270 десятин кращої землі залишилось у поміщика. Земельні наділи (1928 десятин) за великий викуп одержали 206 селян із 736, або

---

[1] Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России, т. 8, СПб., 1875, стор. 9.

[2] В. А. Голобуцкий. Максим Железняк. М., 1960, стор. 29; О. П. Лола. Гайдамацький рух на Україні 20—60 рр. XVIII ст., стор. 85.

[3] Гайдамацький рух на Україні в XVIII ст., стор. 398, 431.

[4] Руська історична бібліотека. Розвідки про міста і міщанство на Україні — Русі в XV—XVIII ст., ч. 2. Львів, 1904, стор. 375; Архив Юго-Западной России, ч. 5, т. 1. К., 1869, стор. 576.

[5] Архив Юго-Западной России, ч. 5, т. 1, стор. 425.

[6] О. О. Нестеренко. Розвиток промисловості на Україні, ч. 1, стор. 444.

27 проц.[1] Безземельні, під загрозою голодної смерті, змушені були йти батракувати до поміщика і куркулів або шукати інші заробітки. У пореформений період у зв'язку з розвитком капіталізму ще інтенсивніше відбувалося розорення селянських господарств.

У 70-х роках XIX ст. у Чорнобилі працювали шкіряний, свічковий заводи, було 105 ремісників, сім раз на рік збиралися ярмарки. Найбільше господарське значення для містечка мала пристань. Її вантажообіг з 1859 по 1905 рік зріс більш як у 13 разів[2].

1900 року у Чорнобилі проживало 16 740 чоловік і нараховувалося понад 2000 дворів. Більшість селянських господарств не мали наділів. Із загальної кількості 3861 десятини землі 1726 десятин належало поміщикові, 120 десятин — церкві і 2015 десятин — селянським господарствам[3].

Економічна криза, що охопила промисловість на рубежі XIX і XX ст., позначилася на Чорнобилі. На підприємствах і на пристані скоротилася кількість робітників. Для розорених селян було щастям знайти будь-яку роботу. Користуючись масовим безробіттям, підприємці збільшували тривалість робочого дня, зменшували й без того злиденну заробітну плату. А поміщик посилював експлуатацію сільськогосподарських пролетарів, що працювали в його економіях.

Під час революції 1905—1907 рр. у Чорнобилі відбувалися мітинги, страйки робітників. Активно виступали проти поміщика місцеві селяни. Вони захоплювали панську землю. У січні—травні 1907 року місцеві власті склали понад 400 протоколів на селян, які намагалися самовільно рубати ліс[4].

Після поразки першої російської революції підприємці, поміщик і куркулі ще жорстокіше експлуатували трудящих. Умови життя і праці робітників були жахливими. Робочий день на підприємствах становив 12—14 годин на добу. Більшість селянських господарств ледве животіли. 1912 року в Чорнобилі 144 господарства залишилися зовсім без землі, 60 — володіли наділами до 2-х десятин кожне, 130 — до 3-х десятин. 134 господарства до того ж не мали ще й худоби. А тим часом 6 куркульських господарств володіли 440 десятинами землі[5].

1910 року на все містечко і волость було 2 лікарі й 3 фельдшери. Лікарнею й аптекою користувалася невелика кількість людей.

Наприкінці 70-х років XIX століття на кошти селян збудували приміщення парафіяльної школи. 1890 року відкрилася двокласна школа на 60 учнів. Вона утримувалася за кошти батьків.

У роки світової імперіалістичної війни майже все чоловіче населення Чорнобиля, здатне носити зброю, було мобілізоване на фронт. Багато сімей лишилося без годувальників. Політичне безправ'я, зростання експлуатації, зниження життєвого рівня викликали незадоволення трудящих.

Після Лютневої буржуазно-демократичної революції 1917 року в Чорнобилі створюється Рада робітничих і солдатських депутатів. Одночасно почали діяти місцеві органи Тимчасового уряду, які стояли на сторожі власності експлуататорів. У зв'язку з тим, що селяни вимагали конфіскації поміщицької землі (цю вимогу підтримувала Рада робітничих і солдатських депутатів) місцеві органи Тимчасового уряду викликали до Чорнобиля війська. Та коли через деякий час військовий підрозділ залишив містечко, селяни знову почали наполягати на виконанні своїх вимог. Перелякані місцеві власті змушені були ще раз звернутися до Київського губернського комісара Центральної ради, а останній у свою

---

[1] Л. Похилевич. Уезды Киевский и Радомысльский, стор. 269.

[2] Календарь Юго-Западного края на 1873 г., стор. 408; К. П. Струць. Киевская губерния и г. Киев. Краткий статистическо-экономический очерк. К., 1907, стор. 30.

[3] Список населенных мест Киевской губернии, стор. 1270—1271.

[4] Революция 1905—1907 гг. на Украине, т. 2, ч. 2, стор. 231.

[5] Итоги переписи скота у сельского крестьянского населения Киевской губернии в 1912 году, стор. 363.

чергу вдався по допомогу до начальника штабу Київського військового округу. Комісар просив «терміново командирувати не менш як 300 чоловік військової сили до Чорнобиля... бо без військової сили боротися з анархією неможливо»[1].

Трудящі Чорнобиля радісно вітали перемогу Великої Жовтневої соціалістичної революції та проголошення України республікою Рад. 2 лютого 1918 року під керівництвом більшовиків за активною участю місцевих робітників, селян і солдатів, що поверталися з фронту, було створено ревком. У той же час у Чорнобилі почав процювати партійний осередок.

На початку березня 1918 року містечко захопили німецькі інтервенти. Понад 8 місяців вони чинили сваволю. Спираючись на активну допомогу українських буржуазних націоналістів, окупанти розстрілювали всіх, хто боровся за Радянську владу, або співчував їй, грабували місцеве населення.

Після визволення Чорнобиля від німецьких окупантів та петлюрівців почав діяти ревком. Коли в березні 1919 року було обрано міську Раду робітничих, селянських і червоноармійських депутатів, ревком передав їй свої повноваження.

Зміцненню Радянської влади перешкоджали куркульсько-націоналістичні банди. 15 квітня 1919 року до міста увірвалася банда Струка. Почалися вбивства, пограбування. Бандити вбили 400 громадян. На Дніпрі у районі Чорнобиля вони захопили кілька вантажних пароплавів. Для розгрому бандитів у район Чорнобиля були надіслані частини Червоної Армії і кораблі Дніпровської військової флотилії. Після багатоденних боїв на початку травня основні сили ворога були розгромлені[2]. Під час боїв особливо відзначилися команди бронекатерів «Верный», «Самуил» и «Курьер». За мужність, виявлену в боротьбі з ворогом, вони одержали подяку від командуючого флотилією А. В. Полупанова.

У червні 1919 року Чорнобиль став центром повіту. Почали працювати Чорнобильський повітовий комітет партії і повітвиконком.

Коли на початку вересня 1919 року Чорнобиль захопили денікінці, тут почало діяти партійне підпілля. У районі Чорнобиля активні операції проти білогвардійських військ провадив партизанський загін. На початку листопада 1919 року Червона Армія визволила місто від білогвардійців.

В умовах мирного перепочинку партійний осередок Чорнобиля організовував трудящих на відбудову господарства, боротьбу з голодом, хворобами, бандами. Комуністам активно допомагали комсомольці. Комсомольський осередок було засновано в грудні 1919 року. У лютому 1920 року у місті налічувалось 100 комуністів й 70 комсомольців.

Партійний і комсомольський осередки були організаторами комуністичних суботників, недільників на відбудові підприємств, пристані. В них брали участь сотні безпартійних робітників і селян. За ініціативою комуністів й комсомольців населення збирало продукти, одяг для Червоної Армії. Разом з міською Радою партійний і комсомольський осередки дбали про розвиток освіти, культури. У грудні 1919 року у місті були відкриті школа, клуб, а в лютому 1920 року — бібліотека.

Наприкінці квітня 1920 року в районі Чорнобиля розгорнулися бої частин Червоної Армії, Дніпровської військової флотилії з білополяками. Обороною повітового міста керував спеціально створений комітет[3]. Проте сили виявилися нерівними, і 30 квітня ворог захопив Чорнобиль.

43 дні творили чорні справи окупанти. Вони грабували державне й народне майно, руйнували місто. Багато жителів було розстріляно. 11 червня 1920 року навальним ударом частини 12-ї армії визволили Чорнобиль від білопольських загарбників[4].

---

[1] Борьба за власть Советов на Киевщине, стор. 455.

[2] Українська РСР в період громадянської війни 1917—1920 рр., т. 2, стор. 291, 304; Моряки в борьбе за власть Советов на Украине (ноябрь 1917—1920 гг.). К., 1963, стор. 279.

[3] Київський облдержархів, ф. Р-109, оп. 1, спр. 18, арк. 1.

[4] История гражданской войны в СССР, т. 5, стор. 109.

Під час громадянської війни Чорнобиль був дуже зруйнований. Не працювали підприємства, річковий порт. У місті для населення не вистачало хліба, палива, поширювалися хвороби.

Комуністи й комсомольці особистим прикладом надихали трудящих на подолання труднощів відбудовного періоду. Вони першими йшли працювати туди, де було найважче і найскладніше. У той час велика увага приділялася насамперед відродженню річкового порту, налагодженню руху пасажирських і вантажних пароплавів. 1921 року стали до ладу майстерні по ремонту пароплавів, в яких працювало понад 200 робітників[1]. Почали випускати продукцію промартілі. 1922 року селяни заснували два товариства спільного обробітку землі.

У роки відбудовного періоду багато було зроблено в галузі охорони здоров'я, освіти і культури трудящих. У 1920—1922 рр. почали працювати лікарня, амбулаторія, аптека, а у 1924 році — дитяча консультація. Діти навчалися у двох семирічних школах, підлітки — в школі ФЗН, а дорослі — у гуртках і школах ліквідації неписьменності. Важливими подіями в культурному житті Чорнобиля стало відкриття двох клубів і бібліотек (1921—1923 рр.) і драматичного театру ім. Т. Г. Шевченка (1921 р.)[2].

1923 року Чорнобиль став центром однойменного району і був віднесений до селищ міського типу. Це мало важливе значення для його дальшого економічного й культурного розвитку.

У 1925 році відбудова народного господарства Чорнобиля була завершена.

Значного розвитку набула економіка й культура міста в роки соціалістичного будівництва. У 1932 році на базі ремонтних майстерень створено судноремонтний завод, що обслуговував Дніпровське пароплавство. Почали працювати нові підприємства — чавуноливарний завод (1934 р.), маслозавод (1932 р.), райпромхарчокомбінат (1932 р.), цегельний завод (1929 р.). Різноманітну продукцію для потреб місцевого населення випускали промислові артілі «Перемога», «Праця», «Інвалід Полісся» та інші[3].

Соціалістичні перетворення відбулися і в житті селян. 1930 року хлібороби заснували колгоспи ім. 8 Березня і «Новий світ». Того ж року було створено радгосп «Комсомолець Полісся». 1932 року почала працювати МТС, вона обслуговувала всі колгоспи району.

У роки довоєнних п'ятирічок великі роботи провадилися щодо благоустрою міста, його нової забудови. Була створена широка мережа медичних закладів. Населення обслуговували лікарня, поліклініка, амбулаторія, протитубдиспансер, дитяча консультація, дві аптеки, санепідстанція.

Разючі зміни за цей час сталися в освіті, культурі. Напередодні війни було завершено ліквідацію неписьменності серед дорослого населення. Тепер книга, знання стали доступними широким масам трудящих. Усі діти шкільного віку були охоплені навчанням. У райцентрі працювали 4 середніх школи, в яких налічувалося понад 1800 учнів. З 1936 року кадри для лікувальних закладів готувала школа медсестер.

Центрами культосвітньої роботи були районний будинок культури, клуби, бібліотеки, кінотеатр. У 1934 році для школярів гостинно відчинив двері палац піонерів.

Таким був Чорнобиль до Великої Вітчизняної війни.

У роки війни з новою силою розкрилися високі моральні якості радянських людей, вихованих Комуністичною партією. 22—23 червня 1941 року у Чорнобилі організовано пройшла мобілізація до Червоної Армії. Серед тих, хто пішов боронити зі зброєю в руках Радянську Батьківщину, було майже 200 комуністів і понад

---

[1] Київський облдержархів, ф. Р-7, оп. 1, спр. 79, арк. 9—12.

[2] Там же, ф. Р-109, оп. 1, спр. 151, арк. 212; ф. Р-364, оп. 1, спр. 93, арк. 42—43.

[3] Газ. «Червоне Полісся» (Чорнобиль), 16 січня, 28 лютого 1941 р.

300 комсомольців[1]. З наближенням фронту до Чорнобиля трудящі доклали багато зусиль, щоб евакуювати промислові підприємства, техніку МТС, радгоспу і колгоспів в глиб країни. Чорнобильський райком партії створив партійне підпілля.

25 серпня 1941 року місто захопили німецько-фашистські загарбники. Але не скорилися ворогові радянські люди. На боротьбу з окупантами їх організовували комуністи-підпільники. На судоремонтному заводі діяла група патріотів у складі А. М. Титаренка, П. С. Синіцина та інших. Серед робітників сплавконтори активно працювали А. І. Демиденко, І. І. Головненко, І. І. Попадюк, М. І. Шиленок, О. М. Ворона. Безпосередньо у місті проводила роботу підпільна партійна організація, очолювана П. М. Квашею. Підпільники займалися антифашистською пропагандою серед трудящих, на підприємствах й річковому флоті влаштовували диверсії, надавали допомогу партизанам[2].

У 1941—1943 рр. у районі Чорнобиля вів боротьбу з німецько-фашистськими військами партизанський загін ім. Чапаєва. У квітні 1943 року в ньому нараховувалося 220 народних месників. Спочатку керівниками загону були лейтенант Ф. В. Головач (командир) і Б. О. Замика (комісар), а згодом підполковник Г. Ф. Покровський (командир) і В. М. Мироненко (комісар). Народні месники нападали на ворога, завдавали йому дошкульних ударів. Так, 1943 року вони розгромили німецький гарнізон, що розташовувався у селі Ротичі. У цьому бою героїчно загинув комуніст М. Я. Навальний. Місце загиблого партизана в бойовому строю зайняв його 13-річний брат Василь[3].

Партизани подали велику допомогу військам 13-ї армії 1-го Українського фронту у форсуванні Дніпра і Прип'яті у вересні—листопаді 1943 року. Зокрема, під час боїв за Чорнобиль з'єднання й загони народних месників під командуванням В. С. Ушакова, Г. Ф. Покровського, К. А. Таранюка й І. М. Бовкуна захопили і утримували переправи через Прип'ять до підходу частин Червоної Армії, що сприяло загальному успіху наступальної операції[4].

16 листопада 1943 року частини 8 стрілецької дивізії (командир — генерал-майор А. С. Смирнов) остаточно визволили Чорнобиль від німецько-фашистських військ[5]. У боях за місто загинули Герої Радянського Союзу командир батальйону українець П. К. Балюк і старший лейтенант казах Абдула Духамбетов.

За час перебування у місті гітлерівці вчинили багато злочинів. Вони закатували понад 500 жителів, багатьох насильно вивезли до Німеччини, зруйнували промислові й комунальні підприємства, медичні й культосвітні заклади, у затоні затопили 22 пароплави й баржі[6].

Відразу ж після визволення міста відновили діяльність Чорнобильський райком партії, райвиконком та міськвиконком. Вони розгорнули політичну й організаторську роботу серед населення, щоб якнайшвидше відбудувати народне господарство. Комуністи очолили найбільш складні ділянки відбудовних робіт на підприємствах, у річковому порту, радгоспі «Комсомолець Полісся», колгоспах ім. 8 березня та «Новий світ».

У відродженні промисловості й сільського господарства трудящим Чорнобиля допомагала вся країна. З Москви, Магнітогорська, Челябінська та інших міст надходили верстати, інструменти, будівельні матеріали. Колгоспи ряду областей РРФСР надіслали сільськогосподарські машини, посівний матеріал, худобу. У свою чергу робітники, колгоспники, інтелігенція міста прагнули якомога швидше ліквідувати наслідки окупації, активно допомагали фронту. Вже 1944 року під-

[1] Київський облпартархів, ф. 82, оп. 1, спр. 6, арк. 21; ф. 3205, оп. 1, спр. 9, арк. 35.
[2] Там же, ф. 5, оп. 2/6, спр. 115, арк. 7, 16, 17, 44.
[3] Там же, спр. 114, арк. 1; спр. 115, арк. 6.
[4] Українська РСР у Великій Вітчизняній війні Радянського Союзу, т. 2, К., 1968, стор. 326—327.
[5] Освобождение городов в период Великой Отечественной войны от немецко-фашистских войск и войск империалистической Японии 1941—1945 гг., стор. 251.
[6] Київський облпартархів, ф. 82, оп. 1, спр. 4, арк. 90.

Пам'ятник загиблим воїнам Червоної Армії у Чорнобилі. 1970 р.

приємства були частково відбудовані й почали випускати продукцію. Справжній трудовий героїзм у той час проявили річковики. Вони у стислі строки підняли з дна Прип'яті 17 пароплавів й барж, затоплених гітлерівцями, відбудували їх і здали в експлуатацію[1]. Трудівники радгоспу і колгоспів виростили 1944 року добрий врожай картоплі, овочів і виконали свої зобов'язання перед державою. В малопристосованих приміщеннях відновили діяльність медичні й культурноосвітні заклади, розпочалося навчання у середній школі.

У перемогу Радянського Союзу над гітлерівською Німеччиною свій вклад внесли і трудящі Чорнобиля. 390 жителів-воїнів, партизанів і підпільників удостоєні урядових нагород. Багато героїв боїв не повернулися в рідні місця. Пам'ять про них завжди бережуть трудящі міста.

Ще ширше розгорнулися відбудовні роботи у роки четвертої (першої післявоєнної) п'ятирічки. Заново було споруджено цехи судноремонтного заводу. 1946 року досяг довоєнного рівня пасажирських і вантажних перевезень Чорнобильський річковий порт. 1948 року став до ладу лісопильний завод. Розширили виробництво чавуноливарний завод і райпромкомбінат. За п'ятирічку випуск валової продукції промисловості міста зріс майже у 4,6 раза[2].

Успішно відбудовувалися колгоспи і радгосп. У 1947—1948 рр. вони повністю відновили довоєнні площі посівів[3]. 1949 року колгоспи об'єдналися в одне господарство ім. Крупської, яке в свою чергу у 1955 році об'єдналося з колгоспом «Дружба» села Залісся, що розташоване за 3 км від районного центру. За межі міста була переведена і центральна садиба радгоспу «Комсомолець Полісся».

За роки першої післявоєнної п'ятирічки обновилося і саме місто. Його вулиці прикрасили багато нових житлових будинків. Методом народної будови споруджені районний будинок культури, стадіон, відкрито парк культури і відпочинку.

Нових успіхів було досягнуто у наступні десятиріччя. В цей час відбулося переобладнання підприємств на основі нової техніки. Велика увага приділялася науковій організації праці на виробництві, запровадженню прогресивної системи планування й економічного стимулювання.

Невпізнанним став річковий порт. Колись невеличка Чорнобильська пристань виросла в сучасний, оснащений складними механізмами перевалочний порт — філіал Київського. Звідси багато вантажів доставляються у річкові порти Російської федерації, Білоруської РСР, Польської Народної Республіки і Німецької Демократичної Республіки. Під час навігації 1970 року тут було одержано й відправлено 1,5 млн. тонн народногосподарських вантажів.

У 1955 році на базі судноремонтного заводу створена ремонтно-експлуатаційна база (РЕБ) Дніпровського річкового пароплавства. РЕБ — це одне з найбільших підприємств річкового транспорту країни, яке будує баржі, дебаркадери, ремонтує пасажирські й вантажні пароплави, буксирні катери, рудовози, а також здійснює перевезення вантажів. За роки восьмої п'ятирічки обсяг робіт, виконаних ремонтно-експлуатаційною базою, збільшився у 2,2 раза.

---

[1] Київський облпартархів, ф. 82, оп. 1, спр. 4, арк. 23.
[2] Газ. «Червоне Полісся», 5 березня 1950 р.
[3] Київський облпартархів, ф. 82, оп. 1, спр. 283, арк. 25, 33.

У Чорнобильському річковому порту. 1970 р.

Великі зміни сталися й на інших підприємствах міста. Була проведена спеціалізація виробництва на чавуноливарному заводі. Тепер він випускає запасні частини для сільськогосподарських машин і устаткування для тваринницьких ферм. Зросли виробничі потужності маслозаводу, цегельні. Значна роль належить районному об'єднанню «Сільгосптехніки», що обслуговує місцеві колгоспи. Біля міста зводиться енергетичний велетень — Чорнобильська атомна електростанція, пуск якої буде мати велике значення для розвитку народного господарства поліських районів.

Великим попитом у населення користується продукція фабрики художніх виробів ім. Крупської. Тут працює багато досвідчених майстрів української художньої народної вишивки.

На промислових підприємствах Чорнобиля працює 2 тис. робітників і службовців. В дні трудової вахти на честь 100-річчя з дня народження В. І. Леніна особливо великих успіхів добилися трудящі ремонтно-експлуатаційної бази Дніпровського річкового пароплавства. Як переможцеві Всесоюзного громадського огляду по підвищенню культури виробництва, цьому колективу вручено диплом Ради Міністрів СРСР й ВЦРПС. На підприємствах Чорнобиля Ленінська трудова вахта була продовжена під знаком гідної зустрічі XXIV з'їзду КПРС і XXIV з'їзду КП України. Завдяки високій політичній і трудовій активності усі виробничі колективи підприємств міста достроково виконали восьмий п'ятирічний план.

Чорнобиль — впорядковане, красиве місто. У післявоєнні роки реконструйовано і розширено його центральну площу, забудовано ряд нових вулиць, споруджено 600 житлових будинків. За роки восьмої п'ятирічки житлова площа у місті зросла на 17 тис. кв. метрів. Чорнобиль зв'язаний автобусним сполученням з усіма селами району, а з Києвом — автобусним, річковим та авіаційним транспортом.

До послуг трудящих широка мережа торговельних закладів, підприємств громадського харчування. У місті — універмаг, 50 магазинів, ресторан, 7 їдалень. 1970 року товарооборот становив 7,6 млн. крб., або у 1,5 рази більше, ніж у 1965 році. Швидко зростає служба побуту. У 1969—1970 рр. обсяг послуг населенню, які виконав комбінат побутового обслуговування, збільшився у 4 рази.

Добре налагоджено медичне обслуговування населення. У місті є лікарня, поліклініка, амбулаторія, протитубдиспансер, пологовий будинок, швидка медична допомога, санепідстанція, дві аптеки. У цих закладах зайнято 198 медичних працівників, з них 44 лікарі.

У місті працює медичне училище. За останні 15 років воно підготувало понад 1,2 тис. медичних працівників. Понад 5 тис. механізаторів з 1950 року випустило сільське професійно-технічне училище. В трьох середніх школах міста навчається 2,3 тис. учнів. Молодь, яка не має середньої освіти, набуває знання у вечірній і заочній школах. Для музичного виховання дітей відкрита спеціальна семирічна школа.

Трудящі Чорнобиля відвідують будинок культури, бібліотеки, широкоекранний кінотеатр. При будинку культури працюють університет культури, гуртки художньої самодіяльності.

З 1930 року видається районна газета «Прапор перемоги». При редакції працює літературне об'єднання, над яким шефствував П. Г. Тичина.

Політичну й трудову активність робітників та інтелігенції міста спрямовують партійні організації. На підприємствах, в установах є 34 первинні організації, що об'єднують 885 комуністів. Вони є політичними вихователями мас, організаторами їх боротьби за здійснення накреслених партією грандіозних планів комуністичного будівництва. У 28 первинних організаціях ВЛКСМ нараховується 1,5 тис. юнаків і дівчат.

Повноважним органом Радянської влади у місті є міська Рада депутатів трудящих. У її складі 50 депутатів, з них 35 робітників і 15 представників інтелігенції. З числа депутатів створено 8 постійно діючих комісій. Міська Рада, спираючись на широкий актив, проводить значну роботу у галузі господарського й культурного будівництва.

Трудящі Чорнобиля вносять свій гідний вклад у створення матеріально-технічної бази комунізму.

І. Х. САС.

ГОРНОСТА́ЙПІЛЬ

Горностайпіль — село, центр сільської Ради. Розташований біля заплавини р. Тетерева, за 40 км від найближчої залізничної станції Янів, за 25 км від м. Чорнобиля. Населення — 1716 чоловік. Горностайпільській сільській Раді підпорядковані населені пункти Губин і Лапутьки.

На території Горностайпільської сільради (поблизу сіл Горностайполя та Губина) виявлено залишки кількох поселень доби неоліту та бронзи. Біля с. Лапутьок досліджені неолітична стоянка і поселення зарубинецької культури.

У VII—VIII ст. тут жили древляни. В навколишній місцевості, багатій болотною рудою, в старовину вкритій дубовими лісами, жителі здавна займалися випалюванням деревного вугілля, добуванням руди та виплавкою заліза. Про це свідчать, зокрема, численні вугільні ями та залишки залізоплавильних горнів, виявлені біля с. Лапутьок на сезонному поселенні часів Київської Русі X—XI ст. Вугілля та виплавлений метал водним шляхом транспортували у міста і насамперед до Києва та Вишгорода[1].

Перша документальна згадка про Горностайпіль датується 1493 роком[2]. Власником села був тоді Р. Горностай. У битві між татарськими і литовськими військами, що сталася в 1502 році, Р. Горностай загинув[3], відтоді село перейшло до його нащадків. Проте частина населення ще залишалася особисто вільною. Про це, зокрема, свідчить скарга селян на поліського князя Федора Ярославича, який привласнив належні селянам 2 дворища. Розгляд скарги на ім'я великого князя тривав роки. До села з цією метою навіть приїздив великокнязівський урядовець. І все ж селяни довели, що вони вже протягом багатьох років володіли тими дворищами і виконували відповідні державні повинності. Князь змушений був відмовитись від своїх домагань[4].

1567 року під час спустошливого нападу татар село було зруйновано, та незабаром його знову відбудували, про що свідчить лист О. Горностая до свого брата, датований 1569 роком, у якому йдеться про стягнення з селян податків[5]. У документах 1613 року Горностайпіль згадується вже як містечко, жителі якого сплачували феодалу 128 флоринів податку[6].

---

[1] Археологія, т. 19. К., 1965, стор. 88, 97, 98; В. Б. Антонович. Археологическая карта Киевской губернии, стор. 5.

[2] Русская историческая библиотека, т. 27. СПб., 1910, стор. 148, 149.

[3] Полное собрание русских летописей, т. 17. СПб., 1907, стор. 565.

[4] Д. І. Мишко. Соціально-економічні умови формування української народності, стор. 80.

[5] Zródła dziejwe, t. 22, стор. 670.

[6] П. Г. Клепатский. Очерки по истории Киевской земли, т. 1, стор. 306, 307.

Тут розвивалися ремесла й торгівля. 3 квітня 1616 року польський король Сигізмунд III підтвердив за Горностайполем права містечка. Феодали продовжували закріпачення селян, посилювали експлуатацію. Поборові тарифи за 1628 рік свідчать, що з 79 дворів 57 населяли кріпаки[1]. Жителі містечка сплачували подимний податок, відбували різні повинності. Горностайпіль значиться у списках населених пунктів Київського воєводства за 1631 рік, з яких стягалися 12 поборів[2].

За Зборівською угодою 1649 року в Горностайполі мали право перебувати реєстрові козаки. Через порушення литовськими військами договору тут часто виникали інциденти. Так, 1650 року Горностайпіль зайняли литовські війська. Надіслані Б. Хмельницьким посли протестували проти таких дій[3].

В кінці XVII — на початку XVIII ст. трудящі Горностайполя брали участь у селянсько-козацьких рухах проти польсько-шляхетського гноблення. В 1709 році місцеві жителі відмовилися коритися поміщикам, перестали виконувати панщину та сплачувати податки. Оголосивши себе козаками, вони записались у компут (козацький список) Білоцерківського полку. Їх взяв під захист полковник Семен Палій[4]. Але згодом польсько-литовські феодали відновили своє панування. На 1722 рік Горностайпіль належав вдові литовського підканцлера Щучиній.

Горностайпільці брали активну участь у гайдамацькому русі. У жовтні 1750 року до Горностайполя та навколишніх населених пунктів для розгрому гайдамаків був направлений каральний загін. Того ж року в околицях Горностайполя деякий час перебував загін відомого гайдамацького ватажка Івана Подоляки[5]. Острів біля гирла р. Тетерева на землях колишнього Горностайпільського маєтку і досі називається гайдамацьким. Там повстанці гуртували сили для нападів на поміщиків. З 1783 року Горностайпіль разом з селами Богданами, Пилявою та Дитятками належав поміщикові Ганському. 1793 року містечко в складі Правобережної України увійшло до Російської держави, з 1796 року воно включено до Радомишльського повіту Київської губернії.

Протестуючи проти жорстокої експлуатації, селяни все активніше виступали проти поміщиків. Поширеною була така форма боротьби, як утечі. В 1831—1832 рр. селяни не раз скаржились на деспотизм поміщика Ганського та його посіпак. Коли ж у Горностайпіль направили військову команду, кріпаки покинули містечко. Власті змушені були дати вказівку про усунення економів, на яких скаржились селяни. У 1839 році кріпаки напали на економію і звільнили заарештованого поміщиком одного з учасників виступу. Втративши надію утримати владу над непокірними, Ганський продав маєток[6]. У 1854 році Горностайпіль разом з селами Богданами, Дитятками, Пилявою купили тверські поміщики Шубинський і Кожін.

Реформа 1861 року не поліпшила економічного становища більшості селян. В Горностайполі тоді налічувалося 392 ревізькі душі, 137 селянських дворів, з них городників — 3, піших — 134. Селяни мали викупити 2914,5 десятин землі, яку оцінили в 21294 крб. Починаючи з 1 вересня 1863 року, протягом 49 років вони зобов'язані були щорічно вносити разом з процентами 1277 крб. Щоб розрахуватися за землю, багато селян змушені були йти на заробітки у міста, працювати на Дніпрі, виконувати грабарні роботи.

У 1900 році з 12247 десятин землі поміщикам належало 9470 десятин, церкві — 70, а селянам — лише 2707. Чимало жителів працювало за мізерну плату на шкіряному, цегельному та винокурному заводах, споруджених у 70—80-х роках XIX ст. Поширені були ремесла: чинбарство, гончарство, обробка дерева.

[1] Źródła dziejowe, t. 22, стор. 303, 501.

[2] А. И. Баранович. Украина накануне освободительной войны середины XVII в., стор. 137.

[3] Воссоединение Украины с Россией, т. 2, стор. 463.

[4] Архив Юго-Западной России, ч. 3, т. 2, стор. 182.

[5] Там же, ч. 3, т. 3, стор. 522, 525.

[6] І. О. Гуржій. Боротьба селян і робітників України проти феодально-кріпосницького гніту (з 80-х років XVIII ст. до 1861 р.), стор. 114.

Поступово зростало населення. Якщо у 1863 році в Горностайполі проживало 1547 чоловік, то на час першого всеросійського перепису у 1897 році — вже 3286.

Тільки 1907 року тут відкрито двокласну школу, а у 1909 році — двокласне училище. При церкві була церковнопарафіяльна школа.

В період революції 1905—1907 рр. селяни Горностайполя відмовлялись платити орендну плату, самочинно рубали ліс. І хоч організованих виступів у селі не було, місцевий поміщик, побоюючись розправи селян, викликав загін козаків.

Столипінська аграрна реформа прискорила процес розшарування селян. На 1912 рік у Горностайполі налічувалось 352 селянських господарства, на які припадало 2082 десятини землі. Причому 14 з них були зовсім безземельними, 163 мали не більше 5 десятин, 140 — від 5 до 10 десятин, 36 господарств — від 10 до 24 десятин[1].

Перша світова війна значно погіршила становище селян, бо майже все працездатне чоловіче населення, тяглова сила були забрані в армію.

Нову сторінку в історії Горностайполя відкрила Велика Жовтнева соціалістична революція, встановлення в селі Радянської влади.

Та на долю трудівників села, як і всієї України, випали серйозні випробування. З березня до листопада 1918 року в селі хазяйнували австро-німецькі окупанти, з грудня 1918 до лютого 1919 року — петлюрівці. У першій половині лютого 1919 року радянські війська визволили Горностайпіль. Зразу ж відновила діяльність волосна Рада селянських депутатів. Делегатами Київського губернського з'їзду Рад, який був скликаний 22 лютого 1919 року, були обрані і 2 представники від Горностайпільської волосної Ради[2].

Навесні 1919 року Горностайпіль захопила банда Струка, що налічувала 500 чоловік. На допомогу жителям прийшли радянські війська. 13 травня вони звільнили село. Було знищено 100 бандитів, захоплено 6 кулеметів і 180 гвинтівок. Як зазначав В. О. Антонов-Овсієнко, «населення зустрічало наші війська урочисто, влаштовувались мітинги»[3]. У Горностайполі був розміщений невеликий червоноармійський загін.

У травні 1919 року організовується волосний революційний комітет. У наступному місяці Горностайпіль увійшов до складу новоутвореного Чорнобильського повіту. Членам волосного ревкому доводилося працювати в дуже складних умовах. У вересні — грудні 1919 року в селі хазяйнували денікінці. Після їх вигнання новоутворений ревком розгорнув діяльну роботу. При ньому було створено земельну комісію, що обліковувала і розподіляла поміщицьку землю між безземельними і малоземельними селянами. У травні 1920 року Горностайпіль захопили білополяки. Від їх рук загинуло кілька активістів, у т. ч. й голова волревкому Т. І. Нечай. 7 червня 1920 року війська Південно-Західного фронту після запеклих боїв, під час яких село не раз переходило з рук у руки, остаточно визволили Горностайпіль. У боях особливо відзначилися Разінський полк і Башкирська кавалерійська бригада 26-ої Чапаєвської дивізії.

Зразу ж після визволення почав працювати волосний ревком.

Велику роботу щодо залучення трудящих села до соціалістичного будівництва проводив створений у серпні 1920 року комітет незаможних селян[4]. Комнезамівці, долаючи опір куркульства, запроваджували в життя декрети й постанови Радянського уряду, допомагали волосному земельному відділу розподіляти землю, дбали про забезпечення селян посівматеріалом. 15 вересня з'їзд комнезамів Горностайпільської волості обрав делегатів на Всеукраїнський і губернський з'їзди комнезамів.

---

[1] Итоги переписи скота у сельского крестьянского населения Киевской губернии в 1912 году, стор. 281.

[2] Київський облдержархів, ф. Р-111, оп. 1, спр. 6, арк. 157, 164.

[3] В. А. Антонов-Овсеенко. Записки о гражданской войне, т. 4, стор. 170.

[4] Київський облдержархів, ф. Р-87, оп. 2, спр. 2, арк. 155.

В березні 1921 року в селі було організовано станцію прокату сільськогосподарського інвентаря, зсипний пункт, створено волосну комісію для надання допомоги родинам червоноармійців. У червні того ж року організувалось єдине споживче товариство[1]. Відроджувалась промисловість, розпочав роботу шкіряний і цегельний заводи, створювались кустарні майстерні, зокрема артілі чинбарів, стали працювати 2 кузні.

У вересні 1921 року в Горностайполі відбулася волосна селянська безпартійна конференція, яка розглянула питання про продподаток, кооперацію, про посівкампанію та боротьбу з бандитизмом. У резолюції конференції зазначалося: «Ми, селяни Горностайпільської волості, заслухавши доповідь про нову економічну політику, визнаємо політику цілком правильною»[2]. Селяни спрямували свої зусилля на відбудову господарства. На 1922 рік у Горностайполі налічувалось 580 селянських дворів, проживало 2613 чоловік. У селі діяли споживчий кооператив, кредитне товариство, через які селяни на пільгових умовах одержували сільськогосподарський реманент, сортове насіння, племінну худобу.

В 1924 році було організовано сільськогосподарський кооператив «Згода»[3], у 1926 році — ТСОЗ[4]. В березні 1929 року на базі ТСОЗу засновано першу в селі артіль ім. Г. І. Петровського, яка об'єднала 16 родин бідняків. У 1930 році цей колгосп мав вже 610 га землі, з них 380 га орної та 143 га сіножаті; з реманенту — сівалку, 2 жатки, 2 культиватори. Артіль налічувала 94 господарства. У 1930 році колгоспники звернулися через пресу з відкритим листом до всіх бідняків та середняків України, в якому розповіли про організацію праці в колгоспі, про наслідки господарювання. 1930 року колгосп ім. Петровського одержав 51 493 крб. прибутку, з них 21 900 було виділено на оплату колгоспного трудодня[5]. Незабаром тут створили молочну ферму, придбавши для неї 20 голів племінної худоби.

В 1929 році селяни організували й другий колгосп — ім. Івана Франка. До артілі відразу вступило 150 сімей, які усуспільнили 86 пар коней, багато сільськогосподарського знаряддя. На початку 1932 року обидві артілі об'єдналися в одне господарство ім. Г. І. Петровського. 1930 року в селі заснували ще два невеликих колгоспи — «Новий шлях» та ім. Шевченка. Загалом у 1930 році до артілей вступило більше половини селянських господарств.

Колгоспне будівництво здійснювалося в умовах гострої класової боротьби. Куркулі вели проти колективізації злісну агітацію, підбурювали селян-одноосібників не вступати до колгоспу. Комуністи й активісти села дали рішучу відсіч намаганням зірвати перший день масової оранки колгоспного поля.

На 1938 рік у Горностайполі налічувалося 3 колгоспи. Найбільший з них — колгосп ім. Петровського мав 2775 га землі (у т. ч. 70 га саду), 144 коней, 300 голів великої рогатої худоби, 170 овець, 80 вуликів[6].

Колгоспники Горностайполя дбали про благоустрій села. Напередодні жовтневих свят 1933 року вони включились у культпохід «За культуру і чистоту». Було відкрито будинок колгоспника, який містився у колишньому панському палаці.

Партійна й комсомольська організація, сільрада велику увагу приділяли піднесенню загальноосвітнього й культурного рівня горностайпільців. У 1934 році при сільському клубі працювали гуртки художньої самодіяльності, зокрема хоровий, музичний, драматичний. Комуністи, комсомольці й безпартійні колгоспники навчалися у політгуртках. У селі працювала середня школа, створена у 1934 році на базі трудової школи колгоспної молоді, та початкова школа. На 1938 рік у селі навчалося 618 дітей, викладали 24 вчителі. Якщо напередодні Великої Жовтневої

---

[1] Київський облдержархів, ф. Р-87, оп. 2, спр. 9, арк. 11, 12.
[2] Там же, спр. 14, арк. 113.
[3] Газ. «Більшовик», 21 серпня 1924 р.
[4] Газ. «Экономический вестник», 14 травня 1926 р.
[5] Журн. «Колективіст України», 1930, № 16, стор. 34.
[6] Газ. «Червоне Полісся», 7 листопада 1938 р.

соціалістичної революції понад 70 проц. населення лишалося неписьменним, то на 1940 рік серед людей віком до 50 років неписьменних вже не знайти.

Напередодні війни у селі працювали лікарня на 20 ліжок, амбулаторія, їх обслуговував лікар, фельдшер, 2 акушерки, 2 медсестри. Сільська бібліотека мала 800 книжок.

З перших днів Великої Вітчизняної війни на захист Радянської Батьківщини стали 386 громадян села, а ті, що лишилися дома, замінили їх на роботі в колгоспах.

22 серпня 1941 року Горностайпіль окупували німецькі фашисти. Гітлерівці ввели жорстокий режим масового терору. Вже до кінця 1941 року вони розстріляли 100 мирних жителів, а всього за час окупації закатували 285 чоловік. 350 чоловік відправлено на каторжні роботи до Німеччини. Було зруйновано всі колгоспні приміщення, школу, лікарню, клуб, аптеку, будинок сільської Ради, магазини та 40 проц. житлового фонду. Проте горностайпільці не скорилися. У селі розгорнули діяльність підпільники, які були зв'язані з партизанами загону ім. Чапаєва, а також з підпільниками Дитятківської групи, очолюваної Г. С. Юрченком та С. Є. Дорошенком. Патріоти, у т. ч. М. М. Миколаєнко, В. Нор, М. М. Сутковий, Никитченко, Г. Тимченко та інші широко розповсюджували листівки, збирали відомості про сили окупантів, діставали зброю для партизанів і підпільників[1]. Наприклад, підпільник М. М. Миколаєнко, який до війни працював вчителем, склав та встановив у Горностайполі і навколишніх селах кілька радіоприймачів, записував і розповсюджував зведення Радінформбюро.

Фашистам вдалося натрапити на слід окремих підпільників. Так, у травні 1943 року був заарештований і розстріляний зв'язківець Никитченко. Підпільниця Г. Тимченко, яка за завданням партизанського загону ходила в Чернігівську область, була видана зрадником і разом з малою дитиною закатована фашистами[2].

Наприкінці 1942 — на початку 1943 року активізувалися дії партизанського загону ім. Чапаєва, який не раз вів бої з гітлерівцями, порушував телефонний зв'язок на лінії Київ—Чорнобиль.

Один з партизанів — В. Т. Островський, комуніст, колишній військовослужбовець — зміг завоювати довір'я окупантів, він був призначений начальником поліції у Горностайполі. В. Т. Островський допомагав тікати молоді, яку забирали на каторжні роботи до Німеччини, збирав важливі для партизанів відомості, зброю. Навесні 1943 року Островський мав передати народним месникам зброю поліцаїв. Та про це стало відомо фашистам. Патріота розстріляли. Його поховано в с. Домонтовому[3].

Запеклі бої точилися за визволення Горностайполя. 6 листопада 1943 року підрозділи 8 стрілецької дивізії 1-го Українського фронту остаточно вибили гітлерівців з села. У боях особливо відзначилася артилерійська обслуга під командуванням П. І. Товаровського. Вогнем із гармати вона зупинила просування ворожого підрозділу, знищила багато фашистів. У нерівному поєдинку смертю героя загинув П. І. Товаровський. Йому посмертно присвоєно звання Героя Радянського Союзу.

У центрі села, в парку, посадженому комсомольцями, височить пам'ятник воїнам, що загинули в боях за визволення Горностайполя. Біля його підніжжя завжди полум'яніють квіти.

Самовіддано билися горностайпільці на фронтах Великої Вітчизняної війни. За проявлений героїзм 200 жителів села нагороджено орденами та медалями.

Зразу ж після визволення села стало налагоджуватися мирне життя. Почали працювати виконком сільради, правління колгоспів. У липні 1945 року розгортає роботу первинна партійна організація, яка налічувала 7 комуністів. В 1943 році відкрилася неповна середня школа. На 1945 рік тут навчалось 158 учнів. Працював медпункт.

---

[1] Київський облпартархів, ф. 5, оп. 2, спр. 115, арк. 1, 15, 48.
[2] Там же, спр. 115, арк. 1-б, 5.
[3] Там же, спр. 116, арк. 5, 8, 9, 10, 37.

Збирання врожаю у колгоспі ім. Леніна, с. Горностайпіль. 1970 р.

Напруженими були перші роки після звільнення села. Фактично господарства довелося створювати заново. Не вистачало робочих рук, техніки, посівного матеріалу. Але завдяки самовідданій роботі комуністів, всіх колгоспників за порівняно короткий час були відроджені довоєнні колгоспи, хоч економічно вони були ще слабкими.

В 1943 році організована Горностайпільська МТС, механізатори якої не шкодуючи сил ремонтували трактори та іншу сільськогосподарську техніку. МТС обслуговувала 39 колгоспів.

Піднесенню сільськогосподарського виробництва сприяло об'єднання колгоспів. 1949—1950 рр. усі горностайпільські колгоспи та колгосп с. Губина злилися в одне господарство, яке стало називатися ім. В. І. Леніна. У 1956 році до нього приєднався колгосп с. Лапутьок. 1957—1968 рр. головою правління колгоспу ім. В. І. Леніна працював колишній секретар Чорнобильського райкому партії, депутат Верховної Ради УРСР О. В. Грабовський. Разом з партійною організацією, активом він багато зробив для підвищення культури землеробства, збільшення продуктивності тваринництва. Особливо велика увага приділялася спеціалізації господарства, запровадженню у виробництво досягнень науки і передового досвіду, будівництву господарських приміщень. Все це дало відчутні результати. Вже у 1962 році з кожного гектара колгоспники зібрали по 33—38 цнт пшениці. Зросло й виробництво продуктів тваринництва.

У 1966 році за трудові успіхи у виробництві сільськогосподарських продуктів урядових нагород було удостоєно 11 чоловік, зокрема — голову правління колгоспу О. В. Грабовського, бригадира рільничої бригади Г. Т. Кошару — ордена Леніна, бригадира С. С. Смоловика — ордена Трудового Червоного Прапора, агронома М. Д. Лященко, комбайнера М. Д. Правика — ордена «Знак Пошани». На 1 січня 1966 року в колгоспі ім. В. І. Леніна налічувалось 1636 дворів. Артіль складалася з 9 бригад, у т. ч. 2 комплексних, 5 рільничих, тракторної, овочевої. Колгосп мав 8 тваринницьких ферм, пасіку. У 1967 році він вийшов на перше місце у районі по виробництву продуктів тваринництва. На 100 га сільськогосподарських угідь було вироблено 414 цнт молока та 108,4 цнт м'яса. Тваринництво дало колгоспові 60 проц. загальних прибутків. Всього було одержано прибутків 1 млн. 55 тис. крб. Неподільні фонди колгоспу на 1 січня 1968 року складали 11,5 млн. крб.

За досягнення високих показників у виконанні соціалістичних зобов'язань на честь 50-річчя Жовтня Чорнобильський райком КП України та виконком районної Ради депутатів трудящих нагородили колгосп ім. В. І. Леніна пам'ятним Червоним прапором райкому КП України та райвиконкому, який передано йому на вічне зберігання. Колгосп ім. Леніна було занесено на обласну Дошку пошани переможців змагання за гідну зустріч 50-х роковин Великого Жовтня[1].

В колгоспі ім. В. І. Леніна широко впроваджується механізація. На 1967 рік колгосп мав 26 автомашин, 30 тракторів різних марок, 7 зернових комбайнів, 2 кукурудзозбиральних, 5 силосних, 5 картоплекомбайнів[2]. 50 електромоторів різної потужності приводять у дію кормодробарки, коренерізки, змішувальні та інші агрегати. Електроенергія допомогла вивільнити багатьох людей, зайнятих у тваринництві. В 3-х кормоцехах колгоспу працює 10 чол., які готують повноцінні раціони майже для 3-тисячного гурту громадської худоби.

[1] Газ. «Прапор перемоги», 5 листопада 1967 р.
[2] Газ. «Сільські вісті», 3 листопада 1967 р.

Значну допомогу у зміцненні матеріальної бази господарства подають шефи — робітники Київського сантехзаводу; зокрема, вони допомогли забезпечити водою ферми, теплофікувати культурно-побутові та виробничі приміщення, обладнати вентиляцію на льонопункті тощо.

За виробничі успіхи в 1968 році колгоспу вручено перехідний Червоний прапор Міністерства сільського господарства УРСР та Укрпрофради, а також грошову премію в сумі 10 500 крб. На зборах, де вручали Червоний прапор і грошову премію, колгоспники вирішили 30 проц. її асигнувати на культурно-побутові потреби, а решту — на відзначення передовиків праці.

У досягненнях артілі велика заслуга всього колективу, діяльність якого спрямовується партійною організацією. На травень 1968 року тут налічувалося 84 члени й кандидати в члени партії. Партійний комітет скеровує роботу 7 первинних партійних організацій; 4 з них — у рільничих бригадах, по одній — у тракторній бригаді та на тваринницькій фермі і одна — в середній школі. Кожен з членів партійного комітету закріплений за первинною партійною організацією. Партійний комітет приділяє велику увагу роботі з кадрами, масово-політичній роботі, діяльності агітколективу, лекторських груп.

Надійним помічником комуністів є комсомольська організація, що налічує 88 юнаків та дівчат, 60 з них працюють безпосередньо на полях і фермах. 15 комсомольців заочно навчаються в середніх і вищих учбових закладах. Молодь села бере активну участь у роботі гуртків художньої самодіяльності, в організації вечорів відпочинку. У 1966 році хор доярок горностайпільської молочно-товарної ферми колгоспу за успіхи в обласному огляді художньої самодіяльності було удостоєно диплома III ступеня.

Нині Горностайпіль — сучасне красиве село. У центрі його зеленіє Комсомольський парк. Більшість жител колгоспників — нові дво- і трикімнатні будинки, криті шифером, черепицею чи бляхою. У селі є пошта, 3 магазини, хлібопікарня, чайна, філія побуткомбінату, лікарня на 25 ліжок, аптека.

Однією з кращих у районі вважається Горностайпільська середня школа. В ній навчається 400 учнів, працює 50 учителів. Всього у селі понад 100 чоловік інтелігенції — це лікарі, спеціалісти сільського господарства, педагоги. У колгоспі немає жодної сім'ї, яка б не передплачувала газет і журналів. Значно розширилась сільська бібліотека. В 1967 році вона мала понад 6 тис. примірників книг. До послуг трудящих будинок культури на 300 місць. При будинку культури діють гуртки художньої самодіяльності, агіткультбригада.

Колишнє убоге поліське село за роки Радянської влади перетворилося на заможний і культурний центр, трудівники якого невтомно борються за побудову комуністичного суспільства.

В. Ю. БІЛАН, П. Г. СНІТКО

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ, ЦЕНТРИ СІЛЬСЬКИХ РАД ЧОРНОБИЛЬСЬКОГО РАЙОНУ

ДИТЯ́ТКИ (колишнє — Дитятичі) — село, центр сільської Ради, розташоване за 25 км від районного центру і за 42 км від залізничної станції Янів. Населення — 852 чоловіка. Сільській Раді підпорядкований населений пункт Блистюн.

У Дитятках міститься центральна садиба колгоспу ім. Мічуріна, за яким закріплено 2,9 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2,1 тис. га орної землі.

Працюють восьмирічна школа, клуб, бібліотека.

За мужність, виявлену в боротьбі з фашистами в роки Великої Вітчизняної війни, 154 жителі нагороджені орденами й медалями СРСР. В період тимчасової окупації тут діяла підпільна група в складі 30 чоловік.

ЗАЛІ́ССЯ — село, центр сільської Ради, розташоване за 3 км від районного центру і за 23 км від залізничної станції Янів. Населення — 3062 чоловіка. Сільській Раді підпорядковані населені пункти Запілля, Іванівка та Новосілки.

У селі — центральна садиба колгоспу «Дружба», який має 5,3 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 3,5 тис. га орної землі. За самовіддану працю 35 колгоспників нагороджені орденами й медалями СРСР. Майстри високих урожаїв Д. І. Палагеча та У. Й. Ковчан удостоєні звання Героя Соціалістичної Праці.

У Заліссі є середня школа, будинок культури, бібліотека, пологовий будинок.

76 жителів Залісся — учасників Великої Вітчизняної війни — нагороджено орденами й медалями СРСР.

Поблизу Залісся виявлено могильник зарубинецької культури, а біля Запілля — залишки поселення доби неоліту.

ЗАМО́ШНЯ (стара назва — Слобода) — село, центр сільської Ради, розташоване за 23 км від районного центру і за 25 км від залізничної станції Янів. Населення — 240 чоловік. Сільській Раді підпорядкований населений пункт Глинка.

У Замошні міститься бригада колгоспу «Заповіти Ілліча», центральна садиба якого — в Корогоді.

У селі є восьмирічна школа, клуб, бібліотека.

За мужність, виявлену на фронтах Великої Вітчизняної війни, 44 жителі нагороджені орденами й медалями СРСР.

ЗИМО́ВИЩЕ — село, центр сільської Ради, розташоване за 20 км від районного центру. Населення — 790 чоловік.

У Зимовищах — центральна садиба радгоспу «Прип'ятський». Господарство має 11,8 тис. га сільськогосподарських угідь, з них 2,5 тис. га орної землі. 4 працівники радгоспу нагороджені орденами й медалями СРСР.

У селі є восьмирічна школа, клуб, бібліотека.

14 жителів — учасників Великої Вітчизняної війни — нагороджено орденами й медалями СРСР.

На території села виявлено залишки поселень доби неоліту та бронзи.

ЗО́РИН — село, центр сільської Ради, розташоване за 32 км від районного центру. Населення — 517 чоловік. Сільській Раді підпорядкований населений пункт Фрузинівка.

Колгосп «Заповіти Ілліча» має 1,9 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1,3 тис. га орної землі. За успіхи, досягнуті в розвитку сільського господарства, 8 колгоспників нагороджені орденами й медалями СРСР. Серед них ланкова Г. Ф. Воробей удостоєна ордена Леніна.

В селі є початкова школа, клуб, бібліотека.

Село засноване у другій половині XVII століття.

У лютому 1906 року революційно настроєні селяни підняли повстання проти поміщика. Для придушення повстання до села були викликані війська.

За мужність, виявлену в боях з ворогами у роки Великої Вітчизняної війни, 160 жителів удостоєні урядових нагород.

Уродженець села П. Г. Снітко — доктор історичних наук.

ІЛЛІ́НЦІ — село, центр сільської Ради, розташоване за 30 км від районного центру і за 23 км від залізничної станції Янів. Населення — 1434 чоловіка. Сільській Раді підпорядковані населені пункти Рудня-Іллінецька і Стара Красниця.

В Іллінцях — центральна садиба колгоспу ім. XX партз'їзду, який має 3,8 тис. га сільськогосподарських угідь, з них 1,9 тис. га орної землі. За самовіддану працю 4 колгоспники нагороджено орденами й медалями СРСР.

Працюють середня школа, клуб, бібліотека.

Село відоме з 1783 року.

114 жителів — учасників Великої Вітчизняної війни — нагороджено орденами й медалями СРСР.

У Іллінцях народився відомий польський поет-революціонер С. Гощинський (1801—1876).

Уродженці села В. М. Дітковський — лауреат Ленінської премії, інженер, І. А. Беленчук — кандидат юридичних наук.

КОПАЧІ́ — село, центр сільської Ради, розташоване за 12 км від районного центру і за 6 км від залізничної станції Янів. Населення — 1024 чоловіка. Сільській Раді підпорядковані населені пункти Лелів і Нагірці.

У Копачах розміщена центральна садиба колгоспу «Україна», а у Леліві — центральна садиба племрадгоспу «Комсомолець Полісся».

Сортування картоплі в колгоспі «Україна», с. Копачі. 1970 р.

За колгоспом «Україна» закріплено 3,2 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1,7 тис. га орної землі, а радгосп «Комсомолець Полісся» має відповідно 2 тис. га і 1,2 тис. га.

У Копачах — восьмирічна школа, будинок культури, бібліотека.

За бойові заслуги на фронтах Великої Вітчизняної війни 78 жителів нагороджено орденами й медалями СРСР.

Біля Копачів виявлено залишки поселення доби неоліту.

КОРОГО́Д — село, центр сільської Ради, розташоване за 13 км від районного центру і за 16 км від залізничної станції Янів. Населення — 1395 чоловік.

У селі міститься центральна садиба колгоспу «Заповіти Ілліча», який має 3,9 тис. га сільськогосподарських угідь, з них 2,2 тис. га орної землі. За успіхи в розвитку сільського господарства 4 колгоспники удостоєні урядових нагород.

У Корогоді є восьмирічна школа, клуб, бібліотека, пологовий будинок.

У травні 1920 року відбувся збройний виступ селян проти військ білополяків. Комсомольську організацію засновано 1921 року.

311 жителів — учасників Великої Вітчизняної війни — нагороджено орденами й медалями СРСР.

КРИВА́ ГОРА́ — село, центр сільської Ради, розташоване за 9 км від районного центру і за 5 км від залізничної станції Прип'ять. Населення — 485 чоловік. Сільській Раді підпорядкований населений пункт Старосілля.

На території Кривої Гори розміщено бригаду радгоспу «Прип'ятський».

У селі є восьмирічна школа, клуб, бібліотека.

З півночі населений пункт оточений підковоподібною горою. Звідси й походить його назва.

Під час Великої Вітчизняної війни село повністю спалили гітлерівці. 35 жителів — учасників війни — удостоєні урядових нагород.

КУПУВА́ТЕ — село, центр сільської Ради, розташоване за 16 км від районного центру і за 33 км від залізничної станції Янів. Населення — 506 чоловік. Сільській Раді підпорядковані населені пункти Городище та Оташів.

Колгосп ім. XX з'їзду КПРС має 659 га сільськогосподарських угідь, з них 408 га орної землі. За самовіддану працю 5 колгоспників нагороджено орденами й медалями СРСР.

У селі є початкова школа, клуб, бібліотека.

За мужність, виявлену в боях з ворогом у роки Великої Вітчизняної війни, 112 жителів відзначено урядовими нагородами.

Біля села Оташева знайдено залишки поселень доби неоліту та бронзи.

ЛАДИ́ЖИЧІ — село, центр сільської Ради, розташоване біля впадіння Прип'яті у Дніпро, за 15 км від районного центру. Населення — 633 чоловіка. Сільській Раді підпорядковані населені пункти Заглиб'я і Тарасиця.

У Ладижичах знаходиться центральна садиба колгоспу «Здобуток Жовтня», що має 1,4 тис. га сільськогосподарських угідь, з них 1,1 тис. га орної землі.

У селі є восьмирічна школа, клуб, бібліотека.

Під час Великої Вітчизняної війни, 25 квітня 1943 року, гітлерівці повністю спалили село, а багатьох його жителів розстріляли за подання допомоги партизанам. Серед розстріляних — зв'язкова партизанського загону піонервожата місцевої школи Паша Осідач. 130 жителів — учасників війни — нагороджено орденами й медалями СРСР.

МА́ШЕВЕ — село, центр сільської Ради, розташоване за 30 км від районного центру і за 9 км від залізничної станції Зимовище. Населення — 596 чоловік. Сільській Раді підпорядкований населений пункт Красне.

У Машевому знаходиться відділок радгоспу «Прип'ятський», центральна садиба якого — в селі Зимовищі.

У селі є середня школа, клуб, бібліотека, лікарня.

В роки Великої Вітчизняної війни багато жителів села брало участь у партизанському русі. 73 воїни Червоної Армії і партизани відзначено урядовими нагородами.

НОВОШЕПЕ́ЛИЧІ — село, центр сільської Ради, розташоване за 25 км від районного центру і за 5 км від залізничної станції Янів. Населення — 1683 чоловіка. Сільській Раді підпорядковані населені пункти Підлісне, Семиходи, Усів, Янів.

У селі міститься центральна садиба колгоспу ім. Калініна, за яким закріплено 3,8 тис. га сільськогосподарських угідь, з них 1,6 тис. га орної землі. За самовіддану працю 4 колгоспники нагороджені орденами й медалями СРСР.

Майстер сувенірного цеху Новошепелицького деревообробного комбінату В. В. Ярмоленко за роботою. 1969 р.

На території села також розташований деревообробний комбінат.

У Новошепеличах — середня школа і школа-інтернат, будинок культури, бібліотека, лікарня.

Наприкінці 1905 року тут відбулося велике повстання селян, яке придушили війська.

У 1923—1930 і 1934—1959 рр. Новошепеличі — центр однойменного району.

В роки тимчасової німецько-фашистської окупації в селі діяла підпільна група. За мужність, виявлену в боях з ворогом у роки Великої Вітчизняної війни, 144 жителі удостоєні урядових нагород.

У селі працює майстер народної творчості В. Я. Ярмоленко.

ОПА́ЧИЧІ — село, центр сільської Ради, розташоване за 10 км від районного центру. Населення — 825 чоловік. Сільській Раді підпорядковані населені пункти Кам'янка і Плютовище.

В Опачичах — колгосп ім. 1-го Травня, який має 1,1 тис. га сільськогосподарських угідь, з них 803 га орної землі. За успіхи в розвитку сільського господарства 5 колгоспників нагороджено орденами й медалями СРСР.

В селі є восьмирічна школа, клуб, бібліотека.

В роки Великої Вітчизняної війни в районі села діяв партизанський загін ім. Чапаєва. 72 односельчани — воїни Радянської Армії та партизани удостоєні урядових нагород.

Біля села Плютовища досліджено поселення та могильник доби бронзи, а також могильник періоду раннього заліза.

ПА́РИШІВ — село, центр сільської Ради, розташоване на лівому березі річки Прип'яті за 7 км від районного центру і за 20 км від залізничної станції Янів. Населення — 1046 чоловік. Сільській Раді підпорядкований населений пункт Кошівка.

На території села — відділок радгоспу «Прип'ятський». За самовіддану працю 3 передовики сільськогосподарського виробництва нагороджені орденами й медалями СРСР.

У селі працюють восьмирічна школа, клуб, бібліотека, лікарня.

За мужність, виявлену в боротьбі з німецько-фашистськими загарбниками, 96 жителів нагороджено орденами й медалями СРСР.

На околицях Паришева виявлено залишки поселень доби неоліту, бронзи і двох слов'янських селищ.

РІЧИ́ЦЯ — село, центр сільської Ради, розташоване за 45 км від районного центру. Населення — 709 чоловік. Сільській Раді підпорядковані населені пункти Буряківка, Нова Красниця, Рудьки.

Колгосп «Комунар» має 3,2 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1,8 тис. га орної землі.

Є початкова школа, клуб, бібліотека.

150 жителів — учасників Великої Вітчизняної війни — відзначено урядовими нагородами.

Поблизу села збереглися залишки городища, оточеного валом.

РОЗСО́ХА — село, центр сільської Ради, розташоване за 22 км від районного центру і за 30 км від залізничної станції Янів. Населення — 557 чоловік. Сільській Раді підпорядковані населені пункти Бички та Іловниця.

На території села — центральна садиба колгоспу «Шлях до комунізму», за яким закріплено 1,6 тис. га сільськогосподарських угідь, з них 1 тис. га орної землі. За успіхи в розвитку сільського господарства 5 колгоспників мають урядові нагороди.

У селі є середня школа, клуб, бібліотека.

За мужність, виявлену в боротьбі з німецько-фашистськими загарбниками в роки Великої Вітчизняної війни, 47 жителів нагороджено орденами й медалями СРСР.

СТАРІ́ ШЕПЕ́ЛИЧІ — село, центр сільської Ради, розташоване за 27 км від районного центру і за 9 км від залізничної станції Янів. Населення — 820 чоловік. Сільській Раді підпорядковані населені пункти Бенівка й Кошарівка.

Колгосп ім. Кірова має 2,4 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1,3 тис. га орної землі.

У Старих Шепеличах є восьмирічна школа, клуб, бібліотека.

134 жителі, що брали участь у Великій Вітчизняній війні, нагороджені орденами й медалями СРСР.

СТЕЧА́НКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 25 км від районного центру і за 20 км від залізничної станції Янів. Населення — 1246 чоловік. Сільській Раді підпорядкований населений пункт Роз'їждже.

У Стечанці знаходиться центральна садиба колгоспу «Перемога», який має 3,3 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2 тис. га орної землі.

Працюють восьмирічна школа, будинок культури, бібліотека, пологовий будинок.

Село відоме з 1634 року.

За бойові заслуги на фронтах Великої Вітчизняної війни, 136 жителів нагороджено орденами й медалями СРСР.

СТРАХОЛІ́ССЯ — село, центр сільської Ради, розташоване за 30 км від районного центру і за 7 км від однойменної пристані на Дніпрі. Населення — 1331 чоловік. Сільській Раді підпорядкований населений пункт Медвин.

У Страхоліссі розміщена бригада колгоспу ім. Леніна, центральна садиба якого — в селі Горностайполі.

У селі є восьмирічна школа, клуб, бібліотека.

Страхолісся відоме з 1695 року.

В роки Великої Вітчизняної війни в районі села діяв партизанський загін ім. Чапаєва. За мужність, виявлену в боротьбі з німецько-фашистськими загарбниками, 76 жителів нагороджено орденами й медалями СРСР.

Біля Страхолісся виявлено залишки поселень доби неоліту, бронзи та раннього заліза.

ТЕРЕМЦІ́ — село, центр сільської Ради, розташоване в межиріччі Дніпра і Прип'яті за 23 км від районного центру. Населення — 463 чоловіка.

Тут розташована бригада колгоспу «Здобуток Жовтня», центральна садиба якого знаходиться в селі Ладижичах.

У Теремцях — початкова школа, клуб, бібліотека.

Під час Великої Вітчизняної війни гітлерівці повністю спалили село, а багатьох жителів розстріляли за участь у партизанському русі. 73 учасники війни нагороджені орденами й медалями СРСР.

ТЕ́РЕХІВ (стара назва — Терехи) — село, центр сільської Ради, розташоване за 22 км від районного центру. Населення — 433 чоловіка. Сільській Раді підпорядкований населений пункт Андріївка.

У Терехові розміщена бригада колгоспу ім. Мічуріна, центральна садиба якого — в селі Дитятках.

У селі є восьмирічна школа, клуб, бібліотека.

За мужність і відвагу, виявлені в боротьбі з німецько-фашистськими загарбниками в роки Великої Вітчизняної війни, 68 жителів відзначено урядовими нагородами. Житель села О. О. Нечипоренко в період оборони Одеси здійснив подвиг, за що нагороджений орденом Леніна. Його ім'ям названо одну з вулиць міста-героя.

ТОВСТИ́Й ЛІС — село, центр сільської Ради, розташоване за 42 км від районного центру і за 7 км від однойменної залізничної станції. Населення — 880 чоловік. Сільській Раді підпорядковані населені пункти Буда і Красне.

На території села — центральна садиба колгоспу ім. Леніна, який має 2,9 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1,7 тис. га орної землі.

Працюють середня школа, клуб, бібліотека, пологовий будинок.

В історичних документах село вперше згадується 1447 року.

Партійний і комсомольський осередки створено 1922 року.

120 жителів — учасників Великої Вітчизняної війни — нагороджено орденами й медалями СРСР.

ЧАПА́ЄВКА (до 1928 р.— Хоромне, у 1928—1937 рр.— Затонське) — село, центр сільської Ради, розташоване за 26 км від районного центру і за 7 км від залізничної станції Посудове. Населення — 644 чоловіка. Сільській Раді підпорядковані населені пункти Городчан і Коцюбинське.

Колгосп «Червоне Полісся» має 1,8 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1 тис. га орної землі.

У селі є восьмирічна школа, клуб, бібліотека.

У 1921 році створено комсомольський, а наступного року — партійний осередки.

В роки Великої Вітчизняної війни багато жителів брало участь у партизанському русі. 166 учасників війни нагороджено орденами й медалями СРСР.

ЧЕРЕВА́Ч — село, центр сільської Ради, розташоване на лівому березі річки Уж, за 9 км від районного центру. Населення — 630 чоловік. Сільській Раді підпорядковані населені пункти Рудня-Вересня і Ямпіль.

У Черевачі розміщена центральна садиба колгоспу «Зоря», за яким закріплено 2,2 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1 тис. га орної землі.

У селі є восьмирічна школа, клуб, бібліотека.

Ще 1923 року в селі засновано сільськогосподарську артіль.

За мужність, виявлену в боях з німецько-фашистськими загарбниками, 186 жителів відзначено урядовими нагородами.

На території Черевача виявлено залишки поселення доби неоліту.

ЧИСТОГА́ЛІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 22 км від районного центру і за 5 км від залізничної станції Янів. Населення — 986 чоловік.

В селі — відділок племрадгоспу «Комсомолець Полісся».

Працюють восьмирічна школа, клуб, бібліотека.

26 жителів — учасників Великої Вітчизняної війни — нагороджено орденами й медалями СРСР.

ЯГОТИНСЬКИЙ РАЙОН

ЯГОТИ́Н

Яготин — місто районного підпорядкування, однойменна залізнична станція. Розташований на лівому березі річки Супою та вздовж автомагістралі Київ—Харків. Відстань до Києва 104 км. Населення — 18 100 чоловік.

Яготин — центр однойменного району, площа якого 1362 кв. км, населення 71 300 чоловік. В районі одна міська, одна селищна та 29 сільських Рад, яким підпорядковано 87 населених пунктів. З корисних копалин є поклади торфу, глини. Тут розташовані 25 колгоспів, 6 радгоспів, одна птахофабрика та дослідна станція. Орної землі — 94 431 тис. га. В колгоспах та радгоспах району вирощують зернові культури, буряки, овочі. Важливе місце в господарстві належить також тваринництву. Промислових підприємств — 9. Тут діють 52 школи, 16 будинків культури, 33 клуби, 96 бібліотек.

Виникнення Яготина припадає на той час, коли козаки й селяни, рятуючись від панської неволі, переселялися на Лівобережну Україну і вже в 1552 році заснували села й хутори в степу між річками Супоєм та Іржавцем[1]. У цій багатій на дичину і рибу місцевості вони знаходили також природний захист від татар.

Яготинці були свідками перших великих битв українського народу з польсько-шляхетськими військами. У травні 1596 року через Яготин на Лубни відступало козацько-селянське військо під проводом С. Наливайка.

На початку XVII ст. Яготин, що був тоді містечком, входив до складу Переяславського староства Київського воєводства Речі Посполитої, його жителі неохоче корилися владі. Королівські урядовці відзначали, що з 100 тутешніх дворищ 50 було козацьких, «непослушних». Влада польських феодалів над закріпаченими селянами не обмежувалася ніяким законом. «Послушні» ж міщани податків не сплачували, а лише відбували військову повинність[2]. 1620 року король Сигізмунд III віддав

---

[1] Записки Полтавського інституту народної освіти, т. 4. Полтава, 1927, стор. 212.
[2] Архив Юго-Западной России, ч. 7, т. 1, стор. 284, 312.

Яготин у довічне володіння волинському воєводі Я. Заславському. В 30-х роках цього ж століття містечко належало князеві Я. Острозькому. Керівник селянсько-козацького повстання Я. Острянин в одному з своїх універсалів згадував яготинців як таких, що зазнавали «утисків і розорень нестерпних» від панів[1].

З початком визвольної війни 1648—1654 рр. в економічному й політичному становищі Яготина відбулися помітні зміни. Привілеї польських феодалів було скасовано. Яготин став сотенним містом Переяславського козацького полку. Населення щиро вітало російських послів Г. Неронова і Г. Богданова, які 3 листопада 1649 року проїздили через Яготин, направляючись в Чигирин до Б. Хмельницького. В січні 1654 року яготинці одностайно схвалили рішення Переяславської ради про возз'єднання України з Росією.

Звільнення від влади польських панів і королівської адміністрації сприяло дальшому розвиткові Яготина. Вже у другій половині XVII та першій половині XVIII ст. він був значним містом Лівобережної України з населенням 5 тис. осіб. У 1723 році царські урядовці провели ревізію (перепис) козаків і посполитих містечка. Як свідчать її акти, Яготин був тоді центром козацької сотні, що складалася з 24 сіл. В місті жили міщани, козаки і посполиті. З 59 селянських дворів 22 не мали землі, 15 — коней. Процес майнового розшарування відбувався і серед козаків. З 93 козацьких дворів 28 не мали землі, 34 — коней, 5 дворів було нововписаних[2]. Генеральне слідство маєтностей і Переяславського полку (1729—1731 рр.), складене гетьманськими урядовцями, кваліфікувало Яготин як місто «здавна вільне», що «до диспозиції гетьманської належить і під віданням сотенним залишається»[3].

А тим часом козацька старшина, спираючись на гетьманський і царський уряди, захоплювала все нові й нові землі. Так, у першій половині XVIII ст. хуторами у степу «от веку вольному» навколо Яготина заволоділи козацькі старшини І. Сулима, П. Горленко, Г. Іваненко та інші[4], а в 1757 році імператриця Єлизавета Петрівна подарувала Яготин з навколишніми селами графу К. Г. Розумовському (1728—1803 рр.), генерал-фельдмаршалу, останньому гетьману України (1750—1764 рр.). Яготин з подарованими і купленими гетьманом селами ввійшов до складу 8-го (із 9-ти) округу маєтків К. Г. Розумовського[5]. Селяни відбували дводенну панщину та інші повинності, зокрема підводну. Так, за наказом власника кріпаки за кілька днів розібрали й перевезли на трьох тисячах возів до Яготина його київський палац. Цим самим Розумовський уник тимчасового розташування в своєму палаці військ, які йшли на війну з Туреччиною[6]. 1761 року було закладено велику шовковичну плантацію. Руками графських підданих для водяного млина на річці Супої спорудили величезну греблю, яка вражала сучасників своїми розмірами. На ринковому майдані Розумовський наказав збудувати кам'яну церкву (1800 рік) витонченої архітектури.

Було споруджено й ряд промислових підприємств. Німець Штром заснував у 1805 році панчішну фабрику на місцевій сировині, де діти яготинських кріпаків на двох верстатах виготовляли рукавиці, повстяні і шовкові панчохи.

За даними 1846 року, більшість яготинців — близько 600 осіб — була кріпаками і лише 225 належали до козаків[7]. На кріпосній суконній мануфактурі 230 робітників виготовляли за рік до 3500 аршин тонкого й грубого «солдатського» сукна. Вартість виробленої продукції досягала 60 тис. крб. Готове сукно продавалося на роменських, харківських та інших ярмарках України.

---

[1] С. Величко. Летопись событий в Юго-Западной России в XVII в., т. 4, стор. 136.
[2] Записки Полтавського інституту народної освіти, т. 4, стор. 217, 218, 221.
[3] Генеральное следствие о маетностях Переяславского полка (1729—1731 гг.), стор. 19.
[4] Мотыженский архив. Акты Переяславского полка XVII—XVIII в. К., 1890, стор. 40—42, 130, 182.
[5] Н. Арандаренко. Записки о Полтавской губернии, ч. 3, стор. 219, 220.
[6] Журн. «Киевская старина», 1884, № 8, стор. 622.
[7] Н. Арандаренко. Записки о Полтавской губернии, ч. 3, стор. 233, 234.

В наступні роки за планом архітектора Менеласа збудовано розкішний палац з павільйонами. Запрошений з Франції садівник Пельц спланував англійський парк, теплиці, оранжереї з заморськими рослинами, виноградник, побудував погреби для зберігання вина. Все це було разючим контрастом до тих умов, у яких жили селяни.

Лікар графа Розумовського німець Отто фон Гун у своїх спогадах розповідав про скрутне матеріальне становище кріпаків, убогість плетених з лози і обмазаних глиною хат, з малесенькими напівпрозорими віконцями[1]. Пан та управителі маєтком за найменшу провину жорстоко карали селян. Біля в'їзду у маєток стояла башта, в якій сікли кріпаків. Там постійно на них чатували дубовий ослін та різки.

У 1820 році Яготинський маєток з 1322 душами селян-кріпаків перейшов до князя М. Г. Рєпніна-Волконського як посаг за дружиною — В. О. Розумовською. М. Г. Рєпнін — був високоосвіченою людиною передових на той час поглядів і обіймав високі посади. За свої погляди, а також за зв'язки з братом-декабристом С. Г. Волконським М. Г. Рєпнін після 1825 р. потрапив в опалу. Освіченою і благородною людиною була і дочка Рєпніна — Варвара Миколаївна. Її глибоко цікавила історія та культура рідного краю. Всі Рєпніни прихильно ставилися до творчості Т. Г. Шевченка, цінували його художню майстерність. Все це й створило сприятливий грунт для перебування у них Великого Кобзаря.

Т. Г. Шевченко приїздив до Яготина у супроводі колишнього декабриста О. В. Капніста, який познайомив поета з Рєпніними, а також кілька разів сам. У липні 1843 року він відвідав Яготин двічі, а з жовтня 1843 року по січень 1844 року жив у флігелі князівського палацу, стіни якого прикрасив власними малюнками, користувався бібліотекою Рєпніних, малював портрети та краєвиди, писав твори[2].

В. М. Рєпніна допомагала поетові, переписуючи його рукописи, перекладаючи іноземну літературу. У Рєпніних Шевченко читав свої твори «Слепая», «Катерина», там він зустрічав чимало прихильників свого таланту, людей передових поглядів, освічених і обдарованих. Це — сестри Г. І. та О. І. Псьол — художниця й поетеса, Р. Р. Штрандман, журналіст за професією, пізніше член антикріпосницького гуртка петрашевців, лікар М. Фішер та ін. Цікавою була дружба Т. Г. Шевченка з маляром і дяком Н. Філянським. Поет часто бував у родині Філянських. За склянкою чаю друзі вели задушевні розмови, а потім виходили на вигін над річкою Іржавцем і разом з кріпаками співали народних пісень.

Перебування Т. Г. Шевченка в Яготині позитивно вплинуло на розвиток творчості поета. Тут Великий Кобзар записав народну пісню «Соколе мій, чоловіче», написав поему «Тризна», яку присвятив В. М. Рєпніній. З мистецьких творів Т. Г. Шевченка, виконаних у Яготині, відомі дві копії портрета М. Г. Рєпніна, груповий портрет дітей князя, а також автопортрет, подарований В. М. Рєпніній. Часто зупинявся поет в Яготині і під час своєї подорожі по Україні в 1845 році, яка закінчилася його арештом і засланням.

«Всі дні мого перебування колись в Яготині є й будуть для мене низкою чудових спогадів»,— писав Т. Г. Шевченко з далекого заслання до В. М. Рєпніної у березні 1850 року[3]. В роки тяжких для поета випробувань яготинські друзі не забули його. В. М. Рєпніна, сестри Псьол підтримували поета морально, писали йому листи, надсилали книги. Щирий друг поета В. М. Рєпніна клопотала про полегшення долі Шевченка, зверталася навіть до шефа жандармів графа Орлова.

Одержавши волю й подорожуючи в 1859 році Полтавщиною і Київщиною, Т. Г. Шевченко прибув у Яготин і зупинився в Н. Філянського. Багато часу він проводив серед простих людей, селян-кріпаків.

Про стан освіти в Яготині у XVIII — першій половині XIX ст. відомостей збереглося мало. За даними 1838 року, школи в Яготині не було, парафіяльне училище

---

[1] Отто фон Гун. Поверхностные замечания по дороге от Москвы в Малую Россию, в осени 1805 года, ч. 2. М., 1806, стор. 47—49, 51, 54, 55.

[2] «Український історичний журнал», 1964, № 1, стор. 103, 104.

[3] Т. Шевченко. Повне зібрання творів, т. 6, стор. 64.

знаходилося в Жоравці, а повітове — у Пирятині. На стан освіти яготинців аж ніяк не вплинуло те, що граф К. Г. Розумовський був президентом імператорської Академії наук, а його син Олексій — міністром народної освіти (1811—1816 рр.). Недоступною для селян була багата панська бібліотека. Уже згадуваний Отто фон Гун писав і про нестачу медичної допомоги в Яготині[1]. Становище істотно не змінилося і в наступні роки.

Під час реформи 1861 року 846 селянам Яготина наділено 1445 десятин землі, за що вони сплачували щорічно 2550 карбованців[2].

У пореформений період в містечку зростає торгівля і він стає одним із значних міст Пирятинського повіту, «багатолюдним і торговельним містечком»[3]. У 1900 році у ньому збиралося 6 ярмарків на рік.

Пристосовуючись до нових умов, все більше капіталізували своє господарство поміщики Рєпніни. У 60—70-х роках в їхньому маєтку діяла фабрика льняного прядива. Продукція збувалася як на місцевому ринку, так і за кордоном. В економії була введена восьми- та дванадцятипільна сівозміна. На кінному заводі розводилися напівпородисті англійські коні; на тваринницьких фермах — велика рогата худоба, каракулеві вівці, свині; на озерах і ставках — тисячі гусей і качок.

Збагачувалася і сільська буржуазія. У 1901 року заможний селянин І. Малинка збудував у передмісті Яготина селі Лісняках парову маслобійню, а через три роки — другу. На нього працювали 10 робітників. У 1905 році в Яготині споруджено вальцовий паровий млин, де трудилося 12 робітників. У 1908—1910 рр. в містечку працювали також завод штучних мінеральних вод, друкарня, слюсарна майстерня. В 1910—1911 рр. акціонерне товариство збудувало цукрово-рафінадний завод. У сезон цукроваріння 1913/1914 на ньому працювали 21 постійний і 360 сезонних робітників, було перероблено 3800 берковців буряків[4].

Значною подією в житті містечка було введення в дію залізниці. Вона зв'язала Яготин з Києвом і Харковом.

За переписом 1900 року, в Яготині налічувалося вже 478 дворів і 2832 жителі; переважали тут селяни й козаки. З 7448 десятин землі козакам і селянам належало менше половини — близько 2962 десятин, а решта — купцям та поміщикам[5]. На 1910 рік число господарств у Яготині зросло до 785, а разом з передмістям с. Лісняками їх було 1297. З них 230 господарств мали земельні наділи, менші за 1 десятину, 169 господарств користувалися наділами в 1—2 десятини. 461 господарство не мало коней і худоби, 175 господарств мало лише по одному коню. Тому головним засобом існування власників 131 господарства було наймитування. На заробітки до панських економій та куркулів йшли члени найбідніших родин. Найзаможніших куркульських господарств налічувалося 19. Використовуючи найману працю, вони обробляли по 25—50 десятин землі, застосовували найновіші сільськогосподарські машини й реманент[6]. В бідняцьких господарствах переважала трипільна система рільництва, реманент залишався дідівським. З ремесел в Яготині було поширено лише бондарство[7].

Класові суперечності в містечку гостро проявилися напередодні і під час революції 1905—1907 рр. Восени 1904 року серед запасних солдатів в Яготині почалися заворушення. Побоюючись ускладнень, полтавський генерал-губернатор тримав на станції Яготин військову команду. 21 листопада 1905 року 500—600 селян з містечка та навколишніх сіл, очолені яготинцем А. А. Василенком, напали на Рокитянську економію В. Рєпніна. Вони забрали поміщицьке майно, реманент, худобу, близько

[1] Отто фон Гун. Поверхностные замечания по дороге от Москвы в Малую Россию, ч. 2, стор. 47—49.

[2] Список населенных мест Полтавской губернии за 1900 год, стор. 901.

[3] А. В. Богданович. Сборник сведений о Полтавской губернии, стор. 114.

[4] Київський облдержархів, ф. Р-401, оп. 1, спр. 381, арк. 2.

[5] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 260, оп. 1, спр. 79-в, арк. 1—19.

[6] Третья подворно-хозяйственная земская перепись в Полтавской губернии 1910 года. Пирятинский уезд. Полтава, 1913, стор. 130—133, 142—145.

[7] Кустари и ремесленники Полтавской губернии, стор. 92, 93.

Перший голова ревкому З. П. Тимченко серед молоді, що вступає до комсомолу. Яготин. 1969 р.

5 тис. пудів зерна, знищили конторський архів, вивели з ладу паровий млин, локомобіль[1]. 26 листопада 300 селян здійснили напад на маєток поміщика Худолія. Незабаром до Яготина прибув каральний загін царських військ. 20 активних учасників селянського руху потрапили за тюремні грати. Проте в Яготині ще довгий час було неспокійно.

В другій половині XIX ст. відбулися і деякі зрушення в медичному обслуговуванні та освіті населення містечка. Було засновано лікарську дільницю, в якій працювали лікар і 4 фельдшери. Обслуговувала вона Яготинську, Журавську і частину Черняхівської волості. В 1864 році з 1929 жителів Яготина відвідували школу лише 25[2]. 1902 року в містечку вже працювали дві церковнопарафіяльні і земська школи та міністерське двокласне училище, відкрите у 1882 році. У 1902 році в ньому навчалося 183 хлопчики і 3 дівчинки, але закінчили навчання лише 15 хлопчиків[3].

Коли прийшла звістка про перемогу Лютневої буржуазно-демократичної революції у Петрограді і повалення царя, робітники цукроварні, солдати місцевого гарнізону й селяни влаштували маніфестацію. Було обрано Раду робітничих і солдатських депутатів, в якій переважали представники дрібнобуржуазних партій. У червні 1917 року при Яготинській Раді утворилася фракція більшовиків (А. С. Кошовий, П. О. Литун, З. І. Колчинський), що з перших кроків діяльності показала себе послідовною захисницею інтересів трудящих.

Після перемоги Жовтневого збройного повстання під впливом ленінського Декрету про землю, постанов 1-го Всеукраїнського з'їзду Рад в Яготині посилились виступи проти поміщиків і місцевих органів Центральної ради. 2 січня 1918 року селяни вигнали управителів з економій цукроварні і розібрали економічне майно, хліб, гроші[4].

В середині лютого 1918 року українські радянські війська розгромили військовий гарнізон Центральної ради і визволили Яготин[5]. Чехословацька дивізія яка тут дислокувалася, оголосила нейтралітет. Згодом чимало її бійців влилося до складу інтернаціональних частин Червоної Армії. У Яготині було встановлено Радянську владу. Революційний комітет очолив З. П. Тимченко. Але діяльність ревкому тривала недовго. Вже 12 березня 1918 року в районі залізничної станції розгорнулися запеклі бої з німецькими військами та загонами гайдамаків Центральної ради[6]. Радянські війська, що складалися з робітників-червоногвардійців та чехословацьких інтернаціоналістів, чинили героїчний опір. Станція не раз переходила з рук у руки. Але 16 березня після 10-годинного бою з переважаючими силами ворога радянські війська змушені були відступити. Разом з окупантами до Яготина повер-

---

[1] Революція 1905—1907 рр. на Україні. Збірник документів і матеріалів. К., 1949, стор. 286, 287.

[2] Київський облдержархів, ф. Р-401, оп. 1, спр. 381, арк. 2.

[3] Памятная книжка Киевского учебного округа на 1902 год, ч. 5, Полтавская губерния. К., 1902, стор. 99.

[4] М. А. Рубач. Очерки по истории революционного преобразования аграрных отношений на Украине в период проведения Октябрьской революции. К., 1957, стор. 250.

[5] І. Дубинський, Г. Шевчук. Червоне козацтво, стор. 22.

[6] Гражданская война на Украине, т. 1, кн. 1, стор. 51, 60, 61.

нулися поміщики. Щоб прибрати до своїх рук хліб, командування німецької дивізії наказало селянам 18 липня 1918 року негайно зібрати врожай.

У листопаді 1918 року німецькі й гетьманські війська залишили місто. Згодом його зайняли загони петлюрівської Директорії. Вони намагалися затримати наступ 1-ї Української радянської дивізії, яка з боями просувалася на Київ. На початку лютого 1919 року в напрямку на Яготин наступав 9-й радянський український полк. Його бійці — робітники підприємств Донбасу й Харкова, погано одягнені й роззуті,— виявили надзвичайну волю до перемоги. Не витримавши натиску, ворог підірвав міст і ранком 5 лютого панічно втік. Населення Яготина радісно зустріло радянські війська. Відновив роботу революційний комітет.

Ревком і волосний партійний осередок, який тоді складався з 4 комуністів і 22 співчуваючих[1], здійснювали продовольчу і земельну політику Радянської влади. Націоналізовано було цукроварню і земельні угіддя площею 17 406 десятин, розпочато облік майна. Навесні та влітку 1919 року, коли почався наступ денікінців, комуністам доводилося вести й мобілізаційну роботу. 21—22 травня вони зібрали мітинг робітників заводу і економій. Робітники заявляли про свою рішучість боротися з білогвардійцями і одночасно закликали селян вступати до лав Червоної Армії[2].

Яготинцям довелося пережити важкі місяці денікінської окупації, від якої їх визволили 7 грудня 1919 року бійці 2-ї Таращанської бригади. Відновлено було ревком. Ревкомівці Грищенко, Литвиненко, Савченко, Шамро та партійний осередок, який нараховував 12 комуністів, повели боротьбу проти куркулів, які захопили землю й реманент економій, цукроварні, тероризували робітників.

У боротьбі з куркульським бандитизмом комуністи й ревком спиралися на робітників, незаможне селянство, трудящу молодь, пробуджували їхню свідомість, закликали до активного радянського будівництва. В цьому їм допомагали армійські комуністи 28-ї стрілецької дивізії 12-ї армії, частини якої дислокувалися в містечку. Вони провели мітинг робітників цукроварні з доповіддю «Що таке Радянська влада?», а 21 лютого 1920 року в Яготині відбулася безпартійна конференція, на якій виступив представник командування групи військ Лівобережної України. Конференція вітала червоні війська Південного фронту з визволенням України від навали Денікіна.

У травні 1920 року яготинські незаможники об'єдналися в КНС, а в червні того ж року було створено комсомольську організацію. Вона налічувала 28 чоловік[3]. Було проведено розподіл колишньої поміщицької і надлишків куркульської землі між незаможним селянством, а 1500 десятин орної землі закріплені за цукроварнею, націоналізовано паровий вальцьовий млин та інші підприємства. Здійснюючи ці невідкладні заходи, ревком і партійна організація підготували також вибори до Ради.

У 1921 році в Яготині проживало 6573 жителі. З 1923 року містечко стало районним центром Прилуцького округу Полтавської губернії. Під час громадянської війни райпартком і виконком Яготинської Ради докладали багато зусиль до якнайшвидшої відбудови сільського господарства й промисловості, піднесення добробуту й культури населення.

Основним промисловим підприємством містечка тоді був цукровий завод. Від його успішної роботи у значній мірі залежав розвиток сільського господарства навколишніх сіл і добробут селянства. Але з 1919 року завод не працював через відсутність палива. Робітники відчували матеріальні труднощі. Незважаючи на це, вони з свого мізерного заробітку виділяли кошти, щоб допомогти голодуючим Поволжя.

У липні 1922 року на заводі створено партійний осередок; секретарем обрали І. В. Пригунова. В січні наступного року було організовано осередок комсомолу. Партосередок і заводський комітет при сприянні виконкому Ради й комнезаму приділили велику увагу відбудові підприємства, зміцненню зв'язків з селянством, провели землевпорядні роботи. Частину земельного фонду заводу передали селянству.

[1] АІІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 9, спр. 186, арк. 34.
[2] Там же, оп. 4, спр. 151, арк. 10.
[3] Образование и деятельность комсомола Украины в годы гражданской войны, стор. 457.

З Фарбованських і Баришівських торфорозробок почало надходити паливо. Восени 1923 року підприємство відновило роботу. 55 чоловік постійних і 669 чоловік сезонних робітників працювали в три зміни. Вони переробляли за добу 3726 берковців буряків.

Докорінні зміни в розвитку Яготина пов'язані з соціалістичною перебудовою дрібного селянського господарства. Першу сільськогосподарську артіль засновано 1 лютого 1922 року в селі Лісняках[1], яке нині входить до складу Яготина. Її утворили 13 селян незаможників. Артіль тоді мала 2 плуги, 5 борін і 3 віялки. Особливо посилився кооперативний рух після XV з'їзду ВКП(б) і X з'їзду КП(б)У. У 1927—1928 рр. в містечку було вже два ТСОЗи.

Успішний розвиток ТСОЗів та їх виробничі досягнення переконували яготинців у перевазі колективного господарювання над одноосібним. Тому в 1929 році основна маса селян містечка і навколишніх сіл вступила у колгоспи. Цьому рухові намагалися перешкодити місцеві глитаї. Вони вбили колгоспного активіста П. К. Векленка, спалили хати зачинателів колгоспного руху в Яготині голови колгоспу ім. Ілліча М. С. Човпеня і колгоспника О. Малинки. Але трудяще селянство не злякалося терору і зламало ворожий опір. У 1934 році селяни Яготина і Лісняків об'єднувалися в 9 колгоспах.

Працювали також рибгосп, бурякорадгосп при цукрозаводі. Сільгоспартілі забезпечувала технікою Яготинська МТС, створена у 1930 році. Весною 1931 року вона одержала 29 тракторів, кілька автомашин. У 1935 році в МТС було вже 108 тракторів, 28 автомашин, 69 молотарок, 36 локомобілів, 25 двигунів[2].

У 1934—1935 рр. колгоспи зміцніли, добилися сталих врожаїв зернових і технічних культур, зокрема буряків. Колгоспниці М. Москалець, П. Наровило, Д. Федина, У. Лавренко вирощували по 280—300 цнт, а О. Карпій — по 500 і більше цнт буряків з га. Чимало передовиків виховав і колектив робітників МТС. Трактористи кращої бригади М. Думана у 1935 році виорали по 917 га на трактор, заощадивши по 4 кг пального на кожному гектарі[3].

Певних успіхів в ці роки було досягнуто й на цукровому комбінаті. За добу він переробляв уже 12 тис. цнт буряків. Стали до ладу електростанція, молокозавод, елеватор.

За роки Радянської влади яготинські трудівники досягли немалих успіхів у піднесенні добробуту, охороні здоров'я, освіті й культурі. В 1924 році відкрилася лікарня. Населення набуло можливості лікуватися у досвідчених лікарів, пізніше вже працювали поліклініка, амбулаторія, дві аптеки.

Багато уваги приділялося розвиткові освіти. 1920 року при цукрозаводі було організовано початкову школу і школу лікнепу. З 1923 року при заводі діяла семирічка, в якій навчалося 200 учнів. На кінець відбудовного періоду тут працювали вже дві неповні середні, а також початкова школа. Неписьменність серед робітників заводу на той час вже ліквідували, слухачами школи лікнепу були лише селяни.

Напередодні Великої Вітчизняної війни 1941—1945 рр. в Яготині налічувалося вже три середніх і одна семирічна школи, а також робітфак Київського сільськогосподарського інституту. Вчилися всі діти шкільного віку. У 1936 році відбувся перший випуск десятикласників.

Завдяки зусиллям партійної і комсомольської організацій, органів Радянської влади відбулися зміни і в культурному житті яготинців. У 1920 році робітники організували при заводі драмгурток, а з кінця 1921 року — клуб, в якому демонструвалися кінокартини, працювали бібліотека та гуртки: політосвіти, драматичний, хоровий, художній, спортивний і військовий. В 30-х роках центром культурно-масової роботи став районний будинок культури, крім того, працювали два клуби, дві бібліотеки та хати-читальні.

---

[1] Історія колективізації сільського господарства Української РСР, т. 1, стор. 285, 286.

[2] Газ. «За більшовицькі темпи» (Яготин), 7 листопада 1935 р.

[3] Газ. «За більшовицькі темпи», 8 березня і 18 липня 1936 р.

Коли над Вітчизною нависла загроза німецько-фашистського поневолення, доросле чоловіче населення пішло на фронт. Старі, жінки, підлітки збирали й відправляли в глиб країни врожай, евакуювали заводське обладнання, майно МТС і колгоспів. У приміщенні Яготинської середньої школи № 1 влітку 1941 року був розташований військовий госпіталь.

Захопивши 15 вересня 1941 року Яготин, фашистські окупанти встановили режим лютого терору й насильства. У міському парку вони розстріляли голову райвиконкому Г. І. Кузьменка, народного суддю І. Я. Хруща та інших товаришів, залишених для підпільної роботи[1]. Гітлерівці зруйнували корпуси цукрозаводу, електростанції, держмлина, МТС, молокозаводу, елеватора, а також приміщення райради, шкіл, чимало житлових будинків. Окупанти жорстоко придушували найменший опір населення, але терор окупантів не зламав волі яготинців до боротьби. Жінка-патріотка Г. О. Царик-Беркович провадила антифашистську агітацію серед населення. М. А. Яворська переховувала й лікувала радянських бійців, М. М. Бойко виготовляв одяг для народних месників, Г. Г. Бакуменко (Сіренко) була зв'язківцем загону ім. Щорса. Чимало яготинців громили ворога у партизанських загонах. У загоні ім. Чапаєва, який діяв на Переяславщині, билися М. А. Грім і Г. С. Спижовий, 14 яготинців були в партизанському з'єднанні «За Батьківщину» на Чернігівщині, серед них командир роти А. С. Коба, нагороджений орденом Червоного Прапора, командир відділення В. Ф. Куценко, партизани І. М. Ус, І. І. Радченко та інші.

У серпні 1943 року група партизанів загону ім. Щорса здійснила сміливий напад на Яготин, знищила поліцейські пости, перерізала лінію зв'язку, пошкодила міст на річці Супої. Захопивши в окупантів медикаменти й продовольство, партизани повернулися на свою базу. Разом з ними пішла група робітників цукрового заводу.

Одночасно сотні яготинців билися з ворогом на фронтах, з них 1375 чоловік удостоєні бойових нагород. Уродженець Яготина льотчик А. І. Гирич здійснив 479 бойових вильотів, особисто збив 15 літаків ворога, виявив високу мужність і геройство, за що йому присвоєно звання Героя Радянського Союзу[2]. Нині генерал-майор А. І. Гирич продовжує службу в Радянській Армії.

Вранці 21 вересня 1943 року війська 40-ї армії Воронезького фронту визволили Яготин від окупантів. Були відновлені партійні й радянські організації, які мобілізували населення на допомогу фронту, ліквідацію наслідків окупації і відбудову зруйнованого господарства. Розгорнувся патріотичний рух за допомогу Червоній Армії. В лютому 1945 року лише трудівники колгоспу ім. XVII партз'їзду зібрали на будівництво бойових літаків 14 052 крб., учні шкіл — 3000 крб., а кожен учитель відрахував 20 проц. із своєї зарплати. Трудящі Яготина брали активну участь і в збиранні коштів на будівництво танкової колони «Визволена Полтавщина». Місцеві жителі-патріоти М. Н. Іванов та І. А. Малинка віддали у фонд будівництва всі свої трудові заощадження, за що одержали подяку Верховного Головнокомандуючого[3].

Робітники й селяни допомагали армії продовольством, дбали про сім'ї фронтовиків. Лише працівники Яготинського бурякорадгоспу здали у фонд допомоги Червоній армії понад 35 тис. пудів хліба. Робітники цукрового заводу відрахували на користь сімей фронтовиків свій одноденний заробіток. В ході відбудовних робіт широко розгорнулося соціалістичне змагання. Робітники показували зразки високопродуктивної праці. Так, електрик Т. Шевченко виконував виробниче завдання на 218 проц., токар М. Ролик — на 204 проц., слюсар І. Самокиша — на 200 проц. Бригада будівельників В. Сергієнка в стислі строки виготовила крокви для головного корпусу заводу, а бригада монтажників І. Рея склала головну машину за 20 днів, замість 3 місяців за планом[4]. Восени 1944 року піднятий з руїн цукровий завод

[1] Київський облпартархів, ф. 5, оп. 28, спр. 348, арк. 19.
[2] Боевые звезды киевлян, стор. 71.
[3] Газ. «Радянське слово» (Яготин), 22 листопада 1944 р., 11 лютого 1945 р.
[4] Газ. «Радянське слово», 13 квітня, 1 травня, 2 липня 1944 р.

Бригадир Яготинської птахофабрики, депутат Верховної Ради УРСР, Герой Соціалістичної Праці Т. П. Пащенко. 1969 р.

ім. Ілліча почав давати продукцію. Не шкодуючи сил, працювали яготинці і на відбудові МТС, електростанції, держмлина, молокозаводу та інших підприємств.

Чимало труднощів довелося перебороти, відроджуючи сільське господарство. У 1943—1944 рр. на території Яготина було відновлено 9 колгоспів і радгосп. Їх обслуговувала Яготинська МТС. Але через нестачу тяглової сили, фуражу, добрив господарства ще відчували великі труднощі. Буряки викопували лопатами, вивозили на возах, запряжених коровами. У 1945 році врожай зернових не перевищував 7 цнт з га, а надої молока — 940 кг на корову.

У 1950 році на базі колгоспів південної частини Яготина було створено об'єднаний колгосп ім. Ілліча, який 1960 року злився з радгоспом цукрокомбінату ім. Ілліча. Чотири інші колгоспи і рибгосп утворили в 1950 році господарство ім. Сталіна. З 1949 року в Яготині працює інкубаторна станція.

Самовіддана праця колгоспників, об'єднання колгоспів, а також допомога з боку держави позитивно вплинули на розвиток сільськогосподарського виробництва. В 1957 році на базі колгоспу ім. Сталіна засновано радгосп «Яготинський», з 1964 року дістав назву «Яготинська птахофабрика».

Яготинський бурякокомбінат в 1970 році мав 7404 га землі, в т. ч. 5986 га орної. Тут працюють 965 робітників і службовців. Основний напрямок його господарства — вирощування зернових культур та коренів маточних цукрових буряків на насіння. Розвинуто також м'ясо-молочне тваринництво. У 1969 році в радгоспі було 3210 голів великої рогатої худоби, 1910 свиней, 12 300 курей. На відгодівельному пункті використовують відходи цукрового виробництва — жом і мелясу. Майже всі трудомісткі роботи тут механізовано. Прибуток господарства у 1968 році становив близько 118,3 тис. карбованців.

Вже на початку 60-х років працівники Яготинського радгоспу досягнули високих виробничих показників. Так, у 1962 році на кожні 100 га сільськогосподарських угідь було вироблено по 359,5 цнт м'яса у забійній вазі, зібрано по 31 цнт зернових культур, у т. ч. озимої пшениці по 21,1 цнт, кукурудзи — 64,7 центнера.

Яготинську птахофабрику, як переможця у переджовтневому змаганні 1962 року, було занесено на обласну Дошку пошани. З 1966 року колектив птахофабрики є постійним учасником Виставки досягнень народного господарства СРСР. В 1968 році працівники фабрики виростили півтора мільйона качок, здали державі 30 тис. цнт качиного м'яса.

За останні роки значно зріс рівень механізації виробничих процесів. У 1970 році у господарстві було 108 автомашин, 88 тракторів, 27 комбайнів. Інкубатори, цехи обробки продукції, холодильні установки обладнано новітньою технікою. Чистий прибуток господарства за 1970 рік становив 1940 тис. карбованців. На птахофабриці працює делегат XXIV з'їзду КПРС депутат Верховної Ради УРСР Герой Соціалістичної Праці Т. П. Пащенко. Вона очолює бригаду, яка обслуговує маточне поголів'я качок. 1971 року Т. П. Пащенко і директора птахофабрики І. К. Степанченка нагороджено орденом Леніна, доярку Г. І. Битюк і головного зоотехніка Д. О. Кравченка — орденом Жовтневої Революції.

Партійна організація птахофабрики спрямовує свою діяльність і на підвищення ідейного рівня робітників. Тут організовано Ленінську народну школу та групу політінформаторів, до якої залучені переважно комуністи з вищою освітою.

В економіці Яготина провідне місце належить цукровому заводу ім. Ілліча та експериментальному заводу Всесоюзного науково-дослідного інституту цукрової

промисловості. За роки семирічки завод ім. Ілліча значно реконструйовано, обладнано новою апаратурою та устаткуванням. Багато трудомістких робіт механізовано й автоматизовано. Завдяки цьому потужність підприємства з року в рік зростає. У 1961 році завод переробляв за добу 18—20 тис. цнт сировини, а в 1969 році — 25 тис. цнт. 1969 року цукрозавод ім. Ілліча було підпорядковано Міністерству харчової промисловості СРСР, а радгосп ім. Ілліча виділився у самостійне господарство — Яготинський бурякокомбінат. З вересня 1967 року підприємство перейшло на нову систему планування та економічного стимулювання промислового виробництва. Цій події передувала велика робота комуністів, спрямована на підготовку колективу заводу до праці в нових умовах. Так, для інженерів і техніків створили економічну школу. Значно поліпшилася трудова дисципліна, зріс інтерес робітників до наслідків своєї праці. Завдяки цьому прибуток заводу у 1970 році становив 1645 тис. крб. Середньомісячна зарплата робітників зросла з 83,3 крб. у 1967 році до 100 крб. у 1969 році. За виконання планів виробництва 1969 року виплачено 123,4 тис. крб. премії. Колектив підприємства, що налічує 1215 чоловік, виховав чимало передовиків праці, 13 з них відзначені урядовими нагородами. Слюсар П. Самокиш нагороджена орденом Леніна, а слюсар Л. А. Берегова — орденом Трудового Червоного Прапора.

Експериментальний цукровий завод став до ладу в 1965 році. Це єдине підприємство в країні, що служить базою для проведення дослідів з нової технології і методів організації виробництва, завод повністю механізовано. Весь комплекс робіт виконували 717 робітників і службовців. У 1970 році обидва цукрові підприємства Яготина злиті у Всесоюзне науково-виробниче об'єднання — «Цукор».

Яготинський маслозавод, збудований у 1956 році, один з найбільших в області. За добу він переробляє близько 100 тонн молока. За останні роки підприємство реконструйовано і переведено на газ. З 1957 року у Яготині працює побутовий комбінат, а з 1960 року — хлібозавод. Ці підприємства також механізовано. За післявоєнні роки стало до ладу ряд промислових підприємств, зокрема автогосподарство (1950 року), районна друкарня (1952 року), «Міжколгоспбуд» (1957 року), районне об'єднання «Сільгосптехніки» (1964 року). У 1957 році на базі колишньої торфоартілі створено державне механізоване торфопідприємство. До 1970 року в Яготині працювали дві цегельні. У тому ж році почав діяти новозбудований цегельний завод потужністю 8—10 млн. штук цегли на рік.

За роки, що минули після війни, Яготин значно розширився. З січня 1954 року — це вже місто. Районна партійна організація, виконкоми районної та міської Рад багато зробили, щоб впорядкувати місто. В Яготині зведено кілька двоповерхових будинків. Це — будинок культури, кінотеатр, готель, побутовий комбінат та ін. Місто реконструюють за генеральним планом: у північній частині створюються адміністративно-культурний і торговий центри.

З кожним роком поліпшується добробут населення, зростає індивідуальне будівництво, при цьому зберігаються давні традиції у внутрішньому та зовнішньому оформленні жител. В особистому користуванні яготинців — 104 автомобілі, 543 мотоцикли, 383 холодильники, 2231 пральна машина. До послуг трудящих 56 крамниць, побутовий комбінат.

У 1965 році прокладено шосейну дорогу від центру міста до автотраси Київ—Харків. В Яготині споруджено водопровід, заасфальтовано понад 14 тис. кв. м вулиць. Місто газифікується, сюди підведено лінію від газопроводу Шебелинка—Київ. Є міжміська телефонна станція, телеграф.

В одному з цехів Яготинського маслозаводу. 1970 р.

Центральна площа м. Яготина. 1970 р.

Громадські організації Яготина, місцева Рада невтомно піклуються про благоустрій, будівництво культосвітніх закладів, охорону природи. За післявоєнні роки на р. Супої влаштовано державний заповідник водоплаваючих птахів «Яготин», а на території колишнього поміщицького парку XVIII—XIX ст. розбитий новий парк, який носить ім'я Т. Г. Шевченка. У місті відкрили широкоекранний кінотеатр «Україна» на 300 місць, новий районний будинок культури, три великі бібліотеки з книжковим фондом 80 тис. примірників.

Справжнім вогнищем культосвітньої роботи в Яготині став районний будинок культури з концертним залом на 400 глядачів; тут працюють гуртки художньої самодіяльності, читаються лекції, регулярно провадяться політінформації, відбуваються заняття університету культури. Часто влаштовують тематичні вечори, зустрічі з письменниками, акторами київських театрів тощо. У 1959 році з ініціативи трудящих у Яготині споруджено пам'ятник Т. Г. Шевченку. Автори проекту — М. П. Малинка, місцевий художник і скульптор, а також К. Ф. Козинець, художник-любитель, механік цукрового заводу ім. Ілліча. За проектом М. П. Малинки на подвір'ї цукрозаводу ім. Ілліча та в міському сквері встановлено пам'ятники воїнам-яготинцям, що загинули у Велику Вітчизняну війну.

Люблять своє місто яготинці, пишаються його героїчним минулим. Вони дбайливо збирають і охороняють історичні пам'ятки. Про це свідчить багата експозиція районного історико-краєзнавчого музею ім. Т. Г. Шевченка, відкритого у 1960 році на громадських засадах на базі шкільного музею, який створили учні 3-ї міської школи під керівництвом вчителя історії, невтомного краєзнавця О. І. Луценка[1]. В фондах музею знаходиться ряд унікальних археологічних та історико-етнографічних експонатів.

Життя і працю яготинців висвітлює на своїх сторінках районна газета «Зоря комунізму», що виходить у місті з 1931 року (в 1931 — 1941 рр. називалася «За більшовицькі темпи»).

Багато зроблено і для охорони здоров'я населення. В місті діє центральна лікарня на 225 ліжок та протитуберкульозний диспансер на 25 ліжок. На варті охорони здоров'я яготинців — 38 лікарів та близько 150 працівників середнього медичного персоналу.

Велика увага приділяється розвиткові народної освіти. В Яготині три середніх, три восьмирічних і початкова школи. Робітнича молодь навчається у середній вечірній і заочній школах. Значною подією в культурному житті міста було відкриття у 1958 році дитячої музичної восьмирічної школи, яка нині має дві філії. У школах

[1] Газ. «Київська правда», 10 листопада 1960 р.

міста працює 200 вчителів, з них 29 — відмінники народної освіти. Загальною повагою користується заслужений вчитель УРСР І. В. Сурмач, висунутий на посаду завідуючого районним відділом наросвіти. Навчанням охоплено понад 3 тис. дітей. Дошкільнята виховуються в 6 дитячих комбінатах. З 1967 року в Яготині працює дитяча спортивна школа.

Серед уродженців Яготина — відомий вчений у галузі гідроенергетичного будівництва, дійсний член Академії архітектури та будівництва СРСР, професор П. С. Непорожній.

Так за роки Радянської влади колишнє волосне містечко Яготин перетворилося на місто з великими підприємствами харчової промисловості, високим рівнем освіти й культури, чудовою когортою будівників світлого комуністичного майбутнього.

Г. І. СУРГАЙ

ЗГУ́РІВКА

Згурівка — селище міського типу (з 1956 р.), розташоване за 35 км на південь від залізничної станції Яготин. Населення —7100 чоловік. Селищній Раді підпорядковане село Леніне.

Хутір Згурівка заснований у останній чверті XVII ст. на землях, що належали Басанській сотні Переяславського полку. У жалуваній грамоті Петра І Басанському сотнику Карпу Ясковському вона згадується 1690 року. У 1765—1769 рр. вона була вже чималим селом. На той час у 97 дворах мешкало 1575 осіб[1]. З 1762 року Згурівка належала гетьману України К. Г. Розумовському. За його життя в селі збудували дерев'яну церкву на кам'яному фундаменті з дзвіницею, насадили дубовий гай. При церкві була школа.

На початку XIX ст. Згурівка ввійшла до складу Прилуцького повіту Полтавської губернії. У 1824 році це село як посаг за дружиною перейшло у володіння графа А. В. Кочубея, який значно розширив свої землеволодіння і зробив Згурівку центром своїх маєтностей.

Проживали тут селяни-кріпаки, які обробляли свої наділи і поміщицьку землю, над ними стояв управитель, а також писар, що обліковував їхню працю. Важкою працею кріпаків розорювались цілинні землі, споруджувалися економічні будівлі — вівчарні, гуральня, завод для виробництва поташу (буда). За наказом пана у 1839 році частину згурівчан було переселено до хуторів Аркадіївки, Софіївки, Петровасмики (так названо графом на честь синів Петра, Василя і Миколи), а до Згурівки з м. Глухова перевезено панський будинок. У 1837 році садівник-швейцарець насадив навколо нього чудовий парк з рідкісних порід дерев, де влаштовано альтанки, а через ставки перекинуто мости. Від села поміщицьку садибу відгородили глибоким ровом.

Під час реформи 1861 року 1487 ревізьким душам виділено лише 2423,6 десятини землі. За даними перепису 1862 року в селі налічувалося 525 дворів з населенням 3230 осіб, яке щодалі зростало. На 1900 рік селянська громада складалася вже з 4752 осіб, у користуванні яких була та ж сама кількість землі, 126 козаків мали лише 182 десятини[2]. Ніде було випасати селянську худобу, бо всі пасовиська належали поміщикові. Згурівські селяни змушені були працювати в економіях графа з половини врожаю, відробляти або платити за випас худоби на панських луках.

Тим часом панська економія з року в рік збагачувалася і перетворювалася на багатогалузеве капіталізоване господарство. В маєтку були гуральня і з 60-х років — бровáрня[3]. В 60—70 рр. основні прибутки поміщик одержував від посівів технічних культур (льону, тютюну), розведення коней і овець. В кінці XIX — на початку XX ст. тут застосовувалася багатопільна сівозміна, вирощувалися кормові трави і зернове

[1] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 57, оп. 1, спр. 166, арк. 1; спр. 176, арк. 17—225.
[2] Список населенных мест Полтавской губернии за 1900 год, стор. 1038—1039.
[3] П. Бодинский. Памятная книжка Полтавской губернии за 1865 год, стор. 37.

насіння на продаж. На трьох кінних заводах розводили породистих коней, на тваринницьких фермах — велику рогату худобу і свиней. У отарі овець налічувалося 700 мериносів. Наприкінці 80-х рр. при маєтку влаштовано метеорологічну станцію і навчально-дослідну ферму з трирічним курсом навчання, куди приймалися випускники сільської школи. У Згурівці працювало 80 вітряків, близько 10 дрібних олійниць, тричі на рік збирався ярмарок.

Безземелля і політичне безправ'я штовхало трудящих на революційну боротьбу. У 1903—1904 рр. відбулися страйки сільськогосподарських робітників економій[1]. Одна з таких сутичок сталася у 1903 році, коли поміщик заборонив навіть за плату випасати коні на панському лузі після другого покосу. Протести селян не дали позитивних наслідків. Тоді вони почали самовільно користуватися випасом. Довідавшись про це, управитель маєтку зібрав варту і спробував зайняти селянські коні. Але згурівці, озброєні вилами й кілками, відбили напад. Не допомогли й викликані поміщиком війська. Поміщик змушений був поступитися.

Влітку 1905 року в селі розгорнувся селянський рух. Серед згурівців ширилися чутки про те, що в багатьох місцях спалено поміщицькі маєтки і розібрано майно. Наляканий поміщик покинув маєток. Відвернути селян від виступу намагався місцевий піп. Але його промови на сходках успіху не мали. Зате селяни ловили кожне слово агітаторів-революціонерів. У ніч на 19 листопада селяни Згурівки й Оржиці на 100 підводах з'явилися на хуторі Петровасмиці, в одній з економій поміщика. Вони зламали замки на коморах і забрали хліб, кінську збрую та інше майно. В ніч на 20 листопада згурівці вигнали панських службовців із Згурівської економії, забрали майно.

Через два тижні після цього до села прибув каральний загін. Козаки зігнали згурівців до волосного правління, оточили натовп. «Хто розбив маєток — виходить праворуч!» — пролунала команда управителя, що стояв на ганку правління, тримаючи в руці якогось папірця. Юрба ворухнулася і завмерла. Управитель повторив наказ, майже весь народ посунув праворуч. Стояти на місці залишилася лиш маленька купка людей. Тоді з ганку вигукнули: «Ніжинський Іван!». «Чую і йду!» — відповів спокійний голос і з юрби вийшов високий кремезний дід. Люди розступилися перед ним. Підбіг козак, штовхнув діда до ганку, де в дві шеренги стояли карателі з нагаями. Над головою старого засвистіли нагайки, обпікаючи обличчя, плечі, спину. Натовп з жахом і обуренням дивився на катування.

Розправа тривала до пізнього вечора. Активних учасників розгрому поміщицьких економій згурівців Ф. Г. Шпильку, П. М. Олійника, О. С. Лазаренка, К. І. Крикуна, О. С. Самійленка, Д. М. Броницького, Г. Р. Чемерського, С. Я. Самійленка, І. О. Лихацького, В. Д. Здора, Я. Я. Лихацького та інших (всього 47 чоловік) заарештували[2]. В селі козаки вчинили обшук, під час якого забирали не лише панське, але й селянське майно.

Незабаром панську економію було відновлено, а навесні 1910 року поміщик розпочав будівництво цукроварні. Завод з'єднали залізницею з Яготином та економіями. Восени 1913 року цукроварня вже діяла. В пошуках заробітку місцеві селяни змушені були працювати на будівництві, а потім і на бурякових плантаціях. На заробітки за межі Згурівки щорічно ходило понад 370 селян.

За переписом 1910 року з 864 господарств Згурівки переважна більшість (583) займалися хліборобством[3]. У користуванні громади було лише 1986 десятин орної землі. 151 господарство було безземельним, 86 володіли тільки присадибними ділянками, 86 мали орної землі менше за 1 десятину, 204 — 1-2 десятини. 102 господарства були безкінними, а 152 не мали ніякої худоби. Селяни обробляли свої клаптики землі однолемішними плугами, дерев'яними боронами. Сіяли овес, ячмінь,

[1] Журн. «Літопис революції», 1929, № 2, стор. 78.
[2] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 320, оп. 1, спр. 318, арк. 220, 243.
[3] Третья подворно-хозяйственная земская перепись в Полтавской губернии 1910 года. Прилукский уезд. Полтава, 1913, стор. 35, 38, 40, 44—47.

гречку, вирощували городні культури. Молотили кам'яними котками. Лише в поміщицькому маєтку та в 3—4 найзаможніших господарствах були сівалки, жатки, молотарки, сінокосилки.

Лікар і 3 фельдшери влаштованої при поміщицькому маєтку лікарні не мали змоги обслуговувати всіх хворих. Аптека також була приватною.

Через бідність та нестатки діти більшості селян не могли ходити до школи. За даними 1902 року у Згурівці було сільське початкове народне училище, засноване у 1863 році. В ньому навчалися лише 108 хлопчиків і 14 дівчаток, закінчили навчання всього 14 хлопчиків і одна дівчина[1]. За переписом 1910 року з 2387 чоловіків письменних було 1111, а з 2468 жінок — лише 254.

Не маючи в основній масі доступу до освіти, згурівці свої естетичні уподобання й художні смаки втілювали у піснях, переказах, весільних та інших народних обрядах, в оздобленні жител.

Перша світова війна призвела до занепаду селянських господарств; більшість чоловічого населення пішла на фронт. Згодом у село повернулося багато покалічених людей.

Становище не змінилося на краще і після Лютневої буржуазно-демократичної революції. Поміщицькі землі залишилися недоторканими, робітники в економіях та на цукровому заводі зазнавали жорстокої експлуатації, ціни зростали, а реальна заробітна плата весь час зменшувалася. Влітку 1917 року в Згурівці відбувся великий страйк, в якому брало участь 500 сільськогосподарських робітників. Страйк підтримала створена перед тим Яготинська Рада робітничих і селянських депутатів. Вона призначила комісію для розгляду причин конфлікту. Завдяки наполегливості депутатів Ради більшовиків П. Литуна і З. Колчинського адміністрація економії задовольнила вимоги робітників — підвищила зарплату. Незабаром і в Згурівці утворилася Рада селянських депутатів у складі місцевих жителів Т. О. Удовенка, М. С. Димерка, П. Г. Лихацького та ін., а на цукроварні — заводський комітет на чолі з П. М. Домарацьким[2].

Звістка про перемогу Великого Жовтня, ленінські декрети про мир і землю сколихнули згурівську бідноту. Та запровадженню цих декретів у життя перешкоджали війська Центральної ради, а потім — австро-німецька окупація, панування Директорії, наступ денікінців.

Коли на початку грудня 1919 року, подолавши опір денікінців, до Згурівки вступили частини 2-ї Таращанської бригади 44-ї дивізії Української армії[3], у селі було відновлено владу Рад і створено ревком. Та озброєна куркульська банда Куліша напала на цукроварню і захопила близько 10 тис. пудів цукру[4]. Прилуцький повітовий виконком Ради надіслав до Згурівки загони ЧОП на чолі з відповідальними партійними працівниками[5]. У боротьбі з куркульством сільські комуністи і ревком спиралися на робітників, незаможне селянство.

У липні 1920 року за допомогою Прилуцького повіткому КП(б)У у Згурівці організовано КНС. Першими активістами-комнезамівцями були С. В. Скринник (голова), В. І. Колошан, К. П. Кудій, С. І. Семирозуменко, І. Т. Смик[6].

У 1921 році створено сільський партійний осередок, який об'єднував комуністів— селян і робітників (секретар В. Працюк), обрано Раду робітничих, селянських і червоноармійських депутатів, проведено розподіл колишньої поміщицької і куркульської землі. З 2160 десятин поміщицької землі понад 1706 десятин було передано селянству[7]. У 1920 році на заводі і в його господарстві залишилося лише 89 робітників.

---

[1] Памятная книжка Киевского учебного округа на 1902 год, ч. 5. Полтавская губерния, стор. 177.

[2] Газ. «Правда Прилуччини» (Прилуки), 6 жовтня 1927 р.

[3] Гражданская война на Украине, т. 2, стор. 516—522.

[4] Журн. «Вісник цукрової промисловості», 1920, № 1, стор. 96.

[5] Радянське будівництво на Україні в роки громадянської війни (1919—1920), стор. 503—505.

[6] Київський облдержархів, ф. Р-3872, оп. 1, спр. 144, арк. 135.

[7] Там же, ф. Р—401, оп. 1, спр. 338, арк. 47.

Завод відновив роботу у виробничий сезон 1920/21 рр., але через нестачу сировини і технічних матеріалів виробничий план був невиконаний.

Робітничий колектив, який і сам перебував у скрутному матеріальному становищі, допомагав голодуючим, провадив велику політмасову роботу серед селянства. Важлива роль у налагодженні виробництва належала профорганізації і її завкому. Практикувалися спільні засідання завкому з представниками сільради й комнезаму. Найважливіші відрядні роботи завод доручав комнезамівцям, надавав їм у безкоштовне користування реманент, допомагав паливом. У 1923 році на заводі організовано партійний і комсомольський осередки.

В 1920 році при цукровому заводі було відкрито пункт медичної допомоги, в якому працювало 3 лікарі, 7 чоловік середнього медичного персоналу. У 1923 році на базі медпункту було відкрито лікарню. 1 березня 1923 року відбулось відкриття заводського клубу. В ньому, крім бібліотеки, працювали театр, політичний, хоровий, художній і спортивний гуртки. Роботи юних художників, членів заводської студії, демонструвалися на виставках у Харкові й Москві[1].

До 1925 року діти робітників і селян навчалися у двох початкових школах, а з 1925 року — у трудовій семирічній школі, яка була відкрита на базі цих шкіл. Педагогічний колектив семирічки складався з 15 осіб. Для сільськогосподарських робітників додатково організували школу лікнепу, червоні кутки. Молоді робітники-комсомольці випускали стінну газету «Голос батрака»[2].

Комуністи Згурівки у 1924 році за допомогою робітників заводу організували перші кооперативні об'єднання[3]. 1927 року в Згурівці виник ТСОЗ, організаторами якого були члени ВКП(б), комнезамівці М. Молчанова, М. Здор, Г. Курилін, В. Коростильова. 1929 року ТСОЗ переведено на статут артілі, яку названо «Незаможник».

У проведенні колективізації селянам допомагали місцева Рада, робітники заводу, сільська інтелігенція. Весною 1930 року в колгоспи об'єдналося близько 90 проц. згурівців та селян сусідніх хуторів. У 1932 році в Згурівці було 5 артілей: ім. Леніна, ім. Кірова, ім. Орджонікідзе, ім. Шевченка та «Більшовик». Протягом 1932—1935 рр. відбувалося організаційно-господарське зміцнення колгоспів. Їм дійово допомагала створена 1930 року Згурівська МТС. Колгоспники збудували тваринницькі ферми, добилися сталих врожаїв зернових і технічних культур. У 1939 році конюха І. В. Висовця за сумлінну працю нагороджено орденом Леніна.

При цукровому заводі було створено бурякорадгосп «Червоноармійський». Його колектив виховав таких передовиків праці, як М. І. Гета. Очолювана нею бригада вирощувала по 500 цнт і більше буряків з гектара. М. І. Гету також було нагороджено орденом Леніна.

Успішно розвивалося виробництво на Червоноармійському цукрозаводі, що з 1928 року став комбінатом. У 30-х роках він щодоби переробляв у середньому 10 тис. цнт буряків.

У 1930 році Згурівка стала районним центром Лубенського округу, через рік її віднесено до Яготинського району. В 1935 році Згурівський район поновлено. Тоді він входив до складу Харківської, а з 1937 року — Полтавської області.

До війни водночас з семирічною школою тут працювала й середня, яку створили у 1933/34 навчальному році. В школах було вже 39 учителів, навчалося 900 учнів. Всі сторони життя села висвітлювала на своїх сторінках районна газета «Соціалістична Згурівщина», яка видавалася з 1935 року (у 1936 році перейменована на «Прапор Леніна»).

З перших днів Великої Вітчизняної війни згурівці стали на захист соціалістичної Батьківщини. Доросле чоловіче населення пішло на фронт, а жінки, старі й під-

---

[1] Київський облдержархів, ф. Р-48, оп. 1, спр. 70, арк. 10, 11, 52.
[2] Там же, спр. 259, арк. 334.
[3] Там же, спр. 259, арк. 345.

літки збирали і відправляли углиб країни врожай, евакуювали сільськогосподарську техніку і заводське устаткування.

15 вересня 1941 року село окупували німецько-фашистські війська. Почалися масові страти комуністів і радянських активістів, вигнання молоді на каторгу до Німеччини. Гестапо і поліція влаштовували масові обшуки, конфіскацію майна в населення. Та патріоти не корилися окупантам. Вони брали активну участь у партизанському русі. М. К. Степаненко, Ф. Г. Івченко та інші були бійцями загону ім. Щорса. В. Ф. Товстенко, М. Й. Здор, Г. Д. Льодін та інші допомагали партизанам продуктами харчування, одягом. В. Ф. Товстенка й М. Й. Здора окупанти схопили й розстріляли[1]. 7 серпня 1943 року партизанський загін ім. Щорса розгромив у Згурівці німецьку комендатуру, поліцейську дільницю[2]. Партизани визволили заарештованих патріотів, висадили в повітря мости і з багатими трофеями повернулися на свою базу.

У серпні — вересні, відступаючи під ударами Червоної Армії, німецько-фашистські окупанти перетворили на купу руїн цукровий завод, спалили будівлі МТС, радгоспу, колгоспів, знищили хліб і худобу.

21 вересня 1943 року війська Воронезького фронту визволили село від окупантів. Відновили роботу радянські та партійні організації, через кілька днів після звільнення почали працювати школи, вийшов перший номер районної газети. Очолені комуністами, згурівці почали відбудовувати зруйноване господарство.

Багато зусиль докладали робітники, щоб відбудувати цукровий комбінат. Вдень і вночі, в мороз і спеку працювали будівельники, відновлюючи заводський корпус. Самовіддано працювали бригада котельників І. Мороза, бригада силового цеху М. Д. Жарка, ковалі й токарі. Працівники радгоспу прагнули забезпечити це підприємство сировиною, а його робітників — продовольством. Завдяки самовідданій праці трудящих завод у 1947 році достроково став до ладу.

Не шкодуючи сил працювали робітники й селяни на відбудові МТС, радгоспу, колективних господарств. Їм довелося долати багато труднощів. В кінці 1943 — на початку 1944 року в селі були відновлені артілі ім. Кірова, ім. Орджонікідзе, ім. Леніна, «Більшовик». Вони не мали ще машин, коней, не вистачало робочої сили. Тягар перших років відбудови лягав на плечі жінок, підлітків, старих. Та за допомогою держави в роки першої післявоєнної п'ятирічки сільське господарство було відбудоване.

У 1950 році згурівські артілі об'єдналися у колгосп ім. Леніна. На розвитку господарства позитивно позначилися заходи партії, вироблені на вересневому (1953 р.) Пленумі ЦК КПРС. За роки семирічки колгоспники збудували 3 електростанції, ремонтну майстерню, нові приміщення для тваринницьких ферм, а також клуб і школу.

У 1969 році артіль мала 4792 га землі, з них 4137 га орної землі, 1833 голови великої рогатої худоби (з них 468 корів), 1984 свиней, 585 овець, а також ремонтну майстерню, паровий млин. Багатогалузеве господарство налічувало 36 тракторів, 19 комбайнів різних систем, 24 автомашини. Це дало можливість значно збільшити виробництво сільськогосподарської продукції, прибутки колгоспу. Так, у 1969 році господарство одержало по 90 цнт м'яса на 100 га сільськогосподарських угідь, по 2505 кг молока на одну фуражну корову. Врожай озимої пшениці становив 21,7 цнт з га, цукрових буряків — 250,7 цнт. Неподільний фонд артілі на 1 січня 1970 року складав 1 406 817 карбованців.

У тому, що господарство досягло значних виробничих успіхів, а також у поліпшенні матеріального добробуту трудівників — безперечна заслуга 32 комуністів — вожаків трудового колективу. Вони добре працюють самі і ведуть за собою всіх членів артілі. З року в рік збільшує виробництво буряків механізована ланка, очо-

---

[1] Київський облпартархів, ф. 5, оп. 2/6, спр. 348, арк. 25; спр. 349, арк. 4.
[2] Німецько-фашистський окупаційний режим на Україні, стор. 416.

Народна хорова капела будинку культури с. Згурівки. 1969 р.

люванa Г. П. Твердохліб. У 1968 році члени цієї ланки зібрали понад 420 цнт буряків з гектара, а у 1969 — по 450 цнт. На цукровий завод вони відправили 22 530 цнт сировини. 1969 року ланці присвоєне звання колективу комуністичної праці, а ланкову Г. П. Твердохліб ще 1965 року удостоєно ордена Леніна. 1971 року свинарка Н. О. Піддяча нагороджена орденом Жовтневої Революції.

У 1969 році радгосп Червоноармійського цукрокомбінату зібрав урожай цукрових буряків по 206 цнт з га, зернових по 30,8, у т. ч. озимої пшениці — 29,1 цнт з га. М'яса на 100 га сільськогосподарських угідь вироблено 131 цнт, молока — 630 цнт. Надої молока на кожну фуражну корову досягли 2904 кілограмів. У радгоспі 3525 га землі. Основний фонд на кінець 1969 року становив 1 375 867 крб., прибутки — 130 000 крб.

За останні два роки підвищився і рівень механізації виробництва. У 1970 році у господарстві налічувалось 54 трактори, 28 комбайнів, 35 автомашин, 4 електростанції, 2 водокачки, цех-кормокухня тощо.

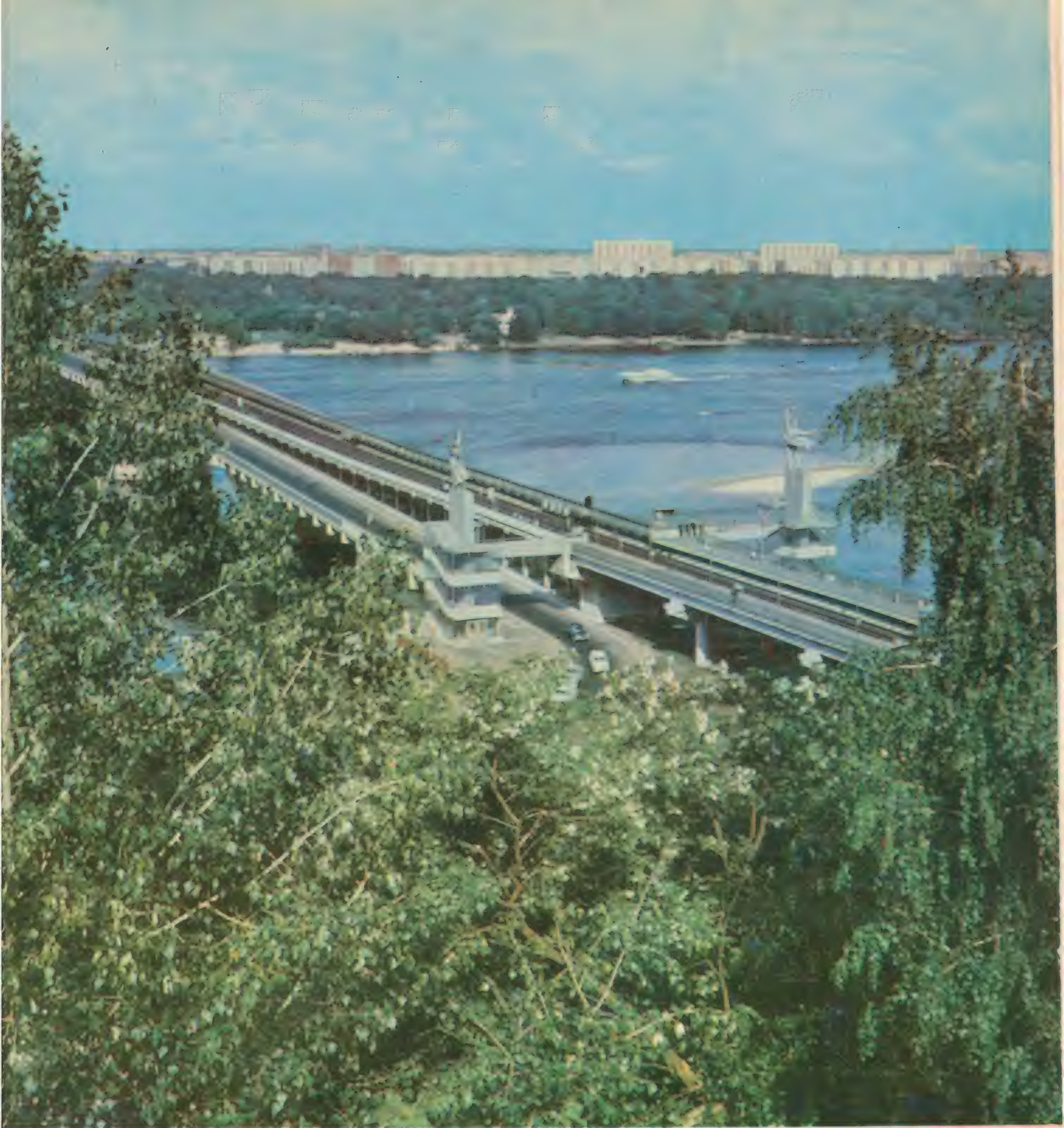
Колектив радгоспу виховав чимало передовиків і ударників комуністичної праці. Серед них — свинарку В. П. Зуєвич, нагороджену орденом Леніна, М. С. Лужну, нагороджену орденом Трудового Червоного Прапора, М. М. Твердохліб — бригадира тракторної бригади та інших.

У післявоєнні роки в селі засновано ряд підприємств: відділення «Сільгосптехніки», «Міжколгоспбуду», побутовий комбінат. Успішно розвивається й найстаріше підприємство — Червоноармійський цукровий комбінат. Завдяки його докорінній реконструкції, проведеній у 1965 році, встановленню нового обладнання та апаратури, механізації і автоматизації трудомістких процесів потужність заводу з року в рік зростає. У сезон цукроваріння 1968/69 рр. він виробив близько 284 тис. цнт цукру. Як зразкове підприємство, цукрокомбінат був учасником Всесоюзної виставки досягнень народного господарства СРСР. На заводі працюють 773 робітники, розгорнулося змагання за звання колективів і ударників комуністичної праці, шириться рух новаторів виробництва. Передові люди заводу М. Д. Жарко, робітниця Г. В. Кабанець, директор П. С. Гудзь та інші удостоєні високих урядових нагород.

За роки, що минули після Великої Вітчизняної війни, селище змінило свій зовнішній вигляд. Його прикрашають тепер новобудови — приміщення будинку культури, школи механізації сільського господарства і школи-інтернату, двоповерхові житлові будинки. Чимало вулиць обсаджено деревами, замощено бруківкою, тротуари заасфальтовано. В селищі регулярно курсують автобуси. Залізничним і автобусним транспортом Згурівка і цукровий комбінат зв'язані з Яготином, Києвом і Полтавою. Селище телефонізоване, електрифіковане.

Багато зроблено й в галузі охорони здоров'я. У селищі діють лікарня на 100 ліжок. У медичних закладах працюють 20 лікарів і понад 90 чол. середнього медичного персоналу. Добру згадку серед населення залишив заслужений лікар Української РСР О. М. Соболєв. За багаторічну й сумлінну працю на ниві охорони здоров'я його у 1952 році відзначено орденом Леніна.

В Згурівці діють середня і 8-річна школи, школа-інтернат. У 1969/70 навчальному році працювало 108 вчителів (10 з них відмінники народної освіти). Троє згурівських педагогів за багаторічну сумлінну працю удостоєні високих урядових на-

Дніпро у Києві. 1970 р.

Ставок у с. Згурівці Яготинського району. 1970 р.

Худоба радгоспу «Тетіївський» на випасі. 1970 р.

город. Д. Д. Льодін нагороджений орденом Леніна, П. П. Тарасенко — орденом Трудового Червоного Прапора, І. Х. Лесюк — орденом «Знак пошани». 270 учнів навчається в школі механізації сільського господарства, яка відкрита 1965 року. Дошкільнята виховуються у 6 дитячих яслах і садках.

В центрі Згурівки розкинувся розкішний парк, закладений ще в першій половині XIX ст., ставок з пляжем. На честь 50-річчя Радянської влади в Згурівці збудовано новий будинок культури з великим концертним і читальним залами. В будинку культури особливо людно ввечері, коли його заповнюють робітники і колгоспники, літні люди й молодь. Далеко за межами Згурівки відома хорова капела будинку культури. Їй присвоєно почесне звання самодіяльної народної хорової капели. Хористи капели — вчителі, шофери, трактористи і доярки. Понад 30 років у художній самодіяльності бере участь колгоспник, ветеран праці О. П. Щербина.

В селищі є три клуби, 6 бібліотек з книжковим фондом понад 77 тис. примірників. У бібліотеках проводяться літературні вечори й диспути.

Натхненні історичними рішеннями *XX*IV з'їзду КПРС і *XX*IV з'їзду КП України трудящі Згурівки успішно працюють над виконанням завдань п'ятирічного плану.

Г. І. СУРГАЙ

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ, ЦЕНТРИ СІЛЬСЬКИХ РАД ЯГОТИНСЬКОГО РАЙОНУ

АРКА́ДІЇВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 45 км від районного центру. Населення — 1512 чоловік.

В селі — колгосп «Зоря комунізму», який має 2105 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1545 га орної землі. Основний напрям господарства — рільництво й тваринництво. За вирощування високих урожаїв цукрових буряків ланкову Є. Я. Поливоду нагороджено орденом Леніна.

В Аркадіївці є восьмирічна школа, будинок культури, бібліотека; дільнична лікарня на 35 ліжок.

В історичних документах село згадується уперше наприкінці 30-х років XIX століття.

БЕЗУ́ГЛІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 17 км від районного центру. Населення — 601 чоловік. Сільраді підпорядковані села Свобода, Шевченкове.

В селі — колгосп ім. Шевченка, який має 2314 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1945 га орної землі. Основний напрям господарства — вирощування зернових культур та цукрових буряків. Розвинуто тваринництво.

У Безуглівці є восьмирічна школа, клуб.

В селі народився В. Г. Большак — український радянський письменник.

Село Безуглівка виникло наприкінці XVII століття.

Пам'ятник К. В. Білокур, с. Богданівка. 1969 р.

БОГДА́НІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 25 км від районного центру та за 4 км від залізничної станції Черняхівка. Населення — 1102 чоловіка. Сільраді підпорядковане с. Коптевичівка.

В селі — колгосп ім. Бондаренка, який має 3866 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 3323 га орної землі. Основний напрям господарства — вирощування зернових та цукрових буряків. Розвинуто тваринництво. Бригадира колгоспу П. І. Горового удостоєно ордена Жовтневої Революції.

У Богданівці є середня школа, бібліотека, будинок культури; пологовий будинок.

Уродженцями села є двічі Герой Радянського Союзу М. З. Бондаренко (1913—1947 рр.) та майстер українського народного декоративного живопису, народна художниця УРСР К. В. Білокур (1900—1961 рр.).

ГОДУНІ́ВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 25 км від районного центру та за 14 км від залізничної станції Черняхівка. Населення — 786 чоловік.

У селі — колгосп «Нова громада», який має 1447 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1340 га орної землі. Основний напрям господарства — вирощування зернових культур, цукрових буряків. Розвинуто тваринництво. Свинарку К. М. Затулу нагороджено орденом Жовтневої Революції.

У Годунівці є школа, клуб, бібліотека; фельдшерсько-акушерський пункт, пологовий будинок.

Уродженцями села є Герої Радянського Союзу І. В. Борщик та В. І. Кравченко.

Село Годунівка вперше згадується в історичних документах початку XVIII століття.

ЖОВТНЕ́ВЕ (до 1927 р.— Попівка) — село, центр сільської Ради, розташоване за 35 км від районного центру. Населення — 708 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Вишневе, Горбатівка, Гречана Гребля, Пайки та Право Жовтня.

В селі — колгосп «Росія», який має 2569 га сільськогосподарських угідь, в т. ч. 2149 га орної землі. Основний напрям господарства — вирощування зернових культур і цукрових буряків. Розвинуто тваринництво.

У Жовтневому є восьмирічна школа, клуб, бібліотека; лікарня на 25 ліжок.

ЖОРА́ВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 35 км від районного центру. Населення — 824 чоловіка. Сільраді підпорядковане с. Лебедівка.

В селі — колгосп ім. Петровського, який має 2109 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1968 га орної землі. Основний напрям господарства — вирощування зернових культур та цукрових буряків. Розвинуто тваринництво.

В Жоравці є восьмирічна школа, клуб, бібліотека.

ЗАСУПО́ЇВКА — село, центр сільської Ради, розташоване на березі річки Супою, за 12 км від районного центру. Населення — 987 чоловік. Сільраді підпорядковані села Григорівка та Федорівка.

В селі — колгосп «Перше Травня», який має 1641 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1510 га орної землі. Основний напрям господарства — вирощування зернових культур та цукрових буряків. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. За виробничі досягнення доярку Л. Г. Реготун нагороджено орденом Леніна, голову колгоспу І. О. Перепелицю — орденом Жовтневої Революції.

В Засупоївці є восьмирічна школа, клуб, дві бібліотеки; медпункт, пологовий будинок.

В історичних документах село згадується в другій половині XVIII століття.

КАПУ́СТИНЦІ — село, центр сільської Ради, розташоване за 25 км від районного центру. Населення — 1577 чоловік. Сільраді підпорядковані села Добраничівка та Плужники.

В селі — колгосп «Дружба», який має 4980 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 3860 га орної землі. Основний напрям господарства — вирощування зернових культур та цукрових буряків. Розвинуто тваринництво. Тракториста колгоспу М. Н. Хоменка нагороджено орденом Леніна.

В Капустинцях є середня школа, будинок культури, бібліотека; лікарня на 25 ліжок.

Уродженцем села є Г. П. Онищенко — колишній заступник Голови Ради Міністрів УРСР, член ЦК КП України, нагороджений двома орденами Леніна, орденом Трудового Червоного Прапора та медалями Радянського Союзу. В с. Плужниках народився український радянський письменник Д. П. Гордієнко.

Біля села Добраничівки на пізньопалеолітичній стоянці (15 тис. років тому) досліджено залишки кількох наметоподібних жител, ями, сховища з кістками мамонтів. Тут знайдено унікальні вироби з прозорого та димчатого кришталю, схематизовану фігурку жінки з янтаря.

КРА́СНЕ — село, центр сільської Ради, розташоване за 36 км від районного центру. Населення — 977 чоловік. Сільраді підпорядковане с. Олександринівка.

В селі — колгосп ім. XXI з'їзду КПРС, який має 2732 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2425 га орної землі. Господарство вирощує цукрові буряки та зернові культури. Розвинуто тваринництво.

У Красному є восьмирічна школа, клуб, бібліотека.

КУЛЯ́БІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 7 км від районного центру та за 7 км від найближчої залізничної станції Переяславська. Населення — 624 чоловіка. Сільраді підпорядковані населені пункти Соколівщина, Тужилів і Шевченкове.

У селі — відділок Яготинської птахофабрики, який має 2036 га орної землі, вирощують зернові й технічні культури. За високі показники у виробництві механізатора В. Г. Каціона нагороджено орденом Леніна.

У Кулябівці є восьмирічна школа, будинок культури.

ЛЕМЕШІ́ВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 30 км від районного центру. Населення — 1604 чоловіка. Сільраді підпорядковані населені пункти Гензерівка, Заболоцьке, Перевід, Степове, Червона Лукомщина.

В селі — центральна садиба радгоспу «Лемешівський», який має 5403 га сільськогосподарських угідь, в т. ч. 4966 га орної землі. Основний напрям господарства — зерново-овочевий. Розвинуто м'ясо-молочне тваринництво.

У Лемешівці є середня школа, клуб, бібліотека.

Лемешівка позначена на карті Боплана 1640 року. У 1845 році в село приїздив Т. Г. Шевченко.

ЛИЗОГУ́БОВА СЛОБОДА́ — село, центр сільської Ради, розташоване за 25 км від районного центру. Населення — 1405 чоловік. Сільраді підпорядковане с-ще Майське.

У селі знаходиться колгосп ім. Калініна, який має 2121,7 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1873,9 га орної землі. Основний напрям господарства — вирощування зернових культур та цукрових буряків. Розвинуто тваринництво.

У Лизогубовій Слободі є восьмирічна школа, клуб, бібліотека.

За героїчні подвиги в роки Великої Вітчизняної війни 68 жителів села нагороджено орденами та медалями.

ЛОЗО́ВИЙ ЯР — село, центр сільської Ради, розташоване за 25 км від районного центру. Населення — 1955 чоловік. Сільраді підпорядковані села Бурти та Червоне.

У селі — колгосп «Україна», який має 3726 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 3398 га орної землі. Основний напрям господарства — вирощування зернових культур та цукрових буряків. Розвинуте тваринництво. Комбайнер М. Т. Осьмак за високі показники у виробництві нагороджений орденом Жовтневої Революції.

У Лозовому Яру є середня школа, будинок культури; лікарня.

За героїчні подвиги в роки Великої Вітчизняної війни 200 жителів села нагороджено орденами та медалями.

МАЛА́ БЕРЕЗА́НКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 18 км від районного центру та за 18 км від залізничної станції Березань. Населення — 749 чоловік. Сільраді підпорядковане село Левченкове.

Місцевий птахорадгосп «Прапор Леніна» має 2501 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2154 га орної землі. Розвинуте тваринництво. Радгосп вирощує зернові культури.

У селі є середня школа, будинок культури, бібліотека.

НИЧИ́ПОРІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 3 км від районного центру та за 4 км від залізничної станції Яготин. Населення — 1661 чоловік. Сільраді підпорядковане село Трубівщина.

В селі — птахорадгосп ім. Чапаєва, який має 3623,9 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 3316,7 га — орної землі. Основний напрям господарства — птахівництво. Розвинуте тваринництво.

Радгосп вирощує зернові культури.

В Ничипорівці є восьмирічна школа, клуб, бібліотека.

Уродженцем села є А. М. Бобир — український радянський співак-бандурист, диригент, заслужений артист УРСР.

НОВА́ ОЛЕКСА́НДРІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 30 км від районного центру. Населення — 1019 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти — Вільне, Старе.

У Новій Олександрівці міститься центральна садиба радгоспу «Новоолександрівський», який має 3361 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2431 га орної землі. Основний напрям господарства — плодоягідний. Радгосп вирощує яблука на площі — 758 га, ягідників — 66 га. Допоміжними галузями є тваринництво та виробництво зерна.

У селі є середня школа, будинок культури, дві бібліотеки.

За визначні успіхи у виробництві директора радгоспу П. Д. Роговця удостоєно звання Героя Соціалістичної Праці, бригадира садоводної бригади О. В. Гарбуз нагороджено орденом Леніна.

НОВА́ О́РЖИЦЯ (до 1923 р.— Безбородицьків хутір) — село, центр сільської Ради, розташоване за 25 км від районного центру. Населення — 943 чоловіка. Сільраді підпорядковане село Зелене.

В селі — колгосп ім. Карла Маркса, який має 2902 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2506 га орної землі. Основний напрям господарства — вирощування зернових культур та цукрових буряків. Розвинуте тваринництво.

В селі є середня школа, клуб, бібліотека.

ПАНФИ́ЛИ — село, центр сільської Ради, розташоване на березі річки Супою, за 3 км від районного центру та за 5 км від залізничної станції Яготин. Населення — 1481 чоловік.

У селі — дослідна станція освоєння боліт, яка має 2182 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1966 га орної землі. Господарство спеціалізується на вирощуванні елітного сортового насіння зернових культур. Розвинуте м'ясомолочне тваринництво.

В Панфилах є восьмирічна школа, клуб, дві бібліотеки; лікарня.

За мужність і героїзм, виявлені в роки Великої Вітчизняної війни, 170 жителів села нагороджено орденами та медалями.

ПАСКІВЩИ́НА — село, центр сільської Ради, розташоване за 30 км від районного центру. Населення — 833 чоловіка.

У селі — колгосп ім. Свердлова, який має 1906 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1652 га орної землі. Колгосп спеціалізується на вирощуванні птиці.

У Пасківщині є восьмирічна школа, клуб, бібліотека.

Під час Великої Вітчизняної війни 11 жителів села брали участь у партизанському русі.

РАЙКІВЩИ́НА — село, центр сільської Ради, розташоване за 2 км від районного центру. Населення — 874 чоловіка. Сільраді підпорядковані села Кайнари, Розумівка, Рокитне.

В селі — відділок Яготинської птахофабрики. Вирощують зернові культури.

У Райківщині є восьмирічна школа, клуб, бібліотека.

Уродженець села І. І. Бранець — Герой Радянського Союзу.

СЕРЕДІ́ВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 50 км від районного центру та за 18 км від залізничної станції Згурівка. Населення — 895 чоловік. Сільраді підпорядковане село Олексіївка.

В селі — колгосп «Жовтень», який має 4083 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 3041 га орної землі. Вирощують переважно зернові культури та цукрові буряки. Розвинуто тваринництво.

У Середівці є середня школа, клуб, бібліотека.

Виходці з с. Середівки — Герой Радянського Союзу Г. Є. Литвиненко і письменник Г. Ф. Кривда.

СОТНИКІ́ВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 13 км від районного центру. Населення — 2120 чоловік.

Колгосп «Шлях Леніна» має 4878 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 3730 га орної землі. Основний напрям господарства — вирощування зернових культур та цукрових буряків. Розвинуто тваринництво.

У Сотниківці є середня школа, будинок культури, бібліотека.

Уперше село згадується в історичних документах 1729 року.

Комбайнер Г. Т. Куц за високі показники у виробництві нагороджений орденом Леніна.

СТАРА́ О́РЖИЦЯ — село, центр сільської Ради, розташоване за 30 км від районного центру та за 8 км від залізничної станції Згурівка. Населення — 2049 чоловік. Сільраді підпорядковане с. Грушківка.

В селі — колгосп ім. Щорса, який має 3444 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2975 га орної землі. Основний напрям господарства — вирощування зернових культур та цукрових буряків. Розвинуто тваринництво. За високі виробничі показники свинарку Л. І. Хижкову нагороджено орденом Леніна.

У Старій Оржиці є середня школа, будинок культури, бібліотека, пологовий будинок.

СУЛИ́МІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 15 км від районного центру та за 15 км від залізничної станції Яготин. Населен-

Погруддя двічі Герою Радянського Союзу генерал-полковнику А. Г. Кравченку у с. Сулимівці. 1969 р.

ня — 1277 чоловік. Сільраді підпорядковане село Божки.

В селі — колгосп ім. Кравченка, який має 3229 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2935 га орної землі. Господарство вирощує зернові культури та цукрові буряки. Розвинуто тваринництво.

У селі є середня школа, клуб, бібліотека.

У Сулимівці народився А. Г. Кравченко — двічі Герой Радянського Союзу, генерал-полковник.

Село засноване козаками Переяславського полку на початку XVII століття.

СУПО́ЇВКА — село, центр сільської Ради, розташоване на березі річки Супою за 12 км від районного центру. Населення — 557 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Дзюбівка, Озерне і Черкасівка.

В селі — колгосп ім. Комінтерна, який має 2644 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2537 га орної землі. Вирощують переважно зернові культури. За високі показники у виробництві доярку Г. І. Майстренко нагороджено орденом Жовтневої Революції.

В Супоївці є восьмирічна школа, клуб, бібліотека; медпункт.

Село засноване козаками на початку XVIII століття.

124 жителі Супоївки за мужність нагороджені орденами і медалями.

ТУ́РІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 50 км від районного центру та за 30 км від залізничної станції Прилуки. Населення — 1130 чоловік. Сільраді підпорядковані села Іллінська, Петрівське, Урсалівка.

В селі — колгосп «Перемога», який має 3149 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2657 га орної землі. Основний напрям господарства — вирощування зернових культур та цукрових буряків. Розвинуто тваринництво. За досягнення в сільськогосподарському виробництві нагороджено орденом Леніна завідуючу свинофермою Г. А. Опарко і голову колгоспу С. І. Яринича.

У Турівці є середня школа, будинок культури, бібліотека, лікарня, пологовий будинок.

За героїчні подвиги в роки Великої Вітчизняної війни 100 жителів села нагороджено орденами та медалями.

В Турівці проживав відомий історик першої половини XIX ст. М. А. Маркевич, автор «Історії Малоросії» та інших творів. В його маєтку існував вертепний театр. Т. Г. Шевченко присвятив йому вірш «Бандуристе, орле сизий». Тут певний час перебував і малював відомий український та російський художник Л. М. Жемчужников.

Вперше село згадується в документах під 1640 роком.

ФАРБО́ВАНЕ — село, центр сільської Ради, розташоване за 21 км від районного центру та за 14 км від залізничної станції Яготин. Населення — 2047 чоловік.

У селі — колгосп ім. Паризької Комуни, який має 4950 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 4447 га орної землі. Основний напрям господарства — зерново-буряковий. Розвинуте тваринництво. Комбайнер М. Р. Шевченко за високі показники у виробництві нагороджений орденом Леніна, тракторист Г. Ф. Летяк — орденом Жовтневої Революції.

У Фарбованому є середня школа, будинок культури, бібліотека, пологовий будинок.

В роки Великої Вітчизняної війни тут діяла підпільна група на чолі з М. Ю. Яценком.

ЧЕРЕВКИ́ — село, центр сільської Ради, розташоване на березі річки Супою за 25 км від районного центру та за 30 км від залізничної станції Яготин. Населення — 1068 чоловік.

У Черевках — колгосп ім. Ватутіна, який має 2840 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1910 га орної землі. Основний напрям господарства зерново-буряковий. Розвинуте тваринництво.

Село має восьмирічну школу, клуб, бібліотеку.

У селі народилася Н. Є. Павленко — заслужена артистка УРСР.

ЧЕРНЯХІ́ВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 16 км від районного центру. Населення — 1710 чоловік. Сільраді підпорядковані селища Берізки, Гречанівка, Черняхівка.

В селі — колгосп «Заповіт Леніна», який має 3406 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 3217 га орної землі. Основний напрям господарства — вирощування зернових культур та цукрових буряків. Розвинуте тваринництво.

У Черняхівці є середня школа, будинок культури, дві бібліотеки, лікарня.

Уперше село згадується в історичних документах 1725 року.

Серед уродженців Черняхівки — Г. І. Косяченко (1905—1935) — український радянський поет.

ІМЕННИЙ ПОКАЖЧИК

А

Б

* Прізвища, позначені в покажчику зірочкою, подано російською або іноземною мовами.

В

Г

Д

Е

Є

Ж

З

Л

М

Н

О

П

Р

С

У

Ф

Х

Ц

Щ

Ю

Я

ГЕОГРАФІЧНИЙ ПОКАЖЧИК

А

Б

Г

Д

Є

Ж

З

І

Й

К

Л

М

Н

О

П

Р

С

Т

У

Ф

Х

Ц

Ч

Ш

Щ

Ю

У доборі документів і матеріалів для написання нарисів і довідок, подавали допомогу: Центральний партійний архів Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС, Центральний державний архів Жовтневої революції, вищих органів державної влади і органів державного управління СРСР, Центральний державний історичний архів СРСР, Центральний державний архів давніх актів СРСР, Центральний державний архів фотофонодокументів СРСР, Державна ордена Леніна бібліотека СРСР ім. В. І. Леніна, Державна ордена Трудового Червоного Прапора публічна бібліотека ім. М. Є. Салтикова-Щедріна, Державна історична бібліотека СРСР, Архів Інституту історії партії ЦК КП України, Центральний державний архів Жовтневої революції і соціалістичного будівництва УРСР, Центральний державний історичний архів УРСР у Києві, Центральний державний архів кінофотофонодокументів УРСР, Центральна наукова бібліотека АН УРСР, Державна історична бібліотека УРСР, Книжкова палата УРСР, Державний історичний музей СРСР (Москва), Державний історичний музей УРСР (Київ), Архів Київського обкому КП України, Архів Полтавського обкому КП України; обласні державні архіви: Київський, Полтавський, Чернігівський. Використані також матеріали районних державних архівів та поточне діловодство обласних і районних установ та організацій.

Цінні зауваження, поради і побажання в процесі підготовки тому подали: Інститут літератури АН УРСР, Інститут мистецтвознавства, фольклору та етнографії АН УРСР, Інститут історії партії ЦК КП України — філіал Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС, кафедри суспільних наук вищих навчальних закладів м. Києва.

Велику допомогу подали Міністерство вищої і спеціальної середньої освіти УРСР, Міністерство освіти УРСР, Міністерство культури УРСР, Архівне управління при Раді Міністрів УРСР, які залучили до активної участі в написанні історії міст і сіл працівників державних архівів, вищих навчальних закладів, бібліотек і музеїв республіки.

У збиранні та обробці матеріалів редакційній колегії тому і авторам допомагали працівники організацій та установ: обласного партійного архіву — О. С. Кременчуцька-Мурай і А. Т. Павленко, обласного державного архіву — С. Ф. Моспан, Ф. М. Радомисльська, В. Г. Хуторянська, Центрального державного архіву кінофотофонодокументів УРСР — М. Н. Базанова, Н. М. Слончак, редактор Київського обласного управління по пресі П. І. Закута, редактори

видавництва Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка Е. М. Логвиненко, І. М. Сінокіп, фотокореспонденти С. М. Бєлозьоров, Г. І. Бібік, Є. В. Малютенко, Б. Г. Ткаченко; начальник Статистичного управління Київської області Б. П. Перепелов.

У підготовці матеріалів для нарисів і довідок активну участь брали: **Баришівський район:** М. К. Пономаренко, Т. Ф. Шостак — працівники радянських установ, І. Я. Долина, В. Й. Кулик, Г. І. Левченко, Й. В. Лепеха, М. В. Сакевич, К. І. Юрченко — вчителі, М. М. Буряк, М. Я. Кийко — краєзнавці. **Біла Церква:** М. М. Гамаюнов, В. П. Залевський, І. Т. Ткаченко — працівники партійних та радянських установ, О. Г. Павловський — доцент Білоцерківського сільськогосподарського інституту, А. Н. Сімковський — учитель, І. Т. Шуляк, Є. Д. Яригін — краєзнавці. **Білоцерківський район:** С. М. Ганічев, Л. Л. Залогін, Б. С. Космачевський, Р. П. Троценко, П. Г. Штика — працівники партійних та радянських установ, О. Т. Войцехівська, К. І. Кукса, А. М. Митченко, Г. К. Москаленко, М. І. Папченко, В. А. Терещенко — вчителі. **Богуславський район:** М. Г. Бондаренко, М. А. Репетій — працівники партійних та радянських установ, П. Я. Зеленський, І. І. Омельченко, В. Ф. Покотило, В. І. Скарбовенко, В. М. Хмельовський — учителі, Ф. П. Василенко, І. І. Сопруненко — голови колгоспів, М. Д. Мараховець, Я. П. Ушаков — краєзнавці. **Бориспільський район:** Ф. М. Галатенко, М. З. Коваленко, П. І. Макаренко, О. Є. Сидоренко, Є. Б. Шапор — учителі, Д. П. Амелін, В. І. Йова — краєзнавці. **Бородянський район:** Т. А. Калініна, М. В. Овсієнко, В. Ф. Романенко — працівники партійних та радянських установ, М. Д. Жукова, Т. Л. Кручак, М. І. Лозенко, П. Г. Некрутенко, І. А. Обертинський, М. І. Павличенко, Г. К. Ткаченко — вчителі, В. Т. Боярчук — краєзнавець. **Броварський район:** І. М. Заболотний, М. К. Козій — працівники партійних та радянських установ, О. Б. Грамак, М. П. Єременко, В. П. Красовська, Г. Ф. Медведенко, І. П. Нестроєвий, О. П. Ячницька — вчителі, І. К. Цілошинський — краєзнавець. **Васильківський район:** М. Д. Затульська, П. П. Кисіль, Е. Ю. Козловський, Г. М. Паламарчук, С. П. Попелюшко, В. С. Страколь, Г. Д. Тарасов, Г. І. Шерстюк — працівники партійних та радянських установ, Т. А. Гайдук — учителька. **Володарський район:** В. О. Змійовець, З. З. Іщенко, М. К. Остапець — працівники партійних та радянських установ, М. Г. Бабанюк, Х. І. Кушнір, О. Д. Сенчик, П. А. Соловей—краєзнавці. **Іванківський район:** В. А. Брюшко, Б. В. Гордієнко, І. Л. Іщенко — працівники партійних та радянських установ, М. Л. Антоненко, П. М. Пархоменко, Д. М. Хазяїнов — учителі, М. А. Коваленко, Д. О. Лумельський, І. П. Негрей, С. І. Пономарьов — краєзнавці, М. Я. Гриценко — заступник голови колгоспу, І. М. Гриценко — голова колгоспу. **Ірпінь:** М. І. Бортник, І. Г. Верхогляд, Н. П. Потєха, С. П. Рокитнянський, Н. І. Хвиля — вчителі, Д. М. Іванов, О. П. Ізугенєв — краєзнавці. **Кагарлицький район:** О. Т. Вдовенко, А. П. Гриценко, С. С. Жмуд, М. Т. Ковальчук, В. С. Павлик, О. Ф. Сердюков, А. М. Скомаровський, М. М. Тонковид, М. М. Швець — учителі, В. І. Калиновський — краєзнавець, В. А. Присяжнюк — фотокореспондент районної газети «Будівник комунізму». **Києво-Святошинський район:** О. Д. Мороченко, В. П. Шкурко — працівники партійних та радянських установ, О. І. Бевза, М. Г. Герасименко, П. З. Гончар, І. С. Заїка, О. О. Кривенко, Н. К. Олійниченко, Г. П. Пінченко, В. С. Савченко, Г. М. Сокирко, Г. М. Степурко, М. Г. Упир, А. П. Шевченко — вчителі. **Макарівський район:** І. С. Вацик, П. М. Гаврилянчик, М. Г. Глієвий — працівники партійних та радянських установ, В. П. Зіменко, Н. Є. Ковбущенко, В. З. Малишок, Т. Я. Сушко — вчителі. **Миронівський район:** К. Ф. Сидоренко — партійний працівник, П. В. Жабенко, Д. А. Корнієць, А. П. Охріменко — вчителі. **Обухівський**

район; А. Р. Сапожников — партійний працівник, Я. П. Задніпряний, І. І. Кабанець, І. Я. Калиниченко, А. І. Клименко, Н. П. Сковердяк— учителі. **Переяслав-Хмельницький район:** О. М. Апанович, І. Л. Бутич — наукові працівники, В. Р. Коломієць, Н. К. Свириденко, П. П. Яровий — учителі, М. І. Жам, Т. А. Козачківська, Г. Г. Шкарбан, О. І. Юзвикова — краєзнавці. **Поліський район:** В. О. Бугайчук, П. П. Недогибченко, В. В. Павленко, М. С. Павлюк, І. Т. Худолій — працівники партійних та радянських установ, Є. І. Андрійченко, М. М. Безверхий, І. С. Дурицький, Л. В. Карапузов, І. Ф. Скрипченко, М. М. Трохименко, Є. В. Юрченко — вчителі. **Рокитнянський район:** А. П. Билим, А. О. Голостребчук, Н. Д. Крячок, Г. Н. Пащенко, Г. П. Слісаренко, В. Б. Тищенко — вчителі, В. П. Гуленко, М. П. Вдовиченко — краєзнавці. **Сквирський район:** В. Д. Гальчинський, М. С. Пархонюк — працівники партійних та радянських установ, І. О. Бутко, І. С. Гнидюк, Т. О. Ільченко, М. І. Оскілко, В. А. Петренко, О. А. Пилюта — вчителі. **Ставищенський район:** Є. П. Борисова, В. О. Кравчук — учителі. **Таращанський район:** М. В. Перепеха, П. М. Трохименко, Н. Т. Шевчук, С. К. Яковенко, Ф. П. Ястремський — працівники партійних та радянських установ. **Тетіївський район:** В. В. Казнадзей, О. М. Лавренчук, С. С. Павлюк, В. І. Цовбун — працівники партійних та радянських установ, Ф. О. Василенко, Г. М. Панченко — вчителі, Р. М. Гринчук — краєзнавець. **Фастів і Фастівський район:** М. К. Бутенко, М. С. Шурупов — працівники радянських установ, М. А. Білокінь, М. Я. Григорович, К. І. Шпильовий, Р. М. Яровенко — вчителі. **Чорнобильський район:** І. О. Бондаренко, О. В. Грабовський, М. П. Лацис, Т. Ф. Неправда, В. П. Пуйда, І. П. Раєнок — працівники партійних та радянських установ, А. П. Боярський, |В. М. Оліфер|, З. Г. Парнюк, Є. С. Потапенко — вчителі. **Яготинський район:** О. П. Бандурко, І. М. Богдан, О. Г. Гелевера, В. Л. Горбенко, О. І. Луценко, П. І. Москаленко, Б. П. Мосьпан, І. В. Сурмач — працівники партійних та радянських установ, Г. А. Бойко, О. С. Непорожній, Г. Г. Сіренко, І. М. Ус — учителі.

Довідки про населені пункти, центри селищних і сільських Рад написали: В. К. Губатов, В. І. Демидюк, Л. Г. Козловська, М. П. Мележик, А. В. Орлов, М. В. Прожогін, А. Д. Руденко, М. Г. Русаков, В. Л. Старченко, І. М. Чудновська, М. М. Штепа, І. Т. Шуляк.

Матеріали з археології до тому підготувала науковий співробітник Київського державного історичного музею Н. І. Шендрик.

Науково-методичну допомогу у підготовці тому подавали наукові співробітники відділу історії міст і сіл УРСР Інституту історії АН УРСР В. М. Зайцев, А. А. Кондрацький, Ю. О. Курносов, О. П. Лола, Д. І. Мишко, Л. В. Олійник, І. С. Черненко; у доборі та опрацюванні матеріалів з археології — науковий співробітник Інституту археології АН УРСР Є. В. Махно, з питань культури — науковий співробітник Інституту мистецтвознавства, фольклору та етнографії ім. М. Т. Рильського АН УРСР П. Д. Павлій.

Консультації по добору ілюстративного матеріалу здійснював науковий редактор Г. П. Кривдін.

ЗМІСТ

ИСТОРИЯ ГОРОДОВ И СЕЛ УССР
КИЕВСКАЯ ОБЛАСТЬ
(На украинском языке)

Зав. редакцією «Історії міст і сіл УРСР» *В. М. Кулаковський*

Редактори: *І. Л. Бутич, В. Н. Денисова, П. С. Дишлевий, Л. М. Курносова, О. П. Лотоцька, І. І. Оволін, В. П. Скоробогатов, В. П. Титаренко, В. І. Улянич, Г. І. Яковлєва*
Молодші редактори: *Н. З. Бінькевич, Л. В. Шевелєва*
Літературні редактори: *М. П. Базилівський, П. П. Сіпачов*

Оправа та титул художника *В. І. Юрчишина*
Художній редактор *Ю. С. Яхніс*
Технічний редактор *Л. О. Петронюк*
Редагування карт: *І. Е. Гудим-Левкович, Н. М. Добжанська, Є. В. Мержвинський, Л. М. Чернишевич*
Коректори: *Г. П. Грицак, М. К. Рудницька, Д. Я. Кінчина*

В тексті вміщено 311 ілюстрацій, 30 карт, 15 кольорових вклейок. Том здано до набору 24.II. 1971 р., підписано до друку 6. VII. 1971 р. БФ01425. Тираж 15.000. Формат $84 \times 108^{1}/_{16}$, фіз. друк. арк. 49,5+1,875 арк. вклейок. Умовн. друкарських арк. 86,31, обліково-видавничих арк. 92,7. Замовлення 1-62.
Ціна в оправі 4 крб. 60 коп.

Набрано і надруковано Харківською книжковою фабрикою ім. М. В. Фрунзе Комітету по пресі при Раді Міністрів Української РСР. Харків, Донець-Захаржевська, 6/8.